

*isar*c

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

<https://www.isarconference.org/>

---

6. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER VE İNOVASYON KONGRESİ

25/26 ŞUBAT 2023 / ANKARA

CONGRESS BOOK

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. GÖKÇE CEREV

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

6. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES AND INNOVATION CONGRESS

DATE AND PLACE

25-26 FEBRUARY 2023

ANKARA -TURKEY/TURKEY ONLINE PRESENTATIONS

ORGANIZATION

ISARC

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

GENERAL COORDINATOR

Yasemin AĞAOĞLU

COORDINATOR

Dr. Bahar ALTUNOK

EDITOR

Doç. Dr. Gökçe CEREV

ORGANIZING COMMITTEE

Doç. Dr. Reyhan DADAŞOVA

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

Dr. Aygün MEHERREMOVA

Dr. Ayşegül DEDE

Dr. Bahar ALTUNOK

Dr. Dilek KIRNIK

Dr. Hamdi DAĞISTANLI

Dr. Gülşen MEHERREMOVA

PARTICIPATING COUNTRIES

**Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosnia and Herzegovina
/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam**

Copyright © 2023 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law. Institution of

Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-6404-68-7

Cover Design: İbrahim KAYA

February / 2023

SCIENCE AND ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Aparna SRIVASTA
NOIDA INTERNATIONAL UNIVERSITY

Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL UNIVERSITY

Prof. Dr. Nilüfer PEMBEÇİOĞLU
İSTANBUL UNIVERSITY

Prof. Dr. Kiyakbayeva ULBOSIN
ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Prof. Dr. Nardanə YUSİFOVA
MİLLİ AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ

Prof. Dr. Neşe YAŞAR ÇEĞİNDİR
HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA
KAZAKH NATIONAL WOMEN'S PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Doç. Dr. Adil AKINCI
BİLECİK ŞEYH EDEBALI UNIVERSITY

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
ATATÜRK UNIVERSITY

Doç. Dr. Aylin GÜRBÜZ
TRAKYA UNIVERSITY

Doç. Dr. Aylin YALÇIN SARİBEY
ÜSKÜDAR UNIVERSITY

Doç. Dr. Ayşe SEZER
BİLECİK ŞEYH EDEBALI UNIVERSITY

Doç. Dr. Azimbaeva GULBAYRA
KAZAKH NATIONAL WOMEN'S PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Doç. Dr. Elif ŞENEL
GAZİANTEP UNIVERSITY

Doç. Dr. Erkan DEMİRKAN
HİTİT UNIVERSITY

Doç. Dr. Erkan EFİLTİ
KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS UNIVERSITY

DOÇ. DR. ESRA ALTINTAŞ
KAFKAS UNIVERSITY

Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY
FIRAT UNIVERSITY

Doç. Dr. Fatih ÇİĞ
SİİRT UNIVERSITY

Doç. Dr. Gamze Ebru ÇİFTÇİ
HİTİT UNIVERSITY

Doç. Dr. Gülseren KARAGÖZ AKAR
BOĞAZİÇİ UNIVERSITY

Doç. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT UNIVERSITY

Doç. Dr. İpek Fatma ÇEVİK
İĞDIR UNIVERSITY

Doç. Dr. Laura SÎNZIANA CUCIUC ROMANESCU
OVIDIUS UNIVERSITY OF CONSTANTA, ROMANIA

Doç. Dr. Malik YILMAZ
ATATÜRK UNIVERSITY

Doç. Dr. Medeuova GALİYA
KAZAKH NATIONAL WOMEN'S PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Doç. Dr. Mehmet Ali AKKAYA
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ UNIVERSITY

Doç. Dr. Metin KOPAR
ADİYAMAN UNIVERSITY

Doç. Dr. Murzakmatov AMANBEK KAMYTOVICH
OSH STATE UNIVERSTY KYRGYZSTAN

Doç. Dr. Nebahat AKGÜN ÇOMAK
GALATASARAY UNIVERSITY

Doç. Dr. Ospanbayeva MAHABBAT
TARAZ STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Doç. Dr. Özge ALTINTAŞ KADIRHAN
KIRKLARELİ UNIVERSITY

Doç. Dr. Reyhan DADAŞOVA
AZƏRBAYCAN DEVLET PEDAQOJİ UNIVERSITY

Doç. Dr. Sabire SOYTOK
DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY

Doç. Dr. Sarash KONYRBAEVA
FARABİ KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ
AKDENİZ UNIVERSITY

Doç. Dr. Şule Fırat DURDUKOCA
KAFKAS UNIVERSITY

Doç. Dr. Yavuz AKÇI
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ
GAZİANTEP UNIVERSITY

Dr. Emel TOZLU
İSTANBUL GELİŞİM UNIVERSITY

Dr. Murat POLAT
DİCLE UNIVERSITY

Dr. Osman TAŞKIN
KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY

Dr. Pelin KARAASLAN
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY

Dr. Selahattin YAKUT
YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

Dr. Sema KARA
KASTAMONU UNIVERSITY

Dr. Şengül EROL
UŞAK UNIVERSITY

Dr. Volkan HAN
AKSARAY UNIVERSITY

Dr. Yaşar SUBAŞI
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

Dr. Yüksel DEMİREL
BAŞKENT UNIVERSITY

Dr. Başak OVACIK
BAHÇEŞEHİR UNIVERSITY

Dr. Celal ŞENOL
MARMARA UNIVERSITY

Dr. Cihandar HASANHANOGLU
BAŞKENT UNIVERSITY

Dr. Dīpanwita PAL
GALSI MAHAVIDYALAYA, INDIA

Dr. Ebenezer AKPAN
CORPORATE INSTITUTE OF RESEARCH AND COMPUTER SCIENCE NIGERIA

Dr. Eleanor HENDRICKS
FORT HARE UNIVERSITY

Dr. Ezgi ZENGİN DEMİRBILEK
KIRKLARELİ UNIVERSITY

Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ
ARDAHAN UNIVERSITY

Dr. Ishiyaku BALA
ABUBAKAR TAFAWA BALEWA UNIVERSITY BAUCHI, NIGERIA

Dr. İbrahim AYTEKİN
BİTLİS EREN UNIVERSITY

Dr. Manish Kumar JAISAL
MANDSAUR UNIVERSITY, MANDSAUR

Dr. Munir AHMED
ISLAMIA COLLEGE UNIVERSITY, PESHWAR, PAKISTAN

Dr. Mohammad ZAHID
SHIBLI NATIONAL P.G. COLLEGE AZAMGARH, INDIA

Dr. N. T. Pramathesh MISHRA
MGIP, DR APJ ABDUL KALAM TECHNICAL UNIVERSITY, LUCKNOW

Dr. Nitesh Kumar UPADHYAY
GALGOTIAS UNIVERSITY AND SOUTH URAL STATE UNIVERSITY RUSSIA

Dr. Özlem KAYA
UŞAK UNIVERSITY

Dr. Sadiye KAYAARSLAN
KIRIKKALE UNIVERSITY

DR. SAFA ACAR
ŞİİRT UNIVERSITY

Dr. Sakina BAYRAMOVA
AMEA

Dr. Saliha ÖZELMAS KAHYA
HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

Dr. Shitnaan E. WAPMUK
UNIVERSITY OF JOS, PLATEAU STATE, NIGERIA

Dr. Sujeewa POLGAMPALA
SIYANE NATIONAL COLLAGE SRI LANKA

Dr. T. VENKATESAN
SANSKRITHI SCHOOL OF BUSINESS, INDIA

Dr. Yar Zar CHIT
SAGAING UNIVERSITY OF EDUCATION, MYANMAR

ISARC

**6. INTERNATIONAL SOCIAL
SCIENTIFIC RESEARCH AND
INNOVATION CONGRESS**

25-26 FEBRUARY 2023

ANKARA

CONGRESS PROGRAM

Join Zoom Meeting:

Meeting ID: 82781153828

Passcode: 558943

Join Zoom Meeting

<https://us02web.zoom.us/j/82781153828?pwd=V3lmL2FqVHNtV25Rb0NrK2h1QkNVZz09>

PARTICIPATING COUNTRIES

**Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam**

NUMBER OF INTERNATIONAL PARTICIPANTS: 92

NUMBER OF TURKEY PARTICIPANTS: 86

TOTAL NUMBER: 178

zoom

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

ÖNEMLİ NOT: ZORUNLU OLMAMAKLA BİRLİKTE SUNUMLARINIZI HEM TÜRKÇE HEM İNGİLİZCE HAZIRLAMANIZI RİCA EDERİZ.

**6. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENTIFIC
RESEARCH AND INNOVATION
CONGRESS EXHIBITION**

25.02.2023
SATURDAY /09:30-12:00

SESSION-1 HALL-1
MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Rahila Hummatova

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Asst. Prof. Dr. Mete Bülent DEGER	Mersin University	Divan Edebiyatında İslamiyet'e Ve Meyhaneye Ait Kavramların Birlikte Kullanılması
Asst. Prof. Dr. Oktay NAR	Selçuk University	Balikesir Divan Şairlerinin Şiirlerinde Sosyal Hayat
Asst. Prof. Dr. Oktay NAR	Selçuk University	Allâme Şeyhi Ve Bir Rahşiyye Örneği
Dr. Pınar KOÇER	Tekirdağ Namık Kemal University	An Investigation Into The Autonomy In Language Classrooms: Teacher And Learner Autonomy
Dr. Pınar KOÇER	Tekirdağ Namık Kemal University	An Understanding Of Critical Theory And Critical Pedagogy By Questioning Their Impact On Language Education
Dr. Öğr. Üyesi, Elif ÇAKIROĞLU	Pamukkale University	Yeni Dışavurumculuk Perspektifinden Anselm Kiefer'in Eserlerinde Biçim, İçerik Ve Anlam İlişkisi
Kadir ÖGEN Aydın GÖRMEZ	Van Yüzüncü Yıl University	Psikanaliz Ve Psikanalitik Edebiyat Kuramına Eleştirel Bir Yaklaşım
Asst. Prof. Dr. Nülüfer ÇELİK	Osmaniye Korkut Ata University	"Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı" Adli Eserde Yer Alan Kelimelerin "Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'ne Eklenmesi Üzerine
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP	Harran University	İntihal Mi Yoksa Gelenek Mi: Muahhar Kaynaklar Işığında Bir Biyografinin İnşası - Ebûbekir Kânî Et-Tokadî-
Dr. Dilshoda MUBARAKOVA	Tashkent State Oriental University, Uzbekistan	Translation And Metaphor
Rahila HUMMATOVA, Ph.D. docent	Azerbaijan State Pedagogical University	The Phonetic System Of Imadadd's Nasim Poetry
Rahila HUMMATOVA, Ph.D. docent	Azerbaijan State Pedagogical University	Proverbs As A Poetic Device In Love Poetry

25.02.2023
SATURDAY/09:30-12:00

SESSION-1 HALL -2
MODERATOR: Dr. Ashhan KIYMALIOĞLU

**Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Asst. Prof. Dr. Ali Kerem İNGEÇ	Marmara University	Kurum İçi Halkla İlişkiler İçin Parametre Önerisi
Dr. Ashhan KIYMALIOĞLU	Akdeniz University	A Research On Cause And Brand Fit
Arbresha MEHA Donika ÇALAJ	University of Applied Sciences in Ferizaj, Kosova	Intercultural Communication In Hotel Industry - Case Study Kosova
Asst. Prof. Dr. Abduselami SARIGÜL	Ağrı İbrahim Çeçen University	Covid -19 Pandemisinin Sosyal Medya Üzerinden Korku Kültürüne Dönüşmesinin İncelenmesi
Dr. Christine Wacta	Georgia Southern University,USA	Project Matrix: A Virtual Experience Platform For Re-Conciling Human Ecology & Urban Ecology; “Sdgs4interior Design.”
Resc. Asst. Erdem VAROL Prof. Dr. K. Nazlım TÜZEL URALTAŞ	Marmara University	Mutluluğun Tüketimi Mi Tüketmenin Mutluluğu Mu? İşte Bütün Mesele Bu
Prof. Dr. Hasan TUTAR Dr. Selçuk NAM	Bolu Abant İzzet Baysal University/ Sakarya University	A Review On The Transformation Of Organizational Structures And New Working Models
Prof. Dr. Hasan TUTAR Dr. Selçuk NAM	Bolu Abant İzzet Baysal University/ Sakarya University	Review On New Working Models From The Internet Of Things To The Internet Of Services

25.02.2023
SATURDAY /09:30-12:00

SESSION-1 HALL -3
MODERATOR: Assoc. Prof., Gladko A. Maryna

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Nguyen THÍ HANG	Thai Nguyen University, Vietnam	Applying Forecasting To Building An Economic Structure In Line With National Development Goals In The Digital Transformation
Assoc. Prof., Gladko A. Maryna	Minsk State Linguistic University, Belarus	Media Discourse Of “New Sincernity” Communication Tools
Mgr.art. Patrik KOLENČÍK Assoc. Prof. Dr. Zora HUDÍKOVÁ	University of ss. Cyril and Methodius in Trnava, Slovak	Radio As A Default Point Of Podcasting: Case Study Of Nezhasinaj!
Jorge Bruno VENTURA, PhD	Universidade Lusófona / Lusófona University Lisbon- Portugal	Radio Soundscape In Contribution To The Community Integration Of Migrants
Jorge Bruno VENTURA, PhD	Universidade Lusófona / Lusófona University Lisbon- Portugal	The Emancipation Of The Radio Sonosphere
Jorge Bruno VENTURA, PhD	Universidade Lusófona / Lusófona University Lisbon- Portugal	The Expanded Radio Sonosphere As An Element For The Constitution Of New Perceptions
PhD Zrinka PUHARIĆ MD Filip PUHARIĆ	Dean of University of Applied Sciences Bjelovar Croatia Medical faculty Rijeka, Croatia	New Lifestyle Of Young People-Overwhelmed By Internet?

25.02.2023
SATURDAY/09:30-12:00

SESSION-1 HALL -4
MODERATOR: Prof. Vesna BALTEZAREVIC

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Vesna BALTEZAREVIC	Megatrend University, Serbia,	The Role Of Digital Marketing In The Education Sector
Volodina EKATERINA	Rostov State University of Economics(RINH)	Animal Code In English Linguoculture
Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO	Arizona State University, Phoenix, USA / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania	Aspects Of Tangible Cultural Heritage In Romania
Dr. Mamoona MUSHTAQ Arfah Ayesha SHAHID	Punjab Higher Education Department, Lahore Pakistan/Ghulam Ishaq Khan Institute of Science & Technology, TOPI, KPK	Stigma, Social Phobia, Self-Esteem And Academic Achievement In Students With Physically Disability
Dr. Mamoona MUSHTAQ Hira BASHIR	Punjab Higher Education Department, Lahore Pakistan University of Lahore	Perceived Parenting Style And Mental Health And Psychological Well-Being In University Students: Mediating Effects Of Rumination Patterns
Dr. Eris DHAMO Prof.Asoc.Dr. Fiona TODHRI Prof.Asoc.Dr.Nevila FURXHIU	University of Tirana, Albania	Post Covid-19 Education System In Albania
Assoc. Prof. Abdullah al MAHMUD Former Assist. Prof. Sabrina M. SHAILA	United International University, Bangladesh	Teacher Reflection Strategies In Elt: Three Case Studies
Nino KITOSHVILI	Invited Lecturer of Georgian National University SEU Tbilisi, Georgia	Preschool Education Challenges And The Need For Alternative Education
Carmen Manuela Pereira Carneiro Lucas	Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro	Engaging Strategies For Teaching And Learning English In Higher Education
Dr. Elona HASMUJAJ	University of Shkodra, Albania.	The Prevalence Of Internet Addiction Among Students Of University Of Shkoder, Albania
Uamara SHEIKH Shazia AZIZ	COMSATS University Islamabad	Impact Of Teachers' Personality Traits On Organizational Commitment: The Mediating Role Of Ethical Dimensions
Haryanto Kanthi WIDODO Shovil MUNA	UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan	The Role Of Information And Communication Technology In Learning For Students Of The Faculty Of Education And Teaching Sciences Uin K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

25.02.2023
SATURDAY /12:30-15:00

SESSION-2 HALL-1
MODERATOR: Doç. Dr. Kemal ÇİNÇİN

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Emine KURTEL Asst. Prof. Dr. Oğuzhan NACAROĞLU	Sivas Cumhuriyet University	Ortaokul Öğrencilerinin Mühendislik Tasarım Temelli Fen Eğitimine İlişkin Duygusal Semantik Yönelimlerinin İncelenmesi
Dr. Meltem YILDIZ	Bursa Uludağ University	Pandemi Döneminde Türk Lise Öğrencilerinin Karakter Güçleri
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin TUTAR	Ankara Yıldırım Beyazıt University	Eğitim Teknolojilerinin Yükseköğretimin Geleceği Üzerine Etkisi
Assoc. Prof. Dr. Serpil ÖZDEMİR Hayri Mutlu KAYA	Bartın University	Yabancılara Türkçe Öğretiminde Geri Bildirim Kullanımlarına Yönelik Öğretici Görüşlerinin İncelenmesi
Assoc. Prof. Dr. Serpil ÖZDEMİR Mikail ÖZBEK	Bartın University	Türkçe Öğretim Merkezlerinde Uygulanan Temel Düzey Kur Sınavlarının Geçerlik Ve Güvenirlik Durumu
Asst. Prof. Dr. Bora ÖÇAL	Süleyman Demirel University	Türkiye’de Önlisans Lojistik Eğitim Müfredatının İncelenmesi: Adım Üniversiteleri Örneği
Demet KUTGİ	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	Üniversite Ve Bölge Arasındaki İşbirliklerinin Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi
Yrd. Doç. Dr. Gül KAHVECİ	Lefke Avrupa University	OSB Olan Öğrencilere Şarkıların Eş Zamanlı İpucu İle Öğretiminin Şarkı Olay Sıralamasını Açıklamadaki Etkisi
Dr. Murat DEMİRKOL Assoc. Prof. Dr. Tuncay Yavuz ÖZDEMİR Assoc. Prof. Dr. Oğuzhan ÖZDEMİR	Fırat University	Öğretmen Adaylarının Kişilikleri İle Gelecek Beklentileri Arasındaki İlişki
Doç. Dr. Kemal ÇİNÇİN	Süleyman Demirel University	Bilim Tarihinde Yöntem Talebi Sorunu

25.02.2023
SATURDAY /12:30-15:00

SESSION-2 HALL-2
MODERATOR: Asst. Prof. Dr. Mehmet Sinan YUM

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Uğur YILDIZ	Kırşehir Ahi Evran University	Ressam Erol Pelioglu'nun Güç Adli Eserinin İncelenmesi
Uğur YILDIZ	Kırşehir Ahi Evran University	Dünya Mitolojilerinde Ölen Tanruların Plastik Sanatlara Yansımaları
Asst. Prof. Dr. Şahinde AKKAYA	Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi	Fallusun Kastrasyonuna İlişkin Bir Gösteren Olarak The Rock Drill Heykeli
Asst. Prof. Dr. Halil DAŞKESEN	Atatürk University	Jannis Kounellis'in Yapıtlarında Toplumsal Hafıza Ve Anımsatıcılar
Asst. Prof. Dr. Işın ERSAN ÖZTÜRK	Dokuz Eylül University	Alternatif Bir Öğrenme Biçimi Olarak Sahne Tasarımı Öğrenci Sergileri
Seda AKALIN Dr. Erol BATIRBEK	Gazi University	Kazancı Bedih Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Resim Bölümü Öğrencilerinin Yakın Çevre Kültürlerine Yönelik İlgi Ve Bilgileri (Göbekli Tepe Örneği)
Samarjit ROY Debashis DE	D Y Patil International University/Maulana Abul Kalam Azad University	Internet Of Musical Behaviours : An Extended Musicological Ontology Towards Sustainable Human-Centric Music Computing
Eda BALABAN VAROL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University	Ressam Mümtaz Yener'in Eserleri Üzerinden Resim Sanatında Mekan Kavramı
Samarjit ROY Debashis DE	D Y Patil International University/Maulana Abul Kalam Azad University	Multiple Provisions For Intelligent Internet Of Ubiquitous Music Things
Asst. Prof. Dr. Mehmet Sinan YUM	İstanbul Ticaret University	3 Boyutlu Dijital Görselleştirmeye Ait Algısal İletişim Biçimlerinin Post Truth Çağı Ekseninde İncelenmesi

25.02.2023
SATURDAY/12:30-15:00

SESSION-2 HALL-3
MODERATOR: Dr. Aykan COŞKUN

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Kerem KİPER Asst. Prof. Dr. Evren DENKTAŞ	Osmaniye Korkut Ata University	İş Garantisi Programı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme
Yeliz ŞİMŞEK KORKMAZ Doç. Dr. Ali ALTINER	Recep Tayyip Erdoğan University	Cari Açık Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği
Habibe YAMAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	Türkiye’de Bölgeler Ne Kadar İnovatif? Düzey 2 Bölgeleri Ölçeğinde Bir Durum Tespiti
Burcu SAKARYA Veysel YILMAZ Erkan ARI	Kütahya Dumlupınar University	İfluencerlara Duyulan Güvenin Marka İmajı, Satın Alma Niyeti Ve Davranışlarına Etkisi
Erkan ARI Erkan KESKIN Veysel YILMAZ	Kütahya Dumlupınar University	Çevresel Kaygının Ekolojik Satın Alma Davranışına Etkisi
Assoc. Prof. Dr. Sevgi SEZER	Balıkesir University	Küresel Ekonomi Trendleri Doğrultusunda Türkiye’nin Üretim Ve Dış Ticaret Yapısındaki Değişim Ve Dönüşümler
Assoc. Prof. Dr. Sevgi SEZER	Balıkesir University	Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Dünya Ticaretindeki Yeri Ve Önemi
Asst. Prof. Dr. Tayfun YÖRÜK	Akdeniz University	Covid-19 Salgın Döneminde E-Ticaret Ve Kullanılabilirlik Üzerine Araştırma Eğilimleri
S. R. GAHRAMANOVA N. K. SHUKUROVA M. N. FARZALIYEVA S. Ch. HAJIYEVA	Scientific-Research Institute of Medical Prophylaxis named after V. Y. Akhundov, Baku, Azerbaijan	Epidemiological Characteristics Of Covid-19 After Vaccination
Dr. Ayşegül DEDE	Niğde Ömer Halisdemir University	Bölgesel Gelişmede Dijital Dönüşümün Önemi
Şefik KAHVE Gönül KAYA ÖZBAĞ	Kocaeli University	Konteyner Limanlarının Performans Göstergelerine Göre Sınıflandırılması
Dr. Aykan COŞKUN Ogün ŞEN		Covid 19 Pandemisinde Petrol Fiyatları İle Farklı Ekonomilerin Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi

25.02.2023
SATURDAY/12:30-15:00

SESSION-2 HALL-4
MODERATOR: Dr. Zeynep ÇİMEN

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Öğrencisi. Aybüke Burcu ER Assoc. Prof. Dr. Gökçe CEREV	Kocaeli University	Lizbon Stratejisinin Avrupa Birliği Sosyal Politikalarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme
Lect. Dr. Zeynep ÇİMEN Asst. Prof. Dr. Didem KUTLU	Akdeniz University	Türkiye’de Baltık Ülkeleri Alanında Yazılmış Tezlerin Sistematik Derlemesi: 1996 – 2022
Dr. Esra SOYU YILDIRIM	Aksaray University	Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri Türkiye’de Çevresel Bozulmayı Etkiliyor Mu?
Dr. Rasheedul HAQUE Amani Ahmed Abdo Nasher Al-Qubati Dr. Abdul Rahman bin S. Senathirajah	MAHSA University/ INTI International University, Malaysia	The Effect Of Waqf Campaigns Awareness In Solving Waqf Issues In Malaysia
Selvi NARAYANAN Rasheedul HAQUE	MAHSA University, Malaysia	Role Of Mental Health In Employee Job Performance In Malaysian Private Higher Education Institutions
Asst. Prof. Dr. İbrahim DURMUŞ	Bayburt University	Organizational Activities Of Employees In Terms Of Psychological Ownership Theory: Emotional Morality, Ego, Social Relationships, Jealousy, And Organizational Commitment Behaviors
Asst. Prof. Dr. Ahmet GÖKÇE	Gümüşhane University	Ahşap Ve Mobilya İmalathanelerinde Çalışanların Güvenlik Farkındalığı Ve Kadercilik Algılarının İncelenmesi
Dr. Rasheedul HAQUE Dr. Abdul Rahman bin S. SENATHIRAJAH Kharmeyni a/p Jumbulingam Himi Melini Anak Merikal	MAHSA University/INTI International University, Malaysia	Factors Affecting Intention To Quit Employees In Malaysia
Nilay DEMİRCİ Assoc. Prof. Dr. Serhat ERAT	Gebze Technical University	Çalışanların Algıladığı İş Güvensizliğinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Lidere Duyulan Güvenin Aracı Rolü
Asst. Prof. Dr. Arif ÇİLEK	Giresun University	Borsa İstanbul Ulusal 30 Endeksinde Piyasa Çarpanlarına Dayalı Psi-Piv Yöntemleri İle Fiyat Tahmini
Cuma DEMİRTAŞ		Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi Var Mı? Türkiye’den Yeni Kanıtlar

25.02.2023
SATURDAY /12:30-15:00

SESSION-2 HALL-5
MODERATOR: Prof. Dr. M. Zeki DUMAN

**Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam**

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. M. Zeki DUMAN	Van Yuzuncu Yil University	Kapitalizmin Ölüm Karşısındaki Tutumu
Prof. Dr. M. Zeki DUMAN	Van Yuzuncu Yil University	Byung-Chul Han'ın Şeffaflık Toplumu Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme
Muhammad SHULTHONİ Hendri Hermawan ADİNUGRAHA Eva RUMİYATİ M. Fathrezza IMANİ	UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia	Inbound Marketing Implementation Strategy In Islamic Microfinance Institutions: A Study At Baitul Maal Wat Tamwil
Muhammad SHULTHONİ Hendri Hermawan ADİNUGRAHA Eva RUMİYATİ M. Fathrezza IMANİ	UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia	Sharia Marketing In Islamic Microfinance Institutions: The Concept And Implementation
Muhammed ÇUÇAK	Osmaniye Korkut Ata University	İslam Hukukunda Hava Parası Uygulamasının Fıkhi Temeli
Asst. Prof. Dr. Şükrü ŞİRİN	Sakarya University	Fıkıh Mezheplerinin Cenaze Namazı İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi
Ömer BAKICI		“Zayıf Hadisin Amel Karinesi İle Desteklenmesi” Adli Yüksek Lisans Tezi Birinci Bölüm
Dr. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University, Pakistan	Peace Creates An Important Role In The Development Of Society (Islamic Perspective)
Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University, Pakistan	The Development And Stability Of Society Are Not Possible Without Peace (Under Islamic Teachings)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa AKMAN	Hakkari University	Şerhu'l-Akâid Hâşiyecisi/Muhaşşî Hayâlî Efendi
Assoc. Prof. Dr. Mustafa AKMAN	Hakkari University	Yogadaki Meditasyon Örüntüsünün Râbitadaki İzleri

25.02.2023
SATURDAY/12:30-15:00

SESSION-2 HALL-6
MODERATOR: Asst. Prof. Dr. Muhammet YÜCEL

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/
Canada/Croatia/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Asst. Prof. Dr. Muhammet YÜCEL	Muş Alparslan University	MS 4. Yüzyilda Roma Ve Sasani İmparatorluklari Arasinda Kuzey Mezopotamya'daki Çatışmalarin Sebepleri Ve Etkileri
Assoc. Prof. Dr. Halim BAJRAKTARI	Law Faculty, vice dean, Public University "Ukshin Hoti" of Prizren	Guaranteeing Security Through International Conventions On The Protection Of Refugees
Asst. Prof. Dr. Murathan KEHA	Atatürk University	Osmanli Devleti'nin Son Döneminde Tiyatrolarda Alinan Güvenlik Önlemleri
Ufuk Candemir	Ankara Yıldırım Beyazıt University	Türk Siyasi Hayatında Gün Sazak
Dr. Tohid MELIKZADE Assoc. Prof. Dr. Mohammad jafar ÇAMANKAR	Urmia University, Urmia, Iran	A Review Of The Living Scientific Life Of Dr. Hamid Nutki The Father Of Iran's Modern & Public Relations& Science And Turkology
Dr. Tohid Melikzade Assoc. Prof. Dr. Mohammad jafar ÇAMANKAR		Azerbaycan Küresinlileri Veya Çepni Oğuzları
Yasemin YURTTAŞ	Marmara University	Uluslararası Ticari Tahkim'de Yeni Nesil Teknolojilerin Yeri
Merve KURTARAN KARATAŞ	Ankara Adliyesi 25. Ağır Ceza Mahkemesi	Tüketici Hukukundan Kaynaklanan Uyuşmazlıklarda Dava Şartı Arabuluculuk
Dr. Sándor FÖLDVÁRI	Debrecen University	Scholarly Activity Of Hajji Abdulkarim Germanus As Related To The Turkish Studies In Hungary
PhD. Zarifa NAZIRLI	BSU, History Faculty	Scientific Activites Against The Nuclear Race During The Cold War

25.02.2023
SATURDAY/15:30-18:00

SESSION-3 HALL-1
MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Albina Chingiz HASHİMOVA Gulnar Fazil HASANOVA	Azerbaijan State Academy Of Physical Education And Sport, Baku (Azerbaijan)	Comprehensive Analysis Of The Level Of Service Areas On The Tourism Sector
Asst. Prof. Dr. Berkant DULKADİR Asst. Prof. Dr. Ahmet Haşim YURTTAKAL	Adıyaman University/ Afyon Kocatepe University	Zaman Serileri Analizi Yöntemiyle Yıllık İplik Üretim Miktarının Durağanlık Analizi
Dita HYDAYAH Hari KASKOYO Samsul BAKRI Rahmat SAFE'I	University of Lampung,	The Role Of Demographic Factors On Community Availability As Service Providers In The Mangrove Tourism Area Petengoran, Teluk Pandan , Pesawaran, Lampung
Asst. Prof. Dr. Melikşah TURAN	Erzurum Teknik University	Kentsel Alanlarda Etkili Yangın Müdahale Yönetimi Kapsamında İtfai Vakalarının Değerlendirilmesi; Hatay İli Örneği
Pınar YERDELEN Dr. Mehmet DÜZGÜN Assoc. Prof. Dr. Atıncı Olcay		Yoksul Yanlı Turizme Yönelik Kavramsal Bir İnceleme
Lect. Dr. Zafer DURAN	Alanya Alaaddin Keykubat University	OECD Ülkelerinde İnovasyon Performansı: İnovasyon Çıktıları Üzerine Bir İnceleme
Lect. Dr. Zafer DURAN	Alanya Alaaddin Keykubat University	Ulusal Enerji İnovasyon Performansları Üzerine Bir İnceleme
Asst. Prof. Dr. Hüseyin Erbil ÖZYÖRÜK	University of Turkish Aeronautical Association	A Review Of The Technology-Driven Customer Journeys From Consumers' Perspective And Suggestions For Future Research
Resc. Asst. Dr. Celal ŞENOL	Marmara University	Taşın Ekonomiye Kazandırılması: Tokat'ta Süs Taşı İşlemciliği
Yasin Oğuz ÖZMENEKŞE Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ	Akdeniz University	British Museum Online Collection: The Case Of Cappadocia
Yasin Oğuz ÖZMENEKŞE Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ	Akdeniz University	Kavramsal Perspektiften Bumerang Çalışanlar

25.02.2023
SATURDAY /15:30-18:00

SESSION-3 HALL-2

MODERATOR: Dr. Mehmet KARASU

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna

Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/

Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/

Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Mustafa ALTUNSOY Ekin KILIÇ, H. Ahmet PEKEL Özge PEKEL, Seyhan FIRAT Alper GÜZEL, Adem TEKEREK, Bülent ELBASAN	Gazi University	Çevre, Geri Dönüşüm Ve Sürdürülebilirlik Kavramlarının Spor Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi (Derleme Çalışması)
Lect. Mustafa AKTURFAN Asst. Prof. Dr. Ali ŞEN	Karamanoğlu Mehmetbey University	Ayrancı Berendi Kar Obruğu Peyniri
Asst. Prof. Dr. Ali ŞEN Lect. Mustafa AKTURFAN	Karamanoğlu Mehmetbey University	Ayrancı Koyun Tereyağı
Ph.D., Assoc. Prof. Dr. Sergiy LAVRENKO Stanislav BABYCH Assoc. Prof. Dr. Nataliia LAVRENKO	Kherson State Agrarian and Economic University, Ukraine	Innovative Activity In Agriculture
Selvi NARAYANAN Rasheedul HAQUE	MAHSA University, Malaysia	Impact Of Green Human Resource Management Practices On Environmental Performancxe
Asst. Prof. Dr. Priyanka DAS	Malda Wonen's College,	Urban Climatic Modification And Resilience Strategies: A Case From Eastern India
Dr. Mehmet KARASU Prof. Dr. Aşkın YAŞAR	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Giresun İl Koordinatörlüğü Selçuk Üniversitesi,	Ordu-Giresun Bölgesi Folklorunda Büyükbaş Ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinde Hayvansal Gıda Ve Ürünlerin Elde Edilişi Ve Muhafazası
Dr. Mehmet KARASU Prof. Dr. Aşkın YAŞAR	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Giresun İl Koordinatörlüğü Selçuk University	Ordu-Giresun Bölgesi Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Ad Ve Donları
VIGNESH K. ARUNKUMAR R. MANIKANDAN K.	Annamalai University Agricultural University	Survey On The Incidence Of Collar Rot Of Brinjal Incited By Sclerotium Rolfsii In Major Brinjal Growing Areas Of Tamil Nadu

25.02.2023
SATURDAY /15:30-18:00

SESSION-3 HALL-3
MODERATOR: Asst. Prof. Dr. Ayşe ÖZTÜRK

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Asst. Prof. Dr. Gülcan TEKİN	Ağrı İbrahim Çeçen University	Geçmişten Günümüze Sporda Şiddet
Randah ALHUNAMI	İstanbul Aydın University	Okul Öncesi Çocuklarda Yaratıcı Düşüncenin Geliştirilmesi
Dr. Savaş PAMUK		Fen Bilimleri, Sınıf Ve Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sürdürülebilir Gelişme Hakkındaki Görüşleri
Emrah BULDUK Dr. Nurten BULDUK	Tallinn University	Dijital Dünyada Dezavantajlı Çocukların Yeni Haklarının Korunmasında Dijital Okuryazarlık
Asst. Prof. Dr. Ayşe ÖZTÜRK	Haliç University	Sessiz Resimli Kitaplar Ve Çocuklarda Bilişsel Gelişim
Anzenikha Binti Zali, Larius Pitili, Leflinnah Binti Leving	Keningau Vocational College	Loose Parts: Moveable Materials For Children To Explore Object Construction
Assoc. Prof. Dr. Ömer Gökhan ULUM	Mersin University	Has The Bloom's Taxonomy Revised The Advanced Level Efltextbook New English File?
Irina Teodora MANOLESCU	Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania	Communication In School Incidents: Perceptions And Impacts
Lect. Aybike KELEŞ	Kastamonu University	The Studying Of Sam Shephard's Buried Child From The Perspective Of The Absurd Theatre Characteristic
Assoc. Prof. Dr. Oğuzhan ÖZDEMİR Dr. Filiz ELMALI	Fırat University	Etkileşimli İçerik Geliştirme Eğitiminin Sınıf Öğretmenlerinin İçerik Geliştirme Teknolojilerini Kullanma Yeterliklerine Etkisi

25.02.2023
SATURDAY /15:30-18:00

SESSION-3 HALL-4
MODERATOR: Dr Madan Lal REGAR

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Asist. Prof.Victoria POSTOLACHE PhD., Gheorghe REȘETNIC Victoria PROZOROVSCAIA	Alecu Russo Balti State University, Moldova	Aprecierea Impactului Fiscalității Asupra Performanței Entității Economice
Mohammad Hasnain BHAT Dr. Rasheedul HAQUE Ayma FATIMA Ana FATIMA	MAHSA University, Malaysia/Integral University, Lucknow, India/Aligarh Muslim University, India	The Impacts Of Blockchain On Digital Marketing
Shotunde Gbenga OLUWOLE Dr. Rasheedul HAQUE Dr. Farha Zafira binti Agos Lokman	MAHSA University	The Effect Of Employee Satisfaction On Employee Productivity In Higher Education Institutions In Nigeria
Ifedi CHIBUZO Dr. Rasheedul HAQUE Gunananthini A/P Kumaran	MAHSA University	Service Quality Delivery And Its Impact On Customer Satisfaction In The Banking Sector In Malaysia
Dr. CHUKWUEMEKA G. EME (PhD)	National Open University of Nigeria	The Role Of International Economic Institutions In The Socio-Economic Development Of Nigeria: A Critical Examination Of The Contributions Of Imf, Ibrd (World Bank) And World Trade Organization (Wto)
Dr. CHUKWUEMEKA G. EME (PhD)	National Open University of Nigeria	Natural Resources Management And Its Contributions To The Socio-Economic Development Of Nigeria: A Critical Review
Dr. Ruchi KHOLIYA Dr Madan Lal REGAR		Sindhi Embroidery: An Intricate Interlacing Craft
Dr Madan Lal REGAR Garima	National Institute of Fashion Technology Jodhpur,	Influence Of Maratha On Indian Fashion
Dr Madan Lal REGAR	National Institute of Fashion Technology Jodhpur,	Denim: The Adaptable Material
Ph.D., Assoc. Prof. Andrey SHEPEL	Kherson State Agrarian and Economic University, Ukraine	Influence Of Sowing Periods And Seed Germination On Sunflower Productivity In Southern Ukraine
M. K. GANESHAN Dr. C. VETHIRAJAN	Alagappa University	Technological Solutions For The Sdgs 2030 Agenda- Tackling The Triple Planetary Crisis
Wilson, Emmanuel Okon Agbonko, Benedict. E Idiong, Kokoette.	Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua, University of Calabar,	Effects Of Machining Parameters On The Surface Roughness In The End-Milling Process

25.02.2023
SATURDAY /15:30-18:00

SESSION-3 HALL-5
MODERATOR: Prof. Sadhna JAIN

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Prof. Sadhna JAIN Prof Mamta SHARMA	University of Delhi, India	Impact Of Spirituality And Religion On Mental Health
Dr. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.	Non-Traditional Matrimonial Of Pakistani Society (Islamic Perspective)
Dr. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.	The Development And Stability Of Society Are Nothing Without Peace (Actual Factors In The Mirror Of Islamic Directives)
Dr. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.	Unconventional Matrimonial Of Pakistani Society (Islamic Directions)
Dwi LAKSMITA Shinta Dewi RISMAWATI	UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan	The Urgency Of Using Halal Cosmetic Products For Muslim Consumers
Sheylomitha Suryaning Putri, Asmitiya Meilinda, Dian Nofitasari Shinta Dewi Rismawati	K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia	How Is The Development Of Halal Industry In Fashion In Indonesia?
Zulfatus SAROYA Achmad Tubagus SURUR	UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan	Halal Clothing In The Era Of Foreign Culture Onslaught Case Studies In Millennial Children
Arif HIDAYATULLAH Dr. MSI Hendri Hermawan ADINUGRAHA	Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan	The Meaning Of Halal Concept In Fashion
Anisa KAMILA Shafiyya ZAHRA Nailatul ADWIYAH Dr. MSI Hendri Hermawan ADINUGRAHA	Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan	The Pros And Cons Of Ablution Of Waterproof Cosmetic Users
Ayu Ning Tiyas SULISTIOWATI Dr. MSI Hendri Hermawan ADINUGRAHA	Falkutas Ekonomi Bisnis dan Islam. UIN K.H Abdurahman Wahid Pekalongan	The Importance Of Halal Certification In Mixue Products
Ms Nabiha MUNIR Prof. Dr. Mamoona MUSHTAQ	Ms Nabiha Munir Riphah International University, Pakistan Govt. M.A.O. College, Pakistan	Role Of Lifestyle And Individual Sensitivity In Adults During Covid Crisis As A Prevalence Of OCD

25.02.2023
SATURDAY /15:30-18:00

SESSION-3 HALL-6
MODERATOR: Professor Dr. Filkevich IGOR

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Muhammad FAISAL	Ministry of Human Rights Government of Pakistan	Director (Hrims) Uses Physiognomies To Pigeon- Hole Metaphors In Authentic Intricacy Neural Grids
Dr Muhammad FAISAL	Ministry of Human Rights Government of Pakistan	Machine Learning's Mixed Questions Classify Problems Array In Ministry Of Human Rights, Pakistan By Director (Hrims)
Dr. Rasheedul HAQUE Ajaegbu Justic EMAKA Dr. Abdul Rahman bin S Senathirajah	MAHSA University	The Impact Of Human Resource Management (Hrm) Practices On Organizational Performance In Health Care Sector In Nigeria
Selvi NARAYANAN	MAHSA University, Malaysia	Role Of Mental Health In Employee Job Performance In Malaysian Private Higher Education Institutions
Phd.Shpëtim MEMISHI	Travnik University, Bosnia And Herzegovina	Economic Cooperation Between Large And Developing Countries And The Impact Of Covid-19 On Their Development
Ouassila Riouchi, Ali Skalli, Mustapha Akodad, Abdelmajid Moumen, Ghizlane Azizi, Hanane Ait Hmeid, Mourad Baghour.	Mohammed 1st University, Morocco.	Study, Optimization And Improvement Of Various Culture Media For Microalgae.
Micheal, Vincent Abiodun Adenomon, Monday Osagie	Federal Polytechnic Bida, Niger State, Nigeria. Nasarawa State University,	Simulation Study Of Sample Size Involving Unit Root And Structural Break
Hemlata Vivek Gaikwad Suruchi Pandey	Symbiosis International Deemed to be University	Leading Ladies: How Did You Come This Far?
Assistant Professor,K.R.Padma K.R.Don, P.Josthna, B.Kishori	(Women's) University, Bharath University,	Disruption Of Educational System And Sustainability Management During Covid-19 Pandemic
Dr.C.Vijai, Dr.R.Ramarajan, Mr.M.Elayaraja	Vel Tech Rangarajan Dr. Sagunthala R&D Institute	Service Quality Of The Business Schools: An Empirical Assessment
Doctor of Economics, Professor Filkevich Igor	MGIMO Ministry of Foreign Affairs of Russia and MPSU	Prospects For Cooperation In The Field Of Economic Education In Modern Eurasia

25.02.2023
SATURDAY /15:30-18:00

SESSION-3 HALL-7
MODERATOR: Prof. Dr. Radoslav BALTEZAREVIĆ

Albania/Azerbaijan/Bangladesh/Belarus/ Bosna
Hersek/Canada/Croatia/Estonya/Georgia/Hungary/India/Indonesia/Iran/Italy/Kosova/Malaysia/
Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/portekiz/Romania/Russia/Serbia/Slovak/Ukraine/USA/
Uzbekistan/Vietnam

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dayang Siti Khatijah Awang Damit	Keningau Vocational College,	The Effects Of Problem-Based Learning On Construction Technology Students'employability Skills
Prof.ass.dr.Agim BERISHA	Business College, Faculty of Economics	The Role Of Internal Audit In The Public Sector-The Case Of Kosovo
Arushi Jain		Nutrition In Emergencies And Disaster
PhD(c) Lorena Saliuj,	Università degli studi "G. D'Annunzio", Italy	Sustainability Index Of Welfare And Development In Italy
Dr. Suresh M	Bhopal School of Social Sciences, Bhopal, India	An Existential Evaluation On 'Relations' In The Post-Pandemic Digital Age
Prof. Radoslav Baltezarević, PhD	Megatrend University, Serbia	The Role Of Fear On Consumer Behavior In The Digital Environment
Ahmad Azizi Bin Mohd Kasri Assoc. Prof. Dr. Rohafiz Sabar Dr. Faisal Zulhumadi	Universiti Utara Malaysia	Drone Technology In Disaster Management: A Review Of Applications
Sabiu Salihu Malam PhD. Abubakar Isah Baba PhD. Yahaya Umar Namahe Abdullahi Bala Abubakar Tabiu Ph.D	Umaru Ali Shinkafi Polytechnic, Sokoto Bayero university, Kano	Motivation And Performance Of Medical Health Professionals: A Study Of Covid-19 Experience In Nigeria
Maelani Safitri, Ade Irma Anggraeni, Achmad Sudjadi	Universitas Jenderal Soedirman, Indonesia	Understanding Cyberloafing Behavior From The Lens Of Job Demands-Resources Theory
Asst. Prof. Ruslan VALIEIEV	Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine	Training Of Future Lawyers And Police Officers For Interviews With Scenario Method
Favour Chukwuemeka Uroko (Ph.D) Gloria Nkechi Onah (Ph.D)	University of Nigeria Nsukka	Social Conflict And Electoral Dynamics Of The 2023 Elections: Why Are Northern Christians Shouting In Silence?

İÇİNDEKİLER

DİVAN EDEBİYATINDA İSLAMİYET'E VE MEYHANEYE AİT KAVRAMLARIN BİRLİKTE KULLANILMASI	9
BALIKESİR DİVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE SOSYAL HAYAT	17
ALLÂME ŞEYHİ VE BİR RAHŞİYYE ÖRNEĞİ	19
AN INVESTIGATION INTO THE AUTONOMY IN LANGUAGE CLASSROOMS: TEACHER AUTONOMY AND LEARNER AUTONOMY	20
AN UNDERSTANDING OF CRITICAL THEORY AND CRITICAL PEDAGOGY BY QUESTIONING THEIR IMPACT ON LANGUAGE EDUCATION	30
YENİ DİŞAVURUMCULUK PERSPEKTİFİNDEN ANSELM KIEFER'İN ESERLERİNDE BİÇİM, İÇERİK VE ANLAM İLİŞKİSİ	38
PSİKANALİZ VE PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM.....	47
“RESÛLÎ SÖZLÜĞÜ’NÜN TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI” ADLI ESERDE YER ALAN KELİMELERİN “KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ’NE EKLENMESİ ÜZERİNE	59
TRANSLATION AND METAPHOR.....	61
İMADƏDDİN NƏSİMİ POEZİYASININ FONETİK SİSTEMİ.....	62
ATALAR SÖZLƏRİ AŞIQ POEZİYASINDA POETİK VASİTƏ KİMİ	71
A RESEARCH ON CAUSE AND BRAND FIT	89
INTERCULTURAL COMMUNICATION IN HOTEL INDUSTRY - CASE STUDY KOSOVA	91
COVID -19 PANDEMİSİNİN SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN KORKU KÜLTÜRÜNE DÖNÜŞMESİNİN İNCELENMESİ	92
PROJECT MATRIX: A VIRTUAL EXPERIENCE PLATFORM FOR RE-CONCILING HUMAN ECOLOGY & URBAN ECOLOGY; “SDGS4INTERIOR DESIGN.”	94
MUTLULUĞUN TÜKETİMİ Mİ TÜKETMENİN MUTLULUĞU MU?	108
İŞTE BÜTÜN MESELE BU	108
A REVIEW ON NEW WORKING MODELS FROM THE INTERNET OF THINGS TO THE INTERNET OF SERVICES	111
A REVIEW ON THE TRANSFORMATION OF ORGANIZATIONAL STRUCTURES AND NEW WORKING MODELS	113
APPLYING FORECASTING TO BUILDING AN ECONOMIC STRUCTURE IN LINE WITH NATIONAL DEVELOPMENT GOALS IN THE DIGITAL TRANSFORMATION.....	115
MEDIA DISCOURSE OF "NEW SINCERITY": COMMUNICATION TOOLS	125
RADİO AS A DEFAULT POINT OF PODCASTING: CASE STUDY OF NEZHASİNAJ! (DO NOT TURN OFF THE LIGHTS!).....	129
RADIO SOUNDSCAPE IN CONTRIBUTION TO THE COMMUNITY INTEGRATION OF MIGRANTS	137
THE EMANCIPATION OF THE RADIO SONOSPHERE	139

THE EXPANDED RADIO SONOSPHERE AS AN ELEMENT FOR THE CONSTITUTION OF NEW PERCEPTIONS	140
NEW LIFESTYLE OF YOUNG PEOPLE-OVERWHELMED BY INTERNET?.....	141
THE ROLE OF DIGITAL MARKETING IN THE EDUCATION SECTOR	142
ANIMAL CODE IN ENGLISH LINGUOCULTURE.....	150
ASPECTS OF TANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN ROMANIA	152
STIGMA, SOCIAL PHOBIA, SELF-ESTEEM AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN STUDENTS WITH PHYSICALLY DISABILITY	153
PERCEIVED PARENTING STYLE AND MENTAL HEALTH AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN UNIVERSITY STUDENTS: MEDIATING EFFECTS OF RUMINATION PATTERNS.....	154
POST COVID-19 EDUCATION SYSTEM IN ALBANIA	155
TEACHER REFLECTION STRATEGIES IN ELT: THREE CASE STUDIES	156
PRESCHOOL EDUCATION CHALLENGES AND THE NEED FOR ALTERNATIVE EDUCATION....	157
ENGAGING STRATEGIES FOR TEACHING AND LEARNING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION	158
INTERNET ADDICTION AMONG STUDENTS OF UNIVERSITY OF SHKODER, ALBANIA.....	160
IMPACT OF TEACHERS' PERSONALITY TRAITS ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: THE MEDIATING ROLE OF ETHICAL DIMENSIONS.....	168
THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN LEARNING FOR STUDENTS OF THE FACULTY OF EDUCATION AND TEACHING SCIENCES UIN K.H. ABDURRAHMAN WAHID PEKALONGAN	169
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN MÜHENDİSLİK TASARIM TEMELLİ FEN EĞİTİMİNE İLİŞKİN DUYGUSAL SEMANTİK YÖNELİMLERİNİN İNCELENMESİ.....	170
PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRK LİSE ÖĞRENCİLERİNİN KARAKTER GÜÇLERİ	181
EĞİTİM TEKNOLOJİLERİNİN YÜKSEKÖĞRETİMİN GELECEĞİ ÜZERİNE ETKİSİ.....	189
YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE GERİ BİLDİRİM KULLANIMLARINA YÖNELİK ÖĞRETİCİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ.....	191
TÜRKÇE ÖĞRETİM MERKEZLERİNDE UYGULANAN TEMEL DÜZEY KUR SINAVLARININ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK DURUMU	207
TÜRKİYE'DE ÖNLİSANS LOJİSTİK EĞİTİM MÜFREDATININ İNCELENMESİ: ADIM ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ	225
ÜNİVERSİTE VE BÖLGE ARASINDAKİ İŞBİRLİKLERİNİN AKILLI UZMANLAŞMA STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	234
OSB OLAN ÖĞRENCİLERE ŞARKILARIN EŞ ZAMANLI İPUCU İLE ÖĞRETİMİNİN ŞARKI OLAY SIRALAMASINI AÇIKLAMADAKİ ETKİSİ.....	236
ETKİLEŞİMLİ İÇERİK GELİŞTİRME EĞİTİMİNİN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN İÇERİK GELİŞTİRME TEKNOLOJİLERİNİ KULLANMA YETERLİKLERİNE ETKİSİ	238
ÖĞRETMEN ADAYLARININ KİŞİLİKLERİ İLE GELECEK BEKLENTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	246

BİLİM TARİHİNDE YÖNTEM TALEBİ SORUNU	254
DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE ÖLEN TANRILARIN PLASTİK SANATLARA YANSIMALARI.....	256
RESSAM EROL PELİOĞLU'NUN GÜÇ ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ.....	269
FALLUSUN KASTRASYONUNA İLİŞKİN BİR GÖSTEREN OLARAK THE ROCK DRILL HEYKELİ	288
JANNİS KOUNELLİS'İN YAPITLARINDA TOPLUMSAL HAFIZA VE ANIMSATICILAR	290
ALTERNATİF BİR ÖĞRENME BİÇİMİ OLARAK SAHNE TASARIMI ÖĞRENCİ SERGİLERİ.....	292
KAZANCI BEDİH ANADOLU GÜZEL SANATLAR LİSESİ RESİM BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN YAKIN ÇEVRE KÜLTÜRLERİNE YÖNELİK İLGİ VE BİLGİLERİ (GÖBEKLI TEPE ÖRNEĞİ) ...	294
MULTIPLE PROVISIONS FOR INTELLIGENT INTERNET OF UBIQUITOUS MUSIC THINGS.....	296
RESSAM MÜMTAZ YENER'İN ESERLERİ ÜZERİNDEN RESİM SANATINDA MEKAN KAVRAMI	298
INTERNET OF MUSICAL BEHAVIOURS : AN EXTENDED MUSICOLOGICAL ONTOLOGY TOWARDS SUSTAINABLE HUMAN-CENTRIC MUSIC COMPUTING	300
3 BOYUTLU DİJİTAL GÖRSELLEŞTİRMEYE AİT ALGISAL İLETİŞİM BİÇİMLERİNİN POST TRUTH ÇAĞI EKSENİNDE İNCELENMESİ	302
İŞ GARANTİSİ PROGRAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME	304
CARİ AÇIK VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	317
TÜRKİYE'DE BÖLGELER NE KADAR İNOVATİF? DÜZEY 2 BÖLGELERİ ÖLÇEĞİNDE BİR DURUM TESPİTİ.....	328
İNFLUENCERLARA DUYULAN GÜVENİN MARKA İMAJİ, SATIN ALMA NİYETİ VE DAVRANIŞLARINA ETKİSİ	330
ÇEVRESEL KAYGININ EKOLOJİK SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ	340
ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN DÜNYA TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	347
KÜRESEL EKONOMİ TRENDLERİ DOĞRULTUSUNDA TÜRKİYE'NİN ÜRETİM ve DIŞ TİCARET YAPISINDAKİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER.....	358
COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE E-TİCARET VE KULLANILABİLİRLİK ÜZERİNE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ.....	368
EPIDEMIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF COVID-19 AFTER VACCINATION	381
BÖLGESEL GELİŞMEDE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN ÖNEMİ.....	382
KONTEYNER LİMANLARININ PERFORMANS GÖSTERGELERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI	384
COVID 19 PANDEMİSİNDE PETROL FİYATLARI İLE FARKLI EKONOMİLERİN BORSA ENDEKSLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ.....	407
LİZBON STRATEJİSİNİN AVRUPA BİRLİĞİ SOSYAL POLİTİKALARINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	416
TÜRKİYE'DE BALTİK ÜLKELERİ ALANINDA YAZILMIŞ TEZLERİN SİSTEMATİK DERLEMESİ: 1996 - 2022.....	426

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL BOZULMAYI ETKİLİYOR MU?	436
THE EFFECT OF WAQF CAMPAIGNS AWARENESS IN SOLVING WAQF ISSUES IN MALAYSIA.	448
ROLE OF MENTAL HEALTH IN EMPLOYEE JOB PERFORMANCE IN MALAYSIAN PRIVATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	449
ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF EMPLOYEES IN TERMS OF PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP THEORY: EMOTIONAL MORALITY, EGO, SOCIAL RELATIONSHIPS, JEALOUSY, AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT BEHAVIORS	450
AHŞAP VE MOBİLYA İMALATHANELERİNDE ÇALIŞANLARIN.....	467
GÜVENLİK FARKINDALIĞI VE KADERCİLİK ALGILARININ İNCELENMESİ	467
FACTORS AFFECTING INTENTION TO QUIT EMPLOYEES IN MALAYSIA	468
ÇALIŞANLARIN ALGILADIĞI İŞ GÜVENSİZLİĞİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE LİDERE DUYULAN GÜVENİN ARACI ROLÜ	469
BORSA İSTANBUL ULUSAL 30 ENDEKSİNDE PİYASA ÇARPANLARINA DAYALI PSI-PIV YÖNTEMLERİ İLE FİYAT TAHMİNİ	471
KADIN OKULLAŞMASININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ VAR MI?.....	473
TÜRKİYE'DEN YENİ KANITLAR	473
KAPİTALİZMİN ÖLÜM KARŞISINDAKİ TUTUMU.....	482
BYUNG-CHUL HAN'IN ŞEFFAFLIK TOPLUMU TEORİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	488
INBOUND MARKETING IMPLEMENTATION STRATEGY IN ISLAMIC MICROFINANCE INSTITUTIONS: A STUDY AT BAITUL MAAL WAT TAMWIL	494
SHARIA MARKETING IN ISLAMIC MICROFINANCE INSTITUTIONS: THE CONCEPT AND IMPLEMENTATION.....	502
İSLAM HUKUKUNDA HAVA PARASI UYGULAMASININ FIKHÎ TEMELİ.....	513
FIKİH MEZHEPLERİNİN CENAZE NAMAZI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	524
ZAYIF HADİSİN AMEL KARİNESİ İLE DESTEKLENMESİ	535
THE DEVELOPMENT AND STABILITY OF SOCIETY ARE NOT POSSIBLE WITHOUT PEACE (UNDER ISLAMIC TEACHINGS)	537
NON-TRADITIONAL MATRIMONIAL OF PAKISTANI SOCIETY (ISLAMIC PERSPECTIVE).....	538
ŞERHU'L-AKÂİD HÂŞİYECİSİ (MUHAŞŞÎ) HAYÂLÎ EFENDİ.....	539
YOGADAKİ MEDİTASYON ÖRÜNTÜSÜNÜN RÂBITADAKİ İZLERİ	560
MS 4. YÜZYILDA ROMA VE SASANİ İMPARATORLUKLARI ARASINDA KUZEY MEZOPOTAMYA'DAKİ ÇATIŞMALARIN SEBEPLERİ VE ETKİLERİ.....	583
GUARANTEEING SECURITY THROUGH INTERNATIONAL CONVENTIONS ON THE PROTECTION OF REFUGEES	585
OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE TİYATROLARDA ALINAN GÜVENLİK ÖNLEMLERİ	586

TÜRK SİYASİ HAYATINDA GÜN SAZAK	588
A REVIEW OF THE LIVING SCIENTIFIC LIFE OF DR. HAMID NUTKI THE FATHER OF IRAN'S MODERN "PUBLIC RELATIONS" SCIENCE AND TURKOLOGY.....	596
AZERBAIJAN KÜRESİNLİLERİ VEYA ÇEPNİ OĞUZLARI	599
ULUSLARARASI TİCARİ TAHKİMDE YENİ NESİL TEKNOLOJİLERİN YERİ	603
TÜKETİCİ HUKUKUNDAN KAYNAKLANAN UYUŞMAZLIKLARDA DAVA ŞARTI ARABULUCULUK.....	605
SCHOLARLY ACTIVITY OF HAJJI ABDUL KARIM GERMANUS AS RELATED TO THE TURKISH STUDIES IN HUNGARY	606
SCIENTİFİCT ACTIVİTES AGAİNST THE NUCLEAR RACE DURING THE COLD WAR.....	625
COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE LEVEL OF SERVICE AREAS ON THE TOURISM SECTOR	626
IMPROVING THE EFFICIENCY OF TOURISM IN THE ECONOMIC ACTIVITY OF SERVICE AREAS	637
ZAMAN SERİLERİ YÖNTEMLERİYLE YILLIK İPLİK ÜRETİM MİKTARININ DURAĞANLIK ANALİZİ.....	641
THE ROLE OF DEMOGRAPHIC FACTORS ON COMMUNITY AVAILABILITY AS SERVICE PROVIDERS IN THE MANGROVE TOURISM AREA PETENGORAN, TELUK PANDAN , PESAWARAN, LAMPUNG	649
KENTSEL ALANLARDA ETKİLİ YANGIN MÜDAHALE YÖNETİMİ KAPSAMINDA İTFAİ VAKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ; HATAY İLİ ÖRNEĞİ.....	650
YOKSUL YANLI TURİZME YÖNELİK KAVRAMSAL BİR İNCELEME	666
OECD ÜLKELERİNDE İNOVASYON PERFORMANSI: İNOVASYON ÇIKTILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME	674
ULUSAL ENERJİ İNOVASYON PERFORMANSLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	688
A REVIEW OF THE TECHNOLOGY-DRIVEN CUSTOMER JOURNEYS FROM CONSUMERS' PERSPECTIVES AND SUGGESTIONS FOR FUTURE RESEARCH	699
TAŞIN EKONOMİYE KAZANDIRILMASI: TOKAT'TA SÜS TAŞI İŞLEMECİLİĞİ.....	708
BRİTİSH MUSEUM ONLINE COLLECTION: THE CASE OF CAPPADOCİA.....	717
ÇEVRE, GERİ DÖNÜŞÜM VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMLARININ SPOR UYGULAMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ (DERLEME ÇALIŞMASI)	719
AYRANCI KOYUN TEREYAĞI	721
AYRANCI BERENDİ KAR OBRUĞU PEYNİRİ	732
INNOVATIVE ACTIVITY IN AGRICULTURE.....	734
IMPACT OF GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES ON ENVIRONMENTAL PERFORMANCXE	736
URBAN CLIMATIC MODIFICATION AND RESILIENCE STRATEGIES: A CASE FROM EASTERN INDIA	737

ORDU-GİRESUN BÖLGESİ FOLKLORUNDA BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNDE HAYVANSAL GIDA VE ÜRÜNLERİN ELDE EDİLİŞİ VE MUHAFAZASI	738
ORDU-GİRESUN BÖLGESİ VETERİNER HEKİMLİĞİ FOLKLORUNDA HAYVAN AD VE DONLARI	755
SURVEY ON THE INCIDENCE OF COLLAR ROT OF BRINJAL INCITED BY SCLEROTIUM ROLFSII IN MAJOR BRINJAL GROWING AREAS OF	764
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SPORDA ŞİDDET	765
OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARDA YARATICI DÜŞÜNCENİN GELİŞTİRİLMESİ	766
FEN BİLİMLERİ, SINIF VE OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	772
DİJİTAL DÜNYADA DEZAVANTAJLI ÇOCUKLARIN YENİ HAKLARININ KORUNMASINDA DİJİTAL OKURYAZARLIK	774
SESSİZ RESİMLİ KİTAPLAR VE ÇOCUKLARDA BİLİŞSEL GELİŞİM	803
LOOSE PARTS: MOVEABLE MATERIALS FOR CHILDREN TO EXPLORE OBJECT CONSTRUCTION	805
HAS THE BLOOM'S TAXONOMY REVISED THE ADVANCED LEVEL EFL TEXTBOOK NEW ENGLISH FILE?	806
COMMUNICATION IN SCHOOL INCIDENTS: PERCEPTIONS AND IMPACTS	812
THE STUDYING OF SAM SHEPHARD'S <i>BURIED CHILD</i> FROM THE PERSPECTIVE OF THE ABSURD THEATRE CHARACTERISTIC	813
ASSESSMENT OF THE IMPACT OF TAXATION ON THE PERFORMANCE OF THE ECONOMIC ENTITY	822
THE IMPACTS OF BLOCKCHAIN ON DIGITAL MARKETING	828
THE EFFECT OF EMPLOYEE SATISFACTION ON EMPLOYEE PRODUCTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN NIGERIA	829
SERVICE QUALITY DELIVERY AND ITS IMPACT ON CUSTOMER SATISFACTION IN THE BANKING SECTOR IN MALAYSIA	830
THE ROLE OF INTERNATIONAL ECONOMIC INSTITUTIONS IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL EXAMINATION OF THE CONTRIBUTIONS .OF IMF, IBRD (WORLD BANK) AND WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO)	831
NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ITS CONTRIBUTIONS TO THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL REVIEW	841
SINDHI EMBROIDERY: AN INTRICATE INTERLACING CRAFT	853
DENIM: The Adaptable Material	854
INFLUENCE OF MARATHA ON INDIAN FASHION	855
INFLUENCE OF SOWING PERIODS AND SEED GERMINATION ON SUNFLOWER PRODUCTIVITY IN SOUTHERN UKRAINE	857
TECHNOLOGICAL SOLUTIONS FOR THE SDGS 2030 AGENDA- TACKLING THE TRIPLE PLANETARY CRISIS	858

EFFECTS OF MACHINING PARAMETERS ON THE SURFACE ROUGHNESS IN THE END-MILLING PROCESS 859

IMPACT OF SPIRITUALITY AND RELIGION ON MENTAL HEALTH..... 868

THE DEVELOPMENT AND STABILITY OF SOCIETY ARE NOTHING WITHOUT PEACE (ACTUAL FACTORS IN THE MIRROR OF ISLAMIC DIRECTIVES) 869

UNCONVENTIONAL MATRIMONIAL OF PAKISTANI SOCIETY (ISLAMIC DIRECTIONS) 870

PEACE CREATES AN IMPORTANT ROLE IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY 871
(ISLAMIC PERSPECTIVE) 871

THE URGENCY OF USING HALAL COSMETIC PRODUCTS FOR MUSLIM CONSUMERS..... 872

HOW IS THE DEVELOPMENT OF HALAL INDUSTRY IN FASHION IN INDONESIA? 873

HALAL CLOTHING IN THE ERA OF FOREIGN CULTURE ONSLAUGHT 874

THE MEANING OF HALAL CONCEPT IN FASHION 875

THE PROS AND CONS OF ABLUTION OF WATERPROOF COSMETIC USERS 876

THE IMPORTANCE OF HALAL CERTIFICATION IN MIXUE PRODUCTS 877

ROLE OF LIFESTYLE AND INDIVIDUAL SENSITIVITY IN ADULTS DURING COVID CRISIS AS A PREVALENCE OF OCD 878

DIRECTOR (HRIMS) USES PHYSIOGNOMIES TO PIGEON-HOLE METAPHORS IN AUTHENTIC INTRICACY NEURAL GRIDS 879

MACHINE LEARNING'S MIXED QUESTIONS CLASSIFY PROBLEMS ARRAY IN MINISTRY OF HUMAN RIGHTS, PAKISTAN BY DIRECTOR (HRIMS)..... 880

THE IMPACT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT (HRM) PRACTICES ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN HEALTH CARE SECTOR IN NIGERIA 881

ROLE OF MENTAL HEALTH IN EMPLOYEE JOB PERFORMANCE IN MALAYSIAN PRIVATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS 882

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN LARGE AND DEVELOPING COUNTRIES AND THE IMPACT OF COVID-19 ON THEIR DEVELOPMENT 883

STUDY, OPTIMIZATION AND IMPROVEMENT OF VARIOUS CULTURE MEDIA FOR MICROALGAE 885

SIMULATION STUDY OF SAMPLE SIZE INVOLVING UNIT ROOT AND STRUCTURAL BREAK .. 886

LEADING LADIES : HOW DID YOU COME THIS FAR?..... 893

DISRUPTION OF EDUCATIONAL SYSTEM AND SUSTAINABILITY MANAGEMENT DURING COVID-19 PANDEMIC 895

SERVICE QUALITY OF THE BUSINESS SCHOOLS: AN EMPIRICAL ASSESSMENT 903

PROSPECTS FOR COOPERATION IN THE FIELD OF ECONOMIC EDUCATION IN MODERN EURASIA 911

THE EFFECTS OF PROBLEM-BASED LEARNING ON CONSTRUCTION TECHNOLOGY STUDENTS' EMPLOYABILITY SKILLS 915

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR-THE CASE OF KOSOVO 916

NUTRITION IN EMERGENCIES AND DISASTER	917
SUSTAINABILITY INDEX OF WELFARE AND DEVELOPMENT IN ITALY	918
AN EXISTENTIAL EVALUATION ON ‘RELATIONS’ IN THE POST-PANDEMIC DIGITAL AGE	919
THE ROLE OF FEAR ON CONSUMER BEHAVIOR IN THE DIGITAL ENVIRONMENT	923
DRONE TECHNOLOGY IN DISASTER MANAGEMENT: A REVIEW OF APPLICATIONS	930
MOTIVATION AND PERFORMANCE OF MEDICAL HEALTH PROFESSIONALS: A STUDY OF COVID-19 EXPERIENCE IN NIGERIA	933
UNDERSTANDING CYBERLOAFING BEHAVIOR FROM THE LENS OF JOB DEMANDS-RESOURCES THEORY	934
TRAINING OF FUTURE LAWYERS AND POLICE OFFICERS FOR INTERVIEWS WITH SCENARIO METHOD.....	935
SOCIAL CONFLICT AND ELECTORAL DYNAMICS OF THE 2023 ELECTIONS: WHY ARE NORTHERN CHRISTIANS SHOUTING IN SILENCE?	936
İNTİHAL Mİ YOKSA GELENEK Mİ: MUAHHAR KAYNAKLAR IŞIĞINDA BİR BİYOGRAFİNİN İNŞASI-EBÛBEKİR KÂNÎ ET-TOKADÎ-	937

DİVAN EDEBİYATINDA İSLAMİYET'E VE MEYHANEYE AİT KAVRAMLARIN BİRLİKTE KULLANILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Mete Bülent DEGER

Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0001-9747-5181

ÖZET

Divan edebiyatı; Arap, İran ve Türk coğrafyasındaki dil ve kültür dairesinde yüzlerce yıl boyunca hüküm sürmüş bir edebiyattır. Şairlerin şiirlerini “divan” adı verilen kitaplarda toplamaları hasebiyle “divan edebiyatı” adı verilen bu edebiyat doğrudan veya dolaylı olarak İslamiyet’e dair unsurları yoğun bir şekilde barındırmaktadır. Divan edebiyatının Türk kültür sahası içerisindeki kısmını oluşturan ve özelde Klasik Türk Edebiyatı veya Eski Türk Edebiyatı, genelde ise -yine- divan edebiyatı olarak bilinen bu edebiyat; Türk edebiyatında XIII ilâ XIX. yüzyıllar arasında hüküm sürmüştür. Bu çalışmada İslam kültür ve medeniyeti etkisinde gelişen divan edebiyatında İslamiyet’e dair terim ve kavramların İslamiyet’in yasakları arasında bulunan meyhane ve meyhaneye ait kavramlarla birlikte kullanılması konu edilmiştir. Çalışmanın amacı, divan edebiyatında İslamiyet ve meyhaneye ait kavramların bir arada kullanılmasının sebeplerini tasavvuf, şairlerin edebî şahsiyetleri, şairlerin dünya ve ahiret anlayışları gibi unsurlar göz önüne alınarak irdelenmektir. Bu bağlamda divan edebiyatında mezkûr konumuz çerçevesine dahil edebileceğimiz bazı mısra/beyit örnekleri çalışmamıza dahil edilmiştir. Çalışmanın niteliği ve hacmi gereği divan edebiyatında İslamiyet ve meyhaneye dair kavramların bir arada kullanıldığını tespit ettiğimiz bütün şiirler çalışmamıza alınamamış, sadece çalışma özelinde ilgili örnekler verilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada divan edebiyatının temel kaynaklarından olan İslamiyet’e dair kavramların İslamiyet’in yasakları arasında bulunan meyhaneye dair kavramlarla bir arada kullanıldığı şiirlerden örnek beyitler ortaya konulmakta ve söz konusu kullanımların sebepleri üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, İslamiyet, Meyhane

USING TOGETHER OF ISLAM AND PUB CONCEPTS IN DIVAN LITERATURE

ABSTRACT

Divan literature is a literature that has prevailed for hundreds of years in the language and culture of the Arab, Iranian and Turkish geography. This literature, which is called “divan literature” because the poets collect their poems in books called “divan”, contains elements of Islam directly or indirectly. This literature, which constitutes the part of Divan literature within the field of Turkish culture and is known as Classical Turkish Literature or Old Turkish Literature in particular, and -again- divan literature in general, is in Turkish literature between XIII and XIX. ruled for centuries. In this study, the use of terms and concepts related to Islam in divan literature, which developed under the influence of Islamic culture and civilization, together with the concepts of

pub and pub, which is among the prohibitions of Islam, is discussed. The aim of the study is to examine the reasons for the use of the concepts of Islam and pub together in divan literature, taking into account the elements such as mysticism, the literary personalities of the poets, the poets' understanding of the world and the hereafter. In this context, some verse/couple examples that we can include in the framework of our subject in divan literature have been included in our study. Due to the nature and volume of the study, all the poems that we found to use the concepts of Islam and pub together in divan literature could not be included in our study, only relevant examples were given in the study. As a result, in this study, sample couplets from the poems in which the concepts of Islam, which is one of the main sources of divan literature, are used together with the concepts of pub, which is among the prohibitions of Islam, are revealed and various evaluations are made on the reasons for these uses.

Keywords: Divan Literature, Islam, Pub

Giriş

Şairler eserlerini meydana getirirken okuyucularını etkileme ve şiirlerinde yansıttıkları duyguları diğer insanlardan farklı bir şekilde ifade etme arzusundadırlar. Bu bağlamda eserlerinde -çoğu zaman- günlük hayatta kullanılan dil malzemelerini kullansalar da çeşitli söz sanatları veya alışılmamış kullanımlara başvurarak kendilerine mahsus ifadeler ortaya koymak isterler. Dolayısıyla, şairler eserlerinde yaşadıkları toplumun dil ve kültürüne dair her türlü unsuru kullanırlar. Söz konusu dil ve kültüre ait unsurların kapsamı ise oldukça geniştir. Şairler her ne kadar buldukları toplumun birer ferdi de olsalar edebî şahsiyetleri gereği kimi zaman toplum tarafından kabul görmeyecek ifadeleri eserlerinde kullanabilirler. Nitekim toplumların kültürlerine ait bazı unsurlar olumsuz niteliğe, bazı unsurlar ise bir diğer unsuru yasaklayıcı özelliğe sahiptir. Yasaklayıcılık konusunda en belirgin örnek dindir. Dinin emir ve yasakları kimi zaman toplumların kültürüne veya sosyal hayatına dair unsurlarla çelişebilmektedir. İslam dini de çeşitli emir ve yasaklarıyla muazzam bir yapı olarak toplumun kültürüne veya sosyal hayatına dair bazı unsurları yasaklamaktadır. Bu yasaklardan biri içki içmektir. İçki içmek, içki içilen yerlerde bulunmak, içkinin alışverişini yapmak vd. birçok fiil İslamiyet'in yasakları arasında bulunmaktadır.

Şairlerin eserlerinde eserlerinde içki, meyhane gibi gibi unsurları kullanmaları olağan bir durumdur. Ancak şairlerin İslamiyet'in yasakları arasında bulunan şarap, meyhane vb. unsurlarla İslamiyete dair unsurlar arasında bağ kurarak metin oluşturmaları çok sık rastlanan bir durum değildir. Özellikle devrin şartları göz önüne alındığında çalışma konumuzun kapsamını oluşturan divan edebiyatında söz konusu kullanımlara sık rastlamak mümkün değildir. Bununla birlikte bazı divan şairlerinin -nadiren de olsa- şiirlerinde İslamiyet'e dair unsurlarla meyhane vb. kavramlara dair unsurları bir arada kullandığı görülmektedir. Esasen tasavvuf çerçevesinde kabul edilebilir olsa da bazı kullanımlar günümüz şartlarında bile dikkat çekicidir.

Divan Edebiyatında İslamiyet'e ve Meyhaneye Ait Kavramları Bir Arada Kullanma

“Divan edebiyatı, Türklerin Anadolu’da İslamiyet ekseninde oluşturdukları ve XIII ilâ XIX. yüzyıllar arasında hüküm süren edebî zemini oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde hayatın her safhasında olduğu gibi edebiyatta da İslam kültürünün etkisiyle Arap ve özellikle İran edebiyatının etkisinde kalınmış ve oluşturulan eserlerde gerek şekil gerek muhteva bakımından mezkûr medeniyetlerin edebî ve kültürel unsurları Klasik Türk Edebiyatı üzerinde oldukça etkili olmuştur” (Deger, 2022: 9).

İslamiyet ise ilâhî son din olarak Allah’ın elçisi ve son peygamberi olan Hz. Muhammet (s.a.v) aracılığıyla 610 yılında Mekke şehrinde ortaya çıkmış bir dindir. Başta kutsal kitabı Kur’an olmak üzere sünnet, ibadetler, mezhepler, tarih, medeniyet vd. sayısız unsuru ile muazzam bir yapı olan İslamiyet bugün milyonlarca insanın inandığı bir dindir. Çalışmamızla ilişkisi bağlamında felsefî anlamda “Tanrı’nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefî akım” (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak bilinen tasavvuf, dinî anlamda “Kur’an’da önerilen ve peygamberin hayatında uygulamaları görülen hayat tarzını yaşama gayreti, İslam gizemciliği” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanmaktadır.

Meyhane, Farsça kökenli bir kelime olarak “şarap” anlamına gelen “mey” ile “ev” anlamına gelen “hane” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiş birleşik bir kelimedir ve kısaca “şarap evi” olarak çevrilebilir. Meyhane, geçmişte olduğu gibi günümüzde de içki satılan ve içilen mekânı olarak kullanılmaktadır.

Divan edebiyatında mutasavvıflar meyhane anlamında kullandıkları “harabatı bir tekke olarak ele alırlar ve orada ilahi aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylerler. Böylece harabat bir neşe ve feyz kaynağı, gerçeğe ulaşılan yer olur ki tekke yerine kullanılmış olur” (Kardaş, 2019: 141). Divan edebiyatında meyhane ve meyhaneye dair unsurlar çoğunlukla “bade, bezm, harabat, humhane, kadeh, meclis, mey, meyhane, meykede, saki, şarap” vd. kelime ve mazmunların çeşitli kullanımları şeklindedir.

Divan edebiyatında “şiir söyleyen kişinin, sultan, şeyhülislam, asker, esnaftan olması ile kadın ya da erkek olması çok önemli değildir. Bütün şairlerin uyması beklenen ve gelenek tarafından zamanla belirlenen bazı kurallar ve söyleyiş özellikleri vardır. Şiirlerde yazılan her şeyin gerçek hayatla bire bir örtüşmesinin o şiiri okuyanlar tarafından beklenmediği bu gelenekte şair, kendisini sürekli olmadığı şekilde gösterir. Ömürlerinde şarabın damlasını ağızlarına koymadıkları herkesçe bilinen müttaki zatlar, kendilerini meyhanede yığılıp kalmış ayyaşlar şeklinde gösterirler (Bahadır, 2014: 47).

Divan edebiyatında şairlerin şiirlerinde rindane üslupları vasıtasıyla İslam dininin yasakları arasında bulunan meyhane, şarap vb. unsurları oldukça sık kullandıkları görülmektedir. Özellikle gazeller bağlamında düşünüldüğü zaman söz konusu unsurların şiirde kullanımları o kadar çoktur ki söz konusu unsurların divan edebiyatının temel unsurları olduğu söylenebilir. Bununla birlikte meyhane, şarap vb. unsurların tasavvuf

bağlamında mazmun olarak kullanıldığı ve gerçek anlamlarında kullanılmadığına dair görüşler genel kabulü yansıtmaktadır. Divan edebiyatında tasavvuf, rind, zahid, meyhanecilik vb. konularda yapılmış birçok çalışmanın ve mezkûr konularda oldukça geniş bir literatürün olduğu malumdur. Bu çalışmada bu konuların tanımları ve anlam çerçevesi üzerine geniş açıklamalar yapmaktan ziyade İslamiyet'e ve meyhaneye dair unsurların birlikte kullanımına dair bazı örnekler verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

XIV. yüzyılda divan edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan ve Klasik Türk edebiyatına etkisi tartışılmaz olan İranlı meşhur şair Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir gazelinden alınan aşağıdaki beyitte meyhanenin kapısı açık olduğu için Allah'a şükretmektedir.

المنه لله که در میکده باز است

زان رو که مرا بر در او روی نیاز است (Dîvân-ı Hâfız, G.40/1)

(El-minnetu lillâh ki der-i meykede bâz est. Z'an rû ki merâ ber der-i û rûy-i niyâz est)

[Allah'a şükürler olsun ki meyhanenin kapısı açık. Bu yüzden niyaz için yüziüm o kapıya dönüktür.]

XV. yüzyıl şairlerinden Necâtî'den alınan aşağıdaki beyitte şairin İslamiyet'le ilgili unsurlarla meyhaneye dair unsurları bir arada kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair şarabın güzelliğinden dolayı Allah'a şükretmektedir.

Hamdülillâh mey-i can-bahş ile sâkilerimiz

Âb-ı hayvân ile Kevser suyun istetmediler [Necâtî, G.198/4] (Tarlan, 1992: 240)

[Allah'a şükürler olsun ki can bahşeden şarap ile sakilerimiz Ab-ı Hayat ile Kevser suyunu istetmediler.]

XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî'den alınan aşağıdaki mısradaki şairin İslamiyet'le ilgili bir kullanım olarak değerlendirebilecek bir kavram ile meyhaneye dair bir kavramı bir arada kullandığı görülmektedir.

Muhammesten alınan aşağıdaki mısradaki şairin şükür sözü ile kadehi bir arada kullandığı görülmektedir.

Bi-hamdi'llâh ne gam yirsin elünde sâgar-ı Cem var [Bâkî, Muh.5/5] (Küçük, e.t. 2023: 72)

[Allah'a şükürler olsun ki niçin üzülürsün, elince Cem'in kadehi var.]

XVII. yüzyıl şairlerinden Nâilî'den alınan aşağıdaki beyitlerde şairin İslamiyet'le ilgili unsurlarla meyhaneye dair unsurları bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair zekât ile şarabı birlikte kullanmaktadır.

Pelâs-pâre-i rindî be-dûş kâse be-kef

Zekât-ı mey virilür bir diyâra dek giderüz [Nâilî, G.166/2] (İpekten, 2019: 399)

[*Omuzumuzda rintliğin eski püskü elbisesi, elimizde kâse ile şarabın zekâtının verildiği bir memlekete/diyara kadar gideriz.*]

Aşağıdaki beyitte şair meyhanede bulunan zâhidi söz konusu etmektedir.

Reng-i bî-rengîden âgeh dillerin ey Nâ'îlî

Zâhid-i meyhâne rind-i hânkâhdır her biri [Nâilî, G.362/5] (İpekten, 2019: 549)

[*Ey Nâ'îlî! Renksizliğin rengini bilen gönüllerin her biri meyhanenin zahidi ve tekkenin rindidir.*]

XVII. yüzyıl şairlerinden Fehîm-i Kadîm'den alınan aşağıdaki beyitlerde şairin İslamiyet'le ilgili unsurlarla meyhaneye dair unsurları bir arada kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair, İslami literatüre ait bir ritüel olan abdestin İslam'ın yasakları arasında bulunan şarapla alınmasını söz konusu etmektedir.

Ta'n itme Fehîm itse vuzû meyle fakîhâ

Dîvânedür ol zâhid-i sâlûs degüldür [Fehîm-i Kadîm, G.102/7] (Üzgör, 1991: 442)

[*Ey fâkih! Fehîm şarapla abdest alsada onu kınamayın. Çünkü o riyâkâr zahit değil, divânedir.*]

Aşağıdaki beyitte şair, İslamiyet'in kutsal binası olan Kâbe'de şarap içmeyi söz konusu etmektedir.

Neş'e-i gayret-i aşkum sana versün bir keyf

K'idesen Ka'be'de câm-ı meyi bî-pervâ nûş [Fehîm-i Kadîm, G.144/9] (Üzgör, 1991: 496)

[*Aşkımın çabasının sevinci sana öyle bir keyif versin ki şarap kadehini Kâbe'de korkusuzca içesin.*]

Aşağıdaki beyitte şair, şarap testisindeki şarabın kadehe doldurulurken şarap testisinin eğilmesini secdeye giden bir insana benzetmektedir.

Ko zâhidün de ayagina ser-fürû itsün

Kadîmî secdeye mu'tâddur cebîn-i sebû [Fehîm-i Kadîm, G.247/7] (Üzgör, 1991: 628)

[*Bırak zahidin de ayağına başını eğsin. Testinin alını, secde etmeye eskiden beri alışkındır.*]

Aşağıdaki beyitte şair, zahidin şarap içmesini ve namaz kılmak için kullandığı seccadeden kurtulmasını istemektedir.

Rehne ver esbâbı rind ol geçme zâhid bâdeden

Ol sebeble hem halâs ol sıklet-i seccâdeden [Fehîm-i Kadîm, G.234/1] (Üzgör, 1991: 612)

[Zahit, bütün elbiselerini/geçinme vasıtalarını rehine ver, (gene de) şaraptan vazgeçme. Hem bu sebeple seccadenin ağırlığından da kurtul.]

XVII. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislam Yahya'dan alınan aşağıdaki beyitte şair mescitte bulunanlar ile meyhaneyede bulunanları mukayese etmektedir.

Mescidde riyâ-pîşeler etsin ko riyâyı

Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâî [Şeyhülislam Yahya, G.431/1] (Ertem, 1995: 240)

[Mescitte ikiyüzlüğü huy hâline getirenleri bırak ikiyüzlülüğe devam etsinler. Meyhaneye gel ki ne ikiyüzlülük ne de ikiyüzlü var.]

XVIII. yüzyıl şairlerinden Şeyh Gâlib'den alınan aşağıdaki beyitlerde şairin İslamiyet'le ilgili unsurlarla meyhaneye dair unsurları bir arada kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair, meyhanede içki dağıtma işini yapan meyhaneci çıraklarının hareketlerini Ka'be'deki hacıların dönmelerine benzetmektedir.

Devr eder meyhâneyi muğ-beçeler

Ka'bede san hâciyan eyler semâ [Şeyh Gâlib, G.154/4] (Kalkışım, 1994: 335)

[Meyhaneci çırakları meyhanenin içinde (öyle) dönerler ki Ka'be'de hacılar dönüyor sanırsın.]

Terci-i bendden alınan aşağıdaki mısradaki şair, İslami literatüre ait kavramlar olan cami, mescit gibi ibadet yerlerinin içinde bulunan bir mekânda şarap içilmesini söz konusu etmektedir.

Ol siyeh-mest-i nigh mey nûş eder mihrâbda [Şeyh Gâlib, Tc.B.12/4/3] (Kalkışım, 1994: 183)

[O fena halde sarhoş bakışlı mihrapta şarap içer.]

Aşağıdaki beyitte şair, kendini şarabın müridi olarak tanımlamaktadır.

Bende-i pîr-i harâbâtım mürîd-i bâdeyim

Kâşki ben dâimâ gavvâs olaydım bâdeyim [Şeyh Gâlib, Tah.4/1] (Kalkışım, 1994: 200)

[Meyhanenin ihtiyarının kölesiyim, şarabın müridiyim. Keşke ben daima dalgıç (tarikât ehli) olsaydım, (ama) şarabım.]

XVIII. yüzyıl şairlerinden Sünbülzâde Vehbî aşağıdaki beyitte din adamı/dindar olarak bilinen ve divan edebiyatında en önemli tiplerden biri olan zahidin meyhaneye gelişini ifade etmektedir.

Girer mi taylesân ile der-i meyhâneden zühhâd

Nice kuyruk salar rûbâhlar arslan yatağında [Sünbülzade Vehbî, G.231/3] (Yenikale, 2011: 511)

[Zahidler meyhane kapısından arslan yatağında kuyruk sallayan tilki gibi sarıklarının ucu sarkmış olarak girerler mi.]

XIX. yüzyıl şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde şarabın namaz öğretmesi söz konusu edilmektedir.

Câhilem üftâde-i kûy-i dil-ârâ olmada

Duhter-i rez gâh ta'lim-i namâz eyler bana [İzzet, G.11/4] (Şahin, 2004: 296)

[Gönül süsleyen sevgilinin köyüne düşkün olmakta cahilim. Üzümlün kızı (şarap) bazen bana namaz eğitimi verir.]

XIX. yüzyıl şairi olan ve hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz “Harputlu Rif’at Dede’nin, dinin yasakladığı “şarap” ile dinî kelimelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir imge kurgulamasının yapıldığı bir şiiri vardır” (Açıkgöz, 2012: 67). Aşağıda söz konusu şiirin ilk beyti bulunmaktadır. Beyitte şair kendini şarap şehidi olarak nitelendirmektedir.

Ben şehîd-i bâdeyim dostlar demim yâd eyleyin

Türbemi meyhâne enkâzıyla bünyâd eyleyin

[Ben şarap şehidiyim dostlar zamanımı hatırlayın. Türbemi meyhane yıkıntısı ile bina edin.]

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Divan edebiyatında İslamiyet ve meyhaneye ait unsurların bir arada kullanıldığı ifadelerin sayısını artırmak mümkün olmakla birlikte bir bütün olarak divan edebiyatının kapsamı düşünüldüğü zaman mezkûr kullanımların çok yoğun olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak az da olsa İslamiyet’e dair unsurları meyhaneye dair kavramlarla bir arada kullanılması konusunda bilinen ve genel kabul gören düşünce tasavvuftur. Yani divan şiirinde meyhaneye dair kullanılan kavramların tasavvufi anlamlarının kastedildiğine dair düşüncedir. Örneğin mescid-meyhane, şarap-ilahi aşk şarabı, sâki-şeyh vd. benzetmelerin kullanıldığına dair düşüncedir. Ancak öyle beyitler, öyle şiirler vardır ki tasavvufla açıklamak mümkün değildir. Divan edebiyatı üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların bu konuda farklı fikirlere sahip olduğu ve bir kısmının değerlendirme yapmaktan kaçındıkları kanaatindeyiz. Kaldı ki bu çalışmada söz konusu edilen şiirlerdeki kullanımların mescid-meyhane vd. benzetmeye dayalı kullanımların çok ötesinde olduğu da âşikardır. Yani bir şairin şarabın zekâtından söz etmesi veya şeyhülislam makamında bulunan ve mutasavvıf olmadığı bilinen bir şairin mescittekileri kötüleyip meyhanedekileri övmesinin tasavvufi boyutuna girmek hiç de kolay değildir. Dolayısıyla divan şiirinde gördüğümüz her meyhaneyi mescit her şarabı da ilahi aşk şarabı olarak düşünemeyiz. Ancak bunu belirleyecek

bir ölçü yoktur. Meselenin divan şiirine ve daha da önemlisi divan şairine günümüz bakış açısıyla, belirli düşünce kalıpları çerçevesinde bakışla ilgili olduğu düşünülebilir. Örneğin Şeyh Gâlip üzerinden değerlendirme yapılırsa; bilindiği üzere Şeyh Gâlip XVIII. yüzyılda yaşamış mutasavvıf bir şair olarak biliniyor ve aynı zamanda Mevlevî'dir. Bu durum Şeyh Gâlip'in dindar bir şair olarak değerlendirilmesi için yeterli bir sebep olarak görülür. Elbette şairin özel hayatı bilinemez ama şiirlerinden bazı örnekler ortaya konulduğunda bu düşüncede bazı şüphelerin oluşabileceği görülür. Yani bir şairin edebî şahsiyeti ile muhayyilemizdeki kalıpta bulunan şahsiyetini bir tutma çabamızdan dolayı divan şairi ve divan şiiri için çok sağlıklı değerlendirmeler yapamıyoruz olabiliriz. Yakın zamandan diğer bir örnek Necip Fazıl Kısakürek'tir. Şairin hayatında birbirine taban tabana zıt farklı dönemler olduğu bilinmektedir. Necip Fazıl'ı ve şiirlerini değerlendirirken hangi bakış açısı ile değerlendirmek gerekir. Şiirler açısından bakıldığında da benzer durum söz konusudur. Bir divanda kaside, gazel gibi nazım şekillerinden yüzlerce şiir vardır. Her bir şiirin muhtevası birbirinden farklıdır. Yani şair bir kasideyi naat türünde yazarken veya bir padişaha medhiye yazarken bir gazelde aşkı ya da bir başka gazelde şarabı söz konusu edebilir. Dolayısıyla şiirlerin muhtevası birbirinden farklıdır. Bir şairin şahsiyetine dair yapılan değerlendirmeler de genel olarak şiirlerinde işlediği konuların daha çok ne ile ilgili olduğuyla alakalıdır. Yani - kısmen veya tamamen- Fuzûlî gerçek hayatında rind, Bâkî âşık, Nef'î mülayim bir zat, Nedim ise dindar bir kişi olabilir. Edebî eserlerinde yansıttıkları kişilikler tam olarak gerçeği yansıtmıyor olabilir ve tasavvuf ise şairlerin kullandıkları bir sığınak olabilir. Günümüz bakış açısı ile baktığımızda gerçek olan bir durum vardır ki o da İslam kültür ve medeniyetinden beslenen divan edebiyatında “şarap şehidi olmak”, “mihrapta/Kâbe’de şarap içmek” vb. kullanımlar bizim algımızın sınırlarını zorlayan/aşan tasavvufî kullanımlar olarak göze çarpmaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (2012), Müstemilü’z-zıddeyn veya “oksimoron”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S.464, s.65-67
- Bahadır, S.C. (2014), Şeyhülislam Bir Şairde “Şarap” Kavramı: Şeyhülislam Yahyâ Bey’in “Disünler” Redifli Gazeli, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Cilt: 7 Sayı: 30 Volume: 7 Issue: 30, ss. 44-54
- Deger, M. B. (2022), *Sebk-i Hindî’de Oksimoron (Nâilî, Fehîm-i Kadîm, Neşâtî ve Şeyh Gâlib Divanları)*, Ankara: Sonçağ Akademi.
- Divân-ı Hâfız, (Azer, 82), <http://www.banitak.com/library>
- Ertem, R. (1995), *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpekten, H. (2019), *Nâilî-i Kadîm Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap) <https://sozluk.gov.tr/>
- Kalkışım, M. (1994), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kardaş, S. (2019), *Divan Şiirinde Meyhane Mefhumu ve Meyhane ile ilgili Unsurlar*, Meyhane Kitabı (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi, ss.135-155
- Küçük, S. (e.t. 2023), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (e-kitap)
- Şahin, E. S. (2004), *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Divanları, Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Tarlan, A.N. (1992), *Necatî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üzgör, T. (1991), *Fehîm-i Kadîm-Hayati, Sanati, Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Yenikale, A. (2011), *Sünbül-zâde Vehbî-Dîvân*, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı/Öncü Basımevi.

BALIKESİR DİVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE SOSYAL HAYAT

Dr. Öğr. Üyesi Oktay NAR
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
ORCID: 0000-0001-5956-7392

ÖZET

Osmanlı coğrafyasında, asırlar boyunca gelişimini sürdürmüş klasik Türk edebiyatında, şairler işledikleri konularla topluma ve toplumun oluşturduğu kültürel öğeler ve inanışlara, toplumsal kurallara ve yaşantılara uzak kalamamışlardır. Şairler toplumu şiirlerine konu ederken de atasözleri ve deyimleri kullanmaktan geri kalmamışlardır. Şiirlerde toplumsal yapılanmanın yanı sıra örf, adet, alışkanlıklar, merasim ve törenlerdeki uygulamalar ve davranış biçimleri; iş, eğlence hayatı ve yemek kültürü, giyim kuşam, hastalıklar ve hastalıkların tedavi yöntemleri işlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, divan edebiyatı, toplumla ilgili zengin bir muhtevayı bünyesinde barındırmaktadır. Balıkesir şairlerinin eserleri incelendiğinde şairlerin, yazdıkları şiirler ile kendi zamanlarının toplumsal hayatını ve geçmişten günümüze kadar gelen ritüelleri, gelenek, görenek, adet ve inanışları yansıtacakları, o dönem ve sonraki dönemlerin sosyal hayatına ışık tutacakları, bugünün toplumuna Balıkesir yöresi ve Osmanlı coğrafyasının kültürel yaşamından izler sunacakları muhakkaktır. Çalışmamızda Balıkesir divan şairlerinin eserlerini inceleyerek şiirlerde yer alan sosyal hayat unsurlarını tespit etmeye böylece divan şiirinin, bu açıdan, önemini göstermeye çalıştık. Günümüzde kullanılmayan bir kelimenin ya da hafızalardan silinmeye yüz tutmuş bir deyim, bir alışkanlığın, bir inanışın veya herhangi bir kültürel miras unsurunun tespitinin önemini vurguladık.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Sosyal Hayat, Divan Şiiri, Kültürel Miras

SOCIAL LIFE IN THE POEMS OF DIVAN POETS OF BALIKESİR**ABSTRACT**

In Ottoman territory, poets, with the topics they discuss, did not stay away from the society, cultural elements which was formed by society, beliefs, social rules and social life in the classic Turkish literature which lasted for centuries. Poets while mentioning society in their poems didn't fail to use proverbs and expressions. In the poems, besides the social structure, customs, traditions, habits, practices and behaviors in ceremonies, business and entertainment life, food culture, clothing, diseases and treatment methods of diseases were discussed. From this point of view, divan literature contains a rich content about society. When the works of poets of Balıkesir are examined, it is certain that the poems written by the poets will reflect the social life of their own time and the traditions, customs and beliefs from the past, will shed light on the social life of that period and the following periods, and will provide us with traces of the cultural life of the Balıkesir region and the Ottoman territory. In our study, we tried to determine the social life elements in the poems by examining the works of the Balıkesir divan poets and thus to show the importance of the divan poetry in this respect. We emphasized the importance

of detecting a word that is not used today or an idiom, a habit, a belief or any element of cultural heritage that is about to be erased from the memories.

Key words: Balıkesir, Social Life, Poems of Divan, Culturel Heritage

ALLÂME ŞEYHÎ VE BİR RAHŞİYYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Oktay NAR
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
ORCID: 0000-0001-5956-7392

ÖZET

Türk edebiyatı, bünyesinde hayata dair pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Şair ve yazarlar edebî ürünlerini oluştururken dilin bütün malzemelerini kullanmaya çalışmışlardır. Toplum için önemli olan kültür varlıklarını da bir edebî figür olarak şiirlerine yansıtmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Türk kültür ve medeniyetini derinden etkilemiş olan at bir edebî figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Attan destanlarda, masallarda, şiirlerde, hikâyelerde bir yoldaş, bir arkadaş olarak bahsedilmiştir. At ile ilgili deyimler, atasözleri oluşmuş, bunlar hem edebiyatta hem de günlük yaşamda toplum tarafından kullanılmış gelecek nesillere aktarılmıştır. Türk edebiyatında at ile ilgili türlü çeşitli benzetmeler, sanatlar, söz oyunları yapılmıştır. Divan şiirinde at özelinde kasideler yazılmış ve bu tür şiirlere rahşiyye adı verilmiştir. Şeyhî Mehmed Efendi (Allâme) on yedinci yüzyılda yaşamış bir şairdir. Mürettep bir divanı vardır. Şeyhi Mehmed Efendi'nin Divanı'nda Kaside Der Medh-i Esb-i Hemvâr başlığı ile otuz üç beyitten oluşan bir rahşiyye bulunmaktadır. Kaside aruz ölçüsünün fe'ilâtün / mefâilün / fe'ilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Çalışmamızda bir edebî figür olarak atın divan şiiri geleneğindeki anlatımı üzerinde durulmuş ve örnekler verilmiştir. Ayrıca Şeyhî Mehmed Efendi'nin çalışmamıza konu olan kasidesi incelenmiş, beyitlere anlam verilmeye çalışılmış ve beyitler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Şeyhî Mehmed Efendi, At, Rahşiyye

ALLÂME SEYHÎ AND AN EXAMPLE OF A RAHSİYYE

ABSTRACT

Turkish literature contains many topics related to life. Poets and writers when they create their literary works tried to use all the materials of the language. They reflected the cultural assets that are important for society in their poems as a literary figure. From this point of view, the horse which has deeply affected Turkish culture and civilization appears as a literary figure. The horse is mentioned in epics, tales, poems and stories as a friend. Idioms and proverbs about horses were used by the society both in literature and in daily life and transferred to future generations. Various analogies, arts and word games have been made about horses in Turkish literature. The eulogies written specifically for horses in divan poetry are called rahsiyye. Seyhî Mehmed Efendi (Allâme) is a poet who lived in the 16th century. He has a divan. In the divan of the Seyhî Mehmed Efendi there is a rahsiyye which called Kaside Der Medh-i Esb-i Hemvâr that consisting of thirty three couplets. It was written with fe'ilâtün / mefâilün / fe'ilün. In our study, the expression of the horse as a literary figure in the tradition of divan poetry is emphasized. In addition, Seyhî Mehmed Efendi's eulogy, which is the subject of our study, has been examined and interpreted.

Key words: Poems of Divan, Seyhî Mehmed Efendi, Horse, Rahsiyye

AN INVESTIGATION INTO THE AUTONOMY IN LANGUAGE CLASSROOMS: TEACHER AUTONOMY AND LEARNER AUTONOMY

Dr. Pınar KOÇER

Tekirdağ Namık Kemal University, School of Foreign Languages

ORCID: 0000-0001-7746-7053

ABSTRACT

As English language learning and teaching has been at the very central of discussions and investigations throughout the history, a wide range of concepts have gained importance from teaching methods to language learning strategies. The shift from certain teaching methods towards individual learner differences and learner-oriented point of view along with learning strategies gives rise to autonomy in language classrooms. However, the general tendency is to assume “autonomy” as learner autonomy (LA, henceforth), but teacher autonomy (TA, henceforth) as a new emerging concept is also being paid a great amount of attention. Despite the shift from LA to the TA, the interrelationships between the concepts are still largely unclear which requires further investigation. Therefore, the primary purpose of this current paper is to investigate and discuss TA and LA for clarifying the possible links, if any. In this sense, employing a qualitative research design this current study attempts to explore the opinions of participants about the possibility of the relationship between TA and LA. The qualitative data was collected through one on one interview and focus group interviews with the participants who were chosen by a non-random sampling procedure which helped to reach the sample easily. The results revealed that the participants supported a strong link between TA and LA which provides fertile ground for practical implications for teacher educators, teachers and teacher candidates.

Key Words: Teacher Autonomy, Learner Autonomy, ELT.

DİL SINIFLARINDA ÖZERKLİK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ÖĞRETMEN ÖZERKLİĞİ VE ÖĞRENCİ ÖZERKLİĞİ

ÖZET

İngilizce öğrenimi ve öğretimi, tarih boyunca yapılan tartışmaların ve incelemelerin merkezinde yer aldığından, öğretim yöntemlerinden dil öğrenme stratejilerine kadar çeşitli kavramlar önem kazanmıştır. Öğrenme stratejileri ile birlikte öğretim yöntemlerinden bireysel öğrenen farklılıkları ve öğrenci odaklı bakış açısına geçiş, dil sınıflarında özerkliğin (otonomi) önemini iyice ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, özerklik düşünüldüğünde, genel eğilim bunu öğrenen özerkliği olarak kabul etmektedir ancak yeni ortaya çıkan ve araştırılan bir kavram olarak öğretmen özerkliği de büyük bir öneme sahiptir. Öğrenen özerkliğinden öğretmen özerkliğine geçişe rağmen, bu kavramlar arasındaki karşılıklı ilişkiler hala büyük ölçüde belirsizdir ve bu da daha fazla araştırma gerektirir. Bu nedenle, bu makalenin birincil amacı, öğretmen ve öğrenci özerkliği arasında varsa olası bağlantıyı açıklığa kavuşturmak için araştırma yapmaktır. Bu anlamda nitel bir araştırma deseni kullanan bu çalışma, olası

ilişki hakkında katılımcıların görüşlerini keşfetmeye çalışacaktır. Nitel veriler, örneğe kolayca ulaşmayı sağlayan tesadüfi olmayan örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılarla bire bir ve odak grup görüşmeleri yoluyla toplanmıştır. Sonuçlar, katılımcıların öğretmen ve öğrenci özerkliği arasında güçlü bir bağlantıyı desteklediğini ortaya koymuştur. Bu da öğretmen eğitimcileri, öğretmenler ve öğretmen adayları için uygulamaya yönelik öneriler ve gelecek çalışmalara fikir vermiştir.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen Özerkliği, Öğrenci Özerkliği, İngilizce Öğretimi.

1. INTRODUCTION

As English language learning and teaching has been at the very central of discussions and investigations throughout the history, several conceptions have gained importance from teaching methods to language learning strategies. The shift from teaching methods towards individual learner and learner-oriented point of view along with learning strategies (Rubin, 1975) gives rise to autonomy in language classrooms (Yu-hong and Ting, 2012). Accordingly, some national curricula indicate evidently the development of learner's autonomous learning ability as an overall goal of language learning process (Yu-hong and Ting, 2012). Thus, this objective challenges language teachers as learner autonomy (LA, henceforth) "depends largely on teacher autonomy development, which is a premise of enhancing learner autonomy" (Little, 1995; Yu-hong and Ting, 2012). Therefore, the development of both LA and teacher autonomy (TA, henceforth) bears significance in many aspects. To this end, the current paper attempts to explore the interconnectedness between TA and LA through questioning the opinions of two key participants as teachers and learners. With this purpose in mind, the literature review of this study is going to be organized around two main premises. The first part provides basic definitions and theories related to autonomy in general terms with an emphasis on teacher and learner autonomy while the second part reviews a set of research studies conducted in various contexts among different groups of participants.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. Teacher Autonomy and Learner Autonomy

The recent discussions of issues with reference to the promotion of learner autonomy have given way to the emergence of the concept of teacher autonomy. As a major emerging concern, TA is of great importance as the examining of it helps to reach a clear understanding of LA. As pointed out by Ryan and Deci (2000), when people become aware of their personal goals, values and interests, they have the sense of autonomy according to self-determination theory. In a similar vein, Benson (2000: 111) emphasized that TA is regarded as "right to freedom from control (or an ability to exercise this right) as well as actual freedom from control" while it is defined as teachers' capacity to engage in self-directed teaching by Little (1995). Additionally, Smith (2000) offered a definition in ability domain as "the ability to develop appropriate skills, knowledge and attitudes for oneself as a teacher, in cooperation with others." According to McGrath (2000), the key consideration of TA is

offered in two premises “as self-directed action or development; as freedom from control by others.” However, Smith (2003: 12) makes a more comprehensive list regarding TA as follows: “Self-directed professional action, capacity for self-directed professional action, freedom from control over professional action, self-directed professional development, capacity for self-directed professional development, freedom from control over professional development”.

Considering learner autonomy, Smith (2003: 27) offered the following definition as "learning without a teacher (at home, with a computer, in a self-access centre, etc.), and/or that it does away with the need for a teacher” (Smith, 2003: 27). However, it is also noteworthy to conceptualize it as a capacity for taking control of learning (Little 1991) which is stated as a goal in curricula in European countries and in CEFR, as well (Lamb, 2000). In this sense, LA can be conceptualised as an ability which refers to learners’ taking control of their own learning consciously in which they set “their own learning goals and plan their learning process, make use of effective learning strategies and monitor and evaluate their own learning process” (Wu, 2011: 271).

2.2. The Interconnectedness of Teacher Autonomy and Learner Autonomy

Despite the shift from LA to the new emerging concern of TA, the interrelationships between the concepts are still largely unclear (Lamb, 2000). Moving the discussion forward, if there is a relationship, where and how they relate to each other remains opaque. What is clear is that LA is gaining great importance and is reflected in curricula for several reasons including but not limited to social, political, economical, and pedagogical (Lamb and Reinders, 2005). With this in mind, it is undoubtedly fundamental to investigate TA in a broader aspect because of the fact that TA and LA are considered as interdependent. The role of the teacher in promoting LA has been questioned not only through exploring learners’ perceptions but also teachers’ own learning and teaching experiences (Lamb, 2000). As a result, LA is considered as an overall aim in CEFR by highlighting “raising the learner’s awareness of his or her present state of knowledge; self-setting of feasible and worthwhile objectives; selection of materials; self-assessment” (p. 23).

Nevertheless, all the definitions and arguments up to here emphasize the ability of teachers and learners in terms of autonomy, failing to underline the dynamic relationship between them (Yan, 2010). As indicated by Little (1995), the idea behind of the fact that “learner autonomy depends on teacher autonomy” lies partly in the belief that “teachers cannot be expected to foster the growth of autonomy in their learners if they do not themselves know what it is to be an autonomous learner” noted by Little (2004, p.1). For this reason, it is of vital importance to investigate the interconnectedness between TA and LA as they are interrelated and interdependent. By doing so, one might have an enhanced awareness of the importance of the teacher in both structuring and promoting learner autonomy in classroom settings. To fulfil this purpose, teachers are required to have such skills as “a capacity for self-directed teaching, freedom from control over their teaching, a capacity for self-directed teacher-learning” (Smith, 2003: 5). Building on this argument, Little (2004: 1) noted that “Teachers can not be expected

to foster the growth of autonomy in their learners if they themselves do not know what it is to be an autonomous learner”. Teachers are likely to be engaged in autonomous activities “in order to engage students in autonomous and effective reflection on their own learning, teachers need to constantly reflect on their own role in the classroom, monitoring the extent to which they constrain or scaffold students’ thinking and behaviour” (Smith, 2001: 43-4).

With regards to autonomous classroom setting, the following assertions can be listed as some indicators for the common features in such a classroom : “The teacher speaks to her learners in the target language getting her meaning across by all possible means, helps her learners to communicate by “scaffolding” their utterances [...], engages her learners in activities that allow them to “produce” language that is ahead of their present level, engages her learners in regular evaluation of their progress as individual learners and as a class- *in the target language* [...]” (Little, 2004: 1). In doing so, self-assessment is achieved which is crucial for learner autonomy through which they can plan or monitor their learning. To put it short, not only the teacher but also classroom environment is one of the significant determiners in fostering LA in the long term.

2.3. Relevant Research Studies

The researchers provided valuable insights about teacher autonomy in their studies discussing different aspects including the level of autonomy of teachers (Oğuz, 2013; Yu-hong and Ting, 2012); attitudes towards autonomy (Balçıkanlı, 2009, 2010); the relationship between teacher sense of autonomy and teachers’ job satisfaction (Pearson and Moomaw, 2005). Concerning the relationships between LA and TA, there is a lack of research highlighting strong links which leaves a large space for studies on this aspect (Diao, 2013; Wu, 2011).

In his study, Diao explored the possible relationships between two in terms of autonomy and teaching practices addressing that TA has something to do with LA to some extent in a positive manner (2013). As supported by Diao successful promotion of LA depends on partly the harmonious relationships between teacher and learners and the learning environment as well (2013). Additionally, Wu (2011) investigated the relationship between TA and LA by taking TA as an influential variable on LA, and found that there existed some correlations between them in his study which had both qualitative and quantitative data. In Oğuz’s study (2013), the opinions of primary and secondary school teachers were questioned in terms of their autonomy supportive behaviors. The results revealed that their support had an effect on learners’ motivation and active participation in learning process. In another study, Yu-hong and Ting (2012) compared novice and proficient English teachers in terms of their autonomy level with regards to teaching autonomy, assessment autonomy, school management autonomy, professional development autonomy, and curriculum development autonomy. They revealed that novice and proficient teachers were significantly different on the dimension of professional development autonomy and the proficient teachers exhibited higher autonomy than novice teachers on this dimension.

Concerning this current research study, it is attempted to explore the interconnectedness between TA and LA through questioning the opinions of English instructors working at a state university in Turkey and the language learners within the same institution.

3. METHODOLOGY

3.1. Research Design

As qualitatively designed, this research study was carried out to reach a full and in-depth understanding of the autonomy in general sense, TA and LA in particular. To fulfil this attempt, the qualitative approach to the present research study tries to uncover what individuals think and why they think so (Maxwell, 1996). Within this current paper, one-on-one and focus group interview techniques as the most common methods in qualitative research design were used.

3.2. Purpose of the Study

The purpose of the present study is to explore the interconnectedness between learner autonomy and teacher autonomy through questioning the opinions of teachers and learners, and further discuss some implications for teachers and teacher educators. Within this purpose, the researcher seeks to answer the following research questions:

1. What are the autonomy beliefs of English language teachers and students?
2. Is there any interconnectedness between LA and TA according to the participants?

3.3. Participants and Setting

The distribution of the participants in this current study was demonstrated in terms of academic degree and teaching experience for teachers while learners were grouped according to their class level. In total, four teachers from a state university took place in semi-structured interviews; the number of students was five in focus group interviews within the same university. Learners major at a language department at their 4th year. Their ages range from 19 to 23. Of the teachers, on the other hand two of them have master's degree while one of them is a Phd candidate whose teaching experiences range from 3 years to 7 years. Only one teacher holds bachelor's degree.

3.4. Data Collection and Analysis Procedure

The data were collected through open-ended questionnaire and focus group interviews. Additionally, some biographical information such as teaching experience, academic degree and the autonomy level of the participants were questioned. In order to obtain the data, the teacher participants were interviewed and asked to share their opinions on the items in the open-ended questionnaire. Additionally, the students took place in a focus group interview and their opinions about autonomy levels and teacher autonomy were questioned. The necessary instructions and consent information were provided for the participants. It was stated that their participation was entirely voluntary; their answers would be used only for academic purposes and kept confidential as anonymous. The gathered data were analysed through content analysis by employing open coding as the data were qualitative

in nature coming from a focus group interview and semi- structured interviews. As a first step the raw data were examined to reach a general sense of the information which was based on the participants' responses. Later on, the data were organized into logical and meaningful categories. Moreover, open coding was applied which helps to identify the similar and recurrent themes emerged from the data. During this process, identification and naming the categories were done by putting the similar words, notions and basic ideas into the same category (Charmaz, 2014; Creswell & Poth, 2018).

4. FINDINGS

In this part of the study, the research questions were answered in the light of the findings. To answer the first and second research questions addressed in the study, five open ended questions were asked to the five students in focus group interview session which was recorded and lasted approximately 5- 10 minutes. The qualitative data including responses to the questions above were interpreted via open coding and content analysis. Having identified the recurring themes emerged from the data, naming the categories were done by putting the similar words, and basic ideas into the same category. As a result, a set of categories including thematically coded data were developed which reflect the underlying ideas of the students in the following Table 1.

Table 1. Summary of Common Themes Based on Student's Opinions

Category	Themes	Number	Percent (%)
Autonomy level	Adequate	4	80
	Little	1	20
Characteristics of autonomous learner	Responsible	4	80
	Disciplined	3	60
	Having skill for controlling own learning	3	60
	Capable of adapting	2	40
	Totally free	1	20
Characteristics of autonomous teacher	Having specific teaching skills and rules	4	80
	Adopting her own technique apart from the institution	3	60
	Self-sacrificing	2	40
	Close to learners	2	40
	Encouraging	2	40
	Trustworthy	1	20
Ways for promoting learner autonomy	Giving assignments and feedback	4	80
	Motivating environment	3	60
	Sharing experiences	2	40
Connection between TA and LA	Interconnected	5	100

As demonstrated in Table 1, participant students (%80) in general terms self reported themselves as adequately autonomous. Concerning the common features of being autonomous learner, the recurrent themes in the data set can be stated as someone who "is responsible (%80), disciplined (%60), skilled for controlling their own learning

(%60), capable of adapting (%40), totally free (%20)". As seen in the results, "being responsible" is the most frequently reported item with regards to autonomous learner which implies that learners are aware of taking control of their own learning.

For the discussion of being an autonomous teacher, on the other hand, the following comment was characteristics of an important number of participants' views (%80): "An autonomus teacher is the one who has her own specific teaching skills and rules" (S1, S3, S4, S5).

Another issue identified as significant by students was interestingly the communication between teacher and learner which is also an indicator for autonomy in the following comment of a student: "A teacher should have a close relationship with her learners and should open her door to motivate and promote their autonomy" (S5). When it is concerned with the actions teachers take to promote learner autonomy, one of the students said that "She gives assignments and controls in addition to prompt feedback". Fostering LA is being achieved through assignments and feedback which ensures learners to take responsibility, to manage time and pace, and control learning. It is important to note here that one of the students noted: "Most of the teachers do not promote my autonomy, for ones who try to do so, the institution creates difficulties" (S3). Therefore, it can be concluded that TA is based on the institutional concerns as well. Regarding the connection between TA and LA, all the participants thought that there is somehow a connection. In this respect, one of the students noted:

"The more a teacher becomes autonomous the more learners get autonomous as well" (S5).

When it comes to teachers' responses to interview questions, some recurring themes were emerged from the data set. The data set obtained from the teacher interviews were analyzed by content analysis method through open coding after reading the raw data to reach a general sense of the information which were based on the responses to 4 open-ended interview questions. As a result, a set of categories were developed which reflect the underlying ideas of the participant teachers as shown below in Table 2.

Tablo 2. Summary of Common Themes Based on Teachers' Opinions

Category	Themes	Number	Percent (%)
Autonomy level	Quite autonomous	2	50
	High autonomous	2	50
Characteristics of autonomous teacher	Managing syllabus by determining the needs of the students	4	80
	Controlling professional development	3	60
	Setting her own goals	2	40
	Being free from control of authority	2	40
Ways for promoting learner autonomy	Research assignments	4	100
	Plan writing projects	2	50
	Draw an outline	2	50
	Compare and contrast	1	25
Connection between TA and LA	Interconnected	5	100

For the first question, the responses of teachers were ‘quite autonomous’ or ‘high autonomous’. Moreover, one of the teachers explained: “As I plan everything I do in my classroom from selecting the content to designing the outcomes, I have a high level of autonomy” (T2). Another teacher noted:

Even if there is a curriculum I follow, I like to make use of a variety of materials to get the attention of my students and make the lesson more enjoyable (T1).

Regarding the second question, teachers claimed that they use different ways for developing learner autonomy in the following statements: “I very often give research homeworks and then I try to get my students to make comparison and contrast with the core subject of the lesson. They often promote critical thinking also” (T1).

While another teacher reported:

I give individual tasks to make them control and manage their time and learning by giving a deadline for the task. I also make them draw an outline and plan their writing projects (T2).

Being an autonomous teacher is dealt with in the third interview question. One of the recurrent themes was found as managing your syllabus by determining the needs of the students. One of the teachers explained: “An autonomous teacher is capable of setting her own goals and controlling professional development in addition to being free from control of authority” (T2).

Concerning the interconnectedness of TA and LA, the participant teachers totally agree that there is. The comments below were characteristic of the participants’ views:

There is definitely a connection between the two. Sometimes curriculum is designed on theoretical grounds but the students need more life-based, authentic classes. That’s where the teacher and learner autonomy coincide (T1).

Actually the more the teacher is autonomus, the more the learner gets autonomus (T3).

If the teacher is not autonomous, she can not promote learner autonomy (T2, T4).

In sum, in depth interviews showed that both students and teachers generally support that there is a strong connection between TA and LA in many aspects. One way of summarizing the discussion of this connection is to focus on two major concerns. The first aspect is based on the idea that an autonomous teacher can promote learner autonomy as well. The second argument here is concerned with the ways for promoting learner autonomy by giving individual assignments, drawing an outline and planning to make them manage and control their own learning.

5. DISCUSSION and CONCLUSION

Data analysis shows several important findings. Firstly, the first research question deals with the general beliefs of the participants regarding with autonomy. In broad terms, both teacher and students participants self-reported themselves as adequately autonomous which can be explained by students’ having control over their own learning process in addition to teachers’ encouraging learner autonomy as they are themselves autonomous.

The second issue discussed in the current paper was the interconnectedness between TA and LA. In the process of the argument, both teachers and students were interviewed and the results yielded crucial findings about this issue. The results demonstrated that the common views of the participants can be explained in one of the quotes of the participants: “Actually the more the teacher is autonomous, the more the learner gets autonomous”. In a similar vein, student teachers in Balçıkanlı’s study (2009) support that teacher autonomy is essential for learner autonomy. Moreover, this was also in accordance with the studies of Diao (2013) and Wu (2011) where it is supported that TA has something to do with LA to some extent in a positive manner. Therefore, it could be deduced that the teachers could promote LA by being self-aware of his/ her teaching and continuous reflection.

To sum, this current study endeavoured to shed light on the connectedness between TA and LA. There were two main research questions that this study sought to answer, one covering the beliefs of teachers and learners about the autonomy, while the other focusing mainly on the interconnectedness of TA and LA. In general, some of the results revealed significant points about the issue under investigation here. The most surprising result is that the higher the autonomy levels of learners become, the more tendencies they show towards the connection between TA and LA which implies that learners are aware of the role of teacher on their own autonomy.

All in all, in the current study, only qualitative data were collected through interviews with two key informants. While the opinions of the participants can be explained to some extent, still some other sources and tools should be adopted such as classroom observation, reflection journals, diaries, field notes and questionnaires which might provide valuable and more reliable results. Concerning validity issue, the autonomy beliefs investigated in the study are limited to only open- ended questions in the interview sessions. Therefore, not all relevant autonomy related concepts or questions were included there. As last words, the findings may still shed light on the issue, but it is of great necessity to pay attention to some other concerns for further consideration including teacher autonomy development training, promoting learner autonomy, classroom practices for autonomy, among others. Therefore, the results and main discussion of this paper enable the researchers to pay attention to several significant issues, which need further research. Initially, what might be a new research area is exploring of the possible ways for increasing the autonomy levels of teachers through teacher education programs. For this reason, in the process of attempting to understand the beliefs of prospective teachers with regards to teacher and learner autonomy, not only student teachers but also teacher educators’ opinions need to be investigated in a broad context with a large number of participants. In this sense, teacher educators may need to put great emphasis on “developing a willingness and capacity for self-directed teaching and teacher-learning, while acknowledging and as far as possible preparing teachers to address the constraints which might operate in practice on their actual freedom” (Smith, 2003: 43) which is called ‘pedagogy for teacher (learner) autonomy’. As argued by Little (1995), so as to promote student autonomy, teachers need to be autonomous. In this regard, as for implications for teacher educators, it is remarkable to note that teachers themselves are required to develop

autonomy “as a professional through critical reflection” (Lamb, 2000). Secondly, a teacher educator needs to create “appropriate learning spaces and developing their capacity for autonomy”. As a third implication for teacher education programs, it is worth of consideration to make teachers aware of their own “autonomous learning behaviour and its implications for his/her learners’ learning” which enables a cyclical link between teacher autonomy and the development of learner autonomy.

KAYNAKÇA

- Balcikanli, C. (2009). Teacher autonomy: A qualitative research study with student teachers. *Independence (IATEFL Learner Autonomy Special Interest Group)*, 46, 8-13.
- Balçikanlı, C. (2010). Learner Autonomy In Language Learning: Student Teachers’ Beliefs. *Australian Journal of Teacher Education*, 35(1). <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2010v35n1.8>
- Benson, P. (2000). Teaching and Researching: Autonomy in Language Learning: Taking Control: Autonomy in Language Learning. Richard Pemberton, Edward S.L. Li, Winnie W.F. Or, Herbert D. Pierson
- Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*. Los Angeles: Sage Publications.
- Creswell, J. & Poth, C. (2018). *Qualitative inquiry and research design choosing among five approaches* (4th ed.). Thousand Oaks.: SAGE Publications Inc.
- Diao, L. (2013). On the relationship between teacher autonomy and learner autonomy, *Applied Mechanics and Materials*, 411-414, pp. 2781-2785.
- Lamb, T. (2000). Learner autonomy and teacher autonomy: Synthesising an agenda,
- Lamb, T. E. & H. Reinders (2005). Learner independence in language teaching: A concept of change. In D. Cunningham & A. Hatoss (eds.), *An international perspective on language policies, practices and proficiencies*. Belgrave: FIPLV.
- Little, D. (1991). *Learner autonomy: Definitions, issues and problems*. Dublin: Authentic.
- Little, D. (1995). Learning as dialogue: The dependence of learner autonomy on teacher autonomy. *System*, 23 (2). 175-182.
- Little, D. (2004). *Learner autonomy, teacher autonomy and the European Language Portfolio*, Untele-Universite de Compiegne.
- Maxwell, J. A. (1996). *Qualitative research design: An interactive approach*. Sage Publications, Inc.
- McGrath, I. (2000) Teacher autonomy. In B. Sinclair, I. McGrath and T. Lamb (eds.) *Learner autonomy, teacher autonomy: Future directions*. London: Longman. 100-110.
- Oğuz, A. (2013), Teacher’s views about supporting learner autonomy. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 1273-1297.
- Pearson, L.C. and Moomaw, W. (2005). The relationship between autonomy and stress, work satisfaction, empowerment, and professionalism. *Educational Research Quarterly*, 29(1), 37-53.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68–78.
- Rubin, J. , 1975. What the “good language learner” can teach us. *TESOL Quarterly*, 9, 41-51.
- Smith, R.C. (2000). Starting with ourselves: Teacher-learner autonomy in language learning. In B. Sinclair, I. McGrath and T. Lamb (eds.) *Learner autonomy, teacher autonomy: Future directions*. London: Longman. 89-99.
- Smith, R.C. (2001) Learner and teacher development: Connections and constraints. *The Language Teacher* 25/6: 43-4
- Smith, R. C. (2003). Pedagogy for autonomy as (becoming-) appropriate methodology. In Palfreyman & Smith (eds.), 129-146.
- Yan, H. (2010). A brief analysis of teacher autonomy in second language acquisition. *Journal of Language Teaching and Research*, 1 (2), pp.175-176.
- Yu-hong, J. & Ting, M. (2012). A Comparative Study of Teacher Autonomy Between Novice Teachers and Proficient Teachers in the Context of University English Teaching Reform in China, *Sino-US English Teaching*, 9 (3), 963-974.
- Wu, S. (2011). On the correlations between teacher autonomy and learner autonomy under the network environment, *Advanced Materials Research*, 271-273, pp. 1499-1504.

AN UNDERSTANDING OF CRITICAL THEORY AND CRITICAL PEDAGOGY BY QUESTIONING THEIR IMPACT ON LANGUAGE EDUCATION

Dr. Pınar KOÇER

Tekirdağ Namık Kemal University, School of Foreign Languages

ORCID: 0000-0001-7746-7053

ABSTRACT

Why are the things in the way they are? What is reality and according to whom? The main underlying philosophy of such questions is critical thinking. According to positivist perspective, reality is something objective and observable; hence people are not required to question it. However, constructivist view sheds light on the subjectivity of reality which is shaped by certain considerations within various fields including sociology, economics, politics, psychology, geography to name a few. In other words, reality now is seen as multi-dimensional which is context, time and person bound. In this regard, people constitute their own reality by understanding their own world in a specific time. This perspective provides core philosophy for Critical Theory (CT, henceforth) -a school of thought- which emphasizes consciousness of freedom, and a critique of society and culture by reflective assessment of conditions embedded there. The basic ingredients of critical theory such as progressivism, emancipation, and empowerment have a significant effect on education, thus leading to Critical Pedagogy (CP, henceforth). CP guided by certain principles is a contemporary understanding of education to help students develop consciousness of freedom, realize authoritarian power, link current knowledge to a wider context and build competence to take essential constructive action (Giroux, 2004). Therefore, it is quite acceptable that not only the classroom setting but also students and teachers as agencies play a major role in shaping this novel understanding and mission. To this end, the current paper attempts to discuss the basic considerations of CT and CP in a general sense and their impact on language education in particular. Along with a further discussion of serious concerns, the present paper concludes that adopting CP in language learning and teaching is a fruitful approach in post-method era providing learners with the reflective ability to think critically on the problems in society and constructing a link between the world and themselves.

Key Words: Critical Theory, Critical Pedagogy, English Language Teaching.

DİL EĞİTİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİ SORGULAYARAK ELEŞTİREL TEORİ VE ELEŞTİREL PEDAGOJİYİ ANLAMA ÇALIŞMASI

ÖZET

Her şey neden öyle olageldiği için öyle oluyor? Gerçek nedir ve kime göre gerçeklik? Bu tür soruların altında yatan temel felsefe eleştirel düşünmedir. Pozitivist bakış açısına göre, gerçeklik nesnel ve gözlemlenebilir bir şeydir, dolayısıyla insanların bunu sorgulamasına gerek yoktur. Ancak konstrüktivizm, gerçekliğin sosyoloji, ekonomi, siyaset, psikoloji, coğrafya gibi çeşitli alanlarda belirli mülahazalarla şekillenen öznelliğine ışık

tutmaktadır. Başka bir deyişle, gerçeklik artık bağlam, zaman ve kişiye bağlı çok boyutlu olarak görülmektedir. Bu anlamda insan belirli bir zaman diliminde kendi dünyasını anlayarak kendi gerçekliğini oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, özgürlük bilincini vurgulayan ve orada yer alan koşulların yansıtıcı değerlendirmesi yoluyla toplum ve kültürü eleştiren bir düşünce okulu olan Eleştirel Teori için temel felsefe sağlar. Eleştirel teorinin ilerlemecilik, özgürleşme ve yetkilendirme gibi temel bileşenlerinin eğitim üzerinde önemli bir etkisi vardır ve bu Eleştirel Pedagojinin oluşmasına yol açmıştır. Belirli ilkelerin rehberliğinde Eleştirel Pedagoji, öğrencilerin özgürlük bilincini geliştirmelerine, otoriter gücü fark etmelerine, mevcut bilgileri daha geniş bir bağlamla ilişkilendirmelerine ve gerekli yapıcı eylemleri gerçekleştirmeleri için yeterlilik oluşturmalarına yardımcı olan çağdaş bir eğitim anlayışıdır (Giroux, 2004). Bu nedenle, bu yeni anlayış ve misyonun şekillenmesinde sadece sınıf ortamının değil, birer aktör olarak öğrenci ve öğretmenlerin de önemli bir rol oynaması oldukça anlaşılır bir durumdur. Bu amaçla, mevcut bu makale genel anlamda eleştirel teori ve eleştirel pedagojinin temel düşüncelerini ve özel olarak dil eğitimi üzerindeki etkisini tartışmaya çalışmaktadır. Eleştiri ve sorunların da yer aldığı tartışmanın yanı sıra, bu makale, dil öğrenimi ve öğretiminde eleştirel pedagojiyi benimsemenin, öğrencilere toplumdaki sorunlar üzerinde eleştirel düşünme ve dünya ile kendileri arasında bir bağlantı kurma becerisi sağlayan, metotlar sonrası dönemde verimli bir yaklaşım olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Teori, Eleştirel Pedagoji, Yabancı Dil Eğitimi.

1. INTRODUCTION

One way for questioning the power of English, social inequalities, the identity of learners and teachers, emancipatory understanding of teaching and learning is critical pedagogy (Akbari, 2008; Freire, 1970; Pennycook, 2001). Rejecting the idea of seeing teachers as “authoritative masters of knowledge that is to be transmitted to their students’ (Pollack and Kodikant, 2011: 130), CP is questioning in nature. As a result, through progressive education, both learners and teachers are encouraged to take place in society in a more active and meaningful manner based on problem-posing approach to learning which rejects the idea of learners being as “empty vessels” (Freire, 1970: 79). In this sense, this paper intends to discuss the basic underlying considerations of CP and CT in general sense, their impact on language education in particular along with practical classroom implementations. To this end, the following parts are devoted to drawing an overall framework for CT and CP, CP in English Language teaching (ELT), and classroom applications through relevant research studies.

6. THEORETICAL FRAMEWORK

6.1. Critical Theory and Critical Pedagogy

Critical Theory (CT) was defined by Max Horkheimer, a distinguishing figure, as a school of thought which emphasizes consciousness of freedom and criticising of society and culture by reflective assessment of conditions

embedded there. In order to reach full comprehension of the concepts of CT, some basic terms should be explained clearly in the first place. To start, as put forward by Freire, a wellknown Brazilian critical pedagog, progressivism is a kind of enlightenment including a criticism of traditional perspective through a new understanding of the reality and the concept of knowledge (1970). Moreover, empowerment provides people with the adequate power to transform their life conditions. Emancipatory understanding refers to liberation through which oppressed people have control of their own lives and transform it when needed. Another term which needs to be clarified is “praxis” concerned with reflection and action (Freire, 1970). These core concepts of CT have a significant effect on educational and social movement, namely Critical Pedagogy (CP) guided by certain principles, to help students develop consciousness of freedom, realize authoritarian power and link current knowledge to wider context and the ability to take essential constructive action (Giroux, 2004). Needless to say, like CT, CP is an attitude to education aiming at transforming oppressed people through emancipatory education (Freire, 1970). CP in general tackles the problematic issues in society with a critical point of view. In this sense, learners are initially to question problems in their current lives through critical thinking. Secondly, they are expected to develop critical consciousness and achieve improvement in their life conditions. It is worth noting that CP embraces as an ultimate goal, taking necessary actions to construct a just and better society which is in line with the main features of CT discussed above. To fulfil this purpose, CP is concerned with the idea of creating opportunity for learners to think critically, raising their awareness for problems in society with an aim to help them explore connections between their individual problems and experiences and the social context in which they are surrounded. Accordingly, as Freire (1970) points out, this critical awareness helps students to take essential actions to improve their current lives. Hence, it can be stated that the basic aims of CP is to create engaged, active and critical thinkers by liberating and educating all people. In terms of classroom application, CP tries to change the traditional teacher-oriented view into a learner-based pedagogy; hence learners become active thinkers in classrooms by discovering and constructing their own reality and knowledge. According to Freire (1970), the teacher is not merely the one who teaches and authority any more, but the one who is taught in dialogue with the students as well. Regarding the materials, students are provided with authentic materials which help them connect their knowledge to existing problems in society and setting goals for overcoming these problematic issues collectively. As a result, such improvement practices help students develop reflective skills and actions that foster them to recognize and work against oppressive conditions in society (Ares, 2006). When classroom environment is concerned, democratic atmosphere is supported, where various viewpoints of students are emphasized through discussion sessions and there is shared power and dialogue among teachers and students (Aliakbari & Allahmoradi, 2011).

6.2.Critical Pedagogy in English Language Teaching

When language in general, English in particular is concerned, it is not regarded as simply a means of communication, on the contrary language is ideological to express the way people review the world and their identities (Canagarajah, 2005; Norton and Toohey, 2004; Pennycook, 2001). Thus, the relationship between CP and ELT / ESL is of crucial importance. Therefore, this part discusses ELT/ESL and CP connection and the effect of CP on ELT/ ESL classroom applications.

Akbari (2008: 276) defines CP in ELT as “an attitude to language teaching which relates the classroom context to the wider social context and aims at social transformation through education”. Consequently, such CP parameters as recognizing the current local context, building connection between their situations and the world and taking specific actions for the improvement of society are fundamental concerns in developing curriculum and syllabi for ELT classrooms where language learning becomes a tool to empower learners. As claimed by Freire (1992, cited in Ooiwa-Yoshizawa, 2013) critical ESL pedagogy is defined as “pedagogy of hope” which seeks a way to liberate learners by fostering them to reason like a critical thinker and analyzer over the problematic issues in society surrounding them. The important question here is how to integrate CP into ESL classrooms. With this respect, teachers play inevitably a crucial part in applying CP pedagogy into their classrooms by choosing relevant and locally suitable topics, reading texts addressing learners’ needs and familiar problems in society which they live in. For instance, discussion topics such as ecology, gender roles, changing social identity, and employment equity are often valid and appropriate topics for ESL classrooms (Ooiwa-Yoshizawa, 2013). Additionally, by drawing the attention of their students to the way marginalized people feel or act, creating the context for positive action towards them as well are other key elements in line with CP (Akbari, 2008). Therefore, CP aims at converting students from being mere objects of language learning process to autonomous subjects of their own learning. In this sense, students are expected to have voice and take part actively and critically in their learning.

In this regard, ELT course materials should be paid more attention in terms of CP as the topics and themes are the main tools to generate critical thinking and reflective thinking by arousing interest for learners. As supported by Crawford (1978), not only the topic but also the language content itself might generate such discussion through leaving room for discovering the differences between the first and target language in greeting, request, insults, to name a few. Inspired by a similar consideration, the Saudi English EFL textbooks were examined by Al Jumiah (2016) in terms of critical literacy and it was concluded that the traditional banking education and unequal gender representations prevailed considering power and ideology. This finding corroborates with the criticism by Pennycook (1990, 1994) who also pinpointed the unneutral nature of English language teaching as a result of political concerns.

Moving the discussion further, preservice teacher education programs are regarded as responsible for equipping future teachers with critical thinking and reflective thinking skills to arouse attention and awareness among them. The contribution of such pedagogy in a teacher education program was observed in the research study of Sardabi, Biria, and Golestan (2018) who attempted to reveal the impact of CP on building the professional identity of novice EFL teachers. The impact of CP in this teacher training program was questioned qualitatively and the results uncovered the identity transformation of participants from “compliant and with a narrow view of EFL teaching to having a more developed voice and adopting a humanistic conception of EFL” (2021: 617). In another study, Baş (2014) aimed to present the correlation between primary teachers’ views on CP and their student control ideologies by using ‘The Principles of Critical Pedagogy Scale’. The results revealed that teachers adopted more humanistic views when they had a critical view on education. Therefore, teachers’ attitudes towards CP and understanding of the core ingredients of CT and CP are of vital importance for teaching learners accordingly.

6.3. Classroom Applications

According to the CP, it can be deduced that the teacher is given a vital role to draw learners’ attention to social issues significant to their own lives through critical awareness, making connections and analyzing existing problems in society. However, developing lessons based on CP is not an easy task as it requires both teachers and learners to be actively engaged in this process. As this is the case, teachers’ attitude is a significant predictor for CP-based lesson design. To exemplify, Norooziasiam and Soozandehfar (2011) conducted a qualitative study with an attempt to explore the attitudes and opinions of language teachers about teaching English embracing a critical pedagogical approach. Having collected the data through observation and semi-structured interview, they concluded that even though the informants were positive about critical pedagogy, they were found prone not to practice accordingly. What’s more, although embracing a positive tendency towards critical pedagogy, the teachers tended not to value learner autonomy in selecting the discussion topics, content and activities due to their intention to prevent chaos (Norooziasiam and Soozandehfar, 2011). Inspired by the same school of thought, Barnawi (2019) used “read, reason, and respond” protocol in a writing course with an attempt to empower learners to select a text, then critically reflect and relate the text to their own life in a writing assignment. By doing so, they were expected to make connections between the text and their own life, thus linking the classroom experience to a wider society.

At the national level, on the other hand, a similar explorative study was conducted by Yilmaz (2009) so as to determine the attitudes of elementary school teachers towards CP taking into account gender, education background, and place of school. According to the results, teachers were found moderately in agreement with the key competencies of CP. From a different aspect, Ördem (2020) investigated CP and CT of technology in ELT

by questioning the opinions of participants about non-interactive Versant English Test (VET) and the interactive online Google discussion platform. While learners were found positive about the use of the interactive online Google discussion platform in terms of critical pedagogy, they self reported negative opinions about the non-interactive VET and the online platform served by the textbook publishers. The researcher emphasized that the awareness of CP and CT of technology might enhance “authenticity, agency, reflection, action and praxis via online platforms” (2020: 750). Similarly, Carroll-Miranda (2011) supports the emancipatory nature of technology for its contribution to fostering critical thinking.

3. DISCUSSION

Canagarajah (1999) drew attention to the debated position of postcolonial and postmodern approaches of teaching English. As a result of these ongoing discussions, one way for questioning the power of English, social inequalities, the identity of individuals, emancipatory understanding of education is critical pedagogy (Akbari, 2008; Freire, 1970; Pennycook, 2001). Refusing the idea of considering teachers as “authoritative masters of knowledge that is to be transmitted to their students’ (Pollack and Kodikant, 2011: 130), CP is questioning in nature. Through progressive education, both learners and teachers are encouraged to take place in society in a more active and meaningful manner based on problem-posing approach to learning which rejects the idea of learners being as “empty vessels” (Freire, 1970: 79). By doing so, CP encourages individuals (teachers and learners in this case) to judge the status quo with an attempt to create a more democratic, safe and just society. Therefore, what is notably important to underline here is the challenge of implementing CP in a non-democratic society because of the fact that criticizing is regarded as hostility which likely results in negative consequences (Alharbi, 2021; Herrera-Molina & Portilla-Quintero, 2021). In a similar vein, Alharbi (2021: 2256) explained that embracing CP as a teaching approach is “explicitly unwelcome” in some parts of the Middle East due to the totalitarian system. This tendency is also emphasized by Crooks (2010) who supported the idea of the fact that CP is not embraced when it is considered as culturally inappropriate. To exemplify, especially for the East Asian contexts in which critical topics such as gay rights, gender issues are found culturally inappropriate, CP faces opposition and difficulties (Crooks, 2010).

Another concern is related with authority in CP-oriented classrooms. According to CP, teacher is not the mere authority anymore, but there is a share in power and democracy in classrooms interested in CP. However, non-authoritarian interactions with teachers might result in problems in some school environments. The need for CP in educational settings is also criticised as some regard the main concern as linguistic knowledge at the first place rather than social or ideological issues. Moreover, integration of CP into language learning and teaching has a great number of requirements among which practical knowledge of teachers about CP is placed on the top which requires an effective teacher education.

What's more, although the contribution of technology is supported in some research studies (Carroll-Miranda, 2011; Ördem, 2020), on the contrary to what these researchers claim, Marfim and Pesce (2019) apprehends technology as ideological. Due to the fact that the predominance of English as a lingua franca is being achieved through technology these days, this criticism has a point to some extent. Likewise, the importance of human agency and the feedback are underlined in Köksal and Ulum's study (2018) where the employment of artificial intelligence in testing system is harshly criticized. In spite of such oppositions, still CP gains a growing interest with the changing world as it provides a critical awareness for learners along with empowering them for an ultimate social change.

4. CONCLUSION

In conclusion, adopting CP in language learning and teaching is a fruitful approach in post-method era providing learners with the reflective ability to think critically on the problems in society and constructing a link between the world and themselves. To this end, language is one of the best tools to make connections between the society and teaching materials which are mostly concerned with a variety of cultures, people, and places, to name a few. As a result, language learners have the opportunity to engage in such reflective activities mainly embedded in critical theory and critical pedagogy. Learners are actively engaged to develop critical thinking skills such as analyzer, questioner in the hope of ending up with a change and improvement in a wider social context. All in all, among other things, CP is about being aware of current problems, building connection between their own problems and the world, taking actions for liberation. CP sees education as a means for changing and transforming the society into a more just and democratic one. In this sense, what is remarkable to note is the fact that CP puts the classroom context into the wider social context with the belief that 'what happens in the classroom should end up making a difference outside the classroom' (Baynham, 2006). As Akbari (2008: 277) strongly emphasized, "the discourse of CP is the discourse of liberation and hope" which lays the ground for future attempts to embrace CP in ELT classrooms. In accordance with this perspective, when served as a tool to emancipate learners, a language classroom might enhance learners' critical and reflective thinking skills, thus going beyond the limits of the classroom walls.

KAYNAKÇA

- Akbari, R. (2008). Transforming lives: introducing critical pedagogy into ELT classrooms, *ELT Journal*, 62/3, doi:10.1093/elt/ccn025.
- Al Jumiah, A. K. (2016). *Language, power, and ideology in high school EFL textbooks in Saudi Arabia* [Unpublished doctoral dissertation]. The University of New Mexico.
- Alharbi, M. A. (2021). Investigating the applicability of critical pedagogy among Saudi EFL Teachers: An exploratory study. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(4), 2255-2273.
- Aliakbari, M. & Allahmoradi, N. (2011). On Iranian school teachers' perceptions of the principles of critical pedagogy. *International Journal of Critical Pedagogy*, 4(1), 154-171.
- Ares, N. (2006). Political aims and classroom dynamics: Generative processes in classroom communities, *Radical Pedagogy*, 8 (2): 12-20.

- Barnawi, O. Z. (2019). Critical Pedagogy in Saudi College EFL Classrooms Under the Neoliberal Economy. In: Lopez-Gopar, M.E. (eds) *International Perspectives on Critical Pedagogies in ELT* (pp. 39-58). Palgrave Macmillan, Cham.
- Baş, G. (2014). The correlation between primary teachers' views on critical pedagogy and their student control ideologies. *European Journal of Research on Education*, 2(1), 27-34.
- Baynham, M. (2006). 'Agency and contingency in the language learning of refugees and asylum seekers'. *Linguistics and Education*, 17(1), 24–39.
- Canagarajah, A. S. (1999). *Resisting linguistic imperialism in English teaching*. Oxford University Press.
- Canagarajah, A. S. (2005). Critical pedagogy in L2 learning and teaching. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of research in second language teaching and learning* (pp. 931-949). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. *ELT JOURNAL*. 63 (3), 276-283.
- Carroll-Miranda, J. (2011). Emancipatory technologies. In C. Mallott & B. Porfilio (Eds.), *Critical pedagogy in the twenty-first century: A new generation of scholars* (pp. 521-539). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Crawford, L. M. (1978). *Paulo Freire's philosophy: derivation of curricular principles and their application to second language curriculum design*. Unpublished doctoral dissertation, University of Minnesota. Retrieved from ProQuest Digital Dissertations. (AAT 7911991)
- Crooks, G. (2010). Plenary Speeches: The practicality and relevance of second language critical pedagogy [Electronic version]. *Language Teaching* 43(3), 333-348.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum Books.
- Freire, P. (1992). *Pedagogy of hope*. New York: The Continuum International Publishing Group.
- Giroux, H. A. (2004). Critical pedagogy and postmodern/modern divide: Towards pedagogy of democratization. *Teacher Education Quarterly*, 31(1), 31-47.
- Herrera-Molina, J. & Portilla-Quintero, B. (2021). Critical Pedagogy Trends in English Language Teaching. *Colomb. Appl. Linguistic. J.*, 23(2), pp. 155-165.
- Köksal, D. & Ulum, O. G. (2018). Evaluating the Versant English Test: Success or failure. Second International Symposium of Educational and Social Sciences, 2-4 November, Çanakkale, Turkey.
- Norooziasiam, E. & Soozandehfar, S. M. A. (2011). Teaching English through Critical Pedagogy: Problems and Attitudes, *Theory and Practice in Language Studies*, 1(9), pp. 1240-1244.
- Norton, B. & Toohey, K. (2004). Critical pedagogies and language learning: An introduction. In Norton, B. & Toohey, K. (Eds.), *Critical pedagogies and language learning*. (pp. 1-19). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ooiwa-Yoshizawa, A. (2013). Implications of EFL Critical Pedagogy: Theory, Practice and Possibility, *The 4th Annual NEAR Language Education Conference*, 26(4) pp.21-29.
- Ordem, E. (2020). Critical pedagogy and critical theory of technology in English language teaching: views from Turkey. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 750-763. DOI:10.29000/rumelide.843340.
- Pennycook, A. (1990). Critical pedagogy and second language education. *System*, 18(3), 303-314.
- Pennycook, A. (1994). *The cultural politics of English as an international language*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pennycook, A. (2001). *Critical applied linguistics: A critical introduction*. Mahwah: Laurence Erlbaum Association.
- Pollack, S. & Kodikant, Y. (2011). Fostering dialogue in a context of a socio-political conflict: an instructional model. In E. J. White & M. A. Peters (Eds.), *Bakhtinian pedagogy: Opportunities and challenges for research, policy, and practice in education across the globe* (pp. 129–148). New York: Peter Lang Publishers.
- Sardabi, N., Biria, R., & Golestan, A. A. (2018). Reshaping Teacher Professional Identity through Critical Pedagogy-Informed Teacher Education. *International Journal of Instruction*, 11(3), 617-634. <https://doi.org/10.12973/iji.2018.11342a>
- Yılmaz, K. (2009). Elementary school teachers' views about the critical pedagogy. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 18(1), 139-149.

YENİ DİŞAVURUMCULUK PERSPEKTİFİNDEN ANSELM KIEFER'İN ESERLERİNDE BİÇİM, İÇERİK VE ANLAM İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Elif ÇAKIROĞLU
Pamukkale Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-1516-7527

ÖZET

Yeni dışavurumculuk akımı, 1970'lerden itibaren Avrupa'da ve ABD'de ortaya çıkan yeni resimsel ifade ve yaklaşımları tanımlamak için kullanılan resim anlayışını belirtmektedir. Yeni dışavurumcu resim anlayışında ressamlar; hayal dünyalarını, anılarını, sevinç ve korkularını, tarihsel olguların bireysel etkilerini ve yorumlarını kendi üsluplarını yaratarak işlemektedirler. Anselm Kiefer, Alman yeni dışavurumcu sanatçılar arasında yer almaktadır. Yeni dışavurumculuğu benimsediği eserlerinde Anselm Kiefer, Almanya'nın tarihsel ve kültürel değerlerini sorgulamaktadır. Özellikle Almanya'nın yakın tarihinde yaşanan Nazi dönemine ilişkin imgeleri kullanarak kendi tarihi ve kültürel değerleriyle hesaplaşma yolunu seçmiştir. Çalışmada bu bilgiler ışığında Anselm Kiefer'in *Parsifal III* (1973), *Varus* (1976), *Nigredo* (1984) adlı eserleri biçim-içerik, malzeme ve anlam ilişkisi açısından incelenerek yeni dışavurumculuk perspektifinden yorumlanmıştır. Sonuç olarak sanatçının Alman kültürünün önemli tarihi figürleri, efsaneleri ve mitlerine yer verdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Nazi dönemini simgeleyen ateş, kül, kurşun gibi malzemeleri, renk ve biçimleri tuvalinde tüm gerçekliğiyle kullanarak izleyicilerde tarihsel olayların düşünsel ve duygusal etkilerini yeniden uyandırmak istediği söylenebilir. Böylelikle sanatçı eserlerinde kullandığı malzeme, imge ve renkler aracılığıyla, izleyicileri Nazi döneminin yıkıcı eylemlerinin günümüze kadar uzanan etkileriyle yüzleştirmek istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca sanatın ve sanatçının toplumsal olaylarla ilişkisine yönelik farkındalık geliştirmektedir. Çalışma, yeni dışavurumcu sanat akımı perspektifinden bakış açısı sağlayarak yorumlama ve eleştirel becerilere katkı sunması nedeniyle önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni dışavurumculuk, Anselm Kiefer.

THE RELATIONSHIP OF FORM, CONTENT AND MEANING IN ANSELM KIEFER'S ARTWORKS FROM NEO EXPRESSIONISM PERSPECTIVE

ABSTRACT

Neo expressionism refers to the understanding of painting used to describe new pictorial expressions and approaches that have emerged in Europe and the USA since the 1970s. In the neo expressionist painting approach, painters; they process their imaginations, memories, joys and fears, individual effects and interpretations of historical facts by creating their own styles. Anselm Kiefer is among the German neo expressionist artists. Anselm Kiefer questions the historical and cultural values of Germany in his artworks, in which he adopts the neo expressionism. He chose to come to terms with his own historical and cultural values,

especially by using images of the Nazi period in Germany's recent history. In the light of this information, Anselm Kiefer's paintings *Parsifal III* (1973), *Varus* (1976), *Nigredo* (1984) were analyzed in terms of form-content, material and meaning relationship and interpreted from the perspective of neo expressionism. As a result, it is understood that the artist included important historical figures, legends and myths of German culture. At the same time, it can be said that he wants to reawaken the intellectual and emotional effects of historical events in the audience by using materials such as fire, ash, lead, which symbolize the Nazi period, in all their authenticity, colors and forms. Thus, it can be said that the artist wants to confront the viewers with the effects of the destructive actions of the Nazi era, which extend to the present, through the materials, images and colors he uses in his artworks. In addition, it has developed awareness of the relationship between art and the artist with social events. The study is considered important because it contributes to interpretation and critical skills by providing a perspective from the perspective of the new expressionist art movement.

Key words: Neo expressionism, Anselm Kiefer

GİRİŞ

Yeni Dışavurumculuk, 1970'lerden itibaren Avrupa'da ve ABD'de gündeme gelen yeni resimsel yaklaşımların tümünü tanımlamak için kullanılmaya başlanan son derece genelleyici bir terim olarak nitelendirilebilir. Özünde 1960-1980 sürecinde damgasını vuran kavramsal temelli yaklaşımlara bir tür tepki olarak değerlendirebileceğimiz bir anlayış vardır: Yeniden resim, yeniden boya, yeniden figür, yeniden anlatı, yeniden tarih, gibi bir dizi 'geri dönüş', hem modernist sanatın, hem kavramsal eğilimlerin dışladığı birçok geleneksel sanatsal unsurun yeniden sahiplenilmesine yol açmıştır" (Antmen, 2010, s. 263). Birçok yakın dönem sanat ve tasarım akımında ön plana çıkmış içe dönük entelektüalizmden memnun olmayan bir grup sanatçı, 1970'li yılların sonlarında, Almanya, Amerika, İtalya ve diğer birkaç ülkede eş zamanlı olarak oldukça öfkeli ve dışavurumcu bir tarzda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Sanatçılar serinkanlı analiz ve değerlendirmelerle ele alınan konulara odaklanan minimalizm ve kavramsal sanatın böbürlenmesini reddederek duyguların dışavurumuna yöneldiler. Esas olarak öz yaşam öyküsü içeren öğeler, kendi simgeleri ve hikâye anlatımından unsurlar içeren figüratif şövale resmi yapmaya geri döndüler (Hodge, 2021, s.192).

Yeni Dışavurumcu ressamlar sanatı, hayatın içine sokmak iddiasından vazgeçmişlerdi. Düşünsel sanattan herkes bıkmıştı, istenen duygulara hitap eden bir resim sanatıydı. Eskiden Brücke ekolünün dışavurumcularının yaptığı gibi düşüncelerini ve duygularını doğrudan bir tarzla ortaya dökmek istedikleri zamanın ruhunu yansıtan resimler gerekiyordu. Gayet vahşi, saldırgan ve kendinden emin bir üslupla ve bütün gelenekleri görmezden gelerek canları ne isterse ve o sırada neyle uğraşıyorlarsa ona göre resim yapıyorlardı. Büyük kentlerdeki yaşamları, metropol serserilerini, gece kuşlarını ve diskotek ziyaretçilerini betimliyorlar veya resimlerinde iki cins arasındaki ilişkiyi irdeliyorlardı; kısacası kendi hayatlarını tuvale aktarıyorlardı. Yeni dışavurumcular, üslupla

ilgili meselelere de yabancıydılar. Sanat tarihinde ne kadar tarz ve üslup varsa hiç düşünmeden işlerine geleni çekip alıyor, resimlerine böylece istedikleri etkiyi vermeye çalışıyorlardı. Estetik anarşizmleriyle bütün geleneksel çizgilerin dışındaydılar (Krausse, 2005, s.119).

Yeni Dışavurumcu resim, sanatçıların öznel fantezi dünyasını, anı kırıntılarını ve korkularını, tarihsel olguların bireysel algısını ve yorumunu içeren bir resimdir. Üslupsal bir özgürlüğün ifadesi olan yeni dışavurumcu resimde modernist resme hakim olan biçimsel kaygılar geri plana itilirken üslupsal özellikler ve öznel anlatılar ön plana geçmiştir (Antmen, 2010, s.265).

Çalışmada yeni dışavurumcu sanatçıları arasında yer alan Alman ressam Anselm Kiefer'in sanat eserleri malzeme, biçim ve anlam ilişkisi bağlamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında öncelikle Anselm Kiefer'in bakış açısının ve sanatsal üslubunun anlaşılması önemli görülmektedir.

1.ANSELN KIEFER'İN SANATINDA BİÇİM VE ANLAM

Anselm Kiefer, 8 Mart 1945'te Danube yakınlarında küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Sanatçının Alman kimliğine sıkı sıkıya bağlı olduğu ve bundan dolayı da geçmişle ve kendi kültürüyle derin bir hesaplaşma içinde olduğu görülmektedir. Almanya'nın Nazi mirasının tüm ağırlığını hissetmektedir. Ancak Kiefer kendisinden önceki sanatçılar gibi geçmişin izlerini silmek ya da doğrudan geçmişe saldırmak yerine, geçmişi kendi düşünceleriyle yeniden şekillendirmek istemiştir. Bu nedenle Kiefer, eserlerinde Nazi dönemini andıran imgeleri kullanmayı, aynı zamanda onlardan kurtulmanın bir yolu olarak görmektedir (Şahiner, 2013, s.88-93). Örneğin 1969'da, yirmidört yaşındayken, İtalya ve Fransa'daki anıtların önünde Hitler selamı verdiği fotoğraflarını kitap haline getirir. Yalnızca başka bir kültürü incelemeye hevesli, meraklı bir turist olarak seyahat etmek yerine, buralara Nazi işgal gücünün algısını deneyimlemek ve mirasının bu tartışılmamış yönünü daha iyi anlamak için gitmiştir. (Fineberg, 2014, s.413).

Kiefer'in yaşam öyküsüne bakıldığında 1971-72 yıllarında tanıştığı Beuys ve 1973'te özel bir dostluk kurduğu Baselitz'den etkilendiği görülmektedir (Lynton, 2009, s.346). Anselm Kiefer Alman romantik geleneğinin içinde çalışır. Tıpkı Beuys gibi materyalleri -kurşun kamış ve yoğun renklendirici macunları- doğayla ve bir tür ezoterik gizemle bağlantılı görünür. Keifer, Beuys'la çok kısa bir süre çalışmıştır, ama Beuys'un çalışmalarının fizikselliğini- anıtsallığını, materyallere gösterdiği özeni ve aşkınlığını- detaylandırmıştır (Fineberg, 2014, s.413). Kiefer oldukça dindar ve muhafazakar bir yapıya sahiptir. Seçtiği konularının tamamı Hristiyanlık, Yahudilik, Gnostisizm üzerine temellenmektedir (Şahiner, 2013, s. 92). Kiefer'in dünya mitolojisinde-iskandinav, yunan, mısır, Hristiyanlığın ilk dönemleri, Musevi (Kabala)- paralellikler arayışı ise tıpkı sanatçının ölüm, yıkım ve yenilenmeyle marazi meşguliyeti gibi romantik bir özellik olarak görülmektedir (Fineberg, 2014, s.413).

Kiefer resimleri için Nazi dönemini konu edinirken Batı sanatının en saygın ve önemli sanat biçimi olan Tarihsel Resim'e yeni güç kazandırdı. Tarihsel resimde edebiyat alanında bilinen ya da tarihte yaşanmış önemli bir tema ele alınarak ahlaki değerleri açısından yeniden incelenmektedir. Kiefer'in eserlerini hayata geçirirken kullandığı yöntemler, titiz bir incelemenin ve derin bir duyarlılığın ürünüdür. Kiefer çeşitli kaynaklardan derlenmiş kitaplar ve tahta kalıpla basılmış resimlerle olduğu kadar büyük tablolar aracılığıyla da konuşur. Bunu yaparken boya ve kolaj dışında, 1981 yılından beri kullandığı hasır, kum kurşun ve farklı materyallerden de yararlanmaktadır. Bütün bu çeşitli malzemeleri ve yöntemleri kullanırken her zaman simgesel ve estetik bir amaç gütmektedir (Lynton, 2009, s.346). Diğer bir bakışla Kiefer'in çalışmalarını üst üste gelen katların oluşturduğu bir tarihi yıkıntı gibi inşa ederek, bazen bir arkeolog gibi bu katları geriye yani başlangıca doğru kazarak ve bir simyacı gibi malzemedeki ruh görerek, her türden şeyi birbiriyle yeni ilişkilere sokarak modern, rasyonel teknolojik uygarlığın kabağında bir delik açmaya; romantik gelenekte olduğu gibi, doğayla ve geçmişle aracısız bir ilişkinin kurulabileceği bir imge-uzam, şimdi-zaman koridoru oluşturmaya çalıştığı söylenebilir (Çiçek, 2016, s.57). Sonuç olarak savaşın etkileri sanatçının eserlerinde kullandığı malzemelere de yansımıştır. Kurşun, kül, kan, saç, fotoğraflık görüntüler Kiefer'in kullandığı malzemeler arasındadır. Yaşamından izler taşıyan, konuları genellikle Almanya tarihi olan, eserleriyle dikkat çeken sanatçı, duygularını bu şekilde dışavurmaktadır. Geleneksel boya kullanımı dışına çıkarak, deneysel bir tavır takınan, sembolik malzemeler tercih eden, güçlü dokusal katmanlar yaratan sanatçı kültürel kimliğini yapıtlarına yansıtmaktadır. Sanatçının eserlerinde Nazi ideolojisinin yarattığı savaşın tahribatını görmekle kalmayız adeta hissederiz. Bu yüzden Anselm Kiefer'in eserlerinde hafıza, kayıp, yas, Alman tarihi, mitoloji, trajedi, soykırım, Holokost gibi kavramların simgesel yansımalarını görmek hatta bazen de dokunmak mümkün olabilmektedir (Şahin, 2020, s.67).

2. ANSELM KIEFER VE ESERLERİ

Çalışmanın amacı kapsamında Anselm Kiefer'in 1973'te hayata geçirdiği Parsifal III (1973), Varus (1976) ve Nigredo (1984) adlı çalışmalarının biçim, malzeme ve içerikleri yenedışavurumculuk perspektifinden incelenerek yorumlanmıştır.

Anselm Kiefer, Parsifal III, 1973, Tuval üzerine kağıt, yağlı boya ve kan

Çalışmada ilk olarak sanatçının 1973'te hayata geçirdiği Parsifal III adlı eseri ele alınmıştır. Kiefer'in Parsifal adlı çalışma serisi, Parsifal 1,2,3 ve 4 olmak üzere 4 parçadır. Bu seri resimlerde mekan olarak tavan arası kullanılmıştır. Sanatçı geçmiş bir trajediyi konu edindiği için çatı katını seçmiştir. Ona göre çatı katı, Nazi geçmişinin bir kenara atılmış ve bastırılmış travmatik anılarına girmek ve bunlarla yüzleşmek için mecazi bir saklama yeri işlevi görüyordu (Harris, 2013, s.656). Kiefer, bu resimlerinde müzisyen Wagner'in *Parsifal* adlı Alman efsanesini konu edinen bestesi aracılığıyla Nazilere ve Alman tarihine bir gönderme yapmaktadır. Müzisyen, Hitler doğmadan ölmüş olsa da Richard Wagner, Hitler'in en sevdiği besteciydi. Hitler'i cezbeden yalnızca Wagner'in müziğinin muazzam sesi ya da operalarında Alman mitlerini kullanması değildi; Wagner, tartışmalı bir tarihsel figür ve bilinen bir Yahudi aleyhtarıydı. Hitler, Wagner ile aynı fikirdeydi ve onu ideallerini paylaşan büyük bir adam olarak görüyordu. Aslında, "Wagner 1850'lerde Müzikte Yahudilik (Das Judentum in der Musik) adlı şiddetle antisemitik bir kitapçık yazdı ve Yahudilerin halkın sanat zevkini zehirlediğinde ısrar etti. Wagner'in müziği bir anlamda Hitler'e ilham kaynağı olmuştur. Bundan dolayı Hitler için Wagner, Almanya'nın geleceği için bir sembol olarak kullanılabilir harika bir adamdı. Hitler propagandalarında Alman ulusuna ilham vermek ve hedeflerini ilerletmek için Wagner'in müziğini kullanmıştır. Bu nedenle Kiefer'in yapıtlarının çoğu, görünüşleriyle Wagner'in opera setlerini belli belirsiz düşündürmektedir (Dunnagan, 2015, s.15-16).

Parsifal serisinde mızrak ve kutsal kase imgeleri yer almaktadır. Wagnerin müzik dramasının son sahnesini tasvir eden Parsifal efsanesine göre; Hristiyan inanışlarına göre kutsal emanet olarak kabul edilen *kutsal kase* ve *kutsal mızrak*'ın koruyucusu olan Amfortas, bir büyücü olan Kundry'nin cazibesine yenik düşerek Mızrak'ı kaybetmiştir. Bunun sonucunda iyileşmeyecek bir yara taşıyan ve günah işlediği için suçlu olan Amfortas kutsal görevini yerine getirmeye layık olmadığını söyleyerek kase ritüelini gerçekleştirmeyi reddeder ve bunun üzerine kase şövalyeleri ruhsal olarak yıkıma uğramışlardır. Efsaneye göre sonrasında ise Kutsal Mızrak'ı ancak merhametle akıllanan saf birinin geri kazanabileceği ve Amfortas'ın yarasını iyileştirebileceği kehanet edilmiştir. Parsifal ise kutsal mızrak'ı geri alarak Amfortas'ı iyileştirebilen seçilmiş saf ve masum insandır. Parsifal Mızrak'ı geri almak için çabalamaya başladığında Kundry'nin baştan çıkarıcı öpücüğünün ortasında aniden acı içinde haykırarak onu reddeder. Amfortas'la empati kurarak yaşadığı acı, Amfortas'ın çektiği acının aynısıdır. Parsifal, Amfortas'ın çektiği acıya duyduğu şefkat hisleriyle büyücünün ayartmasına direndiği için, kötü büyücüden Mızrak'ı geri alır. Efsaneye göre; büyücü kadın tarafından onu reddettiği için lanetlenen Parsifal, yıllarca dolaşır ama sonunda Kâseyi bulur. Amfortas'ın yarasını Mızrak ile iyileştirir ve kutsanmış kurtarıcı Amfortas ve Kâse Muhafızı'nın halefidir (Harris, 2013, s.657).

Sonuç olarak Kiefer'in resminde kullandığı mızrak mitinin ve tavan arası tasvirlerinin Hristiyan inancı ve efsanesini eserlerinde ele alan ve Nazilerle fikirleri örtüşen müzisyen Wagner'in operasının sahnelerine

göndermeler yapmıştır. Alman ulusunun kutsal değerlerini, inançlarını konu edinen sanat eserlerinin Nazi döneminde kullanılarak Alman halkının duygularını harekete geçiren unsurların içeriklerini ve Nazi döneminin yıkıcı sonuçlarını anlatan imgelerle bir arada kullanarak izleyicileri karşılaştırma ve sorgulamaya davet etmektedir.

Anselm Kiefer, Varus, 1976, Çuval bezi üzerine yağlıboya ve akrilik boya

Çalışmada incelenen bir diğer eser, Kiefer'in 1976 yılında gerçekleştirdiği Varus adlı eseridir. Kiefer'in resimleri Hitler Nasyonal Sosyalizminin Almanların bilinçlerine kazıdığı yakın tarihi sorgular. Varus adlı resim, M. S. 9 yılında Teutoburg Ormanı'nda yaşanan Hermann Savaşını betimlemektedir. Bu olay 19. yüzyılda Alman kimliğinin tarihsel çıkış noktası olarak tanımlanmıştır. Esere daha detaylı bakıldığında Varus, sanatçının teatrallğine bir örnektir. Kiefer'in 1970'lerdeki resimlerinin çoğu gibi, tanınabilir bir şeyi tasvir etmesi bakımından temsilidir. Tuvalin merkezine doğru ilerlerken, sık bir ormanın içinden geçen bir patikanın tam ortasından aşağıya doğru bir görüntü verilmektedir. Ağaçların çıplak gövdeleri dimdik ayakta durur ve seyrek dallar tepeye yakın bir yerde birbirine yaklaşmaktadır, tepesi ise resmin üst kenarında olan çadır benzeri bir biçime dönüşür. Yolun geniş genişliği, neredeyse eşkenar üçgen noktasına çok hızlı bir şekilde daralmış gibi görünüyor. Kırmızı boya, kurumuş kanı anımsatmaktadır. Kanı temsil eden kırmızı boya, görsel olarak ormanla aynı mekanda okunmuyor ve bu nedenle kurguya katılmaktan ziyade yorum yapıyor gibi görünmektedir. Bu yorum düzleminde, tuvalin çevresine yazılan, görüntünün merkezindekilerden çok daha küçük olan bir dizi isim de vardır (Brailovsky, 1997, s.125-128). Sanatçı resmine Nasyonal Sosyalist dünya görüşüne bilinçli ya da bilinçsiz katkıda bulunan yazarların ve sanatçıların isimlerini eklemiştir. Soyağacına benzeyen çizgilerin hepsi

Herrmann'ın isminde birleşmektedir. Almanların en özgün, temel doğa parçası olarak tanıdığı orman, Alman ruhunun diğer bir mekanı Gotik katedral şeklinde betimlenmiştir. Kiefer, yeni tarihsel katmanların yalnız eskilerinin üzerini kapatmakla kalmadığını, onlara yeniden biçim verdiğini de gösterir (Krausse, 2005, s.199). Kiefer eserinde Alman kimliğini oluşturan tarihi öğelere yer vererek izleyiciyi kendi kültürel değerleri ve tarihi üzerinde düşünmeye davet etmektedir. Aynı zamanda sanatçı eserine Nazi Almanya'sının fikirlerini bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde besleyen sanatçı ve yazarların isimlerini dahil ederek Nazi döneminin yarattığı yıkımı oluşturan düşünsel alt yapının oluşum sürecine dikkat çekmiştir. Böylelikle izleyicileri sanat ve toplumsal olaylar arasındaki ilişki üzerine düşündürmek istemiştir. Aynı zamanda sanat eserlerinin propaganda aracı olarak bireysel ve toplumsal anlamda insanlar üzerindeki etkisi ve gücüne yönelik farkındalık sağladığı söylenebilir.

Anselm Kiefer, Nigredo, 1984, Tuval üzerine montelenmiş fotoğraf ve gravür, yağlı boya, akrilik, emülsiyon, saman

Çalışma kapsamında ele alınan son eser Nigredo'dur. Kiefer, bu tabloya Nigredo adını verir ve simyasal kararın metaforuna atıfta bulunur. Bu resimde değersiz kalıntı gibi görünen karartılmış eşyalardır; manzara ağır, ezilmiş, hatta felç olmuş gibi görünmektedir. Ön planda oturanlar devasa hareketsiz kayalar gibi durmaktadır. Yine de kararmanın simya sürecindeki temel bir adım olduğu bilinmektedir (West and Dougherty, 2011, s.9). Sanatçı bu eserinde de malzemeye ve içerdiği enerjiye atıfta bulunmaktadır. Ayrıca simyaya ve malzemenin ateş yoluyla kimyasal dönüşümünü vurgulamaktadır. Kiefer eserlerinde verdiği mesajlarını kullandığı malzemeler aracılığıyla birbirine bağlamaktadır. Örneğin Nigredo, tuvalin üst kısmına yakın ufuk çizgisi ile mesafeye doğru gerileyen geniş ölçekli bir manzaradan oluşur. Simya sürecindeki ilk adım olan nigredo ya da yanma, muhtemelen bir zamanlar Alman manzarasını dolduran kömürleşmiş cisimlere atıfta bulunmaktadır. Resmin zemini kömürleşmiş gibi görünmektedir (Kline, 2013, s.30-31).

Bir diğ er yandan kurş un, Kiefer'in ç alış malarında önemli bir yere sahiptir. Ağ ırlığ ı ve gri-siyah rengiyle kurş un, aynı zamanda altının temizlenip rafine edilmesinde kullanılır. Temizlenme ya da arındırma kavramları, Alman toplumunun geç miş teki günahlarından kurtulmasının metaforu gibi durmaktadır (Ş ahiner, 2013, s.96). Kurş unun simyasal süreçte altın haline gelmesi ancak yandıktan sonra mümkündür. Bu süreçte zamanın geç iş ini gösteren altın, manzaradan ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Altını yaratan bu zaman geç iş i, Almanların geç miş lerini kabul etmeleri ve üzerinde ç alış maları için geç mesi gereken zamana eş değ erdir. Malzemelerin dönüş türüldüğü veya yakılarak temizlendiğ i ve yeniden geri geldiğ i fikri, Almanların geç miş leriyle hesaplaş ması temasıyla örtüş mektedir. Alman halkının bastırılmış anılarını ele alması, melankolileriyle baş a çıkması ve sorunları üzerinde ç alış maya başlaması gerekmektedir. Ancak o zaman eleş tirel anlayış kabulü yoluyla kendilerini geç miş ten arındırabileceğ i fikri ö ne çıkmaktadır (Kline, 2013, s.30-31).

3. SONUÇ

Yeni dış avurumculuk, sanat tarihinde kavramsal sanat eğ ilimi sonrasına tarihlenen yeniden resmin ve dış avurumun ö ne çıkt ıđ ı bir anlayış tır. Yeni dış avurumcu anlayış ı benimseyen sanatç ılar hem öznel yaş antılarını hem toplumsal yaşamın duygu ve düş ünceleri üzerindeki etkilerini eserlerine yansıtmış lardır. Yeni dış avurumcu sanat anlayış ın öncü isimlerinden olan Anselm Kiefer, Almanya'nın kültürel ve tarihsel olaylarını ele almış tır. Ö zellikle Nazi döneminin yaratt ıđ ı yıkımla hesaplaş mak isteyen sanatç ı, eserlerinde bu dönemle özdeşleş en imgelere yer vermiş tir. Ç alış mada sanatç ının Parsifal III (1973), Varus (1976), Nigredo (1984) adlı eserleri yeni dış avurumculuk perspektifinden incelenerek yorumlanmış tır. Kiefer'in resim serisinin bir parç ası olan Parsifal III adlı eseri; Hitler'in sevdiğ i ve propagandalarında yer verdiğ i bir müzisyen olan Wagner'in bir Alman efsanesi Parsifali konu eden bir bestesine atıfta bulunduğ u anlaşılmış tır. Böylece sanatç ı Alman tarihinin ve mitlerinin konu edindiğ i sanat eserlerinin Nazi dönemindeki etkilerine dikkat ç ekmiş tir. Ç alış ma kapsamında incelenen sanatç ının Varus adlı bir diğ er eseri ise Alman kimliğ inin ortaya çıkt ıđ ı Herman Savaş ına göndermeler iç erdiğ i anlaşılmış tır. Sanatç ı eserine Nazi Almanya'sının fikirlerinin oluş umuna katkı sağ layan isimleri de eserine dahil ederek sanat ve toplum iliş kisi üzerine dikkat ç ekmiş tir. Ç alış ma kapsamında incelenen son eser Nigredo'da da ise Nazi dönemindeki yıkıcı eylemlere gönderme yaparak ateş , kömür, kararın ve simyasal kararın metaforlarını kullanmış tır. Sonuç olarak sanatç ının Nazi dönemini oluş turan süreci ve sonuçlarını Alman tarihini meydana getiren kültürel ve tarihsel değ erler aracılığ ıyla sorguladığ ı ve hesaplaş t ıđ ı sö ylenebilir.

KAYNAKÇ A

- Antmen, A. (2010). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brailovsky, A. (1997). The Epic Tableau: Verfremdungseffekte in Anselm Kiefer's Varus. New German Critique. 71, s. 115-138.
- Ç içek, Z. (2016). Teknolojinin Gölgesinde Resimde Estetik Süreç. İstanbul: Agora Kitaplığ ı.

- Dunnagan, L. (2015). Mythic Themes From The Nibelungenlied Sturluson's The Prose The Prose Edda, And Wagner's Ring Of The Nibelungs Made Contemporary In Anselm Kiefer's Artworks. Master Thesis. Texas Woman's University.
- Fineberg, J. (2014). 1940'tan Günümüze Sanat Varlık Stratejileri. İzmir: Karakalem Kitabevi.
- Harris, C. J. (2023). Parsifal Anselm Kiefer. Art and Images Psychiatry. 70 (7), s. 656-658.
- Hodge, S. (2021). Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Sanat Fikri (Çev. Emre Gözgülü). İstanbul: Domingo Yayıncılık.
- Krausse, A. (2005). Rönesanstan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kline, S. B. (2013). Anselm Kiefer: Remembering, Repeating, and Working Through The Past. Master Thesis. Kent State University, Ohio, United States of America.
- Lynton, N. (2009). Modern Sanatın Öyküsü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahin, D. (2020). Yenidüşavurumculuk ve Fotoğraf: Anselm Kiefer, Arnulf Rainer. Journal of Institute of Economic Development and Social Researches. 6 (22), s.65-75.
- Şahiner, R. (2013). Sanatta Postmodern Kırılmalar. Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- West, J.J. and Dougherty N. (2011). The Palette of Anselm Kiefer: Witnessing our Imperiled World. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://aras.org/sites/default/files/docs/00039WestDougherty>. Erişim tarihi: 12.02.2023.

PSİKANALİZ VE PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Kadir ÖGEN

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature
ORCID: 0000-0002-2476-9944

Aydın GÖRMEZ

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature
ORCID: 0000-0001-7148-9630

ÖZET

Psikanalitik edebiyat teorisi, en yaygın olarak uygulanan ve bir o kadar da popüler olan analitik yaklaşımlardan biridir. Teori sadece gerçek hayattaki bireyleri değil, edebi eserlerdeki karakterleri harekete geçiren bilinçdışı güdüleri ve arzuları da anlamaya çalışmaktadır. Sigmund Freud tarafından keşfedilen ve onun takipçileri tarafından geliştirilen bu teori, edebi bir metindeki sözlerin, davranışların ve eylemlerin, karakterlerin ve aynı şekilde yazarın bastırılmış arzularını ve kaygılarını ortaya çıkarmak için psikanalitik bir mercekle yorumlanabileceğini ileri sürmektedir. İlk ortaya çıktığında çok popüler olmasına ve çığır açıcı olarak görülmesine rağmen, zaman içerisinde varsayılan bazı eksikliklerinden ötürü teorisinin popüleritesi giderek azalmıştır. Örnek olarak, bu yaklaşım, sırf psikoanalitik teoriye aşırı derecede bel bağlaması, kültürel ve tarihi bağlam gibi diğer faktörleri göz ardı etmesi ve bireylerin düşünce ve niyetleri hakkındaki iddiaları sorgulaması nedeniyle eleştirilmektedir. Öte yandan, bu eleştirilere rağmen, psikanalitik edebiyat eleştirisi, insan ruhuna dair değerli katkılar sunduğunu savunanlar arasında popüler ve etkili bir yaklaşım olmaya devam etmektedir. Bu sebeple, bu makale psikanalizin temel unsurlarını ve bazı eleştirmenler tarafından neden küçümsendiğini veya göz ardı edildiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sigmund Freud, Psikanaliz, Edebiyat, Psişe, Eleştiri.

PSYCHOANALYSIS AND A CRITICAL APPROACH TO PSYCHOANALYTIC LITERARY CRITICISM

ABSTRACT

Psychoanalytic literary theory is one of the most widely applied and popular analytical approaches. It seeks to understand the unconscious motives and desires that drive not only individuals in real life but also characters in literary works. The theory explored by Sigmund Freud and further developed by his followers argues that in a literary text utterances, behaviours and actions can be interpreted through a psychoanalytic lens to uncover the repressed desires and anxieties of the characters and likewise, the author. Even if it was highly popular and deemed a breakthrough when it was first introduced, its popularity has gradually diminished in time due to some of its assumed deficiencies. To illustrate, this approach has been criticized for being overly subjective, relying too heavily on psychoanalytic theory without considering other factors such as cultural and historical context, and for

challenging claims about the thoughts or intentions of the individuals. On the other hand, despite these criticisms, psychoanalytic literary criticism remains a popular and influential approach among those arguing that it offers valuable insights into human psyche. Accordingly, this paper attempts to elucidate key elements of psychoanalysis and the reasons why it is belittled or overlooked by some critics.

Keywords: Sigmund Freud, Psychoanalysis, Literature, Psyche, Criticism.

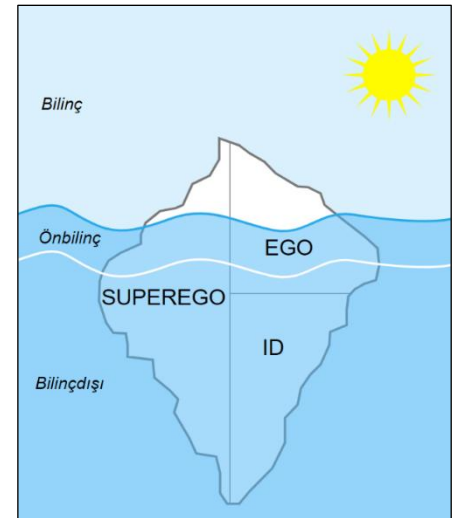
GİRİŞ

Avusturyalı nörolog olan Sigmund Freud (1856 – 1939) 20. yüzyıla damgasını vurmuş şahsiyetlerin başlarında gelmektedir. Sansasyonel hayat hikayesinin yanı sıra psikoloji ve kültür dünyasına miras bıraktığı fikirleri ile ezberleri bozmuştur. Musevi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Freud hayatının büyük bir bölümünü Viyana’da geçirmiş ve kariyeri boyunca edineceği tüm bilgi ve tecrübe birikimini burada oluşturmuştur. Freud’un psikanaliz hakkında çığır açıcı fikirlerinin doğmasına ilham olan şey meslektaşı Joseph Breuer’in histeriye sahip hastalarını tedavi etme yöntemi idi; o hastalarını modern literatüre geçmiş olan serbest çağrışım (free association) tekniği ile tedavi etmekteydi. Breuer’in aksine Freud bu histerik hastaların davranışlarının sebeplerini insan beynine yani fizyolojik (somut) olana değil tamamen psikolojik (soyut) olan zihne yani bilinçdışına atfediyordu. Bundan yola çıkarak, Freud bütün insan eylemlerinin, davranışlarının ve düşüncelerinin ana kaynağını tek bir noktaya indirgiyordu: yani bilinçdışına. Ona göre bugün sahip olduğumuz kişiliğin ana yapısını bilinçdışı oluşturmaktaydı. Bilinçdışına ise, kişiliğimizin ilk zamanlarında yani çocukluk döneminden itibaren bastırmış olduğumuz korkularımız, fantezilerimiz ve cinsel arzularımız gibi kendini gerçekleştirememiş pek çok belirsiz duygu eşlik etmekteydi. Freud bilinçdışını keşfetmemiştir. Ondan önce de bu kavram psikoloji literatüründe mevcuttu. O yalnızca bu kavrama farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu sarsıcı düşüncesinden dolayı Freud çok fazla eleştiriye maruz kalmış ve hatta kendi öğrencisi ve sonradan Psikanalitik eleştiriye yön veren isimlerin başında gelen Carl Gustave Jung onun teorilerinin bazılarını kabul etmeyip onları yeniden yorumlama gereksinimi duymuştur. Freud’un neredeyse bütün eserlerinin ve teorilerinin altyapısını oluşturan bilinçdışı kavramına eşlik eden bir diğer unsur ise cinselliktir. Daha önce de bahsedildiği gibi histerik hastalarını tedavi eden Breuer, arkadaşı Freud ile yollarını bu iki sarsıcı kavramdan ötürü ayırmıştır. Freud insan kişiliğinin oluşumundaki en büyük iki ögenin bilinçdışı ve cinsellikten kaynaklandığını iddia ediyordu. Üstelik Freud’a göre cinsellik, pek çok kişinin düşündüğü gibi ergenlikte başlayıp yetişkinlik dönemine sirayet eden bir olgu değildi; aksine erken çocukluk döneminde zuhur etmeye başlayan ve hayatımızın her noktasında bizi etkileyen psikodinamik bir süreçti. Bu düşünce daha sonraları onun Psikoseksüel Gelişim Kuramı adlı teorisinin temelini oluşturmaktaydı. Freud bu düşüncelerini kendi kliniğinde hastalarında uygulamaya çalışmış – konuşma terapisi ile histerik hastalarını konuşturmaya onların iç dünyasına diğer bir deyişle bilinçdışına ulaşmaya çalışmıştır – ve bunun sonucunda teorilerini sürekli olarak değiştirip güncellemiştir. Bu elbette onun stabil bir teori üretmesine olanak sağlamamakla beraber pek çok eleştirinin de odağı haline getirmiştir. Daha önceden de belirtildiği üzere

Freud bu iddiaları nedeniyle sadece psikoloji dünyasına etki etmekle kalmamış aynı zamanda da sanat dünyasına bilhassa edebiyat eleştirisinde önemli bir kaidede kendine yer edinmiştir. Nitekim edebiyat eleştirmenleri tarafından Freud'un düşünceleri eserlere uygulanmış ve hâlâ da uygulanmaya devam etmektedir. Bu gibi düşüncelerinden dolayı o Psikanalitik edebiyat eleştirisinin öncülerinden biri kabul edilmektedir. Freud'un klinik kişiliğinin yanı sıra edebiyat eleştirmeni olarak da bir kimliği mevcuttur zira o düşüncelerini ve teorilerini edebiyat eserlerine yansıtmış ve tıpkı bir edebiyat eleştirmen gibi Dostoyevski'den Shakespeare'e kadar pek çok yazarı mercek altına alarak bahsedilen fikirlerini satırlar arasında bulmaya gayret etmiştir. Edebiyat eleştirmenlerinin yanı sıra sıradan okuyucu bile Freud'un bazı fikirlerine aşina olarak edebiyat eserlerine farklı bir lensten bakma olanağına erişebilir. İşte tam da bundan dolayı sadece edebiyat eleştirmenlerinin değil aynı zamanda da bu alana ilgi duyan herkesin Freud'un en bilinen teorilerini, fikirlerini ve kavramlarını bilmesinde yarar vardır. Bundan ötürü Sigmund Freud'un Psikanalitik eleştiri dünyasına miras bıraktığı bu kavramları önümüzdeki bölümlerde sınıflandırılmış başlıklar altında inceleyip gerektiği yerde bu düşünceleri edebiyat veyahut normal hayattan kesitlerle örneklendireceğiz. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Freud'un zihin ve kişilik yapılarına; egonun savunma mekanizmalarına, psikoseksüel gelişim evrelerine, rüyaların yorumlanmasına ve son olarak da psikoanalitik eleştiri ile ilgi olabileceğini düşündüğümüz diğer anahtar kavramlara değineceğiz.

1. TOPOGRAFİK KİŞİLİK KURAMI – ZİHNİN YAPISI: BİLİNÇ, ÖNBİLİNÇ VE BİLİNÇDİŞİ

Freud insan eylemlerinin ve davranışlarının büyük bir bölümünün bilinç dışından zuhur ettiğini iddia etmiştir. Ona göre bilinç (zihin) üç farklı bölümden oluşmaktadır: bilinç, önbilinç ve bilinç dışı. Freud, zihnin bu üç bölümünü âdeta suyun üstünde yüzen bir buzdağına benzetmiştir. Buzdağının görünen kısmı yani suyun üstündeki kalan kısmı bilinci; buzdağının hemen biraz altında kalan yani yüzeyin hemen altında kalan kısmı önbilinci; buzdağının en son katmanını oluşturan ve kişiliğimizin de büyük bölümünü oluşturan bilinç dışı ise suyun en altında kalan kısmıdır. Buzdağının ilk kısmı yani bilinç, şu anda farkında olduğumuz her şeyi kapsamaktadır. Örneğin şu anda bu satırları yazıyor olmam bilincimin aktif olması ile ilgilidir ve aynı zamanda sizin bu satırları okuyor olmanız ve odak noktanızı yine bu metne vermeniz bilinciniz faal olduğunu göstermektedir. Zihnimizin bu bölümü oldukça dinamik bir yapıya sahiptir ki bilinç “anda olmak” demektir. Zihnin topografik yapısının ikinci kısmı olan

Şekil 1: Kişiliğin Buzdağı Analjisi, Wikimedia Commons

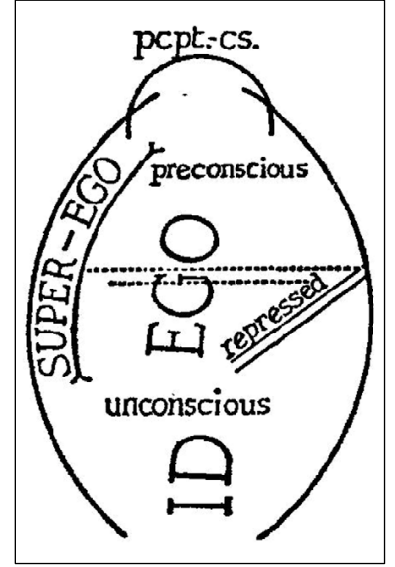
önbilinç buzdağının hemen biraz altında kalan bölümdür. Zihnin bu bölümü bilinç dışına benzer ancak bilinç dışından farklı olarak burada depoladığımız bilgilerimizi, tecrübelerimizi, anılarımızı vs. rahatlıkla bilinç yüzeyine çıkarabilmekteyiz. Örneğin telefon numaranızı hatırlamanız, kimlik kartı numaranızı söyleyebilmeniz

veya anne kızlık soyadınızı anımsayabilmeniz sizin önbilincinizde depolanmış bilgileri talep edildiği vakit bilinç yüzeyine çıkarabileceğinizi göstermektedir. Yani zihnin bu bölümü bizim bir nevi hafızamızdır. Burası yaşantımız boyunca edindiğimiz bütün bilgilerin depolandığı bölümdür. Önbilinç bundan dolayı yarı-pasif bir konumdadır; yalnızca talep edildiği durumda ortaya çıkar. Örnekte de verdiğimiz gibi birisi size kimlik numaranızın ne olduğunu dair herhangi bir soru sormadıkça bu bilginin bilinçte dolaşması ve orada kendini göstermesi pek de mümkün değildir. Zihnin son bölümüne yani bilinçdışına gelecek olursak söylenecek çok şey olduğu barizdir çünkü burası Freud'un neredeyse bütün fikirlerinin kaynağını oluşturmaktadır. Freud, yapmış olduğumuz bütün davranış ve eylemlerimizden bilinçdışının sorumlu olduğunu iddia etmişti ve elbette bu durum onun eleştirisi oklarına maruz kalmasına sebep olmuştur. Freud'a göre bilinçdışı, zihnimizin en büyük bölümünü oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda da kişiliğimizin her bir parçasını etkilemekte ve yönetmektedir. (Sarmiento, 2022). İlk bebeklik yıllarından itibaren baskıladığımız bütün duyguların kendine yer edindiği bölümdür burası. Bilincimiz rahatsız edici ve istenmeyen travmatik durumları zihnin bu bölümüne gönderir ve bir daha da hatırlamak istemez. Zihnin bu bölümünde yer alan bütün bastırılmış duygular, kimi zaman rüyalar ve fanteziler kimi zamansa dil sürçmeleri olarak insan zihninin derinliklerinden çıkarak bilinç yüzeyinde zuhur etmektedir. Bilinçdışı dolayısıyla pasif bir yapıya sahiptir. Orada neler olduğunu bilmeyiz, hatırlamayız veya istediğimiz zaman bilince getiremeyiz ve orada bulunanları yüzeye yani buzdağının görünen kısmına çıkarmak neredeyse imkansızdır. Üstelik bilincin aksine bilinçdışı rasyonel değildir; orası hayatımızın bütün tuhaflıklarına ve bilinmezliklerine ev sahipliği yapar. Özetle, zihnin topografik yapısı bilinç, önbilinç ve bilinçdışından meydana gelmektedir. Zihnin bu bölümlerinin aynı zamanda kendi içerisinde alt katmanları mevcuttur ki kimi zaman bunlar daha önce de bahsettiğimiz üç kavrama sirayet etmiş kimi zaman ise birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır. Bahsedilen katmanlar bir sonraki bölümde detaylandırılacak olan Yapısal Kişilik Kuramının üç kısımdan oluştuğu id, ego ve superegodur.

2. YAPISAL KİŞİLİK MODELİ: ID, EGO ve SUPEREGO

Bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere Freud teorilerini oluşturduğu ilk zamanlarda zihnin yapısını üç bölümden oluşan bir buzdağına benzetmişti. Ancak daha sonraki dönemlerde o, kişiliği yani insan ruhunu (psyche) da topografik modele entegre ederek daha kapsamlı bir teori ortaya çıkardı: Yapısal Kişilik Modeli. Freud'a göre insan ruhu (kişilik) üç bölümden oluşmaktaydı: id, ego ve superego. Bu kişilik modelinden ötürü, buzdağı benzetmesi göz önünde bulundurulursa id bilinçaltına, ego bilince, superego ise bilinçaltından bilince uzanan yere karşılık gelmekteydi. Bu önemli üç kavramın üzerinde durmadan önce Freud'un yaşam itkisi/dürtüsü (drive) fikrini yani yaşam enerjisini açıklamak gereklidir. Freud'a göre kişilik enerjisi iki parçaya ayrılmış Eros (kendini koruma içgüdü) ve Thanatos'tan (kendini yok etme içgüdü) meydana gelmektedir. İlki daha pozitif bir bakış açısıyla insanın hayattaki ilerlemesini, haz ilkesini ya da libidoyu merkezine alır. Thanatos ise biraz

daha karamsar bir bakış açısıyla insanın bilinçaltında kendini yok etme isteğini yani hayatına son verme arzusunu vurgulamaktadır. Bu iki içgüdüsel enerji birazdan ele alacağımız kişilik modelinin ilk kavramının da temelini oluşturmaktadır: yani id'i. İd doğası gereği hedonistik bir yapıya sahiptir. Diğer bir deyişle o, hazzın peşinden koşmaya ve içgüdüsel doğamıza işaret etmektedir. Bu sebeple id biraz da biz insanların hayvani yönünü temsil etmektedir. Kişiliğin bu bölümü haz ilkesine dayanmaktadır. En temel insani duygularımızın gerçekleştiği bölümdür burası. Libidonun dolayısıyla cinselliğin kaynağıdır id. Ertelenmeyi istemez ve sürekli bir tatmin olma beklentisi (wish-fulfillment) içerisine girer. Burası insan ruhunun en eski ve dolayısıyla en ilkel aracı olarak kabul edilmektedir. (Görmez & Görünüş, 2019). Bunların yanı sıra id bilinçaltının bir parçasıdır ve dolayısıyla irrasyoneldir ve gerçekliği idrak edemez. Bu kavramı daha iyi anlayabilmek için bir örnek senaryo vermek faydalı olabilir. Örneğin,

Şekil 2: Freud'un kendi çiziminden Yapısal Kişilik Modeli, Freud, 1932-1936/1964, s. 78

karnımız çok aç ve yürümüş olduğumuz yolun hemen kenarında başkasına ait bir bahçede elma ağacına rastlıyoruz. Açlık içgüdüseli hemen tatmin olmak ister ki biyolojik doğamız gereği ilk hissimiz elma ağacını görür görmez bir elma koparıp açlığımızı gidermek olacaktır. Eğer başkasına ait olan bu elma ağacından bir elma koparıp yersek açlık duygumuzun üstesinden geliriz ve bunun sonucunda idi memnun etmiş oluruz. Bu eylemi yapmayı tasarlarken, uygularken ve sonuçlandırırken id herhangi gerçekliği (zaman ve mekân gibi) hesaba katmaz ve dolayısıyla rasyonel davranamaz. Örnekte de görüldüğü üzere id bizim hayvani yanımızı diğer bir deyişle biyolojik içgüdülerimizi temsil etmektedir ve bilinçdışının mahzenlerine demir atmıştır. Nitekim yerine getirilememiş ve neticesinde bastırılmış cinsel arzular, istekler ve fantezi gibi duygular idin tatmin olamadığı zamanlarda bilinçdışının derinliklerine gönderilmektedir. Ele almamız gereken sıradaki önemli bir kavram ise egodur. Ego, Freud'a göre, psikoseksüel gelişimin ilk evrelerinden sayılan oral ve anal dönemlerde (dolayısıyla bebeklikte) meydana gelmektedir. Bu dönemlerde çocuk, çevresindeki dünyayı (gerçekliği) fark etmeye başlar ve bunun neticesinde bazı davranışlarını ifa etmeden önce gerçeklik prensibini göz önünde bulundurması gerektiğini kavrar. Nasıl ki id bilinçdışına denk geliyorsa ego da bilince yani şu ana tekabül etmektedir. Ego hayatı, benliği ve kimliği deneyimleyen kişiliğimizin bir bölümüdür (Sarmiento, 2022). İdin aksine ego rasyonel yanımıza ve gerçekliğimize vurgu yapmaktadır. Ego gerçeklik prensibine dayandığından idden gelen libidinal istekleri veya duyguları yorumlar, tartar ve bir sonuca vardırır. Diğer bir deyişle ego bir nevi kontrol mekanizmasıdır ve idden gelen duyguları çevresindeki gerçekliğe göre yorumlayıp değiştirmekte veya bilinçdışına göndermektedir. Egonun birincil amacı dış dünyaya uyum sağlamaktır. Ego aynı zamanda id ve birazdan ele alacağımız superego arasındaki dengeyi sağlamakla görevli bir hakem gibidir. Bu dengeyi sağlarken de çoğu zaman savunma

mekanizmalarına başvurmaktadır. Ego yine bir duygunun bastırılıp bastırılmayacağına karar veren mekanizmadır. En nihayetinde yapısal kişilik modelinin son ögesi ise superegodur. Nasıl ki id bizim biyolojik yanımızı temsil etmekte superego da bizim sosyal yanımızı temsil etmektedir. İd haz ilkesine ve ego gerçeklik ilkesine karşılık gelmekteyken superego ise ahlak ilkesine karşılık gelmektedir. Yine psikoseksüel gelişim evrelerinden olan fallik (3-6 yaş arasında) dönem içerisinde çocukta vicdan olgusu teşekkül etmeye başlamakta ve bunun sonucunda birey doğru ve yanlış ayırt etme yetisini elde etmektedir. Nitekim çocukların erken yaşlarda göstermiş olduğu korku ve utanma duyguları aslında superego gelişiminin ortaya çıktığını göstermektedir (Görmez & Görünüş, 2019). Superego yargılayıcıdır; kendisi adeta bir yargıç gibi hareket etmektedir. İd ile beraber superego, deyim yerindeyse, insanın omuzlarından bize seslenen iyi melek ile kötü meleğin çatışmasını temsil etmektedir. Haddi zatında, Freud'a göre id ile superego arasındaki bu sürekli çatışma nevrozu meydana getirmektedir. Örneğin cinsel dürtüler (id) belirlediğinde superego araya girerek bu eylemlerin toplumda kabul göremeyeceğini (ki bu dürtüye yenik düşerse kişinin cezalandırılacağını) ve ahlaka aykırı olduğunu savunacak ve bununla birlikte bireyde suçluluk duygusu oluşacaktır. Superego kısacası; anne-baba, toplum, iyi-kötü, din, Tanrı, doğru-yanlış, kurallar, doktrinler, yasalar vb. bütün öğretileri temsil etmektedir. Bireyin bunlardan herhangi birine uymadığı zaman suçluluk hissetmesinin temel sebebi superegonun vicdanımıza dokunmasıdır. Superego ahlak prensibine göre hareket ettiğinden vicdanımızın oluşumunda da büyük bir rol oynamaktadır. Bununla beraber superego çocuğun fallik dönemde doğruyu ve yanlış ayırt etme yetisini kazandığına da delalet etmektedir. Örneğin, çocuk bu dönemde bazı dürtülerini kontrol etmeyi eğer etmezse anne baba figürü tarafından cezalandırılacağını bilmekte ve bunun sonucunda otorite gerçekliğiyle tanışmaktadır. Superegonun kendi içerisinde barındırdığı vicdan kavramına değindikten sonra bir diğer kavram olan ideal benlik (ego ideali) hakkında da bir şeyler zikretmekte fayda vardır. İdeal benliğe göre, benliğimiz toplum tarafından konmuş kuralları takip edip ona göre yaşamını idame ettirdiğinde ego idealini yerine getirmiş olur ve bunun sonucunda superego tatmin edilmiş olur. Nitekim ideal benlik mükemmeliyetçi ve idealistlik olma çabası içerisinde. Özetle, enine boyuna düşünülürse Yapısal Kişilik Modeli birbirleriyle etkileşim halinde olan üç ana unsurdan meydana gelmektedir: bunlar id, ego ve superegodur. Freud'a göre üçünün birden dengeli dağılımı sağlıklı bir kişilik oluşumunda önemlidir. Bu denge ego (içebakış) tarafından bazı savunma mekanizmaları ile sağlanmaktadır. Bunlara da kısaca değinmekte yarar vardır.

2.1 Egonun Savunma Mekanizmaları

Bilindiği üzere ego, id ile superego arasında hakemlik görevini üstlenmektedir. İki arasında doğabilecek olan muhtemel çatışmaların önüne geçmek ve idin iflah olmaz doğasını kontrol altına alabilmek için ego bazı savunma mekanizmalarını devreye sokmakta ve bunun neticesinde ise insan ruhu (psişe) rahatlamaktadır. Burada bütün savunma mekanizmalarına değinmek yerine genel literatürde kabul görmüş ve sıkça rastlanılanlara

değınmekle yetıneceğiz. Bunların arasında en önemli yere sahip olan ve günlük hayatta da çok sıkça kullandığımız bir mekanizma olan bastırma (repression). Bu mekanizmaya göre insanlar çok ağır vakalar veya duygu durumları ile karşılaştığı zaman bilinçaltı bu duyguları bastırmakta ve bilinçten bilinçdışına taşımaya çalışmaktadır. Bastırma mekanizması aslında bilinçdışı bir eylemdir; bu eylemi yaptığımızda bilincimiz yerinde değildir. Örneğın, yıllar önce çok ağır bir ameliyat geçiren bir insanın o zamana ait herhangi bir anısının olamayışı o kişinin bastırma mekanizmasını istemsizce kullandığına işaret etmektedir. Bu örnekten hareketle bilinçdışı, korku ve tehdit altındaki unsurları ve durumların bilinç yüzeyine çıkmasını engellemektedir. Değıneceğimiz bir sonraki savunma mekanizması inkâr etmedir (denial). İnkâr etmeye göre, birisi öyle bir durumla karşılaşır ki bilinç bunu görmezden gelmekte ve kişiye bu durumun tam tersini söyletmeye mecbur bırakmaktadır. Örneğın, çok yakınıını kaybetmiş birisi bu ölümün gerçekliğini kabul edemez ve merhumun hala hayatta olduğunu farz eder ki bu durum “inkâr” savunma mekanizmasıdır. Bir sonraki savunma mekanizması yer değıştirmedir (replacement). Buna göre birey dürtülerini veya arzularını o anda duygu durumuyla ilişkili kişi ya da objeye doğru dile getirememekte ancak daha sonra farklı bir kişi ya da nesneyi kullanarak bu duygu durumundan kendini kurtarmaktadır (bastırma) ve nitekim deyim yerindeyse kişi katharsis yaşamaktadır. Örneğın, patronundan azar işiten bir kişi evine döndüğünde bütün öfkesini çocuklarından veya eşinden çıkarmaktadır. Görüldüğü üzere bu kişi o anda patronuna gerçek duygularını gösterememektedir çünkü superego (patron=otorite) devreye girerek id ile mücadelesinden galip gelmektedir. Son olarak burada ele almak istediğimiz diğeri bir savunma mekanizması ise yüceltme (“sublimation”). Bu mekanizma toplum tarafından oldukça benimsenmektedir. Çünkü bu mekanizmaya göre idden gelen cinsel arzular, fanteziler, hayaller veya toplum tarafından tabu olarak değıerlendirilen herhangi bir düşünce yüceltme ile daha kabul edilebilir hale getirebilir. Birilerini dövme arzusu ile sürekli öfkeli olan birinin gidip kendini boksa yönlendirmesi ve ardından bu yönelimiyle beraber şampiyon olmasıyla toplum tarafından takdir edilmesi “yüceltme” mekanizması için örnek olarak verilebilir. Buraya kadar ele aldıklarımızdan da anlaşılacağı üzere bu savunma mekanizmalarının aslında temel amacı gerçekliği yontup onun farklı şekillerde algılanmasını sağlamaktır. Bundan ötürü savunma mekanizmaları gerçekliği saptırmaktan başka bir şey olmayıp egonun sıklıkla başvurduğu kaynakların başında gelmektedir.

3. PSİKOSEKSÜEL GELİŞİM KURAMI

Kişiliğın oluşumuna dair düşüncelerden bir önceki bölümlerde bahsettikten sonra Freud’un bir diğeri teorisine de değınmek edebi eleştiri için oldukça önemlidir: Psikoseksüel Gelişim Kuramı. Bu teoriye göre kişilik bebeklikten başlayıp yetişkinliğe kadar uzanan 5 farklı evrede gelişimini tamamlamaktadır. Freud’a göre her bir evrenin kendine ait saplantı noktalarının yanı sıra haz (erojen) bölgeleri de mevcuttur. İnsan, bebeklikten itibaren kişiliğini oluşturmaya başladığında bu beş evreyi de sorunsuz bir şekilde atlatmalı ve sonunda yetişkinlik

döneminde normal bir birey olarak hayatını idame ettirmelidir. Aksi takdirde, her bir evrenin kendine has saplantılarından birine takılmış olan bireyin ruhu (psişe) asla huzur bulamaz ve bunun sonucunda kişi daha önceden de bahsedildiği gibi nevrotik denebilecek patolojik hastaya dönüşür. Böylece bireyin kişiliği tamamlanmış sayılmaz. Psikoseksüel gelişim kuramı birbirini takip eden 5 evreden oluşmaktadır: oral dönem (0-18 ay), anal dönem (18 ay-3 yaş arası), fallik dönem (3-6 yaş arası), latent dönem (6 yaşından ergenliğe kadar) ve son olarak genital dönem (ergenlikten ölüme kadar) (Sarmiento, 2022). Her bir dönemde bireyin haz aldığı bir nokta mevcuttur. Sırasıyla başlarsak, oral dönemde erojen bölge ağızdadır çünkü bebek emme davranışını nihai libidal davranış olarak sergilemektedir. Nitekim Freud'a göre cinselliğin ve bununla ilgili dürtülerin bebeklikte oluşmasının temel sebebi budur. Bebeğin bu dönemde emme davranışlarının karşılıksız kalması yetişkinlik döneminde ortaya çıkacak bağlanma ve güven gibi duyguları zedeleyip bireyi saplantılı bir kişilik durumuna sokacaktır. Bir sonraki evre olan anal dönemde ise bebek dışkılamayı ve tuvalet eğitimini öğrenir ve yine bu dönemde haz bölgesi anüstedir çünkü kişi tuvalet eğitimini tamamlayarak, örneğin, mesanesini kontrol etmeyi öğrenir. Bilindiği üzere egonun oluşması yaklaşık olarak anal döneme tekabül etmektedir. Örnekten de hareketle bilinç oluşmaya başlamış ve bunun neticesinde birey bazı dürtülerinin yere ve zamana göre kontrol altına alınması gerektiği kanısına varmıştır. Bununla birlikte birazdan bahsedeceğimiz diğer bir evrede ise superegonun oluşumunu göreceğiz. Üçüncü evreye geldiğimizde fallik dönem üzerinde özellikle durulmayı hak eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki bölümlerde de değinildiği gibi Freud bu evreye oldukça kafa yormuştur ve bu evre üzerinden psikanalitik edebi eleştirileri üretmiş ve nihayetinde Dostoyevski'den Shakespeare'e kadar pek çok edebi kişiliği ödipal kompleks lensi ile inceleme fırsatına erişmiştir. Önceden bahsedilen iki dönemde olduğu gibi doğal olarak fallik evrede de haz bölgesi bulunmaktadır. Evrenin adından da anlaşılacağı üzere bu erojen nokta genital bölgelerdir. Bu dönemde çocuk cinselliğini keşfetmeye başlamakta ve bunun sonucunda erkek ile kadın biyolojik farklarını öğrenmektedir. Freud'a göre bu evre erkek ve kız çocuklarında farklı şekillerde kendini göstermektedir. Erkek çocuk bu evrede ilk defa karşı cinsle tanışır yani annesi ile. Freud'a göre çocuk annesine karşı cinsel arzular beslemekte babasını ise karşısındaki bir rakip (hemcinsi) olarak görmektedir. Freud bu durumu Antik Yunan Edebiyatından Sophokles'in aynı isimli eseriyle yani "Ödipal Kompleks" ile ilişkilendirir. Erkek çocuk annesi ile cinsel ilişkiyi arzulamakta ancak kastrasyon yani babası tarafından iğdiş edilme korkusu yüzünden bu duygularını bastırmaktadır. Bunun üzerine duygular bastırıldığından ve baba figürü otorite olarak algılandığından dolayı çocuğun superegosu oluşmaktadır; kısacası baba figürü superegoda kendine yer edinmektedir. Nitekim çocuk şehvet duygularını bastırdıktan sonra artık babasıyla özdeşim kurmaya başlamakta ve sonrasında ise yetişkinlik döneminde annesine benzeyen başka bir kadınla hayatını kurma düşüncesi içerisine girmektedir. Ödipal kompleks çocuk tarafından düzgün bir şekilde çözülmez yetişkinlik çağında birey karşı cinsle karşı bir obsesyon (saplantı) geliştirebilmektedir. Kız çocuklarında ise buna benzer ancak tam olarak net olmayan bir durum söz konusudur: Elektra kompleksi. Yine bu kompleks adını Sophokles'in aynı adlı eserinden ödünç

almıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta bu adlandırmayı Freud'un kendisi değil onun öğrencisi olan diğer bir Psikanalist Carl Gustave Jung'un vermiş olmasıdır. Elektra kompleksine göre kız çocukları ilk zamanlarda aslında anneye (yani hemcinsine) karşı ilgi ve bağlılık duymaktadır (Cherry, 2021). Ancak cinselliğin farkına vardığında kız çocuğu "penis kıskançlığı" içerisine düşmektedir. Buna göre, kız çocuk annesinin onu kastrasyona (penisten yoksun bıraktığına) uğrattığını düşünür ve böylece kız çocuk ilgisi ve cinsel istekleri babaya doğru kaymaktadır. Bu durumu Freud "penis kıskançlığı" olarak yorumlamaktadır. Erkek çocuklarda olduğunun tam aksine kız çocuk şimdi babaya karşı cinsel arzular beslemekte ve annesini ise bir rakip olarak değerlendirmektedir. Yalnız zamanla tıpkı erkek çocuklarında olduğu gibi kız çocuk da hemcinsiyle yani annesiyle özdeşim kurmakta ve bir gün yetişkinlik döneminde erkek çocuğu doğurup bunun sonucunda ise tatmin olabileceği kanısına varmaktadır. Freud "penis kıskançlığı" düşüncesi nedeniyle özellikle feminist psikanalitik eleştirilenler tarafından eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Onlar Freud'un bu teorisini şöyle yorumlamaktadırlar: erkek egemenliğinde olan bir dünyada kadın, karşı cinsin yerine geçmeyi arzulamakta yani penise sahip olarak daha avantajlı bir konuma gelmeyi düşünmektedir. Görüldüğü gibi fallik evre hakkında konuşulacak pek çok unsur vardır ancak geriye kalan iki döneme değinmekte de fayda vardır. Bir sonraki psikoseksüel evre olan latent (gizil) dönemde çocuk artık bir önceki dönemde yaşamış olduğu bastırılmış cinsel duygularının neticesinde cinsellik keşfine büyük oranda ara vermiştir. Bu evrede cinsellik dürtüleri bastırılmış ve libido pek de faal bir durumda değildir. Çocuk bu dönemde zaten okul çağında olduğu için arkadaşlarıyla beraber sosyalliği yakalamakla beraber superegonun gelişimine katkı sağlayacak pek çok eyleme girişmektedir. Sonuncu dönem olan genital evre ise yaklaşık olarak ergenlikten başlayarak bireyin ölümüne kadar olan süreye denk gelmektedir. Bu dönemde birey artık erişkinliğe yani yetişkinliğe adım atmış ve bunun sonucunda karşı cinse karşı olgun denilebilecek cinsel arzular beslemeye başlamıştır. Görüldüğü üzere Freud'un sadece psikoloji alanına değil aynı zamanda pedagoji dünyasının yanı sıra edebiyat dünyasına da bahsettiği pek çok terimin ana kaynağı Psikoseksüel gelişim kuramında yatmaktadır. Bu kurama göre birey kişiliğini oluştururken çocukluktan başlayıp yetişkinlik dönemine doğru uzanan beş evreden geçmektedir ve bireyin odak noktası bu evrelerin her birinde özellikle de ilk üçünde erojen (haz) bölgelerindedir. Buna ek olarak bu evreleri doğru bir şekilde atlatan birey sağlıklı bir kişilik gelişim süreci yaşayacak ve nihayetinde kişiliğini tamamlayacaktır. Bu teorinin yanı sıra ortaya çıktığı dönemde pek çok yankı bulmuş bir diğer düşünce ise Freud'un rüyalara bakış açısında yatmaktadır.

4. RÜYALAR

Freud'un bilinçdışı kavramının en iyi sırayet ettiği ve yine en iyi örneklerinin sergilendiği alan rüyalardır. Freud'un 1899'da yazmış olduğu Rüyaların Yorumu adlı başyapıtı psikoloji dünyasında o dönemde çığır açıcı olmuştur. Çünkü ondan önce rüyalar içerik olarak tamamıyla anlamsız ve kof imajlardan ibaretti. Kısacası rüyalar metafizik evrenin bir parçasıydı. Ancak Freud rüyaların o kadar da rastgele yani gelişigüzel görsellerden

oluşmadığının farkına varan ilk kişi olmuştur. Nitekim rüya çalışması (“dreamwork”) Freud’dan sonra bilhassa edebiyat eleştirmenleri tarafından sıkça kullanılmış ve onlar edebi eserleri tıpkı rüyalar gibi ele alarak incelemeye ve yorumlamaya çalışmışlardır. Freud’a göre bir kişinin en derin arzuları, birey bilinçli iken yani uyanıkken pek de etkin değildir ve dolayısıyla zayıftır. Binaenaleyh, “Rüyalar bir kişi hakkında pek çok şeyi açığa vurmaktadır ve rüyaların doğru yorumlanması kişinin karakteri hakkında bize pek çok şey öğretebilir (Görmez & Görünüş, 2019).” Buna ek olarak eğer kişi uyku durumuna girer ve neticesinde bilinç faaliyetini kaybederse bilinçdışı bu durumda devreye girmekle beraber o kişiye bilinçdışının derinliklerinde yatan bütün bastırılmış duygularını farklı semboller ve imajlar aracılığıyla kendisine sunma imkanını vermektedir. Freud’a göre rüyaların içeriği iki farklı bölümden meydana gelmektedir: bunlar açık (“manifest”) içerik ve kapalı (“latent”) içeriktir. İlki yani açık içerik günlük yaşantımızda gördüğümüz gerçek imajlardan ve düşüncelerden oluşturmaktadır. Rüyanın açık içerik bölümü aslında uyandıığımız zaman hatırlayabildiklerimize yansımış halidir (Cherry, 2020). Rüyaların Yorumu adlı kitabında Freud rüya içeriklerinin aslında gerçek dünyada bastırılmış ancak içten içe yerine getirilmesi istenen arzularından (“wish fulfilment”) oluştuğunu dile getirmiştir. Bu yerine getirilmemiş duygu durumları doğal olarak açık içerikli rüyalar yolu ile kendilerini gerçekleştirebilirdi. Nasıl ki madalyonun öteki bir yüzü varsa rüyaların da anlaşılması zor diğer bir tarafı var ki bu bir sonraki rüya içeriğine denk gelmektedir yani kapalı (“latent”) içerik. Kapalı içeriğe göre rüyalarda görülen bazı imajlar (görseller) bize bilinçdışının etkisiyle semboller aracılığıyla gelmektedir. Bir başka ifadeyle kapalı içeriğe sahip rüyalarda imajlar bilinçdışının gerçekliği saptırması ve bu gerçekliği sembollerle süslediği bir biçimde bize gösterilmektedir. Bu gördüğümüz rüya aslında açık içerikli rüyayı oluşturmaktadır. Yani rüyalarımızdaki nesnelere, olaylar veya resimler de bundan dolayı farklı biçimlere uğratarak bize açık içerik olarak sunulur. Yapmamız gereken şey bu gizli sembolleri tespit edip gerçekte ne anlama gelebileceğini anlayıp yorumlamaktır. Kapalı içerikli rüyalar gördüğümüz zaman bilinçdışı bu tür rüyaları bize “sansür” uygulayarak karşımıza getirmektedir. Bilinçdışı bu rüya sansürünü uygularken haliyle bazı mekanizmalardan yararlanmaktadır. Böylece kapalı içerik “yer değiştirme”, “yoğunlaşma” ve “sembolleştirme” gibi bazı tekniklerden faydalanarak bize anlamı belirsiz sembolik öğeler sunmaktadır. Filhakika Freud bu teknikleri kullanarak rüyaların yorumlanması işine ise “rüya çalışması” adını vermiştir (Barry, 2017). Psikanalitik eleştiriye göre eleştirmenin işi edebi eserleri tıpkı bir rüyayı analiz eder gibi irdelemesi gerekmektedir.

5. PSİKANALİTİK ELEŞTİRİ İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz daha önemli fikirler, teoriler ve kavramlar Freud’un psikoloji ve edebi eleştiri dünyasına miras olarak bıraktıklarıydı. Bunların yanı sıra elbette pek çok kavram vardır ki bir edebiyat eleştirmeni bu kavramlara en azından aşina olmalıdır çünkü inceleyeceği edebi eseri psikanalitik lensle yaparken onlara ihtiyacı olabilmektedir. “Histeri”, “nevroz”, “Freudyan dil sürçmesi” (“parapraxis”), “fallus”, ve “libido”

bu kavramların bazılarını örnek olarak verilebilir. Bu terimleri günlük hayatımızda sıklıkla farkında olmadan, belki de anlamlarını tam olarak bilmeden, kullanmaktayız. Edebiyat eleştirmeninin bu kavramlara anlamsal olarak aşına olması edebi eserleri psikanaliz yöntem ile inceleme fırsatını kolaylıkla sağlayabilmektedir. Şimdilik bu terimleri basit sözlük anlamları ile tanıtmak yeterlidir.

TDK'ye göre libido şöyle tanımlanmaktadır: “insanın davranışlarının temelini oluşturan cinsel içgüdü.” Diğer bir ifadeyle libido kavramı Freudyen bir bakış açısına sahiptir çünkü Freud bütün davranışlarımızın kaynağını bilinçdışının yanı sıra cinselliğe (libidoya) atfetmiştir.

Fallus ise erkeklik organına gönderme yapmaktadır. Günümüzde pek çoğumuz Freud'un fikirlerine hâkim olmadan onun her şeyi bu kavrama göre yorumladığını düşünürüz ancak bu hatalıdır. Yine bu kavramı bilmek bize edebi eserleri incelerken sembolik öğeleri kolayca ayırt etme olanağını sağlayabilir.

Bir diğer kavramımız ise nevrozdur. TDK'ye göre nevroz, “Genellikle bunalım ve beden görevleri üzerinde yakınmalarla beliren, kişiliğin ve uyumun bütününe etkilemeyen, ruhsal kaynaklı sinir hastalığı, sinircedir.”

Bir diğer önemli kavramdan bahsedecek olursak, aslında kendisi bir savunma mekanizması olarak da sayılabilir: dil sürçmesi (“Freudian slip”). Konuştuğumuz esnada bilincinde olmadan ağzımızdan çıkan yanlış veya farklı tüm kelimelerdir. Freud'a göre bilinçaltı, dil sürçmesi aracını kullanarak aslında zaman zaman bilinç yüzeyinde kendini göstermektedir.

Son olarak histeri kelimesinin anlamına baktığımızda TDK onu şöyle tanımlamaktadır: “Duyu bozuklukları, çarpınma, kasılmalar ve bazen inmelerle kendini gösteren bir ruhsal bozukluk, isteri.” Çalışmamızın ilk bölümünde de değinildiği gibi isterik semptomlara sahip hastaları vasıtasıyla Freud serbest çağrışım tekniğini keşfetmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz kavramların yanı sıra psikanalitik eleştiride işimize yarayacak en kayda değer olanları burada ele aldık.

SONUÇ

Psikanalitik edebiyat kuramına eleştirel bir yaklaşım, edebiyata uygulanan psikanalizin varsayımlarını ve yöntemlerini sorgulamayı ve incelemeyi içermektedir. Bu eleştirel yaklaşım, psikanalitik teorileri edebi yorumlamayla olan ilişkisini illaki reddetmez, aksine onları düşünceli ve titiz bir şekilde analiz etmeyi amaçlar. Bu eleştirel yaklaşımın kilit yönlerinden biri, psikanalitik teorinin sınırlamalarını dikkate almaktır. Örneğin, her ne kadar oedipus kompleksi gibi kavramlar edebi metinler hakkında yararlı içgörüler sunabilse de bu onun tüm edebiyat eserlerine veya tüm kültürel bağlamlara uygulanabilir olduğu anlamına gelmez. Benzer şekilde, eleştirmenler, genel olarak evrensel bir insan ruhu fikrine dayanan psikanalitik teorilerin geçerliliğini sorgulayabilmektedir, çünkü bu tür teoriler, farklı kültürler, zaman dilimleri ve sosyal bağlamlar arasındaki insan

deneyimlerinin çeşitliliğini hesaba katmamaktadır. Psikanalitik edebiyat kuramına eleştirel bir yaklaşımın bir diğer önemli yönü, eleştirmenin potansiyel önyargılarını ve öznelliğini dikkate almaktır. Eleştirmenler, kendi önyargılarının ve bunun yanı sıra kendi yorumlarının potansiyel sınırlamalarının da farkında olmalıdır. Karmaşık edebiyat eserlerini basit psikolojik alegorilere indirgemekten kaçınmaya çalışmalı ve bunun yerine bir metnin sunabileceği çoklu anlam ve yorumları keşfetmeye çalışmalıdırlar. Bundan ötürü eleştirmenler sadece bir edebiyat teorisine bağlı kalmayıp diğer farklı edebiyat teori lenslerinden de istifade ederek metin analizlerini genişletmeli ve zenginleştirmelidir. Psikanalitik edebiyat kuramına eleştirel bir yaklaşım, metnin kendisinin yakından okunmasını da içermelidir. Eleştirmenler, çalışmaya ilişkin incelikli bir anlayış geliştirmek için metnin dilini, yapısını ve temalarını incelemelidir. Metne önyargılı psikanalitik yorumlar empoze etmekten kaçınmalı ve bunun yerine analizlerine metnin rehberlik etmesine izin vermelidirler. Genel olarak, psikanalitik edebiyat kuramına eleştirel bir yaklaşım, edebiyata uygulandığı şekliyle psikanalitik teorinin varsayımlarının, yöntemlerinin ve potansiyel önyargılarının dikkatli bir şekilde incelenmesini içerir. Metnin yakından okunmasını ve yeni bakış açılarına yanıt olarak kişinin kendi yorumlarını sorgulamaya ve gözden geçirmeye istekli olmasını gerektirir. Daha önce bahsi geçen Freud'un bu sarsıcı teorileri herhangi bilimsel dayanağı olmadığından ötürü günümüzde artık pek rağbet görmemektedir. Ancak bu onun sosyal bilimlere ve özellikle de edebiyat dünyasındaki psikanalitik eleştiriye bıraktığı mirasın değerini düşürmez. Nitekim önceki ilk üç bölümde de değinildiği üzere Freud psikanalitik eleştiriye oldukça fazla katkı sağlamış ve bunun sonucunda edebi eleştirmenlerin eserlerini incelerken kullandıkları lenslere bir tanesini daha eklemiştir. Dolayısıyla bir edebi eleştirmenin işi Freud'un bu sarsıcı teorilerine aşına olmak, anlamak ve bunların edebi eserlerde uygulamasını yapmaktır. Edebiyat eserlerini incelerken özellikle de Freud'un Yapısal Kişilik Kuramlarını, Psikoseksüel Gelişim Evrelerini ve bunun içerisinde fallik dönemi ve yine bunun içerisindeki ödipal kompleksi bilmek büyük önem arz etmektedir. Freud'un bir sözüyle bitirecek olursak, "Ruhunun derinliklerine in ve ilk önce kendini tanımayı öğren. Bunu yaptıktan sonra, bu hastalığa neden yakalandığımı anlayacak ve belki de bir daha hastalanmayacaksın."

KAYNAKÇA

- Görmez, A., & Görünüş, B. (2019). İki Edebiyat Teorisinin Karşılaştırılması: Psikanaliz ve Arketipsel Eleştiri. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 5(20), 348–356. <https://www.iksadjournal.com/index.php/iksad/article/view/131/128>
- Barry, P. (2017). *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory* (4th ed.). Manchester University Press.
- Cherry, K. (2021, February 23). *Overview of the Electra Complex in Psychology*. Verywellmind. <https://www.verywellmind.com/what-is-the-electra-complex-2795170>
- Cherry, K. (2020, April 22). *Latent Content as the Hidden Meaning of Your Dreams*. Verywellmind. <https://www.verywellmind.com/what-is-latent-content-2795330#:~:text=The%20manifest%20content%20is%20the,mind%20was%20like%20an%20iceberg.>
- Sarmiento, N. (2022, April 13). *Sigmund Freud: Consciousness, Ego, & Defense Mechanisms*. Tripsitter. <https://tripsitter.com/people/sigmund-freud/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2022). TDK. <https://sozluk.gov.tr/>

“RESÛLÎ SÖZLÜĞÜ’NÜN TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI” ADLI ESERDE YER ALAN KELİMELERİN “KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ’NE EKLENMESİ ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üyesi Nülüfer ÇELİK

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-6998-6109

ÖZET

Kuzey ve güney olmak üzere iki farklı coğrafyada üç koldan gelişen Kıpçak Türkçesi, XIII. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyıl başlarına kadar Suriye ve Mısır’da gelişme göstermiştir. Kıpçak kökenli Türklerin bölgede yönetici konumunda olması nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Araplar arasında Türkçe öğrenme ihtiyacı doğurmuştur. Bu amaçla Arap dilciler tarafından başta gramer ve sözlük ağırlıklı olmak üzere birçok eser meydana getirilmiştir. Bu geleneğin devam ettiği coğrafyalardan biri olan Yemen’de yönetici konumunda olan Resûlîler bölgede 200 yıldan fazla hüküm sürmüştür; Memluk Kıpçak Türkçesiyle farklı alanlarda kayda değer telif eser oluşturmuşlardır. Memluk Kıpçak Türkçesiyle oluşturulan bu eserlerden biri de Resûlî Sözlüğü’dür. Kıpçak ve Türkmençeye ait karma dil malzemesiyle oluşturulan ve aynı dönemde yazılmış diğer eserlerde bulunmayan bazı kelimeleri barındıran bu eser; XIV. yüzyılda (1363-1377) El Melikü’l-Efdal el-‘Abbas b. ‘Ali tarafından kaleme alınmış; Fuşûl Mecmû’a fi’l-enva’ ve’z-zurû’ ve’l-hisâd adlı Arapça bir antoloji içinde bulunan yirmi sayfalık altı dilli (Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca, Grekçe, Ermenice) bir sözlüktür. Eserde, Harezmi Türkçesine ait söz varlığı yanında Oğuz (Türkmen) ve Memluk Kıpçak Türkçesine ait kelimeler yer almaktadır. Dönemin söz varlığı hakkında bilgi veren eser, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri hariç toplam 17 eserin taranmasıyla Recep Toparlı ve arkadaşları tarafından hazırlanan Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde mevcut değildir. İlgili eserdeki kelimelerin büyük çoğunluğu Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde bulunmasına karşın; bazı kelimelerin yer almadığı (aykak: iftira eden; oğılça: gebe; sili: faydalı, yararlı; tégişmek: hediyeleşmek) ya da yer alsa bile şekil ve anlam değişikliğine (sürüg/sürü; bürge/büre; emikdaş/emildeş; alaçuk: büyük çadır/küçük adı çadır) uğradığı yapılan bazı çalışmalarla ortaya konmuştur.

Bu bildiride, “Kıpçak Türkçesi Sözlüğü” başlığı altında yapılacak sözlük güncellemelerine Resûlî Sözlüğü’nde yer alan kelimelerin eklenmesi önerilmiştir. Böylece ses, şekil ve anlam açısından değişikliğe uğrayan bazı kelimelerin tarihsel gelişim süreci takip edilebilecek yanı sıra da döneme ait kültürün bir bütün halinde aktarılmasına imkân sağlanmış olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak Türkçesi, Resûlî Sözlüğü, Söz varlığı

ON THE ADDITION OF THE WORDS IN THE “TURKISH VOCABULARY OF THE RESÛLÎ DİCTIONARY” TO THE KYPCHAK TURKISH DİCTIONARY

ABSTRACT

On the Addition of the Words in the “Turkish Vocabulary of the Resûlî Dictionary” to the Kypchak Turkish Dictionary Kypchak Turkish, which developed from three branches in two different geographies, North

and south, developed in Syria and Egypt from the middle of the 13 th century until the beginning of the 16 th century. The fact that the Turks from Kypchak origin were in the administrative position in the region created the need to learn Turkish among the Arabs, who constitute the majority of the population. For this purpose, many works, mainly grammar and dictionaries, were created by Arab linguists. One of the geographies where this tradition continues is Yemen. The Resûlîs, who were administrators in the same geography, ruled the region for more than 200 years; and they wrote remarkable works in different fields in Mamluk Kypchak Turkish. One of these works created in Mamluk Kypchak Turkish is the Resûlî Dictionary. This work, which was created with mixed language material belonging to Kypchak and Turkmen and contains some words that are not found in other works written in the same period and which was written by El Melikü'l-Efdal el-'Abbas b. 'Ali in the 14th century (1363-1377), is a twenty-page dictionary with six languages (Arabic, Persian, Turkish, Mongolian, Greek, Armenian) contained in an Arabic anthology titled as *Fuṣûl Mecmû'a fi'l-enva' ve'z-zurû' ve'l-hisâd*. In the work, there are words belonging to Oghuz (Turkmen) and Mamluk Kypchak Turkish, as well as the vocabulary of Khwarezm Turkish. The Resûlî Dictionary was not included in the Kypchak Turkish Dictionary, which was created by Recep Toparlı and his friends by scanning 17 works, excluding the Kypchak Turkish texts with Armenian letter. Although the majority of the words in the related dictionary are found in the Kypchak Turkish Dictionary; it has been revealed by some studies that, even if some words are not included (aykak: slanderer; oğılça: pregnant; sili: useful; téğişmek: gift-giving) or even if they are included (sürüg/sürü; bürge/büre; emikdaş/emildeş; alaçuk: big tent) /small ordinary tent), they experienced semantic change.

In this paper, it is suggested to add the words in the Rasûlî Dictionary to the dictionary updates to be made under the title of “Kypchak Turkish Dictionary” Thus, the historical development process of some words that have changed in terms of sound, shape and meaning will be followed, as well as the opportunity to transfer the culture of the period as a whole.

Key words: Kypchak Turkish, Resûlî Dictionary, Vocabulary

TRANSLATION AND METAPHOR

DILSHODA MUBARAKOVA

Dr., Tashkent State Oriental University, Faculty of Oriental Philology, Department of Translation, Tashkent City, Uzbekistan.

ABSTRACT

Metaphor is one of the most important linguistic phenomena that is closely related to the culture of peoples and is an integral part of the cultural heritage. This statement explains the features of metaphor translation, the difficulties encountered when translating metaphors between two languages, and the most important responsibilities of metaphor translation. It is the re-creation of a work of art created in another language on the basis of second language tools, while preserving all the elements that maintain the integrity of form and content. Literary translation contributes to the development of national literature, friendship and brotherhood between peoples, and the establishment and development of cultural and literary ties.

Metaphor is one of the most important linguistic phenomena, which is closely connected with the culture of nations and has become an integral part of the cultural heritage. Metaphor is both a linguistic and a literary concept. For this reason, it is divided into types such as linguistic metaphor and literary metaphor. In both cases, the metaphor represents the transfer of the properties of an object to another according to the principle of similarity. However, from a linguistic point of view, a metaphor is an element of ready speech, and from a literary point of view, a metaphor is a metaphor, that is, an image based on the use of a word in a metaphorical sense. In this case, the meaning of the metaphor as a linguistic unit is to call it a metaphor, an object, an event, a sign - to develop the emotional expression of speech. Metaphorical translation, a series of linguistic, literary, cultural, philosophical and even psychological topics. Approaching the work of metaphorical translation, while providing the reader with sufficient metaphorical knowledge, shows the importance of reloading the formative influence of the original source text during the translation process.

Keywords: Metaphor Concept, Translation, Metaphor Translation Difficulties.

İMADƏDDİN NƏSİMİ POEZİYASININ FONETİK SİSTEMİ

Rəhilə Hümmətova, f.ü.f.d. dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

İmadəddin Nəsimi klassik Azərbaycan ədəbiyyatını ana dilində yazdığı rübailəri, tuyuqları, qəzəlləri ilə zirvələrə qaldırılmışdır. O, üç dildə mükəmməl söz xəzinəsi yaratsa da, üstünlüyü doğma ana dilinə vermişdir. Şairin anadilli poeziyası tədqiq edilərkən belə bir nəticəyə gəlinir ki, doğma Azərbaycan dilində fəlsəfi poeziyanın əsasını qoyan bu dahi söz ustasının əsərlərinin əsas qaynağından biri dövrünün canlı danışiq dili və folkloru idi. Onun fəaliyyəti ilə ədəbi-bədii dil özünün tarixi gücünü bütünlüklə nümayiş etdirir. Şairin ana dilində yazdığı əsərlər Azərbaycan şeirinin inkişafına, Xətai, Füzuli, Vaqif kimi dahi sənətkarların yaradıcılıq yoluna qüvvətli təsir göstərmişdir. Məqalədə orta çağların dahi filosof şairi İmadəddin Nəsiminin poeziyasındakı fonemlərin müasir Azərbaycan dilinin fonetik sistemində işləkliyi, istifadə imkanları araşdırılıb. Aparılmış tədqiqat işləri onu deməyə əsas verir ki, Nəsimi poeziyasında aktiv işlənən, lakin müasir ədəbi dilimizin əsas lüğət fondundan çıxan dil vahidləri daha çox leksik, qismən də fonetik və qrammatik vahidləri əhatə edir. Dilin keçib gəldiyi tarixi inkişaf prosesinin öyrənilməsi dilin fonetik quruluşunda baş verən dəyişiklikləri müəyyən etmədən, tədqiq olunan tarixi dövr üçün səciyyəvi olan müxtəlif fonetik xüsusiyyətlərin linqvistik təhlilini aparmadan mümkün deyildir. İmadəddin Nəsimi poeziyasının dili üzərində aparılmış linqvistik araşdırma onu deməyə əsas verir ki, şairin bədii dilindəki fonemlərin əksəriyyəti müasir ədəbi dilimizin fonetik sistemində işləkliyini davam etdirir. Şairin poetik nitqində müşahidə edilən fonemlər üzərində aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, şairin dilində “a” saiti ilə verilən bəzi sözlər, xüsusən III şəxs əvəzliyinin təki müasir dildə “o” saiti ilə; “u” isə “ı” saiti ilə əvəzlənmiş, müasir dillə müqayisədə bir sıra sözlər daha fərqli fonetik tərkibdə işlənmişdir. Həmin sözlər müasir ədəbi dilimizdə səsdüşümü, səsartımı, səsəvəzlənməsi, metateza kimi fonetik hadisələrə məruz qalaraq işlənəməkdədir. Söz önündə “y” samitinin üstün mövqedə olması da şairin əsərlərində müşahidə edilən faktlardandır.

Açar sözlər: N.Nəsimi, arxaikləşmə, saitlər, samitlər, fonetik hadisələr

THE PHONETIC SYSTEM OF İMADADD'S NASİM POETRY

ABSTRACT

İmadəddin Nasimi raised classical Azerbaijani literature to the heights with his rubai, tuyugs, and ghazals written in his native language. Although he created an excellent vocabulary in three languages, he gave priority to his mother tongue. When studying the poetry of the poet in his native language, we come to the conclusion that one of the main sources of the works of this genius wordsmith, who laid the foundation of philosophical poetry in his

native Azerbaijani language, was the lively colloquial language and folklore of his time. Through his activity, the literary and artistic language fully demonstrates its historical power. The works written by the poet in his native language had a strong influence on the development of Azerbaijani poetry and the creative path of great artists such as Khatai, Fuzuli, and Vagif. In the article, the functionality and possibilities of use of the phonemes in the poetry of Imadaddin Nasimi, a genius philosopher-poet of the Middle Ages, in the phonetic system of the modern Azerbaijani language were investigated. The conducted research suggests that the language units that are actively used in Nasimi's poetry, but that are not part of the basic vocabulary of our modern literary language, include more lexical, partially phonetic and grammatical units. The study of the historical development process of the language is impossible without determining the changes in the phonetic structure of the language, without conducting a linguistic analysis of various phonetic features characteristic of the studied historical period. The linguistic research conducted on the language of Imadaddin Nasimi's poetry suggests that most of the phonemes in the poet's artistic language continue to function in the phonetic system of our modern literary language. From the research conducted on the phonemes observed in the poetic speech of the poet, it is known that some words given with the vowel "a" in the poet's language, especially the third person singular pronoun with the vowel "o" in the modern language; "u" was replaced by the vowel "i", and a number of words were used in a different phonetic composition compared to the modern language. Those words are processed in our modern literary language by undergoing phonetic phenomena such as voice reduction, voice increase, voice replacement, and metathesis. The presence of the consonant "y" in the front of the word is one of the facts observed in the poet's works.

Key words: N. Nasimi, archaization, vowels, consonants, phonetic phenomena

Giriş. İ. Nəsiminin yaradıcılığı türk dilinin, xüsusilə Azərbaycan türkcəsinin inkişaf tarixini öyrənmək baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir. “Onun fəaliyyəti ilə ədəbi-bədii dil özünün tarixi gücünü bütünlüklə nümayiş etdirir.” (3,s.179) İmadəddin Nəsimi klassik Azərbaycan ədəbiyyatını bədii quruluşu, məzmunu ilə orijinal və zəngin olan doğma ana dilində yazdığı rübailəri, tuyuqları, qəzəlləri ilə zirvələrə qaldırmışdır. O, üç dildə mükəmməl söz xəzinəsi yaratsa da, üstünlüyü doğma ana dilinə verirdi. Şairin anadilli poeziyası tədqiq edilərkən belə bir nəticəyə gəlinir ki, doğma Azərbaycan dilində fəlsəfi poeziyanın əsasını qoyan bu dahi söz ustasının əsərlərinin əsas qaynağından biri dövrünün canlı danışiq dili və folkloru idi: “*Gəldi yarım naz ilə, sordu, Nəsimi, necəsən? Mərhaba, xoş gəldin, ey xırda dəhanım, mərhaba!*”; *Çün Nəsimi susamış qanına yarın ləbi, Noldu, ey münkir, sana kim, qaynadı qanın yenə*”. Misralarda müşahidə olunan *xoş gəldin, qanına susamaq, qanı qaynamaq* kimi canlı xalq danışiq dilindən gəlmə ifadələr öz şirinliyini, emosiyasını Nəsimi poeziyasının fəlsəfəsinə qataraq onun ecazkarlığını tamamlayır.

Şairin fəlsəfi görüşləri, həyat və kainat haqqındakı düşüncələri, türk dilində yığcam və məntiqi bir dillə ifadə olunmuşdur: *Odu su, torpağı yel adlı nədəndir adəm, Ana səcdə nə üçün, iblisə inkar nədir? Və yaxud: Ey özündən bixəbər qafil, oyan, Haqqa gəl kim, haq dediyi batil, oyan, Olma fani dünyaya mail, oyan, Mərifətdən nəsnə qıl hasil, oyan.*

İ. Nəsiminin şeirləri hələ sağlığında Azərbaycandan kənarlarda da, xüsusən Yaxın Şərq, İraq, Suriya, Kiçik Asiya, Orta Asiyada, eləcə də uyğurlar içərisində misilsiz şöhrət qazanmışdır. Şairin ana dilində yazdığı əsərlər Azərbaycan şeirinin inkişafına, o cümlədən Şah İsmayıl Xətai, Füzuli, Vaqif kimi dahi sənətkarların yaradıcılıq yoluna qüvvətli təsir göstərmişdir. Tədqiqat işində orta çağların dahi filosof şairi İmadəddin Nəsiminin poeziyasında istifadə edilən fonemlərin müasir Azərbaycan dilinin fonetik sistemində işləkliyi, istifadə imkanları araşdırılıb. Aparılmış tədqiqat işləri onu deməyə əsas verir ki, Nəsimi poeziyasında aktiv işlənən, lakin müasir ədəbi dilimizin əsas lüğət fondundan çıxan dil vahidləri daha çox leksik, qismən də fonetik və qrammatik vahidləri əhatə edir. Bu da təbiidir. Çünki dil ictimai hadisədir, dilin leksik vahidləri də cəmiyyətlə bərabər inkişaf edir, bəziləri arxaikləşir, ədəbi dilin lüğət fondundan tamamilə çıxır, müəyyən qismi isə ya eyni ilə, ya da müəyyən fonetik dəyişmələrlə dialektlərdə istifadə edilir. Arxaizm hadisəsi dilin bütün sahələrində – həm fonetik sistemində, həm leksik tərkibində, həm də qrammatik quruluşunda özünü göstərir. Buna görə də dilimizdə əsasən leksik, qismən də fonetik və qrammatik arxaizmlər müşahidə edilir.

Araşdırma və tapıntılar. Girişdə də qeyd etmişdik ki, İ. Nəsimi poeziyasının dilində intensiv istifadə olunan, lakin müasir dilimiz üçün arxaikləşən çoxlu sayda dil vahidləri vardır. Həmin dil vahidləri diaxronik aspektdə, tarixi-lingvistik müstəvidə araşdırılır. Müasir dilimizin fonetik sistemindən müəyyən fərqlərlə seçilən və İ. Nəsimi poeziyasında aktiv istifadə edilən fonetik vahid-lər tarixi fonetikanın tədqiqat obyektlərindəndir. Dilin keçib gəldiyi tarixi inkişaf prosesinin öyrənilməsi dilin fonetik quruluşunda baş verən dəyişiklikləri müəyyən etmədən, tədqiq olunan tarixi dövr üçün səciyyəvi olan müxtəlif fonetik xüsusiyyətlərin lingvistik təhlilini aparmadan mümkün deyildir. Dilin səs tərkibində, fonetik qanun və qaydalarda baş vermiş dəyişiklikləri öyrənilib, həmin dilin fonetik sisteminin inkişaf tarixini müəyyənləşdirmək tarixi fonetikanın mövzu və məqsədini təşkil edir. Tarixi fonetikada yazılı abidələr və qohum dillər fonetik cəhətdən tədqiq edilsə də, müasir dil, onun müxtəlif şivələri, müxtəlif üslub növləri də tədqiqat obyektinə ola bilər. Bu tədqiqatda müqayisəli tarixi üsul tətbiq olunur, tarixilik prinsipindən istifadə edilir. Tarixilik prinsipi dil faktları və hadisələrinin dilin bütün səviyyələrində tarixi inkişaf prosesini izləməyə imkan yaradır, dilin müasir vəziyyəti ilə müqayisə edərək onun inkişaf tarixini, dilin hansı səviyyəsində dəyişikliklərin olmasını və bunun səbəbini araşdırmağı tələb edir. Əgər İmadəddin Nəsimi poeziyasının dili üzərində araşdırma aparılırsa, təbii ki, XIII-XIV əsrlərin ədəbi dil xüsusiyyətləri açılmalıdır. Bu cür yanaşma, dil faktlarını tarixilik prinsipi-ni əsas tutmaqla tədqiq etmək Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf tarixinə nəzər salmaq imkanı yaradır. Məlumdur ki, başlanğıc mərhələdə Azər-

baycan yazılı ədəbi dili, əsasən, bədii üslub müstəvisində inkişaf edirdi və o dövrün ədəbi dil xüsusiyyətləri İzzəddin Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsiminin əsərlərində tam əhatə olunmuşdur.

İmadəddin Nəsimi poeziyasının dili üzərində aparılmış linqvistik araşdırma onu deməyə əsas verir ki, şairin bədii dilindəki fonemlərin əksəriyyəti müasir ədəbi dilimizin fonetik sistemində işləkliyi davam etdirir. Şairin əsərlərində işlədilən saıtlərin sayı doqquzdur: a, ı, o, u, e, ə, i, ö, ü. Bu saıtlərin işlənmə məqamları müasir Azərbaycan dili ilə eyniyyət təşkil edir: *Düşdügüm ayru səndən uş yanar od oldu canıma, Ey gözümün çıraqı, sən yaxma məni bu narə gəl. Yaralu oldu, üstə gör, bağrım içində yarə gəl.* (2, s.130)

Nümunələrdən görüldüyü kimi, şairin poeziyasında müşahidə edilən saıtlərin hər birinin işlənmə yeri müasir ədəbi dilimizdəki saıtlərdən fərqlənir. Və bu saıtlər kəmiyyətinə görə də (adi, uzun, qısa) müasir ədəbi dilimizdəki saıtlərlə, demək olar ki, eynidir. Əsasən, uzun tələffüz edilən saıtlər ərəb-fars mənşəli sözlərdə müşahidə edilir. Lakin türk mənşəli sözlərdə də bəzi saıtlərin (o, e) uzun tələffüz edilməsi faktları müşahidə edilməkdədir: *Eşqin əgərçi adını aqıl bəla qomuş, Neməl bəladır əhlinə bisəl bəla degil.* (2, s.135) Məlumdur ki, o saıti adi kəmiyyətdə tələffüz edilir. Ancaq “Kitabi-Dədə Qorqud” un dilindəki (Nola, xanım, -deyib yol yarağın görüb yola girdilər), eləcə də yazılı abidələrimizdə bir sıra sözlərin transkripsiyası “o” saıtinin uzun tələffüz edilmə imkanının olduğunu deməyə əsas yaradır. “Bu tip vahidlər “Kitab” ın 1988-ci il Bakı nəşrində daha çox uzun “o” ilə verilib: qo:n – çünki Qazan bəgdən buyuruq olubdur, qo:n otursun. Prof. Elbrus Əzizov uzun “o” saıtinin nə sual əvəzliyi ilə ol köməkçi felinin birləşməsi nəticəsində əmələ gəldiyini Füzulidən (nola) və Fədaidən (nolur, nola, nolaydı), eləcə də şivələrimizdən gətirdiyi nümunələrlə təsdiqləyir: qo:n –qovun (Bakı), qo: rğa – qovurğa (Qazax, Qarabağ) ...” . (5, s.135)

Onu da qeyd edək ki, qərb qrupu şivələrində “o” saıtinin uzun tələffüz edilməsi müşahidə edilən faktlardandır: qo:ur – qoyur, qo: rma – qovurma və s.

İmadəddin Nəsiminin poetik nitqində müşahidə edilən fonemlər üzərində aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunur ki, şairin dilində “a” saıti ilə verilən bəzi sözlər, xüsusən III şəxs əvəzliyinin təkisi müasir dildə “o” saıti ilə; “u” saıti isə “ı” saıti ilə əvəzlənmişdir: Nəzmi-Nəsimi ki, dürərdür adı, Xalqa satar *anıvü* almaz bəha. (2, s.27) Beytin məzmunu: Nəsiminin şeirlərinin adı incidir, *onu* camaata satar və bahasını almaz. Və yaxud: *Düşdü könül ala gözün ağınavü qarəsinə, Ayırıq anınla kimsənin ağı nədir, qarəsi nə?* (s.73) Ləbi-ləlin zülal abindən ayru Şərabı-çəşməyi-hevyan gərəkməz. (2, s.91)

İ.Nəsiminin poetik nitqdəki samitlərin mənzərəsi aşağıdakı kimidir: **Bildim, tanıdım** elmdə məbudu, **yəqin ki, Şöylə bilirəm** kim, anı Quran bilir ancaq; Bu quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq; **Könlüm gəmisini** qərq edə gör eşq dənizinə; **Könlümün şəhrini** çün kim, eylədi yəğmayi-eşq; **Çıx** qəfəsdən, gəl gil, ey bülbül, gülüstan seyrini et; Hər kimin könlündə vardır **vara** ol kan istəyə; Şəqayiq **pərdə**dən çıxdı, boyandı bağ ilə bostan və s. Görüldüyü kimi, samit səslər işlənmə mövqeyinə, istifadəsinə görə müasir ədəbi dilimizin samit səslərindən fərqlənir. Ancaq onu qeyd edək ki, müasir ədəbi dilimizdə saıtlə qurtaran sözlərə təsirlik hal şəkilçisi artıranda

“n” bitişdirici samitindən istifadə olunursa, Nəsimi poeziyasında, eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının, bir sıra abidələrin dilində “y” bitişdirici samitindən istifadə edilmişdir. “Bu faktın düzgünlüyü Ə.Dəmirçizadə, H.Mirzəzadə, R.Rüstəmov, E.Əzizov və başqaları tərəfindən sübut olunmuşdur”. (5, 147)

Nümunələrə nəzər salaq: Hasil olmaz *nəsnəyi* fikr eylə, zinhar istəmə. (2, s.63) Gərçi hidayət eylədi *Musayı* narə ol şəcər... (2, s.98) Ey *incuyi* mədh eyləyən, Yaqutunu cövhər bilən... (2, s.151) *Borcluyu* borcundan qurtardı. (1, s.30) Dəmir Qapı Dərvənddəki dəmir *qapıyı* təpib alan, altmış tutam ala köndərinin ucunda ər böyürdən Qıyan Səlcuq oğlu Dəli Dondar çapar yetdi. (1, s. 51) Onu da qeyd edək ki, qərb qrupu dialekt və şivələrində, xüsusilə Qazax, Tovuz, Gədəbəy, Borçalı şivələrində təsirlik halda (saitlə bitən sözlərdə) “y” bitişdirici samitindən istifadə indi də mövcuddur.

İ.Nəsiminin əsərlərinin dili üzərində aparılmış tədqiqatlar bir sıra sözlərin müasir ədəbi dilimizdə səsdüşümü, səsartımı, səsəvəzlənməsi və s. kimi fonetik hadisələrə məruz qalaraq (təbii ki, dilin özünün daxili tələbi ilə) işlənməkdə olduğunu göstərir. Bu cür sözlərə *kibi\|kimi; bəri\|bərli\|bəri; birlən\|birlə\|ilən\|lən \|ilə (la,-lə), ayrux\|ayrıq\| ayru\|ayrı, çün\|çun\|üçün* və s. kimi qoşmaları, *anı\|onu; ol\|şol\|o; böylə\|belə; şöylə\|elə; şu\|bu; qanğı\|qansı\|hansı* və s. kimi əvəzlilikləri; *kim\|ki* və s. kimi bağlayıcıları misal göstərmək olar.

Şairin əsərlərində müasir Azərbaycan ədəbi dilimizdən fərqlənən digər fonetik faktlara nəzər salaq:

Müasir dildə səsdüşümü. Ol – o: Hər kim ki qılmaya nəzər *ol* hüsni-surətə, Yoxdur bəsirət anda ki, adı bəsir ola (2, s.35)

Şol – o: *Şol* püstədəhanın xəbərini bildi Nəsimi, Şirinlərə *şol* tünqi-şəkərdən xəbər eylə. (2, s.57)

Birlən\|birlə\|ilən – ilə. Yar *ilən* həmdəm olanlar heç dəm urmaz özgəyə. (2, s.126) Kişi kim, xacəsi *birlə* qənimət tutsa xəlvətini, Qılır xadim eşigində səadətəxt dövlətini. (2, s.104)

Kim – ki. Ey Nəsimi, sözünü töhfə üçün bəhrə ilə *Kim*, anın diqqətinə dürr ilə mərcan susadı. (2, s.121)

Səsəvəzlənməsi. “ş – b”. Ey nəsimi-sübhəmə, billah, *şu* yarım xoşmudur, *Şol* həbibim, dilbərim, aləmdə varım xoşmudur? (2, s.304)

“*q –x –h*”. *Qandasan -haradasan?:* Yandırdı şövqün canımı, ey dərdə dərman, *qandasan?* Canımda can sənşən, vəli, istər səni can, *qandasan?* (2,s.188)

Qanğı\|qansı - hansı?: Aləm içində bigüman, sənşən əmiri-dilbəran, Gör ki, bu rəsə padişah *qanğı* sipah içindədir? (2, s.220) Beytin məzmunu: Aləm içində, şübhəsiz, gözəllərin başçısı sənşən, padşahın hansı ordu içində olduğunu gör.

Qansı fələkin sitarəsisən? Kim, surətinə əsir olur mah. (2, s.335)

Qanı – hanı?, hardadır?: *Qanı* bir əhdü peymanı bütün yar? *Qanı* bir qövlü gerçək, doğru dildar? (2, s.226)

Xaçan – haçan, nə vaxt?: Könlün mənə nə dürlü cəfayı dilərsə qıl, Səndən gələn cəfaya *xaçan* mən cəfa derəm? (2, s.160)

Xanda – harada, haradan? Dilbərin bilişlərindən sorgul eşqin xarını, Aşinə bilməz bu halı, xanda bilsin yadlar. (2, s.285)

Xanda kim – harada ki (bağlayıcı söz): *Xanda kim* Leyli olursa, anda bir Məcnun olur, Xanda kim bir gənc açılrsa, anda itər başlar. (2, s.243)

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, Nəsiminin bədii dilində müşahidə edilən əvəzliliklərin böyük əksəriyyəti müasir ədəbi dilimizdə müəyyən fonetik dəyişikliklərə (bəzilərinə səsdüşümü : ol –o; şol –o; bəzilərinə səsəvəzlənmələri: anı – onu; anda – onda; qanı – hanı; qansı – hansı; qanğı – hansı; xanda – harada və s.) məruz qalsa da, aktivliyini itirməmişdir. Müşahidə olunan faktlardan biri də odur ki, Nəsiminin dilində q –x əvəzlənməsi üstün mövqedə görünür.

Onu da qeyd edək ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində ilk səsi “h” olan bir sıra sual əvəzliliklərinin İmadəddin Nəsiminin poeziyasında, eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında, klassik ədəbiyyatımızda “qe” hərfi ilə yazılışına, yaxud q//x paralelliyinə və həmçinin “h” ilə işlənməsinə təsadüf olunur: *qanğı, qanı, xanı, qansı, xansı, xaçan, qaçan, qancaru, qanda, xanda, hancarı* və s. Məsələn, **Qanğı** yandan gələ deyü yola baxar. **Qanı** dediyim bəy ərənlər? Oğul, Çoban, **qanda** gedirsən? Qazan bəyin xatunu **qanğınızdır?** (KDQ) **Qanda** kim, yatım cahanda uyğu gəlməz çeşmimə, Bu Xətai yatmağa yar asitani **xandadır?** (Ş.İ.Xətai) **Qanda** kim ərz etsə, mərsümü məvacib istəməz, **Qansı** mülkü tutsa, dəyməz kimsəyə şuri-şəri. (M.Füzuli)

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində təyini əvəzlilik kimi işlənən **bütün** əvəzliyinin klassik ədəbiyyatımızda *qamu, qamusu* (mənsubiyyət şəkilçisi) kimi variantlarına təsadüf olunur. Məsələn, Cəmi bəndənin vardır niyəzi, *Qamu* köntüllərin muradı vardır. (Ş İ.Xətai) Bu əvəzlilikdə də q//h əvəzlənməsi özünü göstərir.

Əvəzliliklərin “h” ilə işlənməsi və sabitləşməsi XVIII əsrdə başa çatır.

“g –y”. *Xoş değıl, anı yandırıb vədəvi intizarə gəl.* (2, s.130) *Səndən ayru düşdüyün ağılar içirdi mana.* (s.127)

Söz önündə cingiltili “y” samitinin üstün mövqedə olması da şairin əsərlərində müşahidə edilən faktlardandır: *Firqətin dərdindən, ey can, yürəgim qan oldu, gəl.* (2,s.127) *Yüzünü doğru dut həqə, ur qamunun qəfasinə.* (2, s.73) Onu da qeyd edək ki, söz önündə cingiltili “y” samitinin işlənməsi “Orxon –Yenisey” abidələrində, M.Kaşğarının “ Divan ” ında, “ Kitabi-Dədə Qorqud ” dastanında üstün mövqedədir. “ Orxon – Yenisey ” də: yıl (il), yılan (ilan), yıldı (ilxı); “Divan” da: yığac (ağac), yılıq (ilıq), yıldı (ilxı) və s. “ Kitabi-Dədə Qorqud ” da: yığit (igid), yürəyinə (ürəyinə) və s. “ Kitab ” da eyni bir söz həm “ y ” samiti ilə, həm də onsuz işlənmişdir. Bu barədə Ə.Dəmirçizadə yazır: “Eynicinsli sözlər bəzən türk dillərində olduğu kimi, “y” ilə, bəzən oğuz dilində olduğu kimi “y” sız işlənmişdir; məs.: “yiyə” deyil, “iyə”, “yəhər” deyil, “əyər”, “yığac” deyil, “ağac” işləndiyi kimi, eyni zamanda bunlara müvazi olaraq, “igit” deyil, “yigit”, “udan” deyil, “yudan”, “ürək” deyil, “yürək” , “uca” deyil, “yuca” işlənmişdir”. (“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. s.31)

Bu cür faktlar İ.Nəsiminin dilində də özünü göstərir və qeyd olunan sözlərin əvvəlində işlənmiş “y” samiti müasir dilimiz üçün arxaik hesab edilir. Lakin qərb qrupu dialeklərində bu cür sözlərə təsadüf edilir: yığval (iqbal), yaloy (alov), yesir və s. *Yığval* ifadəsi “bəxt, tale” anlamındadır və qərb qrupu şivələrində çox işləkdir: Öz bəxtim, *yığvalım* düşmənim oldu, Canımı qəm, hicran yorub ağlaram. (A.M.Azafı) Çox zaman elə həmin sözlərlə paralel işlənərək mənanı daha da konkretləşdirir. *Yığval* əslində ərəb mənşəli *iqbal* sözünün təhrif olunmuş, xalq danışığı dilinin tələffüz variantına uyğunlaşmış formasıdır. *Yığval* sözündə həmçinin səs əvəzlənmələri də baş vermişdir (i-ı; q-ğ; b-v).

“ Bu cür sözlərin qərb şivələrində işlənməsini bəzən “ y səsinin artımı ” başlığı altında izah etmişlər. Məsələn, M.Şirəliyev yazır: “ Qərb qrupu dialekt və şivələri üçün “y” səsinin artımı səciyyəvi xüsusiyyət təşkil etməsə də, lakin bəzi sözlərdə özünü göstərməkdədir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, buraya “y” səsinin artımı açıq, dodaqlanmayan səslidən (a) əvvəl özünü göstərir: məs.: yaloy, yallatmax (aldatmaq), yığvalım (iqbalım), yıldız, yürəx`li, yesir daxildir ”.

Müəllifin “y” səsartımı başlığı altında verdiyi sözlərdən yığvalım (iqbalım) sözü istisna olunmaqla qalanları ən azı X əsrə qədərki formasına uyğun işlənən vahidlərdir”. (5, s.146-147)

Onu da qeyd edək ki, ki, M.Şirəliyevin “ y səsinin artımı açıq, dodaqlanmayan səslidən (a) əvvəl özünü göstərir “ dediyi və nümunə kimi göstərdiyi yığval, yıldız, yürəx`li sözlərdəki “y” cingiltili samiti açıq səslidən yox, qapalı (i, ı, ü) səslidən əvvəl işlənmişdir.

“**d-t**”. əvəzlənməsi. Bunca möhnət çəkməyincə hər *dikəndən* bir zaman, Bülbüli-aşiq kimi çağırma, gülzar istəmə. (2, s.63) Yekcəhət olğıl, ey könül, canü cəhanə ur qəfa, Yüzünü doğru *dut* həqə, ur qamunun qəfasinə. (s.73) Gözlərim yaşı cahanı *dutdu*, tufan oldu, gəl. (s.127) Nümunələrdən də görüldüyü kimi, müasir dildə kar “t” ilə başlayan sözlərin şairin dilində cingiltili “d” samiti ilə işlənməsi üstün mövqedədir. Eyni zamanda “Nəsiminin dilində d\|t paralelliyi (daş\|taş, dağ\|tağ, durmaq\|turmaq...), “t” ilə başlanmanın intensivliyi (taş, toğru, toquz, tolu...), t–d cingiltiləşməsi (dutar, dökmək, dökülür) və s. diqqəti cəlb edir”. (5, s.155)

“**r-z**” əvəzlənməsi. Dil bazarçısı yalandır, *varmazam* bazarinə, Gerçək olmaz əgridil, *inanmazam* iqrarinə. (2, s.71) Onu qeyd edək ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilimizdə feilin xəbər formasının qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında II və III şəxsin həm təkində, həm də cəmində “r-z” əvəzlənməsi baş verir (təkində: mən almaram, sən almazsan, o almaz; cəmində: biz almarıq, siz almazsınız, onlar almazlar). Nəsiminin dilində qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında şəxslərə görə dəyişmə müasir dildə olduğu kimidir. Lakin nümunələrdən də görüldüyü kimi, feilin qeyri-qəti gələcək zamanının inkarında I şəxs “-maz, -məz” şəklində işlənmişdir. Şairin dilində müasir dildən fərqli yalnız “r-z” əvəzlənməsi deyil, I şəxsdə (qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında) “-man, -mən” ilə işlənmə faktları da müşahidə edilir: Dedim sənə, ey naseh, yar tərkin edə *bilmən*. (2, s.46) Beytin məzmunundan aydın olur ki, “bilmən” feilindəki “n” iki zamanı ifadə edə bilər: həm indiki – *bilmirəm*, həm də qeyri-qəti gələcək zamanın inkarını –*bilmərəm*. Ə. Tanrıverdi mən əvəzliyinin şəkilçiləşməsi prosesində I

şəxsin təkini ifadə etmək üçün “m” ilə yanaşı, “n” şəkilçisindən də istifadə olunduğunu yazır və H.Rəcəbliyə istinad edir. (5,s.302) Lakin nümunədən də aydın olduğu kimi, hər iki halda hərəkətin inkarından söhbət gedir: Dedim sənə, ey nəsihət verən, yarı tərək edə bilmərəm (bilmirəm). Bu da məlumdur ki, şəxs şəkilçilərinin əksəriyyətinin əsasını şəxs əvəzlilikləri təşkil edir.

Feilin qeyri-qəti gələcək zamanın inkarının -maz, -məz, man,-mən şəkilçiləri ilə işlənməsi faktları XIX əsrə qədərki Azərbaycan yazılı abidələrinin dili baxımından səciyyəvidir. Hətta qərb qrupu şivələrində işləkliyi XX əsrin sonlarına qədər mühafizə etmişdir.

Yeri gəlmişkən, İ.Nəsiminin dilində feilin indiki zamanı müasir ədəbi dilimizdən müəyyən fonetik fərqlərlə diqqət çəkir: Ey xəstə könül, gör nə *derəm*, məndən eşit pənd. (2, s.83) Bu cür faktlar klassik yazılı abidələrimizin dili üçün səciyyəvidir: Qızılgül, bağı bustanım, nə *dersən?* Fəda olsun sənə canım, nə *dersən?* (Ş.İ.Xətai) Şivələrimizdə də indiki zaman şəkilçisində saitə düşməsi faktı müşahidə edilir: Anam de:r, bizə gəlsin. (Tovuz, Qazax, Gədəbəy)

Həm səsdüşümü, həm səsvəzlənməsi. *Şöylə\şöylə\elə; böylə\belə:* Bildim, tanıdım elmdə məbudu, yəqin ki, *Şöylə* bilirəm kim, anı Quran bilir ancaq. (2, s.41) Bu il *böylə* qılam *dersən*, gələn il dəxi həm *böylə*, Gəl eylə *böyləni* tərək, qənimət tut bu fürsətini. (2, s.104)

Yerdəyişmə (metateza): görsət –göstər. *Görsət* üzünü bir kərə, ta kim, Nəsimi can verə, Çün eydi-əkberdir üzü, yüz can ona qurban gərək. (2, s.125)

Metateza sözün tərkibindəki səslərin bir-biri ilə yerini dəyişməsi hadisəsidir. İ.Nəsiminin poeziyası üzərində aparılmış tədqiqatlar onu deməyə əsas verir ki, müasir ədəbi dilimizdə metateza hadisəsinə uğrayan *göstər* sözü İ.Nəsiminin dilində əslində olduğu kimi, yəni *görsət* fonetik tərkibdə işlədilmişdir.

“ Metateza bu və ya başqa bir dildəki, yaxud da qohum dillərdəki sözlərin etimologiyasını müəyyənləşdirməkdə xüsusi rola malikdir. Məsələn aydınlaşdırmaq üçün dilimizdəki *göstərmək* sözünə fikir verək. Bu söz vaxtilə, daha doğrusu, keçmiş dövrlərdə *görsət* formasında işlənməmişdir. ... *Görsət* sözü sonralar metateza hadisəsinə uğramışdır. Müasir *göstər* sözünün tarixində metateza hadisəsi baş vermiş olduğunu müəyyən etdikdən sonra, həmin sözünün kökünü *gör* sözü sözü təşkil etdiyini söyləmək olur”. (4, s. 96)

Nəticə (sonuc). İmadəddin Nəsimi poeziyasının dili üzərində aparılmış linqvistik araşdırma onu deməyə əsas verir ki, şairin bədii dilindəki fonemlərin əksəriyyəti müasir ədəbi dilimizin fonetik sistemində işləkliyi davam etdirir. Şairin poetik nitqində müşahidə edilən fonemlər üzərində aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunur ki, şairin dilində “ a ” saiti ilə verilən bəzi sözlər, xüsusən III şəxs əvəzliyinin təki müasir dildə “ o ” saiti ilə; “ u ” saiti isə “ ı ” saiti ilə əvəzlənmişdir. İ.Nəsiminin əsərlərində həmçinin müasir dillə müqayisədə bir sıra sözlərin daha fərqli fonetik tərkiblə işləndiyini müşahidə edirik. Həmin sözlər müasir ədəbi dilimizdə səsdüşümü, səstərtimi, səsvəzlənməsi və s. kimi fonetik hadisələrə məruz qalaraq (təbii ki, dilin özünün daxili tələbi ilə) işlənməkdədir. Bu baxımdan *kibi\kimi; bəru\bərlü\bəri; birlən\birlə\ilən\lən\ilə (la,-lə),*

ayru\\ayrıq\\ *ayru*\\ayrı, *çün*\\çun\\üçün və s. kimi qoşmaları, *anı*\\onu; *ol*\\şol\\o; *böylə*\\belə; *şöylə*\\elə; *şu*\\bu; *qanğı*\\qansı\\hansı kimi əvəzlilikləri; *sığmazam*\\sığmaram, *derəm*\\ *deyirəm*, *dut*\\tut, *düşdügün**düşdüyün* kimi feilləri; *kim*\\ki və s. kimi bağlayıcıları misal göstərmək olar. Söz önündə cingiltili “y” samitinin üstün mövqedə olması da şairin əsərlərində müşahidə edilən faktlardandır (yürəgim, yüzünü və s.) İ.Nəsiminin dilində istifadə edilən və əslinə müvafiq işlənən *görsət* sözü müasir ədəbi dilimizdə metateza (yerdəyişmə) hadisəsinə uğramış və *göstər* şəklini almışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. “Yazıçı”. Bakı, 1987. 571 səh.
2. İ.Nəsimi. Mən bu cahana sığmazam. “Gənclik”. Bakı, 1991. 384 səh.
3. N.Xudiyev. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. “Maarif”. Bakı, 1995. 496 səh.
4. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild. Bakı, 2003. 449 səh.
5. Tanrıverdi. Ə.Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. “Elm və təhsil”. Bakı, 2010. 458 səh.
6. Hümətova R. Aşıq M.Azafının poetikası. “Elm və təhsil”. Bakı, 2015. 276 səh.

ATALAR SÖZLƏRİ AŞIQ POEZİYASINDA POETİK VASİTƏ KİMİ

Rəhilə Hümmətova, f.ü.f.d. dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Obyektiv müşahidələrdən doğan, zamanın fəvqündə dayanıb günün aktual məsələləri ilə səsleşən, öz əhəmiyyətini itirməyən, lakonikliyi, dərin mənası və təsir gücü ilə insan qəlbinə və şüuruna asanlıqla yol tapan atalar sözləri hər birimiz üçün etibarlı dost, fikirlərimizin dayağı, dünyagörmüş məsləhətçi, yolumuzu tapmağa kömək edən bələdçi, ağıl, hikmət mücrüsü, ipə-sapa düzölmüş inci, mirvaridir. Müdrik sözlərimizin, hikmət xəzinəmizin kim tərəfindən və hansı zaman kəsimlərində söylənməsindən asılı olmayaraq, folklorun bu əvəzsiz, solmayan çiçəklərinə həmişə ehtiyac olacaqdır. Atalar sözündən məişət üslubunda olduğu kimi, bədii üslubda da olduqca intensiv şəkildə istifadə edilir, şair və yazıçıların poetik niyyətlərinin ifadə vasitəsinə çevrilir. Hələ erkən orta əsrlər türk-oğuz tayfalarının yaşanmış maddi tarixini, eləcə də dilinin tarixini özündə əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında atalar sözlərindən məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmuşdur. N. Gəncəvi, X.Şirvani, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli və başqa sənətkarların əsərlərində də ya əslində olduğu kimi, ya da məzmun saxlanılmaqla müəyyən dəyişikliklər edilərək atalar sözlərindən istifadəyə rast gəlinir. Həmçinin klassik yazıçılarımızın, dramaturqlarımızın bir çox əsərlərinin adları atalar sözlərindən götürülmüşdür.

Xalqımızın fəlsəfi, poetik təfəkkürünün, həyat təcrübəsinin dillərdə dastana çevrilən atalar sözlərindən aşiq poeziyasında da geniş şəkildə istifadə edilməsi danılmaz faktlardanır. Məqalədə bəzi ustad aşıqların yaradıcılığına müraciət etsək də, əsasən XX əsrin korifey söz ustası, yaradıcı, ifaçı aşığı, el sənətkarı, sağlığında klassikləşən Aşiq Mikayıl Azaflının poeziyasında olduqca üstün mövqeyi ilə diqqət çəkən atalar sözlərindən söhbət açmışıq. Azaflı poetik niyyətlərinə təbii rəng qatmaq üçün atalar sözlərindən yerli-yerində istifadə etmiş, onları poeziyanın şah damarına hopdurmuşdur. Aşığın poeziyasında müşahidə olunan atalar sözləri iki formada – ya eynilə, ya da məzmun saxlanılmaqla müəyyən dəyişikliklə – improvizasiya olunmuş şəkildə istifadə edilmişdir. Hətta aşiq-şairin elə qoşmaları vardır ki, başdan-başa atalar sözləri əsasında yazılıb. Ustad aşığın söylədikləri möhtəşəm əsərlər xalqın dilində aforizmlərə, hikmətli ifadələrə çevrilib.

Açar sözlər: atalar sözləri, bədii üslub, aşiq poeziyası, atalar sözlərindən istifadə imkanları, Aşiq Mikayıl Azaflı

PROVERBS AS A POETIC DEVICE IN LOVE POETRY

Summary

Proverbs born from objective observations, standing above time and resonating with the current issues of the day, never losing their importance, easily finding their way to the human heart and mind with their brevity, deep meaning and influence, are a reliable friend for each of us, a support for our thoughts, a visionary advisor, a helper to find our way. it is a guide, mind, wisdom, a pearl strung on a string. No matter by whom and at what

times our wise words and wisdom are spoken, these irreplaceable, unfading flowers of folklore will always be needed. Proverbs is used quite intensively in the artistic style as well as in the household style, it becomes a means of expressing the poetic intentions of poets and writers. In the "Kitabi-Dade Gorgud" saga, which reflects the material history of the Turkic-Oghuz tribes in the early Middle Ages, as well as the history of their language, proverbs were purposefully used. In the works of N. Ganjavi, X. Shirvani, S. I. Khatai, M. Fuzuli and other artists, the use of proverbs can be found, either as they are in reality or with certain changes while keeping the content. Also, the names of many works of our classical writers and dramatists are taken from proverbs.

It is an undeniable fact that the philosophical and poetic thinking, life experience of our people is widely used in the love poetry of the proverbs that have become epics in languages. Although we refer to the works of some master Ashiqs in the article, we have mainly talked about the proverbs of the 20th century luminary master of words, creator, performer, craftsman, Ashiq Mikayil Azaflı, who became a classic during his lifetime, and who was noted for his outstanding position in his poetry. In order to add natural color to his poetic intentions, Azaflı used proverbs locally and absorbed them into the royal veins of his poetry. The proverbs observed in Ashikh's poetry are used in two forms - either exactly the same or with certain changes while keeping the content - improvised. Even poets in love have such couplets that are written entirely on the basis of proverbs. The magnificent works told by the master lover have turned into aphorisms and wise expressions in the language of the people.

Key words: proverbs, artistic style, Ashiq poetry, possibilities of using proverbs, Ashiq Mikayil Azaflı

Giriş. Atalar sözü bəşər tarixinin müxtəlif dövrlərində yaşamış xalqların dilində ipə-sapa düzölmüş, əsrlərin sınaqlarından çıxıb şifahi xalq ədəbiyyatında öz dərin mənasını saxlamış, ağıl və idrak sahiblərinin, söz sənətlərinin könlü nəğmələri kimi nəsil-dən-nəsilə keçərək təravətini itirmədən müasir dövrə gəlib çatmışdır. Yüzlillər boyu xalq ən qiymətli, ən müdrik yaradıcılığını cilalamış, almaz kimi parıldatmış, gənc nəsillərə ərmağan etmişdir. Obyektiv müşahidələrdən doğan, zamanın fəvqündə dayanıb günün aktual məsələləri ilə səsleşən, öz əhəmiyyətini itirməyən, lakonikliyi, dərin mənası və təsir gücü ilə insan qəlbinə və şüuruna asanlıqla yol tapan atalar sözləri hər birimiz üçün etibarlı dost, fikirlərimizin dayağı, dünyagörmüş məsləhətçi, yolumuzu tapmağa kömək edən bələdçi, ağıl, hikmət mücrüsü, ipə-sapa düzölmüş inci, mirvaridir. Atalar sözlərindəki lakoniklik, yığcamlıq verilmiş məzmunu, onun dilinin təsir gücünü qüvvətləndirir. Bu hikmət, ağıl xəzinəsində elə ifadələr var ki, günəş şüalarına bənzəyir, gah insanın daxilinə işıq salır, onu aydınladır, gah da öz parlaq şüaları ilə yandırır-yaxır. Hər bir insanın, xüsusən gənclərimizin təbiət və cəmiyyət hadisələrini dərk etməsində, onların əxlaqi, idraki inkişafında, mənən zənginləşməsində, insana, insanlığa dəyər verməsində atalar sözlərinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Müdrik sözlərimizin, hikmət xəzinəmizin kim tərəfindən və hansı zaman

kəsimlərində söylənməsindən asılı olmayaraq, folklorun bu əvəzsiz, solmayan çiçəklərinə həmişə ehtiyac olacaqdır. Axı hər birimiz fikirlərimizə söykənəcək axtarıyıq!

Araşdırma və tapıntılar. Atalar sözündən məişət üslubunda olduğu kimi, bədii üslubda da olduqca intensiv şəkildə istifadə edilir, şair və yazıçıların poetik niyyətlərinin ifadə vasitəsinə çevrilir. Hələ erkən orta əsrlər türk-oğuz tayfalarının yaşanmış maddi tarixini, eləcə də dilinin tarixini özündə əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında atalar sözlərindən məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmuşdur: *Ağır yüklər zəhmin qatır bilir; Ayrı-ayrı yollar izin dəvə bilir; Allah-allah deməyincə işlər önməz; At ayağı kölük, ozan dili çevik olur; Aslanın ənigi yenə aslandır; Qarı düşmən dost olmaz; Qadir tanrı verməyincə ər bayımaz; Qız anadan görməyincə öyüd almaz; Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz; Yalnız yigit alp olmaz, yovşan dibi bərk olmaz; Yapaqlı gökcə çəmən yaza qalmaz; Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz; Əski pambıq bez olmaz; Oğul atadan görməyincə süfrə yaymaz* və s. (10, 88-90)

Atalar sözləri sistemli şəkildə araşdırılana qədər orta çağların məşhur şairləri, söz xiridarları onlardan geniş şəkildə istifadə etmişlər. Məlum həqiqətdir ki, dahi şairimiz N. Gəncəvi folklorun nağıl, dastan, əfsanə janrları ilə yanaşı, atalar sözlərinə də müraciət etmişdir: *Ağıllı düşmən ağılsız dostdan yaxşıdır; İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə; Heç kəs öz ayranına turş deməz; Keçi qaçmaqla kökəlməz* və s.

X.Şirvani, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli və başqa sənətkarların əsərlərində də ya əslində olduğu kimi, ya da məzmun saxlanılmaqla müəyyən dəyişikliklər edilərək atalar sözlərindən istifadəyə rast gəlinir. Həmçinin klassik yazıçılarımızın, dramaturqlarımızın bir çox əsərlərinin adları atalar sözlərindən götürülmüşdür. A.Səhhətin “Yoxsulluq eyib deyil”, N.Vəzirovun “Sonrakı peşpançılıq fayda verməz”, “Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, “Adı var, özü var”, Ə.Haqverdiyevin “Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini”, R. Əfəndiyevin “Qonşu qonşu olsa, kor qız ərə gedər” və s. kimi əsərlərinin adları məhz atalar sözlərindən götürülərək ideyanın çatdırılmasına, müəlliflərin poetik niyyətlərinin açılmasına, əsərin məzmununun dərinə dərk edilməsinə köklənib.

Xalqımızın fəlsəfi, poetik təfəkkürünün, həyat təcrübəsinin dillərdə dastana çevrilən atalar sözlərindən – folklorumuzun bu lakonik janrından aşiq poeziyasında da geniş şəkildə istifadə edilməsi danılmaz faktlardandır. Bu da təbiidir. Hər iki janr xalqın məhsuludur, canlı xalq dilinin bütün gözəlliklərini, ifadə imkan və vasitələrini, fəlsəfi və poetik dünyagörüşünü özündə güzgü kimi əks etdirir. Hər ikisi gözəlliyə, həqiqətə, insanlığa, düzlüyə xidmət edir, insanlara nəcib, xeyirxah fikirlər aşılrayır, əxlaqi görüşlərini formalaşdırır. Bu baxımdan atalar sözləri ilə aşiq poeziyasının harmoniyasından yoğrulmuş söz sənətinin dəyəri ölçüyəgəlməzdir, tərbiyəvi əhəmiyyəti misilsizdir.

Xalqımızın poetik təfəkkürünün məhsulu olan folklor ədəbiyyatının xüsusi qolu olan aşığı poeziyası öz kökü ilə tarixin əski çağlarına bağlıdır, onun hər dönəmini özündə güzgü kimi əks etdirir. Milli ədəbi irsimizin zəngin mənəvi qaynaqlarından olan aşığı yaradıcılığı xalqın əsrlər boyu əldə etdiyi, qoruduğu və daima zənginləşdirdiyi yaradıcılıq ənənələri üzərində inkişaf etmiş, təkrarolunmaz bir sənət zirvəsinə yüksəlmişdir. Aşığı poeziyasının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri canlı xalq danışığı dili ilə bağlı olması, özündə milli, tarixi və yerli koloriti qoruyub saxlamasıdır. Canlı danışığı üslubunun bütün incəliklərini özündə güzgü kimi əks etdirən aşığı poeziyası dildə baş verən prosesləri daha qabarıq şəkildə üzə çıxarır və buna görə də özünəməxsus dil faktları və materialları ilə yazılı ədəbiyyatdan seçilir. Şifahi ədəbi dilin ən mühüm daşıyıcılarından olan aşığı yaradıcılığı kifayət qədər zəngin, bir çox cəhətdən hətta yazılı ədəbi dildə ifadəsini müəyyən qədər tapmış, xalq danışığı dilinə, dialekt və şivələrə əsaslanan linqvistik materiallar verir. Folklor ədəbiyyatında, aşığı poeziyasında Azərbaycan dilinin fonetik sistemi, qrammatik quruluşu ilə yanaşı, zəngin leksik-semantik imkanları da özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir və dilimizin bu sahəsinə aid tədqiqatların aparılması üçün çox qiymətli və əvəzsiz bir mənbə rolu oynayır. Şifahi xalq ədəbiyyatının, aşığı poeziyasının tarixi kökləri ilə qədim türk dilinə bağlı olan leksik layı dilin leksikasını və bu sahəyə aid olan incəlikləri öyrənmək üçün çox dəyərli faktlar verən mənbədir.

Bu ecazkar sənət dünyasında əvvəlki sətirlərdə qeyd etdiyimiz kimi, folklorun digər janrından – atalar sözlərindən də bol-bol istifadə olunur. Müşahidələr və aparılmış tədqiqatlar nəticəsində aşığı poeziyasında qoşma və gəraylıların, tənislərin ruhuna həpmiş atalar sözlərindən istifadənin poetik vasitə kimi mühüm əhəmiyyət daşıdığını müəyyənləşdirdik. Onların bəzilərini nəzərdən keçirək: *Mərd ilə eylə ülfəti, Çəkmə namərdən minnəti.* (3, s.157) Əsli – Mərd ilə daş daşı, namərd ilə bal yemə; *Dilin yarasından kəc olan könül, Gedər qiyamata, düzələ bilməz.* (3, s.178) Əsli – Dil yarası sağalmaz; *Ölüm haqdı, çıxmaq olmaz əmrədən, İpək tora halqa salma dəmərdən.* (3, s.180) Əsli – Ölüm haqdır; *Ya dost olma, ya zəhmətdən incimə, Dost yolunda boran, qar olacaqdır.* (3, s.191) Əsli – Dost yolunda boran olar, qar olar və s. Qüdrətli söz xiridarlarının misralarında olan atalar sözləri görüldüyü kimi, heç bir xüsusi dil elementindən istifadə edilmədən məzmun və formanın içərisində əridilir. Bəzən atalar sözlərini misraların ümumi semantikasından, qafiyə düzümündən ayırmaq mümkün olmur, bir sənətkarın qəlbindən süzölmüş bütöv bir əsər təsiri bağışlayır. Elə sənətkarın da böyüklüyü ondadır.

Biz istərdik ki, bu məqalədə belə bir böyük sənətkarlardan biri, bütün varlığı ilə xalqına, onun keçmişinə, mənəviyyatına bağlı olan XX əsrin korifey söz ustası, yaradıcı, ifaçı aşığı, el sənətkarı, sağlığında klassikləşən Aşığı Mikayıl Azaflının poeziyasında olduqca üstün mövqeyi ilə diqqət çəkən atalar sözlərindən söhbət açaq. Aşığı Mikayıl Azaflı poetik niyyətlərinə təbii rəng qatmaq, fikirlərinə mənəvi dayaq, güc qazandırmaq, oxucunu düşündürmək üçün atalar sözlərindən yerli-yerində istifadə etmişdir. Aşığı hikmət xəzinəsindən götürdüyü hər bir söz incisini poeziyasının şah damarına hopduraraq üslubi niyyətinin sanbalını tamamlayır. Atalar sözündən istifadə başdan-başa xalq deyim tərzini, təkrarsız ifadə imkanları ilə yoğrulmuş Azaflı poeziyasının ruhundakı canlılığı, xəlqi

və milli koloriti daha da gücləndirir. “Xəlqilik böyük sənətin ən böyük meyarıdır. Biz nəzəriyyədən hər nə qədər intellektuallıqdan, realizmdən, psixologizmdən, bədii forma əlvanlığı və sairədən danışsaq da, yenə bu nəticəyə gəlib çıxırıq ki, şerin ürəyi xalqın ürəyi, şerin fəlsəfəsi xalqın həyat fəlsəfəsi, şerin əxlaqı xalqın gözəl əxlaqı keyfiyyətləri, şerin dili xalqın dili olmalıdır”. (M. Cəfər)

Danışiq dilində fikrin daha təsirli, canlı və sərrast ifadəsi üçün atalar sözü və məsəllərdən istifadə olunur. Atalar sözünün (bir cümlə ilə) ifadə etdiyi mətləb bəzən onlarla misranın deyəcəyindən daha qüvvətli olur. Bu barədə “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”nda M.Qorkiyə istinadən yazılır: “Ən böyük hikmət sözün sadəliyindədir. Atalar sözü və məsəllər həmişə qısa olur, lakin onlarda tam kitablar dolusu ağıl və hiss vardır”. (4, s.109)

Azaflı atalar sözünün hikmətini, dəyərini bu cür qiymətləndirir: Min əsər öyrəndim, tarix oxudum, Hikməti atalar sözündə gördüm. (1, s.216)

Aşığın poeziyasında müşahidə olunan atalar sözləri iki formada – ya eynilə, ya da məzmun saxlanılmaqla müəyyən dəyişikliklə – improvizasiya olunmuş şəkildə istifadə edilmişdir. Atalar sözlərinin işlənmə formasının ümumi mənzərəsi belədir: *deyiblər* (Deyiblər ki, olacağa, yoxdur çara), *deyib atalar-babalar* (Qisas qalmaz qiyamətə, Deyib atalar-babalar), *ataların bir sözü var* (Ataların bir sözü var, Hər boşalan dolan deyil), *deyirlər* (Deyirlər, su gələr su gələn arxa, Qar yağan dağlara qar gələr-gələr), *atalar sözüdür* (Atalar sözüdür, əkdinin bitər), *atalar deyibdi* (Atalar deyibdi, axtaran tapar); *ataların bir misalı var* (Müdrük ataların bir misalı var, “Bir yandan bağlayan açar...” , ağılama) və s.

Mətnin ümumi məzmununa bağlı olan və xüsusi formada işlənməyən atalar sözləri aşığın misralarında üstün mövqedə dayanır: *Yaman günün ömrü azdı, Hər gecənin savağı var; Köç geri qayıdar, axsaq irəllər, Mövlasına xain çıxar pir allər; Dövlət əl çirkidir, gələr, gedər, Axirət dostu ol, varı gözləmə; Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz, Bir günahı mərhəmətə bağışlar* və s.

Ustad sənətkar atalar sözlərini elə böyük məharətlə öz bədii nitqinə qatır, onu misralarının içərisində əridir ki, onların yalnız bir qələmin məhsulu olduğunu hiss edirsən. Bu cür yanaşma, atalar sözünün üslubi təravəti poeziyanın bədii ovqatını daha da qüvvətləndirir, onun dilinə yeni bir nəfəs, ab-hava gətirir, misraların sanbalını daha da “ağırlaşdırır”. Atalar sözlərində ifadə olunan dərin hikmət, fəlsəfi təfəkkür, lakoniklik aşığın misralarının semantik tutumuna dayaq olur. Hər iki hikmətli söz bir semantik xətdə – aşığın çatdırmaq istədiyi məqsəd və məramının təsirli, obrazlı ifadəsində bütövləşir.

A.Mikayıl Azaflı misralarının poetik strukturunda bəzən elə ifadələrə təsadüf edilir ki, onlar birbaşa olmasa da, atalar sözü ilə bir xətdə birləşir. Məsələn, *Adam var, qiyməti alar sonunda, Gözəl var, gözəllik onun donunda...*(1, s.255) Misraların semantik tutumu “Gözəllik ondur, doqquzu dondur” atalar sözləri ilə eyniləşir.

Və yaxud: *Şair, gümüş olma çox danışmaqdan, Danışma, qızılsan, dedin o vaxtdan.*(1,s.732) Bu misraların ümumi məzmunu “Danışmaq gümüşdür, susmaq qızıl” atalar sözləri ilə eyni semantik yuvada birləşir. “El gücü, sel gücü” atalar sözü ilə səsləşən digər misralara da nəzər yetirək: *Azaflı haqq dedi, haqq çağırdı, Bir sadə aşığıdı, demə fağırdı. El gücü dediyin dağdan ağırıldı, Eli ayaqlama, eldən ayıbdı. (1)*

Mikayıl Azaflının bu misraları həmçinin dahi söz ustadı Aşıq Abbas Tufarqanlının zərb-məsələ çevrilən misraları ilə məzmunca eynidir: *Abbas bu sözləri deyər sərindən, Arxı vurun, suyu gəlsin dərindən, El bir olsa, dağ oynadar yerindən, Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar.*

Qeyd etdik ki, Azaflı poeziyasında işlədilmiş atalar sözlərinin bir qismi formaca müəyyən qədər dəyişikliyə uğramışdır. Onların bəzilərinə nəzər salaq:

Ən böyük biclik düzlükdür:

Nədənsə düzlük də biclik kimidi,
Bilmirəm, inanım, ya inanmayım.

Tökülən dolmaz; Paxıl artmaz:

Nə ölən dirilməz, tökülən dolmaz,
Haqq qarğıyıb, paxıl insan bay olmaz.

Su gələn arxa bir də su gələr:

Deyirlər, su gələr su gələn arxa,
Qar yağan dağlara qar gələr-gələr. (1, s.461)

Boşalan dolmaz:

Ataların bir sözü var,
Hər boşalan dolan deyil. (1, s.151)

Qırxında öyrənən gorunda çalar:

Altmışda öyrənən gorunda çalar,
Sümük barmağına mis üzük salar. (1, s. 612)

Bir dana bir naxırın adını batırar:

Atalar deyibdi, naxırı dana,
Bir xalqı pis, alçaq, dəli ləkələr. (1, s. 641)

Danışmaq gümüşdür, susmaq qızıl:

Bir alim demişdi, söz ləli-gövhər,
Danışmaq gümüşsə, danışmamaq zər. (1, s. 726)
Şair, gümüş olma çox danışmaqdan,
Danışma, qızılsan, dedin o vaxtdan. (1, s. 732)

Köç geri qayıdanda axsaq irəli düşər:

Köç geri qayıdar, axsaq irəllər,
Mövlasına xain çıxar pir əllər. (1, s. 643)

Doğru söz acı olar:

Deyirlər, doğru söz yaman acıdı,
Dördü yüz min şahın taxtı-tacıdı. (1, s. 732)

Özgəsinə quyu qazan özü düşər:

Tələ quran düşər özü,
Deyib atalar-babalar.
...Özgəsinə quyu qazsan,
Dərin qaz, sən də düşərsən. (1, s.67)

Əzəlin gəlinə axırın gəlsin:

Əzəlin gəlinə axırın gələ,
Tənəzzül sonradan gəlsə, pis olar. (1, s. 494)

Uman yerdən küsərlər:

Deyən, dostum, qocalmışam,
Uman yerdən küsər başım. (1, s.123)

Əyri otur, düz danış:

Bir ədalət söz danışaq,
Əyri oturaq, düz danışaq. (1, s. 757)

Sən saydığını say, gör fələk nə sayır:

Gör sən nə sayırsan, fələk nə sayır. (1, s.464)

Yüz fikir bir borcu ödəməz:

Yüz min qayğı bir borcu ödəməz
Atalar, babalar, ellər deyibdi. (1, s.337)

Göründüyü kimi, qismən dəyişikliyə uğramış atalar sözləri aşığın yaradıcılığında üstün mövqedədir. Aydın ki, poeziyanın öz tələbləri var. Aşıq atalar sözlərini misraların semantikasını ilə əlaqələndirdiyi kimi, ölçü, bölgü, qafiyə sistemi ilə də uyğunlaşdırmışdır. Bu baxımdan bəzi atalar sözlərinin formaca müəyyən qədər dəyişikliyi təbii səslənir.

Atalar sözlərinin eyni ilə işləndiyi bəzi nümunələri izləyək:

Birlik dirilikdir:

Birlik dirilikdir demiş babalar,
Birlikdə ucalmış ellər, obalar.

Yaman günün ömrü az olar, Hər gecənin sabahı var:

Qoca fələk oyunbazdı,
Mən ağ dedim, qara yazdı.
Yaman günün ömrü azdı,
Hər gecənin sabahı var. (1, s.60)

Əkdiyən bitər:

Azafılı Mikayıl, bu qədər yetər,
Atalar sözüdür, əkdiyən bitər. (1, s. 475)

Bir yandan bağlayan bir yandan açar:

Bir yandan bağlayan bir yandan açar,
Həqiqət çırağı yanar, ağılama. (1, s. 487)

Axtaran tapar:

Atalar deyibdi, axtaran tapar,
Ellər məclisidir məkanım mənim. (1, s. 643)

Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz:

Qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz,
Bir günahı mərhəmətə bağışlar. (1, s. 650)

Saxla samanı, gələr zamanı:

Saxla samanı, gələr zamanı,
Öldürər cəlladın, verməz amanı. (1, s. 732)

Gözəllik ondur, doqquszu dondur:

Gözəllik ondursa, doqquzu dondu,
İnsanlıq, sədaqət daha yaxşıdı. (1, s.317)

Əzəlin gəlinə axırın gələ:

Əzəlin gəlinə axırın gələ,
Tənəzzül sonradan gəlsə, pis olar. (1, s.494)

Aşiq Mikayıl Azafılının hikmət xəzinəsində məzmunu eyni ilə qalan, lakin poetik ovqata köklənərək inversiyaya uğrayan atalar sözlərinə də təsadüf edilir:

Olacağa çarə yoxdur:

Deyiblər ki, olacağa,
Yoxdur çarə, deyəmmərəm. (1, s.34))

Qisas qiyamətə qalmaz:

Qisas qalmaz qiyamətə,

Deyib atalar-babalar. (1, s.40)

Etməginən, gələcəkdir öz əməlin başına,

Qiyamətə qisas qalmaz, alar bir gün dünyada. (1, s.401)

Aşığın şeirlərinin mənə yükünə dayaq olan atalar sözləri və məsəllərin forması zəngin olduğu kimi, məzmun cəhətdən də son dərəcə rəngarəng olduğu nümunələrdən aydın görünür. Bu möhtəşəm poeziya üzərində aparılmış araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, atalar sözlərindən istifadə aşiq-şairin, demək olar ki, hər bir əsərinin ruhuna hopub, poetik tələbə, aşığın məqsədinə çevrilib. Fikrimizcə, atalar sözləri aşığın fəlsəfi görüşləri, xarakteri, təbiəti ilə bağlıdır.

A.Mikayıl Azaflının məharətlə yaratdığı aforizmlər də atalar sözlərindən mənə və məzmunca geri qalmır. Azaflının elə ustadnamələri var ki, əzəldən axıra kimi hikmətli ifadələrdən – aforizmlərdən ibarətdir:

Azaflı, gözləmə hər arıdan bal,

Yalançıdan düzlük, bədzatdan halal,

Yapalaqdan tərlan, qarğadan qartal,

Tülküdən, pişikdən şir ola bilməz. (1, s. 415)

Azaflının ustadnamələri Xəstə Qasımın, Abbas Tufarqanlının, Dədə Ələsgərin ustadnamələri ilə bir sırada dayanan mükəmməl sənət inciləridir.

Nəticə (sonuc). Atalar sözündən məişət üslubunda olduğu kimi, bədii üslubda da intensiv şəkildə istifadə edilir. Hələ erkən orta əsrlər türk-oğuz tayfalarının yaşanmış maddi tarixini, eləcə də dilinin tarixini özündə əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında atalar sözlərindən məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmuşdur. N. Gəncəvi, X.Şirvani, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli və başqa sənətkarların əsərlərində də ya əslində olduğu kimi, ya da məzmun saxlanılmaqla müəyyən dəyişikliklər edilərək atalar sözlərindən istifadəyə rast gəlinir. Həmçinin klassik yazıçılarımızın, dramaturqlarımızın bir çox əsərlərinin adları atalar sözlərindən götürülmüşdür. Xalqımızın fəlsəfi, poetik təfəkkürünün, həyat təcrübəsinin dillərdə dastana çevrilən atalar sözlərindən aşiq poeziyasında da geniş şəkildə istifadə edilməsi danılmaz faktlardandır. XX əsrin dahi söz ustası Aşiq Mikayıl Azaflı poetik niyyətlərinə təbii rəng qatmaq, fikirlərinə mənəvi dayaq, güc qazandırmaq, oxucunu düşündürmək üçün atalar sözlərindən yerli-yerində istifadə etmişdir. Aşığın poeziyasında müşahidə olunan atalar sözləri iki formada – ya eynilə, ya da məzmun saxlanılmaqla müəyyən dəyişikliklə – improvizasiya olunmuş şəkildə istifadə edilmişdir.

Ədəbiyyat (kaynakca)

1. A.Azaflı. Qoca Azaflıyam (Tərtib edən: Q.Paşayev, M.Azaflı). Bakı, 2008
2. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri (Tərtib edən Abdullayev B.). Bakı, 1987
3. El çələngi. “Şərq-Qərb”. Bakı, 2004
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. “Maarif”. Bakı, 1992

5. Həkimov M. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Bakı, 1988
6. Kazımov Q. Qurbani və poetikası. Bakı, 1996
7. “Kitabi-Dədə Qorqud. “ Yazıçı “. Bakı, 1988
8. Paşayev S. XIX əsr Azərbaycan aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1990
9. Paşayev S. Azərbaycan folkloru və aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1989
10. T.İ.Hacıyev, K.H.Vəliyev. Azərbaycan dili tarixi. “Maarif”. Bakı, 1983

KURUM İÇİ HALKLA İLİŞKİLER İÇİN PARAMETRE ÖNERİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali Kerem İNGEÇ
Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Halkla İlişkiler ve Tanıtım
ORCID: 0000-0002-9830-084X

ÖZET

Halkla ilişkiler, genel kanının aksine, belirli bir kurumun yalnızca dış çevresine yönelik iletişim etkinliklerinden müteşekkil değildir; kurum üyelerini de kapsamaktadır. Kurum içi halkla ilişkiler veya örgüt iletişimi olarak kavramsallaştırılmış olan bu etkinliklerin en az dış çevreye yönelik iletişim etkinlikleri kadar önemlidir. Çünkü dış çevreye yönelik halkla ilişkiler etkinliklerinin lokomotifi kurum üyeleridir. Zira üyeler, kurumun temsilcileri, dış dünyaya açılan pencereleridir. Dolayısıyla halkla ilişkilerin işlevlerinden biri olan tanıma işlevi kurum üyelerine uygulanarak güçlü ve zayıf yönler saptanmalı en uygun kurum içi halkla ilişkiler etkinlikleri yürütülmelidir. Bu bağlamda bu çalışmada, Psikolog Frederick Herzberg'in "İki Faktör Kuramı"ndaki unsurların kurum içi halkla ilişkiler etkinlikleri için parametre olabileceği iddia edilmektedir. Böylece kurum içi halkla ilişkiler etkinliklerinin somut bir zemine oturtulması amaçlanmaktadır. Herzberg, 1950'li yıllarda 200 civarı işgörenle gerçekleştirdiği araştırmaların sonucu olarak işgörenlerin çalışma hayatında elde etmek istedikleri ve kaçınmak istedikleri unsurları saptamış ve bunları "hijyen faktörler" ve "teşvik faktörler" olarak sınıflandırmıştır. Hijyen faktörlerin varlığı işgörenler (yani kurum üyeleri) üzerinde teşvik edici bir etkiye sahip değilken yokluğu tatminsizliğe yol açmaktadır. Teşvik faktörlerin varlığı bireyi teşvik ederken yokluğu tatminsizliğe sebep olmamaktadır. Hijyen faktörler varlığı veya yokluğu genellikle işgörenden bağımsızdır. Teşvik faktörler ise işgörenin kontrolündedir. Bu bağlamda, kurum içi halkla ilişkiler etkinlikleri Herzberg'in hijyen ve teşvik faktörleri çerçevesinde gerçekleştirilmeli ve tatmin duygusu ile teşvik unsuru bir dengeye oturtulmalıdır. Hem uygulamada hem ölçümlemede (işgöreni tanımada) iki faktör kuramı parametre olarak kabul edilmelidir. Kuramın içerdiği unsurları parametre kabul edilerek gerçekleştirilen halkla ilişkiler etkinlikleri, başarılı olması halinde, tatmin duygusu ve teşvik seviyesi yüksek kurum üyeleri var edecek, dolayısıyla temsil aracılığıyla kurumun dış çevreyle ilişkilerine de olumlu etki yapacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurum İçi Halkla İlişkiler, İki Faktör Kuramı, Hijyen Faktörler, Teşvik Faktörler.

PARAMETER PROPOSAL FOR INTERNAL PUBLIC RELATIONS

ABSTRACT

Contrary to popular belief, public relations does not consist of communication activities only for the external environment of an organization; includes members of the organization. These activities, which are conceptualized as internal public relations or organizational communication, are at least as important as external

communication activities. Because the locomotive of public relations activities for the external environment is the members of the organization. Therefore, the recognition function of public relations, should be applied to the members of the organization and the most appropriate internal public relations activities should be carried out. In this context, in this study, it is claimed that the elements in Psychologist Frederick Herzberg's "Two-Factor Theory" can be parameters for internal public relations activities. Thus, it is aimed to put the internal public relations activities on a concrete basis. Herzberg, as a result of the research he carried out with around 200 employees in the 1950s, determined the elements that the employees wanted to achieve and wanted to avoid in their working life and classified them as "hygiene factors" and "motivating factors". While the presence of hygiene factors does not have an encouraging effect on the employees, their absence leads to dissatisfaction. While the presence of motivating factors encourages the individual, their absence does not cause dissatisfaction. In this context, internal public relations activities should be carried out within the framework of Herzberg's hygiene and motivating factors, and the feeling of satisfaction and motivation should be balanced. Public relations activities, which are carried out by accepting the elements of the theory as parameters, will create members of the organization with a high level of satisfaction and motivation, if successful, and therefore will have a positive effect on the relations of the organization with the external environment through representation.

Key words: Internal Public Relations, Two-Factor Theory, Hygiene Factors, Motivating Factors.

GİRİŞ

İlgili literatüre bakıldığında halkla ilişkilerin ne olduğuna ilişkin iki yüzü aşkın tanım bulmak mümkündür. Bu tanımların büyük çoğunluğu aynı bakış açısı ve yaklaşımın birer ürünü olmakla birlikte, ciddi farklılıklar barındıran yaklaşımların sonucu olan birçok tanım bulunmaktadır. Bu anlamda geniş bir çeşitliliğe sahip olan halkla ilişkiler alanında uygulama ve ölçümle konusunda farklı yaklaşımları barındırmaktadır. Çeşitlilik zengiliğin göstergesi olmakla beraber bir karmaşa ve muğlaklığı da yanında taşımaktadır. Bu karmaşa ve muğlaklık halkla ilişkilerin akademik anlamda disipline olmasının önüne set çekmektedir. Halkla ilişkilerin bu sorunu tabii olarak kurum içi halkla ilişkiler uygulamalarının da sorunu olmaktadır. Bu sorunsal doğrultusunda halkla ilişkiler uygulamalarının ve halkla ilişkiler uygulamalarının başarısının ölçülmesinin sabit bazı parametrelere ihtiyacı olduğu açıktır. Bu teorik çalışmanın hipotezi, Herzberg'in iki faktör teorsinin kurum içi halkla ilişkiler uygulama ve ölçümlerinde parametre olması gereğiğidir. Bu teori üzerine inşa edilecek ölçümler teknikleri kurum halkla ilişkilerin akademik olarak disipline olmasını, uygulamada ise ayakları yere basan bir alan olmasını sağlayacaktır.

Amerikalı Psikolog Fredeirck Herzberg ve meslektaşları, ABD'de birçok sektörde baş gösteren grev, iş yavaşlatma, protesto gibi eylemlerden sonra iş yerindeki çalışanların ne istedikler veya ne istemedikleri sorunsalı üzerine gitmişlerdir. Bu sorunsal doğrultusunda yaptıkları araştırmalar sonucunda çalışanları tatmini ve

tatminsizliğine sebep olacak bazı faktörler tespit etmiş ve bunları da hijyen faktörler ve teşvik faktörler olarak kategorize etmişlerdir. Hijyen faktörler varlığı tatmin yaratmayan ancak yokluğu tatminsizliğe sebep olan, kişilerarası ilişkiler, maaş, şirket politikası ve yönetimi, denetim, çalışma şartlarından oluşan faktörlerdir. Teşvik (motivasyon) faktörler ise varlığı tatmin yaratan yokluğu ise tatminsizliğe sebep olmayan ilerleme, işin kendisi, gelişme olasılığı, sorumluluk, tanınma, başarı gibi faktörlerdir. İki faktör teorisine göre tüm faktörlere ilişkin değerlerin optimum seviyeye gelmesi çalışanların iş tatminini sağlayacak ve iş yerinde huzur ve ahengi ortamı tesis edecektir.

Hawthorne araştırmalarından beri çalışan performansı için kilit rolde olduğu bilinen kurum içi halkla ilişkiler uygulamaları, kurumların işlevini aşarak gittikçe önem kazandığı günümüzde her biri kurumun birer temsilcisi haline gelen çalışanlar nezdinde kurumun imaj ve itibarı güçlendirmek açısından da kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Elton Mayo ve arkadaşlarının araştırmalarının sonucu olan İnsan İlişkileri Yaklaşımı ile Herzberg ve araştırmalarının sonucu olan İki Faktörlü Kuramın sonuçları birbirini tamamlar niteliktedir. Kurum içi halkla ilişkiler uygulamaları hem çalışan performansı hem kurumların imaj, itibar ve kurum-çalışan ilişkilerinin sağlığı açısından hayati önem taşımaktadır. Bu hayati uygulamaların ve uygulamaların başarısının ölçülmesinde belirli bazı parametrelerin saptanması şarttır. Bu çalışmanın amacı, Herzberg'in iki faktör kuramının parametre olarak var edilmesine ilişkin ilk nüveyi ortaya koymaktır.

1. HERZBERG'İN İKİ FAKTÖR TEORİSİ

İki faktör teorisi, Buhl Vakfı tarafından finanse edilen ve beş yıl süren araştırmaların sonucundan Herzberg ve meslektaşları tarafından ortaya koyulmuştur. Dönemin çalışma yaşamındaki sıkıntıların sonucu olarak baş gösteren grevler, iş yavaşlatmalar ve şiddetli şikayetler gibi iş tatminsizliği göstergelerinin yaygınlığı nedeniyle insanların işlerine karşı tutumları hakkında neden-sonuç ilişkili analizlere ihtiyaç duyulmuştur. Başlangıçta literatür incelemelerine dayanarak, Herzberg ve meslektaşları hipotezlerini ve temel varsayımlarını saptamıştır. Birinci varsayımları iş tutumları ile üretkenlik arasında bir ilişki olduğu, ikinci varsayımları, memnuniyetsiz çalışanların özellikleri mevcut literatürde iyi tanımlandığı, üçüncüsü ise işe yönelik tutumlarla ilgili faktörlerin de iyi tanımlandığıdır. Bu bağlamda, Herzberg ve meslektaşları memnuniyet ve memnuniyetsizliğin aynı süreklilik üzerinde güvenilir bir şekilde ölçülemeyeceğini saptayarak olumlu tutumlara yol açan faktörler ile olumsuz tutumlara yol açan faktörlerin farklı olacağını ifade eden bir ana hipotez geliştirilmiştir (Stello, 2011, s. 3-4).

Sıralanan hipotezler ışığında gerçekleştirilen bir dizi araştırma sonrasında ana hipotez son halini alarak iki faktörlü iş tatmini teorisi haline gelmiştir. Buna göre iş tatminini etkileyen faktörler ikiye ayrılır: Hijyen faktörleri ve teşvik (motivasyon) faktörler. Buna göre denetim, kişilerarası ilişkiler, fiziksel çalışma koşulları, maaş, şirket politikası ve yönetimi, sosyal haklar ve iş güvenliği vb. hijyen faktörlerle kategorisine girmektedir. Teşvik faktörler başarı, tanınma, işin kendisi, terfi, sorumluluk, gelişme gibi faktörlerdir. Hijyen faktörlerin

tatmini edilmesi, tatminsizliği ve düşük performansı önleyebilir, ancak yalnızca motivasyon faktörlerinin tatmini, şirketler tarafından aranan verimlilik artışını sağlar. (Herzberg, vd., 1993).

Herzberg, teşvik faktörleri şu şekilde sınıflandırmıştır (1971, s. 95):

1. Başarı
2. Tanınma
3. İşin kendisi
4. Sorumluluk
5. İlerleme
6. Gelişme olasılığı

Herzberg'e göre hijyen faktörler ise şu şekildedir (1971, s. 96):

1. İşin kendisi
2. Sorumluluk
3. İlerleme
4. Gelişme olasılığı
5. Denetim
6. Şirket politikası ve yönetimi
7. Çalışma şartları
8. Meslektaşlar ile kişilerarası ilişkiler
9. Astlar ile kişilerarası ilişkiler
10. Üstler ile kişilerarası ilişkiler
11. Statü
12. İş güvenliği
13. Maaş
14. Kişisel hayat

Herzberg'in iki faktörlü teorisine ilişkin özet tablo ve faktörlere ilişkin açıklamalar ise şu şekildedir (Alshmemri, vd., 2017 s. 13)

Tablo 1. Herzber'in İki Faktör Teorisine İlişkin Özet Tablo

Teşvik (Motivasyon) Faktörler	Hijyen Faktörler
İlerleme	Kişilerarası İlişkiler
İşin Kendisi	Maaş
Gelişme Olasılığı	Şirket Politikası ve Yönetimi
Sorumluluk	Denetim
Tanınma	Çalışma Şartları
Başarı	

- **İlerleme**, çalışanın iş yerinde yukarı yönlü ve olumluya doğru evrilen durumu veya konumu olarak tanımlanır.
- **İşin kendisi**, Yapılan işe ilişkin görevlerin içeriği, için kolay veya zor olması, sıkıcı veya ilgili çekici olması gibi hususları kapsar. Bu hususlar çalışanın doyumunu ve motivasyonu üzerinde etkilidir.
- **Gelişme olasılığı**, çalışanın kendini yeni beceriler kazanma tecrübe edinme açısından geliştirme ve terfi fırsatlarını kapsar.
- **Sorumluluk**, karar verme yetkisi ve özgürlüğünü ile ilgilidir.
- **Tanınma**, çalışanların iş yerinde bekleneni verdikleri zaman takdir edilme ve ödüllendirilmesidir.
- **Başarı**, tanınmayla karıştırılmakla birlikte, sıklıkla uzun vadeli sorumluluk verilmesiyle ilgilidir.

Hijyen faktörlerden

- **Kişilerarası ilişkiler**, iş yerinde astlar, üstler ve mevkidaşlarla ilişkileri kapsar. Bu ilişkiler hem çalışma sırasında hem de molalardaki sosyal ilişkileri içerir.
- **Maaş**, ödenen ücret, zam oranları, karşılanmayan ücretler, tazminatlar vb. içerir.
- **Şirket Politikası ve Yönetimi**, şirketin organizasyon konusunda yeterliliği veya yetersizliği ile yönergelerini ve prosedürlerini içerir.
- **Denetim**, denetleyenin yeterliliği veya yetersizliği ve adalet hususunu içerir.
- **Çalışma şartları**, genellikle fiziksel şartlarla ilgilidir. İşin miktarı, ofisler, havalandırma, kullanılan malzeme vb. kapsar.

Herzberg ve arkadaşları araştırmalarından, iş tatmininin iki ayrı bağımsız boyuttan oluştuğu sonucuna varmışlardır: birinci boyut, iş tatmini ve ikinci boyut ise iş tatminsizliği ile ilgilidir. Bu boyutlar aynı doğrunun iki zıt ucu değildir. Daha ziyade iki farklı doğruyu temsil ederler. Yüksek tatminin sebebi tatminsizliğe neden olan faktörlerin var olmaması değildir. İşin bazı özellikleri, iş tatmini için önemlidir ve iş tatminini sağlar ancak iş tatminsizliğine yol açmazlar. Bunlar “tatmin ediciler” (satisfiers) olarak sınıflandırılır. İşin bazı özellikleri ise iş tatminsizliği için önemlidir ancak iş tatmini sağlamazlar ve bunları “tatminsizlik yaratanlar” (dissatisfiers) olarak sınıflandırılır. Ancak bazı iş özellikleri her iki yönde de işlev görmektedir. İki Faktör Teorisi’ne göre tatmin ediciler, işin doğasıyla ve doğrudan o işin performansından kaynaklanan ödüllerle ilgilidir. Bunların en güçlüsü, bireyin işinde kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını besleyen özelliklerdir. İşle ilgili bu faktörler başarı, tanınma, işin kendisi, sorumluluk, gelişme olasılığı ve ilerlemedir. İlgi çekici ve önemli bir iş yapma duygusu (işin kendisi), iş sorumluluğu ve ilerleme, kalıcı bir tutum değişikliği için en önemli faktörlerdir. Başarı, uzun vadeli sorumluluk faktörleri ve işin doğasıyla ilgilidir. İşle ilgili iyi duygular uyandıran takdirin mutlaka üstlerden gelmesi gerekmez; meslektaşlardan, müşterilerden veya astlardan gelebilir. Tanınma, başarıya dayandığı takdirde, daha yoğun bir tatmin sağlar. Memnuniyetsizlik faktörleri, bireyin işini yaptığı bağlam veya çevre ile olan ilişkisi ile ilişkilidir. Bunlardan en önemlisi, organizasyon içinde etkisizliğe veya verimsizliğe

neden olan şirket politikası ve yönetimidir. İkincisi, yetersiz yani iş hakkında bilgi sahibi olmayan veya sorumluluğu devretme ve öğretme becerisinden yoksun denetimdir. Çalışma koşulları, amirlerle kişiler arası ilişkiler, maaş, tanınma ve başarı eksikliği de memnuniyetsizliğe neden olabilir (House & Wigdor, 1967, s. 370). Herzberg'in teorsine faydacı ahlak belirgin bir biçimde kendisini gösterir. Ona göre, iş tutumlarının iki boyutu, iki boyutlu bir ihtiyaç yapısını yansıtıyordu: tatsızlıktan kaçınmak için bir ihtiyaç sistemi ve kişisel gelişim için paralel bir ihtiyaç sistemi. Buna göre hijyen faktörler tatsızlıktan kaçınma ihtiyacı nedeniyle iş tatminsizliğine yol açar; teşvik faktörler ise gelişme veya kendini gerçekleştirme ihtiyacı nedeniyle iş tatminine yol açar (Herzberg, 1971 s. 75).

Özetle, Herzberg araştırmasında iki temel bulgu elde etmiştir. İlk olarak, iş tatminin oluşturan faktörler, iş doyumsuzluğuna yol açan etkenlerden ayrı ve farklıdır. İş tatmini veya iş tatminsizliğinin söz konusu olup olmadığına bağlı olarak ayrı faktörlerin dikkate alınması gerektiğinden, bu iki duygu birbirinin zıddı değildir. Dolayısıyla, iş doyumunun tersi iş doyumsuzluğu değil, iş doyumunun olmaması olacaktır; benzer şekilde, iş doyumsuzluğunun tersi, iş doyumsuzluğu olmaması, kişinin işinden doyum olmamasıdır. İş doyumunun iki tek kutuplu özellik gösterir. (Herzberg, 1971, s. 76-77).

Son olarak Alshmemri ve arkadaşlarının Herzberg'in iş tatminine dair bu bulgularını somut bir hale getirdiği tabloyla iki faktör teorisini ilişkin açıklamaları sonlandırmak yerinde olacaktır (Alshmemri, vd., 2017, s. 13):

Tablo 2. Herzberg'in Teorisindeki Faktörlerin Karşılaştırılması

	Teşvik Faktörler	Hijyen Faktörler
Mevcut	Tatmin yok	Tatminsizlik
Mevut Değil	Tatmin	Tatminsizlik yok
Herzberg'in Açıklaması	İşin özü	İşin dışında
İş Tatmini İçi Önemi	Güçlü	Zayıf

Alshmemri ve arkadaşlarının bu tablo aracılığıyla vurgulamak istedikleri husus, iş tatminin olmamasının bir tatminsizliğin var olacağı anlamına gelmemesidir.

7. KURUM İÇİ HALKLA İLİŞKİLER

Modernite insan özgü zihinsel özellikleri kurumlara sirayet ettirmiş ancak kurumları insanın zaaflarından muaf tutmuştur. Nitekin kurumlar da insanlar gibi düşünen, bir akli olan, inisiyatif kullanabilen varlıklar halinini almıştır. Kurumların zaman zaman bir vatandaş gibi duyarlı, zaman zaman hiç yanılmayacak kadar akıllı, zaman zamansa bir anne gibi merhametli olması beklenmeye başlanmıştır. Sosyal sistem içerisinde git gide daha önemli hale gelen kurumlar, medya teknolojilerinin gelişmesiyle toplum tarafından bilinir ve tanınır hale gelmeye başlamıştır. Halkla ilişkilerin varlığını pekiştiren bu süreç, kurum içi halkla ilişkilerin de önemini artırmıştır. Özellikle dijital medyayla birlikte tıpkı insanların olduğu gibi kurumlarında mahremiyet alanı daralmış, kimsenin girmeye izni olmayan ofislerde dahi neler olup bittiği sık sık kamuya yansımıştır. İlaveten kurum bünyesinde yer

alan tüm bireyler kurumların temsilcisi haline gelmiş ve dijital medya ile birlikte daha da görünür hale almışlardır. Böylece kurumun planlı bir biçimde topluma sunulmasının yanı sıra planlar dışında kurum için görünür hale gelmesi ihtimali ve Hawthorne araştırmaları aracılığıyla çalışan performansına olumlu etkisi malum olan kurum içi halkla ilişkiler ön plana çıkmıştır.

Kurumun işleyişinin ahengi ve kamu nezdindeki olumlu imajı kurum içi halkla ilişkiler çalışmalarını zorunlu kılarken bu konudaki akademik çalışmalar 3 ana rotada ilerlemiştir: (1) Kurum içi iletişimin özellikleri ve modeller, (2) Performans, çalışan savunuculuğu, iş tatmini, liderlik, örgütsel bütünleşme, örgütsel destek, itibar vb., (3). Çalışanların makro düzeyde sonuçlara yol açan mikro eylemleri: Şirket içi aktivistler, kriz iletişimi, şirket içi sorun yönetimi vb. Bu tematik alanların tamamı kurum içi halkla ilişkileri stratejik olarak işleyen ve kurumlar içersindeki ilişkileri geliştiren faaliyetler olarak konumlandırır (Shen & Jiang, 2021 s. 416).

Kurum içi halkla ilişkiler, çalışan iletişimi, iş iletişimi, çalışan ilişkileri, kurum içi pazarlama, kurum içi iletişim ve personel iletişimi olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kurum içi halkla ilişkiler en genel anlamıyla “kurum ve çalışanları arasında karşılıklı bağımlılığı yönetmede ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurmada iç iletişimin stratejik yönetimi” olarak tanımlanmaktadır. Kurum içi iletişim, halkla ilişkilerin bir alt uzmanlık dalıdır. Yani halkla ilişkilerini, iç paydaşlarla ilişkilerin yönetimini vurgulayan dalı “kurum içi halkla ilişkiler” olarak adlandırılmaktadır (Lee & Yue, 2020 s. 2).

Esasen kurum içi halkla ilişkilerin, kurumsal iletişim veya iç iletişim gibi kavramların yerine kullanması, faaliyet alanının kapsamını daraltma riski barındırmaktadır. Halen kabul gören kaynak-mesaj-alıcı doğrusal iletişim modeli, tam olarak kurum içi halkla ilişkiler kapsamında değerlendirilecek faaliyetlerin doğrudan iletişim olmaması gerekçesiyle dışarıda bırakılmasına sebep olabilir. Örneğin, bir kurumun çalışanlarına olması gerektiğinde fazla maaş veya yetki ve sorumluluk alanını artırması doğrudan bir iletişim etkinliği değilken bir kurum içi halkla ilişkiler etkinliği olarak değerlendirilmesi mümkündür. Dolayısıyla kurum içi iletişim olarak değerlendirilemeyecek bu etkinlik kurum içi halkla ilişkiler etkinliğidir. Bu çerçeveden bakıldığında kurum üyeleri nezdinde kurumu değerli kılacak, kurumun itibarını artıracak, kurum ile iç hedef kitlenin ilişkilerini optimum seviyeye çekecek her faaliyet, kurum için halkla ilişkiler faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. O halde Herzberg’in teorisindeki hem hijyen hem teşvik faktörler kurum içi halkla ilişkiler için planlanma, uygulama ve ölçümlemede tabii olarak parametre olarak kabul edilebilir ve bu doğrultuda nitel ve nicel ölçümleme teknikleri geliştirilebilir.

SONUÇ YERİNE

Herzberg ve arkadaşlarının çalışanların tatminine ve tatminsizliğine ilişkin hijyen ve teşvik faktörleri saptaması bir dönüm noktasıydı. Özellikle tatminin olmadığını yerde tatminsizliğin olacağı, tatminsizliğin olduğu yerde tatminin mümkün olmayacağına ilişkin tek doğrudaki iki kutuplu anlayışın geçerliliğinin olmadığı gözler

önüne serilmesi farklı bir paradigma değişikliğine olan ihtiyacı göstermişti. Herzberg'in iki faktörlü kuramı bir iş yeri için çalışanlardan optimum verimi alma ve kurum içerisinde huzur ve ahengi tesis etmenin altın anahtarını sunmuştur. Bu dikkat çekici teorisinin farklı sektörlerde ve farklı gruplara yönelik olarak işlevsel olup olmadığına ilişkin birçok çalışma yapılmıştır. “*An Empirical Test Of The Herzberg Two-Factor Theory*” (1966), “*Is There A Valid Test Of Herzberg's Two-Factor Theory?*” (1977), “*Testing Herzberg's Two-Factor Theory In The Thai Construction Industry*” (2003), “*Employee Voice And Job Satisfaction: An Application Of Herzberg Two-Factor Theory*” (2017), “*Application Of Herzberg Two-Factor Theory Model For Motivating Retail Salesforce*” (2018) bunlardan bazılarıdır. Ancak tüm bu çalışmalar çalışan tatminiyle sınırlıdır.

Herzberg'in iki faktörlü teorisini var eden hijyen ve teşvik faktörlere ve kurum içi halkla ilişkilerin faaliyet alanı, kurum içerisindeki konumu, rolü ve işlevi paralel olarak incelendiğinde tatmin ve tatminsizlik göstergelerinin iş tatminin yanı sıra kurum halkla ilişkiler etkinliklerindeki başarısını gösterme potansiyeli taşıdığı da anlaşılmaktadır. Aynı zamanda iç hedef kitle olan kurum çalışanları hem hijyen hem teşvik faktörler açısından tatmin olması, kurum ile iç hedef kitle arasında karşılıklı anlayışın tesis edildiği kurum iç hedef kitle nezdinde olumlu bir imaja sahip olduğu anlamını yatışmaya meyillidir. Örneğin, bir çalışanın hakettiği bir terfiyi alması kuruma bağlılığını güçlendirecektir, liyakatli bir denetime tabi olması kuruma itibar etmesini sağlayacaktır, maaş, sigorta primi, teşvik primi gibi ödemeler kurumun güvenilirliğini artıracaktır. Bu örnekler her bir faktör açısından çoğaltılabilir. Sonuç olarak Herzberg'in iki faktörlü teorisi halkla ilişkiler parametresi olma potansiyeli taşımaktadır ve bu çalışma iki faktörlü teorisinin içerdiği faktörler bağlamında halkla ilişkiler uygulama ve ölçüm teknikleri geliştirilmesini önermektedir.

KAYNAKÇA

- Stello, C. M. (2011). “Herzberg's two-factor theory of job satisfaction: An integrative literature review”. In *Unpublished paper presented at the 2011 student research conference: Exploring opportunities in research, policy, and practice, University of Minnesota Department of Organizational Leadership, Policy and Development, Minneapolis, MN.*
- Herzberg, F., Mausner, & Snyderman B. B. (1993). *The motivation to work.* New York: Routledge.
- Herzberg, F. (1966). *Work and the nature of man.* Cleveland: World Publishing.
- Alshmemri, M., Shahwan-Akl, L., & Maude, P. (2017). Herzberg's two-factor theory. *Life Science Journal, 14*(5), 12-16.
- House, R. J., & Wigdor, L. A. (1967). Herzberg's dual-factor theory of job satisfaction and motivation: A review of the evidence and a criticism. *Personnel psychology, 20*(4), 369-389
- Shen, H., & Jiang, H. (2021). Rethinking internal public relations: organizations and publics as community members. *Journal of Public Relations Research, 33*(6), 415-428.
- Lee, Y., & Yue, C. A. (2020). Status of internal communication research in public relations: An analysis of published articles in nine scholarly journals from 1970 to 2019. *Public Relations Review, 46*(3), 101906.

A RESEARCH ON CAUSE AND BRAND FIT

Dr. Ashhan KIYMALIOĞLU
ORCID: 0000-0002-4908-5493

ABSTRACT

Corporate social responsibility efforts, which has preserved its importance for businesses at all times, has become gradually more important currently thanks to the increasing significance of incentives and sanctions on this issue. Yet, when there is a fit between the cause supported and the brand, this association could turn into a win-win case and would mean more earnings for the company and more benefits for the society. Studies on various subjects such as brand extension, brand cooperation, and sponsorship in marketing revealed that perceived fit positively affects behavioral outcomes of consumers. Congruence Theory is benefitted to support this relationship. According to it, storing and recalling knowledge is affected from being related or similar. The higher the fit, the higher would be associating and recalling. If the fit is low between cause supported by the business and the brand, the effect of this match on behavior would decrease. Thus, it is considered contributory to research this fit and how it shapes consumer behavior. Accordingly, the purpose of this research is to test the effect of cause-brand fit and various demographic and situational variables on brand attitude and to understand if this effect varies between products and services. Thus, a 2 (product vs service) X 2 (high fit vs low fit) between groups factorial design model was developed. Participants of the research were consumers above the age of 18. As it was considered sufficient to have participants with general consumer characteristics and as using probability sampling is not possible, convenience sampling method was used for data collection. Findings of pilot study would be shared.

Key words: corporate social responsibility, brand, cause-brand fit, experimental design

MARKA VE SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYASI UYUMUNA İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA**ÖZET**

Kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları işletmeler için her dönemde önemini korumakla birlikte, sürdürülebilirliğin hem işletmeler hem de ülkeler için bu denli önemli hale geldiği ve bu konuda çeşitli teşvik ve yaptırımların gün geçtikçe arttığı günümüzde daha da önemli hale gelmiştir. Ancak işletmelerin destek verecekleri sosyal amacın, işletmenin markası ile uyumlu olması durumunda bu birliktelik bir kazan-kazan durumuna dönüşebilir ve işletmeler için daha fazla kazanç anlamına gelirken toplum için daha fazla faydayı ifade eder. Pazarlama alanında marka uzatma, marka iş birlikleri, sponsorluk gibi farklı konularda yapılan araştırmalarda algılanan uyumun tüketicilerin çeşitli davranışsal çıktıları üzerinde olumlu etkiye neden olduğu görülmüştür. Uyum Teorisi de bu ilişkiyi desteklemek için kullanılan teorilerden birisidir. Bu teoriye göre bilginin zihinde saklanması ve zihinden çağırılması, ilişkili olma veya benzer olma durumundan etkilenmektedir.

Uyum ne kadar fazlaysa ilişkilendirme ve zihinden çağırma o kadar fazla olacaktır. Taraflar arasında uyum ne kadar az olursa, bu eşleşmenin tutum ve davranış değişimi üzerindeki etkisi o kadar azalacaktır. Bu uyumun oluşması ve uyumun, çeşitli tüketici davranışlarını nasıl şekillendirdiğinin araştırılması da bu bağlamda önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, marka-sosyal sorumluluk kampanyası uyumunun, çeşitli demografik ve durumsal değişkenlerin markaya yönelik tutum üzerindeki etkisini ve bu etkinin ürün ve hizmetlerde farklı oluşup oluşmadığını araştırmaktır. Bu amaçla 2 (ürün vs hizmet) X 2 (yüksek uyum vs düşük uyum) denekler arası tasarıma sahip bir deneysel tasarım modeli oluşturulmuştur. Çalışmanın katılımcılarını 18 yaş üstü tüketiciler oluşturmuştur. Katılımcıların, genel tüketici özelliklerini göstermeleri yeterli olduğu için ve olasılıklı örneklem yöntemi uygulamanın mümkün olmamasından dolayı, çalışmada yer alacak kişiler olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme ile belirlenmiştir. Araştırma kapsamında yapılan pilot çalışmanın bulguları paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: kurumsal sosyal sorumluluk, marka, amaç-marka uyumu, deneysel tasarım

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN HOTEL INDUSTRY - CASE STUDY KOSOVA**Arbresha Meha****University of Applied Sciences in Ferizaj, Kosova****<https://orcid.org/0000-0002-2666-9146>****Donika Çalaj****University of Applied Sciences in Ferizaj, Kosova****Abstract**

Hospitality organizations operating in our country are creating more and more real challenges for their employees and managers, they are looking for staff to interact effectively with people from different cultural backgrounds. Many problems can be related to intercultural communication between managers and employees as well as between hotel employees and guests who have different cultural backgrounds. Therefore, the issue of intercultural communication has recently had an increase in the hotel industry. The cultural awareness, sensitivity and understanding of cultural differences should be perceived as a critical issue for business success. Our main goal is to analyze the intercultural communication in the hotel industry, and to see the importance of the relationship between culture, values, norms and behavior.

The study was conducted in the context of Kosovo, more specifically with managers of hotel companies and the sample included 100 subjects. The onion ring research methodology has been used, where through this analysis we extracted primary data from the survey and secondary data from the literature review. The results of the study show that culture, norms, values and behavior have a significant impact on intercultural communication.

Key words: intercultural communication, norms, behavior, values, culture

COVID -19 PANDEMİSİNİN SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN KORKU KÜLTÜRÜNE DÖNÜŞMESİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Abduselami SARIGÜL
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü
ORCID: 0000-0002-1272-5274

ÖZET

Covid-19 pandemisine dair ilk bilgiler sosyal medyada titreyerek olduğu yere düşüp çırçırıp çırpına ölen insanlara dair. Bu durum insanların zihninde ciddi anlamda yer etmiştir. İnsan zihni tabiatı itibariyle boşlukları zihniyle doldurmaktadır. Bu yolla sosyal medya kaynaklı oluşan Covid 19'a dair kurguları bazen psikoza kadar gitmekte böylece insanlar kontrolsüz hareket edebilmektedirler. Genel itibariyle insanlar olayları vakaları veya durumları akıllarıyla kavrayarak rasyonelleştirmek isterler. Çünkü o zaman belirsizlik ortadan kalkar insanlar zihin dünyalarında güvenli bir alana adım atarak rasyonelleştirdiği durum karşısında konum alır, nerede nasıl davranacaklarını kolayca tayin edebilirler. Ancak insanlar bunu yapacak kadar doneye sahip olmadığı ve durumu rasyonelleştiremediğinde bu belirsizlik insanın zihninde bir korku alanı oluşturmaktadır. Bu bilersiz korku alanı kelimelerle veya aynı görüntülerle daha büyük kitlelere yayılmakta böylece korku toplumsal bir hal almaktadır. Covid-19 pandemisi de toplumda benzer bir korku alanı oluşturmuş insanlar rasyonel değil korkuları tarafından yönlendirilmiştir. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı sosyal medya platformlarında Covid-19 pandemisiyle ilgili ortaya çıkan videoları korku kültürü kavramı etrafında incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve içerik analizi yaklaşımı kullanılacaktır. Covid -19 Pandemisiyle birlikte korku sosyal medyada hastalıktan daha hızlı bir şekilde yayılmış eğitim, siyaset, ekonomi, sağlık, din gibi birçok açıdan insanların davranışlarını etkilemiştir. Bu korku kültürü ekonomik açıdan incelendiğinde insanların, alışveriş yani satın alma davranışlarını etkilediği söylenebilir. Şöyle ki Covid-19 pandemisinde bazı insanlar aç kalma korkusuyla marketlere akın etmiş gıdaları satın alarak evlerinde stok yapmış, rafların tamamen boşalmasına neden olmuşlar bu yüzden stok etmeyen insanların mağdur olmasına bile neden olmuşlardır. Ayrıca virüs öldürücü gücü bulunan dezefektanların aşırı kullanımı birçok sağlık sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak sosyal medyada yer alan bu videoların korku kültürü yoluyla toplumsal güvensizliği ve sosyal dışlanmayı mayaladığı, toplumun ortak dilinin hapsiran bir insana iyi dileklerde bulunma yerine tepki göstermek üzerine kurulduğu bunun da geleceği güvensiz bir dil üzerine inşa etmeye doğru gittiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Sosyal Medya, Korku Kültürü, Toplumsal Sorunlar.

EXAMINING THE TRANSFORMATION OF THE COVID -19 PANDEMIC INTO A CULTURE OF FEAR THROUGH SOCIAL MEDIA

ABSTRACT

The first information about the Covid-19 pandemic is about people who fell to the ground trembling on social media and died fluttering. This situation has taken a serious place in people's minds. The human mind naturally

fills the gaps with its mind. In this way, social media-induced fictions about Covid 19 sometimes go up to psychosis, so people can act uncontrollably. In general, people want to rationalise events, cases or situations by comprehending them with their minds. Because then uncertainty disappears, people step into a safe space in their mental world, take a position in the face of the situation they rationalise, and can easily determine where and how to act. However, when people do not have enough equipment to do this and cannot rationalise the situation, this uncertainty creates a field of fear in people's minds. This unconscious fear field spreads to larger masses with words or the same images, thus fear becomes social. The Covid-19 pandemic has created a similar area of fear in society, and people have been guided by their fears rather than rational. Therefore, the aim of this study is to examine the videos about the Covid-19 pandemic on social media platforms around the concept of fear culture. Qualitative research method and content analysis approach will be used in the study. With the Covid-19 pandemic, fear has spread faster than the disease on social media and has affected people's behaviour in many aspects such as education, politics, economy, health and religion. When this culture of fear is examined economically, it can be said that it affects people's shopping, that is, purchasing behaviour. Namely, in the Covid-19 pandemic, some people flocked to the markets with the fear of starvation, bought foods and stocked them in their homes, causing the shelves to be completely empty, so they even caused people who did not stock up to be victims. In addition, excessive use of disinfectants with virus-killing power has caused many health problems. As a result, it can be said that these videos on social media ferment social insecurity and social exclusion through the culture of fear, and that the common language of the society is based on reacting to a sneezing person instead of wishing him well, which leads to building the future on an insecure language.

Key words: Covid-19 Pandemic, Social Media, Culture of Fear, Social Problems.

PROJECT MATRIX: A VIRTUAL EXPERIENCE PLATFORM FOR RE-CONCILING HUMAN ECOLOGY & URBAN ECOLOGY; “SDGS4INTERIOR DESIGN.”

Dr. Christine Wacta

Georgia Southern University, College of Behavioral and Social Science, School of Human Ecology, 1332 Statesboro Campus, 1332 Southern Drive, Statesboro, GA 30458, USA.

GeoEduGaming Inc¹, Geospatial methods for of Art + Design Education, –Healthier Design Solutions, Savannah, GA 31401.

Abstract

A flashback to previous centuries testifies extraordinary human-lead technological prowess; from the invention of the telescope in the 17th-century, the telephone in 19th-century, the Worldwide-Web and technological revolution of 20th-21st century; it is undeniable that Humans constantly strive to overcome challenges through technological innovation by empowering/advancing humanity. Yet, we’ve witnessed a global disruption by a pandemic that exposed unforeseen weaknesses and exacerbated existing issues (human negligence or not). Suddenly all well-structured and reliable system-organization failed, exposing inadequacies, causing chaos and harmful damages of interconnected components including *the flows of people, health, matters, information, economy, politic, materials, communication networks, deadlines, etc.* Covid-19 spread across the globe defeated technological advancements. How could that happen in such technological era? Is Human in control of digital evolution or is the technology we invent holding us on leash? Was technology in place to leverage and tackle risks? Where we not prepared to it, or were we focused on the wrong tracks? In any case, whether by failure or negligence, Covid-19 has made history and will continue generating ink flow for decades to come. It is to help address these multi layered-multidimensional and highly complex socio-technical and temporal systems that this project intends to develop a series of applications in alignment with the SDGs. The focus is to blend the capabilities of environment scanning Apps with that of the human habitus-emotions capture, tracing and feedback collector in time and place. It requires advance analytical studies to fully understand interdependencies while respecting the relationships of all subsystems.

Keywords: *Geo-Information, Urban-ecology, Human-Ecology, Geospatial AI enabled Apps., Human centered Design, Therapeutic Ecology.*

Introduction:

At a time when we found ourselves more exposed to systems shutdown (Covid-19), when more data is collected than we know what to do with, and when more applications on smart Phone can scan our environment with accuracy like never before (*3DSizeME, 3D-Creator, Canvas, 3D Scan-Anything etc...*), it seems essential to implement an individual’s efficient data collection capacity that strategically fuses scientifically-rooted studies and patterns via

artificial intelligence-(AI) with geolocation to provide an intersecting node that connects; academia (*research-testing Lab-pilot projects*), industry (*startups- entrepreneurship*) and City governments (*Geo-community - Geo-Health*). This project explores systemic model-builder approach through users' engagement and participation into the development of cross-collaborative platform that intends to celebrate individual differences of users and maximize their contribution to the cloud-based *Geo-Info-HUB*¹ that will house the collective effort. This work creates research possibilities for user-centered-design and urban analytics with enhanced integration of Geoscience applications, machine-learning and automated sensors in the making of highly efficient urban and building systems. To start, we use ArcGIS *Quick-Capture-App*² (originally developed for *field capture*), for its flexibility and interoperability with other Apps such as ArcGIS Survey 1,2,3³. Students in *Human Centered Design* class customize *Quick-Capture-app* to focus on issues at hand in their area-of-interest. Other applications such as *Shmapped*⁴ have been developed for measuring user emotions, but the studies are limited to the emotions around green spaces and parks and does not provide open access or multilocation capture, it therefore limits the analysis to one specific and restricted area and can hardly help in the large-scale decision-making. Additionally, despite the improvement of online questionnaire used today, there are still issues related to accurate location during the event and users' delayed feedback, which constitute the essential components of the data collected; because in most cases, users' responses are tied to specific time and place. Having advanced tools for urban analytics is not enough, especially when most tools are focused on environment scanning and tracking users' activities without user direct feedback or opinion on the **WHYs**. To bridge the gaps, our work supports urban analytics and user emotive responses on-site, with no interference or filter by a third-party company. This reinforces the core idea of this work in developing ways to value the individuals as a key-player who contributes by making personal decision on what feedback to share of their experience. This represents an added value for user's voice to be heard, at the same time, it asks important/intimate questions; *What data or information about my mind-body-health can/should be shared with others? What rights and responsibilities do I have when it comes to changing the essence of what I have enjoyed as freedom of our individual privacy? What code are we creating for the future generation? And how does that translate to a generation that lives a different experience?* This work also explores the question of; *How to use existing networks to support a low-tech data infrastructure building created by users?* Our development will extend these capabilities by synchronizing existing data with the user's spatiotemporal data inputs. Because Urban-Science and Citizen-Science need to go well beyond advanced analytics of objective/subjective data that are not always used where they help the most, since most values of cities are rooted within the data their users generate in correlation with the built environment.

¹ Use here as a cloud-Based HUB that contains information's from users of various geographical locations that act as an *information Goods* of human psychogeography experiences and interior uses of the space across the selected research sites.

² ArcGIS QuickCapture is a field data capture app that allows you to capture data quickly. You can capture both the location and attributes of assets or incidents as you travel. *A project author determines the arrangement of buttons, how they appear, and the information they collect.*

³ ArcGIS Survey123 is a simple and intuitive form-centric data gathering solution. Create, share and analyze surveys in just three easy steps.

⁴ *Shmapped* is an app that allows you to map your city and measures your experience of city living.

Another focus of this research is on the Systemic design through two major components: Urban Ecology (*infrastructure-energy-atmospheric*) and Human Ecology (*emotive-mobility-experiential-temporality-communication, etc....*); it explores the values that emerge from interlocking homogenous and heterogenous data. To successfully implement such fusion, new methods should be Re-imagined where objectives heterogeneous data (*location intelligence, traces, and patterns of human habitus*), coalesce with subjective data (*emotional, biased, individual, internal, instinctive, intuitive, impressionistic*) in ways that maximize and optimize unexpected new dynamics emerging from the processes. The question therefore becomes; *How do we engineer and implement a platform that permits a smooth yet engaging participation of the users to the process of building together an environment that empowers, celebrates groups and individual uniqueness as essential part of the puzzle that makes up a viable city?*

1. Research project development:

This research has its focus around Social-Science and Human-Ecology and its inherent connections to Urban-Ecology. This model is developed and tested in the school of Human-Ecology at Georgia Southern University¹ and envisions many interdisciplinary collaborations. The effectiveness of this model will depend partly on the Geo-Information HUB set up and the student's ability to collaborate, apply research into the App-building, and, on the quality of data obtained by personal device (*App., cameras, and sensors*). The project is set up as a participatory project where 74 students research and analyze an area of choice. Activities include analyzing CENSUS data, ESRI²'s community analyst, demographics, survey, and environment data to make diagnostics tests on the urgency, which then guides the diagnosis and development of a suitable *App* for addressing the human-centered-Design challenges of the location. The project anticipates that the tools will perform the best with the latest and more up to date devices which, then raises another challenge of inequity. Nevertheless, this work intends to use artificial intelligence technology to improve the design process by appending this layer of user information to augment the design process toward a more participatory and therapeutic design solution for all.

The result promises to create a user-centered experience model that can inform on new urban morphologies based on the reactions of individuals or groups to the existing. This research is part of a transdisciplinary framework engaging five schools "*Human Ecology, Computer Science, Fashion-Merchandizing, Human-Development and Family-Science, and recreation and tourism,*" at Georgia Southern University. Another development will focus amongst other things on *1. _ therapeutic approach to place and space planning for healthier and augmented social life, 2. _ participatory mapping and quantifying non-tangible and ephemeral events of complex urban ecosystem, 3. _ advancing transdisciplinary academia research based on*

¹ Georgia Southern University is a public research university in the U.S. state of Georgia. The flagship campus is in Statesboro, and other locations include the Armstrong Campus in Savannah and the Liberty Campus in Hinesville.

² ESRI: Environmental Systems Research Institute

Scientifically rooted diagnostics for therapeutic design solutions that heals the environment which in turn augments its user's performance, wellbeing, and wellness toward a superior enjoyment of life.

2. Origins and Motivations:

The difficult awakening from a pandemic that disrupted all known functions of a world we thought we understood and forced us to acknowledge the underlying and essential interconnectivities of our global ecosystems down to the city and individual level. The spread of the virus reminded us of the law of nature residing in the core interdependencies between systems; that cities and people cannot be siloed in their treatments because human habitus and life is blended with its environment in ways that cannot be extracted but analyzed in context. Our project then proposes to leverage existing geoscience tools with Artificial-Intelligence to allow social-emotional capture built-in with scanning Apps that could in the long run, trace, and collect emotions, thoughts, heartbeats, blood flow etc. with geolocation and temporal attributes to help bring into the environment and building design, yet another layer of anonymous users' information. This development proposes then to leverage geoscience tools with Artificial Intelligence to allow social-emotional capture built-in with scanning Apps that trace, collect emotions/ thoughts, to bring into design another layer of information that opens new venues into research-based design in academia to broaden and deepen knowledge in citizen science for more accuracy and understanding of the decisions made during the “*corps-à-corps*” with the built environment (urban-natural-personal space). Because “... *There is no logic that can be superimposed on the city; people make it, and it is to them, not buildings, that we must fit our plans*¹”.

3. State of the question:

If it is true that the AEC², Design and urban planning remain essential fields in the future job market, it is also true that these fields have now reached a pick and in urgent need of a paradigm shift, to be able to measure with an increasingly complex urban and social systems. The need to integrate emerging tools in the areas of intelligence, Geoscience and geomatic cannot be overemphasized, as we witness our cities evolving through complex stages of transformations (*spatial, physical, social, geographical, and environmental*), which directly affect the user's experience and the quality of life in urban space. We can't hope that existing technology developed out of context will adjust and tackle current issues such as the spike in urban population growth; a change which will generate enormous challenges in terms of the city's ability to sustain its core and vital infrastructure networks, while accommodating this overwhelming flow of population, with intense circulation of citizens, in need of housing, work, entertainment etc..... This high demand cannot be satisfied with the existing urban industries and infrastructures for the simple reason that this new urban population will form

¹ Jane Jacobs on “*People-Centered Urban Planning*”.

² AEC: Architecture, Engineering and Construction.

new social diversities, new inequalities from which emerge new forms of discriminations with spatial differentiations hitherto unknown. Hence, the importance of using Geoscience and intelligence to help bring the users at the table to participate to decision making of an environment designed for them.

If it is premature to answer these questions at the start of this proposal, it is however necessary to declare that the development of this work will attempt to elucidate on the uncertainties using geospatial application intersecting with *CAD-BIM-GEO* on an education platform that fosters community participation through student-leaders acting as a catalyst for reconnecting the community served. The Geospatial applications integration to design application [*GeoBIM*] tends to re-engineering design education around Earth Science and Human ecology as they relate to the health and wellbeing of its essential players (Humans). This work takes the position that “*if Humans invent technology, then technology must serve humanity*”. It is in those terms that we frame this work around advanced scanning *Apps* with emphasis on user’s real-time collection of objective and subjective data in the built and natural environments where the user can capture data, gather information, push into the cloud for analysis. The informed solutions promise an innovative blend of existing and new software architecture, based on user-server communications to leverage environment and analytics data with those of the users collected via handheld devices (tablets, smart phones etc..), all which will contribute to the development of a more inclusive *Smart City by Smarter citizens*. This transdisciplinary focused research extends to; _ understanding the effect of urban and personal space on user’s wellness or deterioration of wellbeing, _ quantifying non-tangibles and spatiotemporal reactions to the urban ecosystem, and _ using results as add-on set of needed and sensible information of the lived experience (low-tech) to help inform decision making. The framework mimics a ***Metaverse-Play*** concept that involves users in the game of Out-innovating the alternative city-place-space that does not yet exist or cannot yet be generated by current technology blends. Jane Jacobs¹ sums it up in this quote: “*Cities have the capability of providing something for everybody, only because, and only when, they are created by everybody*”.

3.1 Rationale for the proposed strategy

With the emergence of Augmented Reality [*AR*], Mixed Reality [*MR*], Virtual Reality [*VR*], digital twin transformation and the Internet of Things [*IoT*], we can now collect a vast amount of data, to develop strategies in systemic approach that help improve citizens interaction and human well-being in the environments. We are witnessing a technological revolution that transpires all the way down to the individual user; most handheld devices are now grounded to a true geospatial network that facilitates the feasibility of crowdsourcing with the ability to quickly generate credible virtual models that allow to meet the growing needs in terms of resilient urban system. The use of

---

¹ Jane Jacobs is a Canadian American author, human rights activist, and philosopher of architecture and town planning. His theories significantly modified North American town planning.

QuickCapture App in this proposal will help create a wealth of *Information-Goods(IG)*, for the free market economy of knowledge and approaches. Research in the urban domain and human ecology reveal the importance and need for accentuated global studies in the behavioral and social aspect of the city and building dweller as well as the spatiotemporal interaction in the city, which is an important aspect of human health, but one which is often taken lightly in analytical space and place making.

This work approaches the built environments as socio-technical systems with various sub-systems: physical (with form), and nonphysical/dynamic (*emotional-intellectual*), augmented with spatial technology on Crossfield-platforms that integrate Geoscience and GIS¹ as the X-Ray for informed-holistic sustainable Design solutions. With the increasing demanding lifestyle in an associated increasingly complex physical environment that is more and more densified, there is need for new data-collection-sets and methods that are trans-applications and interoperable to deal with, Complexity in DATA collection and processing. This complexity is due to the heterogeneity of objective/subjective data, including organized and loose data; not to mention the data variability, which makes the interpretation of similar data values very sensitive to the context and time in which it is collected. Additionally, there is the issue of data uncertainty and bias, because of the subjective nature of the data. *Objective and subjective DATA* are often in conflict; however, their interdependency and conflicting nature is essential to this work as their spatialization engages into a *push-pull* effect that allows the emergence of unexpected and somewhat organized chaos resulting in out innovating.

3.2 Metaverse-Play; a participatory approach of scenario-builders (building blocks) for alternative and Re-imagined experience emerging from playing with urban Dynamics and Tensions.

In the present momentum, most reliable Data capture and solutions are controlled by few large organizations or private companies and most require license to access Data that are already filtered, this takes away individual freedoms or any ontology in general. It is why this proposal is concerned with Re-registering the user (1) in a non-controlled and organic symbiosis with the natural environment, where the high-tech permits to design a hybrid platform that stitches back together “*similarities*” and “*opposites*” with no disruption to the humans’ natural way of life, but rather supporting-exploiting low-tech dynamics to augment the high-tech; and (2) in an emotion state that happens at a social-collective-individual level, and call out the essence of humanity, moral, social responsibility of Human beings among themselves and the care and concern for the environment to help care for one another.

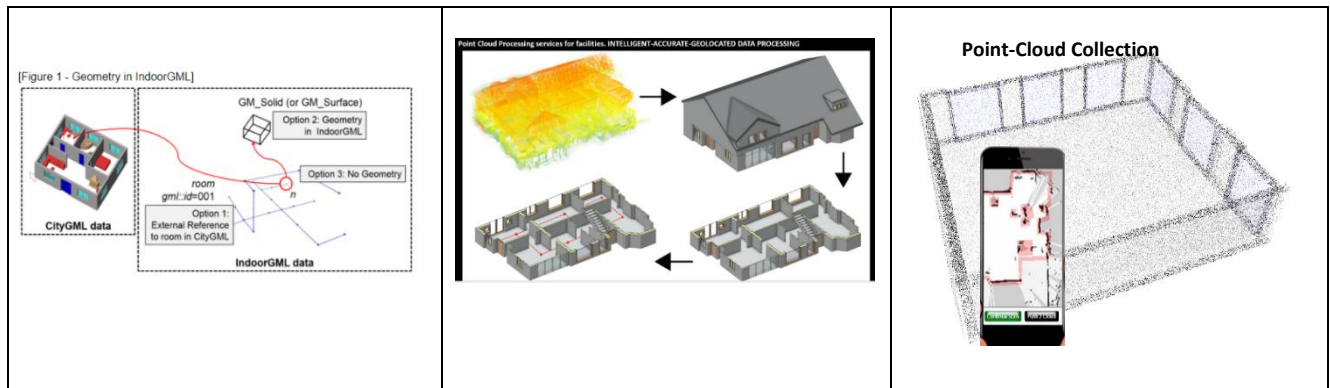
3.3 Scan2GeoSpatialBIM/CAD process and user engagement

The process of a 3D global replica of the built environment has been made ubiquitous with the support of depth sensors released on iOS and android devices since 2017. We have now seen LiDAR chips in smart phones by integrating SLAM² Algorithms into devices with depth sensors to obtain a highly accurate scan of indoor and outdoor

¹ Geographical Information System

² SLAM: *Simultaneous Localization and Mapping*

environments feasible by individual user. This proposal mirrors the process developed for extracting 3D Building Information and Node Network from Scan results in data and schema like those released for *IndoorGML*, where the user’s Smart Phone is provided with a true light-weight 3D map and network graph of their environment of interest, this sets ground for the use of ESRI’s *QuickCapture app* in this work, for its interoperability capabilities to pull in information from various other sources and Applications such as ESRI Survey 1,2,3, with a user input that allows to track experience in time. The 3D Map and Data scan is a built-in infrastructure to be appended to users’ emotive experience developed in this work.

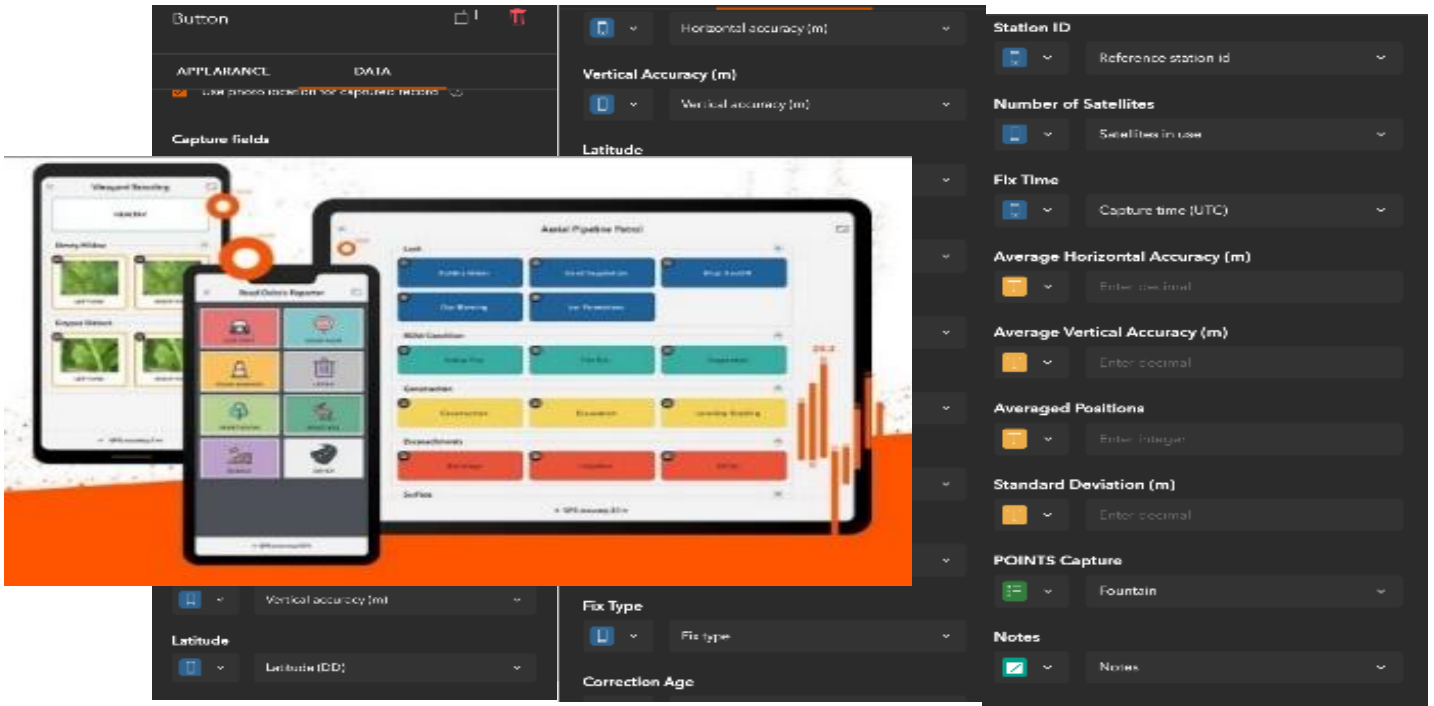
Figure 1: (Left) Existing Geometry in Indoor GML appended with the traces and human experience (blue line). **(Center)** Light-weight 3D extraction map and tracing graph (red lines) of user’s experience in environment. **(Right)**, Point-cloud Collection by user’s smart phone. *Images courtesy of Geoff Taylor Denzel Zang. 2017.*

4. ESRI’s Quick-CAPTURE-App

Quick-Capture-app is used in this work to develop new use cases pertaining to building urban geo-emotional data infrastructure and to develop systems that can identify users’ patterns through capturing and remembering spatiotemporal interactions, and re-use computed data to carry out predictions, and ultimately educate on performing informed actions with speed and accuracy. This yields opportunities in research toward a *therapeutic* urban design approach focused on real diagnostic on human ecumene², the socio-cultural and environmental interrelatedness that fits into a transdisciplinary framework with focus into the *_dynamics of urban social life_ understanding of live experience; _how city can be repurposed to satisfy evolving needs.* How do we develop a model that that is user-led, location-culture-individual and time specific? In contrast with the off-site static paper-survey questionnaires, this proposal focusses on an *On-site live survey*. Because after-the-fact *static questionnaires* lack vital components such as location-time, and struggle to process and deploy a massive amount of data.

¹ ESRI: Environment Systems Research Institute, represent 43% of the global market in GIS.

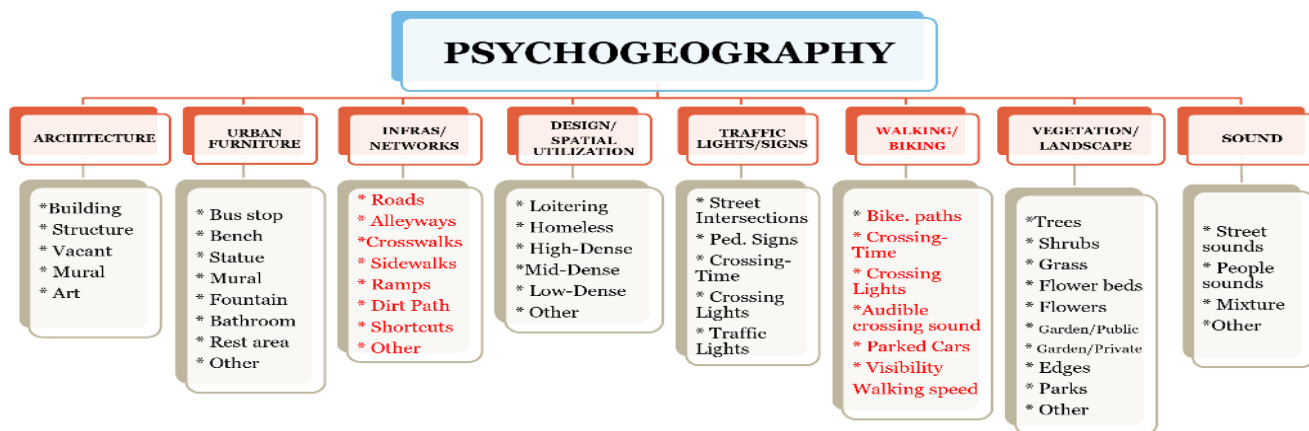
² Kopytoff (1987:10) defines the ecumene as a “region of persistent cultural interaction and exchange. Kroeber (1948:423), recalling that the Greeks in antiquity used this term for “the inhabited world, “comments that it “has a modern utility as a convenient designation of the total area reached by traceable diffusion influences ...”. Again, a world culture ordered by center-periphery relationship.

Figure 2: (in black) ArcGIS Quick-Capture-app Attributes showing available inputs and user feedback mechanism including and not limited to (time, speed, duration, direction, altitude, latitude, user’s notes, and selection of options etc....). (**Forward**) Quick-Capture-app user interface for; (**Left**) vineyard data collection. (**Center low**) Road Debris collection and (**Right**) Arial Pipeline patrol.

4.1 Project stages (including methodology)

The concept: The development of the App includes a variety of category that we do not know yet, it is made to readjust by location-users, and interest. The figure below presents the draft of different capture categories that can be crossed. This user participation multi-layered effort will lead to various content collections that have never been crushed together yet. It then will open new venues for advanced urban analytics research that will deepen knowledge in (1) *Spatial Definers of Human Performance*, (2) *Spatial Cognition in mental and graphical representation of space utilization*, (3) *Spatialized temporality*; and (4) *Tackle the tensions that emerge from the opportunistic meeting between low-tech and High-tech, efficiency and amateurish, precision and imperfection, digital and tactile*. Can these studies help fuse cultural-religious or geographical contradictions toward a positive outcome that transform rejection or tension of societal “nonconformity” to an area of study and growth?

Figure 3: Draft categories that can all be made into capture. The user can either pick or recreate their own and use the edit control on the app to redesign the interface.

4.2 Step 1: Creating the basis for the app

This process is set up by individual students who sets up what the app will capture and how it is design based on their area of research and interests, to start this process, the student conduct ten interview in the neighborhood and select candidate that agree to participate. The Apps is built around the interview responses and shared with the candidates who then engage in data collections. If the process shown here is basic, it is to allow for most users to customize the interface. The *Quick-Capture-app* framework provides sufficient information to draw from. The sample on *Fig :2* shows the consistent use of the app in “*after the fact*” context to capture different conditions.

4.3 Step 2: Developing attributes for Capture

The Geo-Emotions function on the *Quick-Capture-app* is developed for more users’ freedom (customizing, decide what to capture, design the buttons) as they see fit with the context and personal-cultural preferences. The flexibility makes it attractive for participatory “*Metaverse-Play*” style and can leverage on spatially enabled data for urban applications, - catalyze the development of 3D geo-information by Citizen, _make sense of big geospatial data and digital twins in the built environment, _cater to disciplines such as architecture, Fashion, Interior Design, History preservation, urban planning, game, real estate, etc...to serve the 3D GIS ecosystem while continuously exploring new frontiers in the evolution of city design and building design through system thinking. The proposal uses 3 basic attributes to represent what is captured on the map.

Points are for all visible physical structure or infrastructure (bus stop, road, light, building etc.), represented as a point on the map _ **Lines** are for movement capture and tracing the trajectory of the users, represented as a line on the Map. _ **Polygons** are for creating close loops of an area of studies. (e.g._in a park, area can be outlined to show site of intervention).

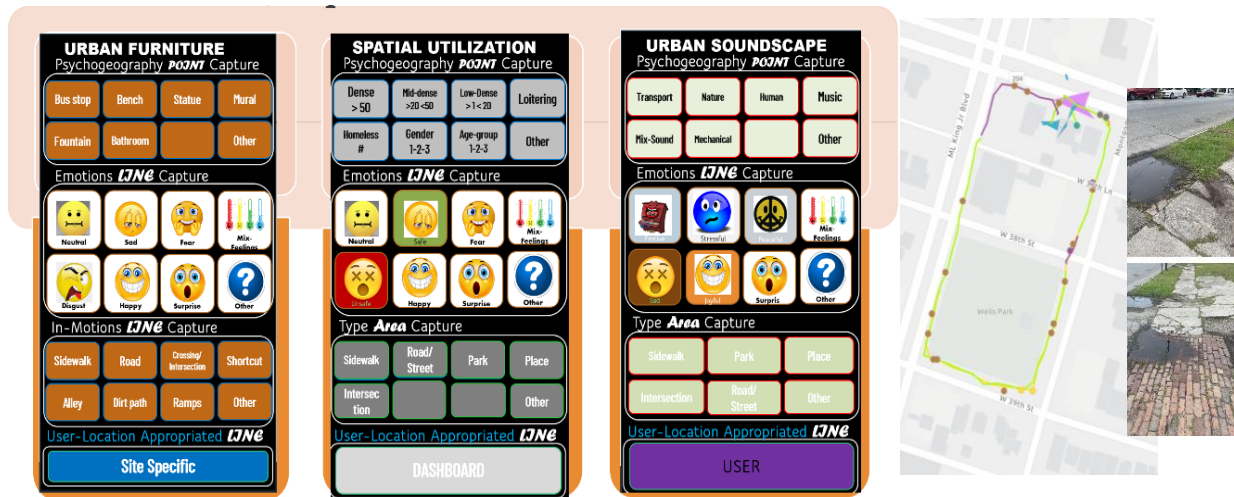

Figure 4: the three built in attributes for capture and their representation on a map. *Points* (with camera option), *Lines* (with tracing option) and *polygons* (tracing option).

5. Designing user interface and capture

The user interface can be designed based on the user’s needs. This step is done by the students. One or all categories can be used, and Data capture can be tied to individuals, groups or community, the ideal scenarios is at the city/community/neighborhood level, hypothetically, a city is considering launching a citizen-engaged campaign to better understand how the designs and improvements in the city will/are affect(ing) the citizen to better rethink city planning and learn from the users and to better serve future neighborhoods. This approach is in line with sustainable future and healthier alternatives to encourage more citizen experiences in the buildings and streets. To support this effort, users use *Quick Capture* to collect emotions DATA to serve the ongoing conversation about the future project by spatializing their thoughts through the mapping and visualization.

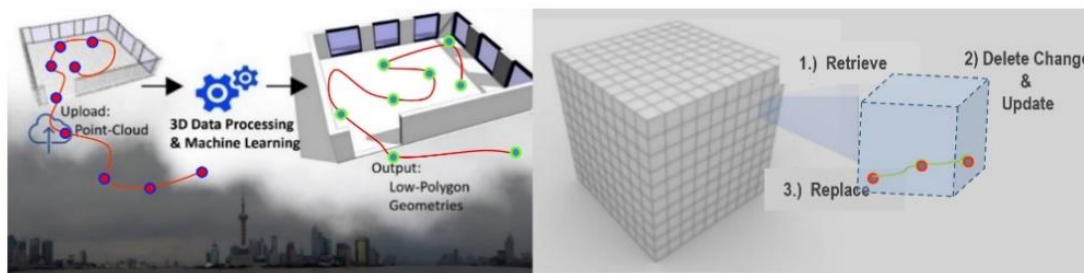
Figure 5: (Left) three draft of a user interface showing *Urban Infrastructure - Spatial Utilization* and *Urban Sound*, the choices are illimited and the App will be built to address customization for each individual user to reimagine the capture as needed. **(Right)** a proposed basic capture as it will spatialize in a Map. The lines represent the trace of the user with the emotion in a color coded. The points are the relevant pictures of the experience.

Procedure: _users join a *geo-Hub Group* hosted at Georgia Southern University through a link _ they download the App. _start the experience by selecting the emotion button with the mood. All three categories can be used concurrently; this means that a user can be *surprised* and *happy* at the same time and as the emotion ends, the button

can be turned off independently. The same is repeated for all categories, with possibility to take pictures that attach to the map. Fig. 5 (Right).

5.1 Geo-Registration and Cloud Data process and management

Emotion’s captures are reregistered following the same process as Scanning (Fig.3). Captures are immediately uploaded to the cloud, processed, and finally geo-registered. This mix of textual, lines, points and Map, can then be leveraged to (1) – allow users to produce a crowdsourced digital representation of their real-experience with emotive attributes. Fig. 1. left (2) – append the space model with the trace of their experience Fig. 1. Center (3) – participate to increasing the performance of device platform for AR/VR/MR applications (as the environment will require scanning less often), and (4) – increase the accuracy of where objects are placed in relation to the user within the environment in AR/MR applications.

Figure 6: Left: Point, line, and Polygons as they will be represented on the map, (center) Data processing scheme through Machine Learning with trace of experience indoor, (right) 3D Cube LiDAR grid dataset retrieved-Detected & Updated, then deleted and replaced. Images courtesy of Geoff Taylor+ Christine Wacta. 2017.

5.2 Expected results

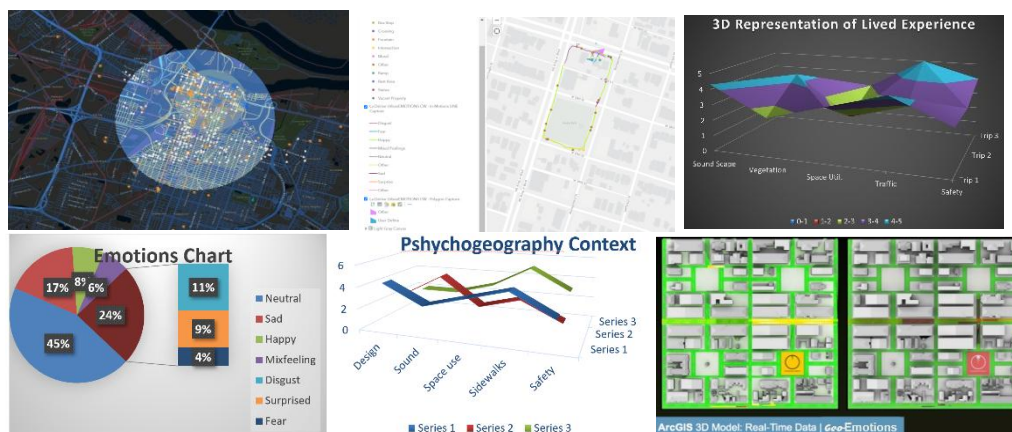
Geo-Emotions-Capture App design: develops and design *Emotions-Capture App*, to give individuals freedom to capture/share emotions and thoughts as they emerge from urban encounters and experiences and help create and enhanced human habitus modeling and mapping efforts for urban human emotion capital in quantifiable means through the creation of a *Geo-info-HUB* with monitoring Dashboard; - Developing methods to link observed behavioral patterns of the user’s urban lived-experience to changes of habitus or emotional reactions; - and Analyzing the spatial pattern of human habitus of spatiotemporal and the utilization volume (*density of user in a space and time*) .

5.3 Geo-Info-HUB

With the develop of a cloud-based platform with open-source capability to provides accessible platform to the public for a collective intelligence gain on people experience on a global scale. Data spatialized is compared-contrasted by location, time, and culture.

Web Story Maps: develop a series of web story Maps with students work results shared online for education. This

proposal hopes to help close the gap between the office architect/Designer of today and the solution engineer Designer of tomorrow. The *AI* integration will expand the architect and designer’s training into a broader array of new and innovative cross-fields where the future graduate is transformed into an entrepreneur, a start-up leader whose mission is to evolve, Re-imagine and RE-purpose the design services based on research and complexity of the urban and human systems, with the skills to deduce how to gain strategic advantage using different kinds of intelligences for helping evaluate the appropriateness of urban applications for machine learning in urban computation. A *collective-intelligence* approach will be developed as an integrated core to curriculum component through “*pilot projects*” and *workshops* by Georgia Southern University where the *Geo-Hub* is being set up. The *solution-designer* will then spearhead new research initiatives in the domains of 3D geospatial urban data and AI, uhuman analytics, and Geoscience in ways that advance the study of the influence of geographical environment on the mind behavior of the user in *psycho geography* and space making studies.

Figure 7: sample expected visuals. (Up left) Map of a city showing all experiences at once. (Up Center) sample capture viewed on the map showing points and lines. (Up Right) suggested spatialization showing a 3D surface projection. (Bottom Right) Projection Mapping of real time data on 3D printed Model. (all suggestions)

6. Benefits

Collaboration and Pilot with the community: Our work sets the scenes for integrating intelligent subjective data collection and analysis processes in urban and human analytics, which is particularly useful in urban and design studies.

Testing feasibility in Design schools: Georgia Southern School of Human Ecology will facilitate a holistic integration of scientific research component with (AI) through App builder and testing into research and education, this will provide a new milestone for small- and large-scale data analytics and help build on the Physical infrastructure: existing data infrastructure of *extruded city*, *Google 3D*, *OpenStreetMap* etc... the curriculum will gain from a tested methodological approach and from theorizing of this proposal, _ Universities across the globe will be invited to test and

expand this research toward more discoveries with national and international communities where groups will gain visibility in making their individual voice heard and gaining greater access through increased understanding and inclusiveness; _ local planners and officials will benefit through increased competence resulting from capacity building and heightened knowledge of encouraging Collective Social Responsibility to urban experience.

7. Potential for Collaborations

Dissemination and Networking Activities: ESRI is involved in a wide range of research, education, consultancy programs with established links to renown international networks [UN, Defense, Government, Association for Tourism and Leisure (ATLAS), and various universities and non-governmental enterprises. Our use of Geoscience tools in design allows us to connect with scientific research activities and finally bring visibility to one of the CORE and essential field in the history of humanity.

Skills Development-Advanced Training: students will take the stage and present their research at international conferences and participate to essential discussions on environment. conferences, research seminars and workshops will expand this work and help students develop effective tested results, build a *geo-Hub*. The development-deployment involves *pilot project with hands-on training in (AI)* and its applications in the design experience and reinforces student learning.

Dynamics of Discovery: innovation on an open-source platform can be a complex, social process, hosting this research in an academic institution allows to work in a forward-thinking environment with direct application-testing for innovative technical adaptations in design-architectural field.

CONCLUSION

This research proposes a necessary overhaul of technological, human-environmental approach for a pragmatic therapeutic and healing urban design, supported by geoscience and cognitive sciences, where the advancement of technology with embedded (*AI*) capability supports optimizing, streamlining, expanding human experience. This contrasts with conventional methods as it develops emotive information, spatiotemporal live feedback. We argue that striving for statistical significance in human-urban science requires moving away from conventional methods, which typically silo data-collection phase from data-analysis, this proposal performs data collection and analysis concurrently, using intelligent processes in real-time to guide the subsequent data collection steps. The analysis of users' feedback through *AI-based feature extraction* and the combination of feedback with location promises significant acceleration and superior results. The spatiotemporal reaction is crucial for the *Cause and Effect* without delay. If COVID-19 took the world by surprise, it also helped break down deficient-redundant systems, and exposed the core issues. Current enhanced smart technologies are equipped to tackle increasingly complex environment while respecting interdependencies.

References

- Architectural Design. Article: <https://doi.org/10.1002/ad.170>.
- A. Sheth, 2009. *Citizen sensing, social signals, and enriching human experience*, *IEEE Internet Comput.*, vol. 13, no. 4.
- Casey, M. J., and Vankadara, S., (2010). Semantics in CAD/GIS Integration. *CAD and GIS Integration*.
- D. Puiu, P. Barnaghi, R. Tönjes, D. Kümper, M. I. Ali, A. Mileo, J. X. Parreira, M. Fischer, S. Kolozali, N. Farajidavar, F. Gao, T. Iggena, T.-L. Pham, C.-S. Nechifor, D. Puschmann, and J. Fernandes, (2016). *Citypulse: Large scale data analytics framework for smart cities*, *IEEE Access*, vol. 4.
- Editorial, Internet of Things (IoT) and Smart Cities, *Readings on Smart Cities*, Vol. 1,
- E. Ferrara, A. Liotta, L. Erhan, M. Ndubuaku, D. Giusto, M. Richardson, D. Sheffield, and K. McEwan, (2018). *A pilot study mapping citizens' interaction with urban nature*, in Proc. 16th Int. Conf. Pervasive Intell. Comput. (PiCom).
- I. Bakolis, R. Hammoud, M. Smythe, J. Gibbons, N. Davidson, S. Tognin, and A. Mechelli, (2018). *Urban mind: Using smartphone technologies to investigate the impact of nature on mental well-being in real time,*” *Biol. Psychiatry*, vol. 83, no. 2, pp. 134–145.
- J. Jin, J. Gubbi, S. Marusic, and M. Palaniswami, (2014) *An information frame- work for creating a smart city through Internet of Things*, *IEEE Internet Things J.*, vol. 1, no. 2.
- L. Erhan, M. Ndubuaku, E. Ferrara, M. Richardson, D. Sheffield, F. J. Ferguson, P. Brindley, and A. Liotta, (2019). *Analyzing objective and subjective data in social sciences: Implications for smart cities*, *IEEE Access*, vol. 7.
- P. de Meo, E. Ferrara, F. Abel, L. Aroyo, and G.-J. Houben, (2014) *Analyzing user behavior across social sharing environments*, *ACM Trans. Intell. Syst. Technol.*, vol. 5, no. 1, Art. no. 14.
- P. Anantharam, P. Barnaghi, K. Thirunarayan, and A. Sheth, “*Extracting city traffic events from social streams*,” *ACM Trans. Intell. Syst. Technol.*, vol. 6, Aug. 2015, Art. no. 43.
- Sharp, H., Rogers, Y., Preece, J. (2015). *Interaction design: beyond human-computer interaction*. 4th Ed. John Wiley & son.
- Shmapped. (2019) *The Smart App*. Accessed: Jan.2022. [Online]. Available: <http://iwun.uk/shmapped/Improving Wellbeing Through Urban Nature 2019>. (IWUN). [Online].
- Steinitz, C. (2012). *A framework For GeoDesign*, ESRI Press.
- T. Panagopoulos, J. A. G. Duque, and M. B. Dan, (2016) *Urban planning with respect to environmental quality and human well-being*, *Environ. Pollution*, vol. 208.
- Using Game Design Elements in Non-Gaming Contexts (pp. 1-4). Vancouver, Canada: The Gamification Research Network (GRN). Retrieved 12 2016, from http://gamification-research.org/wp-content/uploads/2011/04/CHI_2011_Gamification_Workshop.pdf 2016, 17, from edtechreview.in: <http://edtechreview.in/dictionary/298-what-is-game-based-Learning>.
- Y. Fujiki, K. Kazakos, C. Puri, P. Buddharaju, I. Pavlidis, and J. Levine, (2008) *Neat-o-games: Blending physical activity and fun in the daily routine*, *Comput. Entertainment*, vol. 6, no. 2, Art. no.
- Z. Khan, A. Anjum, K. Soomro, and M. A. Tahir, (2015) *Towards cloud based big data analytics for smart future cities*, *J. Cloud Comput.*, vol. 4.

MUTLULUĞUN TÜKETİMİ Mİ TÜKETMENİN MUTLULUĞU MU? İŞTE BÜTÜN MESELE BU¹

Arş. Gör. Erdem VAROL
Marmara Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-3940-2122
Prof. Dr. K. Nazlım TÜZEL URALTAŞ
Marmara Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-7682-2164

ÖZET

Reklam, halka ilişkiler gibi bütünleşik pazarlama iletişimi öğeleri aracılığıyla kitlelerin mal ve hizmetleri satın alma tercihleri yönlendirilmekte, kendi arzuları doğrultusunda daha fazla tüketim yapmaları için rıza üretilmekte, tüketim kültürü ve satın alma davranışı kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaştırılmaktadır. Bu bağlamda yaratılan hedef kitlelerin tutum ve davranışları da yönlendirilmektedir. Bu doğrultuda medya aracılığıyla üretilen reklam içerikleri ile en önemli amaçlardan biri tüketim toplumuna çabuk tüketebilecekleri mal ve hizmetleri sunmaktır. Söz konusu tüketme arzusunun karşılanıp karşılanmadığı, tüketim öncesinde, sırasında ve sonrasında kişinin aldığı haz ile ölçülmektedir. Tüm alışkanlıklar ve bağımlılıklar gibi haz için tüketme eyleminin de süreklilik kazanması önem arz etmektedir. Ancak sürekli kısa hazlar yaşamak yerine sürekli mutluluk vaadinin tüketicilere daha çekici geldiği bilinmektedir. Bireylerin mutluluğa ulaşma istekleri birçok bilim dalının ilgisini çekmiş, bu konuda çalışmalar, araştırmalar, deneyler yapılmasını sağlamıştır. Felsefenin başat konularından olan mutluluğa erişme daha sonra inançların ve diğer bilimlerin de araştırma alanlarına girmiştir. Söz gelimi psikoloji üzerine yapılan çalışmalarda insanların mutlu olma istekleri, mutlu olmak için ne gibi etmenlerin önemli olduğu sorularına yanıt aranmıştır. Mutluluğun psikolojik temelli bir duygu olmasının yanı sıra, fizyolojik etkilerle ortaya çıktığı da kanıtlanmıştır. Mutluluk ve tüketim ilişkisi açısından bakıldığında ise alışveriş yapmak, beyindeki mutluluk hormonu serotoninin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bireylerin alışveriş yapmaktan hoşlanmasının, tüketim yaptıkça mutlu olmasının sebeplerinden birisi tüketimin serotonin salgılamaya neden olmasıdır. Yine iktisat bilimi, kişinin geliri ile mutluluğu arasındaki ilişkiyi ölçmek adına birçok araştırma yapmış hatta yapmaya devam etmektedir. Mutluluğa ulaşma isteği bilim dallarının yanı sıra pazarlama stratejilerini de etkilemektedir.

Söz gelimi alışveriş isteğini harekete geçiren etmenlerden birisi olan reklamlar tüketicilere mutluluk vaad etmektedir. Mutluluk içerikli reklamlar da günlük hayatta tüketicilerin tüketim anlayışını dönüştürmekte ve bireylerin içinde yaşadıkları sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmaktadır. Çağdaş tüketim toplumlarında reklamlarda mutluluğa atfın hızla artması neticesinde reklam konusundaki araştırmalarda da bu konuya ilgi duyulmaya başlanmıştır. Buradan hareketle söz konusu çalışmada, mutluluğun bilim ve inançlar üzerindeki

¹ Bu çalışma "Bir Tüketim Nesnesi Olarak Mutluluk: Mutluluğun Reklamlarda Kullanılması Üzerine Bir Araştırma" Adlı Tez Çalışmasından Üretilmiştir.

etkisi, mutluluk-tüketim ilişkisi ve reklam-mutluluk-tüketim döngüsü hakkında literatür taraması yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu çalışma mutluluk ve tüketim izleğinde kavramsal ve görgül literatürün taranması niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Reklamcılık, Tüketim Kültürü, Tüketici Davranışları, Mutluluk, Hedonizm.

IS IT THE CONSUMPTION OF HAPPINESS OR THE HAPPINESS OF CONSUMING? THAT IS THE QUESTION

ABSTRACT

Advertising and public relations purchasing goods and services are guided through activities to the masses preferences, you consent to more consumption of their own volition produced, consumer culture and Mass Communication, and thus are extended by means of purchasing behavior, the target audience is created. By this way, the most significant mission for the media is to offer goods and services to the consumer society that they can consume quickly. All advertising content produced in the media is intended to make consumption desirable. Whether the desire to consume in question is met or not is measured by the pleasure that a person receives before, during and after hedonic consumption. Like all habits and addictions, it is significant for the act of consuming to gain continuity for pleasure. However, it is known that the promise of constant happiness is more attractive to its owners instead of constantly experiencing short pleasures. The expectations of reaching individuals have attracted the happy results of many branches of science and have led to studies, experiments and experiments on this subject. Reaching happiness, which was one of the dominant decisions of philosophy in ancient times, later emerged in the research areas of beliefs and other sciences. For example, answers were sought to the questions of users' expectations of being happy, which are structured on psychology, and what factors are important for being happy. It is permanent that happiness arises not only from an emotional result based on psychology, but also from the effects between them. With the secretion of the organs of the hormone in question, the person feels good and happy, and becomes contented and peaceful. In terms of happiness consumption and motherhood, shopping causes an increase in the happiness hormone serotonin in the brain. From this point of view, one of the reasons for the liking of their enemies, who accumulate memories, and the happy children as they consume, is that consumption causes serotonin to be released. Again, the science of economics has done and even continues to do many researches in order to measure the relationship between one's income and happiness. The desire to achieve happiness affects marketing strategies as well as branches of science. For instance, advertisements, which are one of the factors that activate the shopping desire, promise happiness to consumers. Advertising with the content of happiness also transforms the consumption understanding of consumers in daily life and differentiates according to the socio-demographic characteristics of individuals. In contemporary consumer societies, the idea that pleasure can be obtained not through specific actions but through dreams/fantasies/legends comes to the fore. As a result of the rapid increase in the reference

to happiness in advertisements in contemporary consumer societies, this subject has begun to be interested in research on advertising. In this context, a literature review was conducted on the effect of happiness on science and beliefs, the relationship between happiness-consumption and the advertising-happiness-consumption cycle. In other words, this study is a review of the conceptual and empirical literature on happiness and consumption.

Key words: Advertising, Consumer Culture, Consumer Behavior, Happiness, Hedonism.

A REVIEW ON NEW WORKING MODELS FROM THE INTERNET OF THINGS TO THE INTERNET OF SERVICES

Prof. Dr. Hasan TUTAR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8383-1464
Dr. Selçuk NAM
Sakarya Üniversitesi, Adapazarı Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-0845-1362

ABSTRACT

In the process of Industry 4.0, meshes, which include intelligent and connected objects, are developing as a new working trend. Every object supported by information and communication hardware is an "intelligent and connected object." These objects can connect to the Internet by passing some gateways and exchanging data through this extensive network. The connected state of intelligent and connected objects created with the Internet is called the "Internet of Things." The Internet of Things allows sensors, actuators (triggers), mobile smartphones, tablets, and wearable technology products to be connected to themselves. These objects, each of which has a separate address, can be used for specific purposes in interaction with other objects, which are 'network neighbors. The proliferation of smart and connected objects leads to the emergence of new business models called "The Internet of Services." Internet of Services; In this environment, it includes infrastructure, business models, services themselves, and service providers and service recipients. The "Internet of Services" is a new business model developing in a global market of network-based services built on open architecture. The components of Industry 4.0, widely agreed upon in the literature, can be listed as Cyber-Physical Systems, the Internet of Things, Smart Factories, and the Internet of Services (Cloud Computing). Such as "Machine Communication," "Big Data and Analytics," "Autonomous Robots," "Horizontal and Vertical System Integrations," "Cyber Security," "Additive Manufacturing (3D Printing)" and "Augmented Reality" associated with Industry 4.0 technologies can be considered in this context. Thanks to the Internet of Services and Cloud Computing, the rings of the value chain can be shared with other organizations within the enterprise or in the ecosystem of the enterprise, and resources and services can be used jointly. In this respect, the aim of this study is to evaluate the new business and working models that emerged with the transformation of the Internet of Things to the Internet of Services.

Keywords: Internet of things, digital innovation, internet of services new business models

NESNELERİN İNTERNETİNDEN HİZMETLERİN İNTERNETİNE YENİ ÇALIŞMA MODELLERİNE DAİR BİR İNCELEME

ÖZET

Endüstri 4.0 sürecinde, akıllı ve bağlantılı nesnelere içeren ağlar, yeni bir çalışma trendi olarak gelişmektedir. Bilgi ve iletişim donanımı tarafından desteklenen her nesne, "akıllı ve bağlantılı bir nesne"dir. Bu nesnelere, bazı

ağ geçitlerini geçerek ve bu geniş ağ üzerinden veri alışverişi yaparak internete bağlanabilir. İnternet ile oluşturulan akıllı ve birbirine bağlı nesnelere bağlantı durumuna "Nesnelerin İnterneti" denmektedir. Nesnelerin İnterneti, sensörlerin, aktüatörlerin (tetikleyicilerin), mobil akıllı telefonların, tabletlerin ve giyilebilir teknoloji ürünlerinin kendilerine bağlanmasına olanak tanır. Her biri ayrı bir adrese sahip olan bu nesnelere, 'ağ komşuları' olan diğer nesnelere etkileşim halinde belirli amaçlar için kullanılabilir. Akıllı ve bağlantılı nesnelerin çoğalması, "Hizmetlerin İnterneti" adı verilen yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hizmetlerin İnterneti; ortam altyapısını, iş modellerini, hizmetlerin kendisini ve hizmet sağlayıcıları ile hizmet alıcılarını içerir. "Hizmetlerin İnterneti", açık mimari üzerine kurulu ağ tabanlı hizmetlerin küresel pazarında gelişen yeni bir iş modelidir. Endüstri 4.0'ın literatürde geniş ölçüde üzerinde anlaşmaya varılan bileşenleri Siber-Fiziksel Sistemler, Nesnelerin İnterneti, Akıllı Fabrikalar ve Hizmetlerin İnterneti (Bulut Bilişim) olarak sıralanabilir. Endüstri 4.0 teknolojileri ile "Makine İletişimi", "Büyük Veri ve Analitik", "Otonom Robotlar", "Yatay ve Dikey Sistem Entegrasyonları", "Siber Güvenlik", "Katkılı İmalat (3D Baskı)" ve "Artırılmış Gerçeklik" gibi kavramlar yoğun olarak ilişkilendirilmektedir. Hizmetlerin İnterneti ve Bulut Bilişim sayesinde değer zincirinin halkaları işletme içindeki veya işletme ekosistemindeki diğer kuruluşlarla paylaşılabilen, kaynak ve hizmetler ortaklaşa kullanılabilir. Bu yönüyle bu çalışmanın amacı nesnelerin internetinin hizmetlerin internetine dönüşümüyle ortaya çıkan yeni iş ve çalışma modellerini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Nesnelerin İnterneti, Dijital Yenilik, Hizmetlerin İnterneti, Yeni İş Modelleri

A REVIEW ON THE TRANSFORMATION OF ORGANIZATIONAL STRUCTURES AND NEW WORKING MODELS

Prof. Dr. Hasan TUTAR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8383-1464

Dr. Selçuk NAM

Sakarya Üniversitesi, Adapazarı Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-0845-1362

ABSTRACT

With the COVID-19 normalization process, institutions have returned to offices partially or entirely while innovative working models have been implemented. Many factors, such as remote or part-time work, digitalized tools, and automation, are changing the way of doing business. With the spread of flexible working conditions, the well-known employee concept is changing in many respects. Today, terms such as full or part-time, outsourcer, remote worker, and subject expert are used to describe the concept of the employee. While a group of companies plans to return to the offices in the post-COVID-19 period, there are also initiatives in the opposite direction. These institutions are companies that are considering adopting remote working permanently. The world's leading big companies, such as Google, Salesforce, Facebook, and HSBC, decided to switch to a permanent homework system a while ago. In this process, in addition to working from home, companies started to adopt the satellite office model. This type of office is a company's small branches in locations other than its headquarters. In other words, it removes the single-centered perception. It stands out as a working model encouraging institutions to establish more than a tiny office. When the inadequacy of traditionally organized structures in adapting to the day's conditions is understood, the necessity of new organizational structures and models is understood. Today, new organizational structures and business models such as remote working, working from home, and distance working are on the agenda. The main purpose of this research is to examine the effect of digital innovation on organizational structures. In the research, the basic question of "the necessity of making digital innovations and what is the possible effect of digital innovations on organizational structure and functioning" has been tried to be answered.

Keywords: Digital innovation, Satellite Office, Hybrid Working, Flexible Working

ORGANİZASYON YAPILARININ DÖNÜŞÜMÜ VE YENİ ÇALIŞMA MODELLERİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME

ÖZET

COVID-19 normalleşme süreciyle birlikte yenilikçi çalışma modelleri hayata geçirilirken kurumlar kısmen veya tamamen ofislerine dönmüştür. Uzaktan veya yarı zamanlı çalışma, dijitalleştirilmiş araçlar ve otomasyon gibi birçok faktör, iş yapma şekillerini değiştirmektedir. Esnek çalışma koşullarının yaygınlaşmasıyla birlikte çalışan kavramı birçok açıdan değişime uğramaktadır. Günümüzde çalışan kavramını tanımlamak için tam veya yarı

zamanlı, taşeron, uzaktan çalışan, konu uzmanı gibi terimler kullanılmaktadır. Bir grup şirket, COVID-19 sonrası dönemde ofislere dönmeyi planlarken, aksi yönde girişimler de yaşanmaktadır. Bu kurumlar, uzaktan çalışmayı kalıcı olarak benimsemeyi düşünen şirketlerdir. Google, Salesforce, Facebook ve HSBC gibi dünyanın önde gelen büyük şirketleri bir süre önce kalıcı evde çalışma sistemine geçme kararı almışlardır. Bu süreçte şirketler evden çalışmanın yanı sıra uydu ofis modelini de benimsemeye başlamışlardır. Bu ofis türü, bir şirketin genel merkezi dışındaki yerlerdeki küçük şubeleridir. Bu durum tek merkezli algıyı ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle kurumları küçük bir ofisten daha fazlasını kurmaya teşvik eden bir çalışma modeli öne çıkmaktadır. Geleneksel olarak örgütlenmiş yapıların günün koşullarına uyum sağlamadaki yetersizliği anlaşıldığında, yeni örgütlenme yapılarının ve modellerinin gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır. Günümüzde uzaktan çalışma, evden çalışma, uzaktan çalışma gibi yeni organizasyon yapıları ve iş modelleri gündemi yoğun olarak meşgul etmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, dijital inovasyonun organizasyon yapılarına etkisini incelemektir. Araştırmada “dijital inovasyonun gerekliliği ve dijital inovasyonun organizasyon yapısı ve işleyişi üzerindeki olası etkisi nedir” temel sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital İnovasyon, Uydu Ofis, Hibrit Çalışma, Esnek Çalışma

APPLYING FORECASTING TO BUILDING AN ECONOMIC STRUCTURE IN LINE WITH NATIONAL DEVELOPMENT GOALS IN THE DIGITAL TRANSFORMATION

Nguyen THỊ HANG

Thai Nguyen University, University of Information and Communication Technology, Vietnam

ORCID: 0000-0003-2777-7023

ABSTRACT

In the process of building and planning for production and business, managers often have to make decisions related to events that will happen in the future. In order for these decisions to be reliable and effective, it is necessary to make forecasts based on a set of historical data. Currently, tools for managers to choose when making decisions are still limited, especially tools to capture future production and business results of organizations and businesses. This article proposes to apply Exponential flattening forecasting method as one of the suitable tools to forecast data series over time. The article describes how to anticipate GDP using the exponential leveling method and presents the findings. It also discusses the connection between rising investment capital and rising output value. The article also evaluates the error level of the forecast results and makes recommendations for managers and investors in making decisions for production and business planning.

Keywords: Digital economy, Forecast, revenue, enterprise, gross domestic product, exponential leveling.

JEL classification: *E01, E22, F21, P45, F62*

Introduction

For the economy in general and for enterprises in particular, demand forecasting is a crucial task. Demand forecasting is regarded as the initial stage of planning. Forecasting is the practice of estimating, measuring, and evaluating historical data in order to make predictions about future events, trends, or activity results. The forecast and strategy will be more accurate the closer they are to reality. Demand forecasting is a branch of predictive analytics, according to the Wikipedia Open Encyclopedia, that aims to comprehend and forecast consumer demand in order to improve supply decisions made along a company's supply chain and business management. Demand forecasting uses quantitative methodologies, using data, particularly historical sales data, and statistical methods from test markets. Demand forecasting is sometimes used in production planning, inventory management, determining future capacity needs, and deciding whether or not to enter a new market.

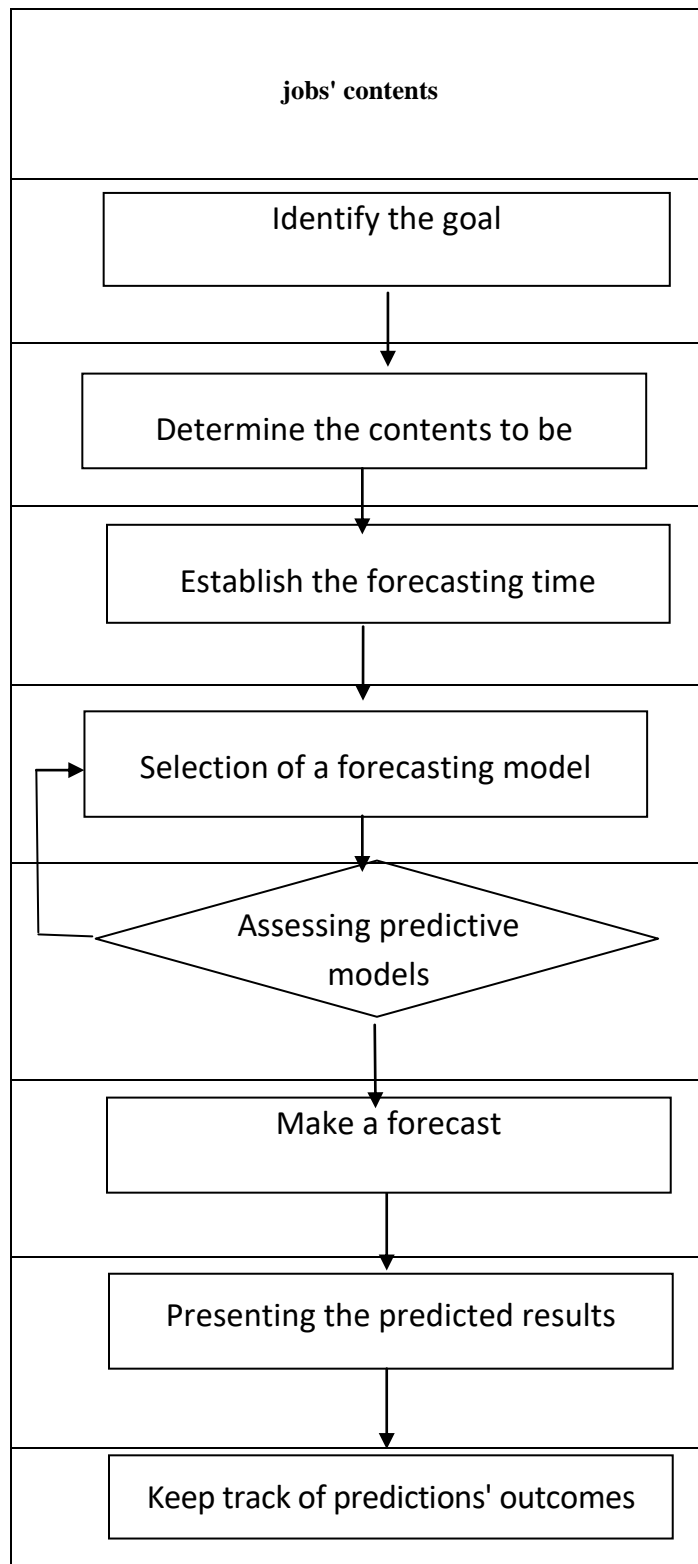
Businesses need to anticipate the corresponding outcomes in the future before preparing to develop products to suit client needs or before committing cash to expand production for the next year. Demand forecasting will therefore assist companies in making accurate projections from which to draw better business conclusions. Demand forecasting is the process of using data analysis to recognize and estimate future demand. Customer

demand for a good or service is an issue that requires forecasting so that the company can make informed choices about supply chain operations, profit margins, cash flow, capital expenditures, and enterprise capacity planning.

In the United States, most of the departments in the business, before formulating production and business plans, perform the forecasting function (Chaman, 2006). Forecasting in the United States is primarily based on revenue or sales forecasts (Wilson, 2007). Wilson has data forecasting sales at the manufacturing division in companies in the United States up to 26%. Although demand forecasting will not be 100% accurate, based on the results of the forecasts you can improve the efficiency of production and business. Therefore, demand forecasting will help managers prepare a budget in advance for marketing and sales activities, transportation costs or inventory storage costs.

Forecasting process in the construction of economic structure

Steps are taken in order to complete the forecasting process. These actions start and end with a conversation between the forecaster and the person who will be using the forecast results.

Figure 1. The process of forecasting

Step 1: Identify the goal: The components of the economic structure must first be properly defined before a decision is made to design one in order to accomplish Vietnam's goals of innovation and sustainable development in the context of digital transformation. By doing this, it will be possible to identify and address any deficiencies,

constraints, or inadequacies in the planning and organization of the implementation of the development of the socio-economic system. The development and application of technology should be prioritized in order to actively participate in the Fourth Industrial Revolution. It is required to foresee and construct an adequate development economic structure. In order to effectively participate in the Fourth Industrial Revolution, four priority areas for study, development, and application are: 1- Digital technology; 2- Physics; 3- Biotechnology; 4- Energy and environment.

Physics field: Autonomous robots, collaborative robots, unmanned aerial vehicles, autonomous underwater vehicles; advanced 3D printing; technology for manufacturing nano materials and nano devices; technology for manufacturing functional materials; technology for designing and manufacturing small and micro satellites; light and photonics technology.

Biotechnology field: Synthetic biology; neurotechnology; stem cells; Enzyme technology; Bioinformatics; biochips and biosensors; regenerative medicine and tissue engineering; new generation gene sequencing technology.

Energy and environment sector: Fuel cell manufacturing technology; advanced biofuel synthesis technology; Hydrogen energy; photovoltaic; advanced energy storage technology; advanced technology in oil and gas exploration and recovery; carbon capture and storage; micro energy; advanced wind turbine technology; geothermal energy technology, ocean energy and wave energy; smart grid.

Step 2: Choose what to forecast - After the broad objectives are apparent, we must choose precisely what to forecast and which areas need to be given priority for development. Vietnam must prioritize digital technology in order to actively participate in the Fourth Industrial Revolution, including artificial intelligence, the internet of things, big data analysis, blockchain, cloud computing, grid computing, edge computing, quantum computing, next-generation network technology, virtual reality, augmented reality, and mixed reality, as well as adaptive, self-healing, and self-adaptive cybersecurity.

Step 3: Ascertain the timing. predicted length (For annual forecasts: from 1 to 5 years; For quarterly forecasts: from 1 or 2 years; For monthly forecasts: from 12 to 18 months).

Step 4: Analyze the data. Primary sources, which are not yet available, can be used to obtain the forecasting data after being initially gathered by surveys, sampling, or recorded data. In actuality, the researchers must collect the main data collected if the secondary data does not satisfy the research needs or the relevant secondary data cannot be located. Face-to-face interviews, mailings, and telephone calls are the main techniques of information gathering.

Economic models and quantitative analysis can be used to predict economic structure. Gather information, then draw conclusions using forecasting tools and techniques. It is crucial to assess the forecast's accuracy at this stage (outside the data sample range). It should be mentioned that economic forecasting is not a precise profession due

to the influence of numerous external factors, including markets, fiscal policy, and changes in the state of the global economy.

Step 5: Choose the model

To choose an appropriate forecasting method, it is necessary to determine the nature of the forecasting problem and the input data under consideration.

Step 6: Evaluate the model

To forecast economic structure, economic models and quantitative analysis can be used. Collect data and use forecasting tools and methods to draw conclusions. At this step, it is necessary to evaluate the accuracy of the forecast (outside the data sample range). It should be noted that economic forecasting is not an accurate job because it can be influenced by many external factors such as markets, fiscal policy and developments in the world economic situation.

Step 7: forecasting

More than one forecasting method can be used to predict the economic structure, and it is advised that several types of approaches be used to judge the accuracy of the forecasting methods.

Step 8: Display the predicted outcomes

In order for managers to comprehend how the statistics are produced and demonstrate trust in the forecast outcomes, forecast results must be presented clearly. The model's accuracy must be verified by contrasting the predicted results with the actual values. Modifying and improving the model is important if it is not correct.

Step 9: Keep track of forecast outcomes

The prediction must be used to inform business decisions once the forecasting job is complete. Understanding the causes of the errors and estimating their size are the objectives of this investigation. Building and maintaining an effective forecasting process depends on collaboration and communication between users and forecasters. On the other hand, it is necessary to update the forecast continuously to keep it accurate and responsive to changes in the business environment.

Results and Discussion

In the era of digital transformation, it is essential to conduct an analysis of the current situation and implement the necessary forecasting measures in order to create an economic structure that is consistent with national development goals. This article discusses the use of the regression approach to provide accurate forecasting results within a constrained framework. Assume you find a link between investments and rising output values in a certain area of the national economy. Investment acts as an independent variable, and an economic sector's production value acts as a dependent variable.

On SPSS statistical software, we will create two variables to be able to enter data of: investment (independent variable) and production value of an economic sector (dependent variable).

On the toolbar, click: Analyze – Regression – Linear / Drag and drop the dependent variable “Investment” into the box Independent(s) and move the independent variable “Production” into the box Dependent.

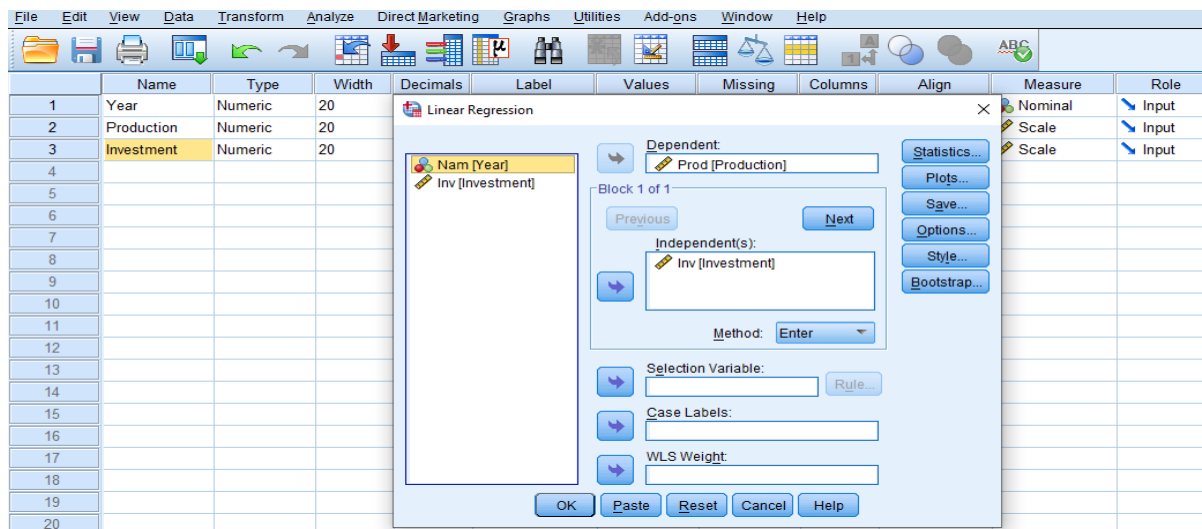

Figure 2. Setting the statistical values

To calculate the VIF coefficient, or variance magnification factor, to assess multicollinearity, select the Statistics box. The "Linear Regression: Statistics" window then opens. To return to the Linear Regression dialog box, click the Continue box.

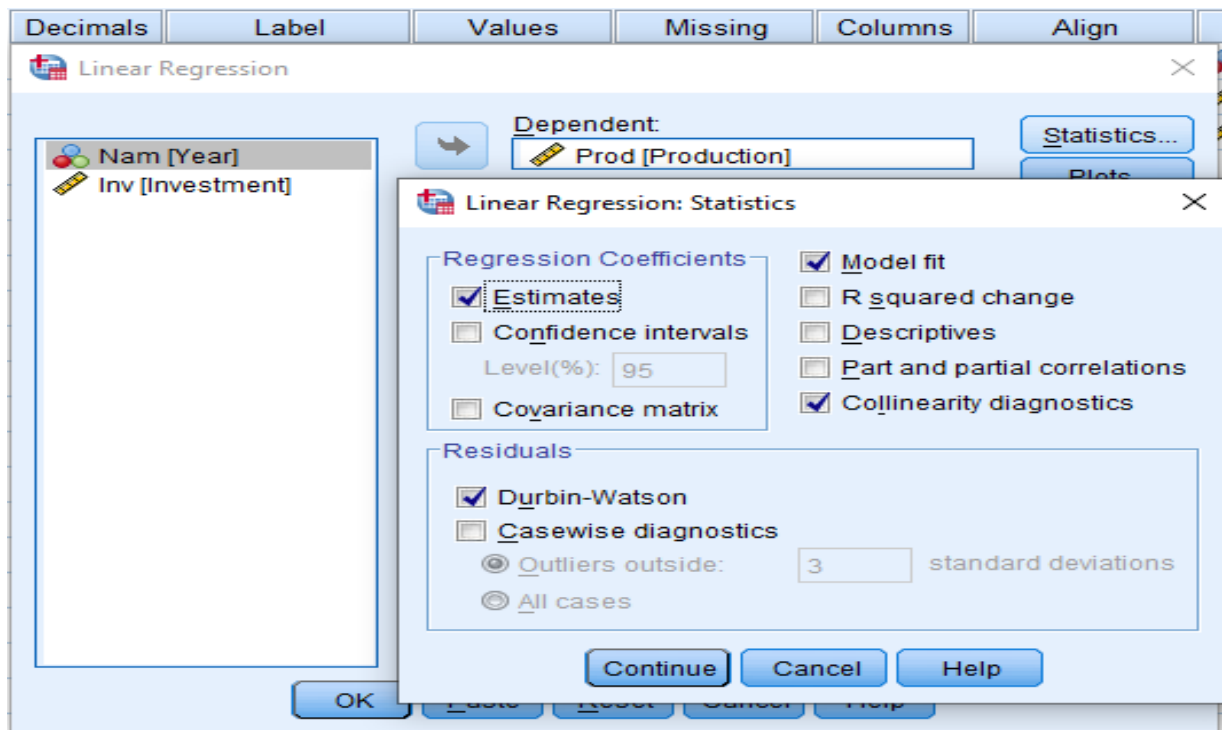

Figure 3. Regression must be done on the regression spss.

The findings of the regression analysis demonstrate that the presumptions of no major outliers, independence of the data, covariance, and normal distribution of error/residual are not broken.

The ANOVA analysis' findings revealed how well the regression equation suited the data (ie, predicting the dependent variable).

Table 1. ANOVA Analysis Results

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	16541465.302	1	16541465.302	613.310	.000 ^b
	Residual	350620.298	13	26970.792		
	Total	16892085.600	14			

a. Dependent Variable: Inv

b. Predictors: (Constant), Prod

The results of the ANOVA study demonstrate that the regression model accurately predicts the dependent variable. because the statistical significance of the regression model used is displayed in the Regression row and Sig column. In this case, $p < 0.0005$, which is less than 0.05, shows that the regression model generally forecasts statistical significance on the outcome variable (i.e. it fits the data).

Results of the Model Summary analysis include R and R² values.

Table 2. Result table Model Summary analysis of SPSS regression

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	.990 ^a	.979	.978	164.22787	1.189

a. Predictors: (Constant), Prod

b. Dependent Variable: Inv

The analysis results in the ANOVA table show: The R value represents a simple correlation and is 0.979 (Column R), indicating a high degree of correlation. The R² value (R Square column) indicates how much of the total change in the dependent variable “Production” can be explained by the independent variable “Investment”. In this case, 97.9% can be explained, a very large number.

The Coefficients table gives us the information we need to predict prices from earnings, as well as determine if earnings make a statistically significant contribution to the model (by looking at the " Sig. " column).

Table 3. Table of SPSS linear regression coefficients results Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1 (Constant)	2337.099	126.833		18.427	.000		
Prod	.153	.006	.990	24.765	.000	1.000	1.000

a. Dependent Variable: Inv

The regression equation can also be presented as follows using the values in the "Denormalized coefficients" column's "B" column:

$$\text{Investment} = 2337 + 0,153 (\text{Production}).$$

The adjusted R Square and R^2 values show how much the independent factors have an impact on the dependent variable. R and R^2 might vary between 0 and 1. If it falls between 0.5 and 1, the model is good; if it is less than 0.5, the model is not good. The model's relevance increases as it gets nearer to 1 and decreases as it gets nearer to 0, respectively.

Durbin-Watson value (DW)

The DW index has the function of checking first-order autocorrelation. The value of the variable DW ranges from 0 to 4:

- If the correlation of adjacent errors does not occur, the value will be close to 2.
- If the value is close to 4, the error parts are negatively correlated, close to 0 the error parts are positively correlated.
- In the case of $DW < 1$ and $DW > 3$, first order series autocorrelation occurs. Here, DW has a value of 1.189, so first order series autocorrelation occurs.

Sig value of the F.test

The Sig value of F has the effect of testing the fit of the regression model. In the ANOVA results table, if the Sig. < 0.05 , it can be inferred that: Multiple linear regression model and data set are suitable and vice versa.

Sig value of the t.test

The Sig value of T is used to test the significance of the regression coefficient. In this article, the value Sig. < 0.05 , so it can be concluded that: The independent variable has an impact on the dependent variable.

Variance inflation factor (VIF)

The VIF coefficient is used to check for multicollinearity.

- If $VIF > 10$, multicollinearity occurs with that independent variable. Then, this variable will not have the value to explain the variation of the dependent variable in the regression model.
- If $VIF < 2$, there is no multicollinearity between the independent variables and vice versa. The value of VIF in this article is 1,000, so it can be concluded that: there is no multicollinearity between the independent variables and vice versa.

CONCLUSIONS

Managers can use forecasts as a planning tool to design development policies and strategies that are appropriate for each time. Forecasting is regarded as the science and art of making predictions about the future based on the examination of historical and current facts. Managers will be able to make the proper production orientations by choosing the direction and strategy to build the economy on the basis of anticipated results. Moreover, forecasting aids companies in lowering manufacturing costs, preventing resource waste, and effectively using market opportunities. Production managers can create product and service production plans at each step and schedule the acquisition of materials and equipment based on reliable forecast findings. It also offers solutions to adapt to market fluctuations. Through the use of mathematical models showing the relationship between factors based on the past statistics obtained to calculate and give forecast results. From there, it helps state management agencies to prepare in advance for possible instability in the future. This solution helps managers confidently cope with change, so they can control business operations and make strategic decisions to drive future growth. In the context of the 4th industrial revolution with fundamental changes in production methods, creating entirely new possibilities and having a profound impact on the world's economy. Therefore, the judgment and forecast of technology trends is one of the indispensable factors to catch up with the development level of the world and the region. Without good forecasting, Vietnam will face the risk of falling further behind in technology, labor redundancy and inequality in society.

Reference

- Amuso, V., Poletti, G., & Montibello, D. (2019). The digital economy: Opportunities and challenges. *Global Policy*, 11(1), 124-127.
- Ayres, R. U., & Williams, E. (2004). The digital economy: Where do we stand?. *Technological Forecasting and Social Change*, 71(4), 315-339.
- Banalieva, E. R., & Dhanaraj, C. (2019). Internalization theory for the digital economy. *Journal of International Business Studies*, 50, 1372-1387.
- Brynjolfsson, E., & Kahin, B. (Eds.). (2002). *Understanding the digital economy: data, tools, and research*. MIT press.
- Bulturbayevich, M. B., & Jurayevich, M. B. (2020). The impact of the digital economy on economic growth. *International Journal of Business, Law, and Education*, 1(1), 4-7.
- Carlsson, B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not?. *Structural change and economic dynamics*, 15(3), 245-264.
- Ciocoiu, C. N. (2011). Integrating digital economy and green economy: opportunities for sustainable development. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 6(1), 33-43.
- Colin, N., Landier, A., Mohnen, P., & Perrot, A. (2015). The digital economy. *Notes du conseil danalyse economique*, 26(7), 1-12.
- Chen, Y. (2020). Improving market performance in the digital economy. *China Economic Review*, 62, 101482.
- Haleem, Abid, et al. (2022). Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-based study. *International Journal of Intelligent Networks*.

- Hang NT, Huan NV (2017) Evaluation of the electronics industry in VietNam in Thai Nguyen by the analysis of financial situation. *Int J Rec Sci Res* 8(4).
- Hang NT (2021) Research on green economic development toward a sustainable economic growth strategy: case study in Thai Nguyen province. *Dev Econ* 286.
- Hang NT (2018) International integration and development of industrial clusters in Thai Nguyen province. *Int J Res Bus Econ Manag* 2(2).
- Hang NT Research on the influence of FDI on economic development, application in Thai Nguyen province. In: *Proceedings of the National Conference*. Social Publishing House, Labor.
- Nguyen, T. H. (2022, May). Technology, ICT, Digital Transformation in Vietnam in the Integration Era—And FDI Effects for Digital Technology and ICT Sector. In *Proceedings of International Conference on Communication and Artificial Intelligence: ICCAI 2021* (pp. 591-600). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Fitriati, A., & Mulyani, S. (2015). Factors that affect Accounting Information System Success and its Implication on Accounting Information Quality. *Asian Journal of Information Technology*, 14(5), 154-161
- Fudenberg, D., & Villas-Boas, J. M. (2012). In the digital economy. *The Oxford handbook of the digital economy*, 254.
- Mesenbourg, T. L. (2001). Measuring the digital economy. *US Bureau of the Census*, 1, 1-19.
- Gordon, L. A. and Narayanan, V. K. (1984). Management accounting systems, perceived environmental uncertainty and organization structure: an empirical investigation. *Accounting, Organizations and Society*, 9(1), 33-47.
- Google, Temasek, Bain & Company (2020). *e-Conomy Southeast Asia 2020*.
- Haltiwanger, J., & Jarmin, R. S. (2000). Measuring the digital economy. *Understanding the Digital Economy: Data, Tools and Research*, 13-33.
- Kumar K., Van Hillegersberg J. (2000), “ERP experiences and evolution”, *Communications Of The ACM*, 43 (4), 23–26.
- Kwang S. W, Alain C. L, Ying-Mei L., Keng O. (2009), “Measuring ERP system success: a respecification of the DeLone and McLeans IS Success Model”, *Symposium on Progress in Information & Communication Technology 2009*, 7- 12.
- Nah, F., Zuckweiler, K., and Lau, J. (2003). ERP Implementation: Chief Information Officers Perceptions of CSFs'. *International Journal of Human – Computer Interaction*, 16(1), 5-22.
- D'souza, C., & Williams, D. (2017). The digital economy. *Bank of Canada Review*, 2017(Spring), 5-18.
- Susanto, A. (2015). What factors influence the quality of Accounting Information. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 13(6), 3995- 4014.
- Wheeler, P.R., Hunton, J. E., and Bryant, S. M. (2004). Accounting Information Systems Research Opportunities Using Personality Type Theory and the Myers-Briggs Type Indicator. *Journal of Information Systems*, 18(1), 19.
- Rumana Bukht and Richard Heeks (2017). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. Paper No. 68.
- Tapscott, D., & Agnew, D. (1999). Governance in the digital economy. *Finance and Development*, 36(4), 34.
- Van Ark, B. (2016). The productivity paradox of the new digital economy. *International Productivity Monitor*, (31), 3.
- Vietnam IT Market Report (2021). *Developers Recruitment State*, Top Dv.

MEDIA DISCOURSE OF "NEW SINCERITY": COMMUNICATION TOOLS

Gladko A. Maryna
Assoc. Prof., Candidate of Philology
Minsk State Linguistic University, Belarus
ORCID: 0000-0002-5268-960X

Abstract

The article reveals aspects of the television and radio discourse of the "new sincerity". The "new sincerity" is manifested not only as a communicative strategy that constructs the speech behavior of a journalist and addressee in the radio space, but is also shapes a special type of mass media discourse. Dominant aspects of the genre-thematic configuration, macrostructure, types of radio discourse of the "new sincerity" are revealed. The author distinguishes three types of sincere radio discourse (or discourse of sincerity), which are distinguished in accordance with the features of the generative process: *quasi-spontaneous* (partially spontaneously generated) *reactive* sincere radio discourse, *spontaneous improvisational* sincere radio discourse, and *periodically renewed prepared* sincere radio discourse.

Thematic dominants that form the discursive field of "new sincerity", as well as communicative strategies and tactics that construct scenarios for the discourse of "new sincerity" in the media space are identified. The macrostructure model of the "new sincerity" radio discourse as a scheme of the formal content organization of the text can be represented as a set of macrotext positions: topic presentation, a composition consisting of *detailing*, *evaluative* or *interpretive* and *emotionally oriented* blocks.

Key words: media linguistics, television, radio, new sincerity, discourse, macrostructure, strategies.

Sincerity is considered one of the most important properties of communication, a value characteristic of a linguistic personality. Sincerity in the media space can be considered not only as an expression of true feelings and information, but as a tool that contributes to the achievement of the interests and communicative goal of the speaker.

Unlike postmodern traditions and aesthetics, the main task of the "new sincerity" is not to ironically ridicule its heroes and play with the reader, but to revive those values that leave us vulnerable to the outside world, but make us more human: love, friendship, loyalty, compassion.

Mass media turned out to be consonant with the ideas of "new sincerity" and introduced them as a special communication technology. Speaking about the all-penetrating role of mass media, researchers highlight their active intrusion into our body, sensuality, asserting in its own way the expansion of the area of sensitivity to the activity of the techno-environment, which makes our corporality, our strategies of navigation and behavior weightless and immune to pain.

If the media discourse of the last century was aimed at forming an attitude (positive or negative) towards reality, its objects, subjects, at demonstrating the stories of achievements, success and victories of the "super

representatives” of the nation (forerunners in production, outstanding representatives of various fields of science, art, sports, etc.) etc., celebrities, psychics, etc.), then the imperative of the 21st century media discourse becomes a polycode reflection of feelings, experiences, traumas, as well as achievements, the most secret dreams and desires, frank personal stories, creative presentation of the viewers and listeners themselves. The "new sincerity" as a movement in philosophy, art and culture is clothed in a special type of mass media discourse, it is manifested as a communicative strategy that constructs the speech behavior of a journalist and an addressee in the radio space.

The macrostructure model of the “new sincerity” radio discourse as a scheme of the formal and meaningful organization of a text generated by a discourse with a given set of characteristic rules (strategies and tactics) can be represented as a set of macrotext positions - text segments containing information about an event or fact, an assessment or reflecting an emotional the state of the speaker / author of the message: eyeliner (presentation of the topic), a composition consisting of *detailing*, *evaluative or interpretive and emotionally oriented* blocks.

Detailing compositional blocks are segments of text containing information about the components of a personally significant event or fact (about the subject, time, place, action, circumstance). *Evaluation* blocks are the product of a conclusion, an assessment of a journalist or listeners. While *emotionally oriented* blocks explicate the emotional attitude.

The emotional and hedonistic orientation of radio communication contributes to the fact that the radio discourse of the “new sincerity” is intended not only to form a psycho-emotional background, but also to become the center of communicative tension. The expression of an emotional reaction, for example, of a participant in the game, sincere personal stories, creative, creative works of self-expression of listeners turn into an emotional line, an “attraction” (a spectacular, spectacular performance that attracts special attention of the audience. They are used as a story engine (for example, a personal story of the listener followed by an emotional, empathic discussion) and a plot climax (an illustration is the reaction of a game participant, according to which he must repeat a sound unnatural for a person, for example, a screaming peacock or flowing, gurgling water).

Tactics of a personal question, a call for revelation or sincerity, demonstrating the significance of the addressee for the professional activity of the author of the message, becomes a professional communication tool. Its purpose is to motivate the addressee to share personal information in a public space, to indicate the trajectory of development communication for the addressee, to provoke discursive expectations of listeners to be involved in the personal lives of other people, to become an active participant in an emotionally rich action: *How nice it is to see your listeners and subscribers happy, joyful and smiling. Let's be honest, your smiles inspire us to new and more interesting projects* (Radio Mir); *Alina, how did you get up today, woke up? ... Tell your personal story* (“Morning in the Big City”, Radio Unistar, 05.02.2018); *Feel free to share your personal stories* (Rocks Radio).

The entertainment radio discourse focuses on replacing listening/contemplating entertainment with action, on demonstrating a “man as a performance”, which allows going beyond the limits of ordinary perception. The radio space becomes a platform for peculiar psychological performances (a term used by metamodern psychology describes a technique that changes people’s attitude to various things that previously seemed ugly, too simple, pragmatic or banal. With the help of communicative tools, an ethical context is formed that sets and develops specific meanings.

Psychological, communicative performances are aimed at encouraging the viewer to go beyond the usual and familiar, mentally return and reflect on unexpected experiences, humanity, universal values, enter into a sincere, frank conversation about what really worries or is interesting, without fear of public condemnation, ridicule, without fear of hurting or offending someone.

At the same time, the playful form of presence in radio communication remains important, often demonstrating a serious, detached, ironic attitude to the problem. For example, radio listeners are invited to tell a life story or answer questions: *Good morning, country! Would you marry yourself? What qualities would you yourself marry or marry?*

The tool of the scenario of hypersensitivity (sensitization) is the tactics of hyperexpressiveness, which is a hypertrophied expression of feelings leading to the object or subject of speech: emphasized banter, expressive expression of emotions. Expressive prosodic characteristics that serve to implement various communicative attitudes are of great importance. So, a deliberate imitation of affectionate (childish) address, which is characterized by a high even tone, stretching of vowels at the end of a phrase (marking _), draws up tactics for praising or addressing listeners: *Oh, my dears!, Oh, how good, how great!*

The implementation of a communicative program for modeling sincerity, pleasure from emotionally rich communication is carried out due to the intensification of emotional resources (a screensaver representing approving cries or loud laughter from the audience, unexpected exclamations, "expressive marking of speech, colloquial tone, often reduced, frivolous".

The special nature of updating information and its recipient on the radio fills the communicative space with increased sensitivity, which allows listeners to be emotionally involved in a large number of events and assessments. The entertaining nature of the topics and stories discussed, the entertaining strategies for their presentation, typical of the talk radio of previous years, are replaced by a strategy of public emotionalization, which creates a special semantic context.

The creative, active role of the addressee in the creation of the radio text gives rise to many emotionally rich semantic and semantic constructions, thus implying a constantly reorienting listener included in self-presentation communication. The strategy of public emotionalization in radio communication is designed to actively involve the addressee in the public presentation of personal life, reflection of feelings and experiences,

sometimes disturbing and traumatic events, which are represented in the “new sincerity” mode: *What do you think right? Geta dzeysny as hell physical pain? And Magchyma, are you kind enough to show powerful emotions?* (“Robim Ranak Razam”, Radio Capital, 10/20/2022).

Building a narrative in order to recreate positive or traumatic events encourages listeners to act in accordance with the given rules of communication, communication on the air or online - trusting communication, empathy. At the same time, narrative practice forms narrative patterns that act as a representation of personal experience, self-expression of the addressee. So, the dominant narrative lines are: life narratives of achievements, failures, forgiveness, pleasure from life, funny, ridiculous coincidences, which are embodied in the tactics of personal history, assessment and / or opinion, presentation of the emotional side of life.

RADIO AS A DEFAULT POINT OF PODCASTING: CASE STUDY OF NEZHASÍNAJ! (DO NOT TURN OFF THE LIGHTS!)

Patrik KOLENČÍK

University of ss. Cyril and Methodius in Trnava, Faculty of Mass Media Communication, Trnava, Slovak republic,
Department of Artistic Communication

ORCID: 0000-0003-2065-2842

Zora HUDÍKOVÁ

University of ss. Cyril and Methodius in Trnava, Faculty of Mass Media Communication, Trnava, Slovak republic,
Department of Artistic Communication

ORCID: 0000-0002-8288-7439

ABSTRACT

Radio was and is a firmly established standard for the consumption of audio media content. Since the turn of the millennium, a new medium has gradually entered the media space - the podcast, which has resonated with listeners especially in recent years. This is also why today we are witnessing a small revolution of auditory media. Both media forms, radio and the podcast, are based on the technological and creative principles of the auditory channel and are thus very similar in principle. However, there are differences between them that we as listeners intuitively perceive. The aim of the present study is to characterize the differences and similarities between radio and podcast. To achieve this goal, the authors used a qualitative-quantitative content analysis of a case study. The authors in the present text highlight important differences between radio and podcast, including the way of control over the content, the nature of audience involvement, features of text interpretation, and the use of sound devices characteristic of an auditory information channel. In the present study, the authors delineate the interfaces between podcast and radio and explain the coexistence of radio and podcasting in today's media environment.

Keywords: Radio production, Podcasting, Sound, Music, Media

1. INTRODUCTION

Auditory media are quite popular today. Their great advantage over other media formats is the so-called attribution, which makes it possible to perform other activities, such as driving, in addition to perceiving auditory media. Radio and podcasting are two media platforms that rely on auditory content for their delivery. The radio has been a dominant form of media consumption for over a century, while the podcast is a relatively new medium that has gained significant popularity in the past two decades. Although both media share fundamental principles of technology and creativity, there are notable differences between them that are important to consider. The present study aims to investigate the similarities and differences between radio and podcasting through a qualitative-quantitative content analysis of a case study. This paper provides a comprehensive review of existing literature on radio and podcasting and investigates the coexistence of radio and podcasting in the modern media environment.

Radio as a long-established medium has a defined media theory - e.g. fairly established genres, named and

defined creative processes, and there is a wealth of literature that explains the issues of radio theory in detail. In the case of the podcast, however, the literature is as yet significantly limited. Although it is very easy to find literature that focuses on podcast production, and there are now even a few seminal scholarly studies that describe podcasting from a particular angle, a comprehensively defined theory, as in the case of radio, does not yet exist for podcasting. Our long-term endeavour is to construct a comprehensive theory for podcasting as an auditory media phenomenon. This paper should thus contribute to the compilation of a comprehensive podcast theory. The main aim of the present study is to show the connection between the creation and communication of auditory media content in radio and podcasting. The apparent similarity is very high, so it is necessary to go deeper into the topic.

2. THEORETICAL FRAMEWORK AROUND RADIO

According to Reifová, "radio is a medium for the systematic dissemination of verbal and musical programs of all kinds by means of electromagnetic waves, either wirelessly or by wire, to an unlimited number of dispersed listeners who - equipped with appropriate receiving apparatus - receive the program simultaneously, either individually or in groups." (Reifová, 2004) Hudíková and Habiňáková say of radio that it is "...the second oldest mass medium. It is based on the audio-acoustic principle, i.e. the whole of radio communication is based on acoustics – spreading information by sound using technology and on the auditory principle, i.e. its reception is based on the perceptive specificities of sound perception." (Hudíková, Habiňáková, 2018) Crisell: "What strikes everyone, broadcasters and listeners alike, as significant about radio is that it is a blind medium. We cannot see its messages, they consist only of noise and silence, and it is from the sole fact of its blindness that all radio's other distinctive qualities – the nature of its language, its jokes, the way in which its audiences use it – ultimately derive." (Crisell, 1994) The perspective on defining radio varies based on the paradigm through which theorists view radio. Reifová defines radio through the technological determinants of the medium that enable mediated communication. Thus, she clearly defines radio as a linear broadcasting mass medium that communicates content through linear broadcasting. Hudíková and Habiňáková define radio through its exclusively sound character, from which the so-called radio language is derived. Radio language is "The informational link between the radio broadcaster and the receiver through the communicator, which arises in the media process of information transformation represents a complex system of encoding and decoding, where the participants produce and simultaneously exchange content..." (Lehoczká, Chudinová, 2007) Through the paradigm of radio language, Crisell also defines radio. Interestingly, only Reifová provides a definition that is applicable exclusively to radio and not to podcast. Radio language as a mode of communicating auditory media content is based on the nature of auditory information, so radio language is quite applicable to podcast as well. And therefore, the second and third named definitions of radio may well be applicable not only to radio but also to podcast.

There is no established or universally unified definition of a podcast today. Also in this sense – at the scientific conference for the FMK UCM in Trnava - two Slovak creators who collaborate on podcast production for a very well-known media in Slovakia - Denník SME - had an interesting conversation. Tvrdoň, the host of the podcast Click (a podcast channel about new trends in technology), and Maťková, editor of the daily SME and host of the podcast Dobré ráno, talked about how difficult it is to define a podcast or to explain the podcast phenomenon to older generations. Maťková says that a podcast is the same as a radio archive. Tvrdoň counters that a podcast needs to be defined by the nature of the technology that determines the podcast language - Audio on demand (- the listener listens to audio content anytime, anywhere - authors note). Thus, Tvrdoň characterizes the podcast analogously to how Reifová characterizes radio.

2.1. A short discourse on artistic radio broadcasting

In an attempt to characterize the basic genre divisions of radio broadcasting, the so-called tertiary division is used in addition to other types of divisions. Hudíková and Habiňáková present the following genres of tertiary division of radio broadcasting (Hudíková and Habiňáková, 2018):

- a) Radio news
- b) Publicistic radio production
- c) Artistic radio production

As it is necessary to thematically anchor or more narrowly direct the issue examined in our article, we decided to choose the genre category of artistic radio production. These are - from a creative point of view - the most complex media formats, in which professional actors, directors, sound engineers or music composers and other creative professions are often part of the creative team. The most complex sub-genres of this category in terms of the use of radio means of expression include; radio play, radio documentary and various types of artistic reading such as staged reading, dramatised reading, radio short story.

The radio play is the most complex of all the genres of radio writing because its creators use a variety of storytelling techniques to dramatize the work. In a radio play, the narrative is usually based on the spoken word of the characters and the narrator (played by different actors). In addition to the spoken word, the creators use other means of the auditory channel such as music, foleys, special effects, sound ambiences and silence. The spoken word and other named means of expression have artistic, communicative and psychological functions. (Orban, 2010) In terms of narrative, radio play creators use various literary narrative techniques such as ellipsis for transitions through time and space in the plot, retrospective and chronological narration or a combination of them, flashbacks and flashforwards, metaphors, associations, etc.... The radio play stimulates and works with the

listener's imagination. In terms of editing, parallel editing, rapid montage and other devices established in film language can also be used (artfully and judiciously) in a radio play.

Multiple genres are based on art reading overlap. Radio theorists differ among themselves in their theories both in the names and in the features of the various genres associated with art reading in radio.

"Radio reading is a synthesis of the dramaturg, the director and the actor "(Orban, 2010)... The actor reads the text of an adapted literary work that is "translated into radio language" by the dramaturg. The dramaturg eliminates mainly descriptions of the setting or less essential details in the plot. Foleys and other non-musical and non-verbal components of sound are not usually used in radio readings.

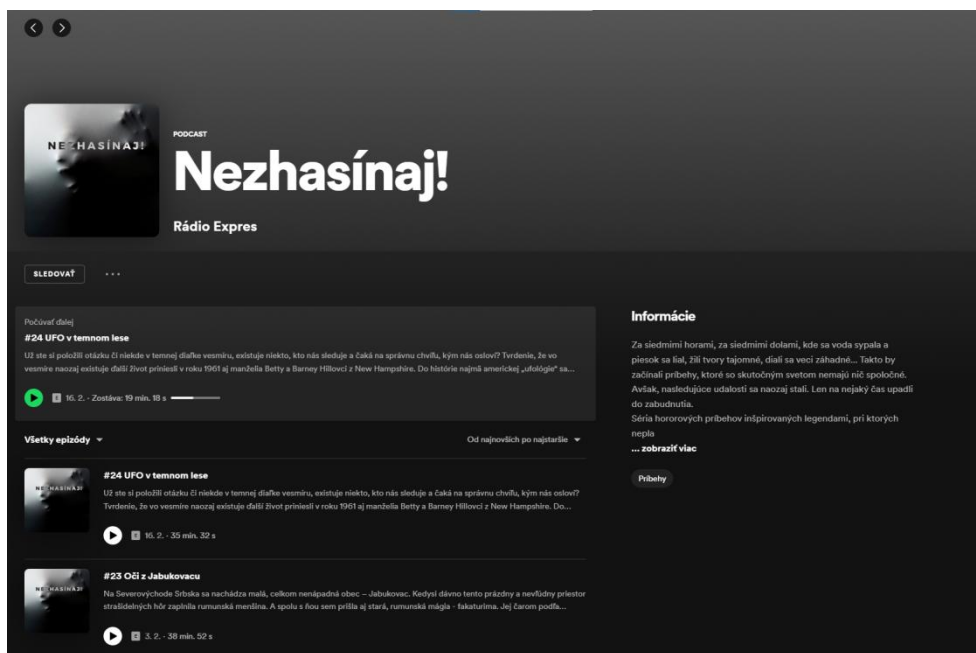
The radio short story is an authorial genre in which the creator arbitrarily creates and does not dramatize another work of art. As in the case of radio dramatisation, the individual characters in this genre are staged by separate actors. The work also contains other elements of sound design such as foleys, music, ambiences, special effects, silence, etc. (Hudík, 2006).

3. PODCAST AND FICTION

Is the podcast, representing a new-younger form of auditory media, in any way built on these established complex art radio genres? The podcast as a relatively new medium is constantly evolving, with some creators moving from simpler forms where a presenter describes an issue to more complex forms where creators employ complex creative processes such as the use of authentic sounds, more complex musical dramaturgy, complex storytelling techniques with pre-set scripts, and so on. Many of these processes, or combinations of them, have been used in radio production in some form for a long time. One of the Slovak podcasts in which the creators use very complex storytelling processes and at the same time it ranks at the top in listenership is the podcast channel *Nezhasínaj!*. Although the stories in *Nezhasínaj!* are based on true events, they contain a number of supernatural phenomena and characters that give the stories the character of a tall tale. The creators also state that they embellished the staged events with authorial input, creating a fictional work. The podcast channel, is on the Spotify platform (long the most listened to podcast distribution platform) into the Fiction genre.

3.1. Podcast channel *Nezhasínaj!*

Podcast channel *Nezhasínaj!* is a media work that consists of 28 episodes as of February 23, 2023. 2 episodes consist of interviews with the creators and offer insight into the creative process and production of the channel. The 2 episodes are trailers for the channel, which serve to give a potential listener a quick indication of whether they are interested in the channel. The other 24 episodes form the core of the podcast channel. These are narrative episodes - in each of them, the creators have treated a separate story from more ancient or recent history (25-700 years). Each story is staged by a single person - the leading Slovak actor Marek Majeský.

Picture 1. Nezhasínaj! – Podcast channel on Spotify

All episodes are primarily horror with elements of mystery and fantasy drama. It is an anthology, as each episode is a separate discrete media work with its own structure, theme, characters and subject matter. The podcast channel is produced by Radio Expres, which is notoriously well-known in Slovakia and has long been ranked first in Slovak radio listenership. The average length of a podcast episode is 36:15:00, the average length of a story episode (excluding trailers and episodes with interviews with the creators) is 36:45:50. The structure of each episode is unified. Each episode of the podcast channel Nezhasínaj! starts with an intro. The purpose of unifying the intros for all episodes is to tune the listener into the atmosphere characteristic of the Nezhasínaj! The uniform outro at the end of each episode serves the same function. By this decision, the creators unify the episodes and give the podcast an auditory identity, which is an important part of all audiovisual and auditory works. Compared to other Slovak podcast channels that can be categorized as fiction on the Spotify platform, the episodes of Nezhasínaj! have a very complex, even literary narrative construction.

3.1. Podcast channel Nezhasínaj! and storytelling practices

Although the story structure of most episodes is chronological, in three episodes - #4 Vyháňač diabla (#4 The devil exorcist), #6 Haitská zombie (#6 Haitian zombie), #15 Vlkolak z Alarizu (#15 Werewolf from Alariz)- the creators worked with a retrospective structure. These episodes are also constructed artfully with an emphasis on clarity. In episode #15 Vlkolak z Alarizu, the creators used ellipsis, i.e., the omission of less important details. After the protagonist kills his wife, the creators do not describe how the protagonist dealt with the crime scene or how he escaped. After he kills his wife the music starts playing and then the narrator tells how the protagonist lives in a new place in a new city. This is a logical dramaturgical decision, as the aforementioned information would have done nothing to advance the plot. The ellipsis is also used in episode #24 UFO v temnom lese (#24

UFO in the dark forest). The protagonists flee from an unknown object in the sky, the tension builds, the object is faster than their car and catches up with them. At the moment when the tension is already peaking, however, the expected moment of catching the protagonists does not come. The plot shifts in time and space, the protagonists waking up with their car parked miles away from the scene of the chase in the dark. This ellipsis is a dramaturgically interesting element, because even in the adapted story, the persons concerned immediately after the event were unable to describe exactly what happened after they were caught by the supposed aliens. Thus, the ellipsis follows the reality of the adapted story. Thanks to this ellipsis, the listener can better empathize with the worried and frightened protagonists. Everything that happened to the protagonists after the encounter with the aliens also remains up to the listener's personal imagination. This psychological element of personal imagination - as an alternative to the detailed descriptiveness of events in the narrative - is a narrative element used by creators of horror stories of various media formats.

All artistically delivered text in the podcast is read by a professional actor, Marek Majeský. The whole spoken word component is therefore based on its quality. Majeský artistically reads both the tapes of all the characters in the stories and the tapes of the narrator. He empathises intensely with each character and thus enhances the authenticity of the whole story. Several episodes featured supernatural creatures such as werewolves, zombies and more. In episode #3 Kikimora, a demon, described as a silent shadow, comes to a young student's bed. It whispers to the student (as described in the narrator's text -) in a rasping voice, "Leave! Get away!" Majesky styles himself into the character and speaks the short line in a very clipped voice. This adds to the creepiness of the story. In episode #24 UFO v temnom lese, the protagonists are a married couple. After the couple overcomes a traumatic experience in the night forest, they begin to believe that they have been abducted by aliens. The woman asks the man, "Barnie. Barnie, what if they weren't our soldiers... or even humans? What if they were beings from another world?" It is clear from the context that the woman is experiencing terror, she is terrified. Majesky stylizes himself into the character, helping the listener empathize with the character's feelings. In addition to the spoken word, the episodes have a fairly rich composition of movements, ambiences, music, and even special effects. In the aforementioned episode #24 UFO v temnom lese, the story begins with a car journey. The peaceful ride is represented by the ambient sound of the car. The information that the listener subconsciously receives is that the action takes place inside the car. The creators achieved this effect by choosing the sound recorded inside the car to illustrate the car. In addition to the informational aspect of the selected sound, the choice of sound also has a psychological effect on the listener. The ambient sound of slow monotonous driving has a calming effect. This calmness could be metaphorically interpreted as the calm before the storm in the context of the (horror) genre. The sound of the car forms a background to the tape of the narrator describing the plot and introducing the characters. During the narrator's text, the sound of the radio tuning up is heard and very quiet contemporary American music begins to play, which the narrator comments, "...the car radio is blaring rock

and roll performed by Elvis Presley." In a short moment we can hear how the artistic means of radio speech such as diegetic music, ambiences and foleys are alternated. A similarly full soundtrack is observable throughout all episodes of the podcast channel Nezhasínaj!. A slight exception is the narrator's bands, which tend to be supplemented with "only" a non-diegetic musical component. Special effects, i.e. sounds representing various extreme psychic states or sounds characteristic of various unreal creatures - zombies, dragons, etc. They are heard only once across the episodes of the podcast channel, and that is in episode #3 of Kikimora. The sparse use of special effects is very surprising considering the genre is filled with many supernatural phenomena and supernatural characters. A college student finds herself in sleep paralysis under the spell of a supernatural being. The creators expressed this specific mental state with a sonic drone (a longer sound motif that is aesthetically close to music, but is less organized in structure and often does not even include the sound of musical instruments). The sound drone representing the mental state of a student in sleep paralysis is made up of a ringing disharmony of high-frequency sounds. In the context of the plot described, however, the drone sounds too little spooky; it would be more suitable for the purposes of a fairy tale than a horror film. All other mysterious and fantastical elements are represented solely by the staging of the narrator.

3. CONCLUSION

Podcast channel Nezhasínaj! is a rather specific work in the media environment of Slovak podcasts. It stands out among other fictional works by the density and variety of artistic means of expression. Well-used means help to make the content engaging and interesting. Through these means, the creators create a specific spooky atmosphere, which is very characteristic of the podcast channel. In our research, we asked the question: Do the creators follow the radio language with their specific language, which the auditory channel allows them to use? Based on the subgenres of artistic radio production defined in the theoretical part of the present study and the data obtained from the research sample, we can claim the following:

Channel Nezhasínaj! contains elements of radio play as it uses a dense composition of artistic devices ranging from music, foleys, ambiences, special effects. The creators also use various narrative techniques such as ellipsis or a combination of retrospective and chronological narration. However, it breaks from the confines of the radio play in that the character of the narrator and the other characters are staged by a single actor.

Radio reading is another artistic radio sub-genre into which the podcast channel overlaps. As is the case with this genre, the podcast channel Nezhasínaj! Uses only a single actor to artistically perform the spoken word. Unlike works belonging to this genre, the channel also uses non-verbal means of radio language. A radio reading, as we state above in the text, should also be a dramatization of another work. The podcast Nezhasínaj! however, consists of original stories inspired by real events - thus it is not an adaptation of other works.

The radio short story is a specific genre that may be exclusive to Slovak radio. Nevertheless, the overlaps between channel and genre are quite numerous. In both cases, the creators use non-verbal means of radio

language, and they are also works of authorship that are not adaptations of other works of art. One of the differences between the channel and classical radio production comes from the audio-on-demand nature of the podcast itself. Thus, the listener can choose any episode - at any time. Audio-on-demand also makes it so that in addition to the auditory identity that is part of both radio and podcast media work, in the case of the podcast, the visual identity of the work is also present. The graphics of *Nezhasínaj!* is adapted to the mountain nature of the podcast channel.

As we can see, *Nezhasínaj!* cannot be immediately classified into one of the classical radio genres. Nevertheless, it is a kind of mix of the above genres and also has its on demand character. As mentioned above in the text, the podcast channel is produced by a leading Slovak radio station. Although this commercial radio does not directly produce classical radio artworks, it produces a podcast channel which is a mix of them. Also, the very fact that the podcast channel, unlike many other podcast channels, is produced by a professional medium suggests that the experience of the creators in the media environment may have helped them in producing a rather complex work of art.

REFERENCES

- Ben. (2021, Feb 8). Why are Podcasts so Popular in 2021? Brandastic. <https://brandastic.com/blog/why-are-podcasts-so-popular/>.
- Crisell, A. (1994, 4 August). Characteristics of radio. In Fiske, J. (ed.) *Understanding Radio*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203131107>
<https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203131107/understanding-radio-andrew-crisell-john-fiske-series-editor>
- Hudík, P. *Môj rozhlas*. Jamex.
- Hudíková, Z., & Habiňáková, E. (2018) *Radio Broadcasting and Radio Production*. Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave.
- Jenča, I. (2013) *Rozhlasová tvorba*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Kolenčík, P., & Hudíková, Z. (2021). Auditive Space as an Information Channel. In Prostináková Hossová, M., Radošinská, J., & Solík, M. *MEGATRENDS AND MEDIA: Home Officetainment*. Faculty of Mass Media Communication, UCM in Trnava. Conference Proceedings from the International Scientific Conference “Megatrends and Media: Home Officetainment”, 21st April 2021. https://fmk.sk/download/Megatrends-and-Media_HOME-OFFICETAINTMENT_conference-proceedings-ISSN-2729-7403-ISBN-978-80-572-0183-0.pdf
- Maťková, J., & Tvrdoň, D. (2021, 21st April) *Ako vzniká podcast Dobré ráno* Faculty of Mass Media Communication UCM in Trnava. <https://fb.watch/iU-XOy1xuy/>.
- Nezhasínaj!* Spotify. <https://open.spotify.com/show/3uyOun5MugMf0INp5Joe9S>.
- Orban, K. (2010). Rozhlasová tvorba. In Tušer, A., Bartošek, J., Kasarda, M., Orban, K., Chudinová, E., Hudíková, Z., & Ondrášik, B. *Praktikum mediálnej tvorby*. Eurokódex.
- Reifová, I. & kol. (2004) *Slovník mediální komunikace*. Portál.

RADIO SOUNDSCAPE IN CONTRIBUTION TO THE COMMUNITY INTEGRATION OF MIGRANTS

Jorge Bruno Ventura, PhD

Universidade Lusófona / Lusófona University Lisbon- Portugal

Abstract

Radio has contributed to changing the perception of Space and Time. In the Space variable, Radio (traditional and online) contributes to the integration of migrant communities through the deepening of Radio characteristics such as the proximity to its listeners and the telepresence that gives the human the sense of presence in a space that is not that of the your physical presence. Migrants go through a series of stages until they are fully integrated into a community or country. One of these phases is the alteration of the physical space. The passage of presence from one space to another motivates social and cultural issues by requiring the need to adapt to new cultures, norms and social habits. As Radio is a means of communication that influences the notion of Space, what role can radio play among migrants and in contributing to their integration of migrant communities? The new dynamics associated with new concepts of radio listening and also its traditional listening model through magnetic waves propagated in atmospheric space promote innovative formats such as podcasts or streaming listening and make it possible for Radio to contribute to the acculturation of migrants through specific content for these audiences. The new reality of Radio allows for the production and distribution of content outside professional environments and privileges the possibility of any person or organization to produce and distribute radio content. The research 'Rádio Étnica e Integração Comunitária' (CICANT/Universidade Lusófona) investigates the contribution of Radio to community integration through the survey and analysis of radio content dedicated to immigrants and by understanding the role of the medium in communities of migrants existing in Lisbon . Portugal has always been a country used to migratory movements. The cultural heritage of the discoveries of the 15th century. They are something that marks the Portugueseness motion and it is in this reality that the city of Lisbon presents itself - a multicultural city where communities of different origins are concentrated and find a space of communion. In this context, the radio can play an important role by enhancing specific content for audiences in migrant communities and can also keep alive one of the main characteristics of Radio: proximity. It is this proximity to its publics that has made Radio remain one of the most important means of communication since its inception and has acted as a strong asset when other means threatened it. In addition to the interpretation of the theoretical role of Radio in the community integration of immigrants, this proposal also presents a practical component on the characterization of a set of contents on Portuguese radio and on the internet that have as target audience some existing immigrant communities in Portugal.

Keywords: Sonosphere, Communities, Radio, Podcast, Migrations

Bibliography:

- Briggs, A. & Burke, P. (2010). *A Social History of the Media*. Polity.
- Castells, M., Cardoso, G., Oliveira., Lemos, A., Lorga, C. & Soares, T. (2002). *A Era da Informação: Economia, Sociedade e Cultura*. Fundação Calouste Gulbenkian.

Hensel, S. (2018). *Migrants, refugees, and the media: the new reality of open societies*. Routledge.

Wise, A & Velayutham, S. (2009). Introduction: Multiculturalism and Everyday Life in Wise, A & Velayutham, S. (Eds.), *Everiday Multiculturalism* (pp. 1-20). Palgrave macmilan

THE EMANCIPATION OF THE RADIO SONOSPHERE

Jorge Bruno Ventura, PhD

Universidade Lusófona / Lusófona University Lisbon- Portugal

Abstract

The radio sound began to be emancipated from the moment it distanced itself from reproduction and gained life from a place such as a studio. For this, there was a strong contribution from the development of sound recording, reproduction and manipulation techniques. These developments transformed the studio into a laboratory and editing room. There is a paradigm shift, because through the emancipation of sound in relation to the medium, radio begins to be thought through its sonic foundation. A new way of constituting reality, in parallel with visual culture, with radio dealing with this transmission and investigation (let us remember, for example, the impact of German and French radio on the development of narratives and sound stagings and on new concrete and experimental music) . That's how some artists started to make specific works for the radio medium (Brecht, Döblin or Beckett). The radio being thought of in a laboratory aspect in terms of the artistic field, and in what would later become the sonic arts. The reflection of Pierre Schaeffer's work is an example of this by focusing on radio as an acousmatic medium. Sound began to be used in the creation of environments and realities. Today, emancipation is in the business models associated with the sound of expanded radio. It is through podcasts and streaming that radio sound gained new emancipatory elements in its relationship with the audience.

Bibliography:

Briggs, A. & Burke, P. (2010). *A Social History of the Media*. Polity.

Fang, Irving (2015). *Alphabet to Internet – Media in Our Lives*. Routledge.

Flichy, P. (2004). *Une Histoire de la Communication Moderne – Espace Public et Privée*. La Decouverte.

Rosa, A. M. (2008). *A Comunicação e o Fim das Instituições: Das Origens da Imprensa aos Novos Media*. Edições Lusófonas.

THE EXPANDED RADIO SONOSPHERE AS AN ELEMENT FOR THE CONSTITUTION OF NEW PERCEPTIONS

Jorge Bruno Ventura, PhD

Universidade Lusófona / Lusófona University Lisbon- Portugal

Abstract

The signs of social implantation shown by the sonic foundation created by the radio sonosphere in the 1930s point the way to the maturity of the medium. The appreciation of radio sound defines a period identified as the golden years of radio. It was around this time that the radio began to emphasize its ability to form communities based on the transmitted sound content – the sonic foundation as an element of unity. The business development model, with broadcast characteristics, contributed to the formation of communities through sharing and the relationship forged between the listener(s) and the sonic foundation of the medium. Through the sound of the radio, a bond of union is defined and new perceptions are created for temporal and spatial dimensions. These communities are formed and thought of as auditoriums that come together to listen to content, first in the public space and, later, in the domestic space or in recreational clubs. In order to better understand the characteristics of these communities, we propose a reflection on the relationship between radio and listeners: a relationship that is built from voices, sound narratives and music and that is developed here in an attempt to understand the reception and the social reactions. Today, it is the radio soundsphere expanded through podcasting and streaming that lays the groundwork for new perceptions and developments. The work presented here is intended to show the facets that the sound generated by expanded radio allows in the development of various facets such as social and economic.

Keywords: Sonosphere, Communities, Radio, Podcast

Bibliography:

Cruz, Carla. (2008) *A Telerealidade*, Lisboa, ISCSP.

Douglas, Susan (2004). *Listening in – Radio and the American Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Fang, Irving (2015). *Alphabet to Internet – Media in Our Lives*. New York: Routledge.

IJsselsteijn, Wijnand A. (2005). *History of Telepresence*. In Oliver Schreer, Peter Kauff & Thomas Sikora (Ed.), *3D Videocommunication - Algorithms, Concepts and Real-Time Systems in Human Centred Communication* (pp. 7-21). West Sussex: Wiley.

NEW LIFESTYLE OF YOUNG PEOPLE-OVERWHELMED BY INTERNET?

PhD Zrinka Puharić MD

Dean of University of Applied Sciences Bjelovar Croatia

Filip Puharić

Medical faculty Rijeka, Croatia

Background:

From the number of the world's population (7.9 billion), the number of Internet users by 2022 is about 5.3 billion. The prevalence of the Internet in Croatia (4.1 million inhabitants) reached 3,787,838 users.

Material and methods:

The paper examines the internet addiction of 588 high school students. The first part of the standardized survey (K.S.Young) presents the sociodemographic data and the second part contains the addiction scale. The results of the study show that mild addiction is shown by 354(60.8%) respondents, moderate by 59(10.1%), and severe by 6(1%) respondents.

Results:

The results on the mild addiction scale show statistically significantly influenced by the type of school (gymnasium vs. technical school), increased frequency of alcohol consumption and active involvement in free activities outside of school.

The results of the scale of the medium level of addiction with regard to the observed variables do not show a statistically significant influence on the result. The results of the scale of severe level of addiction show a statistically significant influence on the result with regard to the type of school (technical vs. gymnasium) and the place of residence (village).

Logistic regression showed that respondents who are addicted to the Internet have a 0.655 higher probability of alcohol consumption.

Conclusions:

Internet in our lives is inevitable and has numerous positive impacts, but also can bring negative consequences (abuse, identity theft, hate speech, sexual exploitation of minors, etc). In order to protect young people, multisectoral cooperation in education and prevention.

Key words: internet addiction, prevention, education, high school students, sociodemographic variables

THE ROLE OF DIGITAL MARKETING IN THE EDUCATION SECTOR

Prof. Vesna Baltezarevic, PhD
Megatrend University, Faculty of Law, Belgrade, Serbia, ORCID NO: 0000-0002-8325-6620
Communication

ABSTRACT

In recent years, the education sector has faced increased competition both locally and globally. Existing marketing activities become insufficient and inadequate. The education sector is forced to approach innovative methods to ensure visibility and competitive advantage, as well as for promotional messages to reach the targeted group. For education sector, students and potential future students represent the primary target group. In order to attract new students and keep those who are in the process of studying, it is necessary for educational institutions to adapt their marketing strategies to the new conditions and preferences of this segment of potential consumers. Given that members of the younger population are increasingly focused on the digital environment, the application of traditional marketing methods does not provide satisfactory results. Generations of young people are most often in a virtual environment where they exchange information, messages and where they encounter promotional activities regarding education. Digital marketing tools which are primarily oriented towards the digital environment, can enable more efficient interaction with students (consumers), as well as to hear the needs and wishes of this target group through a two-way communication channel, which can help them to prepare an adequate response through a customized marketing campaign. Digital methods, in addition to bringing significant savings in marketing activities compared to traditional ones, provide better differentiation of organizations, better image and can help in creating a large base of loyal consumers. Among the many digital marketing activities, website SEO optimization for search engines, social media content marketing, influencer engagement and review updates have proven to be the most effective in the education sector.

Keywords: Education sector, Digital environment, Digital marketing, Students

Introduction

Digital marketing, as a continuation of traditional marketing, has gained importance in all areas in recent years, including in the educational sector. Educational institutions with the help of digital marketing strategies can communicate more effectively with their target market and promote their services and ideas. As students, mostly young people, are the protagonists of the digital age and are very inclined to use digital devices, it is important for organizations to create access via computers or mobile phones (Truong & Simmons, 2011). Ever since the Internet was formed, universities have been using digital strategies to reach stakeholders. Search engine optimization (SEO), search engine marketing (SEM), and social media (SM) marketing channels such as Facebook and Twitter are newer techniques that help institutions target students and thereby increase brand

exposure. Digital marketing is key in the democratization of information, bringing personalized content to the masses on an unimaginable scale. Social media channels are considered ideal platforms for engagement and interaction among the youth, who are always in search of interconnectedness (Jain, 2019).

Kusumawati believes that digital media is an important element in the decision-making process of students about which college to choose. It has been found that students rely heavily on various digital platforms to gather information regarding various offers, thus greatly influencing their decision-making process (Kusumawati, 2019). Digital marketing activities, in the context of the educational sector, offer a variety of opportunities, such as the use of social networks for advertising and information exchange purposes, websites, student and expert reviews, video marketing, search engine optimization and influencer marketing. All of them, if they are precisely adapted to the target market, can enable differentiation and improvement of the position on the market, but also greater attractiveness among the target audience, who in a sea of different options can choose the one that managed to understand the needs and wishes of students most effectively. Their main job is to represent and recommend brands to other users (their followers) and thus influence consumer attitudes about brands and possibly strengthen their purchasing decisions (Kwiatek, et al., 2021).

Literature review

Digital marketing as a sub-branch of traditional marketing uses modern channels for marketing products to communicate with the target audience. Media such as the web, e-mail, wireless media combined with digital data are the tools that govern all activities in digital marketing (Chaffey & Ellis-Chadwick, 2019). Digital marketing is not traditional marketing driven by digital factors, but a new approach with its own characteristics and dynamics (Todor, 2016). In modern society, technological progress and changing consumer demands have stimulated the use of digital marketing (Marc & Vecchia, 2020) (which uses all digital media, including the Internet, mobile and interactive channels to develop communication and information exchange with customers (Pride & Ferrell, 2016). In digital marketing, communication is two-way, which provides feedback from the market, used in the decision-making process (Ravić, et al., 2022).

Kotler et al. (Kotler) believes that in adapting to new technologies, most consumers are excited and worried at the same time (Kotler, et al., 2016). New technologies today allow people to conduct most of their daily activities in a digital environment. Businesses, financial transactions, purchasing products, communicating with friends or having fun are done through a computer or mobile phone. When a consumer wants to get information about a brand, generally, as the first step in the process of making a purchase decision, they will look at reviews on the Internet, or consult with their peers or experts in a specific field. Unfortunately, consumer concerns relate primarily to the escalating trend of cyber fraud (phishing, credit card fraud, identity theft), which have generally shaken consumer confidence in digital technologies.

The ability of digital machines to use algorithms to communicate with other digital machines and engage in deep learning has transformed the market by changing information that is very useful to companies (Rindfleisch & Malter, 2019). The world is overcrowded with advertising messages, the market is fiercely competitive, and consumer demands are becoming increasingly complex. Digital marketing can offer companies the opportunity to overcome these obstacles, primarily through more efficient and faster communication with clients and gathering information about the target market that allows a better understanding of consumer preferences. Activities of this type of marketing can provide market differentiation, competitive advantage, consumer loyalty, strengthening of brand image and of course, higher profits. The use of digital marketing helps companies achieve their marketing goals at a relatively low cost (Ajina & Tvaronavičienė, 2019).

Social networks have perhaps had the greatest impact on the product branding process. Organizations create brand equity through brand awareness, the levels of which are recognition, recall, top of mind, word of mouth. There are different aspects of branding and they are heavily influenced by social media (Johansson, 2010). Digital marketing has basic forms such as: content marketing, social media marketing, search engine optimization (SEO), pay per click, email marketing, etc., (Goic, et al., 2021) recently, marketing influencers have been increasingly used in practice, which has proven to be a very successful method for shaping consumer perceptions of a specific brand in the digital environment.

Over the past few years, like many sectors, the higher education sector, which is exposed to an extreme level of competition, has also undergone a radical change. In accordance with the transformational development of information and communication technologies (ICT), the education sector is experiencing an unstoppable transformation (Bock, et al., 2014). Research conducted by Lorange (2017) confirmed that most universities and educational institutions use digital marketing to communicate with students and reach potential applicants. Fagerstrøm and Ghinea (2013) pointed out the shortcomings of traditional marketing in the context of higher education. According to them, traditional promotional tools no longer work, as consumers increasingly make decisions based on evidence. Information is no longer obtained through inquiries, but the trend is to use digital media for the dissemination of knowledge and broad communication.

Approximately 50% of website views come from mobile devices, which is why most educational institutions are now trying to target mobile audiences for their marketing campaigns. Also, more than two-thirds of students surveyed say they prefer to receive a mobile message for any updates or reminders, making mobile marketing crucial to the education industry. In order to target this audience, educational institutions are now trying to make their content interesting and in an easily accessible format (Kaushik, 2017). Companies have implemented digital marketing strategies that run on that media platform to provide an interactive, focused and measurable way to reach consumers (Lamberton & Stephen, 2016).

When using a digital marketing strategy, the company needs to build a structured framework, and only after making a decision about what it wants to communicate, and which market to target, the organization can start implementing the strategy (Castronovo & Huang, 2012). Digital marketing has expanded the boundaries of education and it is no longer difficult for institutions of this sector, from all over the world, to market themselves to their audience. Due to the wide spread of information, educational institutions have the opportunity to show the opportunities that students can get from the services they provide, not only in the country but also in the world market (Baltes, 2015). In the case of international education, it is crucial to use social media in order to connect faculties with potential international students. At the global level, as research has confirmed, as many as 83% of young people (between 18 and 29 years old) use social media, and they are the main means of disseminating information for them (Duggan & Brenner, 2012). In international education, search engine optimization (SEO) creates a significant result when it increases viewer traffic. Since keywords are very similar among all websites in this area, it is necessary for corporations to work with marketing departments to generate specific keywords that can attract more users from their target audience (Satish & Sunil, 2012). The strategic approach must be aligned with branding promotion to target smart, practical and tech-savvy students, as the goal is to raise visibility and increase student retention (Lambooy, 2011). Effective communication is ensured through customer relationship management (CRM) tools. Digital marketing must have the ability to aggregate data from company software, CRM, third-party websites and social media (Terry, 2016). In a comparative study between a company and an international educational institution, a framework was formulated that includes different touch points for a digital advertising campaign, where it was pointed out that CRM is a very important element in the campaign (Fierro, et al., 2017).

The institution's website serves as a valid input for decision-making. Prospective students are most likely to first browse a university's website for relevant information in order to decide whether to eventually apply to their desired college (Schimmel, et al., 2010). Websites that follow standard accessibility guidelines increase search engine visibility. Gathering social media directories under one roof, creating a special interest group, promoting content through student ambassadors and academic faculty members add to the attractiveness and effectiveness of a website (Salesforce Marketing Cloud, 2013). It is desirable to enrich the website with multimedia content, positive reviews from experts in the field, as well as the experiences of current and previous students (such as a testimonial session). One of the effective digital marketing strategies is sharing content about student experiences on social networks. This is the best social proof, and their statements can be obtained (and later published) in text, video or verbal format. It is important to emphasize that they can be posted as reviews of an educational institution within Google reviews and on social media platforms, not just on a website (Kraftdig, 2022).

One of the main reasons why universities use social platforms, such as Facebook, is to promote university news, academic work, research, and the recruitment of academic staff. Online learning and blended learning are currently the dominant pedagogies in higher education. Despite the abundance of evidence on the impact of online technologies on the learning process, what is generally lacking is a framework for systematic implementation (Milutinović & Baltezarević, 2021). An international survey of students showed that the number of university candidates who use social media for university research has increased by an average of 20% compared to previous years. Facebook, YouTube and Instagram are the most popular platforms, while others such as LinkedIn and Pinterest are also regularly used (Peruta & Shields, 2018). The Instagram pages of the five best-rated universities (according to the academic ranking of world universities), suggest the publication of interesting content that appeals to emotions, because such content has a greater impact on engagement than standard advertising messages (Bonilla, et al., 2021).

The adoption of video marketing in universities has impressive, tangible and measurable results in the Internet environment. Most prospective students when searching for information about universities want a more general overview of what they offer, rather than specific information about degrees or programs. Mostly, they ask for detailed information such as courses of specific programs or information about academic staff. Since there are many stages between the initial research and the final choice of university, certain video content can be used for each stage and positively influence the student's final decision (Focus Edu Solutions, 2018). It can be sublimated that in order to attract visitors to the website, which is the first step of the methodology and represents the initial phase of the digital marketing strategy, the leading role is played by providing the right content, in the right digital place, to the right audience and at the right time (Halligan & Shah, 2009). Camilleri (2020) adds that it is recommended to use the local language of future students and take into account their socio-cultural norms, beliefs and expectations when marketing educational services.

Using influencers and their impact on consumers is not a new concept in marketing. For years, companies have used product placement campaigns and hired celebrities to advertise their brands, however, the evolution of the social media environment has allowed virtually anyone to become a social media influencer, as an independent third party that shapes audience attitudes through blogs, tweets, and the use of other social media. It is crucial for brands to understand how to engage influencers and create a healthy, productive and long-term relationship with them (Audrezet, et al., 2018). It's no secret that influencers who recommend products and/or services on social networks are hired by companies and adequately rewarded (with money or goods). Although very often their announcements and recommendations are "marketed" so that they appear to their followers as sincere, this is actually often not necessarily true. Today, there are many platforms that help broker relationships between companies and social media influencers. Companies can find "real influencers" (tailored to the target

market) and start collaboration using platforms such as Tapinfluence, UpInfluence, Social Bakers, Famebit, etc. (Jackson, 2018) Higher education can greatly benefit from influencer marketing, if an adequate influencer is selected, which is why an analysis of social media channels and the location of places wherever the institution's hashtags appear must be conducted. It is desirable to select individuals who have already spoken positively about a specific educational institution and analyze their reach and number of mentions. As part of a cohesive digital marketing plan, influencer marketing can be an extremely effective tool in attracting consumers and generating profits (Fullfabric, 2022).

Conclusion

The digital environment has become an indispensable place for marketers to promote their products and services. The education sector also promotes its services more and more with these methods, because they are the most effective means of reaching the target market of this sector. In the process of making decisions about which faculty to enroll in, potential future students will, as a first step, look for information on the Internet. If the institution's website is regularly updated, optimized, enriched with multimedia content and reviews of previous and current students, as well as reviews of experts in the field, it is more likely that Internet users will regularly return and check the content. Social network sites, as a place where young people spend most of their free time, are a potentially very powerful marketing weapon, which, first of all, can be used to collect information about users, and after analyzing the same, to adapt communications with consumers, and final products or services to precise consumer requirements. One of the most effective marketing strategies, influencer marketing, involves the engagement of a person who is recognized in society in a certain area as a creator of public opinion. Such persons recommend brands or, in the specific case, the services of an educational institution to their followers in the digital environment, and thus influence their decisions about further education, for which they are adequately rewarded. In this way, influencers motivate other Internet users to further transmit information through the virtual space and initiate positive electronic word-of-mouth communication. In the end, this process can improve the image of a specific institution in the public and improve its position on the market, but also provide new consumers – students, in this case.

Literature

- Ajina, A. S. & Tvaronavičienė, M. (2019). The perceived value of social media marketing: An empirical study of online word-of-mouth in Saudi Arabian context. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(3), 1512–1527. [https://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3\(32\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3(32))
- Audrezet, A., de Kerviler, G., & Moulard, J. G. (2018). Authenticity under threat: When social media influencers need to go beyond self-presentation. *Journal of Business Research*.
- Baltes, P. (2015). Content marketing - the fundamental tool of digital marketing. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series V: Economic Sciences*, 8 (2), 111-118.

- Bock, D. E., Poole, S. M., & Joseph, M. (2014). Does branding impact student recruitment: A critical evaluation. *Journal of Marketing for Higher Education*, 24(1), 11–21.
- Bonilla Quijada, M. D. R., Perea Munoz, E., Corrons, A. & Olmo-Arriaga, J. L. (2021). Engaging students through social media. Findings for the top five universities in the world. *Journal of Marketing for Higher Education*, 1-18.
- Castronovo, C., & Huang, L. (2012). Social Media in an Alternative Marketing Communication Model. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 6 (1), 117-131.
- Camilleri, M. A. (2020). Higher education marketing communications in the digital era. Strategic marketing of higher education in Africa. London: Routledge. <https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/50640/1/HEI%20Marketing%20Communications.pdf> (Accessed: 20, February 2023)
- Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). Digital marketing: Strategy, implementation & practice. Pearson uk.
- Duggan, M., & Brenner, J. (2012). The demographics of social media users. *Pew Research Center's Internet & American Life Project*, 2-14.
- Fagerström, A., & Ghinea, G. (2013). Co-creation of value in higher education: Using social network marketing in the recruitment of students. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 35(1), 45–53.
- Fierro, I., Arbelaez, D., & Gavilanez, J. (2017). *Digital marketing: A new tool for international education*. <https://doi.org/10.14482/PEGE.43.10594>
- Focus Edu Solutions (2018). *Why Video Is the Best Marketing Strategy for Colleges*. <https://www.focusedusolutions.com/blog/higher-education-marketing-videos-are-a-great-outreach-strategy/> (Accessed: 20, February 2023)
- Fullfabric (2022). 6 Digital Marketing Strategies In Higher Education. <https://www.fullfabric.com/articles/6-digital-marketing-strategies-in-higher-education> (Accessed: 20, February 2023)
- Goic, M., Rojas, A., & Saavedra, I. (2021). The effectiveness of triggered email marketing in addressing browse abandonments. *Journal of Interactive Marketing*, 55, 118–145. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2021.02.002>
- Halligan, B. and Shah, D., (2009). *Inbound Marketing: Get Found Using Google, Social Media, and Blogs*. New York, USA: John Wiley & Sons.
- Jackson, D. (2018). Top 8 Influencer Marketing Trends for 2018. Sprout Social. <https://sproutsocial.com/insights/influencer-marketing/> (Accessed: 17, February 2023)
- Jain, R. (2019). Digital Marketing In Higher Education: Importance, Benefits And Impact. Digital Marketing In Higher Education: Importance, Benefits And Impact. <https://www.asmaindia.in/blog/digital-marketing-higher-education-importance-benefits-impact/> (Accessed: 20, February 2023)
- Johansson, M. (2010). Social Media and Brand Awareness a case study in the fast moving consumer goods, Lulea University of Technology, 129.
- Kaushik, S. (2017). Current Digital Marketing Stats and Trends in Education Industry. <https://armworldwide.com/current-digital-marketing-stats-and-trends-in-education-industry> (Accessed: 20, February 2023)
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2016). *Marketing 4. 0: Moving from Traditional to Digital*. Hoboken: John Wiley & Sons, Incorporated.
- Kraftdigi (2022). Top 10 Digital Marketing Strategies For Educational Institutes in 2022. <https://www.kraftdigi.com/top-10-digital-marketing-strategies-for-educational-institutes-in-2022/> (Accessed: 19, February 2023)
- Kusumawati, A. (2019). Impact of Digital Marketing on Student Decision-Making Process of Higher Education Institution: A Case of Indonesia. *Journal of E-Learning and Higher Education*, 1-11. <https://doi.org/10.5171/2019.267057>
- Kwiatek, P., Baltezarević, R. & Papakonstantinidis, S. (2021). “The impact of credibility of influencers recommendations on social media on consumers behavior towards brands.” *Informatologia*. Vol. 54 No. 3-4, 181-196
- Lamberton, C., & Stephen, A. T. (2016). A Thematic Exploration of Digital, Social Media, and Mobile Marketing: Research Evolution from 2000 to 2015 and an Agenda for Future Inquiry. *Journal of Marketing*, 80 (6), 146-172.
- Lamboy, JV. (2011). Implications of Branding Initiatives in Higher Education Among Trademarked Institutions in Californial, Doctoral Dissertations. Paper 8. 2011, <https://repository.usfca.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=diss.> (Accessed: 20, February 2023)
- Lorange, P. (2017). ‘Higher Education Digital Marketing’. <https://www.keystoneacademic.com/higher-ed-marketing/Higher-Education-Digital-Marketing> (Accessed: 19, February 2023)

- Marc, P. K., & Vecchia, M. D. (2020). The Digital Marketing Toolkit: A Literature Review for Identifying Digital Marketing Channels and Platforms. *New Trends in Business Information Systems and Technology*, 251-265. DOI: 10.1007/978-3-030-48332-6_17
- Milutinović, O. & Baltezarević, B. (2021). Razvoj tehnologije i integrativni pristup istraživanju onlajn obrazovanja, *Baština*, sv. 53, 477-485,
- Peruta, A., Shields, A., (2018). Marketing your university on social media: a content analysis of Facebook post types and formats. *Journal of Marketing for Higher Education*, 28 (2), pp. 175-191.
- Pride, W. M. and Ferrell, O. C. (2016). *Marketing*, 18 Ed. Boston, USA: Cengage Learning.
- Ravić, N., Baltezarević, R. & Radić, N. (2022). Istraživanje upotrebe digitalnog marketinga u malim i srednjim preduzećima u Republici Srbiji. *Megatrend revija*, Vol. 19, No 2, 2022: 1-12.
- Rindfleisch, A., & Malter, A. J. (2019); *Marketing in a Digital World* (Vol. 16). Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Salesforce Marketing Cloud (2013). *Social Media for Higher Education*, <http://www.exacttarget.com/sites/exacttarget/files/social-media-for-higher-education.pdf> (Accessed: 18, February 2023)
- Satish, B., & Sunil, P. (2012). Study and Evaluation of user's behaviour in e-commerce Using Data. *Research Journal of Recent Sciences*, 1 (1), 375-387.
- Schimmel, K. Motley, D. Racic, S. Marco, G. and Eschenfelder, M. (2010). The Importance of university web pages in selecting a higher education institution, *Research in higher education Journal*.
- Terry, C (2016). The role of digital marketing in the higher education sector, Digital balance ltd., <https://slidex.tips/download/the-role-of-digital-marketing-in-the-higher-education-sector> (Accessed: 20, February 2023)
- Truong, Y., & Simmons, G. (2011). Perceived intrusiveness in digital advertising: Strategic marketing implications. *Journal of Strategic Marketing*, 8 (3), 239-256.
- Todor, R. D. (2016). Blending traditional and digital marketing. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences. Series V*, 9(1), 51. [https:// docplayer.net/22152061-Blending-traditional-and-digital-marketing.html](https://docplayer.net/22152061-Blending-traditional-and-digital-marketing.html) (Accessed: 19, February 2023)

ANIMAL CODE IN ENGLISH LINGUOCULTURE

Volodina Ekaterina
Rostov State University of Economics (RINH)
ORCID NO 0000-0002-5389-1076

ABSTRACT

The zoomorphic or animalistic code of culture is a set of ideas about the animal world, the nominations of animals and other living beings that designate them as a whole or their parts, and specific characteristics that complement their natural properties with meanings that are functionally significant for culture. Zoonyms, as units of the animalistic code, help in identifying the specifics of a particular culture and language. In the course of the study, a comparative and linguocultural analysis of the English units of the phraseological fund selected by us was carried out.

Zoonyms, or zoolexemes denoting representatives of the animal world, are considered the cultural component of each language. These include, in particular, animalisms - phrases formed from the names of animals, as well as zoomorphisms - designations of animals in a metaphorical sense in order to characterize a person and his actions, the significance of which is realized as part of phraseological units. The expression of zoonyms is "present" in the customs of any state culture (in social and agricultural rituals, in beliefs, signs, songs, parables, phraseological units). L. V. Savchenko identifies the following animalistic subcodes:

1. Theriological code (lat. theria - beast) - a set of zoonyms for designating animals ("to play cat and mouse").
  2. Ornithological code - a set of zoonyms for designating birds ("shot sparrow").
  3. Ichthyological code - a set of zoonyms for designating fish ("business sharks").
  4. Insectological code (Latin insectum - insect) - a set of zoonyms for designating insects ("cockroaches in the head").
  5. Herpetological code - a set of zoonyms for reptiles ("bookworm").
  6. Amphibiological code (lat. amphibia - amphibians) - a set of zoonyms for designating amphibians ("like a frog on hummocks").
  7. Carcinological code - a set of zoonyms for the designation of crustaceans ("where crayfish hibernate")
- Zoonym component *mouse*.

The mouse is a quiet, weak, inconspicuous creature that harms the household.

The most common phraseological unit *quiet as a mouse* is used in relation to quiet and calm people. Despite the fact that mice squeak very loudly, they need to remain quiet so as not to fall into the clutches of predators. Most likely, this judgment gave rise to an idiom.

While in the military, I had a roommate that loved to sleep in on the weekends. So, I would try to be as quiet as a mouse whenever I got up.

In addition to idioms, there are many proverbs based on the "mouse". For example, It is a poor mouse that has only one hole means "we should not rely on only one way of salvation, but we should keep in mind several ways." This refers to a person who knows only one way out of the situation and cannot think of others.

“Don’t make yourself a mouse, or the cat will eat you” means “if you are too modest, people will take over you and crush you.” The proverb advises not to become easy prey for stronger or more successful people who can break you.

The zoonym components *wolf* and *sheep* are the most commonly used zoonyms in English.

The English expression *a wolf in sheep's clothing* is used to characterize an evil person pretending to be kind. This idiom goes back to the words of Jesus in the Gospel of Matthew (Matt. 7:15): "... beware of false prophets who come to you in sheep's clothing, but inwardly they are ravenous wolves."

This zoonym is based on stereotypical ideas about the wolf and the sheep. The wolf in this case is a symbol of cruelty, composure, danger, and the sheep, in turn, is a symbol of meekness and humility.

Another full equivalent is *man is to man a wolf*. This expression is used to describe human relationships in which enmity and selfishness prevail. The image of the wolf here is characterized by hostility, conflict and negativism.

Zoonym component *tiger*.

The tiger is a large, ferocious predatory animal.

A paper tiger means "an outwardly dangerous, but in fact a powerless, harmless person or thing." It is said in a mocking form about a person who looks intimidating, makes you afraid, but in fact is a dummy, unable to harm. Usually this phraseological unit is used in a political and military context.

Canada has even promised to send six CF—18's... but militarily, Canada has descended to the level of a paper tiger cub.

The tiger is considered a dangerous and bloodthirsty predator. That is why the zoonym "tiger" is used in phraseological units to express such an emotion as, for example, aggression.

The animal world directly interacts with the human world, so the appearance of zoonyms in the language is more than natural. Zoonyms, fixed in the vocabulary and phraseology of a particular language, make up the linguistic picture of the world and reveal universal – common to all mankind - ideas about the environment and specific - national - features.

ASPECTS OF TANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN ROMANIA

Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO
Arizona State University, Phoenix, USA / Romanian
Language Institute, Bucharest, Romania
ORCID ID: 0000-0002-7975-3800

ABSTRACT

Nowadays, the objectives of culture express the intentions of preserving social cohesion through participatory cultural events; changing the destination of spaces belonging to vernacular culture, through artistic interventions or introducing creative activities; promoting imagination and creativity by stimulating the practice of art; developing entrepreneurship and economic activities by supporting cultural and creative organizations, in non-profit or private sector. Therefore, it is extremely important to find a balance between the traditional value and the real need of the culture consumer of the XXI century. The specificity of such a proposal takes into account the fact that, in a museum, an object becomes art through its dislocation, by the artist, from the everyday space, and it is integrated in an aesthetic horizon. Therefore, the form of innovation, born from the interaction between art, aesthetics, design and entertainment, benefits from a wide range of economic activities and enterprises that want to remain competitive. Methodologically, the analyses of cultural policies regarding vernacular monuments, in order to facilitate a dialogue between cultural tangible heritage and contemporaneity shows how traditional culture is reinterpreted for the contemporary public in order to reproduce some aspects of preserving traditional values.

Thus, the purpose is to change the memory of the gesture into a patrimonial element of exceptional importance and to bring altogether cultural, social and economic benefits. Such a perspective becomes a framework for reflection and dialogue on the cultural, economic and social importance of gesture memory and its integration into a development perspective.

Keywords: Cultural heritage, Diversity, Vernacular culture

STIGMA, SOCIAL PHOBIA, SELF-ESTEEM AND ACADEMIC ACHIEVEMENT IN STUDENTS WITH PHYSICALLY DISABILITY

Dr. Mamoon Mushtaq

Punjab Higher Education Department, Lahore Pakistan

Arfah Ayesha Shahid

Ghulam Ishaq Khan Institute of Science & Technology, TOPI, KPK

Abstract

Objective: To find out the relationship among perceived physical disability stigma, social phobia, self esteem and well-being in physically disabled adolescents.

Methodology: The study was conducted in Pakistan Society For The Rehabilitation Of The Disable (PSRD) high school, Ichra, Lahore, a special education institution, by using survey research design. Sample of 300 physically disabled students was taken from special education institutes. Age range of the participants was from 11 to 20 years. Postsecondary Student Survey of Disability Related Stigma (PSSDS) was used to assess stigma. Social Interaction Anxiety Scale (SIAS) was used to measure social phobia and State Self Esteem Scale (SSES) was used to assess the self-esteem and Mental Health Inventory-5 (MHI-5) by Theunissen & Jansen, (2011) was used to assess the mental health of the research participants.

Results: A statistically significant correlation of perceived stigma of disability with social phobia ($r = .56$, $p < .001$) and self-esteem ($r = -.54$, $p < .001$) was found in adolescents with physical disability. Similarly, perceived stigma turned out to be a significant positive predictor of social phobia ($\beta = .40$, $t = 5.78$, $p < .001$) and negative predictor for self-esteem ($\beta = -.34$, $t = 3.64$, $p < .001$). Results of demographic variables suggested that fathers' profession, mothers' education, monthly Income and Joint family system predicted social phobia and account for 4.2% variance in the outcome variable ($R^2 = .042$). Amongst demographic variables, low monthly income appeared as the most significant positive predictor of social phobia ($\beta = .47$, $t = 5.29$, $p < .001$) and negative predictor of self-esteem ($\beta = -.44$, $t = 3.72$, $p < .001$). Similarly stigma appeared a positive predictor of social phobia and negative and significant predictor of self-esteem and mental health in physically disabled students.

Conclusion: Perceived disability stigma is significantly correlated with social phobia and self-esteem in physically disabled adolescents.

Key Words: Perceived disability stigma, Social phobia, Self-esteem, mental health, Physical disability, Adolescents

PERCEIVED PARENTING STYLE AND MENTAL HEALTH AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN UNIVERSITY STUDENTS: MEDIATING EFFECTS OF RUMINATION PATTERNS

Dr. Mamoona Mushtaq
Punjab Higher Education Department, Lahore Pakistan
Hira Bashir
MS Clinical Psychology, University of Lahore

Abstract

The present study aimed to find out the relationship between Perceived parenting style, rumination patterns and mental health in university students and mediating effects of psychological well-being. Data were collected from male and female university students. The sample consisted of 300 students of the BS and MS programs (181 male and 119 female). Correlational research design along with a non-probability purposive sampling technique was used to collect data from participants by using tools i.e. Perceived Parenting Scales (Gerlsma, Arrindell and Vanderveen, 1991), Rumination Response Scale (Hoeksama and Morrow, 1991), and Psychological Well-being Ryff, 1989) and General Health Questionnaire (Goldberg and Williams, 1979). The results revealed that there was a significant positive relationship between parenting style, rumination response, psychological well-being, and general health in university students. Results also revealed a full mediation of rumination patterns in relationship between perceived parenting styles and mental health and well-being in adults.

Keywords: parenting style, psychological well-being, rumination

POST COVID-19 EDUCATION SYSTEM IN ALBANIA**Eris DHAMO Dr.****Social Science Faculty, University of Tirana, Albania****Fiona TODHRI Prof.Asoc.Dr.****Social Science Faculty, University of Tirana, Albania****Nevila FURXHIU Prof.Asoc.Dr.****Social Science Faculty, University of Tirana, Albania****ABSTRACT**

Education is the smart “weapon” we have against inequalities. Through education we can guarantee safe development of society and well-being, but Covid-19 isolation made education component an online instruction full of challenges. At early stage of lockdown, because of internet deficiency and lack of official education platforms in Albania education system got different arrangements according to children and teachers possibilities to teach and learn. In this way, this crisis forced the entire stakeholders to rethink our education system, but next what’s? This is the aim of this study, to explore and understand how this pandemic changes the educational path in the future.

This study was a document study and we apply document analysis, which was refers to the review by the researcher of written materials (Russell, 2003). A systematic approach for document analysis in education policy was carrying out during April-May 2022. As Creswell, (2013) guide, data collection and analysis are frequentative and are characterized by individual design; this research design enables researchers to follow up on the findings of their study to improve their information in terms of how to obtain new data or interpret existing ones.

This study findings show that, from preschool to universities institutions, everyone has struggled, overcome challenges, and huge amount of work has been done to overcome the hurdles, and online learning continuity and learning attitude development are most two risky elements. Actually, we are not ready, when we needed to shift the education paradigm from traditional chalk-talk method to online learning technique. We still don’t know if we ever will shift again to distance learning, but we know we had to build and adopt effective system and to enabled teacher and students to be equipped with digital competence. We know how hard is to change students’ place of living environments and lack of access to technology, so we have to start changing our way of furnishing education

Institutions need to be “armed” with proper infrastructure, to handle new academic perspective: teachers need to be trained under advance technology application and artificial intelligence reality; literature contents need to be developed, collaborations need to be built and the list goes on. Suggestions are for videos and technology platforms, and after-school technologic programs as a prepare means for future education.

Keywords: *education, technology, Albania, online learning, services for education.*

TEACHER REFLECTION STRATEGIES IN ELT: THREE CASE STUDIES

Abdullah al Mahmu

Senior Lecturer, Language and Education, University of Liberal Arts Bangladesh

Sabrina M. Shaila

Former Assistant Professor, English, United International University, Bangladesh.

ABSTRACT

In line with the trend of systematization and institutionalization of education, the commonsensical practice of teachers, such as ‘reflection’ and ‘customization’, has become a significant pedagogical component with substantial key ideas, formulaic categories and methods. It can be utilized as a major instrument for developing teachers and enhancing the quality and outcome of teaching. This paper, with a particular connection to English language teaching, has reviewed and proposed some useful teacher reflection strategies that vary from individual to institutional to mixed-category in terms of implementation. Based on case studies and experiential qualitative data, the paper simplifies reflective teaching as a viable instrument for ELT practitioners. It suggests that a teacher’s personal notes on individual students’ ability and performance, information about their socio-cultural background, his/her personal interaction with them, a teacher’s record of own teaching, students’ evaluation about class/teacher, and so on are truly helpful tools to bring in and accelerate successful language teaching.

Keywords: ELT, TESOL, Reflective Teaching, Customization, Professional Development

PRESCHOOL EDUCATION CHALLENGES AND THE NEED FOR ALTERNATIVE EDUCATION¹

Nino Kitoshvili

**Invited Lecturer of Georgian National University SEU
Tsinandali str. 9, Tbilisi, Georgia**

ABSTRACT

A big role in the formation of the personality of children is arising for his intellectual, physical and emotional formation and promoting learning in the family, kindergarten and school. Currently, there are a number of private, public and alternative education kindergartens in Georgia, with different planning and implementation strategies and preschool education, the main goal of which is the formation of school readiness, is actually not available to all children, when the pre-school educational process is interrupted and/or not started. This, in itself, separates children from different kindergartens and them, who cannot go to kindergarten at all. An international survey recognizes alternative schooling as a way to reduce preschool education costs and increase access to education. It represents a good alternative to existing public preschool education staff and programs and adheres to educational standards of education. Alternative education is not bureaucratic, formal and does not require the involvement of the state in the arrangement of the educational institution, food and other details. An alternative form of pre-school education can be implemented both indoors and outdoors; By allocating common financial and personal resources. Alternative education aims to align with recognized standards and may in fact be flexible and accessible where other forms of education are inadequate and/or disadvantaged. The research believes that the state should use all existing and alternative opportunities to ensure the preschool education process; In the process of authorization, to define the internationally recognized goals of preschool education as the main standard, and in their implementation, to leave the autonomy granted by our legislation to the kindergartens. According to this position, the study aims to justify the need to consider alternative forms of education in the authorization process of pre-school education institutions. In order to achieve the goal, it is planned to determine the compatibility of the kindergartens providing alternative education in Georgia with the educational goals stipulated by the existing legislation and to justify the effectiveness of the forms of alternative education in overcoming the challenges of preschool education.

Key words: preschool education, alternative education, preschool development

---

¹ The financial provision of the research was carried out within the scope of the 2022-2023 scientific grant of the Georgian National University SEU: "Preschool education challenges and the need for alternative education"

ENGAGING STRATEGIES FOR TEACHING AND LEARNING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION

Carmen Manuela Pereira Carneiro Lucas
Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro

Abstract

One of the key skills for learners in the 21st century is acquiring a second language (L2). In today's society, triggered by the spread of Covid-19, Higher Education Institutions have been forced to shift from a traditional face-to-face teaching to a fully online classroom environment, digital tools are have become key engage 21st century students in their classroom activities. In the context of English Language Teaching, digital game based language learning has increasingly been shown to foster English language development. Based on this, L2 instruction has integrated new concepts to motivate learners in their pursue of achieving fluency. A concept that is adaptable to digital natives and digital immigrants that are learning anL2 is Gamification. As a pedagogical strategy, Gamification is basically new, but it has been used successfully in the business world. Gamification not only uses game elements and game design techniques in non-game contexts (Werbach & Hunter, 2012), but also empowers and engages the learner with motivational skills towards a learning approach and sustaining a stress-free atmosphere, thus leading to the process of language learning in both in a playful and serious way, as language play has long been considered a skill inherent to all human beings (Cook, 2000).

The present study aimed at the design, development, and monitoring of some classroom interactive activities, based on the premise of 'language play', addressing EFL (English as a Foreign Language) Portuguese Higher Education students. Qualitative data were collected and analysed through content analysis procedures applied to several sources of data in order to triangulate and enhance findings. The results demonstrate that the applied gamification strategy for online learning had positive effects on students' English language development as well as the enhancement of 21st century skills, namely those required from the Common European Framework for Languages, at the B2 level.

Keywords Second Language Learning; Gamification; Online learning; Student Engagement and Motivation

References:

- Aboraya, W. A., & Elkot, M. A. (2020). The efect of a fipped learning pedagogical model enhanced with a Mobile application on students' performance and motivation. *International Journal of Scientifc & Technology Research*, 9 (07), 50-56 www.ijstr.org
- Ahres, A. (2017). Let's talk about serious games and my brand-new idea. Retrieved September 18, 2021, from <https://www.ahmedahres.com/blog/lets-talk-about-serious-games-and-my-brand-newidea-possessing-a-huge-potential>
- Al-Johali, K. Y. (2019). Using mobile applications to teach vocabulary: Saudi EFL teachers' perceptions. *Global Journal of Foreign Language Teaching*, 9(1), 51–68. <https://doi.org/10.18844/gjft.v9i1>.
- Allwood, J. (1990). On the role of cultural content and cultural context in language instruction (vol. 60). University of Gothenburg, Department of Linguistics.
- Caponetto, I, Earp, J. & Ott, M. (2014). Gamification and Education: a Literature Review. Professor Dr.-Ing. Carsten Busch (ed.), *Proceedings of the 8th European Conference on Games-Based Learning - ECGBL 2014*, 50-57. Academic conferences and publishing international Limited, London (United Kingdom). ISBN: 978-1-910309-55-1.

- Chen, C. M., Liu, H., & Huang, H. B. (2019). Effects of a mobile game-based English vocabulary learning app on learners' perceptions and learning performance: A case study of Taiwanese EFL learners. *ReCALL*, 31 (2), 170-188. <https://doi.org/10.1017/S0958344018000228>
- Deterding, S., Sicart, M., Nacke, L., O'Hara, K., & Dixon, D. (2011) Gamification. using game design elements in non-gaming contexts. In *Proceedings of CHI Extended Abstracts*, 2425- 2428.
- Huang Hsin Yuan, W. and Soman, D. (2013). A Practitioner's Guide to Gamification of Education. *Research Report Series: Behavioral Economics in Action*. University of Toronto-Rotman School of Management.
- Landers, R. N. (2014). Developing a theory of gamified learning: Linking serious games and gamification of learning. *Simulation & Gaming*, 45(6), 752-768. doi:10.1177/1046878114563660
- Leaning, M. (2015). A study of the use of games and gamification to enhance student engagement, experience, and achievement on a theory-based course of an undergraduate media degree. *Journal of Media Practice*, 16 (2), 155-170. doi:10.1080/14682753.2015.1041807
- Lee, J. J., & Hammer, J. (2011). Gamification in education: What, how, why bother? *Academic Exchange Quarterly*, 15 (2), 1-5.
- Robinson, P. (2007). Task complexity, theory of mind, and intentional reasoning: Effects on L2 speech production, interaction, uptake and perceptions of task difficulty. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 45 (3), 193-213. doi:10.1515/IRAL.2007.009
- Sheldon, L. (2012). *The multiplayer classroom: Designing coursework as a game*. Boston, MA: Course Technology.
- Su, C., & Cheng, C. (2014). A mobile gamification learning system for improving the learning motivation and achievements. *Journal of Computer Assisted Learning*, 31, 268- 286. doi:10.1111/jcal.1208

INTERNET ADDICTION AMONG STUDENTS OF UNIVERSITY OF SHKODER, ALBANIA

Dr. Elona HASMUJAJ
LECTURER University of Shkoder
ORCID: 0000-0002-5609-446X

ABSTRACT

Internet addiction is a new kind of mental disorder resulting from excessive use of the Internet, as it interferes with daily life. Considering the potential negative effects of internet addiction on health, the present study is an investigation of the extent of internet addiction in students of university of Shkoder. A cross sectional study, was conducted between January and May 2022, using the Internet Addiction Test (IAT) to asses problematic internet use. This 20-itemed questionnaire measures internet addiction in mild, moderate and severe levels. The 359 students (89 males and 270 females) who answered the questionnaire were selected through a statistical random sampling. The prevalence was 26.5%, with male predominance.

Key words: Internet Addiction, Prevalence, Students, Age, Gender.

INTRODUCTION

Young (2006) stated that internet is one of the things that influences our daily life because internet users more likely to spend their leisure time in the cyber community.

Compared to all demographic groups of Internet users, the population of university students is considered one of the most vulnerable groups in the development of problems related to excessive use of the Internet (Nalwa and Anand, 2003). Most of these students, represent the first generation to grow up with this new technology, and they are characterized by their familiarity and confidence with ICT (Gallardo, 2014). They have grown up in an age when computers, mobile phones, and the Internet are part of mainstream culture and society. Also they are free from parental control, and most of them move away from family and located close to the respective universities.

According to recent studies, the prevalence of internet addiction among university students is a significant concern globally. For example, a study by Al-Gamal and Alzayyat (2020) found that 26.3% of university students in Saudi Arabia had a moderate to severe level of internet addiction. Additionally, a study by Sariyska et al. (2014) found that 8.2% of university students in Germany had internet addiction, while a study conducted by Mark et al. (2014) found that 23.8% of university students in Hong Kong had internet addiction.

International prevalence rates for Internet addiction range globally from 1.5% to 8.2% (Petersen et al., 2009), and in the United States from 0.3% to 0.7% (Shaw and Black, 2008) to 4% (Christakis et al., 2011) to 6% (Greenfield, 2009) and 25% among Southern U.S. university students (Forston et al., 2007); In Europe, rates vary between 3% in Germany (Woelfing, 2009), 5.4% and 5% in Italy (Pallanti et al., 2006), 10.4% in Greece

(Tsitsika et al., 2009), and 18.3% in the United Kingdom (Niemz et al., 2005). A major survey of 11 European countries found a prevalence rate of 4.4% (Durke et al., 2012).

In this paper, we report the findings obtained among university students on the issue of Internet addiction in relation with age, gender and year of the study.

Objectives:

To find out the prevalence of internet addiction among university students of Shkoder.

To see if there are gender and age differences in the rate of problematic internet use in university students.

Research questions:

What is the prevalence of internet addiction among university students of Shkoder?

Are there differences in the rate of internet addiction in relation to gender, age and year of study?

METHODOLOGY

Design

This is a descriptive cross-sectional study aimed to assess the prevalence of internet addiction disorder among students of University of Shkoder.

The sample

The population of this study includes 5500 students from Bachelor studies of University of Shkoder, Albania. It was created a probabilistic sample of 359 subjects, where 89 are male (24.8%) and 270 female (75.2%).

Respondents ranged in *age* from 18 to 25 years, with a mean age of 20.7. The representation of the population object of the study was conducted through random selection. The confidence coefficient was 95% with an error 5%. The sample was selected using Yamane's formula (1967):

$$n = \frac{N}{1 + N e^2}$$

Where, n = sample size

N = the size of population

e = the error of 5%

Assessment tools

Internet Addiction Test (IAT) is created by Dr. Kimberly Young (1998). This 20-itemed questionnaire measures internet addiction in mild, moderate and severe levels. Each answer is scored based on a Likert scale from 0 to 5. The total score between 0-30 represented normal internet users, 31 - 49 represented low internet addiction, 50-79

showed moderate and 80-100 severe addiction. In this study Cronbach's alpha score for this test was estimated $\alpha = .913$.

Data Analysis

Data were analyzed using SPSS version 23.0 software (SPSS Inc., Chicago, IL). Data were analyzed using descriptive statistics, independent sample T-test, reliability analysis, One way Anova, which will be discussed in detail in the results section.

RESULTS

Mean score in Internet addiction is $M = 31.93$ and the standard deviation $SD = 15.88$. The minimum scores are 7 (low level of internet use) and the maximum 90 (severe level of internet addiction).

Table 1. The mean score of internet addiction level

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Internet addiction	359	7	90	31.93	15.88
Valid N (listwise)	359				

It was found that 124 (34.5%) students were normal internet users, they don't show any symptoms of internet addiction. 137 (38.5%) of the subjects show low level of internet addiction. They may surf the web a bit too long at times, but they have control over their usage. 95 students (26.5%) show moderate level of internet addiction. They are experiencing occasional or frequent problems because of the internet and only 3 (0.8%) of students has severe addiction to internet. Their internet usage is causing significant problems in their life.

Table 2. Frequency of Internet Addiction among university students

Level	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Normal users	124	34.5	34.5	34.5
Low level	137	38.2	38.2	72.7
Middle level	95	26.5	26.5	99.2
High level	3	.8	.8	100
Total	359	100	100	

As explained in Table 3, 24.8% of the sample are male and 75.2% are female.

Table 3. The frequency and percentage of gender variable

	Gender	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Male	89	24.8	24.8	24.8
	Female	270	75.2	75.2	100
	Total	359	100	100	

The results shows that 77 of subjects (21.4%) were in the age group of 18-19 years, 186 (51.8%) were in the 20-21 age group, 78 (21.7%) in the 22-23 age group and 18 (5%) were in the 24-25 age group.

Table 4. The frequency and percentage of age variable

Age group	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
18-19	77	21.4	21.4	21.4
20-21	186	51.8	51.8	73.3
22-23	78	21.7	21.7	95
24-25	18	5	5	100
Total	359	100	100	

According to Table 5, 77 subjects (21.4%) are first year students, 186 (51.8%) second year students, 96 (26.7%) third year students. As can be seen most of the sample are students of the second year of the study.

Table 5. The frequency and percentage of the years of study

Year of study	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
First year	77	21.4	21.4	21.4
Second year	186	51.8	51.8	73.3
Third year	96	26.7	26.7	100
Total	359	100	100	

The mean value of internet addiction in male students ($M=36.6$, $SD=15.54$) is greater than in female students ($M=30.37$, $SD=15.7$). The results are statistically significant, so we can see differences between two genders on internet addiction [$t(357) = 1.25$, $p = .001$].

Table 6. Mean, Standard Deviation, F and T for male and female students of Internet Addiction

	Gender variable	N	Mean	Std. Deviation	t (357)	F	p
Internet Addiction	Male	89	36.66	15.54	3.28	.397	.001
	Female	270	30.37	15.71			

As can be seen from the Table 7, the mean score of internet addiction is higher at the age group 18 -19 years ($M = 38.75$, $SD = 14.73$), followed by 20-21 age group ($M = 30.63$, $SD = 16.62$), third ranked the age group 22-23 ($M = 30.19$, $SD = 14.28$) and the fourth ranked the age group 24-25 year ($M = 23.72$, $SD = 9.55$). The results are statistically significant [$F(3, 355) = 7.449$, $p = .000$].

Table 7. Mean, Standard Deviation, F and P for Age groups on Internet Addiction

Age group	N	Mean	Std. Deviation	F (3, 355)	p
18-19	77	38.75	14.74	7.449	.000
20-21	186	30.63	16.63		
22-23	78	30.19	14.28		
24-25	18	23.72	9.55		
Total	359	31.93	15.88		

As reported in the table the students of the first year of study have a greater predisposition to be addicted to the internet (M = 38.75, SD = 14.74), followed by the students of the second year (M = 30.63, SD = 16.63). Less vulnerable to be addicted to the internet are the students of the third year of study (M = 28.97, SD = 15.87). The results are statistically significant, so we can see differences between three groups on internet addiction [F (2, 356) = 9.851, p = .000].

Table 8. Mean, Standard Deviation, F and P for Years of Study on Internet Addiction levels

	N	Mean	Std. Deviation	F(2, 356)	p
First	77	38.75	14.74	9.851	.000
Second	186	30.63	16.63		
Third	96	28.98	13.72		
Total	359	31.93	15.88		

DISCUSSION

This study showed that 26.5 % of total number of participants were at risk and 0.8% were heavily addicted to the internet, so 27.3 % of all participants were considered problematic users. In a study conducted by Waseem et al., (2014) showed 30% of students are internet addicts which is comparable with our own results. This rate is also comparable to the findings of similar studies United Kingdom (18.3%) and Taiwan (17.9%). However, it is lower than the prevalence reported in China (10.6%), in Greece (10.4%), Italy (5.4% and 5%). The difference in prevalence rates could be attributed to cultural and social differences among different populations, as well as differences in the assessment tools used in these studies.

In terms of gender differences, male students had a significantly higher prevalence of internet addiction than female students, which is consistent with recent studies (Al-Gamal and Alzayyat, 2020). This finding may be attributed to the fact that males tend to spend more time on the internet than females (Widyanto and McMurrin, 2004). Additionally, males tend to engage in more online gaming and gambling activities, which are known to be risk factors for internet addiction (Frangos et al., 2011). The difference of internet use between genders has been studied, and an analysis of the previous research performed between 1996 and 1999 has found that men use the internet more than women (Bimber, 2000). Three studies out of seven indicated the prevalence of internet addiction in male is greater than female. In the same line, a study conducted among Greek university students showed that the men were more likely to be

addicted to the Internet than women (Frangos et al., 2011). But the results of the present study are contradictory to Ali et al. (2012) and Zeynep et al. (2012) results, who showed that females more than males had signs of internet addiction. Other studies support the conclusion that there are not significant differences between two genders on internet addiction (Ceyhan, 2010).

In terms of age, the results of this study revealed that the prevalence of internet addiction was highest among students aged 18-20 years, consistent with the results of Ceyhan (2010). This could be attributed to the fact that younger students have grown up in an age when computers, mobile phones, and the internet are part of mainstream culture.

The results of the present study show that the level of internet addiction drops with the grade of study. This is not astonishing because young students are more at risk of becoming addicted to the internet than older students due to new problems of adapting to university life and finding new friends, so internet can be seen as a way of getting away from tough university routines. But contradictory with the present study are the results of Okwaraji et al. (2020), who showed that final year university undergraduates were at higher risk of developing Internet addiction and depression (Ozgul et al., 2013; Shaw & Gant, 2002). Ko *et al.* (2007) conducted a study on adolescents and reported a direct correlation between age and Internet addiction. In this study also, the prevalence of internet addiction differs across different age ranges.

However, several limitations of the study should be noted, to provide direction for future research. First, the sample of the study consisted of university students and may not be representative of the general adult population in terms of the frequency of internet addiction or the prevalence of anxiety, because generalization of the results is somewhat limited. Second, no definitive statements can be made about causality. Third, although there is growing recognition of internet addiction among clinicians, it is still unrecognized as a psychiatric disorder and there are controversial issues concerning assessment and diagnosis.

CONCLUSION

The prevalence of problematic internet use among university students of Shkoder is about 27.3%. About 34.5% of students of the university of Shkoder are normal internet users. The level of heavily internet addiction is 0.8% only. Male students results more addicted than female students and the results are statistically significant. With the increase of the years of study there is an increase of the level of internet addiction. There are age differences in report with internet addiction. The age group of 18-19 years old students shows higher level of internet addiction.

REFERENCES

Al-Gamal, E., & Alzayyat, A. (2020). Prevalence of internet addiction and its association with psychological distress and coping strategies among university students in Jordan. *Perspectives in Psychiatric Care*, 56(4), 1013-1020. doi: 10.1111/ppc.12494.

- Ali, M., Amjad, R., & Rahman, T. (2012). Internet addiction among medical students of Faisalabad. *Professional Medical Journal*, 19(5), 708-713.
- Bimber, B. (2000). Measuring the gender gap on the internet. *Social Science Quarterly*, 81(3), 868-876. Austin, TX: University of Texas Press.
- Ceyhan, E. (2010). Predictiveness of identity status, main internet use purposes and gender on university students' the problematic internet use. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10(3): 1323-1355.
- Christakis, N. A., Fowler, J. H., & Moreno, M. A. (2011). Connectivity and contagion: social networks and infectious diseases. *Journal of Infectious Diseases*, 204(Supplement_3), S897-S901.
- Durkee, T., Kaess, M., Carli, V., Parzer, P., Wasserman, C., Floderus, B., ... & Brunner, R. (2012). Prevalence of pathological Internet use among adolescents in Europe: Demographic and social factors. *Addiction*, 107(12), 2210-2222. doi: 10.1111/j.1360-0443.2012.03946.x.
- Forston, B. L., Scotti, J. R., Chen, Y. C., Malone, J., & Del Ben, K. S. (2007). Internet use, abuse, and dependence among students at a southeastern regional university. *Journal of American College Health*, 56(2), 137-144.
- Forston, B. L., Scotti, J. R., Chen, Y. C., Malone, J., & Del Ben, K. S. (2007). Internet use, abuse, and dependence among students at a southeastern regional university. *Journal of American College Health*, 56(2), 137-144. doi: 10.3200/JACH.56.2.137-144.
- Frangos, C. C., Frangos, C. C., & Sotiropoulos, I. (2011). Problematic Internet use among Greek university students: An ordinal logistic regression with risk factors' negative psychological beliefs, pornographic sites and online games. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(1-2), 51-58. doi: 10.1089/cyber.2009.0325.
- Gallardo, E. (2014). Internet addiction. In Aboujaoude, E., & Starcevic, V. (Eds.), *Mental Health in the Digital Age: Grave Dangers, Great Promise* (pp. 49-65). Oxford University Press.
- Greenfield, S. (2009). Mind and media: The effects of television, video games, and computers. *Psychiatry*, 6(12), 31-33.
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Lin, H. C., & Yang, M. J. (2007). Factors predictive for incidence and remission of internet addiction in young adolescents: A prospective study. *CyberPsychology & Behavior*, 10(4), 545-551. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9992>.
- Mark, G., Iqbal, S. T., Czerwinski, M., & Johns, P. (2014). Bored Mondays: The experience of work-induced boredom and its relationship to device usage. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 2625-2634.
- Nalwa, K., & Anand, A. P. (2003). Internet addiction in students: A cause of concern. *Cyberpsychology & Behavior*, 6(6), 653-656. doi: 10.1089/109493103322725441.
- Niemz, K., Griffiths, M., & Banyard, P. (2005). Prevalence of pathological Internet use among university students and correlations with self-esteem, the General Health Questionnaire (GHQ) and disinhibition. *Cyberpsychology & Behavior*, 8(6), 562-570. doi: 10.1089/cpb.2005.8.562.
- Okwaraji, F. E., Aguwa, E. N., Nwachukwu, C. C., Ezugwu, F. O., Ogbuagu, B. O., & Ibeh, C. C. (2020). Internet addiction and its correlates among undergraduate students in Nigeria: Implications for mental health. *Journal of Behavioral Addictions*, 9(4), 951-959. <https://doi.org/10.1556/2006.2020.00055>.
- Ozgul, S., Ayaz-Alkaya, S., & Yilmaz, R. (2013). The relationship between internet addiction, social anxiety, impulsivity, self-esteem, and depression in a sample of Turkish undergraduate students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(4), 272-277. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0318>.
- Petersen, S. E., Dubis, J. W., & Hampson, M. (2009). Neural processes underlying cultural differences in cognitive persistence. *Journal of cognitive neuroscience*, 21(10), 2011-2021.
- Sariyska, R., Reuter, M., Lachmann, B., & Montag, C. (2014). Attention deficit/hyperactivity disorder is a better predictor for problematic Internet use than depression: Evidence from Germany. *Journal of Adolescence*, 37(3), 651-656.
- Shaw, L. H., & Black, D. W. (2008). Internet addiction: Definition, assessment, epidemiology and clinical management. *CNS Drugs*, 22(5), 353-365.
- Shaw, M., & Gant, L. M. (2002). In defense of the Internet: The relationship between Internet communication and depression, loneliness, self-esteem, and perceived social support. *CyberPsychology & Behavior*, 5(2), 157-171. <https://doi.org/10.1089/109493102753770552>.
- Tsitsika, A., Critselis, E., Kormas, G., Filippopoulou, A., Tounissidou, D., Freskou, A., ... & Spiliopoulou, T. (2009). Internet use and misuse: A multivariate regression analysis of the predictive factors of Internet use among Greek adolescents. *European Journal of Pediatrics*, 168(6), 655-665. doi: 10.1007/s00431-008-0793-5.
- Waseem, M., Parveen, R., & Tabassum, R. (2014). Internet addiction and its relation with academic performance among university students. *Journal of Educational and Social Research*, 4(2), 225-231. doi: 10.5901/jesr.2014.v4n2p225.

- Widyanto, L., & McMurrin, M. (2004). The psychometric properties of the internet addiction test. *CyberPsychology & Behavior*, 7(4), 443-450. doi: 10.1089/cpb.2004.7.443.
- Woelfling, K., Buhler, M., Lemenager, T., Mairsen, C., & Mann, K. (2009). Gambling and Internet addiction: Review and research agenda. *Der Nervenarzt*, 80(9), 1030-1039. doi: 10.1007/s00115-009-2790-z.
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An introductory analysis* (2nd ed.). New York: Harper and Row.
- Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychology & Behavior*, 1(3), 237-244. doi: 10.1089/cpb.1998.1.237.
- Young, K. S. (2006). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415. doi: 10.1177/0002764204270278.
- Zeynep, B., Funda, Y., & Cemal, O. (2012). Internet addiction in adolescents: The role of self-esteem, loneliness, and life satisfaction. *Journal of Educational Computing Research*, 46(2), 199-209.

IMPACT OF TEACHERS' PERSONALITY TRAITS ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: THE MEDIATING ROLE OF ETHICAL DIMENSIONS

Uamara Sheikh & Shazia Aziz

ORCID ID: 0000-0001-9566-5053

COMSATS University Islamabad, Lahore Campus

Abstract

The purpose of the present study is to determine the extent to which ethical dimensions mediate the teachers' personality traits and organizational commitments. The issue is rooted in academic organizations and aims at exploring if the ethical dimensions are associated with teachers' personality traits and help to increase commitment level of organizations in a competitive environment. The study used Forsyth (1980), Porter (1974), Donahue and Kentle's (1991) scales to measure the personality traits, ethical dimensions (idealism and relativism); and organizational commitment on a sample of 120 teachers teaching at tertiary level in public and private universities of Lahore, Pakistan. Data were analyzed using SPSS. Correlation coefficients revealed significant relationships of three personality dimensions namely Extraversion, Agreeableness, and Conscientiousness with organizational commitment. Out of the two mediators of idealism and relativism, the latter is found to be correlated. However, regression analysis revealed that relativism mediated the effect of Consciousness and Extraversion on organizational commitment.

Key words: Personality traits; Big five model; Ethical orientation dimensions (idealism and relativism); organization commitment.

**THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN LEARNING FOR
STUDENTS OF THE FACULTY OF EDUCATION AND TEACHING SCIENCES UIN K.H.
ABDURRAHMAN WAHID PEKALONGAN**

Haryanto Kanthi WIDODO

Faculty of Education and Teaching Sciences, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1186-4424>

Shovil MUNA

Faculty of Education and Teaching Sciences, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-4145>

ABSTRACT

This study aims to describe, explain, and explore the role of information and communication technology in learning for students of the Faculty of Education and Teaching Sciences UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan. This type of research is field research in the form of a case study, to examine and find the required information in detail with a qualitative descriptive approach. The Faculty of Education and Teaching Sciences is one of the faculties in UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan. This faculty is faculty that will prepare students to become educators based on competence in general and religious knowledge. So that the learning process received by students during the lecture period will affect the implementation of the learning process in their professional careers in the field of education when they become educators in the future. The role of information and communication technology in learning for students of the Faculty of Education and Teaching Sciences UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan is a facilitator for creating collaborative relationships and creating an understanding in a context that is simpler to understand. Information and communication technology has 3 main roles in learning as follows: 1) Realizing access to communication that is collaborative for students, educators, and learning resources. 2) Providing an ecosystem for complex, realistic, and safe problem-solving. 3) Realizing and forming meaning actively through the internet to seek knowledge through various existing media.

Keywords: Information and Communication Technology, Learning, Faculty of Education and Teaching Sciences UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN MÜHENDİSLİK TASARIM TEMELLİ FEN EĞİTİMİNE İLİŞKİN DUYGUSAL SEMANTİK YÖNELİMLERİNİN İNCELENMESİ

Emine KURTEL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Bilgisi Eğitimi,
Yüksek Lisans Öğrencisi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan NACAROĞLU
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8516-9152

ÖZET

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yönteminden tarama deseni kullanılmıştır. Veriler 210 ortaokul öğrencisinin katılımıyla toplanmıştır. Verilerin toplanmasında zıt kutupları içeren ve 10 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel ve çıkarıma dayalı istatistiksel analizlerden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimini; daima eğlenceli, daima öğretici, genellikle esnek, genellikle kolay, daima etkili, genellikle özgün, kısmen ekonomik, daima öğrenci merkezli, daima kullanışlı ve daima ilgi çekici buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin duygusal semantik yönelim puanları arasında cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bulgular doğrultusunda öğrencilerin mühendislik tasarım temelli fen eğitimlerine yönelimlerini arttırmak için karşılaştıkları maddi zorluklar karşısında gerekli desteğin sağlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mühendislik Tasarım Temelli Fen Eğitimi, Ortaokul Öğrencileri, Duygusal Semantik Yönelim, Tarama Çalışması

INVESTIGATION OF SECONDARY STUDENTS' EMOTIONAL SEMANTICS ORDER TO ENGINEERING DESIGN-BASED SCIENCE EDUCATION

ABSTRACT

In this study, it was aimed to examine the emotional semantic orientations of secondary school students regarding engineering design-based science education. In the research, survey design from the quantitative research method was used. Data were collected with the participation of 210 secondary school students. A scale consisting of 10 items with opposite poles was used to collect the data. Descriptive and inferential statistical analyzes were used in the analysis of the data. As a result of the analysis, it has been determined that secondary school students find engineering design-based science education always fun, always instructive, usually flexible, usually easy, always effective, usually original, partially economical, always student-centered, always useful and always interesting. In addition, it was determined that there was no significant difference between the emotional semantic orientation scores of the students in terms of gender and grade level. In line with the findings, it is

recommended to provide the necessary support in the face of financial difficulties in order to increase students' orientation to engineering design-based science education.

Key words: Engineering Design-Based Science Education, Secondary School Students, Emotional Semantic Orientation, Survey Study

GİRİŞ

Geçen her yüzyılda bilginin ve bilimin gelişmesiyle bireylerin beklentileri ile ihtiyaçları da farklılaşmaktadır. 21. yüzyılda bireyler ve toplumlardan yeniliklere uyum sağlayabilmeleri beklenmektedir (Bircan ve Çalışıcı, 2022). Yeniliklere uyum sağlayabilecek bir bireyin özellikleri arasında karar verme, çözümcül düşünme ve inovasyon, bilgiyi ve teknolojiyi verimli kullanma gibi beceriler yer almaktadır (Uzel ve Canbazoğlu Bilici, 2020). Bireylere bu becerileri kazandırmak ve bilimsel bilgiyi kullanabilme yeteneklerine sahip olarak yetiştirmek amacıyla ülkeler eğitim sistemlerinde ciddi reformlara gitmişlerdir (Hamarat, 2019). Bu reform hareketlerinden birisi de fen bilimleri, mühendislik, teknoloji, matematik disiplinlerini içeren STEM eğitimidir (Li ve ark., 2020; Thomas, 2014). Buna karşın birçok ülke, bireylerin çok azının STEM alanlarına dair güçlü taraflarının olduğunu; hatta birçok vatandaşının bu alanlarda temel bilgi düzeyine bile gelemediklerini fark etmişlerdir (National Research Council [NRC], 2009).

Türkiye’de 2023 eğitim vizyonu ve Milli Eğitim Bakanlığı strateji belgelerinin ortaya koyduğu amaçlar doğrultusunda STEM disiplinlerinde gerekli düzenlemeler yapılarak bu disiplinlerin özellikle fen bilimleri derslerine entegrasyonun sağlanması gerekliliği vurgulanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2016; 2018a). Bununla birlikte 2018 yılında güncellenen fen bilimleri dersi öğretim programı ve son yıllarda yayınlanmış olan çalışmalar incelendiğinde, öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirebilecekleri, aktif katılım sağlayacakları, bilgi ve becerilerini kullanarak ürünler oluşturabilecekleri ortamların önemli olduğu belirtilmektedir (MEB, 2018b; Sungur Gül ve Marulcu, 2014). Buna karşın öğrenme ortamlarına mühendisliğin entegrasyonunda zorluklar yaşanmaktadır (English ve King, 2015). Bu durumun önüne geçmek için ise mühendislik tasarım temelli fen eğitimi önem kazanmıştır (Barnett ve ark., 2008; Kılıç, 2019). 2018 fen bilimleri dersi öğretim programı hazırlanırken, alana özgü beceriler başlığı altında Mühendislik ve Tasarım Becerileri programa dahil edilmiştir (MEB, 2018b). Fen bilimleri dersi öğretim programı’nda mühendislik tasarım süreci *“Fen Bilimlerini Teknolojinin yanında matematik ve mühendislik ile bütünleştirip, öğrencileri buluş ve inovasyon seviyesine ulaşmasında kazandıkları bilgi ve becerileri kullanarak ürün oluşturmalarını ve bu ürüne katma değer konusunda strateji geliştirmesini kapsamaktadır”* şeklinde tanımlanmaktadır (MEB, 2018b).

Mühendisler günlük hayatı kolaylaştıran ürünleri tasarlamayı ve karmaşık sistemlerdeki problemleri çözmeyi hedeflemektedirler (Brophy ve ark., 2008). Bu doğrultuda Mühendisliğin odağında tasarımsal beceriler yer almaktadır (Park ve ark., 2018). Tasarım süreci ise bireylerin çevresinde gördüğü bir problemi kolay bir şekilde ortaya koyma ve çözüm araması olarak tanımlanabilmektedir (Li ve ark., 2020). Başka bir ifadeyle tasarım,

günlük hayattaki problem çözme becerilerinin bilimsel bilgi ile harmanlanarak oluşturulmasını sağlayan bir araçtır. Tasarım temelli eğitimde ise merkeze tasarımı alarak ihtiyaca yönelik ürün inşa etmek amaçlanmaktadır (Fortus ve ark., 2004). Mühendislik tasarım süreci, mühendislerin teknoloji ve fen bilimlerini ekseninde ürün oluşturmada izledikleri yolu ve takip ettikleri aşamaları içermektedir (Shahali ve ark., 2017). Bu aşamaların fen bilimleri dersinde kullanılması tasarım temelli fen eğitimi yaklaşımı ile gerçekleştirilmektedir (Hacıoğlu ve ark., 2016).

Tasarım temelli fen eğitimi; öğrencilere zengin bir tasarım ve teknoloji anlayışı sunmakla birlikte fen ve mühendislik becerilerini birleştiren, öğrenciyi merkeze alarak öğrendikleri bilgileri günlük yaşama uygulamalarını hedefleyen bir öğrenme yaklaşımıdır (Householder & Hailey, 2012; Wendell, 2008). Mühendislik tasarım temelli fen öğrenimi; öğrencilere bireysel farklılıklarına göre istenilen becerileri kazandırmak için bilimsel araştırma süreci ile tasarımsal faaliyetleri birlikte ele alarak mühendislik ve tasarım arasındaki bağlantıyı kurmaktadır (Ercan & Şahin, 2015; Wendell, 2008). Mühendislik tasarım temelli fen öğrenimi ile öğrenciler deneyim kazanarak konuyu özgünleştirir, sorunlara olası çözümler sunar ve kendinde bulunan şema ile bağdaştırır (Fan & Yu, 2017). Bundan dolayı tasarım temelli fen öğrenimine derslerde yer verilmesinin amacı öğrencilerin bilim ile bilimsel çalışmayı öğrenmesini, problemi keşfederek bilgiyi organize etmesini ve aktif öğrenmesini sağlamaktır (Crismond & Adams, 2012; English & King, 2015). Ayrıca tasarım temelli fen öğrenimi ile öğrenciler mühendislerin tasarım yaparken kullandıkları aşamaları kullanarak mühendislik ve girişimcilik becerilerini geliştirebilirler (Fortus,2005). Morgan ve arkadaşları (2013), mühendislik tasarım uygulamalarının kalıcı ve anlamlı öğrenmeyi sağladığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte bazı araştırmacıların tasarım temelli eğitim yaklaşımı ile yaptığı çalışmalarda öğrenciler açısından sağladığı avantajlar aşağıdaki şekilde bahsedilmektedir.

Tasarımın işbirlikçi çalışmaları içermesi zengin bir fikir alışverişi imkanı sunarken, günlük hayatta kullanılabilir ürün tasarlamak kavramların öğrenilmesini, mevcut durumların iyileştirilmesini sağlar (Kolodner ve ark., 2003). Tasarım temelli öğrenimler ile öğrenciler matematik fen ve teknoloji disiplinlerinden yararlanarak günlük hayattan gerçek bir bağlama yönelik çözümler üretir (Morgan ve ark., 2013). Bu bağlamda tasarım temelli öğrenme gerçek yaşam ihtiyaçlarını karşılar nitelikte olduğu için öğrencileri motive etmektedir (Doppelt ve ark., 2008). Diğer taraftan, tasarım temelli öğrenme birtakım becerilerin gelişimine imkan tanır. Kolodner (2022), tasarım temelli öğretimin iletişim, karar verme ve iş birliği becerilerinin geliştirilmesine imkan verdiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda tasarım temelli öğrenme, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirir (Morgan, Moon ve Barrosa, 2013; Tas, Aksoy ve Cengiz,2019). Tasarım temelli öğrenme ile öğrenciler öğrenme sorumluluklarını üzerlerine alır ve bu sayede fen bilimleri dersine yönelik kavramları kalıcı olarak öğrenmiş olurlar (Bayar, 2021; Wendell 2008; Ryan, Camp & Crismood, 2001). Tasarım temelli fen öğrenimi, öğrencilerin mühendislik çalışmalarında kullanılan aşamaları takip ederek fen, mühendislik

ve bilim arasındaki ilişkiyi anlamalarını, yaratıcılık, üreticilik ve girişimcilik becerilerini geliştirmelerini sağlar (Bayar, 2021; Küpeli, 2020).

Tasarım temelli fen öğreniminde sürece bakacak olursak, süreç problemin belirlenmesiyle başlar. Probleme yönelik çözüm odaklı gerekli bilimsel araştırmalar yapılır ve problem için en uygun olan çözüm üzerine tasarımın ön incelemesi gibi olan bir prototip yapılır. Gerekli görüldüğü taktirde prototip üzerinde geliştirmelere ve değişikliklere gidilebilir (Kınık Topalsan, 2018). Bu süreç öğrencilerden bilimsel süreç becerilerini kullanmalarını gerektirir (Bozkurt, 2014). Nitekim, bilimsel süreç becerileri, günlük hayatta karşılaşılan problemlere çözüm geliştirme yeteneğimizi katkıda bulunur (Aydoğdu, Tatar, Yıldız & Buldur, 2012).

Ercan ve Şahin (2015) tarafından yapılan çalışmada tasarım temelli fen eğitiminin öğrencilerin kuvvet ve hareket ünitesindeki akademik başarılarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Kılıç (2019), tasarım temelli öğrenimin öğrencilerin bilime yönelik tutum, temel beceriler ve bilimsel yaratıcılık üzerinde etkisini incelediği çalışmasında öğrencilerin bilime yönelik tutumlarında artış olduğunu tespit etmiştir. Tasarım temelli fen öğrenimi ile doğrudan ilgili olmasa da Yamak, Bulut ve Dündar (2014) çalışmalarında STEM etkinliklerinin 5. sınıf öğrencilerin bilimsel süreç becerileri ve öğrencilerin fene karşı tutumlarını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda öğrencilerin fene yönelik tutumlarında olumlu yönde bir değişim yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bozkurt Altan ve Karahan (2019) “Isı Yalıtımı Ülke Kazanımı” etkinliğinin tasarım temelli fen eğitimi ile yürütülmesi sonucunda, sürecin değerlendirilmesini amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin süreci eğlenceli ve motive edici olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Yasak (2017), STEM uygulamalarının, öğrencilerin öğrencilerin akademik başarılarının ve tutumlarını arttırdığını öğrencilerin dersi eğlenceli bulduklarını tespit etmiştir. Crismond (2001) ‘Mühendislik Tasarım Temelli Fen Eğitimi’ ile bilimsel sorgulama ve becerilerinin kullanıldığını ve öğrencilerin bu yolla derse olan tutumlarının olumlu yönde gelişim gösterebileceğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Kolodner (2002) çalışmasında tasarım temelli fen eğitimi uygulamaları ile öğrencilerin fen prensiplerini kullandıklarını ve böylece öğrencilerin derse karşı tutumlarında gelişme olabileceğine değinmiştir. Mevcut çalışmada ise ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıda verilen sorulara cevap aranmıştır.

1. Ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim düzeyleri nedir?
2. Ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanları arasında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanları arasında sınıf düzeyi açısından anlamlı bir farklılık var mıdır?

YÖNTEM

2.1. Araştırma deseni

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemi deseni olan tarama kullanılarak yürütülmüştür. Tarama deseni, evreni temsil eden örnekleme yapılan araştırmalar neticesinde evrenin genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel olarak betimlenmesi temeline dayanmaktadır (Creswell, 2014). Bu kapsamda ilk ve ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimlerinin belirlenmesinde tarama deseni kullanılmıştır.

2.2. Evren ve örneklem

Araştırmanın örneklemini İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan dört devlet okulunda öğrenim gören 210 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesine uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgilerin dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerine dair verilerin dağılımı

Değişkenler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Erkek	55	26.2
	Kız	155	73.8
	5. Sınıf	51	24.3
	6. Sınıf	74	35.2
	7. Sınıf	38	18.1
	8. Sınıf	47	22.4
	Toplam	210	

Tablo 1'de görüldüğü üzere öğrencilerin %26,2'si erkek %73,8'i ise kız öğrencilerden oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan 210 öğrenciden %24,3'ü 5. sınıf, %35,2'si 6. sınıf, %18,1' 7. sınıf, %22,4'ü 8. sınıfa devam etmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veriler Osgood ve arkadaşları (1957) tarafından geliştirilen semantik farklılık ölçeği dikkate alınarak oluşturulan ölçek kullanılarak toplanmıştır. Alanyazında mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin çalışmalar incelenmiş ve zıt kutupları içeren ölçek oluşturulmuştur. Ölçeğin taslak hali bir uzmanın görüşü alınarak tekrar düzenlenmiş ve 10 madde içeren 5'li likert özelliğe sahip ölçek asıl uygulamada kullanılmıştır. Ölçekte yer alan maddeler; eğlenceli-sıkıcı, öğretici-öğretici değil, esnek-esnek değil, kolay-zor, etkili-etkili değil, özgün-sıradan, ekonomik-maliyetli, öğrenci merkezli-öğretmen merkezli, kullanışlı-kullanışsız, ilgi çekici-ilgi çekici değil şeklindedir. Değerlerin ortalaması 3.5 ve üstü olanlar pozitif, 3.5 ile 2.5 arasında olanlar nötr ve 2.5 değerinin altındaki değer negatif tutum olarak değerlendirilmiştir (Lohr ve Bummer, 1992).

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde hangi analizlerin yapılacağına karar vermek için öncelikle normallik testi yapılmıştır. Cinsiyet açısından elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kız ve Erkek katılımcıların Ölçekten aldıkları puanlara ait normallik testi sonuçları

Cinsiyet	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	P	İstatistik	df	p
Kız	,126	155	,000	,904	155	,000
Erkek	,151	55	,003	,799	55	,000

Tablo 2 incelendiğinde, kız ve erkek öğrencilerin ölçekten aldıkları puanlar normal dağılım göstermemektedir ($p < .05$). Dolayısıyla ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanları arasında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Sınıf seviyesi açısından elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Farklı sınıf seviyesindeki katılımcıların Ölçekten aldıkları puanlara ait normallik testi sonuçları

Sınıf	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	P	İstatistik	df	p
5. sınıf	,185	51	,000	,724	51	,000
6. sınıf	,145	74	,001	,899	74	,000
7. sınıf	,156	38	,021	,946	38	,064
8. sınıf	,127	47	,055	,935	47	,011

Tablo 3 incelendiğinde, farklı sınıf seviyesindeki öğrencilerin (8. sınıf öğrencileri hariç) ölçekten aldıkları puanlar normal dağılım göstermemektedir ($p < .05$). Dolayısıyla ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanları arasında sınıf seviyesi açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için parametrik olmayan testlerden Kruskal-Wallis Testi kullanılmıştır.

BULGULAR

3.1. Ortaokul Öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimleri

Ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimlerini belirlemek için ölçekte yer alan her bir sıfat çiftine ait betimsel değerler hesaplanmıştır. Bu kapsamda her bir sıfat çiftine ait puan ortalamaları, standart sapma değerleri, yüzde ve frekans değerleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Ölçekten Elde Edilen Verilere İlişkin Betimsel Değerler

Semantik İfadeler				Daima		Genellikle		Kısmen		Genellikle		Daima	
	N	$\bar{X}$	s	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Eğlenceli-sıkıcı	210	4.36	.77	108	51.4	77	36.7	20	9.5	4	1.9	1	0.5
Öğretici-öğretici değil	210	4.25	.90	100	47.6	78	37.1	21	10	7	3.3	4	1.9
Esnek-Esnek değil	210	3.96	2.88	49	23.3	95	45.2	45	21.4	10	4.8	10	4.8
Kolay-zor	210	3.84	1.01	60	28.6	81	38.6	55	26.2	4	1.9	10	4.8
Etkili-Etkili değil	210	4.18	.96	99	47.1	66	31.4	33	15.7	8	3.8	4	1.9
Özgün-Sıradan	210	4.01	.99	78	37.1	81	38.6	31	14.8	16	7.6	4	1.9
Ekonomik-Maliyetli	210	3.53	.99	38	18.1	67	31.9	85	40.5	10	4.8	10	4.8
Öğrenci-Öğretmen merkezli	210	4.00	1.06	82	39	74	35.2	36	17.1	9	4.3	9	4.3
Kullanışlı-Kullanışsız	210	4.14	1.00	96	45.7	69	32.9	29	13.8	69	32.9	96	45.7
İlgi çekici-ilgi çekici değil	210	4.18	1.02	103	49	64	30.5	29	13.8	6	2.9	8	3.8

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcılar tespit edilen aritmetik ortalama ve yüzde değerlerine göre mühendislik tasarım temelli fen eğitimini; daima eğlenceli ($\bar{X}=4.36$; %51.4), daima öğretici ($\bar{X}=4.25$; %47.6), genellikle esnek ($\bar{X}=3.96$; %45.2), genellikle kolay ($\bar{X}=3.84$; %38.6), daima etkili ($\bar{X}=4.18$; %47.1), genellikle özgün ($\bar{X}=4.01$; %38.6), kısmen ekonomik ($\bar{X}=3.53$; %40.5), daima öğrenci merkezli ($\bar{X}=4.00$; %39), daima kullanışlı ($\bar{X}=4.14$; %45.7), daima ilgi çekici ($\bar{X}=4.18$; %49), buldukları tespit edilmiştir.

3.2. Ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanlarının cinsiyet açısından incelenmesi

Araştırma kapsamında kadın ve erkek katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Kadın ve erkekler katılımcıların ölçek puanlarının karşılaştırılması

	Cinsiyet	Min.	Max.	Median	Mean rank	U	Z	p
Ölçeğin geneli	Kız	17	49	42	106.85	4053	-.541	.58
	Erkek	26	77	41	101.70			

Tablo 5 incelendiğinde, Mann-Whitney U testi sonuçları erkekler ($Md = 41$, $n = 55$) ve kızların ($Md = 41$, $n = 155$) arasında mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanları açısından anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymuştur ($U = 4053$, $z = -.541$, $p = .58$, $r = .03$).

3.3. Ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanlarının sınıf düzeyi açısından incelenmesi

Araştırma kapsamında farklı sınıf seviyesindeki katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Farklı sınıf seviyesindeki katılımcıların ölçek puanlarının karşılaştırılması

Sınıf düzeyi	N	Sıra ortalaması	X^2	p
5. Sınıf	51	108.62	2.046	.56
6. Sınıf	74	113.68		
7. Sınıf	38	111.55		
8. Sınıf	47	84.35		

Tablo 6 incelendiğinde, farklı sınıf seviyesindeki katılımcıların arasında mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanları açısından anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymuştur ($p > .05$).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimleri belirlenmesi ve semantik yönelim puanlarının cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelimlerinin genellikle olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimini; daima eğlenceli, daima öğretici, genellikle esnek, genellikle kolay, daima etkili, genellikle özgün, kısmen ekonomik, daima öğrenci merkezli, daima kullanışlı ve daima ilgi çekici buldukları tespit edilmiştir. En yüksek ortalamaya sahip olan özelliğin eğlenceli, en düşük ortalamaya sahip olan özelliğin ise ilgi çekici olduğu görülmüştür.

Alanyazında mühendislik tasarım temelli fen eğitimi uygulamalarını eğlenceli bulduklarına yönelik sonuçların elde edildiği çalışmalar mevcuttur (Aksoy, 2021; Bozkurt, 2014; Şimşek, 2019; Uzel, 2019; Yasak, 2017). Yasak (2017)’nin tasarım temelli fen eğitime dayalı FeTeMM etkinliklerinin, 8. sınıf Kuvvet ve Hareket ünitesi, altında yer alan basınç konusu dahilinde öğrenilmesine olan etkisinin incelenmesinin amaçlandığı çalışması sonucunda öğrencilerin mühendislik tasarım temelli fen eğitimi uygulamalarını eğlenceli buldukları tespit edilmiştir. Çalışma grubu olarak öğretmen adaylarını seçen Bozkurt 2014 çalışmasında da bu uygulamaların dersi eğlenceli hale getirdiğini belirtmiştir. Uzel (2019)’un çalışmasında öğrencilerin mühendislik tasarım temelli etkinliklere yönelik görüşleri alınmıştır. Çalışma sonucunda öğrenciler mühendislik tasarım

temelli fen eğitimi sürecini ilgi çekici ve eğlenceli bulduklarına yönelik görüşlerini belirtmişlerdir. Ercan (2014)' un çalışmasında öğrencilerin günlüklerine sürecin eğlenceli geçtiğini yansıttıkları tespit edilmiştir.

Literatürde mühendislik tasarım temelli fen eğitiminin zor kavramların öğretilmesinde etkili olduğuna yönelik sonuçların elde edildiği çalışmalara rastlanılmıştır (Fortus vd., 2004; Kolodner vd., 2003; Mehalik, vd., 2008; Wendell & Lee, 2010). Diğer taraftan alanyazında mühendislik tasarım temelli fen eğitiminin öğrenmede etkili olduğunu belirten çalışmalar (Fortus vd., 2005; Mehalik, vd., 2008; Silk, Schunn & Strand, 2007; Lewis, 2006; Crismond, 2001) mevcuttur.

Çalışmada demografik değişkenlerden biri olarak belirlenen cinsiyet değişkeninin, ortaokul öğrencilerinin TTFE yönelik semantik duygusal algıları üzerindeki etkisini belirlemek için Mann-Whitney U testinden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda cinsiyet değişkeninin ortaokul öğrencilerinin semantik yönelim puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer demografik değişken olan sınıf düzeyine yönelik ortaokul öğrencilerinin mühendislik tasarım temelli fen eğitimine ilişkin duygusal semantik yönelim puanlarını belirlemek için Kruskal-Wallis testinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda sınıf düzeyi değişkeninin ortaokul öğrencilerinin duygusal semantik yönelim puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Aydoğdu, B. & Tatar, N. & Yıldız, E. & Buldur, S. (2012). İlköğretim öğrencilerine yönelik bilimsel süreç becerileri ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuramsal Eğitim Bilimi Dergisi*, 5(3), 292-311
- Aksoy, Ş. (2021). *Ses konusundaki tasarım temelli uygulamaların 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarı ve tutumlarına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Barnett, G. M., Connolly, K., Jarvin, L., Rogers, C., Wendell, K. B., & Wright, C. (2008). *Science through LEGO Engineering Curriculum Units: Design a musical instrument: The Science of Sound*. Curriculum Resources 2008-2009 Edition, Tufts University Center for Engineering.
- Bayar, M. F., (2021). *Tasarım temelli fen öğretiminin öğrencilerin akademik başarısı, mühendislik bilgisi, bilimsel süreç becerileri ve tasarım becerilerine etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Bircan, M. A., & Çalışıcı, H. (2022). STEM eğitimi etkinliklerinin ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin STEM'e yönelik tutumlarına, 21. yüzyıl becerilerine ve matematik başarılarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 47(211), 87-119.
- Bozkurt Altan, E., & Karahan, E. (2019). Tasarım temelli fen eğitimine yönelik öğrenci ve öğretmen değerlendirmeleri: Isı yalıtımı ülke başarısını gerçekleştirme. *İlköğretim Online (elektronik)*, 18(3), 1345-1366.
- Bozkurt, E. (2014). *Mühendislik tasarım temelli fen eğitiminin fen bilgisi öğretmen adaylarının karar verme becerisi, bilimsel süreç becerileri ve sürece yönelik algılarına etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Brophy, S., Klein, S., Portsmore, M., & Rogers, C. (2008). Advancing engineering education in P-12 classrooms. *Journal of Engineering Education*, 97(3), 369-387.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni*. (Selçuk Beşir Demir, Çev. Ed.), Ankara: Eğiten Kitap.
- Crismond, D. (2001). Learning and using science ideas when doing investigate-and-redesign tasks: A study of naive, novice, and expert designers doing constrained and scaffolded design work. *Journal of Research in Science Teaching*, 38(7), 791-820.
- Crismond, D. P., & Adams, R. S. (2012). The informed design teaching and learning matrix. *Journal of Engineering Education*, 101(4), 738-797
- Doppelt, Y., Mehalik, M. M., Schunn, C. D., Silk, E., & Krysinski, D. (2008). Engagement and achievements: A case study of design-based learning in a science context. *Journal of technology education*, 19(2), 22-39.
- English, L. D., & King, D. T. (2015). STEM learning through engineering design: fourth-grade students' investigations in Aerospace. *International Journal of STEM Education*. 2(14), 2- 18.

- Ercan, S. & Şahin, F. (2015). Fen eğitiminde mühendislik uygulamalarının kullanımı: Tasarım temelli fen eğitiminin akademik başarıları üzerine etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 9(1), 128-164.
- Fan, S. C., & Yu, K. C. (2017). How an integrative STEM curriculum can benefit students in engineering design practices. *International Journal of Technology and Design Education*, 27(1), 107–129.
- Fortus, D., Dershimer, R. C., Krajcik, J. S., Marx, R. W., & Mamlok-Naaman, R. (2004). Design-based science and student learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(10), 1081-1110.
- Fortus, D., Krajcik, J. S., Dershimer, R. C., Marx, R. W. & Mamlok-Naaman, R. (2005). Design-based science and real-world problem-solving. *International Journal of Science Education*, 27(7), 855-879
- Goodell, J. ve Kolodner, J. (Eds.). (2022). *Öğrenme Mühendisliği Araç Kiti: Öğrenme Bilimleri, Öğretim Tasarımı ve Ötesinden Kanıta Dayalı Uygulamalar*. Taylor ve Francis.
- Hacıoğlu, Y., Yamak, H., & Kavak, N. (2016). Mühendislik tasarım temelli fen eğitimi ile ilgili öğretmen görüşleri. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(3), 807-830.
- Hamarat, E. (2019). *21. yüzyıl becerileri odağında Türkiye'nin eğitim politikaları*. SETA Yayınları, <https://setav.org/assets/uploads/2019/04/272A.pdf> adresinden alındı.
- Harman, G., & Yenikalaycı, N. (2021). STEM eğitiminde mühendislik tasarım sürecine dayalı etkinliklere yönelik fen bilgisi öğretmen adaylarının görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 53(53), 206-226.
- Householder, D. L., & Hailey, C. E. (Eds.). (2012). Incorporating engineering design challenges into STEM courses. Retrieved from https://digitalcommons.usu.edu/ncete_publications/166/
- Kılıç, F. (2019). *4. sınıflarda tasarım temelli fen eğitimi uygulamaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Topalsan, AK (2018). Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının geliştirdikleri mühendislik tasarımı temelli fen öğretimi anlatımlarının değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 186-219.
- Kolodner, J. L., Camp, P., Crismond, D., Fasse, B., Gray, J., Holbrook, J., Puntambekar S., & Ryan, M. (2003). Problem-based learning meets case-based reasoning in the middle-school science classroom: *Putting learning by design(tm) into practice*. *Journal of the Learning Sciences*, 12(4), 495-547.
- Kolodner, JL (2002). Tasarım uygulamalarının öğrenilmesini kolaylaştırmak: Fen eğitimine yönelik bir araştırmadan öğrenilen dersler. *Endüstri Öğretmenliği Eğitimi Dergisi*, 39 (3), 9-40.
- Küpeli, M. A. (2020). *Mühendislik tasarım temelli etkinliklerin 8. sınıf öğrencilerinin çevresel farkındalık, girişimcilik algı ve becerilerine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Lewis, T. (2006). Design and inquiry: bases for an accommodation between science and technology education in the curriculum?. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(3), 255-281.
- Li, Y., Wang, K., Xiao, Y., & Froyd, J. E. (2020). Research and trends in STEM education: A systematic review of journal publications. *International Journal of STEM Education*, 7(11), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s40594-020-00207-6>
- Lohr, V. I., & Bummer, L. H. (1992). Assessing and influencing attitudes toward water-conserving landscapes. *Hort Technology*, 2(2), 253–256. <https://doi.org/10.21273/HORTTECH.2.2.253>
- MEB (2018a). *2023 Eğitim Vizyonu*. <http://2023vizyonu.meb.gov.tr/> adresinden alındı.
- MEB (2018b). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2016). *STEM eğitimi raporu, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü*. http://yegitek.meb.gov.tr/stem_egitimi_raporu.pdf adresinden alındı.
- Mehalik, M. M., Doppelt, Y., & Schuun, C. D. (2008), Middle-School Science Through Design-Based Learning versus Scripted Inquiry: Better Overall Science Concept Learning and Equity Gap Reduction. *Journal of Engineering Education* (97), 71–85.
- Morgan, J. R., Moon, A. M., & Barroso, L. R. (2013). Engineering better projects. In *STEM project-based learning* (pp. 29-39). Brill.
- Morgan, JR, Ay, AM ve Barroso, LR (2013). Daha iyi projeler tasarlamak. *STEM proje tabanlı öğrenmede* (s. 29-39). Brill.
- National Academy of Engineering [NAE] & National Research Council [NRC](2009). *Engineering in K-12 education understanding the status and improving the prospects*. Edt. Katehi, L., Pearson, G. & Feder, M. Washington, DC: National Academies Press.
- Osgood, C., Suci, G., & Tannenbaum, P. (1957). *The measurement of meaning*. University of Illinois Press

- Park, D., Park, M., & Bates, A. (2018). Exploring young children's understanding about the concept of volume through engineering design in a STEM activity: A case study. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 16(2), 275-294.
- Ryan, M., Camp, P., & Crismond, D. (2001). *Design rules of thumb: Connecting science and design*. In Annual Meeting of American Educational Research Association, Seattle, WA.
- Shahali, E. H. M., Halim, L., Rasul, M. S., Osman, K., & Zulkifeli, M. A. (2017). STEM learning through engineering design: Impact on middle secondary students' interest towards STEM. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(5), 1189-1211.
- Silk, E. M., Schunn, C. D., & Strand, C. M. (2007). The impact of an engineering design curriculum on science reasoning in an urban setting. In *Proceedings of the National Association for Research in Science Teaching*. New Orleans, LA, USA. 15-17.
- Sungur Gül, K., & Marulcu, İ. (2014). Yöntem olarak mühendislik dizayna ve ders materyali olarak legolara öğretmen ile öğretmen adaylarının bakış açılarının incelenmesi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 9(2), 761-786.
- Şimşek, F. (2019). FeTeMM etkinliklerinin öğrencilerin fen tutum, ilgi, bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi ve öğrenci görüşleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 10(3), 654-679
- Tas, Y., Aksoy, G., & Cengiz, E. (2019). Effectiveness of design-based science on students' learning in electrical energy and metacognitive self-regulation. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 17(6), 1109-1128.
- Thomas, T. A., (2014). *Elementary teachers' receptivity to integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education in the elementary grades*. (Doctoral dissertation). Retrieved from Proquest. (3625770).
- Topalsan, A.K. (2018). Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının geliştirdikleri mühendislik tasarım temelli fen öğretim etkinliklerinin değerlendirilmesi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 186-219.
- Uzel, L., & Canbazoğlu Bilici, S. (2020). 6. sınıf öğrencilerinin mühendislik imajlarının ve STEM'e yönelik bilgi yapılarının incelenmesi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi* (37), 47-72.
- Uzel, L. (2019). *6. sınıf madde ve ısı ünitesinde gerçekleştirilen mühendislik tasarım temelli uygulamaların öğrencilerin problem çözme ve tasarım becerilerine etkisinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Wang, F., & Hannafin, M. J. (2005). Design-based research and technology-enhanced learning environments. *Educational technology research and development*, 53(4), 5-23.
- Wendell, K. B. (2008). *The theoretical and empirical basis for design-based science instruction for children*. Unpublished Qualifying Paper, Tufts University.
- Wendell, K., & Lee, H.-S. (2010). *Elementary students' learning of materials science practices through instruction based on engineering design tasks*. Journal of Science Education and Technology: Online First.
- Yamak, H., Bulut, N., & DüNDAR, S. (2014). 5. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile fene karşı tutumlarına FeTeMM etkinliklerinin etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 249-265.
- Yasak, M. T. (2017). *Tasarım temelli fen eğitiminde, fen, teknoloji, mühendislik ve matematik uygulamaları: Basınç konusu örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.

PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRK LİSE ÖĞRENCİLERİNİN KARAKTER GÜÇLERİ

Dr. Öğr. Üy. Meltem YILDIZ
Bursa Uludağ Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-4535-6903

ÖZET

COVID-19 pandemi süreci ile ilgili yapılan pek çok araştırma bu sürecin ergenlerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Bununla birlikte, COVID-19 salgınının ergenlerin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi, karakter güçleri gibi mevcut psikolojik kaynaklar ile hafifletilebilir. Bu çalışmada; pandemi döneminde lisede öğrenim gören 15-18 yaş arası Türk ergenlerin karakter güçleri ile öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca pandemi döneminde Türk lise öğrencilerinin imza güçlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırma iki farklı çalışma grubunda gerçekleştirilmiştir. İlk çalışma grubu yaşları 15 ile 17 arasında (yaş ortalaması 15.7, standart sapması 0.76) değişen 36 Türk lise öğrencisinden oluşmaktadır. Bu çalışma grubunun öznel iyi oluş düzeylerini belirlemek için Tuzgöl Dost (2004) tarafından geliştirilmiş, lise öğrencilerine Özen (2005) tarafından uyarlanmış Öznel İyi Oluş Ölçeği-Lise Formu; karakter güçlerini belirlemek için ise Peterson ve Seligman (2004) tarafından geliştirilmiş Kabakçı (2013) tarafından Türk kültürüne uyarlanmış Karakter Güçleri Gençlik Envanteri uygulanmıştır. İkinci çalışma grubu ise yaşları 15 ile 18 arasında değişen (yaş ortalaması 16.1, standart sapması 0.97) 212 Türk lise öğrencisinden oluşmaktadır. Bu çalışma grubuna yalnızca Karakter Güçleri Gençlik Envanteri uygulanmıştır. İlk çalışma grubu üzerinde yapılan analizler sonucunda umut, yaşam coşkusu, sevgi, sebatkârlık, sosyal zeka, açık fikirlilik ve tedbirlilik karakter güçlerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile pozitif yönde en güçlü anlamlı ilişkilere sahip olduğu belirlenmiştir. İkinci çalışma grubu üzerinde yapılan analizler sonucunda ise pandemi döneminde Türk lise öğrencilerinin imza güçlerinin nezaket, hakkaniyet, mizah, sevgi ve minnettarlık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karakter Güçleri, Öznel İyi Oluş, Pandemi, Türk Lise Öğrencileri.

CHARACTER STRENGTHS OF TURKISH HIGH SCHOOL STUDENTS DURING THE PANDEMIC PERIOD

ABSTRACT

Many studies on the COVID-19 pandemic process have shown that this process negatively affects the mental health of adolescents. However, the negative impact of the COVID-19 pandemic on adolescent mental health can be mitigated by available psychological resources such as character strengths. In this study, it was aimed to reveal the relationship between character strengths and subjective well-being levels of Turkish adolescents aged 15-18 who were studying at high school during the pandemic period. In addition, it was aimed to determine the signature strengths of Turkish high school students during the pandemic period. The research was carried out in

two different study groups. The first study group consisted of 36 Turkish high school students aged between 15 and 17 (mean age 15.7, standard deviation 0.76). Subjective Well-Being Scale-High School Form developed by Tuzgöl Dost (2004) and adapted to high school students by Özen (2005) to measure the subjective well-being levels of this study group; in order to determine the character strengths, Values in Action Inventory of Strengths for Young People (VIA-Youth), developed by Peterson and Seligman (2004) and adapted to the Turkish culture by Kabakçı (2013), was applied. The second study group consisted of 212 Turkish high school students aged between 15 and 18 (mean age 16.1, standard deviation 0.97). Only Values in Action Inventory of Strengths for Young People (VIA-Youth) was administered to this study group. As a result of the analyzes made on the first study group, it was determined that the character strengths of hope, zest, love, perseverance, social intelligence, open-mindedness and prudence had the strongest and most significant positive correlations with subjective well-being levels. As a result of the analyzes made on the second study group, it was determined that the signature strengths of Turkish high school students during the pandemic period were kindness, fairness, humor, love and gratitude.

Key words: Character Strengths, Subjective Well-Being, Pandemic, Turkish High School Students.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, insanların hayatlarının pek çok yönünü değiştirmiştir. Pandeminin yayılmasını engellemek için alınan önlemler neticesinde insanların sadece sosyal aktiviteleri sınırlanmakla kalmamış, aynı zamanda psikolojik durumları da bu durumdan etkilenmiştir. Karantina, evden çalışma ve uzaktan eğitim gibi belirli durumlar sıkılmış hissetme, hızlı ruh hali değişimleri, kaygı, panik hali ve hatta depresyonla ilişkilendirilmiştir (Saleh vd., 2021). Son araştırmalar, COVID-19'un yayılmasının ergenlerin ruh sağlığını olumsuz etkiliyor olabileceğini göstermiştir. Bununla birlikte, COVID-19 salgınının ergenlerin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi, karakter güçleri gibi mevcut psikolojik kaynaklar ile hafifletilebilir (Liu ve Wang, 2021).

Karakter güçleri olumlu, ahlaki açıdan değerli kişilik özellikleridir (Peterson ve Seligman, 2004). Günümüzde karakter güçlerini keşfetmek için en sık kullanılan çerçevelerden biri, Peterson ve Seligman'ın (2004) VIA Karakter Güçleri ve Erdemler sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırma iyi bir yaşam yaratmak için çok önemli olduğu düşünülen, farklı yönleri içeren, "iyi karakteri" somutlaştıran, ahlaki açıdan değerli bir dizi olumlu özelliği temsil etmeyi amaçlayan 24 karakter gücünü içerir (Naddaf ve Lavy, 2022). Her bir karakter gücü, altı temel erdemde toplanır: Bilgelik, cesaret, insaniyet, adalet, ölçülülük ve aşkınlık. Bilgelik erdemi yaratıcılık, merak, açık fikirlilik, öğrenme sevgisi ve çok yönlü bakış açısı karakter güçlerini; cesaret erdemi cesur olma, yaşam coşkusu, azim ve dürüstlük karakter güçlerini, insaniyet erdemi sevgi, sosyal zeka, nezaket karakter güçlerini; adalet erdemi sorumluluk, hakkaniyet, liderlik karakter güçlerini, ölçülülük erdemi affetme, alçakgönüllülük,

tedbirlilik, öz düzenleme karakter güçlerini, aşkınlık erdemi ise estetik ve mükemmelliğin takdir edilmesi, umut, minnettarlık, mizah ve maneviyat karakter güçlerini içermektedir (Umucu vd., 2021).

Karakter güçleri, düşüncelere, duygulara ve davranışlara yansıyan ve öznel iyi oluşla bağlantılı olan olumlu özelliklerdir (Vasileou vd., 2021). Karakter güçlerinin birincil rolleri, bireyin kendini gerçekleştirmesine ve iyi bir yaşam sürmesine katkıda bulunmak olsa da, kişinin zorluklarla nasıl başa çıkacağını da belirler (Peterson ve Seligman, 2004). COVID-19 salgınının zorlukları ve stres etkenleri korku, endişe ve kaygıyı önemli ölçüde artırmış gibi görünmektedir (Baiano vd., 2020). Dolayısıyla, bu zorlukların bireylerin öznel iyi oluşunu etkilediği açıktır. Umucu ve diğ. (2021) yapmış oldukları çalışmalarının sonucuna göre COVID-19 ile ilişkili stresin iyi oluş üzerindeki olumsuz etkisini azaltmada bir den fazla karakter gücünün koruyucu rolü olduğu saptanmıştır. Hem karakter güçleri hem de COVID-19 ergenlerin genel iyi oluş düzeyleri üzerinde rol oynamaktadır. Genel olarak yirmi dört karakter gücünün tamamı öznel iyi oluş ile pozitif yönlü ilişkiye sahipse de özellikle yaşam coşkusu, sevgi, minnettarlık ve umut en yüksek korelasyonlara sahiptir (Ruch vd., 2010, 2014). Liu ve Wang (2021) ergenlerin karakter güçlerinin, COVID-19 salgınının algılanan stresinin depresyon semptomları üzerindeki etkisini azaltmak için koruyucu bir faktör olarak işlev görüp görmediğini araştırdıkları çalışmalarının sonucunda; COVID-19 pandemisinin algılanan stresinin ergenlerin depresyon semptomlarıyla anlamlı bir şekilde pozitif korelasyon, karakter güçlerinin ise ergenlerin COVID-19 pandemisinin algılanan stresi ve depresyon semptomlarıyla anlamlı derecede negatif korelasyon göstermiştir. COVID-19 döneminde yapılan çalışmaların çoğu yurt dışındaki ülkelerde yapılmış olup COVID-19 döneminde bireylerin iyi oluşları ile ilişkili karakter güçlerini incelediklerinde pandemi öncesi çalışmalarla benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Bu konuda karşılaştırma imkânı sağlayan yurt içinde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Peterson ve Seligman'a (2004) göre yirmi dört karakter gücü sıralamasındaki ilk beş karakter gücüne imza güçleri denir. Tüm karakter güçleri akademik tatmin ve not ortalamasıyla ilişkilidir, ancak insanların imza güçleri, iyi oluşu ve yaşamdaki anlamı tahmin eder (Allan ve Duffy, 2014) VIA Karakter Güçleri sınıflandırmasını kültürlerine uyarlayan araştırmacılar farklı kültürlerde farklı imza güçlerinin üst sıralarda yer aldığını bulmuşlardır. Örneğin Yunan örneğinde beş imza gücü nezaket, sevgi, dürüstlük, adalet ve sebat iken (Pezirkianidis vd., 2020), Amerika örneğinde nezaket, hakkaniyet, dürüstlük, minnettarlık ve muhakemedir (Park vd., 2006). Ülkemizde lise öğrencilerinin imza güçlerini ise Kabakçı (2013) maneviyat, minnettarlık, estetik ve güzelliğin takdiri, öğrenme sevgisi ve dürüstlük olarak ortaya koymuştur. Ancak Peterson ve diğerlerine (2008) göre, travma deneyiminin ardından karakter gelişimi gerçekleşebilir. Travmatik bir deneyim olan COVID-19 pandemisi döneminde gerçekleştirdikleri yetişkinlerle yaptıkları çalışmalarının sonucunda Naddaf ve Lavy (2022) COVID-19'un karakter güçleri puanları üzerindeki etkisinde tek önemli artışın merak, affetme ve nezaket karakter güçleri için olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışma genel olarak karakter güçleri

puanlarındaki değişimi ortaya koyarken travmatik bir deneyimden sonra imza güçlerinde değişimi ele alan literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

İlgili literatür incelendiğinde ülkemizde pandemi döneminde öznel iyi oluş düzeyleri ile ilişkili karakter güçlerini ve ergenlerin imza güçlerini ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmada; pandemi döneminde lisede öğrenim gören 15-18 yaş arası Türk ergenlerin karakter güçleri ile öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca pandemi döneminde Türk lise öğrencilerinin imza güçlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Yaşam olaylarının çoğu, özellikle de olumsuz olanlar, yüksek oranda öngörülebilir olmadığından, bireylerin ilgi özelliklerini bir olaydan önce ve sonra karşılaştıran araştırmalar yapmak, özellikle de bir çalışma yeterince büyük örneklem kullanacaksa, zordur. Bu nedenle, yapılan çalışmalar ya yalnızca karakter güçlerinin olay sonrası değerlendirmelerine ya da karakter güçlerinde sübjektif olarak algılanan değişikliklere dayanıyor ya da sıralı örnek tasarımları kullanılmaktadır (Gander ve Wagner, 2021). Bu nedenle Türk lise öğrencilerinin pandemi döneminde öznel iyi oluş düzeyleri ile ilişkili karakter güçlerini belirlemek ve imza güçlerini belirlemek için yapılan bu çalışma betimsel ve kesitsel bir çalışmadır. İlişkisel tarama modelindeki bu araştırmada; Türk lise öğrencilerinin karakter güçleri ile öznel iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkide korelasyon türü ilişki çözümlemesi yoluyla birlikte değişimin varlığı ve derecesi incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma iki farklı çalışma grubu ile gerçekleştirilmiştir. İlk çalışma grubu için katılımcı sayısını belirlemede yapılan güç analizi sonucunda 0.5'lik bir korelasyon katsayısı için birinci tip hatanın 0.05 ve 0.80 güç ile bu korelasyon katsayısının anlamlı olması için en az 29 katılımcıya ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Bu bilgidен yola çıkarak birinci çalışma grubu Bursa'da özel bir anadolu lisesinde öğrenim gören yaşları 15 ile 17 arasında (yaş ortalaması 15.7, standart sapması 0.76) değişen 36 öğrenciden oluşmaktadır. Bu çalışma grubunda % 53'ü erkek, % 47'si kadın öğrenciden bulunmaktadır. Araştırmaya katılan ikinci çalışma grubu Bursa'daki üç anadolu lisesinde öğrenim gören yaşları 15 ile 18 arasında değişen (yaş ortalaması 16.1, standart sapması 0.97) 212 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bu çalışma grubunun % 43'ü erkek, % 57'si kadın öğrenciden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Türk lise öğrencilerinin karakter güçlerini ölçmek için Peterson ve Seligman (2004) tarafından geliştirilmiş, Kabakçı (2013) tarafından Türk kültürüne uyarlanmış Karakter Güçleri Gençlik Envanteri kullanılmıştır. Yüz doksan yedi maddeden oluşan envanter Likert tipi, beşli bir derecelendirme yanıt örüntüsüne sahiptir. Elli dört ters maddeye sahip olan envantere her bir karakter gücüne ait alt ölçekler ayrı

kullanılabilmektedir. Envanterin iç tutarlık katsayıları merak (0.64), alçakgönüllülük (0.67) ve sağduyu (0.68) dışında 0.70'in üzerindedir (Kabakçı, Ergene ve Doğan, 2019).

Türk lise öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeylerini ölçmek için öncelikle üniversite öğrencilerine yönelik olarak Tuzgöl Dost (2004), tarafından geliştirilmiş, lise öğrencilerine Özen (2005), tarafından uyarlanmış Öznel İyi Oluş Ölçeği-Lise Formu kullanılmıştır. Otuz yedi maddeden oluşan ölçek Likert tipi, beşli bir derecelendirme yanıt örüntüsüne sahiptir. Ölçek maddelerinin yirmi ikisi olumlu, on beşi olumsuz ifade şeklindedir. Olumsuz ifadelerin puanlaması da tersine çevrilerek yapılmaktadır. İki hafta arayla ölçeğin uygulanması ile hesaplanan test-tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.82 olarak bulunmuştur. İç tutarlılık katsayısı ise 0.91 olarak hesaplanmıştır (Özen, 2005).

2.4. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Veri toplama işlemi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk çalışma grubundan 2020-2021 eğitim öğretim yarıyılıının ilk döneminde, ikinci çalışma grubundan ise 2020-2021 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde veri toplanmıştır. Turan ve diğerlerinin (2021) çalışması baz alınarak 11 Mart 2020 - 31 Ağustos 2020 arası korona pandemisinin "Birinci Dalga", 1 Eylül 2020 - 11 Mart 2021 arası ise "İkinci Dalga"sı olarak kabul edildi. Bu tarihler baz alındığında ilk çalışma grubundan okulların açık olduğu ikinci dalganın başında, ikinci çalışma grubundan ise ikinci dalganın sonunda veriler yüz yüze toplanmıştır.

Verilerin toplanması süreci tamamlandıktan sonra uygulanan ölçekler kontrol edilmiş, hatalı doldurulan ölçekler değerlendirme dışında tutulmuştur. Veriler, istatistik programına girilmiş ve bu program aracılığıyla verilerin analizi yapılmıştır. Araştırmada verilerin analizi için; her bir karakter gücüne ait puanların ortalamalarının sıralanması ve Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu kullanılmıştır.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Koronavirüs ikinci dalgasının başında yapılan ilk çalışmada Türk lise öğrencilerinin öznel iyi oluşlarıyla ilişkili karakter güçleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu analizi sonucunda umut ($r=0.79$, $p<.01$), yaşam coşkusu ($r=0.76$, $p<.01$), sevgi ($r=0.74$, $p<.01$), sebatkarlık ve sosyal zeka ($r=0.68$, $p<.01$), açık fikirlilik ve tedbirlilik ($r=0.67$, $p<.01$) karakter güçlerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile pozitif yönde en güçlü anlamlı ilişkilere sahip oldukları tespit edilmiştir. Benzer sonuçlar Casali ve diğ. (2021a) pandemi döneminde Alman yetişkinlerle yaptığı çalışmanın sonuçlarında da ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre karantina sırasında iyi oluş ile en güçlü ilişkilere sahip karakter güçlerinin merak, yaşam coşkusu, minnettarlık, umut ve sevgidir. (Casali vd., 2021a). Vasileou ve diğ. (2021) pandemi döneminde Yunan yetişkinlerle yaptıkları çalışmalarının sonucunda da sevgi, merak, azim, umut ve yaşam coşkusunun öznel iyi oluşu en güçlü yordayan karakter güçleri olduğu belirlenmiştir. Martinez-Marti ve diğ. (2021) pandemi döneminde 348 İspanyol yetişkinle yapmış oldukları çalışmalarının sonucunda umut ve yaşam coşkusu karakter güçlerinin tüm ruh sağlığı ve öznel iyi oluş göstergeleri ile en yüksek korelasyona sahip karakter güçleri

olduğunu belirlemişlerdir. Casali ve diğ. (2021b) de pandemi döneminde İtalyan yetişkinlerle yaptıkları çalışmalarının sonucunda yaşam coşkusu ve sevgi karakter güçlerinin pandeminin getirdiği duruma en iyi nasıl yaklaşılacağına ilişkin daha iyi zihinsel sağlık ve daha yüksek öz yeterlilik ile ilişkili olduklarını saptamışlardır. Bu durum, karakter güçlerinin; insanların bir salgın gibi olumsuz bir durumu büyüme için bir fırsat olarak yorumlamalarına yardımcı olan kişisel eğilimler olduğu ve bunun ruh sağlıkları üzerinde olumlu bir etkisi olabileceği fikrini desteklemektedir (Casali vd., 2021a). Buna göre umut, yaşam coşkusu ve sevgi karakter güçlerinin pandemi gibi olumsuz bir yaşam döneminde öznel iyi oluşa katkı sağlayan en önemli karakter güçleri oldukları yorumu yapılabilir.

Kabakçı'nın (2013) pandemi öncesinde lise öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmasında öznel iyi oluş ile en güçlü ilişkiye sahip karakter güçlerinin umut, sevgi ve yaşam coşkusu olduğu belirtilmiştir. Bu durum pandemi dönemi öğrencileri etkilemiş olsa da öznel iyi oluş düzeyleri ile en çok ilişkili olan karakter güçlerinin değişmesine etki etmediği şeklinde yorumlanabilir. Umut, yaşam coşkusu ve sevgi karakter güçlerinin ister olumsuz yaşam olaylarında ister de nispeten daha stabil yaşam durumlarında ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleriyle önemli ölçüde ilişkili oldukları söylenebilir.

Pandeminin ikinci dalgasının sonuna denk gelen dönemde ikinci çalışma grubuna uygulanan Karakter Güçleri Gençlik Envanteri'nde 24 karakter gücüne ait puan ortalamaları sıralandığında bu dönemde Türk lise öğrencilerin imza güçlerinin nezaket (M=35.44), hakkaniyet (M=34.28), mizah (M=33.43) , sevgi (M=32.93) ve minnettarlık (M=32.49) olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlar pandemi döneminde 26 lise 46 üniversite öğrencisinin karakter güçlerini belirledikleri çalışmalarında Ramadhani ve diğ. (2021) tarafından da ortaya konmuştur. Bu çalışmanın sonucuna göre lise öğrencilerinin imza güçlerinin nezaket, manevi değerler, sevgi, affetme, umut; üniversite öğrencilerinin imza güçlerinin ise nezaket, mizah, sevgi, dürüstlük ve minnettarlık olduğunu ortaya koymuşlardır (Ramadhani vd., 2021). Salehi ve diğ. (2021) COVID-19 geçirmiş kişilerle yaptıkları çalışmalarının sonucunda sırasıyla nezaket, hakkaniyet, minnettarlık, ekip çalışması, azim, umut, muhakeme, sağduyu, maneviyat ve liderlik karakter güçlerinin öne çıkan on tanesi olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre pandemi dönemindeki ergenlerin imza güçleri arasında nezaket, sevgi ve minnettarlığın önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Kabakçı'nın (2013) pandemi döneminde öncesinde yapmış olduğu aynı çalışmasında lise öğrencilerinin imza güçlerinin maneviyat, minnettarlık, estetik ve güzelliğin takdiri, öğrenme sevgisi ve dürüstlük olduğunu saptamıştır. Gençlerin imza güçlerindeki bu değişim travma görevi görmüş olan pandemi sürecinden kaynaklı olabilir. İnsanlık erdemine ait üç karakter gücünden ikisinin -sevgi ve nezaket- kriz ve travma durumlarında arttığı başka çalışmalarla da gösterilmiştir (Peterson ve Seligman, 2003; Peterson vd., 2008). Spesifik olarak, küresel bir salgın olarak COVID-19, bireylerin birbirimiz üzerindeki potansiyel etkimize ilişkin farkındalığını artırmış ve her bir kişinin sağlığıyla ilgili sonuçlar, çevrelerindeki diğer kişilerin önlemlerine bağlı olduğundan,

karşılıklı bağımlılığımızın sonuçlarını vurgulamış olabilir (Naddaf ve Lavy, 2022). Bu bulguyu yorumlarken dikkatli olmak gerekir. Çünkü Jayawickreme ve diğ. (2021), özellikle enine kesitsel verilere güvenilmesi ve karakter güçlerine ilişkin ileriye dönük boylamsal araştırmaların olmaması göz önüne alındığında, olumsuzlukların ardından karakter güçlerinde ortalama düzeyde değişikliklerin meydana geldiğine dair şimdiye kadar çok az deneysel kanıt olduğunu özetlemişlerdir. Gander ve Wagner (2021) yaptıkları boylamsal çalışma sonucunda da COVID-19 döneminde karakter güçlerindeki değişikliklere ilişkin tutarlı bir sonuç tespit edememişlerdir.

ÖNERİLER ve SINIRLILIKLAR

Bu çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak pandemi benzeri kriz durumlarında ergenlerin ruh sağlığını korumak ve desteklemek için; umut, sevgi, nezaket ve minnettarlık karakter güçlerine dayalı psikoeğitim çalışmaları veya müdahale çalışmalarının planlanması ve uygulanmasının faydalı olabileceği söylenebilir. Ayrıca pandemi benzeri kriz durumlarında bireylerin imza güçlerindeki değişimleri daha iyi anlayabilmek için boylamsal çalışmalar planlanması da literatüre önemli katkılar sunacaktır.

Pandemi döneminde Türk lise öğrencilerinin karakter güçlerini ortaya koyması bakımından mevcut çalışma literatüre mütevazı bir katkı yapmış olmakla birlikte bir takım sınırlılıklar da içermektedir. Araştırmanın sadece Marmara bölgesindeki bir ildeki (Bursa), bireyleri kapsamaması, kesitsel bir yöntem kullanılmış olması ve pandemi öncesinde aynı çalışma gruplarından veri toplanmamış olması bu sınırlılıklar arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Allan, B. A. & Duffy, R. D. (2014). Examining moderators of signature strengths use and well-being: Calling and signature strengths level. *Journal of Happiness Studies*, 15: 323–337. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9424-0>
- Baiano, C., Zappullo, I., & Conson, M. (2020). Tendency to worry and fear of mental health during Italy's COVID-19 lockdown. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(16), 5928. <https://doi.org/10.3390/ijerph17165928>
- Casali, N., Feraco, T., & Meneghetti, C. (2021a). Character strengths sustain mental health and post-traumatic growth during the COVID-19 pandemic. A longitudinal analysis. *Psychology & Health*, <https://doi.org/10.1080/08870446.2021.1952587>
- Casali, N., Feraco, T., Ghisi, M., & Meneghetti, C. (2021b). “Andrà tutto bene”: Associations between character strengths, psychological distress and self-efficacy during covid-19 lockdown. *Journal of Happiness Studies*, 22, 2255–2274. <https://doi.org/10.1007/s10902-020-00321-w>
- Gander, F. & Wagner, L. (2021). Character growth following collective life events: A study on perceived and measured changes in character strengths during the first wave of the covid-19 pandemic. *European Journal of Personality*, 36 (4), 466–482. <https://doi.org/10.1177/08902070211040975>
- Jayawickreme, E., Infurna, F. J., Alajak, K., Blackie, L. E. R., Chopik, W. J., Chung, J. M., Dorfman, A., Fleeson, W., Forgeard, M. J. C., Frazier, P., Furr, R. M., Grossmann, I., Heller, A. S., Lacerulle, O. M., Lucas, R. E., Luhmann, M., Luong, G., Meijer, L., McLean, K. C., ...Zonneveld, R. (2021). Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *Journal of Personality*, 89(1), 145–165. <https://doi.org/10.1111/jopy.12591>
- Kabakçı, Ö.F. (2013). Karakter güçleri açısından pozitif gençlik gelişiminin incelenmesi. (Doktora Tezi). Ulusal Tez Merkezi veritabanından alınmıştır. (Tez No. 339024)

- Kabakçı, Ö. F., Ergene, T., & Doğan, N. (2019). Character strengths in Turkey: Initial adaptation study of values in action inventory of strengths for youth (VIA-Youth) and life satisfaction in young people. *International Journal of Educational Methodology*, 5 (3): 489-501. <https://doi.org/10.12973/ijem.5.3.489>
- Liu, Q & Wang, Z. (2021). Perceived stress of the COVID-19 pandemic and adolescents' depression symptoms: The moderating role of character strengths. *Personality and Individual Differences*, 182. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111062>
- Martinez-Marti, M. L., Theirs, C. I., Pascual, D., & Corradi, G. (2020). Character strengths predict an increase in mental health and subjective well-being over a one-month period during the COVID-19 pandemic lockdown. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584567>
- Naddaf, S. A. & Lavy, S. (2022). Character strengths' change during covid-19. *Journal of Happiness Studies*, <https://doi.org/10.1007/s10902-022-00575-6>
- Özen, Ö. (2005). *Ergenlerin öznel iyi oluş düzeyleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Park, N., Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2006). Character strengths in fifty-four nations and the fifty US states. *The Journal of Positive Psychology*, 1:3, 118-129, <https://doi.org/10.1080/17439760600619567>
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford University Press.
- Peterson, C., Park, N., Pole, N., D'Andrea, W., & Seligman, M. E. (2008). Strengths of character and posttraumatic growth. *Journal of Traumatic Stress*, 21(2), 214–217. <https://doi.org/10.1002/jts.20332>
- Pezirkianidis, C., Karakasidou, E., Stalikas, A., Moraitou, D., & Charalambous, V.(2020). Character strengths and virtues in the Greek cultural context. *Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society*, 25 (1), 35-54.
- Ramadhani, H. S., Pudjibudojo, J. K., & Panjaitan, L. N. (2021). Character strengths of student and college student undergoing learning activities during the Covid-19 Pandemic. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 530.
- Ruch, W., Martínez-Martí, M. L., Proyer, R. T., & Harzer, C. (2014). The character strengths rating form (CSRF): development and initial assessment of a 24-Item rating scale to assess character strengths. *Personal Individual Difference*, 68, 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.03.042>
- Ruch, W., Proyer, R. T., Harzer, C., Park, N., Peterson, C., and Seligman, M. E. P. (2010). Values in action inventory of strengths (VIA-IS): Adaptation and validation of the German version and the development of a peer-rating form. *Journal of Individual Differences*, 31, 138–149. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000022>
- Saleh,U., Alfitra,N. F., Rahmat, M.I., Faizah, N., Azizah, S. N., Ramdhani M. M., &Ma'rufi, H. A. (2021). Being survive during pandemic: The analysis character strength and health related quality of life in Covid-19 survivors. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 10(4), 745-757. <https://doi.org/10.12928/jehcp.v10i4.22191>
- Turan, C., Basa, E. G., Elitez, D., Yılmaz, Ö., Gümüş, E., & Anıl, M. (2021). The comparison of children who were diagnosed with COVID-19 in the first and the second waves of the sARS-CoV-2 pandemic. *Turkish Archives of Pediatrics*, 56(6): 596-601. <https://doi.org/10.5152/TurkArchPediater.2021.21162>
- Tuzgöl Dost, M. (2005). Ruh sağlığı ve öznel iyi oluş, *Eurasian Journal of Educational Research*, 20 Pp.
- Umucu, E., Tansey, T. N., Brooks, J. & Lee, B. (2021). The protective role of character strengths in covid-19 stress and well-being in individuals with chronic conditions and disabilities: An exploratory study. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 64(2) 67 –74. <https://doi.org/10.1177/0034355220967093>
- Vasileou, D., Moratiou, D., Papaliagkas, V., Pezirkianidis, C., Stalikas, A., Papantoniou, G., & Sofologi, M. (2021). The relationships between character strengths and subjective wellbeing: Evidence from Greece under lockdown during COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, <https://doi.org/10.3390/ijerph182010868>

EĞİTİM TEKNOLOJİLERİNİN YÜKSEKÖĞRETİMİN GELECEĞİ ÜZERİNE ETKİSİ

Doç. Dr. Hüseyin TUTAR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-9861-3053

ÖZET

COVID 19'un 2020 yılında beklenmedik bir biçimde küresel salgın ilan edilmesi ile sosyal yaşama ilişkin dünya çapında birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Getirilen kısıtlamalar nedeniyle iktisadi hayat başta olmak üzere yaşamın birçok alanı menfi bir biçimde etkilenmiştir. Etkilenen en önemli sektörlerin başında eğitim sektörü gelmektedir. BM'nin raporuna göre salgın, 190'dan fazla ülkede yaklaşık 1,6 milyar öğrenciyi etkileyerek eğitim sistemlerinde tarihteki en büyük inkitaya neden olmuştur. Bu durum özellikle düşük gelirli ülkelerde büyük felaketlere yol açmıştır.

COVID-19 sürecinde, sosyal ilişkilere getirilen kısıtlamalar nedeniyle yüz yüze eğitim veren üniversiteler, eğitim faaliyetlerini sürdürmek için teknolojinin imkanlarına bağımlı kalmış ve eğitim öğretim başta olmak üzere tüm faaliyetlerini sanal ortama taşımak durumunda kalmışlardır. Temel görevi üretilen bilgi ve teknoloji ile öğrencileri ve toplumu geleceğe hazırlamak olan üniversiteler, ilk defa belirsizliğe düşmüş ve kendileri geleceğe hazırlanması gereken kurumlar olarak tartışılmaya başlanmıştır.

Eğitim teknolojilerinde meydana gelen yenilikçi yaklaşımlar, geleneksel eğitim kurumlarının işlevlerini tartışmaya açmış ve eğitimin geleceğine dair birçok tartışma ve akademik yayının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. İngilizce akademik yayınlarda, COVID 19 sonrası yüksek öğretimi için “drastic change, upheaval, radical change, unprecedented disruption gibi sıfat ve kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramların ancak köklü bir değişim karşısında kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda yüksek öğretimin geleceğinin de büyük bir değişikliğe uğrayacağı beklenmektedir.

Pandemi süreci, eğitim teknolojilerinin yüksek öğretimde etkin bir biçimde kullanılabileceğini kanıtlamıştır. Pandemi'den önce evrimsel bir biçimde gelişen online eğitim, pandemi süreci ile artık sorgulanamaz bir gerçekliğe dönüşmüştür. Bu gerçeklikten hareketle eğitim sektörünün tüm paydaşları kendi zaviyelerinden yüksek öğretimin geleceğini yeniden düşünmeye başlamışlardır. Bu makalenin amacı, yenilikçi eğitim teknolojilerinin yarattığı imkanlar, piyasa etkisi ve öğrenci beklentisi değişkenleri üzerinden yüksek öğretimin gelecekteki yapısını anlamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretimin Geleceği, Yenilikçi Eğitim Teknolojileri, Eğitimin Geleceği, Online Eğitim, Piyasanın Talep Ettiği Eğitimin Nitelikleri.

THE EFFECT OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES ON THE FUTURE OF HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

With the unexpected declaration of COVID-19 as a pandemic in 2020, some restrictions on social life have been imposed worldwide. Due to the limits imposed, many areas of life, especially economic vitality, have been adversely affected. The education sector is one of the most affected sectors. According to the UN's report, the pandemic affected approximately 1.6 billion students in more than 190 countries, causing history's most extensive disruption in education systems. This has led to major disasters, especially in low-income countries.

In the COVID-19 process, due to the restrictions on social relations, universities providing face-to-face education have been dependent on the means of technology to continue their educational activities and have had to move all their activities, especially education and training, to the virtual environment. Universities, whose main task is to prepare students and society for the future with the knowledge and technology produced, fell into uncertainty for the first time and started to be discussed as institutions that need to be prepared for the future.

Innovative approaches in educational technologies have opened the functions of traditional educational institutions to discussion and have led to the emergence of many discussions and academic publications on the future of education. Adjectives and concepts such as "drastic change, upheaval, radical change, unprecedented disruption have started to be used in academic publications in English for post-COVID-19 higher education. It is expected that the future of higher education will undergo a significant change.

The pandemic process has proven that educational technologies can be used effectively in higher education. Online education, which developed evolutionarily before the pandemic, has now become an unquestionable reality with the pandemic process. Based on this reality, all the education sector stakeholders have started to rethink the future of higher education from their own perspectives. This article aims to try to understand the future structure of higher education through the possibilities created by innovative educational technologies, market effect, and student expectation variables.

Key words: Future of Higher Education, Innovative Educational Technologies, Online Education, Educational Qualifications Demanded by the Market, Future Universities.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE GERİ BİLDİRİM KULLANIMLARINA YÖNELİK ÖĞRETİCİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Serpil ÖZDEMİR

Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-8063-8690

Hayri Mutlu KAYA

Bartın Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0001-5525-5682

ÖZET

Gerek ana dilde gerekse ikinci dil ediniminde yapılan yanlışlar eğitim-öğretim sürecinde öğrenciler için kaçınılmaz bir gerçektir. Öğrencilerin yaptığı yanlışlar ve bu yanlışların düzeltilerek öğrenciyi en doğru sonuca ulaştırmaya çalışmak da öğretmenlerin en önemli görevlerinden biridir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin Türkçe öğrenirken en çok zorlandıkları ve yanlış yaptıkları beceri alanı yazmadır. Yazma becerisinin geliştirilmesi için öğretmenlerin, öğrencilere geri bildirim vermesi gerekmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilere geri bildirim verilmesinin öğrencilerin etkili ve doğru öğrenmesi açısından büyük paya sahip olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Yazma becerisinin gelişiminde; öğretmenlerin tutumuna göre, kağıt üzerinde odaklanılan yere göre ve geri bildirim verilmiş zamanına göre değişik geri bildirim kategorileri vardır. Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin öğrencilere daha sık hangi geri bildirimleri verdiklerini saptamak açısından bu çalışma önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin geri bildirim kullanımlarına yönelik görüşlerinin incelenmesi ve sınıf içi geri bildirim kullanımlarına dönük deneyimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla öğretmenlerin geri bildirim kavramına atfettikleri değer, tercih ettikleri geri bildirim türleri, etkili geri bildirim özellikleri, yazılı veya sözlü olarak geri bildirim verme tarzları ve geri bildirim zamanlaması konuları ele alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler, 2021-2022 eğitim öğretim yılı bahar döneminde, İç Anadolu'da bir devlet üniversitesinin Türkçe öğretim merkezinde çalışan 14 okutman ile odak grup görüşmesi yapılarak elde edilmiştir. 66 dakika süren odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen veriler kodlama ve ayıklama yöntemiyle içerik analizine tabi tutularak kategorize edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, öğretmenlerin geri bildirim kavramı ile ilgili “eksiklerin ve yanlışların düzeltilmesi” şeklinde ortak tanımlar yaptıkları tespit edilmiştir. Öğretmenlerin uygulamalarında genellikle “olumlu geri bildirim” kullandıkları, etkili geri bildirim özellikleri ile ilgili olarak daha çok “öğrenciye özel olarak verilmesi” gerektiği noktasında ortak düşünceleri benimsedikleri belirlenmiştir. Yazılı ve sözlü geri bildirim kullanımlarına yönelik olarak çoğunlukla “uygulamaya dayalı” geri bildirim tarzlarına sahip oldukları ve geri bildirim vermenin zamanına yönelik olarak ise “anında geri bildirim” konusunda aynı görüşe sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Yazma Öğretimi, Geri Bildirim, Öğretici Geri Bildirimleri.

EXAMINATION OF TEACHERS' OPINIONS ON THE USE OF FEEDBACK IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

ABSTRACT

Mistakes made in both mother tongue and second language acquisition are an inevitable reality for learners in the education-teaching process. One of the most important duties of the instructors is to try to bring the learner to the most correct result by correcting the mistakes made by the learners and correcting these errors. The skill area that learners of Turkish as a foreign language have the most difficulty and make mistakes while learning Turkish is writing. In order to develop writing skills, instructors need to give feedback to learners. It is clearly observed that giving feedback to learners learning Turkish as a foreign language has a large share in terms of effective and accurate learning of learners. In the development of writing skills, there are different categories of feedback according to the attitude of the instructors, the focus on the paper, and the time the feedback is given. From this point of view, this study is important in terms of determining which feedback the instructors give to the learners more frequently. In this study, it is aimed to examine the opinions of the teachers who teach Turkish as a foreign language on the use of feedback and to determine their experiences on the use of feedback in the classroom. For this purpose, the value that the instructors ascribe to the concept of feedback, the types of feedback they prefer, the characteristics of effective feedback, the styles of giving feedback in writing or verbally, and the timing of the feedback are discussed. Qualitative research method was used in the research. The data were obtained by conducting focus group interviews with 14 instructors working in the Turkish teaching center of a state university in Central Anatolia, in the spring term of the 2021-2022 academic year. The data obtained as a result of the focus group discussion, which lasted 66 minutes, were categorized by subjecting to content analysis by coding and sorting method. As a result of the study, it was determined that the instructors made common definitions about the concept of feedback as "correction of deficiencies and mistakes". It has been determined that the instructors generally use "positive feedback" in their practices, and they adopt common ideas about the characteristics of effective feedback, that it should be given more specifically to the student. It has been concluded that they mostly have "practice-based" feedback styles for their use of written and verbal feedback, and they have the same opinion about "instant feedback" regarding the time of giving feedback.

Key words: Teaching Turkish to Foreigners, Writing Teaching, Feedback, Teacher Feedback.

1. GİRİŞ

Çağdaş dünyada bireylerin ve toplumların karşılıklı etkileşim ve iletişimi her geçen gün daha da güçlenmektedir. Küreselleşen dünyada artan ulaşım ve iletişim araçları insanlara birbirleri ile geçmişe göre daha fazla bir araya gelebilme ve daha fazla iletişim kurabilme imkânı sağlamıştır. Böylece, yabancı dil öğrenimi ihtiyacına da beraberinde gerek duyulmuş olup ticaret, turizm, eğitim, göç vb. nedenlerle yabancı dil öğrenme gereksinimi büyüyerek hız kazanmıştır (Altunkaya ve Erdem, 2017). Günümüz dünyasında her insan artık birden fazla dil

öğrenmek istemektedir. Türkiye'nin özellikle Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden birçok öğrenci çekmesi Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi gereksinimini doğurmuştur. Gerek ana dilde gerekse ikinci dil ediniminde yapılan yanlışlar eğitim-öğretim sürecinde öğrenciler için kaçınılmaz bir gerçektir. Öğrencilerin yaptığı yanlışlar ve bu yanlışların düzeltilerek öğrenciyi en doğru sonuca ulaştırmaya çalışmak da öğreticilerin en önemli görevlerinden biridir.

Geri bildirim verilmesinin eğitim öğretim süresince öğrencilerin etkili ve doğru öğrenmesindeki payının büyük olduğu ve en önemli konulardan biri olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin de başarılı olmasında geri bildirim büyük rol oynamaktadır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerin daha iyi performans göstermeleri için öğreticilerin geri bildirim vermesi çok önemlidir (Kluger ve Denisi, 1996). Öğreticilerin verdikleri geri bildirimler öğrencilerin daha başarılı olmasını sağlayacak şekilde olmalıdır. Öğrencilerin yaptıkları ve yapacakları etkinlikler hakkında alt yapı oluşturmalıdır (Wiliam, 1999). Etkili geri bildirim vermek öğrencilerin hem kendilerine güvenmelerini hem de motivasyonlarının yükselmesini sağlar (Black ve Wiliam, 1998). Yabancılara Türkçe öğretiminde geri bildirimle alakalı olarak, öğrencilerin pek çoğunun öğreticilerin verdikleri geri bildirimleri okudukları anlaşılmaktadır (Ding, 1998). Bu duruma binaen, Hattice (1987), öğrencilerin başarısını etkileyen en önemli etkenin geri bildirim olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Black ve William (1998) geri bildirim kullanımının öğretim metodlarının başka araçlarla karşılaştırıldığında, öğrencilerin öğrenmesinin üzerinde geniş, güvenilir ve olumlu yansımalarının olduğunu saptamıştır. Walberg (1984) öğrencilerin başarısına etki eden faktörlerin içinde geri bildirim faktörünün ilk sıralarda yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte Adrienne (1997) de öğretme zamanında öğreticilerin verdikleri geri bildirimlerin öğrencilerin başarısını %50'den %89'a yükselttiğini belirtmektedir. Böylece öğrencinin aldığı geri bildirim iletilerinin içeriğinin yanı sıra geribildirim zamanlaması, geribildirim nasıl alındığı ve verildiği de önem arz etmektedir (Hattice, 1987). Literatürde öğrenciye kendi becerileriyle alakalı bilgi vermek, onların öğrenme ve öğretme perspektifinden daha iyi olmasını desteklemek için geribildirim doğru araçlarla, zamanında ve öğrenciye göre verilmesinin önemi vurgulamaktadır (Sadler, 1989).

Geri bildirim, öğrencilerin yazma alanındaki becerilerinin farkına varmalarını, kendi hatalarını ve eksikliklerini gidermelerini ve iyi seviyede bir yazma becerisine ulaşmaları için lazım olan önemli faktörlerden biridir (Ülper, 2011, s.280-300). Geribildirimle yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler öğreticilerinin eşliğinde hatalarını bularak onları doğru yazmayı, gittikçe hatalarını azaltarak yazma alanında kendilerini geliştirmeyi ve kaliteli yazılar yazmayı hatta akademik yazılar yazabilmeyi öğrenirler. Bu sonuçlardan yola çıkarak öğreticilerin öğrenci metinlerine yönelik geribildirimler vermeleri öğrencilerin yazma becerilerini arttırmaları için önem teşkil etmektedir.

Geri bildirim birçok şekilde verilebilir. Kimi zaman sözlü olarak kimi zaman ise metin üstünden verilen yazma şeklinde bir dönütle önümüze gelir. Genel olarak bakıldığında zaman geribildirimlerin sınavda sorulara verilen

cevaplar ya da derslerdeki kompozisyon ödevlerinde yazılmış geri bildirimler olarak verildiği gözlenmiştir. Bununla birlikte geri bildirim, bazen öğrencilerin yazılarında rastlanan bir yorum, bazen de fiziksel olarak bir temas, bazense gülerek dönüt verme veya aferin işareti şeklinde verilmiş pekiştiricilerdir. Öğrencilerin yazdıkları kompozisyonların veya sınav sorularının değerlendirilmesi, başarılı taraflarının ödüllendirilip hatalı taraflarının ise düzeltilmesi öğrencilerin yazmaya karşı motivasyonunu artırır (Göçer, 2011, s.71-97). Tiryaki ve Demir (2020) tarafından geri bildirimle ilgili araştırmalardan bir sınıflandırma oluşturulmuştur. Bu geri bildirim sınıflaması Şekil 1’de sunulmuştur.

Geri Bildirim Kategorileri

Değerlendiren Kişiye Göre	• Öğretmen Geri Bildirimi • Akran Geri Bildirimi
Geri Bildirim Sunulan Araç ve Ortama Göre	• Geleneksel Geri Bildirim • Teknolojik Destekli Geri Bildirim
Değerlendiren Kişinin Tutumuna Göre	• Olumlu Geri Bildirim • Olumsuz Geri Bildirim • Eleştirel Geri Bildirim
Geri Bildirimin Anlaşılır Olma Durumuna Göre	• Açık Geri Bildirim • Belirsiz Geri Bildirim
Kağıt Üzerinde Odaklanılan Yere Göre	• Özel Geri Bildirim • Genel Geri Bildirim
Bişime Yönelik Geri Bildirim	
İçeriğe Yönelik Geri Bildirim	
Soruna Yönelik Geri Bildirim	
Çözümüne Yönelik Geri Bildirim	
Sorun + Çözümüne Yönelik Geri Bildirim	

Şekil 1. Geri bildirim sınıflaması

Şekil 1’de görüldüğü gibi geri bildirimler, birçok farklı türde verilebilmektedir. Akdaş (2014), geri bildirimlerin olumlu veya olumsuz özelliklerinin olabileceğine ama hangi geri bildirim ne zaman ve hangi durumlarda fayda sağlayacağına; yanlışların çeşidine, öğrencinin düzeyine, öğretici ile öğrenci arasındaki iletişime bakılarak karar verilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Türkçe eğitiminde anlamaya ve anlatmaya dayalı beceriler vardır. Dinleme ve okuma anlamaya bağlı, konuşma ve yazma anlatmaya bağlı becerilerdir. Genellikle yazma becerisi öğrencilerin en zorlandıkları ve ikinci dil ediniminin en son evresi olarak görülmektedir (Boylu, 2019). Bu nedenle yazma eğitiminde öğrencilere geri

bildirimler vermek dil gelişimi açısından önem arz etmektedir. Daha önce yapılmış olan çalışmalara baktığımız zaman öğrenciler genellikle yazma becerisinde geri bildirim almak istemektedirler (Elturan, 2019). Geri bildirimler farklı türlerde tasnif edilmektedir. Veriliş zamanlamalarına göre anlık ve gecikmeli olarak ayrılırlar. Anlık geri bildirimler zaman kaybetmeksizin öğrenci yazılarına verilen dönütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gecikmeli geri bildirimler ise öğrenci yazıları tamamlandıktan sonra verilmektedir. Sözlü ve yazılı geri bildirimler öğretici tarafından öğrenci yazılarındaki hatalara yönelik verilebilmektedir. Yazma eğitiminde geri bildirimler anlaşılabilir olma durumuna göre doğrudan (açık) veya dolaylı (muğlak-belirsiz) bir şekilde verilebilmektedir. Dolaylı geri bildirimde, öğrencilere yaptıkları yazım yanlışlarının doğru yazılışları direkt gösterilmemektedir. Bu yüzden öğrenci için hatalarını düzeltmek zorlaşmaktadır (Ülper ve Çetinkaya, 2016). Öğrenciler doğrudan geri bildirimler aldıklarında yaptıkları yanlışların doğru hallerini gördükleri için yazılarını daha iyi geliştirebilmektedir.

Doğrudan geri bildirimde metindeki hataların açık ve net bir şekilde gösterilmesi gerekmektedir.

Örnek:

eve gidiyorum. – Eve gidiyorum. > Cümle büyük harfle başlar.

-Yuvarlak içindeki sözcükler ayrı yazılmalı.

Dolaylı geri bildirimler anlamı açık olmayan ve birden çok anlama gelebilecek geri bildirimlerdir.

Örnek:

-Noktalama hatalarından kurtulman için daha çok ders çalışmalısın.

-Her ne kadar paragraflar konuyla ilgili olsa da henüz çok iyi yazdığın söylenemez.

-Bizde sizle geleceğiz. (kelimelerin altını çizmek)

Öğrenciler, öğreticilerden geri bildirim alabildikleri gibi aynı zamanda akranlarından da geri bildirim alabilmektedir. Öğreticilerin verdikleri geri bildirimler öğrencilerde kaygı yaratmaktadır. Akran geri bildirimleri öğrencilerin kaygı seviyelerini azalttığı için öğrencilerin yazma becerisini geliştirmelerinde daha etkili olmaktadır (Karateke Bayat, 2018). Tiryaki ve Demir (2020) öğreticilerin tutumuna göre geri bildirimi olumlu, eleştirel ve olumsuz bildirimler olarak tasnif etmişlerdir. Olumlu geri bildirimlerde öğrencinin yazıdaki başarısı takdir edilir. Eleştirel geri bildirimlerde öğrenci metinlerinde yapılan yanlışlara değinilir. Olumsuz geri bildirimlerde ise öğrenci yazılarındaki hatalar sert bir şekilde vurgulanır. Coşkun ve Tamer (2015) öğreticilerin tutumuna göre geri bildirimleri yapıcı, yansız ve yıkıcı olarak sınıflandırmışlardır. Yapıcı geri bildirimde öğrencinin yazısının başarısına değinilir ve yaptığı yanlışları nasıl geliştirebileceği vurgulanır (Hyland, 2003). Yapıcı geri bildirimler sadece övgü şeklinde verilebileceği gibi övgüyle eleştiriye de içinde barındırabilir. Bu türden geri bildirim örnekleri şunlar olabilir:

Örnek:

1-Yazın çok güzel ve sayfa düzenin çok iyi. (Yalnızca övgü ile yapılan yapıcı geri bildirim)

2-Yazım hataları açısından başarılısın fakat özel isimlerin yazımına dikkat etmen gerekiyor. (Övgü ile beraber eleştirinin de olduğu yapıcı geri bildirim)

Yansız geri bildirimlerde öğrencinin kağıt üzerinde yaptığı yanlışlara öğreticilerin tutumu tarafsız olmalıdır. Bu geri bildirimler öğreticilerin sıkça tercih ettikleri bir yaklaşımdır. Yansız geri bildirimler farklı şekillerde verilebilir.

Örnek:

-Yazıda hatalı yerlerin altını çizerek verilmesi:

duydumki

yapyalnız

Yazıda hatalı olan kelimelerin ya da eklerinin olumlu veya olumsuz hiçbir şey söylenmeden düzeltilmesi:

herkez-herkes

dünki-dünkü

hayır sever-hayırsever

Metinde düzeltilmesi gereken yerlerin yazıyla belirtilmesi:

-Yazım yanlışı var.

-Yazı konuyla bağlantılı değil.

-Noktalama işaretlerini yanlış yazmışsın.

Örneklerden de görüldüğü gibi yansız geri bildirim, hatalarla ilgili yorum yapmadan durum tespiti yapmaktır.

Yıkıcı geri bildirimde ise öğrencilere yazıları hakkında olumsuz yorumlar yapılmaktadır ve bu durum öğrencinin yazmaya karşı motivasyonunu düşürmektedir.

Örnek:

-Yazın çok kötü.

-Hiç beğenmedim.

Kağıt üzerinde odaklanılan yere göre özel ve genel geri bildirimler vardır. (McGrath vd., 2011) özel geri bildirim “yazının belli bir noktası vurgulanarak değişiklik tavsiyesinde bulunma ya da eleştiride bulunma” olarak tanımlanmıştır.

Örnek:

Alıntı yapılan cümleyi tırnak içinde yazman gerekirdi. “Sevelim, sevilelim. Bu dünya kimseye kalmaz.”

“birşey” ayrı yazılır - bir şey

Nelson ve Schunn (2009)’a göre genel geri bildirim yazının bütününe dönük değişiklik tavsiyesinde bulunma ya da eleştiride bulunma, dil ve anlatım olarak öğrenci performansının değerlendirilmesidir.

Örnek:

-Yazıda çok fazla anlatım bozukluğu var.

-Yazı konuyla ilgili değil.

Altun (2021) yaptığı bir ankette okutmanların anlık ve gecikmeli geri bildirimleri kullanma tercihlerini ve doğrudan ve dolaylı geri bildirim tercihlerini araştırmıştır. Araştırmasında okutmanların anlık geri bildirimleri daha çok kullandıklarını gözlemlemiştir. Doğrudan ve dolaylı geri bildirimlere yönelik anketinde ise doğrudan geri bildirim daha çok kullanıldığını tespit etmiştir. Işık (2015) araştırmasında elektronik geri bildirimler ve geleneksel geri bildirimleri karşılaştırmıştır. Elektronik geri bildirim kullanımının öğrencilerin yazmalarını daha çok geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Hıtalany (2021) yazılı düzeltici geri bildirimler konusunu araştırmış ve doğrudan dönüt, dilbilgisi açıklamaları ile verilen geri bildirim, hatayı gösterme olarak verilen geri bildirim, hata kodu kullanılarak verilen geri bildirim şeklinde öğretmen ve öğrenci görüşlerinin uyduğu sonucuna varmıştır. Çetinkaya, Bayat ve Alaca (2016) yazılı düzeltme geri bildirimlerinde öğretmen tercihlerini incelemiş ve öğretmenlerin sıklıkla doğrudan geri bildirim kullandıklarını ve öğrencilerin hatalarını gidermede doğrudan geri bildirim dolaylı geri bildirim göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özdeş (2019) de okutmanların geri bildirim özelliklerine göre %69,14 oranında doğrudan, %30,86 oranında dolaylı geri bildirim verdiklerini tespit etmiştir. Ülper ve Çetinkaya (2016) öğrencilerin yazılı ve sözlü geri bildirimlere yönelik tercihlerini belirlediği çalışmada öğrencilerin iki geri bildirim de almak istediklerini fakat yazılı geri bildirim daha etkili buldukları sonucuna ulaşmıştır. Literatür incelendiğinde yabancılara Türkçe öğretiminde öğreticilerin geri bildirimle ilgili görüşlerine dair çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak öğreticilerin geri bildirim kavramına atfettikleri değerlerin belirlenmesi, uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türleri, öğreticilere göre etkili geri bildirimlerin özellikleri, öğreticilerin yazılı veya sözlü olarak geri bildirim verme tarzları ve geri bildirimlerin zamanlamalarına dair görüşleri bir bütün halinde incelenmemiştir. Bu araştırmanın amacı, yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki öğreticilerin uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türlerini belirlemek ve geri bildirimle ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. “Öğreticilerin geri bildirim kullanımına ilişkin görüş ve uygulamaları nasıldır?” sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır;

Yabancılara Türkçe öğretimi alanındaki öğreticilerin;

- geri bildirim kavramı hakkında düşünceleri nelerdir?
- kullandıkları geri bildirim türleri nelerdir?
- etkili geri bildirim özelliklerine yönelik görüşleri nelerdir?
- yazılı ve sözlü olarak geri bildirim kullanma tarzları nasıldır?
- geri bildirim verme zamanına yönelik görüşleri nelerdir?

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi ve geçerlik güvenirlik bölümlerine yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, yabancılara Türkçe öğreticilerinin geri bildirim kavramına yönelik düşüncelerini, uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türlerini, etkili geri bildirimlerin özellikleri hakkında görüşlerini, yazılı veya sözlü geri bildirim tercihlerini ve geri bildirim verme zamanlaması ile ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, amacına uygun olarak, nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseninde gerçekleştirilmiştir. Olgubilim deseninde farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız olaylara, deneyimlere, algılara, yönelimlere odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırma kapsamında, yabancılara Türkçe öğreticilerinin görüşleri incelenmiştir.

Araştırmanın verileri, odak grup görüşmesi ile toplanmıştır. Kişilerin akıllarındakileri rahatça ifade edebildiği bir mekanda ilerletilen tartışmalar olarak adlandırılan odak grup görüşmesinde, katılımcılar kendi görüşlerini ve perspektiflerini açıkça ortaya koyarlar (Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011). Psikolojik ve sosyal olarak odak grup görüşmesiyle grupların nitelikleri veya kullandıkları uygulamalar ile ilgili bilgi almak, hareketlerinin arka planında olan nedenleri ve aynı olan düşünceleri öğrenmek amaçlanır (Şahsuvaroğlu ve Ekşi, 2008). Bu araştırmada da odak grup görüşmesinin olanak sağladığı serbest tartışma ortamında yabancılara Türkçe öğreticilerinin uygulamalarında kullandıkları geri bildirimlerle ilgili ortak veya farklı düşünceleri açığa çıkarmak amaçlanmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Odak grup çalışmalarında, çalışmanın amacına yönelik olarak araştırmacı katılımcılarını araştırmanın amacını gerçekleştirmek için belirlemelidir ve rastgele seçmemelidir (Durdu, 2016, s.97-98). Elde etmek istenen verilerin doğru olması için kaynağın titizlikle seçilmesi gerekmektedir. Bu nedenle araştırılan konu ile ilgili alanında uzman ya da konu ile ilgili bilgisi olan kişilere başvurmak gerekmektedir (Baş ve Akturan, 2017, s.113).

Katılımcıların belirlenmesinde, araştırmanın hedefine göre bilgi açısından çeşitli durumların seçilerek derinlemesine çalışma yapılmasına imkan sağlayan amaçsal olarak örnekleme tekniğine başvurulmuştur (Büyüköztürk, 2014).

Bu çalışmanın örneklemini 2021-2022 eğitim ve öğretim yılı bahar döneminde, İç Anadolu'da bir Türkçe öğretim merkezinde görev yapan 14 okutman oluşturmuştur. Çalışmaya katılan öğretmenlerin gerçek adları kullanılmadan katılımcıları temsil etmeleri için Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcılar kodlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcı bilgileri

Katılımcı	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Ö8	Ö9	Ö10	Ö11	Ö12	Ö13	Ö14
Cinsiyet	E	E	K	E	E	K	K	E	K	K	E	K	E	K
Mesleki Deneyim	11	3	2	15	6	5	2	3	10	1	12	7	2	2

Farklı yaklaşımların ortaya çıkarılması açısından grup heterojen bir şekilde oluşturulmuştur. Deneyim süresi ve cinsiyet dikkate alınarak grup üyeleri seçilmiştir. 5 yıl ve üzeri deneyimli olanlarla 5 yıldan az deneyimli olanlar; cinsiyet bakımından kadın ve erkek öğretmenler görüşmeye davet edilmiştir. Kurumda toplam 18 öğretici görev yapmaktadır, odak grup görüşmesi 14 öğretici ile ve tek grupla yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formun hazırlanmasında literatür taramasından yararlanılmıştır. Soruların alt konularıyla ilgili olarak hatırlatıcılar kullanılmıştır. Hazırlanan form, kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla uzman görüşlerine sunulmuştur. Bu aşamada yabancılara Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme çalışmaları olan iki uzmandan görüş alınmıştır. Uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda sorular düzenlenerek görüşme formuna son hali verilmiştir.

Görüşme formunda yabancılara Türkçe öğreten öğretmenlerin geri bildirim kavramı hakkındaki görüşleri, uygulamalarında hangi tür geri bildirim kullandıkları, geri bildirimlerin yazılı ve sözlü verilmiş tarzı ve geri bildirimlerin verilmiş zamanlamasıyla ilgili sorular yer almaktadır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Verilerin toplanması aşamasında Yabancılar için Türkçe öğretmenlerinin uygulamalarında geri bildirim kullanımına ilişkin görüşleri alınmak suretiyle onlardan bazı sorulara yanıt vermeleri istenmiştir. Bu amaçla katılımcılara çalışmanın güvenilirliğini etkilememek için sorular sorulmadan önce konuyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan odak grup görüşmesi kullanılmıştır.

Öğreticilerle yapılmış olan görüşmeler ses kayıt cihazlarına kaydedilmiştir ve bununla birlikte görüşmelerle ilgili yapılan odak grup görüşmesinde belirli notlar alınmıştır. Odak grup görüşmesi esnasında öğretmenlere toplam beş soru yöneltilmiştir. Görüşme 66 dakikada sonlanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Yabancılara Türkçe öğretmenleriyle yapılan araştırmanın bu bölümünde kodlama ve ayıklama, kategori geliştirme hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Kodlama ve Ayıklama

Verilerin analizi için araştırmacı ses kayıtlarını dinleyerek ve aldığı notları inceleyerek görüşmeleri yazılı metne aktarmıştır. Sonrasında başka bir araştırmacıdan yardım istenerek birbirlerinden habersiz şekilde görüşmelerin transkripsiyon metinlerinin analizini yapmışlardır. Ardından toplanan verilerin belirli anlamlar oluşturacak

halleriyle sınıflandırma yapılmış ve bütün kısımlar kodlama altına alınmıştır. Bu kodların kavramsal yapılarının ne anlama geldikleri belirlenerek kodlara belirli aşamada açıklama getiren temalar saptanmıştır. En son ise toplanan verilerden hareketle tanımlama ve bulguların yorumlanması yapılmıştır.

Kategori Geliştirme

Bu aşamada yabancılara Türkçe öğreticilerinin uygulamalarında kullandıkları geri bildirimlere ilişkin görüşleri; konusu, kaynağı ve kavram bağlantıları açısından değerlendirilerek değişik anlam kategorileri oluşturulmuştur. Verilerin kodlanması sürecinde araştırmacı bulduğu verileri incelemiş, çıkarım yapılan veriler anlamlı bölümlere ayrılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte her kısmın kavramsal anlamda ne ifade ettiği de çözümlenmiştir. Kendi içerisinde belirli bir tutarlılığı olan bölümler isimlendirilmiştir. Elde edilen veriler kodlanırken o anlamı en iyi şekilde ifade edebilecek kavramlar ortaya çıkarılmıştır. Kodlama bilinen kavramlardan, verilerden veya genel anlamdan yola çıkarak yapılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada verilerden çıkarılmış kavramlarla kodlama yapılmıştır.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın güvenilirliği için veri seti ve analiz sonuçları bir uzman incelemesine sunulmuştur. Uyuşmazlık görülen konularda uzlaşma sağlanarak sonuçların geçerli ve tutarlı olması sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın verileri tablolarla gösterilmiştir. Tablolarda ilk sütunda çalışmanın soruları, ikinci sütunda doğrudan alıntı yapılan görüşler ve üçüncü ve dördüncü sütunda ise sırasıyla kodlamalar ve kodlama sıklıklarının oluşturduğu temalara yer verilmiştir.

1.Yabancılara Türkçe Öğreticilerinin Geri Bildirim Kavramı Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 2. Öğreticilerin geri bildirim kavramına ilişkin görüşleri

Soru	Görüşler (doğrudan alıntı)	Kodlama /Sıklık	Temalar
Geri bildirim kavramı hakkında ne düşünüyorsunuz?	<i>Bir kere eksiklerin düzeltilmesi açısından önemlidir (Ö1)</i> <i>Eğitim öğretimin en önemli basamaklarından biridir ve öğrenmeyi sağlamak için bir yol,yöntemdir (Ö6)</i>	Eksik ve hataların düzeltilmesi (12:Ö1-Ö2- Ö3-Ö4-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö11-Ö12) Öğrenmeyi sağlayan bir yol, yöntem (9:Ö1-Ö3-Ö4-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö14) Öğrenciyi çalışmasıyla ilgili bilgilendirme (5:Ö3-Ö5-Ö8-Ö9-Ö12) Öğrenci ile öğretmen arasındaki iletişimi sağlama (4:Ö3-Ö5-Ö8-Ö13)	1. Yanlışları düzeltme 2. Öğrenme yöntemi

Tablo 2 incelendiğinde yabancılara Türkçe öğreticileri geri bildirim kavramı hakkında en sık görüşler sırasıyla “eksik ve hataların düzeltilmesi (12)”, “öğrenmeyi sağlayan bir yol, yöntem (9)”, “öğrenciyi çalışmasıyla ilgili bilgilendirme (5)”, “öğrenci ile öğretmen arasındaki iletişimi sağlama (4)” cevapları olmuştur. Görüşler yanlışları düzeltme ve öğrenme yöntemi temalarında toplanmıştır.

2. Yabancılara Türkçe Öğreticilerinin Uygulamalarında Kullandıkları Geri Bildirim Türlerine İlişkin Bulgular

Tablo 3. Öğreticilerin uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türlerine ilişkin görüşler

Soru	Görüşler (doğrudan alıntı)	Kodlama /Sıklık	Temalar
Geri bildirimde birçok çeşit vardır. Siz uygulamalarınızda hangi tür geri bildirimleri kullanıyorsunuz?	<i>Ben uygulamalarımda genelde olumlu geri bildirimler veriyorum çünkü diğer türlü ee öğrencilerin motivasyonu düşebiliyor (Ö9)</i>	Olumlu geri bildirim (13:Ö1-Ö2-Ö3-Ö4-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö11-Ö12-Ö14)	1. Olumlu geri bildirim 2. Yapıcı geri bildirim
	<i>Bence yapıcı geri bildirimler öğrencinin hatasını daha iyi düzeltmesini sağlayabilir yani (Ö7)</i>	Yapıcı geri bildirim (10:Ö2-Ö3-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö11-Ö12-Ö14)	
		Genel geri bildirim (3:Ö5-Ö12-Ö13)	
		Olumsuz geri bildirim (1:Ö13)	

Tablo 3 incelendiğinde yabancılara Türkçe öğreticilerinin uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türlerine ilişkin olarak en sık görüşler sırasıyla “olumlu geri bildirim (13)”, “yapıcı geri bildirim (10)”, “genel geri bildirim (3)”, “olumsuz geri bildirim (1)” cevaplarını vermişlerdir. Görüşler olumlu geri bildirim ve yapıcı geri bildirim temalarında toplanmıştır.

3. Yabancılara Türkçe Öğreticilerinin Etkili Geri Bildirimin Özelliklerine İlişkin Görüşlerine Dair Bulgular

Tablo 4. Öğreticilerin etkili geri bildirim özelliklerine ilişkin görüşleri

Soru	Görüşler (doğrudan alıntı)	Kodlama /Sıklık	Temalar
Sizce etkili geri bildirim özellikleri nelerdir?	<i>Bana göre geri bildirim etkili olabilmesi için her öğrenciye bireysel olarak geri bildirim vermek u daha sağlıklı olacaktır (Ö14)</i>	Öğrenciye özel olarak verilmesi (12:Ö1-Ö3-Ö4-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö10-Ö11-Ö12-Ö13-Ö14)	1. Özel olarak verilmesi 2. Yönlendirici olması
	<i>Eee etkili geri bildirim özelliği bence u kesinlikle öğrenciyi kırmadan onlara yol gösterici olmasıdır (Ö5)</i>	Yol gösterici olması (10:Ö2-Ö4-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö11-Ö12) Sürekli olması (7:Ö1-Ö2-Ö4-Ö6-Ö7-Ö8-Ö14) Öğrencinin kişiliği yerine çalışmaya odaklanması (5:Ö2-Ö5-Ö8-Ö12-Ö13)	

Tablo 4 incelendiğinde yabancılara Türkçe öğretimi öğreticilerinin etkili geri bildirim özellikleri hakkında en sık görüşleri sırasıyla “öğrenciye özel olarak verilmesi (12)”, “yol gösterici olması (10)”, “sürekli olması (7)”,

“öğrencinin kişiliği yerine yaptığı çalışmaya odaklanılması (5)” şeklinde olmuştur. Görüşler öğrenciye özel olarak verilmesi ve yönlendirici olması temalarında toplanmıştır.

4. Yabancılara Türkçe Öğreticilerinin Yazılı ve Sözlü Geri Bildirim Verme Tarzlarına İlişkin Bulgular

Tablo 5. Öğreticilerin yazılı ve sözlü geri bildirim verme tarzlarına ilişkin görüşler

Soru	Görüşler (doğrudan alıntı)	Kodlama /Sıklık	Temalar
Geri bildirim verme tarzlarınız yazılı ve sözlü olarak nasıldır?	<i>Bence bu yaptığımız etkinliğe bağlı olarak değişir yani (Ö12)</i> <i>Ben daha çok yazılı geri bildirimlerde bulunuyorum çünkü sözel geri bildirim yeri geldiğinde kullansam da bu geri bildirimler havada kalıyor bazen, bunun için yazarak verdiğim geri bildirimlerin öğrenciler tarafından anlaşılmasının daha kolay olduğunu düşünüyorum(Ö8)</i>	Etkinliğe bağlı geri bildirim (13:Ö1-Ö2-Ö4-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö11-Ö12-Ö13-Ö14) Yazılı geri bildirimler (9:Ö2-Ö3-Ö4-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö14) Sözlü geri bildirimler (5:Ö3-Ö8-Ö10-Ö12-Ö14)	1. Uygulamaya dayalı 2. Yazılı geri bildirim

Tablo 5’te görüldüğü gibi yabancılara Türkçe öğretimi öğreticilerinin yazılı veya sözlü olarak geri bildirim verme tarzları sırasıyla “etkinliğe bağlı olarak geri bildirim (13)”, “yazılı geri bildirim (9)”, “sözlü geri bildirim (5)” şeklindedir. Görüşler uygulamaya dayalı ve yazılı geri bildirim temalarında toplanmıştır.

5. Yabancılara Türkçe Öğreticilerinin Geri Bildirim Verme Zamanına Yönelik Bulgular

Tablo 6. Öğreticilerin geri bildirim verme zamanlarına ilişkin görüşleri

Soru	Görüşler (doğrudan alıntı)	Kodlama /Sıklık	Temalar
Sizce geri bildirim verilmiş zamanı nasıl olmalıdır?	<i>Eee ben sıklıkla anında geri bildirim vermeye çalışıyorum çünkü ee geri bildirimini ötelemek ee bence ötelenmemeli geri bildirim (Ö11)</i> <i>Anında geri bildirim vermek bence çok önemlidir. Öğrencinin yaptığı doğru da olsa yanlış da olsa onu o an görüp beceriye dönüştürmesi öğrenme açısından çok önemlidir ama yazma konusunda ünite sonunda verdiğim geri bildirimler de oluyor. (Ö10)</i>	Anında geri bildirim (14:Ö1-Ö2-Ö3-Ö4-Ö5-Ö6-Ö7-Ö8-Ö9-Ö10-Ö11-Ö12-Ö13-Ö14) Ünite sonunda geri bildirim (5:Ö4-Ö7-Ö10-Ö12-Ö14) Düzensiz geri bildirim(1:Ö5)	1. Anında geri bildirim 2. Sonradan geri bildirim

Tablo 6 incelendiğinde yabancılara Türkçe öğretimi öğreticilerinin geri bildirim verme zamanlamaları sırasıyla “anında geri bildirim (14)”, “ünite sonunda geri bildirim verme (5)”, “düzensiz geri bildirim verme (1)” şeklinde oluşmuştur. Görüşler anında geri bildirim ve sonradan geri bildirim temalarında toplanmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğreticilerinin geri bildirim kavramı ile ilgili görüşleri, uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türleri, etkili geri bildirimlerin özellikleri, geri bildirim yazılı veya sözlü verilmiş tarzı, geri bildirimlerin verilmiş zamanlaması ile ilgili düşünceleri tespit edilmiştir.

Yabancılara Türkçe öğreticilerinin geri bildirim kavramına ilişkin tanımlamaları incelendiğinde 12 katılımcı en sık görüş olarak eksik ve hataları düzeltme cevabını vermişlerdir. 9 katılımcı geri bildirim kavramının öğrenmeyi

sağlamak için bir yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Öğrenci ile öğretici arasındaki iletişimi sağlama ise 4 katılımcının görüşüdür. Katılımcılar geri bildirim, eksik ve hataları düzeltmede bir teknik, öğrenmeyi sağlamak için bir araç, öğretici ile öğrenci arasındaki iletişimi sağlayan bir model ve öğrenciye çalışmasıyla ilgili bilgi veren bir yöntem olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışkan (1999), geri bildirim öğrencilerin hatalarını düzeltmek için yönergelerde bulunmak üzere kullanılan her biçimdeki görsel ve işitsel uyaranlar şeklinde tanımlamıştır. Geri bildirimle ilgili öğretici görüşleri incelendiğinde öğretmenlerin görüşleri literatürle bağdaşsa da eksik tanımlamalar yaptıkları sonucuna varılmıştır.

Yabancılara Türkçe öğretmenlerinin uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türleri incelendiğinde 13 katılımcının en sık olumlu geri bildirim kullandıkları tespit edilmiştir. 10 öğretici yapıcı geri bildirim kullandığı belirtmiştir. 3 öğretici genel geri bildirim ve 1 öğretici ise olumsuz geri bildirim başvurduğunu söylemiştir. Buna göre yabancılara Türkçe öğretmenlerinin uygulamalarında en sık kullandıkları geri bildirim türlerinin sırasıyla olumlu, yapıcı ve genel geri bildirim ve olumsuz geri bildirim olduğu sonucuna varılmıştır. Kaymaz (2007)'a göre olumlu geri bildirim, kişilerin iyi performans çıkardıkları alanlara ilişkin takdir edici olumlu ifadeler içeren, kişisel motivasyon ve ödüllendirmeyi sağlayan ve bu dönütler ile kişinin kendisini geliştirmesinin hedeflendiği bir geri bildirim tipidir. Kaymaz (2007) yapıcı geri bildirim kişilerin beklenen performansı gösteremedikleri alanlara ilişkin bilgiyi gösteren ve bu alanlardaki eksiklikleri giderme hedefini taşıyan bir geri bildirim türü olduğu şeklinde tanımlamıştır. Yapıcı geri bildirim verildiğinde öğrencilerin yanlışları olsa bile daha çok motive edilerek bu yanlışların düzeltilmesi sağlanabilir. Altun (2021), yabancılara Türkçe öğretmenleriyle yaptığı bir anket çalışmasında öğretmenlerin %83,9 oranında doğrudan geri bildirim tercih ettikleri, %16,1 oranında dolaylı geri bildirim tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu duruma göre yapılan çalışmada öğretmenlerin geri bildirim türlerine ilişkin akademik yeterlilikleri de ortaya çıkmaktadır.

Yabancılara Türkçe öğretmenlerinin etkili geri bildirim özelliklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde 12 katılımcının geri bildirimlerin öğrenciye özel olarak verilmesi gerektiği konusunda ortak görüşlere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenciye özel olarak verilen geri bildirimler öğrencilerin yanlışlarını düzeltmesinde özel olarak verilmeyen geri bildirimlere göre daha etkili olmaktadır. 10 katılımcının etkili geri bildirim özelliklerine ilişkin yol gösterici olması yönünde ortak görüşe sahip oldukları tespit edilmiştir. Öğreticilere göre geri bildirimlerin sürekli olması 7 katılımcının cevaplamış oldukları diğer bir sonuçtur. 5 katılımcının geri bildirimle ilişkin ortak görüşüyle öğrencinin kişiliğinden ziyade davranışına odaklanılırsa etkili olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Wiliam (1999), öğrencilere verilen geri bildirimlerde öğrencilerin kişiliklerine göre değil de öğrenci performanslarına göre olması gerektiğini savunur ve davranışa odaklanılmazsa öğrencilerde kötü bir etki yarattığını ifade etmektedir. Öğreticilerin etkili geri bildirim hakkındaki görüşlerinin literatürle uyduğu görülmüştür.

Öğreticilerin geri bildirim verme tarzlarına ilişkin düşünceleri incelendiğinde 13 katılımcı etkinliğe bağlı geri bildirim verme tarzına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu hem yazılı hem de sözlü geri bildirimlerin yapılacak olunan uygulamaya göre kullanılması anlamına gelmektedir. Literatürü incelediğimizde de gerekli olan geri bildirim verme tarzı da bu şekildedir. 9 öğreticinin geri bildirim verme tarzları ise yazılı olarak verilen geri bildirimlerdir. 5 öğreticinin geri bildirim tarzı ise sözlü geri bildirimlerdir. Ülper ve Çetinkaya (2016) tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin hem yazılı hem de sözlü geri bildirimleri etkili buldukları ama yazılı geri bildirimleri daha önemli buldukları tespit edilmiştir. Bu anlamda öğretmenlerin verdikleri yanıtlar literatürle bağdaşmaktadır.

Yabancılara Türkçe öğretmenlerinin geri bildirim verme zamanlamalarına ilişkin görüşleri incelendiğinde 14 öğreticinin hepsinin aynı cevabı verdiği, kodlama sıklığı en yüksek çıkan geri bildirim anında geri bildirim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 5 öğretici ünite sonunda da geri bildirimleri verdiklerini ve 1 öğretici ise düzensiz geri bildirimler verdiğini belirtmiştir. Öğreticiler her ne kadar anında geri bildirim vermeye çalışsalar da bazen ev ödevleri vermektedir ve bu ödevlere geri bildirimlerini anında yapamamaktadırlar. Aynı zamanda öğretmenlerin sonradan verdikleri geri bildirimlerin öğrencilerin öğrenmesindeki etkisinin daha az olduğuna vurgu yapmaları da anında verilen geri bildirimlerin daha olumlu sonuçlar verdiğinin belirtisidir. Butler ve Winne (1995), geri bildirimlerin yapılmış ve bitmiş şeylerden sonra verilmesinden önce öğrencinin henüz yaptığı çalışmayla ilgili performans gösterirken verilmesinin öğrencilerin öğrenmesi üzerinde daha olumlu sonuçlar ortaya koyacağını ifade etmiştir. Altun (2021), geri bildirim verilme zamanına yönelik olarak yaptığı anket çalışmasında 62 katılımcıdan 57'sinin anlık geri bildirim, 5'inin ise gecikmeli geri bildirim tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda yapılan odak grup görüşmesinde öğretmenlerin verdikleri cevaplar daha önce yapılan çalışmalarla tutarlık göstermektedir.

Geri bildirim kavramını tanımlamaya yönelik ifadeleri incelendiğinde geri bildirim bütün katılımcıların eksik ve hataları düzeltme hususunda ortak kavram olarak görmeleri dışında katılımcının farklı ve çok genel tanımlamalar yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple öğretmenlerin etkili geri bildirim unsurlarına ilişkin bilgi sahibi olmayı destekleyecek ve uygulamalarına aksettirmelerini sağlayacak tanımlamalara gereksinim duydukları açıktır. Burada etkili geri bildirim sağlayacak olan bütün unsurlar için uygulama örnekleri hizmet içi eğitim kursları ile öğretmenlere verilmelidir.

Yabancılara Türkçe öğretmenlerinin uygulamalarında kullandıkları geri bildirim türleri incelendiğinde öğretmenlerin çoğunun olumlu geri bildirim verdiklerine yönelik yanıtları vardır. Bununla birlikte yapıcı geri bildirim verdiğini söyleyen katılımcı sayısı da çoğunluktadır. Öğreticiler her ne kadar genel geri bildirim çok kullanmasalar da sürenin kısıtlı olduğu zamanlarda ve kalabalık sınıf ortamlarında genel geri bildirimlerin de verilmesi önerilmektedir.

Yabancılara Türkçe öğreticilerinin geri bildirimleri verme zamanlamalarıyla ilgili düşünceleri incelendiğinde anında geri bildirim hususunda ortak kana vardıkları görülmektedir. Bu noktada sadece anında geri bildirim vermek her ne kadar katılımcıların ortak görüşü olsa da bazen ev ödevlerinde sonradan geri bildirim vermek gereklidir. Okuma metinlerinde ise anında geri bildirim vermek öğrenici motivasyonunu düşürülebilir. Bu nedenle yapılan çalışmaya göre geri bildirim verilmesi önerilmektedir. Sertifika programlarında yabancılara Türkçe öğreticileri adaylarına geri bildirimle ilgili dersler de ayrıca verilmelidir ve öğretici yeterliliğini arttırmak için yabancılara Türkçe öğretimi programı lisans seviyesinde açılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adrienne, R. (1997). *Feedback: Enhancing the performance of adult learners with learning disabilities*, National Adult Literacy and Learning Disabilities Center, Washington, DC. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED413718.pdf> adresinden 03.02.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Akdaş, A. (2014). *Türkçe öğretmeni adaylarının ortaokul öğrencilerinin yazılı metinlerine yönelik geri bildirimleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Altun, M. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde geribildirim. E. Özkan (Ed.) *Yabancılara Türkçe öğretimi* içinde (s.415-423). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Altunkaya, H. ve Erdem, İ. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin okuma kaygıları ve okuduğunu anlama becerileri. *Sakarya University Journal of Education*, 7(1), 59-77.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Black, P. ve Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education*, 5, 7-74.
- Boylu, E. (2019). *Yabancılara Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme uygulamaları ve standart oluşturma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Butler, D. L., & Winne, P. H. (1995). Feedback and self-regulated learning a theoretical synthesis. *Review of Educational Research*, 65, 245-281.
- Büyükoztürk, Ş. (2014). *Deneysel desenler: Öntest-sontest, kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Ankara: Pegem A.
- Coşkun, E. ve Tamer, M. (2015). Yazma eğitiminde geri bildirim türleri ve kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 337-372.
- Çalışkan, H. (1999). *Bilgisayar destekli kubaşık öğrenmede geribildirim türü ve öğrenme bağlamının akademik başarı ve tutumlar üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çokluk, Ö., Yılmaz, K. ve Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107.
- Ding, L. (1998) *Revisiting assessment and learning: Implications of students' perspectives on assessment feedback*. Scottish Educational Research Association Annual Conference, University of Dundee, 25–26 September.
- Durdu, L. (2016). Veri toplama yöntemleri. M. Y. Özden ve L. Durdu (Editörler), *Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri* içinde (s.93-124). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Elturan, B. (2019). Yabancı dil öğretiminde yanlışların düzeltilmesi (Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi örneğinde). *International Journal of Teaching Turkish as a Foreign Language*, 2(2), 165-188.
- Göçer, A. (2011). Öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarının Türkçe öğretmenlerince değerlendirilmesi üzerine. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 71-97.
- Hattice, J. A. (1987). Identifying the salient facets of a model of student learning: A synthesis of meta-analyses. *International Journal of Educational Research*, 11(2), 187-212.
- Hıtalyan, Z. H. (2021). *Yabancılara Türkçe öğretiminde yazılı düzeltici dönütlerin kullanımı: Öğretmen ve öğrenci tercihleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Hyland, K. (2003). *Second language writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Işık, Ö. F. (2015). *Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde elektronik geri bildirimler aracılığıyla yazma becerisinin geliştirilmesine yönelik uygulamalı bir çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Karateke Bayat, B. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ekran değerlendirmesinin öğrencilerin yazma kaygısına etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

- Kaymaz, K. (2007). Davranış boyutuyla performans geribildirim olgusu ve süreci. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (4).
- Kluger, A. N. & Denisi, A. (1996). The effects of feedback interventions on performance: A historical review, a meta-analysis and a preliminary feedback intervention theory. *Psychological Bulletin*, 119(2), 254-284.
- McGrath, A. L., Taylor, A. & Pchyl, T.A. (2011). Writing helpful feedback: The influence of feedback type on students' perceptions and writing performance, *The Canadian Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 2(2), 1-14.
- Nelson, M. & Schunn, C. D. (2009). The nature of feedback: How different types of peer feedback affect writing performance. *Instructional Science*, 37(4), 375-401.
- Özdeş, M. (2019). *Yabancılar Türkçe öğretiminde yazılı akran ve öğretmen geribildirimleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Sadler, D.R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18(2), 119-144.
- Şahsuvaroğlu, T. ve Ekşi, H. (2008). Odak grup görüşmeleri ve sosyal temsiller kuramı. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 28(1), 127-139.
- Tiryaki, E. N. & Demir, A. (2020). Türkçe öğretmen adaylarının geri bildirimlerinde teknoloji destekli öğretim ile geleneksel öğretim yönteminin etkisi. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 2(1), 276-303.
- Ülper, H. (2011). Öğrencilerin ürettikleri taslak metinlerine yönelik geri bildirim almaya ilişkin yeğleyişleri. *Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(22), 280-300.
- Ülper, H. ve Çetinkaya, G. (2016). Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazılı taslak metinlerine yönelik geribildirim almaya ilişkin beklentileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 1-17.
- Walberg, H.J. (1984). Improving the productivity of America's schools. *Educational Leadership*, 41(8), 19-27.
- William, D. (1999). Formative assessment in mathematics part 2: Feedback. *Equals: Mathematics And Special Educational Needs*, 5(3), 8-11.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKÇE ÖĞRETİM MERKEZLERİNDE UYGULANAN TEMEL DÜZEY KUR SINAVLARININ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK DURUMU

Serpil ÖZDEMİR

Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-8063-8690

Mikail ÖZBEK

Bartın Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0003-3993-5914

ÖZET

Kur sınavları, uluslararası öğrencilerin buldukları seviyeden bir üst seviyeye geçmeleri için yapılan sınavlardır. Her kurumun, kur sınavları için belirledikleri başarı puanları vardır. Belirlenen puanı alan öğrenciler bir üst kura geçmektedirler, belirlenen puanı alamayan öğrenciler ise aynı kuru tekrar etmektedirler. Öğrencilerin geçerli ve güvenilir bir sınava girmeleri ise bu sınavlarda hazırlanan sorulara bağlıdır. Bu araştırmanın amacı temel düzey kur sınavlarını geçerlik ve güvenilirlik açısından incelemektir. Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın inceleme nesnesini 2021-2022 eğitim ve öğretim yılına ait A1 ve A2 düzeyi kur sınavları oluşturmaktadır. Çalışma, A1 ve A2 düzeyi kur sınavlarındaki dinleme ve okuma becerisi ile sınırlandırılmıştır. Verilere içerik analizi, betimsel analiz ve madde analizleri uygulanmıştır. Araştırmada “Türkçe öğretim merkezlerinde uygulanan A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının geçerliği ve güvenirligi nasıldır?” problemine cevap aranmıştır. Geçerliği belirlemek için A1 ve A2 kur sınavlarındaki soruların hangi kazanımlara yönelik olduğu, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi’ne ve madde yazma ilkelerine göre dağılımı incelenmiştir. Güvenirligi belirlemek için maddelerin güçlüğü, ayırt ediciliği, testin güçlüğü ve güvenirligi incelenmiştir. A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının geçerlik analizlerinde; sorularla kazanımların %63,25 uyumlu olduğu, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi’ne göre büyük ölçüde alt düzeye uygun olduğu ve madde yazma ilkelerine göre 11 olumsuz durumun yer aldığı tespit edilmiştir. Güvenirlilik analizlerinde ise A1-A2 dinleme ve A2 okuma sorularının kolay güçlükte ancak A1 okuma sorularının orta güçlükte olduğu, A1-A2 dinleme ve okuma sorularının çok iyi düzeyde ayırt edici olduğu, A1 dinleme ve A1-A2 okuma sorularının kendi içinde homojen bir yapıda güvenilir ancak A2 dinleme sorularının kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Kur Sınavları, Geçerlik, Güvenirlilik, Ölçme ve Değerlendirme, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi

VALIDITY AND RELIABILITY OF BASIC LEVEL PROFICIENCY EXAMS APPLIED IN TURKISH TEACHING CENTERS

ABSTRACT

Proficiency exams are exams for international students to move from their current level to the next level. Each institution has success scores that they set for the proficiency exams. Students who get the determined score pass

to the next level, and students who do not get the determined score repeat the same level. Students taking a valid and reliable exam depends on the questions prepared in these exams. The aim of this research is to describe the validity and reliability of the basic level proficiency exams applied in the Turkish teaching center. In the research, qualitative and quantitative research methods were used together. The examination object of the research is the A1 and A2 level exams for the 2021-2022 academic year. The study is limited to listening and reading skills in A1 and A2 level exams. Content analysis, descriptive analysis and item analysis were applied to the data. In the research, "How is the validity and reliability of the listening and reading questions in the A1 and A2 language exams applied in Turkish teaching centers?" the answer to the problem has been sought. In order to determine the validity, the objectives of the questions in the A1 and A2 level exams, their distribution according to the Revised Bloom Taxonomy and the principles of item writing were examined. In order to determine the reliability, the difficulty, discrimination, test difficulty and reliability of the items were examined. In the validity analyzes of the listening and reading questions in the A1 and A2 level exams; It has been determined that the questions and the outcomes are compatible with 63.25%, are mostly suitable for the lower level according to the Revised Bloom Taxonomy, and there are 11 negative situations according to the principles of item writing. In the reliability analysis, A1-A2 listening and A2 reading questions are easy but A1 reading questions are moderately difficult, A1-A2 listening and reading questions are very distinctive, A1 listening and A1-A2 reading questions are reliable but in a homogeneous structure within themselves. A2 listening questions were found to be at an acceptable level.

Key words: Teaching Turkish to Foreigners, Proficiency Exams, Validity, Reliability, Assessment and Evaluation, Revised Bloom's Taxonomy

1. GİRİŞ

Hem yurt dışında hem de ülkemizde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi artış göstermektedir. Uluslararası öğrenciler akademik eğitimlerine başlayabilmeleri için belli bir düzeyde Türkçe bildiklerini belgelemek zorundadırlar. Bu öğrencilerin Türkçe dil düzeyini belirlemek için geçerli ve güvenilir ölçme ve değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Ölçme ve değerlendirme dil öğretim sürecinin vazgeçilmez unsurudur. Ölçme, herhangi bir niteliği gözlemek ve gözlem sonucunu sayı veya sıfatlarla ifade etmektir (Turgut ve Baykul, 2019). Değerlendirme ise ölçme sonuçlarının bir ölçütle karşılaştırılması ve ölçütle belirlenen koşulun karşılanıp karşılanmadığının kararlaştırılmasıdır (Özçelik, 1989, 221). Ölçme ve değerlendirme dil eğitimin başlangıcında, süreci içinde ve sonucunda farklı amaçlarla yer almaktadır. Ölçme ve değerlendirme bir son değildir, eğitim öğretimin eksikliklerini görmek ve düzenlemeler yapmak için önemlidir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde üç farklı sınav uygulanmaktadır. Bunlar seviye tespit sınavı, kur bitirme sınavı ve yeterlik sınavıdır. *Seviye tespit sınavı* eğitim öğretime başlamadan önce öğrencinin ön öğrenmelerinin düzeyini belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Seviye belirleme puanlarına göre öğrenciler kurlara yerleştirildikten

sonra genellikle 6-7 hafta sonra öğrencilerin ilgili kurun kazanımlarına ne kadar eriştiklerini belirlemek amacıyla *kur bitirme sınavı* yapılmaktadır. Kur bitirme sınavlarının başarısı değerlendirilirken bazı üniversiteler her beceri alanında asgari başarı puanını dikkate alırken bazı üniversiteler beceri puanlarına bakmaksızın genel başarı puanı ile başarıyı belirlemektedir. Kur bitirme sınavında başarılı sayılmak için bazı üniversitelerde 60 puan, bazı üniversitelerde 70 puan kabul edilmektedir. Mesleki veya akademik nedenlerle bir dili istenen düzeyde bildiğini kanıtlamak zorunda olanların *yeterlik sınavlarına* girmeleri gerekmektedir. Türkçe yeterlik sınavlarını Türkiye'deki üniversiteler kendi öğrencileri için kendileri hazırlayarak yapmaktadırlar (Özdemir, 2021). Yeterlik sınavı sonucunda öğrencilere dil düzeylerini gösteren sertifika verilmektedir. Üniversiteler yabancı öğrenci kabul ederken Türkçe yeterlik düzeylerini belgelemelerini istemektedirler.

Öğrencilerin dil seviyelerinin tam olarak belirlenmesi için geçerli ve güvenilir sınavlar yapmak gerekmektedir. *Geçerlik*, ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özelliklerle karıştırmadan ölçebilmesidir (Tekin, 2004). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yapılan sınavların geçerli olması için düzey kazanımlarını tam olarak kapsayan, beceriyi ölçmeye uygun ve bir beceriyi ölçerken diğer becerileri işe karıştırmayan sorular düzenlemek gerekmektedir. *Güvenirlilik* bir ölçme aracının her ölçümde benzer sonuçlar vermesidir (Sönmez ve Alacapınar, 2014). Güvenirlilik hem ölçme aracı hem ölçme sonucu ile ilgilidir. Güvenirlilik, ölçme aracının duyarlı, tutarlı, kararlı ve hatasız ölçümler yapması olarak tanımlanmaktadır. Güvenilir bir sınav yapmak için soru sayısı, yönergelerin açıkça anlaşılır olması, soruların ayırt edici olması, puanlamanın sorunun ağırlığına uygun olması, sınav süresinin soruların çokluğuna ve zorluğuna göre ayarlanması gerekmektedir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde yapılan sınavlar incelendiğinde konuyla ilgili pek az çalışma yapıldığı görülmektedir. Işıkoğlu (2015) ve Türkçe yeterlik sınavlarını ve Özdemir ve Eke (2023) kur bitirme sınavlarını madde yazma ilkeleri açısından incelemişlerdir. Barın ve Başar (2016) İranlıların Türkçe yeterlik sınavlarındaki başarı düzeylerini incelemişlerdir. Demirel (2019) Türkçe yeterlik sınavını uluslararası geçerliğe sahip başka dil yeterlik sınavlarıyla karşılaştırmıştır. Tanrıku ve İşler (2019) PICTES projesi kapsamında uygulanan yeterlik sınavlarını karşılaştırmışlardır. Sertdemir (2021) yeterlik sınavlarının bilişsel düzeylerini Yenilenmiş Bloom Taksonomisi çerçevesinde incelemiştir. Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yapılan sınavların geçerli ve güvenilir olup olmadığını belirlemeye yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yapılan sınavları inceleyen bir akreditasyon kurumu yoktur. Dolayısıyla kurumların kendi içinde sınavlarının geçerlik ve güvenirliliklerini belirmeleri gerekmektedir. Fakat birçok kurumda ölçme ve değerlendirme açısından uzmanlaşmış öğretiler yoktur. Bu durumda öğrencilerin geçerli ve güvenilir olmayan sınavlara girme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Işıkoğlu (2015), uluslararası öğrencilerin, madde yazımı hataları sebebiyle geçerlik ve güvenirliliği düşük sınavlara girdiklerini; Boylu (2019), öğretilerin anlama becerilerine yönelik olarak metin hazırlama ve soru yazmada ciddi hatalarının olduklarını belirlemişlerdir. Bu çerçevede kur bitirme sınavlarının geçerlik ve güvenirlilik açısından nasıl olduğunun belirlenmesi önem

kazanmaktadır. Bu çalışmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin girdiği kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının geçerlik ve güvenilirliğini incelemek amaçlanmaktadır. Araştırmanın problem cümlesi “Türkçe öğretim merkezlerinde uygulanan kur sınavlarının geçerlik ve güvenilirliği nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Konu şu alt problemler çerçevesinde ele alınmıştır:

1. Türkçe öğretim merkezlerinde uygulanan A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının geçerliği nasıldır?

- A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma soruları hangi kazanımlara yöneliktir?
- A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre dağılımı nasıldır?
- Kur sınavlarının madde yazma ilkelerine göre görünümü nasıldır?

2. Türkçe öğretim merkezlerinde uygulanan A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının güvenilirliği nasıldır?

- Kur sınavlarındaki maddelerin güçlüğü, ayırt ediciliği nasıldır?
- Testin güçlüğü, güvenilirliği nasıldır?

2. YÖNTEM

Türkçe öğretim merkezlerinde uygulanan kur sınavlarının ölçme ve değerlendirme açısından görünümünün araştırıldığı bu çalışma nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanılmasını gerektirmektedir.

Araştırmanın ilk alt problemi nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yönteminde desenlenmiştir. Nitel araştırmada gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılır. Toplanan bu verilerin doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül şekilde ortaya konmasına yönelik izlenen yola nitel araştırma denir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmanın son alt problemi madde ve test analizleri yapılarak ele alınmıştır. Testleri cevaplayanların başarı puanlarına göre yapılan bu belirlemeler araştırmanın nicel boyutunu oluşturmuştur.

2.1. İnceleme Nesnesi

Çalışmanın inceleme nesnesini 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında İç Anadolu’da bir üniversitenin Türkçe öğretim merkezinde uygulanan kur sınavlarının A1 ve A2 seviyelerindeki dinleme ve okuma sınavları oluşturmaktadır. A1 düzeyinde 20 dinleme ve 40 okuma, A2 düzeyinde 20 dinleme ve 40 okuma olmak üzere toplam 120 soru incelenmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmanın nitel verileri içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri ile incelenmiştir.

A1 ve A2 kur sınavlarındaki soruların hangi kazanımlara yönelik olduğunu belirlemeye yönelik ilk alt problem içerik analizi ile ele alınmıştır. İçerik analizi, “sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya

dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunmadır.” (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 22).

A1 ve A2 kur sınavlarındaki dinleme ve okuma sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisi’ne göre hangi düzeyde olduğunu ve madde yazma ilkelerine göre görünümünü belirlemek için betimsel analiz yapılmıştır. Betimsel analiz yönteminde amaç, görüşme ve gözlem çalışmaları sonucunda elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış şekilde okuyucuya sunulmasıdır. Veriler önceden belirlenmiş bazı özellikler açısından sırasıyla sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmanın güvenilirliği açısından içerik analizi ve betimsel analiz iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmıştır. Araştırmacılar arası uyum düzeyine bakılarak kodlamanın güvenilirliği test edilmiştir. Uyum düzeyi, Miles ve Huberman (2019) güvenilirlik katsayısı formülü ile hesaplanmıştır. Buna göre güvenilirlik katsayısı “uzlaşılan kod sayısı / uzlaşılan kod sayısı + uzlaşılmayan kod sayısı”na eşittir ve kodlayıcılar arasında görüş birliğinin en az %80 olması beklenmektedir (Miles & Huberman, 2019). Kazanımların incelemesinde yapılan içerik analizinde uyumun %88 olduğu Yenilenmiş Blom Taksonomisi’ne göre yapılan betimsel analizde uyumun %93 olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın son alt problemi kur sınavlarındaki maddelerin güçlüğü, ayırt ediciliğini ve testin güçlüğü, güvenilirliğini belirlemeye yöneliktir. Bu verilerin analizinde, klasik test kuramına göre test ve madde istatistikleri incelenmiştir. Klasik test kuramına göre bir maddenin güçlüğü, o maddenin tüm grup tarafından doğru yanıtlanma oranıdır ve madde güçlüğü değerleri “0.00 - 0.19: Çok zor”, “0.20 - 0.39: Zor”, “0.40 - 0.59: Orta”, “0.60 - 0.79: Kolay” ve “0.80 - 1.00: Çok kolay” olarak yorumlanır (Crocker & Algina, 1986). Madde ayırıcılık gücü indeksi, ölçülen özelliği düşük ve yüksek olan bireyleri test maddesinin ne derece ayırabildiğini gösterir ve madde puanları ile toplam puan arasındaki korelasyon aracılığı ile hesaplanır. Başarı testi doğru cevap 1, yanlış ve boş cevaplar 0 olacak şekilde puanlandırıldığından nokta çift serili korelasyon katsayısı ise ayırt edicilik hesaplanmıştır. Buna göre 0.30 ve üzeri çok iyi ayırt edici (yüksek) 0.20-0.29 iyi ayırt edici (orta), 0.15-0.19 (düşük) kabul edilebilir düzeyde ayırt edici ve 0.10 - .14 zayıf -revize edilmeli olarak yorumlanır (Haladyna ve Hess, 1999). Ayrıca testlerin güvenilirliği, iki yarı, KR20 ve Cronbach Alpha ile test edilmiştir. Fraenkel ve Wallen, (1993)’e göre testin iç tutarlık anlamındaki güvenilirliğinin .70 ve üzerinde olması gerekmektedir. Hair, Anderson, Tatham, ve Black, (1998) ise alpha güvenilirlik katsayısının 0.55’in üzerinde olması durumunda testin güvenilirliğinin kabul edilebilir olduğunu belirtmişlerdir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın bulguları alt problemler doğrultusunda sunulmuştur.

3.1. Geçerlikle İlgili Bulgular

3.1.1. Kur sınavlarının kazanımlarla ilişkisiyle ilgili bulgular

Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi A1, A2 ders kitapları incelenerek belirlenen kazanımlara göre incelemeler yapılmıştır. Soruların incelendiği TÖMER’de Gazi Yabancılar İçin Türkçe ders kitapları kullanıldığı için kazanımlar bu kitaplar çerçevesinde belirlenmiştir.

Tablo 1. A1 düzeyi dinleme sorularının kazanımlara göre dağılımı

A1 DİNLEME KAZANIMLARI	Var	Yok
Durum ve zamana uygun basit selamlaşma ve vedalaşma kalıplarını anlar.	1	
Temel soru kalıplarını ve kelimelerini anlar.	3	
Kişilerle ilgili temel bilgileri anlar.	1	
Sayılarla ilgili temel kavramları anlar.	2	
Aileyle ilgili temel bilgileri anlar.	2	
Sosyal ve fiziki çevre ile ilgili temel kavramları ve niteleyicileri anlar.	2	
Adres tariflerini anlar, temel kalıpları bilir.		X
Basit soruları, talimatları ve yön ifadelerini anlar.	1	
Tam sayıları anlar.	1	
Alışverişe ilişkin basit kalıpları anlar.		X
Sayılar, zaman ve saat ile ilgili temel kavramları anlar.	1	
Harita ve krokilere ilişkin basit tarifleri anlar.		X
Dinlediği metinlerde geçen betimlemeleri anlar.	1	
Hafta içi ve tatil gününde yapılan etkinliklerin anlatıldığı basit dinleme kayıtlarını anlar.	1	
Ulaşım ile ilgili temel kalıp ve kavramları anlar.		X
Kısa ve basit yönlendirmeleri anlar.	1	
Basit anonsları anlar.	1	
Alışverişe ilişkin soru ve kalıp ifadelerini anlar.		X
Açıkça yöneltilen soruları ve verilen talimatları anlar.	1	
Hobilerle ilgili temel kavramları anlar.	1	
Kutlama yapılan özel günlerin adlarını anlar.		X
Dilek ve temenni ile ilgili temel kalıpları anlar.		X
Kutlama mesajlarını anlar.		X

Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi TÖMER A1 ders kitabı incelenerek A1 düzeyi dinleme becerisine ait 23 kazanım belirlenmiştir. Ancak Türkçe öğretim merkezinde uygulanan A1 kur sınavındaki dinleme becerisi soruları 15 kazanım dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda belirtilen 8 kazanımın da dikkate alınması gerekmektedir. Türkçe öğretim merkezinin A1 kuru dinleme sınavı, kazanımlarla %65,21 oranında uyumludur.

Tablo 2. A1 düzeyi okuma sorularının kazanımlara göre dağılımı

A1 OKUMA KAZANIMLARI	Var	Yok
Durum ve zamana uygun basit selamlaşma ve vedalaşma kalıplarını anlar.	2	
Sosyal ve fiziki çevreyle ilgili temel kavramları ve niteleyicileri anlar.	3	
Kişilerle ilgili temel bilgileri anlar.	6	
Temel soru kalıplarını ve kelimeleri anlar.	4	
Kişisel iletişim bilgilerini sorgulayan temel kavramları anlar.	4	
Kişisel iletişim bilgilerinin yer aldığı formları anlar.	1	
Aileyle ilgili temel bilgileri anlar.	3	
Zaman ve saat ile ilgili temel kavramları anlar.	3	
Toplu taşıma araçları ile ilgili temel kavramları anlar.		X
Ulaşım ile ilgili temel kalıp ve kavramları anlar.		X
Gündelik hayattaki işaret ve simgeleri tanıy.		X
Dilek ve temenni ile ilgili temel kalıpları anlar.	2	

Haftanın günleri ve günün bölümleri hakkında temel kavramları anlar.		X
Sosyal etkinliklerle ilgili temel kavramları anlar.	3	
Kısa ve basit yönlendirmeleri anlar.	1	
Basit yön ifade eden harita ve krokileri anlar.	1	
Yazılı yön ve adres tariflerini bunlarla ilgili temel kalıpları anlar.	2	
Okuduğu metinlerde geçen geleceğe yönelik plan ve çıkarımları anlar.		X
Hafta içi veya bir tatil gününde yapılan etkinliklerin anlatıldığı basit metinleri anlar.		X
Sıra sayılarını anlar.	1	
Hava durumuyla ilgili kelime ve kavramları anlar.	1	
Alışverişe ilişkin temel soru ve kalıp ifadeleri anlar.		X
Durum ve duygularını anlatan cümle ve soru kalıplarını anlar.	2	
Kısa istek, bildirim notlarını ve bu notlardaki basit kalıpları anlar.		X
Özel günlerle ilgili temel kavramları anlar.	1	
Hobilerle ilgili temel kavramları anlar.		X

Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi TÖMER A1 ders kitabı incelenerek A1 düzeyi okuma becerisine ait 26 kazanım belirlenmiştir. Ancak Türkçe öğretim merkezinde uygulanan A1 kur sınavındaki okuma becerisi soruları 17 kazanım dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda belirtilen 9 kazanımın da dikkate alınması gerekmektedir. Türkçe öğretim merkezinin A1 kuru okuma sınavı kazanımlarla %65,38 oranında uyumludur.

Tablo 3. A2 düzeyi dinleme sorularının kazanımlara göre dağılımı

A2 DİNLEME KAZANIMLARI	Var	Yok
Dinlediklerinde geçen bildiği sözcüklerden hareketle anlatılanları anlamlandırır.	2	
Dinlediklerini anlamlandırmada ön bilgilerini kullanır.	1	
Dinlediği kısa cümleler ile ilgili görselleri bulur.		X
Kısa ve basit yönlendirmeleri anlar.	1	
Dinlediği kısa ve basit metinlerle ilgili soruları anlar ve cevap verir.	3	
Dinlediklerini anlamlandırmada sunulan görsellerden yararlanır.		X
Dinlediklerinde geçen yer, zaman, kişi ve konuyu belirler.	2	
Dinlediği bir metne uygun başlık tahmin eder.		X
Sesli reklam, ilan, anons ve duyurulardaki temel ifadeyi anlar.		X
Sosyal ve fiziki çevreyle ilgili temel kavramları ve niteleyicileri anlar.	1	
Radyo ve televizyon gibi iletişim araçlarındaki basit haberleri anlar.		X
Haber metinlerinden kimin nerede, ne zaman, ne yaptığını anlar.		X
Kitap, kütüphane, okumak kavramlarıyla ilgili temel kelimeleri anlar.		X
Zamanla ilgili temel belirteçleri anlar.	2	
Film ve sinema kavramlarına ilişkin temel kavram ve niteleyicileri anlar.	1	
Sebep-sonuç ilişkisi kurmayı sağlayan temel kavramları anlar.	2	
Söyleşi, toplantı, kısa filmlerin konusu anlar.	1	
Dinlediği/izlediği televizyon programlarının ana hatlarını ve konusunu anlar.		X
Güncel haberleri ana hatlarıyla anlar.		X
Bir konu hakkında kaydedilmiş bir metinden basit çıkarımlarda bulunur.		X
Bir ürün ya da hizmetle ilgili hazırlanan kısa tanıtım filmlerindeki temel kavramları anlar.		X
Günlük konularla ilgili kaydedilmiş kısa metinlerdeki temel bilgileri yavaş ve açık ifade edildiğinde anlayabilir.	1	
Dinlediği basit bir hikâyenin konusunu, kahramanlarını ve olay örgüsünü anlar.	1	
Dinlediği bir tartışmanın konusunu anlar.		X
Sayılar, zaman ve saat ile ilgili temel kavramları anlar.	1	
Kısa biyografiler, sağlık, siyaset, spor, magazin, eğitim, çevre, beslenme gibi alanlara ait kısa metinleri anlar.	1	

Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi TÖMER A2 ders kitabı incelenerek A2 düzeyi dinleme becerisine ait 26 kazanım belirlenmiştir. Ancak Türkçe öğretim merkezinde uygulanan A2 kur sınavındaki dinleme becerisi soruları 14 kazanım dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda belirtilen 12 kazanımın da dikkate alınması gerekmektedir. Türkçe öğretim merkezinin A2 kuru dinleme sınavı kazanımlarla %53,84 oranında uyumludur.

Tablo 4. A2 düzeyi okuma sorularının kazanımlara göre dağılımı

A2 OKUMA KAZANIMLARI	Var	Yok
Görsellerden yararlanarak okuduğunu anlamlandırır.	1	
Günlük durumlarla ilgili genel, basit ifadeleri tanır.	3	
Okuduğu metinlerdeki sayısal bilgileri ayırt eder.	3	
Okuduğu metindeki olayların oluş sırasını belirler.	1	
Sosyal ve fiziki çevre ile ilgili temel kavramları ve niteleyicileri anlar.	2	
İlan, reklam, afiş vb. görsel destekli metinlerdeki mesajları anlar.	1	
Kiralık/satılık gibi ilanlardaki temel kavramları anlar.		X
Çok basit gündelik metinlerdeki istenen somut bir bilgiyi bulur.	5	
Kısa mesaj ve kayıtlı duyurulardaki önemli bilgileri anlar.		X
Kasa biyografiler, sağlık, siyaset, spor, magazin, eğitim, çevre, beslenme gibi alanlara ait kısa anlaşılır metinleri anlar.	2	
Temel zaman ifadelerini ve fiilleri anlar.	1	
Haber metninden kimin nerede, ne zaman, ne yaptığını anlar.	2	
Haber ve gazete metinlerinde geçen temel sayısal ifadeleri anlar.	1	
Bir okul/iş/tatil gününde yapılan etkinliklerin anlatıldığı basit metinleri anlar.	1	
Olay ve durum özetleyen birkaç cümlelik basit mesajları anlar.		X
Hastalık isimlerini anlayabilir.		X
Okuduğu metne ilişkin sorulara cevap verir.	3	
Spor etkinlikleriyle ilgili kavramları anlayabilir.		X
Kitap, film vb. eserlerle ilgili kısa tanıtım metinlerini anlar.		X
Bir broşürden belli başlı konulardaki bilgileri bulabilir.	1	
Sosyal etkinliklere ilişkin duyurulardaki temel ifadeleri anlar.	2	
Bir ürünün/hizmetin temel özelliklerini anlatan basit metinleri anlar.		X
Özel günlerle ilgili temel kavramları anlar.	1	
Alışverişle ilgili temel kalıpları anlar.		X
Zaman ve saat ile ilgili temel kavramları anlar.	2	
Temel ulaşım araçları ile ilgili temel kavramları anlar.		X
Temel kişisel bilgileri, durumları, duyguları anlatan mektupları ve bunlarla ilgili soruları anlar.		X
Boş zaman etkinliklerinin, hobilerin anlatıldığı basit metinleri anlar.	1	
Sosyal etkinliklere ilişkin temel kavramları anlar.	1	
Kişiler ile ilgili ad, doğum tarihi, milliyet, meslek, adres, öğrenim durumu vb. bilgileri anlar.	1	
Kişisel bilgileri sorgulayan temel kavramları anlar.	1	
Okuduğu kısa ve basit metinle ilgili sorulara cevap verir.	2	
Kısa ve basit kurgulu hikâyelerde geçen yer, zaman, kişi ve konuyu belirler.		X
Bir olayın veya etkinliğin nerede, ne zaman olduğunu basit cümlelerle betimleyen metinleri anlar.	2	

Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi TÖMER A2 ders kitabı incelenerek A2 düzeyi okuma becerisine ait 35 kazanım belirlenmiştir. Ancak Türkçe öğretim merkezinde uygulanan A2 kur sınavındaki okuma becerisi soruları 24 kazanım dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda belirtilen 11 kazanımın da dikkate alınması gerekmektedir. Türkçe öğretim merkezinin A2 kuru okuma sınavı kazanımlarla %68,57 oranında uyumludur.

3.1.2. Kur Sınavlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisi Düzeylerine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Tablo 5. Dinleme becerisi sorularının yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre dağılımı

Seviye	Hatırla	Anla	Uygula	Analiz Et	Değerlendir
A1	10	5	4	1	0
A2	9	5	3	3	0
Toplam	19	10	7	4	0

Tabloda yarat basamağına yer verilmemiştir. Bunun sebebi yarat basamağının üretici dil becerileri ile ilişkili olmasıdır. Tabloya bakıldığında her iki düzeyde de değerlendir basamağına rastlanılmamıştır. İncelenen temel düzey kur sınavı dinleme becerisi soruları çoğunlukla hatırla basamağındadır (f=19). Bunu sırasıyla anla (f=10), uygula (f=7) ve analiz et (f=4) basamakları izlemektedir.

Tablo 6. Okuma becerisi sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre dağılımı

Seviye	Hatırla	Anla	Uygula	Analiz Et	Değerlendir
A1	18	10	10	2	0
A2	15	11	7	7	0
Toplam	33	21	17	9	0

Tabloda yarat basamağına yer verilmemiştir. Bunun sebebi yarat basamağının üretici dil becerileri ile ilişkili olmasıdır. Tablo 6'da görüldüğü gibi her iki düzeyde de değerlendir basamağına rastlanılmamıştır. İncelenen temel düzey kur sınavı okuma becerisi sorularını çoğunlukla hatırla basamağındadır (f=33). Bunu sırasıyla anla (f=21), uygula (f=17) ve analiz et (f=9) basamakları izlemektedir.

3.1.3. Madde Yazma İlkeleriyle İlgili Bulgular

Madde yazma ilkelerinin belirlenmesi için Turgut (1987) ve Özçelik (1989)'in çalışmaları incelenerek ilkeler belirlenmiştir. Çalışmanın bu kısmında madde yazma ilkelerine uymayan durumlar incelenmiştir.

Tablo 7. Madde yazma ilkeleri bakımından görülen sorunlar

	f
1. Soruların mümkün olduğu kadar az kelime ile yazılmaması	11
2. Kökte seçeneklere ipucu veren ifadeler kullanılması	3
3. Bir soruda verilen bilginin diğer sorunun cevabını açıklaması	4
4. Madde kökünün sorunun en uzun kısmı olmaması	2
5. Seçeneklerin anlam ve dil bilgisi bakımından kökle uyumlu olmaması	8
6. Sorunun Türkçe yazım kurallarına uygun olmaması	13

7.Yönergenin açıkça anlaşılması veya bulunmaması	1
8. Olumsuz seçeneklerin altının çizilmemesi, olumlu seçeneklerin altının çizilmesi.	3
9. Anlatım bozukluğu olması	5
10. Metin altı sorularının okuma metni ile ilişkili olmaması	2
11. Soruların dil bilgisi ve kelime seçimi bakımından seviyeye uygun olmaması	7

Tabloya bakıldığında madde yazma ilkelerinde en fazla karşılaşılan olumsuz durumun Türkçe yazım kurallarına uygun bir biçimde sunulmadığından kaynaklandığı görülmektedir (f=13). Bunu sırasıyla mümkün olduğu kadar az kelime kullanılmaması, seçeneklerin anlam ve dil bilgisi bakımından kökle uyumlu olmaması, seçilen soruların seviyeye uygunsuz durumları, anlatım bozukluğunun olması, soruların yerel bağımsızlıktan uzak olması, olumsuz seçeneklerin belirginleştirilmemesi, kökte ipucu veren ifadelerin kullanılması, metin altı soruların metinle ilişkisinin olmaması ve madde kökünün sorunun en uzun kısmı olmaması izlenmektedir. En az karşılaşılan olumsuz durum ise yönerge öğrenciden cevaplamak için ne istendiğini belirtmeli olmuştur.(f=1)

3.2. Güvenirlikle İlgili Bulgular

Bu bölümde A1 ve A2 kurlarına ait toplam 40 dinleme ve 80 okuma sorusu klasik test kuramına göre test ve madde istatistikleriyle incelenmiştir. Maddelerin gücüğü klasik test kuramına göre, madde ayırt ediciliği nokta çift serili korelasyon katsayısı ile, testin güvenirligi iki yarı korelasyonu, KR20 formülü ve Cronbach Alpha katsayıları ile belirlenmiştir.

Tablo 8. A1 ve A2 düzeyi dinleme testi madde ve test istatistikleri

A1					A2				
Madde No	Pj	Ss	Madde Ayırt Ediciliği	Madde çıkarıldığı da testin toplam güvenirligi	Madd e No	Pj	Ss	Madde Ayırt Ediciliği	Madde çıkarıldığı nda testin toplam güvenirligi
m1	0.28	0.45	0.27	0.77	m1	0.33	0.48	0.33	0.60
m2	0.63	0.48	0.23	0.77	m2	0.32	0.47	0.28	0.60
m3	0.43	0.50	0.32	0.77	m3	0.37	0.49	0.32	0.60
m4	0.42	0.50	0.16	0.78	m4	0.58	0.50	0.24	0.61
m5	0.61	0.49	0.43	0.76	m5	0.54	0.50	0.38	0.59
m6	0.76	0.43	0.55	0.75	m6	0.93	0.26	0.59	0.56
m7	0.63	0.49	0.63	0.74	m7	0.75	0.43	0.59	0.55
m8	0.80	0.40	0.55	0.75	m8	0.75	0.43	0.33	0.59
m9	0.80	0.40	0.57	0.75	m9	0.49	0.50	0.53	0.56
m10	0.79	0.41	0.51	0.75	m10	0.93	0.26	0.40	0.58
m11	0.60	0.49	0.51	0.75	m11	0.86	0.35	0.24	0.60
m12	0.41	0.49	0.35	0.77	m12	0.56	0.50	0.34	0.60
m13	0.88	0.33	0.56	0.75	m13	0.93	0.26	0.30	0.59
m14	0.19	0.39	-0.13	0.79	m14	0.93	0.26	0.37	0.58
m15	0.59	0.49	0.55	0.75	m15	0.51	0.50	0.30	0.60
m16	0.63	0.49	0.60	0.74	m16	0.88	0.33	0.29	0.59
m17	0.70	0.46	0.61	0.74	m17	0.42	0.50	0.27	0.61
m18	0.63	0.48	0.37	0.76	m18	0.89	0.31	0.13	0.61

m19	0.59	0.49	0.40	0.76	m19	0.86	0.35	0.44	0.58
m20	0.70	0.46	0.61	0.74	m20	0.91	0.29	0.44	0.58
İki Yarı	0.78	Ort.	12.07		İki Yarı	0.64	Ort.	13.75	
Güvenirligi					Güvenirligi				
Cronbach Alpha	0.77	Ss.	3.94		Cronbach Alpha	0.60	Ss.	2.80	
KR20	0.77	Çarpıklık	-0.461		KR20	0.61	Çarpıklık	-0.668	
Ortalama Güçlük	0.60	Basıklık	-0.491		Ortalama Güçlük	0.69	Basıklık	1.567	
Ortalama Nokta Çift Serili Korelasyon	0.45				Ortalama Nokta Çift Serili Korelasyon	0.35			

Pj: Madde Güçlüğü

Tablo 8’de A1 ve A2 düzeyi dinleme testi maddelerinin klasik test kuramına göre madde ve test istatistiklerine yer verilmiştir. Tablo 8’e göre A1 düzeyinde, madde 14 testin en zor maddesi olup zorluk düzeyi “çok zor”; madde 13 ise testin en kolay maddesi olup zorluk düzeyi “çok kolay” sınıfındadır. A1 düzeyi dinleme testi maddelerinin güçlük indekslerine göre dağılımı incelendiğinde testteki maddelerin % 15’i çok kolay (n=3), %50’si kolay (n=10), %25’ i (n=5) orta güçlükte ve %5’ i (n=1) zor ve %5’ i (n=1) çok zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.60 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A1 dinleme testi öğrenciler için kolay güçlükte bir testtir. A1 dinleme testinde yer alan madde ayırıcılık gücü indeksleri incelendiğinde 14. maddenin madde ayırıcılık indeksinin negatif yönde olduğu görülmektedir. Bu durum bu maddenin testle ölçülen özelliği düşük olan bireyler tarafından doğru, yüksek olan bireyler tarafından yanlış yanıtlandığı anlamına gelir. Diğer bir ifade ile madde ters ölçme yapmaktadır ve testten çıkarılması gerekmektedir. A1 dinleme testinin ayırt ediciliği 0.20’nin altında olan bir diğer maddesi madde 4’tür. Bu madde düşük düzeyde ayırt edicidir. Madde kökü ya da çeldiricileri incelenerek madde revize edilmelidir. Testte yer alan iki maddenin (madde 1 ve madde 2) ayırt edicilik indeksi .20 ve .30 arasında olup bu maddeler iyi düzeyde ayırt edici iken diğer maddelerin ayırt ediciliği 0.30’ündedir ve bunlar çok iyi ayırt edici maddelerdir. Sonuç olarak A1 dinleme testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre bir maddenin testten çıkarılması bir maddenin revize edilmesi gerekmekte olup testin 18 maddesi ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 8). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.45 olarak hesaplanmıştır bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir. A1 testinin tamamının iki yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenirligi 0.70’in üzerinde (Fraenkel ve Wallen, 1993) olduğundan A1 dinleme testinin kendi içinde homojen bir yapı sergilediği görülmektedir.

A2 dinleme testi madde güçlük indeksleri incelendiğinde testteki maddelerin % 45’i çok kolay (n=9), %10’u kolay (n=2), %30’ u (n=6) orta güçlükte ve %15’ i (n=3) zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.69 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A2 dinleme testi öğrenciler için kolay güçlükte bir testtir. A1 dinleme testinde yer alan madde ayırıcılık gücü indeksleri incelendiğinde 18. maddenin madde ayırıcılık indeksinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda bu madde ölçülen özelliğe sahip olan ve olmayan bireyleri ayırt edemediği

için testten çıkarılması gerekmektedir. Tablo 8’de de görüldüğü üzere bu madde ayırt edicilik indeksi sınır değeri olan 0.20’nin altında kalmıştır. A2 dinleme testinde yer alan beş maddenin (madde 2, madde 4, madde 11, madde 16, madde 17) ayırt edicilik indeksi .20 ve .30 arasında olup bu maddeler iyi düzeyde ayırt edici iken diğer maddelerin ayırt ediciliği 0.30’ündedir ve bunlar çok iyi ayırt edici maddelerdir. Sonuç olarak A2 dinleme testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre bir maddenin testten çıkarılması gerekmekte olup testin 19 maddesi ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 8). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.35 olarak hesaplanmıştır bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir. A2 testinin tamamının iki yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenirliği 0.60’in üzerindedir. Buna göre A2 testinin iç tutarlık anlamındaki güvenirliği düşük düzeydedir. Öte yandan Hair vd., (1998) alpha güvenirlik katsayısının 0.55’in üzerinde olması durumunda testin güvenirliğinin kabul edilebilir olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla A2 dinleme testinin de kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 9. A1 ve A2 düzeyi okuma testi madde ve test istatistikleri

A1					A2				
Madde No	Pj	Ss	Madde Ayırt Ediciliği	Madde çıkarıldığı nda testin toplam güvenirliği	Madde No	Pj	Ss	Madde Ayırt Ediciliği	Madde çıkarıldığında testin toplam güvenirliği
m1	0,67	0,47	0,50	0,82	m1	0,61	0,49	0,58	0,76
m2	0,81	0,39	0,40	0,82	m2	0,72	0,45	0,39	0,77
m3	0,77	0,42	0,42	0,82	m3	0,63	0,49	0,54	0,76
m4	0,08	0,27	0,13	0,83	m4	0,54	0,50	0,54	0,76
m5	0,54	0,50	0,13	0,83	m5	0,25	0,43	0,00	0,78
m6	0,43	0,50	0,20	0,83	m6	0,88	0,33	0,15	0,77
m7	0,33	0,47	0,42	0,82	m7	0,72	0,45	0,33	0,77
m8	0,38	0,49	0,46	0,82	m8	0,67	0,48	0,32	0,77
m9	0,20	0,40	0,23	0,83	m9	0,61	0,49	0,33	0,77
m10	0,57	0,50	0,37	0,83	m10	0,18	0,38	0,23	0,77
m11	0,50	0,50	0,39	0,82	m11	0,93	0,26	0,38	0,77
m12	0,08	0,27	-0,01	0,83	m12	0,39	0,49	0,03	0,78
m13	0,72	0,45	0,31	0,83	m13	0,72	0,45	0,25	0,77
m14	0,42	0,50	0,46	0,82	m14	0,54	0,50	0,15	0,78
m15	0,28	0,45	0,23	0,83	m15	0,40	0,49	0,31	0,77
m16	0,47	0,50	0,52	0,82	m16	0,70	0,46	0,33	0,77
m17	0,59	0,49	0,50	0,82	m17	0,47	0,50	0,31	0,77
m18	0,42	0,50	0,32	0,83	m18	0,82	0,38	0,30	0,77
m19	0,50	0,50	0,31	0,83	m19	0,56	0,50	0,24	0,77
m20	0,39	0,49	0,31	0,83	m20	0,72	0,45	0,33	0,77
m21	0,76	0,43	0,27	0,83	m21	0,19	0,40	0,30	0,77
m22	0,45	0,50	0,29	0,83	m22	0,84	0,37	0,19	0,77
m23	0,36	0,48	0,44	0,82	m23	0,74	0,44	0,57	0,76
m24	0,25	0,44	0,32	0,83	m24	0,26	0,44	0,08	0,78
m25	0,59	0,49	0,44	0,82	m25	0,44	0,50	0,39	0,77
m26	0,59	0,49	0,40	0,82	m26	0,65	0,48	0,49	0,76
m27	0,51	0,50	0,61	0,82	m27	0,60	0,49	0,46	0,76

m28	0,51	0,50	0,48	0,82	m28	0,74	0,44	0,41	0,76
m29	0,65	0,48	0,52	0,82	m29	0,68	0,47	0,31	0,77
m30	0,63	0,48	0,57	0,82	m30	0,79	0,41	0,27	0,77
m31	0,50	0,50	0,38	0,83	m31	0,72	0,45	0,27	0,77
m32	0,51	0,50	0,57	0,82	m32	0,67	0,48	0,00	0,78
m33	0,44	0,50	0,29	0,83	m33	0,56	0,50	0,23	0,77
m34	0,46	0,50	0,50	0,82	m34	0,74	0,44	0,21	0,77
m35	0,67	0,47	0,38	0,83	m35	0,75	0,43	0,37	0,77
m36	0,45	0,50	0,20	0,83	m36	0,81	0,40	0,42	0,76
m37	0,61	0,49	0,50	0,82	m37	0,53	0,50	0,23	0,77
m38	0,26	0,44	0,16	0,83	m38	0,75	0,43	0,57	0,76
m39	0,28	0,45	0,11	0,83	m39	0,53	0,50	0,39	0,77
m40	0,20	0,40	0,12	0,83	m40	0,67	0,48	0,55	0,76
<i>İki Yarı</i>	0.85	<i>Ort.</i>	18.85		<i>İki Yarı</i>	0.74		24.72	
<i>Güvenirligi</i>					<i>Güvenirligi</i>				
<i>Cronbach Alpha</i>	0.83	<i>Ss.</i>	6.77		<i>Cronbach Alpha</i>	0.77		5.80	
<i>KR20</i>	0.83	<i>Çarpıklık</i>	0.105		<i>KR20</i>	0.78		-0.095	
<i>Ortalama Güçlük</i>	0.47	<i>Basıklık</i>	-0.251		<i>Ortalama Güçlük</i>	0.61		-0.648	
<i>Ortalama Nokta Çift Serili Korelasyon</i>	0.35				<i>Ortalama Nokta Çift Serili Korelasyon</i>	0.32			

Tablo 9’da A1 ve A2 düzeyi okuma testi maddelerinin klasik test kuramına göre madde ve test istatistiklerine yer verilmiştir. Tablo 9’a göre A1 düzeyinde, madde 4 ve madde 12 testin en zor maddeleri olup zorluk düzeyi “çok zor”; madde 2 ise testin en kolay maddesi olup zorluk düzeyi “çok kolay” sınıfındadır. A1 düzeyi okuma testi maddelerinin güçlük indekslerine göre dağılımı incelendiğinde testteki maddelerin % 2,5’i çok kolay (n=1), %20’si kolay (n=8), %47,5’ i (n=19) orta güçlükte ve %25’ i (n=10) zor ve %5’ i (n=2) çok zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.47 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A1 okuma testi öğrenciler için orta güçlükte bir testtir. A1 okuma testinde yer alan madde ayırıcılık gücü indeksleri incelendiğinde 12. maddenin madde ayırıcılık indeksinin negatif yönde olduğu görülmektedir. Bu durum bu maddenin testle ölçülen özelliği düşük olan bireyler tarafından doğru, yüksek olan bireyler tarafından yanlış yanıtladığı anlamına gelir. Diğer bir ifade ile madde ters ölçme yapmaktadır ve testten çıkarılması gerekmektedir. Tablo 9’da da görüldüğü üzere 12. maddenin ayırt edicilik indeksi ters yöndedir. A1 okuma testinin 4., 5., 38., 39. ve 40. maddelerinin ayırt ediciliği 0.20’nin altında olduğundan bu maddeler düşük düzeyde ayırt edicidir ve madde kökü ya da çeldiricileri incelenerek madde revize edilmelidir. Testte yer alan yedi maddenin ayırt edicilik indeksi .20 ve .30 arasında olup bu maddeler iyi düzeyde ayırt edici iken diğer maddelerin ayırt ediciliği 0.30’ündedir ve bunlar çok iyi ayırt edici maddelerdir. Sonuç olarak A1 okuma testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre bir maddenin testten çıkarılması 5 maddenin revize edilmesi gerekmekte olup testin geriye kalan maddeleri ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 9). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.35 olarak hesaplanmıştır bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir. A1 okuma testinin tamamının iki

yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenilirliği 0.70'in üzerinde (Fraenkel ve Wallen, 1993) olduğundan A1 okuma testinin kendi içinde homojen bir yapı sergilediği görülmektedir.

Tablo 9'da verilen A2 okuma testinin madde güçlük indeksleri incelendiğinde madde 10 testin en zor maddesi olup zorluk düzeyi “çok zor”; madde 11 ise testin en kolay maddesi olup zorluk düzeyi “çok kolay” sınıfındadır. A2 düzeyi okuma testi maddelerinin güçlük indekslerine göre dağılımı incelendiğinde testteki maddelerin % 12,5'i çok kolay (n=5), %52,5'i kolay (n=21), %22,5' i (n=9) orta güçlükte ve %7,5' i (n=3) zor ve %5' i (n=2) çok zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.61 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A2 okuma testi öğrenciler için kolay güçlükte bir testtir. A2 okuma testinde yer alan madde ayırıcılık gücü indeksleri incelendiğinde 5., 12., 24. ve 32. maddelerin madde ayırıcılık indeksinin .10'un altında olduğu görülmektedir. Bu maddeler ölçülen özelliğe sahip olan ve olmayan öğrencileri ayırt edememektedir dolayısıyla testten çıkarılmalıdır. 6., 14. ve 22. maddelerinin ayırt ediciliği 0.20'nin altında olduğundan bu maddeler düşük düzeyde ayırt edicidir ve madde kökü ya da çeldiricileri incelenerek madde revize edilmelidir. Testte yer alan sekiz maddenin ayırt edicilik indeksi .20 ve .30 arasında olup bu maddeler iyi düzeyde ayırt edici iken diğer maddelerin ayırt ediciliği 0.30'ündedir ve bunlar çok iyi ayırt edici maddelerdir. Sonuç olarak A2 okuma testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre 4 maddenin testten çıkarılması 3 maddenin revize edilmesi gerekmekte olup testin geriye kalan maddeleri ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 9). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.32 olarak hesaplanmıştır bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir. A2 okuma testinin tamamının iki yarısı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenilirliği 0.70'in üzerinde (Fraenkel ve Wallen, 1993) olduğundan A2 okuma testinin kendi içinde homojen bir yapı sergilediği görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada İç Anadolu'da bir üniversitenin Türkçe öğretim merkezinde 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında uygulanan A1, A2 kuru dinleme ve okuma sınavlarına ait 120 sorunun geçerlik ve güvenilirliği incelenmiştir. Geçerlik tespiti için; ilişkili olduğu kazanımlar, Yenilenmiş Bloom Taksonomisi ve madde yazım ilkeleri dikkate alınmıştır. Güvenirlik tespiti için; maddelerin ve testin güçlüğü, ayırt ediciliği, güvenilirliği incelenmiştir.

Kur Sınavlarının Kazanımlarla İlişkisine Yönelik Sonuçlar ve Tartışma

Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi TÖMER A1, A2 ders kitapları incelenerek belirlenen kazanımlarla, Türkçe öğretim merkezinin A1 ve A2 kur sınavlarının ilişkisi incelendiğinde en çok %68,57 oranıyla A2 kuru okuma sınavının uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla %65,38 oranında uyumla A1 kuru okuma sınavı, %65,21 oranında uyumla A1 kuru dinleme sınavı ve %53,84 oranında uyumla A2 kuru dinleme sınavı takip etmiştir. Genel ortalama olarak %63,25 oranında uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Uygulanan sınavlardaki soruların Avrupa Ortak Dil Ölçütleri Çerçeve Metni ve Gazi TÖMER A1, A2 ders kitaplarındaki kazanımlarla uyum oranları yüksek olması gerekmektedir. Çünkü dil öğretim sürecindeki

kazanımların yapılan ölçme ve değerlendirmeye de yansımaları gerekmektedir. Bu bağlamda Türkçe öğretim merkezlerinde yapılan kur sınavlarının kazanımlarla uyumu dikkate alınarak artırılmalıdır.

Kur Sınavlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'yle İlgili Sonuçlar ve Tartışma

Sınavlar Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelendiğinde soruların büyük bir çoğunluğunun alt düzeye yönelik olduğu tespit edilmiştir. Eğitim sürecinde alt düzey etkinliklerin kullanılması kaçınılmazdır. Ancak sadece bu düzeylere yönelik eğitim-öğretim faaliyetleri gören öğrenciler, edindikleri bilgileri farklı durumlarda kullanmakta güçlük çekeceklerdir. A1 düzeyi için hatırlama, anlama ve uygulama basamaklarının geliştirilmesi genel kabul olarak görmektedir. Ancak seviye ilerledikçe bilişsel becerilerin de paralel olarak ilerlemesi gerekmektedir. İncelenen sınav sorularında üst düzey becerilerden biri olan analiz basamağına kısmen yer verilse de değerlendirme düzeyinde bir soruya rastlanılmamıştır. Soruları incelenen Türkçe öğretim merkezinde kullanılan kaynak kitap Gazi TÖMER Yabancılara Türkçe Öğretim Seti'dir. Set incelendiğinde A1 ve A2 seviyelerinde yer alan metin altı sorularında değerlendirme düzeyine yönelik sorular tespit edilmiştir. Öğrencilerin eğitim sürecinde değerlendirme düzeyinde sorularla karşılaşması ancak ölçme ve değerlendirmede yer verilmemesi sınavların geçerliliğini olumsuz yönde etkileyen bir durum olmuştur. Üst düzey basamaklardan bir diğeri olan yaratma düzeyine ait bir soru tespit edilememiştir. Bunun sebebi ise yaratma düzeyinin sadece yazma becerisine yönelik sınavlarda kullanılıyor olmasıdır. A1, A2 düzeyi dinleme ve okuma becerisine yönelik sınavlarda kullanılması uygun değildir, çünkü amaçlanan kazanımdan uzaklaşılır ve bu durum kapsam geçerliğini düşüren bir durum yaratabilir. Sertdemir (2021) çalışmasında İstanbul Üniversitesi Dil Merkezi ve İstanbul Aydın Üniversitesi TÖMER'de uygulanan yeterlik sınavlarını soru dağılımına ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre soruların genel olarak alt bilişsel basamaklara ait olduğu ve hiyerarşik ve dengeli dağılımın olmadığı tespit edilmiştir. Boylu (2019) ise yabancılara Türkçe öğreticilerinin ölçme ve değerlendirme yeterliklerini ölçtüğü çalışmasında öğreticilerin Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nin alt bilişsel basamaklara yönelik soru hazırlama puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın literatürdeki çalışmalarla tutarlık gösterdiği anlaşılmıştır.

Kur Sınavlarının Madde Yazma İlkeleriyle İlgili Sonuçlar ve Tartışma

Sınavlar madde yazım ilkelerine göre incelendiğinde en fazla karşılaşılan olumsuz durumun Türkçe yazım kurallarına uygun bir biçimde sunulmadığından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla mümkün olduğu kadar az kelime kullanılmaması, seçeneklerin anlam ve dil bilgisi bakımından kökle uyumlu olmaması, seçilen soruların seviyeye uygunsuz durumları, anlatım bozukluğunun olması, soruların yerel bağımsızlıktan uzak olması, olumsuz seçeneklerin belirginleştirilmemesi, kökte ipucu veren ifadelerin kullanılması, metin altı soruların metinle ilişkisinin olmaması ve madde kökünün sorunun en uzun kısmı olmaması izlenmektedir. En az karşılaşılan olumsuz durum ise "Yönerge öğrenciden cevaplamak için ne istendiğini belirtmeli." olmuştur.

Işıkoğlu (2015) çalışmasında yabancılara Türkçe öğretimi yeterlik sınavlarında en çok karşılaşılan 5 hatayı tespit etmiş ve uluslararası öğrencilerin, madde yazımı hataları nedeniyle güvenilirliği ve geçerliği düşük sınavlara girdiklerini belirterek bu durumun değerlendirme aşamasında adayların yanlış yerleştirilmelere tabi tutulmalarına neden olduğunu vurgulamıştır. Özdemir ve Eke (2023) ise 12 TÖMER'e ait temel düzey kur sınavlarının okuma sorularını madde yazma ilkeleri çerçevesinde inceledikleri çalışmalarında; madde yazma ilkeleri açısından belirlenen sorunların büyük çoğunluğunun madde yazma tekniklerine hâkim olmamakla ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Madde yazma tekniklerine hâkimiyet açısından önce kuramsal olarak gerekli en temel bilgilere sahip olmanın, sonra da deneyimli olmanın çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın daha önce yapılan çalışmalarla bağdaştığı görülmüştür.

A1 Düzeyi Dinleme Sınavının Güvenirlik Durumuyla İlgili Sonuçlar ve Tartışma

A1 düzeyi dinleme testi maddelerinin güçlük indekslerine göre dağılımı incelendiğinde testteki maddelerin % 15'i çok kolay (n=3), %50'si kolay (n=10), %25' i (n=5) orta güçlükte ve %5' i (n=1) zor ve %5' i (n=1) çok zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.60 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A1 dinleme testi öğrenciler için kolay güçlükte bir testtir. Ancak bir testin madde güçlük ortalaması 0.40 - 0.59 değer aralığında olmalıdır. Yani orta güçlükte olmalıdır (Crocker & Algina, 1986). A1 dinleme testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre bir maddenin testten çıkarılması bir maddenin revize edilmesi gerekmekte olup testin 18 maddesi ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 8). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.45 olarak hesaplanmıştır, bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir (Haladyna ve Hess, 1999). A1 testinin tamamının iki yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenirligi 0.70'in üzerinde (Fraenkel ve Wallen, 1993) olduğundan A1 dinleme testinin kendi içinde homojen bir yapı sergilediği görülmektedir. Yani olması gereken değer aralığındadır.

A2 Düzeyi Dinleme Sınavının Güvenirlik Durumuyla İlgili Sonuçlar ve Tartışma

A2 dinleme testi madde güçlük indeksleri incelendiğinde testteki maddelerin % 45'i çok kolay (n=9), %10'u kolay (n=2), %30' u (n=6) orta güçlükte ve %15' i (n=3) zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.69 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A2 dinleme testi öğrenciler için kolay güçlükte bir testtir. Ancak bir testin madde güçlük ortalaması 0.40 - 0.59 değer aralığında olmalıdır. Yani orta güçlükte olmalıdır (Crocker & Algina, 1986). A2 dinleme testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre bir maddenin testten çıkarılması gerekmekte olup testin 19 maddesi ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 8). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.35 olarak hesaplanmıştır, bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir (Haladyna ve Hess, 1999). A2 testinin tamamının iki yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenirligi 0.60'in üzerindedir. Buna göre A2 testinin iç tutarlık anlamındaki güvenirligi düşük düzeydedir. Öte yandan Hair vd., (1998) alpha güvenirlilik katsayısının 0.55'in üzerinde olması durumunda testin güvenirliginin kabul edilebilir

olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla A2 dinleme testinin de kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir. Ancak bu ortalama değer 0.70 üzerinde olmalıdır.

A1 Düzeyi Okuma Sınavının Güvenirlilik Durumuyla İlgili Sonuçlar ve tartışma

A1 düzeyi okuma testi maddelerinin güçlük indekslerine göre dağılımı incelendiğinde testteki maddelerin % 2,5'i çok kolay (n=1), %20'si kolay (n=8), %47,5' i (n=19) orta güçlükte ve %25' i (n=10) zor ve %5' i (n=2) çok zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.47 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A1 okuma testi öğrenciler için orta güçlükte bir testtir. Yani olması gereken değer aralığındadır (Crocker & Algina, 1986). A1 okuma testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre bir maddenin testten çıkarılması, 5 maddenin revize edilmesi gerekmekte olup testin geriye kalan maddeleri ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 9). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.35 olarak hesaplanmıştır, bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir (Haladyna ve Hess, 1999). A1 okuma testinin tamamının iki yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenirliliği 0.70'in üzerinde (Fraenkel ve Wallen, 1993) olduğundan A1 okuma testinin kendi içinde homojen bir yapı sergilediği görülmektedir. Yani olması gereken değer aralığındadır.

A2 Düzeyi Okuma Sınavının Güvenirlilik Durumuyla İlgili Sonuçlar ve Tartışma

A2 düzeyi okuma testi maddelerinin güçlük indekslerine göre dağılımı incelendiğinde testteki maddelerin % 12,5'i çok kolay (n=5), %52,5'i kolay (n=21), %22,5' i (n=9) orta güçlükte ve %7,5' i (n=3) zor ve %5' i (n=2) çok zordur. Testin ortalama güçlüğü de 0.61 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla A2 okuma testi öğrenciler için kolay güçlükte bir testtir. Ancak bir testin madde güçlük ortalaması 0.40 - 0.59 değer aralığında olmalıdır. Yani orta güçlükte olmalıdır (Crocker & Algina, 1986). A2 okuma testindeki maddelerin ayırt edicilik düzeylerine göre 4 maddenin testten çıkarılması 3 maddenin revize edilmesi gerekmekte olup testin geriye kalan maddeleri ayırt edici düzeyde ölçme yapmaktadır (bk. Tablo 9). Testin ortalama ayırt edicilik katsayısı ise 0.32 olarak hesaplanmıştır bu değer testin bir bütün olarak çok iyi düzeyde ayırt edici olduğunu göstermektedir (Haladyna ve Hess, 1999). A2 okuma testinin tamamının iki yarı, KR 20 ve Cronbach Alpha güvenirliliği 0.70'in üzerinde (Fraenkel ve Wallen, 1993) olduğundan A2 okuma testinin kendi içinde homojen bir yapı sergilediği görülmektedir. Yani olması gereken değer aralığındadır.

Yabancılara Türkçe öğretiminde öğrencilerin dil becerilerini ölçmede soru yazmak çok önemli bir süreçtir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde devam etmesi ancak alanda çalışan öğreticilerin ölçme ve değerlendirme kriterlerine uygun soru hazırlamasıyla sağlanır. Sınavlarda yer alan sorular, öğrencilerin zihin becerileriyle doğrudan ilişkili olduğu için titizlikle hazırlanmalıdır (Kavruk ve Çeçen, 2013). Ölçme ve değerlendirme yapmak amacıyla hazırlanan soruların nitelikli ve amaca uygun olması gerekmektedir. Bu noktada en büyük görev öğretmenlere düşmektedir. Fakat yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında çalışan öğreticilerin ölçme ve değerlendirme konusundaki yetkinliklerinin istenilen düzeyde olmadığı ve buna bağlı olarak pek çok sorunla karşılaştığı

yadsınamamaktadır (Özyalçın ve Kana, 2020). Bu bağlamda Boylu (2019), doğru hazırlanmayan soruların ölçme ve değerlendirme aşamasında birçok soruna sebebiyet verdiğini ifade etmiştir.

Araştırmanın bulguları çerçevesinde şunlar önerilmektedir:

1. Yabancılara Türkçe öğretimi yapan üniversite ve kurumlarda ölçme ve değerlendirme çalışmaları alanında uzman kişiler tarafından yapılmalıdır.
2. Yabancılara Türkçe öğretimi veren üniversite ve kurumlar, öğreticilere hizmet içi eğitim vermelidir.
3. Kur atlama sınavlarında hazırlanan soruların kontrolü önceden belirlenmiş ve alanında uzman kişilerin yer aldığı bir kurul tarafından yapılmalıdır.
4. Bu alanda çalışan öğreticilerin Bloom Taksonomisi basamaklarına hâkim olması ve sınavlarda üst düzey basamaklara yönelik sorular üretmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Barın, E. & Başar, U. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ölçme değerlendirme süreci: Türkçe yeterlik sınavı (TYS) İran örneği. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(2), 45-56.
- Boylu, E. (2019). *Yabancılara Türkçe öğretiminde ölçme değerlendirme uygulamaları ve standart oluşturma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Crocker, L. & Algina, J. (1986). *Introduction to classical and modern test theory*. Fort Worth: Holt, Rinehart, and Winston.
- Demirel, S. (2019). *Türkçe yeterlik sınavı'nın (TYS) uluslararası geçerliğe sahip bazı dil yeterlik sınavlarıyla karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (1993). *How to design and evaluate research in education*. New York: Mc Graw Hill.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (1998). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Haladyna, T., & Hess, R. (1999). An evaluation of conjunctive and compensatory standard-setting strategies for test decisions. *Educational Assessment*, 6(2), 129-153.
- Işıkoğlu, M. (2015). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan yeterlik sınavlarının madde yazımı bakımından incelenmesi (Mersin ve Sakarya Üniversiteleri örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kavruk, H., Çeçen, M.A. (2013). Türkçe dersi yazılı sınav sorularının bilişsel alan basamakları açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1, 1-9.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2019). *Nitel veri analizi*. (3. Baskı). S. Akbaba Altun ve A. Ersoy (Çev.) Ankara: Pegem Akademi.
- Özçelik, D. A. (1989). *Test hazırlama kılavuzu*. Ankara: ÖSYM Eğitim Yayınları.
- Özdemir, S. & Eke, H. (2023). Yabancılara Türkçe öğretiminde uygulanan a1 ve a2 kur sınavlarının madde yazma ilkeleri açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(1), 365-380.
- Özdemir, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirme. E. Özkan (Ed.) *Yabancılara Türkçe öğretimi* içinde. Konya: Eğitim yayınevi.
- Özyalçın, K. E. & Kana, F. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretenlerin metin altı soru yazma becerileri üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5, 488-506.
- Sertdemir, E. (2021). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan Türkçe yeterlik sınavlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2014). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şengül, M. & Demirel, S. (2020). Türkçe Yeterlik Sınavı'nın (tys) uluslararası geçerliğe sahip bazı dil yeterlik sınavlarıyla akreditasyon kuruluşlarına üyelik, geçerlik süresi ve geçerlik durumu açısından karşılaştırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(2), 795-806.
- Tanrikulu, L. & İşler, T. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS): PICTES örneği. *International Journal of Language Academy*, 7(3) 180/189.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Tekin, H. (2004). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. (16. Basım). Ankara: Yargı Yayınları.

Turgut, M. F. & Baykul, Y. (2019). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. (8. Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Turgut, M. F. (1987). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Saydam Matbaacılık.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (6. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE’DE ÖNLİSANS LOJİSTİK EĞİTİM MÜFREDATININ İNCELENMESİ: ADIM ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi Bora ÖÇAL

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu

ORCID: 0000-0003-0654-0131

ÖZET

Dünyada yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan küreselleşme kavramı, uluslararası ticaret hacminin büyümesine ve lojistik faaliyetlere duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur. Ayrıca günümüz dünyasında küreselleşme ile birlikte uluslararası ticarete ve dolayısıyla lojistik faaliyetlerde de değişimler yaşanmakta ve bu durum işletmeleri müşteri memnuniyetini ve sadakatini sağlamak için etkin ve kaliteli hizmet sunmaya zorlamaktadır. Bu açıdan emek yoğun bir sektör olan lojistik sektöründe etkin ve kaliteli hizmet ancak nitelikli işgücü yardımıyla yapılabilmektedir. Nitelikli işgücünün yetiştirilmesi ise orta ve yükseköğretim kurumları tarafından verilen eğitimlerle mümkün olmaktadır. Uluslararası ticaret hacmindeki büyümeyle birlikte artan lojistik faaliyetlerde ihtiyaç duyulan nitelikli ara elemanlar, Türkiye’de meslek yüksekokulları bünyesinde yer alan lojistik programları vasıtası ile yetiştirilmektedir. Son yıllarda lojistiğin artan önemi ve lojistik faaliyetlerde yaşanan gelişmelere paralel olarak dünyada ve Türkiye’de pek çok üniversitede lojistik eğitimi veren programlar açılmıştır. Bu çalışmanın amacı lojistik sektörüne nitelikli ara eleman yetiştirmek amacıyla ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren meslek yüksekokullarında öğretilen derslerin içerik analizleri yapılarak bu derslerin hangi alanlara odaklandığını tespit etmektir. Çalışma kapsamında ADIM Üniversiteleri Birliği’ne üye olan ve ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren 11 üniversite ve 21 meslek yüksekokulunun müfredatı incelenmiş ve öğrencilerin iki yıl boyunca aldıkları zorunlu derslerin içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde dersler; teknoloji, işletme, lojistik, uluslararası ticaret, taşımacılık/ulaştırma ve genel dersler olarak kategorize edilmiş ve incelenmiştir. Çalışma sonucunda ele alınan meslek yüksekokulları bünyesinde yer alan lojistik programlarının müfredatında temel lojistik, uluslararası ticaret, taşımacılık ve ulaştırma derslerinin müfredat içerisindeki oranının yetersiz olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Eğitimi, Dış Ticaret, Taşımacılık, Adım Üniversiteleri

EXAMINATION OF ASSOCIATE DEGREE LOGISTICS EDUCATION CURRICULUM IN TURKEY: THE CASE OF ADIM UNIVERSITIES

ABSTRACT

The concept of globalization, which emerged due to technological developments in the world, has led to an increase in the volume of international trade and an increase in the need for logistics activities. In addition, with globalization in today's world, there are changes in international trade and therefore in logistics activities, and this situation forces businesses to provide effective and quality service to ensure customer satisfaction and loyalty. In this respect, effective and quality service in the logistics sector, which is a labor-intensive sector, can only be provided with the help of a qualified workforce. The training of qualified labor force is possible through the trainings provided by secondary and higher education institutions. Qualified intermediate staff needed in logistics activities, which have increased with the growth in international trade volume, are trained through logistics programs in vocational schools in Turkey. In parallel with the increasing importance of logistics and the developments in logistics activities in recent years, logistics education programs have been opened in many universities in the world and in Turkey. The aim of this study is to determine which areas these courses focus on by analyzing the content of the courses taught in vocational schools that provide logistics education at the associate degree level in order to train qualified intermediate staff for the logistics sector. Within the scope of the study, the curricula of 11 universities and 21 vocational schools that are members of the ADIM Universities Association and provide logistics education at associate degree level were examined and the content analysis of the compulsory courses that students take for two years was conducted. In the content analysis, the courses were categorized and examined as technology, business, logistics, international trade, transportation/transportation and general courses. As a result of the study, it was concluded that the ratio of basic logistics, international trade, transportation and transportation courses in the curriculum of the logistics programs within the vocational schools is insufficient.

Key Words: Logistics, Logistics Education, Foreign Trade, Transportation, ADIM Universities.

GİRİŞ

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin en önemli belirleyicilerinden bir tanesi o ülkenin ekonomik göstergeleridir. Ekonomik düzeylerini yükseltmek isteyen ülkeler, uluslararası ticaret faaliyetlerine yönelmiş ve bu durum uluslararası ticaretin vazgeçilmez unsurlarından biri olan lojistik faaliyetleri de ülkelerin ekonomik kalkınması açısından son derece önemli hale getirmiştir (Erkan, 2014, s. 46-48).

Lojistik faaliyetlerin artan önemine paralel olarak sektörde işletmelere rekabet avantajı sağlayacak nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi, diğer bir deyişle sektörde yer alacak kişilerin donanımlı hale getirilmesini ön plana çıkarmaktadır (Bali vd., 2016, s. 25). Ayrıca bilişim teknolojilerin giderek önemli hale geldiği günümüzde teknoloji ve bilişim alanında bilgi sahibi nitelikli işgücünün yetiştirilmesi ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan işletme ve ülkelere büyük katkı sunacağı bir gerçektir (Akandere, 2016, s. 131).

Günümüz dünyasında yaşanan teknolojik gelişmeler ve hızlı nüfus artışına paralel olarak dünya dış ticaret hacminin artması lojistik gereksinimlerini de artırmıştır. Artan dış ticaret hacmine bağlı olarak lojistik sektöründe önemli miktarda nitelikli iş gücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu nedenlerle son yıllarda Türkiye ve dünya ülkeleri lojistik eğitime önem vermeye başlamış ve bu kapsamda orta ve yükseköğretim düzeylerinde eğitim veren kurumların nitelik ve niceliklerini artırmaya çalışmaktadırlar. Türkiye’de lojistik eğitimi, araştırmacıların yetiştirilmesi amacıyla lisansüstü düzeyde lisansüstü enstitülerinde, yönetici ve planlayıcıların yetiştirilmesi amacıyla lisans düzeyinde fakülte ve yüksekokullarda ayrıca sektöre nitelikli ara eleman yetiştirmek amacıyla ön lisans düzeyinde meslek yüksekokullarında verilmektedir (Bali vd.,2016, s. 25). Meslek yüksekokulları, yükseköğretimin önemli bir parçası olmakla birlikte yüksek nitelikli ve sektör ihtiyaçlarına karşılık verebilen nitelikli ara eleman yetiştirme görevini üstlenmiş öğretim kurumlarıdır (Akandere, 2016, s. 131).

Bu çalışma lojistik sektörüne nitelikli ara eleman yetiştirmek amacıyla ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren meslek yüksekokullarında öğretilen derslerin içerik analizleri yapılarak bu derslerin hangi alanlara odaklandığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışma kapsamında ADIM Üniversiteleri Birliği’ne üye olan ve ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren 11 üniversite ve 21 meslek yüksekokulunun müfredatı incelenmiş ve öğrencilerin iki yıl boyunca aldıkları zorunlu derslerin içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde dersler; teknoloji, işletme, lojistik, uluslararası ticaret, taşımacılık/ulaştırma ve genel dersler olarak kategorize edilmiş ve incelenmiştir.

Lojistik faaliyetlerin artan önemi karşısında günümüzde lojistik eğitimi alanında yapılan çalışmaların sayısı da artmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Bircan vd. (2018) çalışmalarında Türkiye’de lojistik eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının eğitim niteliğinin artırılmasına yönelik olarak öneriler sunmak amacıyla üniversitelerin stratejileri, hedefleri ve programlarını incelemişlerdir. Sonuç olarak lojistik eğitimi veren üniversitelerde yoğun olarak yönetsel derslerin verildiğini, yönetsel dersleri sırasıyla teknik, analitik ve iletişim derslerinin takip ettiğini tespit etmişlerdir.

Bali vd. (2016) çalışmalarını Türkiye’de lisansüstü düzeyde lojistik eğitimi veren programları çeşitli açılardan incelemek amacıyla yapmışlardır. Bu kapsamda elde edilen verilere içerik analizi yapmışlar ve lisansüstü eğitim veren üniversitelerin çoğunluğunu vakıf üniversitelerinin oluşturduğu, büyük bir kısmının sosyal bilimler enstitüleri tarafından işletme anabilim dalı aracılığıyla yürütüldüğü gibi sonuçlara ulaşmışlardır.

Çıkmak (2016) çalışmasını lojistik ve tedarik zinciri yönetimi alanında eğitim veren üniversitelerin mevcut durumu hakkında bilgi vermek ve bu alanda araştırmacılar tarafından yapılan iyileştirme önerilerini sunmak

amacıyla yapmıştır. Bu kapsamda lojistik eğitimi veren üniversiteler ve verilen dersler hakkında bilgiler sunmuştur. Sonuç olarak lojistik eğitimin önemine değinmiş ve önerilerde bulunmuştur.

Yew Wong vd. (2014) çalışmalarını İngiltere’de yer alan yükseköğretim kurumlarında öğretilen lojistik ve tedarik zinciri lisans derslerinin müfredatını incelemek ve bu dersleri işverenlerin ihtiyaçları ile karşılaştırmak amacıyla yapmışlardır. Bu kapsamda 18 yükseköğretim kurumundan 22 dersin müfredatını incelemişler ve sonuç olarak işverenlerin lojistik mezunlarının bilgi birikiminden çok mesleki beceri ve yönetim kabiliyetlerine önem verdiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca müfredat ile işveren beklentileri arasında önemli farklılıklar olduğu kanaatine varmışlardır.

Lutz ve Birou (2013) çalışmalarında yükseköğretimde lojistik alanında öğretilen derslere ilişkin geniş çaplı bir araştırma yapmayı amaçlamışlardır. Bu kapsamda 77 okul ve 118 lojistik dersinden oluşan örneklem kullanmışlardır. Gerekli ders kapsamını belirlemek adına elde ettikleri her bir ders programında içerik vurgusu, gereklilikler ve pedagoji üzerine içerik analizi yapmışlardır. Sonuç olarak lojistik derslerinin sorun analizi ve araçlarına daha fazla yoğunlaşması gerektiğini vurgulamış ve eğitim faaliyetlerinde öğrencilerin sosyal becerileri üzerinde durulmadığı kanaatine varmışlardır.

Bin Daud ve Bin Ahmad (2011) çalışmalarını Malezya’daki lojistik lisans programlarının eğitim ihtiyaçlarına farklı bir bakış açısı getirmek amacıyla yapmışlardır. Bu kapsamda 43 katılımcıya açık uçlu sorularla anket çalışması yapmışlar ve lojistik programlarındaki derslerin yapıları arasında önemli olan noktaları belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonunda 39 farklı maddenin türetildiği ve bu maddelerin beceri, çalışma deneyimi ve bilgi başlıkları altında gruplandırıldığını tespit etmişlerdir.

Wu (2007) çalışmasını çağdaş lojistik eğitim müfredatının genel durumunu uluslararası bir açıdan incelemek amacıyla yapmıştır. Bu kapsamda gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler, kıta ülkeleri ile ada ülkeleri ve Asya ülkeleri ile Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri arasında karşılaştırmalı analizler yapmıştır. Çalışma sonucunda uzman lojistik çalışanlarının eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesinin yanı sıra yeni uzman çalışanların işe alınmasının önemli olduğu kanaatine varmıştır.

Baki vd. (2004) çalışmalarını lojistik eğitimi hakkında detaylı araştırma yapmak ve lojistik eğitiminin mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla yapmışlardır. Bu kapsamda Türkiye’de lojistik eğitimi veren üniversite personellerine anket çalışması uygulamışlardır. Sonuç olarak lojistik eğitimi ve öğrencileri açısından tespitlerde bulunmuşlar ve öneriler sunmuşlardır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmanın amacı lojistik sektörüne nitelikli ara eleman yetiştirmek amacıyla ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren meslek yüksekokullarında öğretilen derslerin içerik analizleri yapılarak bu derslerin hangi alanlara odaklandığını tespit etmektir.

3. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Araştırma kapsamında, 2001 yılında 4 üniversite ile kurulmuş ve günümüzde 19 üniversitenin dâhil olduğu ve amacı; “*eğitim- öğretim, Ar-Ge, teknik, sosyal, kültürel alanda üniversiteler arası iş birliğini geliştirmek ve ortak girişimlerde bulunmak*” olan ADIM Üniversiteleri Birliği’ne üye olan üniversitelerin ön lisans düzeyinde eğitim veren lojistik programlarının öğretim müfredatları incelenmiştir (ADIM Üniversiteleri, 2023). ADIM Üniversiteleri Birliği’ne üye olan ve ön lisans düzeyinde lojistik eğitimi veren 11 üniversite ve 21 meslek yüksekokulu Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: ADIM Üniversiteleri Birliği’ne Üye Olan ve Ön Lisans Düzeyinde Lojistik Eğitimi Veren Üniversitelere Bağlı Meslek Yüksekokulları

Üniversite	Meslek Yüksekokulu
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Köşk Meslek Yüksekokulu
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Nazilli Meslek Yüksekokulu
Balıkesir Üniversitesi	Bigadiç Meslek Yüksekokulu
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Çan Meslek Yüksekokulu
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Yenice Meslek Yüksekokulu
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Isparta Meslek Yüksekokulu
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Senirkent Meslek Yüksekokulu
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Sütçüler Prof. Dr. Hasan Gürbüz Meslek Yüksekokulu
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Domaniç Hayme Ana Meslek Yüksekokulu
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Gediz Meslek Yüksekokulu
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Hisarcık Meslek Yüksekokulu
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Simav Meslek Yüksekokulu
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Tavşanlı Meslek Yüksekokulu
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi	Kırkağaç Meslek Yüksekokulu
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Dalaman Meslek Yüksekokulu
Pamukkale Üniversitesi	Honaz Meslek Yüksekokulu
Uşak Üniversitesi	Eşme Meslek Yüksekokulu
Uşak Üniversitesi	Karahallı Meslek Yüksekokulu
Yalova Üniversitesi	Armutlu Meslek Yüksekokulu

Kaynak: ÖSYM, 2023.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KISITLARI

Çalışmada ön lisans düzeyinde eğitim veren Adım Üniversiteleri’nin 15 Aralık 2022- 10 Ocak 2023 tarihleri arasında web sayfaları detaylı şekilde incelenerek meslek yüksekokullarının lojistik programlarının müfredatları; ders sayıları ve içerikleri açısından analiz edilmiştir. Ayrıca bu üniversitelerde 2022 yılında lojistik programlarına ayrılan kontenjanlar ve Yükseköğretim Kurumları Sınavı ile yapılan merkezi yerleştirme

sonuçlarına göre bu bölümlere yerleşme oranları incelenmiştir. Araştırma kapsamında Yalova Üniversitesi Armutlu Meslek Yüksekokulu Lojistik Programı'na ait ders müfredatı ve içeriklerine ulaşamadığı için Armutlu Meslek Yüksekokulu Lojistik Programı'nın müfredat ve içerik analizi yapılamamıştır. Ayrıca aynı meslek yüksekokullarında bulunan ikinci öğretim programları, birinci öğretim programlarıyla aynı ders içerik ve müfredatını kullanması nedeniyle ikinci öğretim programları da çalışma dışında tutulmuştur.

4. ÇALIŞMANIN BULGULARI

Çalışma kapsamında Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)'nin internet sayfası aracılığı ile yapılan araştırma sonucunda ADIM üniversiteleri Birliği'ne bağlı meslek yüksekokullarında lojistik eğitimi veren programların 2022 yılı kontenjanları ve bu bölümlere yerleşen öğrenci sayıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Lojistik Programlarının Kontenjanları ve Bu Bölümlere Yerleşen Öğrenci Sayıları

Meslek Yüksekokulu	Bölüm	Kontenjan	Yerleşen	Yerleşme Oranı
Köşk Meslek Yüksekokulu	Lojistik	100	103	103,00%
Nazilli Meslek Yüksekokulu	Lojistik	60	61	101,67%
Nazilli Meslek Yüksekokulu	Lojistik(İÖ)	60	62	103,33%
Bigadiç Meslek Yüksekokulu	Lojistik	60	62	103,33%
Bigadiç Meslek Yüksekokulu	Lojistik(İÖ)	40	41	102,50%
Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu	Lojistik	50	52	104,00%
Çan Meslek Yüksekokulu	Lojistik	60	62	103,33%
Yenice Meslek Yüksekokulu	Lojistik	60	62	103,33%
Isparta Meslek Yüksekokulu	Lojistik	90	93	103,33%
Isparta Meslek Yüksekokulu	Lojistik(İÖ)	90	93	103,33%
Senirkent Meslek Yüksekokulu	Lojistik	25	26	104,00%
Sütçüler Prof. Dr. Hasan Gürbüz M. Yüksekokulu	Lojistik	20	21	105,00%
Domanıç Hayme Ana Meslek Yüksekokulu	Lojistik	20	21	105,00%
Gediz Meslek Yüksekokulu	Lojistik	30	31	103,33%
Hisarcık Meslek Yüksekokulu	Lojistik	30	31	103,33%
Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu	Lojistik	55	57	103,64%
Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu	Lojistik(İÖ)	40	41	102,50%
Simav Meslek Yüksekokulu	Lojistik	20	21	105,00%
Tavşanlı Meslek Yüksekokulu	Lojistik	35	36	102,86%
Kırkağaç Meslek Yüksekokulu	Lojistik	100	103	103,00%
Dalaman Meslek Yüksekokulu	Lojistik	50	52	104,00%
Honaz Meslek Yüksekokulu	Lojistik	50	52	104,00%
Eşme Meslek Yüksekokulu	Lojistik	30	31	103,33%
Karahallı Meslek Yüksekokulu	Lojistik	35	36	102,86%
Armutlu Meslek Yüksekokulu	Lojistik	60	62	103,33%
Toplam		1270	1312	103,31%

Kaynak: ÖSYM, 2023.

Tablo 2 incelendiğinde ÖSYM tarafından belirlenen toplam 1270 kontenjana 1312 öğrencinin yerleştiği ve oransal olarak lojistik programlarına yerleşme oranının %103,31 olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun nedeninin merkezi yerleştirmede programlara tanınan okul birincisi kontenjanından da öğrencilerin yerleşmesi olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan lojistik programlarının ders müfredatları incelenmiş ve toplam dört dönemde verilen zorunlu dersler; genel, teknoloji, işletme, uluslararası ticaret, lojistik ve taşımacılık/ulaştırma dersleri olarak kategorize edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda meslek yüksekokullarının lojistik programlarında öğretilen derslerin kategorilerine göre ders saatlerinin tüm derslere oranı Tablo 3’te gösterilmiştir. Araştırmanın odak noktasının lojistik programlarının ders müfredat ve içerikleri olması nedeniyle lojistik programlarının yer aldığı meslek yüksekokullarının isimleri karışık şekilde ve kodlanarak gösterilmiştir.

Tablo 3. Lojistik Programlarındaki Derslerin Kategorilerine Göre Dağılımı

Meslek Yüksekokulu	Teknoloji	İşletme	Lojistik	Uluslararası Ticaret	Taşımacılık/Ulaştırma	Genel Dersler
X ₁	0%	24%	24%	8%	11%	33%
X ₂	0%	19%	27%	0%	5%	47%
X ₃	5%	25%	20%	5%	5%	40%
X ₄	5%	25%	20%	5%	5%	40%
X ₅	5%	25%	20%	5%	5%	40%
X ₆	4%	16%	24%	8%	12%	36%
X ₇	0%	19%	27%	0%	5%	47%
X ₈	0%	24%	24%	8%	11%	33%
X ₉	5%	25%	20%	5%	5%	40%
X ₁₀	3%	28%	22%	3%	9%	34%
X ₁₁	0%	16%	41%	7%	0%	36%
X ₁₂	3%	21%	29%	8%	4%	36%
X ₁₃	0%	20%	31%	5%	5%	38%
X ₁₄	3%	29%	22%	3%	9%	34%
X ₁₅	4%	17%	21%	7%	21%	31%
X ₁₆	0%	19%	27%	0%	5%	47%
X ₁₇	5%	25%	20%	5%	5%	40%
X ₁₈	0%	29%	17%	8%	13%	33%
X ₁₉	5%	25%	20%	5%	5%	40%
X ₂₀	4%	25%	14%	11%	5%	43%

Kaynak: Bigadiç Meslek Yüksekokulu, (2023); Nazilli Meslek Yüksekokulu, (2023); Karahallı Meslek Yüksekokulu, (2023); Kırkağaç Meslek Yüksekokulu, (2023); Eşme Meslek Yüksekokulu, (2023); Honaz Meslek Yüksekokulu, (2023); Köşk Meslek Yüksekokulu, (2023); Tavşanlı Meslek Yüksekokulu, (2023); Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, (2023); Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, (2023); Isparta Meslek Yüksekokulu, (2023); Simav Meslek Yüksekokulu, (2023); Hisarcık Meslek Yüksekokulu, (2023); Senirkent Meslek Yüksekokulu, (2023); Gediz Meslek Yüksekokulu, (2023); Domaniç Hayme Ana Meslek Yüksekokulu, (2023); Sütçüler Prof. Dr. Hasan Gürbüz Meslek Yüksekokulu, (2023); Yenice Meslek Yüksekokulu, (2023); Çan Meslek Yüksekokulu, (2023); Dalaman Meslek Yüksekokulu, (2023).

Tablo 3 dikkatli şekilde incelendiğinde; X₁, X₂, X₇, X₈, X₁₁, X₁₃, X₁₆ ve X₁₈ olarak kodlanan meslek yüksekokullarının müfredatında teknoloji derslerinin olmadığı, diğer okullarda ise oransal olarak az sayıda teknoloji dersinin olduğu ve işletme derslerinin ise tüm dersler içerisinde oransal olarak %17 ile %29 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Temel lojistik derslerinin oranı, müfredatta yer alan zorunlu tüm derslere oranı X₁₁ meslek yüksekokulu haricindeki diğer okullarda %14 ile %31 aralığında olduğu görülmüştür. X₂, X₇ ve X₁₆ meslek yüksekokullarının müfredatında uluslararası ticaret derslerinin olmadığı diğer okullarda ise tüm derslere

oranla oldukça az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Lojistiğin en temel faaliyetlerinden biri olan taşımacılık ya da ulaştırma ile ilgili derslerin de meslek yüksekokullarının müfredatında oldukça az olduğu, X₁₁ meslek yüksekokulunda ise hiç yer almadığı görülmüştür. Çalışma kapsamında genel dersler olarak ele alınan Türk Dili, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi, yabancı dil ve matematik gibi derslerin lojistik programlarının müfredatında yüksek oranda yer aldığı tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Lojistik sektörünün gelişimine paralel olarak her geçen gün artan lojistik programları, ÖSYM tarafında belirlenen kontenjanların üzerinde öğrenci almaktadır. Bu durum öğrencilerin, sektörün gelişmekte olduğu ve gelecekte iş olanakları sağlayabileceğinin farkında olduğunu göstermektedir.

Çalışma sonucunda genel dersler olarak nitelendirebileceğimiz Türk Dili, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi, Yabancı dili ve matematik derslerinin toplam dersler içerisindeki oranı oldukça yüksektir. Bu programların genellikle yönetim ve organizasyon bölümlerinin bünyesinde açılması nedeniyle işletme derslerinin de yoğun olarak müfredatta yer aldığı tespit edilmiştir. Temel amacı lojistik sektörüne nitelikli ara eleman yetiştirmek olan lojistik programlarında X11 dışında kalan meslek yüksekokullarında genellikle işletme derslerine oranla daha az sayıda temel lojistik derslerinin verildiği görülmüştür. Ayrıca lojistik faaliyetlerin en temel birleşenlerinden biri olan ulaştırma ve taşımacılık faaliyetleri ile ilgili derslerin müfredat içerisindeki sayısı oldukça yetersizdir. Günümüzün teknoloji ve bilişim çağı olmasına karşın müfredat içerisinde az sayıda teknoloji dersinin olduğu hatta bazı meslek yüksekokullarında hiç yer almadığı tespit edilmiştir. Dış ticaret derslerinin de müfredat içerisinde oldukça az sayıda yer aldığı görülmüştür.

Sonuç olarak çalışma kapsamında ele alınan meslek yüksekokulları bünyesinde yer alan lojistik programlarının müfredatında temel lojistik, uluslararası ticaret, taşımacılık ve ulaştırma derslerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Temel amacı lojistik sektörüne nitelikli ara eleman yetiştirmek olan lojistik programlarında lojistik, uluslararası ticaret, taşımacılık ve ulaştırma derslerinin niteliğinin ve sayısının artırılması lojistik sektörü için yetiştirilen öğrencilerin niteliğini artıracak kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

ADIM Üniversiteleri, (2023). Çevrim İçi Erişim: <https://www.adim.org.tr/hakkimizda>.

Akandere, G. (2016). Lojistik sektörü açısından meslek yüksekokullarının önemi ve öğrencilerin lojistik sektörüne yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19 (41. Yıl Özel Sayısı), 129-141.

Baki, B., Tanyaş, M. ve Özkök, M. (2004). The logistics education in the universities of Turkey. *International Logistics Congress, İzmir, 02 - 03 Kasım 2004*, (s. 409-419).

- Bali, Ö., Enisoğlu, İ. ve Sezer, F. (2016). Türkiye'de lisansüstü lojistik eğitimin içerik analizi ile incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 21-36.
- Bigadiç Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://www.balikesir.edu.tr/site/birim/bigadic-meslek-yuksekokulu-104496>.
- Bin Daud, D. ve Bin Ahmad, H. (2011). A qualitative study on logistics educational needs in Malaysian higher education institutions: A perspective from logistics practitioners. *International Journal of Human Resource Studies*, 1(1), 52.
- Bircan, K., Okursoy, A. ve Sipahi, G. A. (2018). Türkiye'de lojistik ile ilgili eğitim veren bölümlerin niteliğine ilişkin bir araştırma. IV. *Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, Didim, Aydın, 7-8 Eylül 2018*, (s. 1293-1299).
- Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://htmyo.mehmetakif.edu.tr/>.
- Çan Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://canmyo.comu.edu.tr/lojistik.html>.
- Çıkmak, S. (2016). Türkiye'de lojistik eğitiminin durumu ve lojistik eğitiminin geliştirilmesine yönelik öneriler. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-13.
- Dalaman Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://dalamanmyo.mu.edu.tr/>.
- Domaniç Hayme Ana Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://domanicmyo.dpu.edu.tr/>.
- Erkan, B. (2014). Türkiye'de lojistik sektörü ve rekabet gücü. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(1), 44-65.
- Eşme Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://esmyo.usak.edu.tr/>.
- Gediz Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://gedizmyo.dpu.edu.tr/>.
- Hisarcık Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://hisarcikmyo.dpu.edu.tr/>.
- Honaz Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://www.pau.edu.tr/hmyo>.
- Isparta Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://ispartamyo.isparta.edu.tr/tr/yonetim-ve-organizasyon/lojistik-2780s.html>.
- Karahallı Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://karahallimyo.usak.edu.tr/>.
- Kırkağaç Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://kirkagacmyo.mcbu.edu.tr/>.
- Köşk Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://akademik.adu.edu.tr/myo/kosk/>.
- Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://ksbmyo.dpu.edu.tr/>.
- Lutz, H. ve Birou, L. (2013), Logistics education: A look at the current state of the art and science. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18(4), 455-467.
- Nazilli Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://akademik.adu.edu.tr/myo/nazilli/>.
- ÖSYM, (2023). YKS yerleştirme sonuçları. Çevrim İçi Erişim: <https://www.osym.gov.tr/TR,23913/2022-yks-yerlestirme-sonuclarina-iliskin-sayisal-bilgiler.html>.
- Senirkent Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://senirkentmyo.isparta.edu.tr/>.
- Simav Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://simavmyo.dpu.edu.tr/>.
- Sütçüler Prof. Dr. Hasan Gürbüz Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://sutculermyo.isparta.edu.tr/>.
- Tavşanlı Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://tavsanlimyo.dpu.edu.tr/>.
- Wu, Y. C. J. (2007). Contemporary Logistics Education: An international perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 37(7), 504-528.
- Yenice Meslek Yüksekokulu, (2023). Ders Müfredatı. Çevrim İçi Erişim: <https://yenice.comu.edu.tr/>.
- Yew Wong, C., B. Grant, D., Allan, B. ve Jasiuvian, I. (2014), Logistics and supply chain education and jobs: A study of UK markets, *The International Journal of Logistics Management*, 25(3), 537-552.

ÜNİVERSİTE VE BÖLGE ARASINDAKİ İŞBİRLİKLERİNİN AKILLI UZMANLAŞMA STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Demet KUTGİ

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Standardization and Certification in Agriculture and Livestock Application and Research Center (THSBUAM), Istiklal Campus
ORCID: 0000-0003-2782-3931

ÖZET

Bölge dinamiklerine uygun politika ve stratejilerin geliştirilmesi bölgelerin veya ulusun kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Bölgelerin kalkınması hususunda altyapı çalışmalarının geliştirilmesi, geri planda kalan bölgelere yatırım çekilmesi ve önemli ölçüde kamu fonu tahsisine rağmen gelişmişlik farklarının giderilmesinde istenilen düzeyde başarı elde edilememiştir. Bu durum başlıca mekânı, işbirliklerini, ilişki ağlarını ve yerel dinamikleri dikkate alan yeni bölgesel kalkınma anlayışının gelişimine neden olmuştur. Akıllı uzmanlaşma stratejisi bölgesel önceliklere yönelik politika tasarımlarının geliştirilmesinde ve buna uygun proje ve yatırımların hayata geçirilmesinde yeni bir fırsat olarak görülmektedir. Dörtlü sarmal eksen üzerine inşa edilen akıllı uzmanlaşma stratejisi üniversite, sanayi, devlet ve sivil toplum paydaşlarını kapsamaktadır. Çalışmada bölgesel yenilik politikaları çerçevesinde akıllı uzmanlaşma stratejisi ile bölgesel kalkınma odaklı üniversite-bölge arasındaki işbirliği ilişkisi araştırılmaktadır. Akıllı uzmanlaşma, alanında ihtisaslaşan üniversitelerin daha girişimci, yenilikçi olması yolunda üniversite-bölge arasında kurulan işbirliklerinin değerlendirilmesinde ölçüt olarak kullanılmaktadır. Çalışmada, Türkiye’de yükseköğretim tarafından ilan edilen bölgesel kalkınma odaklı üniversiteler incelenmiştir. Akıllı uzmanlaşma stratejisinin, üniversite-bölge arasındaki işbirliğini geliştirmede destekleyici rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Yenilik Politikaları, Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi, Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversite

EVALUATION OF COOPERATIONS BETWEEN UNIVERSITY AND REGION WITHIN THE FRAMEWORK OF SMART SPECIALIZATION STRATEGY

ABSTRACT

The development policies and strategies suitable for regional dynamics contributes to the development of regions or nations. Despite the development of infrastructure works for the development of the regions, attracting investments to the regions in the background and the allocation of significant public funds, the desired level of success has not been achieved in eliminating the development differences. This situation has led to the development of a new understanding of regional development, which takes into account the main space, cooperation, network of relations and local dynamics. The smart specialization strategy is seen as a new opportunity to develop policy designs for regional priorities and to implement appropriate projects and investments. The smart specialization strategy, built on the quadruple helix axis, includes university, industry, government and non-governmental stakeholders. In the study, the cooperation relationship between the smart

specialization strategy and the entrepreneurial university-region within the framework of regional innovation policies is investigated. Intelligent specialization is used as a benchmark in the evaluation of the cooperation established between the university and the region in order to make the universities specializing in their fields more entrepreneurial and innovative. In the study, regional development-oriented universities announced by higher education in Turkey were examined. It has been concluded that the smart specialization strategy plays a supportive role in improving the cooperation between the university and the region.

Keywords: Regional Innovation Policies, Smart Specialization Strategy, Regional Development Oriented University

OSB OLAN ÖĞRENCİLERE ŞARKILARIN EŞ ZAMANLI İPUCU İLE ÖĞRETİMİNİN ŞARKI OLAY SIRALAMASINI AÇIKLAMADAKİ ETKİSİ

Yrd.Doç.Dr. Gül KAHVECİ
Lefke Avrupa Üniversitesi, Öğretim Üyesi
ORCID: 0000-0002-1300-7397

ÖZET

Otizm spektrum bozukluğu (OSB), sosyal işlevsellik, iletişim ve stereotipik ve tekrarlayıcı davranışların varlığı ile karakterize edilen, klinik olarak heterojen bir nörogelişimsel bozukluk grubudur. OSB olan öğrencilerde klinik heterojenite, özellikle küçük grup eğitimleri sırasında öğretmenlerin tüm öğrencilerin birlikte katılacağı etkinlikleri belirlemede zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Araştırmada iletişimde üç farklı seviyede olan ilkokul 3. ve 4. sınıflara devam eden katılımcılar yer almıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır; 1. OSB olan öğrencilere üç seviyede oluşturulan şarkıların eş zamanlı ipucu ile öğretiminin şarkıdaki olay sıralamasını resimli kart kullanarak açıklama becerisi üzerinde etkili midir? 2. OSB olan öğrencilere üç seviyede oluşturulan şarkıların eş zamanlı ipucu ile öğretiminin şarkıdaki olay sıralamasını resimli kart kullanarak açıklama becerisi bir, üç ve dört günlük süre sonunda devam etmekte midir? 3. OSB olan öğrencilere üç seviyede oluşturulan şarkıların eş zamanlı ipucu ile öğretiminin şarkıdaki olay sıralamasını resimli kart kullanarak açıklama becerisi farklı şarkılara genellenebilmekte midir? 4. Aile ve katılımcıların sosyal geçerlik sorularına verilen yanıtlar nelerdir? Araştırma tek denekli araştırma modellerinden yoklama evreli çoklu yoklama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Öğretim materyali oluşturma sürecinin zorluklarına rağmen tüm katılımcıların öğretime kendi seviyeleri boyutunda tam katılım sağladığı ve şarkılardaki olay sıralamalarını resimli kartları doğru sıraya koyarak kendilerini ifade ettikleri belirlenmiştir. Araştırmanın genelleme sürecinde farklı şarkılar yer almış ve katılımcılar resimli kart kullanarak olay sıralamasını gerçekleştirebilmişlerdir. Katılımcılar öz-düzenlemeci süreçlerden yararlanarak kendi davranışları kontrol etmenin, şarkı ve ritim ile öğrenmenin, resimli kart kullanmanın çok eğlenceli olduğunu paylaşmışlardır. Aile ve öğrenciler şarkı ile yapılan etkinliklere devam edilmesi gerektiği ifade etmişler, iyi oluş hallerinin arttığını açıklamışlardır. Sonuç olarak birbirinden farklı üç iletişim seviyesinde olan katılımcıların, küçük grup etkinlikleri içinde tam aktif katılım sağlamış olmaları dolayısıyla, şarkı ve ritim yolu ile iletişim becerilerinin desteklenmesinde uygulamacılar için örnek olabileceği izlenimi elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluk, Küçük Grup Etkinliği, Müzik Aracılı Sağaltım, Öz Düzenleme Stratejileri.

THE EFFECT OF TEACHING SONG TO STUDENTS WITH ASD WITH SIMULTANEOUS PROMPTING ON EXPLAINING THE SONG EVENT SEQUENCE

ABSTRACT

ASD is a clinically diverse category of neurodevelopmental disorders defined by social functioning, communication, and the prevalence of stereotyped and repetitive behaviors. Clinical variability in students with ASD makes it challenging for teachers to determine which activities all students will participate in, especially during small group teaching. The study included participants in the third and fourth years of elementary school, with three distinct levels of communication. Answers to the following questions were requested for this purpose: 1. Does the simultaneous prompting of three levels of songs to children with ASD improve their capacity to narrate the order of events in the song using a picture card? 2. Does the capacity of students with ASD to explain the sequence of events in the song with the simultaneous suggestion of the songs generated in three levels remain at the end of one, three, and four days? 3. Can the capacity to describe the sequence of events in the song to students with ASD with the simultaneous prompting teaching of the songs generated in three levels be generalized to new songs? 4. What are the family's and participants' responses to the social validity questions? One of the single-subject research models used in the study was a probe-phase multiple probe model. Despite the challenges of creating teaching materials, it was established that all participants completely participated in the instruction at their own level and expressed themselves by arranging the picture cards in the right order of events in the songs. Various songs were used in the research's generalization process, and participants were able to perform the sequence of events using picture cards. Participants reported that employing self-regulatory strategy, managing their own actions, learning with songs and rhythms, and using picture cards is quite enjoyable. Families and students agreed that the activities including songs should be maintained, and that their well-being had improved. As a consequence of their full active engagement in small group activities, the participants with three different communication levels gave the idea that they may be an example for practitioners in strengthening their communication abilities through song and rhythm.

Key words: Autism Spectrum Disorder, Small Group Activity, Music-mediated Intervention, Self-regulation Strategies

ETKİLEŞİMLİ İÇERİK GELİŞTİRME EĞİTİMİNİN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN İÇERİK GELİŞTİRME TEKNOLOJİLERİNİ KULLANMA YETERLİKLERİNE ETKİSİ*

Doç. Dr. Oğuzhan ÖZDEMİR

Fırat Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-5310-6605

Doç. Dr. Filiz ELMALI

Fırat Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-5060-7383

ÖZET

Günümüz dünyasında hem bilgi hem de iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişme ve ilerleme yaşamın her alanında kendini hissettirmektedir. Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri her alanda olduğu gibi eğitim alanında da çeşitli gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamaktadır. Hayatımızın önemli bir parçası olan teknoloji, eğitim-öğretim sürecinde derin ve kalıcı öğrenmeyi desteklemesi ve öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirmesi özellikleri ile de ön plana çıkmaktadır. 21. yüzyıl becerilerine sahip öğrenenler yetiştirilebilmesi adına dijital içerikler geliştirebilen ve bunları eğitim-öğretim sürecine etkin bir şekilde entegre eden öğretmenlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda bir "TÜBİTAK 4005 - Yenilikçi Eğitim Uygulamaları" kapsamında bir proje yürütülmüştür. Bu projede sınıf öğretmenlerinin, güncel teknolojileri kullanarak, yüksek etkileşime sahip dijital içerikler geliştirebilme ve bu içerikleri öğretim ve ölçme-değerlendirme süreçlerinde kullanma becerilerini artırmak hedeflenmiştir. Bu kapsamda 48 sınıf öğretmenine verilen eğitimlerde güncel teknolojik araçlara odaklanılmıştır. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü bünyesinde bulunan iki bilgisayar laboratuvarında sabah-öğlen oturumları şeklinde 5 gün süren eğitimler, ilgili alanda uzman olan akademisyenler tarafından yürütülmüştür.

Bu araştırmanın temel amacı; etkileşimli içerik geliştirme eğitiminin sınıf öğretmenlerinin içerik geliştirme teknolojilerini kullanma yeterliklerine etkisini incelemektir. Tek gruplu ön test-son test deseni ile gerçekleştirilen çalışmada katılımcılardan, Pratik İçerik Geliştirme Teknolojilerini Kullanma Yeterlilikleri ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel ve karşılaştırma analizleri ile yorumlanmıştır. Sonuç olarak, aktif olarak mesleğini yürütmekte olan öğretmenlerin etkileşimli içerik geliştirme konusundaki hizmet içi eğitimlerle yeterliklerini geliştirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etkileşimli İçerik, Materyal Geliştirme, İçerik Geliştirme, Sınıf Öğretmenleri.

THE EFFECT OF INTERACTIVE CONTENT DEVELOPMENT TRAINING ON ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS' COMPETENCE IN USING CONTENT DEVELOPMENT TECHNOLOGIES

ABSTRACT

In today's world, people experience rapid development and progress in both information and communication technology in every aspect of their lives. These rapid developments in information and communication

* Bu çalışma "TÜBİTAK 4005 - Yenilikçi Eğitim Uygulamaları" kapsamında 122B261 nolu proje ile desteklenmiştir

technologies contribute to various aspects of the field of education as well as other fields. Technology, which is an important part of our lives, also comes to the fore with its features that support deep and permanent learning in the education process and make the learning process more enjoyable. In order to advance learners' 21st-century skills, there is a need for teachers who can develop digital content and integrate them effectively into the education process. In this direction, a project was carried out within the scope of "TÜBİTAK 4005 - Innovative Educational Practices". This project aimed to improve elementary school teachers' skills to develop interactive digital content by using current technologies and to use these contents in teaching and assessment-evaluation processes. In this context, a training program was designed for 48 elementary school teachers with a focus on current technological tools. The program lasted five days in two sessions – morning and afternoon sessions – in two computer laboratories within the Department of Computer Education and Instructional Technologies at Firat University. The lessons were carried out by academicians who were experts in the relevant field.

The aim of this study is to examine the effect of this training program on the competence of elementary school teachers. In the study, which was carried out with a single-group pre-test-post-test design, the Competence in Using Practical Content Development Technologies scale was used. The data obtained were analyzed through descriptive and comparative analyses. The results revealed that elementary school teachers who participated in this training program improved their competencies in interactive content development.

Keywords: Interactive Content, Material Development, Content Development, Elementary School Teachers.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında hem bilgi hemde iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişme ve ilerleme yaşamın her alanında kendini hissettirmektedir. Hızla gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri her alanda olduğu gibi eğitim alanında da çeşitli gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlamaktadır (Daş, Yıldırım, Bölen, ve Çeliker, 2013). Özellikle COVID-19 pandemisi ile birlikte dijital içeriklerin öğretim sürecine entegrasyonu daha da fazla önem kazanmıştır (Yürektürk ve Coşkun, 2020). Yapılan araştırmalar sonucunda öğretim teknolojilerinin eğitim-öğretim sürecine entegrasyonunun öğrenenlerin akademik başarısını artırdığı (Akman & Çakır, 2020; Land & Zimmerman, 2015; Talan, 2020), öğretim sürecini eğlenceli hale getirdiği (Adnyani ve diğ., 2021; Smith, Higgins, Wall, ve Miller, 2005), öğrenenlerin motivasyonunu artırdığı (Akman & Çakır, 2020; Hwang ve diğ., 2018; Stowell, 2015) ve öğrenmede verimi artırdığı (Bayburtlu, 2020; Başaran ve Kılınçarslan, 2021) görülmüştür. Ancak bahsi geçen olumlu sonuçlar, teknolojinin eğitim ve öğretim sürecinde bir araç olarak kullanılmasını gerektirmektedir (Unesco,2019; Demirel ve Yağcı, 2017). Yapılan çalışmalar öğretim teknolojilerinin etkili bir şekilde kullanılmasıyla öğretmen, öğrenci ve çevre arasındaki etkileşimin daha güçlü bir hale gelerek öğrenme ortamlarının zenginleştirilebileceğini ifade etmektedir (İnal ve Arslanbaş, 2021; Polat, 2016). Bu bağlamda, öğretmenlerin öğretim teknolojilerini kullanmaya yönelik tutumları ve becerileri ön plana çıkmaktadır (Ertmer ve diğ., 2012; Niederhauser ve Perkman, 2008; O'neal ve diğ., 2017).

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Değişen teknoloji ile birlikte, 21. yüzyıl eğitim paradigması da köklü değişimlere sahne olmuştur. Günümüzde araştırmacılar, Moore (1989) tarafından ifade edilen üç etkileşim türüne - öğrenen-öğreten, öğrenen-öğrenen ve öğrenen-içerik etkileşimi - odaklanmakta ve derin ve anlamlı öğrenmenin ancak öğrenen-içerik etkileşiminin öğreten-öğrenen ve öğrenen-öğrenen etkileşimleri ile birlikte planlanması ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (Anderson, 2003; Kumar, Saxena & Baber, 2021; Moore & Kearsley, 2011; Padilla Rodriguez & Armellini, 2014; Sessoms, 2008). Gelişen Web 2.0 ve Web 3.0 teknolojileri ile birlikte oluşturulabilecek dijital içeriklerin etkileşimi sağlayacak şekilde tasarlanması ve eğitim-öğretim sürecine entegre edilmesi önem arz etmektedir. Dijital içerikler metin, grafik, ses, animasyon gibi öğeler içeren ve öğrenme ortamlarında öğrenen-öğreten, öğrenen-öğrenen ve öğrenen-içerik etkileşimini sağlayabilecek potansiyele sahip öğrenme nesnelere (Lainufar ve diğ., 2020). Yapılan araştırmalar etkileşimli dijital içeriklerin, öğrenenlerin yaratıcı düşünme becerisini geliştirdiğini (Elmas & Geban, 2012; Gündüzalp, 2021; Pereira ve diğ., 2021) ve öğrenenlerin motivasyonlarını ve dolayısı ile akademik başarılarını artırdığını (Özer, 2015; Puspitarini & Hanif, 2019; Putra et al., 2021) ortaya koymaktadır.

Gelişen Web 2.0 ve Web 3.0 teknolojileri, öğretmenlere derslerinde, etkileşim düzeyini artırma imkânı sunacak, dijital içerikleri oluşturma konusundaki fırsatları geliştirecektir (Dickey, 2005; Thompson, 2007). Bu teknolojiler sayesinde, öğretmenler, yazılım geliştirme bilgisine gerek kalmadan, dijital içerikler oluşturulabilmektedirler. Bu teknolojilerle oluşturulan içerikler hem bireysel hem de işbirlikli öğrenme ortamlarındaki etkileşimin artırılmasına da olanak tanımaktadır (McLoughlin ve Lee, 2007). Ayrıca öğrencilerin teknolojik okuryazarlığını geliştirme potansiyeli olan Web 2.0 araçlarının kullanımı, 21. Yüzyıl becerilerinden olan problem çözme, yaratıcı ve eleştirel düşünme gibi becerilerini de desteklemektedir. Öğrencilerin bu becerilerinin üst düzeyde olması için kullanılan ya da geliştirilen içeriğin ulaşılmak istenen etkinlik hedefleri ile paralellik göstermesi ve öğretmenlerin Web 2.0 araçlarını doğru ve etkin kullanım becerilerine sahip olması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanlığı 11. Dönem Kalkınma Planının 551. maddesinde ve 2023 Eğitim Vizyonunda Öğrenme Süreçlerinde Dijital İçerik ve Beceri Destekli Dönüşüm başlığı altında üzerine vurgu yapılan dijital içerikte çeşitliliğin desteklenmesinde öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu vurgu, hem alan bilgisi hem de pedagojik bilgi bağlamında uzman olan öğretmenlerin artık öğretmenlik uygulamalarını en son teknolojik bilgi ve eğilimleri içerecek şekilde değiştirmek zorunda olduğunu göstermektedir. Ancak, özellikle ilköğretim kademesinde, öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecine teknoloji entegrasyonunun öneminin farkında olmalarına rağmen, bu entegrasyon bazı faktörlerden dolayı sınırlı seviyede kalmaktadır. Bu faktörlerden bazıları sınıf öğretmenlerinin teknoloji odaklı hizmet içi eğitim programlarına katılmamaları, yeterli oranda teknik destek alamamaları, teknoloji kaynaklarına erişimlerinin sınırlı olması ve dijital araçları kullanım becerilerinin yeterli olmamasıdır (Hafez, 2013; Güneş ve Buluç, 2017; Neal, Gibson & Cotten, 2017; O'Neal ve diğ., 2017; Shin, Han

& Kim, 2014). Bütün bunlar; sınıf öğretmenlerinin dersleri ile ilgili var olan dijital araç ve kaynakları bir araya getirerek etkileşimli öğrenme etkinliklerini tasarlama konusunda sorun yaşamalarına veya yetersiz kalmalarına sebep olmaktadır (Özbek, 2020). Kurtdede ve arkadaşlarının (2016) yaptıkları çalışmada; sınıf öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA) için içerik üretmek yerine EBA'daki hazır içerikleri kullanmayı tercih ettikleri ile ilgili bulguları da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ülkemizde sadece COVID-19 pandemisi döneminde acil uzaktan eğitim kapsamında, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden, 18 Milyondan fazla öğrenciye uzaktan eğitim verildiği (MEB, 2020) göz önüne alındığında, günümüzde de bu problemlerin devam ettiği görülmektedir (Kesik & Baş, 2021).

1.1.Problem Cümlesi ve Önem

Özellikle ilkokul öğrencilerinin etkileşimli öğrenme ortamlarına ihtiyaç duyması (Fıtriana, Hendriyanto, Sahara ve Akbar, 2021) ve gelişen güncel teknolojiler ile birlikte oluşturulabilecek dijital içeriklerin bu etkileşimi sağlayacak şekilde tasarlanabilme ve eğitim-öğretim sürecine entegre edilebilme özelliğine rağmen, yapılan araştırmalar ilkokullardaki teknoloji kullanımının henüz istenen seviyeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır (Anthony & Clark, 2011; O'neil vd., 2017). Teknolojinin öğrenme üzerindeki etkileri de göz önünde bulundurulduğunda, düşük seviyedeki teknoloji entegrasyonunun ilkokul çağındaki öğrencilerin başarısı üzerine olumsuz etkileri olduğu düşünülebilir.

1.2. Amaç

Bu araştırmanın temel amacı; etkileşimli içerik geliştirme eğitiminin sınıf öğretmenlerinin içerik geliştirme teknolojilerini kullanma yeterliklerine etkisini incelemektir.

5. YÖNTEM

Çalışma tek gruplu ön test-son test deseni ile gerçekleştirilmiştir. Tek gruplu ön-test son-test deneysel desen çalışma grubunda yürütülen bir deneysel sürecin öncesinde ve sonrasında yapılan ölçmeler ve bu ölçmeler arasındaki farklılığa odaklanan bir desendir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007).

7.1.Çalışma Grubu

Hizmetiçi eğitim olarak yürütülen proje ile sınıf öğretmenlerine güncel uygulamaların kullanımı için gerekli olan beceriler kazandırılarak, bu uygulamalar aracılığı ile oluşturulacak etkileşimli içerikleri eğitim-öğretim sürecine entegrasyonu konusunda farkındalık oluşturmaları sağlanmıştır. Bu bağlamda çalışma grubu farklı illerde bulunan ve devlet ilkokullarında görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma bu hedef kitle içerisinde seçilen 48 öğretmen ile yürütülmüştür. Çalışma grubunu betimleyen veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubunu betimleyen veriler

Cinsiyet	N	%
Erkek	24	50,00
Kadın	24	50,00
TOPLAM	48	100,00

Şehir	N	%
Ankara	1	2,08
Bingöl	2	4,17
Diyarbakır	3	6,25
Elazığ	28	58,33
Irak	3	6,25
İstanbul	1	2,08
Kahramanmaraş	1	2,08
Karaman	1	2,08
Kayseri	2	4,17
Mardin	1	2,08
Muş	1	2,08
Siirt	1	2,08
Şanlıurfa	2	4,17
Şırnak	1	2,08
TOPLAM	48	100,00
Bölge	N	%
Marmara Bölgesi	1	2,08
Akdeniz Bölgesi	1	2,08
İç Anadolu Bölgesi	3	6,25
Doğu Anadolu Bölgesi	31	64,58
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	9	18,75
Yurt Dışı	3	6,25
TOPLAM	48	100,00

7.2. Veri toplama aracı

Çalışma grubuna verilen eğitimin öncesi ve sonrasında, Eren ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen Pratik İçerik Geliştirme Teknolojilerini Kullanma Yeterlilikleri Ölçeği uygulanmıştır. Toplam 26 maddeden oluşan ölçek, tek boyutlu ve 5'li Likert tipindedir. Ölçeğin içerik geliştirmeye yönelik uygulamalı araçları kullanma “yeterlilikleri” için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0.94$, içerik geliştirmeye yönelik uygulamalı araçları kullanma “gerekliliği” algıları için $\alpha=0.96$ olarak bulunmuştur.

6. BULGULAR

Araştırmada elde edilen öntest ve sontest verileri bağımlı gruplar t testi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Öntest – Sontest bağımlı gruplar t testi sonuçları

Yeterlik türü	Ön test		Son test		t	p
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma		
Sunumların hazırlanması	3,13	0,87	4,40	0,61	-10,76	0,000
Etkileşimli sunumlar hazırlamak	2,81	0,96	4,21	0,68	-10,83	0,000
Ses kaydetme	3,19	0,82	4,17	0,83	-7,27	0,000
Görüntü/fotoğraf düzenleme	3,29	1,01	4,13	0,76	-6,54	0,000
El ilanları/posterler hazırlamak	2,98	1,02	4,29	0,71	-8,97	0,000

Broşür hazırlanması	2,56	1,03	4,31	0,66	-12,12	0,000
Karakter tasarlama	2,17	1,00	3,83	0,78	-13,45	0,000
Test oluşturma	2,96	1,07	4,48	0,74	-10,22	0,000
Bulmaca oluşturma	2,46	1,07	4,44	0,80	-14,02	0,000
Video oluşturma	2,77	0,99	4,10	0,86	-10,46	0,000
Dijital hikaye kitabı hazırlama	2,08	1,07	3,88	0,94	-11,38	0,000
Animasyon oluşturma (GoAnimate vb.)	1,92	1,01	3,56	0,97	-11,17	0,000
Kavram haritası oluşturma	2,67	1,02	4,38	0,61	-13,54	0,000
Eğitici oyunların hazırlanması	2,29	1,03	4,15	0,71	-13,59	0,000
Etkileşimli haritalar oluşturma (Google haritaları vb.)	2,17	1,10	3,96	0,85	-11,59	0,000
Sunumların paylaşılması (SlideShare vb.)	2,58	1,09	4,13	0,76	-11,05	0,000
Videoların paylaşılması (YouTube vb.)	3,27	1,18	4,23	0,81	-5,88	0,000
Fotoğraf Paylaşımı (Flicker vb.)	2,96	1,29	4,13	0,70	-5,95	0,000
Dijital portfolyo oluşturma (Blog vb.)	2,56	1,17	4,08	0,74	-8,40	0,000
Ortak belgeler oluşturma ve paylaşma (Google Dokümanlar vb.)	2,67	1,14	4,08	0,79	-8,06	0,000
Anket oluşturma (Survey Monkey vb.)	2,50	1,13	4,02	0,86	-8,64	0,000
Eğitim amaçlı gruplar oluşturmak için sosyal ağları kullanma	3,19	0,96	4,25	0,67	-6,58	0,000
Çevrimiçi öğrenme ortamları oluşturma	2,90	1,08	4,21	0,80	-7,33	0,000
Metin tabanlı e-kitap oluşturma	1,94	0,93	3,60	1,22	-8,93	0,000
Etkileşimli e-kitaplar oluşturma	1,83	0,95	3,48	1,13	-9,85	0,000
TOPLAM ÖLÇEK PUANI	65,83	19,81	102,48	15,70	-14,91	0,000

Tablo 2’de de görüldüğü gibi yürütülen Etkileşimli İçerik Geliştirme eğitimi öncesinde uygulanan öntest ve sonrasında uygulanan son test puanlarına göre tüm yeterlikler için ve ölçek toplam puanı için son test lehine anlamlı farklılık bulunmuştur.

7. SONUÇ

Proje kapsamında yürütülen etkinlikler, katılımcı sınıf öğretmenlerinin Pratik İçerik Geliştirme Teknolojilerini Kullanma Yeterlilikleri’ ne pozitif yönlü etkide bulunmuştur.

Ölçekteki maddelerin bir bölümünde etkileşimli materyaller sorgulandığından, etkinliklerin katılımcı sınıf öğretmenlerinin etkileşimli içerik geliştirme teknolojilerini kullanma yeterliklerini de pozitif yönde etkilediği söylenebilir. Etkileşimli içerik geliştirme odaklı eğitim etkinliklerinde web 2.0 ve web 3.0 teknolojileri ile öğretmenlerin etkileşimli dijital içerik üretimi ve bunların öğretim sürecine nasıl entegre edilebileceği konusunda farkındalıklarının ve uygulama becerilerinin yanı sıra teknoloji kullanımına yönelik becerilerinin de artışı gözlemlenmiştir.

Bu tür projelerle Öğretmenlerin ve Öğretmen adaylarının gelişen teknolojilerin gerisinde kalmaması sağlanabilir. Öğretmenlerin, güncel teknolojileri kullanarak, yüksek etkileşime sahip dijital içerikler geliştirebilme ve bu içerikleri öğretim ve ölçme-değerlendirme süreçlerinde kullanma becerilerini artırılabilir. Böylelikle etkileşimli dijital içerikleri üretebilen ve kullanabilen lider öğretmenlerin sayıları da artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adnyani, L. D. S., Suprianti, G. A. ., Marsakawati, N. P. E., ve Narotama, P. D. A. (2020, Kasım). *Powtoon as the implementation of edutainment for young learners*. Proceedings of the 2nd international conference on technology and educational science (ICTES 2020). <https://doi.org/10.2991/assehr.k.210407.239>
- Akman, E. ve Çakır, R. (2020). The effect of educational virtual reality game on primary school students' achievement and engagement in mathematics. *Interactive Learning Environments*, 1-18.
- Anderson, T. (2003). Getting the mix right: An updated and theoretical rationale for interaction. *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, 4(2), 1–14.
- Anthony, A. B. ve Clark, L. M. (2011). Examining dilemmas of practice associated with the integration of technology into mathematics classrooms serving urban students. *Urban Education*, 46(6), 1300–1331.
- Başaran, M. ve Kılınçarslan, R. (2021). Uzaktan eğitimle ilkökuma yazma öğretiminde Web 2.0 araçlarıyla tasarlanan oyunların etkililiği. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 186-199.
- Bayburtlu, Y. S. (2020). Covid-19 Pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinde öğretmen görüşlerine göre türkçe eğitimi. *Turkish Studies*, 15(4), 131-151.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. London: Routledge.
- Daş, A., Yıldırım, G., Bölen, M. C. ve Çeliker, O. (2013, Ocak). *Etkileşimli E-Kitapların tasarım aşamalarının incelenmesi ve tasarım farklılıklarının belirlenmesi*, XIV. Akademik Bilişim Konferansında Sunulan Bildiri, Akdeniz Üniversitesi, Antalya. Erişim adresi: <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/58.pdf>
- Demirel, Ö. ve Yağcı, E. (2017). *Eğitim, öğretim teknolojisi ve iletişim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dickey, M. D. (2005). Brave new (interactive) worlds: A review of the design affordances and constraints of two 3D virtual worlds as interactive learning environments. *Interactive learning environments*, 13(1-2), 121-137.
- Elmas, R. ve Geban, Ö. (2012). Web 2.0 tools for 21st century teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(1), 243-254.
- Ertmer, P. A., Ottenbreit-Leftwich, A. T., Sadik, O., Sendurur, E. ve Sendurur, P. (2012). Teacher beliefs and technology integration practices: A critical relationship. *Computers & Education*, 59, 423–435.
- Fitriana, L., Hendriyanto, A., Sahara, S. ve Akbar, F. N. (2021). Digital literacy: The need for technology-based learning media in the revolutionary era 4.0 for elementary school children. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 26(1), 194-200.
- Güneş, A. M. ve Buluç, B. (2017). Sınıf öğretmenlerinin teknoloji kullanımları ve öz yeterlik inançları arasındaki ilişki. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 10(1), 94-113.
- Hwang, G. J., Lai, C. L., Liang, J. C., Chu, H. C. ve Tsai, C. C. (2018). A long-term experiment to investigate the relationships between high school students' perceptions of mobile learning and peer interaction and higher-order thinking tendencies. *Educational Technology Research and Development*, 66, 75–93.
- İnal, E. ve Arslanbaş, F. (2021). Türkçenin yabancı dil olarak uzaktan öğretiminde iletişim odaklı web 2.0 araçları ve uygulama örnekleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 228-249.
- Kesik, C. ve Özlem, B. A. Ş. (2021). Sınıf öğretmenlerinin perspektifinden EBA ve eğitim portalları ile ilk okuma ve yazma eğitimi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 11(1), 93-115.
- Kumar, P., Saxena, C. ve Baber, H. (2021). Learner-content interaction in e-learning-the moderating role of perceived harm of COVID-19 in assessing the satisfaction of learners. *Smart Learning Environments*, 8(1), 1-15.
- Kurtdede F. N., Erbasan, Ö. ve Kolsuz, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin eğitim bilişim ağı'ndan (EBA) yararlanmaya ilişkin görüşleri. *Journal of International Social Research*, 9(45), 626-637.
- Lainufar, Mailizar, Johar, R. (2020). A need analysis for the development of augmented reality based-geometry teaching instruments in junior high schools. *Journal of Physics: Conference Series*, 1460, 1-7
- Land, S. M. ve Zimmerman, H. T. (2015). Socio-technical dimensions of an outdoor mobile learning environment: a three-phase design-based research investigation. *Educational Technology Research and Development*, 63, 229–255.

- McLoughlin, C. ve Lee, M.J.W. (2007, Aralık). *Social software and participatory learning: Pedagogical choices with technology affordances in the Web 2.0 era. ICT: Providing choices for learners and learning. Proceedings ascilite Singapore 2007* içinde (664-675 ss.). Singapore: Centre for Educational Development, Nanyang Tech..
- MEB (2020). Türkiye, koronavirüs salgınında ulusal çapta uzaktan eğitim veren 2 ülkeden biri. Erişim Adresi: <https://www.meb.gov.tr/turkiye-koronavirus-salginindaulusal-capta-uzaktan-egitim-veren-2-ulkeden-biri/haber/20618/tr>
- Moore, M. G. (1989). Three types of interactions. *The American Journal of Distance Education*, 3(2), 1-7.
- Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2011). *Distance education: A systems view of online learning*. (3rd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Niederhauser, D. ve Perkman, S. (2008). Validation of the intrapersonal technology integration scale: assessing the influence of intrapersonal factors that influence technology integration. *Computers in the Schools*, 25(1), 98-111
- O'Neal, L. J., Gibson, P. ve Cotten, S. R. (2017). Elementary school teachers' beliefs about the role of technology in 21st-century teaching and learning. *Computers in the Schools*, 34(3), 192-206.
- Özbek, Y. (2020). *Sınıf Öğretmenlerinin Dijital İçerik ve Teknolojiyi Kullanma Becerileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Denizli.
- Padilla Rodriguez, B. C. ve Armellini, A. (2014). Applying the interaction equivalency theorem to online courses in a large organization. *Journal of Interactive Online Learning*, 13(2), 51-66.
- Polat, H. (2016). *Çevrimiçi öğrenme ortamlarında sınıf yönetiminin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Putra, Z. H., Wulandari, W., Alpusari, M. ve Hermita, N. (2021, Haziran). Developing a dynamic number card game to support students' number sense: A preliminary study. *1st International Conference on Technology Enhanced Learning in Higher Education, TELE 2021*, 978, 107-110.
- Sessoms, D. (2008). Interactive instruction: Creating interactive learning environments through tomorrow's teachers. *International Journal of Technology in Teaching and Learning*, 4(2), 86-96.
- Shin, W. S., Han, I. ve Kim, I. (2014). Teachers' technology use and the change of their pedagogical beliefs in Korean educational context. *International Education Studies*, 7(8), 11-22.
- Smith, H. J., Higgins, S., Wall, K. ve Miller, J. (2005). Interactive whiteboards: boon or bandwagon? A critical review of the literature. *Journal of Computer Assisted Learning*, 21(2), 91-101.
- Stowell, J. R. (2015). Use of clickers vs. mobile devices for classroom polling. *Computers & Education*, 82, 329-334.
- Talan, T. (2020). The effect of mobile learning on learning performance: A meta-analysis study. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 20(1): 79-103.
- Thompson, J. (2007). Is Education 1.0 ready for Web 2.0 students? *Innovate: Journal of Online Education*, 3(4). Erişim Adresi: <https://www.learntechlib.org/p/104227/>
- Yürektürk, F. N. ve Coşkun, H. (2020). Türkçe öğretmenlerinin teknoloji kullanımına ve teknoloji destekli Türkçe öğretiminin etkililiğine dair görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 986-1000.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ KİŞİLİKLERİ İLE GELECEK BEKLENTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Murat DEMİRKOL

ORCID: 0000-0003-3108-3219

Doç Dr. Tuncay Yavuz ÖZDEMİR

ORCID: 0000-0002-5361-7261

Doç. Dr. Oğuzhan ÖZDEMİR

ORCID: 0000-0002-5310-6605

ÖZET

Bu araştırma ile üniversite birinci sınıfına devam eden öğrencilerin kişilikleri ile gelecek beklentileri arasındaki ilişki düzeyi tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırma doğası gereği ilişkiisel tarama modelinde düzenlenmiş nicel bir çalışmadır. Araştırmada “Kişilik Ölçeği” ve “Gelecek Beklentisi Ölçeği” kullanılmıştır. Katılımcıların kişilik özelliklerini belirlemek için Gosling ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen ve Atak (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan “On-Maddeli Kişilik Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, “Deneyime Açıklık (1-6)”, “Sorumluluk (2-7)”, “Dışa Dönüklük (3-8)”, “Yumuşak Başlılık (4-9)” ve “Duygusal Dengelilik (5-10)” olmak üzere beş önemli kişilik özelliğini ölçmektedir. Araştırmada öğrencilerin gelecek beklentilerinin belirlenmesi için Tuncer (2011) tarafında geliştirilen Gelecek Beklentileri Ölçeği (GBÖ) kullanılmıştır. Ölçek beşli derecelmeli likert tipi olup 14 maddeli, tek boyuttan oluşan bir yapıya sahiptir. Araştırmanın örneklemini, kolay örnekleme yoluyla seçilen, 2022-2023 öğretim yılının birinci döneminde Elazığ Fırat Üniversitesi Eğitim fakültesinde Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi, Temel Eğitim, Türkçe ve Sosyal Bilimler ve Yabancı Diller Eğitimi Bölümlerinde öğrenim gören 316 öğrenci oluşturmaktadır. Verilerin analizinde betimsel istatistik, korelasyon analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, Gelecek Beklentisi, Üniversite Öğrencisi, Öğretmen Adayı.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSONALITIES AND FUTURE EXPECTATIONS OF PRE-SERVICE TEACHERS

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the relationship between the personalities and future expectations of first year university students. Due to its nature, the study is a quantitative study conducted in the relational survey model. “Personality Scale” and “Future Expectation Scale” were used in the study. The 10-Item Personality Scale, developed by Gosling et al. (2003) and adapted into Turkish by Atak (2013), was used to examine the personality traits of the participants This scale measures five important personality traits: " Extraversion (1-6)", " Agreeableness (2-7)", " Conscientiousness (3-8)", " Emotional Stability (4-9)" and "Openness to Experiences (5-10)". The Future Expectations Scale (GDS) developed by Tuncer (2011) was used to examine the future expectations of the students. The five-point Likert type scale is a single factor scale consisting of 14 items. The sample consisted of 302 students studying in Fine Arts Education, Mathematics and Science Education, Primary

Education, Turkish and Social Sciences and Foreign Language Education, and Computer and Instructional Technologies Education Departments at the Faculty of Education, Elazığ Fırat University. In sample selection, convenience sampling method was used. The data were collected in the Fall semester of 2022-2023 academic year. In data analysis, descriptive statistics, correlation analysis used.

Key words: Personality, Future Expectation, University Student, Teacher Candidate.

GİRİŞ

Eğitim sisteminin görevleri arasında, bireylerin zaman içerisinde yaşadıkları değişimlere ayak uydurmasını sağlamak, yüzleştikleri sorunları çözebilmelerini ve hislerini kontrol edebilmelerini sağlamaktır. Eğitim sisteminin en önemli aktörleri olan öğretmenlere bu noktada önemli görevler düşmektedir (Kalaycı, 2019). Bu önemli rolü yerine getirecek öğretmenlerin performanslarının ve verimliliğinin oldukça önemli olduğu ve öğretmenlerin kişilik özelliklerinin eğitim kalitesine yansımalarının oldukça fazla olduğu söylenebilir (Erdoğan 2018, Göl 2015, Çelik 2017). Öğretmenlik mesleğinde kişilik özellikleri ön plana çıkmaktadır (Leyla, 2020).

Kişilik kavramı bireylerin süreklilik gösteren davranışları, hisleri, düşünceleri, diğer bireylerle olan etkileşim ve iletişim kurma halidir (Özdemir vd., 2012). Toplumda yer alan her birey benzersiz ve kendine has özelliklere sahiptir (Kuzgun ve Deryakulu 2006). Kişiliğe etki eden birçok faktör olduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir ve bu faktörler arasındaki ortak özellikler; kalıtsal faktörler, aile faktörü, sosyo-kültürel faktörler, sosyal sınıf faktörü, coğrafi faktörler olarak belirlenmiştir (Başar, 2019; Türkel, 1992).

Kalıtsal Faktörler: Türk Dil Kurumu [TDK] tarafından yapılan tanımda kalıtım, Çevre etkileriyle köklü olarak değiştirilemeyen özelliklerin, döllenme sırasında, dişi ve erkeğin kromozomları aracılığıyla bir kuşaktan ötekine geçmesi, soya çekim, irs, irsiyet, verasettir (TDK, 2023). Yapılan tanımla paralel olarak bireylerin sahip oldukları fiziksel özellikler (boy, kilo vb.) bireyin kişiliğini etkilemektedir (Özkalp, 2013; Robbins, 2012).

Sosyo-Kültürel Faktörler: Bireyler yaşadıkları toplumun bir parçası olarak, etkileşimde buldukları çevreden toplumsal normları öğrenirler (Hellriegel vd., 1992). Ayrıca birey bulunduğu toplumun sahip olduğu dini değerler ve eğitimde bireyin kişiliği üzerinde etkilidir (Özkalp, 2013). Aynı toplumda bulunan bireylerin benzer davranışlar göstermesi, aynı kültürel değerlere sahip olması olağan bir durumdur (Özsoy ve Yıldız, 2013).

Aile Faktörü: Bireyler doğduktan sonra toplumsal bazı değerleri, normları ve davranışları ailelerinden kazanırlar (Morgan, 1995). Ailesinin baskı yapmadığı ve daha özgür yetiştirilen bireylerin daha olumlu kişilik özelliklerine sahip olduğu belirlenmiştir (Aslan, 2008). Bireylerin sahip oldukları ebeveynlerden etkilendikleri ve benzer kişisel özelliklere sahip oldukları ve benzer davranışlar sergiledikleri görülmüştür (Zel, 2012).

Sosyal Statü: Bireyin yer aldığı sosyal çevre ve sahip olduğu sosyal statünün kişiliği üzerinde etkisi bulunmaktadır (Şendur, 2006). Bireyler toplum içerisindeki diğer bireylerin statüleri ile ilgilenerler ve bu durum çatışmalara sebep olabilir (Koçel, 2014). Bireyler ait oldukları sosyal sınıfa uygun olarak belirli bir statü içerisinde yaşamlarını sürdürürler (Soysal, 2008).

Coğrafi Faktörler: Bireylerin doğup yaşadıkları çevre, iklim koşulları, yaşadığı bölgenin fiziki koşulları kişilik yapısı üzerinde etkilidir (Güney, 2007; Mete 2006). Benzer coğrafi bölgelerde yaşayan bireylerin kişilik özelliklerinde etkisi olduğu söylenebilir (Aslan, 2008; Baş, 2013). Bu veriler ışığında, bireylerin kişisel gelişimlerinin tamamlanmasında üniversite yıllarındaki öğrencilik yaşamı da önemli bir yere sahip olabilir. Bireyler bu dönemde sahip oldukları gelecek beklentisi veya kaygısı güdebilirler.

Bireylerin gelecekte olmasını istedikleri veya gerçekleşmesini istedikleri durumlar gelecek beklentisi olarak adlandırılabilir (Tuncer, 2011). Üniversite yaşamı bireylerin çevreleriyle etkileşimin fazla olduğu dönemlerden biridir. Bireyler bu ortamda kendilerini buldukları çevrenin tamamlayıcı bir unsur olarak görmektedirler (Güzel, 2008). Bireylerin gelecek beklentilerini önemli bir yer alan umut, insanın doğasında yer alan önemli bir kaynak olmakla birlikte, bireyin yetersizlik, yoksunluk, yalnızlık, acı çekme ve sıkıntı benzeri stresli ve zor durumların üstesinden gelmeyi sağlar (Esenay, 2007). Ayrıca gelecek beklentisi bireyin en temel özelliklerinden biri olan öz güvenine de işaret etmektedir (Şimşek vd., 2022). Bireyin öz güveni kendisini kıymetli olarak görme yargısıdır (Bandura, 1997). Öz güven sayesinde birey bir işi başarabilme motivasyonuna sahip olabilir (Gökner, 2010). Bireyler hayatları boyunca bir yolculuk yaparlar, bu yolculukta gelecek beklentisi, yaptıkları tercihleri, seçtikleri yolları ve süreçlerin belirlenmesinde yardımcı olan tercihlerin tamamıdır (Artar, 2003).

Gelecek beklentisi üzerine daha önce yapılan araştırmalar olduğu alanyazında görülmüştür. Bu araştırma ile kişiliğin bireylerin hayata bakış açıları, davranışları, tutumları üzerinde etkisi dikkate alındığında, gelecek beklentisi üzerindeki etkisi belirlenmek istenmiştir. Üniversite öğrencileri olan öğretmen adaylarının hayatlarının önemli bir aşamalarında oldukları dönemde, kişilik özellikleri ile gelecek beklentileri arasındaki ilişki belirlenmek istenmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırma ile öğretmen adaylarının kişilikleri ile gelecek beklentileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla ilişkisel araştırma modelinde tasarlanmıştır. ilişkisel araştırma modelleri iki veya ikiden fazla değişkenin birlikte değişimi ve/veya değişimin derecesinin belirlenmeye çalışıldığı araştırma modelidir (Fraenkel vd., 2012; Karasar, 2010). İlişkisel araştırmalar ayrıca iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin neden sonuçlarıyla ilgili ipuçları elde etmek amacıyla tasarlanır (Büyükoztürk vd., 2013).

Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada, evreni temsil eden bir örneklem seçilerek evrene genellemeler yapma imkânı veren tesadüfi örnekleme yöntemiyle (Creswell, 2014, Punch, 2014) belirlenen 348 örnekleme dâhil edilmiştir. Ölçek formlarından 22 tanesinin geri dönmediği ve geri dönüş oranının %93,68 olduğu belirlenmiştir. Veri analizi sayıltılarını karşılamadığı için 10 katılımcıdan elde edilen veriler, veri setinden çıkarılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine Tablo 1'de yer verilmiştir:

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler		f	%
Cinsiyet	Erkek	81	25,63%
	Kadın	235	74,37%
Bölüm	Okul Öncesi	36	11,39%
	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	45	14,24%
	Sınıf Öğretmenliği	61	19,30%
	İngilizce Öğretmenliği	49	15,51%
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	50	15,82%
	İlköğretim Matematik Öğretmenliği	49	15,51%
	Fen Bilgisi Öğretmenliği	26	8,23%
Tercih Nedeni	Kendi isteğimle	215	68,04%
	Ailemin isteğiyle	24	7,59%
	İş garantisi	19	6,01%
	Puanım yettiği için	49	15,51%
	Diğer	9	2,85%
Toplam		316	100%

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların kişiliklerini belirlemeye yönelik “On-Maddeli Kişilik Ölçeği” ile “gelecek beklentileri” ölçekleri kullanılmıştır.

On Maddelik Kişilik Ölçeği

Gosling ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen ve Atak (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan “On-Maddeli Kişilik Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, “Deneyime Açıklık (1-6)”, “Sorumluluk (2-7)”, “Dışa Dönüklük (3-8)”, “Yumuşak Başlılık (4-9)” ve “Duygusal Dengelilik (5-10)” olmak üzere beş önemli kişilik özelliğini ölçmektedir. Yedi derecelmeli Likert tipi olan bu ölçekte, her bir alt boyutta iki madde yer almaktadır. Ölçek Likert tipi (1=Hiç katılmıyorum, 7=Tamamen katılıyorum) yedili dereceden oluşmaktadır. Ölçek puanlanırken toplam puan alınmamakta, her bir alt ölçek için toplam puan alınmaktadır. Bireylerin her bir alt ölçekten aldıkları puanlar dikkate alınarak, bireylerde baskın olan kişilik özelliğini belirlemeye ve bireyleri kişilik özelliklerinden birine atamaya dönük olan bu ölçek puanlanırken, bir bireyin en yüksek puan aldığı alt ölçeğe ait kişilik özelliğinin o kişinin temel kişilik özelliği olduğu kabul edilmektedir (Atak, 2013).

Gelecek Beklentileri Ölçeği

Tuncer (2011) tarafında geliştirilen Gelecek Beklentileri Ölçeği (GBÖ) kullanılmıştır. Ölçek beşli derecelmeli likert tipi olup 14 maddeli, tek boyuttan oluşan bir yapıya sahiptir. Ölçeğin cronbach alfa katsayısı .84 bulunmuştur. Ölçek 1 (Kesinlikle Katılmıyorum), 2 (Katılmıyorum), 3 (Kararsızım), 4 (Katılıyorum) ve 5 (Kesinlikle Katılıyorum) olarak puanlanmıştır. Ölçekten alınan en yüksek puan 70, en küçük puan ise 14 olarak

hesaplanmıştır. Ölçekten alınan puanın artması, gelecek beklentisinin olumlu yönde artması anlamına gelmektedir.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizde frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış; cinsiyet, bölüm ve tercih nedenleri değişkenleri için t-testi ve tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Katılımcıların Gelecek Beklentileri Ölçeği ile On Maddelik Kişilik Ölçeği ve alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediğini belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiş, ilgili değerler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okul İklimi Öğrenci Ölçeği (OIÖÖ), Okul Yaşam Kalitesi (OYKÖ), Sınıf içi Öğretmen Davranışları

Ölçek	N	$\bar{X}$	Ss	Çarpıklık	Kurtosis
Dışa Dönüklük Alt Boyutu	316	5,45	1,24	-,891	,823
Duygusal Dengelilik Alt Boyutu	316	4,24	1,08	-,120	,629
Deneyimleri Açıklık Alt Boyutu	316	4,15	1,05	,012	1,021
Sorumluluk Alt Boyutu	316	4,18	1,03	-,52	,987
Yumuşak Başlılık Alt Boyutu	316	4,24	1,11	,023	,422
Gelecek Beklentisi	316	3,85	,62	-,773	1,12

Ölçeği (SÖDÖ) ve Okula Bağlılık Ölçeği (OBÖ) Ölçeklerinden Elde Ettikleri Ortalama Puanlara İlişkin Değerler

Tablo 2’de araştırma kapsamında verilerin analizinde kullanılacak olan tüm değişkenler için elde edilen puanlara ait merkezi eğilim ölçüleri ile birlikte, çarpıklık ve değerleri yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde, her bir değişkene ilişkin merkezi eğilim ölçülerinin birbirine yakın değerler aldıkları görülmektedir. Ayrıca tüm ölçeklerden elde edilen çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyine göre tüm değerlerin, sosyal bilimler için kabul edilen -1,5 ve +1,5 değerleri arasında yer aldığı (Tabachnick ve Fidell, 2013) görülmektedir. Bu durumda, ölçümlerden elde edilen tüm değerlerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

BULGULAR

Araştırma amaçları doğrultusunda öğretmen adaylarının beş alt boyuttan oluşan kişilik ölçeği ile gelecek beklentilerine ilişkin görüşleri arasında bir ilişkinin var olup olmadığını belirlemek üzere korelasyon analizi yapılmış, ve analiz sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Kişilik ile Gelecek Beklentisi Arasındaki İlişki

	Dışadönüklük	Duygusal dengelilik	Deneyimlere açıklık	Sorumluluk	Yumuşakbaşlılık	Gelecek Beklentisi
Dışadönüklük	1					
Duygusal dengelilik	,166**	1				

Deneyimlere açıklık	,403**	,281**	1			
Sorumluluk	,142*	,345**	,333**	1		
Yumuşakbaşlılık	,337**	,254**	,273**	,169**	1	
Gelecek Beklentisi	,574**	,249**	,307**	,183**	,265**	1

SONUÇ

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının geleceğe yönelik beklenti düzeylerinin artması ile paralel olarak dışadönüklük seviyelerinin de artacağı, başka bir ifade ile gelecek beklentisinin öğretmen adaylarının dışadönüklük düzeylerinin anlamlı yönde bir yordayıcısı olduğunu söylemek mümkündür. Alan yazın incelendiğinde olumlu gelecek beklentisine sahip olan bireylerin daha iyimser ve umutlu kişilik özelliklerine sahip olduğu benzer çalışmalarla desteklenmiştir (Eryılmaz, 2011; Karakoç, vd., 2013; Şimşek, 2012).

Mevcut çalışmanın sonuçları öğretmen adaylarının kişilik özelliklerinin geleceğe yönelik beklentilerinin tespit edilmesi, bu beklentiye yönelik kişisel gelişimin sağlanması ve yaşam amacı vermesi gibi olumlu yansımalarının olduğu benzer araştırmalarda görülmüştür (Çalışkan, 2021). Belirli bir amaca yönelik gelecek hedeflerinin belirlenmesi, kişinin kendini gerçekleştirme ve yaşamına yön vermesi adına önemlidir (Kocayörük, vd., 2018). Araştırmada yer alan kişiliğin alt boyutu olan sorumluluk, duygusal ve dışa dönüklük gibi tutarlılığın kişinin gelecek beklentileri, kariyeri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Ahmetoğulları ve Güneş, 2019). Ayrıca bu sonuçlar yapılan başka bir çalışmada yer alan öğrencinin sorumluluk, yenilik ve uyumluluk gibi açık bir kişilik yapısına sahip olmasının gelecek beklentisinin fazla olduğu yönünde olmasıyla örtüşmektedir (Temeloğlu ve Aksu, 2016).

Kişiliğin alt boyutları arasında yer alan yumuşak başlılığın olumlu yöneliminin, gelecek beklentisini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuç Akbolat ve Karakaya'nın (2016) çalışmasıyla benzer sonuçlar göstermektedir.

Kişilik özellikleri arasında yer alan deneyimlere açıklık özelliğinin gelecek beklentisinin yordayıcısı olduğunu söylemek mümkündür. Bu veriler Akman (2021) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik göstermekle birlikte, kişilik özellikleri ile gelecek beklentisi arasındaki ve iş performansı üzerindeki etkilere vurgu yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmetoğulları, K., & Güneş, M. (2019). Öğrencilerin Kişilik Özelliklerinin Mesleğin Geleceğine Bakış Açıklarına Etkisi: Hilvan Myo Örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 24-39..
- Akbolat, M., & Karakaya, F. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Geleceğe Yönelik Tutumlarına Etkisi: Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi Örneği. *İşletme Öğrencileri Kongresi 3rd*, 181.
- Akman, E. (2021). *Kişi-İş uyumu ve kişilik özelliklerinin çalışan iş performansı üzerindeki etkileri* (Master's thesis, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Artar, M. (2003). Depremi yaşayan ergenlerin gelecek beklentilerinin içeriği. *Kriz Dergisi*, 11(3), 21-27.

- Aslan, D. (2008). *Özel okullarda öğrenim görmekte olan(Avcılar,Beylikdüzü bölgesindeki özel okullar) 16-18 yaş arası öğrencilerin bazı kişilik özellikleri ile denetim odağı düzeylerinin karşılaştırılması.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atak, H. (2013). On-Maddeli Kişilik Ölçeği'nin Türk Kültürü'ne uyarlanması. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 50, 312-319. doi: 10.4274/npa.y6128
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
- Baş, Ş. (2013). *Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri, Psikolojik Güvenlik Alguları İle Öğretmen Sessizliği Arasındaki İlişki.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başar, M. (2019, 07 16). Örgüt İçinde Birey ve Kişilik. <http://mabasara.com/OP.2.notlar.pdf> adresinden alındı.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, K. Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. Baskı). Pegem Akademi.
- Çalışkan, S. (2021). *Ergenlerin sahip olduğu gelecek beklentisi, umut ve psikolojik iyi oluş düzeyi arasındaki yordayıcı ilişkiler* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Çalışkan, S. (2021). *Ergenlerin sahip olduğu gelecek beklentisi, umut ve psikolojik iyi oluş düzeyi arasındaki yordayıcı ilişkiler* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Eryılmaz, A. (2011). Ergen öznel iyi oluşu ile olumlu gelecek beklentisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi* 24, 209-215.
- Esenay, F. I. (2007). “Sağlıklı ve Kansersiz Ergenlerde Umut”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education* (8th ed.). McGraw-Hill Companies.
- Göknaar, Ö. (2010). *Öz güven kazanmak* (2. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gosling SD, Rentfrow PJ, Swann WB Jr. A very brief measure of the Big Five personality domains. *J Res in Pers* 2003; 37:504-528.
- Güney, S. (2007). *Yönetim ve Organizasyon*. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Güzel, B. (2008).”Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Matematik Öğreniminin Bilimi Tanıma, Yaşam İle İlişki Kurma, Öğrenmeyi Öğrenmek, Sorgulayarak ve İletişim Kurarak Öğrenme Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi.” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 8(1) :135-149.
- Hellriegel, D., Slocum, J. W. JR., and Woodman, R.W., (1992), *Organizational Behavior*, 6. Baskı, ABD, West Publication Company, New York.
- Kalaycı, Y. (2019). *Öğretmen adaylarının kişilik özellikleri ile çatışma yönetim yaklaşımları arasındaki ilişki* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi* (21. Basım), Nobel Yayın Dağıtım.
- Kocayörük, E., Altıntaş, E., Şimşek, Ö., Bozanoğlu, İ. ve Çelik, B. (2018). Üniversite öğrencilerinin zaman perspektifli iyi oluş düzeyleri-kümeleme analizi incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (H. U. Journal of Education) 33(3), 550-564.
- Koçel T, 2014. *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Kuzgun, Yıldız, Deryakulu, Deniz, “Bireysel Farklılıklar ve Eğitime Yansımaları,” Eğitimde Bireysel Farklılıklar, Nobel Yayın Dağıtım, (ss. 1-11). 2004, Ankara
- Leyla, S. (2020). *Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Kişilik Özellikleri İle Çatışma Yönetimi Yaklaşımları İlişkilerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi (Türkiye)).
- Mete C, 2006. *İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri İle İş Tatminleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Morgan, T.C., (1995). *Psikolojiye Giriş*, (çev. Sibel Karakaş v.d.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara.
- Özdemir, O., Özdemir, P. G., Kadak, M. T., & Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 4(4), 566-589.

- Özkalp, E. (2013). *Örgütsel Davranış*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset. Ankara.
- Özkalp, E. (2013). *Örgütsel Davranış*. Anadolu Üniversitesi Web-Ofset. Ankara.
- Özsoy, E., & Yıldız, G. (2013). Kişilik Kavramının Örgütler Açısından Önemi: Bir Literatür Taraması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2).
- Robbins, S. P. ve T. A. Judge.(2012). *Örgütsel Davranış* 14. Basım. Nobel Yayıncılık.
- Şendur FE, 2006. Örgütsel Çatışma Ve Çatışma Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Şimşek, H., (2012). “Güney Doğu Anadolu bölgesindeki lise öğrencilerinin gelecek beklentileri ve gelecek beklentilerini etkileyen faktörler”, *Kurumsal Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 90-109.
- Şimşek, H., Menderes, Ü., Mermer, Ş. E., & Özaslan, D. (2022). Lise Öğrencilerinde Gelecek Beklentisi ve Öz Güven İlişkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(Özel Sayı), 387-409.
- Soysal, A. (2008). Çalışma Yaşamında Kişilik Tipleri: Bir Literatür Taraması. *Çimento İşveren Dergisi*, 22(1), 4-19.
- Temeloğlu Erdem-Aksu, Murat (2016), “Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kişilik Özelliklerinin Turizmde Kariyer Yapma İstekleri Üzerindeki Etkisi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.9, Sayı.43, (1512-1521).
- Tuncer, M. (2011).”Yükseköğretim Gençliğinin Gelecek Beklentileri Üzerine Bir Araştırma.” *Turkish Studies* 6(2): 935-948.
- Türk Dil Kurumu. (2023). Güncel Türkçe Sözlük.
- Türkel, A. U. (1992). *İşletme Yöneticilerinin Davranışlarına Yön Veren Hakim Kişilik Faktörleri İle Yönetimsel Davranış Arasındaki İlişkiler ve Uygulama*,. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Döner Sermaye İşl. Matbaası.
- Zel, U. (2012). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

BİLİM TARİHİNDE YÖNTEM TALEBİ SORUNU

Doç. Dr. Kemal ÇİNÇİN
Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
ORCID: 0000-0003-3188-362X

ÖZET

Bilim tarihi araştırmalarında açık bir biçimde görülen bilimdeki yöntem sorunu, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, bu sorun pek çok farklı bilim alanında anlam ve içerik değiştirmiş bir biçimde akademik çalışmaların değerlendirilmesinde bilim insanlarının karşısına çıkmaya başlamıştır. Tarihsel süreçte ele alındığında, bilim felsefesi alanında temelde tartışılan problemlerin bilimin ne olduğu, yöntem problemi, teori oluşturma ve kanıtlama tekniklerinin elde edilmesi, bilim ile bilim olmayanın ayrımı, bilimsel olanların sınıflandırılması ve bilimsellik ölçütünün açıklanması gibi başlıklar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu anlamda bilim felsefesi alanında yapılan tartışmaların, diğer bilim alanlarında da kendisine yer bulması kabul edilebilir bir durum gibidir.

Kabul edilemez gözükken konu ise yukarıda değinilen tartışmaların farkında olmadan özellikle sosyal bilimler alanlarında genel geçer bir yöntem talebinin doğmasıdır. Bu anlamda makale türü sınıflandırmaları, araştırma tekniklerinin sınıflandırılması, kelime ve sayfa sayısı sınırlamaları, kullanılan kaynak seçimi, literatür taramaları gibi kişisel ve dönemsel beklentiler oldukça sorunlu bir biçimde akademi dünyasında sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu ise azımsanmayacak sayıda akademik çalışmanın değerlendirmesinin, içeriğinden çok biçimi üzerinden yapılması gibi çok önemli bir problemi doğurmuştur.

Bir anlamda yöntem değil yöntem talebi sorunu ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu yöntem talebi sorunu dönemsel olmakla birlikte evrensel olma iddiasını içerir bir biçimde ve kesinlikte bir tutuma dönüşmüştür. Bu çalışmanın amacı, söz konusu yöntem talebi sorununu örnekleriyle açıklamak ve çözüm önerileri getirmektir. Böylelikle akademik çalışmaların değerlendirilmesi sürecine katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Bilimin saygınlığından ve etkisinden güç alan ancak bilimselliği tartışmaya açık olan kişisel ve alansal yöntem taleplerinin önlenmesi böylelikle mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Yöntem, Talep, Sorun

THE PROBLEM OF DEMAND FOR METHODS IN THE HISTORY OF SCIENCE**ABSTRACT**

The method problem in science, which is clearly seen in the researches of the history of science, still continues to be discussed today. However, this problem has begun to appear before scientists in the evaluation of academic studies in a way that has changed its meaning and content in many different scientific fields.

When considered in the historical process, it is seen that the problems that are discussed in the field of philosophy of science mainly focus on titles such as what science is, the problem of method, the acquisition of theory formation and proving techniques, the distinction of science and non-science, the classification of scientific ones and the explanation of the criterion of being scientific. In this sense, it seems like an acceptable situation for the discussions in the field of philosophy of science to find a place for itself in other fields of science.

The issue that seems unacceptable is the demand for a generally accepted method, especially in the fields of social sciences, without being aware of the discussions mentioned above. In this sense, personal and periodical expectations such as article type classifications, classification of research techniques, limitations on word and page numbers, selection of references used, literature reviews have been a frequently encountered situation in the academy world in a very problematic way. This has led to a very important problem that the evaluation of a substantial number of academic studies is done on the basis of its form rather than its content.

In a sense, the problem of method demand, not method, has emerged. So much so that the question of this method demand has turned into an attitude that includes the claim of being universal, although it is periodic. The aim of this study is to explain the problem of method demand with examples and to propose solutions. Thus, it is aimed to contribute to the evaluation process of academic studies. In this way, it will be possible to prevent personal and spatial method demands, which are powered by the prestige and influence of science, but whose scientificity is open to debate.

Keywords: Science, Method, Demand, Problem

DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE ÖLEN TANRILARIN PLASTİK SANATLARA YANSIMALARI

Uğur YILDIZ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi,
Bağbaşı Kampüsü

Kırşehir Ahi Evran University, Department of Traditional Turkish Arts,
Bağbaşı Campus

ORCID: 0000-0002-9490-841X

ÖZET

Bu çalışma, mit türlerinden biri olan ve dünya mitolojilerinin hemen hepsinde bulunan tanrı mitlerinde öldürülmüş veya ölmüş tanrıların plastik sanatlara form ve şekil olarak yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Veriler belgesel tarama yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre dünyanın farklı bölgelerindeki kültürlerin kendi inançlarına has tanrı mitleri oluşturdukları ve bu tanrıların bazılarının ölmüş bazılarının ise öldürülmüş olduğu görülmüştür. Çalışmaya konu olan kültürlere göre ölen tanrıların; Sümer kültüründe İnanna/İştâr ve Dumuzi, Kenan kültüründe Baal, Frigya kültüründe Attis, Mısır kültüründe Osiris gibi tanrılar oldukları tespit edilmiştir. Her ölen tanrının kendisine has bir hikâyesinin bulunduğu ve içinde yaşadığı kültüre göre hikâyelerin değişiklik gösterdiği ve efsaneleştiği görülmüştür. Bu efsanelerde tanrılar çoğunlukla bereket, verimlilik, bolluk ve tarımı simgelemiştir. Tanrıların ölümü ve yeraltına gitmeleri sonbahar ve kış mevsimlerini temsil ederken yeryüzüne tekrar dönüşleri yani dirilmelerinin ise ilkbahar ve yaz aylarını temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tanrıların, mucizevi bir şekilde doğmaları, tabiatı kontrol etme gücüne sahip olmaları, toplum tarafından kahraman olarak görülmeleri, kimi zamanda kurban edilmeleri gibi ortak bazı özellikleri olduğu görülmüştür. Kültürlerin sanat anlayışlarıyla yoğrulan bu hikâyelerin heykel ve rölyef formlarında yapıldıkları, resim, gravür, grafik ve illüstrasyon tekniklerinde sanatsal uygulamalara yansıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Plastik Sanatlar, Sanat Mitolojisi, Mit, Mitolojik Ölü Tanrılar

DECEASED GODS IN WORLD MYTHOLOGIES AND THEIR REFLECTIONS ON PLASTIC ARTS

ABSTRACT

This study aims to examine the reflections of the gods who were killed or died in the god myths, which are one of the myth types and are found in almost all world mythologies, on plastic arts in form and form. The data were obtained by using the documentary screening method. According to the data obtained, it has been seen that cultures in different parts of the world have created myths of gods specific to their own beliefs, and some of these gods have died, while others have been killed. According to the cultures subject to the study, it has been determined that the deceased gods are gods such as Inanna / Ishtar and Dumuzi in Sumerian culture, Baal in Canaanite culture, Attis in Phrygian culture, Osiris in Egyptian culture. It has been observed that every deceased god has his own story and that the stories change and become legendary according to the culture in which he

lives. In these legends, the gods mostly symbolized fertility, productivity, abundance and agriculture. It has been concluded that the death of the gods and their going underground represent the autumn and winter seasons, while their return to the earth, that is, their resurrection, represents the spring and summer months. It has been seen that gods have some common characteristics, such as being born miraculously, having the power to control nature, being considered heroes by society, and sometimes being sacrificed. The results have been reached that these stories, which are kneaded with the art concepts of cultures, are made in sculpture and relief forms, and are reflected in artistic applications in painting, engraving, graphic and illustration techniques.

Keywords: Plastic Arts, Art Mythology, Myth, Mythological Dead Gods

1. GİRİŞ

Mit, mantığa aykırı gelen olayların akıl dışı olduğu bilinmesine rağmen insan toplulukları tarafında kabul gören, genellikle tanrılar ve kahramanları konu alan hikâyelerin oluşturduğu inançlar bütünüdür (Leeming, 2015/2018). Mitler evreni ve insan doğasını algılayarak anlamlandırmamıza imkân veren hikâyelerdir (Sivri ve Köylü, 2013). Ayrıca ilkel toplulukların, evrenin, dünyanın ve doğanın gizemli yönlerini çözme ihtiyacından doğmuş öykülerdir (Necatigil, 1978).

Mitler; yaratılış, tanrı ve kahramanlık olmak üzere üç türe ayrılır. İnsanlar var oluşlarını, nereden gelip nereye gittiklerini merak ederler. Bu durum yaratılış mit türü içerisinde yer alır. Tabiatın içinde meydana gelen olayların insanüstü bir güç tarafından (Tanrılar ve Tanrıçalar) yönetilmesi durumu tanrı mit türü içerisinde yer alır. Mucizevi bir şekilde dünyaya gelen, sıradan insanlardan farklı ve topluma birçok konuda önderlik yapan kişilerin anlatıldığı hikâyeler ise kahramanlık mit türü içerisinde yer alır (Leeming, 2015/2018).

Mitler çoğunlukla içinde bulunduğu toplumun kültürünü yansıtır. Her ne kadar toplumdan topluma farklılık gösterse de ortak noktaları da bulunmaktadır (Erdoğan, 2007). İklimsel olaylar ve nesnelere örneğin yaz, kış veya güneş, ay gibi ayrıca insana ait doğum, ölüm ve hastalık gibi benzer olaylar dünyanın farklı bölgelerinde de benzerdir. Bu durum mitolojik hikâyelerin oluşmasında benzerlikleri ve farklılıkları açıklayabilir. Buna ek olarak kültürlerin birbirleri arasındaki etkileşimi de hikâyelerdeki benzerliklerin ve farklılıkların oluşmasına yol açmış olabilir.

İnsanlık, en eski çağlardan beri tabiat olaylarına karşı büyük bir merak beslemiştir. Onun bu merakının bilim, teknoloji ve sanatın temellerini oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde bu temeller üzerine oldukça gelişmiş bir yapı kuran insanlık, merak etmeye devam etmektedir. Belki de günümüz insanına ilkel gelen eski çağ mitleri o çağın insanları için teknolojinin, bilimin ve sanatın en üst noktası olarak görülebilir. Bu noktada mitler sadece bir tür inanış ve davranış biçimi değil, gelişim içerisinde olan insanın dünya üzerindeki yaşam serüveninin kanıtlarıdır. Bu yaşam serüveni incelendiğinde mitlere konu olan hikâyelerin edebiyat (Küçük, 2017), tarih (Batuk, 2009), arkeoloji (Tosun, 1946), sanat tarihi (Bazyar, 2016), tiyatro (Keçeli, 2003), sinema (Sunal, 2020) gibi pek çok alanla ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Bunlardan biri olan sanat, doğası gereği en ilkel

çağlardan beri insanın kendini anlatmasına aracılık etmiştir. Bunu yaparken de uçsuz bucaksız bir hayal gücü kullanmıştır. Erdoğan'a (2020) göre çoğunlukla bir hayal ürünü olan mitoloji halen günümüz sanatçıları için bir ilham kaynağıdır. Dünya mitolojisinde birçok sembolize edilmiş sanatsal öğeler bulunmaktadır.

Plastik sanatlara dair eserler her çağın imkânı dâhilinde belirli araç gereçlerle bir konuyu sadece estetik amaçla anlatmak için kullanılan sanatsal yapıtlar değildir aynı zamanda tarihin derinliklerine ışık tutan belgelerdir. Her ne kadar mitoloji hayal ürünü gibi görünse de gerçekle bağlantısı olduğu da yadsınamaz. Nuh Tufanı bunun en önemli örneklerindedir ve plastik sanatların araç gereçleriyle bu konu anlatılmıştır. Günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda bu olayın gerçek olduğu kanıtlanmıştır. (Erdoğan, 2007).

En köklü kültürlerin insanına ve doğasına dair olgu ve olayları anlatan mitler, çağlar boyu farklı anlatım biçimleriyle günümüze ulaşmıştır. Bu bağlamda plastik sanatlara zengin bir ilham kaynağı da olmuştur. Plastik sanatların uygulayıcısı olan sanatçılar, topluma ait bu kaynağı gelecek nesillere aktarmakla görevlidir.

Bu çalışma, sanatçıya ilham veren mitolojik hikâyeye türlerinden biri olan tanrı mitlerini konu almakta olup özellikle ölen ve öldürülen tanrılara ilişkin plastik sanat eserlerinin hangi sanat form ve biçimlerine yansıdığı belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Verilerin toplanmasında belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. “var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir” (Karasar, 2007: 183). Araştırmanın evrenini Sümer, Kenan, Frigya ve Mısır kültürlerinde yer alan tanrılar oluşturmakta olup ölen tanrılarla sınırlandırılmıştır.

2. BULGULAR

2.1 İnanna/İştâr ve Dumuzi

Eski Mezopotamya kültürlerinden olan Sümer ve Akad kültürlerinde yer alan en önemli tanrı mitlerinden biri Tanrıça İnanna ve eşi Tanrı Dumuzi'nin anlatıldığı mittir (Kıymet, 2014). Bu mit bereketi temsil eden tanrılar döneminden günümüze ulaşabilen ve Mezopotamya'ya dair inançları yansıtan örneklerden biri olduğu için önemlidir. Bereketli hilal olarak bilinen yani bereketi temsil eden bölgede yaygın olarak anlatılagelen bu hikâyeye, tohumun toprağa düşüşünü ve yaşamın tekrar canlanmasını temsil eder (Leeming, 2015/2018). Başka bir ifadeyle insanlar doğanın bereketinin artmasını, tanrı ve tanrıçanın kutsal evlilik ritüeline bağlamışlardır (Çetin, 2008). İnanna aşkın, bereketin sembolü ve yeryüzünün en güçlü tanrıçalarından biridir. Yeryüzü ile ilgili her şeyi bilen ve yöneten İnanna, yer altının güçlerini de ele geçirip yönetmek istemiştir. Bunun için karanlık tarafın kraliçesi, İnanna'nın kız kardeşi Ereşkigal'in tahtını ele geçirme planlarıyla hazırlıklar yapmıştır. Yönettiği şehrin idaresini kocası Çoban Tanrı Dumuzi'ye bırakıp, kendi hizmetkârına eğer üç gün içerisinde gelmezsem diğer tanrılardan yardım isteyip beni kurtarın talimatını verip, yanına kutsal güçlerini alarak yer altı dünyasının kapısından içeriye girmiştir. Yedi kat olan yer altı dünyasının her kapısı, İnanna'ya ancak bir şartla açılmıştır. O da her kapıdan geçerken kutsal güçlerinden birini kapıda bırakmasıdır. Merakına yenilen tanrıça bu şartı kabul edip her bir kapıda bir gücünden vazgeçerek yer altı kraliçesinin karşına bütün güçlerinden arınmış bir vaziyette çıkar. Kız kardeşi, güçsüz İnanna'nın bu durumunu fırsat bilip onu esir etmiş ve yeryüzüne çıkmasını yasaklamıştır. Bu

durumu lehine çevirmeye çalışan İnanna yer altında kız kardeşine hizmet eden tanrıları, ona karşı kıskırtıp tahtı ele geçirmeye çabalasa da bunda başarısız olmuş, yer altı tanrıları tarafından öldürülüp cesedi duvara asılmıştır. Yer altı dünyasında bütün bu olaylar gerçekleşirken yeryüzünde tam üç gün geçmiştir. Kraliçesinin talimatına sadık kalan hizmetkârı diğer tanrılardan İnanna'yı kurtarması için yardım istemiştir. Tanrı Enki'nin yardımıyla tekrar hayata döndürülen İnanna'nın yer altı tanrılarının tek bir şartı ile yeryüzüne çıkmasına izin verilmiştir. O da kendi hayatına karşılık başka birinin hayatıdır. Bu şartı gerçekleştirmek için yeryüzüne tekrar döndüğünde kocası Dumuzi'yi zevk ve keyif içinde gören İnanna bu duruma çok sinirlenir, kendi hayatına karşılık kocası Dumuzi'yi kurban olarak verir. Yer altı tanrıları tarafından canı alınan Dumuzi'nin bu durumuna çok üzülen kız kardeşi onun yerine kendisini feda ederek, her yılın altı ayı boyunca kardeşi Dumuzi'nin yerine yer altında kalmayı kabul eder (Kramer, 1981/2015; Leeming, 2015/2018).

Eski bir Mezopotamya miti olan bu hikâyeden anlaşılacağı gibi tanrıların ölümü tanrılar için bir son değildir. Belli bir döngüyü anlatmak için kurgulanmış hikâyelerdir. Bu kurguda, Dumuzi'nin yer altına girip ölmesi sonbahar ve kışı temsil ederken, yeryüzüne çıkması ilkbahar ve yaz mevsimlerini temsil eder. İlkbaharda bir araya gelen Dumuzi ve İnanna doğayı bereketlendirir ve canlandırır. Geçmişten günümüze anlatılan bu hikâyeye ilgili birçok formlar ve şekiller günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda günümüz edebiyatında ve plastik sanatların birçok alanında konuya ilişkin görselleri mevcuttur. İnanna ve Dumuzi'ye ait bu mite ilişkin örnekler Şekil 1-8 arasında verilmiştir.

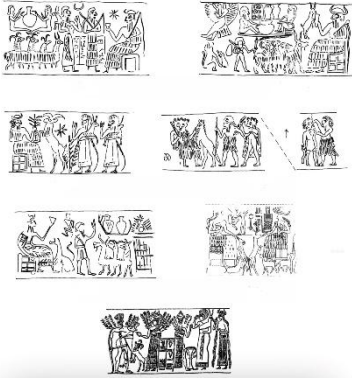
Şekil 1. Tanrıça İnanna amblemlili silindirik mühür (Meador, 2000).

Şekil 2. Tanrıça İnanna ve Tanrı Dumuzi evliliğine ilişkin eski Sümer tasviri olan kil tablet ("Dumuzi and İnanna", 2023).

Şekil 3. Tanrıça İnanna ve Tanrı Dumuzi'ye ilişkin illüstrasyon (Spranga, 2011).

Şekil 4. Tanrıça İnanna ve Tanrı Dumuzi evlilik törenine ilişkin kil tablet çizimleri (Wiggermann, 2010:348).

Şekil 5. Bir Akad mührü üzerinde Tanrıça İnanna'ya dair tasvir ("Akad İmparatorluğu Mührü", 2022).

Şekil 6. Tanrıça İnanna'yı temsil eden kil tablet ("Ereshkigal or Ishtar", 2023).

Şekil 7. Animasyon çizim Tanrıça İnanna tasviri (Depositphotos, Tya).

Şekil 8. Animasyon çizim Tanrıça İnanna tasviri (Depositphotos, Tyb).

Yukarıdaki şekiller incelendiğinde Sümer kültüründe yer alan tanrı mitlerinden biri olan Tanrıça İnanna mitinin çoğunlukla heykel, rölyef formlarında ve resim, animasyon çizim, illüstrasyon tekniklerinde plastik sanatlara yansıdığı görülmektedir. Eski çağlarda Tanrıça İnanna'ya ait mitin yoğun olarak kullanılan heykel, rölyef teknikleriyle uygulandığı görülürken günümüzde grafik teknikleriyle tasarlanmış sanatsal uygulamalar görülmektedir.

2.2 Baal

Batı Sami kültüründe yer alan en önemli tanrı mitlerinden biri Baal mitidir. Verimliliği temsil eden Baal'in tabiatta gerçekleşen fırtına, yağmur, şimşek gibi olayları kontrol ettiği, insanları bereketsizlik ve ölümlle tehdit eden unsurlara karşı savaştığı için tanrı olmasının yanında bir kahraman olarak görülür ve bolluğu, bereketi simgeler. Baal inancı esasen mevsimsel bir döngüyü temsil eder. Yamm ve Mot ile olan mücadelenin yer aldığı mite göre Baal'in kendisini yüce Tanrı olarak kabul etmesi sonucu Yamm ile mücadeleye girer ve Baal galip gelir. Kendisine Kudüste'ki Yahve tapınağına benzer bir tapınak inşa edilir. Baal, ölümün tapınağın penceresinden içeri gireceğini düşündüğü için tapınağı pencere konulmasına karşı çıkar. Büyük mücadeleler sonunda bunu kabul eder ve tapınağın penceresinden Ölüm Tanrısı Mot içeri girer. Baal ile Mot arasında bir

mücadele başlar. Tanrı Mot, Baal'ı yer altına inmesi için davet eder ve bu daveti geri çeviremeyen Baal derin bir uykuya dalar. Baal'ın yer altına inmesiyle birlikte bereketsizlik başlar. Bir süre sonra yeniden dirilerek yeryüzüne dönen Baal, Mot'a karşı zafer kazanır (Leeming, 2015/2018). Bu durum mevsimsel bir döngüyü temsil eder. Baal'in ölümüyle verimsiz bir dönemin başlaması, yağmurların kesilmesi, yeniden dirilmesi ile de baharın gelişi ve yağmurların başlaması insanların gözünde Baal'i günlük ihtiyaçlarını karşılayan ilahi bir güç unsuru haline getirmiş, bereketin, verimin ve tarımın tanrısı olarak mitolojideki yerini almıştır (Olgun, 2014).

Bu mitolojik hikayeden anlaşılacağı üzere geçimini tarımcılıkla sürdüren toplumlarda tanrılar verimliliği ve bereketi temsil eder. Tabiatın kuraklığı ölümü, yeniden doğuşu ise bereketi yani ilkbaharı temsil eder. Bu durum mevsimsel bir döngüdür. Başka bir ifadeyle ölen tanrıların yer altına gidip ölmesi ve belirli bir süre sonra yeryüzüne çıkması bir nevi onların tabiatla birlikte sürekli ölüp yeniden dirilmesidir. Geçmişten günümüze anlatılan bu hikâyeye ilgili birçok formlar ve şekiller günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda günümüz edebiyatının ve plastik sanatların birçok alanında konuya ilişkin görselleri mevcuttur. Baal mitine ilişkin örnekler Şekil 9-15 arasında verilmiştir.

Şekil 9. Tanrı Baal'e ilişkin rölyef
(Vikipedi Özgür Ansiklopedi, 2022).

Şekil 10. Tanrı Baal'e ilişkin heykel
("Tanrı Baal Heykeli", 2022).

Şekil 11. Tanrı Baal'e ilişkin rölyef
(Tarihpedia, Th).

Şekil 12. Giovanni Pastrone'nin Cabiria filminde kullanılan Molek Baal heykeli. İtalya, Ulusal Sinema Müzesi (Alpkunt, 2021).

Şekil 13. Tanrı Baal'e ilişkin İllüstrasyon (Antonsen,Ty).

Şekil 14. Tanrı Baal'e ilişkin gravür (Photos by Print Collector, 2021).

Şekil 15. Tanrı Baal'e ilişkin gravür (Dünya Gerçeklerim, 2012).

Yukarıdaki şekiller incelendiğinde Kenan kültüründe yer alan tanrı mitlerinden biri olan Tanrı Baal mitinin çoğunlukla heykel, rölyef formlarında ve resim, gravür, animasyon çizim tekniklerinde plastik sanatlara yansıdığı görülmektedir. Eski çağlarda Tanrı Baal'e ait mitin yoğun olarak kullanılan heykel, rölyef teknikleriyle uygulandığı görülürken günümüzde grafik teknikleriyle tasarlanmış sanatsal uygulamalar görülmektedir.

2.3 Attis

Frigya kültüründe yer alan en önemli Tanrı mitlerinden birinin baş figürü Attis'dir. Bu mitin günümüze kadar gelen hikayelerinde birçok versiyon bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı bakire Nana biçimindeki Ana Tanrıçanın kucağına koyduğu bir narın tanelerinden birinin onu hamile bırakmasıyla birlikte bir kış mevsiminde Attis'in dünyaya gelmesidir. Ana Tanrıça Kibele'nin çok sevdiği bu güzel çocuk Attis, azgınlığıyla bilinen Agdistis'in dikkatini çeker. Kibele'ye sadakat sözü veren Attis, Agdistis'in ona yaklaşımını reddeder. Attis ve

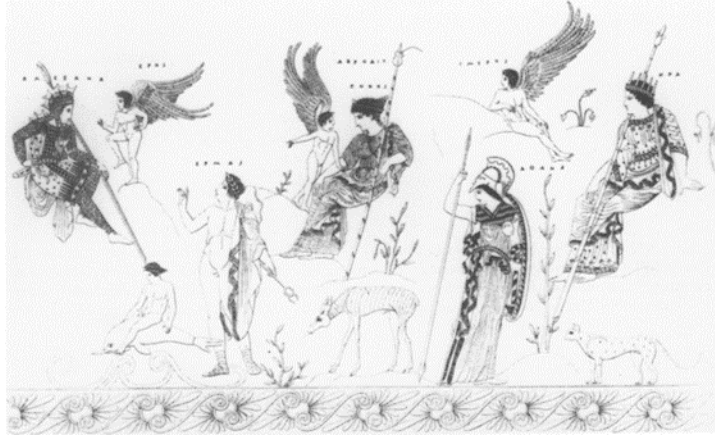

Agdistis'in arasında geçen bu mücadelenin sonunda Attis kendisini hadım ederek öldürür, yani kurban eder (Leeming, 2015/2018). Attis'in akan kanının toprağı sulamasıyla birlikte bitkilerin fişkırması ve bir çam ağacının ortaya çıkışı bereket efsanelerinin hepsinde görülen ölüm-doğum kurgusunun bir temsilidir ve bu bir çeşit kurban törenidir. Kanın toprağına geçmesiyle birlikte erkeklik gücünün doğaya geçtiğine inanılır (Erhat, 2008). Bitkilerin her sonbaharda ölmesini ve her ilkbaharda hayata dönmesini simgeleyen Attis, bitkilerin bereket tanrısı olarak kabul edilir (Frazer, 1963).

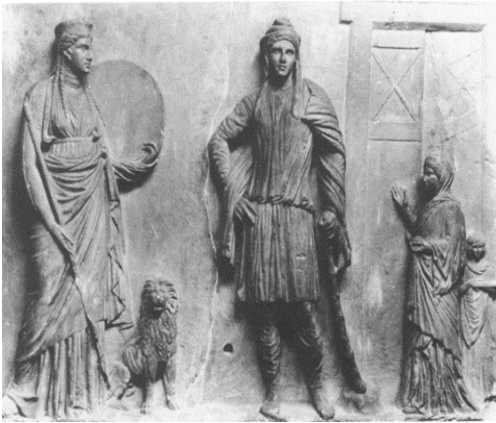
Bu mitolojik hikâyeden anlaşılacağı üzere tanrıların ölümü ve diriliş tabiatın ölümü ve dirilişle ilişkilendirilir. Bu durum mevsimsel bir döngüdür. Başka bir ifadeyle bu hikâyede ölen tanrı bir kurbandır. Toprağı bereketlendirerek bitkileri canlandırır. Bu sebeple Attis 'ten daha çok bitki tanrısı olarak bahsedilir. Geçmişten günümüze anlatılan bu hikâyeye ilgili birçok formlar ve şekiller günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda günümüz edebiyatında ve plastik sanatların birçok alanında konuya ilişkin görselleri mevcuttur. Attis'e ait bu mite ilişkin örnekler Şekil 16-21 arasında verilmiştir.

Şekil 16. Tanrı Attis'e ilişkin mermer kabartma Attis (Roller, 1994).

Şekil 17. Tanrı Attis'e ilişkin mermer kabartma çizimleri (Roller, 1994).

Şekil 18. Tanrı Attis'e ilişkin mermer kabartma çizimleri (Roller, 1994).

Şekil 19. Tanrı Kibele ile İskit başlığı ve çobanlık asası ile oturan Tanrı Attis'e ilişkin kabartma (Tarihvearkeoloji, 2015).

Şekil 20. Frig şapkalı Tanrı Attis'in büstü ("Tanrı Attis Büstü", 2022).

Şekil 21. Hierapolis Antik Kent Pamukkale, Tanrı Attis heykeli (Kalinbacak, 2017).

Yukarıdaki şekiller incelendiğinde Frigya kültüründe yer alan tanrı mitlerinden biri olan Tanrı Attis mitinin çoğunlukla heykel, rölyef formlarında ve resim biçimlerinde plastik sanatlara yansıdığı görülmektedir. Eski çağlarda Tanrı Attis'e ait mitin yoğun olarak kullanılan heykel, rölyef tekniklerinin uygulandığı görülürken günümüzde resim teknikleriyle tasarlanmış sanatsal uygulamalar görülmektedir.

2.3 Osiris

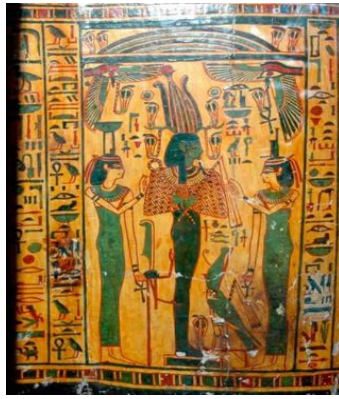
Mısır kültüründe yer alan en önemli tanrı mitlerinden biri Osiris'tir. Bu mitin günümüze kadar gelen hikâyesinde ölümün, bereketin, yeniden doğumun ve yer altının tanrısı olan Osiris, mumyalanan ilk tanrı olması sebebiyle diğer ölen herkesin onun gömleğini giydiği düşünülür (Haktanır, 2010). Hatta bütün krallar Osiris gibi ölüp Horus gibi taç giydiler. Bu hikâyede diğerlerinde de olduğu gibi mucizevi bir hamilelik ve doğum, kahramanın hayatının tehlikede oluşu, ölümü ve dirilip geri dönüşü temalarını burada da görürüz. Hikâyeye göre tarımın ve bereketin simgesi olan Osiris, insanlar tarafından sevilen bir kural koyucudur. Kardeşi Seth tarafından Osiris'in sevilmesi ve başarısı Seth'in büyük bir kıskançlık duymasına yol açar ve Osiris'i öldürmek için gizlice planlar yapmaya başlar. Osiris'in beden ölçülerine göre muhteşem bir sandık yaptırır. Bir şölen tertip edip kim sandığın içerisine girip bedeni ona uyarsa o kişiye bu muhteşem sandığı vereceğini söyler. Pek çok kişi sandığa girer fakat o sandık kimsenin bedenine uymaz ta ki! Osiris sandığa girmeyi deneye kadar. Osiris sandığa girer girmez Seth sandığın kapağını çabucak kapatıp mühürler ve sandığı Nil nehrine bırakır. Osiris'in bu kötü ölümünü kabullenmeyen karısı İsis onu armaya başlar. Kaybolan sandık Lübnan sınırları içerisinde bulunan Biblos'a ulaşır ve orada sandık büyük bir ağaç haline gelir. Biblos kralı bu ağacı saray inşaatında bir sütun olarak kullanır. İsis bu durumu öğrenip kocası Osiris'in ağacını alıp tekrar Mısır'a döner. Bu durumu öğrenen Seth, Osiris'in bedenini parçalara ayırarak tekrar Nil'e atar. Kaybolan beden parçalarını tekrar bulan İsis onları bir araya getirir sadece Osiris'in üreme organını bulamaz ama bu kayıp parçanın modellerini yaparak Mısır'ın çeşitli bölgelerine

gömer. Gömülen bu parçaların bulunduğu toprakta tahıl üremeye başlar. İsis büyü yoluyla Osiris'in bedenine göz kulak olurken aynı zamanda kuş kılığına girerek üzerinde kanat çırpır ve hamile kalır. Bu olay sunucu oğulları Tanrı Horus dünyaya gelir. Horus, babasının katili Seth'e karşı bir savaş açar, savaşın sonunda Osiris yer altı kralı, Horus ise yeryüzünün kralı olur (Leeming, 2015/2018).

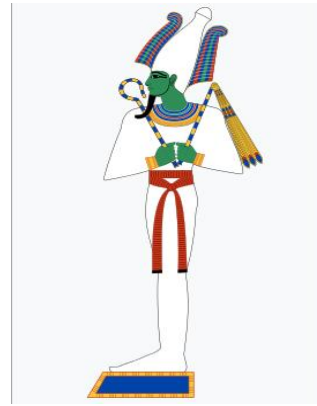
Bu mitolojik hikâyeden anlaşılacağı üzere ölen tanrının vücudunun bir parçası toprağı canlandırır ve bereketlendirir. Bu tanrı yeryüzüne tekrar çıkmamıştır. Bu sebeple yer altı tanrısı olarak bilinir. Geçmişten günümüze anlatılan bu hikâyeye ilgili birçok formlar ve şekiller günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda günümüz edebiyatında ve plastik sanatların birçok alanında konuya ilişkin görselleri mevcuttur. Osiris'e ait bu mite ilişkin örnekler Şekil 22-30 arasında verilmiştir.

Şekil 22. Tanrı Osiris'e ilişkin heykel (Bursali, 2015).

Şekil 23. Tanrı Osiris'e ilişkin duvar resmi (Şenel, 2020).

Şekil 24. Tanrı Osiris'e ilişkin resim ("Tanrı Osiris Resmi", 2022).

Şekil 25. Tanrı Osiris'e ilişkin heykel (Vikipedi Özgür Ansiklopedi, 2022).

Şekil 26. Tanrı Osiris'e ilişkin heykel (Öztürk, 2018).

Şekil 27. Tanrı Osiris'e ilişkin heykel (Antik Mısır, 2022a).

Şekil 28. Tanrı Osiris'e ilişkin heykel
(Antik Mısır, 2022b).

Şekil 29. Tanrıça Isis, Tanrı Osiris,
Tanrı Horus'a ilişkin rölyef
(Hennecart, 2008).

Şekil 30. Tanrı Osiris'e ilişkin duvar resmi
(Karaağaç, 2022).

Yukarıdaki şekiller incelendiğinde Mısır kültüründe yer alan tanrı mitlerinden biri olan Tanrı Osiris mitinin çoğunlukla heykel, rölyef formlarında, resim biçimlerinde plastik sanatlara yansıdığı görülmektedir. Eski çağlarda Tanrı Osiris'e ait mitin yoğun olarak kullanılan heykel, rölyef teknikleriyle uygulandığı görülürken günümüzde resim teknikleriyle tasarlanmış sanatsal uygulamalar görülmektedir.

3. SONUÇ

Verilerden elde edilen sonuçlara göre çalışmaya konu olan ölen tanrıların bereket, verimlilik, bolluk ve tarımı simgelediği, yer altına iniş hikâyeleri olduğu, Osiris dışındaki tanrıların ise öldürüldükten sonra tekrar yeryüzüne döndüğü, bunun mevsimsel bir döngü olarak tekrarlandığı görülmüştür. Tanrıların ölmesi durumu sonbahar ve kış mevsimlerini temsil ederken yeryüzüne tekrar dönüşleri yani dirilmelerinin ise ilkbahar ve yaz mevsimlerini temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tanrıların mucizevi bir şekilde doğmaları, tabiatı kontrol etme gücüne sahip olmaları, toplum tarafından kahraman olarak görülmeleri, kimi zamanda kurban edilmeleri hikâyelerde farklı biçimlerde anlatılmaktadır. Çalışmaya konu olan kültürlerle göre ölen tanrıların; Sümer kültüründe İnanna/İştâr ve Dumuzi, Kenan kültüründe Baal, Frigya kültüründe Attis, Mısır kültüründe Osiris gibi tanrılar oldukları tespit edilmiştir. Her ölen tanrının kendisine has bir hikâyesinin bulunduğu, içinde yaşadığı kültüre göre hikâyelerin değişiklik gösterdiği ve efsaneleştiği görülmüştür. Kültürlerin sanat anlayışlarıyla yoğrulan bu hikâyelerin heykel ve rölyef formlarında yapıldıkları, resim, gravür, grafik ve illüstrasyon tekniklerinde sanatsal uygulamalara dönüştükleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alpkunt, B. (2021, Kasım 1). *Baal: Yakın Doğu'nun popüler tanrısı*. Ungo. <https://ungo.com.tr/2021/11/tanri-baal-kimdir-hakkinda-bilgiler/>
- Antik Mısır (2022a, Ağustos 27). Osiris. Antikmısır. <https://antikmısır.com/osiris/>
- Antik Mısır (2022b, Ağustos 27). Osiris. Antikmısır. <https://antikmısır.com/osiris/>
- Antonsen, S. T. S. (Ty). *İllüstrasyon Tanrı Baal*. Artstation. Erişim Tarihi: 13.02.2023. <https://sveiny.artstation.com/>
- Batuk, C. (2009). Mit, tarih ve gerçeklik sorunu üzerine notlar. *Milel ve Nihal*, 6(1), 27-53.
- Bazyar, C. K. (2016). Mitoloji ve çağdaş sanat. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (18), 113-130.
- Bursalı, A. (2015, Ocak 5). *Osiris'in mezarının antik kopyası bulundu*. Arkeofili. <https://arkeofili.com/antik-misirli-kendine-olum-tanrısı-osirisin-mezarından-yaptırmış/>
- Çetin, C. (2008). Türk düğün gelenekleri ve kutsal evlilik ritüeli. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 48(2), 111-126.
- Depositphotos (Tya). *Animasyon çizim İnanna*. Erişim tarihi: 13 Şubat 2023. <https://tr.depositphotos.com/vector-images/inanna.html>
- Depositphotos (Tyb). *Animasyon çizim İnanna*. Erişim tarihi: 13 Şubat 2023. <https://tr.depositphotos.com/vector-images/inanna.html>
- Dünya Gerçeklerim (2012, Şubat 23). *Baal putu*. <http://dunyagerceklerim.blogspot.com/2012/02/baal-putu.html>
- Erdoğan, B. (2007). *Sorularla Türk mitolojisi*, Pozitif Yayınları.
- Erdoğan, E. (2020). Türk mitoloji kültürünün sanatsal açıdan incelenmesi. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 56-69.
- Erhat, A. (2008). *Kybele mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Frazer, J.G. (1963). *The golden bough: A study in magic and religion*. The Macmillan Company.
- Kıymet, K. (2014). Hitit mitolojisinde tanrıların yer altına inışı. *Folklor/Edebiyat*, 20(77), 21-34.
- Haktanır, H. (2010). *Bir avuç mısır*. Rüstem Kitabevi.
- Hennecart, G. (2008, February 29). *Paris Louvre Museum Isis, Osiris, Horus, the Egyptian triad*. Flickr. <https://www.flickr.com/photos/26394695@N03/3328320919>
- Leeming D. A. (2018). *Dünya mitolojisi* (N. Soysal, Çev.). Say Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2015).
- Kalınbacak, E. (2017, Haziran 16). *Attis*. Alamy. <https://www.alamy.com/sculpture-in-hierapolis-ancient-city-pamukkale-turkey-image154854398.html>
- Karaağaç, Z. (2022, Ekim 8). *Mısır Mitolojisi ve Osiris*, Mik Portal. <https://medyaveiletisim.kulup.tau.edu.tr/misir-mitolojisi-ve-osiris/>
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemi* (17. bs.). Nobel Yayın.
- Kramer S. N. (2015). *Tarih Sümer'de başlar* (H. Koyukan, Çev.). Kabcacı Yayın evi (Orijinal yayın tarihi 1981).
- Keçeli, F. (2003). Güngör Dilmen'in oyunlarında "Mitolojik, Tarihsel ve Fantastik Olan" in kullanımı. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 16(16), 18-45.
- Küçük, S. (2017). Türk edebiyatında mitoloji arayışları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 69-90.
- Meador, B. D. S. (2000). *Inanna, lady of largest heart: Poems of the Sumerian high priestess enheduanna*. University of Texas Press.
- Necatigil, B. (1978). *100 Soruda mitologya* (3. bs.). Gerçek Yayınevi.
- Öztürk, Ö. (2018). *Osiris (Mısır Mitolojisi)*. Ozhanozturk. <https://ozhanozturk.com/2018/04/22/osiris-misir-mitolojisi/>
- Photos by Print Collector (2021, January 29). *Baal, Chief God Of The Canaanites*. Photos. <https://photos.com/featured/baal-chief-god-of-the-canaanites-print-collector.html>
- Roller, L. E. (1994). Attis on Greek votive monuments; Greek God or Phrygian?. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 63(2), 245-262.
- Sivri, M., & Köylü, I. (2013). Karşılaştırmalı edebiyat ve mitoloji ilişkisi. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 2.
- Spranga, T. (2011, Ekim 11). *Inanna and Dumuzi – wedding*. Deviantart. <https://www.deviantart.com/talfar/art/Inanna-and-Dumuzi-wedding-262806037>
- Şenel, B. (2020, Mart 17). *Mısır'ın Diriliş Tanrısı: Osiris*. Nereye. <https://nereye.com.tr/misirin-dirilis-tanrısı-osiris/>
- Sunal, G. (2020). Sinema mitoloji ilişkisi bağlamında arketipsel motiflerin kullanımı: Pan'ın Labirenti filmi örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(4), 236-246
- Tarih ve Arkeoloji (2015, Temmuz 10). *Kybele, Attis ve Şamanlar*. Tarihvearkeoloji. <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/search?q=kybele%2C+attis+ve+%C5%9Famanlar>
- Tarihpedia (Ty). *Baal Fırtına Tanrısı*. Erişim Tarihi: 13. 02. 2023. http://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_baal/

- Tosun, M. O. (1946). Sümer-Babil san'atının bazı önemli mitolojik tipleri üzerinde yeni arkeolojik ve filolojik araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4(1), 13-21.
- Akad İmparatorluğu mührü. (2022, Aralık 4). İçinde *Wikipedia*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nanna>
- Tanrı Osiris resmi. (2022, Aralık 16). İçinde *Wikipedia*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Osiris>
- Tanrı Baal heykeli. (2022, Mart 10). İçinde *Wikipedia*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Baal>
- Tanrı Attis büstü. (2022, Mayıs 6). İçinde *Wikipedia*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Attis>
- Wiggermann, F. (2010). The Image of Dumuzi. *A Diachronic Analysis*, [in:] Stackert, J., Porter, BM, Wright, DP (Eds), *Gazing on the Deep: Ancient Near Eastern and Other Studies in Honor of Tzvi Abusch, Bethesda*, 327-350.
- Dumuzi and İnanna. (2023, February 11). Inside *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Dumuzid>
- Ereshkigal or Ishtar. (2022, December 18). Inside *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Burney_Relief

RESSAM EROL PELİOĞLU'NUN GÜÇ ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Uğur YILDIZ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi,

Bağbaşı Kampüsü

Kırşehir Ahi Evran University, Department of Traditional Turkish Arts,

Bağbaşı Campus

ORCID: 0000-0002-9490-841X

ÖZET

Bu çalışmada Ressam Erol Peliöğlü'na ait kişisel bilgiler nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılarak elde edilmiş, çalışmaya konu olan “Güç” adlı eser ise Tayfun Akkaya (2014) tarafından geliştirilen “Akademik ve Disiplinlerarası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı”na göre analiz edilmiştir. Verilerden elde edilen sonuçlara göre sanatçının farklı yıllarda farklı üsluplarla eserler ürettiği görülmüştür. Eser üretmeye başladığı bütün süreç göz önüne alındığında özellikle 2018 yılından günümüze sanatçının çok üretken olduğu tespit edilmiştir. Üretken dönem olarak belirlediğimiz bu yıllar boyunca sanatçının belirgin bir üslup oluşturduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın evrenini Ressam Erol Peliöğlü'nun 2018 ve 2023 yılları arasını kapsayan beş yıllık süreç boyunca ürettiği eserler oluşturmaktadır. Örneklemine ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemine göre, tasarım ilke ve elemanları açısından ele alınan ve ortak özelliklere sahip on eser içinden random olarak seçilen bir eser oluşturmaktadır. Akkaya'nın (2014) kuramına göre değerlendirilmesi kapsamında Ressam Erol Peliöğlü'nun eseri sekiz ana aşama ve yirmi iki alt başlık altında incelenerek şu sonuçlara ulaşılmıştır. Eser, 160x180 cm ebatlarında yağlıboya tekniğiyle yapılmış olup bir koleksiyoner tarafından satın alınmıştır. Eserin konusu herhangi bir yazılı kaynaktan alınmamış, tamamen sanatçının kendi hayal dünyasının ürünüdür. Figürlere eklenen sembollerle (miğfer, madalya, kuş vb.) güç alegorisi vurgulanmıştır. Sanatçı deformatif figürlerde yumuşak çizgiler kullanarak yarattığı belirsizlikle izleyicide merak, şaşkınlık ve gizem duygularını yaratmayı amaçlamıştır. Doğal ışık kaynağı, renkçi ve açık bir kompozisyon anlayışına sahip olan sanatçı klasik perspektif anlayışının dışındadır. Sanatçının eserinde benimsediği üslup Yeni Dışavurumcu üsluptur ve çağdaşlarıyla birçok ortak kesişim noktaları bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güzel Sanatlar, Resim Sanatı, Sanat Eleştirisi, Erol Peliöğlü

EXAMINATION OF THE WORK OF THE PAINTER EROL PELİOĞLU CALLED POWER

ABSTRACT

In this study, the personal information of the painter Erol Peliöğlü was obtained using the interview method from qualitative research methods, and the work entitled “Power”, which is the subject of the study, was analyzed according to the “Academic and Interdisciplinary Theory of New Art Criticism” developed by Tayfun Akkaya (2014). According to the results obtained from the data, it has been seen that the artist has produced works with different styles in different years. Considering the whole process in which he started producing works, it has been

determined that the artist has been very productive, especially since 2018. During these years, which we have designated as the productive period, it has been observed that the artist has formed a distinct style. In this context, the universe of the work consists of the works produced by the painter Erol Pelioglu during the five-year period covering the period between 2018 and 2023. Its sample is a randomly selected work from among ten works that are considered in terms of design principles and elements and have common characteristics, according to the criterion sampling method, which is one of the purposeful sampling methods. Within the scope of the evaluation of Akkaya according to the theory of (2014), the work of the painter Erol Pelioglu was examined under eight main stages and twenty-two subheadings, and the following results were reached. The subject of the work is not taken from any written source, it is completely the product of the artist's own imagination world. With symbols added to the figures (helmet, medal, bird, etc.) the allegory of power is emphasized. The artist has aimed to create feelings of curiosity, bewilderment and mystery in the audience with the ambiguity he creates by using soft lines in deformative figures. The artist, who has a natural light source, a colorist and an open composition understanding, is outside the classical perspective understanding. The style adopted by the artist in his work is the New Expressionist style and he has many common points of intersection with his contemporaries.

Keywords: Fine Arts, Art of Painting, Art Criticism, Erol Pelioglu

1. GİRİŞ

Sanat eserleri, toplumun değerlerinin bir temsili ve tarihe tanıklık eden bir kanıtı olarak geçmişten günümüze köprü kurmamızda ve insana dair birçok özelliği anlamamızda önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda plastik sanatların bütün dallarının tarihin en bilinmeyen çağlarından günümüze kanıtlar sunduğu bir gerçektir. Bu kaynakların taşıdığı bilgilerin doğru ve standartları belirlenmiş kurallara göre incelenmesi, eserlerin doğru anlaşılması ve hatalı değerlendirmelerin önüne geçilmesi açısından önemlidir. “Bir sanat eserinin anlaşılabilmesi o eserin biçim ve içerik yapılarının doğru çözümlenmesine bağlıdır” (Aksular ve Akkaya, 2022, s. 105).

Toplumların yapısı değiştikçe ve geliştikçe pek çok alanda olduğu gibi sanat alanında da yeni bakış açıları ve anlatım biçimleri gelişmiştir. Uysal’a (2007) göre sanattaki bu değişim ve gelişim sanat eserlerini anlamak ve üzerinde düşünerek yorum yapmanın da gerekliliğini doğurmuş, bu gereklilikler sanat eleştirisinin önem kazanmasını sağlamıştır. Ancak, Altar’a (2011) göre sanat eleştirisinin nasıl ve ne yolla değerlendirileceği sorusunun cevabı olarak güzel ve güzellik kavramlarının çok iyi algılanması ve ayırt edilmesi gerektiği gerçeği yadsınamaz.

Sanat eserine dair güzel ve güzellik kavramının geçmişten günümüze süregelen bir tartışma olduğu açıktır. Fakat her toplumun ekonomik, kültürel ve coğrafik yapısından kaynaklı olarak değişiklik gösterebilen sanattaki güzel ve güzellik sorunsalına çok odaklanmadan sanat eleştirisi tarihin içerisindeki büyük sanatçıları ve sanat eserlerini tespit etmeyi başarabilmiş, aynı zamanda günümüz sanatçılarının eserlerinin doğru değerlendirilebilmeleri ve tarihin içinde yer alabilmeleri için önemli bir unsur haline gelmiştir.

Sanat doğası gereği sürekli bir değişim halindedir ve sanata bağlantılı olan sanat sosyolojisi, sanat eleştirisi gibi alanların yenilenmesi, bir başka deyişle değişime ayak uydurması gereklidir. Olguların ve duyguların değiştiği günümüzde klasik sanat eleştirisi yöntemleriyle sanatı eleştirmek yeterli olmayacaktır (Can Gürbüz, 2021).

Yakın çağdan günümüze sanat eleştirisi incelendiğinde 17 yy.'da sanata dair bilgilere dolaylı yollarla ulaşıırken 18 yy.'da doğrudan sanat kuramına ilişkin görüş bildiren düşünürler ortaya çıkmıştır. Davit Hume ve Alexander Baumgarten sanatta beğeni kuramını geliştirmiş, benzer şekilde Denis Diderot klasik sanat anlayışının dışına çıkarak sanatta özgürlük ve kurallarından arınmış sanata vurgu yapmış, kuralcılığın sanata zarar verdiğini ve sanatı sıradanlaştırdığını savunmuş ayrıca sanatın izleyiciye mesaj vermesi gerektiğini ifade etmiştir. 18 yy.'dan günümüze kadar sanat eleştirisi bağlamında kuramsal görüş bildiren birçok sanat kuramcısı vardır. Bunlardan bazıları Immanuel Kant, Friedrich Wilhelm Nietzsche, Sigmunt Freud, M. Fuat Köprülü, Nazım Hikmet Ran, Bedrettin Cömert'tir. Yine bu çağdan günümüze sanat kuramcıları tarafından sanatın farklı disiplinlerini eleştirmek için kullanılagelen sanat kuramları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Akademik, Yapısalcı, Göstergibilimsel, Hermeneutik sanat eleştirisidir (Akkaya, 2014).

Bir eserin sanat eseri niteliği taşıyabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikleri esere yükleyen sanatçının kendisidir. Eserdeki gizli mesajlar, kullanılan teknik, üslup gibi karakteristik özellikleri doğru tespit edip, sanat tarihi ve toplum açısından sanatçının ve eserin doğru konumlandırılması önemlidir. Bu bağlamda bu çalışma, Ressam Erol Pelioglu'nun "Güç" adlı eserini eleştirmek amacıyla Tayfun Akkaya (2014) tarafından geliştirilen Akademik ve Disiplinler Arası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı kullanılarak ressamın eseri hakkında değerlendirme yapmaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada Ressam Erol Pelioglu'na ait kişisel bilgiler nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılarak elde edilmiş, çalışmaya konu olan "Güç" adlı eser ise Tayfun Akkaya (2014) tarafından geliştirilen "Akademik ve Disiplinlerarası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı"na göre analiz edilmiştir.

2.2. Evren, Örneklem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmanın evrenini Ressam Erol Pelioglu'nun eserleri oluşturmakta olup, 2018 ve 2023 yılları arasında kapsayan beş yıllık süreç boyunca sanatçının ürettiği eserler sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Örneklemine ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemine göre, tasarım ilke ve elemanları açısından ele alınan ve ortak özelliklere sahip on eser içinden random olarak seçilen bir eser oluşturmaktadır.

Amaçlı örnekleme yöntemleri olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında kullanılan bir yöntem olup, amaçlı örnekleminin alt ölçeklerinden biri olan ölçüt örnekleme, temel anlayışı önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Ressam Erol Pelioglu'nun eserleri hakkında veri toplamak amacıyla alan yazın taraması yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuş, üç alan uzmanın görüşleri doğrultusunda görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formunun içeriği ressamın özgeçmişi, sanat serüveni gibi bilgilere yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler basit seçenekli cevaplamayı ve cevaplara derinlemesine gidilmeyi birleştiren bir yöntemdir. Görüşülene kendini ifade etme imkanı ve derinlemesine bilgi sağlama avantajları sağlar (Büyüköztürk vd., 2014).

2.3.2. Akademik ve Disiplinlerarası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı

Tayfun Akkaya (2014) tarafından sanat tarihi ve sanat eleştirisi alanlarında ve resim inceleme amacıyla geliştirilen bu kuram toplamda sekiz ana aşamadan ve yirmi iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölüm kendi içerisinde üç aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümde ulaşılmak istenen amaç eserin envanter bilgilerinin verilmesi ve olgusal-anlatımsal anlam boyutunun tespitiyle ilgilidir. İkinci bölüm kendi içerisinde dört aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümde ulaşılmak istenen amaç, eserin konusu yani varsa sembolleri, amblemleri, alegorilerinin tespiti ve çözümlemesi yapılarak esere ait ayrıntılara dikkat edilmesi ve ayrıntıların belirlenmesi ile ilgilidir. Üçüncü bölüm kendi içerisinde beş aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümde ulaşılmak istenen amaç konu ve anlatım elemanlarına ait tüm sanatsal ve estetik öğelerin ele alınmasıyla ilgilidir. Dördüncü bölüm kuramın ilk üç aşamasında yapılan analizleri değerlendirmek, bir süzgeçten geçirmek, eserde var olan ana ya da yan temaların belirlemesi ile ilgilidir. Dördüncü bölümde dikkat edilmesi gereken şeyler; eserin içsel anlamının, işlevinin ve gerçeğinin, bilimsel kriterle ve objektif olarak ortaya konmasıyla ilgilidir. Beşinci bölüm kendi içerisinde dört aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümde ulaşılmak istenen amaç karşılaştırmalar yoluyla sanatçının yaşamının-sanatsal yaratım faaliyetinin ve eserin barındırdığı özgün sanatsal niteliklerinin tespitiyle ilgilidir. Altıncı bölüm, beşinci bölümdeki objektif tespitleri temel alarak dört aşamadan oluşan yargılama süreciyle ilgilidir. Yedinci bölüm, eserin sanat piyasasındaki yerine dair değerlendirmelerin yapıldığı bölümdür. Yedinci bölüm sayesinde eserin sanat piyasasındaki fiyatının belirlenmesi objektif temellere dayandırılacak piyasada meydana gelecek olan subjektif fiyat artırımına karşı uzmanlara sağlam veriler sağlamasıyla ilgilidir. Sekizinci bölüm kendi içerisinde iki aşamadan oluşmaktadır. Bu bölümde ulaşılmak istenen amaç eleştirilen esere dair ek açıklamaları ve tartışmaların yapılmasıyla ilgilidir.

2.3.3. Kişisel Sergi Katalogları

Araştırmacı tarafından Ressam Erol Pelioglu'nun eserleri hakkında yapılan alan yazın taraması boyunca ulaşılan her türlü basılı kişisel ve karma sergilerin kataloglarıdır. Galeri Soyut (2019) Ütopik Romans, Fırça Sanat Galerisi (2013) Reaksiyon, Galeri Soyut (2019) Figür Yorum kataloglarına ulaşılmıştır. Bu kataloglar veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

2.4.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırmacı tarafından Ressam Erol Pelioglu ile yapılan görüşmeden elde edilen veriler, araştırmacının kendi cümleleri ile özetlenmiştir (Büyüköztürk vd., 2014).

2.4.2. Akademik ve Disiplinlerarası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı

Araştırmacı tarafından toplanan veriler Tayfun Akkaya (2014) akademik ve disiplinlerarası yeni sanat eleştirisi kuramında sekiz ana aşamada ve yirmi iki alt başlıkta oluşturulan eser analizi yöntemine göre iki alan uzmanı tarafından analiz edilmiştir.

2.4.2.1. Künye ve form-ifade analizi

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; künye, biçimsel olguların tespiti ve tanımlanması, biçimsel olgulara yüklenen ifadelerin tespiti ve tanımlanması amacıyla üç bölümden oluşan analizdir.

Künye: Eserin malzemesi, tekniği, ebatları, adı, yapım yılı, sanatçının neden böyle bir eser yaptığı, eserin yapılmasına sebep olan nedenler, eserin girdiği koleksiyonlar, sergilendiği yer ve yıllar, şu an sergilendiği yerler gibi eserin künyesini tam olarak tespiti için yapılan analizdir.

Biçim olguların tespiti ve tanımlanması: Eser hakkında tanımlamalar yapabilmek için uygulanan analizdir. Tanımlamalar yapılırken eserde kullanılan nesnelere türlerinin ve sembolik anlamlarının doğru tespiti eserin çözümlemesinde şarttır. Bu analizde kullanılması gereken ifadeler; ana eksen, yatay orta eksen, ön plan, orta plan, arka plan, ana eksenin sağında veya orta planda, ana eksenin solunda gibi ifadelerle figürlerin birbiriyle ilişkileri, özellikleri ve diğer tüm öğelerinin belirtilmesi için yapılan analizdir.

Biçimsel olgulara yüklenen ifadelerin tespiti ve tanımlanması: Bu aşamada eserin kompozisyonun bütününde bulunan ve çeşitli parçalarına yüklenen ifadelerin tespit edilmesi için uygulanan analizdir. Başka bir deyişle bu süreç kompozisyonda var olan genel ifadeyi ve tüm öğelerin ifadelerini tespit etmeye yöneliktir. Eserin izleyicide yarattığı hislere göre tespit ve tanımlamalar yapılmalıdır. Eserin içerisinde bulunan hisler (örneğin; acı, korku gibi) kesin olarak tespit edilmelidir.

2.4.2.2. Konu ve anlatım elemanlarının analizi

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; konu tespiti ve tanımlanması, sembolik unsurların-ambalemlerin tespiti ve çözümlenmesi, alegorik elemanların tespiti ve tanımlanması, figürlerin kimliklerinin tespiti ve tanımlanması amacıyla dört bölümden oluşan analizdir.

Konu tespiti ve tanımlanması: Bu aşama sanatçının eserini konu edindiği yazılı bir kaynak olup olmadığının tespiti için yapılan analizdir. Eğer sanatçı konusunu yazılı bir kaynaktan alıyorsa kaynaktan bahsedilen olayın sanatçının anlatısıyla aynı olup olmadığının detaylı şekilde ortaya çıkarılması gereklidir. Eser sipariş üzerine alıcısının belirlediği belli bir konuyu resmetmesi için yapılıyorsa sipariş sahibinin isteklerinin tam olarak sanatçı tarafından karşılanmış mı? Yoksa başka ayrıntılar eklenmiş mi? Durumunun tespiti için yapılan analizdir.

Sembolik unsurların-ambleslerin tespiti ve çözümlenmesi: Bu aşama konu ve anlatım elemanlarının (sembollerin, ambleslerin) tespiti ve çözümlenmesi için yapılan analizdir. Ele alınan süreç ve sanat ortamına dair tüm veriler kullanılmazsa doğru sonuçlar elde edilemez.

Alegorik elemanların tespiti ve tanımlanması: Bu aşama eserin alegorik elemanlarının tespiti için yapılan analizdir. Eserde figürlerin alegorik olarak kullanılıp kullanılmadığından emin olmak gerekir.

Figürlerin kimliklerinin tespiti ve tanımlanması: Bu aşama eserde resmedilen figürlerin kimliğinin doğru olarak tespit edilmesi için yapılan analizdir. Ressamın kullandığı şekillerden faylanmak ve onların neyi temsil ettiğini bilmek önemlidir.

2.4.2.3. Konu ve anlatım elemanlarının estetik analizi

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; desen anlayışı-grafik düzen, ışık gölge düzeni, renk düzeni, kompozisyon-mekan anlayışı-hareket şeması ve üslup özelliklerinin (eserde var olan tüm sanatsal ve estetik elemanların ışığında) tespiti amacıyla beş bölümden oluşmaktadır.

Desen anlayışı ve grafik düzen: Bu aşama sanatçının desen ve grafik düzen anlayışının analiz edildiği bölümdür. Desen anlayışı olarak sanatçının ne tür çizgiler tercih ettiği, bu çizgileri tesadüf olarak mı?, yoksa bilinçli olarak mı?, yaptığı ve bunların ne anlama geldiğini tespit edilmeye çalışılır. Örneğin çizgi perspektifi dikkate alınmış mı?, kontürler yumuşak mı?, sert mi?, tarzında sorulara cevaplar aranır. Bu cevapları ararken teknik uygulamaların anlamları ve sembolik boyutları dikkatten kaçırılmamalı, ayrıca sanatçının kullandığı desenin klasik, şematik, soyut, yarı soyut, deformatif, özgür ve özgün durumları tespit edilmelidir. Grafik düzenini tespit ederken sanatçının bu düzenleri özenli, bilinçli, dikkatsiz ya da rastlantısal mı yapıyor ve bunlar sembolik, sosyolojik vb. sanatsal unsurlarla bağlantılı mıdır?, sorularının cevapları aranır, ayrıca grafik düzendeki geometrik düzenin içinde bulunan grafik düzen amaçlı yapılan üçgen, paramidal grafik düzenlemelerinin ne anlama geldiğinin ortaya çıkarılması önemlidir.

Işık-gölge düzeni: Bu aşama eserin ışık gölge düzeninin belirlenmesi amacıyla yapılan analizdir. Eserin ışık kaynağının ne olduğu açıklanmaya, kompozisyona katkısı belirlenmeye çalışılır. Örneğin ışık gölge düzeni sembolik mi?, yoksa psikolojik mi?, kompozisyonda birlik ve bütünlüğü sağlayıcı etkisi var mı?, gibi sorulara yanıt aranır.

Renk düzeni: Bu aşama sanatçının renklerini nasıl bir armoniyle ve hangi anlayışa göre kullandığını tespiti için yapılan analizdir. Renkler armonik olarak bilinçli mi yoksa tesadüf mü kurulmaktadır?, mutlaka tespit edilmelidir. Sıcak soğuk renk dengeleri, renklerin bir biriyle olan ilişkileri, renklerin kullanımında sembolik düşüncenin olup olmadığının incelenmesi gereklidir. Örneğin renk doğalcıl bir anlayışa göre mi ele alınmış?, yoksa mekandaki ışık değişimine uygun olarak mı renk değiştirilmiştir?, gibi sorulara cevap aranır.

Kompozisyon, mekân anlayışı ve hareket şeması: Bu aşama eserin kurgu ve mekan özelliklerini, kompozisyon ve perspektif odaklarını ve resimdeki hareket kurgusunu tespit etmek için yapılan analizdir. Ayrıca eserdeki

planlar üzerine durularak, planların yalın ya da karmaşık oluşlarına ve aralarındaki ilişkilere de bakılması gereklidir. Bu analizlerin yapılabilmesi için açık ya da kapalı kompozisyon neden tercih edilmiştir?, ne anlama gelmektedir?, kompozisyondaki hareket şeması nasıldır?, sanatçı tarafından özellikle kullanılan bir şema var mıdır?, gibi soruların cevapları aranır.

Üslup özellikleri (Eserde var olan tüm sanatsal ve estetik elemanların ışığında): Bu aşama sanatçının eserinde bulunan biçimsel öğelerin tespit edilmesi için yapılan analizdir. Sanatçının sanat felsefesi ve yaşamı eserde yansıtılmış mı?, kullandığı yeni teknik özellikler var mı?, dönemin üslup özelliklerini yansıtmakta mı?, gibi sorulara cevap aranır. Ayrıca sanatçının üslubu ve üslup bütünlüğünün bir akımın ve bir dönemin içerisindeki yerinin belirlenip, yaşantısının sanat anlayışına etkisi ayrıntılı şekilde değerlendirilmelidir.

2.4.2.4. Form-ifade, konu-anlatımına dair biçimsel ve estetik öğelerin anlamlandırılması

Bu aşama şimdiye kadar yapılan tüm analizlerin sentezlendiği bölümdür. Yani eserin anlam boyutu, konunun altında yatan ana tema ve yan temanın sorgulanarak, eserin anlam boyutuyla bağlantı kurulabilecek bütün özellikler dikkate alınmalıdır. Eserin oluşumunu sağlayan tüm koşullar doğru tespit edilmeli, yani ait olduğu ortam, içindeki yeri, sanatçının farkında olmadan izleyiciye aktardığı anlam gibi durumlara cevap verilmelidir. Eserin bilinçli yönlerinin şifrelerinin çözülmesi gerekir. Bunlar yapılırken objektif bir bilimsellik gerekmektedir. Bu değerlendirmeler sanatçının bilerek resme koyduklarının dışında bilinçsiz yaptıklarını da kapsar.

2.4.2.5. Anlamlandırılan biçimsel ve estetik verilerin yorumlanması

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; eser-sanatçı ilişkisi, eserin ait olduğu sanat ortamı içindeki yeri, eserin çağdaşı olan dünya sanatı örnekleriyle ilişkisi, eserin başlangıçtan günümüze sanat tarihi içindeki yerinin tespiti amacıyla dört bölümden oluşmaktadır.

Eser-sanatçı ilişkisi: Bu aşama sanatçının biyografisinin ve üslubunun dönemlerinin tespiti için yapılan analizdir.

Eserin ait olduğu sanat ortamı içindeki yeri: Bu aşama eserin ait olduğu ortamdaki sanat eseri örnekleriyle karşılaştırıldığı ve dönemindeki değerinin tespiti için yapılan analizdir.

Eserin çağdaşı olan dünya sanatı örnekleriyle ilişkisi: Bu aşama eserin çağdaşı olan dünya sanatının diğer örnekleriyle karşılaştırılarak yapılan analizdir.

Eserin başlangıçtan-günümüze sanat tarihi içindeki yeri: Bu aşama incelenen eserin sanatın başlangıcından kendi çağına kadar olan zaman içerisinde ve daha sonraki süreçte sanat tarihindeki yerinin değerlendirilmesi için yapılan analizdir. İçerik, eserin içsel anlamı olup anlamsal bağlantıların şifrelerinin ortaya çıkarılması yani eserin içinde var olan gerçeğin bir analizidir. Yorum, tamamen farklı bir şey olup, ele alınan esere dönük diğer eserler çerçevesinde karşılaştırılması anlamına gelir.

2.4.2.6. Yargı

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; eser sanatçı ilişkisine dair değerlendirme, eserin ait olduğu sanat ortamı içindeki yerine dair değerlendirme, eserin çağdaşı olan dünya sanatı örnekleriyle ilişkisine dair değerlendirme, eserin başlangıcından günümüze sanat tarihi içindeki yerine dair değerlendirmelerin yapıldığı dört bölümden oluşmaktadır.

Eser-sanatçı ilişkisine dair değerlendirme: Bu aşama yapılan karşılaştırmaların sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesi, yargı bildiren cümlelerle eser, sanatçı ilişkisinin ayrıntılı şekilde yazılarak yapıldığı analizdir.

Eserin ait olduğu sanat ortamı içindeki yerine dair değerlendirme: Bu aşama yapılan karşılaştırmalardan yararlanılarak sonuç bildiren değerlendirmelerin yapıldığı analizdir.

Eserin çağdaşı olan dünya sanat örnekleriyle ilişkisine dair değerlendirme: Bu aşama elde edilen bilgilerin değer bildiren bir sonuca bağlanması için yapılan analizdir.

Eserin başlangıçtan-günümüze sanat tarihi içindeki yerine dair değerlendirme: Bu aşama karşılaştırmalardan elde edilen bilgilerin net yargı bildiren cümlelerle sonuca bağlanması için yapılan analizdir.

2.4.2.7. Eserin sanat piyasasındaki yerine dair değerlendirme

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; sağlam bir yöntem ışığında çözümlenen eserin piyasadaki değerini belirlemek amacıyla yapılan analizdir.

2.4.2.8. Açıklama ve tartışma

Bu aşamanın analizi için toplanan veriler; açıklama ve tartışmanın yapıldığı iki bölümden oluşmaktadır.

Açıklamalar: Bu aşama sanat eleştirilerindeki yetersizliklere, bilimsel etik kurallara uymayan hususlara ve yazımına dair tespitlerin yapıldığı analizdir.

Tartışma: Bu aşama sanat eseriyle ilgili görüş ayrılıklarının tartışıldığı gerçeğe ulaşma yolunda yeni bir sonucun bildirilmesi amacıyla yapılan analizdir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde Erol Pelioglu'na ait “Güç” adlı eser (Şekil 1.) Tayfun Akkaya'nın geliştirdiği “Akademik ve Disiplinler Arası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı” na göre Sekiz ana aşama ve yirmi iki alt başlıkta incelenmektedir.

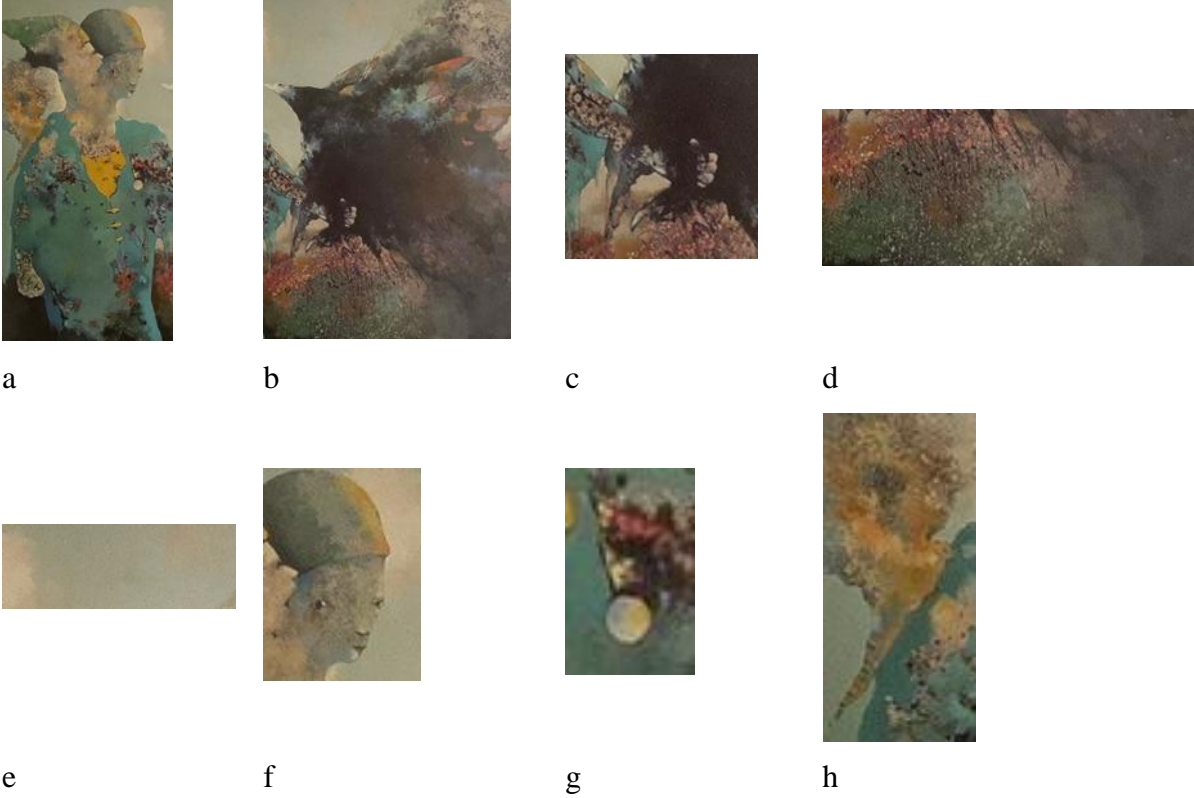
Şekil 1. Erol Pelioglu “Güç” adlı eseri (Soyut Galerisi, 2019).

3.1. Künye ve Form-İfade Analizine Dair Bulgular

3.1.1. Künye

2019 tarihli “Güç” adlı eser 160x180 ebatlarındadır (Şekil 1.). Tuval üzerine yağlıboya tekniğiyle yapılmıştır. Sanatçı eserini Ankara’da bulunan Galerisi Soyut’un isteği üzerine 2019 yılında Galerisi Soyut’ta açacağı “Ütopik Romans” adlı solo sergisi için hazırlamıştır. Ayrıca eser aynı yıl 29. Artist İstanbul Sanat Fuarında (TÜYAP) izleyicisiyle buluşmuştur. Bu eser, 2023 yılında Ankaralı sanatsever Saruhan SARIOĞLU tarafından satın alınarak kendisine ait resim koleksiyonunun envanterine girmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen bilgiye göre tabloda ele alınan konunun özel bir hikâyesi yoktur ve ressam böyle bir eseri yapma sebebini kendi duygularına yaptığı bir keşif olarak ifade etmiştir. Sanatçı genel anlamda yapıtlarında ele aldığı konuları özel olarak belirlemediğini, tuvalinin karşısına geçtiği zaman konuların kendiliğinden oluştuğunu yani tuvaline sürdüğü ilk boyanın belirli bir konuya hizmet etmek yerine ruhsal sayıklamasının konuyu ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bu bağlamda eser, ekonomik, siyasal ya da özel bir sipariş gibi maddi nedenlerle değil, tamamen sanatçının psikolojik, kültürel inançları ve yaşantısal birikimlerinin sonucu olarak iç dünyasında oluşturduğu samimi duygularını ifade etme çabasıyla ortaya çıktığı görülmüştür.

3.1.2. Biçimsel olguların tespiti ve tanımlanması

Şekil 2. Erol Pelioglu “Güç” adlı eseri, a: deforme edilmiş üç başlı insan figürü, b: Deforme edilmiş kuş figürü, c: Sol elle kuşun kavranması, d: Zemin, e: Gökyüzü, f: Miğfer, g: Madalya, h: Yusufçuk kuşu, (Soyut Galeri, 2019).

Sanatçının “Güç” adlı eserinin ana dikey eksenin sol tarafında deforme edilmiş üç başlı insan figürü (Şekil 2a), sağ tarafında ise deforme edilmiş bir kuş figürü (Şekil 2b) yer almaktadır. Bu iki figür açık bir mekânda resmedilmiştir. İki figürün birleştikleri nokta yani insan figürünün sol eliyle kuş figürünün kavranması (Şekil 2c) resmin ana odak noktasını oluşturmaktadır. Ana eksen üzerinde alta doğru inildikçe zemin (Şekil 2d) olarak kullanılan bir alan yaratıldığı görülmektedir ve bu alanın üzeri çiçeklerle kaplanmıştır, figürlerin arka tarafında gökyüzü (Şekil 2e) olarak kullanılmış başka alan bulunmaktadır. Ana dikey eksenin sol tarafında bulunan deforme edilmiş üç başlı insan figürünün en sol taraftaki insan başına miğfer (Şekil 2f) giydirilmiş, sol göğüs hizasında bir madalya sağ omuz hizasında deforme edilmiş bir yusufçuk (Şekil 2h) kuşu bulunmaktadır ve ayrıca figürün uzun bir elbisesi bulunmaktadır. Sanatçıyla yapılan görüşmede elde edilen bilgilere ve sergi kataloglarının kapsamlı şekilde incelenmesinin sonucu olarak sanatçının “Güç” adlı tablosunda kullandığı deforme edilmiş figürler ve nesnelere belirlenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen bilgilere göre sanatçının “Güç” adlı eserine ek olarak diğer eserlerinde de deforme edilmiş nesnelere ve figürler kullandığı görülmektedir. Bu eserlerde deforme edilmiş nesnelere cinsleri ve türleri şu şekildedir; çiçek türleri olarak; ortanca ve kartopu çiçekleri, kuş olarak; kuzgun,

güvercin, papağan, sülün, balık, kedi, boğa, yusufçuk, geyik, nesne olarak; çan, şarap kadehi, pilot gözlüğü, madalya, pelerin, dürbün, miğfer nesnelere ressamın eserlerinde resmedildiği görülmüştür.

3.1.3. Biçimsel olgulara yüklenen ifadelerin tespiti ve tanımlanması

Sanatçının “Güç” adlı eserinde betimlenen sahne açık bir şekilde anlaşılmamaktadır. Bunun sebebi ressamın teknik olarak benimsediği figürsel deformasyon ve figürleri eser içerisinde kamufle etme çabasından kaynaklanmaktadır. Sanatçının benimsediği bu durum izleyicinin esere karşı büyük bir merak uyandırmasına sebep olmaktadır. “Güç” adlı eserde deforme edilmiş üç başlı insan figürünün birinin kimliği anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle sanatçı eserinde insan başlarından birinin kafasına resmettiği miğferden ve sol üst göğsündeki madalyadan figürün asker olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat diğer kimlikler için böyle bir durumdan bahsedilemez. Sanatçının belirsiz ifadeler ve deformasyon anlayışı portre ifadelerinde ön plandadır. Portrelerde kullandığı ağız, göz ve burun şekillerinden yüz ifadelerinde de belirsizliği ve gizemi sürdürmeye devam etmiştir. Sanatçının tablosunda kullanılan kuş figürü ilk bakışta karga veya kuzgun algısı yaratmaktadır. Sanatçıyla yapılan görüşme sonucu elde edilen bilgiler ve kuşun fiziksel özellikleri incelendiğinde kargadan bilinçli olarak ayırt edildiği görülmüştür. İki kuş türünün fiziksel olarak birçok ortak noktası bulunmasının yanı sıra belirgin bir ayırım vardır. Bu ayırım, karga siyah beyaz renkler barındırırken, kuzgunun net koyu bir siyah renkte olmasıdır (Kılıçoğlu, vd., 1990). Sanatçının “Güç” adlı eserinde kuşu net siyah bir renkle ve fiziksel olarak kuzgun formunda resmettiği görülmektedir. Geçmişten günümüze farklı kültürlere ait sanat eserlerine bakıldığında kuzgun figürüne farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar içerisinden biri kuzgunun gizemli yönüdür. Kuzgunun içinde barındırdığı bu gizem sanatçının anlayışına hizmet etmektedir. Ek olarak kuzgun Türk kültürlerinde kutsal bir kuş olarak kabul görür ve uzun yaşamı yönüyle bilgeliğe atıfta bulunur (Büyükkol ve Öztütüncü, 2021). Sanatçının eserlerinde figürün etrafına yerleştirdiği nesnelere aracılığıyla biçimsel sembolik anlatım diline hizmet ettiği görülmektedir.

Sanatçıyla yapılan görüşmeden elde edilen bilgilere göre figürleri deforme ederek kamufle etme amacının seyirciyi şaşırtmak, kendi dünyasına çekmek ve gizem yaratmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

3.2. Konu ve Anlatım Elemanlarının Analizine Dair Bulgular

3.2.1. Konu tespiti ve tanımlanması

Eserin konusu, hayatın günlük akışı içerisinde yer alan konulardan seçilmediğinden ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Eserde sol eliyle kuş tutan bir figürün öne çıktığı görülmektedir. Bu sahnenin mitolojik ya da tarihsel bir anlamı yoktur. Yani sanatçı konularını yazılı bir kaynaktan almamaktadır. Bunun yerine gerçek dünyanın ötesinde yarı gerçek yarı hayal gücüyle fantastik bir dünya yaratarak eserinin konusunu yarattığı, o dünyanın içerisinde oluşturduğu soyut meseleleri resmettiği anlaşılmaktadır.

3.2.2. Sembolik Unsurların-Amblemlerin Tespiti ve Çözümlemesi

Sanatçı “Güç” adlı eserinde yarı soyut yarı gerçekçi bir anlatım dili kullanmış olup yoğun bir sembolik anlatım dili bulunmaktadır. Deforme insan figürünün kafasında bir miğfer, sol göğüsü üzerinde bir madalya, sağ omuzunda bir yusufoçuk kuşu ve sol elinde tuttuğu bir kuş (kuzgun) ve zemin üzerinde çiçekler görölmektedir.

Madalya: “Müsabakalarda mükâfat ya da sanat eseri için takdir nişanesi olarak verilen ödöüllere madalya denilmektedir” (Özdemir, 2018: 524). Resimde sanatçının figürün üzerinde madalya kullanması şeref, onur ve ödöüllendirme anlamıyla kullanılan bir semboldür.

Miğfer: Savaşçıların veya itfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık (TDK, 2022). Miğfer savaşta askerlerin en hassas yerlerinde biri olan kafalarını korumak için giydikleri askeri bir araç gereçtir. Resimde sanatçının figürün kafasında miğfer resmetmesi o figürün bir asker olduğunu gösterdiği gibi sanatçının Türk olması hasebiyle gücü anlatma sembolüdür. “Türk töresinde millet, ordu millet diye tanımlanmaktadır. Türk kültüründe askerlik yapmayanın adamdan sayılmaması ya da askerliğini yapmayana kız verilmemesi gibi uygulamalar askerliğin bir olgunlaşma süreci olarak kabul edildiğini göstermektedir” (Çetin, 2018, s. 161).

Kuş: Farklı toplumlarda kuş figürleri dini inanışların içerisinde kullanıldığı gibi, plastik sanatlarda da kuş figürü sevgi, umut, barış, mutluluk gibi kavramların sembolik anlamları olarak kullanılmaktadır. Söylencelerde kuşlar olağanüstü varlıklar olarak düşünölmüş ve birçok farklı sembollerde gösterilmiştir. Örneğin; Mısırlılarda kuş ruhu temsil ederken, bazı toplumlarda da hukuki ve siyasi bir semboldür (Edeer, 2014). Sanatçı eserinde figürün sağ omuzunda bir yusufoçuk kuşu resmederken, resimdeki figür sol eliyle bir kuzgun kuşu tutmaktadır. Plastik sanatlarda kuş figürleri sevgi, umut, barış, mutluluk kavramları olarak kullanıldığı göröldüğü gibi eski Türk boylarında kutsal semboller olarak da kullanılmışlardır. Sanatçının eserinde kuzgun kuşu olarak tespit edilen kuş ise gizem, bilgelik, uzun ömür gibi özellikleriyle gücü temsil etmektedir. Figürün sağ omuzundaki yusufoçuk kuşu Türk mitolojisinde yer alan bir hikâyedir. Fakat sanatçı yusufoçuk kuşunun hikâyesini mitolojik olarak almayıp, deforme edilmiş sembolik bir fantastik unsur olarak kullanmıştır.

Çiçek: Toplumsal yaşamın ortak duygu ve düşüncelerinin temsili olarak göröür ve dünyanın hemen hemen bütün toplumlarında benzer manalarda kullanılan bir semboldür. Plastik sanatlarda bir natürmort malzemesi, geleneksel sanatlarda bir süsleme unsuru olarak kullanılmasının yanısıra, simgesel bir dil olarak mutluluk, ilkbahar, sevinç gibi manalarda kullanılmıştır. Çiçekler, Vincent Vangoh’un ayçiçekleri, Claude Monet’in nilüferleri, İbrahim Çallı’nın manolyaları gibi sanatçıların eserlerinde yer almıştır (Aydın, 2020). Erol Peliöglü’nün “Güç” adlı eserinde çiçekleri bir kompozisyon ögesi olarak kullandığı görölmektedir.

3.2.3. Alegorik elemanların tespiti ve tanımlanması

Erol Peliöglü’nün eserinde, eliyle kuşu tutan bir figür resmedilse de figürlere dahil edilen sembollerle güç alegorisi vurgulanmaktadır.

3.2.4. Figürlerin kimliklerinin tespiti ve tanımlanması

Erkek figürü: Ressamın eserinde kullandığı erkek figürü belli bir kahraman değildir. Herhangi bir amblem ya da sembol kullanılmadığından figürün kimi temsil ettiği anlaşılamamakla birlikte bir asker olduğunu gösteren semboller kullanılmıştır.

Kuş Figürü: Fiziksel özellikleri incelendiğinde karga figüründen ayrıldığı ve bir kuzgun figürü olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Konu ve Anlatım Elemanlarının Estetik Analizine Dair Bulgular

3.3.1. Desen anlayışı ve grafik düzen

Sanatçının eserinde bulunan desenler gerçekçi bir ayrıntıya girilmeden verilmiştir. Bunun sebebi belirsizlik sağlayarak gizemi korumaktır. Desen anlayışında yumuşak, kesintisiz ve net çizgiler bilinçli olarak kullanılmış, böylelikle figürler bir birinden daha yumuşak bir geçişle ayrılmıştır. Yarı soyut olan bu desenler alışlagelmiş klasik desenin dışında sanatçıya özgün bir desen anlayışı oluşturmuştur. Eserlerinde kullandığı grafik düzen özgür ve içsel sembolik bağlantılarla yapılan bilinçli ve özenli bir grafik düzendir.

3.3.2. Işık-gölge düzeni

Sanatçı yapıtında doğal bir ışık gölge düzeni kullanmıştır. Yani belli bir noktaya odaklanmayan, kompozisyonun tamamına etki eden, belli bir yönden gelmeyen geniş bir ışık kaynağıdır. Böyle bir ışık kaynağı kullanmasının nedeni eser üzerinde yayılan bütün objelere eşit düzeyde vurgu yapmak istemesindedir. Bu bağlamda psikolojik bir ışık gölge düzeni oluşturmuştur. Bu psikolojik düzen bütün yüzeydeki birlik ve bütünlüğü sağlamaya yöneliktir.

3.3.3. Renk düzeni

Sanatçı eserinde yapay bir renk düzeni kullanmaktadır. Yani objeler kendi renklerinin dışında kullanılmıştır. Bu anlayış çok zengin tonlamalar ve geçişler oluşturmasını sağlamıştır. Bu zengin armoni yüzeyde büyük bir renk dokusu oluşturmakta, sıcak soğuk renklerin dengelenmesiyle de etkili bir ifadeye kavuşmaktadır. Eserin yüzeyinde kullanılan renkler seyircide psikolojik bir yanılsama etkisi yaratmaktadır. Bu renkçi armoni bilinçli olarak tercih edilmekte, amaç seyirciyi bütün yüzeyde tutarak sanatçının fantastik figürlerinin etrafında dolaşmalarını sağlamaktır.

3.3.4. Kompozisyon, mekân anlayışı ve hareket şeması

Ressamın eserinde klasik anlamda mekân derinliği oluşturan tek noktaya dayalı bir perspektif anlayışı yoktur. Eser açık bir kompozisyon anlayışı ile resmedilmiştir. Eserin odak noktası figürün kuşu tuttuğu noktadır ve bu nokta ana temanın güçlü bir şekilde vurgulanması için oluşturulmuştur. Bunu perspektif hesaplarla değil konu bağlamında merkez oluşturmak amacıyla kurgulamıştır. Ressamın eserinde kullandığı hareket düzeni merkezden kenarlara doğrudur. Kurgusu ise yarı gerçek yarı gerçek dışıdır. Yani sezgisi, mizacı ve ruh hali devrededir. Gerçekte olmayan yarı hayali bir kompozisyonla mucizevi görüntülerin etkisini bilinçli bir şekilde yansıtmaktadır.

3.3.5. Üslup özellikleri (eserde var olan tüm sanatsal ve estetik elemanların ışığında)

Yarı soyut, bilinçli ve yumuşak çizgilerden oluşan desen anlayışına sahip olan sanatçı, eserinde gizemli ve belirsiz nesnelere kullanmış, figür ve nesnelere eşit düzeyde vurgu yapmak amacıyla doğal bir ışık gölge düzeni oluşturmuştur. Eserinde zengin bir renk armonisi kullanan sanatçı, tonlama ve geçişlerde çeşitlilik elde ederek ifade gücünü artırmış, psikolojik bir yanılsama yaratan bu durum seyircinin eser yüzeyindeki fantastik figürlerde uzun süre kalmasını sağlamıştır. Perspektif bakımından klasik anlayışın dışında olan sanatçı, açık bir kompozisyonla bir ana tema belirlemiş, resmin merkezini oluşturan ana temadan dışarıya doğru hareket ederek yarı gerçek bir hayali kompozisyonla mucizevi görüntüler yansıtmıştır. Bu oluşumlar sanatçının üslup özelliğini yansıtır. Sanatçının kullandığı çizgilerin yumuşaklığı, yaşam felsefesinin iyilik olduğunu, eserlerinde kullandığı belirsiz ve gizimli tavrın, olayların doğal akışına müdahale etmeden doğal gözlemci olduğunu, kullandığı fantastik figürlerle, sanki bu dünyanın dışında başka bir paralel dünya varmış izlenimi oluşturduğunu gösterir.

3.4. Form-İfadeye, Konu-Anlatıma Dair Biçimsel ve Estetik Öğelerin Anlamlandırılmasına Dair Bulgular

Erol Pelioglu'nun eserinde tarihin her hangi bir döneminde gerçekleşmiş gerçek bir olay ya da bir kültüre ait baskın bir konu bulunmamaktadır. Ressam kültürel kimliğini yansıtmayıp evrensel bir kimliği benimsemiştir. Konuları da güç, güçsüzlük, sevgi, sevgisizlik gibi evrensel meselelerin konularıdır. Bu bağlamda konunun etrafına yerleştirilen öğeler; kuş, çiçek, madalya vb. sanatçının evrensel zihniyetine atıfta bulunan öğelerdir. Hem konu anlatımına hem de estetik öğelerin anlamlandırılmasına bakıldığı zaman bir birleriyle betimsel olarak mutlaka bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Çok figürlü ya da birçok estetik öğeyle eserini doldurmak yerine anlatmak istediği konuyu en kısa mesajları verecek olan estetik öğeleri kullanmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda tabloyu oluşturan bütün formlar ayrıntısız yani yarı soyut yarı gerçek, renkçi ve daha heykelimsi formlardır. Bu formların yüzeylerinde renkli dokuları kullanarak formun etkisini güçlendirmiştir.

3.5. Anlamlandırılan Biçimsel ve Estetik Verilerin Yorumlanması İçin Bulgular

3.5.1. Eser-sanatçı ilişkisi

Erol Pelioglu 1965 yılında Ankara'da doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara'da tamamlamış olup, iktisat fakültesinden mezun olmuştur. 2006-2011 yılları arasında ressam Kayhan Keskinok ile birlikte çalışmıştır. 2013 yılında açtığı "Re Aksiyon" adlı solo sergisinde daha sade ve az renk kullanmış, figüratif anlamda daha köşeli ve keskin çizgilerle desenlerini resmetmiştir. Bu dönem başlangıç dönemi olarak adlandırılabilir. 2018-2023 dönemi olgunlaştığı dönemdir. Başlangıç dönemindeki çalışmalarına göre olgunluk dönemi çalışmaları fantastik ve dışavurumcu çalışmalardır.

3.5. 2. Eserin ait olduğu sanat ortamı içindeki yeri

18 yy. sonları ve 19 yy. ortalarına kadar dünya resim sanatı açısından Dışavurumculuk, Kübizm, Fütürizm, Gerçeküstücülük ve Soyut sanat gibi yeni sanat akımlarının ortaya çıkışı sanatın ifade biçiminde köklü

değişiklikler yapmıştır. Bu dönemin sanatçıları kendilerine özgü renk, desen ve kompozisyonlarıyla tekniklerini geliştirmişlerdir. Günümüze gelindiğinde bilim ve teknolojiadaki gelişim ve yenilikler hız kazanmış, sanat ve bilim adına var olan bütün kavramların ve tekniklerin 19 yy. başlarında yaşananlara benzer şekilde köklü bir değişime ve dönüşüme girmesi de kaçınılmaz bir hal almıştır. Elbette teknolojinin insan hayatına muhteşem katkıları vardır ama zihnin özgürlüğü, özel hayatın özgürlüğü gibi binlerce mesele insanla teknolojiyi karşı karşıya getirmiştir. Dünya üzerinde yaşanan bütün dönemlerde olduğu gibi günümüzde de sanatçı sorunlara ilk tepki verendir. Bu bağlamda Erol Pelioglu'nun eseri gerçek dünya üzerinde teknolojinin yarattığı dijital yapay zekâya samimi bir tepkidir. Yenilik ve dönüşümün sonucunda ortaya çıkan Yeni Dışavurumculuk veya Fantastik Realizm içinde Pelioglu'nun eserleri yerini alacaktır. 1980'li yıllarda Türk resminde Yeni Dışavurumcu sanatın temsilcisi olan Engin İnan, Mehmet Güteryüz, Erol Deneç gibi ressamın eserlerinde yeni dışavurumcu eğilimin düşünce ve izlenimlerini görmek mümkündür. Sanatçılar eserlerinde biçimden çok renge ve yoğun boya dokusuna, çizgisel anlatıma ve figür portrelerinde tuhaf olan biçimlere, fantastik imgelere, düş ve gerçeklik arasında gidip gelen sahnelere yer vermişlerdir. Bu bağlamda Ressam Erol Pelioglu'nun anlatım diliyle birçok ortak kesişimleri vardır.

3.5. 3. Eserin çağdaşı olan dünya sanatı örnekleriyle ilişkisi

Fantastik Gerçekçilik akımı Viyana'da 1950'li yıllarında bir grup ressamın psikanaliz ile modern sanat akımlarını birleştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında kalan sanatçılar eserlerinde gerçekçi olduğu kadar bilinçaltını dışa vuran fantastik öğelerde resmetmişlerdir. Bu eserlerde savaşın, kaosun sert gerçeklerinden, hayatın kötülüğünden kaçma çabası açıkça görülmektedir. Ernst Fuchs, Rudolf Hausner, Wolfgang Hutter, Arik Brauer ve Fritz Janschka'nın yanı sıra Anton Lehmden'in isimlerini dönemin fantastik gerçekçileri olarak görebiliriz. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu akım Avusturya'da önemli sanat akımlarından biri haline gelmiştir fakat İlk başlarda sürrealistler ve soyut sanatçılar Fantastik Realizm'in oldukça taklitçi olduğunu ileri sürülmüşlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde bu sanat anlayışı kabul görmüştür. Günümüze kadar süregelen serüveninde Ernst Fuchs, Rudolf Hausner, Wolfgang Hutter, Arik Brauer, Fritz Janschka ve Anton Lehmden gibi ressamlar önemli bir rol almıştır. Unutulmamalıdır ki yeni tarzlar ortaya çıkarken sanatçılar pek çok noktada benzer yöntemler kullanmışlardır. Buna en iyi örnek Sürrealizm ve Fantastik Realizmdir. Gerçekte sürrealistler kendi içlerinde bölündüklerinden Fantastik Realizm farklılığı tam olarak anlaşılammıştır. Bu durum içinde kalan önemli sanatçılara Bosch, Brughel, Grünewald daha yakın dönemlere ise Dali ve Chirico örnek verilebilir. Bu bağlamda Erol Pelioglu'nun eseri bulunduğu sanat ortamında Yeni Dışavurumculuk akımının bir örneğidir.

3.5. 4. Eserin başlangıçtan-günümüze sanat tarihi içindeki yeri

Rönesans Dönemi, fantastik sanatın ve alt dallarının oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu dönemle başlayan fantastik sanatın etkileri Barok, Romantizm, Dadaizm, Sürrealizm ve Çağdaş Sanat akım ve dönemlerinde

görülmüş ve günümüzde de halen varlığını sürdürmektedir. Bu dönemlerin sanatçılara ve eserlerine örnek olarak; Rönesans Dönemi: Sandro Botticelli (1445-1510) “Cehennem Uçurumu”, Hieronymus Bosch (1450-1516) “The Garden of Earthly Delights”. Piero di Cosimo (1462-1522) “Perseus Freeing Andromeda”, Matthias Grünewald (1470-1528) “Visit of St. Anthony to St. Paul and Temptation of St. Anthony”, Michelangelo Buonarroti (1475-1564) “Adem'in Yaratılışı”, Pieter Bruegel (1525-1569) “Dulle Griet”, Giuseppe Arcimboldo (1527-1593) “Vertumnus”. Barok Dönemi: Hendrick Goltzius (1558-1617) “The Dragon Devouring the Companions of Cadmus”, Caravaggio (1571-1610) “Aziz Matthew’un İlhamı”, Peter Paul Rubens (1577-1640) “The Fall of Phaeton”, Salvator Rosa (1615-1673) “Witches at Their Incantations”. Romantizm Dönemi: Johann Heinrich Füssli (1741-1825) “The Nightmare”, Francisco Goya (1746-1828) “Dev”, William Blake (1757-1827) “Günlerin Atası”, Caspar David Friedrich (1774-1840) “Meşe Ormanındaki Yıkık Kilise”, John Martin (1789-1854) “Sodom ve Gomore'nin Yıkımı”, Gustave Moreau (1826-1898) “Oedipus ve Sfenks”, Gustave Dore (1832- 1883) “The Deluge (Tufan), Arnold Böcklin (1827-1901) “Keman Çalan Ölüm ile Otoportre”, Odilon Redon (1840-1916) “Ağlayan Örümcek”, Franz Stuck (1863-1928) “Sfenks'in Öpücüğü”. Dadaizm ve Fantastik Realizm: Marcel Duchamp (1887-1967) “Merdivenlerden İnen Çıplak”, Marcel Janco (1895 – 1984) “Chant Nègre”, Francis Picabia (1879 – 1953) “Ligustri”. Sürealizm ve Fantastik Realizm: Marc Chagall (1887-1985) “I and the Village”, Giorgio de Chirico (1888-1978) “Ressamın Ailesi”, Max Ernst (1891-1976) “The Angel of the home or the Triumph of Surrealism”, René Magritte (1898-1967) “The Listening Room”, Salvador Dali (1904-1989) “Dream Caused by the Flight of a Bee Around a Pomegranate a Second Before Awakening”, Remedios Varo (1908-1963) “The Lovers”, Leonora Carrington (1917-2011) “The Temptation of St. Anthony”. Viyana Fantastik Realizm Okulu: Ernst Fuchs (1930-2015) “Çarmıh”, Rudolf Hausner (1914-1995) “Adam und Pegasa”, Wolfgang Hutter (1928-2014) “Ohne Titel (Phantastische Landschaft)”, Anton Lehmden (1929-2018) “Ohne Tite”, Erich (Arik) Brauer (1929-2021) “The Chernobyl Flower”. Çağdaş Sanatta Fantastik Realizm: Frank Frazetta (1928-2010) “Sorcerer”, Zdzislaw Beksinski (1929-2005) “İsimsiz”, Robert Venosa (1936 -2011) “Stargate”, Hans Rudolf Gider (1940-2014) “Necronom IV”, Wayne Barlowe (1958) “Lucifuge”, Dariusz Zawadzki (1958) “Eksodus” örnekler olarak verilebilir (Lynton, 1982).

3.6. Yargı

3.6. 1. Eser-sanatçı ilişkisine dair değerlendirme

Sanatçı Erol Pelioglu 1965 yılında Ankara’da doğmuştur. Beş kişilik bir ailenin en küçük bireyi olan Erol Pelioglu’dan başka sanatın herhangi bir dalıyla ilgilenen aile bireyi yoktur. Lisans eğitimini iktisat üzerine yapmış olan Pelioglu resim sanatına olan tutkusunu usta çırak ilişkisiyle çalıştığı hocası Kayhan Keskinok’un atölyesinde 2006/2013 yılları arasında devam etmiştir. Bu süreçte hocasından resim sanatının inceliklerini öğrenen sanatçı 2013 yılında ilk solo sergisini açmıştır. Bu dönemde yapmış olduğu resimlerde daha yalın, köşeli formlar, sert çizgiler ve az renk anlayışı görülürken, hocasının vefatı üzerine kendi atölyesini açıp çalışmalarını

sürdüğü dönem olan 2014 ve sonrasında eserlerinde renk, kompozisyon, figür gibi tasarım elemanlarının hepsinde değişimler, dönüşümler olmuştur. Sanatçı en üretken dönemi olarak görülen 2018 ve günümüz 2023 arasında yeni bir üslup anlayışı benimsemiştir. Eserlerinde konu olarak yazılı tarihi kullanmamakla birlikte ekonomik, siyasal ya da özel bir sipariş gibi maddi nedenlerden ötürü eser üretmemektedir. Bunun yerine tamamen sanatçının psikolojik, kültürel inançları ve yaşantısal birikimlerinin sonucu olarak iç dünyasında oluşturduğu samimi duygularını, belirsizlik ve gizem yaratacak bir anlayışıyla fantastik nesnelere deformatif şekilde Yeni Dışavurumculuk anlayışıyla ifade ettiği görülmüştür.

3.6.2. Eserin ait olduğu sanat ortamı içindeki yerine dair değerlendirme

Erol Pelioglu teknik, sanatsal yaratıcılık ve anlatım gücüyle içinde bulunduğu dönemin Yeni Dışavurumculuk anlayışının önemli temsilcilerinden biri olmaya adaydır. Engin İnan, Mehmet Güteryüz, Erol Deneç gibi çağdaşlarıyla ortak birçok kesişim noktaları olduğu görülmüştür. Pelioglu'nun eserleri 21 yy. teknolojisini yarattığı dijital yapay zekâyâ bir tepki olarak Fantastik Realizm anlayışıyla Yeni Dışavurumculuk içinde yer alır.

3.6.3. Eserin çağdaşı olan dünya sanat örnekleriyle ilişkisine dair değerlendirme

Erol Pelioglu'nun 2018/2023 yılları arasında yaptığı tüm yapıtlar, Viyana'da 1950'li yıllarında ortaya çıkmış olan Fantastik Gerçekçilik akımına dair yansımalarıdır. Sanatçının benimsemiş olduğu üslup 1950'lerin Fantastik Gerçekçilik sanatçıları Ernst Fuchs, Rudolf Hausner, Wolfgang Hutter, Arik Brauer ve Fritz Janschka gibi sanatçıların eserleriyle karşılaştığımızda fantastik anlamda örtüştükleri, renk ve kompozisyon olarak özgün ve güçlü bir yeri olduğu açıktır.

3.6.4. Eserin başlangıçtan günümüze sanat tarihi içindeki yerine dair değerlendirme

Erol Pelioglu'nun eserlerindeki hayali konular yani fantastik formlarla kurulmuş görüntülerin temellerine ulaştığımız zaman bu tarz resim anlayışının Rönesans Dönemine kadar ulaştığı görülmüştür. Bu dönemle başlayan Fantastik Sanat; Barok, Romantizm, Dadaizm, Sürrealizm ve Çağdaş Sanat anlayışında evrilerek yerini almıştır. Rönesans döneminde eserlerinde fantastik öğeler kullanan sanatçılara örnek olarak Sandro Botticelli, Hieronymus Bosch, Michelangelo Buonarroti gibi dünya resim sanatının önemli isimleri verilebilir. Rönesans Döneminin sonunda dünya sanatını etki altına alan Barok Dönemi eserlerinde de fantastik öğeler kullanan sanatçılar mevcuttur. Fantastik anlayış çok yaygın olmasada kullanılmaya devam etmiştir. Hendrick Goltzius, Caravaggio, Peter Paul Rubens gibi dönemin büyük sanatçıları örnek olarak verilebilir. Barok Dönemi sonrası Romantizm, Dadaizm, Sürrealizm ve Çağdaş Sanat Dönemlerinde fantastik anlayış gelişerek kullanılmıştır. Bu dönem sanatçıları arasında Francisco Goya, William Blake, Marcel Duchamp, Marc Chagall, Max Ernst, Frank Frazetta Zdzislaw Beksinski, Dariusz Zawadzki verilebilir. Güncel anlamda Yeni Dışavurumculuk anlayışının benimseyicisi olan Erol Pelioglu özgün eserleriyle Türk resim sanatının içinde bu anlayışın önemli bir temsilcisi olmayı hak etmektedir.

3.7. Eserin Sanat Piyasasındaki Yerine Dair Değerlendirmeler

Erol Pelioglu'nun eserleri gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki sanat koleksiyoncuları tarafından satın alınmaktadır. Ankara'da bulunan Soyut Sanat Galerisi'nin bir sanatçısı olarak düzenli sergilerine devam eden sanatçının gün geçtikçe Türk resim sanatının serbest piyasasında önemli bir noktaya geleceği açıktır.

3.8. Açıklama ve Tartışma

3.8.1. Açıklama

Burada ele aldığımız eser, sanat tarihinde yeri bulunan ama 19 yy. ortalarına kadar yoğun olarak ele alınmamış, hatta soyut sanatçılar ve sürrealistler tarafından tarz olarak belirli bir dönem sanat olup olmadığı tartışılmış bir tarzın yansımasıdır. Fakat günümüzde popülerliği artan bu anlayışın özgün bir yansıması olan Erol Pelioglu eserleri, sanat eleştirmenleri tarafından incelenmeye devam edilerek özgünlüğü ve değeri daha net anlaşılacaktır.

3.8.2. Tartışma

Sanat tarihçileri ve eser analizi uzmanları halen eser açıklama konusunda tam olarak ortak bir fikir birliğine varmamışlardır. Sembollerin, anlamların ve yan anlamların sürekli değişim içerisinde olması fikir çeşitliliğini artırmaktadır. Eser analizi (geliştirilen sanat kuramlarıyla eser hakkında bir sonuca ulaşmak yani eser analizi yapmak işi) yapılan eserlerin sanatsal özgünlüğünün tespiti ve tarihsel açıdan doğru konumlandırılması açılarından bakıldığında zaman harcanmaya değer bir alandır. Tayfun Akkaya'nın geliştirdiği yöntemle Ressam Erol Pelioglu'nun eseri hakkında yapılan analizler, esere ilişkin pekçok veri elde ederek sonuçlar çıkarmamızı sağlamıştır. Elbette her yeni yapılan araştırma verilerin anlamı boyutunda birçok değişkenden ötürü farklılık gösterecektir fakat her bir yeni değerlendirmenin bir diğerine ışık tutacağıda gözardı edilmemelidir. Bu bağlamda bu çalışma ressamın üslubu, eserinin içeriği, dönemi gibi özelliklere ilişkin veriler sağladığından Pelioglu'nun eserlerine dair yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, T. (2014). *Akademik ve disiplinlerarası yeni sanat eleştirisi kuramı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aksular, F. & Akkaya, T. (2022). Akademik ve disiplinlerarası sanat eleştirisi bağlamında güzel sanatlar liselerine uyarlanan yeni eser inceleme yöntemi, *Uluslararası İletişim Sanat Dergisi*, 3 (6), 104-131.
- Altar, C. M. (2011). Çağdaş sanat yaratıcılığında eleştirinin yeri. *Erdem*, 2(5), 351-356.
- Aydın, B. (2020). Sanat dünyasında bir ifade aracı olarak çiçek imgesi: Gül. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 9(68), 599-615.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17. bs.). Pegem Akademi.
- Büyükkol, S. & Öztütüncü, S. (2021). Türk mitolojisindeki karga/kuzgun imgesinin çağdaş Türk resim sanatına yansımaları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 131-145.
- Can Gürbüz, G. (2021). Çağdaş sanat üretimlerinde bağlamlar dahilinde sanat eleştirisi, *Sanat ve İnsan Dergisi*, 5 (1), 169-183.
- Çetin, N. (2018). Türk töresinde askerliğin yeri ve Türkiye'de askerliğe bakış açısında meydana gelen değişimler, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 161-175.
- Edeer, Ş. (2014). Tarihsel gelişimi içinde kuş figürünün plastik sanatlardaki yeri (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kılıçoğlu, S. - Araz, N. - Devrim, H. (1990). *Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, 7. Cilt, Meydan.
- Lynton, N. (1982). *Modern sanatın öyküsü*. Remzi kitabevi.
- Özdemir, N. (2018, Ekim, 1-5). *Cumhuriyet döneminde yurttaşlık bilincini arttırmaya yönelik verilen madalyalar*. XVIII. Türk Tarih Kongresi-Hatıralar, Biyografiler, Otobiyografiler-Tarihçilik, 7, 523-544.

Türk Dil Kurumu (2022). Miğfer.

<https://sozluk.gov.tr/>

Uysal, A. (2007). Araştırmacı sanat eleştirisi yöntemine göre max beckmann'ın" gece" adlı eserinin analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(4), 701-715.

Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (6. Bs.) Seçkin Yayıncılık.

İncelenen Görseller

Galeri Soyut (2019). *Erol Peliöğlü "Ütopik Romans Katoloğu"*, Ankara: Alp Ofset Matbaacılık.

Galeri Soyut (2019). *Figür Yorum*, Ankara.

Fırça Sanat Galerisi (2013). *Erol Peliöğlü "Re Aksiyon"*. Ankara: Alp Ofset Matbaacılık.

FALLUSUN KASTRASYONUNA İLİŞKİN BİR GÖSTEREN OLARAK THE ROCK DRILL HEYKELİ

Dr. Öğr. Üyesi Şahinde AKKAYA
Haliç Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
ORCID: 0000-0002-1296-3440

ÖZET

I. 1914'e tarihlenen Vortisizm, avangard yapısıyla İngiltere'nin modernizme özgün katkı sağlayan tek sanat hareketidir. Wyndam Lewis, Vortisist resimlerin içsel bir girdap etkisi yaratarak tıpkı Kübizm'de olduğu gibi yeni bir görme biçimini önerdiğini ifade etmiştir. Biçimsel özelliklerinde Kübizm etkisi taşısada da Vortisizm'in ana ilham kaynağı Fütürizm'dir. Fütüristler, dönemin modernist eğilimleri doğrultusunda, teknolojik gelişmeleri, hız ve makine estetiğini merkeze alan yaklaşımlarıyla endüstriyelleşen dünyanın hareket algısını görüntüde saptama çabasıyla bir araya gelen sanatçılardır. Makine çağını, hızı ve dinamizmi, kısacası modern olan her şeyi benimseyerek sanatın çağın gereklilikleriyle özdeşleşmesini savunan Vortisizm mevcut benzerliklerden ötürü Fütürizm'in İngiltere'deki karşılığı olarak yorumlanmıştır.

II. Savaş mekanizmasının Fütüristler üzerindeki ilham verici etkisi Vortisistler için de geçerli olmuştur; ancak Fütüristler'in savaşı yücelten tavrına karşılık Vortisistler savaşa ölçülü bir hayranlıkla yaklaşmışlardır. Vortisistler'in yüksek teknoloji ve makine estetiğine karşı övgü dolu yaklaşımları sanat edimlerine de doğrudan yön vermiştir. Vortisistlerin bir kısmı asker ve savaş sanatçısı olarak hizmet vermek üzere I. Dünya Savaşı'na katılmış; savaşın yarattığı yıkıma birinci elden tanık olmalarıyla hareket kesintiye uğramış; süreç içerisinde de etkisini yitirmiştir.

III. Vortisizm'in en bilinen işlerinden olan Jacob Epstein'in 1913-15 tarihli "The Rock Drill" adlı yapıtı, savaşın öncesini ve sonrasını imleyen iki versiyonuyla savaşın tahribatının temsiline dönüşmüştür. Yapıtın ilk versiyonu Epstein'in I. Dünya Savaşı öncesi makine estetiğine olan tutkusunu yansıtır biçimde gerçek bir kaya matkabının, üzerine yerleştirilmiş robotumsu bir figür tarafından çalıştırılmasını gösterir. Yapıt bu haliyle yaklaşmakta olan makine çağına adapte olmuş; mekanik, yeni bir insan tipini müjdelere. Gücünü üzerinde yükseldiği makineli tüfek benzeri matkaptan, sembolik fallusundan alan bu figür babasının/yaratıcısının yani Epstein'in yasasına tabi olarak; özneliğini ilan eder. Ancak, savaşın yarattığı yıkımın tekinsiz simgesi haline gelen Rock Drill, makinelere karşı tutumu değişen Epstein tarafından nihayi versiyonuna; matkaptan ayrılmış, belden aşağısı, sol eli ve sağ kolu kesilmiş bir büst olarak bronz döküm versiyonuna dönüştürülmüştür. Epstein'in eylemi, yaratıcısı tarafından etkisiz hale getirilen Rock Drill'in, gücünü aldığı heybetli makineden, fallusundan yoksun bırakılması, sembolik düzende babanın kastrasyonuna uğramasıdır.

Anahtar Kelimeler: Vortisizm, Kastrasyon, Rock Drill Heykeli, Jacob Epstein

THE ROCK DRILL SCULPTURE AS A SIGNIFIER OF CASTRATION OF THE PHALLUS

ABSTRACT

Vorticism, dating back to 1914, is the only art movement in England that made an original contribution to modernism with its avant-garde structure. Wyndam Lewis stated that Vorticist paintings create an internal vortex effect and suggest a new way of seeing, just like in Cubism. Although it has the influence of Cubism in its formal features, the main inspiration of Vorticism is Futurism. Futurists are artists who came together in an effort to determine the perception of motion of the industrialized world in the image, with their approach centered on technological developments, speed and machine aesthetics, in line with the modernist tendencies of the period. Vorticism, which advocates the identification of art with the necessities of the age by adopting the machine age, speed and dynamism, in short, everything modern, has been interpreted as the equivalent in England of Futurism due to the existing similarities.

The inspiring effect of the war mechanism on the Futurists was also valid for the Vorticists; however, the Vorticists approached the war with a moderate admiration, despite the Futurists's attitude of glorifying war. The laudatory approach of the Vorticists to high technology and machine aesthetics has also directly guided their art acts. Some of the Vorticists participated in World War I to serve as soldiers and war artists; the movement was interrupted as they witnessed firsthand the destruction caused by the war; lost its effect in the process.

One of the most well-known works of Vorticism, Jacob Epstein's work "The Rock Drill" (1913-15) has turned into a representation of the destruction of the war with its two versions that mark before and after the war. The first version of the work shows Epstein's passion for pre-World War I machine aesthetics, operating a real rock drill by a robotic figure placed on it. As such, the work has adapted to the approaching machine age; mechanical heralds a new type of human being. This figure, which derives its strength from the machine-gun-like drill on which it stands and its symbolic phallus, is subject to the law of its father/creator, namely Epstein; declares its becoming-subject. However, Rock Drill, which has become the uncanny symbol of the destruction caused by the war, was turned into its final version by Epstein, whose attitude towards machines changed; detached from the drill and transformed into a bronze cast version as a bust with the waist, left hand, and right arm cut off. Epstein's action is the deprivation of Rock Drill, from the majestic machine from which he got his power, and the castration of the phallus by the father on the symbolic order.

Key words: Vorticism, Castration, Rock Drill Statue, Jacob Epstein

JANNIS KOUNELLIS'İN YAPITLARINDA TOPLUMSAL HAFIZA VE ANIMSATICILAR

Dr. Öğr. Üyesi Halil DAŞKESEN
ORCID: 0000-0003-0606-5721

ÖZET

Tarihin her döneminde sanat yapıtı toplumun sosyal ve kültürel değerlerini yansıtan bir anlayışla üretilmiştir. Özellikle de bazı sanat hareketleri ve temsilcileri bu değerlerin sanat yapıtı aracılığıyla aktarımı konusunda toplumsal hafızayı ve zihinsel veya görsel anımsaticıları referans almıştır. Bu yönde üretim yapan sanatçılar üretim anlayışları ve kavramsal kaygıları açısından izleyiciyle kendi yarattıkları ikonografileri ve sanatsal dilleri sayesinde iletişim kurabilmektedir. Jannis Kounellis'de Arte Povera sanat hareketini öncülerinden biri olarak bu iletişim dilini kullanan sanatçılar arasındadır.

Jannis Kounellis gündelik kullanım nesnelere olarak nitelendirilebilecek hayatın içinden organik ve inorganik nesnelere, endüstriyel malzemeler ve canlı insan veya hayvanların kullanıldığı enstalasyonlar yapmıştır. Yapıtlarında edebi metinler, müzik, şiir ve ikonografik unsurlardan yararlanan sanatçı, mekânsal çözümlerini ve kurgularını kişisel deneyimleri ve toplumsal hafıza üzerinden oluşturmuştur. Kendisini hümanist bir sanatçı olarak tanımlayan Kounellis'in bu yaklaşımının temelinde sosyal ve kültürel kodlar bulunmaktadır. Bu açıdan araştırmanın ana eksenini sanatçının toplumsal hafıza ve kişisel deneyimlerine dayanan yapıtlarının kuramsal ve görsel çözümlenmesi oluşturmaktadır. Nitel bir araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada sanatçının eserlerinin çözümlenmelerinin yanı sıra sanatçının oluşturduğu evrensel iletişim dilinin ve kişisel ikonografisinin tercümesinin yapılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Heykel, Enstalasyon, Jannis Kounellis, Arte Povera

SOCIAL MEMORY AND REMINDERS IN JANNIS KOUNELLIS' WORKS

ABSTRACT

Throughout the whole of human history, works of art have been created with the understanding that they should represent the social and cultural values of the society. Some art movements and their representatives, in particular, have used social memory and mental or visual reminders as references in the transmission of these values via artwork. Thanks to their unique iconography and artistic language, artists who create in this direction are able to communicate with the audience about their production understanding and conceptual concerns. One of the artists who is considered as a pioneer of the Arte Povera movement is Jannis Kounellis who uses this communication language.

Jannis Kounellis has created installations in which organic and inorganic elements, industrial materials, living people or animals, and other items that may be classified as objects of daily life are used. The artist constructed

his spatial analyses and fictions based on his own personal experiences as well as his social memories. He achieved this by incorporating materials such as literary texts, music, poetry, and iconographic elements into his works. This approach of the self-described humanist artist Kounellis is based on social and cultural codes. In this regard, the primary focus of the study is on doing a theoretical and visual analysis of the works created by the artist that is influenced from both social memory and personal experiences. In this study, which employs a qualitative research approach, the objectives are to analyze the works of the artist and interpret the global communication language and personal iconography that the artist has created.

Keywords: Sculpture, Installation, Arte Povera, Jannis Kounellis

ALTERNATİF BİR ÖĞRENME BİÇİMİ OLARAK SAHNE TASARIMI ÖĞRENCİ SERGİLERİ

Dr. Öğr.Üyesi Işınsoy ERSAN ÖZTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sahne Sanatları Bölümü Sahne Tasarımı Anasanat Dalı

ORCID: 0000-0002-0946-7163

ÖZET

Öğrenme, doğumdan itibaren tüm insanlar için sürekliliği olan bir deneyimdir. Dolayısıyla, öğrenme deneyimi örgün eğitim öncesinde, sırasında ve sonrasında da devam etmektedir. Bu deneyim, okullar bünyesinde kurumsal olduğu kadar, okul dışında da devam eder ve günlük hayatın her anına yayılabildiği gibi müze ve kurs çatısı altında da gerçekleşebilir. Çalışmanın konusu, okullardaki formel eğitimin informal eğitim ortamlarıyla desteklenmesi, öğrenmenin anlamlandırmasına yardım etmesi, aynı zamanda öğrencinin kendi günlük hayatında bireysel olarak bilgiyi anlamlandırması için uygun yollardan biri olarak öğrenci sergilerini içermektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü Sahne Tasarımı Anasanat Dalı'nın öğrenci sergileri bu bağlamda okul bünyesinde gerçekleştiği için formel eğitimin bir parçasıdır. Yine de formel sistemin kriterleri çerçevesinde sınıf içi bir değerlendirmeye tabi değildir. Bu bağlamda formel çatı altında informal bir öğrenme deneyimi olarak varsayılabilir. Dersler sergilerden farklı olarak, not yaptırımları sebebiyle öğrenciyi farklı şekilde motive etmekte ve onay mekanizması olarak öğretim elemanının kesin denetimini içermektedir. Öğrenciler, hazırlık ve sergi etkinliğinde, eserlerini nasıl sergileyeceklerini ve taşımaya uygun hale getireceklerini önce planlar, sonra uygular, uygulamayı sonucunu yerinde görerek değerlendirir, bu yolla denetler ve gerekiyorsa düzeltme yaparlar. Bu çalışma sergi etkinliğinin öğrencinin daha etkin bir konuma geçtiği yetişkin öğrenme teorilerinin tarif ettiği deneyime daha yakın durduğunu açıklamayı hedeflemektedir. Sonuç olarak çalışma öğrencilerin projelerini, diğer öğrencilerin işleri ile birlikte daha geniş bir perspektiften görebildiğini; sergi izleyicilerinin takdiri doğrultusunda kendi ürünlerinin değerini fark etme ve değerlendirme şansı bulabileceklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sahne Tasarımı, Eğitim, Sergi, Güzel Sanatlar.

STAGE DESIGN STUDENT EXHIBITIONS AS AN ALTERNATIVE LEARNING FORM

ABSTRACT

Learning is a continuous experience for all people from birth onwards. Therefore, learning experience continues before, during and after formal education. This experience is institutionalized within schools as well as outside of schools and can take place in museums and courses as it does in every moment of daily life. The subject of the study includes student exhibitions as one of the appropriate ways to support formal education in schools with informal educational environments, to help contextualization of learning, and at the same time to help students make sense of knowledge in their daily lives. In this context, the student exhibitions of Dokuz Eylül University Faculty of Fine Arts, Department of Performing Arts, Department of Stage Design are a part of formal education as they take place within the school. Nevertheless, they are not subject to an in-class evaluation within the

framework of the criteria of the formal system. In this respect, it can be assumed as an informal learning experience under a formal system. Unlike exhibitions, lectures motivate students differently due to grade sanctions and involve the strict supervision of the instructor as an approval mechanism. During preparations and exhibition, students first plan how they will exhibit their artworks and make them suitable for transportation, then they implement them, evaluate the results of the implementation by seeing the results on site, and in this way they supervise and make corrections if necessary. This study aims to explain that the exhibition as an activity is closer to the experience described by adult learning theories in which the learner takes a more active position. As a result, the study aims to show that students can see their projects from a broader perspective, together with the work of other students, and that they can have the chance to realize and evaluate the value of their own products in line with the appreciation of the exhibition audience.

Key words: Stage Design, Education, Exhibition, Fine Arts.

KAZANCI BEDİH ANADOLU GÜZEL SANATLAR LİSESİ RESİM BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN YAKIN ÇEVRE KÜLTÜRLERİNE YÖNELİK İLGİ VE BİLGİLERİ (GÖBEKLI TEPE ÖRNEĞİ)

Seda AKALIN

Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Fine Arts Education,
Department of Gazi University Faculty of Fine Arts, Department of Art Education Teknikokullar 06500/ANKARA
Erol BATIRBEK

Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Fine Arts Education,
Department of Gazi University Faculty of Fine Arts, Department of Art Education Teknikokullar 06500/ANKARA

ÖZET

Tarihsel olarak oldukça derin kökenleri bulunan kültür kavramı, bir medeniyeti oluşturan temel unsurların başında gelmektedir. İnsanlık tarihi boyunca farklı coğrafyalarda birçok medeniyet yaşamıştır. Bu medeniyetler, yaşadıkları döneme ait olan pek çok kültürel unsuru, sonraki kuşaklara aktararak, insanlığın kültürel mirasına katkıda bulunmuşlardır. Bu kadim medeniyetlerin bırakmış oldukları kültürel mirasın bir kısmı günümüze ulaşamamış bir kısmı ise hala keşfedilmeyi beklemektedir. Bu bağlamda insanlık tarihinin bilinmeyen dönemlerini aydınlatacak önemli keşiflerden birisi Şanlıurfa il sınırları içerisindeki Göbeklitepe ören yeri olmuştur. Tarihin karanlık dönemlerine ışık tutacak olan Göbeklitepe, kültürel tarih açısından bütün insanlığı ilgilendirmesinin yanında, yakın kültür çerçevesinde ise Şanlıurfa için büyük önem arz etmektedir. Tarihin sıfır noktası şeklinde nitelendirilen Göbeklitepe, birçok medeniyete ve farklı kültürlere ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa için yakın kültür noktasında yeni bir vizyonu da beraberinde getirmektedir. Dünyada her alanda görülen globalleşme olgusundan kültür de üzerine düşen payı almaktadır. Farklılıkların gözardı edildiği bu kültür ortamında yerel kültürlerin önemi aslında daha da artmaktadır. Şanlıurfa için oldukça önemli bir tarihi ve kültürel değer olan Göbeklitepe'nin özellikle de güzel sanatlar eğitimi kapsamında öğrenim gören öğrencilerin, evrensel kültürün yanında yakın/yerel kültüre karşı olan farkındalıkları oldukça önemlidir. Çalışmamızda bu noktadan yola çıkılarak, Güzel sanatlar lisesi 4. sınıf öğrencilerinin yakın kültürler hakkındaki ilgi ve bilgilerinin Göbeklitepe örneği üzerinden incelenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Göbeklitepe, kültür, Güzel Sanatlar Liseleri

INTEREST AND INFORMATION OF KAZANCI BEDİH ANADOLU FINE ARTS HIGH SCHOOL ART DEPARTMENT STUDENTS IN NEAR SURROUNDING CULTURES (GOBEKLI TEPE EXAMPLE)

ABSTRACT

The concept of culture, which has historically had rather deep roots, is one of the main elements that make up a civilization. Throughout the history of mankind, many civilizations have lived in different geographies. These civilizations have contributed to the cultural heritage of humanity by transferring many cultural elements

belonging to the period in which they lived to subsequent generations. Some of the cultural heritage left by these ancient civilizations has not reached our days, while some of it is still waiting to be discovered. In this context, one of the important discoveries that will illuminate the unknown periods of human history has been the Göbeklitepe ruins within the borders of Şanlıurfa province. Göbeklitepe, which will shed light on the dark periods of history, is of great importance for Şanlıurfa in terms of cultural history, as well as for the whole of humanity, and within the framework of close culture. Göbeklitepe, which is described as the zero point of history, also brings a new vision at the point of close culture for Şanlıurfa, which has been home to many civilizations and different cultures. Culture also takes its share of the globalization phenomenon seen in all areas of the world. In this cultural environment, where differences are ignored, the importance of local cultures actually increases even more. Göbeklitepe, which is a very important historical and cultural value for Şanlıurfa, is very important for students studying within the scope of fine arts education, especially for universal culture, as well as awareness of local /local culture is very important. Based on this point in our study, the high school of fine arts 4. it is aimed to examine and evaluate the interests and knowledge of grade students about close cultures through the example of Göbeklitepe.

Keywords: Sanliurfa, Göbeklitepe, culture, Fine Arts High Schools

MULTIPLE PROVISIONS FOR INTELLIGENT INTERNET OF UBIQUITOUS MUSIC THINGS

Marjit Roy

School of Computer Sc., Engg, and Applications (SCSEA), Dept. of Computer Science and Engineering, D Y Patil International University Akurdi, Pune-411044, Maharashtra, India

ORCID: 0000-0002-7874-8348

Debashis De

Centre for Mobile Cloud Computing (CMCC), Dept. of Computer Science and Engineering, Maulana Abul Kalam Azad University of Technology, WB Salt Lake City, Kolkata-700064, West Bengal, India

ORCID: 0000-0002-9688-9806

ABSTRACT

The ubiquitous computational musicology [1] is an research domain that comprehends the extended paradigm of ubiquitous computing, mobile music, sustainable musical composition, collaborative composition, and the Internet of Music Things (IoMT) [2-4]. In this contribution, we are to depict the intelligent figure of the musical orchestrations for collaborative interaction and musicological happenings which enables the evolving and ubiquitous computational musicology. Music composing is portrayed as the commotion-involved archetype hindered by the environmental and societal disciplines. Musicological orchestration can be a primarily contribution that provides an interaction depiction among the private domains of the musicians and the sustainable alcove [5] where the actions are repositied. As a consequence, the interaction platforms comprehend the interactive agents, computing tools, sustainable infrastructures, integrated activities, a methodological architecture for the qualitative musicological, and computational expansions in the contexts of ubiquitous musicology. Additionally, the ubiquitous musicology provides a music-making strategy which enable multiple end-users, active devices, musical sound sources, and instrumental performances in an integrated approach. It also supports in the domains of the mobility, social collaboration, device autonomy, context and content awareness. The significant modalities of the multiple intelligence that manifest the intelligent computational musicology framework in IoMT [2-3] can be the (a) Musical-rhythmic and harmonic intelligence [6] for incorporating sounds, rhythmic structures, and tonality, (b) Visual-spatial [6] to deal with spatial reasoning and visualisation ability, (c) Linguistic-verbal [6] to exhibit with the key musical words and languages, (d) Logical-statistical for performing with the mathematical logic, induced abstractions, significant reasoning, and critical thinking, (e) Bodily-kinesthetic [7] to feature physical motions and the capability to supervise objects proficiently, (f) Interpersonal-social skills to represent human sensitivity, emotions, and temperament in collaborative activities, (g) Intrapersonal-introspection [6-7] to perform with introspective and self-absorbed competences, (h) Naturalistic to adjust with the sustainable behaviours and socio-economic environments [5], (i) Existential or spiritual [6] perspectives, and (j) digital intelligence to frame human interactions with digital systems. Internet-enabled music composition [9-10] and teaching-learning platform is distinctive naturally and can overwhelm the crucial hazard of conventional learning environment. This contribution scrutinize the Internet

as an appropriate composing, reconstructing, teaching, and generating tool that can acclimatize multiple intelligences and learning predilections of multiple novices and can encompass an immense music teaching-learning involvements.

Keywords— Internet of Music Things; Sustainability; Ubiquitous musicology; Human-Centric Computing; Computational Musicology; Multiple Intelligence; Music teaching-learning.

References

- [1] Roy S, De D (2022) Sustainable Internet of Music Things towards the Ubiquitous Musicological Smart City. 3. Uluslararası Multidisipliner Bilimsel çalışmalar ve Küresel Uygulamaları Kongresi, Turkish Republic of Northern Cyprus.
- [2] Roy S, Sarkar D, Hati S, De D (2018) Internet of Music Things: an edge computing paradigm for opportunistic crowdsensing. *J Supercomput* 74 (11): 6069-6101.
- [3] Roy S, Biswas M, De D (2020) iMusic: a session-sensitive clustered classical music recommender system using contextual representation learning. *Multimed Tools Appl* 79 (33): 24119-24155.
- [4] Roy S, Sarkar D, De D (2021) DewMusic: crowdsourcing-based internet of music things in dew computing paradigm. *J Ambient Intell Human Comput* 12(2): 2103-2119.
- [5] Roy S, De D (2021) MuCon: Multidisciplinary Contextualization in Sustainable Internet of Music Things. International Dicle Scientific Research and Innovation Congress, Diyarbakir, Turkey.
- [6] Roy S, Maity S, De D (2022) MultiMICS: a contextual multifaceted intelligent multimedia information fusion paradigm, *Innovations in Systems and Software Engineering*, Springer.
- [7] Roy S, De D (2021) MultiMusT: Multifaceted Intelligence in Internet of Music Things. ULUSLARARASI BAKÜ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ, Baku, Azerbaijan.
- [8] Roy S, De D (2022) Intelligent Musicology: An Integrated Music Learning Outline Using Multiple Intelligences and Internet of Music Things. 6-ci BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALAR KONFRANSI, BURDUR MEHMET AKİF ERSOY UNİVERSİTETİ, Turkey.
- [9] Roy S, Sarkar D, De D (2020) Entropy-aware ambient IoT analytics on humanized music information fusion. *J Ambient Intell Human Comput* 11 (1): 151-171.
- [10] Roy S, Mukherjee A, De D (2023) MuSense: Sensor Data Fusion-inspired Intelligent Music Improvisation Framework in 5G-Internet of Music Things. In: *URSI-RCRS 2022*, IIT Indore, India.

RESSAM MÜMTAZ YENER'İN ESERLERİ ÜZERİNDEN RESİM SANATINDA MEKAN KAVRAMI**Eda BALABAN VAROL****Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Fine Arts, Department of Interior Architecture****ORCID: 0000-0002-5040-9352****ÖZET**

Sanat için mekan kavramı mimari olarak kavranan bir gerçeklikten öte; bir temsil alanıdır. Görsel sanatlarda üretilen her eser bulunduğu fiziki mekanın dışında, sanatçının mekan tasavvurunu da içinde barındırır. Bu yaklaşıma göre sanat için mekan, sanat eserinin bulunduğu bir sergi salonu değil; eserin içinde eserin sınırları ile tanımlı, eserdeki anlatının zeminidir. Özellikle resim sanatında mekan ışık, renk, biçimin her haliyle sanatçının imgeler dünyasındaki her detayı izleyiciye sunmaktadır. Eserin içindeki her figür gibi, mekan da temsilin bir parçası; sanatçının bir iletimidir. Bu perspektif ile yapılan bu araştırma, eserlerinde mekanı anlatının önemli bir unsuru olarak işleyen Çağdaş Türk Ressam Mümtaz Yener'in eserlerini incelemeyi ve mekan kavramının sanattaki karşılığını tartışmayı amaçlamaktadır. Yeniler Grubunun önemli temsilcilerinden olan Mümtaz Yener, eserlerinde genellikle toplumsal konulara yer vermekte; çok figürlü anlatılarında toplumsal bellekte kayıtlı mekanları kullanmaktadır. Eserlerinde İstanbul ile özdeşleşen mekan ve mekan öğelerini sıklıkla resmettiği görülmektedir. Bu eserlerde iyi ile kötü, eski ile yeni, doğu ile batı, aydınlık ile karanlık, gerçek ile hayal, varlık ile yokluk gibi tüm zıtlıkların temsil mekanları üzerinde işlendiği; bu zıtlıkları yorumlamada mekanların en önemli veri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmış; literatür taraması ile ulaşılan veriler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeniler Grubu, Mümtaz Yener, Resim, Çağdaş Türk Resmi.

THE CONCEPT OF SPACE IN PAINTING THROUGH THE WORKS OF PAINTER MÜMTAZ YENER**ABSTRACT**

The concept of space for art is more than an architectural reality; It is a representation space. Every work produced in the visual arts includes the artist's imagination of space, apart from the physical space in which it is located. According to this approach, the space for art is not an exhibition hall where the artwork is located; It is the ground of the narrative in the work, defined by the boundaries of the work. Especially in the art of painting, space presents every detail in the artist's world of images with every aspect of light, color and form. Like every figure in the work, space is also a part of the representation; It is a message from the artist. This research, made with this perspective, aims to examine the works of Contemporary Turkish Painter Mümtaz Yener, who uses space as an important element of the narrative in her works, and to discuss the meaning of the concept of space in art. Mümtaz Yener, one of the important representatives of the Yeniler Group, often includes social issues in her works; at the same time, he uses the places registered in the social memory in his multi-figured narratives. In his

works, it is seen that he often depicts the space and spatial elements identified with Istanbul. In these works, it is understood that all contrasts such as good and bad, old and new, east and west, light and dark, reality and imagination, existence and non-existence are processed on representation spaces and spaces are the most important data in interpreting these contrasts. In this context, qualitative research methods were used in this study; the data obtained through the literature review were interpreted.

Keywords: Yeniler Group, Mümtaz Yener, Painting, Contemporary Turkish Painting.

INTERNET OF MUSICAL BEHAVIOURS : AN EXTENDED MUSICOLOGICAL ONTOLOGY TOWARDS SUSTAINABLE HUMAN-CENTRIC MUSIC COMPUTING

Samarjit Roy

**School of Computer Sc., Engg, and Applications (SCSEA), Dept. of Computer Science and Engineering, D Y Patil
International University, Akurdi, Pune-411044, Maharashtra, India**

ORCID: 0000-0002-7874-8348

Debashis De

**Centre for Mobile Cloud Computing (CMCC), Dept. of Computer Science and Engineering, Maulana Abul Kalam
Azad University of Technology, WB Salt Lake City, Kolkata-700064, West Bengal, India**

ORCID: 0000-0002-9688-9806

ABSTRACT

Software-defined virtual musical instruments and the MIDI innovations acknowledge the crowd to utilise the sounds in the music composition and production contexts, where the composers can compel and orchestrate in complicated manners. This proposes a significant arrangement of artistic ability to the tech-savvy music arrangers or the analysers. Now-a-days, the technological advancements renovated the paths of musical presentations for performing, recording, producing, distributing, and consuming. It magnifies the productive artistic promises, reinforces the generations of emerging musical gestures, and upgrades the consumers' listening attires. The Internet of Music Things (IoMT) [1-4] is an evolving research paradigm entailing of the expansion of the traditional Internet of Things framework to the musicological artefacts. This paradigm is orchestrated at the convergence of computational musicology, the Internet of Things, man-machine collaboration, and intelligent automation. We can allude to the seven potential ingredients of musicology such as the rhythmic behaviours, melodic expressions, harmonization, Timbre effects, musical dynamics, reckoned textures, and the quality formations [5]. We can illustrate the Internet of Behaviours as the assortments and utility of sensed information to thrust human behaviours and induced sentiments. The wearable technologies, distinctive online commotions, and domiciliary electrical and electronic peripheral accumulate the data, that can afford treasured information on human-behaviours [6] and their domains of interests. It fetches optimum data analytics [7], behavioural assessments, and innovations along with the humanistic thinking altogether. When we listen to the music, that comforts us to have a delicate mood. The researchers observed that most of the human beings listen to music because of the regulations of their emotions and active sensations. In our projected framework, termed as, the Internet of Musical Behaviours, we are to consider the paradigm of convergence, where the computational assignments of musicology paradigms will be accomplished in the domain of sustainable Internet of Things to organise the remotely-orchestrated musical performances, smart and auto-tuning of the musical instruments, musical sonification, remote live mixing and mastering, transposition of the generative music and algorithmic composition [8], and elucidation towards the substantial music recommendation [4-5, 9] to the future music audience and listeners.

Keywords— Internet of Music Things; Musical Sustainability; Internet of Behaviours; Human-Centric Computing; Recommender systems; Computational Musicology.

References

- [1] Roy S, Sarkar D, Hati S, De D (2018) Internet of Music Things: an edge computing paradigm for opportunistic crowdsensing. *J Supercomput* 74 (11): 6069-6101.
- [2] Roy S, Biswas M, De D (2020) iMusic: a session-sensitive clustered classical music recommender system using contextual representation learning. *Multimed Tools Appl* 79 (33): 24119-24155.
- [3] Roy S, Sarkar D, De D (2021) DewMusic: crowdsourcing-based internet of music things in dew computing paradigm. *J Ambient Intell Human Comput* 12(2): 2103-2119.
- [4] Roy S, Mukherjee A, De D (2021) OrangeMusic: An Orange Computing-inspired Recommender Framework in Internet of Music Things. *Internet Technology Letters*.
- [5] Roy S, Chakrabarty S, De D (2017) Time-based raga recommendation and information retrieval of musical patterns in Indian classical music using neural networks. *IAES International Journal of Artificial Intelligence* 6(1): 33-48.
- [6] Roy S, Mukherjee A, De D (2022) IoHMT: a probabilistic event-sensitive music analytics framework for low resource internet of humanitarian musical things, *Innovations in Systems and Software Engineering*.
- [7] Roy S, Sarkar D, De D (2020) Entropy-aware ambient IoT analytics on humanized music information fusion. *J Ambient Intell Human Comput* 11 (1): 151-171.
- [8] Roy S, Mukherjee A, De D (2023) MuSense: Sensor Data Fusion-inspired Intelligent Music Improvisation Framework in 5G-Internet of Music Things. In: *URSI-RCRS 2022, IIT Indore, India*.
- [9] Roy S, De D (2023) Computational Thinking in Musicology: A Human-Centric Approach towards the Sustainable Internet of Music Things. *5th RSTC, WBSSTC, WB, India, 2023*.

3 BOYUTLU DİJİTAL GÖRSELLEŞTİRMEYE AİT ALGISAL İLETİŞİM BİÇİMLERİNİN POST TRUTH ÇAĞI EKSENİNDE İNCELENMESİ

Dr. Mehmet Sinan YUM
İstanbul Ticaret Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-0869-2967

ÖZET

Tasarım sanata yakın duran bir alandır hatta tasarımla sanat iç içe iki konudur. Toplumsal açıdan farklı bağlamlarda kullanılan Post-Truth kavramının tasarım alanında kullanılabileceği biçimlerden bir tanesi de sanal görselleştirmeyle ilgilidir. Güncel olarak tasarım, sanat, reklam, sinema, inşaat ve kozmetik sektörlerinde 3 boyutlu görselleştirme teknikleri kullanılmaktadır. Post-Truth çağında 'render' olarak tabir edilen 3b görselleştirme teknikleri, algısal olarak kullanıcı deneyimini artıran video ve resim formatında görsel içerikler oluşturmaktadır. Tasarımların sunulduğu görsellerdeki dünyanın vaat ettiği deneyimin yaşanan gerçek deneyimle örtüşmemesi, ürünlerin sanki özenilen hayat stillerine kullanıcıları ulaştıracağı algısının yanlışlığı, yaratılan duygusal çekicilik ile kişisel kanaatlerin oluşturduğu manipülasyon incelenmesi gereken bir konudur. Tasarım alanlarında kullanılan sanal görüntülerin vaat ettiği etkileşimle, üretimin ortaya çıkması sonucunda oluşan etkileşim aynı seviyede kullanıcı deneyimi oluşturamamaktadır. Bu durum render teknikleri aracılığıyla toplumsal ve sosyolojik görsel algı yönetimi açısından önem taşımaktadır. Render üretimin yarattığı fikir ne kadar derin olmalıdır? Fotorealistik bir görüntünün gerçekten ne kadar uzaklaşma hakkı vardır? gibi sorular sorulmalıdır.

Çalışmada Radiocity, Ray Tracing gibi render tiplerinin yarattığı görsel algının incelenmesi sonucunda 3b görselleştirmenin yarattığı manipülatif etkinin açıklanması hedeflenmektedir. Nihayetinde render teknolojilerinin öznel dokunuşlarla şekillendirilen nitelikleri sonucunda ortaya koyulan üretimlerin nesnel olduğunun söylenebilmesi şüphelidir. Sanal bir kurguyla yap-boz bir hikaye anlatımı yapan render üretimleri aslında olmayan bir düzenle ilgili algı yaratarak, tasarımcının öznel seçimleri ekseninde nesnel bir duygu oluşturmayı ve sempati toplamayı hedeflemektedir. Kişisel uzmanlık alanlarıyla konuyu ilişkilendirerek değerlendiren yazar, Post-Truth kavramını, bilgisayar görselleriyle yaratılan duygunun gerçek üretimle sanal üretim arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi amacıyla ele almaktadır. Bu bağlamda çalışma anahtar kelimelerle ilişki içinde literatür sunmanın yanı sıra sunulan vaka çalışmalarısıyla Post-Truth çağının 1960'lar fotorealizmine çağrışım yaptığı tartışılabilir çağdaş fotorealistik görselleştirme alanındaki etkilerinin belirlenmesini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 3b Görselleştirme, Etkileşim ve Kullanıcı Deneyimi, Foto Realizm, Görsel İletişim Tasarımı, Post-Truth.

INVESTIGATION OF PERCEPTIVE COMMUNICATION FORMS OF 3D DIGITAL VISUALIZATION CENTERED ON THE POST TRUTH AGE

ABSTRACT

Design is a field that is close to art, even design and art are two intertwined subjects. One of the ways in which the concept of Post-Truth, which is used in different social contexts, can be used in the field of design is related to virtual visualization. Currently, 3D visualization techniques are used in design, art, advertising, cinema, construction and cosmetics sectors. In the Post-Truth era, 3D visualization techniques, called 'rendering', create visual content in video and image formats that perceptually increase the user experience. The fact that the experience promised by the world in the visuals in which the designs are presented does not coincide with the real experience, the false perception that the products will bring the users to the desired lifestyles, the emotional appeal created and the manipulation created by personal opinions are issues that need to be examined. The interaction promised by the virtual images used in design areas and the interaction resulting from the emergence of production cannot create the same level of user experience. This situation is important in terms of social and sociological visual perception management through rendering techniques. What decision should deepen the idea created by rendering? How far away does a photorealistic image have from reality? such questions should be asked.

In the study, it is aimed to explain the manipulative effect created by 3d visualization as a result of examining the visual perception created by render types such as Radiosity and Ray Tracing. Ultimately, it is doubtful that the productions produced as a result of the subjective touches of the rendering technologies can be said to be objective. Render productions that make a jigsaw storytelling with a virtual fiction create a perception about an order that does not actually exist, aiming to create an objective feeling and attract sympathy on the axis of the designer's subjective choices. Evaluating the subject by associating it with his personal areas of expertise, the author deals with the concept of Post-Truth in order to determine the similarities and differences between real production and virtual production of the emotion created by computer visuals. In this context, the study includes not only presenting literature in relation to keywords, but also identifying the effects of the Post-Truth era in the field of contemporary photorealistic visualization, which can be argued to evoke 1960s photorealism with the presented case studies.

Key words: 3D Visualization, Interaction & User Experience, Photo Realism, Visual Communication Design, Post-Truth.

İŞ GARANTİSİ PROGRAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Kerem KİPER
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
ORCID: 0000-0001-9550-6458

Dr. Öğr. Üyesi Evren DENKTAŞ
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
ORCID: 0000-0001-8921-1119

ÖZET

Bu çalışma, Modern Para Teorisi (MPT) veya neo-chartalizm olarak bilinen görüşün destekçileri tarafından ileri sürülen iş garantisi (İG) programını (ya da devletin nihai işveren olma rolünü) eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Kökleri post-Keynesyen iktisatta olan MPT, tıpkı post-Keynesyen yaklaşım gibi para arzının içselliğini kabul etmekte, fakat esas vurguyu vergi temelli paraya (chartal, ferman ya da itibari para) yapmaktadır. Dalgalı döviz kuru rejimi uygulayan ve kendi parasını üreten egemen bir devletin, kendi parası cinsinden her şeyi satın alabilecek güçte olduğunu ileri süren bu yaklaşım, devletlerin işsizlik sorununu çözmek için, çalışmak isteyen ve çalışmaya hazır olan herkese, sabit bir ücretle kamu işi teklif ederek iş garantisi sağlaması gerektiğini söylemektedir. Bu cesur savın dayanak noktalarından birisi fonksiyonel maliye yaklaşımıdır. Post-Keynesyenlerin de çoğunlukla benimsediği bu yaklaşıma göre, kamu bütçesindeki açık veya fazlalar eleştirirken, uygulanan iktisat politikalarının fonksiyonları dikkate alınmalıdır. Buna göre, tam istihdam, adil gelir dağılımı veya enflasyonu kontrol etme gibi amaçlarla devletler, ellerindeki mali ve parasal araçları etkin şekilde kullanmalıdır. Tam istihdamı sağlamak üzere hayata geçirilebilecek bir İG programının önündeki en büyük engellerden birisi, dövize duyulan ihtiyaçtır. Nitekim özellikle gelişmekte olan bir ülke, üretim ve yatırım süreçlerinde ihtiyaç duyduğu kaynaklara erişebilmek için ulusal parasını yabancı paralara çevirmek durumunda kalacaktır. Bu durumun, programın uygulanmasında hayati koşul olarak vurgulanan parasal egemenliği zedeleyeceği açıktır. MPT teorisyenleri ise programın önündeki engelleri çoğunlukla reel kısıtlarla ilişkilendirmekte ve İG programının bu reel kısıtları bertaraf edebileceğini ileri sürmektedirler. Bu çalışmada, serbest piyasa ekonomisinin kendiliğinden tam istihdamı sağlayacak mekanizmalara sahip olmadığı gerçeğinden hareketle, devletin bunu bir İG programı ile başarabilme yetisinin olup olmadığı, teorik düzlemde ve önündeki kısıtlar dikkate alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Garantisi, Devletin Nihai İşveren Olması, Maliye Politikası, Fonksiyonel Maliye, Modern Para Teorisi.

A CRITICAL REVIEW OF THE JOB GUARANTEE PROGRAM

ABSTRACT

This study critiques the job guarantee (JG) program (or the state's role as the employer of last resort) put forward by supporters of Modern Monetary Theory (MMT) or neo-chartalism. MMT accepts the endogeneity of the money supply just like the post-Keynesian approach but focuses on tax-driven money (chartal, or fiat money). Accordingly, as long as a sovereign state follows a floating exchange rate regime and creates its own money, it can provide a job guarantee program by offering public jobs with a fixed wage to anyone who wants to work to solve the unemployment problem. One of the pillars of this bold argument is the functional finance approach. This approach, widely adopted by post-Keynesians, asserts that one should consider the functions of the implemented economic policies to evaluate whether the public budget deficit or surplus is good or bad. States should use their fiscal and monetary tools effectively for purposes such as full employment, fair income distribution, or controlling inflation. One of the biggest obstacles to a JG program that can be implemented to ensure full employment is the need for foreign exchange. Specifically, a developing country would have to convert its national currency into a foreign currency to access the resources it needs for production and investment processes. This situation will jeopardize monetary sovereignty, which is a critical component of the program. MMT theorists, on the other hand, associate the obstacles to the program with real constraints and argue that the JG program can eliminate them. In this study, based on the fact that the free-market economy does not have mechanisms to provide full employment by itself, we examined whether the state has the ability to achieve this target with a JG program on a theoretical level and considering the constraints in front of it.

Key words: Job Guarantee, Employer of Last Resort, Fiscal Policy, Functional Finance, Modern Monetary Theory.

GİRİŞ

İşsizlik, sadece üretim ve gelir kayıplarına yol açan iktisadi bir olgu değil, ayrıca, suç oranlarını artıran, toplumdaki dışlanma hissiyatının oluşmasına sebep olan, mutsuzluk, kaygı, hastalık üreten sosyal bir problemdir. Anaakım iktisat ders kitaplarında, işsizlik çoğunlukla iradi (gönüllü) bir olgu veya tam istihdamdan geçici bir sapma olarak ele alınır. Bireyler, cari ücret düzeyinde çalışmak yerine boş zamanı tercih edebilirler. Problemin böyle basit bir tercihe indirgenemeyeceği son derece açıktır; nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü –ILO (2022)'ye göre dünyada işsiz insan sayısı 2020 yılında pandeminin de etkisiyle rekor kırarak 224 milyona ulaşmıştır.¹

¹ Covid-19 salgını bir pandemiye dönüşerek, küresel anlamda önemli bir ekonomik yavaşlama, toplam talepte ani bir daralma ve gelecekle ilgili kötümser beklentilere yol açarak işsizlik sorununu ciddi anlamda artırmış ve daha görünür kılmıştır. 2019 yılında 186 milyon olarak gerçekleşen işsiz sayısını ILO (2022), 2022 yılında 207 milyon ve 2023 yılında 203 milyon kişi olarak tahmin etmektedir.

David Ricardo gibi Klasik politik iktisatçılar işsizliği, bölüşüm ilişkileri üzerinden incelemişler ve toplumda yaratacağı olumsuz sosyal problemleri vurgulayarak ele almışlardır (Kaboub, 2007, s.3). Marx (2011, s. 617, 618)'a göre ise sanayi kapitalizminde “yedek işsiz ordusu” adını verdiği işsizler yığını son derece önemli bir role sahiptir. Kapitalistler bu işsizler ordusunu ekonominin genişleme evresinde rahatça kullanabilirken, bir durgunluk sırasında işçileri yedek orduya gönderme tehdidiyle, ücretlerini düşük tutarak yüksek kârlılıklarını sürdürebilirler.

Günümüzde ise işsizlik anaakım iktisada göre normal bir durumdur. Ekonomik sistemden kaynaklanmayan, bireysel bir meseledir. Phillips eğrisi yaklaşımı, fiyat istikrarı ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki kurar. Yani işsizliği azaltmanın maliyeti enflasyondur (Aslan, 2021, s. 1, 2). Dolayısıyla anaakım iktisada göre tam istihdam, sabit bir enflasyon oranıyla ilişkili olan, bir diğer deyişle, enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranıdır (NAIRU) (Ball ve Mankiw, 2002, s.115). Benzer bir anaakım yaklaşım ise tam istihdamı, denge reel ücret tarafından (toplam emek talebi ve arz eğrilerinin kesiştiği noktada) belirlendiği varsayılan bir doğal işsizlik oranı ile ilişkilendirir: Burada tüm işsizlik, denge ücret düzeyinde gönüllü olarak çalışmak istemeyen kişilerden oluşur (Wray, 2003, s. 13).¹ Dolayısıyla, 20. Yüzyılın sonlarına doğru şekillenen neoliberal politikalar, iktisat politikalarında ve daha öncelikli olarak iktisadi hayata ilişkin hedefler ve beklentilerde radikal değişiklikler yaratmıştır. Artık işsizlik “normal” ya da “doğal” bir olgu olduğu için devletlerin bu doğal mesele karşısında yapabilecekleri pek bir şey yoktur; fakat enflasyon çok daha ciddi bir problemdir. Bu görüşler, iktisat politikalarında da fiyat istikrarını öncelemeyi, yani bunu sağlayacak para politikalarını (faiz oranlarını ayarlayarak enflasyon hedeflerine kilitlenmek gibi) merkeze almayı gerektirmiştir. Maliye politikaları ise, bütçe dengesini sağlayacak şekilde tasarlanmalı, bütçe açıklarından kaçınılmalıdır.

Tam istihdamı, bir doğal oran konseptinin dışında ele alan ve piyasanın kendiliğinden tam istihdamı sağlayamayacağını ileri süren görüşlerin başında, Keynesyen/post-Keynesyen yaklaşımlar gelmektedir. Buna göre devlet, özellikle istihdam ve gelir dağılımı gibi hayati konularda ekonomiye sürekli müdahale etmelidir. Müdahalenin çeşitli araçları olsa da, en yaygın maliye politikalarıdır. Bunun yanında, özellikle yakın dönemde popülerliği artan ve post-Keynesyen görüşlerden beslenen Modern Para Teorisi (MPT), devlete bir nihai işveren olma (employer of last resort–ELR)² fonksiyonu yüklemekte yani devletin vatandaşlarına iş garantisi (İG; job guarantee–JG) sunması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre devlet, çalışmak isteyen herkese sabit bir ücretle kamu hizmeti görececek bir iş sağlayabilir. Devlet bütçesinden finanse edilen böylesi bir program, işsizliği ortadan kaldıracak ve ekonomik ve sosyal adaleti hedefleyecektir. Öte yandan, bu program kapsamında ödenecek ücretin

¹ Bazıları ise tam istihdamı, yalnızca geçici (friksiyonel) işsizlik (örneğin, mevsimlik işçiler) ile yapısal işsizliğin (örneğin, boş işler için gereken beceriler ile işsizlerin becerileri arasındaki uyumsuzluk nedeniyle) görüldüğü bir durumla ilişkilendirir. Bu tanıma göre tam istihdam, %1-2 düzeyindeki işsizlikle uyumludur. (Wray, 2003, s. 13).

² Bu terimi ilk defa 1960'larda ünlü iktisatçı Hyman Minsky, merkez bankalarının son kredi merci (lender of last resort) olmaları fonksiyonlarına atıfla kullanmıştır.

işgücü piyasalarındaki mevcut yapıyı bozmayacağı, yani programın önerdiği ücretin, mevcut asgari ücrete yakın bir düzeyde sabitlenmesiyle, fiyat istikrarının sağlanacağı da ileri sürülmektedir (Mosler, 1997, s. 168).

Bu çalışmada, piyasa mekanizmasının kendiliğinden tam istihdamı sağlayacak (otomatik) mekanizmalara sahip olmadığı gerçeğinden hareketle, devletin uygulayabileceği politikalarla bunu başarabilme yetisinin olup olmadığı, teorik düzlemde ve önündeki kısıtlar dikkate alınarak incelenecektir. Böylelikle, İG programının tanıtılması, olası yararları, finansmanı ve programın önündeki kısıtlar ele alınacaktır. Çalışmanın temel motivasyonu, insanlığın en önemli problemlerinden birisi olan işsizliği devletlerin ortadan kaldırayabileceğini ileri süren İG programını ve bu doğrultudaki iktisat politikalarını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektir.

Çalışmanın girişini izleyen birinci bölümünde, İG programının teorik arka planı incelenecek, bu doğrultuda programın dayanak noktaları olan MPT ve fonksiyonel maliye görüşleri ele alınacaktır. İG programının işleyişi ve teorik detaylarının incelendiği ikinci bölümden sonra, üçüncü bölümde programın uygulanmasının önündeki engeller tartışılacaktır. Çalışma, sonuç yerine yapılan bir genel değerlendirme ile sonlandırılacaktır.

8. TEORİK ARKA PLAN: MODERN PARA TEORİSİ VE FONKSİYONEL MALİYE

İG programının arkasında Modern Para Teorisi'nin dayanağı olan vergi temelli para¹ görüşü ve fonksiyonel maliye yaklaşımı yatmaktadır. Vergi temelli para talebine dayanan neo-Chartalist görüşte paranın çağdaş biçimi, chartal adındaki itibari–yani ferman para vurgulanır. Para olarak çeşitli metaller ya da kağıt kullanılabilir ancak bu para, değerini arkasındaki itibardan alır. Neo-Chartalizm'e göre para, devletin vergi, ceza, harç ödemelerinde kabul ettiği her şeydir ki bu, parayı devletin yarattığı anlamına gelir. Devlet kurumlarına yapılan ödemeler bu para cinsinden kabul edildiği için, bir fermanlı ödeme aracı gibidir. Dolayısıyla bu görüşün savunucularına göre para, devletin vatandaşlara vergi borcu yükleyebilme gücünü göstermektedir (Shaikh, 2018, s. 618, 623).

Vergi temelli para görüşünün tarihçesi oldukça eskiye dayanmaktadır. İzlerine Smith'ten Keynes'e, Knapp'ten Lerner ve Minsky'ye kadar ulaşmak mümkündür (Işık, 2009, s. 143). Tüm modern devletler parasal bir vergi yükümlülüğü uygular ve genellikle bunu kendi para birimleri cinsinden tahsil ederler. Bu sebeple devletlerin bu para birimini yaratma yükümlülükleri vardır. Özel kesim, vergi borçlarını ödeyebilmek amacıyla, bu para birimini kazanmak için çabalayacaktır. Yani devletler, vergiler vasıtasıyla, tekelci konumda oldukları yükümlülüklerine talep yaratırlar. Öte yandan, insanlar sadece vergi ödemek için para talep etmezler ve paranın tek kaynağı devlet değildir. Ancak bu durumlar çok önemli bir fark yaratmaz, çünkü devletin ihraç ettiği ve vergileri topladığı para genel olarak kabul görür (Wray, 2003, s. 4, 5; Mosler, 1997, s. 169).

Modern Para Teorisi'nin İG programı gibi radikal bir öneride bulunmasını sağlayan görüş, devletin harcamalarını yapmak için vergi tahsilatına ihtiyaç duymadığı iddiasıdır. Vergiler, yukarıda açıklandığı üzere, vatandaşların (devletin tekelci olarak ihraç ettiği) parayı talep etmesine yol açar. Devlet, yaptığı mal ve hizmet alımlarını (yani

¹ Benzer anlamlara gelmek üzere, devlet parası, chartal para (ferman, itibari ya da fiat para) kavramları da kullanılabilir.

harcamalarını), topladığı vergiye nispeten azaltırsa (bütçe fazlasına yönelirse), bu klasik anlamda enflasyonu düşürmek için ekonomik yavaşlamaya gitmekle eşdeğer bir sonuç üretecektir (Wray, 2003, s. 8). Son tahlilde hazinenin yaptığı harcamalar ve/veya MB'nin açık piyasa işlemleri yaparak, bankalara kredi vererek veya döviz alarak yaptığı harcamalar, özel sektöre ihtiyaç duyduğu ulusal parayı (özel kesimin vergileri ödediği parayı) sağlamaktadır. (Mosler, 1997, s. 174).

Devletin harcama yapmak için vatandaşın parasına ihtiyaç duymadığı, aksine vatandaşın vergisini ödemek için devletin parasına ihtiyaç duyduğu yaklaşımı kabul edildiğinde, hükümet harcamalarının vergiler ve/veya borçlanma (devlet tahvilleri) ile finanse edilmesine gerek yoktur (Işık, 2009, s. 144). Dolayısıyla bu görüşte devlet bütçesi, ekonominin eline geçen parayı ayarlayan bir araç olarak ele alınır. Bu durumda bütçe açıkları devletten özel kesime para transferi yaparken, bütçe fazlası, devletin harcadığından daha fazlasını geri alması anlamına gelir. Modern Para Teorisyenleri (buradan sonra MPT'ciler), fonksiyonel maliye görüşüne dayanarak bütçe açığının iyi veya kötü bir şey olduğunu söylemezler (Kelton, 2020, s. 43).

Abba Lerner (1943, s. 39)'ın fonksiyonel maliye görüşü, izlenecek makroekonomik politikaları peşinen iyi veya kötü diye sınıflandırmak yerine, o politikaların göreceği işleve (fonksiyona) odaklanılması gerektiğini belirtmektedir. İG programı kapsamında devlet, tam istihdamı sağlamak gibi son derece önemli bir amaca odaklanıyorsa, bunun finansmanı için verilecek bütçe açığının bir önemi yoktur. Nitekim böyle bir program büyük ihtimalle bütçe açıklarına yol açacaktır. Öte yandan Lerner'a göre, bütçe açıkları enflasyona yol açmadığı sürece aşırı harcamadan bahsedilemez. Devletin yaptığı harcamaların miktarı, cari fiyatlardan tüm mal ve hizmetleri satın alabilecek tutarda olmalıdır (Kaboub, 2007, s. 8). Harcamalar çok yüksek ise enflasyon, çok düşük ise deflasyon, yani işsizlik ortaya çıkacaktır (Işık, 2009, s. 144). Bir diğer deyişle, durgunluk dönemlerinde, yani vergi geliri zaten düşmüşken, bir İG programını finanse etmek için daha fazla bütçe açığı verilmelidir. Programı vergilerle finanse etmeye çalışmak hem anlamsız hem de imkansızdır; çünkü işsizlere iş verilerek sağlanan gelir artışı net bir enjeksiyon olmalıdır, başka yerden alınarak (örneğin vergilerle) finanse edilmemelidir (Tcherneva, 2018).

Geleneksel Keynesyen yaklaşımların bütçe açıkları konusunda daha ihtiyatlı olduğu ve istihdamı artırmak için efektif talep ve gelir yönetimi politikalarına başvurduğu bilinmekteyken, MPT'ciler, bütçe açıklarıyla yaratılan canlanmanın çarpan etkisiyle işsizliği gidermesini beklemeden, işsizlere doğrudan devletin istihdam olanağı sunması gerektiğini ileri sürerek, özellikle post-Keynesyen yazında ciddi tartışma başlatmışlardır.

8. İŞ GARANTİSİ PROGRAMI

İktisatçılar genellikle gönüllü işsizlik ve gönülsüz işsizlik arasında bir ayrım yaparlar. Elde edebilecekleri piyasa ücretinde çalışmayı reddettikleri için işsiz olanlar, gönüllü işsiz olarak sınıflandırılır (Wray, 2003, s. 14). Dolayısıyla gönülsüz işsizlik, cari ücret düzeyinden çalışmak için emek arz eden işçinin emeğine bir talep bulamaması olarak tanımlanabilir (Mosler, 1997, s. 176). Liberal yaklaşımlara göre, eğer ekonomide gönülsüz

işsizlik söz konusu ise, bu serbest piyasanın işleyişine devletin müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. Devlet, emek piyasasına ilişkin getirdiği çeşitli düzenlemeleri yumuşatır veya terk ederse, yani serbest piyasanın işleyişine müdahale etmezse, sorun büyük oranda çözülecek ve ekonomi yeniden sadece gönüllü işsizlerin mevcut olduğu doğal işsizlik oranına dönecektir. Ayrıca, serbest piyasa ideolojisiyle birlikte işsizlik, doğal karşılanmasının dışında, enflasyonu dizginlemek için arzu edilen bir şey haline de dönüşmüştür (Aslan, 2021, s. 4).

Tam istihdamı sağlamak ve onu korumak için geleneksel Keynesyen reçete, toplam talebi ve üretimi, özel kesimin çalışmak isteyen herkesi istihdam edebileceği düzeye kadar pompalamaktır. Post-Keynesyen gelenek de benzer vurguları taşımaktadır. Keynes-Kalecki sentezinden, işsizliğin reel ücret yüksekliğinden kaynaklanmadığı, aksine, düşük ücretlerin yol açtığı efektif talep yetersizliğinden kaynaklandığı anlaşılabilir. Böylece, kamu harcamalarındaki artışlar ve buna eşlik eden reel ücret artışları, tam istihdamı getirebilir (Seccareccia, 2004, s. 26).

Bununla birlikte, Keynes (1936)'nın ve post-Keynesyenlerin vurguladığı önemli bir nokta, gelir dağılımı üzerinedir. Adaletli bir gelir dağılımı sağlamak, tam istihdamı sağlamak kadar önemlidir. Tam istihdama ulaşmanın yollarını inceleyen Kalecki (1990), efektif talebi canlandırmanın bir yolu olarak gelirin ücretlilere doğru yeniden dağıtımını önermektedir. Dolayısıyla gelir dağılımı pahasına tam istihdamı sağlamak, arzu edilen bir durum değildir.

Post-Keynesyen görüşlerden beslenen MPT'ciler, daha önce bahsedildiği üzere, geleneksel Keynesyen/post-Keynesyen yaklaşımlardan farklı bir yol izleyerek tam istihdama ulaşılması gerektiğini ileri sürerler. Buna göre, özel kesimin istihdam edemediği bütün emeği, devlet sabit bir ücretle işe almalıdır (Shaikh, 2018, s. 624). Dolayısıyla bu yaklaşımda tam istihdama ulaşmak için ekonomik büyümeye, efektif talebi güdüleyecek maliye politikalarına bel bağlanmaz (Tymoigne ve Wray, 2021, s. 8). Bu açıdan bakınca, devletin çalışmak isteyen ve çalışmaya hazır olan herkese iş teklif etmesi, tam istihdamı mümkün bir hedef olarak karşımıza çıkarmaktadır. Fakat burada, gerekli politik iradeyi ve toplum desteğini bir kenara bırakırsak, devletin iş garantisi sağlayabilip sağlayamayacağına dair detaylı bir incelemeye ihtiyaç vardır.

2.1. İş Garantisi Programının Uygulanması

Bir devletin İG programı uygulayabilmesi için öncelikle itibari paraya sahip olması ve onun ihracında tekelci konumda olması, yani parasal egemenliğe sahip olması gerekir. MPT'ciler, egemenlik kavramının kademeli olduğunu kabul ederler. ABD gibi, kendi parasını basan, o para ile vergi toplayan ve uluslararası piyasalarda bu para üzerinden borç alıp-verme işlemini gerçekleştiren bir ülkenin, en üst basamakta olduğu ileri sürülebilir. Bunun yanında Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ise para yaratma sürecini başka bir otoriteye (Avrupa Merkez Bankası) devrettikleri için, parasal egemenlikten vazgeçmişlerdir. Türkiye, Rusya, Arjantin gibi ülkeler ise, kendi paralarını basmalarının yanında o parayla vergi de toplarlar; fakat yabancı paraya duyulan yüksek düzeydeki

ihtiyaç, parasal egemenliği kısıtlamaktadır (Aslan, 2021, s. 2). Bununla birlikte, sabit kur rejimi uygulayan bir devletin parasal egemenliği de (bulduğu taahhütten dolayı) kısıtlanmış olur. MPT'ciler parasal egemenlik için dalgalı döviz kuru rejiminin gerekli olduğunu belirtirler (Tymoigne ve Wray, 2021, s. 7).

Böylesi bir egemenliğe sahip olan devlet, belirlediği sabit bir ücretle (mevcut asgari ücrete yakın bir düzeyde olduğu kurgulanabilir) çalışmak isteyen ve çalışmaya hazır olan herkese kamu işi teklif eder. Bu işler, özel sektör tarafından tam karşılanmayan, yaşlı bakımı, kreş görevliliği, düşük gelirli inşaat onarım işleri, alt yapı yatırımları, kırsal-tarımsal kalkınma projeleri, aş evleri ve yetimhaneler gibi özel sektör çalışanlarını yerinden etmeyecek, kar amacı gütmeyen ancak toplumun tamamına yarar sağlayacak sosyal kamu işleri olarak tasarlanabilir (Kaboub, 2007, s. 12; Aslan, 2021, s. 5).

Sabit bir ücret belirleyip bunu çalışmak isteyen herkese teklif eden devlet, bir İG işçi havuzu (veya stoku – buffer stock) oluşturmuş olur. Özel sektörde iş bulamayanlar bu havuza dahil olurlar. Bu işçi stoku, ekonominin içinde bulunduğu konjoktüre göre dalgalanacaktır. İG ücreti nispeten yüksek olursa, özel sektördeki işçileri cezbedebilecek, yani onları kamu istihdamına çekecek ve devletin net harcamaları artacaktır. Böylece özel sektör üretimi azalacak fakat gelirleri artacaktır, çünkü yüksek ücretli İG işçilerinin harcamaları artacaktır. Bu toplam talep artışı, firmaların İG havuzundaki işçileri yeniden özel sektöre çekmek amacıyla ücretleri artırmasına yol açabilir. Para ve maliye politikaları, bu havuzun boyutunu belirler (Mosler, 1997, s. 178).¹

Serbest piyasa sisteminde tam istihdamı otomatik olarak sağlayacak mekanizmalar bulunmadığı için ve devlet özel sektörü daha fazla işçi çalıştırmaya zorlayamayacağı için, bu yaklaşımda tam istihdamı sağlamak devlete düşmektedir. Nitekim özel sektör istihdamı konjoktüre birlikte hareket eder; yani canlanma dönemlerinde daha fazla işçi istihdam edilirken, daralma dönemlerinde işsizlik artar. İG programı ise konjoktür karşıtı bir yapıya sahiptir. Ekonomik daralma dönemlerinde, yani işsizlik artarken İG işleri ve kamu harcamaları artacaktır (Aslan, 2021, s. 4). Böylece İG programı bir otomatik stabilizatör işlevi görerek istikrarlı bir makro performans tesis edebilecektir.

İG işçi stokunun, tam istihdamın yanında fiyat istikrarını da sağlayacağı ileri sürülmektedir. Tıpkı altın standardında bir altın stoku bulduran devletin sabit bir fiyatla altın alıp satması gibi, İG işçisinin ücretini belirleyen devlet, miktarın piyasada dalgalanmasına izin verir. Böylece ekonominin genelindeki fiyatlara da bir çapa uygulanmış olacak, emek piyasasında İG ücretine göre bir ücret tarifesi oluşacaktır. İG ücreti istikrarlı kaldığı sürece, enflasyon baskısı da kısıtlanacaktır (Mosler, 1997, s. 178).

Özetle İG teorisyenleri, programın çalışması durumunda şu faydaların ortaya çıkacağını ileri sürerler: i) Tüm gönülsüz işsizlik ortadan kalkacaktır; ii) İG işçi havuzu, bir otomatik stabilizatör görevi görecektir; iii) Fiyat istikrarı sağlanacaktır; iv) Gerek işbaşı eğitim programlarıyla gerekse de çalışıyor olmanın verdiği psikolojiyle,

¹ Burada İG programının özel sektörle rekabetten ziyade bir tamamlayıcı gibi çalıştığına dikkat edilmelidir.

emek piyasalarına daha hazır işçiler, yani özel sektör için daha eğitimli ve tecrübeli bir işgücü yaratılacaktır. Bunlara ilaveten teorik olarak, programın finansmanı açısından, yoksulluk yardımları veya işsizlik sigortası gibi pek çok sosyal yardım ortadan kalkacak veya bütçedeki payı çok azalacaktır. İşsizliğin yol açtığı diğer sosyal problemlerin (suç gibi) yol açtığı kayıpların da azalması beklenebilir.

İG programının finansmanının ise bütçe açıklarıyla karşılanacağı vurgulanmaktadır. Programın savunucuları, devlet bütçesi ile özel kesimin bütçesinin farklı çalıştığını belirtirler. Nitekim devlet, bütçe açığına konu olan paranın tekeli tedarikçisidir. Böylece devlet, kendi parasıyla, emek dahil ne isterse alabilir. Fonksiyonel maliye görüşüyle desteklenen bu yaklaşım, devletin İG programını finanse etmek için vergi gelirlerine bel bağlamasına gerek olmadığını ileri sürmektedir (Wray, 2003, s. 8).

Egemen bir devletin yapacağı kamu harcamalarının önündeki tüm teknik engelleri kaldıran böylesi bir yaklaşım, devletlerin halen neden vergi topladığına ilişkin soru işaretleri uyandırmaktadır. MPT'ciler, devletin vergi toplamasının gerekçelerini dört başlıkta özetlemektedirler (Kelton, 2020, s. 32-34):

i. Vergiler, devletin parasını kullanma zorunluluğu yükler. Halk vergileri ödemek için para kazanma gayreti içinde olacaktır. Dolayısıyla devlet, vergi yükümlülüğü ile kendi parasına talep yaratacaktır.

ii. Devlet hiç vergi toplamadan harcama yaparsa, enflasyona yol açacaktır. Vergiler burada fazla parayı geri çeken (reflux) bir araç olarak ele alınır.

iii. Vergiler, servetin ve gelirin yeniden dağıtımında önemli bir araçtır. Nitekim, yüksek gelir gruplarına uygulanacak (servet vergisi gibi) bir vergi, devletin o paraya ihtiyaç duymasından değil fakat, gelir dağılımına müdahale etmesi için gereklidir.

iv. Davranışları yönlendirmek amacıyla vergiler toplanabilir. Toplum sağlığını tehdit eden ürünlere veya üretim alanlarına caydırıcı vergilerin uygulanması gibi.

Devletin tahvil ihracı ile borçlanması ise, hanehalklarına ve özel kesime, faiz getirisi olan alternatif bir araç sunmaktadır. Fakat bu aracı almak için yine devletin çıkardığı paraya sahip olmak gerekir. Öte yandan tahvil ihracı, genellikle bütçe açığı kadardır. Bu açığın para arzını artırması beklenir. MPT'ciler burada ilişkiyi tersine çevirmektedir: Devlet önce harcar ve devlet tahvili alması için özel kesime gerekli parayı sağlar. Dolayısıyla tahvil ihraç ederek borçlanma da kamu harcamalarını finanse etmek için gerçekleşmez, faiz oranlarını kontrol etmek için kullanılan bir para politikası aracıdır (Kaboub, 2007, s. 7, 8; Kelton, 2020, s. 36, 37).

İG programının dünyada bilinen bir uygulaması olmasa da tarihte benzer uygulamalara New Deal (Yeni Anlaşma) döneminde (1933-1936) ABD'de ve 1945-1990 aralığında İsveç'te yer verilmiştir (Işık, 2009, s. 150). Yakın dönemde Hindistan'da kırsal bölgelerde uygulanan İG benzeri bir programa ek olarak, Arjantin'in 2000'li yıllarda uyguladığı program dikkat çekicidir. Nitekim 2001'de yaşadığı kriz ile birlikte Arjantin hükümeti, ekonomiyi krizin yıkıcı etkilerinden kurtarmak ve %21'e yakın işsizliği düşürmek için, İG'ye benzeyen bir istihdam programı olan "Jefes Planı"nı devreye sokmuştur. Jefes Planı ile yaklaşık 2 milyon kişinin istihdamı

sağlanmış, işsizlik oranları 2008’de yaklaşık %8’e düşmüştür. Jefes Planı Arjantin ekonomisini canlandırmakla kalmamış, programdan yararlananların hem maddi hem de manevi refahını olumlu etkilemiştir. Programdan yararlananlara, kendilerini program ile ilgili en çok neyin mutlu ettiği sorulduğunda, yaklaşık %10’u gelir elde ettiği için, yaklaşık %25’i iyi bir sosyal ortam içinde yer aldıkları için, yaklaşık %13’ü de topluma faydalı oldukları için mutlu olduklarını söylemiştir. En çok verilen yanıt ise, yaklaşık %45 ile “bir şeyler yapabiliyorum” olmuştur (Tcherneva, 2013, s. 90).

9. İŞ GARANTİSİ PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ

MPT’nin ve İG programının, heterodoks/post-Keynesyen gelenekten pek çok iktisatçı tarafından eleştirildiği görülmektedir. Bu eleştirilerin başında, ülkelerin parasal egemenliğiyle ve dolayısıyla uluslararası kısıtlarla ilgili sorunların yanı sıra enflasyon ve gelir dağılımıyla ilgili endişeler gelmektedir.

3.1. Uluslararası Kısıtlar: Dış Açıklar ve Parasal Egemenlik

Küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde ticaretin serbestleşmesi ve açık ekonomi koşulları, ülkelerin ekonomi politikalarının özerkliğini olumsuz etkilemektedir. Ekonomik büyüme sonucunda gelirlerde meydana gelecek artışlar, ithalatın da artmasına sebebiyet verebilir ve artan ithalatın ihracat artışları ile telafi edilmediği durumda ekonomik büyüme ve istihdam artışları kısıtlanabilir. Dış ticaretin büyüme ve istihdam üzerindeki bu etkisi, Thirlwall’ın “ödemeler bilançosu kısıtı altında büyüme” modelini öne çıkarmaktadır. Buna göre bir ülkenin cari dengeyi tutturabilmesi dışsal faktörlere bağlıdır. Ülke yerleşiklerinin geliri arttıkça ithalat artsa da o ülkenin ihracat performansında en önemli faktör diğer ülkelerin büyüme performanslarıdır (Thirlwall, 2013, s.75-80). Ancak diğer ülkeler hızlı büyüme sağlasalar bile, ilgili ülkenin ihraç mallarına gösterdikleri talep düşükse, bu durumda cari dengenin sağlanması daha da zorlaşmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin büyüme ve istihdam yaratma performanslarında, dünyanın geri kalanının büyüme performansı, gelirin nasıl dağıldığı ve ithal ve ihraç mallarının talep esneklikleri önem kazanmaktadır.

Öte yandan devletin genişletici harcamalar yapması, gelirdeki artış ve ithal mal talebinin artması yoluyla, ödemeler bilançosunu bozabilir ve borçlanması gerekebilir. Bunu dışarıdan kendi parası cinsinden temin edebilen ülkeler (ABD, Birleşik Krallık gibi) görece avantajlı olsalar da parası değer kaybeden ülke, faizler üzerindeki baskı dolayısıyla bir temerrüt riskiyle karşı karşıya kalabilir (Sawyer, 2019, s. 176). Dahası, esnek kur rejimi altında, enflasyonu ve dış borçlarını kontrol altına almak isteyen ülkelerin karşılaşabilecekleri döviz kuru dalgalanmaları, büyüme oranını düşürüp istihdamı olumsuz etkileyebilir ve döviz kuru istikrarını sağlayacak politikaları gerektirebilir. Ancak bu politikalar, ülkelerin para politikasını özgür bir biçimde yürütmelerine engel olacaktır (Oberholzer, 2020 s.158, 170).

Cari açık vermekte olan bir ülkenin cari dengeyi sağlamanın daha sağlıklı bir yolu, üretkenlik artışları sağlanarak görece maliyetlerin ve dolayısıyla görece fiyatların düşürülmesidir. Gelişmekte olan ülkelerde girişimciler, uluslararası rekabette, maliyetlerde mutlak üstünlük sağlamak adına, üretimdeki teknolojiyi takip

ederek, sermaye zengini ülkelerden güncel teknolojiye sahip sermaye mallarını almak suretiyle üretkenlik artışlarına giderler. Ancak bu sermaye malları genellikle emekten tasarruf eden bir teknolojiye sahip olduğundan, yurtiçi istihdamı olumsuz etkiler (Patnaik, 2006, s.2). İstihdamın azalması bir yana, göreceli maliyet ve fiyat avantajının sağlanabilmesi adına, üretimde kalan işçilerin reel ücretleri de minimum seviyeden belirlenir. Bu durum yurtiçi talebin ve geri kalan sektörlerde istihdamın olumsuz etkilenmesine yol açar.

Açık ekonomi koşullarına ilişkin tüm bu söylenenler, küreselleşen dünyada istihdamın dışsal faktörlere ne denli bağlı olduğunu ve özellikle az gelişmiş - gelişmekte olan ülkelerde yabancı paralara olan ihtiyacı göstermektedir. Yani bir ülke, özellikle gelişmekte olan bir ülke, kendi parasını üretecek egemenliğe sahipse ve esnek döviz kuru rejimi uyguluyorsa bile, ülkedeki özel sektör ithalat yaptığı veya kamu harcamaları ithal mal ve hizmetleri içerdiği sürece, ülkenin itibari parası yabancı paraya çevrilmelidir. Yabancı para talebindeki artışlar ulusal parada değer kaybına yol açabilir. Üstelik yapısal cari açık sorunuyla karşı karşıya olan bir ülkede ulusal paranın değerini düşüren politikalar, ithalat ve ihracatı dengeye getirmeyecektir. Aynı şekilde eğer ihracat malları düşük, ithal malları yüksek gelir esnekliğine sahipse cari açık sorunu derinleşebilecektir. Bütün bunlar makroekonomik daralmaya neden olacaktır. Özetle, özel sektörün dışarıdan borçlanmasının kısıtları vardır. Dış ticaret açığı ekonomik aktiviteyi kısıtlayabilir ve bunu genişletici kamu harcamalarıyla tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmayabilir.

Fakat MPT'çiler, esnek kur rejimi altında egemen devletlerin önünde kamu harcaması yapma ve/veya tam istihdamı sağlama noktasında bir finansman kısıtının olmadığını, esas engelin reel kısıtlar olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, ortodoks iktisatçıların savunduğu mali disiplin gibi konular, geçmişte kalan altın standardı veya sabit döviz kuru rejimi için geçerlidir. Kendi parasını üreten ve dalgalı kur rejimi uygulayan egemen bir devlet, kendisini yabancı para cinsinden bir taahhülle sınırlandırmaz. Dolayısıyla ekonomide üretilen her şeyi satın alabilecek düzeyde istihdam sağlamak için önündeki engeller parasal değil, üretim kapasitesi gibi reel kısıtlardır (Armstrong, 2019, s. 42). Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için üretim sürecinde ihtiyaç duyulan enerji veya temel gıda maddelerine erişim gibi ithalat kalemleri, yanlış üretim yapısından kaynaklanmaktadır (Mitchell vd., 2019, s. 508).

Genel olarak dış ticaret açığına karşı olmayan, ithalatın ülkeye yarar sağlayacağını ileri süren MPT'çiler, yapısal bir ithalat bağımlılığı gibi sorunlar karşısında, sınai üretimde kullanılan ara girdileri ve/veya enerjiyi; ya da gıda güvenliğini sağlayacak yerli üretimin tesis edilmesini önerirler. Bu yapıyı kurabilecek politika ise yine İG programıdır. Böylesi radikal bir üretim hamlesi ise hem zamana hem de dövize ihtiyaç duyabilecektir. Finansman ihtiyacı, hazinenin ve merkez bankasının uyumlu çalışmasıyla ve ulusal kalkınma bankalarıyla giderilebilir. MPT teorisyenleri tüm bu önerilerin parasal egemenliğe zarar vermeyeceğini ileri sürerler.

3.2. Enflasyon ve Gelir Dağılımı

MPT ve İG programına yönelik en bilinen eleştirilerden bir başkası ise, kamu harcamalarının önünde teknik olarak bir kısıt yoksa, enflasyon probleminin görülebileceğiyle ilgilidir. Sawyer (2019, s. 175, 176)'a göre kamu harcamalarındaki artışlar bir enflasyon baskısı yaratabilir, fakat tam istihdamın yarattığı kapasite artışıyla bunun etkisi sınırlı olacaktır. Esas enflasyon baskısı ise, kamu harcamalarını büyük oranda Merkez Bankası parası ile yapmaktan (debt monetization) kaynaklanacaktır. Ayrıca, İG ücretinin ekonomideki diğer ücretlere ve fiyatlara çapa oluşturulacağı ileri sürülse de tam istihdamın sağlanmış olması, yedek işçi ordusunun ortadan kalkması anlamına gelecektir. Bu durum, ücret pazarlıklarında daha güçlü bir işçi sınıfına, dolayısıyla ücretler üzerinde yukarı doğru bir baskıya yol açabilir.

Bununla birlikte, bir anda çalışıp para kazanmaya başlayan milyonlarca insanın yaratacağı efektif talep de gözden kaçırılmamalıdır. Bu durumda İG savunucuları, Keynes'e atıfla, sadece üretimin esnek olmadığı alanlarda (tarım ürünleri gibi) enflasyon görülebileceğini, yani efektif talep artışının kısmen üretimi kısmen de fiyatları etkileyerek emileceğini ileri sürerler (Tymoigne ve Wray, 2021, s. 72). Ayrıca MPT'cilere göre İG programı altında maliye politikaları bütçeyi denkleştirmek için ve para politikaları da enflasyon hedeflemesini tutturmak için değil, fakat, paranın değerini korumak için (özel sektörden kaynakların kamu kesimine doğru çekilmesi) kullanılacaktır (Wray, 2003, s. 1). Nitekim ücretini devletin belirlediği bir İG işçi havuzu vardır ve İG ücreti bir çapa görevi görecektir. Eğer enflasyonist baskılar varsa, vergilerle fazla para çekilebilir. Öte yandan merkez bankaları, ince ayar politikalarından ziyade finansal istikrara odaklanmalıdır.

Bir ücret enflasyonu durumunda, Seccareccia (2004, s. 37)'ya göre hükümetin önünde iki yol olacaktır. İlki, İG ücretini mümkün mertebe aşağı çekmektir. Bu yöntem, ücret skalasının en altındaki gelir grubunu hedefleyen, bir tür gelir politikasından başka bir şey değildir. Hükümet bunu yapmak istemiyorsa, özel sektörün karşı karşıya olduğu talebi frenleyerek enflasyonu kontrol altına almayı deneyebilir, ki bu yöntemde ücret ve fiyat hareketlerini kontrol etmek için tercih edilen mekanizma, artık gönülsüz işsizlerin yerini alan İG işçileri stokunu kullanarak tıpkı Phillips eğrisi veya NAIRU politikalarının önerdiği gibi bir müdahaledir. Bu ihtimaller, tam istihdamı gelir dağılımı pahasına sağlamamak gerektiği konusunda birer uyarı niteliğindedir.

SONUÇ YERİNE

Arjantin'deki Jefes Planı üzerine yapılan bir çalışmaya göre insanlar, işsizlik dönemlerinde özgüvenlerini kaybetmekte, kendilerini işe yaramaz hissetmektedir ki, işsiz kalmaktan dolayı yaşanan mutsuzluk, çoğu şeyle kıyaslanamayacak kadar büyük olabilmektedir (Clark ve Oswald, 1994, s. 658). Dolayısıyla istihdam edilmek insan için sadece gelir elde etme yolu değil, aynı zamanda özgüvenin ve mutlu olmanın da bir koşuludur. İstihdam, insanın refahı için bu kadar önemli olmasına rağmen, hükümetler tam istihdam için çabalamamakta, bunun yerine enflasyonu belli bir alt eşikte tutmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada incelenen İG programı, İG ücretinin asgari ücrete yakın bir seviyede belirlenmesi ve özel sektör ile rekabete yol açmayacak iş kompozisyonu ile gönülsüz işsizliği ortadan kaldıracak iddialı bir alternatif politika

olarak öne çıkmaktadır. Programın destekçileri, İG programının makroekonomik istikrarsızlıklara yol açmayacağını ve devlet tarafından itibari paranın kullanılması yoluyla finanse edilebileceğini savunmaktadır. Fakat kendi parasal egemenliğe sahip bir ülke, dalgalı kur rejimi uygulasa bile, üretim ve istihdam politikaları dış dünyaya ve döviz piyasalarına oldukça bağlıdır.

İG programının enflasyona yol açıp açmayacağı konusu bir başka tartışma unsurudur. Yüksek bir işsizlik oranına sahip bir ülkede İG programının başlamasıyla beraber önemli miktarda insanın aynı anda bu programa başvurup çalışması ve para kazanmasının ekonomide ani bir talep artışı yaratarak bir ücret-fiyat sarmalına yol açıp açmayacağı da soru işareti uyandırmaktadır. Ayrıca önemli ölçüde dış borç biriktirmiş ve konvertibl olmayan bir itibari paraya sahip gelişmekte olan ülkelerde bu programın nasıl hayata geçirileceği de tartışma konusudur.

Tüm bu tartışmalara rağmen İG programı, tüm işsizleri kapsayarak gerçek bir tam istihdam hedefini ortaya koymaktadır. Fakat programın (eğer ülkelerin bir tam istihdam hedefi varsa), çalışmada belirtilen teknik kısıtlar dikkate alınarak ve başta adil gelir dağılımı ve makroekonomik istikrar hedefleri gözetilerek detaylıca tartışılması ve hassas bir şekilde planlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Armstrong, P. (2019). An MMT perspective on macroeconomic policy space. *Real-World Economics Review*, 89, 32-45.
- Aslan, I. (2021). Employer of last resort as a new “New Deal”: A few thoughts on Turkey. *American Review of Political Economy*, 16(2), 1-14.
- Ball, L., & Mankiw, N. G. (2002). The NAIRU in theory and practice. *Journal of Economic Perspectives*, 16(4) 115-136.
- Clark, A. E., & Oswald, A. J. (1994). Unhappiness and unemployment. *The Economic Journal*, 104(424), 648-659.
- International Labour Organization (ILO) (2022). *World employment and social outlook: Trends 2022*. Geneva: ILO.
- Işık, S. (2009). İstihdam bağlamında neo liberal yaklaşıma Post Keynesyen karşı duruş: Devletin nihai işveren olma rolü. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 11(2), 137-162.
- Kaboub, F. (2007). Employment guarantee programs: A survey of theories and policy experiences (Working Paper No. 498). Annandale-on-Hudson, N.Y: The Levy Economics Institute of Bard College.
- Kalecki, M. (1990). *Collected works of Michal Kalecki, Volume I: Capitalism, business cycles and full employment*, (Ed. Jerzy Osiatynski, çev. Chester Adam Kisiel). USA: Oxford University Press.
- Kelton, S. (2020). *The deficit myth: Modern monetary theory and the how to build a better economy*. London: John Murray.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Macmillan.
- Lerner, A. P. (1943). Functional finance and the federal debt. *Social Research*, 10(1), 38-51.
- Marx, K. (2011). *Kapital I*. Cilt, (çev. M. Selik). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mitchell, W., Wray, L. R., & Watts, M. (2019) *Macroeconomics*. London: Red Globe Press.
- Mosler, W. (1997). Full employment and price stability. *Journal of Post Keynesian Economics*, 20(2), 167–182.
- Oberholzer, B. (2020). *Development macroeconomics: Alternative strategies for growth*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Patnaik, P. (2006). Technology and employment in an open underdeveloped economy. (The Ideas Working Paper Series, no. 01/2006).
- Sawyer, M. (2019). Modern monetary theory: is there any added value? *Real-World Economics Review*, 89, 167-179.
- Seccareccia, M. (2004). What type of full employment? A critical evaluation of government as the employer of last resort policy proposal. *Investigacion Economica* 63(247), 15-43.
- Shaikh, A. (2018). *Kapitalizm: Rekabet, çatışma, bunalımlar*. (çev., Ü. Şenesen). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Tcherneva, P. R. (2013). Beyond full employment: What Argentina's Plan Jefes can teach us about the employer of last resort. in Murray, M. J., & Forstater, M. (eds) *Employment Guarantee Schemes*. Palgrave Macmillan: New York.
- Tcherneva, P. R. (2018). The job guarantee: Design, jobs, implementation (Working Paper No. 902). Annandale-on-Hudson, N.Y: Levy Economics Institute of Bard College.
- Thirlwall, A. P. (2013). *Economic growth in an open developing economy: The role of structure and demand*. USA: Edward Elgar Publishing.
- Tymoigne, E. & Wray, L. R. (2021). Modern para teorisine giriş: Eleştirilere yanıt, (çev., A. C. Balcı). Ankara: Efil.
- Wray, L. R. (2003). *Understanding modern money: the key to full employment and price stability*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

CARI AÇIK VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yeliz ŞİMŞEK KORKMAZ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0002-5413-0017

Doç. Dr. Ali ALTINER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0001-7362-8198

ÖZET

Dünyada 1980'den itibaren uygulanmaya başlanan Neoliberal politikalar ile birlikte ticari ve finansal serbestleşme hızlanmaya başlamıştır. Bu süreçte ülkeler arasındaki ticaret artmış olup bazı ülkeler dış ticaret fazlası verirken bazı ülkeler ise kronik dış ticaret açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Pek çok gelişmekte olan ülkede, dış ticaret, yatırım gelirleri ve cari transferlerden oluşan ve ödemeler dengesinin en önemli alt kalemi olan cari işlemler hesabında açıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Literatürde, süreklilik arz eden cari işlemler açığının sürdürülebilir ekonomik büyümeye engel olup ülkeleri şoklara karşı kırılğan hale getirdiği ve ekonomik krizlere yol açtığı kabul edilmektedir. Ancak ithal ara ve yatırım mallarına ihtiyaç duyan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin hızlanmasının cari açığı kaçınılmaz kıldığı da ortaya konulan görüşler arasındadır. Dolayısıyla cari açığın mı ekonomik büyümeyi etkilediği yoksa ekonomik büyümenin mi cari açığa yol açtığı sorusu üzerinde hala yoğun tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye özelinde bu soruya cevap verebilmek için cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1974-2021 dönemine ait yıllık verilerle ekonometrik teknikler kullanılarak araştırılmıştır. Bu amaçla uygulanan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları, cari açıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Hacker-Hatemi (2006) bootstrap nedensellik testi sonuçları da cari açıktan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar Türkiye'de sürdürülebilir ekonomik büyüme için istikrarlı bir dış dengenin sağlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Cari Açık, Nedensellik Testi.

THE CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN CURRENT DEFICIT AND ECONOMIC GROWTH: THE EXAMPLE OF TURKEY

ABSTRACT

As a result of the neoliberal policies that have been implemented in the world since 1980, trade and financial liberalization has started to accelerate. In this process, trade between countries increased, while some countries had foreign trade surpluses, while some countries faced chronic foreign trade deficits. In many developing countries, deficits began to appear in the current account, which is the most important sub-item of the balance of payments, consisting of foreign trade, investment income and current transfers. In the literature, it is accepted that the persistent current account deficit hinders sustainable economic growth, making countries vulnerable to

shocks and causing economic crises. However, it is among the opinions put forward that the acceleration of economic growth in developing countries such as Turkey, which needs imported intermediate and investment goods, makes the current account deficit inevitable. Therefore, there are still intense debates on the question of whether the current account deficit affects economic growth or whether economic growth causes the current account deficit. In this study, in order to answer this question specific to Turkey, the relationship between the current account deficit and economic growth was investigated using econometric techniques with annual data for the period of 1974-2021. The results of the Toda-Yamamoto causality test applied for this purpose showed that there is a one-way causality relationship from current account deficit to economic growth. Similarly, Hacker-Hatemi (2010) bootstrap causality test results also revealed that there is a causality relationship from current account deficit to economic growth. These results reveal the necessity of maintaining a stable external balance for sustainable economic growth in Turkey.

Keywords: Economic Growth, Current Account Deficit, Causality Test.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişki hakkında geçmişten günümüze süregelen gelen tartışmalar vardır. Bu tartışmalar ışığında konuyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Çünkü her ülkenin cari açığa ya da büyümeye tepkisi farklıdır (Ağır vd., 2020, s.58).

Gelişmekte olan ülkeler grubu içinde yer alan Türkiye gibi ülkeler üretim yapmak için ithal girdiye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ülkeler ithal girdiyi sağlamak için gerekli olan döviz, ihracat gelirleriyle karşılayamadıklarında dış kaynakları kullanırlar. Ancak bu finansman yöntemi doğru şekilde uygulanmalıdır. Çünkü ortaya çıkan dış ticaret açığını kapatamayacak şekilde yapılan yatırımlar, yeni üretim kaynağı yaratmayan yönlendirmeler sonucunda mevcut olan açığı kapatmak için yeni finansman kaynağına ihtiyaç duyulur. Bu şekilde açık daha da büyümektedir (Gürleyik, 2020, s.1). Cari açık, birçok anlamda etkisi olmakla birlikte ekonomik krizlerin de habercisidir. Bu yüzden hedeflenen ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için cari açığın sürdürülebilir olması gerekir.

Cari işlemler hesabı ödemeler bilançosunda yer alan ve bu bilançodaki önemli kalemlerden biridir. Cari işlemler hesabı, belirli bir dönemde bir ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği tüm ekonomik ve finansal ilişkileri ortaya koyan hesaptır (Peker ve Hotunoğlu, 2009, s.20-22). Cari işlemler hesabı dört ana hesaptan oluşur:

- Mal ticareti: mal ihracat ve ithalatını gösteren hesaptır. Mal ihracatı ile ithalatı arasındaki farka ise dış ticaret dengesi denir.
- Uluslararası Hizmetler: Ülkenin hizmet ithal ve ihracatının gösterildiği hesaptır. Bu hesap grubuna görünmez ticaret te denir. Hizmet ithal ve ihracatı arasındaki farka ise hizmetler dengesi denir (Seyidoğlu, 2020, s.354).

- Uluslararası faktör gelir ve giderler hesabı: Ülkeden ülke dışına ya da ülke dışından ülkeye gelen kar, faiz ve temettü transferlerin yer aldığı hesaptır (Uçak, 2017, s. 108).
- Tek yanlı transferler: İki ülke arasında yapılan ve karşılığında herhangi bir ödeme yapılmayan transferlere denir. Bu transferler genellikle bağış ve hibe şeklindedir (Seyidoğlu, 2020, s.355).

Yapılan bu açıklamalar ışığında cari işlemler dengesi, dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, uluslararası faktör gelirleri dengesi ve tek yanlı transferlerden oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2020, s. 355). Bu dengede elde edilen gelirlerin giderlerden fazla olması durumunda cari fazla oluşur. Tersisi durumunda yani giderlerin gelirlerden fazla olması durumunda ise cari açık oluşur. Cari açığı etkileyen birçok neden vardır. Faiz oranları, ekonomik büyüme, döviz kuru, bütçe açıkları, petrol fiyatları, yabancı sermaye hesabı gibi durumlar cari açığı etkilemektedir (Çiftçi, 2014, s.30).

Ekonomik büyüme ise, üretimdeki artış şeklinde de ifade edilebilen nominal GSYİH'nin fiyatlardan arındırıldığında ortaya çıkan artışı ifade eder. Büyümenin cari açık üzerindeki etkisini incelemek için öncelikle ekonomik büyümeyi ortaya çıkaran unsurlara bakmak gerekir. Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri de cari açıktır. Cari işlemler hesabı içerisinde yer alan mal ithal ve ihracatı arasındaki fark olan dış ticaret dengesinde ortaya çıkan bir açık cari açığı da etkilemektedir. Bu durum aynı zamanda ekonomik büyümeyi de etkilemektedir. Eğer büyüme ithalata bağlı ise yani ülke dışı bağımlı ise büyüme ile birlikte cari açık artarken, büyüme ihracata bağlı ise cari açık azalır. Bu nedenle bu iki konu üzerinden oldukça fazla çalışma yapılmıştır (Altıntaş vd., 2016, s. 37).

Türkiye ekonomisinde cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde, farklı dönemlerde farklı ekonomik süreçler yaşanmıştır. Yaşanan ekonomik krizler, siyasi ortamda oluşan belirsizlikler, iç ve dış konjonktür nedeniyle ortaya çıkan farklı ekonomik gelişmelerden söz edilebilir. 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açıklığın sağlanması, ihracat teşvikleri ve yüksek devalüasyon sayesinde ihracat artışları sağlanmış ve 1970'lerde tıkanan büyüme süreci kuvvet kazanmıştır. Ancak 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ağır borç yükü, enflasyonun yükselmesi, milli gelir içinde faiz oranının artan payı ve sonucunda 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması sermaye hareketlerinde aşırı dalgalanmalara ve nihayetinde bu durum beraberinde finansal krizlere yol açmıştır. Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllara gelindiğinde düşük kur ve yüksek reel faiz politikası ile kısa vadeli sermaye hareketlerine daha bağımlı hale gelmiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yüksek cari açıklar ile ekonominin dış rekabete olan direncinin zayıflamasıyla milli gelir azalmıştır (Boratav, 2006, s. 172; Kır, 2011, s. 48).

Türkiye'de 1995-1999 yıllarında yapılan devalüasyonlar ve 5 Nisan İstikrar Tedbirleri ile farklı vadelerde farklı sonuçlar elde etmiştir. Kısa vadedeki etkilere bakıldığında, para ve döviz piyasaları istikrara ulaşmış, döviz kuru kontrol altına alınabilmiş, cari işlemlerde ortaya çıkan açık cari fazlalığa dönüşmüş, ekonomik büyümede artış yaşanmış ve diğer makro ekonomik değişkenlerde iyileştirmeler olmuştur. Ancak uzun vadeli sonuçlara

bakıldığında, cari açık sürekli açık vermeye başlamış ve büyüme oranında ise artış yaşanmıştır (Ayvaz Güven, 2016, s.61).

2001 yılında ortaya çıkan kriz hem üretici hem de tüketici kısmını etkileyerek ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir. Döviz kurları ve faizler yükselmiştir. Bu durum Türkiye'yi ekonomik durgunluğa sürüklemiştir. Sonrasında IMF tarafından 14 Nisan 2001 tarihinde hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile IMF bir bakıma krizi yönetmeye başlamıştır. Bu program ile IMF devletin ekonomiye müdahalesini azaltması, kamu borçlarını azaltmak, tasarrufu arttırmak, dalgalı döviz kuruyla ihracat yapmak gibi birtakım planlarla krizi yönetmeyi planlamıştır. Neticesinde 2003 yılından sonra döviz kurunda, cari açıkta, enflasyonda, yatırım ve tasarruf dengesinde istikrar sağlanmıştır. Ve ekonomik büyüme oranında %9.6 oranında ciddi bir artış yaşanmıştır. Türkiye'ye büyük ölçüde sıcak para girişi olmuştur (Gürleyik, 2020, s. 49-50).

2008 yılında ABD'de başlayan küresel kriz tüm ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu dönemde ABD hızlı bir ekonomik büyüme yaşadığı için bu durum ülkeye yoğun bir sermaye girişi sağlamıştır. Sonucunda ülkede likidite bolluğu oluşmuştur. Bu durum faiz oranlarını %1'in altına düşürmüştür. Bankalar bu durumu fırsat bilip bunu konut kredilerinde kullanmıştır. Bu durum konut piyasasında balon etkisi yaratmıştır. Sonucunda varlık fiyatları yükselmiştir ve kredilerin geri ödenmesinde hane halkları zorlanmıştır. Bankalar konutlara el koymuş ve varlıkları değerinden aşağıda piyasaya sürmüştür. Bu durum beraberinde talep yetersizliği, petrol krizi, arz yönlü politikalar, sermaye piyasalarının serbest bırakılmasıyla reel sektörün işlerliğini kaybetmesi, talebin yetersiz kalması küresel krize sebep olmuştur. ABD'de başlayıp domino etkisiyle tüm dünyayı etkileyen bu kriz, tüm dünyayı ekonomik durgunluğa sürüklemiştir. Türkiye'de kriz sadece bankacılık sektörünü etkilememiştir. Türkiye, cari açığını 2001 yılında uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulanması ile sıcak parayla karşılamıştır. Bu durum ülkeyi sıcak paraya bağımlı hale getirmiştir. Kriz ile ülkeye daha az sermaye girdiği için sıcak para girişinde de azalmalar meydana getirmiştir. Bunun sonucunda da cari açık artmaya başlamıştır (Gürleyik, 2020, s. 51-53).

Küresel krizden sonra 2009 yılında Türkiye'de ekonomik küçülmeden dolayı cari açık azalmıştır. Ancak kriz sonrası toparlanmaya başlayan Türkiye'de, 2010 yılından itibaren cari açık tekrardan yükselişe geçmiştir. Ekonomik büyümede tekrardan yükselişe geçmiştir (Ayvaz Güven, 2016, s. 71-77).

2019 yılına geldiğimizde ülke cari fazla vermeye başlamıştır. Ülkenin cari fazla vermesinin sebebi ise, cari açığı oluşturan sebepler arasında üretimi gerçekleştirmek için gerekli olan ara, yatırım, sermaye malı ve hammadde ve enerji ithalatıdır. Cari açığı oluşturan bu sebepler arasında ithalatın azalması yani sanayi sektöründeki azalmalar ülkenin cari fazla vermesine sebep olmuştur. Bu durum aslında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kötü olan bir ekonomik durumdur. Nedeni ise bu ülkelerin cari açıkla baş edebilmesi ve ekonomik büyüme sağlaması için özellikle sanayi üretimine ve katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimlerine ağırlık vermesi gerekmektedir (Gürleyik, 2020, s. 54-55).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1974-2021 dönemi yıllık verilerini kullanarak araştırmaktır. Çalışmada şu ana kadar konuya ilişkin teorik ve tarihsel bilgilere yer verildikten sonra ikinci bölümde çalışmada yararlanılan literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Çalışma sonuçların raporlanması ve genel bir değerlendirme ile nihayete erdirilmiştir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan yukarıdaki teorik bilgilerden sonra konuyla ilgili gerek ulusal gerekse uluslararası birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan bazıları tablosal olarak aşağıda özetlenmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, farklı yöntemler ve farklı dönemler için test edilmesine rağmen çıkan sonuçlar genel itibariyle ekonomik büyümenin cari açığı arttırdığı yönünde ya da ekonomik büyümeden cari açığa doğru nedensellik ilişkisi olduğu şeklindedir.

YAZAR	DÖNEM	ÜLKE	YÖNTEM	SONUÇ
Kasman, Turgutlu ve Konyalı (2005)	1984:1-2004:3	Türkiye	Pesaran sınır testi	Ekonomik büyümeden cari açığa doğru nedensellik bulunmuştur.
Erkılıç (2006)	1987:4-2005:4	Türkiye	EKK ve VAR Analizi	Ekonomik büyümenin cari açığı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.
Erbaykal (2007)	1987-2006	Türkiye	Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme de ortaya çıkan artışın cari açığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Morsy (2009)	1970-2006	28 Petrol İhracatçısı Ülke	Panel Veri Analizi	Cari açık ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Lebe, Kayhan, Adıgüzel ve Yiğit (2009)	1997-2007	Romanya ve Türkiye	Yapısal Vektör Otoregresyon (SVAR) Analizi	Cari açığın nedeni ekonomik büyümedir.
Telatar ve Terzi (2009)	1991-2005	Türkiye	VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Malik, Chaudhry, Sheikh ve Farooqi (2010)	1969-2007	Pakistan	Eşbütünleşme Analizi	Ekonomik büyümenin cari açığı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.
Akçay ve Erataş (2012)	1993-2011	BRICT Ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Türkiye)	Westerlund Hata Düzeltme Modeli(ECM) eşbütünleşme testi	Cari açıktan ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedensellik bulunmuştur.
Songur ve Yaman (2013)	1981-2010	Üst-orta gelir grubundaki 10 ülke	Panel Eşbütünleşme ve Panel VECM testi	Cari işlemler dengesinden ekonomik büyümeye doğru pozitif yönlü ve ekonomik büyümeden cari dengeye doğru negatif yönlü nedensellik bulunmuştur.

Çiftçi (2014)	2001:1-2012:3	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi	Cari açığın büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Akbaş ve Uğur (2014)	1995-2010	19 OECD Ülkesi	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyümenin cari açık üzerinde etkisi yoktur.
Avcı (2015)	1998Q1-2014Q1	Türkiye	VAR analizi	Büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Kandemir (2015)	1998-2013	Türkiye	Granger nedensellik ve EKK testi	Büyüme ve cari açık arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Göçer ve Gerede (2016)	2000Q1-2014Q4	Türkiye	Hacker ve Hatemi-J (2012) Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Şit ve Alancıoğlu (2016)	1984-2014	Türkiye	VAR analizi	Ekonomik büyüme ile cari işlemler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Duman (2017)	2003-2017	Türkiye	VAR modeli analizi, Granger nedensellik testi	Ekonomik büyüme ile cari işlemler arasında tek taraflı bir nedensellik bulunmuştur.
Uçak (2017)	1980-2015	Türkiye	Var analizi ve Granger nedensellik testi	Ekonomik büyümeden cari dengeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Arslan, Uğur ve Dineri (2017)	1980-2014	OECD Ülkeleri	VECM Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Cesur ve İrez (2018)	1990-2017	Türkiye	VAR Analizi	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Bakaç (2019)	1984-2017	Türkiye	Granger nedensellik testi ve VAR analizi	Büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Sağlam ve Sönmez (2019)	1993-2015	Visegrad Ülkeleri(Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya)	Dumetrescu-Hurlin nedensellik testi	Uzun dönemde seçili ülkelerde cari açıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Balmumcu ve Bozkurt (2020)	1980-2016	Gelişmekte Olan Ülkeler	Panel eşbütünleşme testi	Ekonomik büyümenin cari açığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Acet ve Ashurov(2020)	2005-2019	Tacikistan Ekonomisi	ARDL Yöntemi	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.
Karahan ve Akçaçakır (2021)	2013-2019	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Oğul (2021)	1974-2020	Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Büyümeden cari açığa doğru nedensellik bulunmuştur.

2. VERİ SETİ ve EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 1974-2021 dönemi yıllık verileri kullanılarak zaman serisi analizi uygulanmıştır. Ekonomik büyüme değişkeni için 2015 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmış dolar cinsinden Reel GSYH değeri, cari açığın göstergesi olarak ise cari işlemler hesabı dengesi değerleri ele alınmıştır. Değişkenlere ait veriler Dünya Bankasına ait veri tabanından sağlanmıştır. Oluşturulan ekonometrik model aşağıdaki gibidir;

$$GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 CARİ_t + u_t \quad (1)$$

$$CARİ_t = \beta_0 + \beta_1 GDP_t + e_t \quad (2)$$

Çalışma 2 kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak, serilerin durağanlık derecelerinin incelenmesi için ilk geleneksel birim kök testlerinden Genelleştirilmiş (Augmented) Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri uygulanmıştır. Ayrıca durağanlığı test etmek için yapısal kırılmayı hesaba katan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi de kullanılmıştır. İkinci kısımda nedensel ilişkilerin araştırılması amacıyla ilk olarak Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ve sonrasında Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testi uygulanmıştır.

Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testinde seriler arasındaki nedensel ilişki Toda-Yamamoto (1995) izlenerek araştırılmaktadır. Toda-Yamamoto’dan farklı olarak Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testinde kritik değerler hata terimleri normal dağılmama durumuna karşılık olarak bootstrap simülasyonu ile hesaplanmaktadır (Yılancı, 2014). Bu teste göre, test istatistiği bootstrap kritik değerlerden büyük ise seriler arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu fakat küçük ise nedensellik ilişkisi olmadığı söylenebilmektedir.

3. AMPİRİK BULGULAR

ADF ve PP durağanlık testlerinden bulunan sonuçlar aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
GDP	4.303 (1.000)	0.771 (0.999)	10.211 (1.000)	2.424 (1.000)
ΔGDP	-3.884 ^a (0.004)	-5.605 ^a (0.000)	-3.836 ^a (0.000)	-5.605 (0.000)
CARİ	-2.4589 (0.102)	-3.404 (0.063)	-2.446 (0.135)	-3.480 (0.053)
ΔCARİ	-7.867 ^a (0.000)	-	-10.215 ^a (0.000)	-

Not: a, b ve c harfleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Δ fark ve parantez içindeki değerler prob. değerini göstermektedir.

Geleneksel testlerle yapılan durağanlık analizi sonuçlarına göre, GDP serisinin ADF hem de PP testine göre birinci farkı alındığında durağan hale geldiği gözlenmiştir. Yani hem sabitli hem de sabit+trendli modellere göre GDP serisi I(1) özelliği taşımaktadır. CARİ serisi ise her iki teste göre sabitli modelde I(0) ve sabit+trendli modelde I(1) özelliği taşımaktadır. Bu sonuçlara göre özellikle CARİ serisi için tam bir sonucu ulaşmak mümkün

değildir. Hem bir sağlama olması hem de yapısal kırılmayı dikkate alarak geleneksel yaklaşımların eksikliklerini tamamlamasından dolayı ZA birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçları aşağıdaki Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. ZA Birim Kök Testi Sonuçları

	A Modeli (Sabit)	B Modeli (Trend)	C Modeli (Sabit ve Trend)
CARİ	-2.751 (2004)	-1.954 (2014)	-3.325 (2010)
ΔCARİ	-9.741 ^a (2013)	-8.999 ^a (2012)	-9.611 ^a (2013)
GDP	-1.343 (2011)	-2.910 (2004)	-3.127 (2001)
ΔGDP	-6.270 ^a (2011)	-5.899 ^a (2001)	-6.162 ^a (2010)
1%	-5.34	-4.80	-5.57
5%	-4.93	-4.42	-5.08
10%	-4.58	-4.11	-4.82

Not: Parantez içindeki rakamlar yapısal kırılmanın yaşandığı tarihi göstermektedir. a, b ve c harfleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Δ fark ve parantez içindeki değerler prob. değerini göstermektedir.

ZA birim kök testi sonuçlarına göre her iki değişken de tüm modellere göre birinci farkında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin I(1) özelliği taşıdığına karar verilmiştir. CARİ ve GDP değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması için uygulanan Toda-Yamamoto nedensellik testine ait sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
GDP → CARİ	1.144	0.564
CARİ → GDP	5.582 ^c	0.061

Not: a, b ve c harfleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir.

Serilerin en yüksek bütünleşme derecesi “1” olduğundan ve uygun gecikme uzunluğu “1” olarak belirlendiğinden VAR (k+dmax) modelinde kullanılan gecikme uzunluğu “2” olmuştur. Bu bilgilere göre uygulanan test sonucunda CARİ’den GDP’ye doğru bir tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır. Yani cari açığın ekonomik büyümenin nedeni olduğu belirlenmiştir. Nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2006) testinin uygulanmasıyla bulunan sonuçlar ise aşağıdaki Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
GDP → CARİ	0.240	7.276	4.044	2.869
CARİ → GDP	4.366 ^b	7.529	4.166	2.811

Not: a, b ve c harfleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunluğu HJC bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Sonuçlar, Toda-Yamamoto nedensellik testinin sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Buna göre, istatistiki olarak %5 anlamlılık düzeyinde CARI'den GDP'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Dolayısıyla cari açığın ekonomik büyümenin nedeni olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Türkiye gibi pek çok gelişmekte olan ülkede kronikleşmiş hale gelen cari açık sorunu önemli bir ekonomik sorundur. Bu sorunla ilgili uygulanan tüm politikalara rağmen yine de ülkeler cari açık sorunu yaşamaktan kurtulamamışlardır. Çünkü bu ülkeler dışa bağımlı ve ekonomik kırılganlıkları yüksek bir ekonomik yapıya sahiptirler. Bu sebeple ülke ekonomilerinin büyümesi, kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilmesi zorlaşmaktadır. Mevcut durumda ekonomik büyümenin sağlanması ancak cari açığın ortaya çıkmasıyla gerçekleşebilmektedir. Gerek ulusal gerekse uluslararası yapılan çalışmalar bu durumu desteklemektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1974-2021 dönemi için yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Bu kapsamda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek amacıyla uygulanan Toda-Yamamoto testi sonucunda, cari açığın ekonomik büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nedensellik ilişkisinin incelenmesi için uygulanan Hacker ve Hatemi-J (2006) testi sonucunda, Toda-Yamamoto nedensellik test sonucunu destekler nitelikte cari açıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Bu sonuçtan hareketle ekonomik politikacıların cari açığı azaltacak politikalar uygulaması gerektiği ortaya çıkmaktadır ki sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanabilsin. Bunun için cari açığın esas nedeni olan enerjide dışa bağımlılığı azaltmak için yerli kaynaklara yönelik enerji politikaları uygulaması büyük önem arz etmektedir. Kısa vadede ihracat miktarını ivedilikle artırıcı ve lüks tüketim malları ithalatını azaltıcı politikalar uygulamak cari açığın azaltılmasında büyük etkiler yaratacaktır. Bu politikalar, uygun döviz kuru politikaları, yurtiçi tasarrufları artırıcı önlemler, ihracata teşvikler ve özellikle tüketime yönelik ithalatın önüne çeşitli yöntemlerle konulacak engeller şeklinde olabilmektedir. Uzun vadede ise yapılacak arge faaliyetleri ve teknoloji transferiyle katma değeri yüksek ürünler üretilmesi sağlayarak ihracatın kalitesini arttırmak cari açık sorununu ortadan kaldırarak cari fazla elde edilmesine imkan tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Acet, H., & Ashurov, E. (2020). Relationship between current account balance and economic growth: example of the republic of tacikistan. *Journal of Academic Value Studies*, 6 (3), 266-279.
- Ağır, H., Özbek, S. & Türkmen, S. (2020). Türkiye'de cari işlemler dengesinin dinamikleri: var analizi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 57-66.
- Akbaş, Y. E. & Uğur, A. (2014). OECD ülkelerinde kısa vadeli sermaye akımları ve ekonomik büyümenin cari açık üzerindeki etkisinin statik ve dinamik panel veri modelleriyle tahmini. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 217-232. Erişim adresi: <http://dergi.neu.edu.tr/index.php/sosbilder/index>
- Akçay, A.Ö., & Erataş, F. (2012). Cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi: BRİCT. *UEK-TEK 2012*, <http://teacongress.org/papers2012/AKCAYERATAS.pdf>
- Altıntaş, N., İnal, N. & Torusdağ, M. (2016). Ekonomik büyüme-cari açık ilişkisi: 1995-2014 Türkiye örneği. *II. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi*, Erzurum, 35-42.

- Arslan, İ., Uğur, A. A. & Dineri, E. (2017). OECD ülkelerinde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980-2014. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 56-68. <https://doi.org/10.25204/iktisad.309754>
- Avcı, B. S. (2015). Cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye örneği. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ayvaz Güven, E. T. (2016). Cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye ve Brezilya örneği (1980-2015). Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Manisa.
- Bakaç, B. (2019). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Balmumcu, Ö. & Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerine bir panel veri analizi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 292-307.
- Borataş, K. (2006). Yabancı sermaye girişlerinin ayrıştırılması ve sıcak para: tanımlar, yöntemler, bazı bulgular, *İktisadi Kalkınma ve İstikrar-İktisat Üzerine Yazılar-II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cesur, F & İrez, S. (2019). Cari açığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5(8), 87-101.
- Çiftçi, N., (2014). Türkiye’de cari açık, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: eş bütünleşme analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 129-142. DOI: 10.18037/ausbd.12816.
- Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(4), 12-28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sid>
- Erbaykal, E., (2007), Türkiye’de ekonomik büyüme ve döviz kuru cari açık üzerinde etkili midir? Bir nedensellik analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 81–88.
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye’de cari açığın belirleyicileri. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Göçer, İ. & Gerede, C. (2016). Cari açık-ekonomik büyüme-enflasyon ve işsizlik açmazında Türkiye: yeni nesil bir ekonometrik analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* [Özel Sayı]. <https://doi.org/10.18037/ausbd.417428>
- Gürleyik, M. (2020). Cari açık ve ekonomik büyüme sorunsalı: Türkiye örneği (1980-2018). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hacker, R. S. & Hatemi-J, A. (2006). Tests for Causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38, 1489-1500.
- Kandemir, K. (2015). Cari açık üzerinde ekonomik büyümenin etkisi: Türkiye uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Karahan, Ö. & Akçaçakır, K. (2021). Türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 119-127.
- Kasman, A., Turgutlu, E. & Konyalı, G. (2005), Cari açık büyümenin mi aşırı değerli tl’nin mi sonucudur? *İktisat, İşletme Finans*, 233, 88.
- Lebe, F., Kayhan, & S., Adıgüzel, U. & Yiğit, B. (2009). The empirical analysis of the effects of economic growth and exchange rate on current account deficit: Romania and Turkey samples, *Journal of Applied Quantitative Methods*, 4(1), 69-81.
- Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R. & Farooqi, F. S. (2010). Tourism, economic growth and current account deficit in Pakistan: evidence from cointegration and causal analysis. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 22, 21-31.
- Morsy, H. (2009). Current account determinants for oil-exporting countries. *IMF Working Paper*, 28, 1-13.
- Oğul, B. (2021). Türkiye’de cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Toda-Yamamoto nedensellik analizi, *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2).
- Peker, O. & Hotunluoğlu, H. (2009). Türkiye’de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(23), 221-237.
- Sağlam, Y. & Sönmez, E. F. (2019). Cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Visegrad dörtlüsü örneği, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 35-40.
- Seyidoğlu, H. (2020). Uluslararası iktisat: teori politika ve uygulama (22. Baskı). Güzem Can Yayınları. İstanbul.
- Songur, M. & Yaman, D. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 164, 220-232.
- Şit, M. & Alancıoğlu, E. (2016). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Var analizi. *ASSAM-UHAD*, 5, 5-23. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam>

- Telatar, O. M. & Terzi, H. (2009). Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 119-134
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- Uçak, S. (2017). Cari denge ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(15), 107-140.
- Yılandı, V. (2014). Time series analyses. Sakarya econometrics workshop notes. Sakarya/Turkey: SES.
- Zivot E. & Andrews D.W.K. (1992). Further evidence on the Great Crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

TÜRKİYE'DE BÖLGELER NE KADAR İNOVATİF? DÜZEY 2 BÖLGELERİ ÖLÇEĞİNDE BİR DURUM TESPİTİ

Habibe YAMAN

**Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Departments of Rectorate, Istiklal campus
ORCID: 0000-0002-9212-3264**

ÖZET

İnovasyon faaliyetlerinin ulusların büyüme ve gelişim süreçlerini tetiklediği konusuna literatürde sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Bilim ve teknolojik gelişmeler açısından öne çıkan inovatif bölgelerin araştırma ve geliştirmeyi tetikleyecek yeni fırsatları beraberinde getirdiği bilinen bir gerçektir. Öte yandan bilgi ve öğrenme tabanlı süreçlerin verimli politikaların oluşturulması yolunda etkin bir rolü olduğu konusu da genel kabul görmektedir. Bölgelerin inovasyon becerilerinin geliştirebilmesi yolundaki uygun mekanizmaların inşası için ise bölgelerin inovasyon etkinliklerinin analizinin önemli bir yerinin olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda ortaya koyulan bu çalışma Türkiye'de Düzey 2 bölgelerinin inovasyon durumunu çok değişkenli bir yaklaşımla ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada zaman boyutu olarak ulaşılan son güncel yıl verileri (2021-2022) kullanılmış, analizde ise min-max yöntemi ve 0-10 ölçeği temel alınmıştır. Veri boyutunda ise Türkiye'nin 26 bölgesi için altı değişken kullanılmıştır. Araştırmanın girdi değişkenlerini ar-ge harcaması, ar-ge insan gücü ve yükseköğretim / fakülte mezunu değişkenleri oluşturuyorken bilgi ve iletişim ihracatı, patent ve marka tescilleri değişkenleri ise çıktı değişkenlerini oluşturmaktadır. Patent ve marka tesciline ilişkin veriler Türk Patent ve Marka Kurumu veri tabanından, diğerleri ise Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından temin edilmiştir. Araştırma sonucunda; TR31 ve TR10 bölgeleri inovasyon etkinliği en yüksek bölgeler olarak tespit edilmiştir. Diğer bölgelerin ise inovasyon etkinliği düşüktür. Araştırma bulgularından hareketle Türkiye'de bölgelerin inovasyon kabiliyetlerini geliştirecek ulusal / bölgesel stratejilerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kalkınma, inovasyon, Türkiye

HOW INNOVATIVE ARE THE REGIONS IN TURKIYE? A STATUS DETECTION ON LEVEL 2 REGIONS SCALE

ABSTRACT

It is often emphasized in the literature that innovation activities trigger nations' growth and development processes. It is well-known that innovative regions that stand out in scientific and technological developments bring new opportunities that will trigger research and development. On the other hand, it is generally accepted that knowledge and learning-based processes have an influential role in creating efficient policies. Therefore, it is thought that the analysis of innovation activities of the regions has an important place in creating mechanisms to develop the innovation skills of the regions. In this direction, this study aims to measure the innovation status of

Level 2 regions in Türkiye with a multivariate approach. In this context, the last years data was reached (2021-2022) as the time dimension used in this research, and the min-max method and 0-10 scale were used as the basis for the analysis. In the data dimension, six variables were used for 26 regions of Turkey. While the variables of R&D expenditure, R&D human resources, and college/faculty graduates make up the input variables of the research, information, and communication experts, patent and trademark registration variables make up the output variables. Data on patent and trademark registration were obtained from the Turkish Patent and Trademark Office database, while the others were obtained from the database of the Turkish Statistical Institute. Because of this research, TR31 and TR10 regions were determined as the regions with the highest innovation efficiency. The innovation efficiency of other regions is low. Based on the research findings, it can be stated that there is a need to develop national / regional strategies to improve the innovation capabilities of the regions in Türkiye.

Keywords: Regional development, innovation, Türkiye

İNFLUENCERLARA DUYULAN GÜVENİN MARKA İMAJI, SATIN ALMA NİYETİ VE DAVRANIŞLARINA ETKİSİ¹

Burcu Sakarya

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik ABD

<https://orcid.org/0000-0002-6101-2297>

Veysel Yılmaz

Prof. Dr.,Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü.

<https://orcid.org/0000-0001-5147-5047>

Erkan Arı

Doç.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü,

<https://orcid.org/0000-0001-6012-0619>

ÖZET

Sosyal medya influencer pazarlaması son zamanlarda büyük ilgi görmektedir. Bu çalışmada influencerların ürün/hizmet satın alımdaki etkileri önerilen bir model yardımıyla araştırılmıştır. Çalışmadaki önerilen modelde, satın alma niyetinin öncülleri olarak iki kişisel özelliği (Fiziksel Çekicilik ve Sosyal Çekicilik) ve üç nitelendirmeyi (Güvenilirlik, Uzmanlık ve Marka imajı) değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmada 6 adet faktör arasındaki ilişkileri betimleyen modelin uyumu ve modelde yer alan faktörler arasındaki ilişkiler için öne sürülen hipotez testi yapılmıştır. Veriler, influencerlar tarafından yapılan paylaşımlar izlendikten sonra ürün/hizmet satın alan katılımcılarla yapılan bir anket yoluyla toplanmıştır. Araştırma modelinin uyumu ve hipotezler Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) yöntemi ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Influencer, Ürün/Hizmet Satın Alma Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM)

THE EFFECT OF TRUST IN INFLUENCERS ON BRAND IMAGE, PURCHASING INTENTION AND BEHAVİORS

ABSTRACT

Social media influencer marketing has been getting a lot of attention lately. In this study, the effects of influencers on product/service purchase were investigated with the help of a proposed model. In the proposed model in the study, it was aimed to evaluate two personal characteristics (Physical Attractiveness and Social Attractiveness) and three attributions (Reliability, Expertise, and Brand Image) as antecedents of purchase intention. In the study, the hypothesis test proposed for the fit of the model describing the relationships between 6 factors and the relationships between the factors in the model was conducted. The data was collected through a survey conducted with participants who purchased products/services after viewing the posts made by influencers.

¹ Bu bildiri Prof. Dr.Veysel Yılmaz'ın danışmanlığında, Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Bilimleri , İstatistik ABD yüksek lisans öğrencisi Burcu Sakarya'nın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

The fit of the research model and hypotheses were analyzed using the Partial Least Squares Structural Equation Modeling (KEKK-YEM) method.

Keywords: Social Media, Influencer, Product/Service Procurement Partial Least Squares Structural Equation Modeling (KEKK-YEM)

Giriş

Influencer, kelime anlamıyla etkileyen kişi demektir. Sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan ve paylaşımlarıyla binlerce hatta milyonlarca kişiye ulaşan kişilere 'Influencer' adı verilir. Influencer, başkalarının satın alma kararlarını etkileyen kişisel yetkiye, duruşa, uzmanlığa veya ilişkilere sahip bir birey veya gruptur. Markaların iş birliğinde buldukları kişiler haline gelen influencerlar, takipçilerinin satın alma kararlarında etkilidirler.

Günümüzde sosyal etkileşimlerin büyük bir kısmı, sosyal etkileme süreçlerinin gerçekleştiği çevrimiçi ortamlarda gerçekleşmektedir (Balaban, Szambolics, & Chirica, 2022). Sosyal medya etkileyicileri, önemli sayıda başka kullanıcı tarafından takip edilen sosyal medya kullanıcılarıdır. Takipçiler, etkileyicilerden otomatik gönderi yayınları alır, etkileyicilerin tartışmalarına ve faaliyetlerine katılabilir ve etkileyicilerin etrafında sanal topluluklar oluşturabilir. Sosyal medya etkileyicilerinin başlıca amaçları takipçileri çekmek, elde tutmak ve onlarla etkileşim kurmaya çalışmaktır. Takipçilerin influencerlar ile arasında iletişim ve etkileşim arttıkça sosyal medya etkileyicileri markalaşma, satışta pazarlama ve iş başarısı elde etme gibi avantajlara sahip olurlar. Sosyal medya etkileyicileri, ticari başarılarını artırmak için sık sık gönderi paylaşarak ve takipçilerini sosyal medya sayfalarına katılmaya teşvik ederek takipçilerinin etkileşimini artırmaya çalışırlar (Farivar, Wang, & Turel, 2022).

Materyal ve Yöntem

Araştırma amacı doğrultusunda influencerlara duyulan güvenin marka imajı, satın alma niyeti ve davranışlarına etkisini betimleyen ve 6 adet faktörü içeren modelin uyumu araştırılacaktır. Ayrıca modelde yer alan faktörler arasındaki ilişkiler için öne sürülen hipotezler test edilecektir. Çalışmanın örnekleme, sosyal medyada influencer takipçisi olan ve rassal olarak seçilen 154 kişidir. Çalışmada geliştirilen anket sosyal medya aracılığıyla paylaşılacak ve gönüllü katılım esasına göre uygulanmıştır.

Veri toplama aracını oluşturmak için öncelikle literatür taraması yapılmış, daha sonra uzman görüşleri alındıktan sonra araştırmaya en uygun ölçüm soruları hazırlanmıştır. Anketin ilk bölümü demografik sorular ve ikinci bölümünü 11'li likert ölçekli (0: Hiç Katılmıyorum ve 10: Tamamen Katılıyorum) sorular oluşturmaktadır. Demografik sorular ile birlikte ankette toplam 38 soru yer almaktadır. Tablo 1'de modele ait faktörleri ölçüm soruları ve literatür yer almaktadır.

Tablo 1: Faktörler ve Ölçüm Soruları

Fiziksel Çekicilik (FÇ)	FÇ1	Genellikle fiziksel olarak yakışıklı/güzel bulduğum influencerları takip ederim.	(Masuda, Han, & Lee, 2022); (Eru, Cop, Çelik, & Karapınar Çelik, 2018)
	FÇ2	Bir influencerı takip etmem için fiziksel olarak yakışıklı/güzel görünmesi benim için önemli değil.	
	FÇ3	Genellikle fiziksel özellikleri (boy/kilo) kendime benzeyen influencerları takip ederim.	
Sosyal Çekicilik (SÇ)	SÇ1	Arkadaş olabileceğimi düşündüğüm influencerları takip ederim.	(Masuda, Han, & Lee, 2022); (Yaylagül, 2017); (Türkoğlu, 2019)
	SÇ2	Takipçisi olduğum influencerlar ile tanışmak istiyorum.	
	SÇ3	Kendimi takipçisi olduğum influencerlar ile bağlantıda hissediyorum.	
Güvenilirlik (G)	G1	Tutarlı-doğru bilgiler/içerikler paylaşan influencerları takip ederim.	(Akdoğan, 2019); (Algharabat & Rana, 2021)
	G2	Yapıcı eleştiride bulunan influencerlar bana daha güvenilir gelir.	
	G3	Bana güvenilir gelen Influencerları takip etmeye devam ederim.	
Uzmanlık (U)	U1	Takip ettiğim influencerların nitelikli ve yetenekli olduğunu düşünüyorum.	(Türkoğlu, 2019); (Masuda, Han, & Lee, 2022)
	U2	Kendi alanıyla ilgili iddialarda bulunacak kadar deneyimli bulduğum influencerları takip ederim.	
	U3	Takipçisi olduğum influencerların alanında nitelikli ve yetenekli olduğunu düşünüyorum.	
Marka İmajı (MI)	MI1	Takip ettiğim influencer tarafından tanıtılan marka ya da ürünün iyi olduğunu düşünürüm.	(Nurhandayani, Syarief, & Najib, 2019); (Bilgin, 2018); (Canoğlu, Öz, & Yenilmez, 2021)
	MI2	Bir influencera güvenirse, o markadan mal veya hizmet satın almaya niyetlenirim.	
	MI3	Takip ettiğim influencer tarafından tanıtılan marka ya da ürünün bana hitap ettiğini düşünürüm.	
Satın Alma Niyeti (SAN)	SAN1	Alışveriş esnasında takipçisi olduğum influencerlar tarafından tanıtılan ürünleri satın alma olasılığım, diğer ürünlere göre daha yüksektir.	(Türkoğlu, 2019); (Akdoğan, 2019); (Canoğlu, Öz, & Yenilmez, 2021)
	SAN2	Ürün hakkında yeterli bilgiye sahip olsam bile bir ürün satın almadan önce influencerların görüşlerini değerlendiririm.	
	SAN3	Takipçisi olduğum influencerları izledikten sonra onun önerdiği ürün veya hizmeti satın alacağım.	

Araştırma Modeli ve Hipotezlerin Tasarımı

Şekil 2 'de verilen modele ilişkin hipotezler şu şekildedir:

Güvenilirlik, kaynağın ne kadar dürüst, güvenilir ve güvenilir olarak algılandığını ifade eder. İzleyicilerin kaynağı güvenilir olarak algılama derecesi de güvenle ilişkilidir (Jin, Muqaddam, & Ryu, 2018). Tüketiciler ile influencerlar arasındaki güven ve bağlılığın boyutunun, takipçiler ile influencerlar, satışlar ve marka arasındaki ilişkilerin sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkilediği görülmüştür (AlFarraj, ve diğerleri, 2020). Güvenilir olarak algılanan influencerlarla ilişkilendirilen markalar, daha yüksek düzeyde marka güvenilirliğine ve marka tutumuna sahiptir ve bu da daha yüksek satın alma niyeti düzeyleriyle sonuçlanır. (Koay, Cheung, Soh, & Teoh, 2021)

H1: Güvenilirlik, takipçilerin satın alma niyetini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Uzmanlık, iletişimcinin bilgisi ve mesleki deneyiminin bir sonucu olduğu için çok alakalı bir değişkendir ve birçok ünlü ve dijital etkileyici araştırmasında ele alınmıştır (Schouten, Janssen, & Verspaget, 2019) Ayrıca, (Lim, Radzol, Cheah, & Wong, 2017), influencer uzmanlığının satın alma niyetini etkileyen önemli bir değişken olduğunu bulmuştur. Bu nedenle tüketiciler, kendi alanlarında uzman olarak algılanan etkileyicilerin aktardığı içerikleri daha fazla dikkate almaktadır. (Chetioui, Benlafqih, & Lebdaoui, 2020) tarafından belirtildiği gibi "uzman genellikle yüksek nitelikli olarak algılanır ve bu nedenle doğru ve geçerli değerlendirmeler yapma olasılığı daha yüksektir" (s. 365). Ek olarak, (Ki & Kim, 2019), uzmanlığın tüketicilerin tutumları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceğini ve dijital etkileyicileri taklit etme arzularının büyük bir satın alma niyetiyle sonuçlanabileceğini doğruladı. Tüketicilerin satın alma niyeti ve satın alma davranışı, influencerların algılanan uzmanlığıyla olumlu bir şekilde ilişkilidir (AlFarraj, ve diğerleri, 2020).

H2: Uzmanlık, takipçilerin satın alma niyetini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Kotler'e (2007) göre marka imajı, tüketici hafızasında oluşan çağrışımlar gibi tüketiciler tarafından gerçekleştirilen algı ve inançtır. Ateke (2013), tarafından yapılan bir araştırmaya göre, algı ne kadar yüksekse, influencerlar tarafından kullanılan ürünün marka imajı da o kadar yüksektir. Ayrıca, (Godey, ve diğerleri, 2016) sosyal medya aracılığıyla paylaşılan bilgilerin tüketicilerin davranışlarını ve satın alma niyetini etkilemede daha etkili olması nedeniyle, sosyal medya etkileyicileri aracılığıyla yapılan pazarlama uygulamasının marka imajı ile olumlu bir bağlantı ile sonuçlanacağını belirtmiştir.

H4: Marka imajı, takipçilerin satın alma niyetini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Fiziksel çekicilik, operasyonel olarak birinin hoş bir görünümü olarak tanımlanır (Soekmawati, Nathan, Tan, & Victor, 2022). Çekicilik özellikle fiziki dış görünüşle ilgilidir. Dolayısı ile bir kişi güzel, zarif ve şık olarak algılanıyorsa bu kişi çekicidir (Ohanian, 1990). Fiziksel çekicilik faktörünün; güvenilirlik, uzmanlık, parasosyal ilişki ve marka imajı ile pozitif ilişkili olduğu düşünülmektedir.

H6a. Fiziksel çekicilik, güvenilirliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler..

H6b. Fiziksel çekicilik, uzmanlığı pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6d: Fiziksel çekicilik, marka imajını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Sosyal çekicilik, bireylerin sosyal etkileşimde olduğu karaktere yönelik olumlu duygular beslemek anlamına gelir ve sosyal medya alanındaki pek çok araştırmada, bireylerin davranışlarını incelemek açısından güçlü bir unsur olarak kabul edilmektedir (Akdeniz & Uyar, 2021). Sosyal çekicilik faktörünün; güvenilirlik, uzmanlık, parasosyal ilişki ve marka imajı ile pozitif ilişkili olduğu düşünülmektedir.

H7a. Sosyal çekicilik, güvenilirliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H7b. Sosyal çekicilik, uzmanlığı pozitif ve anlamlı olarak etkiler..

H7d: Sosyal çekicilik, marka imajını pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Bulgular

Katılımcılara Yönelik Demografik Özellikler ve İstatistikler

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	Değişken Grupları	f (Sayı)	% (Yüzde)
Cinsiyet	Kadın	95	61,7
	Erkek	59	38,3
Eğitim Durumu	Lise	13	8,4
	Üniversite Öğrencisi	28	18,2
	Ön Lisans	25	16,2
	Lisans	61	39,6
	Lisansüstü ve Üzeri	27	17,5

Tablo 2'ye göre katılımcıların %61,7'si (n=95) kadın, %38,3'ü (n=59) erkek, katılımcıların %8,4'ü (n=13) lise, %18,2'i (n=28) üniversite öğrencisi, %16,2'si (n=25) ön lisans, %39,6'sı (n=61) lisans ve %17,5'u (n=27) lisansüstü ve üzeri eğitim seviyesindedir.

Ölçüm Modelinin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Ölçüm modeli kapsamında cronbach's alpha (CA), bileşik güvenilirlik (CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 3. CA, CR ve AVE değerleri

Faktörler	Cronbach's Alpha (CA)	Yapı Güvenilirliği (CR)	Ortalama Açıklanan Varyans (AVE)
Fiziksel Çekicilik	0,868	0,918	0,789
Güvenilirlik	0,620	0,838	0,722
Marka İmajı	0,891	0,932	0,821
Satın Alma Niyeti	0,804	0,884	0,717
Sosyal Çekicilik	0,653	0,843	0,730
Uzmanlık	0,894	0,934	0,826

Çalışmanın cronbach's alpha ve yapı güvenilirlik değeri kontrol edildiğinde; fiziksel çekicilik = (0,868, 0,918), güvenilirlik = (0,620, 0,838), marka imajı = (0,891, 0,932), satın alma niyeti = (0,804, 0,884), sosyal çekicilik = (0,653, 0,843), uzmanlık = (0,894, 0,934) olduğu ve AVE değerlerinin 0,717'den büyük olduğu gözlemlenmiştir. Faktörlerin aldığı değerler kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 4. Discriminant Validity-Fornell-Larcker Kriteri

	Fiziksel Çek.	Güvenilirlik	Marka İmajı	Satın Alma Niyeti	Sosyal Çek.	Uzmanlık
Fiziksel Çek.	0,888					
Güvenilirlik	0,538	0,849				
Marka İmajı	0,669	0,645	0,906			
Satın Alma N.	0,687	0,644	0,860	0,847		
Sosyal Çek.	0,500	0,519	0,593	0,531	0,855	
Uzmanlık	0,546	0,756	0,678	0,665	0,574	0,909
AVE	0,789	0,722	0,821	0,717	0,730	0,826

Ölçüm modelinin ayırt edici geçerliliğinin (Discriminant Validity) her bir yapının AVE değeri karekökünün, o yapı ile diğer yapılar arasındaki korelasyonunun karşılaştırılmasıyla kontrol edilir. Bu karşılaştırmalar sonucunda AVE'nin karekök değerleri daha büyük ise ayırt edici geçerlilik sağlanmış olur (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 4'te ele alınan modellerin ayırt edici geçerlilikleri verilmiştir. Buna göre sonuçların uygun sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5. R² Değerleri

faktörler	R ²
Güvenilirlik	0,373
Marka İmajı	0,537
Satın Alma Niyeti	0,756
Uzmanlık	0,419

Tablo 5'e göre içsel ve dışsal VIF (varyans şişirme oranı) değerleri 3'ten küçük olduğundan çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur.

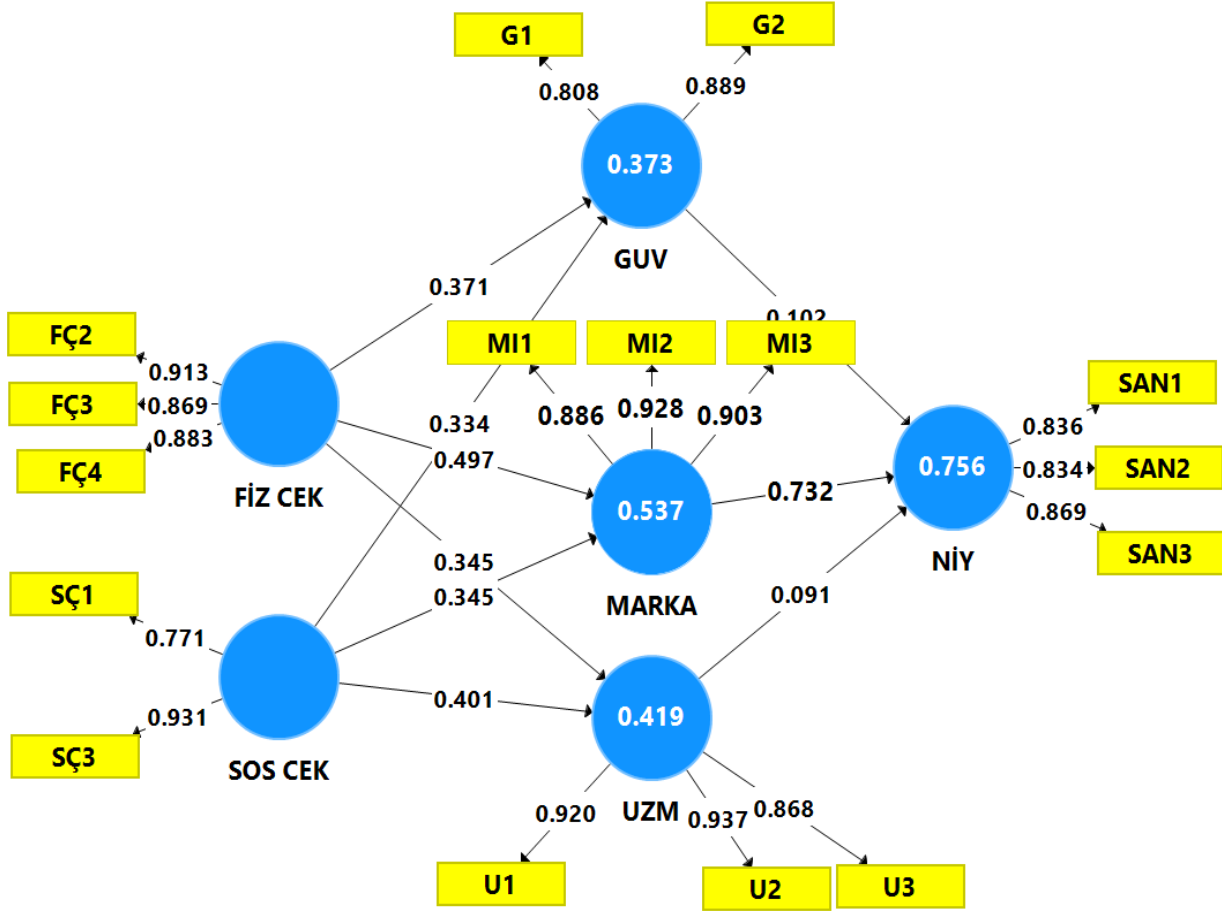
Bu çalışmada model uyumu için SmartPLS paket programı ile hesaplanan Standardized Root Mean Square Residual (Standartlaştırılmış Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü-SRMR), Chi-Square (Ki-Kare), Normed Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi-NFI), The Squared Euclidean distance (Öklid Uzaklığın Karesi-d_ULS) ve The Geodesic Distance (Geodesic Uzaklığı-d_G) değerlerine bakılmaktadır. Tablo 6'da uyum iyiliği değerleri sunulmaktadır.

Tablo 6. Model Uyumu

	Uyum değerleri
SRMR	0,078
d_ULS	0,824
d_G	0,542
Chi-Square	491,905
NFI	0,743

Yol Analizi

PLS-SEM yöntemi, ölçüm modelinin kabul edilmesinin ardından ikinci aşama olarak yapısal modelin test edilmesini içermektedir. Yapısal model içerisinde hipotezleri test etmek için gerçekleştirilen yol analizi bulunmaktadır. SmartPLS programı ile uygulanan yol analizinin genel görünümü Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Yapısal Model

(FÇ: Fiziksel Çekicilik, SÇ: Sosyal Çekicilik, GUV: Güvenilirlik, MARKA: Marka İmajı, UZM: Uzmanlık, NİY: Satın Alma Niyeti)

Şekil 1’den elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

- Fiziksel çekicilikteki bir birim artış güvenilirliği 0,37 birim artıracaktır.
- Fiziksel çekicilikteki bir birim artış marka imajını 0,33 birim artıracaktır.
- Fiziksel çekicilikteki bir birim artış uzmanlığı 0,34 birim artıracaktır.
- Sosyal çekicilikteki bir birim artış güvenilirliği 0,33 birim artıracaktır.
- Sosyal çekicilikteki bir birim artış marka imajını 0,34 birim artıracaktır.
- Sosyal çekicilikteki bir birim artış uzmanlığı 0,40 birim artıracaktır.
- Güvenilirlikteki bir birim artış satın alma niyetini 0,10 birim artıracaktır.
- Marka imajındaki bir birim artış satın alma niyetini 0,73 birim artıracaktır.
- Uzmanlıktaki bir birim artış satın alma niyetini 0,09 birim artıracaktır.

Standartlaştırılmış parametre tahminleri, t değerleri ve hipotez testi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Standartlaştırılmış Parametre Tahminleri ve Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	Etki katsayıları	t-değerleri	p-değerleri	karar
FİZ CEK -> GUV	0,371	5,470	P<0.01	Desteklendi
FİZ CEK -> MARKA	0,497	8,407	P<0.01	Desteklendi
FİZ CEK -> UZM	0,345	4,299	P<0.01	Desteklendi
GUV -> NİY	0,102	1,236	0,217	Desteklenmedi
MARKA -> NİY	0,732	12,630	P<0.01	Desteklendi
SOS CEK -> GUV	0,334	5,354	P<0.01	Desteklendi
SOS CEK -> MARKA	0,345	4,553	P<0.01	Desteklendi
SOS CEK -> UZM	0,401	6,350	P<0.01	Desteklendi
UZM -> NİY	0,091	0,953	0,341	Desteklenmedi

Tablo 3'e bakıldığında H1 hipotezi ($p>0,01$) t değeri 1,236 ile desteklenmemiştir. Güvenilirlik, satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir.

H2 hipotezi ($p<0,01$) t değeri 0,953 ile desteklenmemiştir. Uzmanlık, satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir.

H4 hipotezi ($p<0,01$) t değeri 12,630 ile desteklenmiştir. Marka imajı, satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6a hipotezi ($p<0,01$) t değeri 5,470 ile desteklenmiştir. Fiziksel çekicilik, influencerların güvenilirliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6b hipotezi ($p<0,01$) t değeri 4.299 ile desteklenmiştir. Fiziksel çekicilik, uzmanlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6d hipotezi ($p<0,01$) t değeri 8,407 ile desteklenmiştir. Fiziksel çekicilik, marka imajı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H7a hipotezi ($P<0,01$) t değeri 5,354 ile desteklenmiştir. Sosyal çekicilik, güvenilirlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H7b hipotezi ($p<0,01$) t değeri 6,350 ile desteklenmiştir. Sosyal çekicilik, uzmanlık üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H7d hipotezi ($p<0,01$) t değeri 4,553 ile desteklenmiştir. Sosyal çekicilik, marka imajı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal medya influencer pazarlaması son zamanlarda büyük ilgi görmektedir. Bu çalışmada influencerların ürün/hizmet satın alımdaki etkileri önerilen bir model yardımıyla araştırılmıştır. Çalışmadaki önerilen modelde, satın alma niyetinin öncülleri olarak iki kişisel özelliği (Fiziksel Çekicilik ve Sosyal Çekicilik) ve üç nitelendirmeyi (Güvenilirlik, Uzmanlık ve Marka imajı) değerlendirmek amaçlanmıştır.

Koay ve arkadaşları (2021), çalışmasında influencerların güvenilirliğinin takipçilerin satın alma niyetini doğrudan etkilediği hipotezi anlamlı bulunmuştur. Munnukka vd. (2016), influencerların çekiciliği ile tüketici tutumları arasındaki pozitif ilişkiyi belirtmiştir. Ancak bu çalışmada, influencerların güvenilirlik, uzmanlık ve satın alma niyeti ile anlamsız bir ilişkisi olduğu bulundu. Bu çalışmada katılımcılar, influencerların onayladıkları ürüne karşı güven eksikliğini kabul ettiler. Ana neden, influencerların onaylanan ürün hakkında yetersiz uzmanlık bilgisi olarak belirlendi.

Godey ve arkadaşları (2016), sosyal medya aracılığıyla paylaşılan bilgilerin tüketicilerin davranışlarını ve satın alma niyetini etkilemede daha etkili olması nedeniyle, sosyal medya etkileyicileri aracılığıyla yapılan pazarlama uygulamasının marka imajı ile olumlu bir bağlantı ile sonuçlanacağını belirtmiştir. Bu çalışmada da marka imajının takipçilerin satın alma niyetiyle pozitif yönde etkili olduğu desteklenmiştir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları mevcuttur. İlk olarak, konu bakımından çalışma influencer ve influencer pazarlama ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında veri toplamak üzere bir anket formu kullanılmıştır. Bu nedenle, anket formunda yer alan sorular/ifadeler ve bu sorulara/ifadelere katılımcıların verdikleri yanıtlarla sınırlıdır. İleride yapılabilecek olan çalışmalarda tek bir influencerların takipçileri üzerinde veya birkaç influencerın takipçileri üzerinde benzer araştırmalar gerçekleştirilebilir. Modele yeni değişkenler eklenip geliştirilebilir.

Kaynakça

- Akdeniz, P. C., & Uyar, K. (2021). Tüketicilerin Satın Alma Niyetlerinde Sosyal Medya Fenomenleri ile Kurulan Parasosyal Etkileşimin Rolü. *Erciyes Akademi*, 35 (4), 1669-1688.
- Akdoğan, K. (2019). Sosyal Medya Fenomenlerinin Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
- AlFarraj, O., Alalwan, A. A., Obeidat, Z. M., Baabdullah, A., Aldmour, R., & Al-Haddad, S. (2020). Examining the impact of influencers' credibility dimensions: attractiveness, trustworthiness and expertise on the purchase intention in the aesthetic dermatology industry. *Mediating role of online engagement*, 2059-6014.
- Algharabat, R. S., & Rana, N. R. (2021). Social Commerce in Emerging Markets and its Impact on Online Community Engagement. *Information Systems Frontiers*, 23 1499-1520.
- Ateke, B. W. (2013). Marketing message effectiveness: The relevance of celebrity endorsement. *The University Advanced Research Journal*, 11, 14-22.
- Balaban, D. C., Szabolics, J., & Chirica, M. (2022). Parasocial relations and social media influencers' persuasive power. Exploring the moderating role of product involvement. *Acta Psychologica*.
- Bilgin, Y. (2018). The effect of social media marketing activities on brand awareness, brand image and brand loyalty. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6 (1) 128-148.
- Canoğlu, M., Öz, B., & Yenilmez, G. (2021). Para-Sosyal Etkileşim, Markaya Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti: Video Bloggerlar Üzerine Bir İnceleme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9 (24) 138-161.
- Chan, K., Leung, N. Y., & Luk, E. K. (2013). Impact of celebrity endorsement in advertising on brand image among Chinese adolescents. *Young Consumers*, 14 (2), 167-179.
- Chetioui, Y., Benlafqih, H., & Lebdaoui, H. (2020). How fashion influencers contribute to consumers' purchase intention. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International*, 24 (3), 361-380.
- Eru, O., Cop, R., Çelik, S., & Karapınar Çelik, I. (2018). Kaynak olarak youtuber'a güvenilirliğin ve marka güveninin gençlerin satın alma niyetine etkisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2) 1306-2174.
- Farivar, S., Wang, F., & Turel, O. (2022). Followers' problematic engagement with influencers on social media: An attachment theory perspective. *Computers in Human Behavior*.

- Godey, B. N., Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R., & Singh, R. (2016). Social Media Marketing Efforts of Luxury Brands: Influence on Brand Equity and Consumer Behaviour. *Journal of Business Research*, 69 (12), 5833-5841.
- Horton, D., & Wohl, R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry*, 19, 215-229.
- Hwang, K., & Zhang, Q. (2018). Influence of parasocial relationship between digital celebrities and their followers on followers' purchase and electronic word-of-mouth intentions, and persuasion knowledge. *Computers in Human Behavior*, 87, 155-173.
- Jin, S. V., Muqaddam, A., & Ryu, E. (2018). Instafamous and social media influencer marketing. *Marketing Intelligence & Planning*.
- Ki, C. W., & Kim, Y. K. (2019). The mechanism by which social media influencers persuade consumers. *Psychology and Marketing*, 36 (10), 905-922.
- Kim, H., Ko, E., & Kim, J. (2015). SNS users' para-social relationships with celebrities: social media effects on purchase intentions. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 25 (3), 279-294.
- Koay, K. Y., Cheung, M. L., Soh, P. C.-H., & Teoh, C. W. (2021). Social media influencer marketing: the moderating role of materialism. *European Business Review*, 0955-534X.
- Kotler. (2007). Marketing Management 12 Edition Volume 2. *Jakarta: Index Kelompok Gramedia*.
- Labrecque, L. I. (2014). Fostering consumer-brand relationships in social media environments: The role of parasocial interaction. *Journal of Interactive Marketing*, 28 (2), 134-148.
- Labrecque, L. I., Esche, H., Mathwick, C., Novak, T. P., & Hofacker, C. F. (2013). Consumer Power: Evolution in the Digital Age. *Journal of Interactive Marketing*, 27, 257-269.
- Lim, X. J., Radzol, A. M., Cheah, J., & Wong, M. W. (2017). The impact of social media influencers on purchase intention and the mediation effect of customer attitude. *Asian Journal of Business Research*, 7 (2), 19-36.
- Lin, C. A., Crowe, J., Pierre, L., & Lee, Y. (2021). Effects of Parasocial Interaction with an Instafamous Influencer on Brand Attitudes and Purchase Intentions. *The Journal of Social Media in Society*, 10 (1), 55-78.
- Masuda, H., Han, S. H., & Lee, J. (2022). Impacts of influencer attributes on purchase intentions in social media influencer marketing: Mediating roles of characterizations. *Technological Forecasting and Social Change*.
- Munukka, E., Mokka, K., Röytiö, H., Pietila, S., Ekblad, U., Rönnemaa, T., . . . Laitinen, K. (2016). Gut Microbiota Richness and Composition and Dietary Intake of Overweight Pregnant Women Are Related to Serum Zonulin Concentration, a Marker for Intestinal Permeability. *The Journal of Nutrition*, 146 (9), 1694-1700.
- Nurhandayani, A., Syarief, R., & Najib, M. (2019). The impact of social media influencer and brand images to purchase intention. *Journal of Applied*, 17 (4).
- Ohanian, R. (1990). "Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of Advertising*, 19 (3), 39-52.
- Özer, M., Özer, A., & Koçak, A. (2021). Sosyal Medya Katılımı Kullanıcıları Mutlu Eder Mi: Sosyal Medya Fenomenlerinin Takipçileriyle Olan İlişkilerinde Benlik-Uyumu ve Para-Sosyal İlişkinin Rolü. *25. Pazarlama Kongresi*.
- Schouten, A. P., Janssen, L., & Verspaget, M. (2019). Celebrity vs. Influencer endorsements in advertising: the role of identification, credibility, and Product-Endorser fit. *International Journal of Advertising*, 39 (2), 258-281.
- Soekmawati, Nathan, R. J., Tan, P.-K., & Victor, V. (2022). Fitness Trainers' Physical Attractiveness and Gym Goers' Exercise Intention. *International Journal of Business and Society*, 23 (1), 496-517.
- Türkoğlu, Y. (2019). Sosyal medya platformlarındaki muhafazakar moda fenomenlerinin (influencer) tüketicilerin satın alma niyeti üzerindeki etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Yaylagül, Ş. (2017). Sosyal Medya Fenomenlerine Bağlanışlığın Belirlenmesi: Yükseköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (3), 219-235.

ÇEVRESEL KAYGININ EKOLOJİK SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

Erkan Arı

Doç.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0001-6012-0619>

Erkan Keskin

Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü Öğrencisi

Veysel Yılmaz

Prof. Dr.,Eskişehir Osmangazi üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü.
<https://orcid.org/0000-0001-5147-5047>

ÖZET

Çevre bilinci olan çevreye karşı duyarlı tüketicilerin artması ve tüketicilerin ürün satın alırken çevre dostu/yeşil ürünleri tercih etmeleri, işletmeleri yeşil pazarlama faaliyetlerine yöneltmektedir. Tüketicilerde çevre duyarlılığın boyutlarının saptanması ve bu kapsamda pazarlama faaliyetlerinin şekillendirilmesi önem taşımaktadır. Çalışmada çevresel duyarlılık boyutları ve bu boyutların yeşil ürün satın alma davranışına etkisi incelenmiştir. Verilerin analizinde kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-YEM) kullanılmıştır. Analizler sonucunda test edilen modelin, kabul edilebilir uyum ölçüleri tespit edilmiştir. Bulgulardan Çevresel kaygının, ekolojik değerler ve ekolojik etki üzerindeki etkisinin pozitif olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ekolojik sorumluluk duygusundaki bir birimlik artışın ekolojik satın alma davranışını 0,425 birim arttıracığı da ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Duyarlılık, Ekolojik Sorumluluk, Ekolojik Tutum, Ekolojik Satın Alma Davranışı

THE EFFECT OF ENVIRONMENTAL CONCERN ON ECOLOGICAL PURCHASING BEHAVIOR

ABSTRACT

The increase in environmentally conscious consumers and the fact that consumers prefer environmentally friendly/green products when purchasing products lead businesses to green marketing activities. It is important to determine the dimensions of environmental awareness in consumers and to shape marketing activities in this context. In the study, environmental sensitivity dimensions and the effect of these dimensions on green product purchasing behavior were examined. Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) was used in the analysis of the data. As a result of the analysis, acceptable fit measures of the tested model were determined. From the findings, it shows that the effect of environmental concern on ecological values and ecological impact is positively significant. It has also been revealed that a one-unit increase in the sense of ecological responsibility will increase the ecological purchasing behavior by 0.425 units.

Keywords: Environmental Awareness, Ecological Responsibility, Ecological Attitude, Ecological Purchasing Behavior

GİRİŞ

Çevresel duyarlılık ve ekolojik kaygı, tüketimin azaltılması, zararlı ya da savurgan tüketim kalıplarının değiştirilmesi, atık toplama, çevreye duyarlı ürünlerin tercih edilmesi, çevredostu/yeşil ürün kullanımı ile ilgili kampanyalar düzenlenmesi gibi çeşitli yollarla insanların tüketim davranışlarını etkilemektedir. Çeşitli ülkelerde ekonomik büyüme arayışı ve doğal kaynakların kötüye kullanılması çevre sorunlarına neden olmuştur. Günümüzde pek çok insan, insanlığın refahını ve gelecekteki gelişimini etkileyeceğine inandıkları çevre sorunları hakkında endişelenmektedir. Çevre ile ilgili kaygılar, insanların çevre ile ilgili davranışlarını, özellikle de tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyebilir. Ürün seçerken eko etiketli ürünlere öncelik verebilirler. Uygulayıcıları tüketicilerin ekolojik davranışlarının ardındaki güdülerini keşfetme konusunda etkileyen ekolojik tüketicilik ortaya çıkmaktadır. Öte yandan yeşil ürünlere yönelik artan bu farkındalık ve çevreci tutumlara rağmen, bu tür ürünlere olan talep gerçekte istenen seviyede değildir (Lai & Cheng, 2016). Çevresel sürdürülebilirlik bilincine sahip ve çevresel kaygı duyan bir tüketicinin eylemlerine bunu yansıtamaması, bu konuda daha fazla araştırma yapma ihtiyacını doğurmaktadır.

Önceki araştırmalar, genellikle üç kategoride gruplandırılabilen ekolojik satın alma davranışını etkileyen faktörleri tartışmışlardır: kişisel faktörler, ürün pazarlama faktörleri ve sosyal faktörler (Zhang and Dong, 2020). Kişisel faktörler, içsel psikolojik mekanizmalar yoluyla ekolojik satın alma niyetlerine/davranışına dönüştürülebilir ekolojik bilgi, ekolojik duygular, ekolojik değerler ve ekolojik tutumlar dahil olmak üzere tüketicilerin psikolojik algılarına dayanmaktadır. Ürün pazarlama faktörleri düzeyinde, tüketiciler tarafından ekolojik satın alımları çekmek için organik gıda, yeşil elektrikli arabalar, yeşil kozmetikler ve yeşil mobilya ürünleri gibi ekolojik kavramlar ortaya çıkmıştır (Chen, Wu ve Jiang, 2022).

ÇALIŞMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, tüketicilerin çevresel duyarlılıkları ile yeşil ürün satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi saptamak ve çevresel duyarlılığın yeşil ürün satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu çalışmada, ekolojik satın alma davranışı üzerindeki çevresel kaygı ve ilgili değişkenler (örneğin, ekolojik değerler, ekolojik duygular, ekolojik tutumlar ve ekolojik sorumluluk) arasındaki ilişkileri keşfetmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA MODELİ ve HİPOTEZ TASARIMI

Araştırma modeli Chen, Wu ve Jiang, (2022) çalışmasından esinlenerek geliştirilmiştir. Şekil 1’de yer alan araştırma modelindeki ilişkilere dayalı geliştirilen hipotezler aşağıda özetlenmiştir;

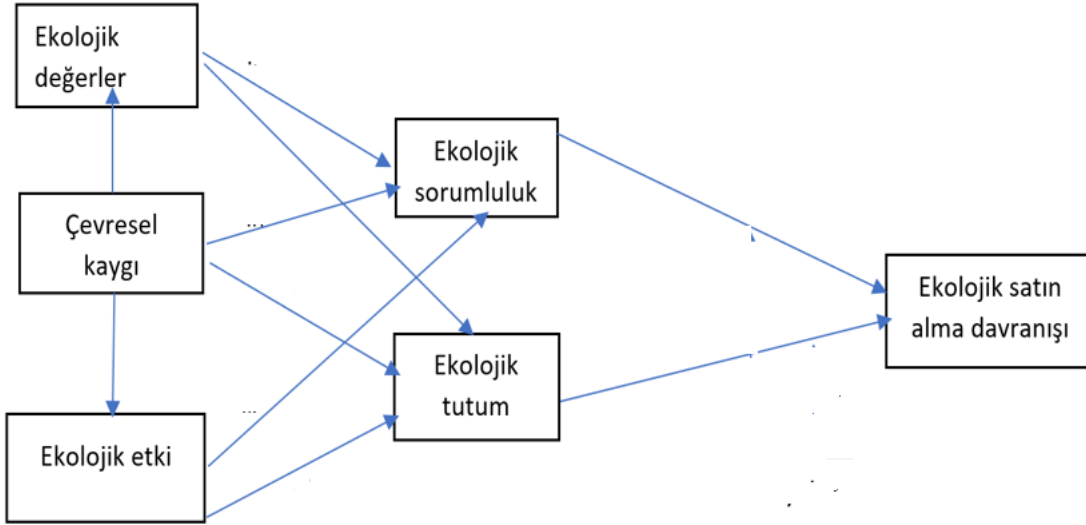
H1: Çevresel kaygı, Ekolojik değerleri pozitif ve anlamlı olarak etkiler ($A \rightarrow B$)

H2: Çevresel kaygı, Ekolojik etkileri pozitif ve anlamlı olarak etkiler ($A \rightarrow C$)

H3: Çevresel kaygı, Ekolojik sorumlulukları pozitif ve anlamlı olarak etkiler ($A \rightarrow D$)

H4: Çevresel kaygı, Ekolojik Ekolojik tutumları pozitif ve anlamlı olarak etkiler ($A \rightarrow E$)

- H5: Ekolojik değerler, Ekolojik sorumlulukları pozitif ve anlamlı olarak etkiler (B→D)
H6: Ekolojik değerler, Ekolojik tutumları pozitif ve anlamlı olarak etkiler (B→E)
H7: Ekolojik etki, Ekolojik sorumlulukları pozitif ve anlamlı olarak etkiler (C→D)
H8: Ekolojik etki, Ekolojik tutumları pozitif ve anlamlı olarak etkiler (C→E)
H9: Ekolojik sorumluluk, Ekolojik satın alma davranışını pozitif ve anlamlı olarak etkiler (D→F)
H10: Ekolojik tutum, Ekolojik satın alma davranışını pozitif ve anlamlı olarak etkiler (E→F)

Şekil 1. Araştırma modeli

ÖRNEKLEM VE VERİ TOPLAMA ARACI

Veri toplama aracı Chen, Wu ve Jiang, (2022) çalışmasından yararlanarak oluşturulmuştur. Anket aralık 2022 'de sosyal medyada paylaşılarak gönüllük esasına göre doldurulmuştur. Ankete 261 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların %54'ü erkek, %46'sı kadındır. Ankete katılanların %70.9 'u 18-28 yaş aralığında, %22.6' sı 29-39, %6.5 'i 40-50 yaş aralığındadır. Ankete 22 farklı ilden cevap verilmiştir. Katılım sağlayan kişilerin %23' ü Samsun'dan, %17.2' si Eskişehir'den, %7.7' si İstanbul'dan, %12.6'sı Ankara'dan, %9.2' si Adana'dan, %5.4'ü Sinop'tan katılım sağlamaktadır.

ANALİZ

Verilerin analizinde kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-YEM) kullanılmıştır. Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesinde (PLS-YEM) iki aşama söz konusudur. (1) Ölçüm modeline ve (2). aşama ise yapısal modele ilişkin değerlendirmişleri içerir (Hair vd., 2017).

1. Ölçüm modeli

Ölçüm modelinin değerlendirilmesinde yakınsak (Convergent) ve ayırma (discriminant validity) geçerliği araştırılır. Yakınsak geçerliği, veri derleme aracında yer alan ifadelerin (item) faktör yükleri, AVE (Average

variance extracted) ve CR (Composite reliability) yardımıyla incelenir. Faktör yüklerinin 0,7'den büyük ve istatistiksel olarak anlamlı olması istenir. Ancak $CR > 0,70$ ve $AVE > 0,50$ tatmin edici olduğu sürece 0,40 ila 0,70'lik faktör yükünün kabul edilebilir (Hair vd., 2014, 2017). Çalışmada faktör yüklerinin (outer loading) 0,722-0,905 arasında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tablo 1'den de görülebileceği gibi $CR > 0,70$ ve $AVE > 0,50$ dir. Bu nedenle, yapıların yakınsak geçerliliğinin tatmin edici olduğu söylenebilir (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 1. Construct Reliability and Validity

Faktörler	Birleşim Güvenirliği (Composite Reliability -CR)	Ortalama çıkarılan Varyans (Average Variance Extracted -AVE)
A	0,833	0,715
B	0,773	0,631
C	0,829	0,710
D	0,861	0,755
E	0,837	0,633
F	0,912	0,721

Ayrışma geçerliliğine ilişkin kesin değerlendirme, her yapının istatistiksel olarak benzersiz olduğunu ve diğer yapılardan farklı olduğunu doğrulamak için hayati önem taşır (Hair vd, 2019). Ölçüm modelinin ayırt geçerliliği Fornell-Larcker ve HTMT ölçütleri ile araştırılır. Ancak Henseler vd. (2015) Fornell-Larcker ölçütünün ayrışma geçerliliğini ortaya çıkarmada yetersiz olduğunu öne sürerek HTMT ölçütünün kullanılmasını önermiştir. Fornell-Larcker ölçütü, her yapının AVE değerinin karekökü ve bu yapı ile diğer yapılar arasındaki korelasyon karşılaştırılarak kontrol edilir. Bu karşılaştırmalar sonucunda AVE'nin karekök değerlerinin büyük olması durumunda ayrışma geçerliliği sağlanmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 2'te, AVE'nin karekökü, tüm yapılar arasındaki korelasyon katsayılarından daha büyüktür. Dolayısıyla ayırt edici geçerliliğin sağlandığı söylenebilir.

Tablo 2. Ayrışma geçerliliği (Discriminant Validity -Fornell-Larcker Criterion)

	A	B	C	D	E	F
A	0,846					
B	0,391	0,795				
C	0,522	0,407	0,843			
D	0,356	0,305	0,416	0,869		
E	0,239	0,026	0,233	0,363	0,796	
F	0,385	0,065	0,443	0,528	0,436	0,849

Çalışmada, ayrışma geçerliliğinin kontrolü için farklı bir ölçüt olan ve Henseler vd. (2015), tarafından önerilen Heterotrait Monotrait Ratio (HTMT) yararlanılmıştır. Yazarlar, HTMT değerinin 0,85'ten büyük olması durumunda bunun ciddi bir ayırt edicilik geçerliliği sorununu gösterdiğini savunmaktadır. Tablo 3, tüm değerlerin 0.85'in altında olduğunu göstermektedir ve sonuç olarak bu çalışmada incelenen yapıların ayırt edici geçerliliğini doğrulamaktadır.

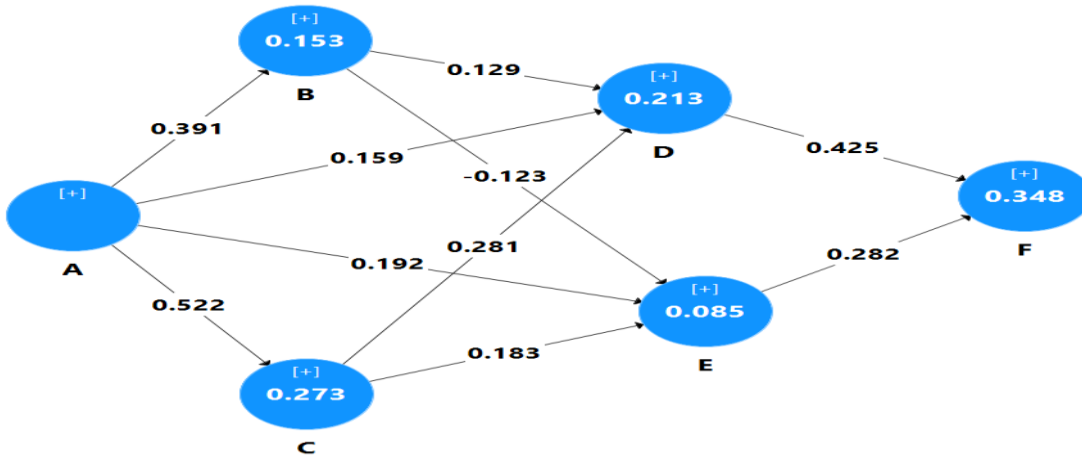
Tablo 3. Ayrışma geçerliği (Heterotrait-Monotrait Ratio -HTMT)

	A	B	C	D	E	F
A						
B	0,725					
C	0,814	0,744				
D	0,555	0,572	0,639			
E	0,312	0,294	0,307	0,513		

1. Yapısal model

Yapısal model aşamasında yola analizi ve hipotez testleri yapılır. Genellikle belirlilik katsayısı R^2 , etki büyüklüğü f^2 , tahmin edici Q^2 'nin geçerliliğini ve uyum iyiliği indeksini (GoF) değerlendirir. Ayrıca modelin uyumu için Standardized Root Mean Square Residual SRMR, Chi-Square ve Normed Fit Index (NFI) değerleri kullanılmıştır. R^2 değerlerinin büyüklüğü, tahmin edilen değerlerin doğruluğunun belirlenmesinde önemlidir. Q^2 ölçüsü, modelin tahmin geçerliliğinin bir göstergesidir. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı probleminin var olup olmadığının kontrolü iç modelin VIF değerleri incelenerek yapılır. $VIF < 5$ olması çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığını gösterir (Hair vd., 2014, 2017).

Analiz sonuçlarında yapısal parametreler ve R^2 değerleri (elipslerin içindeki değerler) şekil 2’de verilmiştir. Tablo 4’deki VIF değerleri incelendiğinde 5’den büyük değer olmadığı anlaşılmış ve çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı doğrulanmıştır. Tablo 5’de f^2 tablosu verilmiştir. Cohen'e (1992) göre etki büyüklüğü 0.35, 015 ve 0.02, büyük, orta ve küçük bir etkiyi yansıtır. Tablo 5 incelendiğinde A: Çevresel kaygının, C: Ekolojik etki üzerindeki değer $f^2=0,375$ olduğu ve etkinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca D: Ekolojik sorumluluğun, F: Ekolojik satın alma üzerindeki etkisi $f^2= 0,241$ ve orta düzeydedir. Model uyum değerleri $SRMR=0,076$ ve $NFI =0,785$ olarak hesaplanmıştır. Yapısal model için ele alınan ölçütler incelendiğinde modelin uyumlu ve kabul edilebilir olduğu değerlendirilmiştir.

Şekil 2. Yapısal model

A:Çevresel kaygı, B: Ekolojik değerler, C: Ekolojik etki, D: Ekolojik sorumluluk, E: Ekolojik tutum,
F: Ekolojik satın alma

Tablo 4. İç model VIF değerleri

	A	B	C	D	E	F
A		1,000	1,000	1,451	1,451	
B				1,265	1,265	
C				1,473	1,473	
D						1,151
E						1,151
F						

Tablo 5. f² değerleri

	A	B	C	D	E	F
A		0,181	0,375	0,022	0,028	
B				0,017	0,013	
C				0,068	0,025	
D						0,241
E						0,106
F						

Tablo 6. Hipotez testi sonuçları

Hipotezler	Etki katsayıları	t-değerleri	P-değerleri	Karar
H1: A -> B	0,391	5,946	0,001***	Desteklendi
H2: A -> C	0,522	6,933	0,001***	Desteklendi
H3: A -> D	0,159	2,649	0,008***	Desteklendi
H4: A -> E	0,192	2,619	0,009***	Desteklendi
H5: B -> D	0,129	2,005	0,046**	Desteklendi
H6: B -> E	-0,123	1,563	0,119 (AD)	Desteklenmedi
H7: C -> D	0,281	4,527	0,001***	Desteklendi
H8: C -> E	0,183	2,675	0,008***	Desteklendi
H9: D -> F	0,425	6,462	0,001***	Desteklendi
H10: E -> F	0,282	4,748	0,001***	Desteklendi

***p<0,01; **p<0,05; AD: Anlamli değil

Tablo 7. Erkek-kadın fark testi (Çoklu Grup Analizi)

	Erkek-Kadın fark testi etki katsayıları	t-değerleri	P-değerleri
A -> B	0,059	0,253	0,801
A -> C	0,395	1,881	0,062*
A -> D	0,369	2,642	0,009***
A -> E	-0,074	0,246	0,806
B -> D	-0,543	4,397	0,001***
B -> E	-0,637	2,897	0,004**
C -> D	-0,256	1,953	0,053*
C -> E	0,161	1,131	0,260
D -> F	0,385	1,398	0,165
E -> F	0,047	0,321	0,749

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,10

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çevre bilinci olan çevreye karşı duyarlı tüketicilerin artması ve tüketicilerin ürün satın alırken çevre dostu/yeşil ürünleri tercih etmeleri, işletmeleri yeşil pazarlama faaliyetlerine yöneltmektedir. Tüketicilerde çevre duyarlılığın

boyutlarının saptanması ve bu kapsamda pazarlama faaliyetlerinin şekillendirilmesi önem taşımaktadır. Çalışmada çevresel duyarlılık boyutları ve bu boyutların yeşil ürün satın alma davranışına etkisi incelenmiştir.

Analizler sonucunda 10 hipotezden sadece biri desteklenmemiştir (Tablo 6). Bulgular, çevresel kaygının, ekolojik değerler ve ekolojik etki üzerindeki etkisinin pozitif olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ekolojik sorumluluk duygusundaki bir birimlik artışın ekolojik satın alma davranışını 0,425 birim arttıracığı da ortaya çıkmıştır. Çalışmada, tüketici ekolojik sorumluluğunun ve ekolojik tutumun ekolojik satın alma davranışı üzerindeki olumlu etkileri doğrulanmıştır. Ayrıca, psikolojik bilişsel bir faktör olarak çevresel kaygı, tüketicilerin ekolojik tutumları üzerinde olumlu etkilere sahiptir.

Çalışmada öne sürülen hipotezler erkek-kadın farkı için de çoklu grup analiziyle test edilmiştir. Tablo 7'den de görülebileceği gibi $A \rightarrow D$, $B \rightarrow E$ ve $B \rightarrow D$ etkileri anlamlı bulunmuştur. Bu etkiler erkek ve kadınlar arasındaki anlamlı farklılığı ortaya koymaktadır. Ekolojik değer ve tutumun arasında, ekolojik değer ve ekolojik sorumluluk arasındaki ilişkiler kadınlarda erkeklere göre daha güçlü olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada, çevresel kaygı ile hem ekolojik sorumluluk hem de ekolojik tutumlar arasında pozitif ilişkiler olduğu hipotezi için güçlü destekler olduğu belirlenmiştir. İnsanların çevreyi koruma bilincine sahip olduklarında bu onların ekolojik tüketim tutumlarını harekete geçirebileceği söylenebilir. Son olarak, insanlar çevreyi koruma konusunda derin bir sorumluluk duygusuna ve ekolojik tutumlara sahip olduklarında, tüketiciler ekolojik satın alma faaliyetlerinde bulunmaya daha istekli olacakları değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Chen, L.;Wu, Q.; Jiang, L. Impact of Environmental Concern on Ecological Purchasing Behavior: The Moderating Effect of Prosociality. Sustainability 2022, 14, 3004. <https://doi.org/10.3390/su14053004>
- Cohen, J. (1992). A power primer. Psychological Bulletin, 112(1), 155–159. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.155>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. Journal of Marketing Research, 18(1), 39–50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., & Thiele, K. O. (2017). Mirror, mirror on the wall: a comparative evaluation of compositebased structural equation modeling methods. Journal of the Academy of Marketing Science, 45(5), 616–632. <https://doi.org/10.1007/s11747-017-0517-x>
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. Journal of the Academy of Marketing Science, 43(1), 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). In European business review (Vol. 26, Issue 2). SAGE Publications Inc. <https://doi.org/10.1108/EBR-10-2013-0128>
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. European Business Review, 31(1), 2–24. <https://doi.org/10.1108/eb11-2018-0203>
- Lai, C.K.M and Cheng, E.W.L (2016). Green purchase behavior of undergraduate students in Hong Kong, The Social Science Journal, 53(1): 67-76. <https://doi.org/10.1016/j.soscej.2015.11.003>
- Zhang, X.; Dong, F. Why do consumers make green purchase decisions? Insights from a systematic review. Int. J. Environ. Res. Public Health 2020, 17, 6607. <https://doi.org/10.3390/ijerph17186607>

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN DÜNYA TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Doç.Dr.Seygi SEZER
Balıkesir Üniversitesi
Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Finans ve Bankacılık Bölümü
Orcid ID : 0000-0001-6958-3329

ÖZET

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında askeri ve siyasi alanda oluşturulmuş bir işbirliği oluşumudur. Daha sonraları entegrasyona 2001 yılında Özbekistan'ın, 2017'de Hindistan ve Pakistan'ın, 17 Eylül 2021 tarihinde de İran'ın katılımı ile üye sayısı dokuza çıkmıştır. Dünya'daki ekonomik entegrasyonların genel amacı dış ticaretin yaygınlaştırılması ve üye ülkelerin dış ticaretinin dünya ticaretine entegrasyonu sağlanmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda üye ülkelerin kendi aralarında dış ticaretle ilgili rekabeti ortadan kaldırıp, entegrasyon dışı ülkelere karşı rekabet güçlerinin artırılması da diğer bir amaç olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda iş birliğine üye ülkelerden Çin ve Hindistan'ın hızlı ekonomik büyümesi aynı zamanda dünya ticaretinin gelişmesinde de ciddi etkili olmuştur. Diğer yandan Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye açısından tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik önemi göz önüne alındığında, bu entegrasyonla dış ticaretin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşüncesi ile Türkiye açısından da konunun detaylı araştırılması önem arz etmektedir. Dünya ticaretinde küresel rekabetin artması, dış ticaret ortaklarının çeşitlendirilmesi ve ortak pazarların artırılması tüm ülkeler için ortak amaç haline gelmiştir. Diğer yandan Orta Asya Ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaretini inceleyen çalışmalarında literatürde sayısı oldukça azdır. Tüm bu gelişmeler ele alındığında, bu çalışmada, ŞİÖ üyelerinin, dünya ticaret hacmindeki yerinin belirlenmesi ve Türkiye ile ticari akımlarının tespit edilmesi, gelecekte olası ticari ilişkilerinin öngörülmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'nin hızlı ekonomik büyümesinin ve gelecekte dünya ekonomileri içinde ilk 10 sırada yer alma hedefi bulunmaktadır. Bu ülke vizyonunun yolunun da üretim ve dış ticaret artışından geçtiği gerçeğiyle örtüşmesi açısından bu çalışma, ciddi katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Şanghay İşbirliği Örgütü, Dış Ticaret.

JEL Kodu: F01, F11, F41

THE PLACE AND IMPORTANCE OF SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN WORLD TRADE

ABSTRACT

Shanghai Cooperation Organization (SCO) is a military and political cooperation organization established in 1996 between China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan. Later, with the participation of Uzbekistan in 2001, India and Pakistan in 2017, and Iran on September 17, 2021, the number of members increased to nine.

The general aim of the economic integrations in the world is to expand foreign trade and to integrate the foreign trade of the member countries with the world trade. At the same time, it is accepted as another goal to eliminate the competition among the member countries regarding foreign trade and to increase their competitiveness against non-integrated countries. In recent years, the rapid economic growth of China and India, which are the members of the cooperation, has also had a serious impact on the development of world trade. On the other hand, considering the historical, cultural, social and economic importance of the Turkic Republics for Turkey, it is important to investigate the subject in detail for Turkey, with the thought that this integration will contribute to the development of foreign trade. Increasing global competition in world trade, diversifying foreign trade partners and increasing common markets have become a common goal for all countries. On the other hand, the number of studies examining the foreign trade of Central Asian Countries and Turkey is quite few in the literature. Considering all these developments, in this study, it is aimed to determine the place of the SCO members in the world trade volume, to determine their trade flows with Turkey and to predict their possible commercial relations in the future. Turkey has a target of rapid economic growth and of being in the top 10 among world economies in the future. This study will make a serious contribution in terms of coinciding with the fact that the way of this country's vision goes through the increase in production and foreign trade.

Keywords: Economic Integration, Shanghai Cooperation Organization, Foreign Trade.

JEL Codes: F01, F11, F41

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısında dünyada ilk kez ortaya çıkan bölgeselleşme hareketleri, daha sonraki dönemlerde dalgalı bir seyir izleyerek 1980'li yılların sonlarından itibaren hızlı bir yükseliş dönemine girmiştir. Başta Avrupa Birliği olmak üzere öncülüğünü yaptığı bu süreç günümüzde de devam etmekte ve birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke bu sürece aktif olarak katılmaktadır. Gümrük birliği veya serbest ticaret bölgeleri gibi günümüzün bölgesel bütünleşme hareketlerinden bazıları nispeten daha bölgesel birlikler iken, diğerleri hala işbirliğine dayalıdır. Bu işbirlikçi hareketlerden biri de yaklaşık 20 yıl önce Orta Asya bölgesinde ortaya çıkan ve son yıllarda Türkiye'nin gündeminde yer almaya başlayan Şangay İşbirliği Teşkilatı'dır (ŞİÖ). Ülkelerin bölgesel entegrasyon hareketinde yer almak istemelerinin tek bir nedeni yoktur. Genel olarak ekonomik ve siyasi olarak sınıflandırılan bu nedenler ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Avrupa Birliği'nin kurulmasında siyasi nedenler, EFTA ve NAFTA gibi diğerlerinin kurulmasında ekonomik nedenler rol oynamıştır. Ancak, bölgesel bütünleşmenin sağlanmasında siyasi teşvikler temel sebepler olabilse de, ekonomik faktörler belirleyici olmuş, bölge dışı ve bölge içi ticareti geliştirme amacı daha da ön plana çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan güç boşluğu, Orta Asya'yı, bölgesel ve küresel oyuncuların bölgeye egemen olma ve geniş enerji kaynaklarını kontrol etme çabalarında kendilerini büyük bir rekabet içinde buldukları yeni bir satranç tahtasına dönüştürdü. ABD, esas olarak yumuşak güç yoluyla enerji

kaynaklarının kontrolünü ele geçirmeye odaklandı. Soğuk Savaş sonrası dönemin ardından Batı egemenliğine meydan okumak için mücadele eden Rusya, önce üstü kapalı olarak ABD'nin Afganistan'daki "Teröre Karşı Savaş"ını destekledi, ancak daha sonra arka bahçesinde ABD egemenliğine karşı duruşunu sertleştirdi. ABD'nin Asya'daki varlığından da endişe duyan bölgesel rakibi Çin ile işbirliği yapmayı seçen Rusya, bölgedeki ABD hegemonyasına ve dünyadaki tekelleri politikalarına karşı koymaya çalıştı. Ayrıca, bölge devletleri arasındaki sınır sorunlarının tartışılması ve çözülmesi için çok uluslu bir güven inşası ve işbirliği forumu olarak kurulan Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Rusya ve Çin için Orta Asya devletlerinin önemli bir araç haline geldi. ABD'nin bölgedeki hakimiyetine meydan okuma çabalarına girdi. Dört nükleer güç üyesi ve BM Güvenlik Konseyi'nde daimî sandalyeye sahip iki üyesi ile ŞİÖ, önemli bir siyasi güce sahiptir ve bölgedeki en önemli örgütlerden biridir. Politika, güvenlik, ekonomi, enerji ve kültür açısından Orta Asya'daki etkisini artırmakta ve Batılı devletlerle küresel ortaklıklar yerine bölgesel işbirliğini tercih eden bölge devletleri için kendisini daha çekici kılmaktadır. Rusya'nın sağladığı güvenlik güvenceleri ve Çin'in ortaya koyduğu ekonomik teşvikler, Orta Asya'nın geniş enerji kaynaklarıyla birleştiğinde, ŞİÖ'nün bölgedeki nüfuzunu genişletmesine olanak sağlamıştır. Sonuç olarak, geleneksel olarak ABD'ye siyasi olarak yakın olan nükleer devletler Hindistan ve Pakistan da dahil olmak üzere bölgesel devletler, aralarındaki tarihsel rekabete rağmen örgüte katılmayı tercih ederken, İran'ın yaklaşan üyeliğinin de ŞİÖ'nün kendi etki alanını çeşitlendirmesine izin vermesi bekleniyor. Rusya'nın Çin'in başta Türk devletleri olmak üzere bölge üzerindeki etkisine ilişkin tereddütleri ise, ekonomik kalkınmanın birincil kaynağı olarak gördükleri Çin'in yanı sıra Türk devletleri ile ŞİÖ arasındaki ilişkileri de etkiliyor. 2001 yılında Pekin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile birlikte terörizm ve istikrarsızlıkla mücadele, sınır güvenliğini geliştirme, siyasi bağları güçlendirme ve ekonomik işbirliğini genişletme amaçlarıyla ŞİÖ'yü kurdu. Çin Komünist Partisi (ÇKP) özellikle Sincan'ın azınlıkların çoğunlukta olduğu özerk bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerin bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya devletlerinde destek bulabileceğinden korkuyordu. Bu bölgelerde kontrolü güçlendirmek için, algılanan "terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık" yeni örgütün temel çağrısıdır. O zamandan beri ŞİÖ, Pekin'in güvenlik çıkarları için giderek daha kritik gördüğü bir örgüt haline geldi. Çin, örgütü savunma çevresini Orta Asya'ya genişletmek, askeri tatbikatlar yapmak ve güç projeksiyonunu kolaylaştıran kilit diplomatik ilişkiler geliştirmek için kullandı. Son yıllarda Pekin, güvenlik güçlerini Çin sınırlarının ötesinde devriye gezmek üzere bölgeye konuşlandırmak için bu bağları kullandı. Yüzyıllar boyunca Orta Asya'da hem dünya hem de bölgesel güçler siyasi, ekonomik ve askeri etkilerini arttırmanın yollarını aramışlardır. Dünya güçlerinin bu bölge için farklı politikaları olsa da bölge ülkelerinin asıl kaygısı sınırlarının güvenliğine yönelik tehdittir (Baizakova, 2013: 59-64). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu tehdit Orta Asya ülkeleri için, özellikle Orta Asya ülkeleriyle uzun sınırları olan Çin ve Rusya için ana sorun olmaya devam etti. Orta Asya nispeten istikrarsız bir bölgedir ve bölgenin bu istikrarsız durumu sadece Orta Asya ülkelerinin çıkarlarını etkilemekle kalmamış, Çin, Rusya, İran, Pakistan, Afganistan

gibi Orta Asya komşu ülkelerinin ve hatta Türkiye'nin ulusal çıkarlarını da etkilemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından bu yana Çin, Orta Asya'daki askeri, siyasi ve ekonomik etkisini aktif olarak artırmanın yollarını arıyor Kunzl, 2009: 324-326). Çin bu politikası nedeniyle Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi komşu ülkelerin de devreye girmesiyle sınırlarını korumak için bir örgüt oluşturma girişiminde bulunmuştur. Son olarak Çin ve Rusya, Çin'in öncü rolünde Şanghay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) kurmuştur.

9. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Doğuşu

Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ), 15 Haziran 2001'de Çin'in Şanghay kentinde başlayan ve siyaset, ekonomi ve güvenliğin öncelikli olduğu Avrasya merkezli bir kuruluştur. Çin'in liderliğinde ŞİÖ üyeleri Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan'dır; burada Hindistan ve Pakistan da 9 Haziran 2017'de Kazakistan'ın Astana kentinde düzenlenen bir zirvede ŞİÖ'ye tam üye olarak katılmıştır. ŞİÖ'nün ana faaliyetleri güvenlik alanında iş birliği ile sınırlı olmayıp, üye ülkelerle askeri faaliyetler, ekonomik iş birliği ve kültürel işbirliği yoluyla çalışma amaçlarına sahiptir. 2009'da kabul edilen bir anlaşma, "bilgi savaşını" kısmen, bir devletin başka bir devletin "siyasi, ekonomik ve sosyal sistemlerini" baltalama çabası olarak tanımladı (Greathouse, 2014: 23). Sonuç olarak, ŞİÖ'da önerilen serbest ticaret bölgesi, 2005'teki Moskova zirvesinde bile üye devletler arasında ekonomik işbirliği için etkili bir ortam olacaktır, ŞİÖ, petrol ve gaz sektörünü, yeni hidrokarbon rezervlerinin araştırılmasını ve su kaynaklarının ortak kullanımını içerecek ortak enerji projelerine öncelik vermektedir. Ayrıca, 28 Ağustos 2008'deki zirve, ŞİÖ'nün "sorumlu bir para birimi ve maliye politikası izleyen dünya ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama zeminine karşı, sermaye akışı üzerinde kontrol, gıda ve enerji güvenliğini sağlamanın arttığını" belirten rollerini göstermektedir. ŞİÖ, uluslararası bankacılık sistemlerinden bağımsız yeni bir bankacılık sistemi tasarlamak için iyi bir mekandır. ŞİÖ'nün genişlemesi, kuruluşundan bu yana Rusya ve Çin arasındaki rekabet nedeniyle kırılgan ve hassas bir konu olmuştur. Hindistan ve Pakistan'ın üye listesine eklenmesi, Rusya ile Çin arasındaki üstünlük yarışında en tartışmalı konulardan biri oldu. Çin, Hindistan'ı büyük ve hızla artan enerji talebi ile gelişmekte olan bir ülke ve dolayısıyla bölgedeki enerji politikalarında büyük bir rakip olarak görmekte ve bu nedenle Hindistan'ın tam üyeliğini Pakistan'ın da girmesine bağlayarak, Hindistan'ın etkisini sınırlamaya yönelik politikalar uygulamaktadır (Patnaik, 2016: 148). Öte yandan Rusya, Çin'in sadık Pakistan'ının olası üyeliği göz önüne alındığında, Çin'in gelişen etkisine karşı koymak için Hindistan'ın üyeliğini destekledi. Ancak, her iki devletin katılımı örgütün prestijini artırırken, Orta Asya'ya daha iyi erişimi kolaylaştırırken, dahil oldukları iki büyük ulaşım projesi düşünüldüğünde bu hiç de azımsanmayacak bir meseledir (Bajpae, 2015: 112). İran'ın üyeliği örgütün bölgesel siyaseti açısından da hassas bir konu olmuştur. 2005'te gözlemci statüsü verilen İran, katılım başvurusunu Nisan 2008'de yaptı ve 2010'daki zirvesinde ŞİÖ, örgütün İran'a üyelik vermektan kaçınmasına izin veren BM yaptırımları altındaki devletleri

dışlayan üyelik kriterlerini tanımlayan bir belge hazırladı. BM, nükleer politikası nedeniyle yaptırım uyguluyor. Başta Çin olmak üzere ŞİÖ üyeleri, Batılı ülkelerle nükleer soğukluğu nedeniyle İran'ın üyeliğine karşı temkinli davranırken, Rusya, özellikle İran'ın petrol ve gaz arkı oluşturma teklifini göz önünde bulundurarak, Çin'in bölgedeki enerji politikasına karşı İran'ın başvurusunu destekliyor (Marketos, 2008: 115). Bugüne kadar, örgütle resmi temas kuran tek NATO üyesi, Mayıs 2012'de diyalog ortağı statüsü için başvuran ve sadece bir ay sonra Haziran 2012'de ŞİÖ üyeleri tarafından oybirliğiyle onaylanan Türkiye'dir. Türkiye'nin örgütle ilişkileri ağırlıklı olarak ekonomik ve enerji temelli gelişmiştir. Türkiye'nin 2017'de ŞİÖ Enerji Kulübü'ne başkanlık başvurusunu kabul etme kararı, Türkiye ile ŞİÖ arasındaki ilişkinin gücünün bir başka önemli işaretidir. Bazı Çinli ve Rus yetkililer, henüz tam üyelik yolunda somut bir adım atılmamış olmasına rağmen, bunun Türkiye için olumlu bir karar olacağını ima ederek sözlerine olumlu yanıt verdiler. ŞİÖ'nün farklı alanlardaki kademeli başarısı bölgedeki çekiciliğini artırmış olup, genişleme sürecinin diğer bölge devletlerine olumlu ivme kazandırması beklenmektedir. Bölge devletleri arasındaki yoğun rekabete rağmen, özellikle ekonomi, enerji ve güvenlik ile ilgili politikalar örgütün başarısında önemli rol oynadı ve bölgesel oyuncular şimdiden ekonomi ve enerji ile ilgili konularda ŞİÖ ile ilişki kurma niyetlerini beyan ettiler.

ŞİÖ'nün önde gelen iki ülkesi olan Çin ve Rusya, ABD'nin ŞİÖ bölgesinden çıkarılması konusunda ortak çıkarları paylaşırken, her birinin ŞİÖ'den kendi beklentileri olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çin, Kuşak ve Yol girişimiyle ilgili olarak örgütü bölgesel ticaret ve yatırımın kolaylaştırıcısı olarak görürken, Rusya Orta Asya'daki nüfuzunu ve hakimiyetini yeniden kazanmaya çalışıyor (Kırıkçıoğlu, 2016).

1.2. Şangay İşbirliği Örgütü'nün Yapısı ve Hedefleri

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), 15 Haziran 2001'de Şanghai'da (Çin) kurulmuş hükümetler arası bir kuruluştur. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Daha önceleri 1996 yılında kurulan Şangay Beşlisi mekanizması olarak biliniyordu. Tüzüğü 2002 yılında ŞİÖ Devlet Başkanları toplantısında St. Petersburg'da imzalandı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Çin ve yeni bağımsız devletler olan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın liderleri kendilerini toprak anlaşmazlıklarının çözümü ve sınırların askerden arındırılması konusunda müzakere etmek durumunda buldular. Hem Orta Asya liderliği rolü hem de bölgede devam eden pratik etkisi ile Rusya da bu müzakerelere katılmaya davet edildi. Bu süreç, Çin'in batı sınırlarının güvenliğini sağlamanın yanı sıra devletler arasında dostane ilişkiler ve istikrar sağlamayı amaçlayan sınır politikasına bir örnek olarak görülebilir. ŞİÖ Sözleşmesinde, üye devletlerin "sınırların dokunulmazlığına" saygı duymaları ve ayrıca Çin'in en batı bölgesi olan Sincan'ın istikrarını desteklemeleri ve korumaları konusunda ısrar edildi (Grace, 2016: 25-27). ŞİÖ'nün ana hedefleri, üye ve komşu ülkeler arasında karşılıklı güveni güçlendirmek, aralarında siyaset, ticaret, ekonomi, araştırma, teknoloji, kültür, eğitim, enerji ve çevre koruma alanlarında etkin işbirliğini teşvik etmek, barış, güvenlik ve istikrarı sağlamaktır. Dış politikası, açıklık

ve herhangi bir üçüncü ülkenin içişlerini hedeflememe ilkelerine dayanmaktadır. Başka bir ülkenin iç işlerine karışmayı hedeflememek de Çin dış politikasının en önemli ilkelerinden biridir. ŞİÖ, Asya'nın yaklaşık 27.406.927 kilometrekarelik bir bölgesini kaplayan ve aynı zamanda dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan geniş bir coğrafi alandan oluşmaktadır (Hasnat ve Awan, 2016: 93).

10. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN REKABETÇİ ZORLUKLARI

Çin ve Rusya, Orta Asya'yı daha istikrarlı hale getirmek için işbirliği yapıyor ancak bu bölgeden farklı beklentileri vardır. Siyasi güç, ekonomik üstünlük ve enerji gereksinimleri gibi çıkarlar nedeniyle Çin ve Rusya'nın farklı çıkarları Orta Asya ve ŞİÖ'de çatışmalar yaratabilir. Bununla birlikte, ŞİÖ, üye devletleri üzerinde egemenlik kontrolü aramaz veya kararlarını ve tavsiyelerini onlara uygulamaz. Bununla birlikte, ŞİÖ'nun da resmi bir karar verme prosedürü yoktur. Gayri resmi tartışma ve kabul edilecek bir karar için uzlaşmaya dayalı onay temelinde çalışır. Bu nedenle bazı analistler, Çin ve Rusya'nın siyasi, ekonomik ve enerji temelli çıkarlarının ve aralarındaki rekabetin ŞİÖ işbirliğini bozmasının muhtemel olduğunu öne sürüyorlar (Hasnat ve Awan, 2016). Bu rekabetin karayla çevrili Orta Asya Ülkeleri, Pakistan ve Hindistan arasında da rahatsızlık yaratması muhtemeldir. Örneğin, hızla büyüyen ekonomisiyle Hindistan'ın da bu rekabetin bir parçası olması muhtemeldir.

Birinci önemli zorluk, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) ve Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) bağlamında Çin ve Rusya arasındaki rekabettir. Bu iki projenin stratejisi, bölgesel etkilerini güçlendirmek için tasarlanmıştır. Bu iki ülkenin ekonomik çıkarları birbirinden oldukça uzaktır. İkinci zorluk, bölgesel güvenlik hedeflerine yönelik kalkınma ve ortak yaklaşımların etkinliğini kaybetmesi muhtemel olan ŞİÖ'nün genişlemesidir. Üçüncüsü, Hindistan ile Pakistan arasındaki derin gerilim; Hindistan ve Çin arasındaki rekabet, girişimler ve anlaşmalar üzerindeki müzakerelerin ele alınması üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Dördüncü zorluk, çıkar rekabetine dahil olmak, ŞİÖ'nün daha küçük ŞİÖ üyelerinin çıkarlarını göz ardı etmesi muhtemeldir (Alimov, 2018). Pakistan ve Afganistan hattında IŞİD destekli terörizm gibi mevcut koşullarda, Hindistan devlet terörizmi ve Jammu ve Keşmir'deki insan hakları ihlalleri muhtemelen ŞİÖ Terörle Mücadele Yapısını yönetmeyi son derece zorlaştıracaktır (Norling ve Swastrom, 2007: 430-432).

Öte yandan, Afganistan'ın istikrarsız konumu, özellikle ABD'nin ve NATO'nun askeri güçlerini Afganistan'dan çekmek istediğini açıklamasından sonra ciddi bir faktördür. Bu, ekonomik kalkınma için istikrarlı koşulların yaratılmasını engelleyebilir. Çin'in nüfuz yaratmasının önündeki en büyük engel, geniş bir tarihi, kültürel ve kurumsal bağlar ağına sahip olan Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasındaki derin bağlıdır. Çin hariç tüm ŞİÖ üyeleri her iki örgütün de üyesidir. Rusya, başka bir büyük gücün kendi hakimiyet alanına girdiğini görmekten kesinlikle memnun değildir. Orta Asya'daki Rusya-Çin ilişkileri çok boyutludur, ilişkileri hem rekabete hem de işbirliğine dayalıdır. Rusya, ŞİÖ'nün kademeli olarak genişlemesi sürecinde liderliğini korumayı hedefliyor. Dolayısıyla Moskova, Çin'e karşı Sovyet sonrası Orta Asya devletlerini temsil ediyor. Rusya, ŞİÖ'nün Orta Asya'ya egemen

olmasını engellemek ve ŞİÖ içindeki bütünleşme ve işbirliğini yavaşlatmak istiyor. Rusya, bu bölgede faaliyet gösteren tüm kuruluşları Moskova tarafından kontrol edilenlerle eşit tutmayı hedefliyor. Rusya, CSTO, EURASEC ve ŞİÖ arasındaki olası işbirliğinin Rusya'nın Orta Asya'daki rolünü güçlendirmesi ve bölgedeki Rus egemenlik bağlarını sürdürmesi gerektiğini düşünüyor. 2006'da Başkan Putin, ŞİÖ'de "enerji kulübü" önerisinde bulunduğu, Çinli politika yapıcılar ve analistler başlangıçta bu fikirden oldukça memnun kaldılar, ancak kısa süre sonra bunun Rusya'nın Orta Asya nüfuzunu artırmak ve enerji kaynaklarını kontrol etmek için başka bir Rus taktiği olduğunu düşündüler. Çin ve Rusya'nın karşılıklı güvene ve uzun süreli stratejik işbirliğine dayalı bir ortaklık oluşturduğunu iddia ettiği sık sık yapılan zirve ve müzakerelere rağmen, Çin ve Rusya'nın Orta Asya'daki enerji ve ekonomik işbirliği şüphelerle dolu ve pazarlık yapmanın zor olduğu belirtiliyor. Orta Asya'daki güvenlik konusu hala daha karmaşık ve tartışmaya açıktır. Diğer önemli endişeler, varlığı bölgenin ekonomik ve enerji potansiyelinin tam olarak uygulanmasını ve uzun vadeli kalkınma için yeni anlaşmaların ortaya çıkmasını engelleyen bölgeler ve tartışmalı bölgelerdir (Alimov, 2018: 116-118).

2018'de Qingdao'da düzenlenen en son ŞİÖ Zirvesi sırasında Çin, ŞİÖ'nün küresel ilişkilerde artan önemi için Örgütün geliştirilmesi için yeni bir sayfa açtı. ŞİÖ, siyaset ve güvenlik, ticari ve ekonomik faaliyetler ve kültürel ve insani bağların geliştirilmesi gibi alanlarda işbirliği gibi bazı düzeylerde işbirliği tasarladı. Çin Devlet Başkanı Xi'ye göre, genişletilmiş bir ŞİÖ'nün bölgesel güvenlik ağırlığı içinde daha iyi bir konuma sahip olma olasılığı daha yüksektir (Aksu, 2016: 3-6). Bir diğer önemli nokta ise, şu anda tartışılan ve kurulmasına her üye devletin destek vereceği düşünülen bir "ŞİÖ Kalkınma Fonu"nun oluşturulmasıdır. Bu fonun hayata geçirilmesi ile ŞİÖ üzerinde anlaşmaya varılan projeler daha hızlı ve kolay bir şekilde hayata geçirilebilir (Aris ve Snetkov, 2013: 202-206). 2006 yılında Başkan Putin, Avrasya'da ekonomik ve enerji işbirliği için yeni bir vizyon olarak "Büyük Avrasya Ortaklığı"ni önerdi. Bunun, EAEU, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve diğer ilgili ülkeler arasında bir ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları ağı oluşturması düşünülüyordu. Başkan Putin ayrıca "enerji diyalogu, ulusal enerji kavramlarının entegrasyonu ve bir Enerji Kulübü oluşturulması" çağrısında bulundu. Ardından, üye ülkeler enerji ihracatı için "birleşik bir enerji piyasası" kurmayı tartıştı. ŞİÖ üyesi devletler Kazakistan ve Rusya, Türkmenistan ile birlikte dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olup, üyeler arasında genişletilmiş enerji işbirliğine olan ilgiyi artırmaktadır. Rusya ayrıca bazı Orta Asya devletleriyle gaz boru hatları inşa etmek için anlaşmalar imzaladı. Çin, Orta Asya Ülkeleri ile enerji ilişkilerine de daha fazla öncelik vermektedir. Örneğin Orta Asya-Çin Gaz Boru Hattı, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne kadar 1.100 milden fazla yol kat ediyor. Çin, bölgeyi entegre etmek ve Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağını canlandırmak için yaklaşık 16 milyar SBD dolarlık fon sözü verdi. Çin bunu yaparak bölgedeki siyasi ve ekonomik etkisini artırmayı ve aynı zamanda Rusya'nın Orta Asya'daki geleneksel baskın etkisini zayıflatmayı hedefliyor (Koh ve Kwok, 2017: 64-66).

ŞİÖ, ekonomik girişimlerin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle, bazı uzmanlar Avrasya'nın gelecekteki gelişiminin yolunu belirlemenin çok önemli olacağına inanıyor. Bu bağlamda, akademik topluluk, EAEU ve KYG çerçevesinde yeni bir bölgesel entegrasyon süreci sistemi olan “Avrasya tasarımı” terimini giderek daha fazla kullanmaktadır.

3. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN EKONOMİ POLİTİKALARI

Üyeler arasında ekonomik düzeyde işbirliği, örgüt içindeki ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir araç olmuştur. 2004 yılında ŞİÖ, finans, enerji, ulaşım, telekomünikasyon ve tarım gibi alanlarda 100'den fazla proje tanımlayan çok taraflı bir ticaret ve ekonomik işbirliği programı yayınladı. 2005 yılında kurulan ŞİÖ Bankalararası Birliği ve 2006'da kurulan ŞİÖ İş Konseyi, ŞİÖ'nün ekonomik projelerinin koordinatörlüğünü yapmaktadır. 2015'teki Ufa zirvesinde üye devletler, 2025'e kadar finans, yatırım ve ticaret işbirliğini öncelik olarak destekleme sözü verdikleri ŞİÖ Kalkınma Stratejisini kabul ettiler. Çin, örgütün koordinasyon ve işbirliğini geliştirmek ve Rusya ve diğer Orta Asya devletleriyle sınır sorunlarını çözmek için kullanılmasında öncü bir rol oynadı. Rusya karşısındaki siyasi ve jeopolitik dezavantajının farkında olan Çin, bölgedeki nüfuzunu artırma aracı olarak öncelikle ŞİÖ bünyesinde ekonomi ve enerji politikalarına ağırlık vermiş ve örneğin, 2009 ekonomik krizinin ortasında ŞİÖ üye devletlerine 10 milyar ABD dolarlık kredi teklif ederek ekonomik teşvikler yoluyla ekonomik gücünü Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasındaki yakın ilişkileri bozmak için kullanmıştır. Çin'in çabaları, büyük ölçüde ŞİÖ yoluyla ekonomik angajmanı yoluyla ticaret hacminde bir artışa neden oldu. Çin hükümetinin belirttiği gibi, Çin ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret son 30 yılda 100 kattan fazla arttı ve Çin'in beş Orta Asya ülkesindeki doğrudan yatırımları 14 milyar ABD dolarını aştı (Lanteigne, 2018: 121-123). Bununla birlikte, Çin'in ŞİÖ'yü daha ekonomik ve kalkınma yönünde itme çabaları, ŞİÖ'nün mevcut yetkisinin ötesine geçmesine izin verme konusunda isteksizlik gösteren Rusya tarafından büyük ölçüde şüphecilik ve tereddütle karşılandı (Rowden, 2018: 1-3). ŞİÖ'nün sağladığı güvenlik faydalarına ek olarak Rusya, bölgedeki ana finans kaynağı olmak ve ekonomik ve mali politikalarıyla Çin'in Orta Asya'ya hâkim olmasını engellemek istiyor. Rusya'nın 2010 yılında Duşanbe'de yapılan başbakanlar toplantısında Çin'in önerdiği ŞİÖ Kalkınma Bankası'nın kurulmasına karşı çıkmasının belki de en önemli nedeni budur. Moskova, Avrasya Kalkınma Bankası da dahil olmak üzere ŞİÖ projelerinin finansmanı için başka seçenekler bulunduğundan, bölgede başka bir kalkınma bankasına ihtiyaç olmadığını ileri sürerek, önce BRICS Kalkınma Bankası'nın (2015'te Yeni Kalkınma Bankası olarak kuruldu) faaliyete geçmesi gerektiğini iddia ediyor. Eylül 2021'de Duşanbe zirvesinden sonra belirtildiği gibi, bu yönde bugüne kadar somut adımların atılmadığı durumlarda, üyeler Kalkınma Bankası ve ŞİÖ Kalkınma Fonu'nun kurulmasına ilişkin istişarelere devam etme sözü verdiler. Çin'in ekonomik faaliyetleri, Çin'in dışlandığı diğer örgütler aracılığıyla Çin'in etkisini rayından çıkarmaya çalışan Rusya için büyük bir endişe kaynağı oluşturuyor. Rusya, bölgedeki ekonomik faaliyetler için Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu (AET) ve Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO), AET ve Tek Ekonomik Alan (SES) gibi

Çin'in dışında kaldığı bölge devletleriyle işbirliğini güçlü bir şekilde destekliyor. Avrasya Birliği – Rusya'nın ŞİÖ'nün Orta Asya'daki nüfuzunu Çin'e bırakmasına yol açacağı endişesinin önemli bir işaretidir.

Ancak Rusya ile Batı arasında artan rekabet, Rusya'yı ekonomi alanında Çin ile rekabet etmek yerine işbirliği yapmaya zorlamıştır. Avrasya Birliği Moskova'nın umduğu başarıyı yakalayamadığı için Rusya, Orta Asya'daki ve eski Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerindeki konumunu yeniden ayarlamaktadır (Oğuz ve Karabulut, 2022: 181-183). Rusya böylece ekonomik konularda Çin ile işbirliği yapmak için pragmatik bir yaklaşım izlemiştir.

ŞİÖ'nün kurulduğu 2001'de bile, Rusya ile Çin arasındaki güç asimetrisi hızla değişiyordu. Aslında Rusya ŞİÖ'ye katılmakla Orta Asya'daki hegemonik konumunun, Çin'in emellerinin ve yeni devletlerin resmi bağımsızlığının sınırlarını kabul etti. Yirmi yıl sonra, Moskova ile Pekin arasındaki asimetri daha da çarpıcı. Çin'in 14,28 trilyon ABD dolarlık ekonomisi, Rusya'ninkinden (1,7 trilyon ABD doları) sekiz kat daha büyüktür. Konvansiyonel askeri yetenekleri şimdiden Rusya'ninkinden üstündür (Kaczmarek, 2015). Ayrıca karşılıklı bağlar ve dostluklar son yılların en yüksek noktasına ulaşırken, Rusya Çin için eskisi kadar önemli değildir. Karşılıklı ticaret arttı ve iki ekonomi çok uyumlu hale geldi (Šćepanović, 2022: 730). Ancak 2015 yılında Rusya, Çin'in yalnızca dokuzuncu en önemli ticaret ortağıydı. Ayrıca, esas olarak Çin'e hidrokarbon ihraç ettiği göz önüne alındığında, bu endişeler Ruslar arasında, ülkelerinin Çin'in "hammadde eklentisi"nden biraz daha fazlası olabileceğine dair endişeler yarattı (Lo, 2015: 145). Ancak bu konuda bile Çin sadece Rusya'ya güvenmemekte ve alternatif kaynak tedarikçilerine sahiptir (Kuhrt, 2018: 258).

Bu, ŞİÖ gibi ortak projelere yönelik politikaları da dahil olmak üzere, Rusya'nın hesaplarını kaçınılmaz olarak etkiliyor. Rusya, şaşkıncı olmayan bir şekilde, başka bir büyük gücün Orta Asya'daki eski nüfuz alanına girdiğini görmekten mutsuzdu (Song, 2013: 664). Başlangıçta ŞİÖ'ya katılmaktan başka bir seçeneği olmasa da, sonunda örgüt Rusya'ya bazı fırsatlar sundu.

SONUÇ YERİNE

Hem Rusya hem de Çin, Orta Asya'daki etkilerini artırmayı hedefliyor, Rusya büyük ölçüde bu bölgedeki siyasi etkisini artırmayı hedefliyor, Çin ise daha çok ekonomik etkisini düşünüyor. Öte yandan ŞİÖ'nün genişlemesi ŞİÖ'nün uluslararası nüfuzunu da artırıyor, Hindistan ve Pakistan'ın katılımıyla ŞİÖ dört nükleer gücü bünyesine kattı. Bu genişleme, üye devletler arasında tam teşekküllü işbirliği konusunda da bazı endişeler doğurabilir. En büyük endişe, Çin ile Rusya arasındaki siyasi ekonomik rekabet; yanı sıra Pakistan-Hindistan ve Hindistan-Çin arasındaki sorunlardır. ŞİÖ politikalarının büyük ölçüde Çin'in dış politikasına paralel olarak yürütülüyor olsa da, gelecekte Rusya, Hindistan ve Pakistan'ın bu duruma nasıl tepki vereceği belirsizdir. Çin ve Rusya rekabeti muhtemelen devam edecektir ve bu ŞİÖ işbirliğini de bozabilecektir. Burada Türkiye için endişe edilmesi gereken şey, olası bir Çin-Rus çıkar çatışmasından Türkiye ve Orta Asya ilişkilerinin nasıl etkileneceğidir. Türkiye'nin Orta Asya ile yakın ilişkileri mevcuttur ve ŞİÖ'de belli bir konuma sahip olarak Orta Asya'ya daha yakın olmak istemektedir. Bunu yaparak, Türkiye'nin AB üyelik hedeflerinden tamamen vazgeçmek istemesi

muhtemel değildir. Türkiye, eski politikaların aksine, Batı ve Doğu ilişkilerini daha çok yönlü ilişkiler kurarak dengelemeyi istemektedir. Türkiye'nin jeo-stratejik konumu ve ekonomik olarak enerjiye dayalı siyaseti nedeniyle çok taraflı ilişkilere sahip olması ve farklı uluslararası kuruluşlara üye olması gerekmektedir. Türkiye, Çin'in KYG'nin, Rusya'nın ve diğer ŞİÖ Üye Devletlerinin enerji ilişkilerinin geleceği için önemli bir role sahiptir. Türkiye, Orta Asya'nın her adımıyla ve Orta Asya'nın Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını da muhtemelen etkileyecek olası çatışmasıyla ilgileniyor.

KAYNAKÇA

- Aksu, A. (2016). China's Growing Role in Regional Institutions: Application of institutional realism to the Shanghai Cooperation Organization (SCO). *The Maastricht Journal of Liberal Arts*, 8, 3-12.
- Alimov, R. (2018). The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia. *Journal of Eurasian studies*, 9(2), 114-124.
- Aris, S., & Snetkov, A. (2013). "Global alternatives, regional stability and common causes": the international politics of the Shanghai Cooperation Organization and its relationship to the West. *Eurasian Geography and Economics*, 54(2), 202-226.
- Baizakova, K. I. (2013). The Shanghai Cooperation Organization's Role in Countering Threats and Challenges to Central Asian Regional Security. *Russian Politics & Law*, 51(1), 59-79.
- Bajpae, C. (2015). China-India: Regional dimensions of the bilateral relationship. *Strategic Studies Quarterly*, 9(4), 108-145.
- Grace, A. (2016). How to Win Friends and Influence Institutions: Quantifying China's Influence on the Shanghai Cooperation Organization. *Cornell International Affairs Review*, 10(1), 16-49.
- Greathouse, C. B. (2014). Cyber war and strategic thought: Do the classic theorists still matter?. *Cyberspace and International Relations: Theory, Prospects and Challenges*, 21-40.
- Hasnat, S. F. & Awan, Z. (2016). Shanghai Cooperation Organization as a platform for regional understanding: its economic, political and security potential. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 21(1), 83-100.
- Kaczmarek, M. (2015). *Russia-China relations in the post-crisis international order*. Routledge.
- Kırıkçıoğlu, M. (2016). Russia, China give green light after Ankara highlights SCO option. *Daily Sabah*, November, 21, 2016.
- Koh, S. G., & Kwok, A. O. (2017). Regional integration in central Asia: rediscovering the silk road. *Tourism Management Perspectives*, 22, 64-66.
- Kuhr, N. (2018). Asia-pacific and China. In *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy* (254-268). Routledge.
- Kunz, J. (2009). China's Energy Geopolitics: the Shanghai Cooperation Organization and Central Asia. *Caucasian Review of International Affairs*, 3(3), 324-326.
- Lanteigne, M. (2018). Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging security interests and the 'Crimea effect'. *Russia's Turn to the East: Domestic Policymaking and Regional Cooperation*, 119-138.
- Lo, B. (2015). *Russia and the new world disorder*. Brookings Institution Press.
- Norling, N., & Swanström, N. (2007). The Shanghai cooperation organization, trade, and the roles of Iran, India and Pakistan. *Central Asian Survey*, 26(3), 429-444.
- Oğuz, S., ve Karabulut, B. (2022). The rise of Shanghai cooperation organization in Central Asia: Is it tool of cooperation or competition between Russia and China on Turkic States?. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 4(2), 175-193.
- Patnaik, A. (2019). Regionalism and Regional Cooperation in Central Asia. *International Studies*, 56(2-3), 147-162.
- Rowden, R. (2018). The rise and rise of the Shanghai Cooperation Organisation. *Sheffield Political Economy Research Institute, Brief*, (11) 6, 1-13.
- Šćepanović, J. (2022). Russia and the Shanghai Cooperation Organization: a question of the commitment capacity. *European Politics and Society*, 23(5), 712-734.

Song, W. (2013). Feeling safe, being strong: China's strategy of soft balancing through the Shanghai Cooperation Organization. *International Politics*, 50(5), 664-685.

KÜRESEL EKONOMİ TRENDLERİ DOĞRULTUSUNDA TÜRKİYE’NİN ÜRETİM VE DIŞ TİCARET YAPISINDAKİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLER

Doç.Dr.Sevgi SEZER

Balıkesir Üniversitesi

Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Finans ve Bankacılık Bölümü

Orcid ID : 0000-0001-6958-3329

ÖZET

Genel olarak kalkınma iktisadı teorilerine göre, GSYİH’ya katkı sağlayan sektörlerin GSYİH içinde paylarının değişimi ülke üretim dönüşümünün göstergesi olarak kabul edilmektedir. Teorilerde bir yandan üretim artışının sağlanması, bu artışın sürdürülebilir olması aynı zamanda artış içindeki sektör paylarının değişim ve dönüşümü uzun vadeli amaçlar içinde yer almaktadır. Gelişen ve değişen küresel ekonomi şartları dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde üretimin dönüşümü ve bunu dış ticarete etkisinin ölçülmesi önem arz etmektedir. Türkiye 24 Ocak 1980 istikrar politikaları ile ithâl ikameci sanayileşme politikası yerine ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsemiştir. Benimsenen bu politika makro düzeyde ekonomik göstergeler üzerinde büyük değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler tabidir ki, finansal ve küresel birçok kriz döneminde uygulanan istikrar politikaları ile sürekli değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Ancak 2008 ekonomik krizi 1929 büyük dünya buhranı olarak bilinen krizden daha ağır ve hâlâ etkileri devam eden tüm dünya ülke ekonomilerini derinden etkileyen bir kriz olarak literatüre geçmiştir. 2018 yılında ülkeler arası dış ticaret ve kur savaşları, 2019 dönemi ve sonrası pandemi süreçleri de tüm dünya ve Türkiye’nin üretim ve dış ticaretinde dönüşüm ve değişimler yaratmıştır. Bu değişim ve dönüşüm süreçleri sonrasında, özellikle dış ticaret açıklarının her yıl bir önceki yıla nazaran daha da artması, yüksek büyüme oranının tutturulmasına rağmen işsizlik oranının düşürülememesi, ithâl ara mal girdisinin azalması gibi birçok sorunla Türkiye Ekonomisi uğraşmaya devam etmektedir. Küresel boyutta değişen ve dönüşen dünya üretimi içinde Türkiye’nin üretiminin bu dönüşüme ve değişime entegre olması ne durumdadır, bunun ortaya konulması ve değişen ve dönüşen üretimin dış ticarete sektörel bazda etkisinin ortaya konulması bu çalışmada amaçlanmaktadır. Bu amaçla yapılacak çalışmada, 2008 ve 2022 yılları arası dönem ele alınacaktır. Elde edilecek istatistik verilerle Türkiye Ekonomisi nereye gidiyor? Sorusuna cevap bulunmaya da çalışılacaktır. Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYİH paylarındaki artış veya azalış hızları ortaya konulmaya çalışılırken, dış ticarete bu üretimin katkısı ve etkisinin de ortaya konulması Türkiye Ekonomisi açısından dış ticaret politika önerileri için değerli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Türkiye, Küresel Ekonomi.

JEL Kodu: F01, F11, F41

CHANGES AND TRANSFORMATIONS IN TURKEY'S PRODUCTION AND FOREIGN TRADE STRUCTURE IN LINE WITH GLOBAL ECONOMY TRENDS

ABSTRACT

In general, according to development economics theories, the change in the share of sectors contributing to GDP in GDP is accepted as an indicator of the country's production transformation. In the theories, on the one hand, ensuring an increase in production, ensuring that this increase is sustainable, and at the same time, the change and transformation of the sector's shares in the increase are among the long-term goals. Considering the developing and changing global economic conditions, it is important to measure the transformation of production in the Turkish economy and its effect on foreign trade. Turkey adopted an export-oriented industrialization policy instead of an import-substitution industrialization policy with the stabilization policies of January 24, 1980. This policy adopted has led to major changes in economic indicators at the macro level. These changes, of course, have experienced constant change and transformation with the stabilization policies implemented in many financial and global crisis periods. However, the 2008 economic crisis was recorded in the literature as a crisis that was more severe than the crisis known as the great world depression of 1929 and that still affected the economies of all countries in the world. Foreign trade and currency wars between countries in 2018, and the pandemic processes in and after 2019 have created transformations and changes in the production and foreign trade of the whole world and Turkey. After these changes and transformation processes, the Turkish Economy continues to deal with many problems such as the increase in foreign trade deficits every year compared to the previous year, the inability to reduce the unemployment rate despite the high growth rate, and the decrease in imported intermediate goods input. In this study, it is aimed to reveal how Turkey's production is integrated with this transformation and change in the world production, which is changing and transforming on a global scale, and to reveal the effect of changing and transforming production on foreign trade on a sectoral basis. In this study, the period between 2008 and 2022 will be discussed. Where is the Turkish Economy heading with the statistical data to be obtained? An attempt will be made to answer your question. While trying to reveal the rate of increase or decrease in the GDP shares of agriculture, industry and service sectors, revealing the contribution and effect of this production to foreign trade will be valuable for foreign trade policy proposals in terms of Turkish Economy.

Keywords: Foreign Trade, Turkey, Global Economy.

JEL Codes: F01, F11, F41

GİRİŞ

“Karşılaştırmalı avantaj” dogmalarının aksine, serbest ticaretin genellikle eşit olmayan gelişmeyi farklı yerlere genişlettiği görülmektedir. Bütünleşme, eşitler arasındaki bir ilişkiye dayanmaz ve daha güçlü güçler daha fazla kazanır ve böylece güçlerini daha da artırır. Eşitsizlik, ülkeler arasındaki uluslararası eşitsizliklerin yanı sıra

kurumsal ve sınıf yapılarındaki iç farklılaşmaları ifade eder. Serbest ticaretin küresel genişlemesi, şirketler, üretim zincirleri, bölgeler ve ülkeler gibi farklı seviyelerde eşitsizliklerle karakterize edilir. 2008-09'daki küresel mali krizin ardından ABD Federal Reserve Bankası, ABD mali sistemini canlandırmak için Brezilya, Arjantin ve Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalara büyük miktarda ucuz ABD doları pompaladı.

Türkiye gibi geç gelişen kapitalist ülkeler, bu dönemde ihracat ve ithalatta büyüme oranları yaşadılar. Bu yükseliş eğilimi son yıllarda değişti çünkü küresel serbest ticaret rejimi, büyük güçlerin ticari serbestleşmeden tek taraflılığa doğru kaymasıyla bir dönüşüm sürecinden geçiyor. Örneğin, ABD Başkanı Donald Trump, dünya ticaretinin %40'ını kapsamayı ve yeni bir tek pazar yaratması beklenen Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) ticaret anlaşmasını terk etti. ABD'nin çekilmesinden sonra, geri kalan taraflar, Trans-Pasifik Ortaklığı için Kapsamlı ve Aşamalı Anlaşma (CPTPP) adlı yeni bir ticaret anlaşması imzaladılar. ABD ile AB arasındaki Transatlantik Ticaret ve Ortaklık Anlaşması (TTIP) müzakereleri de 2016 yılında durmuştu. ABD, Meksika ve Kanada, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) yeniden müzakere etti ve yerini yeni bir serbest ticaret anlaşması olan Amerika Birleşik Devletleri-Kanada-Meksika Anlaşması'na (USMCA) bıraktı. Buna ek olarak İngiltere, 23 Haziran 2016'da yaptığı referandumun ardından Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılma kararı aldı. Daha yakın bir tarihte ABD ve Çin, birbirlerinin ürünlerine yaklaşık 750 milyar dolarlık vergi koydu. Bunun yanı sıra ABD, Çin ile iş yapan şirketlere yaptırımlar uyguladı. Bu bağlamda ABD, küresel siyasette gerileyen hegemonyasını güvence altına almak için ticaret tarifelerini ve yaptırımları bir silah olarak kullanmıştır. Örneğin, küresel serbest ticaret sistemini ciddi şekilde etkileyen İran, Rusya, Venezuela ve Türkiye'ye yaptırımlar da uygulamıştır. Bu değişimler, özellikle COVID-19 salgınının ortasında yaşanan küresel ekonomik krizin ardından yaşanan ekonomik gerileme göz önüne alındığında, büyük ölçüde eşitsiz bir dünya pazarında ulusal ölçekte hegemonya sağlamanın zorluklarını yansıtıyor.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisinde ciddi bir kriz baş göstermiş ve 1980 yılı başında 24 Ocak Kararları adlı yapısal uyum programı uygulamaya konulmuştur. Bu program Türkiye ekonomisinde köklü değişiklikler getirmiştir. Bu programa uygun olarak Türkiye'de mevduat hesapları ve kredi faiz oranları serbestleştirilmiş, finansal sistem liberalleşmeye başlamıştır. Ayrıca, 24 Ocak Kararları ile ticarete korumacı ithal ikameci politikalar kalıcı olarak terk edilmiş ve bunun yerine ihracata dayalı bir büyüme stratejisi benimsenmiştir. Dış ticaret açıklarının azaltılması amacıyla dışa açık ekonomi politikaları benimsenmiş, böylece ihracatın ve yabancı sermaye girişlerinin artırılmasına yönelik teşvik ve uygulamalara her zamankinden daha fazla önem verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle yüksek bir devalüasyon gerçekleştirilmiş, ardından 1 Temmuz 1981'de döviz kuru günlük olarak ayarlanmaya başlanmıştır. Ayrıca, ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılmak üzere ithal girdilere ithalat vergisi muafiyeti getirilmiştir.

Bu reformların ilk aşamasını, 1984 yılında ticaretin serbestleştirilmesine yönelik derinleşme hamlesi izledi, yani bir yasaklı mallar listesi hazırlandı ve bir önceki dönemde açıkça belirtilmeyen tüm malların ithalatının yasak olması nedeniyle önemli sayılabilecek bir değişiklik yapıldı, yani ithalat serbestleştirildi. İhracat çok cömert teşviklerle desteklendi. Döviz kontrolleri gevşetildi, bankaların ve şirketlerin dışarıdan borçlanmasına izin verildi. Dış ticarete temel reformlar 1984 yılında başlamıştır (Celasun ve Rodrik, 2009: 717-720).

Öte yandan, 24 Ocak 1980 yılı, ekonomi politikalarında bir bütün olarak yapılan büyük değişiklikler nedeniyle Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. 1987 yılında kapsamlı gümrük vergisi indirimleri yapılmıştır. 1989 yılı, finansal serbestleşme açısından 1980 dönüşümünün tamamlandığı yıl olması nedeniyle Türkiye ekonomisi için de önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye'nin IMF üyeliği nedeniyle konvertibilite kararının açıklanması ile birlikte açık bir ekonominin tüm unsurlarını yerine getirmiştir. Konvertibilite ilanının hemen ardından kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin başlaması enflasyonist bir sürece yol açmış, faiz oranları yükselirken bu koşullar döviz fazlasına ve ardından Türk Lirası'nın değer kazanmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak ithalat arttı, ihracat azaldı. Bu durum ithalata olan bağımlılığı artırmış ve dış ticaret açıklarını daha da artırmıştır. Dönem içinde cari açık ve dış borçlanma sürekli olmuştur. Artan sanayi yatırımları veya teknolojik gelişmeler nedeniyle ihracatta herhangi bir artış yaşanmaması nedeniyle, şartlı kur politikaları ile ihracat sürdürülmüştür. 1989 yılında Türkiye'de sermaye hesabının serbestleştirilmesi, iç mali sistemin kırılganlığının önemli ölçüde artması nedeniyle ekonomiyi istikrarsız bir yola itmiştir. Ekonominin büyüme patikasının daha dalgalı hale gelmesi, yükseliş ve düşüş dönemleri arasındaki sürenin önemli ölçüde kısalması, arbitraj arayışları ve kısa vadeli sermaye akımlarının toplam sermaye hareketlerinde hem yerleşik hem de yerleşik olmayanlardan artan bir pay oluşturması ve bu olgu ekonomiyi istikrarsızlaştırmaya başlamıştır (Orhangazi ve Yeldan, 2021: 465).

Bu koşullar altında Türkiye 1994 yılında ekonomik krize girmiş, önemli kur artışları yaşanmış ve buna bağlı olarak dış ticaret hacmi daralmıştır. Bu nedenle, bu yeni krizin etkilerini azaltmak için 5 Nisan Kararları olarak adlandırılan yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu program aynı zamanda açık ekonomiye dayalı büyüme çerçevesini ve serbest ticaret politikalarını da sürdürmüştür. Bu dönemin dış ticaret açısından en önemli olayları, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi olan 1 Ocak 1996'da yaşanmıştır. Türkiye, AB gümrük birliğine katılarak hem AB'nin ortak gümrük tarifesini hem de ortak dış ticaret politikasını uygulamayı kabul etmiştir (Muratoğlu, 2020: 260-263).

Türkiye 2007-2008 küresel mali krizini yüksek cari açık ve yüksek dış borçla karşıladı. Ancak 2008 krizinin yeni küresel koşulları, Türkiye'nin ucuz döviz ve ucuz ithalata dayalı büyüme modelinin artık mümkün olmadığını göstermiştir (Yeldan, 2009). 1990'lı yıllarda milli gelir büyüme hızı %3,6 olurken, cari açığın gayri safi yurtiçi hasılaya oranı %1'in altında kaldı. 2003 yılından itibaren yıllıklandırılmış cari açık %34 bandına çıkmış, 2006 yılından sonra %6'ya sızramıştır. Cari açığın gayri safi yurt içi hasılaya oranı 2010-2013 döneminde %7'nin

üzerinde olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin dış ticaret politikasında köklü bir değişiklik olmamıştır. Türkiye, uluslararası iş bölümü içinde ihracata dayalı büyüme stratejisi doğrultusunda standart teknolojiler ve düşük işgücü maliyetli üretim konularında uzmanlaşmaya devam ederken, makroekonomik politika tarafında 'spekülatif büyüme' yönünde önemli bir kayma gerçekleşmiştir (Yeldan ve Ünüvar, 2016: 15).

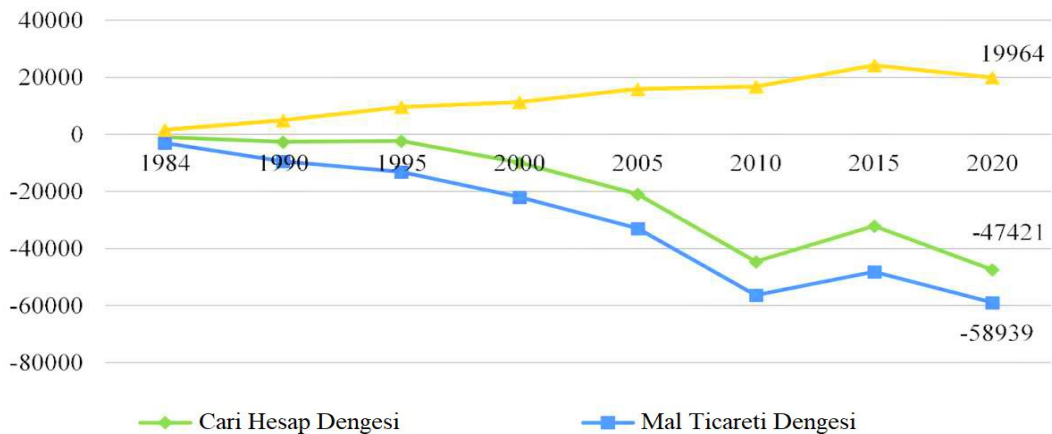
Türkiye, IMF ile son iki standby anlaşmasını 2002 ve 2005 yıllarında imzalamış olup, ikincisi 2008 yılında sona ermiştir. Bu anlaşmalar, 1980'lerden bu yana süregelen ihracata dayalı ve dışa açık ekonomiye dayalı büyüme modeline daha da katkı sağlamıştır. Uluslararası düzeyde, daha spesifik olarak uluslararası ticaret politikası açısından, Türkiye, esas olarak uluslararası ticareti serbestleştirmeyi amaçlayan Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşmasını 21 Aralık 1953'te imzaladı. Bu süreçte Türkiye, kurucu üye olarak 31 Aralık 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Dünya Ticaretini kuran Marakeş Anlaşmasını imzalamıştır. Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü üyeliği 26 Mart 1995 tarihinde başlamıştır (DTÖ, 2019).

Benzer şekilde Türkiye, uluslararası ticarete fikri mülkiyet haklarına ilişkin kural ve tedbirleri düzenleyen Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nı (TRIPs) ve çok kapsamlı Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nı (GATS) kabul etmiştir ve küresel hizmet ticaretinin serbestleştirilmesinin düzenlenmesinde belirleyicidir. Tüm bu anlaşmalar, çeşitli sanayi malları üzerindeki tarifeleri sıfırlayarak ve yeni tarifelerin uygulanmasını veya ek kısıtlamalar uygulanmasını engelleyerek, Türkiye'nin uluslararası mal ve hizmetlerde neredeyse tamamen serbest ticaret politikasını sürdürmesini sağlamaktadır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi Türkiye, 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Avrupa Birliği Gümrük Birliği'ne katılmış ve böylece sadece AB üyesi ülkelerle değil, aynı zamanda AB'nin diğer ticaret ortağı ülkeleriyle de daha liberal bir dış ticaret ilişkisi kurmayı kabul etmiştir. AB, ihracat pazarlarını genişletmek, ihracat kazançlarını artırmak, ithalat maliyetlerini düşürmek ve rekabet gücünü artırmak amacıyla ikili veya çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Gümrük birliğinin bir üyesi olan Türkiye, bu anlaşmalardan doğan yükümlülükleri tek taraflı olarak üstlenmekte, böylece diğer ülkeler AB'nin sağladığı tüm ticari avantajları sağlamaktadır. Ancak Türkiye, AB üyesi olmamanın karşılığında üçüncü ülkelere aynı imkanlara sahip değil. Gümrük birliği üyeliği bu yönüyle Türkiye'nin aleyhine işlemektedir. Dolayısıyla Türkiye, karşılıklılığı sağlamak için bu üçüncü ülkelerin çoğuyla serbest ticaret anlaşmaları imzalıyor ve ticari kazanç kaybını bir ölçüde telafi etmeye çalışıyor. Türkiye bugüne kadar 36 serbest ticaret anlaşması imzaladı ve bunlardan 11'i Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bu ülkelerin AB üyeliği nedeniyle feshedildi. Suriye ile Türkiye arasında Serbest Ticaret Bölgesi kurulması 2011 yılında askıya alınmıştır. Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması da 2018 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2019). Kalan 19 serbest ticaret anlaşması (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Mauritius, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları ve Singapur ile) şu anda yürürlüktedir. Türkiye ile Güney Kore arasında serbest ticaret anlaşması kapsamında imzalanan "Yatırım Anlaşması" ve "Hizmet Ticareti Anlaşması" 1 Ağustos 2018 tarihi itibarıyla

yürürlüğe girmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2019). Türkiye'nin DTÖ'ye üyeliği, AB'nin gümrük birliği ve yukarıda belirtilen diğer ikili serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin dış ticarete tarife ve diğer koruyucu önlemlerden yararlanmasını engellemektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin mevcut küresel ekonomik yapı içinde tamamen milli, bağımsız ve korumacı bir ticaret politikası uygulaması mümkün değildir.

2. TÜRK DIŞ TİCARETİNDE YAPISAL VE YAPISAL DEĞİŞİMLERE GENEL BİR BAKIŞ

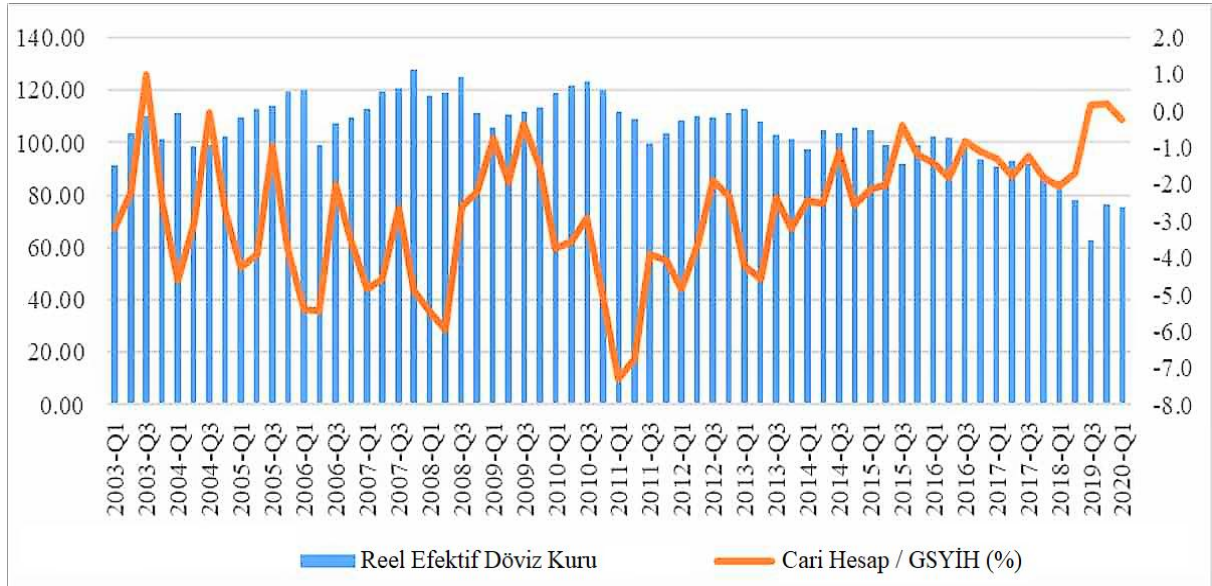
Cari açığın 1984 yılından bu yana her yıl eksiye yakın olduğu ve cari açığın cari işlemler hesabındaki artış hızının arttığı açıkça görülmektedir. bu açık 2000'li yılların başından itibaren arttı. Cari açığın GSYİH'ya oranı %5'i geçtiğinde cari işlemler açığının sürdürülmesi zor olabilir (Baharumshah vd., 2003: 465-466). Türkiye'de 1980-2020 döneminde bu kırmızı çizgiyi defalarca aşmış olması, yetersiz iç tasarruf, yerli üretimin ithalata bağımlılığı ve/veya özellikle kısa vadeli kredilerle finanse edilen yüksek özel tüketim harcamaları nedeniyle bir sürdürülebilirlik sorununa işaret edebilir. Şekil 1'de cari açık ile dış ticaret açığının birbirine çok yakın olduğunu ve birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum, mal ticaretinden kaynaklanan açığın cari açığın temel belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Mal ticareti hesabının hem negatif hem de oldukça dalgalı olması, Türkiye'nin dış ticaretindeki en temel sorunlardan biridir. Cari açığın temel olarak mal ticaret açığından kaynaklandığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin cari işlemler hesabı sorununun kısa vadeli bir makro politik sorun olmadığı, ülkenin uygun olmayan ve yetersiz sanayileşme politikalarından kaynaklanan temel ve yapısal bir sorun olduğu söylenebilir (Turan ve Barak, 2016: 70-73). Tarihsel inceleme de Türkiye'nin endüstriyel gelişme sürecindeki yapısal yetersizlikler nedeniyle uzun bir süredir devam eden cari açık sorunuyla karşı karşıya olduğunu teyit etmektedir. Birincil ve ikincil gelir dengesini içeren gelir hesabı, mal ticareti serisinin aksine negatif, ancak nispeten düşük ve dalgalı değildir. Hizmet dengesi incelendiğinde bu serinin pozitif olduğu ve giderek artmaya devam ettiği görülmektedir. Öte yandan, hizmet ticaretindeki pozitif denge, devasa cari açığı kapatmak için yeterli olmaktan uzaktır.

Şekil 1. Türkiye Cari İşlemler Dengesi, 1984-2020

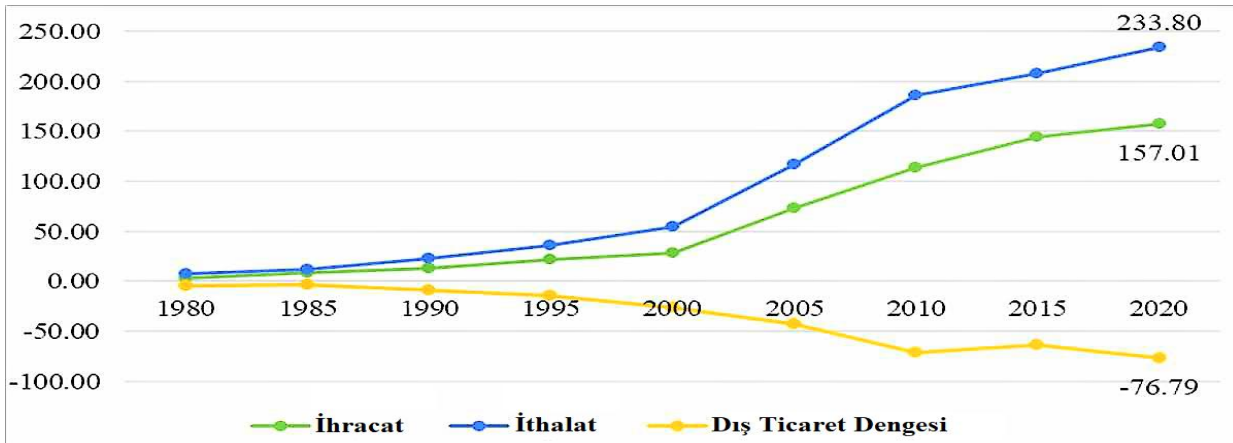
Kaynak: TCMB Verileri

Bu noktada, özellikle 2018 yılından itibaren cari işlemler hesabı ve reel döviz kurlarına ilişkin son verilerin reel efektif döviz kuru ve ticaret dengesi ilişkisinde bir zayıflamaya işaret ettiğini belirtmek gerekir. Muhtemel bir açıklama, bu sorunun son yıllardaki düşük hatta negatif toplam faktör verimliliği artışından kaynaklanması ve bu da üretim kaynaklı sorunları öne çıkarmasıdır. Bu ve artan kurumsal dış borç çevirme ihtiyaçları, TL/ABD Doları kurunun değer kaybetme oranını GSYİH deflatörü büyüme oranının üzerine çıkarabilirdi. Diğer bir olası sebep ise son yıllarda artan ülke risk priminin gelir dengesinin bozulmasına neden olmasıdır (Tunç, 2021: 13-15).

Şekil 2. Reel Efektif Döviz Kuru ve Cari Hesap (% GSYİH) 2003-2020

Kaynak: TCMB Verileri

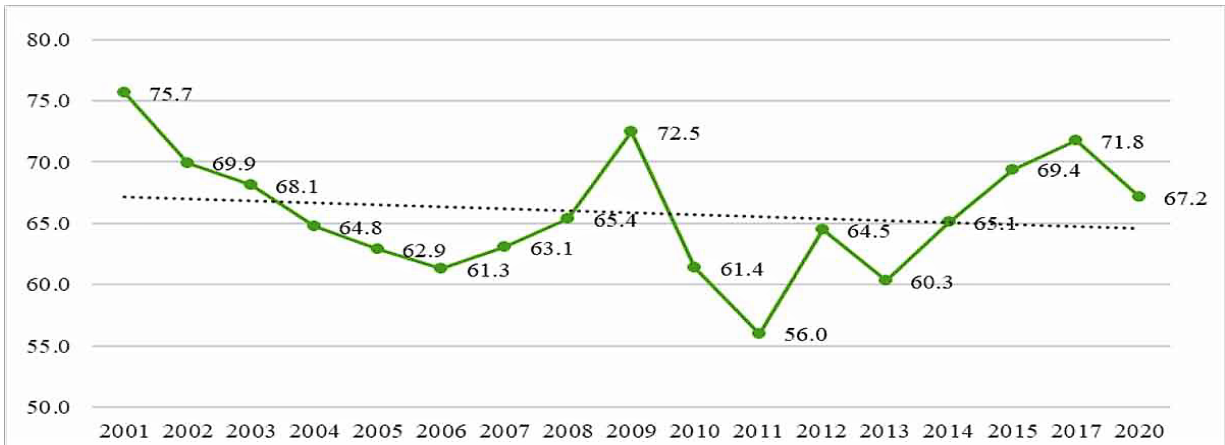

Şekil 3. Türkiye Mal Ticareti (Milyar ABD Doları)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Veritabanı

Şekil 3, 1980-2020 döneminde mal ihracatı ve mal ithalatı serisini göstermektedir. Bu veriler, dönem boyunca ihracatın ithalatın gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Dış ticaret dengesi tüm yıllarda negatif dengede sonuçlandı. İncelenen dönemde ithalat ihracattan daha fazla artmış ve buna paralel olarak dış ticaret açığı da 2020 yılında kademeli olarak artarak yaklaşık 77 milyar ABD doları düzeyine ulaşmıştır. İhracat ve ithalat

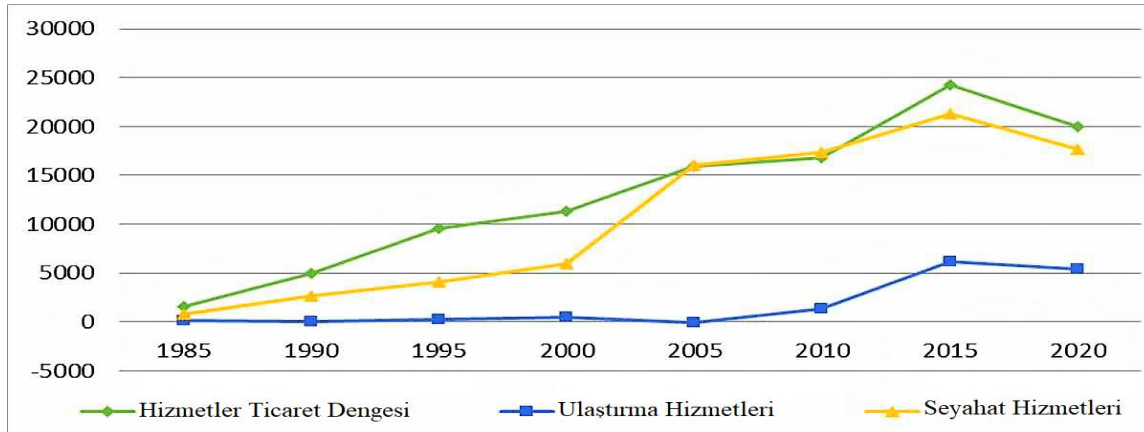
birlikte bir seri boyunca hareket etmektedir. İthalat, ihracattan önce hareket ediyor. Bu iki gerçek, Türkiye'nin ihracatının ithalata bağlı olduğunu kanıtıyor. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar gerçekten de Türkiye'de birim ihracat başına ara malı ithalatının diğer birçok gelişmekte olan ekonomiden daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Göçer, 2013: 235). Uluslararası üretim kalıpları ve küresel değer zincirlerinin her ülkede ihracatı bir ölçüde ithalata bağımlı hale getirdiği söylenebilir. Ancak Türkiye, uluslararası üretimin bir parçası olmaktan çok, ulusal üretim eksikliğinden dolayı bu bağımlılığın sıkıntısını çekiyor. Dolayısıyla ithalata bağımlılık, Türkiye'nin imalat ve ihracatının yapısal bir sorunudur. 2000 yılından sonra mal serilerinin ihracat ve ithalatı önemli ölçüde artmıştır. 2000 yılından sonra dış ticaret hacmindeki bu artış, ihracatın ithalatı karşılama oranı açısından değerlendirildiğinde olumsuz bir göstergedir.

Şekil 4. İthalatın İhracatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Veritabanı

Şekil 4, 2001-2020 dönemi için ihracatın ithalatı karşılama oranını göstermektedir. Bu gösterge de dalgalı ve kriz yılları dışında %70'in altına düşüyor. Serideki oynaklığın yanı sıra trend eğrisinin de gösterdiği gibi ithalatın ihracatı karşılama oranı 2001-2020 döneminde gerilemiştir. Bu bulgu, Türkiye'nin dış ticarete ilişkin yapısal sorunlarının artmakta olduğunu; Özellikle ihracatın ithalata bağımlılığı giderek ağırlaşıyor. Nitekim 2000'li yıllardan itibaren ihracat beyannamelerine bağlı ithalat izinlerinin nominal düzeyi %60'ın üzerinde yüksek bir orana sahiptir. Burada incelenecek bir diğer önemli konu da uluslararası hizmet ticaretidir. Türkiye'de hizmet ticaretinin hacmi ve önemi giderek artmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, hizmet ticareti Türkiye'nin ödemeler dengesinde pozitif bir denge sağlıyor. Türkiye'de kronik ticaret ve cari açık sorunu olduğu göz önüne alındığında, hizmet ticareti fazlasının ekonomik önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu açıdan hizmet ticaretini daha detaylı incelemek gerekmektedir. Hizmet ticareti alt kalemler dengesine göre incelendiğinde; inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, mali hizmetler, resmi hizmetler ve diğer hizmetlerin görece düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Sigortacılık hizmetleri, mali hizmetler, resmi hizmetler ve diğer ticari hizmetlerde ihracat ithalatın gerisinde kalmış ve bu alt sektörlerde negatif denge sağlanmıştır.

Şekil 5. Hizmet Ticareti Dengesi, 1985-2020

Kaynak: TCMB verileri

Hizmet ticareti dengesi Şekil 5, genel hizmetler sektörünün artan pozitif dengesinin büyük ölçüde ulaştırma sektörü ve seyahat sektöründen kaynaklandığını göstermektedir. Bu iki sektördeki ihracat ithalatı aşır. Özellikle seyahat sektöründeki pozitif denge, hizmetler sektörünün genelinde belirleyici oluyor. Öte yandan, 2020 yılında bu sektör dengesinin 2015 yılına göre önemli ölçüde azaldığı görülmektedir.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada, Türkiye'nin dış ticaretinin geçirdiği önemli dönüşümler, kaymalar ve sorunlar şu şekilde özetlenebilir: Buraya kadar yapılan tüm bu açıklama ve analizlerden hareketle, mal ticareti açığına bağlı cari açığın Türkiye ekonomisi için en kırılgan noktayı oluşturduğu söylenebilir. Bu sorunun altında yatan neden, yerli sanayi üretiminin az gelişmiş olmasıdır. Dolayısıyla bunun kısa vadeli bir makroekonomik sorun olmaktan çok Türkiye'nin yapısal bir sorunu olduğu söylenebilir. Türkiye'nin mal ticareti de oldukça dalgalı; reel efektif döviz kurundaki dalgalanmalarla bağlantılı keskin inişler ve çıkışlar sergiliyor. Bu gerçekler, hem ulusal eksikliklerden kaynaklanan uzun vadeli yapısal sorunların hem de küresel ekonomiden kaynaklanan kısa ve orta vadeli konjonktürel sorunların olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, son yıllarda, reel efektif döviz kuru üzerinde, büyük özel şirket borçluluğu ve Türkiye'nin genişleyen risk primi gibi diğer baskı faktörleri baskın hale gelmektedir. Yurtiçi tasarrufların yetersizliği, özel reel sektörün yüksek borçluluk seviyeleri ve yüksek borç çevirme oranları nedeniyle kırılganlığı, yüksek cari açıkları ve ekonominin özel sermaye akımlarına (özellikle kısa vadeli akımlara) bağımlı olması, dış açıklar, oynaklığın artmasına, üretim ve ticaret göstergelerinin kalitesinin kötüleşmesine neden oluyor. Küresel ekonomi, genel eğilim olarak 2008 krizinden bu yana durgun bir seyir izliyor. Bu nedenle, küresel ekonomiden kaynaklanan elverişli koşullar olmadan, Türkiye ekonomisinin mevcut yapısıyla bu sorunları aşması giderek zorlaşmaktadır. 1980-2020 döneminde Türkiye'nin toplam ihracatı içinde işlenmemiş hammadde ve işlenmemiş eşyanın payı azalırken, işlenmiş hammadde ve tüketim mallarının payı artmıştır. En önemli düşüş canlı hayvan ile gıda ve yakacak kategorilerinde; en önemli artışlar ise makine teçhizat ve ulaşım araçları ile muhtelif ürün kategorilerinde gerçekleşti. Tüm bu kompozisyon değişiklikleri,

Türkiye'nin üretim ve dolayısıyla ihracat yapısının sanayiye doğru evrildiği büyük bir dönüşüme işaret etmektedir. 1980 yılında ağırlıklı olarak tarımsal emtia ihracatçısı olan Türkiye, 2020 yılında mamul ürünlerde net ihracatçı konumuna gelmiştir. Ancak bu dönüşüm henüz teknoloji yoğun ve katma değeri yüksek sektörlerle doğru olmaktan çok uzaktır. Türkiye'de hammadde ve akaryakıtta ithalata bağımlılığın azaltılması için yenilenebilir enerji üretiminin ve kullanımının artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu hem cari açıkları azaltacak hem de üretimi kur dalgalanmalarından bir ölçüde kurtaracaktır. Ayrıca çevre sorunlarının büyüme hızını da yavaşlatacaktır. Hizmet ticareti pozitif bir dengeye sahiptir ve bu nedenle Türkiye'deki cari işlemler hesabı sorunlarının hafifletilmesine katkıda bulunmaktadır. Hizmet ticaretindeki fazlalık, büyük ölçüde ulaşım hizmetleri ve seyahat hizmetlerindeki fazladan kaynaklanmaktadır. Öte yandan seyahat hizmetleri dengesi son yıllarda azalmaya başlamıştır. Türkiye'de kronik ticaret ve cari açıkların oldukça sorunlu olduğu düşünüldüğünde, hizmet ticaretindeki pozitif denge daha da önem kazanmaktadır. Öte yandan, hizmet ticareti hacmi görece düşük olup, bu ticaretin pozitif dengesi mal ticaretindeki açıkları kapatmaktan uzaktır.

KAYNAKÇA

- Baharumshah, A. Z., Lau, E., & Fountas, S. (2003). On the sustainability of current account deficits: evidence from four ASEAN countries. *Journal of Asian economics*, 14(3), 465-487.
- Celasun, M., ve Rodrik, D. (1989). Trade regime and an anatomy of export performance. In *Developing Country Debt and Economic Performance, Volume 3: Country Studies-Indonesia, Korea, Philippines, Turkey* (716-731). University of Chicago Press.
- DTÖ (2019). History of the multilateral trading system. https://www.wto.org/english/thewto_e/history_e/history_e.htm
- Göçer, İ. (2013). Türkiye'de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği: Ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Muratoğlu, G. D. (2020). Structural Shifts and Patterns in Turkey's Foreign Trade. In *Comparative Approaches to Old and New Institutional Economics* (258-281). IGI Global.
- TCMB (2021). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
- Orhangazi, Ö., & Yeldan, A. E. (2021). The Re-making of the turkish crisis. *Development and Change*, 52(3), 460-503.
- Tunç, H. (2021). Gelişmekte Olan Ekonomilerde İhracatın Reel Efektif Döviz Kuru Endeksine Olan Duyarlılığı: Panel Veri Analiz. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 8(25), 12-24.
- Turan, Z., ve Barak, D. (2016). Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 70-80.
- TÜİK (2021). *Dış Ticaret İstatistikleri Veritabanı*. https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu_ing.zul
- Yeldan, E. A., ve Ünüvar, B. (2016). An assessment of the Turkish economy in the AKP era. *Research and Policy on Turkey*, 1(1), 11-28.

COVID-19 SALGIN DÖNEMİNDE E-TİCARET VE KULLANILABİLİRLİK ÜZERİNE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YÖRÜK
Akdeniz Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
ORCID: 0000-0002-4900-5705

ÖZET

Covid-19 salgını, başta sağlık sistemleri olmak üzere dünya ekonomilerinden eğitime, sosyal hayattan çalışma hayatına kadar yaşantımızın tüm alanlarında çok önemli ve baştan sonra düzen değiştirici etkilere sebep olmuştur. Salgının etkilerinin azaldığı günümüzde artık bireyler bir takım yeni normallerle baş başa kalmıştır. Süreçte zorunlu olarak kazanılan davranışlar bu yeni normalde de devam etmektedir. Özellikle gündelik yaşantımızda alışveriş alışkanlıklarımız da bu gelişmelerden nasibini almış, çevrimiçi alışveriş siteleri, karantina günlerinde ihtiyaçlarımızın karşılanmasında imdadımıza yetişmiştir. Çeşitli disiplinlerde salgının etkileri birçok değişken açısından incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı ise salgın döneminde gündemimize yerleşen çevrimiçi alışveriş sitelerinin kullanılabilirliği üzerine yapılan araştırmaların eğilimlerini incelemektir. Bir web sitesinin hizmetlerini sürdürebilmesinin, kullanıcılar tarafından sitenin kullanımının verimli, etkili ve memnun edici bulunmasıyla doğrudan ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada insan ile bilgisayar sistemlerinin etkileşimi ve dolayısıyla kullanılabilirlik kavramları, konunun birincil muhatapları olacaktır. Çalışma kapsamında Web of Science ve Scopus veritabanlarında “çevrimiçi alışveriş” ve “kullanılabilirlik” anahtar kelimeleri, arama kapsamını olabildiğince geniş tutmak amacıyla değişik varyasyonlarda aranarak ilgili yayınlara ulaşılmıştır. Aramalar yapılırken, salgın dönemi yılları olan 2020-2023 yılları arası tercih edilmiştir. Yayınlar bibliyometrik analiz yöntemlerinden performans analizi ve içerik analizi ile incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda yayınların, nicel yöntemlerle çevrimiçi alışveriş kullanıcılarının kullanılabilirlik ve müşteri sadakati kapsamında memnuniyetlerine odaklandığı; ayrıca güvenlik ve kültürel farklılıklar gibi konulara da yayınlarda yer verilmeye başlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kullanılabilirlik, Çevrimiçi Alışveriş, Bibliyometrik Analiz, Covid-19.

RESEARCH TRENDS ON E-COMMERCE AND USABILITY DURING THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has caused very important and game-changing effects in all areas of our lives, from world economies to education, from social life to working life, especially in health systems. Nowadays, when the effects of the pandemic have subsided, individuals are left with a number of new norms. The behaviors acquired compulsorily in the process continue in this new normal. Especially in our daily lives, our shopping habits have also been affected by these developments, and online shopping sites have come to our rescue in meeting our

needs during the quarantine days. In various disciplines, the effects of the pandemic have been analyzed in terms of many variables. The aim of this study is to examine the trends of research on the usability of online shopping websites, which have been on our agenda during the pandemic. It is possible to say that the ability of a website to maintain its services is directly related to the fact that the use of the site by users is efficient, effective and satisfactory. At this point, the interaction of human and computer systems and therefore the concepts of usability will be the primary interlocutors of the issue. Within the scope of the study, the keywords "online shopping" and "usability" were searched in the Web of Science and Scopus databases in different variations in order to keep the search scope as wide as possible and relevant publications were reached. While conducting the searches, the years between 2020 and 2023, which are the years of the pandemic period, were preferred. The publications were analyzed by performance analysis and content analysis from bibliometric analysis methods. As a result of the examinations, it was seen that the publications focused on the satisfaction of online shopping users within the scope of usability and customer loyalty with quantitative methods; in addition, issues such as security and cultural differences have started to be included in the publications.

Key words: Usability, Online Shopping, Bibliometric Analysis, Covid-19.

1. GİRİŞ

Çevrimiçi alışveriş, e-alışveriş, elektronik ticaret gibi çeşitli isimlerle anılan e-ticaret, internet ve diğer dijital teknolojiler kullanılarak yapılan işlemler yoluyla elektronik ortamda mal ve hizmet alıp satma sürecini ifade eder (Alturas, 2013). E-ticaret, tüketicilerin malları daha rahat satın almalarını sağlamakla kalmayıp aynı zamanda işletmeler için pazar genişletme maliyetini de azaltan ve küresel iş alanında önemli bir güç haline gelen elektronik cihazlara ve internete dayanan ticari faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Çevrimiçi alışveriş, bireylerin web veya mobil araçlar üzerinden alışveriş yapmasına izin veren bir çerçeve olarak düşünüldüğünde, bu türde bir alışverişin arka planında yatan temel güdünün, müşterilerin herhangi bir ürünü satın almak için gerçek bir mağazayı ziyaret etme gerekliliğini ortadan kaldırması olduğunu söylemek mümkündür (Shukla vd., 2022).

Bunun yanında çevrimiçi olsalar da kar amaçları olması dolayısıyla çevrimiçi alışveriş hizmeti sunan işletmelerin güçlü bir rekabet ortamına sahip olmalarının, e-ticaret işlevlerini sunduğu platformların hizmet kalitesine bağlı olduğu söylenebilir. Çevrimiçi bir web sitesinin kullanıcı deneyimi ve kullanılabilirliği, web sitesi kalitesinin temel kriterleri olmakla beraber bu kavramlar ticari anlamda başarılı sayılan web sitelerinin önemli bir bileşenidir (Lowry vd., 2006; Sivaji & Tzuaan, 2012). E-ticaret siteleri ile ilgili olarak bir işletmenin başarısı veya başarısızlığının en önemli faktör "kullanıcıdır", bu nedenle bu web siteleri geliştirilirken ana odak noktası kullanıcı olmalıdır (Lee & Koubek, 2010).

Bir web sitesinin kullanılabilirlik değerlendirmesi yapılmadan o sitenin tasarımının müşterilerin e-ticaret kapsamındaki satın almalarına etkisi tam olarak anlaşılamaz (DeLone & McLean, 2003). Kullanıcılar açısından yararlı bulunan bir web sitesi inşa etmek, e-ticaretin başarısında çok önemlidir. Bunun nedeni, çevrimiçi

tüketicilerin sadece web sitesi kanalıyla ürünlere (ve hizmetlere) ulaşabilmesi, onlar hakkında detaylı bilgi alabilmesidir. İşe yarayan bir web sitesi geliştirmenin, çevrimiçi alışveriş üzerinde olumlu etki sağladığı, sadakati ve yeniden ziyaretleri artırdığı ve çevrimiçi satın almayı teşvik ettiği de bilinmektedir (Lee & Kozar, 2012).

Yukarıda bahsedilen tüm bilgiler ışığında, bir web sitesinin kullanılabilirliğinin müşteri memnuniyetine dayalı olduğunu, ancak bu sayede müşteri sadakati oluşturulabileceğini ve işletmeye stratejik bir fayda sağlanabileceğini söylemek mümkündür. Çevrimiçi alışveriş etkinlikleri, özellikle Covid-19 salgın dönemi boyunca getirilen kısıtlamalarla birlikte önemli ölçüde artmıştır (Bhatti vd., 2020). Literatür incelendiğinde her ne kadar temelleri 1950’lerde atılsa da özellikle 90’larda kişisel bilgisayarların artmasıyla önem kazanan kullanılabilirlik konusu, gelişen internet teknolojileri ile son 20 yılda çeşitli ülkelerde ve farklı disiplinlerde üzerinde sıklıkla çalışılan bir araştırma alanı haline gelmiştir (Burnett & Ditsikas, 2006; Chang & Xia, 2008; Green & Pearson, 2006; Paz vd., 2018; Perdana & Suzianti, 2017; Wahyuningrum vd., 2019; Zviran vd., 2006). Bu çalışmada Covid-19 salgın sürecinde kullanılması kaçınılmaz olan çevrimiçi alışveriş etkinlikleri kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın amacı, incelenen çalışmaların Covid-19 bağlamında kullanılabilirlik konusunu ele aldığı yönleri ortaya koymak ve araştırma eğilimlerini açığa çıkarmaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

a. Çevrimiçi Alışveriş

Çevrimiçi pazar yerlerini kullanan satıcılar açısından ele alındığında e-ticaret ya da e-işletme, tüketicilere malları daha rahat ulaştırmayı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda işletmeler için pazar genişletme maliyetini de azaltarak, küresel iş alanında önemli bir güç haline gelen elektronik cihazlara ve internete dayanan ticari faaliyetleri mümkün kılmaktadır (Rita & Ramos, 2022). Turban ve arkadaşları (2018) tarafından alışveriş süreci içinde yer alan taraflara göre sınıflandırılan sekiz farklı çevrimiçi ticaret türü ortaya koyulsa da, alanyazında en sık rastlanılan dört e-ticaret biçimi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

- (1) *İşletmeden İşletmeye (B2B)*: Ticari işletmelerin hem alıcı hem de satıcı olduğu işlemleri tanımlamaktadır.
- (2) *İşletmeden Tüketicieye (B2C)*: Şirket ile son tüketici arasında yapılan işlemleri ifade etmektedir.
- (3) *Tüketiciden İşletmeye (C2B)*: Müşteri, bir ürün veya hizmete yönelik belirli bir ihtiyacı ortaya koyar ve şirketler de bu ihtiyacı karşılamak için birbirleriyle rekabet eder.
- (4) *Tüketiciden Tüketicieye (C2C)*: Bu e-ticaret türünde tüketici, ürün veya hizmetleri doğrudan başka bir kişiye satar.

Boateng’e (2016) göre e-ticaretin üç faydası vardır ve bu faydalar şu şekilde açıklanmıştır:

- (1) *Örgütsel faydalar*: İşlem maliyetlerinin düşürülmesi ve işlevsel verimliliğe ulaşılması;
- (2) *Bilgisel faydalar*: Ürün ve pazar bilgilerine erişimi kolaylaştırması ve şirket ile potansiyel müşterileri arasındaki iletişimi ve ilişkileri geliştirmesi;

(3) *Stratejik faydalar*: Şirkete daha fazla müşteri sadakati sağlaması ve erişimini genişletmek ve kârı artırmak için fırsatlar yaratması.

Üçüncü maddede yer alan stratejik faydalar kapsamındaki müşteri sadakati, bir kuruluşun kar artışında çok önemli bir faktördür. Araştırmalar, müşterilerin sunulan hizmetlerden algıladıkları “yüksek hizmet kalitesinin” müşteri memnuniyetine, bunun da sadakate yol açtığını göstermektedir (Maklan vd., 2017). Bu noktada, yüksek hizmet kalitesinin sağlanabilmesinin öncüllerinin belirlendiği bir çalışma alanının ise “Kullanıcı Deneyimi (UX)” disiplini ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

b. Kullanıcı Deneyimi ve Kullanılabilirlik

Lavie and Tractinsky (2004)’e göre e-ticaret açısından kullanıcı deneyimi (UX) araştırmalarının konuları arasında, kullanıcıların ürün algıları üzerinde önemli etkileri olan e-ticaret aracısının (web site gibi) kullanılabilirliği, aracın sunduğu hizmetin kalitesi, klasik ve etkileyici estetiği yer almaktadır. Herhangi bir yazılımın “kullanılabilirliği” çok önemli bir bileşendir ve çevrimiçi alışveriş portalları da doğal olarak bu yazılımlar grubuna dâhildir. Kullanılabilirlik, kullanımı basit olan ve bir web portalı (veya vb.) ile daha basit kullanıcı etkileşimi sağlayan bir kullanıcı arabirimini ifade ederken, “kullanılabilir bir arayüz” ile gerçekleşen etkileşim sonucunda kullanıcının yaşadığı deneyimden memnun kaldığını söylemek mümkündür. ISO 9241-11’e göre kullanılabilirlik, “bir ürünün belirli kullanıcılar tarafından belirli bir kullanım bağlamında etkin, verimli ve memnun ediciliği” olarak tanımlanır (Kumar vd., 2023). Ayrıca kullanılabilirlik, yeni bir web sitesi tasarımının önemli faktörlerinden biri olarak bilinmekle birlikte, kullanıcıların web sitelerinin kullanılabilirliği hakkındaki izlenimlerinin çoğunlukla sitenin görsel çekiciliğinden etkilendiği de ortaya koyulmuştur (Lindgaard & Dudek, 2002). Bu yönüyle kullanılabilirlik, etkileşim tasarımı ilkelerinin de dikkate alınmasının gerekli olduğu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkileşim tasarımı, sadece bilgisayar programlamayı değil, aynı zamanda arayüz geliştirme sürecinde kullanıcıların bilişsel yönlerini de gündeme getiren disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Bununla birlikte etkileşim tasarımı, iyi organize edilmiş bir kullanıcı arayüzü oluşturmak için arayüz hiyerarşisi, uygun boşluklar, hizalamalar, renk, yerleşim vb. gibi tasarım bilimi konularına da uzanır (Yi vd., 2022).

Nielsen (2012)’e göre kullanılabilirlik, kullanıcı arayüzlerinin kullanımının ne kadar kolay olduğunu değerlendiren bir kalite özelliğidir. Ayrıca “kullanılabilirlik” ifadesi tasarım aşamasında kullanım kolaylığını daha da iyileştirmeye yönelik yöntemleri ifade etmektedir. ISO 9241 standardı, kullanılabilirlik ölçümlerinin sunuları içermesi gerektiğini ortaya koymuştur (Abran vd., 2003; Bevan, 1995):

- (1) *Etkililik*: Kullanıcı, belirli hedefi ne kadar etkili bir şekilde tamamlamıştır?
- (2) *Verimlilik*: Belirli bir amaca ulaşmak için hangi kaynaklar tüketilmiştir?
- (3) *Memnuniyet*: Kullanıcı geri bildirimini nedir? Kullanıcı sistemden ne kadar memnundur?

3. YÖNTEM

Bu çalışmada bibliyometrik analiz tekniklerinden faydalanılarak bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bibliyometrik analizler, belirli bir alanda yapılan çalışmaların içerisinde bilgi keşfi yapılması, çalışmaların eğilimlerinin hangi yönde olduğunun belirlenmesi, akademik çalışmaların performansını ortaya koyması gibi birçok özelliği bir arada sunmaktadır (Broadus, 1987; Diodato & Gellatly, 2013; Donthu vd., 2021). Bu kapsamda araştırmada, araştırma sorusuna ilişkin anahtar kelimelerin içerildiği akademik yayınlar üzerinde performans analizi ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle yayın havuzu oluşturulmuştur. Yayın havuzu için hem güvenilirliği hem geçmiş tarihli yayınlara ulaşılabilmesi hem de bilinirliği açısından Web of Science (WoS) ve Scopus veritabanları tercih edilmiştir (Falagas vd., 2008). Yayınları, belirtilen veritabanlarında arayabilmek için anahtar kelimelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için literatürde yer alan ve bu çalışmanın araştırma konusuyla ilgili olabilecek “e-ticaret”, “çevrimiçi alışveriş”, “kullanılabilirlik” vb. terimlerinin listesi hazırlanmıştır. Bu kapsamda “e-commerce”, “e-trade”, “e-shopping”, “online shopping”, “usability” şeklinde anahtar kelimelere ulaşılmıştır. Çalışmanın amacı ile uyumlu olarak anahtar kelimelere “Covid-19” da eklenerek çalışmanın Covid-19 salgını dönemi ile sınırlandırılması sağlanmış, ayrıca Covid-19 salgını sürecinde değişen müşteri ve işletme profil ve davranışlarına yönelik araştırmaların açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Çeşitli varyasyonlar da göz önünde bulundurularak ilgili veritabanlarına özgü sorgu cümlesi şekline getirilen bu aramalar, “başlık-özet-anahtar kelimeler” alanlarında gerçekleştirilmiştir.

Salgın süresinin üzerinden henüz üç yıl geçmiş olması ve kullanılabilirlik konusunun da görece bilinirliğinin az olması göz önünde bulundurulduğunda, çalışmada kullanılacak veritabanlarından elde edilecek yayın sayısının az olacağı öngörülen bir durumdur. Ancak giriş bölümünde de belirtildiği üzere, çevrimiçi alışveriş aktörlerinin özellikle Covid-19 salgın döneminde değişen davranışlarına bağlı olarak kullanılabilirlik kavramının bugüne değin akademik yayınlarda hangi açılardan ele alındığının ve hangi alanlarda araştırma boşlukları kaldığının erken dönemde belirlenerek bu konuda gelecekteki araştırmaların seyrine ışık tutulabilmesi noktasında bu çalışma her ne kadar mevcuttaki sınırlı sayıda yayın üzerinden gerçekleştirilmiş olsa da kapsamlı bir açıklama sunabilmiştir. Bu açıklama dahilinde performans analizi başlığı altında çalışmaların betimsel istatistikleri ortaya koyulmuş, içerik analizi ile de mevcut araştırmaların kapsamı belirlenmiş ve konuya ilişkin gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Veritabanı sorguları sonucunda, tekrarlanan kayıtlar çıkarıldığında WoS veritabanında 5, Scopus veritabanında 7 yayına ulaşılmıştır. Bu yayınlardan ikisinde geçen “kullanılabilirlik (usability)” kelimeleri araştırma sorusundaki anlamında kullanılmamasından dolayı çalışmaya dahil edilmemiş, böylelikle 10 çalışma üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir. Yayınların künyeleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan yayınlara ait künye bilgileri

Kod	Yayın Adı	Yazar Bilgisi	Dergi Adı
M1	Design and Development of an Online Sales Platform for the Brand: Engenharia Do Brigadeiro	(Maia vd., 2023)	Springer Series in Design and Innovation
M2	Online Shopping in Relationship with Perception, Attitude, and Subjective Norm during COVID-19 Outbreak: The Case of Vietnam	(Nguyen vd., 2022)	Sustainability (Switzerland)
M3	Promoting dairy products through the web: The case of Pecorino Siciliano PDO during the COVID-19 pandemic	(Borsellino vd., 2022)	Int J Dairy Technol
M4	Where is Your Product Hiding Inside Navigation? the Study of Differences E-commerce Website Navigation and Product Category Layer Between U.S., France, Japan, and Taiwan	(Yang & Chiu, 2022)	Springer Science and Business Media
M5	Combined Use of Selected UX Research Techniques and Creation of User Persona for Design and Evaluation of Sustainable e-Commerce Apps—A Case Study	(Goswami & Goswami, 2022)	Springer Science and Business Media
B1	Remote Usability Testing Evaluation on the Most Visited E-commerce Website in Indonesia during Covid-19 Pandemic	(Firjatullah vd., 2021)	2021 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management, IEEM 2021
B2	Design and Implementation of User Interface and User Experience in Online Sales Applications at Sugosha Pharmacy with User Centered Design Method	(Gustiana Sugosha vd., 2021)	2021 International Conference on Advanced Computer Science and Information Systems (ICACSIS)
M6	Multi-Criteria Group Assessment of E-Commerce Websites Based on the New PROSA GDSS Method-the Case of Poland	(Ziemba, 2021)	IEEE Access
M7	User Experience: The Motivation and Promotion of Livestreaming Innovation in Chinese Marketing	(Han, 2021)	Springer Science and Business Media
M8	An Empirical Study of Mobile Commerce and Customers Security Perception in Saudi Arabia	(Gull vd., 2022)	ELECTRONICS

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde yayınların türleri, yayın yılları, araştırmaların hangi üniversitelerde ve ülkelerde gerçekleştirildiği gibi performans analizine ait verilerin yanı sıra, çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelimeleri üzerinden uygulanan içerik analizine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

a. Performans analizi

Tablo 2’de araştırmaların yapıldığı yıllar görülmektedir. 2023 yılına ait yayınların henüz basım aşamasında olduğu göz önünde bulundurulursa, toplam 10 yayının 2021 ve 2022 yıllarında %50 ve %40 oranlarında çıkması şaşırtıcı bir bulgu değildir. Ayrıca Tablo 3’te araştırmaların büyük çoğunluğunu araştırma makalelerinin (%80) oluşturduğu görülmektedir. Yıllar bazında türler ele alındığında bildirilerin yerini araştırma makalelerin aldığını, bu durumun da yayın çeşitliliğinin bilime sağlayacağı katkı açısından dikkat çekici bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2. Yayınların yıllara göre dağılımı

Yıllar	Yayın Sayısı	%
2023	1	10,00
2022	5	50,00
2021	4	40,00
Genel Toplam	10	100

Tablo 3. Yayınların türlerine göre dağılımı

Yayın Türü	Yayın Sayısı	%
Araştırma Makalesi	8	80,00
Bildiri	2	20,00
Genel Toplam	10	100,00

Tablo 4. Yayın türlerinin yıllara göre dağılımı

Yayın Türü	2021	2022	2023
Araştırma Makalesi	2	5	1
Bildiri	2	0	0
Genel Toplam	4	5	1

Yayınların yazarlarının Tablo 5’te verilen görev yaptığı üniversitelere ait bölümler, üniversitelerin web sayfaları baz alınarak incelendiğinde, kurumların çoğunlukla teknik eğitim veren üniversiteler olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 5. Yazarların görev yaptığı üniversiteler

Yayının Üniversitesi	Toplam
Bina Nusantara University	1
Delhi Technological University, Central Institute of Technology Kokrajhar	1
Hanoi University of Science and Technology	1
Hunan University	1
Imam Abdulrahman Bin Faisal University	1
National Cheng Kung University	1
Polytechnic Institute of Cávado and Ave, University of Aveiro, University of Minho	1
Telkom University	1
Universit a degli Studi di Palermo	1
University of Szczecin	1
Genel Toplam	10

Tablo 6’da yayınların yazarlarının ülkelerine yer verilmiştir. Verilere göre yazarların 3’ünün (%30) Avrupa Birliği ülkelerinde diğer yazarların ise Asya kıtasına ait ülkelerde yer aldığını söylemek mümkündür.

Tablo 6. Yazarların ülkeleri

Yayının Ülkesi	Toplam
Endonezya	2
Çin	1
Hindistan	1
İtalya	1
Polonya	1
Portekiz	1
Suudi Arabistan	1
Tayvan	1
Vietnam	1
Genel Toplam	10

Tablo 7’de verilen yayınların dergileri incelendiğinde, aynı üniversitelerin teknik eğitim ağırlıklı üniversiteler olması gibi, dergilerin de 2’si (%20) hariç tamamının bilgisayar bilimleri ve teknoloji alanında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında tasarım alanında yalnızca 1 (%10) dergide 1 yayının yer alması da dikkat çekicidir.

Tablo 7. Yayınların dergileri

Dergi	Yayın Sayısı
Lecture Notes in Computer Science	2
2021 7 th Congreso Internacional de Innovacion Y Tendencias en Ingenieria	1
2021 International Conference on Advanced Computer Science and Information Systems	1
Electronics	1
IEEE Access	1
International Journal of Dairy Technology	1
Lecture Notes in Networks and Systems	1
Springer Series in Design and Innovation	1
Sustainability	1
Genel Toplam	10

b. İçerik Analizi

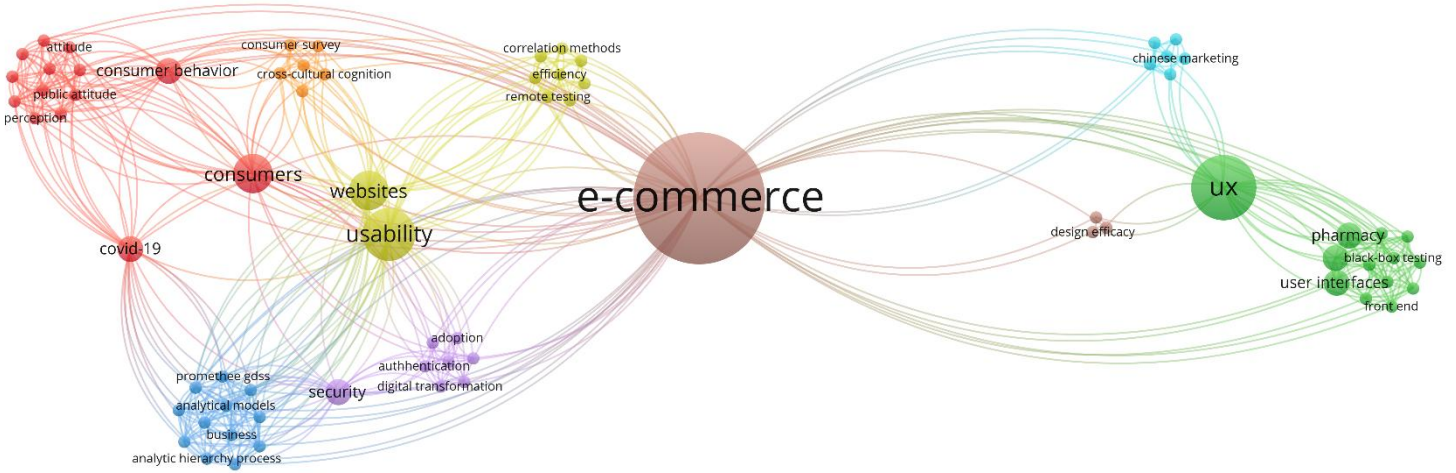
İçerik analizi ile çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelimeleri VosViewer ve MAXQDA yazılımları ile incelenmiş, birbirleriyle ilişki olan kavramlar ilişkilendirilmiş ve kelime frekansı gibi yöntemlerle de çalışmaların hangi kapsamda ele alındığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmalar dikkatle ve titizlikle defalarca okunarak çalışmaların araştırma sorularının Covid-19 bağlamında ele alınıp alınmadığı, çalışmanın amacının ne olduğu, herhangi bir kuramı temel alıp almadığı ve çalışmanın yönteminin ne olduğuna yönelik sorulara da cevap vermeye çalışılmıştır.

Tablo 8’de çalışmalarda geçen en yüksek sıklığa sahip 10 kelimeye yerilmiştir. Beklendiği üzere, araştırmanın anahtar kelimeleri olan “usability”, “e-commerce” ve “Covid-19” ilk 10 kelime arasında yer aldığı görülmektedir. İlgi çekici olan, mevcut anahtar kelimelere ek olarak “tasarım” (10 yayının 3’ünde – %30), “kullanıcı”, (10 yayının 5’inde – %50), “deneyim” (10 yayının 5’inde – %50) gibi kelimelere yer verilmiş olmasıdır ve bu durum, bu ifadelerin de bu alanda yapılacak çalışmalar için önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Tablo 8. Yayınlarda geçen en yüksek sıklığa sahip 10 kelime

Kelime	n	Yayın Sayısı	Yayın Sayısı (%)
e-commerce	26	8	80,00
online	23	8	80,00
user	20	5	50,00
design	17	3	30,00
covid-19	16	10	100,00
website	16	5	50,00
experience	12	5	50,00
usability	11	8	80,00
research	9	6	60,00
users	9	6	60,00

Hem VosViewer anahtar kelime eşleşmesi ile yapılan analiz (Şekil 1) hem de MASQDA yazılımı ile elde edilen ve yayınlarda en az 7 kez tekrar eden kelimelerden elde edilen kelime bulutundan (Şekil 2) da anlaşılacağı üzere “e-ticaret”, “kullanılabilirlik” ve “Covid-19” ifadelerinin yanısıra “UX – Kullanıcı deneyimi” anahtar kelimesinin de ilişki ağında yer bulması, yukarıdaki açıklamayı destekler niteliktedir. Yine Şekil 1’de yer alan önemli bir gruplanmanın ise “güvenlik” başlığında yer aldığını söylemek mümkündür. Bu noktada araştırma eğilimleri arasında ve kullanılabilirlik kapsamında kullanıcı deneyimi boyutlarına “güvenlik” konusunun da eklenebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ISO-9241’da yer alan kullanılabilirlik tanımına göre kullanılabilirlik boyutlarından etkililik, verimlilik ve memnuniyet boyutlarının da özellikle Covid-19 bağlamında çalışıldığı Şekil 2’de görülebilecek bir başka bulgudur.

Şekil 1. Anahtar kelime eşleşmesine dayalı analiz

Şekil 2. Yayınlarda en az 7 kez tekrarlanan kelimelerin oluşturduğu kelime bulutu

Tablo 9’da sunulan ve yayınların detaylı içerik analizine ait bulgular incelendiğinde yayınların büyük bir çoğunluğunda (%70) nicel yöntemlerin benimsendiği görülmektedir. Bir diğer bulgu ise çalışmaların tamamı her ne kadar Covid-19 sürecinde gerçekleştirilmiş olsa da 2 yayının (%20) çalışma konuları kapsamında Covid-19 bağlamından bağımsız olarak yürütüldüğüdür. Buna ek olarak çalışmaların sadece ikisi (%20) mevcut literatürde yer alan kuramlara dayandırılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9. Yayınların detaylı içerik analizine ait bulgular

Yayın Kodu	Amaç	Covid-19 Bağlamı	Temel Alınan Kuram	Kullanılan Yöntem
M1	Covid-19 sürecinde değişen çevrimiçi tüketici ihtiyaçlarına yönelik e-ticaret sitesi geliştirmek	✓	-	Deneysel
M2	Covid-19 sürecinde ve kullanılabilirlik bağlamında müşterilerin çevrimiçi alışveriş niyetlerinin belirli kuramlar çerçevesinde incelenmesi	✓	Teknoloji Kabul Modeli, Planlanmış Davranış Teorisi	Nicel
M3	Çevrimiçi alışveriş sitelerinin kullanılabilirlik açısından kalitesinin ve çevrimiçi aktivitelerinin değerlendirilmesi	✓	-	Nicel
M4	Kullanılabilirlik testleri aracılığıyla çevrimiçi alışveriş sitelerine yaklaşımda kültürel farklılıkların incelenmesi	✓	-	Nicel
M5	Kullanılabilirliğin iyileştirilmesine yönelik kullanıcı görüşleri	X	-	Nitel
B1	Kullanılabilirliğin alt boyutları olan etkililik, verimlilik ve memnuniyetin incelenmesi	✓	-	Nicel
B2	“Sistem Kullanılabilirlik Ölçeği” ile çevrimiçi eczane websitesinin değerlendirilmesi	X	-	Nicel
M6	Website değerlendirmelerinin yapılabilme için çok kriterleri karar verme yöntemlerine dayalı yöntem geliştirilmesi	✓	-	Nicel
M7	Canlı yayınlar aracılığıyla e-ticaret websitelerinin kullanılabilirliğinin tüketici davranışına etkisi	✓	-	Nitel
M8	Kullanılabilirlik kapsamında e-ticaret websitelerinin güvenliğinin değerlendirilmesi	✓	Koruyucu Motivasyon Teorisi	Nicel

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmada Covid-19 salgını sürecinde en popüler halini alan çevrimiçi alışveriş sitelerinin kullanılabilirliğine ilişkin WoS ve Socpus veritabanları üzerinde yer alan çalışmaların incelenmesi ve araştırma eğilimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmaların, araştırma sorusunun Covid-19 süresi ile sınırlı olmasından dolayı, 2021-2023 yılları ile sınırlı olduğu görülmüştür. Gelecek yıllarda tüketici davranışlarının konu edinildiği çalışmalar ile tasarım ve bilgisayar bilimleri kapsamında incelenen “kullanılabilirlik” kavramının harmanlandığı çalışmaların akademik literatürde yerini alacağı kaçınılmazdır.

Bulgular yayın ülkeleri açısından değerlendirildiğinde çalışmaların ağırlıkla Asya ülkelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Her ne kadar kısıtlı veri ile böylesine bir genelleme yapılması çok olanaklı görünmese de e-ticaret alışkanlıkları ve bu doğrultuda değişen kullanılabilirlik algısının dünya genelinde incelenmesi önemli bir

konudur. Ayrıca yayınların gerçekleştirildiği ülkelerin büyük çoğunluğunun gelişmekte olan ülkeler olması da dikkat çekici bir başka unsurdur. Böyle bir sonuç da yeni çalışmalarla açıklanmaya değer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hem çalışmaları gerçekleştiren yazarların üniversiteleri hem de yayınların yer aldığı dergiler incelendiğinde çoğunlukla teknik eğitim veren üniversiteler ile teknik yayın yapan dergilerle karşılaşmaktadır. Bu durumu, e-ticaret ve kullanılabilirlik kavramlarının mühendislik bağlamında ele alınması ile açıklamak mümkündür (Holzinger, 2005; Nielsen, 1994; Sohaib & Khan, 2010). Oysa kavramların teknik yanlarının olmasının yanı sıra çalışmaların bireyler üzerinde yansımalarının olduğu tüketici davranışları, memnuniyet, algı vb. gibi anahtar kelimelerle ilgilenmesi nedeniyle sosyal bağlamının da bulunduğunu (Brann vd., 2022; Lazar & Preece, 2002; Saunders, 2012), dolayısıyla çalışmalara üniversitelerin sosyal bilim disiplinine ait alanlarının dâhil olmasının gerekliliği vurgulanabilir.

Gerçekleştirilen içerik analizi kısmındaki bulgulara göre çalışmalarda, araştırma sorusu ile doğrudan bağlantılı anahtar kelimelere ek olarak yeni kavramlara da erişilmiştir. Kullanılabilirlik açısından “kullanıcı deneyimi” ifadesine dikkat çekici seviyede vurgu yapılması, kullanılabilirlik çalışmalarının kullanıcı merkezli tasarımlar göz önünde bulundurularak yapılması konusunda ipuçları sunmaktadır. Ayrıca yine içerik analizi bulgularına göre çalışmaların içeriği, ISO-9241 tanımından da hatırlanacağı üzere kullanılabilirlik boyutlarından etkililik, verimlilik ve memnuniyet ölçümlemesi eğilimi de göstermektedir. Bunun yanında alanyazında kullanılabilirlik kapsamında güvenliğin de yer bulmaya başladığını (Gull vd., 2022), güvenlik kavramının da kullanılabilirlik açısından özellikle memnuniyet kavramı ile ilişkili olarak önemli olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Çalışmalarda çoğunlukla nicel yöntemlerin tercih edilmesini çalışmaların çoğunlukla kullanılabilirlik ölçümlenmeleriyle sınırlandırmak gayesiyle açıklamak mümkündür. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, kullanılabilirlik kavramının sosyal bir yönü de vardır (Marecek vd., 1997) ve bu yönleri açığa çıkarmak için nitel bulguların da içerildiği yayınlara ihtiyacın olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmalar noktasında karma yöntem çalışmalara yer verilmesi uygun olacaktır. Son olarak, çalışmanın bulguları arasında kullanılabilirlik kavramının çevrimiçi alışveriş çerçevesinde algılanmasının kültürel olarak farklılık gösterip göstermemesi de yer almaktadır (Yang & Chiu, 2022). Covid-19 salgını süreciyle birlikte kullanımı yaygınlaşan çevrimiçi alışverişin her yaşta, her eğitim seviyesinden ve dünyanın her bir yanından insanın kullanmasıyla bu sonucun ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bu çalışma Covid-19 salgını süreci göz önünde bulundurularak, son dönemde yaygınlaşan çevrimiçi alışverişe ilişkin kullanılabilirlik üzerine yapılmış yayınlar üzerinde bibliyometrik analizler gerçekleştirilerek hazırlanmıştır. Çalışmada incelenen yayınlar WoS ve Scopus veritabanları ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmada incelenen yayın sayısı, Covid-19 salgının başlangıcından itibaren henüz üç yıl geçmiş olması dolayısıyla az

miktardadır. Gelecek yıllarda aynı konu üzerinde başka veritabanları da eklenerek çalışmanın tekrarlanması, araştırmacılara önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Abran, A., Khelifi, A., Suryan, W., & Seffah, A. (2003). Usability meanings and interpretations in ISO standards. *Software Quality Journal*, 11, 325-338.
- Alturas, B. (2013). Introdução aos sistemas de informação organizacionais. *Edições Sílabo*, 79.
- Bevan, N. (1995). Measuring usability as quality of use. *Software Quality Journal*, 4, 115-130.
- Bhatti, A., Akram, H., Basit, H. M., Khan, A. U., Raza, S. M., & Naqvi, M. B. (2020). E-commerce trends during COVID-19 Pandemic. *INTERNATIONAL JOURNAL OF FUTURE GENERATION COMMUNICATION AND NETWORKING*, 13(2), 1449-1452.
- Boateng, R. (2016). Resources, electronic-commerce capabilities and electronic-commerce benefits: conceptualizing the links. *Information Technology for Development*, 22(2), 242-264.
- Borsellino, V., Pecoraro, N., & Schimmenti, E. (2022). Promoting dairy products through the web: The case of Pecorino Siciliano PDO during the COVID-19 pandemic [Article]. *Int J Dairy Technol*. <https://doi.org/10.1111/1471-0307.12933>
- Brann, K. L., Daniels, B., Chafouleas, S. M., & DiOrio, C. A. (2022). Usability of social, emotional, and behavioral assessments in schools: A systematic review from 2009 to 2019. *School psychology review*, 51(1), 6-24.
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, 12(5), 373-379. <https://doi.org/10.1007/BF02016680>
- Burnett, G. E., & Ditsikas, D. (2006). *Personality as a criterion for selecting usability testing participants* INFORMATION PROCESSING IN THE SERVICE OF MANKIND AND HEALTH,
- Chang, J. L., & Xia, G. P. (2008). *E-commerce web usability evaluation on Chinese IT enterprise* FRONTIERS IN ENTERPRISE INTEGRATION,
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: a ten-year update. *JOURNAL OF MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS*, 19(4), 9-30.
- Diodato, V. P., & Gellatly, P. (2013). *Dictionary of bibliometrics*. Routledge.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH*, 133, 285-296. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Falagas, M. E., Pitsouni, E. I., Malietzis, G. A., & Pappas, G. (2008). Comparison of PubMed, Scopus, web of science, and Google scholar: strengths and weaknesses. *The FASEB journal*, 22(2), 338-342.
- Firjatullah, F., Haryoko, J. T., & Zuraida, R. (2021). Remote Usability Testing Evaluation on the Most Visited E-commerce Website in Indonesia during Covid-19 Pandemic.
- Goswami, I., & Goswami, M. (2022). Combined Use of Selected UX Research Techniques and Creation of User Persona for Design and Evaluation of Sustainable e-Commerce Apps—A Case Study. In D. Chakrabarti, S. Karmakar, & U. R. Salve (Eds.), (Vol. 391, pp. 1481-1493): Springer Science and Business Media Deutschland GmbH.
- Green, D., & Pearson, J. M. (2006). Development of a Web site usability instrument based on ISO 9241-11. *JOURNAL OF COMPUTER INFORMATION SYSTEMS*, 47(1), 66-72.
- Gull, H., Saeed, S., Iqbal, S. Z., Bamarouf, Y. A., Alqahtani, M. A., Alabbad, D. A., Saqib, M., Al Qahtani, S. H., & Alamer, A. (2022). An Empirical Study of Mobile Commerce and Customers Security Perception in Saudi Arabia. *ELECTRONICS*, 11(3), Article 293. <https://doi.org/10.3390/electronics11030293>
- Gustiana Sugosha, K., Andreswari, R., & Hardiyanti, M. (2021). Design and Implementation of User Interface and User Experience in Online Sales Applications at Sugosha Pharmacy with User Centered Design Method.
- Han, L. (2021). User Experience: The Motivation and Promotion of Livestreaming Innovation in Chinese Marketing. In P. P. Rau (Ed.), (Vol. 12772 LNCS, pp. 344-361): Springer Science and Business Media Deutschland GmbH.
- Holzinger, A. (2005). Usability engineering methods for software developers. *Communications of the ACM*, 48(1), 71-74.
- Kumar, B., Roy, S., Sinha, A., Iwendi, C., & Strazovska, L. (2023). E-Commerce Website Usability Analysis Using the Association Rule Mining and Machine Learning Algorithm. *MATHEMATICS*, 11(1), Article 25. <https://doi.org/10.3390/math11010025>
- Lavie, T., & Tractinsky, N. (2004). Assessing dimensions of perceived visual aesthetics of web sites. *INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMAN-COMPUTER STUDIES*, 60(3), 269-298. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2003.09.002>
- Lazar, J., & Preece, J. (2002). *Social considerations in online communities: Usability, sociability, and success factors*. na.

- Lee, S., & Koubek, R. J. (2010). The effects of usability and web design attributes on user preference for e-commerce web sites. *COMPUTERS IN INDUSTRY*, 61(4), 329-341.
- Lee, Y., & Kozar, K. A. (2012). Understanding of website usability: Specifying and measuring constructs and their relationships. *DECISION SUPPORT SYSTEMS*, 52(2), 450-463.
- Lindgaard, G., & Dudek, C. (2002). User Satisfaction, Aesthetics and Usability. In J. Hammond, T. Gross, & J. Wesson (Eds.), *Usability: Gaining a Competitive Edge* (pp. 231-246). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-0-387-35610-5_16
- Lowry, P. B., Spaulding, T., Wells, T., Moody, G., Moffit, K., & Madariaga, S. (2006). A theoretical model and empirical results linking website interactivity and usability satisfaction. Proceedings of the 39th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS'06),
- Maia, V., Pereira, L., & Brandão, D. (2023). Design and Development of an Online Sales Platform for the Brand: Engenharia Do Brigadeiro. In *Springer Series in Design and Innovation* (Vol. 24, pp. 53-67): Springer Nature.
- Maklan, S., Antonetti, P., & Whitty, S. (2017). A better way to manage customer experience: Lessons from the Royal Bank of Scotland. *California Management Review*, 59(2), 92-115.
- Marecek, J., Fine, M., & Kidder, L. (1997). Working between worlds: Qualitative methods and social psychology. *Journal of Social Issues*, 53(4), 631-644.
- Nguyen, T. M. A., Nguyen, T. H., & Le, H. H. (2022). Online Shopping in Relationship with Perception, Attitude, and Subjective Norm during COVID-19 Outbreak: The Case of Vietnam [Article]. *Sustainability (Switzerland)*, 14(22), Article 15009. <https://doi.org/10.3390/su142215009>
- Nielsen, J. (1994). *Usability engineering*. Morgan Kaufmann.
- Nielsen, J. (2012). Usability 101: Introduction to usability.
- Paz, F., Paz, F. A., Sanchez, M., Moquillaza, A., & Collantes, L. (2018). *Quantifying the Usability Through a Variant of the Traditional Heuristic Evaluation Process* DESIGN, USER EXPERIENCE, AND USABILITY: THEORY AND PRACTICE, DUXU 2018, PT I,
- Perdana, R. A., & Suzianti, A. (2017). *Analysis of usability factors affecting purchase intention in online e-commerce sites* INTERNATIONAL CONFERENCE ON INFORMATION TECHNOLOGY AND DIGITAL APPLICATIONS, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/185/1/012015/pdf>
- Rita, P., & Ramos, R. F. (2022). Global Research Trends in Consumer Behavior and Sustainability in E-Commerce: A Bibliometric Analysis of the Knowledge Structure. *SUSTAINABILITY*, 14(15), 9455. <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/15/9455>
- Saunders, M. (2012). The use and usability of evaluation outputs: A social practice approach. *Evaluation*, 18(4), 421-436.
- Shukla, S., Mishra, P., Sinha, A., Garg, N., Pandey, S. K., Raja, L., Kumar, A., & Chetri, M. (2022). Performance optimization of unstructured E-commerce log data for activity and pattern evaluation using web analytics. *IET COMMUNICATIONS*. <https://doi.org/10.1049/cmu2.12529>
- Sivaji, A., & Tzuaan, S. S. (2012). Website user experience (UX) testing tool development using Open Source Software (OSS). 2012 Southeast Asian Network of Ergonomics Societies Conference (SEANES),
- Sohaib, O., & Khan, K. (2010). Integrating usability engineering and agile software development: A literature review. 2010 international conference on Computer design and applications,
- Turban, E., Outland, J., King, D., Lee, J. K., Liang, T.-P., & Turban, D. C. (2018). *Electronic commerce 2018: a managerial and social networks perspective*. Springer.
- Wahyuningrum, T., Azhari, A., & Suprato. (2019). An Extended Consistent Fuzzy Preference Relation to Evaluating Website Usability. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED COMPUTER SCIENCE AND APPLICATIONS*, 10(9), 109-116. <Go to ISI>://WOS:000499999000016
- Yang, Y. C., & Chiu, T. P. (2022). Where is Your Product Hiding Inside Navigation? the Study of Differences E-commerce Website Navigation and Product Category Layer Between U.S., France, Japan, and Taiwan. In P. P. Rau (Ed.), (Vol. 13311 LNCS, pp. 405-416): Springer Science and Business Media Deutschland GmbH.
- Yi, M. Z., Huang, Z. H., & Yu, Y. X. (2022). Creating a Sustainable E-Commerce Environment: The Impact of Product Configurator Interaction Design on Consumer Personalized Customization Experience. *SUSTAINABILITY*, 14(23), Article 15903. <https://doi.org/10.3390/su142315903>
- Ziamba, P. (2021). Multi-Criteria Group Assessment of E-Commerce Websites Based on the New PROSA GDSS Method-the Case of Poland [Article]. *IEEE Access*, 9, 126595-126609. <https://doi.org/10.1109/Access.2021.3112573>
- Zviran, M., Glezer, C., & Avni, I. (2006). User satisfaction from commercial web sites: The effect of design and use. *INFORMATION & MANAGEMENT*, 43(2), 157-178. <https://doi.org/10.1016/j.im.2005.04.002>

EPIDEMIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF COVID-19 AFTER VACCINATION

**S. R. Gahramanova,
N. K. Shukurova,
M. N. Farzaliyeva,
S. Ch. Hajiyeva**

Scientific-Research Institute of Medical Prophylaxis named after V. Y. Akhundov, Baku, Azerbaijan

The global spread of a new type of severe acute respiratory syndrome (SARS-CoV-2) coronavirus has led to the rapid development of effective vaccines. Several researchers emphasise that the most effective strategy for global control of COVID-19 will be vaccination if effective vaccines are successfully developed. (M. Tomasz et al., 2021).

Epidemiologists predict that the SARS-Cov 2 pandemic will not be controlled until most of the world's population is vaccinated with safe and effective vaccines.

On 18 January 2021, a decree of the President of the Republic of Azerbaijan in accordance with the "Vaccination Strategy Against COVID-19 in Azerbaijan for 2020-2022" initiated the process of vaccination against coronavirus in Azerbaijan. The vaccination was first given to high-risk individuals over 65 years of age, followed by 50 and 40-year-olds, respectively, and from May 10 of the same year for those over 18 years of age.

CoronaVac (China), AstraZeneca/Vaxzevria (England), Biontech/Pfizer (Germany/EU) and Sputnik V (Russia) vaccines were used to vaccinate the population against COVID-19 in Azerbaijan. About 47% of the population of Azerbaijan and about 65% of the population over 18 years of age have received two doses of the vaccine.

During the first 9 months, important results were achieved in the initial phase of the study, thanks to the support and active participation of 1,500 health workers working in seven hospitals. The Ministry of Health examined the medical records of one million people in the country and found that only 317 out of 715,425 tested positive for coronavirus one week after full vaccination. Of the 163,000 people who received a full dose of the vaccine, only 31 were infected with the virus, compared with 6,500 in the same group who were not vaccinated.

A total of 13935633 vaccines were administered in the country, of which 56% of those vaccinated in the second phase were men and 41.2% were women. Vaccination does not guarantee that you will not get the coronavirus. Statistically, the rate of infection after vaccination in 2021 was 46%, and in 2022 the rate of infection after vaccination dropped to 30%. The pre-vaccination COVID-19 cases were 95,275 men and 121,422 women and the post-vaccination COVID-19 cases were 87,738 men and 108,874 women. The pre-vaccination COVID-19 incidence rate among men and women was found to be lower than the pre-vaccination rate among men and women. Both vaccination-related and post-vaccination morbidity of COVID-19 was higher in women than in men.

Key words: COVID-19, pandemia, SARS-CoV-2, risk groups, vaccination

BÖLGESEL GELİŞMEDE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN ÖNEMİ

Dr. Ayşegül DEDE

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü
Merkez Kampüs

Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, Merkez Campus
ORCID: 0000-0001-6160-448X

ÖZET

Dijitalleşme olgusu toplumsal yaşamı yeniden inşa etmekte ve bu inşa üzerine ortaya çıkan yeni olgular hayatımızı farklı şekilde yapılandırmaktadır. Bu değişimin yansımaları toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde kendisini net bir şekilde göstermektedir. Özellikle robotik sistemler ve yapay zekânın toplumsal olguları kendi yapılarına göre şekillendirerek çıktılarını gündelik hayata sunmaları, bu değişime nasıl adapte olduğumuz veya olmamız gerektiğine ilişkin önemli bir sosyolojik problemi de ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada dijitalleşme olgusu, mevcut olanı alaşağı etmek yerine toplumsal olguların kültürel kodlara özgü sosyolojik yapıda kendilerini yeniden konumlandırmasında önemli bir imkân sunmaktadır. Dolayısıyla bölgesel gelişme ekseninde ve dijitalleşme çerçevesinde mevcut olanı yeni bir bakış açısıyla daha fonksiyonel hale getirmek ve çağın gerektirdiği işlevsellikle yeniden yorumlamak anlamlıdır. Bu çerçevede dijital çağda yeni bir okuma ile bölgesel gelişim kıstaslarının güncellenmesi ve mevcut gelişim kriterlerinin dijital olgu ekseninde ve majör bir bakış açısıyla yeniden oluşturulması önem kazanmaktadır. Bu çalışmada bölgesel gelişmede dijitalleşme olgusunun sosyal projelerdeki önemi irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Gelişme, Dijitalleşme, Dijital Dönüşüm, Sosyal Proje, Toplumsal Dönüşüm.

DİGİTAL TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

The phenomenon of digital is reconstructing social life and structuring the new phenomena that the emerge upon this digitalization construction in a different way. The reflections of this change clearly show themselves in social, economic and political systems. In particular, the fact is that robotic systems and artificial intelligence organize social phenomena according to its own system and present new outputs to daily life. And reveals an important sociological problem about how we adapt or need to adapt to this change. The phenomenon of digitalization an important opportunity for to rebuild structures that have culturel codes instead of overthrowing the existing ones. Therefore, in the axis of regional development and within the framework of digitalization, it is meaningful to make existing one more functional with a new perspective and to reinterpret it with the functionality required by the age. In this context, it is important to uptade the regional development criteria with a new reading in the digital age and to recreate the current development criteria on the axis digital phenomenon

and with a major perspective. In this study, the importance of the digital phenomenon in regional development in social projects has been tried to be examined.

Keywords: Digitalization, Digital Transformation, Regional Development, Social Project, Social Transformation.

KONTEYNER LİMANLARININ PERFORMANS GÖSTERGELERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Şefik KAHVE

Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi,
Denizcilik İşletmeleri Yönetimi, Karamürsel Kampüsü

ORCID: 0000-0002-1546-3652

Prof.Dr. Gönül KAYA ÖZBAĞ

Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi,
Denizcilik İşletmeleri Yönetimi, Karamürsel Kampüsü

ORCID: 0000-0002-4205-6171

ÖZET

Limanların performans göstergelerine göre sınıflandırılması ile ilgili ilk çalışmalar finansal ve operasyonel boyutlara odaklanmış olsa da günümüzde limanların paydaşlarına göre değişen rolleri, yerel rekabetin yerini alan ve sürekli gelişen uluslararası rotalar vb. yollarla küresel rekabete bırakması nedeniyle liman performansı çok boyutlu hale gelmiş ve çalışmalar bu yöne evrilmiştir. Bu çalışmada Türkiye konteyner limanlarının performans kriterlerine göre sınıflandırılmasında ele alınabilecek değişkenlerin belirlenerek bahse konu değişkenlerin hiyerarşik kümeleme analizi ile SPSS programından istifade ile sınıflandırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla liman performans literatürü taranmış, konu ile ilgili istatistiki veriler incelenmiş, yapılan analize istinaden liman performansı kavramına yönelik göstergeler bir araya getirilmiş ve sınıflandırma işlemi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liman Performansı, Performans Boyutları, Performans Ölçümü, Operasyonel Performans

CLASSIFICATION OF CONTAINER PORTS ACCORDING TO PERFORMANCE INDICATORS

ABSTRACT

Although the first studies on the classification of ports according to performance indicators focused on financial and operational dimensions, today's changing roles of ports according to their stakeholders, international routes that replace local competition, and constantly developing, etc. port performance has become multidimensional and studies have evolved in this direction. This study aims to determine the variables that can be considered in the classification of Turkish container ports according to performance criteria and to classify the said variables using the SPSS program with hierarchical clustering analysis. For this purpose, the port performance literature has been scanned, the statistical data on the subject has been examined, the indicators for the concept of port performance have been brought together and the classification process has been made based on the analysis.

Key words: Port Performance, Performance Dimensions, Performance Measurement, Operational Performance

GİRİŞ

Ülkelerin uluslararası ticareti ve ekonomik büyümesinde büyük etkileri bulunan denizyolu taşımacılığının en önemli bileşeni limanların her birinin bulunduğu bölge, ticaret hacmi, ortaklıkları vb. hususları sebebi ile kendine has özellikleri bulunmaktadır. Yakın geçmişte dünya deniz ticaret hacminin hızlı yükselişi ile birlikte limanların teknolojik alt yapı yatırımları artırılmış ve bu kapsamda çağın gerekliliklerinin sağlanması yönünde ciddi emek ve bütçe sarf edilmektedir. Harcanan kaynak ve iş gücüne ilave olarak liman performansının artırılmasına yönelik

çalışmalar hız kazanmış, bu kapsamda performansa etkisi olan iç ve dış faktörlerin belirlenmesi ile tespit edilen menfi hususların giderilmesi yönünde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Yerli ve uluslararası literatürde liman performans tespiti önemsenen konular arasındadır. Yapılan araştırma kapsamında limanların performans kriterlerinin incelenmesi, müteakiben tespit edilen kriterlerden yeterli doyuruculukta veri sağlanabilenler ile Türkiye konteyner limanlarının sınıflandırılması hedeflenmektedir.

Geçmiş dönemde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda limanların performans kriterlerine göre sınıflandırılması kapsamında özellikle operasyonel boyutun dikkate alındığı tespit edilmiş ancak günümüzde her biri farklı özelliğe sahip limanın sadece operasyonel kriterlere göre değerlendirilmesinin mümkün olmadığı bu kapsamda birçok faktörün değerlendirmeye alınarak farklı disiplinlere göre değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında Türkiye konteyner limanlarının performans kriterlerine göre sınıflandırılması esas alınmış ve bu kapsamda öncelikle konteyner taşımacılığı ve konteyner limanlarının genel özellikleri incelenmiş, limanların performans kriterlerine yönelik yapılan akademik çalışma ve yayınlardan derlenen tanım ve kavramlara değinilmiş, araştırma yöntemi olarak belirlenen hiyerarşik kümeleme analizi ile ilgili kısa açıklama sonrasında belirlenen kriterler SPSS programına koşularak hiyerarşik kümeleme analizine istinaden yorumlanmıştır.

1. KONTEYNER VE KONTEYNER LİMANLARI

Konteyner genel itibarı ile;

- İçerisine eşya koymak için bir kompartıman oluşturacak şekilde tamamen veya kısmen kapatılmış,
- Sürekli kullanım özelliğine sahip ve buna uygun olarak defalarca kullanılacak kadar sağlam,
- Yeniden yüklenmesini gerektirmeden, bir veya daha fazla taşımacılık türü ile eşyanın taşınmasını kolaylaştıracak şekilde özel olarak imal edilmiş,
- Taşımacılık türleri arasında transfer hallerinde pratik kullanım özelliğine sahip biçimde yapılmış,
- Kolayca doldurup boşaltılabilecek şekilde imal edilmiş,
- İç hacmi bir metre küp veya daha fazla olan bir taşıma aracı olarak tanımlanmaktadır. (1972

Konteynerle İlgili Gümrük Sözleşmesi, 1994:2) Konteynerler kullanım şekillerine ve kullanılan malzemeye göre sınıflandırılmaktadır. Bu kapsamda yapılan sınıflandırma Tablo-1’de sunulmuştur.

Konteyner Tipi	Tanımı
Standart (Dryvan)	Her türlü kuru yükün taşınmasında genel amaçlı olarak kullanılan, genellikle 20' ve 40' boyutlarında olmakla birlikte son dönemde 45' ve 54' uzunlukta da tercih edilebilen konteynerlerdir.
Reefer	Bünyesinde soğutma ünitesi bulunduran, 0 °C'nin altında ya da üzerinde sabit ısıda özellikle gıda malzemelerinin taşınması maksadıyla kullanılan, özel yalıtıma sahip, 20' ve 40' ölçüde tercih edilen konteynerlerdir.
Open-top	Tavan kısmı tamamen açık, iç dolumu yapıldıktan sonra branda ile üzeri kapatılan, 20' ve 40' uzunlukta, konteyner kapısından sığmayan gabari yükler ile elleçlenmesi vinç benzeri ekipmanlarla yapılması gereken yüklerin taşındığı konteynerlerdir.
Tank	Sıvı veya gaz haldeki yüklerin taşınmasında kullanılan, silindirik bir tankın çelik dikdörtgen konstrüksiyon yapının içine yerleştirildiği konteynerlerdir.
Flat rack	Bir taban platformu ve iki uç duvarından oluşan, gerekli olduğu durumda uç duvarların dik olarak sabitlenebildiği ya da kapatılarak tabana yatırılarak bir taşıma platformuna dönüştürüldüğü, genel olarak 20' ve 40' uzunlukta, ağır tonajlı yükler, geniş ya da yüksek taşmalı yüklerin taşınması için kullanılan konteynerlerdir.
High Cube	Standart konteynerlerle benzerlik gösteren, yüksekliği 2591mm olan box konteynerlerden 2896mm yüksekliği ile iç hacmi daha fazla yüklemeye olanak sağlayan, genellikle 40' veya 45' uzunlukta, her çeşit kuru yük, hafif ve hacimli yükler ve yüksekliği 2,7m'ye kadar olan gabari yüklerin taşınması maksadıyla kullanılan konteynerlerdir.

Tablo- 1 Konteyner Sınıflandırması (*Kaynak:* Karlander ve Tegbrandt, 2021:9-10)

Konteyner kullanımı, uluslararası ticareti kolaylaştırması ve deniz yolu ile güvenli şekilde eşya taşımacılığına imkân vermesi sebebi ile yaygınlaşmış bu kapsamda konteyner ile pahalı ve yükleme/boşaltma esnasında hasar alma ihtimali yüksek olan mallar ile transfer esnasında soğutma ihtiyacı olan yüklerin taşınması tercih edilir hale gelmiştir. (İncaz ve Alkan, 2003: 403).

Konteyner taşımacılığı kara, demir ve içsu ve uluslararası denizyolu taşımacılığı ile sağlanmakta, transfer esnasında aktarma noktası olarak konteyner terminallerinden faydalanılmaktadır. Konteynerler, farklı trafik yollarının birer bileşeni olan terminallerde, farklı transfer türleri arasında taşınabilmektedirler. Konteynerin transferi esnasında, farklı trafik ağlarının kullanımına ihtiyaç olması sebebi ile liman terminalleri ve araç trafik organizasyonu her geçen gün önemini artırmaktadır. (Meisel, 2009: 7-8).

Gemi boyut ve kapasiteleri ile uyumlu olarak farklı konteyner tiplerinin kullanımı denizyolu taşımacılığını farklı boyuta taşımış bu sayede sektördeki kar ve verimin artmasını sağlamıştır. Konteyner taşımacılık sektöründe meydana gelen gelişmeler konteyner terminallerinin önemini artırmıştır.

Yoğun rekabet ortamına sahne olan limanlar, süratle değişkenlik gösteren ekonomik şartlar altında sınırlı kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına ihtiyaç duyulan alanlardır. Her geçen gün ülke ekonomilerindeki

önemi artarak devam eden limanların, sınıflandırılmasında esas alınacak kriterlerin doğruluğu teyit edilmiş ve ölçülebilir değerlerden seçilmesi önem arz etmektedir.

2. PERFORMANS KAVRAMI VE DEĞERLENDİRMESİ

Performans, planlanan bir etkinlik hitamında elde edilen kazanımın, nitelik ya da nicelik olarak ölçülmesidir (Akal, 2005: 17). Teknolojinin farklı alanlarda uygulanması ile değişimin her alanda görüldüğü günümüzde, farklı birçok sektörde başarının değerlendirilmesi için performans en önemli göstergelerden birisi olarak kabul görmektedir. Ölçülebilen yönetilebilir felsefesinden hareketle, performansın ölçülmesi hakkındaki araştırmaların kapsamı her geçen gün artmaktadır. Performans tanımı araştırmacıdan araştırmacıya farklılık sergilese de en önemli husus hedefler kapsamında kurum stratejisi ile uyumlu tanımın yapılması, uygun performans kriterlerinin tespiti ve kullanımıdır.

Performans ölçümü, hedeflenen noktaya erişilebilmesi için kullanılan yöntemlerin verimlilik ile etkinliğinin belirleme sürecidir ve performans önceden planlanan hedeflere ulaşıp ulaşılmamasının değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. (Baki ve Şimşek, 2002: 1).

Performans, yöneticilerin karar almalarında etkisi bulunan, işletmenin toplam başarısının değerlendirilmesi amacıyla kullanılan, elde edilenleri nitelik ve nicelik olarak göz önünde bulunduran bir kavramdır.

Performans ölçümü;

- Başarı derecesinin belirlenmesi ve geçmiş dönemle kıyaslanması,
- Müşteri isteklerine cevap verebilme derece/kapasitesinin anlaşılabilmesi,
- Sorun alanlarının tespit edilmesi,
- Mevcut uygulama/yöntemlerin etkinliğinin tespiti, eksikliklerin tespiti ve revize edilmesi,
- Rakipler ile mukayese yapabilmesi amacıyla yapılmaktadır. (Kobu, 2006: 232-233)

Performans yönetiminde gaye, azami çıktının asgari kaynak ve maliyet ile elde edilerek karlılığın artırılması, hizmet kalitesini geliştirilmesidir. Çalışma kapsamında değerlendirilen konteyner limanları bünyelerinde birçok farklı yapıyı barındıran ve uluslararası düzeyde hizmet üreten ve performans ölçümünün önemli olduğu kurumlardır. (Şengel, 2012: 53)

3. LİMAN PERFORMANS GÖSTERGELERİ VE ÖLÇÜMÜ

Liman performanslarının değerlendirilmesi kapsamında farklı görüşler olsa da temelde elleçlenen ton veya konteyner sayısının ölçülmesi, gerçekleşen çıktı miktarları ile optimum çıktılarının karşılaştırılması ile değerlendirilmektedir. Liman optimum çıktısının gerçekleşen çıktıya yaklaşması liman performansının geliştiğine dair fikir vermektedir. (Talley,2007: 500).

United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD)(1976)'ın geleneksel performans göstergeleri olarak kullanılan etkinlik ve verimlilik ölçümlerinin finansal ve operasyonel göstergeler olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir (Acer, 2016; 210). Bunlar;

Finansal Göstergeler;

- Elleçlenen tonaj miktarı,
- Her bir ton için rıhtım işgal geliri,
- Her bir ton için yük elleçleme geliri,
- Çalışan gider ve harcamaları,
- Yük için sermaye ekipman harcamaları,
- Toplam katkı payı,

Operasyonel Göstergeler olarak;

- Geminin aborda olma zamanı,
- Geminin limanda bekleme zamanı,
- Gemiye verilen hizmet zamanı,
- Gemi döngü zamanı,
- Gemi tonajı,
- Geminin operasyon süresince rıhtımda geçirdiği zaman,
- Gemiden saatte yapılan elleçleme,

UNCTAD'tan farklı olarak Trujillo ve Nombela'ya göre liman performansını değerlendirmek için kullanılabilen üç farklı gösterge daha bulunmaktadır (Trujillo ve Nombela, 1999: 45-48). Bunlar fiziksel, faktör verimlilik, ekonomik ve finansal göstergelerdir.

Fiziksel Göstergeler: Fiziksel tip performans göstergesiyle limandan taşınan kargo miktarı, gemilere verilen hizmet hızı ve diğer taşıma türlerine nazaran konteyner transfer hızı ölçülmektedir. Bahse konu gösterge aynı zamanda gemi döngü zamanı, bekleme zamanı, rıhtım doluluk oranı, rıhtımda çalışma zamanı, kargo bekleme süresi gibi gemi ile ilgili zaman ölçümlerini kapsamaktadır.

Faktör Verimlilik Göstergeleri: Faktör verimlilik göstergesi ile limanda gemiden yükün transferi için ihtiyaç duyulan çalışan ve sermaye etkinliği ölçülmektedir. Elleçlenen yük miktarı;

- Saatte çalışan başına elleçlenen yük miktarı,
- Kreyn başına elleçlenen yük miktarı,

- Palamar yerinde elleçlenen yük miktarı,
- Günlük gemi elleçleme miktarı olarak sınıflandırılmakta ve her biri performans göstergesi olarak ele alınmaktadır.

Ekonomik ve Finansal Göstergeler: Ekonomik ve finansal göstergeler ile liman durumunun sağlıklı şekilde değerlendirilebilmesi için elleçlenen ton ya da GRT/NRT üzerinde fazla çalışma, ton veya GRT/NRT başına toplam gelir ve TEU başına ücret olarak üç grupta hesaplanmaktadır.

Benzer şekilde yapılan başka bir çalışmada liman performans göstergeleri dört başlık altında toplanmıştır. Bunlar; gemi, kargo, yanaşma yeri ve iş gücü olarak sınıflandırılabilir (Kişi ve diğ. (1999)). Bu kapsamda limanda bulunan gemi sayısı ve gemi döngü zamanı **gemi** kısmında, elleçlenen yük miktarı ve bahse konu yükün elleçlenmesine ait süre **kargo** kısmında, limanın fiziki özelliklerinden olan rıhtım sayısı ve rıhtım derinliği **yanaşma yeri** kısmında, limandaki çalışan sayısı (kadrolu,taşaron vb) ve çalışma süreleri de **iş gücü** kısmı içerisinde değerlendirilebilir.

Performans ölçüm göstergeleri mütekip dönem performansını planlayacak şekilde geçmiş dönem performans değerlendirmelerinin yapılmasına imkan sağlayacak şekilde dizayn edilmelidir. Bu kapsamda ilgi alanına istinaden çalışma yapılacak kriterlerin seçimi araştırma için önem arz etmektedir. Liman performansının değerlendirilebilmesi kapsamında göz önünde bulundurulması gereken bir husus ta terminal operasyonlarıdır. Terminal operasyon değerlendirmesi için limanda bulunan alt sistemlerin etkinliğinin değerlendirmesine ihtiyaç vardır. Liman organizasyonunda bulunan her birim ve birimler arasındaki ilişki değerlendirmeye etki edecek farklı kriterlerdir. Günümüz limanlarında özellikle konteyner alanlarında icra edilen tüm terminal operasyonları merkezi olarak idare edilmektedir. Yoğun işlem hacmi, daimi dinamik planlama ihtiyacı, yüksek standardın muhafazası gibi etkenler karmaşık ve idamesi güç yönetim ve organizasyon yapısını beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda liman altyapı tesislerini etkileyen faktörler şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil-2 Liman Altyapı Faktörleri (Kaynak: Yang ve diğ, 2011: 36)

Her ne kadar çalışma mantıkları benzerlik gösterse de konteyner limanları arasında gözardı edilemeyecek seviyede yapısal ve yönetim farklılıkları mevcuttur. Limanlar arasındaki farklılık, ülkemiz liman istatistikleri verilerine kısıtlı ulaşım vb. hususlar göz önünde bulundurulduğunda liman performanslarının değerlendirilmesinde güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bahse konu hususlara ilave olarak modern ve çağdaş konteyner limanlarının kompleks yapısı, liman müşterilerinin talepleri, deniz ticaretinin belirsiz ve riske açık yapısı gibi değerlendirmede direkt karşılığı olmayan kriterler sektör performansının arzu edilen seviyede değerlendirilmesinde güçlük yaratmaktadır.

Literatürde özellikle konteyner limanlarının performans göstergelerine göre sınıflandırılması kapsamında ölçülebilir kriterler tercih edilmiş olsa da sisteme farklı bir bakış açısı kazandırılması açısından finansal nitelikte olmayan “müşteri tatmini, çalışan tatmini, firma itibarı, çalışanların yetki ve sorumlulukları, eğitimleri, ücretleri, moral ve güdülenmeleri” gibi kriterlerin de incelenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

4. VERİ VE YÖNTEM

Türkiye’de bulunan, Şekil-3’te gösterilen limanlardan 14 adet liman başkanlığına bağlı ve Şekil-4’te gösterilen 27 adet konteyner liman araştırma kapsamına incelenmiştir.

Şekil-3 Türkiye Limanları (Kaynak:UAB örün sayfası¹)

Şekil-4 Türkiye Konteyner Limanları (Kaynak:UAB örün sayfası¹)

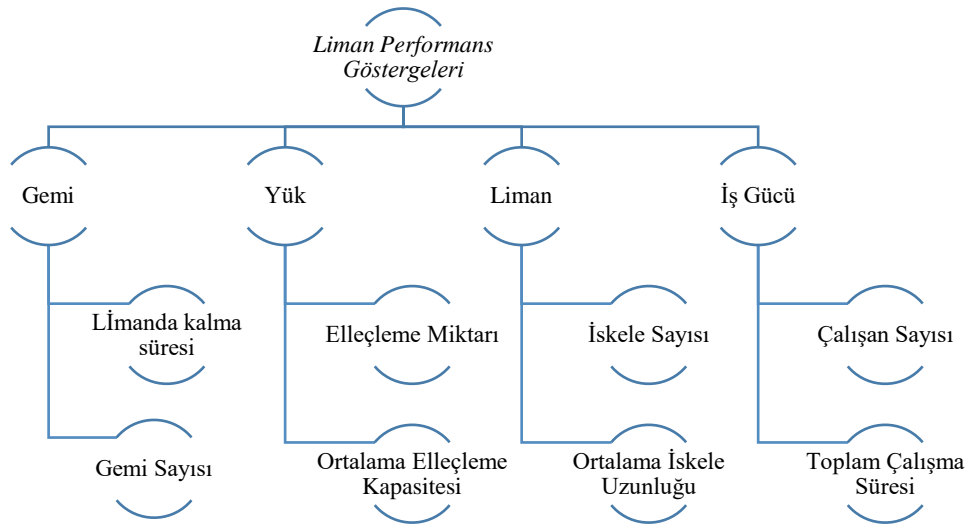
¹ <http://cografyaharita.com/haritalarim/4hturkiye-deniz-limanlari-haritasi.png> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

Bahse konu limanların performans kriterlerine göre sınıflandırılabilmesi amacıyla, performans göstergeleri kapsamında;

- Türkiye Liman İşletmecileri Derneğinin Türkiye Limancılık Sektörü Raporu (2022),²
- Sektör değerlendirme raporları,
- Konu ile ilgili akademik çalışmalar,
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı istatistiki verileri³,
- Limanların örün sayfaları⁴,
- World Bank Group'un Container Port Performance Index (CPPI) verileri⁵,
- *S&P Global Market Intelligence Database*'inde bulunan veriler⁶ incelenmiştir.

Bahse konu verilerin derlenmesi neticesinde Tablo-2'deki ile benzerlik gösterir şekilde performansa etki edecek kriterler belirlenmiştir.

Tablo-2 Liman Performans Göstergeleri (Kaynak: Kişi vd., 1999)

Bu kapsamda “çalışan ve yönetici personel sayısı, konteyner terminal rıhtım uzunluğu, terminal alanı, maksimum draft, teorik elleçleme kapasitesi, rıhtım kreyn sayısı, saha-CFS ekipman sayısı, liman içi aktarma araçları, elleçlenen TEU miktarı, saatte yapılan vinç hareketi, gemi çalışma oranı, gemi kabul sayısı, kurulduğu

¹ <http://cografyaharita.com/haritalarim/4hturkiye-konteyner-limanlari-haritasi.png> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

² <https://www.turklim.org/sector-istatistikleri> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

³ <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

⁴ Tablo-3'te belirtilmiştir.

⁵ <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/66e3aa5c3be4647add01845ce353992-0190062022/original/Container-Port-Performance-Index-2021.pdf> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

⁶ [https://www.marketplace.spglobal.com/en/datasets/port-performance-\(275\)](https://www.marketplace.spglobal.com/en/datasets/port-performance-(275)) (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

yıl,hizmet alanlarının sayısı” taslak olarak belirlenen ana ve alt değişkenlerdir. Bahse konu değişkenlerden erişim sağlanabilen;

- Konteyner vinç sayıları,
- Su derinliği,
- Konteyner rıhtım uzunluğu,
- Konteyner stok alanı,
- Konteyner elleçleme kapasitesi,
- Elleçleme miktarı,
- Kadrolu Operasyonel Personeli, Kadrolu Diğer ve Taşaron olmak üzere personel sayısı,
- Limana giriş/çıkış yapan gemi sayısı
- CPPI index skorları değerlendirme kapsamında alınmıştır.

Makalenin hazırlandığı Ocak 2023 ayı itibarı ile 2022 yılına ait verilere sağlıklı şekilde ulaşılamaması sebebi ile 2021 yılına ait veriler¹ kullanılmış ve Tablo-3’te belirtilen 18 adet liman çalışma örneklemini olarak belirlenmiştir. Bahse konu limanların seçim sürecinde, çalışma kapsamında belirlenen kriterlere sağlıklı ve yeterli doyuruculukta erişilmesi, limanların konteyner ağırlıklı hizmet vermesi, müteakiben yapılması planlı örgüt iklim tipleri kapsamında anket uygulaması için erişilebilir özellikte olması gibi hususlar göz önünde bulundurulmuştur.

İr a N o	Liman Adi	Kontey ner Vinç Sayisi	Su Derinl iği	Kontey ner Rihtim Uzunlu ğu	Kontey ner Stok Alanı	Kontey ner Elleçle me Kapasite si	Elleçle me Mikta rı	Personel				Gemi Sayisi	Container Port Performance Index (Cpfi)		ÖRÜN SAYFA
								Kadrolu Operasyon Personeli	Kadrolu Diğer	Taşaron	Toplam		İdari Yaklaşım Puanı	İstatistiki Veri	
1	MIP (Mersin)	12	-15,8	1.175	550.000	2.600.0 00	2.097.3 49	1.582	448	935	2.965	3.796	34	28	https://www.mersinport.com .tr/tr
2	Asyapor t	11	-18,0	1.000	400.000	2.500.0 00	1.802.5 17	180	229	526	935	1.163	-	-	https://www.asyaport.com
3	Marport	15	-17,0	1.937	447.431	2.300.0 00	1.503.2 54	624	254	554	1.432	1.418	-	-	https://marport.com.tr
4	Kumpor t	15	-16,5	2.200	450.000	2.100.0 00	1.211.5 15	813	0	313	1.126	2.798	-	-	https://www.kumport.com.tr
5	Gempor t	8	-36,0	1.000	300.000	2.000.0 00	682.06 4	384	237	385	1.006	1.427	113	105	https://www.yilport.com/tr/li man-terminaller
6	DP World	8	-16,0	922	400.000	1.300.0 00	666.17 4	307	96	47	450	440	-	30	https://www.dpworld.com/tr ,yarimca

¹ <https://www.turklim.org/sector-istatistikleri> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

	Yarımcı															
7	Evyapport	4	-18,5	455	265.000	855.000	599.566	6	343	130	164	637	1.151	-	-	https://www.evyapport.com/ep_post.php?slug=iletisim
8	Yılport	8	-30,0	850	310.000	1.000.000	566.447	7	276	212	279	767	810	-	-	https://www.yilport.com/tr/liman-terminaler/anasayfa
9	Nemport	7	-21,5	1.080	160.000	750.000	544.568	8	181	113	209	503	571	-	-	https://www.nemport.com.tr
10	İzmir	7	-11,0	1.050	400.000	1.000.000	529.131	1	-	-	-	855	2.767	253	246	https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/izmir-limani
11	Ege Gübre (TCEE GE)	3	-28,0	734	200.000	1.000.000	488.507	7	228	72	50	291	1.079	-	-	http://www.egegubre.com.tr/liman.html
12	Limak İskenderun	4	-15,5	550	500.000	1.000.000	476.627	7	272	190	630	1.092	1.132	-	-	https://www.limakports.com.tr/tr/iletisim
13	SOCAR	3	-16,0	700	420.000	1.500.000	357.314	4	217	80	162	459	530	-	-	https://socarterminal.com
14	Assan Port	4	-14,8	682	225.000	250.000	214.484	4	128	36	164	328	218	70	72	https://www.assanport.com.tr
15	Borusan	4	-14,5	600	60.000	450.000	138.491	1	239	103	202	544	1.438	148	-	https://www.borusanport.com.tr
16	QTerminals Antalya	6	-9,5	450	80.000	350.000	116.786	6	149	30	205	384	445	-	-	https://www.qterminals-antalya.com
17	Samsun port	3	-12,0	450	80.000	300.000	102.155	5	252	25	41	318	1.422	248	253	https://www.samsunport.com.tr/tr/anasayfa
18	Rodapor	3	-14,5	450	50.000	200.000	92.408		140	125	12	277	712			https://rodaport.net

Tablo-3 Türkiye Konteyner Limanları 2021 Yılı İstatistik Verileri (Kaynak:¹)

4.1. Kümeleme Analizi

Veri madenciliği kapsamında geleceğe yönelik olası sonuçların tahmin edilebilmesi maksadıyla mevcut veriler kullanılmaktadır (Tekin; 2020, 339). Veri madenciliğinin önemli analiz argümanlarından birisi de kümeleme analizidir. Kümeleme analizi kavramı ilk kez 1939 tarihinde Tryon tarafından literatüre kazandırılmıştır (Lorr, 1993:2).

Kümeleme ile birbirleri ile benzerlik gösteren üye/gruplar çeşitli benzerlik ölçütlerine göre kümeler halinde düzenleme sürecine tabi tutulurlar. Bu sayede veri setlerinin farklı sınıf/grup içerip içermediği tespit edilerek

¹ <https://www.turklim.org/sector-istatistikleri> (Erişim tarihi: 22 Ocak 2023)

kümeyi oluşturan elemanların ele alınan benzerlik veya farklılıklarına göre sınıflandırılması yapılır. Bu yöntem diğer yöntemlere nazaran daha az girdi yapılmasına ihtiyaç duyması sebebiyle kümelenmenin önceden tanımlanmış sınıflara dayandırılmasına ihtiyaç yoktur. (Hajizadeh ve Shahrabi, 2010:112).

Özetle kümeleme analizinin en temel amacı, gruplanmamış verileri benzerliklerine göre sınıflandırarak kendi içlerinde daha homojen olmalarını sağlamaktır. Kümeleme analiz yöntemi araştırmacıya kullanılabilir nitelik ve doğrulukta bilgiler elde etmesi konusunda yardımcı olmasının yanı sıra gerçek tiplerin belirlenmesi, gruplar için ön tahmin, hipotez testi, veriler yerine kümelerin değerlendirilmesi ve aykırı değerlerin bulunması konusunda da yardımcı olur (Yılmaz vd; 2002, 5).

Kümeleme analizi temel olarak hiyerarşik (tek bağlantı veya en yakın komşu) ve hiyerarşik olmayan (k-ortalama kümeleme) olarak iki yöntemle yapılır.

- **Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi;**

Küme sayısı konusunda araştırmacının ön bilgisi olması durumu veya araştırmacının anlamlı olacak küme sayısına karar vermiş olması durumunda bu yöntem tercih edilebilir. (Tatlıdil, 2002: 338). Kuramsal dayanaklarının diğer yöntemlere nazaran daha güçlü olması bahse konu yöntemin seçimini sağlayabilir.

- **Hiyerarşik Kümeleme Analizi;**

Hiyerarşik kümeleme analizinde hiyerarşik olmayan kümeleme analizinden farklı olarak başlangıç öncesinde kaç tane küme oluşacağı bilinmez. Veri setlerinin analiz edilmesi öncesinde tespit edilen kriterlere göre birbiriyle en fazla benzerlik gösteren objeler aynı kümede bulunur. Veri kümesindeki en son bileşen kendisi ile azami benzerliği gösteren küme içinde yer alana kadar kümeleme işlemine devam edilir (Yaz; 2014, 9).

Hiyerarşik kümeleme analizinde işleyişin kolay anlaşılabilmesi için dendogramdan faydalanılır (Yalçın; 2013,9). Dendrogram birleştirme işlem ve ara kümelerin ağaç şeklinde grafiksel olarak görüntülediği ve noktaların tek bir kümede nasıl birleştirilebileceğini gösterir grafik yapıdır. Bu yöntemde kümeleme analiz sürecinin başlangıcında her birey bir küme yani ağacın dalları olarak kabul edilirken süreç sonunda tüm bireyler bir kümede toplanarak ağacın gövdesini oluşturur. Hiyerarşik kümeleme metodu temel olarak;

- Belirlenen n tane küme ile işleme başlanması,
- Belirlenen kriterlere istinaden en yakın iki küme birleştirilmesi
- Küme sayısı bir indirgenerek yinelenen uzaklık matrisinin bulunması,
- Sonrasında iki ve üç nolu adımlar n-1 kez tekrarlanması ile yapılır (Temurlenk, 2002; 81).

Hiyerarşik kümeleme metodları;

Bağlantı Temelli Teknikler

- Tek bağlantı (Single Linkage) veya en yakın komşu yöntemi (Nearest Neighbor)
- Tam bağlantı (Complete Linkage) veya en uzak komşu yöntemi (Furthest Neighbor)

- Ortalama bağlantı (Average Linkage)

Varyans Temelli Teknikler

- Ward yöntemi (Ward's Linkage)

Merkezileştirme Temelli Teknikler

- Medyan bağlantı (Median Linkage)
- Merkezi yöntem (Centroid Linkage) olmak üzere üç ana ve 6 alt grup şeklinde sınıflandırılabilir

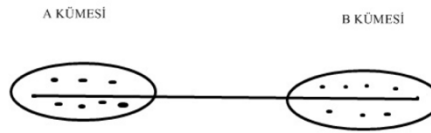
(Yalçın: 2013). Uygulama maksadıyla kullanılan SPSS 22 programında between groups linkage, within groups linkage, nearest neighbor, furthest neighbor, centroid clustering, median clustering ve ward's metodları seçilebilir özelliğindedir.

Tek Bağlantı; Uzaklık matrisi kullanılarak birbirlerine en yakın iki kümenin birleştirilmesi hedeflendiği yöntemin dezavantajı, işlemlerin tamamlanmasının uzun zaman gerektirmesidir.

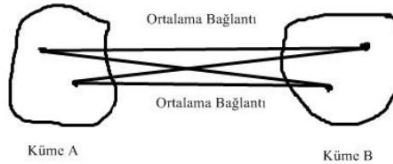
Şekil-5 Tek Bağlantı Yöntemi (Kaynak: Yalçın, 2013;11)

Tam Bağlantı; İlgili yapılar arasında bulunan en büyük uzaklığın dikkate alınarak kümenin birleştirilmesinin hedeflendiği yöntemin dezavantajı, veri setinde bulunan uç noktalara duyarlı olmasıdır.

Şekil-6 Tam Bağlantı Yöntemi (Kaynak: Yalçın, 2013;12)

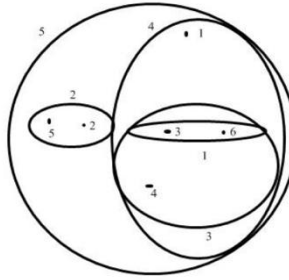
Ortalama Bağlantı; İki yapı içerisindeki verilerin birbirlerine olan uzaklıklarının ortalama değerlerinin dikkate alınarak birleşme işleminin yapıldığı yöntem, tek ve tam bağlantı arasında tercih edilir.

Şekil-7 Ortalama Bağlantı Yöntemi (Kaynak: Yalçın, 2013;13)

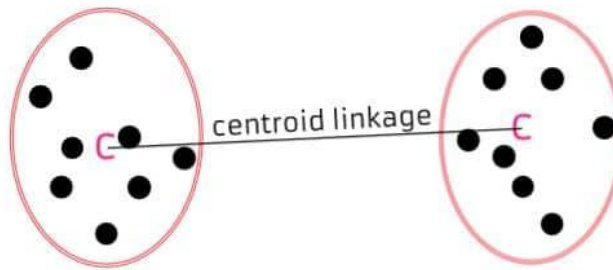
Ward Bağlantı (Ward's Linkage); Ward, gruplamayla ilişkili bilgi kaybını asgariye indirecek ve kaybı kolaylıkla yorumlanabilir şekilde ölçecek bu yöntemi önermiştir. Diğer hiyerarşik yöntemlere nazaran daha karmaşık bir

yapıya sahip ve nesnelere küme içerisine, nesnelere arasındaki varyans minimum olacak şekilde yerleştirmenin amaçlandığı yöntemde, aglomeratif kümeleme yöntemleri arasında, klasik kareler toplamı kriterine dayalı olarak her ikili füzyonda grup içi dağılımı minimize edilerek kümelerin oluşmasını sağlanmaktadır (Tekin, 2020, 5) Ward yönteminde, temelde kümenin ortasına düşen gözlemin, aynı kümenin içinde bulunan gözlemlerden ortalama uzaklığını esas alınmaktadır. (Aktaran: Tekin, 2018:405). Yöntem sayesinde, küçük mesafeli grupların bir araya gelmesinden ziyade belirli heterojenite ölçüsü artmayan yapılar minimum varyans değerine istinaden yapılar içindeki çeşitlilik çok fazla artmadan birleştirilir ve bu sayede homojenliğe en yakın kümeler oluşturur.

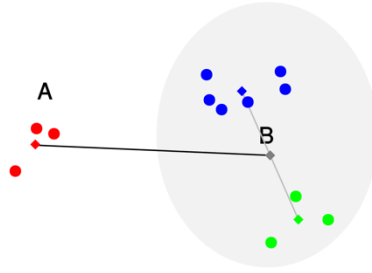
Şekil-8 Ward's Bağlantı Yöntemi (Kaynak: Yalçın, 2013;14)

Merkezi Bağlantı; İki küme arasındaki uzaklık ölçüsü olarak kareli euclid uzaklığının kullanıldığı yöntemde, kümenin ağırlık noktası esas alınır. Farklı nitelikteki gözlem ve değişkenlerden etkilenmemesi yöntemin en büyük avantajıdır.

Şekil-9 Merkezi Bağlantı Yöntemi (Kaynak: Subramanian, 2019;2)

Medyan Bağlantı; Farklı boyutta iki yapının birleştirilmesi esnasında yeni yapının ağırlık merkezi, daha büyük olan yapının ağırlık merkezine çok yakın olacaktır. Bunun önüne geçilmesi amacıyla hem benzerlik hem de uzaklık yaklaşımları için kullanılacak medyan yöntemi 1967'de Gower tarafından önerilmiştir.

Şekil-10 Medyan Bağlantı Yöntemi (*Kaynak:* Subramanian, 2019;4)

Özetle hiyerarşik kümeleme teknikleri;

- Analizi istenen kümelerin ardarda birleştirildiği bir süreci ifade eder,
- Veri matrisindeki değişkenlerin seçimine göre "Birleştirici/Toplamalı Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri (Agglomerative)" ve "Ayrııcı/Bölünmeli Hiyerarşik Kümeleme Yöntemleri (Divisive) olmak üzere iki temel gruba ayrılır,
- Birleştirici tekniklerde n adet nesne gruplanır,
- Ayrııcı tekniklerde n adet nesne küçük kümelere ayrılır,
- Birleştirici teknikler ayrııcı tekniklere nazaran daha çok tercih edilir,
- Hiyerarşik kümeleme analizinin uç değerlere duyarlı olması sebebiyle farklı hiyerarşik tekniklerin uygulama sonuçlarının karşılaştırılarak tutarlılığının kontrol edilmesinde fayda vardır,
- Veri setinin büyüklüğü analizi işlem süresine kumanda etmektedir,

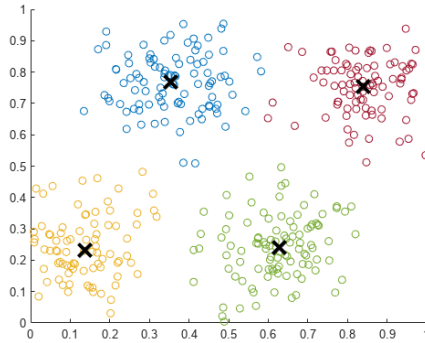
Çalışmada genellikle en iyi sonuç veren yöntem olduğu kabul gören (Ferreira ve Hitchcock, 2009) ward metodu kullanılmış, istatistiksel analizler SPSS 22 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analize istinaden 2 homojen küme tespit edilmiş ancak yapılan dendogram analizine istinaden 4 limanın tam anlamıyla kümelendirilemediği görülmüş ve ilave olarak yapılacak kümeleme analizi ile hiyerarşik kümeleme analiz sonuçlarının sağlanması yapılmıştır.

- ***Bulanık Kümeleme Analizi;***

Bulanık kümeleme yaklaşımı “Fuzzy Clustering” olarak ta bilinmektedir. Bu yaklaşım daha ziyade kümelerin birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmadığı ya da üyeliklerinde bazı birimlerin küme üyeliğinde kararsız kaldığı durumda kullanılmaktadır. Diğer kümeleme yöntemleri ile benzer olarak bu yaklaşımda da aynı kümedeki öğeler olabildiği kadar benzerlik gösterirken, farklı kümelere ait öğeler olabildiği kadar farklılık sergileyecek şekilde

kümelere ayrılır ve bu kapsamda yapılan nokta atamaları grafiksel olarak sergilebilir. Bahse konu kümeleme analizine ait örnek gösterim Şekil-11’de sunulmuştur (Erilli, 2014;144).

Şekil-11 Bulanık Kümeleme Grafiksel Gösterimi (Kaynak: Erilli, 2014;156)

Bulanık kümelerde kümede bulunan her birimin üyeliği belirlenen metoda göre 0 ile 1 arasındaki mesafe birimine istinaden belirlenen fonksiyonlardır. Yüksek benzerlik gösteren birimler aynı kümede yer alırlar. Bahse konu kümelemenin diğer kümeleme yöntemlerine göre avantajı, veri hakkında daha detaylı bilgi vermesi, dezavantajı olarak ta çok sayıdaki birey ve küme olması durumunda fazla çıktının özetlenmesi ve tasnifindeki zorluktur.

Çalışma kapsamında NCSS 23 paket programından kullanılmış bu kapsamda konteyner limanlarının kümelmesi amacıyla “Manhattan” ve “Euclidean” mesafe metodları programa koşularak farklılıkları mukayese edilmiştir.

4.2. Bulgular

Çalışmada yöntem kısmında belirtildiği gibi hiyerarşik kümeleme analiz metodu ile Türkiye’de konteyner ağırlıklı, Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz’de faaliyet gösteren 18 adet liman, tamamına erişim sağlanabilen verilere istinaden kümelmiştir. Bahse konu limanların 9 adedi Marmara’da, 4’er adedi Ege ve Akdeniz’de ve 1 adedi Karadeniz’de bulunmaktadır. Bu kapsamda kullanılan 9 kriterden elleçleme miktarı ve vinç sayısının diğer kriterlere nazaran kümelemede baskın faktör oldukları tespit edilmiş, çizilen grafiklerde kırılma noktalarına denk gelen küme sayıları en uygun küme sayısı olarak belirlenmiş, buna istinaden 2 kümeli yapının en uygun küme sayısını verdiği karar verilmiş ve tespit edilen kümeler Tablo-4’te, grafiksel gösterimi ise Tablo-5’te sunulmuştur. Ülkemizde yakın geçmişte hiyerarşik kümeleme analizi kullanılarak özellikle denizcilik alanında yapılan araştırmaların incelenmesi neticesinde benzer değişken sayısı ile yapılan çalışmaların küme sayısının 3 ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Denizcilik alanında Türkiye konteyner limanlarına ait benzer bir çalışmaya literatürde erişilemediğinden mukayese yapılamamıştır.

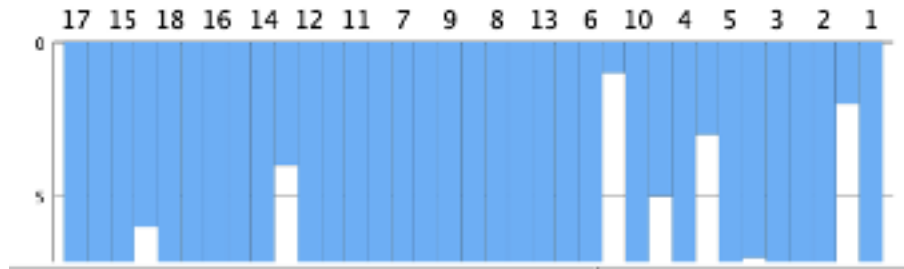
<i>Sıra No</i>	<i>Liman Adı</i>	<i>Küme</i>
1	MIP (Mersin)	1

2	Asyaport	2
3	Marport	
4	Kumport	
5	Gemport	
10	İzmir	
6	DP World Yarımcı	
7	Evyapport	
8	Yılport	
9	Nemport	
11	Ege Gübre (TCEEGE)	
12	Limak İskenderun	
13	SOCAR	
14	Assan Port	
15	Borusan	
16	QTerminals Antalya	
17	Samsunport	
18	Rodaport	

Tablo-4 Kümelenmiş Liman Verileri (*Kaynak: Yazar*)

Kümelenmiş liman verilerinin görsel olarak sergilendiği Tablo-5'te ilk olarak ikinci müteakiben birinci grup olarak sınıflandırılan limanlar sıralanmış, beyaz renk ile diğer limanlara nazaran özellikle konteyner alanı ve elleçleme yük miktarında farklılık gösteren limanlara dikkat çekilmiştir.

Tablo-5 Kümelenmiş Liman Verilerinin Grafiksel Gösterimi (*Kaynak: Yazar*)

Kümeleme neticesinde yapılan sınıflandırmaya istinaden bahse konu limanların buldukları bölge ve ortalama verilere ait hazırlanan veriler Tablo-6'da sunulmuştur.

Liman Adı	Küme	Bölge	Konteyner Vinç Sayısı	Su Derinliği	Rıhtım Uzunluğu	Stok Alanı	Elleçleme Kapasitesi	Elleçleme Miktarı	Personel	Gemi Sayısı	CPPI	
											İdari	İstatistikî
MIP (Mersin)	1	Akdeniz	11	-19	1.394	424.572	2.083.333	1.304.305	1.387	2.228	133	126
Asyaport		Marmara										
Marport		Marmara										
Kumport		Marmara										
Gemport		Marmara										
İzmir		Ege										
DP World Yarımca	2	Marmara	5	-18	660	229.167	746.250	363.627	504	829	155	118
Evyapport		Marmara										
Yılport		Marmara										
Nemport		Ege										
Ege Gübre (TCEEGE)		Ege										
Limak İskenderun		Akdeniz										
SOCAR		Ege										
Assan Port		Akdeniz										
Borusan		Marmara										
QTerminals Antalya		Akdeniz										
Samsunport		Karadeniz										
Rodaport		Marmara										

Tablo-6 Türkiye Konteyner Limanlarının Performans Kriterlerine Göre Sınıflandırılması (Kaynak: Yazar)

Çalışmaya kümelenmiş limanların veri ortalamasının dâhil edilmesi ile istatistiki verilerden hangilerinin kümeleme çalışması sonrasında tespit edilen ortalamaya yakın, hangilerinin bu ortalamanın üzerinde ve altında olduklarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Tablo-7’de ortalama üzerinde olan değerler yeşil, altında olan değerler ise kırmızı renk ile markalanarak Tablo-7’de gösterilmiştir. CPPI verisi bulunmayan limanlar ilgili kuruluş tarafından değerlendirme alınma kriterlerini sağlamadığından ortalama altında olarak kabul edilmişlerdir.

SIRA NO	LİMAN ADI	KÜME	KONTEYNER VİNC SAYISI	SU DERİNLİĞİ	KONTEYNER RIHTIM UZUNLUĞU	KONTEYNER STOK ALANI	KONTEYNER ELLEÇLEME KAPASİTESİ	ELLEÇLEME MİKTARI	PERSONEL				GEMİ SAYISI	Container Port Performance Index (CPPI)	
									KADROLU OPERASYON PERSONELİ	KADROLU DİĞER	TAŞARON	TOPLAM		İDARI YAKLAŞIM PUANI	İSTATİSTİKİ VERİ
1	MİP (Mesin)	1	12	-15,8	1.175	550.000	2.600.000	2.097.349	1.582	448	935	2.965	3.796	34	28
2	Ayıpport	1	11	-18,0	1.080	400.000	2.500.000	1.802.517	180	230	526	935	1.163	-	-
3	Maıpport	1	15	-17,0	1.937	447.431	2.300.000	1.503.254	424	254	554	1.432	1.418	-	-
4	Kumpport	1	15	-16,5	2.200	450.000	2.100.000	1.211.515	813	0	313	1.126	2.798	-	-
5	Gumpport	1	8	-36,0	1.000	300.000	2.000.000	682.064	384	237	385	1.006	1.427	113	105
6	İzmir	1	7	-11,0	1.050	400.000	1.000.000	529.131	-	-	-	855	2.767	253	246
ORT			11	-19	1.394	424.572	2.083.333	1.304.305	717	234	543	1.387	2.228	133	126
7	DP World Yarıma	2	8	-16,0	922	400.000	1.300.000	666.174	307	96	47	450	440	-	30
8	Evyapport	2	4	-18,5	435	265.000	855.000	599.566	343	130	164	637	1.151	-	-
9	Yılıport	2	8	-30,0	850	310.000	1.000.000	566.447	276	212	279	767	810	-	-
10	Nemport	2	7	-21,5	1.080	160.000	750.000	544.568	181	113	209	503	871	-	-
11	Ege Gübre (TCEEĞE)	2	3	-28,0	734	200.000	1.000.000	488.507	228	72	50	291	1.079	-	-
12	Limak İskenderun	2	4	-15,3	559	500.000	1.000.000	476.627	272	190	630	1.092	1.132	-	-
13	SOCAR	2	3	-16,0	700	420.000	1.500.000	357.314	237	80	162	459	530	-	-
14	Assan Port	2	4	-14,8	682	225.000	350.000	214.484	128	36	164	328	218	70	72
15	Borusan	2	4	-14,5	600	60.000	450.000	138.491	239	103	202	544	1.438	148	-
16	OTerminals Antalya	2	6	-9,5	450	80.000	350.000	116.796	140	30	205	384	445	-	-
17	Samsunport	2	3	-12,0	450	80.000	300.000	102.155	252	25	41	318	1.422	248	253
18	Rodaport	2	3	-14,5	450	50.000	200.000	92.408	140	125	12	277	712	-	-
ORT			5	-18	660	229.167	746.250	363.627	228	101	180	504	829	155	118

Tablo-7 Kümelenmiş Verinin Ortalama Değerlere İstinaden Değerlendirilmesi (Kaynak:Yazar)

Tablo-8’de gösterilen yığılma tablosunda n-1 adet aşama bulunmaktadır. Tabloya göre, değerlendirmeye alınan 18 liman ve buna bağlı 17 (n-1) aşama bulunmaktadır. Yığılma tablosu ile her bir limanın hangi aşamada hangi limanla kümeleme meydana getirdiği sergilenmekte, bu sayede ağaç diyagramının yorumlanması daha kolay ve anlaşılır hale gelmektedir.

Case Processing Summary^{a,b}

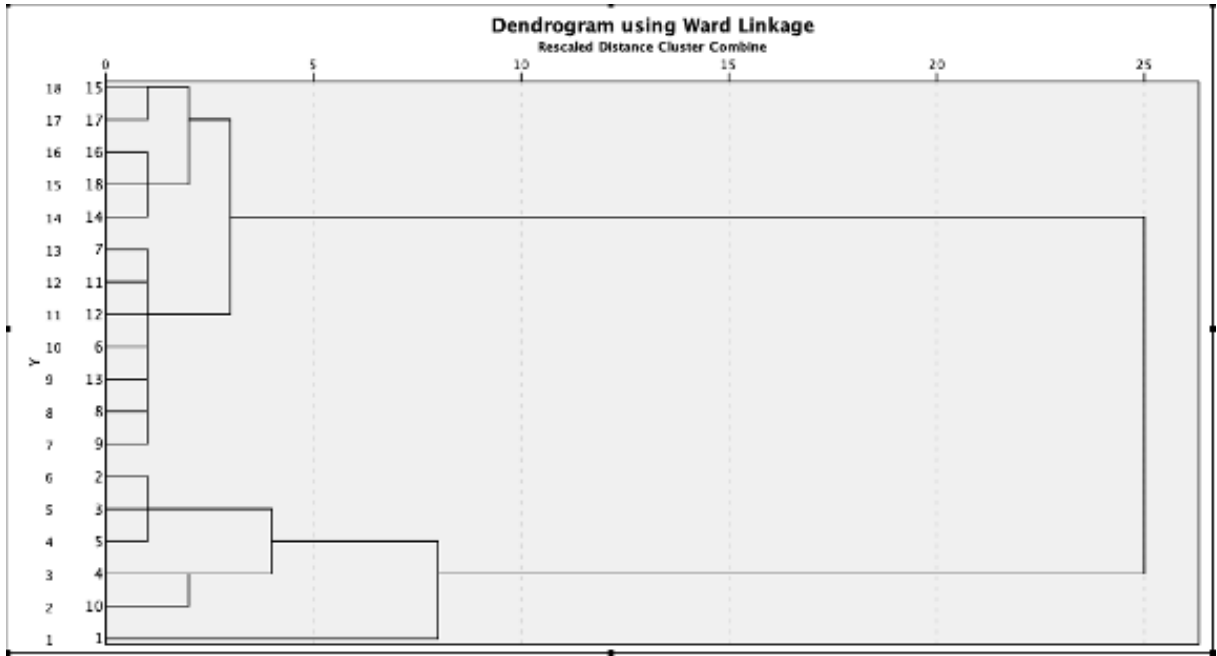
Valid		Missing		Total	
N	Percent	N	Percent	N	Percent
18	100,0	0	,0	18	100,0

a. Squared Euclidean Distance used
b. Ward Linkage

Ward Linkage

Agglomeration Schedule

Stage	Cluster Combined		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	15	17	49029.777	0	0	12
2	16	18	102412.921	0	0	6
3	6	13	199055.171	0	0	8
4	7	11	319263.346	0	0	7
5	8	9	451897.817	0	0	8
6	14	16	599963.645	0	2	12
7	7	12	918677.047	4	0	10
8	6	8	1325467.854	3	5	10
9	2	3	1986303.204	0	0	11
10	6	7	2723945.786	8	7	14
11	2	5	3648645.490	9	0	15
12	14	15	4811349.433	6	1	14
13	4	10	6348570.224	0	0	15
14	6	14	8891854.465	10	12	17
15	2	4	12412885.2	11	13	16
16	1	2	19503761.8	0	15	17
17	1	6	43441610.1	16	14	0

Tablo-8 Yığılma Tablosu ve ilgili Limanların Birbirleri ile Uzaklıkları (*Kaynak: Yazar*)**Tablo-9** Ward Yöntemi Kullanılarak Limanların Belirlenen Kriterlere İstinaden Kümenlenmesi (*Kaynak: Yazar*)

Türkiye konteyner limanları Tablo-9'da gösterilen dendogram grafiğine göre;

- Borusan ve Samsunport limanları ortaması birleştirilerek ilk bileşeni,
- QTerminals Antalya, Rodaport ve Assan Port limanları ikinci bileşeni,
- A ve B kümeleri birleşerek üçüncü bileşeni,
- Evyaport, Ege Gübre (TCEEGE), Limak İskenderun, DP World Yarımca, SOCAR, Yılport ve Nempport limanları birleşerek dördüncü bileşeni,
- C ve D kümeleri birleşerek beşinci bileşen ve **A kümesini**,
- Asyaport, Marport ve Gempport limanları altıncı bileşeni,
- Kumport ve İzmir limanları yedinci bileşeni,
- F ve G kümesi birleşerek sekizinci bileşeni,
- H kümesi ile MIP limanı birleşerek dokuzuncu bileşen ve **B kümesini**,
- A ve B kümeleri de birleşerek C kümesini oluşturmak suretiyle 10 aşamada temelde 2 kümede sınıflandırılmışlardır.

Yapılan analize istinaden her ne kadar iki küme oluşmuş olsa da özellikle İzmir, Eyaport, Yılport, ve SOCAR limanları 2 nolu kümede sergilense de ait oldukları küme ile homojen özellik sergilemedikleri tespit edilmiştir. Bu kapsamda kümelerin birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmadığı ya da üyeliklerinde bazı birimlerin küme üyeliğinde kararsız kaldığı durumda kullanılan bulanık kümeleme analizi ile aynı değişkenlere istinaden kümeleme yapılmasına ihtiyaç olduğu değerlendirilmiştir.

NCSS 23 istatistiksel analiz programında “Manhattan” ve “Euclidean” mesafe metodlarına istinaden yapılan analize istinaden tespit edilen değerler Tablo-10 ve Tablo-11’de sunulmuştur. Bahse konu tablolarda limanların bulunduğu kümelerin gösterilmesine ilave olarak yüzde kaç olasılıkla diğer kümede olabileceğinin de sergilenmesi, hiyerarşik kümeleme analizine ait dendogram gösteriminde diğer limanlara nazaran homojenlik göstermeyen 4 liman (İzmir, Eyaport, Yılport, ve SOCAR) durumu daha anlaşılır hale getirmiş ve nihai sınıflandırmanın yapılmasını sağlamıştır.

Row	Cluster	Prob in 1	Prob in 2
1 MIP (Mersin)	1	0,7061	0,2939
2 Asyaport	1	0,7475	0,2525
3 Marport	1	0,7572	0,2428
4 Kumport	1	0,7394	0,2606
5 Gemport	1	0,7079	0,2921
6 İzmir	1	0,5741	0,4259
7 DP World Yarımç.	2	0,4777	0,5223
8 Eyyaport	2	0,4781	0,5219
9 Yılport	1	0,5822	0,4178
10 Nemport	2	0,4711	0,5289
11 Ege Gübre (TCEE)	2	0,3866	0,6134
12 Limak İskenderu	1	0,5034	0,4966
13 SOCAR	2	0,3815	0,6185
14 Assan Port	2	0,2771	0,7229
15 Borusan	2	0,3563	0,6437
16 QTerminals Anta	2	0,2743	0,7257
17 Samsunport	2	0,2970	0,7030
18 Rodaport	2	0,2783	0,7217

Tablo-10 Euclidean Mesafe Metoduna İstinaden Yapılan Analiz

Membership Matrix Section for Clusters = 2			
Row	Cluster	Prob in 1	Prob in 2
1 MIP (Mersin)	1	0,7325	0,2675
2 Asyaport	1	0,7915	0,2085
3 Marport	1	0,7914	0,2086
4 Kumport	1	0,7745	0,2255
5 Gemport	1	0,7506	0,2494
6 İzmir	1	0,6045	0,3955
7 DP World Yarımç.	1	0,5437	0,4563
8 Eyyaport	2	0,4667	0,5333
9 Yılport	1	0,6116	0,3884
10 Nemport	2	0,4692	0,5308
11 Ege Gübre (TCEE)	2	0,3629	0,6371
12 Limak İskenderu	2	0,4858	0,5142
13 SOCAR	2	0,3845	0,6155
14 Assan Port	2	0,2296	0,7704
15 Borusan	2	0,2857	0,7143
16 QTerminals Anta	2	0,2191	0,7809
17 Samsunport	2	0,2356	0,7644
18 Rodaport	2	0,2345	0,7655

Tablo-11 Manhattan Mesafe Metoduna İstinaden Yapılan Analiz

Uygulanan her üç kümeleme analizi sonrasında Türk Konteyner Limanlarının kümelendirmesine ait durum Tablo-12’de gösterilmiştir.

SIRA NO	LİMAN ADI	HİYERARŞİK	BULANIK MANHATTAN	BULANIK EUCLIDEAN	NIHAİ DURUM
1	MIP (Mersin)	1	1	1	1
2	Asyaport	1	1	1	1
3	Marport	1	1	1	1
4	Kumport	1	1	1	1
5	Gempport	1	1	1	1
6	İzmir	1	1	1	1
7	DP World Yarımca	2	1	2	2
8	Evyapport	2	2	2	2
9	Yılport	2	1	1	1
10	Nemport	2	2	2	2
11	Ege Gübre (TCEEGE)	2	2	2	2
12	Limak İskenderun	2	2	1	2
13	SOCAR	2	2	2	2
14	Assan Port	2	2	2	2
15	Borusan	2	2	2	2
16	QTerminals Antalya	2	2	2	2
17	Samsunport	2	2	2	2
18	Rodaport	2	2	2	2

Tablo-12 Türkiye Konteyner Limanları Nihai Sınıflandırma Tablosu (*Kaynak: Yazar*)

Bu kapsamda DP World Yarımca, Yılport ve Limak İskenderun limanlarının hiyerarşik kümeleme analizi ve bulanık kümeleme analiz sonuçlarının farklılık gösterdiği ancak bulanık kümeleme analizinde kullanılan farklı mesafe metodlarına istinaden sadece Yılport limanının sınıflandırmasının 1 numaralı kümede olacak şekilde kabul edilmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de konteyner ağırlıklı hizmet veren 18 limana ait 2021 yılı verilerinin hiyerarşik kümeleme analizinin IBM SPSS 22 programı yardımı ile yapılan değerlendirmesine istinaden;

- Limanlara ait yapılan dendogram grafiği analizinde limanların 10 aşamada, temelde 2 ana küme ve 10 bileşende toplandığı,
- DP World Yarımca, Yılport ve Limak İskenderun limanlarının hiyerarşik kümeleme analizi ve bulanık kümeleme analiz sonuçlarının farklılık gösterdiği ancak bulanık kümeleme analizinde kullanılan farklı mesafe metodlarına istinaden sadece Yılport limanının sınıflandırmasının 1 numaralı kümede olacak şekilde kabul edilmesi gerektiği,
- 1’inci kümede bulunan 7 adet limanın araştırma kapsamına alınan tüm kriterlerinin 2’inci kümeyle istinaden sayısal olarak üstünlük sergilediği,
- 1’inci küme içerisinde MIP ve İzmir limanı haricindeki tüm limanların Marmara Bölgesinde olduğu ancak 2’nci küme için liman bölgelerinde benzer dağılımın olmadığı,

- Türkiye'nin en yüksek elleçleme kapasitesi ve konteyner stok alanına sahip Mersin Limanının diğer limanlardan farklı olarak tek başına bir bileşen olduğu,
- Elleçleme kapasitesi ve stok alanında kendi aralarında büyük farklılık bulunan Evyapport, Ege Gübre, Limak İskenderun, DP World Yarımca, SOCAR, Nempport limanlarının diğer kriterlerinin de değerlendirmeye alınması sayesinde aynı kümede yer aldığı,
- Bu sayede homojen grupların tespitinde en çok tercih edilen yöntem olan ward yönteminin araştırma tercih edilmesinin avantaj sağladığı,
- 2 ana kümede toplanan liman verilerinin detayları Tablo-7'de gösterildiği şekliyle ortalama değerler ile uyumlu olduğu,
- Liman performans değerlendirmelerinin, limanların kendi örün sayfaları ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı örün sayfasında bulunan istatistiki verilerden sağlıklı olarak yapılmasının mümkün olmadığı ve bu kapsamda çalışmaya ana mehazı teşkil eden Türkiye Limancılık Sektörü 2022 Raporu benzeri çalışmaların artırılmasının hayati önemi haiz olduğu,
- Literatürde özellikle konteyner limanlarının performans göstergelerine göre sınıflandırılması kapsamında ölçülebilir kriterler tercih edilmiş olduğu ancak sisteme farklı bir bakış açısı kazandırılması açısından finansal nitelikte olmayan “müşteri tatmini, çalışan tatmini, firma itibarı, çalışanların yetki ve sorumlulukları, eğitimleri, ücretleri, moral ve güdülenmeleri” gibi kriterlerin de incelenmesine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acer AYNUR, Liman Konteyner Terminal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Belirlenmesi, Doktora Tezi, istanbul, 2016
- Akal, Zuhal (2005), İşletmelerde Performans Ölçümü ve Denetimi, 6. Baskı, Milli Produktivite Merkezi Yayınları No: 473, Ankara.
- Ataman, B. A. “İşletmelerde Yeni Performans Ölçümleme Sistemleri”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 24, 2004.
- Baki B. ve Şimşek B. “Lojistik Faaliyetlere Göre Performans Ölçütlerinin Belirlenmesi”, Yöneylem Araştırması/Endüstri Mühendisliği XXIV Ulusal Kongresi, 2004, s. 15-18.
- DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000.
- Esmer S., Konteyner Terminallerinde Lojistik Süreçlerin Optimizasyonu ve Bir Similasyon Modeli, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.
- ERİLLİ N.A., Bulanık Kümeleme Analizi İle İstatistiki Bölge Birimlerinin (İbbs) Mali Değişkenlere Göre Sınıflandırılması, Dergipark, Cilt: 4, Sayı: 2, Temmuz 2014.
- FERREIRA, L. & Hitchcock, D. B. (2009). A Comparison Of Hierarchical Methods For Cluster Functional Data. Communications In Statistics-Simulation And Computation, 38(9), Pp.1925-1949.
- HAJIZADEH, E., Ardakani, H. D., ve Shahrabi, J. (2010). Application of data mining techniques in stock markets: A survey. Journal of Economics and International Finance, 2(7), 109.
- İncaz ve Alkan “Türk Deniz Taşımacılığının Bugünkü Durumu ve Önemi”, IV. Ulaşım ve Trafik Kongresi Sergisi Bildiriler Kitabı, Ankara, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 2006.
- Karlender A., Improved transport efficiency through reduced empty positioning of containers, Master's thesis in Supply Chain Management, Chalmers University of Technology, 2021,
- Kişi, H., Zorba Y. ve Kalkan M.: “Assessment of Port Performance: Application on Port of Izmir”, Eds: Mustafa Ergün, Janusz Zurek, Strategic Approaches for Maritime Industries in Poland and Turkey, İzmir, Dokuz Eylül Publications, 1999.

- Kobu B., Üretim Yönetimi, 13.Basım, Beta Basım Yayım, 2006.
- Lorr, M., Cluster Analysis for Social Scientist, Jossey-Bass, San Francisco, 1993.
- Meisel F., Seaside Operations Planning in Container Terminals, Berlin, Heidelberg: Physica-Verlag, 2009
- Şahinli F., (1999). Kümeleme Analizine Fuzzy Set Teorisi Yaklaşımı, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şengel Ş., Lojistik İşletmelerinde Performans Değerlemede Lojistik Raşyolarının Önemi ve Bir Araştırma, Ankara, Detay Yayıncılık, 2012.
- Talley W.K, “Port Performance: an Economics Perspective”, Port Governance and Port Performance (Vol. 17). Edited by Brooks, M. R., & Cullinane, K., Elsevier, 2007.
- Tatlıdil, H., Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Ziraat Matbaacılık A.Ş., Ankara, Eylül 2002.
- Tekin Bülent, COVID-19 Pandemisi Döneminde Ülkelerin Covid-19, Sağlık Ve Finansal Göstergeler Bağlamında Sınıflandırılması: Hiyerarşik Kümeleme Analizi, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt5/Sayı2 , 2020, 336-349
- TEKIN, B. (2018). Ward, K-Ortalamalar Ve İki Adımlı Kümeleme Analizi Yöntemleri İle Finansal Göstergeler Temelinde Hisse Senedi Tercihi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(40), 401-436.
- Subramanian N, Hierarchical Clustering, <https://aiaspirant.com/hierarchical-clustering/> 2019, 2
- UNCTAD, Port Performance Indicators, New York, US: United Nations Conference On Trade And Development, 1976, p. 7-8
- Yalçın N., Kümeleme Analizi ve Uygulaması, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013
- Yang, X.J., Joyce, M.W., Loon, C.T. “Maritime Trade Evolutions and Port City Developments in Asia”, Advances in Maritime Logistics And Supply Chain Systems, Edited by Chew E.P., Lee L.H., Tang L.C.,
- Yılmaz Ö. ve Temurlenk M.S. Türkiye’deki İstatistik Bölgelerin Kişi Başına Düşen Gelir Açısından Hiyerarşik Ve Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi İle Değerlendirilmesi: 1965–2001

COVID 19 PANDEMİSİNDE PETROL FİYATLARI İLE FARKLI EKONOMİLERİN BORSA ENDEKSLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Dr. Aykan COŞKUN
ORCID: 0000-0002-9912-6871
Ogün ŞEN
ORCID: 0000-0002-2412-1937

Öz

Bu çalışmada COVID 19 pandemisinde petrol fiyatları ile farklı ekonomilerin borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmek istenmiştir. Bu amaç çerçevesinde petrol fiyatları, petrol ihraç eden Sudi Arabistan borsası ve petrol ithal eden Türkiye borsası verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilan ettiği 11 Mart 2020 tarihi gözlemlerin başlangıcı olarak, 9 Mart 2022 ise gözlemlerin bitiş tarihi olarak değerlendirilmiş, 464 günlük gözlem kullanılmıştır. Çalışmanın verileri Otopregresyon Model (VAR)/Granger nedensellik analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında COVID 19 pandemisinde petrol ihraç eden Sudi Arabistan Borsası ile petrol fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XUTUM Endeksi, TASI Endeksi, Petrol Fiyatları

INVESTIGATION OF THE CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICES AND STOCK INDEXES OF DIFFERENT ECONOMIES IN THE COVID 19 PANDEMIC

Abstract

In this study, it was aimed to examine the causality relationship between oil prices and stock market indices of different economies in the COVID 19 pandemic. For this purpose, oil prices, oil-exporting Saudi Arabian stock market and oil-importing Turkish stock market data were used. In the study, the date of March 11, 2020, which was declared a pandemic by the World Health Organization, was considered as the start of the observations, and March 9, 2022 was considered as the end date of the observations, and 464 days of observation were used. The data of the study were analyzed by Autoregression Model (VAR)/Granger causality analysis. In the light of the findings, a bidirectional causality relationship was determined between the oil prices and the Saudi Arabian Stock Exchange, which exports oil in the COVID 19 pandemic.

Keywords: XUTUM Index, TASI Index, Oil Prices

GİRİŞ

Makroekonomik değişkenler, nakit akışlarını ve iskonto oranını etkilediğinden borsa endeksleri bu etkiye kayıtsız kalmamaktadır (Özmerdivanlı, 2014:2). Petrol ekonominin en önemli girdilerden biridir. Genellikle üretim faaliyetleri petrol ve petrol ürünleriyle yapılmaktadır. Bu nedenle petrol günümüzde ülke ekonomileri için hayati

bir öneme sahiptir (Alsu, 2019: 1622). Petrol fiyatlarındaki değişiklikler üretim maliyetlerini de değiştireceğinden petrol fiyatlarındaki değişiklikler borsa endekslerini de etkileyebilmektedir.

Petrol fiyatları arttığında petrol ithal eden ülkenin dış ticaret dengesi etkilenmekte, sermaye akışı petrol ihraç eden ülkeye kaymaktadır (Abdioğlu, ve Değirmenci, 2014:2). Literatürde, petrol fiyatlarının borsa endeksiyle ilişkisini inceleyen az çalışma olduğu görülmektedir (İşcan, 2010: 608). Çalışmada petrol fiyatlarıyla petrol ithal eden ülkenin borsa endeksi arasında ilişki var mıdır? Petrol fiyatlarıyla petrol ihraç eden ülkenin borsa endeksi arasında ilişki var mıdır? Sorularına yanıt aranmış, petrol fiyatlarıyla borsa endeksleri arasındaki ilişki farklı ekonomiler için incelenmek istenmiştir. COVID 19 pandemi döneminde petrol fiyatlarındaki değişikliklerin, petrol ithal eden ve petrol ihraç eden ülkelerdeki borsa endeksiyle ilişkisinin ayrı ayrı incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada belli bir zaman dilimini kapsayan COVID 19 pandemisi döneminin incelenmesi çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde petrol fiyatlarıyla borsa endeksi arasındaki ilişkinin incelendiği literatür özetlenmiş, yöntem ve bulgulara değinilerek COVID 19 pandemisinde petrol fiyatlarıyla farklı ekonomilerin borsa endeksi arasındaki ilişki VAR/Granger nedensellik analiziyle incelenmiş, sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Sayılgan ve Süslü (2011), çalışmalarında gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkisini incelemişlerdir. Yazarlar gelişmekte olan ülkelerdeki hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları ve S&P 500 endeksi arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Uçan vd., (2017), makroekonomik değişkenlerin BIST100 endeksine etkisini incelemişlerdir. Yazarlar, BIST100 Endeksi ile petrol fiyatları arasında pozitif ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Syzdykova (2018), makro ekonomik değişkenler ile Kazakistan Borsası Endeksi (KASE) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazar, petrol fiyatlarının borsa endeksini negatif etkilediğini belirtmiştir.

İlhan ve Akdeniz (2020), COVID-19 öncesinde ve sırasında makroekonomik değişkenlerin BIST 100 endeksi üzerindeki etkisini incelemiştir. Yazarlar, petrol fiyatlarının belli dönemlerde BIST100 endeksine anlamlı etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

Khan vd., (2021), makroekonomik değişkenlerin borsa getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yazarlar, petrol fiyatlarının kısa veya uzun dönemde hisse senedi getirileri üzerinde pozitif etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

Literatür incelendiğinde önceki çalışmalarda uyumsuz sonuçlara rastlandığı görülmektedir. Bu çalışmada literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak, COVID 19 pandemisi uzun bir süreçte daha fazla gözlem ile incelenmiştir. Ayrıca çalışma yöntem bakımından da literatürden farklıdır. Çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULAR

IV. 2.1. Veri Seti

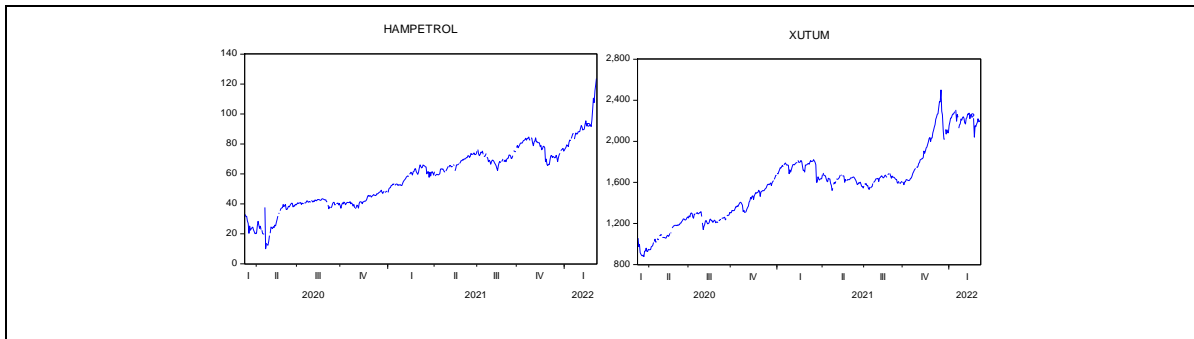
Çalışmada Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilan ettiği 11 Mart 2020 tarihi gözlemlerin başlangıcı olarak; 9 Mart 2022 ise gözlemlerin bitiş tarihi olarak değerlendirilmiş, 464 günlük gözlemle veriler analiz edilmiştir. Veriler investing veri tabanından indirilmiştir. Çalışmada 0,05'ten küçük p değerleri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

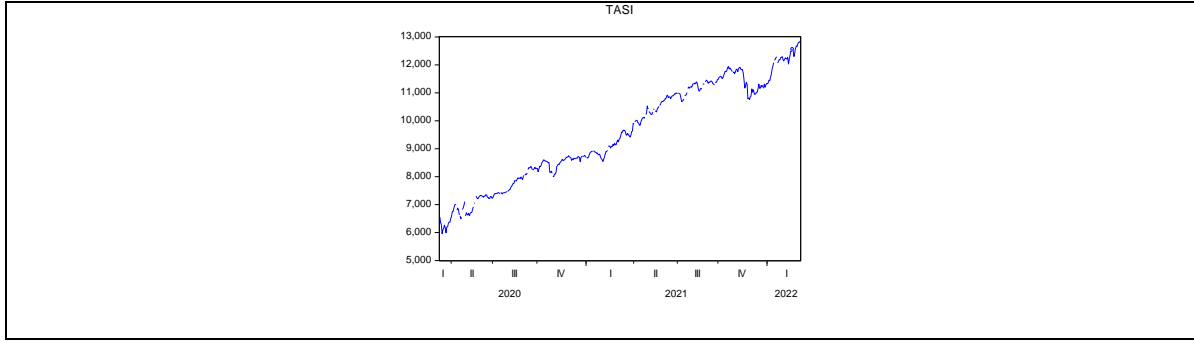
V. 2.2. VAR Analizi

VAR Modelinde 4 aşama bulunmaktadır. Birinci aşama değişkenlerin seçimi ve özelliklerinin belirlenmesi, ikinci aşama durağanlık koşulunun sağlanması, üçüncü aşama VAR gecikme uzunluklarının belirlenmesi, dördüncü aşama etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizlerinin yapılması ve yorumlanmasıdır. Çalışmada petrol fiyatları ile Türkiye'deki borsa endeksi arasındaki ilişki, petrol fiyatları ile Sudi Arabistan'daki borsa endeksi arasındaki ilişki COVID 19 pandemisinde VAR analiziyle incelenmiştir.

2.2.1. Değişkenlerin Seçimi ve Özellikleri

Çalışmada yüksek frekanslı günlük veriler kullanılmıştır. Çalışmanın değişkenleri ham petrol fiyatları (\$), Türkiye için BIST Tüm Endeksi (XUTUM), Sudi Arabistan için Tadawul Borsası Endeksidir (TASI). Resim 1'de COVID 19 pandemisinde değişkenlerin zaman grafikleri gösterilmektedir.

Resim 1. Değişkenlerin Zaman Grafikleri

2.2.2. Durağanlık Koşulunun Sağlanması

Durağan olmayan zaman serileri sahte regresyona neden olacağından birim kök taşınamalı durağan olmalıdır. Finans çalışmalarında sıklıkla kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Olasılık
PETROLFIYATLARI	0.775374	0.9936
XUTUM	-0.834975	0.8077
TASI	-0.196864	0.9361

Tablo 1 incelendiğinde olasılık değerleri 0,05’ten büyük olduğundan verilerin birim kök taşıdığı görülmektedir. Bu durumda zaman serilerinin logaritmik farkları alınarak durağanlık koşulu sağlanmaktadır (Çakmur, Yıldız, 2017:243). Logaritmik farklar sonucunda ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Logaritmik Farklardan Sonraki ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Olasılık
PETROLFIYATLARI	-5.599772	0.0000
XUTUM	-7.822246	0.0000
TASI	-21.58227	0.0000

Tablo 2 incelendiğinde logaritmik farklar sonucundan durağanlık koşulunun sağlandığı görülmektedir.

2.2.3. Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Petrol fiyatları ile XUTUM Endeksinin VAR gecikme uzunlukları testi sonuçları Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Petrol Fiyatlarıyla XUTUM Endeksinin VAR Gecikme Uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1731.773	NA	1.68e-06	-7.620146	-7.602005	-7.612998
1	1779.682	95.18373	1.39e-06	-7.813575	-7.759151*	-7.792133*
2	1785.553	11.61442	1.37e-06*	-7.821821*	-7.731114	-7.786083
3	1788.795	6.383304	1.38e-06	-7.818481	-7.691491	-7.768447
4	1790.750	3.832796	1.39e-06	-7.809472	-7.646200	-7.745144
5	1795.961	10.16960*	1.38e-06	-7.814808	-7.615252	-7.736184
6	1796.485	1.016435	1.41e-06	-7.799491	-7.563653	-7.706573
7	1799.983	6.766231	1.41e-06	-7.797283	-7.525162	-7.690069
8	1803.264	6.314991	1.41e-06	-7.794113	-7.485709	-7.672604

Petrol fiyatları ile XUTUM Endeksi için AIC, HQ ve FPE bilgi kriterlerine göre en küçük değerin yer aldığı 2. gecikmeye kadar VAR modellenmiştir.

Petrol fiyatları ile TASI Endeksinin VAR gecikme uzunlukları testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

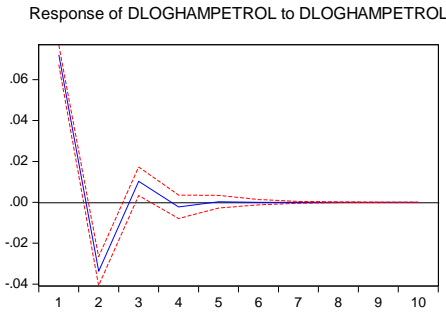
Tablo 4. Petrol Fiyatlarıyla TASI Endeksinin VAR Gecikme Uzunluğu Testi Sonuçları

Gecikme Uzunlukları	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1993.944	NA	5.30e-07	-8.775085	-8.756944	-8.767938
1	2041.918	95.31279	4.36e-07	-8.968801	-8.914376	-8.947358
2	2058.045	31.90014	4.14e-07	-9.022226	-8.931519*	-8.986489
3	2065.205	14.09765	4.08e-07	-9.036144	-8.909154	-8.986111
4	2066.983	3.486684	4.12e-07	-9.026358	-8.863085	-8.962029
5	2081.475	28.28063	3.93e-07	-9.072576	-8.873020	-8.993952
6	2101.232	38.38356*	3.67e-07	-9.141992	-8.906154	-9.049073*
7	2105.889	9.005979	3.66e-07	-9.144886	-8.872765	-9.037672
8	2109.966	7.847803	3.66e-07*	-9.145223*	-8.836819	-9.023714

Petrol fiyatları ile TASI Endeksi için AIC, HQ ve FPE bilgi kriterlerine göre en küçük değerin yer aldığı 8. gecikmeye kadar VAR modellenmiştir.

2.2.4. Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırması Analizleri

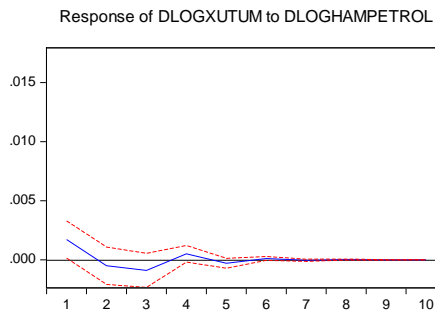
Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations $\pm$ 2 S.E.

Resim 2. Petroldeki Şoklara Petrolün Tepkisi

Resim 2 incelendiğinde petrol fiyatlarındaki bir standart sapmalı şoka petrol fiyatlarının birinci gün yüksek bir artışla tepki vermesi, ikinci gün tepkinin negatif olması, üçüncü gün tepkinin pozitif dönüşmesi, beşinci gün tepkinin yok olması şeklindedir.

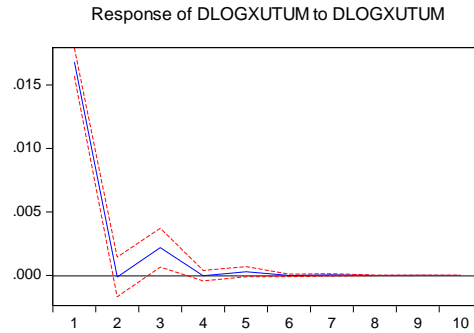
Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations $\pm$ 2 S.E.

Resim 3. Petroldeki Şoklara XUTUM Endeksinin Tepkisi

Resim 3 incelendiğinde petrol fiyatlarındaki şoklara XUTUM Endeksinin şiddetli bir tepkisinin olmadığı görülmektedir.

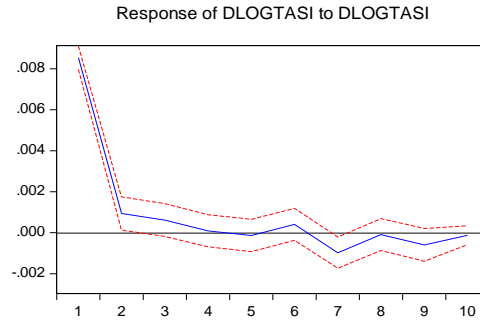
Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

Resim 4. XUTUM Endeksindeki Şoklara XUTUM Endeksinin Tepkisi

Resim 4. İncelendiğinde XUTUM Endeksindeki bir standart sapmalı şoka XUTUM Endeksinin tepkisi birinci gün yüksek bir artış, ikinci gün tepkinin negatife yaklaşması, sonraki iki gün tepkinin dalgalı olması şeklindedir.

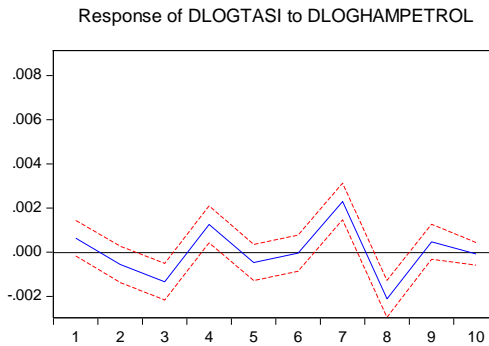
Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

Resim 5. TASI Endeksindeki Şoklara TASI Endeksinin Tepkisi

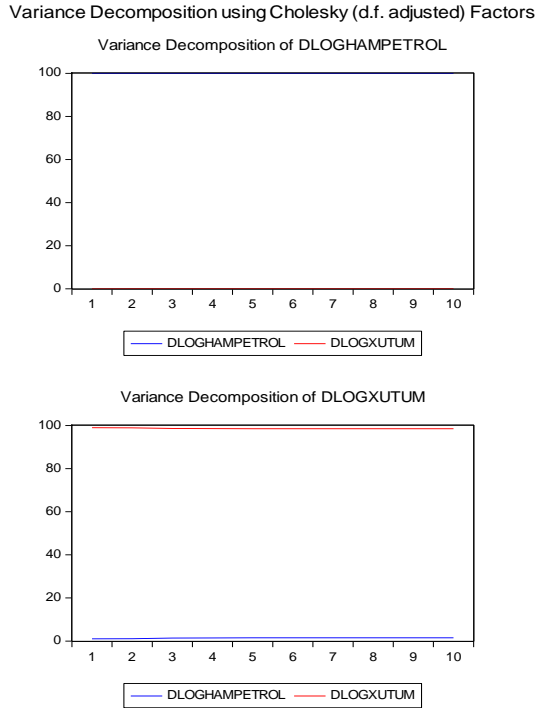
Resim 5 incelendiğinde TASI Endeksindeki bir standart sapmalı şoka TASI Endeksinin ilk gün yüksek bir artışla tepki vermesi, ikinci gün tepkinin azalması, sonraki günlerde tepkinin dalgalı olması şeklindedir.

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations ± 2 S.E.

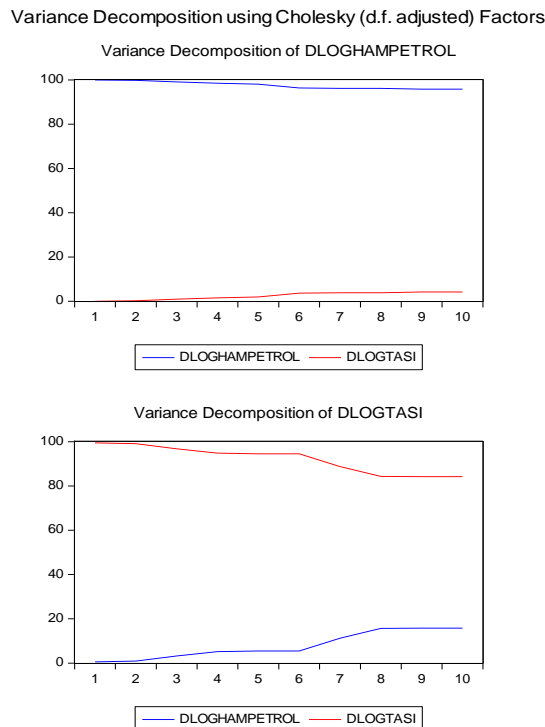
Resim 6. Petroldeki Şoklara TASI Endeksinin Tepkisi

Resim 6 incelendiğinde petroldeki bir standart sapmalı şoka TASI Endeksinin tepkisinin pozitif veya negatif dalgalar şeklinde olduğu görülmektedir.

Resim 7. Petrol Fiyatlarıyla XUTUM Endeksinin Varyans Ayrıştırma Testi Sonuçları

Resim 7 incelendiğinde petrol fiyatlarındaki ve XUTUM Endeksindeki varyansların değişkenlerin kendileri tarafından açıklandığı görülmektedir.

Resim 8. Petrol Fiyatları ile TASI Endeksinin Varyans Ayrıştırma Testi Sonuçları

Resim 8 incelendiğinde petrol fiyatlarındaki ve TASI Endeksindeki varyansların değişkenlerin kendileri tarafından açıklandığı görülmektedir.

2.3. VAR/Granger Nedensellik Testi

Çalışmanın bu bölümünde VAR aşamalarından sonra Granger Nedensellik Testleri yapılmıştır.

Bağımlı Değişken: Petrol Fiyatları	Ki-Kare	sd	Olasılık
DLOGXUTUM	0.018765	2	0.9907
Bağımlı Değişken: XUTUM Endeksi	Ki-Kare	sd	Olasılık
DLOGHAMPETROL	2.964765	2	0.2271

Tablo 5. Petrol Fiyatları ile XUTUM Endeksi Arasındaki Granger Nedensellik İlişkisi

Tablo 5 incelendiğinde olasılık değerleri 0,05'ten büyük olduğundan petrol fiyatları ile XUTUM Endeksi arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Bağımlı Değişken: Petrol Fiyatları	Ki-Kare	sd	Olasılık
DLOGTASI	28.99097	8	0.0003
Bağımlı Değişken: TASI Endeksi	Ki-Kare	sd	Olasılık
DLOGHAMPETROL	87.32824	8	0.0000

Tablo 6. Petrol Fiyatları ile TASI Endeksi Arasındaki Granger Nedensellik İlişkisi

Tablo 6 incelendiğinde TASI Endeksindeki değişiklikler petrol fiyatlarındaki değişikliklerin ($p=0.0003<0.05$) ve petrol fiyatlarındaki değişiklikler TASI Endeksindeki değişikliklerin ($p=0.0000<0.05$) nedeni olduğu başka bir ifadeyle bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada COVID 19 pandemisinde petrol fiyatları ile petrol ithal eden Türkiye'deki borsa endeksi arasındaki ilişki, petrol fiyatları ile petrol ihraç eden Sudi Arabistan'daki borsa endeksi arasındaki ilişki ayrı ayrı VAR/Granger nedensellik analiziyle incelenmiştir. Etki-tepki analizlerinde petrol fiyatları ve borsa endekslerinin bir standart sapmalık kendi şoklarına ilk gün tepkilerinin yüksek bir artış, diğer günlerde bu artışların azalması veya negatife dönmesi şeklinde olduğuna ulaşılmıştır. Varyans ayrıştırma testleri sonucunda değişkenlerin kendi varyansları tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Çalışmada COVID 19 pandemisinde petrol ihraç eden ülkenin petrol fiyatlarındaki değişikliklerin borsa endeksindeki değişikliklerin nedeni olduğu, borsa endeksindeki değişikliklerin de petrol fiyatlarındaki değişikliklerin nedeni olduğu sonucu ortaya konmuştur.

Sonraki çalışmalarda aynı değişkenler farklı ülkeler için incelenebilir, COVID 19 dönemi ile sonraki dönemin karşılaştırılması literatüre katkı sunabilir.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z., Değirmenci, N. (2014). "Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BİST Sektörel Analiz". KAU IIBF Dergisi, 5(8), 01-24.
- Alsü, E. (2019). Petrol Fiyatları ve Borsa Endeks Değeri Arasındaki İlişki: Ortadoğu Ülkeleri Örneği. OPUS International Journal of Society Researches , 13 (19) , 1620-1649 . DOI: 10.26466/opus.598831
- Çakmur, Yıldız, D. (2017). *E-Views Uygulamalı Temel Ekonometri*, 3. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

- İlhan, A. ve Akdeniz, C. (2020). The Impact of Macroeconomic Variables on the Stock Market in the Time of Covid-19: The Case of Turkey, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 893-912 DOI: 10.30784/epfad.810630
- İşcan, E. (2010). Petrol Fiyatının Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkisi, *Maliye Dergisi*, 158, 607-617.
- Khan, M. K., Teng, J. Z., Khan, M. I. & Khan, M. F. (2021). Stock Market Reaction to Macroeconomic Variables: An Assessment With Dynamic Autoregressive Distributed Lag Simulations, *International Journal of Finance and Economics*, 1–13. DOI: 10.1002/ijfe.2543
- Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları İle Bıst 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (43) , 0-0 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/abuhsbd/issue/32934/365873>
- Sayılğan, G. ve Süslü, C. (2011). Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Türkiye ve Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerine Bir İnceleme, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5 (1), 73-96.
- Syzdykova, A. (2018). Makroekonomik Değişkenler ve Hisse Senedi Piyasası İlişkisi: KASE Örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 331-354.
- Uçan, O., Güzel, F. ve Acar, M. (2017). Makroekonomik Göstergelerin Borsa Endeksi Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi ile Borsa İstanbul'da Bir Uygulama, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(2), 509 – 523.

LİZBON STRATEJİSİNİN AVRUPA BİRLİĞİ SOSYAL POLİTİKALARINA ETKİSİ ÜZERİNE

BİR İNCELEME

Aybüke Burcu ER

Dr. Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, SBE

ORCID: 0000-0002-5792-3928

Gökçe CEREV

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler F.

ORCID:0000-0001-9908-343X

ÖZET

Avrupa Birliği'nin (AB) ekonomik ve parasal entegrasyonunun sağlanması kadar önemli bir konuda sosyal politika alanındaki uygulamalardır. Sosyal politika AB'nin refah düzeyinin artması, sosyal kalkınmanın sağlanması ve tüm üyelerin dengeli gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda son yıllarda özellikle sosyal politika alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte AB genelinde sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal refah ekseninde ortaya çıkan sosyal politika uygulamaları önem kazanmaya başlamıştır. Lizbon Strateji AB açısından her alanda olduğu gibi sosyal politikalar düzeyinde de önemli bir dönemin başlangıç noktası olmuştur. Lizbon Stratejisi AB'nde sosyal politikanın tüm aktörlerinin uygulaması gereken esasların çerçevesini ortaya koyarken önemli bir yol gösterici referans olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Lizbon Stratejisinin AB sosyal politikalarına etkisini çok boyutlu olarak incelemektir. Çalışma AB düzeyinde sosyal politikaların etkisel ve gelişim düzeyinde anlamlandırılması ve gelecekteki uygulamaların kavranması açısından önemlidir. Çalışmada birincil kaynaklardan derinlemesine literatür analizi yapılmış, elde edilen veriler içerik analizi ile yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucunda son dönemde AB'nin sosyal politika konularına daha çok önem vermeye başladığı, bu gelişmede Lizbon Stratejisinin etkisinin önemli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda özellikle gelecek dönemlerde hem AB genelinde hem de üye ülkeler özelinde mevcut politikaların sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal refah ekseninde kurulmasının AB sosyal politika uygulamaları açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Lizbon Stratejisi, Sosyal Politika, Sosyal Refah.

A REVIEW ON THE IMPACT OF THE LISBON STRATEGY ON THE SOCIAL POLICIES OF THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT

Social policy practices are as important as ensuring the economic and monetary integration of the European Union (EU). Social policy is of great importance in terms of increasing the welfare level of the EU, ensuring social development and the balanced development of all members. In this context, with the developments in the field of social policy in recent years, social policy practices that emerged in the axis of social equality, social justice and social welfare throughout the EU have started to gain importance. The Lisbon Strategy has been the

starting point of an important period for the EU at the level of social policies, as in every field. The Lisbon Strategy has been an important guiding reference while setting the framework of the principles that should be applied by all actors of social policy in the EU. The aim of this study is to examine the effect of the Lisbon Strategy on the social policies of the EU from a multidimensional perspective. The study is important in terms of making sense of social policies at the EU level at the effective and developmental level and understanding future practices. In the study, in-depth literature analysis was made from primary sources, and the obtained data were interpreted with content analysis. As a result of the study, it has been determined that the EU has recently started to give more importance to social policy issues, and the effect of the Lisbon Strategy on this development is significant. As a result of the study, it has been concluded that the establishment of current policies on the axis of social equality, social justice and social welfare, both in the EU and in the member countries, is important for the EU social policy practices, especially in the future periods.

Key Words: European Union, Lisbon Strategy, Social Policy, Social Welfare.

GİRİŞ

Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması, Avrupa Birliği entegrasyon sürecinin önceliği olmuştur. Bununla birlikte son yıllarda, özellikle politika alanında yaşanan gelişmeler neticesinde, Avrupa Birliği'nin sosyal konulara da giderek daha fazla önem verdiği sonucu karşımıza çıkmaktadır. Ülkeler arasında küreselleşme, genişleme süreci ve refah uygulamalarındaki farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan baskı ortamına rağmen Avrupa devletlerinin sosyal etkinliklerini korumakta oldukları ifade edilebilir. Hükümet politikalarının sosyal eşitlik, sosyal adalet ve sosyal refahın daha iyi bir seviyeye çıkması için “*sosyal politika*” adı altında yeni bir devir başlattığı hususu da bu noktada belirtilebilir.

Sosyal politika alanındaki Avrupa Birliği faaliyetlerinin mevcut durumunun ve Lizbon Stratejisi'nin bu duruma etkisinin incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada ilk olarak, AB sosyal politikasının gelişim süreci kısaca ele alınmıştır. Sonrasında AB sosyal politikasının kavramı, aktörleri ve yöntemleri konularına değinilmiştir. Daha sonrasında çeşitli konulara ilişkin AB sosyal politikasının geleneksel alanları açıklanmaya çalışılmıştır. Bir sonraki başlık altında ise Lizbon Stratejisi bağlamında yeni sosyal politika gelişmeleri, özellikle Lizbon Stratejisi ve beraberinde getirmiş olduğu açık koordinasyon yöntemi gibi konular alt başlıklar halinde incelenmiştir. Son olarak ise Lizbon Stratejisi sonrasında AB sosyal politikasında meydana gelen değişim ve gelişmelere ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Sosyal politika alanında doğrudan AB yetkileri genişletilmese bile, ekonomik bütünleşmenin ilerlemesi, özellikle Ekonomik ve Parasal Birlik, rekabet kuralları, sermaye akışları ve hizmet serbestliği ulusal sosyal politikalar üzerinde etkili olmaktadır.

1. AB Sosyal Politikasının Gelişimi ve Kavramsal Boyutu

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmadan önce, Topluluğun sosyal boyutuyla ilgili tartışmaların olduğu dönemde, Fransa özellikle sosyal korumanın uyumlaştırılmasını AET'nin yetkileri arasına dâhil etmeye çalışıyordu. Bununla birlikte başta Almanya olmak üzere diğer ülkeler bu teklife karşı çıkmışlardır. Roma Antlaşması ile bir uzlaşma sürecine girilen dönemde, sosyal politika alanındaki yetkilerin üye devletlerde kaldığını söyleyebiliriz. Topluluğun hedefleri arasında ortak değerler ve devletin sosyal politikasının kritik rolü olarak bir “*Avrupa Sosyal Modeli*” oluşturma çabası yer almaktadır (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 296).

Avrupa sosyal politikası tarihinde yeni bir aşama, 2000 yılında Lizbon Stratejisi ve Açık Koordinasyon Yöntemi'nin getirilmesiyle başlamıştır. Lizbon Antlaşması, özellikle Temel Haklar Şartı'nın Avrupa birincil hukukuna dâhil edilmesi yoluyla, AB sosyal politikasının güçlendirilmesinde bir başka adımı işaret etmektedir. Tüm temel haklar, Temel Haklar Şartı'nda, altı ana başlık altında listelenmiştir. Bunlar, “*onur*”, “*özgürlük*”, “*eşitlik*”, “*dayanışma*”, “*vatandaşlık*” ve “*adalet*” olarak sıralanmıştır (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 298).

AB düzeyinde sosyal politika, ulusal düzeyden farklı olarak, esasında işgücü hareketliliği dâhil işgücünü, işçi haklarını, endüstriyel sağlık ve güvenliği ve toplumsal cinsiyet eşitliğini kapsamaktadır. Ulusal düzeyde sosyal politika ise, sosyal koruma ve gelirin yeniden dağıtımından meydana gelmektedir. AB düzeyinde sosyal politika anlayışının bu kendine özgü durumu, Avrupa bütünleşmesinin ve onun sosyal boyutunun gelişiminin bir sonucudur. Sosyal politika, endüstrileşmenin ve liberal kapitalist iktisat politikasının sebebiyet verdiği olumsuz durumların düzeltilmesine yönelik, kapitalizmi muhafaza edecek ve meydana getirdiği olumsuzlukları düzeltecek bir politika kapsamı olarak da ifade edilmiştir (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 298-299).

AB sosyal politikası genellikle Avrupa Topluluğu sosyal politikası ile eşanlamli olarak ele alınır. Bunun nedeni olarak ise, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun sosyal politikayla ilgili belirli hükümler içermesi gösterilebilir. Bu oluşumların, yalnızca dar bir kapsama sahip ve sektöre özgü oldukları ayrıca belirtilmiştir. Sosyal politika alanındaki başlıca yetkiler üye devletlerde bulunmaktadır. Bu nedenle üye devletlerin çeşitli politika alanlarını temsil eden bakanlardan oluşan Avrupa Birliği Konseyi, özellikle yasama sürecinde olmak üzere belirleyici bir rol oynamaktadır. Mevcut düzende çoğu sosyal politika konusu İstihdam, Sosyal Politika, Sağlık ve Tüketici İşleri Konseyi tarafından ele alınmaktadır. Bazı ilgili sosyal politika konuları ise Eğitim, Gençlik ve Kültür Şurası'nın kapsamına girmektedir. (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 299).

AET ile beraber “*Aktif Sosyal Politikalar Dönemi*” başlamış ve ekonomik bütünleşmenin desteklenmesi amacıyla sosyal politikalar uygulanmaya başlamıştır. Roma Antlaşması ise sosyal dayanışma ve sosyal uyum konularına vurgu yapmıştır. Daha sonra yine bu konu ile ilgili olarak, 1960 yılında oluşturulan Avrupa Sosyal Fonu sayesinde sosyal uyum çalışmaları devam etmiştir (Yazıcı, 2016, s.7). Avrupa sosyal politikasının

gelişmesinde Avrupa Toplulukları Adalet Divanı da önemli bir role sahiptir. Topluluk önlemlerinin yasallığını incelemek ve sağlamak, Adalet Divanı'nın ana görevini oluşturmaktadır. Divan bu görevi yerine getirirken, Topluluk hukukunun yeknesak yorumlanması ve uygulanmasıyla sosyal politika alanı da dâhil olmak üzere Topluluğun itici gücü rolünü üstlenmiştir (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 299-300). Avrupa ile örgütlü sivil toplum arasında bir köprü görevi gören Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (EESC), 1957 yılında Roma Antlaşması ile kurulmuştur. Komite, işverenler, çalışanlar ve diğerleri olmak üzere çıkar gruplarının temsil edildiği Komisyon ve Konsey için merkezi danışma organı olarak görev almaktadır (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 300).

AB düzeyinde üretim, finans ve gelir transferleri bu alandaki sınırlı AB yetkinliği ve çok sınırlı finansman kaynakları nedeniyle zorlukla uygulanabilmektedir. Bununla birlikte ulusal sosyal politikada, devlet müdahalesinin tüm yöntemleri kullanılabilir. Dolayısıyla ulusal sosyal politika büyük ölçüde maddi iken, AB sosyal politikası esas olarak düzenleyicidir denilebilir. Öncelikli olarak AB sosyal politikası esasında düzenlemeye dayanır ve üye devletler tarafından kendisine verilen sınırlı yetkilerle bağlıdır. İkinci olarak çeşitli eylem programları ve kararlar gibi siyasi kampanyalar, sosyal politika hedeflerini desteklemek için AB düzeyinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Son olarak bu alanda özellikle Avrupa Sosyal Fonu olmak üzere maddi bir AB sosyal politikası için bazı AB fonları mevcuttur (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 301).

AB'nin geleneksel sosyal politika alanları; işçilerin serbest dolaşımı, sosyal güvenlik koordinasyonu, çalışma koşulları, cinsiyet eşitliği ve eşit muamele gibi konulardan oluşmaktadır. Bunlarla birlikte, Avrupa İstihdam Stratejisi, sosyal içerme, emekli maaşları, sağlık, eğitim ve gençlik olmak üzere diğer birtakım politika alanları da bulunmaktadır.

2. Lizbon Stratejisi Bağlamında Yeni Sosyal Politika Gelişmeleri

Avrupa bütünleşmesinin derinleşme sürecinin, karşımıza iki aşamalı olarak çıktığı söylenebilir. Bu sürecin ilk aşamasını “*Avrupa Birliği Anayasal Antlaşması*” oluştururken, ikinci aşamasını ise “*Lizbon Antlaşması*” oluşturmaktadır. Onay sürecindeki birtakım sorunlar sebebiyle Avrupa Birliği Anayasal Antlaşması yürürlüğe girememiş, dolayısıyla Lizbon Antlaşması ortaya çıkmıştır (Baykal ve Göçmen, 2016, s.93).

Avrupa Birliği'nin geleceği konusunda “*daha derin ve geniş bir tartışma*” gereksiniminin sonucu olarak ortaya çıkan Avrupa Birliği Anayasal Antlaşması'nın değişiklik sürecine yönelik ilk oluşum, Nice Antlaşması'nın ekinde yer alan “*Birliğin Geleceği Hakkında Deklarasyon*” dur. Böylece Nice Antlaşması sayesinde, genişlemeye yardımcı olacak şekilde kurumsal değişiklikler tamamlanmıştır. AB ile üye devletler arasındaki yetki dağılımı, AB Temel Haklar Şartı'nın hukuki statüsü, kurucu antlaşmaların sadeleştirilmesi ve ulusal parlamentoların AB düzeyindeki rolleri gibi konular geride bırakılan sorular olarak sıralanmıştır. Perde arkasındaki temel ihtiyaç olarak ise, “*vatandaşlarına daha yakınlaştırmak için Birliğin ve kurumlarının*

demokratik meşruiyetini ve şeffaflığını iyileştirmek ve denetlemek” hususu ifade edilmiştir. (Baykal ve Göçmen, 2016, s.93-94).

Lizbon Stratejisi, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere “*üçgen*” olarak da isimlendirilen üç sütun üzerine inşa edilmiştir. Bu sütunların ekonomi ayağında, rekabetçi, dinamik ve bilgiye dayalı bir ekonomi olmak hedefi yatmaktadır. Sosyal olarak ise insan kaynaklarına yatırım yapan ve sosyal dışlanmayla mücadele eden çağdaş bir Avrupa sosyal modeli oluşturmak hedefi güdülmüştür. Son olarak çevresel sütun olarak ise doğal kaynakları dengeli kullanarak ekonomik büyümeyi sağlamak amaçlanmıştır (Selek Öz, Karagöz, 2015, s. 108).

Lizbon Stratejisi, sosyal politika konusu da dâhil olmak üzere AB’nin gelişiminde yeni bir dönem başlatmıştır. İstihdam, sosyal içerme ve emeklilik gibi bazı sosyal politika alanları, Avrupa entegrasyon tarihinde ilk kez AB’nin siyasi gündeminin en önemli konuları haline gelmiştir. Küresel rekabet karşısında AB’nin ekonomik hedefleriyle açıkça ilişkilendirilen bu durum, Birliğin bu alandaki yetkilerinin genişletilmesi, bir başka deyişle sosyal boyutunun herhangi bir şekilde artması ile ilgili olmamıştır. AB yeterliklerine sahip olmadan AB ekonomik hedeflerine ulaşmak için çözümü gereken ciddi ortak sosyal sorunların ikilemini çözmek için yeni “*Açık Koordinasyon Yöntemi (OMC)*” icat edilmiştir (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 306).

23-24 Mart 2000 tarihlerinde Lizbon’da toplanan Avrupa Konseyi, Birlik için 2010 yılına kadar yeni bir stratejik hedef üzerinde anlaşmaya varmıştır. Bu hedef, “*en rekabetçi ve Dünyada daha fazla ve daha iyi iş ve daha fazla sosyal uyum ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilen dinamik bilgiye dayalı ekonomi*” üzerine yoğunlaşmıştır (Akses, 2014, s.19).

Konsey ayrıca bu hedefe ulaşmak için birtakım hususları amaçlayan genel bir stratejinin de gerekliliğini belirtmiştir. Bu hususlar şu şekilde sıralanmıştır:

- “*Bilgi toplumu ve Ar-Ge’ye yönelik daha iyi politikalar ile rekabet edebilirlik ve yenilikçilik için yapısal reform sürecini hızlandırarak ve iç pazarı tamamlayarak bilgi temelli bir ekonomiye ve topluma geçişi hazırlamak,*
- *Avrupa sosyal modelini modernize etmek, insana yatırım yapmak ve sosyal dışlanmayla mücadele etmek,*
- *Uygun bir makroekonomik politika karışımı uygulayarak sağlıklı ekonomik görünümü ve elverişli büyüme beklentilerini sürdürmek.*” (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 306-307).

Lizbon Stratejisinin, bir başka açıdan bakıldığında, Avrupa Birliği’nin ekonomik ve sosyal yapısını yeniden şekillendirmeyi amaçladığı, bu nitelikte bir proje olma özelliğini haiz olduğu belirtilmiştir. Ekonomik, sosyal ve çevre alanlarında önemli reformların gerçekleştirilmesi, Lizbon Stratejisi ile öngörülmüştür. Avrupa Birliği nezdinde rekabetçi ve bilgiye dayalı ekonomiye geçilebilmesi için Lizbon Stratejisi kapsamında alınması gereken önlemler sayesinde tüm vatandaşlar özelinde bilgi toplumunun geliştirilmesi, Avrupa Araştırma Alanı’nın oluşumuna hız verilmesi, girişimcilik ve özellikle KOBİ’ler için iyi bir ortam yaratılması, etkin ve bütünleştirilmiş mali piyasanın oluşturulması için zemin hazırlanması ve bazı piyasa alanlarının

serbestleştirilmesi hedeflenmiştir. Ekonomik ve sosyal alanlarda alınacak önlemler ile birlikte, ayrıca üye devletlerin uygun makroekonomik politikaları uygulamaları ve yürütülen makroekonomik politikalar arasında uyumun ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına özen gösterilmesi hususları da amaçlar kapsamına dâhil edilmiştir (Akses, 2014, s.20-21).

3. Lizbon Sonrası AB Sosyal Politikası

Lizbon Stratejisi ile AB'nin oluşan yeni dünya düzenine karşı ekonomisini yeniden yapılandırma gayreti içerisinde girmesi ve Birliğin ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirme çabası içerisinde olması, rekabet gücünün artırılması gerekliliğinden bahisle, bu yönde girişimlerde bulunulması önemli bir başlangıç olarak ifade edilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, Lizbon Stratejisi ile belirlenen hedeflere Avrupa Birliği'nce tam olarak ulaşılamamış olduğu belirtilse de, Lizbon Stratejisi'nin Birlik açısından önemli bir mihenk taşı olduğu ayrıca dile getirilmiştir (Akses, 2014, s.29).

Lizbon Stratejisi ile AB'nin değerleri ve hedefleri ile ilgili konuların muntazam bir şekilde belirlendiği söylenebilir. “*İnsan onuruna saygı*”, “*özgürlük*”, “*demokrasi*”, “*eşitlik*”, “*hukukun üstünlüğü*” ve “*insan haklarına saygı*” gibi kavramlar değerler kapsamında ele alınmaktadır. Bu değerlerin; çoğulculuğun esas alındığı, ayrımcılığın yapılmadığı, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplulukta, üye devletler için ortak olduğu, Antlaşma ile güvence altına alınmıştır. Birliğin temel hedefi olarak ise, “*barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileri götürmek*” hususu belirtilebilir. Bununla birlikte AB'nin diğer hedefleri olarak; vatandaşlarına özgürlük, güvenlik ve adalet alanı sunması, bir iç pazar kurarak rekabet edebilirliği yüksek derecede sosyal pazar ekonomisine dayanacak şekilde Avrupa'nın sürdürülebilir kalkınması için çalışması, para birimi Avro olacak şekilde bir ekonomik ve parasal bütünlük kurması ve dış dünya ile olan münasebetlerinde kendisinin ve vatandaşlarının değer ve çıkarlarını savunup desteklemesi hususları ifade edilmiştir (Baykal ve Göçmen, 2008, s.746).

Birliğin vatandaşlarına yönelik iç sınırların olmadığı tek pazar altında özgürlük, güvenlik ve adalet sağlanacağı belirtilmiştir. “*Tek Pazar*” fikriyatı AB'nin entegrasyon sürecinin önem teşkil eden bir ögesi konumunda olmuştur. Ayrıca, Birliğin sosyal dışlama ve ayrımcılığa maruz kalanlara yönelik düzenlemelere yer vermesi de değinilmesi de antlaşma metnindeki bir başka yenilik olarak karşımıza çıkar. Birliğin bünyesinde barındırdığı farklı kültür ve dillere saygı duyulmasının gerekliliği ve bu çerçevede Avrupa'nın kültürel mirasının korunması ve geliştirilmesi adına gayret gösterilmesinin önemi bir başka değişiklik olarak yer almıştır. Bu bağlamda, Birliğin de antlaşmalardaki yetki kurallarına ve de özellikle “*sınırlı yetki prensibine*” saygılı davranacağına dair ifadeler birçok açıdan önem arz etmektedir (Güneş, 2008, s.746).

Avrupa entegrasyonunun başlangıcından itibaren AB sosyal politikasının ekonomik hedeflere tabi olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte AB'nin politika oluştururken, piyasa özgürlüğünün ekonomik başarı için gerekli olduğu şeklindeki argümanı kabul ediyor olduğu hususu da ayrıca belirtilmiştir. Ancak bu durum, Lizbon

Stratejisi ile önemli ölçüde değişmemiştir. Küresel rekabet karşısında ekonomik bütünleşmenin derinleşmesi, sosyal politika hedeflerinin rolünün artmasına yol açsa da, bunlar hâlâ esas olarak üretici güçler olarak görülmektedir. AB'nin ekonomik yeterlilikleri daha da artarken, AB ekonomi politikası ile sosyal politika arasındaki “*anayasal asimetri*” devam etmektedir. Bununla birlikte, AB ekonomi politikası ile sosyal politika arasındaki anayasal asimetrinin değişip değişmeyeceği veya değişmesi gerektiği tartışmalara konu olmuştur. Ancak daha sonra OMC çerçevesinde yürütülen Ulusal Eylem Planları ile birlikte bu asimetrinin azaltılması konusunda daha yoğun bir tartışma başlamıştır. Bu tartışma, AB'nin sosyal politikasının konusuna ve kapsamına çok farklı yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Bu tartışma genel hatlarıyla şu şekildedir (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 316-318):

- Sosyal politika, ekonomi politikasının sosyal boyutu kategorilerinde ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme ve yenilikçi bir Avrupa ekonomisi inşa etme hedefleri en yüksek öncelik olarak kabul edilirken, refah devleti, hem Avrupa düzeyinde hem de üye devletler düzeyinde, küresel olarak rekabetçi bir dünya yaratma yönünde ne kadar ilerlettiği veya engellediği açısından incelenmektedir.
- AB'nin sosyal politikası, yalnızca üye ülke vatandaşlarının çalışan, öğrenci, turist veya hasta hareketliliği ile ilgili olarak gerekli olan uyumlaştırılmış çözümleri kabul etme ve koordine etme kategorilerinde ele alınmaktadır. Bu politikanın, en çok teknik ve yasal düzeyi ilgilendirdiği ve uyumlaştırılmış konuları ele aldığı oldukça açıktır.
- Sosyal politika, Avrupa entegrasyonunun çalışma koşullarındaki değişiklikler ve üye ülkelerin refahı üzerindeki etkisi kategorilerinde ele alınmaktadır. Tartışmanın bu itici gücü, Avrupa entegrasyonunun sosyal boyutu olarak adlandırılabilir.
- Sosyal politika, hem siyasi ve ekonomik hem de sosyal alanlarda AB politikasının dengeli ve bütünleyici bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Çünkü ortak bir Avrupa inşa etmek, Avrupa siyasi hedeflerinin kabulünü, üye ülkelerde ekonomik büyümeyi ve bu ülkelerin toplumlarındaki ortak sosyal zorluk ve sorunların yarısını karşılamayı gerektirmektedir. Farklı yaşam koşullarına rağmen, bu sorunlar ve zorlukların benzer olduğu vurgulanmıştır.
- Sosyal politika, geleceğin zorlukları ve küreselleşme ile ilgili olarak Avrupa'nın karşı karşıya olduğu sorunlar ve hedefler kategorilerinde ele alınmaktadır.
- Tartışmanın belirli bir kısmı, Avrupa refah devletinin konusunun ne olması gerektiğine değil, karar verme için hangi düzeyin uygun olduğu sorusuna odaklanmaktadır. Bu düzey, ulusal mı yoksa uluslararası mı olmalıdır sorusu cevap aramaktadır. Öne sürülen bir görüşe göre, para politikası, sermaye ve ürün akışlarına ilişkin düzenlemeler gibi ekonomi politikasının önemli unsurları AB düzeyinde bulunduğu, maliye politikasını ve işgücü piyasası politikasını üye devletlere bırakmak aşırı maliyetli sonuçlara neden olacaktır. Uluslararası yetkinliklerin güçlendirilmesi lehine olan argümanlar, Lizbon Stratejisi ile uyumlu olarak Avrupa ülkelerinin ekonomilerini hareketlendirmek için yapısal ve makroekonomik reformların gerçekleştirilmesinin temel bir anlamı olduğunun vurgulandığı ekonomik çevrelerde de ileri sürülmektedir. Bununla birlikte bu hususun, AB düzeyinde daha hızlı ve daha etkili bir şekilde yapılabileceği ayrıca belirtilmiştir.

- AB'nin maliye ve sosyal politika alanındaki yetkilerinin genişletilmesi tartışmasına, belirlenen hedeflere ulaşmak için kullanılan yöntemlerin yeterliliği tartışması eşlik etmektedir. Lizbon (OMC) yönteminin, AB sosyal politikasının tartışmasız en kapsamlı vizyonunu uygulamak ve AB'nin sosyal politikaya şimdiye kadarki en büyük ilerlemesini sağlamak görevine eşit olup olmadığı konusunda gerçekten tartışılması gereken bir sorun bulunduğu ifade edilmiştir.

Yukarıda belirtilen tartışmaya ilişkin, Avrupa sosyal politikası hakkında, odaklandığı konuyu anlamının tamamen farklı olduğunun ve ayrıca belirtilen hedeflerinin çoğu zaman tamamen farklı olduğunun ve yöntemlerinin yetersiz olduğunun farkına varılabileceği sonucu çıkarılmıştır. Sosyal politikanın, siyasi veya ekonomik olmak üzere diğer hedeflere ulaşmak için bir araç veya insanları etkileyecek geleceğin diğer hedeflerini ve zorluklarını besleyen özerk bir hedef olabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, AB düzeyindeki tartışmalarda sosyal politikaya atanan hedefler ne olursa olsun, eleştirel bir bakış açısının hâkim olduğu ayrıca vurgulanmıştır (Golinowska, Hengstenberg ve Żukowski, 2009, s. 318).

DEĞERLENDİRME

Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun sosyal boyutuyla ilgili tartışmalarına ilişkin bir uzlaşma sürecine girilen dönemde, sosyal politika alanındaki yetkilerin üye devletlerde kaldığını söyleyebiliriz. Topluluğun hedefleri arasında ortak değerler ve devletin sosyal politikasının kritik rolü olarak bir "*Avrupa Sosyal Modeli*" oluşturma çabası yer almaktadır. Bununla birlikte, Avrupa sosyal politikası tarihinde yeni bir aşama, 2000 yılında Lizbon Stratejisi ve Açık Koordinasyon Yöntemi'nin getirilmesiyle başlamıştır. Lizbon Antlaşması, özellikle Temel Haklar Şartı'nın Avrupa birincil hukukuna dâhil edilmesi yoluyla, AB sosyal politikasının güçlendirilmesinde bir başka adım olarak ifade edilmektedir. Sosyal politika, endüstrileşmenin ve liberal kapitalist iktisat politikasının sebebiyet verdiği olumsuz durumların düzeltilmesine yönelik, kapitalizmi muhafaza edecek ve meydana getirdiği olumsuzlukları düzeltecek bir politika kapsamı olarak belirtilmiştir.

Sosyal politika alanındaki başlıca yetkiler üye devletlerde bulunmaktadır. Bu nedenle üye devletlerin çeşitli politika alanlarını temsil eden bakanlardan oluşan Avrupa Birliği Konseyi, özellikle yasama sürecinde olmak üzere belirleyici bir rol oynamaktadır. Mevcut düzende çoğu sosyal politika konusu İstihdam, Sosyal Politika, Sağlık ve Tüketici İşleri Konseyi tarafından ele alınmaktadır. Bazı ilgili sosyal politika konuları ise Eğitim, Gençlik ve Kültür Şurası'nın kapsamına girmektedir.

AB'nin ana ve geleneksel sosyal politika alanları; işçilerin serbest dolaşımı, sosyal güvenlik koordinasyonu, çalışma koşulları, cinsiyet eşitliği ve eşit muamele gibi konulardan oluşmaktadır. Bunlarla birlikte, Avrupa İstihdam Stratejisi, sosyal içerme, emekli maaşları, sağlık, eğitim ve gençlik olmak üzere diğer birtakım politika alanları da mevcuttur.

23-24 Mart 2000 tarihlerinde Lizbon'da toplanan Avrupa Konseyi, Birlik için 2010 yılına kadar yeni bir stratejik hedef üzerinde anlaşmaya varmıştır. Bu hedef, "*en rekabetçi ve Dünyada daha fazla ve daha iyi iş ve daha fazla*

sosyal uyum ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilen dinamik bilgiye dayalı ekonomi” üzerine yoğunlaşmıştır.

Lizbon Stratejisi, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere “üçgen” olarak da isimlendirilen üç sütun üzerine inşa edilmiştir. Bu sütunların ekonomi ayağında, rekabetçi, dinamik ve bilgiye dayalı bir ekonomi olmak hedefi yatmaktadır. Sosyal olarak ise insan kaynaklarına yatırım yapan ve sosyal dışlanmayla mücadele eden çağdaş bir Avrupa sosyal modeli oluşturmak hedefi güdülmüştür. Son olarak çevresel sütun olarak ise doğal kaynakları dengeli kullanarak ekonomik büyümeyi sağlamak amaçlanmıştır.

Lizbon Stratejisi ile AB’nin değerleri ve hedefleri ile ilgili konuların muntazam bir şekilde belirlendiği söylenebilir. “*İnsan onuruna saygı*”, “*özgürlük*”, “*demokrasi*”, “*eşitlik*”, “*hukukun üstünlüğü*” ve “*insan haklarına saygı*” gibi kavramlar değerler kapsamında ele alınmaktadır. Bu değerlerin; çoğulculuğun esas alındığı, ayrımcılığın yapılmadığı, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplulukta, üye devletler için ortak olduğu, Antlaşma ile güvence altına alınmıştır. Birliğin temel hedefi olarak ise, “*barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileri götürmek*” hususu belirtilebilir. Birliğin vatandaşlarına yönelik iç sınırların olmadığı tek pazar altında özgürlük, güvenlik ve adalet sağlanacağı belirtilmiştir. “*Tek Pazar*” fikriyatı AB’nin entegrasyon sürecinin önem teşkil eden bir ögesi konumunda olmuştur.

Avrupa sosyal politikası hakkında, odaklandığı konuyu anlamının tamamen farklı olduğunun ve ayrıca belirtilen hedeflerinin çoğu zaman tamamen farklı olduğunun ve yöntemlerinin yetersiz olduğunun farkına varılabileceği sonucu çıkarılmıştır. Sosyal politikanın, siyasi veya ekonomik olmak üzere diğer hedeflere ulaşmak için bir araç veya insanları etkileyecek geleceğin diğer hedeflerini ve zorluklarını besleyen özerk bir hedef olabileceği ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akses, S. (2014). Avrupa 2020 Stratejisi. *İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları*, Yayın No: 269, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Altınsoy, H. (2019). Türkiye’de Uygulanan Sosyal İçerme Politikalarının AB Üyesi Ülkeler ile Mukayeseli Değerlendirilmesi. *Kamu-İş Dergisi*, 14(4), 37-68.
- Baykal, S., & Göçmen, İ. (2016). Avrupa Bütünleşmesi: 1993 Sonrası. Ed: Belgin Akçay, İlke Göçmen, *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, 3. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Baykal, S., & Göçmen, İ. (2016). *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*. 1. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Golinowska, S., Hengstenberg, P. & Żukowski, M. (2009). *Diversity and Commonality in European Social Policies: The Forging of a European Social Model*, Warszawa: Friedrich-Ebert-Stiftung and Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Güneş, A.M. (2008). Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), 739-772.
- İnan, A. (2005). Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri. *Bankacılar Dergisi*, S. 52, 67-86.
- Oktay Yılmaz, B. (2017). Lizbon Stratejisinden Avrupa 2020 Stratejisine Avrupa Birliği’nin Toplumsal Cinsiyet Politikaları Nerede Duruyor?. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(54), 192-213.
- Selek Öz, C., & Karagöz, S. (2015). “Avrupa 2020 Hedeflerinin Avrupa İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, ss. 99-122.

Yazıcı A.M. (2016). Avrupa Birliği'nin Sosyal Politikasının Gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına Uyumu. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, S. 44, 1-22.

Yazıcı, İ.G. (2018). Lizbon Stratejisi ve Avrupa 2020 Hedeflerinde Bölgesel Kalkınma ve Sosyal Politikalar., *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 436-451.

TÜRKİYE'DE BALTİK ÜLKELERİ ALANINDA YAZILMIŞ TEZLERİN SİSTEMATİK DERLEMESİ: 1996 - 2022

Öğr. Gör. Dr. Zeynep ÇİMEN
Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
ORCID: 0000-0003-0959-5314
Dr. Öğr. Üyesi Didem KUTLU
Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
ORCID: 0000-0003-3354-202

ÖZET

1980'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan liberal politikalar, küresel ekonomide entegrasyonları ve büyümeyi hızlandırmıştır. Küresel rekabetin giderek arttığı bir ortamda ülkeler küresel ekonomi içerisinde var olmak, yeni pazarlara ulaşmak, istikrarlı bir ticari performans ve ekonomik büyüme için ticari ilişki içerisinde olduğu ülkelerde çeşitliliğe yönelmektedirler. Yaşanan ekonomik, siyasi ve sağlık krizleri ülkelerin dış ticaret gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Ülkeler bu krizlerden çok fazla olumsuz etkilenmemek için ticari ilişki içerisinde olduğu ülkelerde çeşitliliğe yönelmektedirler. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 1991'de dağılmasıyla Baltık Denizi çevresinde yer alan ülkeler jeopolitik gelişmelere cevap verebilmek ve aralarında iş birliğini sağlamak amacıyla 5-6 Mart 1992 tarihlerinde Baltık Denizi Devletleri Konseyi (CBSS)'ni kurmuşlardır. CBSS üyeleri Estonya, Letonya, Litvanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Almanya, Polonya ve Avrupa Komisyonu'dur. Rusya, 17 Mayıs 2022'de üyelikten çıkmıştır. Bu ülkeler kumanda ekonomisinden piyasaya ekonomisine geçişe yönelmişlerdir. Böylece Baltık ülkeleri küresel ekonomi ile bütünleşmeye başlamış ve küresel ekonominin büyümesinde etkili olmaya başlamışlardır. Bu çalışmada Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nde Baltık Ülkeleri ile ilgili yapılan tez çalışmaları incelenmiş ve toplam 30 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Çalışma yıl, üniversite, enstitü, anabilim dalı, özgün dil, danışman unvanı, konu ve yöntem kıstasları esas alınarak belge incelemesi ve sistematik derlemeye dayalı, nitel bir araştırma özelliğine sahiptir. Baltık ülkeleri ile ilgili yapılan çalışma bulgularının ilgili alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baltık Ülkeleri, Dış Ticaret, Ekonomi.

A SYSTEMATIC COLLECTION OF THESIS WRITTEN IN THE FIELD OF THE BALTIC COUNTRIES IN TURKEY: 1996 - 2022

ABSTRACT

Liberal policies that emerged from the mid-1980s accelerated integration and growth in the global economy. In an environment where global competition is increasing, countries tend to diversify in the countries with which they have commercial relations in order to exist in the global economy, to reach new markets, to achieve a stable commercial performance and economic growth. The economic, political and health crises experienced adversely affect the foreign trade revenues of the countries. In order not to be adversely affected by these crises, countries

tend to diversify in the countries with which they have commercial relations. With the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics in 1991, the countries around the Baltic Sea established the Baltic Sea States Council (CBSS) on March 5-6, 1992 in order to respond to geopolitical developments and to ensure cooperation between them. CBSS members are Estonia, Latvia, Lithuania, Sweden, Norway, Denmark, Finland, Iceland, Germany, Poland and the European Commission. Russia left its membership on May 17, 2022. These countries have moved from a command economy to a market economy. Thus, the Baltic countries began to integrate with the global economy and began to be effective in the growth of the global economy. In this study, the thesis studies on the Baltic Countries in the Thesis Center of the Council of Higher Education were examined and a total of 30 theses were reached. It has a qualitative research feature based on document review and systematic compilation based on years, university, institute, department, original language, title of consultant, subject and method criteria. It is thought that the findings of the studies on the Baltic countries will contribute to the related literature.

Key words: Baltic States, Foreign Trade, Economy.

GİRİŞ

Baltık ülkeleri ifadesi önceleri sadece Estonya, Letonya ve Litvanya için kullanılan bir ifadeyken günümüzde zaman zaman Baltık Denizi Devletleri Konseyi'ni kastetmek maksadıyla da kullanılmaktadır (Balci, 2022, s. 11-12). Tarihsel geçmişlerinde Danimarka, İsveç, Polonya, Prusya'nın egemenliklerinde kalan Baltık ülkeleri en son II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin egemenliğine girmiş olup, SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla da bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Bulut, 2017, s. 53-54; Tulun, 2016, s. 1). Ancak Rus askerleri bölgeyi tamamen 1994 yılı sonunda terk etmiştir (Türkeş, 2021, s. 19). Baltık Denizi'ne kıyısı olan Baltık ülkeleri coğrafi ve tarihsel açıdan benzerlik göstermenin yanı sıra yüzölçümü, ekonomik ve demografik bakımdan da büyük benzerlik göstermektedirler. SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Baltık ülkeleri sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecine girmişlerdir. Demokratikleşme, mülkiyet hakları, rekabet, bankacılık vb. birçok alanda önemli adımlar atmışlardır (Aliu, Aliu & Çılgınoğlu, 2021, s. 746). Böylece Baltık ülkeleri küresel ekonomi ile bütünleşmeye başlamış ve küresel ekonominin büyümesinde etkili olmaya başlamışlardır. SSCB'nin yıkılması uluslararası sistemin iki kutuplu süper güçler dengesinin yıkılmasına ve tek kutuplu bir sisteme dönüşmesine neden olmuş olup Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin geniş bir coğrafyaya yayılan Sovyetlere gücünü hissettirmesine sebep olmuştur. Avrupa Birliği (AB), ABD ile bu kutuplardan biri olmak için entegrasyon ve genişleme politikalarına yönelmiştir. AB'nin genişleme politikası bölgesel çapta olsa da küresel sistemin dengelerini etkilemiştir (Demirtaş, 2020, s. 1). Yüzünü batıya çeviren Baltık ülkelerinden Finlandiya ve İsveç 1995'te; Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya 2004'te AB'ye üye olmuşlardır (Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Kuzey Avrupa bölgesinde yer alan Baltık ülkeleri Avrupa kültürüne kolay uyum sağlamışlardır (Bulut, 2017, s. 53). Ayrıca Baltık ülkeleri, tarihi geçmişleri nedeniyle Rusya'dan gelebilecek tehditleri dengelemek için NATO ve AB'ye üye olmayı tercih etmişlerdir (Kaya, 2022).

Şekil 1’de görüldüğü üzere Baltık Denizi çevresinde yer alan Baltık ülkeleri, jeopolitik güç oluşturmak amacıyla 5-6 Mart 1992 tarihlerinde Baltık Denizi Devletleri Konseyi (CBSS)’ni kurmuşlardır. CBSS üyeleri Estonya, Letonya, Litvanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Almanya, Polonya ve Avrupa Komisyonu'dur. İki yılda bir Baltık Denizi Devletleri Zirvesi ve CBSS Bakanlar Konferansı düzenlenmektedir. Zirvelere üye ülkelerin Hükümet ve Devlet Başkanları, Bakanlar Konferansı’na Dışişleri Bakanları katılmakta olup her iki toplantıya AB Komisyonu’ndan üst düzey temsilciler de katılmaktadırlar (Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Balt%C4%B1k_devletleri#/media/Dosya:Balt%C4%B1k_denizi.png

Baltık ülkeleri, Rusya'ya bağlı olup Rusya ile kara bağlantısı bulunmayan Kaliningrad Bölgesi ile Rusya arasında yer almaktadır. Eski bir SSCB ülkesi olan Ukrayna'nın, Batı'ya yönelişi Rusya'yı çok rahatsız etmiştir (Baharçipek ve Ağır, 2015, s. 29). Rusya'nın, Ukrayna toprakları içinde yer alan Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni 2014 yılında işgal etmesiyle başlayan iki ülke arasındaki gerilim, 24 Şubat 2022 tarihinde Rus ordusunun Ukrayna'yı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Gelişmeler bölge ülkelerinde, Avrupa ülkelerinde ve Dünyada endişe ile takip edilmektedir ve süreç Kırım'ın Rusya'ya katılmasıyla neticelenmiştir (Süpürgeci, 2022). AB, 5 Mart 2022'de CBSS üyesi ülkelerle Rusya ve Belarus'un CBSS'deki faaliyetlerinin askıya alınması konusunda anlaşığı duyurmuştur (Euronews, 2022). Rusya, 17 Mayıs 2022'de üyelikten çıkmıştır (Timkiv, 2022).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi başta Rusya ile yakın ilişkiler içinde olan ülkeler olmak üzere tüm dünyada askeri, siyasi ve ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Putin hükümeti, ABD ve Avrupa'nın yön verdiği liberal

politikaların tercih edildiği ABD, Çin ve Hindistan'ın etkin olduğu küresel düzene karşı çıkmaktadır (Özsoy, 2022, s. 549-552).

10. TÜRKİYE VE BALTİK ÜLKELERİ TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'in Baltık ülkeleri ile ilişkileri 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla başlamıştır (Bulut, 2017, s. 56). Bağımsızlıklarını kazanan Baltık ülkeleri serbest piyasa ekonomisini benimseyerek küresel ekonomiye entegre olmaya çalışmışlardır. Bu şekilde ülkeler küresel piyasalarda var olmaya çalışmakta, yeni piyasalar girerek sürdürülebilir bir büyüme hızına ulaşabilmek için farklı ülkelerle ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar (Bashimov, 2020, s. 46).

Türkiye, Haziran 1998'de Letonya ile Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalayarak aralarında tercihli ticari ilişkileri başlatmış olup ihracatını ülke ve ürün grubu olarak çeşitlendirmeyi hedeflemiştir (TBMM, 1999). Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla Baltık ülkelerinden Estonya ve Letonya'nın Rusya'dan çelik sektöründen ithalatı azalırken Türkiye'den talebi artmıştır (Yeşilyurt, 2022). Baltık ülkelerinden Litvanya, Letonya ve Estonya'ya göre nüfus ve ekonomik olarak daha büyüktür. Türkiye, öncelikle otomotiv, tekstil, mücevherat, tütün ve kimyasal ürün ihracatı yaptığı Litvanya ile arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla 2020 yılında ekonomik iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Litvanya'ya yaş meyve sebze, kuru yemiş, şekerli ve çikolatalı ürünler, traktör ve ev tekstili gibi ürünlerde de daha fazla ihracat yapma potansiyeli söz konusudur (Türk, 2021). 2020 yılında Ticaret Bakanı olan Ruhsar Pekcan, müteahhitlik sektöründe dünyada ikinci sırada olan Türkiye'nin Litvanya'da birçok altyapı, Viking Train, Vilnius Havaalanının yenilenmesi projesinde, liman ve Baltık Demiryolu Projelerinde, Türk müteahhitlik firmalarının, Litvanyalı firmalarla iş birliği içinde başarılı olacaklarını öngörmektedir. Ayrıca Litvanya'nın Baltık ülkelerine ulaşmak için "hub, giriş kapısı" olarak görülebileceğini ifade etmiştir (UTİKAD, 2020).

Küresel etkiye sahip olan Covid-19 salgını sonrası azalan küresel ticaretin etkisiyle ortaya çıkan ihracat kaybını hızlıca arttırabilmek için Türkiye Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO), "Baltık Ülkeleri Pazarı ve Ticaret İmkanları" başlıklı bir seminer düzenlemiştir. Seminerde Estonya, Letonya ve Litvanya'daki durum ortaya konmuş; küresel salgın sonrası iş birliği fırsatları ve işletmelerin Baltık pazarına girişte dikkat etmesi gereken konular değerlendirilmiştir. Ayrıca AB ülkelerine ihracat yapan firmalara Baltık ülkelerinin bu pazara hemen ulaşım imkânı sağlıyor olması sebebiyle Türk firmalara Baltık ülkelerinde ofis açmaları şiddetle tavsiye edilmiştir (BTSO, 2020). Türkiye'nin Baltık ülkeleri Litvanya, Letonya ve Estonya ile olan ticaret hacmi, gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler sayesinde 2020, 2021 yıllarında %60 artış göstererek 2021 yılında 1 milyar 750 milyon dolara yükselmiş ve tüm zamanların rekorunu kırmıştır. Turizm destinasyonunda Baltık ülkelerinin bir numaralı ülkesi olan Türkiye, Baltık ülkelerine başta tekstil, mücevherat, gıda ürünleri ve demir-çelik ürünleri olmak üzere çok farklı ürün grubundan ihracat gerçekleştirirken, genellikle üretimde ara madde olarak kullanılan hurda metal ve buğday gibi ürünleri ithal etmektedir (Gümrük TV, 2022). 1985 yılında

kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 2014 yılında yeniden yapılandırılmış olup Türk özel sektörünün ekonomik ilişkilerini yönetmektedir. DEİK, Türkiye'nin salgın sonrası ticaret hacmini arttırmak için Ocak 2021'de Kayseri'de Türkiye-Letonya İş Konseyi Baltık Ülkeleri İş Fırsatları-Letonya-Kayseri İş Dünyası İle Buluşma başlıklı bir oturum düzenlemiştir (DEİK, 2021).

Trademap veri tabanından alınan 2021 yılı verilerine göre dünya ihracatında Türkiye 30., Litvanya 60., Estonya 73., Letonya 75. sırada yer alırken; dünya ithalatında Türkiye 23., Litvanya 60., Estonya 74., Letonya 77. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ihracatında Litvanya 80., Letonya 104. ve Estonya 113. sırada; Türkiye'nin ithalatında ise Litvanya 56., Letonya 76. ve Estonya 77. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin hem ihracatında hem de ithalatında Litvanya ilk sırada yer alan Baltık ülkesidir. Türkiye'nin Litvanya'ya ihracatında ilk üç sırada olan ürünler “demir veya çelikten eşyalar”, “makinelere, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları” ve “plastikler ve bunlardan eşyalar”; ithalatında ise “demir ve çelik”, “mobilya; yatak takımları, şilteler, şilte destekleri, minderler ve benzeri doldurulmuş mefruşat; ...”, “elektrikli makine ve teçhizat ve bunların parçaları; ses kaydediciler ve çoğaltıcılar, televizyon ...” yer almaktadır. Türkiye'nin Letonya'ya ihracatında ilk üç sırada “demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların parça ve aksesuarları”, “demir ve çelik”, “makinelere, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları”; ithalatında ise “demir ve çelik”, “ahşap ve ahşap ürünler; odun kömürü” ve “adi metalden çeşitli eşya” yer almaktadır. Türkiye'nin Estonya'ya ihracatında ilk üç sırada “gemiler, tekneler ve yüzen yapılar”, “demir veya çelikten eşyalar” ve “makinelere, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları”; ithalatında ise “demir ve çelik”, “elektrikli makine ve teçhizat ve bunların parçaları; ses kaydediciler ve çoğaltıcılar, televizyon ...” ve “ahşap ve ahşap ürünler; odun kömürü” yer almaktadır. Türkiye'nin Litvanya, Letonya ve Estonya'ya ile dış ticaretinde “demir ve çelik” ilk üçte yer alan bir üründür (Trademap, 2023).

2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde araştırmanın temel ve tamamlayıcı sorunsallarına cevaplamaya yönelik analiz sonuçları değerlendirilmektedir.

Tablo 1. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Yıllar İtibariyle Dağılımları

Yıl	Tez	Yıl	Tez	Yıl	Tez
1996	1	2006	2	2016	1
1997	-	2007	1	2017	1
1998	1	2008	1	2018	3
1999	-	2009	1	2019	3
2000	-	2010	1	2020	1
2001	-	2011	1	2021	2
2002	1	2012	1	2022	2
2003	-	2013	2		
2004	1	2014	1		
2005	1	2015	1		

Kaynak: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanında Baltık Ülkeleri ile ilgili toplam 30 tez çalışması yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde Türkiye’de ilk tezin 1996 yılında yapıldığı görülmektedir. Konu 1996 yılında yapılan 1 tez çalışması ile literatüre girmiştir. 1999, 2000, 2001 ve 2003 yıllarında hiç tez çalışması yapılmamıştır. Ancak 2004-2017 yılları arasında her yıl konu ile ilgili tez çalışması yapılmış olup 2006 ve 2013 yıllarında 2 adet tez çalışması tamamlanmıştır. Baltık ülkeleri ile ilgili en fazla tez çalışmasının üçer adet olmak üzere 2018 ve 2019 yıllarında yapılmış olduğu görülmektedir. 2018 yılından sonra görülen bu artışın 2020 yılında 1 adete düşüşü, Aralık 2019’da Çin’in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan ve Mart 2020’de Türkiye’de görülen Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında getirilen kısıtlama tedbirleri ile açıklanabilir.

Tablo 2. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Tez Sayısı	Üniversite	Tez Sayısı
Akdeniz	2	İzmir Kâtip Çelebi	1
Ankara	2	İnönü	1
Ankara Yıldırım Beyazıt	1	İstanbul	4
Bahçeşehir	1	KaradenizTeknik	1
Dokuz Eylül	1	Kocaeli	1
Ege	1	Marmara	4
Eskişehir Osmangazi	1	Milli Savunma	1
Galatasaray	1	Orta Doğu Teknik	1
Gazi	1	Süleyman Demirel	1
Harp Akademileri Komutanlığı	1	Trakya	1
Hacettepe	1	Yeditepe	1
Toplam			30

Kaynak: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Tablo 2, Türkiye’de yıllar itibariyle Baltık Ülkeleri ile ilgili hazırlanan tez çalışmalarının üniversitelere göre dağılımını göstermektedir. Toplam 22 üniversite tarafından hazırlanan 30 tez çalışmasında, en fazla tezin İstanbul Üniversitesi (4 adet) ve Marmara Üniversitesi (4 adet) tarafından yapıldığı görülmektedir. İkinci sırada Akdeniz Üniversitesi (2 adet) ve Ankara Üniversitesi (2 adet) gelmektedir. Geriye kalan 18 üniversitede 1 adet tez çalışması yapılmıştır.

Tablo 3. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Tez Sayısı
Sosyal Bilimler Enstitüsü	24
AB Enstitüsü	2
Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü	1
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü	1
Güzel Sanatlar Enstitüsü	1
Fen Bilimleri Enstitüsü	1
Toplam	30

Kaynak: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Tablo 3, Baltık Ülkeleri ile ilgili hazırlanan tezlerin enstitülere göre dağılımını göstermekte olup en fazla tez çalışması Sosyal Bilimler Enstitüsü (24 adet) tarafından yapılmıştır. Geriye kalan 6 adet tez çalışmasından 2’si

AB Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır. Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Güzel Sanatlar Enstitüsü ve Fen Bilimleri Enstitüleri tarafından 1'er adet tez yapılmıştır.

Tablo 4. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Ana Bilim Dalına Göre Dağılımları

Anabilim Dalı	Tez Sayısı
AB ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler	1
Ekonomteri	1
İktisat	3
İşletme	1
İşletme (İngilizce)	1
Jeoloji	1
Kamu Yönetimi	1
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	1
Strateji ve Stratejik Araştırmalar	1
Strateji ve Güvenlik Araştırmaları	1
Seramik	1
Tarih	3
Turizm İşletmeciliği	1
Uluslararası İlişkiler	10
Ana Bilim Dalı Yazılmamış	2
Toplam	30

Kaynak: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Tablo 4, Baltık Ülkeleri ile ilgili yapılan tez çalışmalarının anabilim dalı bazında dağılımlarını göstermektedir. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 10 adet tez çalışması ile birinci sırada yer alırken ikinci sırada üçer adet tez çalışması ile iktisat ve tarih anabilim dalları yer almaktadır. Tablo 4'te yer gösterilen diğer ana bilim dallarında 1'er adet tez çalışması yapılmıştır. Ayrıca 2 tez çalışmasında ana bilim dalı yazılmamış olup Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanı üzerinden yayınlanma izni bulunmamaktadır.

Tablo 5. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Özgün Dillerine Göre Dağılımları

Dil	Tez Sayısı
Türkçe	23
İngilizce	6
Fransızca	1
Toplam	30

Kaynak: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Tablo 5, Baltık Ülkeleri ile ilgili hazırlanan tezlerin dil olarak dağılımını göstermektedir. Hazırlanan tezlerin 23 adeti Türkçe, 6 adeti İngilizce ve 1 adeti Fransızca dilinde yazılmıştır.

Tablo 6. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımları

Danışman Unvanı	Tez Sayısı
Prof. Dr.	16
Doç. Dr.	4
Dr. Öğr. Üyesi	9
Öğr. Gör.	1
Toplam	30

Kaynak: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Baltık Ülkeleri ile ilgili hazırlanan tezlerin danışman unvanları Tablo 6’da verilmektedir. İlk sırada 16 adet tez danışmanlığı ile profesör doktor, ikinci sırada 9 adet tez çalışması ile doktor öğretim üyesi, üçüncü sırada 4 tez çalışması ile doçent doktor ve en son sırada 1 adet tez çalışması ile öğretim görevlisi unvanına sahip öğretim üyeleri yer almaktadır.

Tablo 7. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Tür Olarak Dağılımı

Türü	Tez Sayısı
Doktora	2
Yüksek Lisans	28
Toplam	30

Baltık Ülkeleri ile ilgili hazırlanan 30 tez çalışmasının 28’i yüksek lisans, 2’si doktora türündendir (Tablo 7). Bu konuda yapılan ilk çalışma yüksek lisans türünde olup 1996 yılında yapılmıştır. Doktora türü olarak ilk tez çalışması 2009 yılında hazırlanmıştır.

Tablo 8. Baltık Ülkeleri İle İlgili Hazırlanan Tezlerin Yöntem Açısından Dağılımı

Yöntem	Tez Sayısı
Nitel	25
Nicel	-
Nitel + Nicel	5
Toplam	30

Tablo 8’de, Baltık Ülkeleri ile ilgili hazırlanan tez çalışmalarının yöntem açısından dağılımları sunulmaktadır. Tablodan, hazırlanan tez çalışmalarında çoğunlukla nitel araştırma yönteminin (25 Adet) tercih edildiği anlaşılmaktadır. Çalışmada nitel ve nicel yöntemin birlikte kullanıldığı 5 adet tez çalışması yer almaktadır.

SONUÇ

SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Baltık ülkeleri, serbest piyasa ekonomisini benimseyerek küresel sisteme dahil olmuşlardır. Türkiye’ye ile 1990’lı yılların sonuna doğru başlayan ticari ilişkiler son yıllarda artmıştır. Yüksek Öğretim Kurumu tez arşivinde Baltık ülkeleri ile ilgili toplam 30 tez çalışmasına ulaşılmıştır. İçerik incelemesi ve sistematik derlemeye dayalı hazırlanan bu çalışmada 30 tez incelenmiştir. Yapılan çalışmalar yıl, üniversite, enstitü, anabilim dalı, özgün dil, tez danışman unvanı, tür ve yöntem kategorilerine göre değerlendirilmiş, nitel bir çalışmadır.

Baltık ülkeleri ile yapılan tez çalışmalarının yıllara göre dağılımları incelendiğinde ilk tez çalışmasının 1996 yılında yapıldığı görülmektedir. 1996-2003 yılları arasında sadece 3 tez çalışması yapılırken, 2004 yılından itibaren her yıl tez çalışması yapılmış olup 2018-2019 yıllarında artış görülmektedir. Küresel düzeyde etkisi olan Covid-19 salgının görüldüğü 2020 yılında 1 tez çalışması yapılmış ve son iki yılda Türkiye ile Baltık ülkeleri ilişkilerindeki yoğunlaşma tez çalışmalarına da yansımış olup 2021 ve 2022 yıllarında 2 tez çalışmasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Üniversite düzeyinde en fazla tez 4 adetle İstanbul ve Marmara Üniversitelerinde yapılmıştır. Enstitü dağılımı olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü 24 tez ile birinci sırada yer almaktadır. Anabilim dalı bazında ise uluslararası ilişkiler anabilim dalının 10 teze ilk sırada yer almaktadır.

Yapılan tezlerin tamamı Türkçe yazılmış olup 16 teze profesör doktor ünvanına sahip olan öğretim üyeleri danışmanlık yapmıştır. Hazırlanan 30 tezin 28'i yüksek lisans, 2'si doktora düzeyinde olup 25 tezde nitel yöntem, 5 tezde nitel ve nicel yöntem kullanılmıştır. Bu çalışma Baltık ülkeleri ile ilgili 2006-2022 yılları arasında yapılmış olan tez çalışmalarının sistematik derlemesini sunmaktadır. Çalışmada Baltık ülkeleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış olup, konuya ilgi duyan araştırmacılara bir altyapı oluşturulması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmayla araştırmacılara hangi üniversitelerin, hangi enstitülerin, hangi anabilim dallarının ve hangi yöntemlerin öne çıktığı konusunda bir fikir vermek istenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aliu, A., Aliu, D. & Çılğınoğlu, H. (2021). Etkili turizm diplomasisi, aşı turizmi ve üçlü-sarmal modeli: Baltık ülkeleri araştırması. *Turkish Studies-Economy*, 16 (2), 743-762.
- Balcı, M. (2022). AB ve NATO Üyeliliğinin Üç Baltık Ülkesine Getirdikleri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 7 (14), 11-17.
- Baharççek, A. & Ağır, O. (2015). Kırım'ın Rusya Federasyonu'na Bağlanmasının Rusya'ya Komşu Ülkelere Olası Etkileri, *Akademik Bakış Dergisi*, (52), 29-47.
- Bashimov, G. (2022). İhracatta Ürün Çeşitlendirme ve Yoğunlaşma Analizi: Baltık Ülkeleri Örneği, *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (21), 45-53.
- Bulut, R. (2017). Sovyetler Birliği Sonrası Baltık Ülkeleri, Ekonomik Yapısı, Avrupa'ya Entegrasyonu ve Türkiye İle İlişkileri. *Ayrıntı Dergisi*, 5 (13), 53-57.
- BTSO, (2020). <https://btso.org.tr/?page=notice/noticedetail.asp&id=53815>, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Euronews, (2022). AB, Rusya ve Belarus'un Baltık Denizi Devletleri Konseyi'ndeki Faaliyetlerini Askıya Aldı. <https://tr.euronews.com/2022/03/05/ab-rusya-ve-belarus-un-baltik-denizi-devletleri-konseyi-ndeki-faaliyetlerini-ask-ya-ald>, (Erişim tarihi: 07.02.2023).
- DEİK, (2021). Türkiye-Letonya İş Konseyi Baltık Ülkeleri İş Fırsatları-Letonya-Kayseri İş Dünyası İle Buluşma. https://www.deik.org.tr/uploads/deik-baskani-nail-olpak_turkiye-letonya-baltik.pdf, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Demirtaş, İ. (2020). Baltık Ülkelerinin AB'ye Entegrasyon Sürecinde Rusya Faktörü. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Dışişleri Bakanlığı, (2023). Baltık Denizi Devletleri Konseyi (CBSS). <https://www.mfa.gov.tr/baltik-denizi-devletleri-konseyi.tr.mfa#:~:text=%C4%B0ve%C3%A7%2C%20Finlandiya%2C%20Norve%C3%A7%2C%20Danimarka.G%C3%B6zlemci%20stat%C3%BCs%C3%BC%20de%20bulunmamaktad%C4%B1r>, (Erişim tarihi: 06.02.2023).
- Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, (2022). AB'nin Genişlemesi. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html, (Erişim tarihi: 06.02.2023).
- Gümrük TV, (2022). Baltık Ülkeleri İle Olan Ticaret Hacmi Tüm Zamanların Rekorunu Kırdı. <https://dbgumrukleme.com/haberler/7292>, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Kaya, S. (2022). Baltık Ülkelerinin Batı Yöneliminin Tehdit Dengesi Kuramı Bağlamında Analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 18 (43), 547-578.
- Özsoy, B. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22/2, 549-576.
- Süpürgeci, İ. (2022). Soru Ve Cevaplarla Putin'in Ukrayna Macerasının Analizi. <https://www.sde.org.tr/soru-ve-cevaplarla-putinin-ukrayna-macerasinin-analizi-bolgesel-analiz-386>, (Erişim tarihi: 09.02.2023).
- T.B.M.M., (1999). S. Sayısı:108, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss108m.htm>, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Timkiv, V. (2022). Rusya, Baltık Denizi Devletleri Konseyi'nden çekiliyor. <https://sputniknews.com.tr/20220517/rusya-baltik-denizi-devletleri-konseyinden-cekiliyor-1056442779.html>, (Erişim tarihi: 09.02.2023).
- Trademap, (2023). https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Tulun, T. E. (2016). Baltık Ülkeleri: 25 Yıllık Başarı ve Endişe. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, Analiz No:2016/11.

- Türk, Y. (2021). Türkiye-Litvanya ticaret hacminde hedef 1 milyar dolar. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-litvanya-ticaret-hacminde-hedef-1-milyar-dolar/2122934>, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Türkeş, E. (2021). Baltık Bölgesi'nin Rusya İçin Önemi ve Rusya'nın Baltık Ülkelerine Yönelik Siyasi, Ekonomik ve Askeri Stratejileri. *EURO Politika*, (7), 19-32.
- UTİKAD, (2020). Litvanya İle Ticaret Hacmi Hedefi 1 Milyar Dolar. <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/26741/litvanya-ile-ticaret-hacmi-hedefi-1-milyar-dolar>, (Erişim tarihi: 13.02.2023).
- Yeşilyurt, E. F. (2022). Baltık ülkelerinden Türk çelik sektörüne talep arttı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baltik-ulkelerinden-turk-celik-sektorune-talep-artti/2722080>, (Erişim tarihi: 13.02.2023).

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ TÜRKİYE’DE ÇEVRESEL BOZULMAYI ETKİLİYOR MU?

Dr. Esra SOYU YILDIRIM
Aksaray Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-1614-0967

ÖZET

İklim değişikliği küresel ölçekte en büyük sorunlardan birisidir. Özellikle son yıllarda; aşırı sıcaklıklar, kuraklıklar, seller gibi iklim olaylarının artması iklim değişikliğinin en önemli göstergelerindendir. Son yıllardaki sera gazı emisyonlarındaki artış, büyük ormansızlaşma ve biyoçeşitlilik kaybı nedeniyle çevresel bozulmadaki hızlanma, çevreciler, politika yapıcılar ve araştırmacılar için önemli bir endişe haline gelmiştir. Çünkü son yıllarda yapılan araştırmalar iklim değişikliğinin insanlığın geleceğini tehdit ettiğini göstermektedir. Bu tehdit gelişmişlik düzeyinden bağımsız, her ülkeyi gerek sosyal yaşam açısından gerekse ekonomik açıdan etkilemektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliğinin ne olduğunun ve hangi nedenlerle meydana geldiğinin anlaşılması önem arz etmektedir.

Bu arka plana karşı, mevcut çalışma, 1990-2019 döneminde doğrudan yabancı yatırım girişleri ile çevresel bozulmayı temsil eden CO₂ arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu değişkenler arasında nedenselliğin alt dönemler itibariyle incelenmesi amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2006) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen simetrik nedensellik testi yapılmıştır. Buna ilave olarak, DYY girişlerine bağlı ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmelerin CO₂ değişkeni üzerine yaratmış olduğu negatif ve pozitif şokların ortaya konulabilmesi amacıyla Hatemi-J (2012) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bu bağlamda; (i) Zamanla değişen simetrik nedensellik testi bulgularına göre DYY değişkeninden CO₂’ye doğru bir nedensellik ilişkisi görülmektedir. Bu nedensellik ilişkisi 2002-2011 döneminde gerçekleşmiştir. (ii) Zamanla değişen asimetrik nedensellik testi bulgularına göre; DYY değişkeninde meydana gelen negatif şoklar herhangi bir dönemde CO₂’yi pozitif etkilemezken, DYY değişkeninde meydana gelen pozitif şokların ise CO₂’yi 2010-2019 döneminde negatif etkilediği görülmektedir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de DYY girişleri ile çevresel bozulma arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Çevresel Bozulma, Zamanla Değişen Nedensellik Analizi, Türkiye

DO FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOWS AFFECTING ENVIRONMENTAL DEGRADATION IN TÜRKİYE?

ABSTRACT

One of the largest issues facing the world now is climate change. One of the most significant signs of climate change is the rise in climate events such as extreme weather, droughts, and floods, especially in recent years. Environmentalists, policymakers, and researchers are very concerned about the acceleration of environmental

degradation brought on by the rise in greenhouse gas emissions, huge deforestation, and loss of biodiversity in recent years. According to current studies, climate change poses a threat to humanity's future. This hazard affects every country's social and economic conditions, regardless of its level of development. So it's critical to comprehend what climate change is and why it happens.

In light of this, the current study investigates the correlation between FDI inflows and CO₂, a measure of environmental damage, over the years 1990–2019. The time-varying symmetric causality test created based on Hacker and Hatemi-J (2006) was used to investigate the causality among these variables in terms of sub-periods. In order to identify the positive and negative shocks on the CO₂ variable brought on by the favorable and unfavorable developments brought on by FDI inflows, a time-varying asymmetric causality test created on the basis of Hatemi-J (2012) was employed. In this instance, I the results of the time-varying symmetric causality test indicate that the FDI variable and CO₂ are causally related. This causation association occurred between 2002 and 2011. (ii) While negative shocks in the FDI variable do not affect CO₂ favorably in any era, it is evident from the results of the time-varying asymmetric causality test that positive shocks in the FDI variable do in the 2000–2019 time period. There is a causal link between FDI inflows and environmental degradation in Türkiye when the results are considered generally.

Key words: Foreign Direct Investment, Environmental Degradation, Climate Change, Time Varying Causality Analysis, Türkiye.

GİRİŞ

Çevre kirliliği, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler için de çok zor bir sorundur. Sera gazlarının yüksek düzeydeki kirleticileri dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir. Çevredeki sera gazlarındaki toplam artıştan büyük oranda insan faaliyetleri sorumludur. İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonunun temel nedeni ısınma, ulaşım ve elektrik enerjisi için yakıt yakılmasıdır (Muhammad ve Khan, 2021). Özellikle kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtların yakılmasıdır. Bilimsel bulgular, sera gazı emisyonlarının büyük ölçüde fosil yakıtların kullanılması nedeniyle önemli ölçüde arttığını göstermektedir (IPCC, 2014). Araştırmalar Çin'in dünyadaki sera gazı emisyonlarının %29'unun, ABD'nin Dünya'nın %16'sının, Hindistan'ın %7'sinin, Rusya'nın %5'inin ve Japonya'nın %4 sera gazı emisyonunun nedeni olduğunu göstermektedir. (Muhammad ve Khan, 2021). Ne kadar fazla sera gazı varsa, dünyanın iklimi o kadar sıcak olmaktadır. Bu, sera gazı salan insan faaliyetlerinin iklim değişikliğine yol açtığı anlamına gelmektedir. Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'ne göre (2020) antropojenik iklim ısınma istatistikleri, iklim değişikliği on dokuzuncu yüzyıldan günümüze yaklaşık 0,9 °C artmıştır. Ayrıca istatistikler, insan faaliyetlerinin ekosistemle birleşiminden kaynaklanan çevresel sonuçlar nedeniyle ısının 2010'dan bu yana maksimum seviyeye ulaştığını ortaya koymuştur. Dünya çapındaki ısınmanın bir başka sonucu da buzulların erimesi, okyanus seviyelerinin yükselmesi ve denizlerin sıcaklıklarının artması olmuştur. Grönland ve Antartika'daki buzulların erimesi, 1993-2016 zaman

aralığında toplam 413 tona ulaşmıştır. Okyanusların ısısı 0,4 °C artmıştır. Su mevcudiyeti, gıda güvenliği, sağlık hizmetleri ve ekosistem üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak, dünya çapındaki ısınma ve sıcaklık değişimi, dünyadaki tüm insanların geçim kaynakları üzerinde bir etkiye sahiptir (Agboola vd., 2022).

Dünyadaki sera gazı emisyon seviyesini azaltmak büyük ölçüde en büyük sera gazı üreticisi ülkelere bağlıken, sera gazı üreticisi ülkelerin çevreyi kirletici olarak zorluklarla karşılaşması, enerji kaynağının ülke ekonomisini desteklemesi nedeniyle enerji üretiminden kaynaklanmaktadır. Bu tür durumlarda sera gazı emisyon seviyesindeki düşüş, ülkelerin ekonomisini olumsuz yönde etkileyecektir. CO₂ emisyon yükündeki azalma sadece gelişmiş ve geçiş ekonomilerinde olurken, Paris Anlaşması'nda CO₂ emisyonunun azaltılmasına gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de katkıda bulunması gerektiği konusunda uzlaşmaya varılmıştır (Muhammad ve Khan, 2021).

Şu anda çevresel bozulma ile birlikte ortaya çıkan çevresel kaygılar, son ve gelecek nesiller için gerçek dünya sorunu haline gelmiştir (Awan vd., 2022). Bu durum küresel ekonomilerin uzun süredir katlanmakta olduğu en büyük zorluktur (Chishti vd., 2021; Rehman vd., 2021). Çünkü CO₂ emisyonunun artması, hem gelişmekte olan ülkelerin hem de gelişmiş ülkelerin süregiden en önemli kaygısı olan çevre değişikliğinin en önemli tehdididir. Gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi, aşırı enerji kullanımını zorunlu kılmakta ve sonuç olarak, çevrenin bozulmasına yol açabilecek ek atıklar ve kalıntılar ortaya çıkmaktadır (Muhammad ve Khan, 2021). Çevre kirliliği birçok farklı biçimi bünyesinde barındırır da, CO₂ emisyonlarını temsilen kullanarak çeşitli makroekonomik göstergelerin çevresel etkilerini ortaya koymuştur (Satrovic vd., 2021). CO₂ emisyonunun büyük bir kısmı, kalkınma ve ekonomik büyüme ile önemli ölçüde bağlantılı olan endüstrilerin ana güç kaynağı olan fosil yakıtların kullanımından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, enerji kullanımı ile bu makroekonomik değişkenler arasındaki ayrılmaz bağlantıların çevresel sonuçları dayattığı varsayılabilir (Murshed ve Tanha, 2021; Chishti vd., 2021).

Ekonomik büyümenin daha fazla DYY girişi gerektirdiğini, ancak bu DYY girişlerinin karşılığında CO₂ emisyonlarını artırabileceği ve çevresel bozulmaya yol açabileceği görüşü hakimdir. DYY, özellikle yurtiçi tasarrufların yerli yatırımlarla başa çıkmak için yeterli olmadığı durumlarda, ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisidir (Essandoh vd. 2020). DYY girişleri doğrudan sermaye finansmanı sağlayabilir, pozitif dışsallıklar yaratabilir ve sonuç olarak teknoloji transferi, yayılma etkileri, verimlilik artışları ve yeni süreçlerin ve yönetsel becerilerin getirilmesi yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Ayrıca, DYY girişleri, ev sahibi ekonominin en son teknik bilgi, yönetim ve iletişim sistemlerinden faydalanmasına yardımcı olur; bu tür yayılmalar, ev sahibi ülke içinde üretkenliği ve ölçek ekonomilerini artırır. Aksine DYY, çevresel bozulmaya yol açabilecek en önemli faktörlerden biri olarak da kabul edilirler. DYY CO₂ emisyon seviyesini yükselterek çevresel kaliteyi de bozabilir (Chishti vd. 2021). Bu nedenle, çevre kirliliği, DYY girişleri ve ekonomik büyüme

arasındaki karmaşık etkileşimlerin daha iyi anlaşılması, sağlam ekonomik politikalar oluşturmak için temel olmalıdır (Omri vd, 2014; Chishti vd. 2021).

DYY akışı ev sahibi ülkede, özellikle de çaresizce ekonomik refah arayan eyaletlerde ve yabancı sermayeyi cezbetmek için çevresel kısıtlamaları gevşetmede CO₂ emisyonlarının artmasına neden olabilir. Öte yandan, DYY girişleri, ev sahibi ülkelerde verimli enerji kullanımı ve daha düşük CO₂ emisyonları ile sonuçlanabilir. Bu nedenle, DYY girişleri ile CO₂ emisyonları arasındaki karmaşık bağlantıları anlamak, bu konulara daha iyi politika yönergeleri sağlamak için kritik öneme sahiptir (Awan vd., 2022).

Bu arka plan çerçevesinde mevcut araştırmanın amacı, DYY ve çevresel bozulma arasındaki bağlantıyı Türkiye örneğinde incelemektir. Türkiye'ye odaklanma tercihi, Türkiye'nin Doğu Avrupa'nın en fazla karbon yayan ülkelerinden biri olmasına dayanmaktadır. Yaklaşık 84 milyonluk nüfusu ve 2020 yılında kişi başına düşen GSYH'si 8538,17 ABD doları olan Türkiye, Doğu Avrupa'da önemli bir CO₂ emisyonu kaynağıdır (Abbasi, Kirikkaleli & Altuntaş, 2022). Daha geniş bir ifadeyle Dünya ortalaması olan kişi başına yılda 70 GJ olarak tahmin edilen enerji kullanımıyla Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomi için, toplam birincil enerji kullanımı yaklaşık altı milyar GJ'dir ve %80'den fazlası fosil yakıtlardan sağlanmaktadır. Özellikle yeni sanayileşmiş bir ülke olarak kabul edildiğinden, Türkiye'deki ekonomik çıktıdaki artıştan enerji kullanımı sorumludur. Büyük enerji rezervlerine sahip ülkelerde görülen hızlı ekonomik büyüme, bu sektörün tüm ekonomi üzerindeki potansiyel etkisinin bir göstergesidir. Enerji kullanımının diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de ekonomik refahı için gerekli olduğunu söylemek yeterlidir. Bu bilgilerden Türkiye'de CO₂ emisyonlarındaki ve fosil yakıt kullanımındaki artışın ekonomiden bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır (Shahbaz vd., 2013; Agboola vd., 2022). Bu bilgiler ışığında, gelişmekte olan bir ülkede, yani Türkiye'de, 1990-2019 döneminde, DYY girişinin çevresel bozulma için önemli olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada sırasıyla giriş, literatür, veri seti ve model, yöntem ve bulgular, sonuç başlıkları yer almaktadır.

LİTERATÜR

DYY girişleri ile CO₂ emisyonları arasındaki bağlantı, son yıllarda akademisyenlerin odak noktası olmuştur. Pek çok araştırmacı, ekonomik büyümenin yanı sıra, DYY girişlerinin çevresel bozulma üzerinde olumsuz etki oluşturduğu görüşündedir. 5 ASEAN ekonomisi örneğinde çalışan Nasir vd. (2019), DYY'nin çevre kalitesini önemli ölçüde düşürdüğünü tespit etmiştir. Buna ilave olarak 15 Asya ekonomisini inceleyen Hanif vd. (2019), 17 MENA ekonomisini inceleyen Abdouli ve Hammami (2017), BRICS ekonomilerini inceleyen Zakarya vd. (2015), Çin bölgelerini inceleyen Peng vd. (2016) gibi pek çok çalışma DYY'nin çevresel bozulma üzerindeki olumsuz etkisini doğrulamaktadır. Ayrıca ekonometrik analizler kullanılarak DYY ve çevresel bozulmaya ilişkin değişkenler ile ilgili yapılan çalışmalar ve sonuçları Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1. DYY ve Çevresel Bozulmayı Temsil Eden Değişkenler İle İlgili Literatür

Yazar (lar)	Ülke(ler)/ Tarih	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Abbasi vd. (2022)	Türkiye/1990–2018	FMOLS DOLS CCR	- CO ₂ Emisyonu -Yenilenebilir enerji -Ekonomik Büyüme -% toplam enerji arzı -DYY	GSYH'nin CO ₂ yoğunluğunun çevresel bozulmayı belirlemede önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.
Agboola vd. (2022)	Türkiye/1970-2020	ARDL	-Ekonomik büyüme -Kentleşme -DYY -Enerji kullanımı - CO ₂	Uzun vadede DYY girişi Türkiye'de çevre kalitesini iyileştirmektedir.
Awan vd. (2022)	10 ülke /1996-2015	Yeni Momentler Yöntem	-CO ₂ -DYY -GSYH -Yenilenebilir enerji tüketimi, -İnterneti kullanan kişiler -Kentleşme	Ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki vardır. Doğrudan yabancı yatırım 0.05-0.50. dilimlerde anlamlı ve pozitif iken, daha yüksek dilimlerde anlamsızdır.
Balibey (2015)	Türkiye / 1974-2011	VAR, Granger nedensellik analizi	-DYY -CO ₂ -GSYH	DYY ve ekonomik büyümenin CO ₂ üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.
Behera ve Dash (2017)	Güney ve Güneydoğu Asya bölgesindeki 17 ülke/1980-2012	Panel eşbütünlüşme	-Kentleşme, -Enerji tüketimi -DYY -CO ₂	DYY ve CO ₂ arasında eş bütünleştirici bir ilişki vardır.
Chishti vd. (2021)	12 Büyük Orta Doğu ülkesi/1973-2016	Asimetrik ARDL	-DYY -CO ₂ -Terörizm -Enerji tüketimi -Ekonomik büyüme	Terörizm ve doğrudan yabancı yatırım girişlerine yönelik pozitif şokların, baskın bir etki ile çevreyi önemli ölçüde bozduğu tespit edilmiştir.
Zhang ve Zhou (2016)	Çin /1995-2010	STIRPAT	-CO ₂ -FDI	DYY'nin CO ₂ emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunduğu tespit edilmiştir..
Pao ve Tsai (2011)	BRIC/ 1980-2007	Panel eşbütünlüşme	-CO ₂ -FDI	CO ₂ emisyonları ve DYY arasında güçlü çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Sun vd. (2017)	Çin/ 1980–2012	ARDL	-CO ₂ -GSYH -Enerji kullanımı -DYY -Ticari açıklık	DYY'deki %1'lik artış CO ₂ emisyonu %0,058 artırmaktadır.
Essandoh vd. (2020)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler/ 1991-2014	PMG-ARDL	-CO ₂ -DYY -GSYH -Toplam enerji tüketimi -Ticaret -Yenilenebilir enerji tüketimi	CO ₂ emisyonların, yalnızca gelişmiş ülkeler için ticaretle uzun vadeli negatif bir ilişkisi varken, gelişmekte olan ülkeler için DYY girişleriyle uzun vadeli pozitif bir ilişkisi vardır.
Gökmenoğlu ve Taspinar (2016)	Türkiye/ 1974-2010	Toda-Yamamoto	-CO ₂ -Enerji tüketimi -Ekonomik büyüme -DYY	CO ₂ ile DYY'nin ve CO ₂ ile enerji tüketiminin çift yönlü nedensel ilişkisi vardır.

Kaya vd. (2017)	Türkiye/ 1974-2010	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik	-GSYH -DYY -CO ₂ -Ticari açıklık	DYY'nin ve ticari açıklığın CO ₂ emisyonları üzerinde olumlu uzun vadeli etkileri vardır. Ayrıca CO ₂ emisyonu ile DYY arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Kılıçarslan ve Dumrul (2017)	Türkiye/ 1974-2013	Eşbütünleşme ve VECM	-CO ₂ -DYY	DYY uzun vadede karbondioksit emisyonlarını olumlu yönde etkilemektedir.
Pradhan vd. (2022)	BRICS ülkeleri/ 1992-2014	FMOLS DOLS	-CO ₂ emisyonları -Enerji kullanımı -GSYH -DYY girişleri	DYY'nin ve GSYH'nin CO ₂ emisyonlarını azaltmada önemli rolü vardır.
Xie vd. (2020)	Gelişmekte olan 11 ülke/2005-2014	PSTR model	-CO ₂ -GSYH -Enerji yoğunluğu -Toplam nüfus	DYY'nin CO ₂ emisyonlarında doğrudan bir artışa neden olabileceği tespit edilmiştir.
Shinwari vd. (2022)	35 ülke / 2000- 2019	CCEMG	-CO ₂ -DYY -Yenilenebilir enerji tüketimi -Ticari açıklık -GSYH	Çin dışındaki ülkelerde DYY çevrenin bozulmasına katkıda bulunmaktadır.
Öztürk ve Öz (2016)	Türkiye/ 1974-2011	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik	-CO ₂ -Enerji tüketimi -Ekonomik büyüme -DYY	CO ₂ ve DYY girişi arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi vardır.
Kiviyiro ve Arminen (2014)	6 Sahra Altı Afrika ülkesi/ 1971-2009	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik	-CO ₂ -DYY -Enerji tüketimi -Ekonomik büyüme	DYY'nin CO ₂ 'yi artırdığı görülmektedir.
Muhammad ve Khan (2021)	170 ülke /1990-2018	GMM	-CO ₂ -DYY -Küreselleşme -Enerji tüketimi -Ekonomik büyüme -Akaryakıt kaynakları ihracatı	Enerji, küreselleşme, DYY ve ekonomik büyüme karbondioksit emisyonlarını artırmaktadır.
Islam vd. (2021)	Bangladeş/1972-2016	ARDL	-CO ₂ -DYY -GSYH -Ticaret -İnovasyon -Kurumsal kalite -Fosil yakıt enerji kullanımı -Kentleşme	DYY ve yenilik CO ₂ emisyonları üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

İncelenen literatürde DYY ve çevresel bozulmayı temsil eden değişken/değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Abbasi vd. (2022), Agboola vd. (2022), Balıbey (2015), Gökmenoğlu ve Taspınar (2016), Kaya vd. (2017), Kılıçarslan ve Dumrul (2017) ve Öztürk ve Öz (2016) Türkiye örneklemini kullanmışlardır. Söz konusu çalışmalarda genellikle ARDL, eşbütünleşme, nedensellik gibi yöntemler kullanılmıştır. Mevcut çalışmada da nedensellik analizinin uygulanması göz önünde

bulundurulduğunda Gökmenoğlu ve Taspınar (2016), Kaya vd. (2017) ve Öztürk ve Öz (2016) DYY ile CO₂ arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

VERİ SETİ

Çalışmada DYY'nin çevresel bozulma ile arasındaki ilişki incelenmektedir. Çevresel bozulma için literatürü takiben kişi başına metrik ton cinsinden karbondioksit emisyonu değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Kısaltmalar	Değişkenler	Açıklama	Kaynak
CO ₂	Çevresel bozulma	Karbondioksit emisyon (kişi başına metrik ton)	Dünya Bankası
DYY	Doğrudan yabancı yatırım	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (GSYH'nın yüzdesi)	Dünya Bankası

YÖNTEM VE UYGULAMA

Çalışmada öncelikle değişkenlerde birim kök olup olmadığı araştırılmıştır. Daha sonra zamanla değişen simetrik ve asimetrik nedensellik yöntemleriyle nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Birim Kök Testi

Bir ekonometrik çalışma yaparken serilerin durağan olup olmaması oldukça önem arz etmektedir. Eğer seriler durağan değilse sahte regresyon problemiyle karşılaşılacaktır (Gujarati, 1995). Dolayısıyla çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıklarının incelenmesi gereklidir. Söz konusu incelemeyi yapabilmek için ekonometrik analizlerde yaygın olarak tercih edilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) (ADF) ile Philips ve Peron (1988) (PP) testleri kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Tablo 3'te tanımlayıcı istatistikler, Tablo 4'te ise birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Bazı Tanımlayıcı İstatistikler

	LNCO ₂	DYY
Mean	0.550645	1.209861
Median	0.531194	1.215381
Maximum	0.704700	3.623502
Minimum	0.408646	0.305399
Std. Dev.	0.091396	0.885523
Skewness	0.029969	1.052836
Kurtosis	1.734750	3.538345
Jarque-Bera	2.005562	5.904592

Probability	0.366858	0.052220
Sum	16.51934	36.29583
Sum Sq. Dev.	0.242241	22.74037
Observations	30	30

Tablo 4: ADF ve PP Test Sonuçları

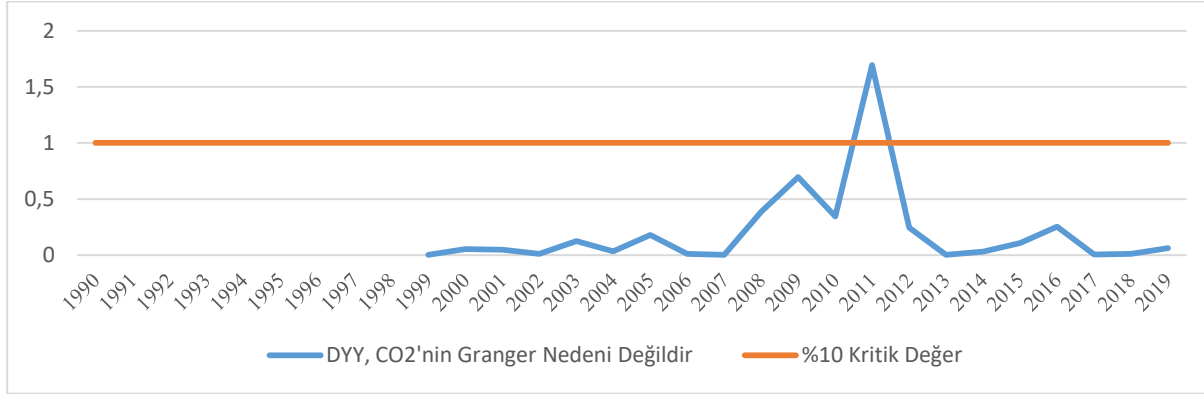
Değiş.		ADF		Farkı		PP		Farkı		Sonuç
		Düzye	Prob	Test	Prob	Düzye	Prob	Test ist.	Prob	
		Test	ist.	Test	ist.	Test	ist.	Test ist.	Prob	
Sabitli	CO ₂	-0.832	0.7948	-4.934	0.0005	-0.728	0.824	-8.394	0.0000	I(1)
	DYY	-2.125	0.2367	-4.884	0.0005	-2.012	0.280	-7.3540	0.0000	I(1)
Sabit ve trendli	CO ₂	-3.422	0.0679	-4.793	0.0035	-3.284	0.088	-8.0509	0.0000	I(1)
	DYY	-2.379	0.3819	-4.807	0.0033	-2.230	0.455	-7.9037	0.0000	I(1)

ADF ve PP testleriyle analiz edilen CO₂ ve DYY değişkenleri hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde farkında durağan yani I(1) dir.

Zamanla Değişen Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi

Zaman serisi analizlerinde çok sayıda nedensellik testi kullanılmaktadır. Hacker ve Hatemi-j (2006) nedensellik testi Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi üzerine inşa etmiştir. Hacker ve Hatemi-J (2006), Toda-Yamamoto (1995) sürecini izlemiş ve kritik değerler elde edilirken bootstrap yaklaşımı kullanılmasının daha iyi sonuçlar verdiğini gözlemlemiştir. Mevcut çalışmada CO₂ ve DYY gibi iki değişken arasındaki ilişkiler zaman içinde değişebilmektedir. Özellikle ekonomik ve politik olayların etkisi nedensel ilişkileri zamanla değiştirmektedir (Arslantürk, Balcılar ve Özdemir, 2011). Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkilere zamanla değişen nedensellik yöntemleriyle de inceleyerek, farklı dönemler de farklı nedensellik ilişkilerinin olup olmadığını incelemesi önem arz etmektedir. Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik yöntemine göre, pencere sayısı “10” olarak belirlenmiştir. Pencere sayısı, Arslantürk, Balcılar ve Özdemir (2011)’in de belirttiği gibi yapısal değişimlerin nedensellik dönemleri üzerindeki etkilerini görebilmek için kullanılmaktadır. Şekil 1’de yer alan mavi çizgiler hipotezlere ait dönemsel hesaplanan test istatistik değerini gösterirken, turuncu düz çizgi ise teste ait kritik değeri temsil etmektedir. Turuncu çizginin üstündeki tarih ve o tarihten önceki 10 dönem için mavi çizgilerle belirtilen hipotezler reddedilir ve değişkenler arasında o dönemler için nedensellik ilişkisi olduğu söylenir (Yılancı ve Bozoklu, 2014; Yılmaz ve Tütüncü, 2020: 53; Kırca ve Yıldız, 2020). Kullanmış olduğumuz zamanla değişen simetrik nedensellik yöntemi ile zaman içerisinde CO₂ ve DYY değişkenlerinin ilişkisine dair bulgular Şekil 1’de yer almaktadır.

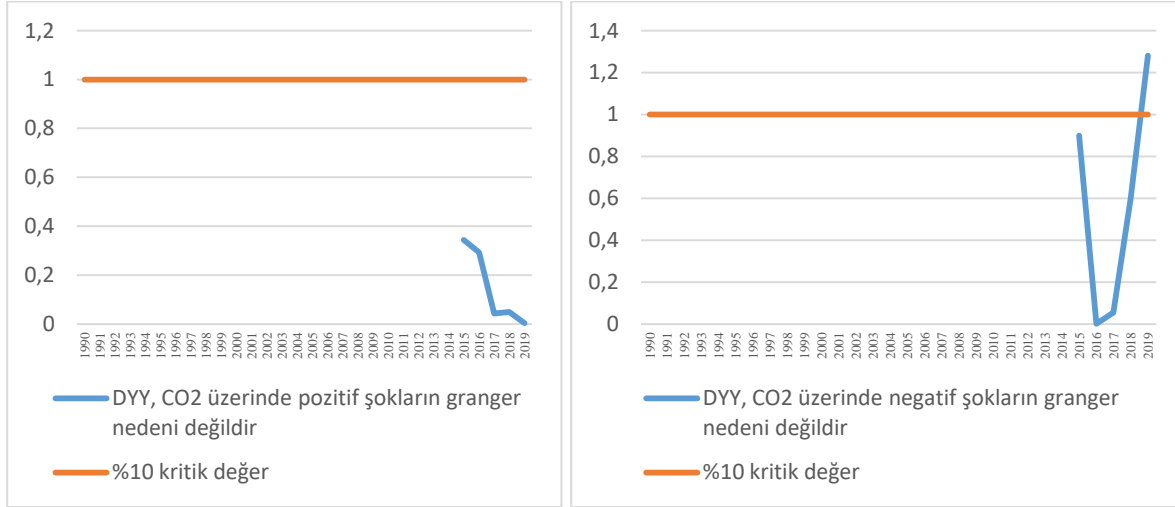
Şekil 1. CO₂ ile DYY Arasındaki Simetrik Nedensellik İlişkisi

Türkiye’de CO₂ ile DYY arasındaki nedensellik ilişkisi; 2002-2011 dönemlerinde gerçekleşmiştir. Çünkü 2001 krizi sonrasında DYY girişi hızlanmıştır. Bu hızın nedeni; finansal piyasalarda kriz sonrasında alınan önlemler ve uygulanan politikalarıdır. Ayrıca BDDK’nın kurulması, bütçe açığında azalma, mali olarak sıkılaştırma, yerli paradan altı sıfırın atılması, IMF’nin desteği, AB müzakereleri gibi pek çok gelişme ile birlikte yabancı yatırımcının Türkiye’ye yönelik düşüncelerini pozitif etkilemiş ve ülkedeki DYY miktarı artış göstermiştir (Yılmaz ve Karabiber, 2022).

Piyasalarda oluşan pozitif ve negatif şoklara aynı tepkiler verilmemektedir. Bu durumda Granger (1969), Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi-J (2006) gibi nedensellik analizleri yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Dolayısıyla asıl düşünce, pozitif ve negatif şokların farklı nedensel etkilerinden dolayı asimetrik bir yapıya sahip olabileceğidir. Zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi için alt örnek boyutu simetrik analizde olduğu gibi 10’dur. Simetrik analizde olduğu gibi benzer işlemler asimetrik nedensellik testinde de tekrarlanmaktadır (Yılancı ve Bozoklu, 2014). Bu bilgiler ışığında zamanla değişen asimetrik nedensellik testi sonuçları ise Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Testi

Şekil 2' de pozitif şoklar (sol taraf) ve negatif şoklar (sağ taraf) yer almaktadır. Buna göre; pozitif DYY şoklardan pozitif CO₂ şoklarına doğru nedensellik ilişkisi bulunmazken; 2010-2019 tarihleri arasında ise negatif DYY şoklardan negatif CO₂ şoklarına doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir. Bu negatif şokların yaşanmasının nedeni ise, 2008 küresel finansal krizin etkisi, söz konusu tarihler arasında Türkiye'de yaşanan pekçok politik ve sosyal olay (Gezi parkı olayları, 15 Temmuz darbe girişimi, Brunson olayı, Covid-19 pandemisi gibi) sonucunda DYY girişlerinde değişikliklerin yaşanması olabilir. Dolayısıyla DYY'de yaşanan değişimler CO₂ seviyesini de değiştirebilmektedir.

SONUÇ

Çevresel bozulma, küresel ekonomilerin uzun süredir katlanmakta olduğu en büyük zorluktur. Çünkü CO₂ emisyonunun artması, hem gelişmekte olan ülkelerin hem de gelişmiş ülkelerin en önemli kaygısıdır. Gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi, aşırı enerji kullanımını zorunlu kılmakta ve sonuç olarak, çevrenin bozulmasına yol açabilecek sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Mevcut araştırmanın amacı, DYY ve çevresel bozulma arasındaki bağlantıyı Türkiye örneğinde incelemektir. Türkiye'ye odaklanma tercihi, Türkiye'nin Doğu Avrupa'nın en fazla karbon yayan ülkelerinden biri olmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de, 1990-2019 döneminde, DYY girişleri ile çevresel bozulmayı temsil eden CO₂ arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu değişkenler arasında nedenselliğin alt dönemler itibariyle incelenmesi amacıyla Hacker ve Hatemi-J (2006) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen simetrik nedensellik testi yapılmıştır. Buna ilave olarak, DYY girişlerine bağlı ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmelerin CO₂ değişkeni üzerine yaratmış olduğu negatif ve pozitif şokların ortaya konulabilmesi amacıyla Hatemi-J (2012) dayalı olarak geliştirilen zamanla değişen asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bu bağlamda; (i) Zamanla değişen simetrik nedensellik testi bulgularına göre DYY değişkeninden CO₂'ye doğru bir nedensellik ilişkisi görülmektedir. Bu nedensellik ilişkisi 2002-2011 döneminde gerçekleşmiştir. (ii) Zamanla değişen asimetrik nedensellik testi bulgularına göre; DYY değişkeninde meydana gelen negatif şoklar herhangi bir dönemde CO₂'yi pozitif

etkilemezken, DYY değişkeninde meydana gelen pozitif şokların ise CO₂'yi 2000-2019 döneminde negatif etkilediği görülmektedir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de DYY girişleri ile çevresel bozulma arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Nedensellik ilişkisinin bulunduğu dönemler şu şekilde yorumlanabilir: 2001 krizi sonrasında DYY girişi hızlanmıştır. Bu hızın nedeni; finansal piyasalarda kriz sonrasında alınan önlemler ve uygulanan politikalardır. hem sosyal hem de ekonomik ve politik uygulamalar (BDDK'nın kurulması, TL'den altı sıfırın silinmesi, uluslararası destekler, AB müzakereleri) ülkedeki DYY miktarının artmasına katkı sağlamıştır. Ancak daha sonra 2008 küresel finansal krizin etkisi, Türkiye'de yaşanan pekçok politik ve sosyal olay (Gezi parkı olayları, 15 Temmuz darbe girişimi, Brunson olayı, Covid-19 pandemisi gibi) sonucunda DYY girişlerinde değişikliklere neden olmuştur. Dolayısıyla DYY'de yaşanan değişimler CO₂ seviyesini de değiştirebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, K. R., Kirikkaleli, D. & Altuntaş, M. (2022). Carbon dioxide intensity of GDP and environmental degradation in an emerging country. *Environmental Science and Pollution Research*, 29:84451–84459.
- Abdoul M, Hammami S (2017) Economic growth, FDI inflows and their impact on the environment: an empirical study for the MENA countries. *Qual Quant*, 51:121–146
- Agboola, P. O., Hossain, Md, E., Gyamfi, B. A. & Bekun, F. V. (2022) Environmental consequences of foreign direct investment influx and conventional energy consumption: evidence from dynamic ARDL simulation for Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 29:53584–53597.
- Arslantürk, Y., Balçılar, M. & Özdemir, Z. A. (2011). Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in A Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28(1-2), 664-671.
- Awan, A., Abbasi, K. R., Rej, S., Bandyopadhyay, S. A. & Lv, K. (2022). The impact of renewable energy, internet use and foreign direct investment on carbon dioxide emissions: A method of moments quantile analysis. *Renewable Energy*, 189, 454-466.
- Balıbey, M. (2015). Relationships among CO₂ Emissions, Economic Growth and Foreign Direct Investment and the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1042-1049.
- Behera, S. R. & Dash, D. P. (2017). The effect of urbanization, energy consumption, and foreign direct investment on the carbon dioxide emission in the SSEA (South and Southeast Asian) region. *Renewable and Sustainable Energy Review*, 70, 96–106.
- Chishti, M. Z., Zubair, M., Ahmed, Z., Murshed, M., Namkambe, H. H. & Ulucak, R. (2021). The asymmetric associations between foreign direct investment inflows, terrorism, CO₂ emissions, and economic growth: a tale of two shocks. *Environmental Science and Pollution Research*, 28:69253–69271
- Essandoh, O. K., Islam, M. & Kakinaka, M. (2020). Linking international trade and foreign direct investment to CO₂ emissions: Any differences between developed and developing countries?. *Science of the Total Environment*, 712, 136437.
- Gökmenoğlu, K. & Taspınar, N. (2016). The relationship between Co₂ emissions, energy consumption, economic growth and FDI: the case of Turkey, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25:5, 706-723.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Crossspectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Hacker, R. ve Hatemi-J, A. (2006). Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application. *Appl. Econ.*, 38(13), 1489-1500.
- Hanif I, Raza SMF, Gago-de-Santos P, Abbas, Q. (2019). Fossil fuels, foreign direct investment, and economic growth have triggered CO₂ emissions in emerging Asian economies: some empirical evidence. *Energy*, 171:493–501
- IPCC (2014). Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva, Switzerland, 151.
- Islam, M. M., Khan, M. K., Tareque, M., Jehan, N. & Dagar, V. (2021). Impact of globalization, foreign direct investment, and energy consumption on CO₂ emissions in Bangladesh: Does institutional quality matter?. *Environmental Science*

- and Pollution Research*, 28:48851–48871.
- Kaya, G., Kayalica, M. Ö., Kumaş, M. & Ulengin, B. (2017). The role of foreign direct investment and trade on carbon emissions in Turkey. *Environmental Economics*, 8(1), 8-17.
- Kılıçarslan, Z. & Dumrul, Y. (2017). Foreign Direct Investments and CO2 Emissions Relationship: The Case of Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 647-660.
- Kırca M. And Yıldız Ü. (2020). The time-varying causality between credit default swap (CDS) and economic growth 18 for Turkey. *IJAR*. 5(10),17-24
- Kiviyiro, P. & Arminen, H. (2014). Carbon dioxide emissions, energy consumption, economic growth, and foreign direct investment: Causality analysis for Sub-Saharan Africa. *Energy*, 74, 595-606.
- Muhammad, B. & Khan, M. K. (2021). Foreign direct investment inflow, economic growth, energy consumption, globalization, and carbon dioxide emission around the world. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 55643–55654.
- Murshed M, Tanha MM (2021) Oil price shocks and renewable energy transition: Empirical evidence from net oil-importing South Asian economies. *Energy, Ecology and Environment*, 6(3), 183–203.
- Nasir, M. A., Huynh, T. L. D. & Tram, H. T. X. (2019). Role of financial development, economic growth & foreign direct investment in driving climate change: a case of emerging ASEAN. *J Environ Manage*, 242, 131–141.
- Omri, A., Nguyen, D. K., Rault, C. (2014). Causal interactions between CO2 emissions, FDI, and economic growth: Evidence from dynamic simultaneous-equation models. *Economic Modelling*, 42, 382-389.
- Öztürk, Z. Ve Öz, D. (2016). The Relationship between Energy Consumption, Income, Foreign Direct Investment, and CO2 Emissions: The Case of Turkey. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (2), 269-288.
- Pao, H. T. & Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger causality between CO₂ emissions, energy consumption, FDI (foreign direct investment) and GDP (gross domestic product): evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries. *Energy*, 36, 685–693.
- Pradhan, A. K., Sachan, A., Sahu, U. K. & Mohindra, V. (2022). Do foreign direct investment inflows affect environmental degradation in BRICS nations?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29:690–701.
- Rehman, A., Ulucak, R., Murshed, M., Ma, H. & Isik, C. (2021). An asymmetric analysis of the impacts of forests, livestock and economic progress on CO2 emissions in China. *J Environ Manag*, 294, 113059.
- Satrovic E, Ahmad M, Muslija A (2021) Does democracy improve environmental quality of GCC region? Analysis robust to cross-section dependence and slope heterogeneity. *Environ Sci Pollut Res*.
- Shahbaz, M., Lean, H. H. & Farooq, A. (2013). Natural gas consumption and economic growth in Pakistan. *Renew Sustain Energy Rev*, 18, 87–94.
- Shinwari, R., Wang, Y., Maghyereh, A. & Awartani, B. (2022). Does Chinese foreign direct investment harm CO2 emissions in the Belt and Road Economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 39528–39544
- Sun, C., Zhang, F., Xu, M., 2017. Investigation of pollution haven hypothesis for China: an ARDL approach with breakpoint unit root tests. *J. Clean. Prod.* 161, 153–164.
- Toda, H. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *J. Econom.*, 66(1), 225-250.
- Xie, Q., Wang, X. & Cong, X. (2020). How does foreign direct investment affect CO2 emissions in emerging countries? New findings from a nonlinear panel analysis. *Journal of Cleaner Production*, 249, 119422.
- Yılcı, V., & Bozoklu, Ş. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211-220.
- Yılmaz, H & Tütüncü, A. (2020). Türkiye’de bütçe açığı – cari açık ilişkisi: zamanla değişen nedensellik testi (1975-2017). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15 (1), 47-60.
- Yilmazer, M., & Karabiber, B. (2022). Türkiye’de ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve karbon emisyonu ilişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 13(2), 199-220.
- Zakarya, G. Y., Mostefa, B., Abbes, S. M. & Seghir, G. M. (2015). Factors affecting CO₂ emissions in the BRICS countries: a panel data analysis. *Procedia Econ Finance*, 26, 114–125
- Zhang, C., Zhou, X., 2016. Does foreign direct investment lead to lower CO₂ emissions? Evidence from a regional analysis in China. *Renew. Sust. Energ. Rev.*, 58, 943–951.

THE EFFECT OF WAQF CAMPAIGNS AWARENESS IN SOLVING WAQF ISSUES IN MALAYSIA

Dr. Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

**Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

Amani Ahmed Abdo Nasher Al-Qubati

**Student, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

Dr. Abdul Rahman bin S Senathirajah

orcid.org/0000-0001-6044-9051

**Senior Lecturer, Faculty of Business and Communications.
INTI International University, Malaysia,**

ABSTRACT

One of the subjects of waqf studies was on the waqf practicing challenges and issues in Malaysia. This paper is going to formulate and review some challenges and issues of practicing waqf in Malaysia which been recorded by the researchers previously. And also going to provide some solutions that could be conducted in order to reduce or solve these kinds of issues. Jawhar (2013) stated that there are more than 8,861.15 hectares of the waqf lands in Malaysia, and total of 4,543.27 hectares from the lands are categorized as a special waqf " waqf khusus" which is any form of endowment or dedication that declared precisely for clear purposes or specific beneficiaries. On the other hand, 4317.88 hectares of the waqf lands have been categorized as a general waqf "waqf Am", which means any form of charitable endowment or dedication that is made to support all the purposes of public welfare without mentioning any specific beneficiaries, whether it any institution, organization, or individual. (Ismail, 2015) (aaoifi, 2020). If the waqf lands are developed and managed efficiently they could generate billions of revenues to the communities of Muslim. But unfortunately, the institutions of waqf in Malaysia not very good in playing a dynamic role to uplift the economy and development of the Muslims. Hence, this research has been done to identify some of the issues that arise in the development, administration, and management of the waqf lands in Malaysia. This research is also focused in the possible solutions to ensure that strong efforts could be undertaken in order to develop waqf land and that the waqf aims could be successfully achieved through the generation of rapid income and the wealth fair distribution among the communities of Muslim. (Jalil, 2020)

Key words: Waqf, Waqf Khusus, Waqf Am, Philanthropy, Community Awareness,

ROLE OF MENTAL HEALTH IN EMPLOYEE JOB PERFORMANCE IN MALAYSIAN PRIVATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Selvi Narayanan

orcid.org/0000-0003-3491-695X

**Senior Lecturer, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

ABSTRACT

Mental health has become scholar's hot and important topic for discussion and it is increased year by year around the world. The relationship between employee mental health and job performance has been on eof the key concerns in workplace. Intense technology revolution and changes in administration, approached as well as job characterictics have increased the need for thorough mental health administration among employees in private higher education sectors (PHEI). The aim of this study was to investigate the role and influence of mental health in employee work performance in PHEIs who serves as a backbone of higher education system. Data collection was conducted based on two major characteristics of job performance and mental health using questionnaire. The methodology is descriptive and collrelation type and to analyse the data, Pearson's coefficient, variance equality test as well as T-test were utilized. Findings revealed that there was a significant relationsho between mental health and employee job performance and any increases in mental health promotes job performance proportionally. Based on the findings, can conclude that managing mental health among employeein PHELs very important to producce quality graduans for the future. Also, contribute to the goventment effort to promote Malaysia as an educational hub.

Keywords: Mental health, job performance, workplace, higher education institutions

ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF EMPLOYEES IN TERMS OF PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP THEORY: EMOTIONAL MORALITY, EGO, SOCIAL RELATIONSHIPS, JEALOUSY, AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT BEHAVIORS

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Durmuş

Bayburt University, Vocational School of Social Sciences, Department of Transportation Services
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3872-2258>

ABSTRACT

In the research, the factors that can affect the psychological ownership behavior of the employees in the organizations were examined in light of the literature. In the study, it was stated in the literature that emotional morality, ego, social relations, jealousy, and organizational commitment variables may have positive or negative effects on employees' psychological ownership of their jobs. Employees' consideration of emotional morality in organizational activities contributes positively to their psychological ownership of business activities. In a business environment where emotional morality is taken into account, the ego behavior of employees is negatively affected. The jealous behavior in the work environment in which employees exhibit emotional morality is negatively affected. The high ego that the employees display in the workplace negatively affects their psychological ownership of their work activities. The high ego displayed in the organization also negatively affects the social relations of the employees. The high ego exhibited by the employees in their work activities positively affects their jealous behaviors. Improved social relations of employees in their organizations contribute positively to their psychological ownership behavior for their business activities. Developed social relations in the organization also contribute positively to organizational commitment. Developed social relations negatively affect the jealous behaviors of employees. Jealousy behaviors of employees in terms of business activities in the organization negatively affect their psychological ownership behaviors. The jealous behavior exhibited by the employees also affects the organizational commitment negatively. The organizational commitment of the employees in their work activities contributes positively to their psychological ownership behaviors.

Key words: Ego, Emotional Morality, Jealousy, Organizational Commitment, Psychological Ownership, Social Relations.

PSİKOLOJİK SAHİPLENME KURAMI AÇISINDAN ÇALIŞANLARIN ORGANİZASYON FAALİYETLERİNDE: DUYGUSAL AHLAK, EGO, SOSYAL İLİŞKİLER, KISKANÇLIK VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DAVRANIŞLARI

ÖZET

Araştırmada organizasyonlarda çalışanların psikolojik sahiplenme davranışına etki edebilecek faktörler literatür eşliğinde incelenmiştir. Araştırmada literatür eşliğinde duygusal ahlak, ego, sosyal ilişkiler, kıskançlık ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin çalışanların işlerini psikolojik olarak sahiplenmesine pozitif veya negatif etkileri olabileceği ifade edilmiştir. Çalışanların organizasyon faaliyetlerinde duygusal ahlakı dikkate almaları iş

faaliyetlerini psikolojik sahiplenmelerine pozitif katkı sağlar. Duygusal ahlakın dikkate alındığı iş ortamında çalışanların ego davranışı negatif yönde etkilenir. Çalışanların duygusal ahlak sergiledikleri iş ortamı kıskançlık davranışı negatif yönde etkilenir. Çalışanların işyerinde sergiledikleri yüksek ego iş faaliyetlerini psikolojik olarak sahiplenmelerini negatif bir şekilde etkiler. Organizasyonda sergilenen yüksek ego çalışanların sosyal ilişkilerini de negatif yönde etkiler. Çalışanların iş faaliyetlerinde sergiledikleri yüksek ego kıskançlık davranışlarına pozitif olarak etkiler. Çalışanların organizasyonlarında gelişmiş sosyal ilişkileri iş faaliyetleri için sergiledikleri psikolojik sahiplenme davranışını pozitif katkı sağlar. Organizasyonda gelişmiş sosyal ilişkiler örgütsel bağlılığa da pozitif katkı sağlar. Gelişmiş sosyal ilişkiler çalışanların kıskançlık davranışlarını negatif yönde etkiler. Organizasyonda iş faaliyetleri açısından çalışanların kıskançlık davranışları, psikolojik sahiplenme davranışlarını negatif olarak etkiler. Çalışanların sergilediği kıskançlık davranışı, örgütsel bağlılığı da negatif yönde etkiler. Çalışanların iş faaliyetlerinde sergiledikleri örgütsel bağlılık, psikolojik sahiplenme davranışlarına pozitif katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Ego, Duygusal Ahlak, Kıskançlık, Örgütsel Bağlılık, Psikolojik Sahiplenme, Sosyal İlişkiler.

GİRİŞ

Psychological ownership theory; has found work in the literature of sociology, human development, philosophy, and psychology (Pierce et al., 2001: 298). In research on organizations, it has been stated that the context-specific position of psychological ownership, both for the organization and for the job, can be examined (Mayhew et al., 2007: 478). In this respect, identifying and elaborating on the factors that may affect the psychological ownership of the activities of the employees in the organizations provides useful information to those who operate on the subject. Employees' psychological ownership of their jobs contributes to the continuity of organizations. Employees who embrace their jobs do their best to ensure that their activities yield results. Positive or negative behavior patterns in organizations can affect employees' psychological ownership of their activities.

Considering the theories suggesting that emotions drive behavior, understanding the effectiveness of moral emotions in the organization will yield useful results (Greenbaum et al., 2020: 107). The emotional and moral structures of the employees in the organization are reflected in their behavior. In this respect, employees' emotional and moral characteristics make positive contributions to organizational activities. Employees operating on a moral basis provide emotionally positive outcomes for the entire organization. In organizations where emotional morality is dominant, a high ego will not be allowed.

Many individuals state that the ego should have no place in the organization and that the ego does more harm than good. The ego is at the root of many organizational problems (Ali & Zilli, 2015: 162). Especially in organizations where hierarchical structures are intense, the highly egoistic behaviors of employees towards each

other can cause disruptions in activities. The egoistic attitudes of the employees in their communication with each other create dissatisfaction. A high ego leads to low social relationships.

Social relationships are of various types, in different settings, and have different roles. Because of this situation, it is difficult to express interpersonal relationships in one dimension (Cai et al., 2017: 10). Social relations in organizations contribute to the ability of employees to perform their jobs comfortably. In organizations where social relations are strong, employees will carry out their business activities more sincerely and motivated. In environments where social relations are weak, work activities are performed more sluggishly or reluctantly. In addition, the presence of individuals with strong personal social relations among the employees may contribute to the functionality of business activities. In some cases, employees who feel strong, successful, and one step ahead of other employees in the organization may be exposed to jealousy by their environment. In organizations where mutual social relations are strong, the rate of jealousy may be low.

Although the existence of jealousy and envy behaviors in organizations is accepted, it is among the neglected issues in organizational research (Vecchio, 2000: 172). Jealousy in organizations can lead to behaviors that harm employees, their environment, and the organization in general. There may be many factors that can cause jealous behavior in organizations, especially in terms of business activities. Employees may be jealous of those who have the same status as themselves and carry out more successful business activities. Employees may also be jealous of individuals they see as their competitors. These and similar situations will reduce the commitment of employees to the organization.

In the literature, it is stated that organizational commitment is a desirable situation for organizations (Luthans et al., 1987: 220). Employees committed to the organization will operate in a disciplined manner to fulfill the organizational goals. There may be many factors that can shape an employee's organizational commitment. Employees with high organizational commitment are likely to take ownership of their work activities psychologically.

Ownership of business activities in organizations contributes to the effective achievement of the organization's goals. Determining the factors that can affect the sense of ownership will create effective results for both organizations and employees. Behaviors of employees such as emotional morality, ego, social relations, jealousy, and organizational commitment to organizational activities will shape their psychological ownership of business activities.

Alternative theoretical perspectives should be created to understand how psychological ownership affects and improves business results in organizations (Dawkins et al. 2017: 174). In this respect, why is psychological ownership important for those working in the organization in research? What can be the contribution of employees to carry out activities on an emotionally moral basis? How can employees with high or low egos shape organizational activities? What are the effects of the strong or weak social relations of the employees in the

organization? What are the consequences of an employee's jealousy of a co-worker? What is the contribution of employees' commitment behaviors to their psychological ownership in the organization? Answers to such questions are sought.

1.CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1.Psychological Ownership Theory

Psychological ownership is expressed as a phenomenon that employees develop possessive feelings for organizational goals and experience them psychologically (Dyne & Pierce, 2004: 439). Psychological ownership reflects the close relationship or psychological closeness between the individual and the possessed (Pierce et al., 2003: 93). In psychological ownership, individuals feel competent and responsible in their goal-oriented work, have a sense of belonging and a sense of personal identification with the goal of ownership (Avey et al., 2012: 24). Ownership of business activity in the organization contributes to the productivity of employees in the work environment. Employees' psychological ownership of their jobs can contribute to the development of the sense of duty.

Psychological ownership is effective in organizational activities (Pierce et al., 2001: 300). In terms of organizations, psychological ownership theory is related to employees' feelings of ownership towards their organizations and various organizational factors and is fed by organizationally functional and satisfying motives. Psychological ownership consists of the process of establishing specific relationships with the employee's organizational goals. Through these processes, employees are psychologically attached to the target (Pierce et al., 2001: 304). Psychological ownership behavior in the organization causes employees to exhibit positive organizational behavior (Pan et al., 2014: 141). The positivity of the employees will contribute to the organizational culture in the working environment.

Individuals who know themselves, express themselves to others, and make it permanent become psychologically dependent on objects and integrate them with their self (Pierce et al., 2003: 90). This shows that the dialogue with other employees can be effective in the ownership of the duties of the employees in the organizations. Interest and talent can also be effective in the integration of employees with their activities.

While some employees in organizations take ownership of their jobs psychologically, some employees develop a sense of ownership for their organizations in general (Dyne & Pierce, 2004: 442). This shows that in addition to the job or activities in the organization, the general structure of the organization is also effective in the sense of psychological ownership. In addition, in some cases, factors outside the organization may affect employees' sense of psychological ownership. For example, employees may develop a sense of psychological ownership of their job because they love their jobs, while the distance from the workplace to their home may limit their development of psychological ownership towards the organization. One of the factors that can affect the

psychological sense of ownership of the employees in the organization is the emotional morality of the employees.

1.2. Emotional Morality in Organization

Emotions reflect the life experiences of individuals. From a micro-social perspective, emotions are learned through interaction. From a meso-social perspective, emotions are socially beneficial and indispensable to the social order. From a macrosocial perspective, emotions are shaped by society and culture. Emotions reflect the environment of the organization in which they are experienced (Clanton, 2006: 411). In that case, the organizational cultures of the employees will be reflected emotionally both in their environment and in their activities. In this respect, in organizations with a moral environment, the emotional and moral behavior of the employees will likely be developed.

Organizations are emotional spaces. In these emotional environments, it may be necessary to be prudent about disturbing colleagues, duties, or managers (Grandey, 2008: 251). The emotional environment in organizations requires attention in terms of the efficiency of communication. Employees' dialogues with each other and with their supervisors are intense activity environments where emotion transfer is experienced. In motivating employees in these emotional environments, moral structures are needed. Organizations that do not have a moral basis may have long-term disruptions in the continuity of their activities. The moral behavior of employees towards each other in general can contribute to the ease of running the business.

Moral emotions in organizations are those that tend to be triggered in morally relevant situations (Ford et al., 2018: 155). Moral emotions have different characteristics from basic emotions in that they are interpersonal (Moll et al., 2002: 2733). Moral feelings have moral importance, and having moral feelings includes taking part in the action in relation with individuals (Solomon, 1998: 529). This situation shows that employees' realization of organizational activities within a moral framework is shaped by their emotions. The actions taken by the employees by prioritizing moral feelings make positive contributions to the entire organization.

It is stated that the relationship between moral feelings and business processes in organizations can be examined in future studies (Wright et al., 2017: 233). In this respect, managers in organizations should be able to sensitize their employees to moral violations by others (O'Reilly & Aquino, 2011: 540). The presence of emotional morality in organizations will make employees stronger in trusting each other. In particular, the predominance of moral feelings in the conduct of business activities enables employees to help each other. One of the factors that can come into play in the absence of moral feelings in the organization is the ego of the employees.

1.3. Ego in Organization

The ego regulates and controls the movement and perceptions of the self of individuals in the outside world. The ego tests reality (Hartmann, 1950: 75). In the literature, it is observed that it is used in many senses in terms of realistic ego, defensive ego, rational ego, organizing ego, social ego, the ego that exists between id and superego,

ego that develops in anxiety, and ego that emerges in terms of analytical psychology (Freud, 1952: 45). In the research, it is emphasized that the employees in organizational activities consider themselves superior to other employees or the ego that harms the organization. If the employee considers himself superior in organizational activities or belittles other colleagues, it will create a negative impression on the other party. In this respect, the ego of the employees in the organization can turn into a harmful action for the organization.

In studies, it is stated that the ideal ego is a means of satisfying a need, while the superego (or conscience) has restrictive and prohibitive properties (Groot M. D., 1962: 99). In the literature, it is emphasized that the id is related to keeping the power under control, while the ego is related to using the borrowed powers (Freud, 1989: 8). In this respect, employees with high egos have power in the organization and may want to keep power in their hands. This situation may hinder the functionality of organizational activities.

Relationship dynamics are created for the ego; indirectly, it is affected by the functions of the ego, instincts, the basic tendencies underlying the mind, and the ideas formed mentally (Blass, 2012: 165). For example, Fast et al. stated that managers who lack managerial self-efficacy exhibit high ego behavior when employees express their opinions about improvements in the organization (Fast et al., 2014: 1029). In that case, it should be taken into account that whether the employees have sufficient knowledge about the activities or whether they are competent or not may have an effect on the display of ego behavior. In other words, one of the main factors that cause the formation of a high ego, in general, maybe the situation that the employees do not have enough equipment for the activity they perform. This situation can lead to the weakening of social relations in the organization.

1.4.Social Relations in the Organization

Research on social cognition clarifies the way individuals make sense of their relationships with each other and the way they organize subjective information in the social world. From a psychological perspective, social cognition focuses on how individuals' behaviors and qualities are understood by other individuals. There is a limited field of study to make sense of the social relations of individuals in this way (Haslam & Fiske, 1992: 441-442). This makes it especially valuable to examine the prevailing social relations in organizations. Social relations of employees in business activities have an impact on the productivity of work. Employees in organizations with strong social relations are more likely to be satisfied with their workplace. In organizations where social relations are weak, employees' workplace satisfaction and job performance (or motivation) may be low.

When general social structures are evaluated as a model, social organizations become reality (Firth, 1954: 8). The contribution of this reality to the formation of social relations in organizations is quite high. In the activities of the employees, both the structure of their organization and the other employees with whom they are in dialogue can shape these social relations. Weakness of social relations in organizations can cause jealousy among employees in many ways.

1.5. Jealousy in Organization

Jealousy is mentally complex and contains painful emotions such as anger, grief, and self-pity. Jealousy is dominated by disordered ideas and egocentrism (Gesell, 1906: 494). Jealousy is a problem that activates feelings of harm and shame (Mullen, 1991: 593). In this respect, it can be mentioned that the harmful effects of jealousy on organizational activities. Experiencing painful emotions such as jealousy in the organization can prevent employees from focusing on their work. In organizations where jealousy is intense, employees may hide important information or information that other colleagues need to know from each other. In addition, jealousy will harm the organization, especially in the long run, and may cause disruptions in the execution of activities in the organization.

In the literature, it has been stated that managers who show loyalty to their subordinates in terms of career goals in organizations are less likely to exhibit jealous behavior (Andiappan & Dufour, 2020: 223). In some studies, it has been stated that jealous employees in the organization think about quitting, but if the organization has a good image for the employees, their intention to leave decreases (Günalan & Ceylan, 2014: 148). In this respect, there may be many factors that can affect the formation of jealousy in the organization. The inadequacy of individuals or the success of the envied people, especially in terms of employees being jealous of their friends, may trigger this behavior. In addition, competition among employees in organizations can also cause jealousy. Employees' envy of each other in terms of workplace activities will weaken their organizational commitment.

1.6. Organizational Commitment

Organizational commitment is defined as the emotional and functional attachment of the employee to the workplace (Elizur & Koslowsky, 2001: 594). Organizational commitment generally provides positive contributions in terms of performance in the organization (Mottaz, 1988: 468). This situation shows that there may be many factors that can affect the commitment of employees to their organizations. Many internal and external factors such as the willingness of employees to fulfill their organizational activities, the working atmosphere at the workplace, the quality of their work, and the emotional, psychological, and social status of the employee will affect their organizational commitment.

Commitment to certain values of an organization may differ from organizational commitment as a whole (Gouldner, 1960: 486). In this respect, employees in organizations have organizational commitments, which are adopted by the top management within the framework of different purposes and values, as well as by customers and other relevant people (Reichers, 1985: 470). The actions of the employees both in the working environment and outside the working environment can be shaped by their organizational commitment. This shows that employees can influence many areas within or outside the organization with their organizational commitment.

Employees with high organizational commitment desire to work hard to achieve organizational goals (Morris, 1980: 56). This contributes to the integration of employees with the organization. Organizational commitment of

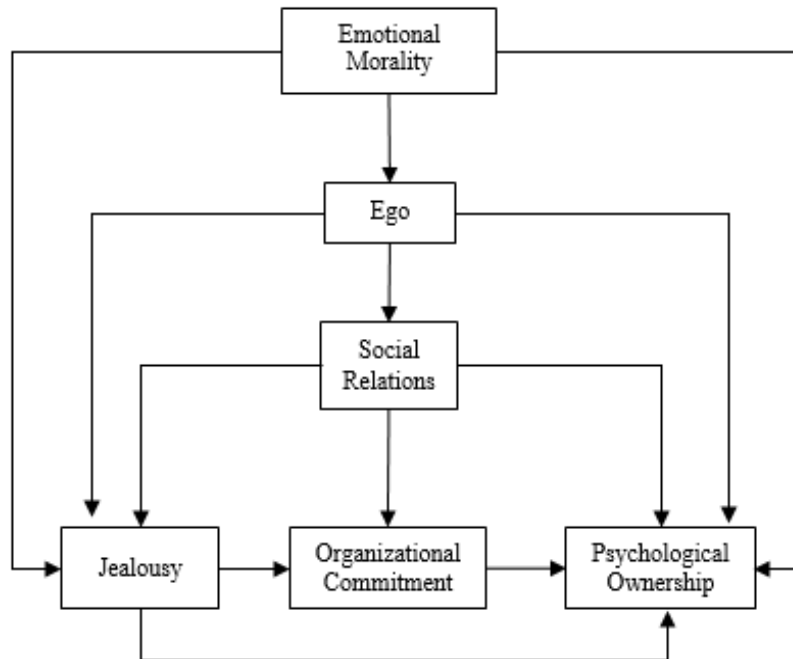

employees who have a sense of belonging or belonging, especially while performing their business activities, will be stronger. The commitment of the employees has a functional function in reaching the goals.

Employees who feel committed to their work in organizations are very likely to perceive the organization's behavior towards them positively (Angle & Perry, 1983: 143). The voluntary and willing participation of employees in organizational activities can be several indicators of their organizational commitment (Liou, 2008: 123). In this respect, it is understood that employees in organizational commitment carry out their business activities knowingly or willingly. In many cases, the self-sacrifice of employees may also be a result of their organizational commitment. The organizational commitment of employees will contribute to their psychological ownership of their jobs.

1.7.The Interaction of Emotional Morality, Ego, Social Relationships, Jealousy, Organizational Commitment, and Psychological Ownership Behavior in Organizations

Figure 1 shows that all variables in the model created can have positive or negative effects on employees' psychological ownership of their jobs. Employees' consideration of emotional morality in organizational activities will have a positive effect on their psychological ownership of business activities. Work activities in which emotional morality is taken into account will negatively affect the ego behavior of employees. Work activities in which employees exhibit emotional morality negatively affect jealousy behavior. The ego exhibited by the employees in the workplace negatively affects their psychological ownership of their work activities. The ego displayed in the workplace also negatively affects the social relations of the employees. The ego jealousy behaviors exhibited by the employees in their business activities will positively affect their behavior. Developed social relations of employees in their organizations positively affect their psychological ownership behavior for business activities. The fact that the social relations of the employees are developed positively affects their organizational commitment. Developed social relations in the organization will negatively affect the jealous behaviors of employees. Jealousy behaviors of employees in terms of business activities in the organization negatively affect their psychological ownership behaviors. The jealous behavior exhibited by the employees also affects the organizational commitment negatively. The organizational commitment of the employees in their business activities will positively affect their psychological ownership behaviors.

Figure 1. Figure 1 was created by the author.

Some factors contribute to or hinder employees' psychological ownership of work activities in organizations. In general, the achievements (or positive perceptions) that employees achieve while performing their work activities contribute to their psychological sense of ownership. Negative situations faced by employees within the framework of their work activities, on the other hand, disrupt their psychological sense of ownership. Factors such as the competencies, knowledge levels, and experiences of employees regarding organizational activities can also affect their psychological sense of ownership. In the literature, Pierce et al. (2001: 301) stated that there is a high level of control in jobs that provide autonomy in organizations, and this situation increases the possibility of a sense of ownership towards the job. In their research, they emphasized that some organizational factors make it difficult for employees to control and this situation can prevent the development of psychological ownership.

For individuals to transform their emotions into moral behavior, it may be possible for them to be affected by many factors, both internal and external. Individuals whose beliefs dominate internally emotionally may exhibit moral behavior as a requirement of their beliefs. From another point of view, it may be possible to exhibit moral behavior for individuals who reflect adherence to their traditions. Others may put moral behavior, which they consider the truth of life, at the center of their activity. Individuals who think not to be alienated by their environment can also exhibit moral behavior. These and many similar factors can shape moral behavior. When evaluated in terms of organizations, the experiences of individuals or the education they receive may cause them to display moral behavior or display immoral behavior. In the literature, Narvaez (2010: 78) stated that morality

develops through a punishment process and forced education to form good habits. Fida et al. (2015: 138) revealed that negative emotions in the organization support moral disengagement.

The moral feelings of the employees in the organization can guide their activities. Paying attention to ethical behaviors, especially when carrying out activities with subordinates and other employees, contributes to the formation of a healthy organizational structure. In the literature, Wright et al. (2017: 231) emphasized that when employees who dedicate themselves to their organization have moral feelings that organizational values are not supported, they undertake micro-level work in the organization. In their research, they stated that moral feelings direct the basic emotional mechanisms that direct their working processes.

The presence of emotional morality in the organization can contribute to employees' psychological ownership of their activities. Ethical behavior of employees leads to psychologically positive results in terms of workplace motivation. In the literature, Chung & Moon (2011: 66) stated that psychological ownership occurs in an emotional and cognitive state. Star et al. (2015: 110) stated that the positive emotional attitudes of the employees in the organization can lead to positive behaviors with psychological ownership.

The emotional morality of the employees in the organizations can keep jealousy behaviors within the organization to a minimum. Because in an immoral working environment, jealousy toward business activities is likely to be experienced more intensely. However, carrying out activities based on morality minimizes employees' jealousy. The presence of morality in organizations contributes to the nurturing of positive emotions. In the literature, Vecchio (2000: 173) revealed that jealousy of employees creates meaningful structures in terms of their emotions. He stated that individual differences and negative emotions like the business unit are associated with jealousy.

The fact that employees carry out their organizational activities on an emotionally moral basis limits the display of high ego behavior towards other employees. Morality and high ego in the organization will affect each other in opposite directions. In the literature, Hartmann (1950: 93) stated that there are many contradictions in the ego and some of them are as follows; Although the ego tends to oppose impulses, one of its main functions is to help the impulses to be satisfied; that insight and rationalization are gained with the ego; He emphasized that the ego promotes objective knowledge of reality, but incorporates traditional prejudices in the environment during its definition and social cohesion and development.

The presence of emotional morality in the organization can prevent the formation of jealous behavior. Emotional morality can prevent employees from exhibiting jealousy toward individuals with whom they compete. In the literature, Brunning (2020: 236) stated that jealousy prevents being competitive and that the emotions and characteristics of individuals are effective on jealousy.

The dominance of emotional morality in the organization can strengthen the commitment of the employees to the organization. In the literature, Valentine et al. (2002: 350) stated that the ability of management to develop moral

principles can increase the bond between employees and the organization. Ford et al. (2018:176) stated that moral feelings have an important role in the effort and commitment of employees in terms of performance in organizations.

The high ego existing in the organization may prevent employees from taking psychological ownership of their work activities. Low ego level contributes to psychological ownership of work activities. In this respect, the high or low ego in the organization may be related to consciousness. In the literature, Freud (1989: 9) stated that the ego is related to consciousness, and individuals' values regarding social and ethical standards are always with them.

The social relations of individuals with high egos in the organization with other employees can create a weak quality. This can be especially effective for employees who use position power. A higher position can create more ego attitudes. In organizations, the reverse may also be the case. A low ego can lead to stronger social relationships. In particular, employees with high position power but low egos are more likely to develop stronger social relationships with other employees.

The high ego that exists among employees in organizations causes weakness and destruction in social relations. This situation causes disruptions in the work activities of the employees in the organization. In the literature, Ali & Zilli (2015: 162) stated that the presence of ego in the organization can cause poor communication, unsuccessful negotiation, erroneous decision making, and dangerous destruction.

Individuals with high egos are likely to exhibit excessive jealousy behavior. Jealousy in the organization causes disruptions in the work activities of the employees. Employees' having a high ego in organizational activities increases jealousy among employees. In the literature, Deokule (2020: 8) emphasized that ego, jealousy, and attitude are factors that affect individuals.

In organizations, a high ego can reduce the commitment of employees to their jobs. In the literature, Bakker (2017: 72) stated that there is a strong link between the activation of employees' ego resources and their commitment to their work and vitality.

Exhibiting burnout behaviors of employees in organizational activities can damage relations within the organization. The formation of ego burnout also causes reluctance or disruption in employee activities. Employees' awareness and emotional moral behavior in their activities can eliminate ego burnout. In the literature, Zheng et al. (2022: 19) emphasized that the increase in awareness in the organization leads to a decrease in the ego burnout of employees and a negative effect on counterproductive work behaviors.

The development of social relations between employees in organizations contributes to their psychological ownership of work activities. Developing strong social relations among employees ensures that the information flow in the organization is strong. This information among employees supports psychological ownership behavior. In the literature, Pierce et al. (2001: 301) emphasized that when employees in organizations are given

information about organizational ownership (such as mission, goal, and performance), they can get to know the organization better and in this way, they can help employees develop psychological ownership.

Employees are in constant dialogue with each other in organizational activities. This contributes to the functional realization of activities. There may be some issues in the social relations of the employees that may hinder their activities. In this respect, Bae & Koo (2008: 249) stated that excessive investment in social networks in organizations may reduce the value of knowledge transfer through social relations, and employees may engage in unproductive and costly social networks.

Employees who develop strong social relationships in the organization can develop greater commitment to their organization. In this case, it may be related to the fact that the individual can feel safe and create a comfortable movement area in the organization. As a result, the individual with high commitment will be able to psychologically own the organization at higher levels. The management mechanism may also affect the formation of organizational commitment.

The strong social relations of the employees in the organization with each other and with the management can contribute to their organizational commitment. In the literature, Spagnolo (1999: 2) stated that social relations in organizations promote organizational commitment and cooperation. Cohen (2007: 350) emphasized that the normative commitment of individuals to their profession may result from the socialization process.

Comparing employees with social comparison, as well as social relations in organizations, may have different consequences. While strong social relationships can reduce jealousy, making comparisons in terms of competition in the workplace can increase jealousy. In the literature, Wang & Sung (2016: 125-127) stated that injustice and unethical leadership behaviors in the organization can be a factor that increases jealousy. They stated that there is a negative relationship between jealousy and organizational citizenship behavior in the organization and that social comparisons can have both positive and negative cognitive/emotional effects.

The structure of social relations in organizations can be effective in exhibiting the jealous behavior of employees. While strong social relationships reduce jealousy, weak social relationships increase jealousy. In the literature, Clanton's (1996: 184) sociological view; emphasized that jealousy tends to eliminate the perception that the jealous person consists of his inadequacy and the cycle of blaming the other party. Dogan & Vecchio (2001: 58) stated that feelings such as jealousy and envy or strong emotions in organizations are not considered much in terms of social relations in non-rational work-related processes. Peng et al. (2021: 395), on the other hand, revealed that conflicts that can be experienced in the organization lead to hiding information through jealousy, and relational conflicts increase jealousy.

Jealousy of employees in the organization can damage the sense of psychological ownership of organizational activities. Jealousy of employees can also create disruptions in activities in the working environment. In the literature, Gesell (1906: 447-494) stated that jealousy is an action related to the possessive instinct. He stated that

jealousy is a self-emotion shaped not only by instinctive competition but also by the effects of the social environment. Mullen (1991: 593) emphasized that the balance between destructive possessiveness and the hope of the disappointed individual creates jealousy.

Jealousy among employees in organizations can weaken organizational commitment. The jealousy of other employees towards their work activities limits their organizational commitment behavior. In the literature, Ellis & Weinstein (1986: 351) states that jealousy can have some dangerous interpersonal consequences; They emphasized that it can lead to weak relationships between individuals and negative consequences in the roles of individuals. Zurriaga et al. (2018: 448) stated that employees who are considered competitors in the organization cause jealousy in terms of their social-social qualities. In their research, they emphasized that individual differences that feed competition in the organization cause more jealousy, especially among women. Andiappan & Dufour (2020: 211) of the main actors affecting the jealousy tendency of employees in the organization; are self-efficacy, addiction, and perceived betrayal behavior in the past.

Organizational commitment in the organization can contribute to the psychological ownership of employees. In the literature, Vandewalle et al. (1995: 216) revealed that there is a positive relationship between psychological ownership in the organization and organizational commitment. Mayhew et al. (2007: 493) emphasized that organizational-based psychological ownership has a positive relationship with organizational commitment and job satisfaction. Bernhard & P. O'Driscoll (2011: 376) emphasized that the psychological ownership perceived by the employees in the organization leads to positive attitudes and behaviors towards their work and the organization. In their research, they stated that the commitment of employees can contribute to their efforts on behalf of the organization and increase their work enthusiasm.

Organizational commitment in organizations will develop psychological ownership behaviors of employees in terms of both their organizations and their activities. In the literature, Dyne & Pierce (2004: 455) stated that employees' organizational commitment, satisfaction, self-esteem, and display of discretionary behaviors can improve psychological ownership for work efficiency. Ozler et al. (2008: 43) emphasized that there is a positive relationship between organizational commitment and psychological ownership in the organization. Avey et al. (2009: 186) revealed that there are strong positive relationships between promotion-oriented psychological ownership behaviors of employees and their commitment, job satisfaction, and intention to stay in the organization. Han et al. (2010: 2228) revealed that there is a positive correlation between organizational commitment and psychological ownership. Ghafoor et al. (2011: 7394-7397) stated that psychological ownership can develop if the organization tries to develop a bond with the employee. In their research, they revealed strong positive relationships between the organizational commitment of the employees and their psychological ownership behaviors.

CONCLUSION

As a result of the research, it can be stated that the psychological ownership feelings of the employees in the organizations should be taken into account for their work activities. In the psychological ownership of the work activities of the employees; it can be said that the variables of emotional morality, ego, social relations, jealousy, and organizational commitment are effective. Apart from the research, there may be other variables that may affect employees' psychological ownership of their work activities. Considering the framework created in the research, the conduct of organizational activities on an ethical basis will facilitate the achievement of organizational goals. The existence of a high ego in organizations will cause harmful results to the organization. Social relations will guide business activities in the communication of employees who need a social environment with each other. The jealousy that exists among the employees can have a quality that can harm both the employees and the organization. Organizational commitment of employees may affect the way and duration of work activities. Psychological ownership of the business activity will ensure the adoption of policies in the organization and the effort for functionality to be effective.

With the model expressed in the research with the literature, it should be paid attention that the employees in the organizations have emotional morality. Employees' adopting emotional morality and reflecting on this situation in their work activities will strengthen their sense of psychological ownership. High ego will not be observed in employees with emotional morality. Employees who center emotional morality in their organizational activities will not be jealous of their other colleagues. High ego in organizations will prevent employees from taking psychological ownership of their work activities. High ego will also damage social relations among employees. The high ego observed in the employees will strengthen the jealous behavior among the employees. The fact that the social relations of the employees in the working environment are developed will contribute to their psychological ownership of their work activities. Strong social relations will also strengthen the organizational commitment of the employees. Weak social relations in the organization can increase jealousy among employees. Developed social relations among the employees will eliminate jealousy behavior. Employees with strong organizational commitment will psychologically own their work activities. The high level of jealousy towards colleagues in the organization will prevent employees from both their organizational commitment and their psychological ownership of their work activities.

To develop a sense of psychological ownership in organizations, attention should be paid to managers and organizational policies. It is necessary to determine the goals that can be reached in the organizations, and to provide various opportunities for the employees to fulfill these goals. In this respect, Pierce et al. (2003: 94) stated that for psychological ownership to be realized, the target must have qualities that can be seen, and experienced, and attract the attention and interest of the individual. Peng & Pierce (2015: 19) stated that

managers should have job control and empower their employees to develop the psychological sense of ownership of employees in the organization.

In future research, employees' psychological ownership of their jobs while performing organizational activities; The effects of organizational policies, created opportunities, workload, employee motivation, and workplace spirituality can be examined.

REFERENCES

- Ali, A. & Zilli, A. S. (2015). Quality of Work Life and Ego-Strength as a Predictor of Organizational Commitment: A Study of Managerial Personnel. *Management Studies and Economic Systems (MSES)*, 1(3), 161-169. <https://doi.org/10.12816/0019378>
- Andiappan, M. & Dufour, L. (2020). Jealousy at Work: A Tripartite Model. *Academy of Management Review*, 45(1), 205–229. <https://doi.org/10.5465/amr.2016.0299>
- Angle, H. L. & Perry, J. L. (1983). Organizational Commitment: Individual and Organizational Influences. *Work and Occupations*, 10(2), 123-146. <https://doi.org/10.1177/0730888483010002001>
- Avey, J. B., Avolio, B. J., Crossley, C. D. & Luthans, F. (2009). Psychological Ownership: Theoretical Extensions, Measurement and Relation to Work Outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 173–191. <https://doi.org/10.1002/job.583>
- Avey, J. B., Wernsing, T. S. & Palanski, M. E. (2012). Exploring the Process of Ethical Leadership: The Mediating Role of Employee Voice and Psychological Ownership. *Journal of Business Ethics*, 107, 21–34. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1298-2>
- Bae, J. & Koo, J. (2008). Information Loss, Knowledge Transfer Cost and the Value of Social Relations. *Strategic Organization*, 6(3), 227–258. <https://doi.org/10.1177/1476127008093518>
- Bakker, A. B. (2017). Strategic and Proactive Approaches to Work Engagement. *Organizational Dynamics*, 46(2), 67-75. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2017.04.002>
- Bernhard, F. & P.O'Driscoll, M. (2011). Psychological Ownership in Small Family-Owned Businesses: Leadership Style and Nonfamily-Employees' Work Attitudes and Behaviors. *Group & Organization Management*, 36(3), 345–384. <https://doi.org/10.1177/1059601111402684>
- Blass, R. B. (2012). Education Section The ego according to Klein: Return to Freud and beyond. *The International Journal of Psychoanal*, 93, 151–166. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2011.00504.x>
- Brunning, L. (2020). Compersion: An Alternative to Jealousy? *Journal of the American Philosophical Association*, 6(2), 225-245. <https://doi.org/10.1017/apa.2019.35>
- Cai, M., Wang, W., Cui, Y. & Stanley, H. E. (2017). Multiplex Network Analysis of Employee Performance and Employee Social Relationships. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 490, 1-12. <http://dx.doi.org/10.1016/j.physa.2017.08.008>
- Chung, Y. W. & Moon, H. K. (2011). The Moderating Effects of Collectivistic Orientation on Psychological Ownership and Constructive Deviant Behavior. *International Journal of Business and Management*, 6(12), 65-77. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v6n12p65>
- Clanton, G. (1996). A Sociology of Jealousy. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 16(9/10)171-189. <https://doi.org/10.1108/eb013274>
- Clanton, G. (2006). *Jealousy and Envy*. In J. E. Stets & J. H. Turner (Eds.), *Handbook of the sociology of emotions* (410–440). New York: Springer.
- Cohen, A. (2007). Commitment Before and After: An Evaluation and Reconceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 17, 336–354. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2007.05.001>
- Dawkins, S., Tian, A. W., Newman, A. & Martin, A. (2017). Psychological Ownership: A Review and Research Agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 38, 163–183. <https://doi.org/10.1002/job.2057>
- Deokule, A. (2020). Attitude of the Person along with Ego and Jealousy and its Consequences, Impact of the Same Including Remedial. *Journal of Psychology & Behavior Research*, 2(2), 6-12. <https://doi.org/10.22158/jpbr.v2n2p6>
- Dogan, K. & Vecchio, R. P. (2001). Managing Envy and Jealousy in the Workplace. *Compensation & Benefits Review*, 33(2), 57-64. <https://doi.org/10.1177/08863680122098298>

- Dyne, L. V. & Pierce, J. L. (2004). Psychological Ownership and Feelings of Possession: Three Field Studies Predicting Employee Attitudes and Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 439–459. <http://dx.doi.org/10.1002/job.249>
- Elizur, D. & Koslowsky, M. (2001). Values and organizational commitment. *International Journal of Manpower*, 22(7), 593 - 599. <http://dx.doi.org/10.1108/01437720110408967>
- Ellis, C. & Weinstein, E. (1986). Jealousy and the Social Psychology of Emotional Experience. *Journal of Social and Personal Relationships*, 3, 337-357. <https://doi.org/10.1177/0265407586033006>
- Fast, N. J., Burris, E. R. & Bartel, C. A. (2014). Managing to Stay in the Dark: Managerial Self-Efficacy, Ego Defensiveness, and the Aversion to Employee Voice. *Academy of Management Journal*, 57(4), 1013–1034. <http://dx.doi.org/10.5465/amj.2012.0393>
- Fida, R., Paciello, M., Tramontano, C., Fontaine, R. G., Barbaranelli, C. & Farnese, M. L. (2015). An Integrative Approach to Understanding Counterproductive Work Behavior: The Roles of Stressors, Negative Emotions, and Moral Disengagement. *Journal of Business Ethics*, 130, 131–144. <http://dx.doi.org/10.1007/s10551-014-2209-5>
- Firth, R. (1954). Social Organization and Social Change. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 84(1/2), 1-20. <https://doi.org/10.2307/2843997>
- Ford, M. T., Agosta, J. P., Huang, J. & Shannon, C. (2018). Moral Emotions Toward Others at Work and Implications for Employee Behavior: a Qualitative Analysis Using Critical Incidents. *Journal of Business and Psychology*, 33, 155–180. <https://doi.org/10.1007/s10869-016-9484-3>
- Freud, A. (1952). The Mutual Influences in the Development of Ego and Id. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 7(1), 42-50. <http://dx.doi.org/10.1080/00797308.1952.11823151>
- Freud, S. (1989). The Ego and The Id (1923). *TACD Journal*, 17(1), 5-22. <https://doi.org/10.1080/1046171X.1989.12034344>
- Gesell, A. L. (1906). Jealousy. *The American Journal of Psychology*, 17(4), 437-496. <https://doi.org/10.2307/1412347>
- Ghafoor, A., Qureshi, T. M., Khan, M. A. & Hijazi, S. T. (2011). Transformational Leadership, Employee Engagement and Performance: Mediating Effect of Psychological Ownership. *African Journal of Business Management*, 5(17), 7391-7403. <https://doi.org/10.5897/AJBM11.126>
- Gouldner, H. P. (1960). Dimensions of Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*, 4(4), 468-490. <https://doi.org/10.2307/2390769>
- Grandey, A. A. (2008). *Organizational Behavior* (Ed. J. Barling & C. L Cooper). Emotions at Work: A Review and Research Agenda (235-261), 1, Micro Approaches, SAGE Publications, ISBN: 978-1-4129-2385-9
- Greenbaum, R., Bonner, J., Gray, T. & Mawritz, M. (2020). Moral Emotions: A Review and Research Agenda for Management Scholarship. *Journal of Organizational Behavior*, 41(2), 95–114. <https://doi.org/10.1002/job.2367>
- Groot M. D., J. L-D. (1962). Ego Ideal and Superego. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 17(1), 94-106. <http://dx.doi.org/10.1080/00797308.1962.11822840>
- Günalan, M. & Ceylan, A. (2014). The Mediator Role of Organizational Image on the Relationship between Jealousy and Turnover Intention: A Study on Health Workers. *Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 17(31), 133-156. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.664016>
- Han, T-S., Chiang, H-H. & Chang, A. (2010). Employee Participation in Decision Making, Psychological Ownership and Knowledge Sharing: Mediating Role of Organizational Commitment in Taiwanese High-Tech Organizations. *The International Journal of Human Resource Management*, 21(12), 2218–2233. <http://dx.doi.org/10.1080/09585192.2010.509625>
- Hartmann, H. (1950). Comments on the Psychoanalytic Theory of the EGO. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 5(1), 74-96. <http://dx.doi.org/10.1080/00797308.1950.11822886>
- Haslam, N. & Fiske, A. P. (1992). Implicit Relationship Prototypes: Investigating Five Theories of the Cognitive Organization of Social Relationships. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28, 441-474. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(92\)90041-H](https://doi.org/10.1016/0022-1031(92)90041-H)
- Liou, S-R. (2008). An Analysis of the Concept of Organizational Commitment. *Nursing Forum*, 43(3), 116-125. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6198.2008.00103.x>
- Luthans, F., Baack, D. & Taylor, L. (1987). Organizational Commitment: Analysis of Antecedents. *Human Relations*, 40(4), 210-236. <https://doi.org/10.1177/001872678704000403>
- Mayhew, M. G., Ashkanasy, N. M., Bramble, T. & Gardner, J. (2007). A Study of the Antecedents and Consequences of Psychological Ownership in Organizational Settings, *The Journal of Social Psychology*, 147(5), 477-500. <http://dx.doi.org/10.3200/SOCP.147.5.477-500>

- Moll, J., Oliveira-Souza, R., Eslinger, P. J., Bramati, I. E., Mourao-Miranda, J., Andreiuolo, P. A. & Pessoa, L. (2002). The Neural Correlates of Moral Sensitivity: A Functional Magnetic Resonance Imaging Investigation of Basic and Moral Emotions. *The Journal of Neuroscience*, 22(7), 2730-2736. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.22-07-02730.2002>
- Mottaz, C. J. (1988). Determinants of Organizational Commitment. *Human Relations*, 41(6), 467-482. <https://doi.org/10.1177/001872678804100604>
- Morris, J. H. (1980). Structural Influences on Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior* 17, 50-57. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90014-7](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90014-7)
- Mullen, P. E. (1991). Jealousy: The Pathology of Passion. *British Journal of Psychiatry*, 158, 593-601. <https://doi.org/10.1192/bjp.158.5.593>
- Narvaez, D. (2010). *The Emotional Foundations of High Moral Intelligence*. In B. Latzko & T. Malti (Eds.), Children's moral emotions and moral cognition: Developmental and educational perspectives. New Directions for Child and Adolescent Development, 129, 77-94. San Francisco: Jossey-Bass.
- O'Reilly, J. & Aquino, K. (2011). A Model of Third Parties' Morally Motivated Responses to Mistreatment in Organizations. *Academy of Management Review*, 36(3), 526-543.
- Ozler, H., Yilmaz, A. & Ozler, D. (2008). Psychological Ownership: An Empirical Study on its Antecedents and Impacts upon Organizational Behaviors. *Problems and Perspectives in Management*, 6(3), 38-47.
- Pan, X-F., Qin, Q. & Gao, F. (2014). Psychological Ownership, Organization-Based Self-Esteem and Positive Organizational Behaviors. *Chinese Management Studies*, 8(1), 127-148. <https://doi.org/10.1108/CMS-04-2014-0088>
- Peng, H., Bell, C. & Li, Y. (2021). How and when Intragroup Relationship Conflict Leads to Knowledge Hiding: The Roles of Envy and Trait Competitiveness. *International Journal of Conflict Management*, 32(3), 383-406. <https://doi.org/10.1108/IJCM-03-2020-0041>
- Peng, H. & Pierce, J. (2015). Job- and Organization-Based Psychological Ownership: Relationship and Outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 30(2), 1-33. <http://dx.doi.org/10.1108/JMP-07-2012-0201>
- Pierce, J. L., Kostova, T. & Dirks, K. T. (2001). Toward a Theory of Psychological Ownership in Organizations. *The Academy of Management Review*, 26(2), 298-310. <https://doi.org/10.2307/259124>
- Pierce, J. L., Kostova, T. & Dirks, K. T. (2003). The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research. *Review of General Psychology*, 7(1), 84-107. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.1.84>
- Reicher, A. E. (1985). A Review and Reconceptualization of Organizational Commitment. *Academy of Management Review*, 10(3), 465-476. <https://doi.org/10.2307/258128>
- Solomon, R. C. (1998). The Moral Psychology of Business: Care and Compassion in the Corporation. *Business Ethics Quarterly*, 8(3), 515-533. <https://doi.org/10.2307/3857435>
- Spagnolo, G. (1999). Social Relations and Cooperation in Organizations. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 38, 1-25. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.142988>
- Valentine, S., Godkin, L. & Lucero, M. (2002). Ethical Context, Organizational Commitment, and Person-Organization Fit. *Journal of Business Ethics*, 41, 349-360. <https://doi.org/10.1023/A:1021203017316>
- Vandewalle, D., Dyne, L. V. & Kostova, T. (1995). Psychological Ownership: An Empirical Examination of its Consequences. *Group & Organization Management*, 20, 210-226. <https://doi.org/10.1177/1059601195202008>
- Vecchio, R. P. (2000). Negative Emotion in the Workplace: Employee Jealousy and Envy. *International Journal of Stress Management*, 7, 161-179. <https://doi.org/10.1023/A:1009592430712>
- Wang, Y-D. & Sung, W-C. (2016). Predictors of Organizational Citizenship Behavior: Ethical Leadership and Workplace Jealousy. *Journal of Business Ethics*, 135, 117-128. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2480-5>
- Wright, A. L., Zammuto, R. F. & Liesch, P. W. (2017). Maintaining the Values of a Profession: Institutional Work and Moral Emotions in the Emergency Department. *Academy of Management Journal* 60(1), 200-237. <https://doi.org/10.5465/amj.2013.0870>
- Yıldız, B. (2015). Determinants of Constructive Deviance: The Mediator Role of Psychological Ownership. *International Business Research*, 8(4), 107-121. <https://doi.org/10.5539/ibr.v8n4p107>
- Zheng, X., Ni, D., Liu, X. & Zhang, M. (2022). A Mixed Blessing? State Mindfulness Change, Ego Depletion and Counterproductive Work Behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 1-24. <https://doi.org/10.1111/joop.12419>
- Zurriaga, R., Gonzalez-Navarro, P., Buunk, A. P. & Dijkstra, P. (2018). Jealousy at Work: The Role of Rivals' Characteristics. *Scandinavian Journal of Psychology*, 59, 443-450. <https://doi.org/10.1111/sjop.12443>

AHŞAP VE MOBİLYA İMALATHANELERİNDE ÇALIŞANLARIN GÜVENLİK FARKINDALIĞI VE KADERCİLİK ALGILARININ İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇE
Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F,
İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-7643-0563

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının tam olarak anlam kazanabilmesi, yasal düzenlemelerin yanı sıra çalışanlarda oluşan güvenlik kültürü düzeyiyle de doğrudan ilişkilidir. Güvenlik kültürünün bileşenlerinden olan güvenlik farkındalığı ve de kadercilik algısı ise iş sağlığı ve güvenliğine yönelik oluşan bilincin temel göstergeleri niteliğindedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı, çalışanların güvenlik farkındalığı düzeyleri ile kadercilik algıları arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Anket yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın örneklemini bir ilde ahşap ve mobilya imalathanelerinde çalışan 117 kişiden oluşmaktadır. Elde edilen veriler SPSS 23 paket programı ile incelenmiş olup, güvenlik farkındalığı düzeyi ve de kadercilik algısı korelasyon analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre güvenlik farkındalığı ile kadercilik algısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. İş sağlığı ve güvenliğine yönelik artan güvenlik farkındalığı düzeyi karşısında kadercilik algısında azalmanın gözlemlendiği, bu durumun ise güvenlik kültürü bilincine önemli katkılar yaptığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Güvenlik Farkındalığı, Kadercilik Algısı.

REVIEW OF SAFETY AWARENESS AND PERCEPTIONS OF FATALISM OF EMPLOYEES IN WOOD AND FURNITURE WORKSHOPS

ABSTRACT

Occupational health and safety becoming implicitly meaningful is directly related to the level of safety culture formed in employees as well as legal regulations. Safety awareness and perception of fatalism, which are components of the safety culture, on the other hand, are the main indicators of the awareness formed with occupational health and safety. Accordingly, the main purpose of this study is to determine the relationship between the safety awareness levels of employees and their perceptions of fatalism. The sample of this study, in which the survey method is used, consists of 117 people working in wood and furniture workshops in a city. The data obtained have been analysed with the SPSS 23 package program, and the level of safety awareness and the perception of fatalism has been evaluated using correlation analysis. According to the results of the research, a statistically significant and negative relationship has been found between safety awareness and the perception of fatalism. It can be stated that there is a decrease in the perception of fatalism against the increasing level of safety awareness with respect to occupational health and safety, and this situation makes significant contributions to the awareness of safety culture.

Keywords: Occupational Health and Safety, Safety Awareness, Perception of Fatalism.

FACTORS AFFECTING INTENTION TO QUIT EMPLOYEES IN MALAYSIA**Dr. Rasheedul Haque****orcid.org/0000-0001-8170-5413****Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)****MAHSA University, Malaysia****Dr. Abdul Rahman bin S Senathirajah****orcid.org/0000-0001-6044-9051****Senior Lecturer, Faculty of Business and Communications.****INTI International University, Malaysia,****Kharmeyni a/p Jumbulingam****Lecturer, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)****MAHSA University, Malaysia****Himi Melini Anak Merikal****Student, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)****MAHSA University, Malaysia****Abstract**

Employees are the most significant and valuable resource of an organization. Hierarchical achievement cannot be acknowledged without the help and commitment of representatives. This study analyses the elements that impact that can influence the intention to quit work among labourers in Malaysia. Previous studies are the result of many factors such as job satisfaction, interpersonal relationships, organizational culture, and stress in the workplace. Many studies have been conducted to investigate the factors associated with employee intention to quit, both between private and public sector employees. The latest study has a dual objective such as investigating and comparing the factors influencing the intentions of public and private sector employees to quit. Data for this research were obtained by administering a questionnaire from primary and secondary data. These specialists have distinguished four factors that can impact the employee to quit. It is identified as empowerment, justice organization, perceived alternative employment opportunities and job stress. Moreover, this concentrate likewise investigates the intervening connection between empowerment, organizational justice, perceived alternative employment opportunities, work pressure and work mentalities comprising of occupation fulfilment and hierarchical obligation to expectation to quit. The outcomes likewise show that work perspectives intervene expectation to quit with an incomplete intercession impact. Correlation analysis proved that intention to quit among employees had a negative correlation with the psychological dimension and it was not associated with the physiological dimension. This analysis confirms that there are significant factors as well as factors influencing the intention to quit among employees. Therefore, future research should seek to address this limitation.

Keywords: Hierarchical achievement; influence the intention; job satisfaction; organizational culture; stress

ÇALIŞANLARIN ALGILADIĞI İŞ GÜVENCESİZLİĞİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE LİDERE DUYULAN GÜVENİN ARACI ROLÜ

Nilay DEMİRCİ
Yüksek Lisans Öğrencisi
GTÜ İşletme Fakültesi Strateji Bilimi Bölümü
ORCID: 0000-0003-0872-7004
Doç. Dr. Serhat ERAT
Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Strateji Bilimi Bölümü, Gebze / Kocaeli
ORCID: 0000-0003-0227-8914

ÖZET

Günümüz iş yaşamındaki gelişmeler, organizasyonları rekabet halindeki ekonomik konjonktüre uyum sağlamaya yöneltmektedir. Organizasyonların büyümesi, birleşmesi ve yeniden yapılanması gibi faktörler; çalışanların görev ve yetki dağılımlarının şekillenmesine ve bunun sonucunda çalışanlar üzerinde çeşitli olumlu ve olumsuz etkiler oluşmasına yol açmaktadır. Bu etkilerden biri de çalışanlar üzerinde oluşan güvencesizliktir. Çalışanların algılamış olduğu güvencesizlik algısı, soyut bir kavram olmakla birlikte bu algının oluşmasının sebepleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Çalışanların algıladığı iş güvencesizliğinin en önemli sonuçlarından biri işten ayrılma durumu ya da işten ayrılma niyeti, düşüncesi olmaktadır. Çalışanların algıladığı güvencesizlik duygusunun bir başka boyutu da liderine, yöneticisine duyduğu güven ya da güvencesizlik kavramı ile ilişkilendirilme boyutuyla incelenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı; algılanan iş güvencesizliğinin, işten ayrılma niyetine etkisinde liderin aracı rolünün incelenmesidir. Bu bağlamda, lojistik sektöründe faaliyet gösteren beyaz yakalı çalışanların algıladıkları iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisi ve lidere duyulan güvenin aracı rolü araştırılmıştır. Araştırma verileri, lojistik sektöründe çalışan 334 personelden anket yöntemiyle toplanmıştır. Toplanan bu veriler SPSS paket programıyla analize tabi tutulmuş, faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizleri ile test edilmiştir. Analizler sonucunda iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca iş güvencesizliği ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide lidere duyulan güvenin ara değişken etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulguların yöneticilere ve benzer alanda çalışan araştırmacılara, iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine olan etkisinde lidere duyulan güvenin aracılık rolü hakkında bilgi vereceği, gerekli aksiyonlar için yol göstereceği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Güvencesizliği, İşten Ayrılma Niyeti, Lidere Duyulan Güven, Aracı Rol.

THE INSTRUMENTAL ROLE OF TRUST IN THE LEADER IN THE EFFECT OF EMPLOYEE'S PERCEIVED JOB INSECURITY ON THEIR INTENTION TO LEAVE

ABSTRACT

Developments in today's business life lead organizations to adapt to the competitive economic conjuncture. Factors such as the growth, merger and restructuring of organizations; It causes the distribution of duties and

authorities of the employees to be shaped and as a result, various positive and negative effects on the employees. One of these effects is distrust of employees. Although the perception of insecurity perceived by the employees is an abstract concept, the reasons and consequences of the formation of this perception are emphasized. One of the most important consequences of job insecurity perceived by employees is the thought or intention to leave the job. Another dimension of the feeling of insecurity perceived by the employees was examined in terms of associating it with the concept of trust or distrust in their leader and manager. The main purpose of this study; The aim of this study is to examine the mediator role of the leader in the effect of perceived job insecurity on turnover intention. In this context, the effect of perceived job insecurity on the turnover intention of white-collar employees operating in the logistics sector and the mediating role of trust in the leader were investigated. Research data were collected from 334 personnel working in the logistics sector by survey method. These collected data were analyzed with the SPSS package program and tested with factor analysis, correlation analysis and regression analysis. As a result of the analysis .....

It is thought that these findings will inform managers and researchers working in similar fields about the mediating role of trust in the leader in the effect of job insecurity on turnover intention, will guide the necessary actions and contribute to the literature.

Keywords: Job Insecurity, Intention to Leave, Trust in Leader. Mediator Role.

BORSA İSTANBUL ULUSAL 30 ENDEKSİNDE PİYASA ÇARPANLARINA DAYALI PSI-PIV YÖNTEMLERİ İLE FİYAT TAHMİNİ

Dr. Öğr. Üyesi Arif ÇİLEK

Giresun Üniversitesi, Bulancak UBYO, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

ORCID: 0000-0002-9277-3953

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul Ulusal 30 endeksinde yer alan şirketleri piyasa çarpanlarına göre sıralayarak hisse fiyatlarının ucuz olup olmadığını karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. BİST 30 Endeksi; Borsa İstanbul'da işlem gören hem işlem hacmi hem de piyasa değeri en yüksek 30 şirketin hisse senetlerinin performanslarının ölçülmesiyle meydana gelen bir endekstir. Piyasa çarpanları, hisse senedinin bilanço verileri ile piyasada oluşan fiyatı arasındaki ilişkiyi gösteren oranlardır. Hisse senedi piyasalarına yatırım yapan yatırımcılar, ağırlıklı olarak piyasa bazlı yöntemleri kullanır. Bunun için en fazla kullanılan oranlardan üç tanesi Fiyat/Kazanç (F/K), Firma Değeri/ Faiz Amortisman ve Vergi Öncesi Kar (FD/FAVÖK) ve Piyasa Değeri/Defter Değeri (PD/DD) oranlarıdır. F/K oranı, hisse senedi fiyatının 4 çeyrekte ödenmiş sermaye başına elde edilen kar miktarına oranlanması ile hesaplanır. FD/FAVÖK oranı, şirketin firma değeri ile faiz, amortisman ve vergi öncesi kâr arasındaki orandır. Şirketin firma değerinin son 4 çeyrekte elde edilen FAVÖK değerinin kaç katı olduğunu gösterir. PD/DD oranı, piyasa değerinin son dönem defter değerine oranlanması ile hesaplanır. Oranlar hesaplanırken 0'dan küçük ve 40'dan büyük değerler anlamsız değerler olarak kabul edilmiş ve bu değerlere sahip 10 şirket çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. 31 Ocak 2023 tarihli gün sonu verileri ile hesaplamalar yapılmıştır. Değerlendirme kriterleri olan piyasa çarpanlarının önem ağırlıkları PSI (Preference Selection Index) yöntemi ile hesaplanmıştır. Önem ağırlığı en yüksek kriter 0,3887 değeri ile F/K oranı olurken, önem ağırlığı en düşük kriter 0,2795 değeri ile PD/DD oranı olmuştur. PIV (Proximity Indexed Value) yöntemi kullanılarak karar alternatiflerinin sıralaması yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre fiyatı en düşük ilk üç şirketin Kardemir Karabük Demir Çelik, Türk Hava Yolları ve Odaş Elektrik olduğu, fiyatı en yüksek ilk üç şirketin de Sasa Polyester, Koza Altın ve Ford Otosan olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, BİST Ulusal 30 Endeksi, Piyasa Çarpanları, Hisse Senedi Fiyatı, PSI, PIV.

PRICE FORECASTING IN BORSA ISTANBUL NATIONAL 30 INDEX WITH PSI-PIV METHODS BASED ON MARKET MULTIPLIERS

ABSTRACT

The aim of this study is to compare the companies in Borsa Istanbul National 30 index according to their market multipliers and to evaluate whether their share prices are cheap or not. BIST 30 Index; It is an index that measures the performance of the stocks of the 30 companies with the highest trading volume and market value, traded on Borsa Istanbul. Market multipliers are the ratios that show the relationship between the balance sheet data of the stock and the price formed in the market. Investors investing in stock markets predominantly use

market-based methods. Three of the most commonly used ratios for this are Price/Earnings (P/E), Firm Value/Earnings Before Interest Depreciation and Taxes (FD/EBITDA) and Market Value/Book Value (PD/BV). The P/E ratio is calculated by dividing the stock price by the amount of earnings per paid-in capital in the 4 quarters. The FD/EBITDA ratio is the ratio between the firm value of the company and its profit before interest, depreciation and tax. It shows how many times the firm value of the company is the EBITDA value obtained in the last 4 quarters. The PD/BV ratio is calculated by dividing the market value by the last period book value. While calculating the ratios, values less than 0 and greater than 40 were accepted as meaningless values and 10 companies with these values were not included in the scope of the study. Calculations were made with the end-of-day data dated January 31, 2023. The importance weights of market multipliers, which are the evaluation criteria, were calculated with the PSI (Preference Selection Index) method. While the criterion with the highest importance weight was the P/F ratio with a value of 0.3887, the lowest criterion with a value of 0.2795 was the PD/DD ratio. The decision alternatives were ranked by using the PIV (Proximity Indexed Value) method. According to the results of the analysis, it was determined that the first three companies with the lowest prices were Kardemir Karabük Iron and Steel, Turkish Airlines and Odaş Elektrik, while the top three companies with the highest prices were Sasa Polyester, Koza Altın and Ford Otosan.

Key words: Borsa İstanbul, BIST National 30 Index, Market Multipliers, Stock Price, PSI, PIV.

KADIN OKULLAŞMASININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ VAR MI?

TÜRKİYE'DEN YENİ KANITLAR

Cuma DEMİRTAŞ

ORCID: 0000-0002-1475-5530

ÖZET

Eğitimin ekonomik büyümeye etkisi sorusu, insan sermayesi kavramının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. İnsan sermayesi kavramı 1960'lı yılların başlarında bazı iktisatçıların çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu iktisatçılar, insan sermayesinin diğer sermaye türlerinden farklı olduğunu ve insan sermayesi olmadan ülkelerin ekonomik büyüme gerçekleştiremeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu katkılarına rağmen insan sermayesi birikimin temel olarak elde edildiği eğitime kayıt oranlarında ülkeler ve bölgeler arasında farklılıklar vardır. Bundan dolayı insan sermayesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek ve ölçmek, özellikle de kızların okula kayıt oranlarının daha az olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha da önemli hale gelmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan ülkemiz için de önemli olmaktadır. Bu amaç ve beklentiler doğrultusunda Türkiye'de 81 il düzeyinde kadın okullaşmasının ekonomik büyüme üzerine etkisini 2004-2021 dönemleri için kantil regresyon yaklaşımı yardımıyla incelemektedir. Elde edilen bulgulara göre kadın okullaşmanın ekonomik büyüme üzerine etkisi tüm kantillerde pozitifdir. Etki kantiller arasında küçük de olsa farklılaşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik büyüme, kadın okullaşması, Türkiye

DOES FEMALE SCHOOLING HAVE AN IMPACT ON ECONOMIC GROWTH?

FRESH EVIDENCE FROM TURKEY

ABSTRACT

The question of the impact of education on economic growth began with the emergence of the concept of human capital. The concept of human capital emerged in the early 1960s with the work of some economists. These economists stated that human capital is different from other types of capital and that countries cannot achieve economic growth without human capital. Despite these contributions, there are differences between countries and regions in the enrollment rates in education, where human capital accumulation is basically achieved. Therefore, examining and measuring the impact of human capital on economic growth becomes even more important, especially in developing countries where girls' enrollment rates are lower. This situation is also important for our country, which is in the group of developing countries. In line with these aims and expectations, it examines the effect of female schooling on economic growth in 81 provinces in Turkey with the help of quantile regression approach for the period 2004-2021. According to the findings, the effect of female schooling on economic growth is positive in all quantiles. The effect differs, albeit slightly, between quantiles.

Keywords: Economic growth, female schooling, Turkey

GİRİŞ

Eğitimin ekonomik büyümeye etkisi sorusu, insan sermayesi kavramının ortaya çıkmasıyla başlamıştır (Mekdad, Dahmani ve Louaj, 2014). İnsan sermayesi kavramı 1960'lı yılların başlarında iktisatçılar; Becker, Schultz, Mincer, Kiker ve Blaug'un çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu iktisatçılar, insan sermayesinin diğer sermaye türlerinden farklı olduğunu ve insan sermayesi olmadan ülkelerin ekonomik büyüme gerçekleştiremeyeceğini ifade etmişlerdir. Çünkü bu sermayenin, bir ülkenin ekonomik büyümesini, gelişimini açıklayan diğer faktörleri etkilediğini ve kontrol ettiğini öne sürmüşlerdir.

İnsan sermayesi birikimi ise temel olarak eğitimle elde edilmektedir (Alaoui, 2016). Eğitim, bireyin davranış, düşünce yapısı ve becerisinde değişiklik yaratma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle bireyin topluma katılma yeteneği ve tutumu gibi davranış kalıplarını etkileyen süreçtir (Karaçor, Güvenek, Ekinici, & Konya, 2018). Bu açıdan eğitim, bilimsel ve teknolojik ilerleme açısından temel olan insan sermayesi gelişiminin yanı sıra ekonomik refah, toplumsal eşitlik ve kültürel canlılığın sağlanması gibi alanlarda da büyük önem taşımaktadır (Mekdad, Dahmani ve Louaj, 2014). Bu önem insan sermayesi kavramının ayrıntılı olarak incelenmesini sağlamıştır.

İnsan sermayesi kavramı, içsel büyüme teorileri ile birlikte önem kazanmıştır (Mekdad, Dahmani ve Louaj, 2014). İçsel büyüme teorilerinin bir türü olan beşeri sermaye modellerinde eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisi, Nelson ve Pelps; Lucas; Becker, Murphy ve Tamura; Rebelo; Mulligan ve Sala-i Martin; Barro ve Lee gibi iktisatçıların çalışmalarında ortaya konulmuştur (Çalışkan, 2013). Bu çalışmalarda, insan sermayesi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişki vardır. Ayrıca insan sermayesi; yoksulluğun ve göçün azalmasında, kurumların kalitesini ve vatandaşların sosyal koşullarını iyileştirmede de önemli bir faktördür.

Bu katkılarına rağmen insan sermayesi birikimin temel olarak elde edildiği eğitime kayıt oranlarında ülkeler ve bölgeler arasında farklılıklar vardır. Örneğin, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde eğitime kayıt oranlarında erkek ağırlıktayken, daha gelişmiş ülkelerde ise bu oran eşit ya da kadın ağırlıktadır (Heath ve Jayachandran, 2017). Bu farklılıkların ekonomiye yansımaları ise farklılaşmaktadır. Örneğin; Hill ve King ile Klasen'nin çalışmalarında kadınların eğitiminin ekonomi üzerinde doğrudan ve dolaylı birçok etkisinin yanı sıra kadın eğitimin erkek eğitime göre ekonomik büyümeye katkısının daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Yılancı ve Aydın, 2018). Bundan dolayı insan sermayesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek ve ölçmek, özellikle de kızların okula kayıt oranlarının daha az olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha da önemli hale gelmektedir (Alaoui, 2016). Bu durum gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye için de önemli olmaktadır. Ülkemizde bölgeler arasında mevcut gelişmişlik farklılıkların söz konusu olduğu göz önüne alındığında bu gelişmişlik farklılıklarının azaltılması noktasında kadınların eğitiminin incelenmesi önem arz etmektedir.

Kadınların eğitimin ekonomik büyümeye etkisini Türkiye geneli için ele alan bir çalışma olmasına rağmen, bu ilişkiyi iller düzeyinde ele alan çalışmaya yapılan literatür taramasına göre rastlanmamaktadır. Bu açıdan çalışmanın mevcut literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu amaç ve beklentiler doğrultusunda Türkiye’de 81 il düzeyinde kadın okullaşmasının ekonomik büyümeye etkisi 2004-2021 dönemleri için incelenmektedir.

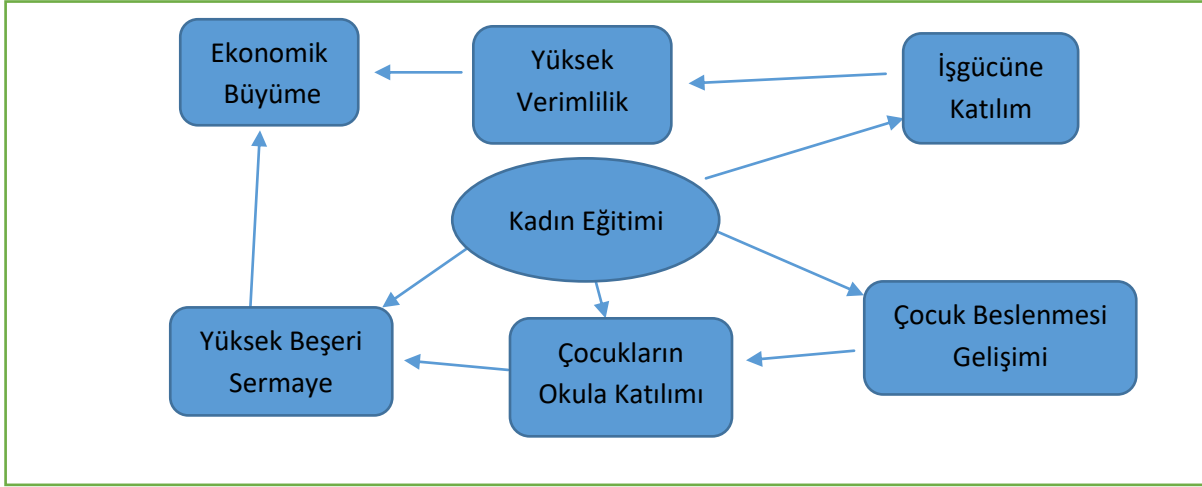
Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde dizayn edilmiştir. Bir sonraki bölümde kadın eğitiminin ekonomik büyümeyi etkileme kanalları kısaca özetlenmektedir. Ardından eğitim ile ekonomik büyüme arasında ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmekte, sonrasında veri, yöntem ve ampirik sonuçlar sunulmaktadır. Çalışma sonuç kısmı ile son bulmaktadır.

11. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kadın Eğitimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Büyük ölçüde eğitimle şekillenen insan sermayesi bireyin eğitimine yapılan yatırımlar ölçüsünde bireyi hem üretici hem de tüketici olarak daha üretken hale getirmektedir (Karaçor, vd., 2018). Üretken hale gelen bireylerin verimlilikleri, ücretleri ve istihdam edilme potansiyelleri artarken, işsiz kalma riskleri ise azalmaktadır. Bu nedenle eğitim seviyesinin artması; özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdamın sağlanması ve yoksullukla mücadelede önemli bir politika aracı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca eğitim seviyesinin artmasıyla işgücü verimliliğinin artması, ülkelerin rekabet edilebilirliğini olumlu etkilemekte ve dışa açılmalarını da kolaylaştırmaktadır (Çalışkan, 2013). Bu etkinin boyutunun kadın eğitiminin erkek eğitime göre ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkısının daha fazla olduğu dikkate alındığında önemi daha da artmaktadır.

Kadın eğitim düzeyinin artması ekonomik kalkınma ve büyümeyi üç kanaldan etkilemektedir. Birincisi, kadın eğitim düzeyinin artması doğrudan beşeri sermaye düzeyini artırmaktadır. Beşeri sermaye düzeyinin artması da ekonomik büyümeyi artırmaktadır. İkincisi, kadın eğitim düzeyinin artması nitelikli işgücü katılımını etkileyerek toplam faktör verimliliğini dolayısıyla ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Üçüncüsü, kadın eğitim düzeyinin artması çocukların sağlık ve eğitim düzeylerine etki ederek ekonomik büyümeyi artırmaktadır (Alaoui, 2016). Bu durum Şekil 1’de resmedilmiştir.

Şekil 1: Kadın eğitimi ve ekonomik büyüme

Kaynak: Alaoui, (2016)

2. LİTERATÜR

Ekonomide bilgi ve yeteneğin önemi uzun zamandır vurgulansa da, eğitime olan ilgi 18. yüzyıldan itibaren artmıştır. Bu ilgi artışına teknolojik gelişmeyi sağlamanın yanısıra asıl önemli olan şeyin, bu teknolojiyi üretim sürecine dahil edebilecek ve kullanabilecek işgücüne sahip olmak olduğu gerçeğinin anlaşılması etkili olmuştur. Konuya ilginin artması önemli bir literatürün ortaya çıkmasına da katkı sağlamıştır (Çalışkan, 2013).

Eğitimin çeşitli alanlarla ilişkisi olmasına rağmen, eğitimin ekonomik büyüme ile ilişkisi içsel büyüme modelleriyle başlamıştır. Bu ilişkinin incelenmesinde genellikle eğitim için; eğitim harcamaları, eğitim düzeyleri ve okula kayıt oranları gibi göstergeler kullanılmıştır. Benzer şekilde ülkemizde de eğitim ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin incelenmesinde bu göstergeler kullanılmıştır. Örneğin, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişkiyi inceleyen çalışmalar; Eriçok (2013), Pamuk ve Bektaş (2014), Karataş ve Çankaya (2011), Mercan ve Sezer (2014), Uçan ve Yeşilyurt (2016), Akıncı (2017), Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2018)'den oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri (ilköğretim, ortaöğretim, meslek lisesi ve yükseköğretim öğrenci sayıları) ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar; Çoban (2004), Serel ve Masatçı (2005), Sarı ve Soydaş (2006), Yaylalı ve Lebe (2011), Özsoy (2009), Gövdeli (2016)'dan oluşmaktadır. Yükseköğretim düzeyi ve ekonomik büyümeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar; Ay ve Yardımcı (2008), İzgi ve Arslan (2008), Şimşek ve Kadılar (2010), Akgül ve Koç (2011), Yurtkuran ve Terzi (2015), Abdioğlu ve Albayrak (2018) oluşmaktadır. Bu ilişkiyi iller düzeyinde inceleyen çalışmalar ise az sayıdadır. Bu çalışmalar aşağıdaki gibidir.

Doğrul, (2009a) çalışmasında eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye geneli ve iller bazında (en düşük gelir ve en yüksek gelir) 1990-2001 dönemleri için panel veri yöntemi kullanılarak incelemiştir. Eğitim harcamaları ilköğretim, ortaöğretim ve toplam harcamalar olarak üç gruba ayrılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye geneli ve iller bazında eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır. Elde

edilen bulgulara göre; en yüksek gelirli illerde ilköğretim harcamalarının, en düşük gelirli illerde ise ortaöğretim harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi daha fazladır.

Doğrul, (2009b) çalışmasında gelişmiş (Marmara) ve geri kalmış bölgelerde (Güneydoğu Anadolu) eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki 1990-2001 dönemleri için panel veri yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Analiz bulgularına göre Türkiye geneli ve diğer bütün bölgelerde ilköğretim, ortaöğretim ve toplam eğitim harcamalarına ait katsayılar pozitifdir. Ayrıca Marmara bölgesinde ilköğretim harcamaları Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise ortaöğretim harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi oldukça yüksektir.

Doğrul ve Özer, (2009) çalışmasında iller bazında eğitim harcamaları ve üretim düzeyleri arasında ilişkiyi 1990-2001 dönemleri için panel veri yöntemi kullanılarak incelemiştir. Çalışmada Türkiye geneli ve iller (KGSYH Türkiye ortalamasının altında ve üstünde) olarak iki gruba ayrılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; Türkiye geneli ve iller düzeyinde, ilköğretim ortaöğretim ve bunların toplam harcamalarının üretim düzeylerine etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Türkiye’de kadın eğitiminin ekonomik büyümeye etkisini inceleyen çalışma ise Yılcı ve Aydın (2018) çalışmasıdır. Türkiye’de kadın okullaşması ve ekonomik büyüme ilişkisini 1971-2015 dönemleri için incelemiştir. Kadın okullaşmasını temsil eden değişken olarak yüksek öğretime kayıtlı öğrenci sayısı kullanılmıştır. Bulgulara göre iki değişken arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu ve kadın okullaşmasında meydana gelen değişimin ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür incelemesine göre Türkiye’de il düzeyinde kadın okullaşmasının ekonomik büyümeye etkisini inceleyen çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu açıdan kadın okullaşmasının il bazında ekonomik büyüme katkılarının ortaya konulması önem arz etmekte ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri

Çalışmada kadın okullaşmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Kadın okullaşması (KO) için literatürü takiben yüksek öğretime kayıtlı kadın öğrenci sayıları, ekonomik büyüme için kişi başına gayri safi yurtiçi hasılaya (KGSYH) ait veriler kullanılmıştır. KGSYH verisinin logaritması alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Kısaltmalar	Değişkenler	Açıklama	Kaynak
lnGSYH	Kişi başına gelir	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla	TÜİK
KO	Kadın okullaşma	Yüksek öğretime kayıtlı kadın öğrenci sayıları	TÜİK

3.2. Yöntem

Önceki çalışmalar, bağımlı değişkenin tüm dağılımı üzerinde açıklayıcı değişkenlerin ortalama etkilerini veren standart yöntemler (OLS, genelleştirilmiş momentler yöntemi ve genelleştirilmiş en küçük kareler gibi) kullanılmaktadır. Bu çalışmada, kadın okullaşmasının, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için panel kantil regresyon yaklaşımı benimsenmiştir.

3.2.1. Kantil Regresyon Yaklaşımı

Panel kantil regresyon yaklaşımı ilk olarak, Koenker ve Bassett (1978) tarafından tanıtılmıştır. Daha sonra ise Koenker ve Machado, 1999; Koenker ve Hallock, 2001 gibi birçok çalışmada kantil regresyon yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşımın iki ana avantajı vardır. İlk olarak, aykırı değerlere ve normal olmayan dağılıma karşı daha sağlamdır. İkincisi, ekonomik büyüme dağılımının farklı noktalarında kadın okullaşmasının etkisinin tahmin edilmesini sağlamaktadır (Keho, 2017). Kantil yaklaşımına ait denklem 1’de gösterilmektedir.

$$q\left(\frac{EB_{it}}{\Omega_t}\right) = \theta_{0\tau} + \theta_{1\tau}KO_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Burada $q\left(\frac{EB_{it}}{\Omega_t}\right)$ ekonomik büyümenin koşullu quantiledir. Ω_t ise “t” zamanındaki mevcut bilgiyi içermektedir.

Bu bağlamda çalışmada analiz edilen değişkenlere ait açıklayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Table 2. Açıklayıcı İstatistikler

	KGSYH	KO
Mean	22135.97	6226.967
Median	16473.00	2369.000
Maximum	153479.0	222820.0
Minimum	2792.000	4.000000
Std. Dev.	18152.63	21000.59
Skewness	2.106688	7.520400
Kurtosis	9.585418	64.67294
Jarque-Bera	3713.056	244809.0
Probability	0.000000	0.000000
Sum	32274247	9078918.
Observations	1458	1458

Çalışmada KGSYH ve KO değişkenlerine ait seriler normal dağılıma sahip değildir. Bu yüzden normal dağılıma sahip olmayan serilerde güçlü tahminler üreten Kantil regresyon yaklaşımı kullanılmıştır. Buna ilişkin sonuçlar Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tahmin Sonuçları

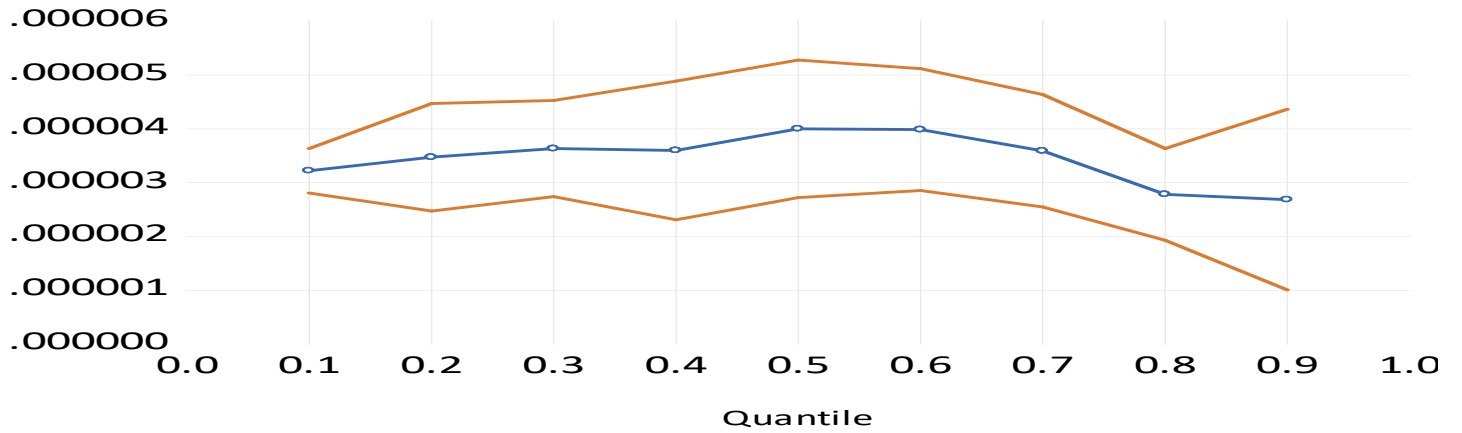
Değiş.	Kantil regresyon								
	10th	20th	30th	40th	50th	60th	70th	80th	90th
KO	.0000032*	.0000035*	.0000036*	.0000036*	.000004*	.000004*	.0000036*	.0000028*	.0000027*
	(0.026)	(0.034)	(0.020)	(0.012)	(0.013)	(0.011)	(0.011)	(0.019)	(0.012)
c	3.791	3.915	4.008	4.091	4.178	4.269	4.365	4.476	4.585
	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.012)	(0.013)	(0.013)	(0.014)	(0.046)

Not: *, 0.01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

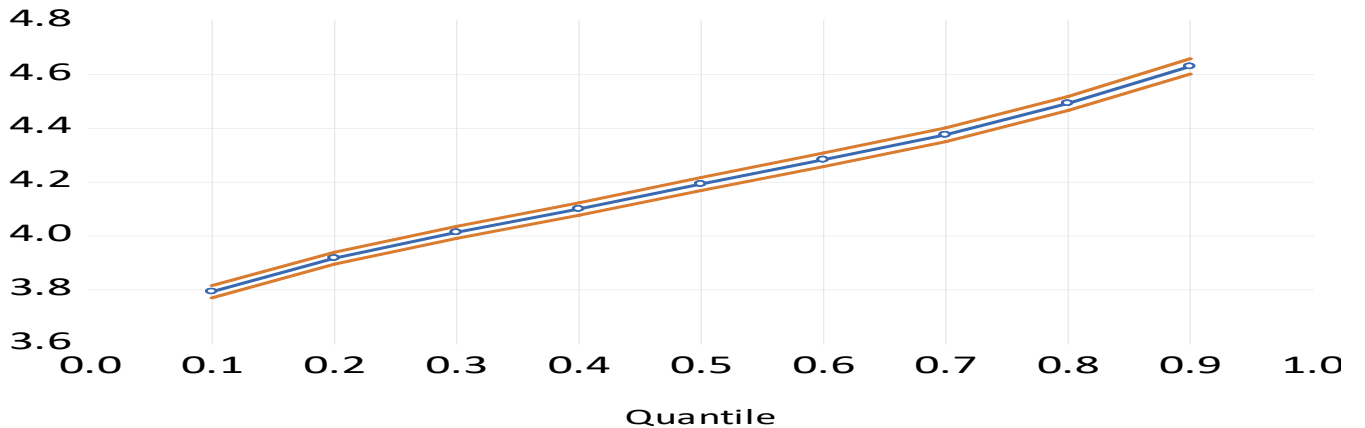
Elde edilen bulgulara göre; bütün kantiller istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif katsayı işaretlerine sahipler. Fakat kadın okullaşmanın etkisi kantillerin arasında küçük de olsa farklılaşmaktadır. Dördüncü ve beşinci kantillerde etki maksimum olurken, sonraki kantillerde etki azalmaktadır. Buna ilişkin değişimler Şekil 2'de daha net olarak görülebilmektedir.

Quantile Process Estimates

KO

C

Şekil 2: Değişkenlere İlişkin Kantil Regresyon Sonuçları

Şekil 2’de görüleceği üzere kadın okullaşmanın ekonomik büyüme üzerine etkisi ilk kantilden dördüncü kantile kadar artış eğiliminde, dördüncü ve beşinci kantilde etki maksimum düzeyde ve sonrasında etki azalmaktadır.

SONUÇ

Eğitimin ekonomik büyüme üzerine etkisi, beşeri sermaye kavramının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Beşeri sermaye kavramı 1960’lı yılların başlarında ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda, beşeri sermayenin diğer sermaye türlerinden farklı olduğu ve beşeri sermaye olmadan ülkelerin ekonomik büyüme gerçekleştiremeyeceği öne sürülmüştür. Her ne kadar beşeri sermayenin ülkelerin ekonomik büyümelerine katkılarına rağmen beşeri sermaye birikimin temel olarak elde edildiği eğitime, özellikle de kadınların eğitime kayıt oranlarında, ülkeler ve bölgeler arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Bundan dolayı çalışmanın amacı kızların okula kayıt oranlarının Türkiye’de illerin ekonomik büyümesi üzerine etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada kantil regresyon yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kadın okullaşmanın ekonomik büyüme üzerine etkisi tüm kantillerde pozitifdir. Bu etki kantiller arasında küçük de olsa farklılaşmaktadır. Dördüncü ve beşinci kantillerde etki maksimum olurken, sonraki kantillerde etki azalmaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, her ne kadar eğitimin kalitesine ilişkin tartışmalar söz konusu olsa da, kadın okullaşmasının illerin ekonomik büyümesinde önemli olduğuna ilişkin bulgular kayda değerdir. Bundan dolayı kadınların eğitime katılımları noktasında izlenecek politikalar önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z., & Albayrak, N. (2018). Türkiye’de Yükseköğretimin Sektörel Büyüme Etkisi. UIİİD-IJEAS (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 127-140.
- Akgül, I., & Koç, S.Ö. (2011). Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Eğitim ve Büyüme İlişkisi: Eşik Otoregresif Yaklaşım. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 1-36.
- Akıncı, A. (2017). Türkiye’de Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Maliye Dergisi,(173), 387-397.
- Alaoui, A. E. (2016). Impact of women’s education on the economic growth: An empirical analysis applied to Morocco, Algeria, Tunisia, and Egypt. MPRA Paper No. 69787.
- Ay, A., & Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analizi (1950-2000), Maliye Dergisi,155, 39-54.
- Çalışkan, Ş. K. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (Kantitatif bir yaklaşım) . Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(21), 29-48.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (Kantitatif bir yaklaşım). Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(21).
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2018). Türkiye’de Uzun Dönemde Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi . Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(1), 75-96.
- Çoban, O. (2004). Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 30, 131-142.
- Doğrul, A. N. (2009a). Ekonomik Büyümede Eğitim Harcamalarının Etkisi: Panel Veri Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(25), 175-185.
- Doğrul, A. N., & Özer, M. (2009). Türkiye’de Eğitim Harcamalarının Farklı İllerin Üretim Düzeyleri Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(18), 215 - 230.

- Doğrul, N. (2009b). Gelir Seviyeleri Farklı İllerde Eğitimin Ekonomik Büyüme Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(23), 259-267.
- Eriçok, R. E. (2013). Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 87-101.
- Gövdeli, T. (2016). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımlı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 223-237.
- Heath, R., & Jayachandran, S. (2017). The Causes and Consequences of Increased Female Education and Labor Force Participation in Developing Countries. NBER Working Paper Series.
- İzgi, B. B., & Arslan, İ. (2008). Türkiye’de Genç İşsizliği, Eğitim ve Büyüme İlişkisi (1988-2008)”, (Tebliğ, 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, İzmir, Türkiye).
- Karaçor, Z., Güvenek, B., Ekinci, E., & Konya, S. (2018). Panel Estimation For The Relationship Between Education Expenditure And Economic Growth For OECD Countries. *Forum Scientiae Oeconomia*, 6(2), 7-20.
- Karataş, M., & Çankaya, E. (2011). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 105-124.
- Keho, Y. (2017). Revisiting the income, energy consumption and carbon emissions nexus: New evidence from quantile regression for different country groups. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(3), 356-363.
- Klasen, S. (2002), "Low schooling for girls, slower growth for all? Cross-country evidence on the effect of gender inequality in education on economic development", *The World Bank Economic Review*, vol.16, no.3, pp. 345-373
- Mekdad, Y., Dahmani, A., & Louaj, M. (2014). Public spending on education and economic growth in Algeria: Causality test. *International Journal of Business and Management*, 2(3), 55-70.
- Mercan, M., & Sezer, S. (2014). The Effect of Education Expenditure on Economic Growth: The Case of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 925-930.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi. *The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management*, 4, 71-83.
- Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2(2), 77-90.
- Sarı, R., & Soytaş, U. (2006). Income and Education in Turkey: A multivariate analysis. *Education Economics*, 14(2), 181-196
- Serel, H. ve Masatçı, K. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme İlişkisi: KoEntegrasyon Analizi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(2), 49-58.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 115- 140.
- Uçan, O., & Yeşilyurt, H. (2016). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Büyüme İlişkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 179-185.
- Yaylalı, M., & Lebe, F. (2011). Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yılcı, V., & Aydın, M. (2018). Türkiye’de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rals-Eg Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı. *UİİİD-IJEAS((Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı))*, 101-112.
- Yurtkuran, S. ve Terzi, H. (2015). Does Education Affect Economic Growth in Turkey? A Causality Analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 19-38.

KAPİTALİZMİN ÖLÜM KARŞISINDAKİ TUTUMU

Prof.Dr.M.Zeki DUMAN
Van YYÜ Edb.Fak.Sos.Blm.
ORCID: 000-0002-9369-9337

ÖZET

İnsan, yaşamı boyunca hayata tutunmak, ömrünü uzatmak ve mümkünse hiç bitmeyecek bir hikayeyi yazmak için çabalayıp durmuştur. Diğer bir deyişle insan, var olduğu günden bu yana, dünyada kalıcı olmak, ölümsüz eserler bırakmak ve ona hayatı ve kurduğu düzeni dar ederek her şeyi anlamsız hale getiren ölümün üstesinden gelmek için inanılmaz bir çaba göstermiştir. İnsan, kaçınılmaz yazgısı olan ölümü hiçbir zaman kabullenmemiştir; ölümle barışmamış; ölümün varlığına alışmamış ve gerçekliğini hep yadsımaya çalışmıştır. Her ne kadar onunla yaşamak zorunda kalsa da hiçbir zaman ölümü içselleştirmemiştir. Hatta dünyasını inşa ederken bütün gayretini bu gerçeklikle, yani ölümün o soğuk gerçekliğiyle mücadele etmeye vermiştir. Bu çabasını zirveye ulaştıran şey ise, hiç şüphe yok ki, aynı zamanda ölümü tümünden yadsıyan ve onu mümkün olduğunca gündelik hayatın içinden söküp atmaya çalışan kapitalist rasyonalite olmuştur. Eğer kapitalizmin sadece ekonomik veya ticari bir model, düzen ve anlayış olmadığını bilirsek o zaman onun yarattığı dünya düzeninde neden ölüm düşüncesiyle amansız bir mücadeleye giriştiğini de daha yakından anlamış oluruz. Kapitalist düzenin ölüm karşısındaki tutumunu ele alan bu bildiri, hayata dair bir düşünme biçimi olarak gelişen ve günümüzün modern dünyasında zaferini ilan eden kapitalist anlayışın politik-teolojisinin arka planını eleştirel bir yaklaşımla ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Kapitalist Rasyonalite, Ölüm Olgusu, Dünya kurma ve koruma Uğraşı, Sermaye.

ATTITUDE OF CAPITALISM TOWARDS DEATH

ABSTRACT

Throughout his life, man has been striving to hold on to life, to prolong his life and, if possible, to write a story that will never end. In other words, since the day he came into existence, man has made an incredible effort to be permanent in the world, to leave immortal works, and to overcome death, which renders everything meaningless by making life and the order he has established narrow for him. Man has never accepted death as his inevitable destiny; he has never made peace with death, he has never gotten used to its existence and has always tried to deny its reality. Although he had to live with it, he never internalized death. In fact, while building his world, he put all his effort into fighting this reality, that cold reality of death. What brought this effort to its peak was, without a doubt, the capitalist rationality, which at the same time denies death altogether and tries to remove it from everyday life as much as possible. If we know that capitalism is not just an economic or commercial model, order and understanding, then we can understand more closely why the world order it has created is engaged in a relentless struggle with the idea of death. This paper, which deals with the attitude of the capitalist order towards

death, critically examines the background of the political-theology of the capitalist understanding, which has developed as a way of thinking about life and has declared its victory in today's modern world.

Keywords: Capitalism, Capitalist Rationality, Phenomenon of Death, Struggle to Establish and Preserve the World, Capital.

GİRİŞ

Hiç şüphe yok ki içinde yaşamakta olduğumuz küresel dünyayı betimleyecek birçok kavramdan söz etmek mümkündür. Zira söz konusu dünyamız, tarihin bugüne kadar gördüğü en büyük değişime sahne olmakta; bilimsel ve teknolojik ilerlemenin tetiklediği bu değişim beraberinde yeni bir insan, toplum ve dünya tasavvurunu getirmektedir. Dünyamız, çok hızlı ve kendi içinde ivmelenen yapısal ve kurumsal dönüşümlere maruz kalmaktadır. Nitekim birçok sosyal bilimci bu değişimi anlamakta zorlandığını itiraf etmektedir. Ancak gerçek olan şu ki, bugün söz konusu ettiğimiz bütün bu değişimlerin arkasında bir kapitalist rasyonalite bulunmaktadır ve bu rasyonalite dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmeye çalışmaktadır. Daha önceden de vurguladığımız gibi bir ekonomik düzen olan ve tarihin aslında ilk dönemlerinden bugüne kadar varlığını devam ettiren kapitalizm, aynı zamanda hayata dair bir paradigma ve düşünce sistemiştir.

Bu paradigmanın temelinde insanın arzularına göre bir hayat yaşama isteği yatmaktadır. Çünkü insan, varolan, var kılınmış, yani yaratılmış olan bir varlıktır ve bu varlığını devam ettirmek onun yegane amacıdır. Ontolojik bir varlık olan insanın doğasına dair tartışmaların kökenini antik Yunan dönemine kadar götürmemiz mümkündür. Zira insan nedir sorusu sadece kadim felsefenin değil aynı zamanda sosyal bilimcilerinde çokça kafa yorukları ve anlamaya çalıştıkları bir soru olmaya devam etmektedir. Şayet biz insanın neliğini anlamazsak, onun bu dünyayla dolayısıyla da bir ideoloji olan kapitalizmle olan ilişkisini de anlamamız mümkün olmayacaktır. O zaman işe öncelikle insan nedir, nasıl bir varlıktır, ne istemektedir, bu dünyadaki yegane ereği nedir gibi, hem içinde felsefi ve teolojik hem de psikolojik ve sosyolojik bir takım cevapları da barındıran sorularla başlamamız gerekir. Demin de belirtildiği gibi insanın doğası, geçmişten bugüne kadar hep tartışılmalıdır.

Sonu bitmeyecek olan bu tartışmanın sürüp gitmesinin en önemli nedeni, insanın anlaşılması pek de mümkün olmayan bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Antik Yunan toplumunda *arkhe* (maddenin yapı taşı veya ilk yarılan şey) sorunu ile beraber en çok üzerinde durulan ve hakkında tartışma yapılan konu, insanın doğasının doğasının neliğidir. Söz konusu dönemde yaşamış olan filozofların en temel sorunu, insanın varoluşsal açıdan ne tür özelliklere ve doğaya sahip olduğu konusunda yoğunlaşmıştır. Bu uğraşta peşine düştükleri sorun, insanın kendisini anlaması, tanımlaması ve tanımlamaya çalışmasıdır. Filzoflar gibi teologların da esas üzerinde durdukları ve anlamaya çalıştıkları husus, insanın fitratının neliği sorunudur. Yani, insanda yaratılıştaki var olan ve yerine göre değişmesi pek mümkün olmayan bir takım hasletlerin neler olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bunun için de dinler devreye girmiştir.

2. DİNLERİN İNSAN FITRATI HAKKINLARINDAKİ TUTUMU

Beşeri ve semavi dinlerin neredeyse hepsi, insanın fitri (doğuştan getirdiğine inanılan özellikler) yanını anlamak, çözmek ve buna göre de bir hayat şeklini yaşamasını sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle de tek tanrılı dinlerin insan doğası hakkındaki pejoratif denebilecek bir tutumlar içinde oldukları bilinmektedir. Örneğin Hristiyanlıkta insan, Tanrı'nın emirlerine karşı geldiği için bu dünyaya adeta fırlatılmış bir varlık olarak telakki edilmektedir. İnsan doğuştan kusurludur, eksiktir, yetersizdir, günahkar ve acizdir. İnsanın nankör, bencil, çıkarıcı, zalim, yaptıklarını görmeyen, kimi zaman merhametsiz kimi zaman kibirli ve gururlu bir doğası vardır. İnsan, mükemmel yaratılmadığı gibi mükemmel olması da beklenmemelidir. İnsan'ın en önemli özelliği, Arsitoteles'in (2014) deyişiyle onu diğer varlıklardan ayıran ve ona insan vasfını kazandıran bir akla sahip olmasıdır. İnsan bu akıl sayesinde kendisi ve dünyası üzerinde düşünebilir, konuşabilir ve yorum yapabilir.

İnsan yine bu akıl sayesinde dünyasını imar ve inşa edebilir, medeniyet, uygarlıklar yaratabilir ama hepsinden de önemlisi kendisini yaratan Tanrıyı bilebilir. Dolayısıyla akıl, insana bahşedilmiş olan en büyük nimettir ve bu akıl sayesinde diğer varlıklardan ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Ancak semavi dinlerin insan aklına yönelik bu yüceltici söylemleri yanında, aklın aslında çok da yeterli olmadığına yönelik bir tutumu da vardır. Buna göre akıl, insanı insan yapan, insana sorumluluk veren bir yetidir; ancak asla yeterli değildir. İnsan mutlak bir akla, iradeye ve güce sahip değildir. İnsan hem zihinsel hem de bedensel olarak eksik bir varlıktır. O zaman yapılması gereken şey, insanın bu varoluşsal gerçeğini görmesi, kabul etmesi ve bunun için de kendisinden ve herşeyden daha üstün ve yüce olan bir güce -Tanrıya- sığınmasıdır. Zira, ancak Tanrı o mutlak ve sonsuz gücüyle insana doğru yolu gösterebilir; eksikliğini ve yetersizliğini gösterebilir ve dolayısıyla onu ihya edebilir.

Söz konusu dinler, aynı zamanda insanın doğasına dair sonsuz bir istek ve arzu içinde olduğuna inanmışlardır. Buradan hareketle de insanın bu sonu gelmeyen istemlerini engelleme veya en azından azaltmanın yollarını göstermeye çalışmışlardır. Örneğin ister Museviliğe ve Hristiyanlığa ister İslam'a bakın, hep şu gerçeğe -bu dünyada aslanan insanın alması, biriktirmesi, toplaması, zengin olması, birikim yapması, mal, mülk, mevki veya para toplaması değildir; aksine mümkün olduğu ölçüde kendisini bunlardan uzaklaştırması, yani bu dünya hayatında fani bir varlık olduğunu bilmesi, mümkün merteme azla yetinmesi, zenginlikten, mal, mülk ve paradan uzak kalması ve yaşaması- önemsenmiştir. Dinlerin bu dünya algısında insanın fitri yanının, yani doğuştan bir takım eğilimlere sahip olduğu gerçeği belirleyici olmuştur. Nedir bu eğilimler? İnsan, herşeyden önce ölümlü olan ve öldüğünü bilen tek varlık olmasına karşın bu gerçeğini bir türlü kabul etmemesidir.

Evet insan, yaşayan ve ölen bir varlıktır. İnsan için nasıl ki yaşam doğalsa, ölüm de o derecede doğal, kaçınılmaz ve mutlaktır. Ancak bütün bunları bilmesine karşın insan, ölümü bir türlü nesnel bir gerçeklik olarak kabul etmeye yanaşmamıştır. Tam aksine, varlığına karşı bir tehdit olarak gördüğü ölümü ya dışlamış/göz ardı etmiş; ya da yaşamdan çıkararak, tabiri caizse sökerek bilinmeyen bir yerlere atmaya, üzerini kapatmaya çalışmıştır. Aslında ölümün reddedilişi, aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde üzerinde duracağımız gibi modern zamanların bir

icadadır. Çünkü Aries'in de (199) çok veciz bir biçimde ortaya koyduğu gibi ölüm, özellikle Batı dünyasında 18. yüzyıla kadar kanıksanan bir olay; doğal, normal ve kurtuluş anı olarak görülmüştür. İnsanlar o güne kadar ölümü soğuk, sevimsiz ve korkulacak bir şey olarak görmemişlerdir. Tam aksine ölümle barışık, ölümlerle beraber, onların yanında durarak zaman geçirmeye; mezarlarını sıkça ziyadet etmeye ve dolayısıyla hatıralarını yaşatmaya çalışmışlardır.

3. KAPİTALİZMİN ÖLÜM KARŞISINDAKİ TUTUMU

İnsan hayatının sonunu ilan eden ölüm, özellikle sanayi devrimi sonrasında palazlanan ve güçlenecek ulusal sınırları da aşır bütün yeryüzünü kuşatmaya başlayan kapitalist sistemle beraber dışlanmaya ve ötekileştirilmeye başlanmıştır. Çünkü kapitalizm, daha önceden de vurgulandığı üzere çoğu zaman sanıldığı veya düşünüldüğü gibi sadece bir ekonomik sistem değildir. Ondan çok daha fazlasıdır. Kapitalizm, herşeyden önce bir düşünce ve tutum alma biçimidir. İnsanın kendisiyle, doğayla ve dünyayla kurduğu bir ilişki biçimidir. Kapitalist yaşam, hayatı anlık gören; amacı ve gayesi, var olan kaynakları üretmek ve tüketmek olan; insanın daha çok şeye sahip olma dürtüsünü hayata geçiren ama bütün bunların da ötesinde bu dünyada hiç ölmeyecekmiş gibi bir yaşamı salık veren bir düşünce, algı ve anlayış biçimidir. Kapitalizmin bir diğer adının sermaye birikimi olmasının temel nedeni de budur. Çünkü sermaye birikimi, yukarıda özetini geçtiğimiz dinlerin asla tasvip etmediği bir dünyayı insanlara özendirmekle kalmaz aynı zamanda o dünyayı da dayatır.

Sermaye birikimi, bu dünyayı kalıcı bir mekan; insanı da sonsuz; ölüm yokmuşçasına yaşaması gerek bir varlık olarak telakki eden bir düşünceden beslenir. Dolayısıyla Weber'in zamanında çok ikna edici bir biçimde ortaya koyduğu gibi kapitalizmin gelişmesi, en başta insanların bu dünya hayatında mütevazı bir yaşama razı olmalarıyla değil; daha çok bu dünyaya bağlanmalarıyla, daha çok çalışıp üretmeleriyle adeta bu dünyaya kök salmalarıyla mutlu olabileceği varsayımından hareket etmiştir. Kapitalizm, dünyevi bir ideoloji olarak egemen olmaya başladığı ilk günden bugüne insana ölümü unutturmaya; mümkünse hiç düşünmemeye çalışmıştır. Çünkü dünya sevdasını herşeyden üstün tutan kapitalist rasyonalite, varlığını bu düşünce biçiminden almıştır. Dünya hayatını sonsuz bir mekan olarak algılamış, insanı mutsuz eden ölüm düşüncesini yok saymıştır. Ölümden irite olan ve ondan hiçbir zaman hoşlanmayan bu rasyonalite, özellikle modern sonrası toplumlarla beraber ölümün mekanlarını, yani mezarları yaşam alanların dışına, kentlerin çeperine sürmeye çalışmıştır.

Dolayısıyla küresel kapitalizmin egemen olduğu günümüz dünyasında ölümün sadece soğuk bir ayinden ibaret kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü kapitalizmde aslolan insanın mutluluğudur. Yaşam, mutluluğu, ölüm mutsuzluğu simgeler. O zaman yapılması gerek şey, ölüme karşı yaşamın yanında durmak ve mümkünse ölümü dışlamak, yok saymak hatta *ölümü öldürmektir*. İnsanın üzülmeye neden olan ölümler, bir vakıa haline getirilmek suretiyle sıradanlaştırılması, kapitalizmin en önemli stratejilerinden biridir. İkicisi ise, insanı bu düşünceden uzaklaştırmak için daha çok onu dünyaya bağlamak; hiç bitmeyecek ve sonu gelmeyecek projelerle onu yaşamda tutmaktır. Bugün küresel kapitalizmin insanlara ev, araba ve tatil başta olmak üzere sürekli bir şeylere sahip olması

yönünde telkinde bulunmasının temel nedeni de budur. Aynı şekilde insanlar, bu rasyonalite tarafından sürekli bir üretim ve tüketime sevk edilmektedirler. Yarına, geleceğ yatırım şeklindeki ifadelerin içeriğinde hep bu mantık ve zihniyet yatmaktadır.

İnsana dünyayı hoş, güzel; buna karşılık ölümü de felaket ve son olarak gösteren kapitalist rasyonalte, bütün gücüyle insana akıl dışı bir büyümeyi, gelişmeyi, kalkınmayı, üretmeyi, tüketmeyi ve dolayısıyla doğanın sınırlarını zorlayan bir hayat biçimini dayatmaktadır. Bütün ülkelerin ve şirketlerin sürekli bilançolar hazırlamalarının, kalkınma planlarını devreye sokmalarını, öngörülebilir, somut ve uygulanabilir bir takım hedefleri hayata geçirmeye çalışmalarının arkasında da hep bu düşünce biçimi yer almaktadır. Aslında büyümeyi ve üretimi zorlayan şey, ölüm düşüncesinin ta kendisidir. Belki de ölüm olmasaydı, ne insanın bu kadar çok dünyaya bağlanması ne de bu kadar çok tüketmesi mümkün olacaktı. Freud'un da (2019) zamanında belirttiği gibi, insanın kendisi dahil olmak üzere bu kadar çok kendisin eve ötekilere karşı yabancılaşmasının ve saldırgan bir dürtüyle hareket etmesinin temel nedeni de yine bu ölüm düşüncesidir. Ölüm var oldukça, insan, kendi yetersizliğiyle başbaşa kalacaktır ki, bu durum doğal olarak onda bir takım istenmeyen tutum ve davranışların gelişmesine neden olacaktır. Byung Chul-Han'ın da belirttiği gibi (2021: 9) "tüm yaşamın amacı ölümdür ve ölüm dürtüsü yaşamın bütün mercilerini ölümün uyduları haline getirerek solgunlaştırmaktadır".

Sonuç Yerine

Dünyaya gelmiş olan her insana bir gün mutlaka musallat olacak olan ölüm, bir realite ve olgu olarak her zaman yaşamın kıyısında olma gerçekliğini sürdürülecektir. Diğer. Bir deyişe yaşam ve ölüm hep iç içe olmaya devam edecektir. Var olan insanlar, yok olmayı temsil eden ölüm karşısında her zaman teyakkuzda durmaya çalışsa da, bu yöndeki çabasında hiçbir zaman başarılı olmadığı/olamayacağı -en azından bugüne kadar- bir gerçektir. Bu gerçek insanın içini hep acıtmıştır. Bir gün yok olacağını düşündükçe insan ölümden nefret etmiş ve hayattan aldığı zevkten uzaklaşmıştır. İnsanın damağında soğuk bir his/duygu bırakan ölüm, herkesin kapısını çalmak gibi (Göka, 2010) kötü bir huya sahiptir ve insanlar bundan kaçınmak isteseler de hiçbir zaman bunda muvaffak olamamışlardır. Bu başarısızlık karşısında insanın imdadına kapitalizm yetişmiştir denilirse yeridir. Zira hiçbir sistem kapitalizm kadar ölümü yok saymamış; onu dışlamamış (Becker, 2020) ve onu ötekileştirmemiştir. Aynı şekilde hiçbir sistem kapitalizm kadar ölümün üzerini örtmemiş, onu tehlikeli, pis ve korkulacak bir şey olarak görmemiştir.

Kapitalizmi kör bir sermaye birikimine sevk eden şey, ölüm karşısında acziyet içinde kalan insanın yaşadığı bu travmadır ve kapitalizm, insanın bu ontolojik çıkmazını iki şekilde ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Birincisi ölümü insan aklından uzaklaştırmak, ölüm düşüncesini yok saymak; ölümleri insanlardan ve insanların gündelik hayatlarından çıkartmak. Örneğin modern hastanelerin morgları ki, herkesin oraya girmesi mümkün değildir, bu işlev ve mantıkla tahsis/tesis edilmiştir. Ölüme yaklaşanların yanına akrabaları dahi hiç kimsenin alınmaması mantığı da bu düşünceye dayanmaktadır. Hastaların ve yaşlıların sürekli tıbbi otoritelerin gözetiminde ve tıp merkezlerinde

bırakılmalarının nedeni de budur. Kısacası kapitalizm, ölümü en başta hayattan soyutlayarak onu öldürmeyi ve yaşama kalındığı yerden devam etmeyi sağlamıştır (Bauman, 2012). Ölüm düşüncesini yapı sökülümüne uğratabilecek diğer bir strateji de insanı daha çok dünyaya bağlamak ve insanın hiç ölmeyecek gibi sürekli planlar yapmasını sağlamaktır. Kısacası kapitalizm sermaye birikimi aracılığıyla insanı ölüm düşüncesinden uzaklaştırarak esas var oluşunu sağlayan üretimin ve tüketimin sürdürülebilirliğini sağlamıştır diyebiliriz.

Kaynakça

- Aristoteles, (2014). Politika. (Çev. M. Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Han, B.C (2021). Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü. (Çev.Ç. Tanyeri). İstanbul: İnka Yayınları.
- Aries, P. (1991). Bstılının Ölüm Karşısında Tavırları. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.
- Göka, E. (2010). Ölme: .lümün ve Geride Kalanların Psikolojisi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Freud, S. (2019). Savaş ve .lüm Üzerine Düşünceler.(Çev. E. Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.
- Becker, E. (2020). .lümü İnkâr. (Çev.A. Özdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2012). .lümlülük, .lümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri. (Çev. N. Demirdöven). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BYUNG-CHUL HAN'IN ŞEFFAFLIK TOPLUMU TEORİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof.Dr.M.Zeki DUMAN
Van YYÜ Edb.Fak.Sos.Blm.
ORCID: 000-0002-9369-9337

ÖZET

Günümüz toplumlarını betimlemek için kullanılan kavramlardan biri de şeffaflıktır. Her şeyin gözlü görülmesi, açıkta, orta bulunması, gizli saklı herhangi bir şeyin olmaması anlamına gelen bu kavram, post-modern toplumların ayırıcı bir özelliği olduğu görüşü birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Ancak, bu kavramın ekonomi-politiğini en iyi ortaya koyan düşünlerin başında Güney Koreli yazar ve kültür kuramcısı Byung-Chul Han gelmektedir. Günümüz dünyasına dair derinlikli çözümleme ve eleştirileriyle dikkat çeken yazar, şeffaflık kavramını neoliberal bir aygıt olarak değerlendirir ve enformasyona dönüştürmek suretiyle her şeyi içine alan ama bunu yaparken de insanın kendi özelini de saydamlaştırarak bir şiddeti içinde barındırdığını vurgular. Yazar'a göre şeffaflık başta kitle iletişim araçları olmak üzere özgürlük, verimlilik ve üretkenlik adına bir değer ve ilke haline getirilmek suretiyle insanların gizli yanlarını deşifre etmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Bildiri, mutlaklaştırılmış ve kimi zaman kutsallaştırılarak dolaşıma sokulan bu kavramın bir ideoloji haline gelmesini eleştiren Byung-Chul Han'ın şeffaflık teorisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeffaflık, Teşhircilik, Enformasyon, Neoliberalizm, Gözetim ve Kontrol Toplumu

AN ASSESSMENT ON BYUNG-CHUL HAN'S THEORY OF A TRANSPARENT SOCIETY**ABSTRACT**

One of the concepts used to describe today's societies is transparency. This concept, which means seeing everything with eyes, being in the open, in the middle, the absence of anything hidden, is a distinctive feature of post-modern societies, and the view that it is a distinctive feature of many thinkers has been expressed. However, the South Korean writer and cultural theorist Byung-Chul Han is at the forefront of the thoughts that best explain the political economy of this concept. The author, who draws attention with his in-depth analysis and criticism of today's world, evaluates the concept of transparency as a neoliberal apparatus and emphasizes that it contains a violence that encompasses everything by transforming it into information, but in doing so, it also contains a violence that will make one's own privacy transparent. According to the author, transparency is made a value and principle in the name of freedom, efficiency and productivity, especially in the mass media, and is used as a means of deciphering the hidden sides of people. The paper will focus on Byung-Chul Han's theory of transparency, which criticizes the transformation of this absolutized and sometimes sacralized concept into an ideology.

Keywords: Transparency, Exhibitionism, Information, Neoliberalism, Surveillance and Control Society

1. GİRİŞ

Günümüzde sanayileşmenin farklı düzeylerini yaşamakta olan Batılı toplumlar, aynı zamanda gözetim ve kontrol toplumunun tipik örnekleri olarak da dikkat çekmektedirler. Zira başta iletişim ve ulaşım olmak üzere enformasyon, bilgi ve teknolojik gelişmeler, söz konusu toplumlarda kamusal ve özel alan arasındaki uçurumu daralttığı gibi, bilgi tekeli elinde bulunduran politik güçlerin şeffaflık adına toplumları adeta kısıpca almalarına da imkan sağlamıştır. Bu durum, neoliberal rasyonalitenin biliçli ve sistematik olarak uyguladığı ve hayata geçirdiği bir proje olarak da okunabilir. Zira, 1980'lerden sonra adına küreselleşme dediğimiz ama aslında sosyal devletin çöküşü sonrasında bütün dizginleri eline geçiren ve dünyayı sermayenin çıkarlarına göre dizayn etmeyi hedefleyen neoliberalizmin yeni bir söylemi ve politikası olduğu anlaşılıyor. Küresel kapitalizmin dur durak bilmeden dünyanın her yanına yayılması, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatı dönüştüren politikalara ivme kazandırması ve demokrasi adı altında toplumları şeffaflığa zorlaması, ilk bakışta ehveni şer gibi görünse de aslında işin iç yüzüne bakıldığında bu uygulamanın, bir ideoloji olarak yeni bir toplumsallığa yön vermek için kullanıldığı görülecektir.

Nitekim, tarih Weber'i haklı çıkarmış görünüyor. Zira Weber'in yaklaşık yüz elli yıl önce kapitalizme dair yaptığı tespitlerin günümüzde nasıl karşılık bulduğunu gördükçe, aslında bilginin salt bilgi olmakla kalmadığını, bilgiyi üreten, dağıtan, dolaşıma sokan ve daha da önemlisi onu enformasyona dönüştürüp kullanan kesimlerin/sınıfların nasıl bir dünya düzeni yaratmaya çalıştıklarını görebiliyor ve bugün her yerde kullanılmaya başlanan ve adeta mistik bir güçle donatılan şeffaflık kavramı üzerinden okuyabiliyoruz. Bugüne kadar daha çok bürokrasinin bir yönetim biçimi olarak kullandığı ve çoğunlukla da idari işlemlerin görünür kılınmasını amaçladığı şeffaflık kavramının yeni bir anlam ve içerikle donatıldığını görmekteyiz. Evet, şeffaflık artık yönetimden yönetişime geçildiği bir dönemde toplumsal mühendisliğin bir aracı olarak kullanılmakta; ideolojik bir mistifikasyon olarak da sermaye sınıfının çıkarlarını koruyan kutsal bir kavrama dönüş(türül)mektedir.

Günümüzde bireylerin özel hayatları şeffaflığa kurban giderken, gizlilik kavramı da adeta lanetlenerek hiçbir şeyin perde arkasında kalmamasına özen gösterilmektedir. Mutlak değerlerle yüklenilen ve hiç kimsenin itiraz etmeyi bile aklından geçirmedeği ve karşı çıkmaya cesaret edemediği şeffaflık kavramı, ideolojik bir aygıt olarak ve olumlu bir içerikle donatılarak vitrine konulmaktadır. Dijital kontrol toplumuna giden yolda şeffaflığın sanıldığından daha fazla bir rolü olduğu yadsınamaz bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır. Kısacası postmodern toplumlarda şeffaflık, sıradan bir kavram olmaktan çıkarılarak; insanların her şeyleriyle görünür olmaları, görünür kılınmaları ama daha da önemlisi görünürlüğe zorlanmaları anlamına gelmeye başlamıştır. Şeffaflık bu anlamıyla, özgürlüğün ardına saklanmış bir tahakküm ilişkisini barındırmakta (Han, 2019: 18); gözetim ve kontrolün bir aracı olarak toplumu disipline etmektedir. Şeffaflık, artık hiçkimsenin kendisinden kaçamadığı kaçsa bile kurtulamadığı bir dijital panoptikon halini almaktadır.

2. BYUNG-CHUL HAN'DA ŞEFFAFLIK VE ŞEFFAFLIĞIN ARKEOLOJİSİ

Günümüzün en önemli kültür kuramcılarında biri olan ve modern sonrası toplumlara dair yaptığı analizlerle öne çıkan Byung-Chul Han, dikkatimizi, modern sonrası olarak adlandırılan Batılı toplumlarda gözlenen bir takım yeni gelişmelere çekmektedir. Ona göre bugünkü dünyayı dizayn eden ekonomi-politikaların merkezinde Batılı toplumlar vardır ve bu toplumlar, bir takım ayırıcı özellikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Bu ayırıcı özelliklerden birisi de bu toplumların herşeyden önce disiplin, kontrol ve gözetim toplumları haline gelmiş olmalarıdır. Diğer bir deyişle Batılı toplumların özellikle küreselleşme süreciyle beraber kitlesel iletişimde inanılmaz bir sıçrama yaşamaları bu toplumların dijitalleşmesine ve kendi kendini gözetleyen ve kontrol eden bir topluma dönüşmesine yol açmıştır.

Batı dünyasında yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin tüm dünyayı etkilemesi ve dünyanın bir bütün olarak kontrol edilmeye ve gözetlenmeye başlanması, 21. yüzyılın en ayırıcı özelliği olarak okunabileceğini belirten Han, bu yüzyılın aslında sınırsız özgürlük ve iletişim adı altında topyekün bir panoptikana dönüşmesini eleştirmektedir. Ona göre başta Batı olmak üzere günümüzdeki toplumları betimleyebilecek en önemli kavram, şeffaflık kavramıdır. Daha çok olumlu ve iyimser bir anlam içeren bu kavram, artık sıradan ve sadece yönetsel süreçlerle ilişkilendirilemez. Çünkü şeffaflık, idari mekanizmaların işleyişine dair bir kavram olmaktan çıkmış; politik ve ideolojik yanı ağır basan bir sürecin betimleyici kavramı haline gelmiştir. Artık sadece üretim tesislerinin, bürokrasinin veya siyasetin değil, toplumun tümüyle şeffaflaşması; yani hesaplanabilir, yönlendirilebilir, görülebilir ve dolayısıyla da kontrol edilebilir hale gelmesi istenmekte; zamanın ve mekanın da şeffaflaşması ve berrak bir hale getirilmesi istenmektedir.

Her şeyin şeffaflaşması yönündeki isteğin arkasında toplumun ve bireyin görünür hale getirilmek suretiyle onların daha kolay yoldan gözlenmesi ve dolayısıyla da yönlendirilmesi düşüncesi yatmaktadır. Çünkü Han'ın da (2017: 16), belirttiği gibi şeffaflığı, “sadece enformasyon özgürlüğüne ve suistimallere ilişkin olarak ele almak, işin bütünü gözden kaçırmak demektir. Şeffaflık, toplumsal süreçlerin tümünü kapsayan ve onları köklü bir değişikliğe uğratan *sistemik* bir zorlamadır....şeffaflık ötekiyi, yabancıyı devre dışı bırakarak sisteme istikrar ve hız kazandırır. Bu sistemik zorlama, şeffaflık toplumunu hizaya getirilmiş bir toplum haline getirir. Totaliter yanı da budur. ‘Hizaya getirmenin yeni adıdır, *şeffaflıktır*.” Oysa yazara göre insanın en önemli özelliği, kendi özel alanına sahip olmasıdır. İnsan, kamusal (dışardan) bir varlık olduğu kadar öznel/özel (içsel) bir dünyaya da sahip olan bir varlıktır. Bu anlamda insanın iki dünyası olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, dolaşması, gezmesi, dışsallaşması, toplumsallaşması ve geçinmek için çıkıp çalışabilecek kamusal bir alanda bulunmasıdır. İnsanın aynı zamanda içsel bir dünyası da vardır ki, bu, herkesin girmediği, göremediği, bilmediği ve bilmesinin de doğru olmadığı bir dünyadır.

Dolayısıyla her insanın bir derinlik (içsel, özel) bir de vitrinlik (kamusal) yaşamı vardır ve özel alan her zaman gizliliğiyle, yani mahrem olmasıyla bilinir. Şeffaflık ise, insanın kendi başına kaldığı bu özel alana adeta hücum eder. Özel alanın kapılarını aşındırır; onu saydamlaştırır; görünür kılmaya, herkesin görülmesini sağlamaya çalışır ki, bütün bunlar bize özgürlük ve medeniyet adı altında dayatılır. Bu mahremiyet sonrası bir çağa işaret eder ki, bu çağda bireyin sığınabileceği güvenli bir limanı kalmamıştır. Çünkü insanlar her taraftan ışıklar ve kameralarla donatılmış durumdadır. Şeffaflık adına kişisel alanın tümüyle elden çıkması demek, utanma gibi insanı insan yapan bir takım mahrem duyguların da yok edilmesi/olması demektir ki, bu da insani vasıfların ortadan kalkması demektir. Şeffaflık zorlaması, insani durumları ve duyguları yok etmeye çalışmakla kalmaz, aynı zamanda bu durum ve duyguların yaşanmasına da olanak tanımaz.

Yazara göre modern sonrası toplumlarda egemen olan şeffaflık zorlaması, en başta insanın gizlemleri yanını da budar ve gizemin kaybolmasına nedeni olur ki, aslında gizem, hayatın heyecanını içinde barındırır. Bir şeyin görülmesiyle hikmeti kaybolur. Giderek aşırıya varan enformasyon ağı ve sosyal medya uygulamaları, hikmeti ve gizemi ortada kaldırmakla kalmaz aynı zamanda bunların insan hayatından sökülüp atarak ilhamın kaybolmasına da neden olurlar. Bunun yanı sıra şeffaflığın zorbalığı karşısında insanın ne arzularının ne de tutkularının bir anlamı kalır. İnsan en başta merak duygusunu, mahrem ve utanma arzularını yitirir. Kelimenin vurgulu anlamıyla şeffaflık toplumunda her şey spotların altında görüldüğü için merak edilecek, araştırılacak, peşinden gidilecek bir şey de kalmamıştır. Bu toplumlarda sır ve ilham yerini açıklık ve netliğin yavanlığına bırakmıştır. Şeffaflık toplumunda her tür olumsuzluk yadsınır. Her şeyin göz önünde olması demek, her şeyin kontrol edilebilir olması demektir. Bir şeyi anlamlı ve değerli kılan şey, kendinde bir takım özellikleri barındırmasıdır. Oysa şeffaflık toplumunda kendinden bir şeyin barındırılmasına tahammül edilmez; her şey ortadadır.

Görülen şey, ayan beyan ortada olan şey, seğilenebilen dolayısıyla bakışların altında kalmaya mahkum olan şeydir. Dolayısıyla Chul-Han'a göre (2017: 27) aslında "şeffaflık toplumu bir teşhircilik toplumdur, pornografik bir toplumdur. Her şey dışa çevrilmiş, ifşa edilmiş, çıplaklaştırılmış, soyulmuş, ortaya serilmiş durumdadır. Teşhir etmenin aşırılığı her şeyi "tüm sırlarından arınmış olarak derhal tüketilmeye açık" bir meta haline getirir." Dolayısıyla şeffaflık zorlamasının arkasında adeta her şeyi tüketmeye and içmiş tüketimci kapitalizm yer alır. Bir şeyin görünmezliği, onun tüketilebilir, dolayısıyla alınıp satılabilen bir şey olmaktan çıkartır. Bir nesnenin, değer, metanın, simgenin ticarete konu olabilmesi için o şeyin, her şeyden önce göz önünde olması, görünür olması, pazarlanabilir olması yani şeffaf olması gerekir. Özel hayata müdahaledenin bu kadar yoğun yapıyor olmasının ve neredeyse insanların yatak odalarına kadar girilmiş olmasının temel nedeni de budur.

Yani kapitalizmin her şeyi bir metaya dönüştürme isteği ve dolayısıyla onu alınıp satmaya çalışmasıdır. Sosyal medya başta olmak üzere yapılan filmlerin, dizlerin ve televizyon programlarının genellikle insanların müstehcen yanlarını açıkça ve sıkça deşifre etmeye, onları kameralara yansıtma çalışmasının temel nedeni de budur.

Teşhircilik, bu anlamıyla şeffaflık toplumunun bir göstergesidir. Chul-Han, teşhirciliğin artık günümüzde bir takım zorlayıcı güçlerin dayatmasıyla değil, insanların kendi istek ve arzularıyla gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir. Bunun için bir insanın elinde cep telefonunun olması yeterlidir. Nitekim bugün insanların çoğu, satın aldıkları ve ellerinden bir türlü düşürmedikleri cep telefonlarıyla sürekli video ve fotoğraf çekmekte ve bunları çok kolay bir biçimde sosyal medya uygulamalarıyla ve rahat biçimde servis edebilmektedirler. Gerçekten de bugün teşhir toplumuna giden yolda insanların kendi rızalarıyla çektikleri görüntülerin çok önemli bir rolü olduğunu yadsıyamayaz. Bu durum, görülmenin ve teşhirciliğin yüceltilmesiyle ilgilidir. Soyunmanın cesaret olarak görüldüğü bir dünyada insanlar doğal olarak bu cesareti kendilerinde bulmaya ve mümkün olduğunca müstehcan yanlarını göstermeye çalışmalarına şaşırılmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında şeffaflık toplumunda gizliliğin bir önemi olmadığı gibi her şey en başta görünür olmakla imtihan edilmektedir. Diğer bir deyişle her şey görünür olmak zorundadır. Bu zorunluluk durumu, şeffaflığın şiddet içeren yanını göstermektedir.

Sonuç Yerine

Byung-Chul Han'ın günümüz toplumlarını bir şeffaflık toplumu olarak nitelendirmesi, başta özel ve kamusal olmak üzere gündelik hayatımızda gerçekleşen ve çoğu zaman farkında olmadan rıza gösterdiğimiz, onayladığımız ama aslında bizi biz yapan değerlerden feragat ettiğimiz bir göstergesidir. Zira insan özel bir varlıktır. İnsan barınan, örtünen, kendine dair bir dünyası ve mahrem bir hayatı olan bir varlıktır. İnsanı insan yapan şey, bir takım özel duygulara ve sırlara sahip olmasıdır. Özel alan, insana mahsus olan, herkesin girmediği, bilmediği ve görmediği bir alandır. Bu alan, özel kaldığı sürece anlamlı ve değerli olabilir. Onun içindir ki, hukuki düzenlemeler ve yasalar, genellikle insanların bu özel alanının korunmasını amaçlar. Chul Han'a göre örtünmeyi, kapalılığı ve gizemi ifşa etmeye çalışan şeffaflık toplumu ise, şiddeti içinde barındıran bir ideolojiye dönüşmüş durumdadır. Çünkü şeffaflık, insanın özel alanına müdahale eden ve orayı görünür kılmaya çalışan bir zihniyetten beslenir. Kutsal olanın buharlaştırılması çabasıdır şeffaflık.

Aynı şekilde cazibenin, hayal gücünün, gizemin, aşkın, tutkunun ve fazntezinin imkanını ortadan kaldırarak dünyanın heyecandan mahrum edilmesidir. Gündelik yaşamın heyecanını ve karanlığın sırrını ifşa eden şeffaflık, aynı zamanda derinliği de ortadan kaldırarak herşeyin vitrinleşmesine neden olur. Bu, aslında insan ilişkilerindeki yavanlığı, tekdüzeliği, monotonluğu ve dolayısıyla sıradanlığı getirir. Çıplaklığı ve teşhirciliği adeta göğe çıkararak şeffaflık toplumu, üzerine güzelliğin örtüsü atılmış yücelik ve incelik duygusunu da ama daha önemlisi insanı insan yapan utanma ve sakınma istemini de yok eder. Oysa yüce, güzellik duygusunun üstündedir. Etik ve yüce olan her zaman değerli ve anlamlıdır. Dinlerin, yüzyıllardır insanların hayatında kutsal bir yere sahip olmalarının temel nedeni de budur. Belirsiz, saklı ve gizli olanın gücü, her zaman için belirli, açık ve net olandan daha yücedir.

İçinde yaşamakta olduğumuz yüzyılı, dijital bir panoptikon yüzyılı olarak betimleyen ve şeffaflığın neoliberal rasyonalite tarafından ideolojiye dönüştürüldüğünü iddia eden Byung Chul-Han, insanı, özel ve mahrem yanıyla

vuran teşhirciliği eleştirmiştir. Ona göre şeffaflık, artık günümüz dünyasında yönetsel bir kavram, idare veya mekanizmayı betimleyen bir kavram değildir. Tam aksine şeffaflık, artık insanı saydamlaştıran, akışkanlaştıran ama daha önemlisi onu her yanıyla görünür kılan ideolojik bir aygıta dönüşmüştür. Şeffaflık, küresel kapitalizm tarafından her şeyin tüketilmesinin bir aracına dönüşürülmüştür. Bütün ideolojiler gibi şeffaflık da mistisizmi, gizemliliği, belirsizliği, yüceliği, estetiği ve etiği ortadan kaldırmak suretiyle bütün bakışları özenin özeline çevirtmiştir. Şeffaflık, özgürlük adına herkesin yaşaması ve yaşatması gereken bir değer haline getirilmiştir. Bu, aslında şeffaflık toplumunun zorlamayı ve şiddeti içinde barındırdığını gösterir ki, totalize edilmesi halinde bu zorlama kolaylıkla ortaya çıkabilir.

Kaynakça

Han, B.C (2017). Şeffaflık Toplumu. (Çev.H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.

Han, B.C (2019). Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri. (Çev.H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.

INBOUND MARKETING IMPLEMENTATION STRATEGY IN ISLAMIC MICROFINANCE INSTITUTIONS: A STUDY AT BAITUL MAAL WAT TAMWIL

Muhammad SHULTHONI

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3470-4335>

Hendri Hermawan ADINUGRAHA

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8394-5776>

Eva RUMIYATI

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6969-0359>

M. Fathrezza IMANI

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6086-2484>

ABSTRACT

This study intends to explain the study of the implementation of inbound marketing strategy in Baitul Maal Wat Tamwil (BMT) BTM Jawa Tengah. The research method uses a type of qualitative research with a descriptive approach. The results of the study concluded that BTM Jawa Tengah's marketing strategy through inbound marketing was implemented by optimizing websites in SEO, displaying correct information, having superior applications, and communicating with customers. The results of the research on marketing strategy analysis through inbound marketing on BTM Jawa Tengah were carried out by BTM Jawa Tengah external parties, with a simple website but had superior applications, namely, the easy zakat calculation application had not yet affected financing and fundraising, while the implementation of marketing strategies through Internet media at BTM Jawa Tengah is carried out by BTM Jawa Tengah internal parties, with a user-friendly website which also has not affected financing and fundraising. Implementation of a marketing strategy through inbound marketing for BTM Jawa Tengah internal parties, the media used is Facebook social networking media by gathering people in groups and communities, this strategy has the effect of financing and fundraising.

Keywords: Marketing, inbound marketing, and BMT.

INTRODUCTION

Nowadays, many people use banks for their financial transactions (Lacasse et al., 2018). In addition, people's lives cannot be separated from the world of banking (Alam et al., 2019). Many benefits and conveniences are obtained from the transactions made (Rustiana, 2016). Banks are service providers or financial services (Adinugraha, 2020). In addition, the bank has activities to collect and save funds from the public. The banking world in Indonesia is quite tight, in terms of competition between conventional banks, Islamic banks, and other financial institutions. Conventional banks are run based on banking operational standards that have been set by the government and are subject to the laws that apply in Indonesia. If Islamic banks follow the rules of Islamic

law. All operational activities carried out will be carried out based on the provisions that have been issued through the MUI fatwa which are taken based on the provisions of Islamic law. Apart from conventional banks and Islamic banks, there are also other financial institutions or so-called microfinance institutions (Md Golam Mohiuddin, 2012).

Baitul Maal Wa Tamwil (BMT) is an Islamic microfinance institution that operates based on sharia principles, namely using a profit-sharing system (Solekha et al., 2021). Indonesia already has many BMTs, one of which is BTM Jawa Tengah, which is located on Jl. Major General S. Parman, Number 183, Wiradesa, Pekalongan. Baitut Tamwil Muhammadiyah Central Java is a secondary cooperative in Pekalongan Regency.

BTM Jawa Tengah is an Islamic financial institution that is based on the law of savings and loan cooperatives and Islamic financing. Its main activity is to collect members' funds in the form of savings and distribute them in the form of financing and become a social missionary institution of excellence by collecting zakat, infaq, alms, and endowments and channeling them to those who are entitled.

Apart from that, BTM Jawa Tengah also has financing products. The financing product is a facility provided by BTM Jawa Tengah to its members to increase member and BMT income. The function of Central Java BTM is not much different from Islamic banks or other BMTs which provide savings and loan facilities using savings books or loan slips whose provisions are following sharia principles. In addition, BTM Jawa Tengah also has various aspects depending on the type of activity to be carried out. An Islamic economic system and the right marketing strategy, it is one of the success factors for BTM Jawa Tengah. In addition, the marketing system using the inbound marketing approach can avoid complicated conventional systems because provisions are based on modern technological developments which are expected to increase the prosperity of today's society.

In the current era of globalization, many BMTs innovate by improving information systems with technology, one of which is developing marketing systems through internet technology (Daun & Arjmand, 2018). Some of the methods applied by companies in digital marketing can be innovative in reaching customers in transactions and providing services, both products, and services. Digital marketing will also always develop along with advances in technology through innovative strategies so that it can make it easy for customers to fulfill their needs and desires.

In essence, the goal of running a business is to create and retain customers. Loyal customers are the most important and valuable assets for the company (Rafiki, 2020). Without a good relationship and a strong sense of trust in customers in a company, it is certain that the relationship is short-term and does not include loyal customers (Ireland, 2018).

Strategies for building good relations and maintaining customer loyalty can be carried out by the company through the inbound marketing method (Ahn et al., 2021). This is included in BTM Jawa Tengah, namely the concept of marketing strategy planning for BTM Jawa Tengah in carrying out its activities regarding products

and services effectively to its customers. Inbound marketing at BTM Jawa Tengah is the result of the integration of sharia and digital marketing activities which have been carried out separately so far. Inbound marketing at BTM Jawa Tengah has the goal of creating a strong and long-term brand relationship through existing marketing elements at the marketing management level to create sales profits for BTM Jawa Tengah and for the welfare of its members.

1. METHOD

The research method uses a type of qualitative research with a descriptive approach. The pattern of data analysis used is ethnographic descriptive (Valunaite Oleskeviciene & Sliogeriene, 2020), namely from field notes then coding, categorization, or classification is then arranged systematically and then themes will be arranged based on the results of the data analysis. As a basis as well as an analytical knife, if necessary, use relevant theories and the results of previous studies that support it. To avoid errors in the data to be analyzed, the validity of the data needs to be tested using continuous data collection on the same research subject, triangulation from other sources that can be accounted for, and if necessary checking by the research subject.

2. RESULTS AND DISCUSSION

a. An introduction to inbound marketing

Getting new customers is important for every business. Until now, most businesses still use traditional outbound marketing strategies to achieve this. Consumer perceptions and expectations of brands continue to change and this makes the current outbound marketing strategy less relevant and sometimes even has a negative impact on the company's marketing operations. As another alternative, companies can try to implement an inbound marketing strategy which is believed to be more effective in establishing relationships and building loyalty from both consumers and potential customers (M. Imam Prakasa et al., 2019).

Inbound marketing was first discovered by the CEO and co-founder of HubSpot in 2005, namely Brian Halligan. Then this strategy is then considered the most effective way of marketing to run a business online (Iconsquare & HubSpot, 2016). Broadly speaking, inbound marketing has an understanding as a marketing technique that uses relevant and solutive content and interactions. So that it can make the company's business easy for consumers to find, it is consumers who will get closer to the company's products or services (Alexander, 2019).

Today's consumers cannot be separated from the internet, so inbound marketing will maximize the function of social media itself (Lee et al., 2021). Through social media and platforms commonly used by consumers. Companies can present quality and interesting content so that they can attract the attention of consumers (Soegoto, 2018). Through this, the company has made efforts so that consumers are naturally attracted to the products and services offered by the company. Companies must create content that consumers will not find disturbing. In order not to be considered disturbing, companies must create content that is appropriate and not

haphazard. Companies can analyze problems or habits experienced by consumers (M. C. Dakouan, 2019). This is done so that the content that the company creates can be interesting and also has use value for them. Because in general, consumers are also looking for solutions from search engines or their social media, inbound marketing can be the right way for companies to apply. Inbound marketing has four methods, namely attract, convert, close, and delight (Opreana & Vinerean, 2015).

Figure 1. Inbound marketing methods

b. The concept of inbound marketing in BMT

Marketing that joins the digital world is the most powerful combination to bring a business to continue to grow (Babolian Hendijani & Sanny, 2021). The modernity and convenience offered by the digital world paved the way for marketing efforts to create unlimited strategies. This is good news for the marketing department, which is said to be the spearhead of a company’s success or failure. One that is often used is the internet. The Internet has now become a necessity for most people. Not just to find information or greet other people without being limited by distance, the internet can also be used in the field of marketing for promotion and even sales. This function is increasingly being implemented day by day. Evidenced by the many digital buying and selling activities or e-commerce owned by both large and small businesses. To achieve maximum results in marketing activities using the internet, one strategy that is widely emerging today is inbound marketing (Nedaei, 2018).

Inbound marketing has become one of the most effective marketing methods in marketing online businesses, generating prospects and increasing customer relationships through brand awareness. Inbound Marketing is a type of digital marketing strategy that utilizes structured marketing in today’s online world. This online marketing includes social media marketing, blogging, Search Engine Optimization (SEO), content marketing, etc. In using Inbound Marketing, companies big or small can create brand awareness and because of this, it becomes very attractive. Inbound marketing focuses on creating quality content that appeals to potential customers and attracts them to the company and its products. So, Inbound Marketing does not force or convince customers to buy impulsively but creates an atmosphere that can continue to emotionally bind customers to the products being sold so that they buy naturally (Jamil, 2020). This is in line with the results of Malizia, (2021)

who concluded that inbound marketing offers many techniques where there are natural ways to grow a customer base, as well as low barriers to using these techniques.

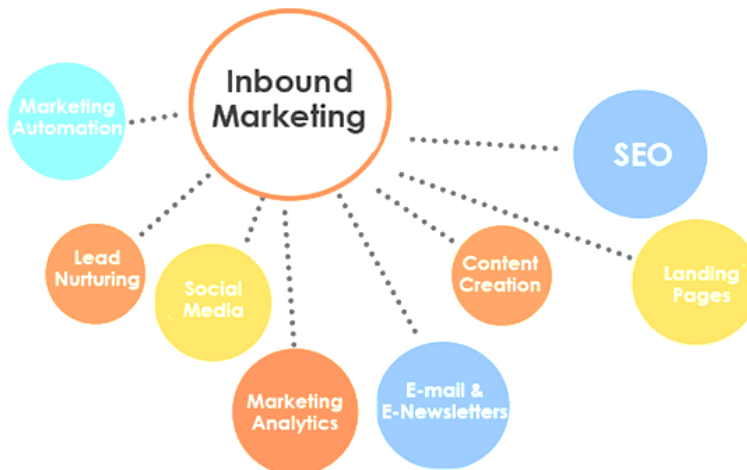

Figure 2. Inbound marketing concepts

The most distinguishing point between inbound and outbound marketing is in terms of customer convenience (Ristawati et al., 2019). In the outbound marketing system, usually business people directly offer their products or services without thinking about the comfort of potential customers (Jamil, 2020). This is done to close immediately and get lots of customers. In addition, the next difference can be observed in terms of costs, where outbound marketing techniques require greater marketing costs because marketing activities are directly proportional to the number of workers needed (C. Dakouan et al., 2019). Meanwhile, inbound marketing techniques are marketing activities to invite people to happily use BTM Jawa Tengah products or services. Nowadays, inbound marketing can also be done at a much lower cost because it can be done via the internet and social media, without the need for human resources as big as outbound marketing.

3. Implementation of inbound marketing strategy in BTM Jawa Tengah

Inbound marketing is a marketing method that can help potential customers find businesses organically (Purwati & Melati, 2022). There are four stages in bringing BTM Jawa Tengah closer to customers. BTM Jawa Tengah has started by attracting, converting, closing, and delighting. These four elements have encouraged the emergence of trust from potential consumers in BTM Jawa Tengah.

The main focus of BTM Jawa Tengah in the attract stage is finding out what can attract the attention of potential customers to BTM Jawa Tengah's business products and services (Purwanto et al., 2020). At this stage, potential customers are not familiar with the products or services offered by BTM Jawa Tengah. However, to attract customer attention through attract is not just telling the product name or brand name. There must be a value that is the hallmark of Central Java BTM products and brands. Therefore, BTM Jawa Tengah has introduced business to the public through creating content marketing, conducting social media marketing, implementing SEO, and

placing digital advertisements (Urdea, 2021). When target consumers have benefited from the content created by BTM Jawa Tengah, they will not hesitate to become BTM Jawa Tengah customers.

The next step, when the target market has joined the Central Java BTM business, the next step is to turn them into buyers (Jailani & Adinugraha, 2022). However, before the conversion occurs, BTM Jawa Tengah must obtain data in the form of their contact information. This contact is unlimited, it can be phone numbers, emails, and more (Sari & Adinugraha, 2021). To make it easier for BTM Jawa Tengah to collect information on potential customers, BTM Jawa Tengah has tried to place a newsletter subscription form on the landing page or pop-up window on the BTM Jawa Tengah website (Sartika & Adinugraha, 2016). BTM Jawa Tengah has succeeded in getting contact with potential customers, BTM Jawa Tengah has been able to try to contact them more intensely. BTM Jawa Tengah has provided attractive offers that suit their needs. This has proven to have helped encourage them to immediately purchase savings and financing products at BTM Jawa Tengah. For example, by giving discounts free of administration costs for new customers.

To make potential customers more interested and turn into consumers (Amalia & Adinugraha, 2021). BTM Jawa Tengah has been able to take advantage of the newsletter to inform each of the latest products and ongoing promotions. That way, potential customers can see the most up-to-date offers accompanied by more detailed information. BTM Jawa Tengah has created an interesting newsletter with the BTM Jawa Tengah marketing team.

At this stage, consumers have purchased Central Java BTM products. BTM Jawa Tengah has proven to have succeeded in establishing good relations with consumers. The goal is for them to repeat orders and become loyal customers. To establish good relations with customers, BTM Jawa Tengah has utilized email marketing or DM on social media. Occasionally BTM Jawa Tengah has also made customer surveys that will be useful for improving services to develop savings and financing products at BTM Jawa Tengah.

The inbound marketing strategy at BTM Jawa Tengah has been carried out by creating marketing content, building brand awareness, interacting with customers, and providing advice for any consumer issues related to the use of savings and financing products at BTM Jawa Tengah.

4. CONCLUSION

The results of the research concluded that BTM Jawa Tengah's marketing strategy through inbound marketing was implemented by optimizing websites in SEO, displaying correct information, having superior applications, and communicating with customers. The results of the research on marketing strategy analysis through inbound marketing on BTM Jawa Tengah were carried out by BTM Jawa Tengah external parties, with a simple website but had superior applications, namely, the easy zakat calculation application had not yet affected financing and fundraising, while the implementation of marketing strategies through Internet media at BTM Jawa Tengah is carried out by BTM Jawa Tengah internal parties, with a user-friendly website which also has not affected

financing and fundraising. Implementation of a marketing strategy through inbound marketing for BTM Jawa Tengah internal parties, the media used is Facebook social networking media by gathering people in groups and communities, this strategy has the effect of financing and fundraising.

REFERENCES

- Adinugraha, H. H. (2020). *PERBANKAN SYARIAH: Fenomena Terkini dan Praktiknya di Indonesia*. Penerbit NEM.
- Ahn, J., Shamim, A., & Park, J. (2021). Impacts of cruise industry corporate social responsibility reputation on customers' loyalty: Mediating role of trust and identification. *International Journal of Hospitality Management*, 92. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102706>
- Alam, N., Gupta, L., & Zameni, A. (2019). Fintech and Islamic finance: Digitalization, development and disruption. In *Fintech and Islamic Finance: Digitalization, Development and Disruption*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-24666-2>
- Alexander, L. (2019). The Who, What, Why, & How of Digital Marketing. *HubSpot*.
- Amalia, R. J., & Adinugraha, H. H. (2021). Restrukturisasi Pembiayaan Pada Bank Syariah Di Masa Pandemi Covid-19 Perspektif Hukum Perikatan Islam. *Kunuz: Journal of Islamic Banking and Finance*, 1(2). <https://doi.org/10.30984/kunuz.v1i2.50>
- Babolian Hendijani, R., & Sanny, L. (2021). The role of small and medium-sized enterprises to promote halal tourism: The case of indonesia doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.v8.3\(19\).01](https://doi.org/10.14505/jemt.v8.3(19).01). *Journal of Environmental Management and Tourism*, 12(2). [https://doi.org/10.14505/jemt.12.2\(50\).15](https://doi.org/10.14505/jemt.12.2(50).15)
- Dakouan, C., Benabdelouahed, R., & Anabir, H. (2019). Inbound Marketing vs. Outbound Marketing: Independent or Complementary Strategies. *Expert Journal of Marketing*, 7(1).
- Dakouan, M. C. (2019). Digital Inbound Marketing: Particularities of Business-to-Business and Business-to-Customer Strategies. *Springer Proceedings in Business and Economics*, 119–128. https://doi.org/10.1007/978-3-030-12453-3_14
- Daun, H., & Arjmand, R. (2018). *Handbook of Islamic Education* (Vol. 7).
- Iconsquare, & HubSpot. (2016). How To Use Instagram For Business. *HubSpot & Iconsquare*.
- Ireland, J. (2018). Just how loyal are Islamic banking customers? *International Journal of Bank Marketing*, 36(3), 410–422. <https://doi.org/10.1108/IJBM-09-2016-0138>
- Jailani, N., & Adinugraha, H. H. (2022). The Effect of Halal Lifestyle on Economic Growth in Indonesia. *Journal of Economics Research and Social Sciences*, 6(1). <https://doi.org/10.18196/jerss.v6i1.13617>
- Jamil, M. I. M. (2020). A Comparison Between Inbound and Outbound Marketing. *Encyclopedia of Organizational Knowledge, Administration, and Technology*, 2129–2139. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-3473-1.ch147>
- Lacasse, R.-M., Lambert, B., & Khan, N. (2018). Islamic Banking-Towards a Blockchain Monitoring Process. *Journal of Business and Economics*, 6(1).
- Lee, C. C., Olasehinde-Williams, G., & Akadiri, S. Saint. (2021). Geopolitical risk and tourism: Evidence from dynamic heterogeneous panel models. *International Journal of Tourism Research*, 23(1). <https://doi.org/10.1002/jtr.2389>
- M. Imam Prakasa, Asril Habib Panjaitan, Anthony Salim, Ericko Wasita Rimbawan, & Fikri Akbar Luthfi. (2019). Analisis Value Chain Industri Otomotif Kota Medan. *Talenta Conference Series: Energy and Engineering (EE)*, 2(4). <https://doi.org/10.32734/ee.v2i4.653>
- Malizia, A. P. (2021). Not all sales performance is created equal: personality and interpersonal traits in inbound and outbound marketing activities. *Archives Italiennes de Biologie*, 159(3), 107–122. <https://doi.org/10.12871/000398292021341>
- Md Golam Mohiuddin, M. (2012). A Comparative Study on Different Styles of Management. *European Journal of Business and Management*, 4(16).
- Nedaei, D. (2018). Inbound e-marketing using neural network based visual and phonetic user experience analytics. *2018 4th International Conference on Web Research, ICWR 2018*, 12–18. <https://doi.org/10.1109/ICWR.2018.8387231>
- Opreana, A., & Vinerean, S. (2015). A New Development in Online Marketing Introducing Digital Inbound Marketing. *Expert Journal of Marketing*, 3(1).
- Purwanto, H., Fauzi, M., Wijayanti, R., Al Awwaly, K. U., Jayanto, I., Mahyuddin, Purwanto, A., Fahlevi, M., Adinugraha, H. H., Syamsudin, R. A., Pratama, A., Ariyanto, N., Sunarsi, D., Hartuti, E. T. K., & Jasmani. (2020). Developing model of halal food purchase intention among indonesian non-muslim consumers: An explanatory sequential mixed methods research. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(10), 396–407. <https://doi.org/10.31838/srp.2020.10.63>

- Purwati, R., & Melati, I. S. (2022). Inbound Marketing Strategy “BNI Tapcash” in the Competition of Electronic Money as a Digital Payment Tool. *Economic Education Analysis Journal*, 11(1). <https://doi.org/10.15294/eeaj.v11i1.48642>
- Rafiki, A. (2020). *Opportunities and Challenges of Social Media to the Islamic Banks in Indonesia*. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-2257-8.ch011>
- Ristawati, H., Saufi, A., Baiq, &, & Rinuastuti, H. (2019). Effect of Customer Experience and Innovative Value on Halal Destination Image and Satisfaction of Domestic Tourists in Lombok Island. *Journalofbusiness.Org*.
- Rustiana, S. H. (2016). The Development of Syariah Accounting in Indonesia. *International Journal of Business, Economics, and Law*, 9(5).
- Sari, A. C., & Adinugraha, H. H. (2021). Implementation of QRIS-Based Payments Towards the Digitalization of Indonesian MSMEs. *EKONOMIKA SYARIAH: Journal of Economic Studies*, 5(2).
- Sartika, M., & Adinugraha, H. H. (2016). Implementasi Ijārah Dan IMBT Pada Bank BRI Syariah Cabang Yogyakarta. *Economica: Jurnal Ekonomi Islam*, 7(1), 97. <https://doi.org/10.21580/economica.2016.7.1.1034>
- Soegoto, E. (2018). Inbound Marketing as a Strategy in Digital Advertising. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 407(1). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/407/1/012183>
- Solekha, Y. A., Syariah, J. A., Ekonomi, F., Pekalongan, I., Syariah, J. A., & Ekonomi, F. (2021). Baitul Maal Wa Tamwil Sebagai Lembaga Keuangan Mikro Syariah Pemberdaya Ekonomi Umat (Konsep Dan Teori). *Velocity*, 1(1), 44–58.
- Urdea, A. M. (2021). Implementing experiential marketing in the digital age for a more sustainable customer relationship. *Sustainability (Switzerland)*, 13(4), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su13041865>
- Valunaite Oleskeviciene, G., & Sliogeriene, J. (2020). Research methodology. In *Humanities - Arts and Humanities in Progress*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-37727-4_2

SHARIA MARKETING IN ISLAMIC MICROFINANCE INSTITUTIONS: THE CONCEPT AND IMPLEMENTATION

Hendri Hermawan ADINUGRAHA

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8394-5776>

Muhammad SHULTHONI

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3470-4335>

Eva RUMIYATI

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6969-0359>

M. Fathrezza IMANI

UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6086-2484>

ABSTRACT

This study intends to explain the research of the sharia marketing concept and implementation in Islamic microfinance institutions. The research method uses a type of qualitative research with an analytic descriptive approach. This study concluded that the concept of sharia marketing in Islamic microfinance institutions is a strategy in which the processes of both the creation process, the offering process, and the process of changing value, are not allowed to have things that conflict with the contract and the principles of Islamic financing transactions and fundraising. The application of sharia marketing strategies to Islamic microfinance institutions in Indonesia has met the characteristics of sharia marketing which upholds fairness, honesty, and transparency as applied by the prophet Muhammad. Islamic microfinance institutions in Indonesia have fulfilled the nine ethical principles of Islamic marketers which in terms of products have fulfilled *shidiq* attitudes, are responsive to change, and contain *khiyar* rights. The aspect of place has fulfilled the attitude of solemnity, *taqwa*, and responsiveness to change. In terms of price, it fulfills the attitude of being fair, *tahfif*, and doing good in terms of product and price. The promotion aspect has fulfilled the *tahfif* attitude. Based on these assessment criteria, Islamic microfinance institutions in Indonesia are feasible and are 85% under the implementation of sharia marketing.

Keywords: Concept, implementation, Sharia marketing, and Islamic microfinance institutions.

1. INTRODUCTION

Human life cannot be separated from economic activity (Ferreira et al., 2021). Economic activities such as production, distribution, consumption, export, and import all have a divine dimension and are ultimately for God (Ismanto, 2021). Marketing has an important role in society because marketing involves various aspects of everyday life (Bakry et al., 2021). Islamic microfinance institutions which are successful in marketing their products will open up job and career opportunities for the people. Every company always tries so that the

products it produces can be sold or purchased by adequate end consumers so that the goals and objectives of Islamic microfinance institutions can be achieved (Jalaludin, 2018). All Muslims in carrying out their business activities are required to apply Islamic ethics in business (Mohd. Faizal P. Rameli et al., 2014). What is meant in this study is the ethics of Islamic microfinance institutions in marketing their products not violating sharia rules (Adinugraha et al., 2021).

The Islamic microfinance sector can be said to be an important and superior aspect of the development of the Islamic economy in Indonesia. BMT as a form of a sharia microfinance institution that was born purely from the people of Indonesia has become the prima donna of the national sharia economy which is now also known in the world (Rizqi Toyibah et al., 2021).

The progressive development of BMT in Indonesia is inseparable from the large portion of the middle and lower-class people in Indonesia. Out of a total of around 265 million people, 40% are middle class and 20% are classified as lower class, plus approximately 25.67 million people are categorized as poor or 9.66% of the total population. Based on these figures, it is necessary to develop a people's economy that is suitable for the majority of society, namely through MSMEs and optimizing Islamic social funds (Sulaiman, 2020). This is what makes the existence of BMT relevant and highly accepted by the people of Indonesia (Marom et al., 2021).

The current growth in the number of BMTs can be said to be quite rapid, where currently there are around 4,500 units, although the facts are still doubtful in the field. The growth and widespread of BMT are not matched by good data collection (Adinugraha & Sartika, 2020). This stems from the unclear regulation of BMT in Indonesia, where regulations and supervision still overlap between the relevant regulators (Sartika & Adinugraha, 2016). Furthermore, in this regard, there is no data conformity to the number of BMTs in Indonesia, both active and inactive, including regarding their respective financial positions. In addition, many BMTs cannot maintain their performance and existence (Adinugraha & Sartika, 2019).

Based on this background, researchers seek to examine the concept and implementation of sharia marketing in Islamic microfinance institutions in Indonesia so that it becomes more professional and well-managed (Oliver & Mardiah, 2013). Sharia Marketing is a business activity in which each process must apply Islamic principles to gain the pleasure of Allah. In running a business, all of these activities must not conflict with Islamic principles. This was exemplified by the Prophet Muhammad, regarding how to trade, you have to stick to the truth, honesty, trust, and be able to keep making a profit (Adinugraha, 2017b).

In sharia marketing, the entire process of creation, offering up to the process of changing value must comply with the terms of the contract and the principles of business in Islam (Rozaidin & Adinugraha, 2020). That way, as long as the business process does not deviate from Islamic *mu'amalah* principles, any form of transaction is permissible.

2. METHOD

The research method uses a type of qualitative research with an analytic descriptive approach. This study concluded that the concept of sharia marketing in Islamic microfinance institutions is a strategy in which the processes of both the creation process, the offering process, and the process of changing value, are not allowed to have things that conflict with the contract and the principles of Islamic financing transactions and fundraising.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The importance of sharia marketing

In addition to the characteristics that must comply with sharia guidelines, Islamic microfinance institutions must also prepare their marketing concept (Rifqi, 2018). In general, the marketing concept emphasizes orientation on the needs and desires of consumers, while the Islamic marketing concept is usually referred to as sharia marketing strategy to win mind-share, sharia marketing tactics to win market share, and sharia marketing value to win heart-share. Of the three concepts of sharia marketing strategy, sharia marketing tactics and sharia marketing values, are part of the sharia industry growth (Utami & Basrowi, 2021).

Sharia marketing strategy and the market size are part of a mapping, besides that there are also competitive advantages, market growth, and competitive situations which are included in the mapping category. From mapping market potential, market segmentation must be determined. After knowing which segmentation to choose, then determining the target market and doing a strong positioning that sticks in the minds of the public (Mulia et al., 2020).

In sharia, marketing is also inseparable from the element of competition. Business competition in the business world is increasing with various types of businesses. In this case, the company must plan a marketing strategy that competes effectively and identify competitors. Because by identifying competitors, you can find out competitors who have the potential to threaten the company both in the short term and in the long term. Making a competition map requires appropriate steps. That way determining competitors is not only done for businesses engaged in the goods sector but also in the service sector. The companies that are tasked with managing funds such as collection and distribution are called Islamic microfinance institutions (Lisnawati et al., 2020).

The presence of Islamic microfinance institutions among Indonesian people can stabilize economic conditions (Hasbi et al., 2021). So it can be concluded that financial assets or also known as customer bills are one of the sources for a financial institution as a business entity. Theoretically, there are two kinds of financial institutions, namely non-bank financial institutions and bank financial institutions (Rusydiaana & Devi, 2013). Over time, financial institutions have developed with the birth of Islamic financial institutions. The presence of Islamic microfinance institutions can meet the needs of the people who are predominantly Muslim. All activities in Islamic financial institutions must comply with the principles of Islamic law. Because basically, the concept of conventional financial institutions is different from Islamic microfinance institutions. Starting from the contract

to the practice is different. One of the Islamic financial institutions engaged in investment that is productive as a bank is called BMT (Purwanto, 2020). BMT is a microfinance institution engaged in the social sector, as well as a profit-seeking business. The presence of BMT in Indonesia is based on the interest in elaborating the principles of Islamic economics (*fiqh al-mu'amalah*). BMT as one of the well-known Islamic microfinance institutions in Indonesia was born because of the participation of the community and becomes the common property of its members (Priyonggo Suseno, 2020). However, even though there are quite some BMTs, there are still many people who are in contact with loan sharks. It clearly shows that the existence of BMT still lacks prestige in the community.

Islamic microfinance institutions in Indonesia need to make the most important changes, namely technological changes because it will have a wider impact on all aspects that will later experience changes. Technological developments have a major influence on sharia companies (Rahmawaty, 2018). Aside from support for operations and service standards, technology also shows seriousness in implementing sharia marketing principles. For consumers is to get information and communicate.

Business and marketing practitioners experience a transformation from the intellectual level to the emotional and finally to the spiritual market. In the end, consumers will consider the suitability of products and services for the spiritual values they believe in (Adinugraha & Mujaddid, 2021).

At the Intellectual level, marketers of Islamic microfinance institutions respond to functional-technical marketing by using some marketing tools. Then at the emotional level, the marketer's ability to understand the emotions and feelings of customers becomes important. Customers are seen as whole human beings including their emotions and feelings. Spiritual marketing in the elements of marketing sharia is the highest level. Here people do not only calculate profit and loss but the call of the soul that drives it. Besides that, in sharia, sincere business marketing is to seek the pleasure of Allah, so that all forms of transactions become worship before Allah. Based on this description, there is no doubt that sharia marketing as a business soul in Islamic microfinance institutions is very important (Purwanto et al., 2020).

The concept of sharia marketing in Islamic microfinance institutions

Marketing is an important aspect of Islamic microfinance institutions business practices in Indonesia, but a form of marketing that only focuses on profit and to gain as much profit as possible, tends to violate the boundaries or norms that have been applied both within the company itself and religious rules. A marketer in carrying out his marketing is not based on belief or awareness of the accountability that has been carried out so far, so the marketer tends to continue to be in marketing that has not provided benefits or the welfare of others and is only selfish is marketing which has many shortcomings, there is fraud in the transaction (Ramadhani et al., 2019).

Several transactions cause these transactions to become illegal because the goods are from elements that are forbidden, such as *khamr* and stolen goods. Then the activities of coercion in buying and selling, elements of

usury committing *riswah* or bribes and obscurity or (*gharar*) as well as other activities that can indeed be detrimental to both parties are transactions that must be avoided by sharia marketers (Adinugraha, 2017a).

A sharia marketer still adheres to Islamic law in its activities, starting from carrying out marketing strategies, selecting markets (segmentation), targeting markets to be determined (targeting), and implanting products to consumers (positioning), as well as disclosing or assuring the uniqueness of the company compared to others. with others (differentiation). Likewise in the marketing mix, the way in designing the product, pricing, and carrying out promotions is always imbued with religious values. This is what distinguishes conventional marketing and sharia marketing. A sharia marketer believes that Islamic laws are the fairest, most perfect, most in line with all forms of goodness, destroy evil, and spread goodness (Hadi et al., 2021). For this reason, it is necessary to have harmony based on divine goodness in every aspect of marketing activities.

Lestari et al., (2022), in their research explained that marketers are faced with several challenges. First, this field of marketing must be developed using an Islamic perspective. Second, the need to review the framework related to concepts and theories to create an Islamic marketing environment. To create Islamic marketing theory, the focus is on developing one's constructs of Islamic marketing. For example, the addition of halal elements (input, process, output).

This is important because seeing the phenomenon of human resources who do not understand the importance of sharia marketing can be seen in Pratikto & Winarno, (2019) research, explaining that the majority of HR factors do not come from graduates of Islamic tertiary institutions, where there is a lack of knowledge of sharia values in various knowledge dimension. So that the application of sharia marketing in Islamic microfinance institutions in Indonesia has not fully used the basic concept of sharia marketing. Kartajaya & Sula (2006) explain sharia marketing as a discipline of business strategy that refers to the process of creating, supplying, and changing the value in the overall process under the contract and principles of *mu'amalah* or doing business in Islam. Accompanied by the value of sincerity and sincerity solely hoping for the blessing of Allah, both in transactions and services do not deviate from sharia principles.

The specialty or advantage of sharia marketing compared to conventional marketing is that marketers have divine nature which is always based on honesty and fear of violating religious norms, so according to Sholihin & Abrori, (2021) there are several advantages that only sharia marketing has, namely first is integrity and honesty. Second, it can survive in all conditions, meaning that even in difficult conditions, the business must be run honestly and not at the expense of either the consumer or the producer. Third, it is not only concerned with intelligence and emotionality in marketing, but also spiritual values that are applied in marketing their products or services. Fourth, the value of sharia marketing can be applied not only to Muslims but other people can apply it too. One of the first Islamic banks in England, IBB (the Islamic Bank of Britain), which was the first country in Europe to implement an Islamic economic system, is not a Muslim country and adherents of a capitalist

economic system, the emergence of Islamic economics indicates that Islam is a universal religion (Sholehuddin, Aini, et al., 2021).

Based on the description that has been explained above, it can be seen that by looking at the advantages possessed by Islamic marketing, the market has now begun to experience a shift from a rational market to an emotional market (Sholehuddin, Munjin, et al., 2021). This means that customers used to only use profits without seeing the impact that occurred, on the other hand, customers are now more critical in determining and choosing conventional markets that have been used before using Islamic or spiritual markets.

This spiritual market is the highest level in marketing where it no longer sees the profits and losses it experiences and is no longer affected by worldly things which are only temporary. So the pleasure of Allah SWT, is what they are looking for so that they can always live peacefully, and be safe in this world and the hereafter. So when it reaches the spiritual level, sharia marketing that comes from “conscience” and “calling of the soul” is considered capable of restoring the spirit in the aspect of Islamic marketing, as Kartajaya and Sula (2006: 5) say this spiritual marketing is carried out with the principle of honesty, morality, empathy, love and concern for others. If at the intellectual level, the language used is the “language of logic”, at the emotional level it is the “language of taste”, then at the spiritual level it uses the “language of the heart”. Conscience is a beacon of light that will show where to go to stay on the straight path that is blessed by Allah (Winarti, 2017).

Sharia marketing which is based on spiritual values, classifies these four characteristics, namely theistic (divinity) which is religious. Ethical (moral) where marketing must always prioritize morals and morals. Realistic (flexible) keep abreast of the needs and developments of the times. Humanistic always prioritizes the equality of human degrees and does not discriminate against backgrounds (Haq & Wong, 2010). This is an important reference in the application of sharia marketing characters to Islamic microfinance institutions in Indonesia.

Rasulullah Muhammad as the last prophet and messenger of Allah is also a figure of a reliable Islamic marketer who influences human civilization. The Messenger of Allah in doing business and trading should not exceed the love for Allah and His Messenger, and jihad fi sabillah. Do not violate the principles that have been established in Islam. The business that he gently taught prioritized hospitality and da’wah, as well as the Apostle who was good at alleviating the poverty of his people. In the Qur’an the principles of doing business are taught, namely avoiding speculation, *gharar*, *tadlis*, and *maysir* and not being negligent in worship and remembering Allah (Adinugraha et al., 2020).

Implementation of sharia marketing in Islamic microfinance institutions

Strategy formulation is the process of preparing future steps intended to achieve the company’s vision and mission, setting strategic and financial goals for the company or organization, and designing strategies to achieve the goals that have been agreed upon at Islamic microfinance institutions in Indonesia.

In implementing the spirit of sharia marketing, there are three strategies implemented by Islamic microfinance institutions in Indonesia to maintain and increase the satisfaction of depositors, namely by establishing partnership relationships (relationship marketing), increasing company performance (related to human resources) and improving services, as explained following: 1. The intended relationship marketing strategy is a relationship forged by Islamic microfinance institutions in Indonesia based on a partnership for a long period. With a relationship based on kinship, the relationship that has been forged to date has been able to maintain the number of members. 2. The company's performance improvement strategy is an effort to increase the ability and skills of employees in providing services when providing services to depositors by applying elements that can satisfy members. 3. The service strategy provided is quality service to provide a sense of satisfaction to depositors. This strategy is quite effective because satisfaction arises depending on how a service is provided. When a service is always good, members will continue to believe in what they choose (Ottenbacher, 2007).

Strategy is very important and necessary in determining the right behavior and service delivery so that it can help increase the satisfaction of members of Islamic microfinance institutions in Indonesia. This proves that in providing the best service one must also use good ethics (Jailani & Adinugraha, 2022).

The practice carried out by Islamic microfinance institutions in Indonesia is appropriate according to the theory introduced by Kartajaya & Sula (2006) where the attitude of serving is the main attitude of a marketer. Without the service attitude, which is inherent in his personality, he is not a marketer at heart. This strategy is easier to use by Islamic microfinance institutions in Indonesia because it is following their field when performing services under the soul of a sharia marketer.

The relationship marketing strategy can increase Islamic bank customer satisfaction. The factors that affect customer satisfaction are product superiority, trust, and service. Islamic microfinance institutions in Indonesia use a sharia marketing strategy to increase member satisfaction by increasing the quality of service for employees and infrastructure (Bryndin, 2018). Regarding employees of Islamic microfinance institutions in Indonesia implement the characteristics of sharia marketing by providing members with friendly, polite service, fast service, and neat and attractive appearance. This includes all the characteristics of sharia marketing including theistic (*rabbaniyah*), ethical (*akhlaqiyah*), realistic (*al-waqi'iyah*), and humanistic (*al-insaniyyah*). There are still some of these four dimensions that are not appropriate based on the observations of researchers. professionalism is still not appropriate where service takes a little longer, direct evidence related to physical facilities is also still not appropriate where waiting rooms are less flexible and guarantees related to employee friendliness are still some that are not appropriate.

The results of this study are in line with research conducted by other studies which explain that the concept of sharia marketing itself cannot be implemented as a whole because the human resources they have are still from

conventional economic education so in all their activities they refer to the operational standards set by management (Lisnawati et al., 2020; Adinugraha, 2017a; Al-Salem, 2019).

Efforts to increase member satisfaction with the implementation of sharia marketing in Islamic microfinance institutions in Indonesia will cause obstacles or obstacles. The obstacles experienced by Islamic microfinance institutions in Indonesia are related to services where the infrastructure is still inadequate, such as a flexible waiting room and timeliness in serving members. As observed, researchers found that employees were still unable to show friendliness with some members (Adirestuty et al., 2020).

In addition, the obstacle experienced by Islamic microfinance institutions in Indonesia in establishing marketing relations is the lack of understanding of members regarding products and procedures for financial transactions. Providing understanding and flow of financial transaction practices is an obligation of the institution and this is a good step to be able to build the trust and satisfaction of members (Nustini & Fadhillah, 2020). Improving company performance that is focused on employees is also very important to be able to improve service quality. It is necessary to pay attention to the lack of human resources in Islamic microfinance institutions in Indonesia because this is an obstacle for institutions to be able to carry out existing strategies. Where without employees marketing and service programs cannot be implemented properly. Not only in HR, but institutions also need to provide facilities for employees to be able to improve the quality of performance, such as training, training, and others (Paul et al., 2021).

Overall, the strategy that is used as a policy cannot be separated from the monitoring of managers and each strategy will bring up new obstacles and constraints. Whenever there are obstacles related to new routines and policies, the manager conducts an evaluation when starting or ending work and at the end of the year, the evaluation is held at the Annual Members' Meeting to discuss policies that have been implemented with management, supervisors, and other board members. The results of this study are in line with the results of research conducted by xxxxx, the obstacles experienced by BMTs in establishing marketing relationships are the lack of understanding of members regarding products and procedures for financial transactions. Providing understanding and flowcharts of financial transaction practices is a good step to gaining member loyalty.

4. CONCLUSION

Sharia marketing is sharia-based marketing using contracts that are following the principles of transactions in Islam. Therefore all types of products or services are halal so that they can be adapted to customer needs. In Islam, it has been regulated especially so as not to deviate and remain in the corridor of sharia principles. The key to sharia marketing is at the spiritual level that must be built by the marketer. This makes us all aware that ethics and morals in business are very important, so as not to fall into fraudulent and fraudulent practices. This is what is known as sharia marketing. The character *teistis* refers to religious values related to God. An Islamic microfinance institutions marketer in Indonesia must believe that Islamic sharia laws can eradicate evil and

spread goodness. Ethics is a continuation of the continuity of the theistic character. This character purely prioritizes ethics and morals in marketing Islamic products from Islamic microfinance institutions in Indonesia, and this characteristic relates to fellow human beings, such as being friendly to fellow employees and to customers and even to other people. Because this will form the habitual characteristics of a Muslim when meeting others, then say hello and be polite. In the realistic implementation of Islamic microfinance institutions in Indonesia, it provides flexibility in the marketing that is implemented. Not only pursuing the world but also saving for the afterlife, so that sharia marketing becomes balanced for the world and the hereafter. The humanistic character applied by Islamic microfinance institutions in Indonesia in services that are not differentiated by customer backgrounds and other differences. All are equal in the eyes of God as human beings. Islamic microfinance institutions in Indonesia also helps the surrounding community to promote the welfare of the people in reducing forms of social inequality in the surrounding community.

REFERENCES

- Adinugraha, H. H. (2017a). Pemasaran Syariah Pada Lembaga Keuangan Mikro Syariah. *An-Nisbah: Jurnal Ekonomi Syariah*, 4(1), 25–50. <https://doi.org/10.21274/an.2017.4.1.25-50>
- Adinugraha, H. H. (2017b). Retracted : Pemasaran Syariah di Lembaga Keuangan Mikro Islam: Konsep Dan Implementasi Di Puskopsyah DIY. *Perisai : Islamic Banking and Finance Journal*, 1(3), 180. <https://doi.org/10.21070/perisai.v1i3.969>
- Adinugraha, H. H., Mawaddah, E. V., & Muhtarom, A. (2021). Cooperation System of Gaduh Sapi in Fiqh Mu'āmalah in Tanjung Kulon Kajen Village Pekalongan. *Al Hurriyah : Jurnal Hukum Islam*, 6(1). <https://doi.org/10.30983/alhurriyah.v6i1.4211>
- Adinugraha, H. H., & Mujaddid, A. Y. (2021). *Contextualization of The Istiṣhāb Wa Sadd Al-Ẓarī'ah Towards Islamic Economic Practices in Indonesia*. 14(2), 98–117.
- Adinugraha, H. H., Rofiq, A., Ulama'i, A. H. A., Mujaddid, A. Y., & Srtika, M. (2020). Community-Based Halal Tourism Village: Insight from Setanggor Village. *Economica: Jurnal Ekonomi Islam*, 11(1), 129–154.
- Adinugraha, H. H., & Sartika, M. (2019). Halal Lifestyle Di Indonesia. *An-Nisbah: Jurnal Ekonomi Syariah*, 5(2), 57–81. <https://doi.org/10.21274/an.2019.5.2.layout>
- Adinugraha, H. H., & Sartika, M. (2020). *Perbankan Syariah Fenomena Terkini Dan Praktiknya Di Indonesia*. PT. NEM.
- Adirestuty, F., Irnawati, R., & Mulyani, Y. (2020). Financing Analysis Of Small And Medium Enterprises Using Mudhārahah Contracts In Koperasi Simpan Pinjam And Sharia Financing Bait Al-Māl Wa Al-Tamwīl El-Taḳwa Ciamis. *Syari'ah Economics*, 4(2). <https://doi.org/10.36667/se.v4i2.201>
- Al-Salem, F. (2019). Clustering Kuwaiti consumer attitudes towards Sharia-compliant financial products: A self-organizing maps analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 37(1), 142–155. <https://doi.org/10.1108/IJBM-09-2017-0198>
- Bakry, M., Masse, R. A., Arake, L., Amiruddin, M. M., & Syatar, A. (2021). How to attract millennials? Indonesian sharia banking opportunities. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 18. <https://doi.org/10.37394/23207.2021.18.38>
- Bryndin, E. (2018). Directions of Development of Industry 4.0, Digital Technology and Social Economy. *American Journal of Information Science and Technology*, 2(1). <https://doi.org/10.11648/j.ajist.20180201.12>
- Ferreira, J., Ramos, P., Barata, E., Court, C., & Cruz, L. (2021). The impact of COVID-19 on global value chains: Disruption in nonessential goods production. *Regional Science Policy & Practice*. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12416>
- Hadi, R., Sochimim, & Basit, A. (2021). Sharia strategic economic model on digital zakat technology in Indonesia. *Economic Annals-XXI*, 187(1–2). <https://doi.org/10.21003/EA.V187-08>
- Haq, F., & Wong, H. Y. (2010). Is spiritual tourism a new strategy for marketing Islam? *Journal of Islamic Marketing*, 1(2). <https://doi.org/10.1108/17590831011055879>
- Hasbi, H., Moeljati, M., Noermijati, N., & Rofiq, A. (2021). Effect of strength of the external environment and Islamic business ethics on the performance of Islamic finance companies with intellectual capital mediation. *Management Science Letters*. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2020.9.043>

- Ismanto, K. (2021). *THE CONCEPT OF MAQĀ Ṣ ĪD AL- SYARĪ ‘ AH AL- GHAZALI AS A HALAL INDUSTRY DEVELOPMENT*. 197(8), 180–197. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5090788>
- Jailani, N., & Adinugraha, H. H. (2022). The Effect of Halal Lifestyle on Economic Growth in Indonesia. *Journal of Economics Research and Social Sciences*, 6(1). <https://doi.org/10.18196/jerss.v6i1.13617>
- Jalaludin, J. (2018). The Review of Opening Procedures of Sharia Based Saving in Sharia Financial Services Cooperation BMT Mitra Sadaya Branch of Purwakarta. *Journal of Economic Studies*, 1(2). <https://doi.org/10.32506/joes.v1i2.180>
- Kartajaya, H., & Sula, M. S. (2006). *Syariah Marketing*. Mizan Media Utama.
- Lestari, Y. D., Saidah, F., & Aliya Putri, A. N. (2022). Effect of destination competitiveness attributes on tourists' intention to visit halal tourism destination in Indonesia. *Journal of Islamic Marketing*. <https://doi.org/10.1108/JIMA-12-2020-0368>
- Lisnawati, L., Qibtiyah, D., & Hurriyati, R. (2020). Customer relationship marketing performance in Sharia banking. In *Advances in Business, Management and Entrepreneurship*. <https://doi.org/10.1201/9780429295348-39>
- Marom, K., Tamamudin, T., & Adinugraha, H. H. (2021). Hope Family Program for Muslim Society Welfare: Evidence From Hope Family West Pekalongan Regency. *Jurnal Ekonomi Syariah, Akuntansi Dan Perbankan (JESKaPe)*, 5(1), 54–69. <https://doi.org/10.52490/jeskape.v5i1.1137>
- Mohd. Faizal P. Rameli, Muhammad Ridhwan Ab. Aziz, Kalsom Ab. Wahab, & Suhaida Mohd Amin. (2014). The Characteristics of Muslimpreneurs from the view of Muslim Scholars and Academician. *International Journal of Teaching and Education*, 2(2).
- Mulia, D., Usman, H., & Parwanto, N. B. (2020). The role of customer intimacy in increasing Islamic bank customer loyalty in using e-banking and m-banking. *Journal of Islamic Marketing*, 12(6). <https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2019-0190>
- Nustini, Y., & Fadhillah, N. (2020). Factors that Influence the Use of e-Banking and the Effect on Consumptivism. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 9(1).
- Oliver, J., & Mardiah, U. A. (2013). Marketing Syariah Perspektif Muhammad Syakir Sula. *Journal of Chemical Information and Modeling*, 53(9).
- Ottenbacher, M. C. (2007). Innovation Management in the Hospitality Industry: Different Strategies for Achieving Success. *Journal of Hospitality and Tourism Research*. <https://doi.org/10.1177/1096348007302352>
- Paul, W., Faudji, R., & Bisri, H. (2021). Cash Waqf Linked Sukuk Alternative Development of Sustainable Islamic Economic Development Sustainable Development Goals (SDG's). *International Journal of Nusantara Islam*, 9(1). <https://doi.org/10.15575/ijni.v9i1.12215>
- Pratikto, I. K. M. H., & Winarno, A. (2019). the Effect of Family Environment, Entrepreneurship Education and Self-Efficacy on Entrepreneurial Intention in Pondok Pesantren At Throughout Malang, Indonesia. *International Journal of Business, Economics and Law*, 20(5).
- Priyonggo Suseno. (2020). *Baitul Maal Wat Tamwil (BMT): A Faith and Community-based Microfinance Islamic Business Cases Series*.
- Purwanto. (2020). Alleviating poverty through islamic microfinance: Outreach and efficiency (study on BMT and Islamic cooperatives in Indonesia). *Economy of Region*, 16(4), 1362–1376. <https://doi.org/10.17059/EKON.REG.2020-4-24>
- Purwanto, H., Fauzi, M., Wijayanti, R., Al Awwal, K. U., Jayanto, I., Mahyuddin, Purwanto, A., Fahlevi, M., Adinugraha, H. H., Syamsudin, R. A., Pratama, A., Ariyanto, N., Sunarsi, D., Hartuti, E. T. K., & Jasmani. (2020). Developing model of halal food purchase intention among indonesian non-muslim consumers: An explanatory sequential mixed methods research. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(10), 396–407. <https://doi.org/10.31838/srp.2020.10.63>
- Rahmawaty, A. (2018). The Role of Sharia Marketing in Increasing Customer Loyalty (An Empirical Study of BMT in Kudus Regency). *IQTISHADIA*, 11(2). <https://doi.org/10.21043/iqtishadia.v11i2.3728>
- Ramadhani, E. B., Hakim, A., & Pratiwi, R. (2019). Effect Of Perception On Sharia Banks And Variety Seeking On Customer Switching Intention From Conventional Banks To Sharia Banks In Bekasi City. *JURNAL EKONOMI DAN PERBANKAN SYARIAH*, 7(2). <https://doi.org/10.46899/jeps.v7i2.118>
- Rifqi, L. H. (2018). Community Empowerment through Islamic Microfinances: Perceptions in Comparison. *Shirkah: Journal of Economics and Business*, 2(1). <https://doi.org/10.22515/shirkah.v2i1.35>
- Rizqi Toyibah, Happy Sista Devy, M. Sultan Mubarak, Ade Dedi Rohayana, Ali Muhtarom, Tamamudin, Marotina, N., Fadillah Syaufii, F., & Hermawan Adinugraha, H. (2021). Community Empowerment Based on Local Potentials Through the Creation of “Cassava Nugget” Products in Dukuh Binangun, Werdi Village, Paninggaran District. *International Journal Of Community Service*, 1(1). <https://doi.org/10.51601/ijcs.v1i1.7>

- Rozaidin, M., & Adinugraha, H. H. (2020). Penerapan Akuntansi Pondok Pesantren (Studi pada Koperasi Pondok Pesantren Al Hasyimi Kabupaten Pekalongan). *EKONOMIKA SYARIAH: Journal of Economic Studies*, 4(2), 123. <https://doi.org/10.30983/es.v4i2.3716>
- Rusydiana, A. S., & Devi, A. (2013). Challenges in Developing Baitul Maal Wat Tamwiil (Bmt) in Indonesia Using Analytic Network Process (Anp). *Business and Management Quarterly Review*, 4(2), 51–62.
- Sartika, M., & Adinugraha, H. H. (2016). Implementasi Ijārah Dan IMBT Pada Bank BRI Syariah Cabang Yogyakarta. *Economica: Jurnal Ekonomi Islam*, 7(1), 97. <https://doi.org/10.21580/economica.2016.7.1.1034>
- Sholehuddin, M. S., Aini, R., Atqia, W., Taufiq, A., Huda, M. N., & Dewi, H. L. (2021). Transformation of the State Islamic Institute Becomes a State Islamic University: Insight from Religious Moderation and Science Harmonization. *Social Sciences and Education Research Review*, 8(2).
- Sholehuddin, M. S., Munjin, M., & Adinugraha, H. H. (2021). Islamic Tradition and Religious Culture in Halal Tourism: Empirical Evidence from Indonesia. *IBDA: Jurnal Kajian Islam Dan Budaya*, 19(1). <https://doi.org/10.24090/ibda.v19i1.4470>
- Sholihin, M. R., & Abrori, I. (2021). Sharia Marketing and Employee Intelligence on Public Trust in Indonesian Islamic Banking. *Wiga: Jurnal Penelitian Ilmu Ekonomi*, 11(1). <https://doi.org/10.30741/wiga.v11i1.428>
- Sulaiman, Y. (2020). The influence of green marketing, syariah compliance, customer's environmental awareness and customer's satisfaction towards muslim consumer purchasing behaviour in kedah. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 17, 195–204. <https://doi.org/10.37394/23207.2020.17.21>
- Utami, P., & Basrowi, B. (2021). Sharia Marketing Mix: A Model of Digital Marketing Management Strategy of Zakat. *Mabsya: Jurnal Manajemen Bisnis Syariah*, 3(1). <https://doi.org/10.24090/mabsya.v3i1.4688>
- Winarti, O. (2017). Halal Tourism in Indonesia: Does it attract only Muslim Tourists? *Jurnal Studi Komunikasi (Indonesian Journal of Communications Studies)*, 1(3). <https://doi.org/10.25139/jsk.v1i3.139>

İSLAM HUKUKUNDA HAVA PARASI UYGULAMASININ FIKHÎ TEMELİ

Muhammed ÇUÇAK

Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı.
orcid.org/0000-0003-3177-4837

ÖZET

Türkçeye “hava parası” diye aktarılan “bedelü'l-huluvvi” tabiri, İslam hukukunda bir gayrimenkul üzerinde yetkili olan tarafa kira ücreti dışında topluca ödenen meblağı ifade etmek için kullanılmaktadır. Kendine ödeme yapılan taraf gayrimenkulün sahibi, mütevellisi veya kiracısı olabilir. Kira ücreti dışında topluca ödeme yapan kişinin bu ödemeyi yapmasındaki amacı ilgili gayrimenkulden istifade etme hakkını elde etmektir. İslam'ın ilk dönemlerinde olmayan bu düzenleme, kimine göre hicri 8. yüzyıldan sonra bir Mâlikî fakihî tarafından konuyla ilgili bir fetvanın yayınlanmasından ardından hukuktaki yerleşik bir hüküm hale gelmiştir. Fetva vakıf mallarıyla ilgili olup başlangıçta hava parası sadece vakıf mallarının kiralanması durumunda söz konusuysen zamanla hususi gayrimenkullerde de uygulanmaya başlandığı görülmektedir. İslam hukuku tarihinde hava parası sonradan ortaya çıkan bir uygulama olduğu için hakkında nas veya müçtehit imamlarından gelen herhangi görüş bulunmamaktadır. Bu durum doğal olarak ilgili uygulamanın meşruiyetinin dayanağının ne olduğuna dair tartışmaları beraberinde getirmekte ve hava parasının meşru olduğunu savunanların ileri sürdüklerinden bu uygulamanın çeşidine göre fikhî temellerin de farklı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; söz konusu uygulamanın kimi çeşidinin temeli örfe dayandırılırken kiminin ise ikâleye dayandırılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Kiralama, Hava Parası, Vakıf Gayrimenkulleri, Hususi Gayrimenkulleri.

THE FİQH BASIS OF RECOMPENSE OF EMPTYING IMPLEMENTATION IN ISLAMİC LAW

ABSTRACT

The term "bedelü'l-huluv " which is translated into Turkish as "recompense of emptying": It is used in Islamic law to refer to the amount paid collectively, excluding the rental fee, to the party authorized on a real estate. The party to whom the payment is made may be the owner, the trustee or the tenant of the real estate. The purpose of the person who pays collectively, other than the rental fee, to pay this payment is to obtain the right to benefit from the relevant real estate. This practice, which was not in the early periods of Islam, according to someone, Hijri 8. After a century, it became an established provision in law after the publication of a fatwa on the subject by a Maliki faqihî. The fatwa was related to waqf properties, and while at first recompense of emptying was only applicable to the lease of waqf properties, it was gradually applied to private real estates as well. In the history of Islamic law, since recompense of emptying is a practice that emerged later, there is no evidence or opinion about it from nas or mujtahid imams. This situation naturally brings about discussions about what the basis of the legitimacy of the relevant application is, and it is understood that the fiqh basis of this practice is different

depending on the type of this practice as argued by those who argue that recompense of emptying is legitimate. For example, according to someone these practices are based on custom, while others one is based on ikāla.

Keywords: Islamic Law, Rental, Recompense of Emptying, Waqf Real Estates, Private Real Estates.

GİRİŞ

Tarihsel Süreç, Kaynak Tarama, Amaç ve Yöntem

Kira ücreti dışında topluca para ödemeyi ifade eden hava parası uygulaması, İslam hukukunun ilk döneminde olmayıp sonraki aşamalarında ortaya çıkan bir fikhî düzenlemedir (Kâdî, 1988, 2224). Başlangıcını Mâlikî fakihlerin yaptığı bu düzenleme zamanla diğer mezhep fakihleri tarafından da kabul görmüş ve benimsenmiştir (Eşkar vd., 1998, 49). Kendi zamanında Müslüman toplumu içinde teamülde olan hava parası uygulaması, konu hakkında gelen bir soruya verilen cevap mahiyetindeki fetvayla hukuk normları arasında yerini almıştır. İlgili soru Müslümanlar arasında bir örf haline gelen ve insanların elde etmek için büyük miktarda para harcayan bir gayrimenkulden istifade etme hakkının, bu hakka sahip kişi vefat etmesi halinde mirasçılara miras olarak kalıp kalamayacağına dair olup soruya Mâlikî fakihî Nâsirüddin el-Lekânî'nin (ö. 958/1551) verdiği cevap aynen şöyledir: *“Hamdtı, âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Elinde hak bulunan kişi ölmüş ve kendisinin yasal bir mirasçısı varsa, mirasçı ilgili hakkı elde eder. Zaten insanlar arasındaki uygulama da bu şekildedir. Kişi ölmüş ve kendisinin yasal mirasçısı yoksa ilgili hak devlete kalır. Kişi ölmüş, üzerinde borç var ve borcun ödenmesi için kişinin mal mülkü yeterli değilse, borç hava parası için ödediği maldan ödenir.”* (İlîş, ts., 2/207). Görüldüğü gibi bu fetva, hicri 10. yüzyıla doğru ortaya çıkmış ve hava parası uygulamasını kabul edenlere göre konunun kaynağı niteliğindedir. Nitekim bu fetvadan önce başta İmam Mâlik (ö. 179/795) olmak üzere Mâlikî imamlarından konuyla ilgili herhangi bir görüşün nakledilmediği ifade edilmektedir (Eşkar vd., 1998, 49). Ancak âlimlerden kimisi konunun tartışılmaya başlandığı tarihin hicri 8. yüzyıla kadar dayandığını savunmaktadır (Kâdî, 1988, 2225). Çoğunluğun görüşü ise bu uygulamanın hicri 9. yüzyılda ortaya çıkmış olması yönündedir (Şellâlî, 2012, 70). Kanaatimizce konu Nâsirüddin el-Lekânî'den önce de fakihler arasında tartışılmıştır. Hatta kimi kaynaklarda Nâsirüddin el-Lekânî'den önce onun büyük kardeşi Muhammed b. Hasan el-Lekânî'nin (ö. 953/1546) bu hususta fetva yayınladığı ileri sürülmüştür (Şubeyr, 1998, 71). Ancak konuyla ilgili görüşlerin hukuk literatüründe yer almaya ve âlimler arasında yayılmaya başlaması Nâsirüddin el-Lekânî'nin fetvasından sonra olmuştur.

Genel kanaatin hava parası uygulamasının ilgili fetvadan sonra hukuktaki yerleşik bir hüküm hale gelmeye başladığına dair olmakla birlikte bazı fakihler, bu uygulamaya fakihlerin başından beri -gerçi “hava parası” tabirini kullanması da- kıyas ve benzeri adı altında değindiğini ve konunun ilk dönem müçtehit imamları tarafından ele alındığını savunmuşlardır. Bu görüş sahiplerine göre fakihlerin kiracının elindeki kiralık şeyi başka birine kiraya verip verememesine, mülk çeşitlerinden bahsederken mülkün menfaat mülkiyeti ve intifâ mülkiyeti şeklinde iki kısma ayırdığına dair görüşleri aslında hava parası uygulamasının temellerini oluşturmaktadır (Helîl, 1996, 27).

Hava parası uygulamasının ilk ortaya çıkışı vakıf mallarının âtil ve işlevsiz bir hale gelmesini önlemek amacıyla olmuştur. Şöyle ki vakfedilmiş araziler, dükkânlar ve evler bulunmaktadır. Arazilere ekin ekilmesine veya ev yapılmasına, eskimiş dükkân ve evlerin tamirine ihtiyaç hâsıl olmuş ve vakıf mütevellileri, elinde bunların masraflarını karşılayabilecek para olmadığından çareyi arazileri ekip biçecek veya ev inşa edecek, dükkânları ise gerekli tadilatları yapıp kullanabilecek hale getirecek kişilere uzun süreliğine kiralamakta bulmuşlar. Böylece bir taraftan vakıf malları harap olup metruk hale gelmesinden kurtarılırken öbür taraftan gayrimenkuller kendine kiralanmış kişi vakıf mallarından belli oranda istifa etme hakkını elde etmiş olur. Elde edilen bu hak, hava parası olarak kabul edilir (Grup, 1992, 19/276; Helil, 1996, 28). Zamanla hava parasının alanı genişlemiş ve özel gayrimenkullerde de uygulanmaya başlanmıştır (İlîş, ts., 10). Günümüzde hava parası tabiriyle vakıf malları üzerindeki uygulamadan daha çok özel mülkler üzerindeki uygulamalar kastedilmektedir.

Hava parası uygulaması ortaya çıktığı tarihten beri fakih ve âlimlerin içtihat alanına girmiş, bu hususta kimi zaman müstakil eserler yazılmış ve kimi zaman kitaplarda bir başlık şeklinde ele alınmıştır. Günümüzde de konunun ehemmiyetinin daha da artarak devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu alanda Arapça olarak müstakil çalışmalar yapılmış, bildiriler sunulmuş ve tezler hazırlanmıştır. Türkçe olarak da konunun müstakil (örneğin; 2005'te Şahin Aydemir tarafından hazırlanan, "Mukayeseli Hukuk Açısından Hava Parası" adlı tez gibi) veya tali bir başlık altında ele alındığı görülmektedir. Türkçe olarak yapılan çalışmalarda konu genel hatlarıyla ele alınırken çalışmamızda bunların yanı sıra ağırlıklı olarak hava parasının ne gibi temeller ve ilkeler üzerine inşa edildiğine vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu sebeple hava parasının meşruiyetini savunan fakihlerin benimsediği ilke ve kaideleri ortaya koymak çalışmanın amacını teşkil etmektedir. Çalışmada takip edilen yöntem ise konuyla ilgili eski ve yeni kaynaklar üzerinde okuma yapmak, bundan elde edilen bilgi ve verileri aktarmaktır.

1. HAVA PARASI KAVRAMININ TANIMI VE ÇEŞİTLERİ

Bu başlık altında önce İslam hukukunda hava parası uygulaması için ne gibi kavram ve tabirler kullanıldığından ve bu kavramların ifade ettiği anlamlardan bahsedilecek, sonra ise söz konusu uygulamanın çeşitleri üzerinde durulacaktır.

1.1. Hava Parası Kavramının Tanımı ve Anlamları

Hava parası uygulaması için İslam hukuku kaynaklarında "بَدَلُ الْخُلُوِّ/bedelü'l-huluvvi" tabiri yani "الْخُلُوُّ/el-huluvvi" ve "بَدَلُ/bedel" kelimesinden oluşan bir tabir kullanılmaktadır (Grup, ts., 64). Sözlükte "el-huluvvu" kelimesi, "ıssız ve boş yer, boşaltmak" (İbn Manzûr, ts., 17/237; Grup, ts., 254) manalara gelirken "bedel" kelimesi ise "yerine geçen, karşılığı, telafisi"(İbn Manzûr, ts., 11/48; Grup, ts., 44) manalarına gelir. Bazen bu uygulama için sadece "الْخُلُوُّ/el-huluvvi" kelimesi tekil (bk. İbn Âbidîn, 2003, 7/37; İlîş, 1984, 7/51) ve çoğul (bk. Sâvî, 1995, 3/403) halinde kullanıldığı da görülmektedir. Kimine göre "huluvv" kelimesi yalnız kullanıldığında bundan kastın

sadece menfaatken “huluvv” kelimesiyle “bedel” kelimesi birlikte kullanıldığında bundan muradın menfaati elde etmek için ödenen paradır (Şellâlî, 2012, 54)

Hava parası uygulaması, ilgili tabirlerin yanı sıra “السرقفلية/es-Surkuflıyye”, “المفتاح/el-Miftâh”, “الزينة/ez-Zîne”, “الجلسة/el-Celse” ve “الفروع/el-furûğ” gibi tabirlerle de ifade edilmektedir. Kaynaklarda bu kadar tabirlerin yer almasının sebebi bu düzenleme için her bölge halkının farklı bir tabir kullanmış olmasıdır. Örneğin; Irak halkı feragat etme manasına gelen “es-Surkuflıyye”, Mısır halkı anahtar manasına gelen “el-Miftâh” ile dekore etmek manasına gelen “ez-Zîne”, Fas halkı oturmak manasına gelen “el-Celse” ve Şam halkı ise boşaltma manasına gelen “el-furûğ” tabirleri kullanmışlardır (Meşhûr, 1988, 84; Şubeyr, 1998, 80, 81). Türkçe kaynaklarda ilgili uygulama için “hava parası” tabirinden başka “Peştemaliye”, “Peştamallık”, “Şerefiye” ve “Anahtar parası” gibi tabirlerin de kullanıldığı ileri sürülmektedir (Aydemir, 2005, 10). Hava parası tabirinin bir fikhî terimi olarak hangi manaya geldiğinin iyi anlaşılması için onun eski ve çağdaş fakihlerce ileri sürülen anlamları üzerinde durulmasında fayda vardır.

1.1.1. Eski Fakihlere Göre Hava Parası Kavramının Anlamı

Söz konusu kavram ilk ortaya çıktığı zamandan beri çağımıza kadar olan süreç içinde şu anlamlarda kullanıldığı görülmektedir:

a). Vakıf gayrimenkullerini kiralayan kişinin vakıf yetkilerine ödediği para karşılığında elde ettiği malum orandaki menfaattir. Şöyle ki kişi, bakımsızlıktan harabe hale gelen bir vakıf dükkânının tadilatını yapar veya bunun için vakıf yetkilerine para öder. Dükkânın tadilatı yapıldıktan sonra kiraya verilir. Kiradan gelen gelirin önceden yapılan antlaşmaya göre belli bir kısmını vakıf yetkileri alır ve kalan kısmını tadilat için para ödeyen kişi alır. Bu kişinin aldığı para “hava parası” olarak kabul edilir (Grup, 1992, 19/280). Bu sebeple önceki dönem fakihleri tarafından hava parası kavramının tanımı: “Parayı verenin verdiği para karşılığında elde ettiği menfaattir” şeklinde yapılmıştır (Desûkî, ts., 3/433).

b). Bir vakıf dükkânını kiralayan kimsenin kendinin o dükkânı kiraladığına dair vakıf yetkililerinden aldığı resmî belge karşılığında vakıf yetkililerine ödediği paradır. Bu belge verildikten sonra vakıf yetkilisinin aldığı parayı geri vermedikçe kiracıyı zamanından önce çıkarma veya dükkânı başka birine kiraya verme yetkisi bulunmamaktadır. Bundan ötürü İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ilgili kavramı şöyle tanımlamıştır: “Bir vakıf mütevellisinin veya bir mülk sahibinin gayrimenkul bir malını kiraladığına dair kiracısına verdiği resmi bir belge karşılığında (kira dışında) kiracıdan aldığı paradır. Bu belge verildikten sonra müteveli veya mülk sahibi aldığı parayı geri vermediği müddetçe kiracıyı zamanından önce çıkarma veya kiralanan o yeri başka birine kiralama hakkına sahip değildir.” (İbn Âbidîn, 2003, 9/35).

1.1.2. Çağdaş Fakihlere Göre Hava Parası Kavramının Anlamı

Başlangıçta harabeye dönme tehlikesiyle karşı karşıya kalan vakıf gayrimenkullerini korumak gibi bir amaç için düzenlenen hava parası uygulaması, 21. yüzyılın başlarından itibaren hususi mülklerde de uygulanmaya

başlanmıştır. Birinci dünya savaşından sonra şehirlere göç başlamış ve yoğun göç nedeniyle kimi şehirlerde kira dışında para verilmedikçe kiralık evin bulunması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. İnsanlar kiralık ev bulmak için kira dışında para ödemek zorunda kalmışlar ve böylece hususi mülklerde hava parası uygulaması başlamıştır. İlk başlarda farklı tabirlerle ifade edilen bu uygulama daha sonra Mısırlılar tarafından “hava parası” tabiriyle ifade edilmeye başlanmıştır. Günümüzde hava parası uygulamasının arkasında başlangıçtaki kiralık ev kıtlığının yanı sıra bu uygulamaya konu olan mekânın herkes tarafından bilinmiş ve bir marka hale gelmiş olması veya bulunduğu yerin önemli bir konuma sahip olması gibi bir takım sebepler yatmaktadır (Şubeyr, 1998, 81, 82; Şellâli, 2012, 74). Haliyle muasır fakihler tarafından hava parası kavramının tanımı, “Kira sözleşmesi sona erdiğinde kiracıyı kiraladığı gayrimenkulden çıkarma hakkına sahip birinin, bu haktan feragat etme karşılığında kiracıdan aldığı maldır.” (bk. Kal’ecî, 1996, 178), “Bir mülk sahibinin kira dışındaki bir para karşılığında mülkünden istifade etme hakkından vazgeçmesidir.” (Meşhûr, 1988, 85) şeklinde yapılmıştır.

Eski ve çağdaş fakihlerin hava parası kavramının anlamına dair yaklaşımlarına bakıldığında fakihler arasında kavramla ilgili mahiyet bakımından büyük bir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Zira hava parasından kasıt mülk sahibine kira ücreti dışında topluca bir para ödemek veya ödenen para karşılığında bir gayrimenkulden istifade etme hakkını elde etmektir. Bu, önceki dönemlerde olduğu gibi günümüzde de bir hava parası uygulamasından beklenen bir husustur. Fakat fakihler arasındaki tek bir farkın mezkûr kavramın konusuyla ilgili olduğu, buna bağlı olarak kavramın ortaya çıkış sebep ve amacında da farklılığın bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki eskiden hava parasına konu olan mal, vakıf gayrimenkulleridir. Ortaya çıkış sebebi ve uygulanmasındaki amacı geliri olmayan ve bakımsız vakıf mallarının zayi olmasını önlemektir. Günümüzde ise hava parasına konu olan mal, hususi mülktür. Ortaya çıkış sebebi ise kiralık ev azlığının dışında gayrimenkulün herkes tarafından bilinen ve beğenilen bir lokanta veya güzel bir konuma sahip ev ya da dükkân olmasıdır.

1.2. Hava Parası Uygulamasının Çeşitleri

Hava parası uygulamasında hava parasını alan taraf bazen vakfın gayrimenkullerinin masraflarını üstlenen kişi, bazen mülk sahibi ve kimi zaman ise hâlihazırdaki kiracıdır. Bu da doğal olarak hava parası uygulamasının birkaç çeşidinin olduğunu göstermektedir. Hava parasını alan tarafın kim olduğuna göre hava parası uygulamasının çeşidi şunlardır:

1.2.1. Hava Parasını Vakfa Ait Gayrimenkullerinin Masrafını Karşılamanın Alması

Vakıf malları üzerinde gerçekleşen hava parası antlaşmasında bu antlaşmayı yapan taraf vakıf yetkilisi olduğu gibi vakfedenin kendisi de olabilir. Daha önce ifade edildiği gibi hava parası uygulaması ilk olarak vakıf gayrimenkulleri üzerinde ortaya çıkmıştır. Hava parasının bu çeşidinin: a). Vakfa ait ve tadilat yapılması gereken dükkân veya evin tadilatı için sözleşme yapmak, b). Vakfın ekip biçilecek tarlasının ekip biçilmesi için sözleşme yapmak, c). Vakfın üzerine bina inşa edilecek boş arsaya bina yapılması için sözleşme yapmak gibi birkaç kısmı vardır. Vakıf yetkilerini böyle bir sözleşme yapmaya götüren sebep ise vakfın elinde söz konusu faaliyetlerin

masraflarını karşıyabilecek miktarda paranın bulunmamasıdır. Bu durumda vakıf bu masraflarını karşılayabilen biriyle sözleşme yapmakta ve masrafları üstlenen kişi bunun karşılığında ilgili gayrimenkulü ya az kira ödeyerek kullanma hakkını elde edecek veya uzun süreliğine işletme hakkına sahip olacak ya da başka birine kiraya vererek elde ettiği kiraya vakıf ile malum nispette ortak olacaktır. İlgili kişinin vakıf gayrimenkullerine harcadığı masraf karşılığında elde ettiği hak ve menfaatler hava parası sayılır (Kâdî, 1988, 2235, 2236; Şellâlî, 2012, 88-90). Kimine göre burada hava parasını alan taraf, sözleşme yaparak masrafları üstlene kişi değil vakıf yetkilisidir (Helîl, 1996, 31). Bazı âlimler vakfa ait gayrimenkullerin masraflarını karşılayan kişinin bunun karşılığında elde ettiği söz konusu haklar için gerçek anlamıyla “hava parası” tabirini kullanmanın doğru olmayacağı kanaatindedir. Bu görüş sahibine göre kişinin gayrimenkulün masrafı için harcadığı para, hava parası değil kiranın erken ödenen kısmıdır. Kiranın bir kısmın erken ödenmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Bundan ötürü masraf karşılığında elde edilen bu haklar için “hava parası” tabiri, hakiki anlamda değil mecazı anlamda kullanılabilir (Helîl, 1996, 36). Ancak bu görüş karışıklığa yol açacağı gerekçisiyle kimi tarafından eleştirilmiştir (Şubeyr, 1998, 85).

1.2.2. Hava Parasını Mülk Sahibinin Kiracıdan Alması

Bazı İslâm beldelerinde ev veya dükkân ya da iş yeri kiralanırken mülk sahibinin kiracıdan kira dışında malum miktarda para almak gibi bir uygulaması bulunmaktadır. Kiracı bu parayı vermezse evi veya dükkânı kiralaması mümkün değildir. Bu uygulama, kimi zaman bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki bir mülk sahibi bittiğinde kiraya vermek amacıyla alışveriş merkezi gibi büyük bir inşaat yapmaya kalkışır ancak elinde onun tamamlanmasına yetecek kadar nakit para bulunmamaktadır. Dolayısıyla mülk sahibi tamamlandığında kendilerine belli bir zamana kadar kiraya vermek şartıyla insanlardan kira dışında para toplar ve toplanan bu para hava parası olarak kabul edilir (Eşkar vd., 1998, 47, 48; Şubeyr, 1998, 82, 83).

1.2.3. Hava Parasını Kiracının Mülk Sahibinden Alması

Kimi zaman evini veya dükkânını kiraya veren mülk sahibi, kira süresi bitmeden önce kiracıyı çıkarmak zorunda kalmaktadır. Böyle durumlarda bazı kiracılar zorluk çıkarmadan evi veya dükkânı boşaltırken bazıları ise zamanından önce çıkacağı için mülk sahibinden para istemektedir. Mülk sahibinin kiracıya verdiği para, hava parası sayılmaktadır (Şubeyr, 1998, 83; Şellâlî, 2012, 97, 98).

1.2.4. Hava Parasını Mevcut Kiracının Yeni Kiracıdan Alması

Bir kiracının elinde bulunan bir evi, dükkânı veya iş yerini başka biri kiralamak ister. Haliyle hâlihazırdaki kiracı elinde bulunan gayrimenkuldeki hakkından feragat edip onu yeni kiracıya boşaltıp vermesinin karşılığında yeni kiracıdan para ister ve yeni kiracı da önceki kiracıya anlaştığı parayı verirse bu para, hava parası olarak sayılır (Eşkar vd., 1998, 60; Şubeyr, 1998, 83).

2. HAVA PARASI UYGULAMASININ FIKHÎ DAYANAĞI

Hava parası uygulamasının hükmü İslam hukukunun diğer konuları gibi tartışmalıdır. Söz konusu uygulamanın caiz ve meşru olduğunu söyleyenlerin olduğu gibi buna karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere hava parası uygulaması bu uygulamanın meşru olduğunu savunanlara göre tek bir gerekçeye dayandırılmamış aksine uygulamanın her bir çeşidi ayrı ayrı temel ve delil üzerine inşa edilmiştir. Hava parası uygulamasının çeşidine göre temellendirdikleri gerekçeler şunlardır:

2.1. Vakıf Gayrimenkulleri Üzerinde Gerçekleşen Hava Parasının Fıkî Gerekçeleri

Daha önce ifade edildiği gibi burada hava parasını alan taraf kimine göre vakfa ait âtil durumda olan dükkân veya evin tadilatını yapan, boş arsasına bina inşa eden veya tarlasını ekip biçen kişiyken kimine göre vakıf yetkileridir. Vakıf gayrimenkulleri üzerinde gerçekleşen hava parası uygulaması bazı fakihlere göre meşruyken bazılarına göre meşru değildir.

2.1.1. Hava Parasının Meşruluğunu Savunanlar

Hava parası uygulamasının caiz olduğunu savunanlar Hanefiler'den İbn Nüceym (ö. 970/1563), Mâlikîler'den Nâsirüddin el-Lekânî, Şâfiîler'den Süleymân el-Büceyrimi (ö. 1221/1806) ve Hanbelîler'den Mansûr el-Buhûtî (ö.1051/1641) gibi fakihler (İbn Nüceym, 1999, 89; İlîş, ts., 2/207; Büceyremî, 1996, 3/276; Ruhaybânî, ts., 4/370) olup gerekçeleri şunlardır:

a). Örf. Örf, hakkında olumlu veya olumsuz nas bulunmayan hususlarda şer'î delil kabul edilir. Hakkında nas bulunmayan hususlarda örfün şer'î delil sayılması fakihlerin genel kabulüdür (Hallâf, ts., 89, 90). Hava parası uygulaması hakkında olumlu veya olumsuz yönünde ne nas ne de müçtehit imamlarından gelen herhangi bir görüş vardır. Dolayısıyla bu uygulamayla ilgili Mâlikî fakihi Nâsirüddin el-Lekânî tarafından verilen ve bu alanda ilki olarak kabul edilen söz konusu fetvanın (Bu fetvaya çalışmamızın başında değinilmiştir.) o zamanın hususi örfüne dayandırıldığı ileri sürülmüştür (Hamevî, 1985, 1/320). Hatta hususi örfü şer'î delil kabul etmeyen Hanefiler bile ilgili fetvadan sonra hava parası konusunda hususî örfün geçerli olacağını benimsemişlerdir (İbn Nüceym, 1999, 89).

b). Maslahat. Vakıf gayrimenkulleri üzerinde gerçekleşen hava parasının caiz olmasının temelinde örften başka gerekli tadilatı yapabilecek kadar bir gelire sahip olmayan vakfa ait gayrimenkullerin kullanılmaz hale gelmesini önlemek gibi bir maslahatın bulunduğu ileri sürülmüştür (Kâdî, 1988, 2253, 2254).

c). Zaruret. Hava parası uygulaması vakıf mallarını muhafaza etmek gibi bir ihtiyaçtan dolayı caiz görülmüştür. Hava parası uygulamanın zaruret halinde caiz olacağını savunanlara göre bu uygulama vakıf gayrimenkullerinde sadece zaruri durumlarla sınırlı tutulmalı ve ihtiyaç halinde kendisine başvurulmalıdır (Helîl, 1996, 45; Eşkar vd., 1998, 50).

Özetle madde halinde vermeye çalıştığımız bu gerekçeler, hava parasının meşru bir uygulama olduğunu savunan fakihlerin ileri sürdükleri delillerdir. Bu görüşteki fakihlere göre bu uygulamanın geçerli olabilmesi için kendisinde aşağıdaki şartların bulunması gerekmektedir: a). Vakfa hava parası adına gelen paralar, vakıf

yetkilerinin kendi şahsi menfaatlerine değil vakfın yararı için kullanılmalıdır. b). Vakfa ait gayrimenkullerin tadilatı için gerekli masrafların karşılanması için vakfın hava parası dışında bir gelirin olmaması gerekir. c). Hava parasından vakfın yararına kullanılan paraların nerelere harcandığı resmi belgelerle belgelenmelidir. Dolayısıyla paraların nerelere harcandığıyla ilgili olarak sadece hava parasını veren tarafın veya vakıf yetkilisinin sözlü beyanı yeterli değildir. d). Hava parası sahibiyle vakıf yetkilileri arasında kar oranı ve kira süresi belli olmalıdır. e). Kiraya verilen gayrimenkulün kira bedeli piyasa değeriyle eşit olmalıdır. f). Hava parası sahibiyle vakıf yetkilileri arasında gerçekleşen sözleşme resmi makamca kayıt altına alınmalıdır. İlgili şartlardan en azından biri eksikken gerçekleşen hava parası uygulaması geçerli değildir (İlîş, ts., 2/209; Ğarkâvî, 1989, 50, 51; Şubeyr, 1998, 72, 73).

2.1.2. Hava Parasının Meşru Olmadığını Savunanlar

Hava parasının caiz ve meşru olmayan bir uygulama olduğunu benimseyenler Hasan el-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659) ve Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687) gibi bazı Hanefiler ile Abdülvâhid b. Âşîr (ö. 1040/1631) gibi bir kısım Mâlikîler'dir (Şürünbülâlî, 1991, 46; Hamevî, 1985, 317; Cîdî, ts., 471). Bunlar bu uygulamanın caiz olmayacağına dair şunları ileri sürmüşlerdir: Hava parası hakkında nas veya ilk dönem fakihlerinden herhangi bir görüş yoktur. Bu sadece hususi örfeye dayanan bir uygulamadır. Örf temeline inşa edilen bir hükmün muteber olabilmesi için örfün hususi değil genel olması gerekir. Ayrıca hava parası uygulaması sahibine menfaat getiren bir ön ödemedir. (Menfaat getiren herhangi bir ödeme faize benzediği için caiz görülmemektedir). Tarafların ne kadar alacağı ve kazanacağı başından beri belli olmadığı için garar/belirsizlikten kaynaklanan aldatma içermektedir. Üstelik hava parası sahibi vakfın gayrimenkullerini piyasa değerinden daha düşük bir fiyatla kullanmaktadır. Bu haksızlıktır. Dolayısıyla bu, İslâm'ın kurallarıyla örtüşmeyen bir uygulamadır ve meşru değildir (Şürünbülâlî, 1991, 36; Hamevî, 1985, 317, 318; Ğarkâvî, 1989, 23; Cîdî, ts., 470, 471).

2.2. Hava Parasını Mülk Sahibinin Kiracıdan Almasının Fıkî Gereğesi

Aslında bir mülkün kiralanması için kiracının kira bedelini vermesi yeterlidir. Ancak bazı sebeplerden dolayı mülk sahibi kiracıdan kira dışında para istemektedir. Fakihler bir mülk sahibin kendi mülkünde özgürce tasarruf yapma hakkına sahip olduğundan kiralanan mülkü için kira bedeli dışında para istemesinin caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlar kira dışında alınan o paranın konumuyla ilgili şu görüş ayrılığına düşmüşlerdir: a). Kiranın bir kısmıdır. Bu görüş sahibine göre kira dışında alınan para aylık veya yıllık kiranın erken ödenen kısmı kabul edilmelidir. Alınan para kiradan sayılması halinde mülk sahibin ister hava parası adı altında ister başka isim adı altında kiracısından erkenden para istemesinde herhangi bir sakınca yoktur. b). Bir ikramdır. Bu görüş sahibine göre kiracının mülk sahibine kira dışında ödediği para mülk sahibine bulunan bir ikramıdır. Yapılan bir iş için ikramda bulunmak fakihlerin çoğunluğuna göre caizdir. Dolayısıyla bir mülk sahibinin mülkünü kiraya vermeyi kabul ettiği için kiracı ona ikramda bulunabilir ve bu asla kiradan sayılmamalıdır. Kimi fakihlerce

birinci görüşün karışıklığa yol açacağı ileri sürülerek ikinci görüş tercih edilmiştir (Helîl, 1996, 36; Eşkar vd., 1998, 54; Şubeyr, 1998, 85; Zuhaylî, 1985, 4/84).

2.3. Hava Parasını Kiracının Mülk Sahibinden Almasının Fıkhî Gerekçesi

Yasaya uygun olarak kiralanan bir yerin sahibi kiracısını kira müddeti bitmeden önce çıkarmaya çalışmış ve kiracı da zamanından önce çıkacağı için bunun karşılığında mülk sahibinden para istemişse, kiracının bu isteğinin hangi çerçevede değerlendirilmesi gerekliliği ve buna bağlı olarak kiracının para almasının hükmü tartışmalıdır. Tartışmanın detayları şöyledir: a). Fesih anlamındaki ikâledir. Kiracının kiraladığı mekânı zamanından önce boşaltması bir ikâledir yani kira sözleşmesini anlaşılarak sonlandırmadır. Fakihlerden çoğunluğunun görüşüne göre ikâle bir fesihtir (Kâsânî, 2003, 7/380; Şirbînî, 1997, 2/86; İbn Kudâme, 1997, 6/199). Bir sözleşmede fesih söz konusu olduğunda sözleşmeye konu olan şeyde fazlalık veya eksiklik gibi herhangi değişikliğin meydana gelmemesi gerekir. Kiracının kira sözleşmesini sonlandırması karşılığında mülk sahibinden para istemesi bir fazlalıktır, dolayısıyla caiz değildir. b). Yeni satış anlamındaki ikâledir. Fakihlerden İmam Mâlik ile Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ikâlenin yeni bir satış akdi olduğu görüşünü benimsemişlerdir (Kâsânî, 2003, 7/380; Sehnûn, 1905, 5/411). Bu görüşe göre kiracının zamanından önce kira sözleşmesini sonlandırması bir fesih değil yeni bir akitir. Yeni akitte tarafların istediği şartları ileri sürmesinde bir sakınca yoktur. Bu sebeple kiracı, mülk sahibinden kira sözleşmesini sonlandırdığının karşılığı olarak para isteyebilir. c). Elinde bulunan menfaati satmaktır. Bu görüş sahibine göre kiracı, ta ki kira süresi bitene kadar kiraladığı şeyden istifade etme hakkına sahiptir. Mülk sahibinin isteği üzerine kiracı kiraladığı yeri zamanından önce teslim ederek kendi hakkından feragat etmektedir. Hakkı olandan feragat etmenin karşılığında bedel istemek caizdir, dolayısıyla kiracının mülk sahibinden para almasında bir sakınca yoktur (Zuhaylî, 1988, 2174, 2175; Eşkar vd., 1998, 55).

Kanaatimce bunlardan son görüş hava parası uygulamasının mahiyetine daha uygun gelmektedir. Başından beri hava parası uygulamasından kastın hakkı olandan feragat etmenin karşılığında bedel almak olduğu ileri sürülmektedir. Durum böyleyken kiracının kira süresi henüz bitmeyen ve kullanma hakkı devam eden bir yeri erken boşaltmanın karşılığında aldığı para, kiracının faydalanma hakkını satmak olarak değerlendirilmelidir.

2.4. Hava Parasını Hâlihazırdaki Kiracının Yeni Kiracıdan Almasının Fıkhî Gerekçesi

İçinde kiracı bulunan bir yeri başka biri kiralamak isterse hâlihazırdaki kiracının kiralık yerdeki haklarından feragat edip o yeri yeni kiracı için boşalttığı için bunun karşılığında yeni kiracıdan para alması caiz görülmüştür. Gerekçe ise mevcut kiracının ilgili yerden istifa etme hakkından vazgeçip onu yeni kiracıya satmak olarak kabul edilmesidir. Zira hâlihazırdaki kiracı o yerin menfaatine meşru bir akitle sahip olmuştur. Sahip olunan bir hakkın satılmasında hukuk açısından herhangi bir sakınca yoktur. Kısacası hava parası uygulamasının bu çeşidi de kişinin sahip olduğu menfaati satabilme prensibine dayanmaktadır. Bunun için hâlihazırdaki kiracının söz konusu yerle kira sözleşmesinin süresi henüz bitmemiş olması şarttır. Aksi takdirde mevcut kiracının yeni kiracıdan hava

parası adı altında para alması caiz değildir. Alması durumunda haram yemiş sayılır (Zuhaylî, 1988, 2175; Eşkar vd., 1998, 60).

SONUÇ

İslam hukukundaki yerleşik bir hüküm haline gelmesi, bir fetvaya dayanan hava parası uygulamasının hicri 8. yüzyıldan itibaren fakihlerce tartışılmaya başlandığı görülmektedir. İlk ortaya çıkışı, geliri olmayan ve bakıma ihtiyacı olan vakfa ait gayrimenkullerini tadilat yapması, onarması veya ekip biçmesi karşılığında birinin istifadesine vermek suretiyle koruma altına almak gibi bir amaç taşıyan bu düzenleme, zamanla hususi gayrimenkullerde de uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde uygulama, vakıf gayrimenkullerinden daha ziyade hususi mülklerde söz konusudur. Başlangıçta uygulamanın tarafları vakıf yetkilileri ile vakfa ait gayrimenkullerin bakımın üstlenen kişiye günümüzde ise mülk sahibi ile kiracı, kiracıyla mülk sahibi veya hâlihazırdaki kiracıyla yeni kiracıdır. İlk günden beri meşruiyeti fakihler arasında tartışmalı olan uygulamanın vakıf mülklerine ait kısmı hususi örf, maslahat ve zaruret gibi ilklere dayanırken hususi mülklere ait kısımlarının menfaatin satılabileceği ve hakkı olanından feragat etmenin karşılığında bedel almanın caiz olacağı şeklindeki benimsemelere dayandığı anlaşılmaktadır. Son olarak her ne kadar uygulamanın dayandığı ilkeler herkes tarafından kabul gören gerekçeler olmasa da uygulamanın büyük Müslüman kitlesi tarafından benimseyerek uygulandığı için meşruiyetinin tercih edilebileceği kanaatinde olduğumuzu ifade etmemiz mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Şahin. *Mukayeseli Hukuk Açısından Hava Parası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2005.
- Büceyremî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer eş-Şâfiî. *Hâşiyetü'l-Büceyremî alâ'l-Hatîb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- Cîdî, Ömer b. Abdülkerîm el-. *el-Örf ve'l-amel fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*. Fas: Matbaatü Fedâla, ts.
- Desûkî, Şemsüddin eş-Şeyh Muhammed Urfe. *Hâşiyetü'd-Dusûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*. Kahire: Dârü'l-Ihyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyya, ts.
- Eşkar vd., Muhammed Süleyman el-. *Buhûsün fikhîyün fi kadâyâ iktisâdiyye mu'âsırâ*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1. Basım, 1998.
- Grup. *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1992.
- Grup, Mecme'u'l-luğati'l-Arabiyye. *el-Mu'cemü'l-vasîl*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, ts.
- Grup, Münazzemetü Mü'temeri'l-İslâmî. *Karârâtu ve Tevsiyâtu Mecma'i'l-Fikhi'l-İslâmî*, cem. Abdülhak el-'ayfa. Cidde: Münazzemetü Mü'temeri'l-İslâmî, ts.
- Ğarkâvî, Ahmed b. Ahmed b. Abdurrâhmân el-Feyyûmî el-. *et-Tenbîh bi'l-hüsnâ fi menfaati'l-huluvvi ve's-süknâ*, thk. İzzettin et-Tûnî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1989.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *ilmü usûli'l-fikh*. Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmî, 8. Basım, ts.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Gamzü 'uyûni'l-besâ'ir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985.
- Helîl, Sâlih b. Osmân b. Abdilazîz el-. *Bededü'l-Huluvvi fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Riyad: Dârü'l-Mu'eyyed, 1. Basım, 1996.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Hâşiyetü İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr 'ale'd- Dürri'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Muavvaz. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnî*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin Türkî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısrî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü Sâdir, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, haz. Zekeriyâ 'umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

- İliş, Muhammed b. Ahmed. *Fethu'l- 'aliyyi'l-mâlik fi'l-fetvâ alâ mezhebi'l-Îmâm Mâlik*. Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.
- İliş, Muhammed b. Ahmed. *Şerhu menhi'l-Celil*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1984.
- Kâdî, Muhyiddin. *Bedelü'l-huluvvi*. "Mecelletü Mecma 'i'l-fikhi'l-İslâmî" 3/4 (1988), 2223-2272.
- Kal'ecî, Muhammed Revvâs. *Mu'cemü lügati'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1. Basım, 1996.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâi'*, thk. Alî Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Meşhûr, Hasan Mahmûd Süleymân. *Huluvvu'r-Recül*. "Mecelletü'l-va'yi'l-İslâmî" 281 (1988), 83-89.
- Ruhaybânî, Mustafâ es-Suyûtî. *Metâlibü uli'n-nuhâ fi şerhi Gâyeti'l-müntehâ*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî. *Bulğatü's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik alâ Şerhi's-Sagâr*, tsh. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Sehnûn, Abdüsselâm b. Sa'id Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1905.
- Şellâlî, Ahmed b. Abdillâh b. Nâsir el-. *Bedelü'l-huluvvi dirâseten fikhîyeten tatbikîyeten*. Riyad: İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012.
- Şirbînî, Şemseddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, haz. Muhammed Halîl 'itânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1997.
- Şubeyr, Muhammed Osmân. *el-Mu'âmeletü'l-mâliyyetü'l-mu'âsıra fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 1998.
- Şürünbülâlî, Hasan b. Ammâr el-. *Müfidetü'l-hüsnâ li-def'i zanni'l-huluvvi bi's-süknâ, (Fetâvâ's-Sikât fi'l-huluvvât ile birlikte)*, thk. Hasan Selmân. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2. Basım, 1991.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletüh*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1985.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *Bedelü'l-huluvvi*. "Mecelletü Mecma 'i'l-fikhi'l-İslâmî" 3/4 (1988), 2173-2177.

FIKİH MEZHEPLERİNİN CENAZE NAMAZI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü ŞİRİN
Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Sakarya University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,
Esentepe Campus
ORCID: 0000-0001-8881-9261

ÖZET

Müslüman toplumlarda vefat eden birey için yapılması gereken bazı görevler vardır. Bu görevlerden biri de cenaze namazının kılınması ve usulüne uygun olarak defnedilmesidir. Klasik fıkıh eserlerinde cenaze işlemleri bir bütün olarak ele alınmış, kişinin ölüm anından başlayarak cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, taşınması ve nihayet defnedilmesine kadar devam eden sürece dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Vefat eden kişiye yönelik bir dua mahiyetinde olan cenaze namazı, farz-ı kifâye türünden bir yükümlülük olup toplumun bazı bireyleri tarafından yerine getirilmesi yeterlidir. Cenaze namazı konusunda mezheplerin ittifak ettiği hususların daha çok olduğu, ihtilafa konu olan yönlerin ise delillerin farklı değerlendirilmesinden ya da örften kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte kimlerin cenaze namazının kılınacağı, cenaze namazını kimin kıldıracağı, hangi vakitlerde ve ne şekilde kılınacağı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Toplumumuz tarafından oldukça önemli görülen cenaze namazının fikhî hükümleri konusunda mezhepler arasındaki ortak yönlerin ve ihtilafların ele alındığı bu çalışmada ilk olarak cenaze namazının hükmüne, namazı kıldırarak kişide ve namazı kılınacak kişide aranan şartlara yer verilmiş, devamında da cenaze namazının kılınacağı yer ve zamanı gibi konular değerlendirilmiştir. Vefat eden Müslüman bireye karşı yerine getirilmesi gereken bu son vazifenin en doğru şekilde gerçekleştirilmesi önemli olduğu için cenaze namazının tarifine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, İbadet, Namaz, Cenaze Namazı.

JURISPRUDENTIAL RULINGS RELATED

TO THE FUNERAL PRAYER

ABSTRACT

There are some duties that must be done for the deceased individual in Muslim societies. One of these duties is performing the funeral prayer and burying the corpse in accordance with Islamic procedure. In classical fiqh works, funeral procedures are dealt with as a whole, and detailed information is given about the process starting from the death of the person to washing, shrouding, praying, transporting and finally burial. Funeral prayer, which is in the nature of a prayer for the deceased, is an obligation of the kind of fard-i kifaya (collective duty) and it is sufficient to be fulfilled by some members of the society. It can be said that there are more issues on which the sects agree. The aspects that are the subject of dispute are due to different evaluations of the evidence or custom. However, there are different approaches about who will perform the funeral prayer, who will lead the funeral prayer, at what times and in what way. In this study, which deals with the common aspects and disagreements between the sects on the legal provisions of the funeral prayer, which is considered very important

by our society, firstly the decree of the funeral prayer, the conditions sought for the person who will lead the prayer and the person who will pray, and then the issues such as the place and time of the funeral prayer are evaluated. Since it is important to perform this last duty to the deceased Muslim in the most correct way, the description of the funeral prayer is also included.

Key words: Islamic law, Worship, Prayer, Funeral prayer.

GİRİŞ

İslâm hukukuna göre Müslüman toplumlarda bireylerin karşılıklı hak ve sorumlulukları vardır. Söz konusu hak ve sorumlulukların bir kısmı bireyin vefatı sonrasında da devam etmektedir. Bu bağlamda olmak üzere Müslüman toplumlarda vefat eden bir bireyin geriye kalanlar üzerindeki haklarından, diğer bir ifadeyle toplumun vefat edene karşı sorumluluklarından bahsedilmektedir. Bu sorumluluklar ise cenazesinin usulüne uygun bir şekilde yıkayıp kefenlenmesi, namazının kılınması, defnedilmesi ve varsa vasiyetinin yerine getirilmesi şeklinde sıralanabilir. Cenaze işlemleri diyebileceğimiz bu konular, klasik fıkıh eserlerinde bir bütün olarak ele alınmış, kişinin ölüm anından başlayarak defnedilmesine kadar devam eden sürece dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Cenaze işlemleri içerisinde en fazla üzerinde durulan ve konu edilen kısım ise cenaze namazı olmuştur.

Ölüm, geriye kalanlar için üzücü bir hadise olsa da vefat edene karşı sorumlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir. Vefat eden kişiye yönelik bir dua mahiyetinde olan cenaze namazı, farz-ı kifâye türünden bir yükümlülük olup toplumun bazı bireyleri tarafından yerine getirilmesi yeterli görülmüştür. Cenaze namazı konusunda mezheplerin ittifak ettiği hususların daha çok olduğu, ihtilafa konu olan yönlerin ise delillerin farklı değerlendirilmesinden ya da örften kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte kimlerin cenaze namazının kılınacağı, cenaze namazını kimin kıldıracağı, hangi vakitlerde ve ne şekilde kılınacağı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Toplumumuz tarafından oldukça önemli görülen cenaze namazının fikhî hükümleri konusunda mezhepler arasındaki ortak yönlerin ve ihtilafların bilinmesi gerekli ve önemli bir husustur. Bu bağlamda olmak üzere namazı kıldırarak kişide ve namazı kılınacak kişide aranan şartların tespit edilmesi, cenaze namazının kılınacağı yer ve zamanı gibi konuların açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç vardır. Böylece vefat eden Müslüman bireye karşı yerine getirilmesi gereken bu son vazifenin en doğru şekilde gerçekleştirilebilmesine katkı sunulmuş olacaktır. ‘Hz. Peygamber’in Cenaze İle İlgili Uygulamaları’ başlıklı bir çalışmada, konuya dair rivayetler incelenmiş ve vefat anından defin sonrası işlemlere kadar farklı uygulamalara işaret eden rivayetler değerlendirilmiştir (Kırış, 2017). Ancak ilgili çalışmada cenaze namazının hükümlerine fazla yer verilmemiştir.

1. Cenaze Namazının Hükümü

Vefat eden Müslüman birey için bir dua mahiyetinde olan cenaze namazı aynı zamanda ibadet yönü olan bir fiildir. Bu nedenle diğer ibadetlerde olduğu gibi bu ibadetin de bir hükme bağlanmış olması gerekmektedir. Hz. Peygamber’in cenaze namazı kılmayı emretmesi ve kendisinin de cenaze namazı kılması delil gösterilerek cenaze

namazının farz olduğunda âlimlerin ittifakı olduğu belirtilmiştir (Kâsânî, 1986, 1/311). Ancak buradaki farziyet, sair namazlardan farklı olarak değerlendirilmektedir. İslâm hukukunda genel kabule göre cenaze namazı farz-ı kifâye türünden bir ibadettir (Serahsî, 1993, 2/126). Dolayısıyla toplumdaki bireylerden bir ya da birkaçının bu namazı kılması yeterli olacaktır. Ancak hiç kimse kılmadığı zaman toplumdaki mükellef olan herkes sorumlu olarak kabul edilir.

Farz-ı kifâye olarak kabul edilen cenaze namazının bir kişi tarafından kılınmasının yeterli olacağı görüşünün yanında en az iki kişi olması gerektiğini söyleyenler de olmuştur (Nevevî, 5/211). Şâfiî mezhebinde ise dört farklı görüşe yer verilmiş olup, öncekilere ilave olarak üç ve dört kişi olması gerektiği görüşlerine yer verilmiştir (Şirbînî, 1994, 2/26). Ancak cenaze namazı için cemaat şartının olmayışı nedeniyle sadece bir kişinin kılmasının yeterli olduğu görüşü genel kabul görmüştür.

Diğer taraftan birden fazla cenaze namazı kılınmanın hükmü konusunda bazı ihtilaflar vardır. Hanefîler, cenaze namazının bir defa kılınmasını yeterli görmüş ve ikinci defa kılmayı mekruh saymışlardır. Mâlikîler ise bir ayrıma gitmişler, ilk kılınan namazın cemaatle olması durumunda tekrarını mekruh sayarken cemaatle kılınmamışsa tekrarını mendup kabul etmişlerdir. Şâfiî ve Hanbelîler, önceki namaza katılmayanların sonradan cenaze namazı kılmalarını caiz görmüşlerdir (Şener, 1993, 7/356).

Cenaze namazının ve tekrarının hükmü konusunda serdedilen görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla, farz-ı kifâye hükmünde olduğu için birkaç kişi tarafından kılınması yeterli olsa da cenazenin yakınlarının yetişip namaza katılması için bir müddet beklenmesi uygun olmalıdır. Şayet yetişememişlerse bu durumda kendileri tekrar cenaze namazı kılabilirler (Şâfiî, 1990, 1/314). Çünkü bu davranış, onların son görevlerini yerine getirememeye düşüncesiyle üzüntü ve suçluluk duygusu hissetmelerini engelleyecektir.

2. Cenaze Namazını Kıldırarak Kişi

Cenaze namazında imamlık yapacak kişinin kim olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus imamın, normal namazlarda olduğu gibi cenaze namazı için de belirli şartları taşıması gerekli olup buradaki tartışma cenaze namazını kıldırma öncelik hakkının kime ait olduğu hususundadır. Yoksa imam olmaya ehil olmayan küçük çocuk, deli, kâfir vb. kişilerin cenaze namazı kıldırma da zaten mümkün değildir.

Hanefî mezhebine göre cenaze namazını kıldırma yetkisi öncelikli olarak devlet başkanındadır. Şayet devlet başkanı cenazeye katılmamışsa şehrin valisi, o da yoksa mahallenin imamı bu konuda yetkilidir. Çünkü vefat eden kişinin sağlığında bu kimsenin imamlığına razı olması, vefatında da rızasının varlığına delalet eder. Mahalle imamı da yoksa bu durumda en yakın akraba cenaze namazını kıldırma öncelikli olacaktır (Kâsânî, 1986, 1/317).

İmam Şâfiî, (ö. 204/820) cenaze namazını kıldırma hakkının velîde olduğunu söyleyerek bunlar arasında öncelik sıralamasını oldukça ayrıntılı olarak zikretmektedir. Ona göre velîler arasında sıralama baba, baba tarafından

dede, oğul, torun, kardeş ve son olarak da baba tarafından en yakın kişi şeklindedir. İmam Şâfî, Aynı derecede yakınlığa sahip olan birden fazla kişinin olması halinde ise bazı kriterlere göre tercih yapılması gerektiğini, bu da mümkün olmazsa kura çekilmesi gerektiğini söylemiştir (Şâfî, 1990, 1/313). Hanefiler'den Ebû Yusuf'un da (ö. 182/789) bu kanaate olduğu belirtilmiştir (Kâsânî, 1986, 1/317).

Hanbelîler ise cenaze namazını kıldırma önceliğinin, vefat edenin vasiyette bulunduğu kişide olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre vefat eden kişi hayatta iken cenaze namazını kıldırarak kişiye dair bir vasiyette bulunmuşsa bu vasiyetin dikkate alınması gerekir. Zira Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'e, Hz. Ömer de Suheyb'e kendi cenaze namazlarını kıldırmasını vasiyet etmiş ve bu vasiyetler yerine getirilmiştir. Aynı şekilde Ümmü Seleme'nin Saîd b. Zeyd'e, Hz. Âişe'nin de Ebû Hureyre'ye kendi cenaze namazlarını kıldırma için vasiyette buldukları rivayet edilmiştir (İbn Kudâme, 1969, 2/358-359). Vasiyetin olmadığı durumlarda ise sıralama Hanefiler'de olduğu gibi devlet başkanıyla başlayıp devam etmektedir. Bununla birlikte Hanbelî mezhebinde yer alan bir görüş doğrultusunda vefat eden kadının kocası diğer yakınlarından daha öncelikli olarak kabul edilmiştir. Bu rivayete yer veren İbn Kudâme, (ö. 620/1223) birinci görüşü tercih etmiştir. Tercihinin gerekçesi olarak da Hz. Ömer'in hanımı vefat ettiğinde onun akrabalarına "ona namaz kıldırma öncelik size aittir" demesini göstermiştir (İbn Kudâme, 1969, 2/360).

Zikredilen ölçüler çerçevesinde cenaze namazını kıldırarak kişi, cenazeyi ortalayacak şekilde kible istikametine dönerek namazı kıldırmalıdır. İmamın duracağı yer konusunda bazı farklı görüşler olsa da bunlar namazın sıhhatine engel teşkil edecek mahiyette değildir. Mesela Hanbelîler'e göre vefat eden kişi erkekse imam cenazenin göğüs veya omuz hizasında, kadın ise ortalayacak şekilde durmalıdır (İbn Hacer el-Askalânî, 1959, 3/201). Onlara göre sünnet olan şekil budur. İmam Mâlik (ö. 179/795) ise bunun tam aksinin olması gerektiği kanaatindedir. Ebû Hanîfe, (ö. 150/767) cenazeler arasında bir ayırım yapmayarak imamın ortada durması yönünde görüş bildirmiştir (Şener, 1993, 7/356).

Anlaşıldığı kadarıyla vasiyet edilen kişinin bu işe ehil olması durumunda vasiyetin dikkate alınması, uygun değilse devlet başkanından başlayarak sıralama yapılması çoğunluğun kabulü olarak belirmektedir. Ancak burada göz önüne alınması gereken husus, cenaze namazının bir dua olduğu ve duası en makbul olması umulan kişinin imamlık yapmasının daha uygun olacağıdır. Buna göre velîler arasındaki sıralaması geride bile olsa takvasıyla tanınan birinin diğerlerinden daha öncelikli olması düşünülebilir. Elbette bu sıralamada zikredilen kişilerin cenaze namazını kıldırma bir zorunluluk olmayıp sadece öncelik hakkıdır ve bu hakkın bir başkasına devredilmesi mümkündür.

3. Cenaze Namazı Kılınacak Kişi

Müslüman olduğu bilinen herkesin vefatı sonrası cenaze namazı kılınmalıdır. Bu genel kabul içerisinde kadın-erkek, köle-hür vs. ayrımlar olmayıp Müslüman bireylerin tamamını kapsayacak şekildedir. Diğer taraftan Müslüman aileden olan ve küçük yaşta vefat eden çocuklar için de cenaze namazı kılınması gerektiği kabul

edilmiştir. Hatta vefat eden çocuğun anne ve babası bilinmese içinde bulunduğu yerin İslâm ülkesi olmasına bağlı olarak Müslüman muamelesi yapılarak cenaze namazının kılınacağı da belirtilmiştir (Şirbînî, 1994, 2/25). Hanefiler’de de kimliği bilinmeyen cenazelerde uygulama bu yönde olup bulunduğu yer esas alınmıştır (İbn Âbidîn, 1992, 2/200). Dolayısıyla bu konuda kabul edilen genel görüş, Müslüman olarak doğan ve bu hal üzere vefat eden herkesin cenaze namazı kılınacağı şeklinde olup özel bir delil ile bu kapsamın dışında tutulandan ayrıca bahsedilmiştir (Kâsânî, 1986, 1/311).

Müslüman olmayanların cenaze namazının kılınmayacağı konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Kâfirin İslâm ülkesinde yaşayan bir zimmî olması durumunda da aynı görüş geçerli kabul edilmiştir. Bununla birlikte doğum esnasında vefat eden çocukların ve şehitlerin cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı konusunda mezheplerin ihtilafı söz konusudur.

3.1. Ölü Doğan Veya Doğum Sırasında Ölen Çocuğun Cenaze Namazı

Bütün mezheplerin kabulüne göre şayet çocuk canlı olarak dünyaya gelmiş ve sonra vefat etmişse cenaze namazı kılınır. Zira bu konuda Hz. Peygamber’den rivayet edilen bir hadiste “Çocuk canlı doğar da bilahare ölürse, cenaze namazı kılınır ve vâris olur” buyrulmaktadır (İbn Ebî Şeybe, 1988, 3/11). Düşük sebebiyle veya başka bir nedenle ölü doğan çocukların cenaze namazı konusunda bazı ayrıntılar vardır. Şâfiîler, hamileliğin dördüncü ayından önce düşük nedeniyle ölü doğum olmuşsa, organları belirginleşmediği için cenaze namazı kılınmayacağı yönündeki görüşü ittifakla kabul etmişlerdir. Dört aydan sonra ve organları belirgin halde düşük olursa cenaze namazının kılınmasının gerektiğini ifade eden bir görüşe yer verilmişse de tercih edilenin kılınmayacağı yönünde olduğu belirtilmektedir (Nevevî, 5/255; Şirbînî, 1994, 2/33). Hanbelîler ise dört aydan sonra meydana gelen düşüklüklerde cenaze namazının kılınması gerektiğini kabul edilmiş ve buna dair deliller ileri sürülmüşlerdir. Bu delillerden birinde İbn Ömer’in, kızının ölü doğan çocuğunun cenaze namazını kıldırıldığı rivayeti yer almaktadır (İbn Kudâme, 1969, 2/389). Hanefiler ve Mâlikîler ise böyle bir ayrıma gitmeksizin ölü doğan çocuk için cenaze namazı kılınmayacağını kabul etmişlerdir (Serahsî, 1993, 2/57; Semerkandî, 1994, 1/248; Tenûhî Sahnûn, 1994, 1/255).

Düşük sebebiyle ölü doğan çocuğa cenaze namazı kılınması, çocuğun anne ve babasına bir teselli olacağı gibi insan bedeninin saygınlığına da yaraşır bir davranış olarak görülebilir. Ayrıca, bu durumda cenaze namazının kılınacağını söyleyen mezheplerin görüşüyle amel edilmesi ihtiyata daha uygun olacaktır. Hanefiler de zaten bu görüşü ifade ederken cenaze namazının farz olmadığını izah etmişler ve kılınması halinde mekruh olmasından bahsetmişlerdir.

3.2. Uzuvarları Eksik Olan Cenazenin Namazı

Cenazenin bedeninde eksik uzuvların olması durumunda namazının kılınıp kılınmayacağına dair ihtilafta Hanefî ve Mâlikîler, vücudun uzuvları büyük oranda mevcutsa namazının kılınacağını kabul etmişlerdir (Tenûhî Sahnûn, 1994, 1/256). Bu durumda vefat eden kimsenin sadece başı veya organlarından az bir kısmı varsa namazının

kılınmayacağını, baş kısmı olmasa bile organların büyük bir kısmı varsa namazının kılınacağını söylemiş olmaktadır (İbn Âbidîn, 1992, 2/199). Şâfiî ve Hanbelîler ise bir ayırım yapmaksızın kalan organlar üzerine cenaze namazının kılınması gerektiğinden yana görüş belirtmişlerdir (İbn Kudâme, 1969, 2/401).

Cenaze namazı kılınacak kişiyle ilgili tartışılan konulardan biri de gıyabî cenaze namazıdır. Bedenin büyük bir kısmı yoksa cenaze namazı kılınmayacağını kabul eden Hanefîler, tamamının olmaması anlamına gelen gıyabî cenaze namazına da cevaz vermemişlerdir. Hanbelîler ise bir başka yerde vefat eden kişi için gıyabî cenaze namazı kılınabileceği kanaatinde idirler. Bu konuda Hz. Peygamber'in Necâşî için gıyabî cenaze namazı kılmasını delil olarak göstermişlerdir (İbn Kudâme, 1969, 2/382). Ancak Hanefîler bu uygulamanın Rasûlullah'a (s.a.v.) has bir uygulama olduğu, bulunduğu yerde kimsenin Necâşî için namaz kılmadığı, (Cessâs, 2010, 2/219) ya da rivayette kastedilen mamanın dua etmiş olmasına ihtimali gerekçesiyle gıyabî cenaze namazını caiz görmemişlerdir (Kâsânî, 1986, 1/312). Bununla birlikte konuyla ilgili rivayetlerin dua etmiş olması anlamına yorumlanması oldukça zor görünmektedir. Zira rivayette sahabenin Rasûlullah'ın (s.a.v.) arkasında saf tutarak namaz kıldığı açık bir şekilde aktarılmaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, 1959, 3/189). Hanbelîler, vefat eden kişi cenaze namazı kılınmadan defnedilmiş ve üzerinden bir ay geçmemişse namazının kılınabileceğini söylemekle (İbn Kudâme, 1969, 2/383) bir şekilde gıyabî cenaze namazını caiz gördüklerini ifade etmiş olmaktadır.

Parçalanmış beden konusunda Hanefîler'in argümanları incelendiğinde bedenin kalan kısmının yaşıyor olması veya bulunması halinde diğer kısmına da cenaze namazı kılmak gerekeceği gibi ihtimaller üzerinde durmuşlardır (Kâsânî, 1986, 1/302). Ancak deprem, patlama, trafik kazası gibi olaylarda parçalanan bedenlerin sahipleri DNA testi sonucu tespit edilebilmekte ve bu kimselerin yakınlarının teselli bulmalarına katkı sağlamak gerekmektedir. Zira hiç kimse bir yakınının namazı kılınmadan defnedilmesine gönül rahatlığı ile rıza göstermez. Ayrıca Hanefîler bu durumlarda cenaze namazı kılınmayacağını söylerken bir cenaze için iki defa namaz kılınamayacağı kabulünden hareket etmişlerdir. Oysa yine onlara göre iki defa kılınması da mekruh hükmünde olup hiç kılınmamasına tercih edilebilir.

3.3. Şehitlerin Cenaze Namazı

Şehitlerin cenaze namazı konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Bu bağlamda olmak üzere klasik fıkıh eserlerinde şehidin cenaze namazı ele alınırken öncelikli olarak kimlerin şehit kabul edileceği konusuna yer vermişlerdir. Dolayısıyla asıl ihtilaf şehidin cenaze namazıyla değil, kimlerin şehit sayılacağı ya da hangi şehidin cenaze namazının kılınmayacağı ile ilgilidir. Çalışmanın boyutlarını çok fazla genişletmemek için konuya dair ayrıntıları ilgili eserlere bırakarak kısaca özetlemeye gayret edilecektir.

Hadislerde ifade edildiği üzere sadece savaş sırasında düşman tarafından öldürülenler değil bazı başka sebeplerle ölenler de şehit kabul edilmektedir. Mesela vebadan, suda boğularak, enkaz altında kalarak, yanarak vefat edenlere ve canını, malını, ailesini korurken öldürülenlere de şehit ifadesi kullanılmıştır (İbn Hacer el-Askalânî, 1959, 6/44). Askalânî, (ö. 852/1449) ilgili rivayetleri değerlendirirken şehidi, dünya ve ahiret şehidi olmak üzere

iki kısma ayırmıştır. Savaş sırasında düşman tarafından öldürülen kişileri dünya şehidi, diğer sayılanları ise şehit sevabı almaları bakımından ahiret şehidi olarak isimlendirmiştir. Bu taksimata bağlı olarak da ahiret şehidi kapsamında olanların cenazelerinin yıkanacağını ve namazlarının kılınacağını belirtmiştir.

Şehitlerin bu şekilde sınıflandırılmasına dair yaklaşımlar hemen hemen bütün fıkıh eserlerinde yer almakla beraber dünya şehidinin kapsamını genişleterek asilerle savaşırken, malını veya canını korurken, eşkıyalar tarafından yolu kesilerek öldürülenleri de buraya dâhil edenler olmuştur (Kâsânî, 1986, 1/320 vd.). Ancak bu bölümlerdeki tartışma, şehidin namazından ziyade yıkanması konusunda yoğunlaşmıştır.

Mezheplerin kendi içerisinde belirlemiş oldukları ölçülere göre dünya şehidi olarak kabul edilenlerin cenaze namazı konusunda ise Hanefiler kılınacağı yönünde görüş bildirmişlerdir (Nesefî, 2011, s. 201). Onlara göre devlete isyan edenlerle savaşırken öldürülenler de şehit hükmünde olup bu kimseler de yıkanmaksızın namazları kılınarak defnedilirler. Hanefiler dışındaki diğer üç mezhebe göre ise şehitler için cenaze namazı kılınmaz (Şener, 1993, 7/355).

Şehitlerin cenaze namazının kılınmayacağı yönünde görüş bildiren mezheplerin bu konudaki delilleri, Câbir b. Abdullah'dan gelen bir rivayet olup bu rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) Uhud şehitlerinin üzerlerindeki kanla beraber gömülmelerini emretmiş ve namazları kılınmamıştır (İbn Hacer el-Askânî, 1959, 3/210). İmam Şâfiî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) Uhud şehitleri için cenaze namazı kıldığı ve hatta Hz. Hamza için yetmiş defa cenaze namazı kıldığı yönünde gelen rivayetleri eleştirmiş ve bunu söyleyenlerin kendilerinden utanmaları gerekir, diyerek bu rivayetleri kabul etmemiştir. Hz. Ömer'in cenaze namazının kılınmasını ise savaşta şehit olmadığı için kılınmıştır, şeklinde yorumlayarak savaş sırasında şehit olanların cenaze namazının kılınmayacağını kesin olarak ifade etmiştir (Şâfiî, 1990, 1/305). Hanbelî mezhebinin görüşü de bu doğrultuda olmakla beraber, devlete isyan edenlerle savaşırken öldürülenler hakkında iki farklı görüş zikredilmiştir. Genel olarak kabul edilen görüş, bu kimselerin de şehit hükmünde olup cenaze namazlarının kılınmayacağı yönündedir. Evzâî (ö. 157/774) ve İbnü'l-Münzir'e (ö. 318/930) nispet edilen bir görüş ise kâfirlerle yapılan savaşta şehit olanlar dışında diğerlerinin namazının kılınacağını yönündedir. Zira kâfirlerle savaşırken şehit olanların ecir ve fazileti diğerlerinden daha fazla olup başkaları bu fazilete ulaşamazlar (İbn Kudâme, 1969, 8/531).

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ise şehitlerin yıkanması ve kefenlenmesi gerektiğini ifade ederek, şehidin bu muameleye başkalarından daha fazla layık olduğunu söylemiştir. Ayrıca ona göre Uhud şehitlerinin yıkanmayış sebebi, geride kalanlara yönelik bir kolaylık olup zor günlerde ve pek çoğunun yaralı olması nedeniyle böyle bir kolaylık sağlanmıştır (Kâsânî, 1986, 1/324).

Hanefiler, şehidin cenaze namazı kılınmayacağı yönünde Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayeti delil olarak kabul etmemişlerdir. Zira onlara göre Câbir, o gün babası, kardeşi ve dayısı öldürüldüğü için onların cenazelerini Medine'ye nasıl götüreceğini ayarlamak için Uhud'dan ayrılmış ve namaz onun olmadığı zamanda kılınmıştı.

Ayrıca cenaze namazının Müslümanlara has bir uygulama olduğu ve şehidin de buna en layık kişi olduğu gerekçesine binaen şehitlerin cenaze namazı kılınır, demişlerdir (Serahsî, 1993, 2/49; Kâsânî, 1986, 1/325).

Şehitlerin cenaze namazı ile ilgili ihtilaflardan anlaşıldığı kadarıyla her iki görüşü savunanların da güçlü delilleri bulunmaktadır. Ancak cenaze namazı, şehidin derecesine bir katkı sağlamasa da geriye kalanlar açısından yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. İhtilaf sebebiyle farz olmadığı söylenebilir de ihtiyat gerekçesiyle kılınmasında bir sakınca yoktur. Dolayısıyla ihmali durumunda ortaya çıkacak zararı engellemek için kılınması daha evladır denebilir.

4. Cenaze Namazının Vakti

Cenaze namazının vakti ile ilgili kesin bir yasak veya emir olmamakla beraber diğer namazlara kıyasla cenaze namazı için de bir zaman belirlenmesine gidilmiştir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler hükmü farklı olmakla beraber tam güneş doğarken, tam batarken ve zeval vaktinde cenaze namazı kılmayı doğru bulmamışlardır. Şâfiîler ise bütün vakitlerde cenaze namazı kılınabileceği görüşündedir.

Cenaze namazının vakti konusunda Ukbe b. Âmir'den gelen bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) üç vakitte namaz kılmayı ve cenaze defnetmeyi yasaklamış olup bu vakitler güneşin tam doğma ve batma zamanı ile zeval vaktidir (Tirmizî, 1975, 3/339). Bu ve benzeri rivayetleri esas alan Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler söz konusu vakitlerde cenaze namazı kılmayı mekruh saymışlardır. Hanbelîler'de haram olduğuna dair bir görüşe de yer verilmiştir. Şâfiîler ise cenaze namazının özel bir durum olması nedeniyle cenazenin hazır olduğu her vakitte kılınabileceğini söylemişlerdir (Rûyânî, 2009, 2/278-579). Her ne kadar Şâfiîler cenaze namazının bu vakitlerde kılınmasını mekruh saymamışlarsa da özellikle bu vakitlerin seçilmesini mekruh saymışlardır (Nevevî, 5/213). Aslında Hanefîler de bu vakitlerde cenaze namazı kılınması durumunda bunun geçerli olacağını ve iadesinin gerekmediğini söyleyerek mekruhlüğün edâ yönünden olmadığını belirtmişlerdir (Kâsânî, 1986, 1/316-317).

Diğer taraftan cenaze namazı farz namazlarla aynı vakitte kılınacaksa önce farz namaz sonra cenaze namazı kılınması gerektiği belirtilmiştir. Ancak sabah ve ikindi namazında bir ihtilaf söz konusu olup hangisinin önce kılınacağına dair farklı görüşler vardır. Zira sabah ve ikindi namazından sonra namaz kılmak yasaklanmıştır (İbn Kudâme, 1969, 2/413). Bununla birlikte önce farz namazın kılınması gerektiğini söyleyenler, cenaze işlemlerinin uzaması nedeniyle farz namazın vaktinin geçmesi ihtimalinden dolayı ihtiyatlı davranmışlardır.

Cenaze namazının cenazenin yıkanıp veya teyemmüm ettirilip kefenlendikten sonra ve definden önce kılınması gerektiği genel kabul gören bir hükümdür. Şayet cenaze namazı kılınmış ve sonra yıkanmadığı hatırlanmışsa yıkanarak namazın iade edilmesi gerektiği beyan edilmiş, fakat defin sonrası yıkanmadığı hatırlanırsa tekrar çıkartılmayacağı ve namazın iadesi de gerekmediği belirtilmiştir. Hanefîler'den İmam Muhammed'in, (ö. 189/805) cenazenin üzerine henüz toprak atılmadan hatırlanırsa çıkartılacağını söylediği de aktarılmaktadır (Kâsânî, 1986, 1/315). Hanbelî mezhebinde, namazı kılınmadan defnedilen cenazenin kabirden çıkartılarak

namazının kılınabileceği yönünde bir görüş olmakla beraber kabir üzerine kılınması gerektiği tercih edilmiştir (İbn Kudâme, 1969, 2/412).

Cenaze namazı konusunda uygun olan, ihtilaflardan kurtulmak için en doğru zamanı seçmek olsa da cenazenin uzaktan gelmesi, yakınlarının istenen vakitte yetişememesi gibi bazı sebeplerden dolayı diğer vakitlerde de kılınmasının mümkün olduğu yönünde bir kanaat oluşmaktadır. Zira istenen vakitte cenaze hazır olamayabileceği gibi aşırı sıcak ya da soğuk sebebiyle bekletilmesi de mümkün olmayabilir. Bu durumda şartlara en uygun olan yolun izlenmesi gerekecektir.

5. Cenaze Namazının Kılınacağı Yer

Âlimler, cenaze namazının cami dışında her hangi bir yerde kılınabileceği konusunda görüş birliği içindedirler. Mümkün olduğu kadar çok kişinin katılmasına imkân sağlayacak şekilde açık alanlarda kılınması tercih edilmiş olmakla beraber cami içinde kılınmasına da cevaz verenler olmuştur. Hanefî ve Mâlikîler yağmur, çamur gibi bir zaruretın olması dışında camide cenaze namazı kılınmasını mekruh saymışlardır (Bedruddîn el-Aynî, 2000, 3/231; İbn Ebî Zeyd, 1999, 1/621). Hanbelîler mescitte cenaze namazı kılmakta bir sakınca olmadığını belirtirken (Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ, 2014, 4/275) Şâfiîler mescitte kılmanın müstehap olduğu görüşünü savunmuşlardır (Nevevî, 5/213).

Cenaze namazının mescitte kılınmasını mekruh görenler Ebû Hureyre'den gelen, mescitte cenaze namazı kılana bir ecir yoktur, şeklindeki rivayeti esas alarak cenazenin mescidin iç kısmına konmasını uygun görmemişlerdir. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.v.) Süheyl b. Beydâ'nın cenaze namazını mescitte kılmasını ise itikâfta olması nedeniyle böyle yaptığı şeklinde yorumlamışlardır. Diğer taraftan Hz. Âişe'nin, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın cenaze namazının mescitte kılınmasını istemesi üzerine sahabenin bunu yadırgamasını da, cenazenin mescide konmasını mekruh olarak gördükleri şeklinde anlamışlardır (Serahsî, 1993, 2/68).

Mescitte kılınmasında bir sakınca görmeyenler ise yukarıda geçen rivayetin devamını delil olarak ileri sürmüşlerdir. Bu rivayette belirtildiği gibi Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın cenaze namazının mescitte kılınmasını yadırgayanlar olmuştu. Bunun üzerine Hz. Âişe, insanlar ne çabuk unutupuyorlar, hâlbuki Allah Rasûlü (s.a.v.) Süheyl b. Beyzâ'nın cenaze namazını mescitte kıldırması (Nevevî, 1972, 7/39-40), demiştir (İbn Rüşd, 2004, 1/256). Bu görüş sahipleri, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in cenaze namazlarının mescitte kılındığına dair rivayetleri de delilleri arasında zikretmişlerdir.

Cenaze namazının mescitte kılınması konusunda ihtiyatlı davranarak hiç değilse cenazenin mescide sokulmaması uygun olan davranıştır. Böylece hem dışarıda hem de içeride cemaat olacak şekilde kılınmış olacaktır. Ancak dışarıda cenaze namazı kılmaya mani olacak bir durum söz konusu olursa içeride kılınması da mümkündür. Nitekim günümüzde uygulama bu şekildedir.

6. Cenaze Namazının Kılınış Şekli

Cenaze namazının cemaatle veya münferiden kılınması caiz olup öncelikle diğer namazlarda olduğu gibi cenaze namazında da hem imamın hem de cemaatin hakikî ve hükmi anlamda temiz olması gerekmektedir. Örtülmesi gereken yerlerin örtülmesi, kibleye dönmek ve niyet etmek de cenaze namazında aranan şartlardandır. Dolayısıyla diğer namazları bozan şeylerin cenaze namazını da bozacağı kabul edilmiştir. Ayrıca Hanefîler'e göre namaz esnasında cenazenin omuzlarda, el üzerinde veya bir binek üzerinde tutulması uygun değildir. Birden fazla cenaze için tek namaz kılmak caiz olduğundan cenazelerin belirli bir sıra ile konması gerekmektedir. Bütün bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra rükû, secde ve tahiyyâta oturmayı içermeyen, kıraatin de sessiz yapıldığı cenaze namazı cemaatle şöyle kılınır:

- İmam cenazenin erkek, kadın veya çocuk olmasına göre niyet edip yüksek sesle tekbir alır. Cemaatte niyet ederek imamla birlikte tekbir alır. Bu tekbirde ellerin kaldırılması gerektiği bütün mezhepler tarafından kabul edilen bir uygulamadır.
- İmam ve cemaat sessiz bir şekilde Sübhâneke duasını okur. Şâfiî ve Hanbelîler burada Fâtiha Sûresi okunması gerektiğini belirtmişlerdir.
- İkinci ve sonraki tekbirlerde Hanefî ve Mâlikîler ellerin kaldırılmayacağını, Şâfiî ve Hanbelîler ise kaldırılacağını esas almışlardır. İkinci tekbirden sonra yine herkes sessiz bir şekilde Allâhümme salli” ve “Allâhümme bârik” dualarını okur.
- Üçüncü tekbirden sonra cenaze duası okunur. Bu duayı bilmeyenlerin başka bir dua okuması da caizdir.
- Son tekbir olan dördüncü tekbirden sonra herhangi bir şey okumaksızın selam verilir. Hanefîler her iki tarafa da selam vermeyi vâcip sayarken, diğer mezhepler sağa selam vermeyi vâcip saymışlardır.
- Cenaze namazının tekbirlerine yetişemeyenler ise imam selam verdikten sonra kalan tekbirleri dua okumadan tamamlayıp selam vererek namazı tamamlamış olurlar.

SONUÇ

Mezheplerin cenaze namazı ile ilgili görüşlerinin değerlendirildiği bu çalışmada konuyla ilgili ittifak edilen yönlerin çoğunlukta olduğu, bazı hususlarda ise ihtilaf edildiği görülmüştür. Cenaze namazının hükmü konusunda görüş birliği içinde olan fakihler, cenaze namazını kıldırma konusunda kimin daha öncelikli olduğunda farklı düşünmüşlerdir. Devlet başkanının katıldığı bir cenaze namazında önceliğin kendisine veya onun vekillerine verilmesini uygun görenlerin düşüncesinde, otoriteye saygının bir yansıması ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan cenazenin yakınlarına öncelik verenler ise kan bağıni dikkate almışlardır. Devlet başkanına saygının da bir gereği olarak Hanefîler'in görüşü daha isabetlidir denebilir.

Cenaze namazı kılınmayacak kişiler konusunda ise ittifak edilen husus, Müslüman olmayanların namazının kılınmayacağıdır. Müslüman bir ailenin canlı olarak doğan ve sonra vefat eden çocuğu için cenaze namazı kılınacağı konusunda hemfikir olan fakihler, cansız doğan çocuk hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Anne-baba ve yakınlarının tesellisine katkısı olacağı ümidiyle ölü doğan çocuk için cenaze namazı kılınacağı

görüşü tercih edilebilir. Şehitler konusunda da benzer bir yaklaşımla ihtiyatlı davranılması ve cenaze namazlarının kılınması daha uygun bir davranış olacaktır.

Cenaze mescidin içinde olmayacak şekilde cemaatin içeride veya dışarıda cenaze namazı kılması, ihtilaflardan kurtulmak için tercih edilebilecek bir uygulamadır. Ayrıca bedeni parçalanmış cenazeler konusunda da mevcut parçalar için cenaze namazının kılınacağı görüşü tercih edilmekle ihtiyata uygun davranılmış olacağı gibi yakınlarının farklı hislere kapılması da engellenmiş olabilir. Şartlar ne kadar zor olsa da cenaze namazını toplumun bazı fertlerinin yerine getirmesi, hiç değilse bir kişinin cenaze namazı kılması gerekli görülmüş, vefat edene karşı bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir. İbadet olması nedeniyle sair namazlar için aranan şartlar, cenaze namazı için de geçerli sayılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bedruddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. el-Binâye şerhu'l-Hidâye. thk. Eymen Sâlih Şaban. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-. Şerhu Muhtasari't-Tahâvî. thk. İsmetullâh İnâyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut; Medine: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 2010.
- Ebû Ya'îla el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn İbnü'l-Ferrâ. et-Ta'liku'l-Kebîr fi'l-Mesâ'ili'l-Hilâfiyyeti beyne'l-Eimme. thk. Muhammed b. Fahd b. Abdulazîz el-Ferîh. 4 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2014.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dımeşkî. Reddu'l-muhtâr alâ'd-Durri'l-muhtâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1992.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1988.
- İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd el-Kayravânî. en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ mâ fi'l-Mudevveneti min Ğayrihâ mine'l-Ummehât. thk. Heyet. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî. thk. Muhammed fuâd Abdülbâki. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. el-Muğnî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kahire, 1969.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî. Bidâyetu'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktesid. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. Bedâ'î'u's-şanâ'î' fi tertibi's-şerâ'î'. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1986.
- Kırış, Şemsettin. "Hz. Peygamber'in Cenaze Uygulamaları İle İlgili Rivayetler". Turkish Academic Research Review 2/1 (2017), 41-66.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-. Kenzûd-dekâik. thk. Said Bektaş. Beyrût; Medîne: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 2011.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1972.
- Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Fahrulislâm Abdulvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-. Bahru'l-Mezheb. thk. Târik Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. Tuhfetü'l-fukahâ. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. el-Mebsût. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. el-Umm. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şener, Mehmet. "Cenaze (İslâm'da Cenaze)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/354-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Tenûhî Sahnûn, Abdusselâm b. Sa'îd et-. el-Müdevvenetü'l-kübrâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-. Sünenü't-Tirmizî. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1975.

ZAYIF HADİSİN AMEL KARİNESİ İLE DESTEKLENMESİ

Ömer Bakıcı

Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0003-1341-7924

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman Doğanay

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis ABD Bşk.

ORCID: 0000-0003-3026-0922

ÖZET

En basit haliyle Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerinin tamamı olarak tanımlanan hadis, gerek kaynağına göre gerek ravi sayısına göre gerekse de sıhhat durumuna göre farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Sıhhat açısından yapılan taksimde sıhhat şartlarını taşıyan hadisler sahih, sahihlik mertebesine çıkamayanlar da hasen ve zayıf olarak isimlendirilmiştir. Zayıf hadis, en genel anlamda Hz. Peygamber'in ağzından çıkma ihtimali düşük olan rivayetler şeklinde tanımlanır. Müslümanlar için bağlayıcı ikinci kaynak hükmünde olan sünnetin, hüküm ifade edebilmesi için belirli bazı şartları taşıması kaçınılmaz olmaktadır. Sıhhat derecesi kuvvetli olan rivayetlerle ilgili özellikle fıkıh alanında hüküm vermekte ulema için genel anlamda ciddi bir problemden söz edilmezken sıhhat derecesi zayıf olan rivayetlerle hüküm verme, amel etme gibi önemli meseleler başlı başına bir tartışma konusu olmuştur. Kimi âlimler zayıf hadisle hiçbir şekilde amel edilemeyeceğini savunurken kimi âlimler tam tersine mutlak surette amel edilebileceğini kimileri de orta yolu yani bazı konularda bazı şartlarla amel edilebileceğini savunmuştur. Kitap ve Sünnet bir Müslüman'ın amel etmesi için bağlayıcıdır. Kur'an-ı Kerim'in emirleri ile Sahih hadislerin amelde bağlayıcı olması ehl-i sünnet geleneği içerisinde ciddi bir problem teşkil etmemiştir. Ancak bazı sebepler nedeniyle zayıf hadisler Hz. Peygamber'e mesnedinde sıkıntılar barındırdığı için araştırılmaya muhtaçtır. Bunlarla amel edip etmemek de başlı başına bir problemdir. Araştırmamızın konusu, amel edilen, amel karinesi ile desteklenen zayıf hadislerin genel değerlendirilmesi olması sebebiyle birinci bölümde, öncelikle bir hadis çeşidi olarak zayıf hadis kavramı ele alınıp, kavramsal çerçevesi ve çeşitleri üzerinde durulmuş, sonrasında usul-i fıkıh âlimlerinin haber tanımlarına yer verilmiş ve ma'mûlun bih kavramı tanımlanmıştır. Sonrasında bu konu hakkındaki tutum ve görüşleri ele alarak, zayıf hadisle amel edilip edilemeyeceğine yahut bazı şartlarla amel edilebileceğine dair görüşler, mezheplerin konuya yaklaşımları araştırma konumuz olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zayıf Hadis, Amel, Ma'mulun bih, Telakki bi'l kabul, Karine.

SUPPORTING A WEAK HADİTH WITH A PRESUMPTION OF AN ACT (AMAL)

ABSTRACT

In its simplest form, the hadith, which is defined as all of the words, deeds and approvals of the Prophet, has been subjected to different classifications according to its source, number of narrators and health status. In the division made in terms of soundness, the hadiths that meet the conditions of soundness are called authentic, and those that

do not reach the level of authenticity are called *hasen* and *weak*. *Weak hadith* is defined as the narrations that are unlikely to come out of the Prophet's mouth in the most general sense. It is inevitable for the *sunnah*, which is a binding second source for Muslims, to have certain conditions in order to be valid. While there is no serious problem for the *ulema* in adjudicating especially in the field of *fiqh* regarding the narrations with a strong degree of soundness, important issues such as judging and acting with the narrations with a weak degree of soundness have become a subject of discussion on their own. While some scholars argue that it is not possible to act in any way with weak hadiths, some scholars, on the contrary, argue that it can be done absolutely, while others argue that it can be done in the middle way, that is, in some matters, under certain conditions. The Book and the *Sunnah* are binding for a Muslim to act. The fact that the orders of the *Qur'an* and the authentic hadiths are binding on deeds did not pose a serious problem in the tradition of *Ahl as-Sunnah*. However, due to some reasons, weak hadiths need to be researched because they contain problems in the Prophet's support. Whether or not to act on them is a problem in itself. Since the subject of our research is the general evaluation of weak hadiths that are performed and supported by the presumption of deeds, in the first chapter, firstly, the concept of weak hadith as a type of hadith is discussed, its conceptual framework and types are emphasized, then the news definitions of the scholars of *util-i fiqh* are given and the definitions of *ma' mulun bih* has been defined. Afterwards, by discussing the attitudes and opinions on this issue, the views on whether it can be done with weak hadith or under certain conditions, and the approaches of the sects to the subject have been our research topic.

Key words: Weak Hadith, *Amal*, *Ma'mulun bih*, *Talaqqi bil-Qabul*, *Presumption*

THE DEVELOPMENT AND STABILITY OF SOCIETY ARE NOT POSSIBLE WITHOUT PEACE (UNDER ISLAMIC TEACHINGS)

Dr. Naseem Akhter (Associate Professor)

Dept. of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.

Abstract

The concept of peace is defined as the absence of violence in any society or a healthy, positive international or inter-human relationship. In this situation, all members of society enjoy social, economic, equality, political rights, and protection. Peace is considered an essential component of the well-being of society. Historically speaking, anarchy reigned worldwide before the advent of Islam. That illiterate culture lacked any understanding of law and order. The introduction of Islam brought about a period of social stability and protection for all of humanity. But regrettably, we have lost sight of Islam's teachings throughout time, and as a result, society today still suffers from many of the same issues that existed before the arrival of Islam. So that a peaceful society can be built, people must abide by Islamic precepts. In terms of its research, this research study may be exceptional and useful to others due to its specific field.

Keywords: Islam, Humanity, Peace, Society, Violence

NON-TRADITIONAL MATRIMONIAL OF PAKISTANI SOCIETY (ISLAMIC PERSPECTIVE)**Dr. Naseem Akhter (Associate Professor)**Department of Islamic Studies,
Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.**Abstract**

The Islamic practice of **Nikah**, or real interaction between a man and a woman, is mandatory. As long as they abide by the rules of the religion, Islam gives both men and women the freedom to choose or to select a partner when they begin their practical life as a marriage. Because It is a social necessity because through marriage, families are established and the family is the fundamental unit of our society. Furthermore, marriage is the only legitimate or halal way to indulge in intimacy between a man and a woman. This research, however, suggests that Pakistani customs which disregard Islamic teachings and impose unjustified demands are on the rise in society. Forced marriages, exchanged marriages, cousin weddings, and Suwarah or Vani, or exchange marriages, were just a few of the ways parents used to impose their will on their offspring. However, young people are drawn to different types of marriage, including elopements, court weddings, and love marriages. In order to recognize and define such marriages as proper or improper, the causes and grounds for them will be addressed and analyzed in this article in light of Islamic teachings. This article can be useful and informative due to its specific field for researchers and scholars.

Keywords: Islamic Teachings, Unconventional marriages, Pakistani Society, Different types of marriages

ŞERHU'L-AKÂİD HÂŞİYECİSİ (MUHAŞŞÎ) HAYÂLÎ EFENDİ

Doç. Dr. Mustafa AKMAN
Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0001-6675-1315

ÖZET

Molla Hayâlî diye şöhret bulan İznikli Şemseddin Ahmed b. Musa, Sultan Fatih devri alimlerindedir. Öğrenime devrin kadısı babasından başlayıp ondan bazı ilimler okuyan Hayâlî, daha sonra Hızır Bey'den ders aldı ve ona muîd oldu. Kendisine Hayâlî mahlasının, titiz araştırmaları ve nazik üslubu sebebiyle verildiği belirtilmektedir. Başka yerlerin yanı sıra Filibe ve İznik medreselerinde de müderrislik yaptı. Sühreverdîyye tarikatının Zeynîyye fırkasına mensup Abdurrahîm-i Rûmî Efendi'den sülûk alarak tasavvufta ders verecek seviyeye kadar yükseldiği kaydedilmektedir. Ancak onun ne şiirlerinde ne de eserlerinde tasavvuf temasını işlediği görülmektedir. Aksine ittihad-hulûl dolayımında fikirler serdeden sûfilere yarım ağızla da olsa eleştiriler ifade etmektedir. Hocazâde ile yaptığı müzakerelerde ona üstün gelen Molla Hayâlî, 875/1470'de otuz üç yaşında iken Bursa'da vefat etti. Bu ilmî rekabetin Hocazâde'yi çok rahatsız ettiği, sabahlara kadar ders çalıştığı ve nihayetinde Molla Hayâlî'nin vefat haberi kendisine ulaştığında "Artık rahat bir şekilde yatabilirim" dediği rivayet edilir. Bu rivayet Molla Hayâlî'nin ilmî üstünlüğünü göstermekle birlikte dönemin âlimleri arasındaki ilmî ihtirasın ve çekişmenin boyutlarını da gözler önüne sermektedir. Eserleri daha çok kelama dair olan Hayâlî'nin Şerhu'l-Vikaye, Hâşiye ala Sadrişşeria ve Hâşiye ala Hâşiyeti'l-Adudî adlı çalışmaları bulunmaktadır. Hayâlî'nin Osmanlı medreselerinde en tanınmış eseri Teftâzânî'nin Şerhul-Akâid'ine yazdığı hâşiyedir. Bu hâşiye özellikle Osmanlı medreselerinin son dönemlerinde en fazla okunan kelâm kitabı olmuştur. Hayâlî, Şerhu'l-Akâid'e yazdığı hâşiyede Teftâzânî'ye sık sık itirazlarda bulunmuştur. Eserin, Hayâlî tarafından Fatih'in ilim adamı kimliğiyle de temayüz eden meşhur veziri Mahmud Paşa'ya ithaf edilmesi, Fatih'in kırılmasına sebep olmuştur. Bildirimizde Hayâlî'nin bu hayat hikayesini analitik biçimde değerlendirmeyi düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hayâlî, Şerhu'l-Akâid, Teftâzânî, Hâşiye.

ŞERHU'L-AKÂİD HÂŞİYECİSİ/MUHAŞŞÎ DREAM MASTER

ABSTRACT

Şemseddin Ahmed b. Musa is one of the scholars of the reign of Sultan Fatih. Hayâlî, who started his education with his father, who was the judge of the time, and studied some sciences from him, later took lessons from Hızır Bey and became a muîd for him. It is stated that he was given the nickname of Hayali due to his meticulous research and gentle style. He also taught at the Plovdiv and Iznik madrasas, among other places. It is recorded that the Suhrawardiyya sect rose to the level of teaching Sufism by taking a leech from Abdurrahîm-i Rûmî Efendi, a member of the Zeyniyye sect. However, it is seen that neither in his poems nor in his works deals with the theme of Sufism. On the contrary, ideas in the mediation of ittihad-hulul express criticisms of the Sufis, albeit half-heartedly. Molla Hayâlî, who had prevailed over him in his negotiations with Hocazâde, died in Bursa in

875/1470 at the age of thirty-three. It is reported that this scientific rivalry bothered Hocasâde very much, he studied until the mornings, and when the news of Molla Hayalî's death finally reached him, he said, "I can sleep comfortably now." While this narration shows the scientific superiority of Molla Hayalî, it also reveals the dimensions of the scientific passion and conflict among the scholars of the period. Hayâlî, whose works are mostly about the word, has works called Şerhu'l-Vikaye, Haşîye ala Sadrişşeria and Haşîye ala Haşîyet'l-Adudî. Hayâlî's best-known work in Ottoman madrasas is the annotation he wrote to Teftâzânî's Şerhul-Akâid. This annotation has been the most widely read theological book, especially in the last periods of the Ottoman madrasahs. Hayâlî made frequent objections to Teftâzânî in the annotation he wrote to Şerhu'l-Akâid. The dedication of the work by Hayâlî to the famous vizier Mahmud Pasha, who was also distinguished by Fatih's scientist identity, caused Fatih's break. In our paper, we intend to analyze Hayâlî's life story analytically.

Key words: Kelâm, Hayâlî, Şerhu'l-Akâid, Teftâzânî, Hâşîye.

GİRİŞ

Hayatı, dönemi, kişiliği ve eğitimi: Molla Hayâlî, Molla İznîkî ve Molla Çelebi diye şöhret bulan İznîkî Şemseddin Ahmed b. Musa (ö.875/1470), Fatih devri alimlerinden. Hayâlî mahlasının dikkatli çalışması, titiz araştırmaları ve edebî ve nazik üslûbu sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. Şevkânî (ö.1250/1834), Hayâlî'nin aklî ilimlerde akranlarından üstün kabul edildiğini, keskin bir zekâyâ sahip olduğunu ve yaşadığı devrin ilmî meselelerini en iyi kavrayan âlimler arasında yer aldığını belirtmektedir (Şevkânî, M. 1427/2006: 1/154). Molla Hayâlî'nin doğum tarihi, aile hayatı, çocukları, akraba ve çevresi ile yaşam kesitleri ve muhalefet cephesi ile ilişkileri ve onlara dair tutumu hakkında bilgi bulunmadığı gibi vefat tarihi de tartışmalıdır.¹

Henüz otuz üç yaşında iken vefat eden Hayâlî'nin kabri Bursa'da Zeyniler semtinde Molla Hüsrev'in (ö.885/1480) kabrine yakın bir yerde bulunmaktadır (Taşköprizâde, İ. A. E. 1395/1975: 85-87; Cici, R. 1994: 177-178).

Bursalı Mehmed Tahir'in (1861-1925) nakline göre Tarihçi Âli Mustafa Efendi (ö.1008/1600), "Kunhu'l-Ahbar"da Hayâlî mahlası için: İnceden inceye mütalâaya ve nazikâne takrire malik olması sebebiyle Hayâlî diye şöhret bulmuştur. Keza İlimlerin mukaddimesini kadılarından olan pederinden öğrendiği de Âli'nin rivayetleri cümlesindedir (Bursalı M. T. [t.y.]: 1/338).

Eserlerinin incelenmesinden Hayâlî'nin münazaracı ve çok iddialı bir kimse olduğu, veciz, kinayeli ve kapalı ifadeler kullandığı, dönemindeki alimlerin kendisinden çekindikleri hatta ürktükleri nakledilmekte (Yurdağür, M. 2019: 136); ileri sürdüğü fikirlerin uzun tartışmalara sebep teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Bebek, A. 1998: 17/3-5). Hayâlî'nin, daha sonraları Fatih'in (ö.886/1481) çok kıymet verdiği ve dönemin en etkili âlimlerinden biri haline gelen Molla Hocasâde Muslihuddin'e (ö.893/1488) bir münazarada galip gelmesi, ilmî kudretini gösterir. Mehmed

¹ Yaşı üzerinde görüş birliği bulunan Hayâlî'nin ölüm tarihi hakkında ihtilâf edilmiştir. Bkz. Kâtib Çelebi. 1360/1941: 2/1144-1145; Bursalı M. T. [t.y.]: 1/338; Taşköprizâde, İ. A. E. 1395/1975: 141; Elmalı, S. 2016: 18; Bebek, A. 1998: 17/3-5.

Mecdî'nin (ö.999/1591) nakline göre bu ilmî rekabetin Hocazâde'yi¹ çok rahatsız ettiği, sabahlara kadar ders çalıştığı ve nihayetinde Hayâlî'nin vefat haberi (33 yaşında) kendisine ulaştığında “Artık rahat bir şekilde yatabilirim” dediği rivayet (Taşköprülüzâde, A. E. 2019: 242. krş. Amâsî, İ. b. A. 2021: 295) edilir. Bu rivayet, Molla Hayâlî'nin ilmî üstünlüğünü göstermekle birlikte dönemin âlimleri arasındaki ilmî ihtirasın ve çekişmenin boyutlarını da gözler önüne sermektedir (Elmalı, S. 2016: 20-21).

Günde bir öğün yemekle yetindiği ve son derece zayıf bir bünyeye sahip olduğu kaydedilen Hayâlî, bütün zamanını ilim ve ibadetle geçiren bir şahsiyet olarak anılır. Ömrünü araştırmaya, ders vermeye ve eser telifine hasretmesi sayesinde meşhur âlimlerin yetiştiği bir dönemde dikkat çeken şerh ve hâşiyeler yazmış, Fatih'in ve Sadrazam Mahmud Paşa'nın (ö.878/1474) iltifatlarına nail olmuştur.

Talebelerinden Paşa Çelebi Gıyâseddin İznik'te Hayâlî'den iki yıl ders aldığını, bu müddet içinde onun vaktini boşa geçirdiğini hiç görmediğini,² Hocazâde Muslihuddin Efendi ile yaptığı münazarada galip gelmesi dolayısıyla etrafındakilerin kendisini tebrik etmesi dışında insanlarla fazla münasebette bulunmadığını ve suskun biri olduğunu (Amâsî, İ. b. A. 2021: 178, 179, 262) kaydetmektedir. Günde sadece bir öğün yemekle yetinen, bu sebeple başparmağı ile işaret parmağını birleştirip halka yapsa kol pazısı içinden geçecek kadar zayıf olduğu (Taşköprizâde, İ. A. E. 1395/1975: 86) rivayet edilen Hayâlî'nin bu perhizi, ciddi bir nefsanî mücahedenin göstergesidir. İçinde bulunduğu dönem itibarıyla başta kelâm olmak üzere aklî ilimlerin zirvesine doğru yol alırken, ibadetten ve mücahededen de geri kalmayan Molla Hayâlî, bizlere eşi az bulunur bir âlim profili çizmektedir. Ancak anakronizm endişesi de duyarak burada idealize edilen bahis konusu profilin ve sair namı duyulmuş/duyulmamış ulemanın yaşadıkları dönemin sosyal meselelerine müdahil ol(a)madıklarını, hem sözlü olarak hem de yazdıkları eserlerinde olup biten içtimaî ve idarî konulara dair değerlendirme yap(a)madıklarını ayrıca not etmek icap etmektedir. Sözgelimi diğer birçoğu gibi kelamcı vasfı da olan Hayâlî ve onun eserlerine şerh yazdığı insanlar veya çağdaşı olduğu diğer ulemanın ve peşinden gelen şerh ve hâşiyecilerin hemen hiçbiri, yazıp çizdikleri -Müslümanlar arası ihtilafı körükleyen- onca sanal ve teorik/ polemik meselelere karşın, yaşadıkları imparatorlukta iktidar mücadelesi çerçevesinde yaygın biçimde sergilenen kardeş katline ve Hızır Bey (ö.863/1459), Hocazâde ve Hayâlî gibi etkisi halen devam eden itikâdî metin ve kelâmî eserler yazan zevatın, II. Mehmed'in genelde kanunnamesine (içerdiği konulara) ve özelde ise kardeş katline dair hiç söz etmemiş

¹ Sultan Fatih'in isteği üzerine *Tehâfutu'l-felâsife* adlı eserini kaleme alan Hocazâde, bir kelamcı olmakla birlikte filozoflara karşı peşin hükümlü değildir. Kelâm ve felsefe meselelerinin bir arada işlendiği müteahhirin kelâm akımının bir temsilcisi olan Hocazâde, bir konudaki tez ve antitezle ilgili düşüncelerin serbestçe muhakemesini yapar. Fakat onun yeni ve orijinal sayılabilecek bir yorum getirmeyip daha önceki filozof ve kelamcılarının görüşlerinden birini tercih ettiği görülür. Köse, S. 1998: 18/208. *Tehâfutu'l-felâsife* yazımıyla görevlendirilen diğer bir alim Hayâlî'nin hocası Alâeddin Ali et-Tûsî'dir (ö.887/1482). Tûsî, Hocazâde'nin yazdığı *Tehâfutu'n* Fatih ve komisyondaki ulemasınca kendi yazdığına takdim edilmesine alınarak İstanbul'u terk edip bir süre Tebriz'de öğrencisi ve Nakşibendiyye fırkasının Anadolu ve Rumeli'de yayılmasına öncülük eden filozof sûfî Abdullah-ı İlâhî'nin (ö.896/1491) yanında kaldıktan sonra Semerkant'a giderek burada Nakşibendî şeyhi ve filozof Ubeydullah Ahrâr'ın (ö.895/1490) mistik halkasına dahil oldu. Bkz. Öz, M. 2012: 41/433; Deniz, G. 2009: 31.

² “Monlâ Hayâlî Çelebi: Monlâ Gıyâsü'ddin rivâyet ider ki “İki yıl İznik'de dersine müdâvemet eyledüm, bir kerre latîfe eyledüğünü ve gördüğünü görmedüm.” didi. Dâ'imü's-samt idi, mübâhase-i 'ilmiyye olmayınca söylemez idi.” Amâsî, İ. b. A. 2021: 166, 294.

olmaları, trajik bir durumdur. Bu hususu, sebeplerini, yansımalarını, getirip götürdüklerini, analizini ve bugüne dair mesajlarını bir *bahs-i diğ̃er* olarak burada not etmek gerekmektedir.

Hayâlî usûl-i fikh, tefsir ve Arap diline dair şerh ve hâşiyeler telif etmekle birlikte daha çok kelâm ilminde temayüz etmiştir. Akâid ve kelâm kitaplarına yazdığı şerh ve hâşiyeler incelendiğinde onun geniş bilgisini, ilmî titizliğini, parlak zekâsını ortaya koymayı, dolayısıyla dönemin âlimleri arasında seçkin bir mevki elde etmeyi hedeflediği görülür. Nitekim *Şerhu'l-Akâid*'e yazdığı hâşiyede Teftâzânî'ye (ö.792/1390) sık sık itirazlar yöneltilir (bkz. Bebek, A. 1998: 17/3-4). Onun hakkında “Eğer yaşasaydı Seyyid Şerif Cürcanî (ö.816/1413) ve onun gibilerle yarışacak bir âlim olabilirdi” diyenler (Şevkânî, M. 1427/2006: 1/154) bile vardır.

DİA'daki “Hayâlî” maddesini yazan Adil Bebek'in kaydına göre Taşköprizâde, Hayâlî'nin şiir yazabilecek kadar Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğunu kaydetse (bkz. Bebek, A. 1998: 17/4) de onun herhangi bir divanına rastlanmamış; kaynaklarda yalnızca Arapça şiirlerinin daha başarılı olduğu belirtilmiştir. Keza Hayâlî, belirtildiğine göre Zeynîye Tarîkatı'na intisap etmesine (Elmalı, S. 2016: 21) rağmen tasavvufla ilgili de herhangi bir eser yazmamış, medrese ilimleri içerisinde en fazla kelâm alanında eser vermiş ve Mâturîdî olmasına rağmen daha ziyade dönem itibariyle Osmanlı medreselerinde okutulan kelâm kitapları üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Öğrenime devrin kadısı babasında başlayan Molla Hayâlî, ondan bazı ilimleri okuduktan sonra Hanefî fakihi, usulcü ve felsefeci Alâeddin Ali et-Tûsî (ö.887/1482) ve o sırada Bursa Sultaniye Medresesi müderrisi bulunan İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'den ders aldı. İcazet aldıktan sonra bir süre Hızır Bey'in muîdi olarak (Taşköprülüzâde, A. E. 2019: 162, 238) çalıştı. Hayâlî'nin ilmî silsilesi Hızır Bey, Molla Yegân (ö.865/1461?), Molla Fenârî (ö.834/1431) vasıtasıyla Fahreddin er-Râzî'ye (ö.606/1210) ulaşmaktadır (Bebek, A. 1998: 17/3-5).

Hayâlî Efendi, bazı medreselerde müderrislikten sonra Filibe Şehabeddin Paşa Medresesi'nde ve İznik medreselerinde müderrislik yaptı. Müellif, ilk eseri *Hâşiyeye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefîyye*'yi de müderris tayin edildiği Şehabeddin Paşa Medresesi'nde yazdı. Daha sonra Osmanlı medreselerinde ders kitabı olacak bu eser sebebiyle çokça iltifata nail oldu. Hatta Sultan Fatih'in bu eserin kendisine ithaf edilmemesi sebebiyle gücendiği söylenir.

Molla Hayâlî söz konusu eseri dönemin sadrazamı Mahmud Paşa'ya takdim etti ve bundan dolayı büyük iltifata nail oldu. Ancak Bursa'da bulunan Muradiye Medresesi'nin müderrisliğinin kendisine değil Gelibolu Kadısı Mevlânâ Hacı Hasanzâde'ye (ö.911/1505) verilmesi üzerine sadrazama kırıldı¹ ve sitemini bir mektupla ona bildirdi (Taşköprizâde, İ. A. E. 1395/1975: 85; Bebek, A. 1998: 17/3-5).

İznik Orhaniye Medresesi müderrisi ve aynı zamanda Hayâlî'nin arkadaşı da olan (Aydın, Ö. 2017: 102) Hatibzâde Muhyiddin Efendi'nin (ö.901/1496) vefatı üzerine, II. Mehmed, sadrazam Mahmud Paşa'dan onun yerini dolduracak âlim ve fazıl birini bulmasını isteyince o da Hayâlî'yi önerdi. Mahmud Paşa, Molla Hayâlî'yi

¹ Hased eyleyüp: Amâsî, İ. b. A. 2021: 293 (293-295); kıskandı: Taşköprülüzâde, A. E. 2019: 238.

önerince Fatih “O Şerhu’l-Akâid üzerine hâşiye yazıp da sana ithaf eden kişi değil mi?”, der ve bu atamayı münasip görür. Paşa durumu Molla Hayâlî’ye haber verir. Ancak Hayâlî bu esnada hac yolculuğu için hazırlık yapmaktadır. Sadrazam’ın, önce göreve başlaması sonra Sultan Fatih’ten izin alıp hacca gitmesini söylemesi ve hatta ısrar etmesi (Temîmî ed-Dârî, T. 1403/1983: 2/113-114) üzerine Hayâlî “Sen bana vezirliğini, sultan da sultanlığını verse yine de bu yolculuktan vazgeçmem” diyerek kararlılığını gösterince Mahmud Paşa durumu Fatih’e anlatır. Ancak Hayâlî’nin sözünün “sultan da sultanlığını verse” kısmını söylemez. Bunu üzerine Fatih, Hayâlî’nin yerine onun muîdinin bakmasını, kendisinin de Hicaz dönüşü göreve başlamasını ister. Böylece Hayâlî, bu medreseye müderris tayin edilmiş ve görevine hac vazifesini eda ettikten sonra başlamıştır (Taşköprülüzâde, A. E. 2019: 238-242). Şemseddin Sâmî (ö.1322/1904), onun tahsil için Mısır’a gittiğini kaydetmekteyse (Sâmî, Ş. 1308/1891: 3/2070) de diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hayâlî’nin kısa süren ömrü göz önünde tutulduğunda onun Mısır’a ilim tahsili için gitmediği, ancak hac seyahati esnasında Mısır’a uğradığını söylemek mümkündür. Öte yandan Hayâlî’nin Mısır’a, İbn Hişâm en-Nahvî’nin (ö.761/1360) Arapça gramere dair *Muğnu’l-Lebîb* adlı nahiv kitabını okumak için gittiği iddia edilse de genç yaşta vefat etmesi bunu imkânsız kılmaktadır. Onun ancak hac dönüşünde kısa bir süreliğine Mısır’a uğramış olabileceği, bunun da ilim tahsili gayesiyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Talebeleri arasında Emrullah b. Akşemseddin, Paşa Çelebi Molla Gıyâseddin (ö.927/1520?), Kara Kemal İsmail el-Karamânî (ö.920/1514) gibi isimlerin zikredildiği Hayâlî’nin, ortaya koyduğu eserlere, kendisinden sonrakiler üzerindeki etkisine ve az da olsa bazı konulardaki özgün düşüncelerine rağmen, bir sistem düşünürü olmadığı, bu yüzden de en azından eserlerindeki tema açısından fikirleri arasında bütüncül bir bağlantı kurmanın zor olduğu, ama her ilim dalı bağlamında müstakil olarak ele alındığında kendisinde bir tutarlılığın yakalanabileceği, bu nedenle de düşüncesindeki sözgelimi sem’î bir konuda kelâmî açıdan birçok problemin bulunabileceğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı ona dair yapılacak değerlendirmelerde bu özelliğinin nazar-ı dikkate alınması gerekir. Nihayet Muhaşşî Dâvûd Karsî’nin (ö.1169/1756) ithamından da anlaşıldığı üzere Hayâlî’nin, felsefenin kelâm ve tasavvuf tarafından içselleştirildiği, şerh ve hâşiyeciliğin¹ çok rağbette olduğu seçmeci (eklektik) bir zihniyetin bilgini olduğu ve en azından ilgilendiği konular itibarıyla onun felsefe ile kelâmın katıştırıldığı asırların tipik bir temsilcisi olduğu unutulmamalıdır (krş. Akman, M. 2017: 249; Akman, M. 2017a: 291).

TASAVVUF MEZHEBİNE TABİİYETİ

Tasavvufun da İslâmî düşünce alanında bir tür mezhebî söylem ve faaliyet biçimi olduğu izahtan varestedir. Şüphesiz bu kanaate varmanın imkânı, ancak sûfî söylem ve organizasyonun, dinin özü değil itikâdî ve içtihadî mezhepsel bir yorum ve yapı olduğunun ortaya konulması ile mümkündür. Bunun sağlayacağı fayda ise sûfî

¹ “Müteahhirîn dönemine dahil şerh ve hâşiye dönemlendirilmesi metodik ve kavramsal bir tasnif biçimidir. Belirgin biçimde Adududdin el-İcî (ö.756/1355) sonrası Sa’duddîn et-Teftâzânî (ö.792/1390) ve Şerîf el-Cürcânî’nin (ö.816/1413) şerhleriyle başlayıp Ahmed Hayâlî (ö.875/1470) ve Celâleddîn ed-Devvânî (ö.908/1502) ile zirveye ulaşan bu sürecin aynı zamanda cem ve tahkik dönemi olarak isimlendirmesi genel bir kabul görmüştür.” Akman, M. 2022: 508, 515, 518; Akman, M. 2017: 215.

tezleri değerlendirirken bunun, doğrudan İslâm'ın kendisi hakkında yapılan değerlendirmeler olmadığı gerçeği olacaktır. Nitekim sûfiler, kelâm ekollerini tanıtan *İtikâdî Mezhepler Tarihi kaynakları*, -onları ayrı bir fırka sayacak şekilde- neredeyse hiç konu edinmemiş olsalar da onların bu (itikâdî ve içtihadî) yönü; bütün söylem ve uygulama görünürlükleriyle ortadadır. Zira onların özellikle varlık ve bilgi teorileri; kaynakların, hakkında bilgi verdiği öteki birçok itikâdî ekolden daha ileri düzeyde tartışmalı kelâmî konulardır. Bu nedenle burada öncelikle tasavvufun da mezhepler tarihi hinterlandımızda Müslüman camianın geliştirdiği kendine mahsus (müstakil olmasa bile tıpkı selefilik gibi en az Ehlisünnet ana ekolünün bir alt kolu/fırkası olarak) itikâdî/kelâmî bir ekol olduğunu, bunların da doğru-yanlış fikirlerinin olabileceğini, savundukları şeylerin objektif biçimde temellendirilmesi gerektiğini ifade etmek lazımdır (Akman, M. 2022a: 334, 363-364). Bu sabiteyi ortaya koyduktan sonra artık Hayâlî'nin bu yöndeki tercihlerine dair aktarılan verilere geçebiliriz.

Taşköprizâde, Hayâlî'nin *Kitâbu't-Telvih* üzerine düştüğü bir nottaki bilgiye (Taşköprülüzâde, A. E. 2019: 242) dayanarak onun Edirne'deki Yenicami'de bulunduğu sırada Sühreverdiyye mezhebinin Zeynîyye fırkası kurucusu Şeyh Zeynuddin el-Hâfi'nin¹ (ö.838/1435) halifelerinden Merzifonlu Abdurrahim Efendi'den (ö.850/1446) tasavvuf eğitimi/ telkini aldığı ve Şeyh Merzifonî (Azamat, N. 1988: 1/293; Öngören, R. 2003: 71-76) vasıtasıyla Zeyniye tarikatına intisap ettiği (Hoca Sadeddin Efendi. 1979: 5/121-123; Taşköprizâde, İ. A. E. 1395/1975: 86-87, 141), İbnu'l-İmâd (ö.1089/1679) ise tasavvufta ders verecek kadar yani temsil makamına (krş. Öngören, R. 2013: 44/369; Gölcük, Ş. 1998: 307) yükseldiğini kaydetmektedir (krş. İbnu'l-İmâd. 1413/1993: 9/515; Bursalı M. T. [t.y.]: 1/338).

Tarihî bilgilere göre Zeynîler, Bursa'nın doğu tarafında bir yerdir. Zeynuddin Hâfi'nin baş temsilcisi ve Zeyniyye fırkasını Anadolu'ya getiren sûfi olarak da bilinen Abdullâtif el-Kudsî (ö.856/1452) mezhebi yaymaya memur edilerek Bursa'ya geldiğinde, buraya yerleşmiştir. Vefatından sonra buraya defnedildiği için burası ekole mensup zatların meskeni ve hususî kabristanı halini aldığından Zeynîler ismi verilmiştir. Bu fırka mensuplarının hepsinin kabirleri belirli bir geometrik şekli andırır biçimdedir. Molla Fenarî (ö.834/1431) ile Hayâlî'nin mezar taşlarının da bu biçimde olması Zeyniye tarikatına bağlı olduklarını işaret etmektedir (krş. Bursalı M. T. [t.y.]: 1/338). Hayâlî'nin zahidâne yaşantısı, ibadete düşkünlüğü, malayaniyi terk etmesi ve zorlu nefis terbiyesi de onun tasavvuf mezhebine mensubiyetinin alameti sayılmıştır.

Ancak DİA'nın Hayâlî maddesi yazarı Adil Bebek'e göre onun ne şiirlerinde ne de eserlerinde tasavvuf temasını işlediği görülmektedir. Aksine “varlık aslında tektir, çokluk bir hayâl ve seraptır, ancak hulûl ve ittihad yoktur. Çünkü varlık yurdunda Allah Teâlâ'dan başka deyyâr yoktur” şeklinde terennüm edilen ittihad-hulûl

¹ Vahdet-i vücûd, hatm-i velâyet ve firavunun imanlı öldüğü gibi konularda M. İbn Arabî'ye yönelttiği eleştirileriyle meşhur Hâfi, tasavvuf eğitiminde şeyhe kalbî bağlılığın (râbita) ve şeyhin ruhaniyetinden yardım beklemenin (istimdat) gerekliliğini vurgulamıştır. Bkz. Öngören, R. 2013a: 44/376; Öngören, R. 2013: 44/370; Öngören, R. 2003: 172-175, 189-193; Akman, M. 2017d: 610-611.

dolayımında fikirler serdeden sūfîler aleyhinde ve (bizce) yarım ağızla da olsa (tabii ki eğer tevil etmemişse) eleştirilerini ifade¹ etmektedir.²

HAYÂLÎ'NİN YÖNTEMİ

Hayâlî, *Şerhu'l-Akâid hâşiyesinin* genelinde ve özellikle de nübûvvet ve sem'ıyyât bahislerinde emsal kitaplardan farklı bir düşünce ve yaklaşım ortaya koyamamış; metot ve muhteva bakımından kendine özgü bir orijinallik sergileyememiştir.³ Ancak o, fikir tarihimizde bir çığır açtığı söylenemese de yine de yazdığı eser, şerh ve hâşiyeleriyle değişik sorulara cevap vermesinin yanında kendi döneminin fikir hayatını kısmen öğrenmemize yardımcı olmuştur. Diğer bir ifadeyle yazar, kelâma yeni bir boyut kazandırmamış ise de yazdığı şerh ve hâşiyelerle kendisinden öncekilerin metodunu takip ederek birçok eser meydana getirmiş ve kelâma bu şekilde hizmet etmiştir. Hayâlî'nin, Hızır Bey, Tûsî, Teftâzânî, Seyyid Şerîf Cürçânî (ö.816/1413), Celâleddin Devvânî (ö.908/1502), Zemahşerî (ö.538/1144), Kâdî Beydâvî (ö.685/1286) gibi kendisinden önceki âlimlerin eserlerine yazdığı şerh ve hâşiyeleri; etkisinde kaldığı veya görüşlerini tartıştığı kişilerin profili, onun nasıl bir hinterlanda sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzyıllarda görülen, daha önceki otoritelerin yazdığı eserler üzerine şerh ve hâşiye yazma, onların belirlediği konular etrafında tartışma ve bu dönemde yetişen düşünürlerden birinin veya diğerinin tarafını tutma, Hayâlî'de de kendini göstermektedir.

Yöntem olarak Hayâlî, başta *Hâşiye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye* ve diğer eserlerinde konularını delillendirmek için naklettiği hadislerin kaynağını vermez. Kelâm ilminin metoduna uymayacak şekilde mütevâtir⁴ olmayan

¹ Bkz. Elmalı, S. 2016: 45, 48-49, 118. Hayâlî'nin "Sâlik öyle bir mertebeye ulaşır ki sonunda sâlikin zâtı Allah'ın zâtında sıfatları da Allah'ın sıfatlarında yok olur. Sâlik Allah'tan gayrısını görmez olur." şeklindeki tevillerini Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfi el-Melîbârî el-Hindî, sūfîlerle tartışmadığı için eleştirir ve "Cürçânî gibi sert bir şekilde onlarla tartışmalıydı", der. Bkz. Melîbârî el-Hindî, A. N. A. 1429/2008: 83-84, 172. Krş. "Teftâzânî ile Cürçânî arasında temel tartışma noktalarından belki de en önemlisi vahdet-i vücûd konusudur. Cürçânî İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine oldukça önem vermiş ve bu fikirlerin savunuculuğunu yapmışken, Teftâzânî İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesine karşı reddiyeler yazmış, şeriatin zâhiri yönüne itibar ederek heteredoks anlayışlardan uzak durmaya çalışmıştır.", "Cürçânî, Nakşibendî Muhammed el-Buhârî'nin (ö.791/1389) halifelerinden Hacı Alâeddin el-Attar'dan ders alarak tarikate girmiş İbnü'l-Arabî teosofisi ile Meşşâî felsefesini mezcetmiştir." Demirci, O. 2012: 60. Ayrıca bkz. Karlığa, B. 1999: 7/33, 35.

² Dâvûd el-Karsî de yazdığı şerhte: İslam inancına aykırı hulûl ve ittihâd fikirlerinin karıştığı Vücûdiye, İttihâdiye, Hulûliye ve Zuhûriye gibi bâtinî ve tasavvufî görüşleri tenkit ederek Mevlevîlik, Halvetîlik, Celvetîlik, Sa'diye, Kadirîye ve Gülşenîye gibi tarikatların da adı geçen dört ana görüşten türemiş olduğunu ileri sürer ve Hayâlî'yi ve diğer ehl-i tasavvufu sert bir dille eleştirir (بكل شيء محيط لا اتحاد له = ولا حلول لدى أصحاب عرفان 13. beytin şerhi). Ne var ki Dâvûd-i Karsî'nin bu anlamdaki değerlendirmeleri eserin sonraki baskısını yapan Halil Efendizâde (Muhammed Talib b. Hüseyin el-Fatsavî) tarafından sansüre uğrayarak metinden (s. 24-25) çıkarılmıştır. Bkz. Akpınar, C. 1994: 9/30; Melîbârî el-Hindî, A. N. A. 1429/2008: 83-84, 172; Elmalı, S. 2016: 15, 49.

³ Hayâlî ve eseri "Hâşiye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye" hakkında geniş değerlendirmeler için bkz. Akman, M. 2017b: 1193-1197; Akman, M. 2017c: 63-70.

⁴ Mütevâtir meselesini eserlerinde ayrıntılı olarak ilk önce inceleyenler, fıkıh usûlcüleri olmuşlardır. Tevâtürün hadis usûlü ile ilgili eserlerde ayrıntılı biçimde ele alınmaması, hadis ilminin konusunun, mütevâtirin dışında kalan âhâd hadisler olmasındandır. İbnü's-Salâh eş-Şehzûrî'nin (ö.643/1245) ve ona tabi olarak Ebu Zekerîyyâ Nevevî (ö.676/1277) ve Celâleddin Suyûtî'nin (ö.911/1505) işaret ettiğine göre, hadisçilerden ilk kez Ebu Bekr el-Hatib el-Bağdâdî (ö.463/1071) mütevâtir konusunda ehlu'l-hadis'ten farklı olarak fıkıh usûlcülerine tabi olmuştur. Ebu Hâtim İbn Hibbân (ö.354/965) ve Ebu Bekr el-Hâzîmî'nin (ö.584/1188) yoktur dedikleri mütevâtir hadis ve bunun karşılığı olarak âhâd şeklindeki taksim, usûlcülerden hadisçilere geçmiş bir kavramsallaştırmadır. Âhâd hadisin itikâdî meselelerde delil olamayacağı konusunda kelamcılar gibi düşünen hadisçi el-Bağdâdî'ye göre âhâd haber, birtakım şartlara uymak kaydıyla amelî meselelerde makbul ve kendisiyle amel vacip olmakla birlikte itikâdî konularda delil teşkil etmez. Çünkü bu haberin gerçekten Peygamber'e (s) ait olup olmadığı bilinemez. İşte bu sübût probleminden dolayı böylesi haberler ilim ifade etmezler. Hadisçilerden Nevevî'nin de aynı kanaatte olduğu bilinmektedir. Ancak âhâd haberlerin itikâdî meselelerdeki hükmü

hadisler zikretse de bunun sebebini, rivayetlerin çokluğunun manen tevâtürü¹ gerektirmesi olarak gösterir.² “Allah’ın hakikatının bu dünyada bilinip bilinmeyeceği” meselesinde bu konunun mâzide ve halde vicdanî olduğunu iddia etmesi de kelâm ilminin yöntemine hiç uygun görünmemekte, konuyu daha ziyade kişilerin manevî dünyasına havale etmek olarak algılanmaktadır. Hayâlî’nin kelâmın temel istidlal yönteminden³ çıkıp kişisel keşf ve ilhâma bağlı kalarak yaptığı bu açıklamasının bir benzerini Ekmeleddîn Bâbertî’de (ö.786/1384) de görmekteyiz.⁴ Keza Hayâlî, isabetli bir şekilde hem mucizede meydan okumanın esas olduğunu⁵ hem de Teftâzânî gibi davranarak meydan okumanın söz konusu olmadığı çok sayıda mucize⁶ örneği sunmaktadır (Elmalı, S. 2016: 75, 79-80, 92).

Hayâlî’nin kelâm metodunu ele alırken göz ardı etmememiz gereken husus, onun yaşadığı döneme kadar artık Ehlisünnet kelâm anlayışı ve usûlünün siyasî muhtevaya da bürünerek belli bir kalıba ulaşmış olduğudur. Bununla birlikte kelâm üzerine çalışma yapanlarda kişisel anlayışlar, meseleleri ele alırken kullanılan kaynak noktasında gösterilen titizlik, kelâm ilminin genel prensiplerine riayet edip etmeme vb. yönlerden bazı farklılıklar görülmektedir. Bu bağlamda Hayâlî’nin şerhlerini yazarken;

- İslam filozofları ve kendisine göre Mu‘tezile başta olmak üzere ehl-i bidat fırkaların görüşlerini reddetmekle kalmaz aynı zamanda Hıristiyanların ve Yahudilerin de iddialarını detaylı bir şekilde ele alarak çürütmeye çalışır.
- Kendi savunduğu görüşe ait bir delil ona göre zayıfsa ya da hatalıysa bunu belirtir.
- Görüş naklederken Ehlisünnet ve’l-cemaati kastederek “ehl-i hak”, “ashap” ve “biz” gibi tabirleri kullanmış, “ehl-i milel” terkihiyle de bütün din mensuplarını kastetmiştir.
- Cedelci bir üslup benimsemiş “şayet derlerse, şu şekilde iddia edilirse” gibi tabirlerle muarızların düşüncelerini zikrettikten sonra *biz de deriz ki, şu şekilde cevap veririz* gibi sözlerle onların görüşlerine cevap vermiştir.

---

konusunda bütün hadisçilerin bu iki müellif gibi düşündüğünü söylemek mümkün değildir. Bkz. Özmen, R. 2007: 30-32, 53; Kahraman, H. 2005: 92-94, 102, 104, 106.

¹ “İnanç meselelerinde tevâtür derecesine ulaşmış bir hadis olmadığı halde sonradan kelâmcıların, hadisçilerin baskısı altında bazı hadisleri inanç meselelerine aldıklarına ve buna da manevî tevâtür demek zorunda kaldıklarına tanık olmaktadır. Kelâmcıların meşhur veya manen mütevâtir dedikleri bu hadisler, gerçekte hadisçilerin âhâd haber dedikleri haberlerden başkası değildir. Aynı şekilde zayıf ve uydurma hadislerin de ilk kelâmcıların kaidelerine aykırı olarak sonraki kelâm kitaplarına dâhil edildiği görülebilir.” Çağlayan, H. 2016: 88.

² Esasen Teftâzânî’nin tavrı da aynıdır. Bkz. Kahraman, H. 2005: 95, 107-109.

³ Âhâd haberin itikâdî konularda delil olamayacağı konusundaki görüşlerin tamamı ne yazık ki paradoksal biçimde teoride kalmış pratiğe dökülemedi. Kendinden emin gibi görünen kelâmcılar dâhil çoğunluğa ait “âhâd haber itikâdda delil olmaz” görüşünün sahipleri bile, bu kurala uymamış ve yeri geldikçe bu gibi haberleri kullanmışlardır. Özellikle de Ehlisünnet kelâmcılarının sem‘iyyât konusunda kullandıkları hadislerin hemen hepsi bu konunun somut örnekleridir. Oysaki kelâmcılara göre âhâd haberin Peygamber’e aidiyetinde şüphe vardır. Bu sübût probleminin dolaylı âhâd hadis, itikâdî konularda bir hükme mesned kılınmamalıdır. Bu noktada hadisçilerle kelâmcılar arasında temel bir fark dikkat çeker. Hadisçi hadisten hareketle görüş ve düşünce oluşturur. Hadisçilerin geneline göre âhâd hadisler de itikâdî konularda delil olabilir. Kelâmcılar ise hadise ancak diğer bilgi kaynaklarının özellikle de aklın denetimi altında başvurur. Ne var ki zamanla kelâmcıların, toplumsal belleğe hakim hale gelen hadisçilerin söz konusu hakimiyetlerine boyun eğerek en azından pratikte tutum değiştirdikleri görülmektedir. bkz. Kahraman, H. 2005: 107, 110.

⁴ Elmalı, S. 2016: 32, 67-68, 118. Hayâlî’nin kelâmcıların cumhuruna uymadığı diğer bazı görüşleri için bkz. s. 53, 103.

⁵ Bkz. Akman, M. 2017a: 198-199, 205-210; Arslan, İ. 2017: 883, 899-900.

⁶ “Her ne kadar Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed’in nübüvvetinin bir başka mucizeyle desteklenmediğini çok açık bir dille vurgulasa da, rivayetlerde veya geleneksel yorumlarda sayısız mucize iddialarının yer alması ve bunların Rasûl-i Ekrem’in risâletinin delilleri olarak sunulması hakikaten hayret vericidir.” Arslan, İ. 2017: 884.

- Başkalarının sözlerini qâle/dedi sözü ile naklederken kendine ait metne eqûlu/derim sözüyle başlamıştır.
- Başka kaynaklardan alıntı yaptığında bunu belirtmeden geçmemiş; ancak eserini yazarken temel aldığı kaynakları her defasında belirtme ihtiyacı duymamıştır (bkz. Elmalı, S. 2016: 32-33).
- Teftâzânî'nin genişçe yer verdiği ve Hayâlî'nin ise sadece etrafındaki tartışmalar dolayımında değindiği üç kardeş meselesine; müşriklerin çocuklarının akıbetine (Elmalı, S. 2016: 118; Akman, M. 2017b: 1203- 1206; Akman, M. 2017c: 78) kısaca değinmiştir.¹ Fakat senarize edilen bu tartışmanın gerçekte olup olmadığına dair hiçbir imal-ı fikir yapmamıştır. Tıpkı kitap boyunca Teftâzânî'nin fikirlerini temellendirmek adına istimal ettiği rivayetlerin hiçbirini tahlil- tenkit etmediği gibi.

Hayâlî'ye göre Eş'arîlerin Horasan, Irak, Şam ve birçok beldede yaygın olmasına karşın, Mâverâünnehir'de Ehlisünnet ve'l-Cemaat, Mâturîdîlerce temsil edilmiştir (Hayâlî, Ş. A. 1306: 21). Müellif, Mâturîdî kelâm ekolünün Ebu Mansûr el-Mâturîdî'nin (ö.333/944) yolundan gidenleri ifade ettiğini belirterek İmam Mâturîdî'nin hayatına kısaca değinir. Eş'arîlerle Mâturîdîler arasında “tekvin” ve benzeri konularda ihtilaf olduğunu vurgulayan Hayâlî'nin, Mâturîdî mezhebine özellikle, Ebu Hanife (ö.150/767) değil de doğrudan Mâturîdî üzerinden dikkat çekmesi, önemlidir. Burada Ehlisünnet kelâmını sadece Eş'arî kelâm ekolünün temsil etmediği ve Mâturîdî kelâm ekolünün de farklı coğrafyalarda Sünnîliği temsil ettiğini belirtme gereği duyması, Osmanlı medreselerinde okutulan kelâm kitaplarına bakıldığında oldukça orijinal durmaktadır. Zira böylelikle Ehlisünnet kelâmının Eş'arî kelâmından ibaret olmadığını altını çizmiş olmaktadır.

Bu vesileyle Teftâzânî'nin “Ehlisünnet” ifadesinden Eş'arî kelimcilerini kastediyor² olmasını eleştirse de bu tepki, sözgelimi hacimli bir Mâturîdî kelâm kitabı olarak kendini gösterecek düzeye varamamıştır. Aksine Hayâlî'nin hâşiyesinde de temel referans kitapları yine müteahhirûn dönemi Eş'arî kelâm kitaplarıdır (Demirci, O. 2012: 439-440).

Hayâlî'nin hâşiyelerinde en fazla tartıştığı konulardan birisi, irade meselesidir. İrade konusunda Eş'arî tezleri eleştiren Hayâlî, onları “cebr-i mutavassıt” olarak nitelemekte ve “üstadın mezhebi” olarak tanımladığı Mâturîdî³ görüşleri, Eş'arî görüşlere tercih etmektedir. O, “ihtiyar”, “irade” ve “Allah'ın fâil-i muhtâr olması” gibi meseleler bağlamında geniş açıklamalarla konuyu tartışmaya açmaktadır. Hayâlî, irade konusunda cebre yaklaşan

¹ İhve-i selâse (üç kardeş) meselesinin problematik durumu için bkz. Bulut, M. 2000: 22/ 6-7. krş. Teftâzânî, S. 2015: 4 (Arapça metin), 85 (tercümesi); Akman, M. 2017a: 178-179.

² Osman Demirci'nin -artık her nedense- bu kelimeyi seçmiş olması isabetlidir. Zira Hayâlî'nin Teftâzânî'ye nispet ettiği metinde ifade edilmiş olarak وهم الأشاعرة denilmesine karşın Uludağ'ın verdiği metin (s. 4) ve yaptığı tercümede (s. 85) bu ifade bulunmamaktadır. Sadece bağlamdan onun Eş'arîleri kastettiği anlaşılmaktadır. Hayâlî'nin ise bu ziyadeyi neden eklediği anlaşılamamaktadır. bkz. Hayâlî, Ş. A. 1306: 21.

³ Demirci, O. 2012: 441; krş. “Metinde geçen üstad tâbiri yanlış anlaşılabilir İmam Mâturîdî zannedilmektedir. Ancak Hayâlî Ebü İshak el-İsferâyîni'yi kastetmektedir.” Elmalı, S. 2016: 70-71.

görüşünü kabul etmemekle beraber Mâturîdîlerin Mu'tezile'den konuya dair farkına¹ dikkat çekme gereği de duymaktadır (Demirci, O. 2012: 441-442).

Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'i gibi Hayâlî'nin hâşiyesi üzerine de Osmanlı âlimleri birçok hâşiyeye yazmıştır. Yazılan bu hâşiyelerin medrese müfredatı açısından değerinin ne olduğunu bilemesek de bu hâşiyelerden en azından basılmış olanların oldukça ilgiye mazhar olduğunu düşünebiliriz. Bu hâşiyelerin en meşhurlarından biri olan Hayâlî'nin hâşiyesine başkalarından maada Şeyh Bihiştî Ramazan Efendi (ö.979/1571) tarafından da 949/1542 tarihinde yeni bir hâşiyeye² yazılmıştır. Mamafih Muslihuddin Mustafa b. Muhammed Kestelî'nin³ (ö.901/1496), Hayâlî'ye (ö.875/1470) eleştirilerini muhtevî hâşiyesinin bu yöndeki "olumsuzluklarını" bertaraf etmek amacıyla kaleme alınmış olduğu anlaşılan Bihiştî'nin söz konusu hâşiyesinin hacmi, Kestelî hâşiyesinden çok daha kısa olduğu gibi Kestelî seviyesinde bir ilgi de görmemiştir.⁴ Başka bir ifadeyle Kestelî'nin *Şerhu'l-Akâid*'e yaptığı ve oldukça uzun hâşiyesinde Hayâlî'nin bazı görüşlerini eleştirmesine bir tepki olarak Bihiştî de, *Şerhu'l-Akâid*'e değil de faziletli ve zekî (Bihiştî R. E. 1306: 8) diye nitelediği Hayâlî'nin *Şerhu'l-Akâid* üzerine yapmış olduğu Hâşiyesi üzerine bir hâşiyeye yazmıştır.⁵ Bu hâşiyeye Hayâlî hâşiyeleri içerisinde en rağbet göreni olmuş ve Hayâlî hâşiyesi ile beraber defalarca basılmıştır (Akman, M. 2017b: 1182, 1200; Akman, M. 2017c: 71).

Hayâlî'nin Akâid şerhine Bihiştî'den daha güzel hâşiyeye yazanın olmadığı, söylenmiştir. Hatta Hayâlî hâşiyesine yazdığı bu hâşiyenin, köhne Rum ve Hıta ülkelerinin üstatlarını unutturacak tarzda güzel ve çekici olduğunu belirtenler de olmuştur.⁶ Tezkirelerin bu eserden övgüyle bahsetmeleri, devrinin genel karakterini yansıttığı gibi, çok sayıda yazması ve baskısının yapılmış olması; eserin sonraki dönemlerde de önemini koruduğunu göstermektedir.

¹ "Mu'tezile'ye karşı oluşan Sünnî kelâm anlayışı da Mu'tezile'nin metodunu devam ettirmiş, Sünnî kelâm ekolleri Mu'tezile'yi eleştirirken, aynı zamanda bu mezhebin etkisi altına girmişler; Mu'tezile bütün kelâm hareketlerinin tetikleyicisi olmuştur." Demirci, O. 2013: 253.

² *Hâşiyetu'l-Hâşiyeye alâ şerh-i Akâidi'n-Nesefiyye li'l-Hayâlî*: Teftâzânî'nin, Ömer en-Nesefi'nin *el-Akâid*'i üzerine yazdığı şerhe Ahmed b. Mustafa el-Hayâlî künyesi ile anılan Hayâlî Ahmed Bey'in yaptığı hâşiyeye, Bihiştî'nin kaleme aldığı Hâşiyesidir. Kütüphane kayıtlarında geçen adları için bkz. Akman, M. 2017b: 1199-1200; Akman, M. 2017c: 70.

³ Mevla Kastallânî diye de bilinir. Fatih dönemi alimlerindedir. Bkz. Yavuz, S. S. 2002: 25/314.

⁴ Demirci, O. 2012: 442. Not: Kestelî ile Bihiştî hâşiyeleri genellikle birlikte tabedilmişlerdir. Bizim incelediğimiz dört örnekte önce Kestelî sonra da Hayâlî ve hâmişinde Bihiştî hâşiyesi verilmektedir.

⁵ Bkz. Kestelî, M. M. 1973: 1. Not: Bu bilgi hâşiyenin metnindekinden (s. 2) başka yayıncının ilk sayfaya eklediği notta daha genişçe ifade edilmektedir. Ayrıca bkz. Demirci, O. 2012: 422-423.

⁶ Dört ayrı baskı üzerinden yaptığım çapraz okumalarda eserlerin bir takım dizgi hatalarını muhtevî olduğunu gördüm. Bu hataların özellikle [Bihiştî Ramazan Efendi (1321). *Hâşiyetu'l-Bihiştî ale'l-Hayâlî*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye] nüshasında daha az olduğu kanaatine vardım. En fazla hatayı ise [Bihiştî (1306). *Hâşiyetu'l-Bihiştî*, Dârü't-tibâati'l-âmire.] nüshasında gözlemledim. Elbette bu, yanlış bir gözlem de olabilir. İşaret edilen son nüsha üzerinden devam edersek; bu hataların bir kısmı metin şerh (açıklama) ayırımı için konulan parantez işaretinin yanlış konulması şeklinde olmuştur. (s.11) parantez hatası (bu hata: Bihiştî, R. b. M. 1308'de de var.) (s.26) parantez hatası (diğerlerinde doğru). (s.94, 96) parantez hatası (diğerlerinde doğru). (s.16) حيت kelimesi حيت şeklinde yazılmış. Bu hata: Bihiştî (1308). *Hâşiyetu Bihiştî*'de de var. (s.90) فعمل kelimesi فعل şeklinde yazılmış. (Bu hata: Bihiştî (1308). *Hâşiyetu Bihiştî*'de de var.) (s.45) الهبولی kelimesi الهبولی şeklinde yazılmış. (s.73) قوله kelimesi قو şeklinde yazılmış. (s.80) قوله kelimesi له قو şeklinde yazılmış. Bu sayfada parantez hatası da bulunmaktadır. (s.12) مع nin م si sonraki kelimenin başında durmaktadır. Diğerlerinde böyle bir durum yok. (s.19, 70) Arapçada yapılmayan kelimeyi hecelerine ayırma işlemi uygulamıştır. Tabi bu (o dönemin matbaa tekniği ile de ilgili ama) harfler arasına konulan gereksiz boşluktan da kaynaklanmış olabilir.

Ehl-i hak¹ nitelemesi üzerinden Hayâlî gibi “Sünnî meşrep tarafgirliği” yapan muhaşşî Bihiştî, hâşiyesinde, nadir rezervlerinin ve itirazlarının² dışında Hayâlî’yi desteklemekte ve gerek gördüğü yerlerde genellikle birer ikişer cümleyle metnin kastını tayin etmeye ve okuyucuya bir perspektif vermeye çalışmaktadır. Elbette onun düştüğü bu notlarda bazı nüansların olması ve hatta şârih Teftâzânî ve/veya Hayâlî’nin kastını aşan ya da kaydıran emarelerin bulunması mümkündür. Ramazan Efendi, Hayâlî metnini açıklarken bazen düzeltmeler de yapmıştır. Meselâ Hayâlî’nin “Eş‘arîlere göre” ifadesine, “Eş‘arîlerin çoğunluğuna göre olması gerektiği” şeklinde müdahalede bulunmuştur (Akman, M. 2017b: 1200- 1201; Akman, M. 2017c: 72-73).

Öte yandan IX/XV. yüzyıldaki bu ilmî faaliyetlerin, yaklaşık V/XII. asırdan itibaren İslâm Dünyası’nda hâkim hale gelen şerh ve hâşiyeye yazma sistemine dayanan ilmî geleneğin bir devamı olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu dönemdeki ilmî faaliyetler ilkin V.- VI. asra ve ondan sonraki duraklama dönemine kıyas edildiğinde, gerileme ve duraklamanın devam ettiği (Soysal, M. F. 2014: 10-11; Yavuz, Y. Ş. 2002: 25/200-201) söylenebilse de daha sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında, IX/XV. yüzyılın bir silkiniş dönemi olduğunu ve bu dönemde nispeten büyük otoritelerin yaşadığını ifade etmek mümkündür.

Bu bağlamda Hayâlî Efendi’nin de içinde yaşadığı bu ve onu hazırlayan VIII/XIV. yüzyılın meşhur simalarının ve ilim merkezlerinin genel özellikleri önem arz etmektedir (Akman, M. 2017a: 18). Mamafih genel anlamda durum yukarıda belirtildiği gibi de olsa kelâmda A. el-Îcî’den (ö.756/1355) itibaren şerh ve hâşiyeye geleneği başlamış;³ Teftâzânî (ö.797/1395), Cürçânî (ö.816/1413), Hayâlî (ö.875/1470) ve Devvânî (ö.908/1502) ile zirveye ulaşmış ve böylece kelâm ilmî gerileme dönemine girmiştir (Bkz. Topaloğlu, B. 2014: 34-35, 38-39). Çünkü artık İslâm düşüncesine yeni bir boyut ve İslâm toplumuna yeni bir dinamizm kazandıracak ölçekte büyük ve evrensel fikir

¹ Bkz. Kalaycı, M. 2013: 60-62, 82, 216. Hayâlî’nin Kul (Kavl) Ahmed ve Saçaklızâde hâşiyelerinde *Ehl-i hak* tabirinden kastın ne olduğuna, kimlere delalet ettiğine dair herhangi bir kayda rastlanmaz. Aksi yönde bir görüş beyan etmediklerinden bu iki muhaşşînin Ehl-i haktan muradın Ehlisünnet olduğunu belirten Hayâlî ile paralel düşündüklerini söylemek mümkündür. Hayâlî, *Ehl-i hak* ifadesinin belirli bir topluluğa mahsus olduğunu düşünmekte ve bu topluluğun da Ehlisünnet ve’l-cemaat olduğunu ifade etmektedir. “Dedi” fiilinden sonra gelen Ehl-i hakkın söylediği söze (مقول القول) gelince Hayâlî bunun kitabın tamamına şamil olduğunu iddia eder. Teftâzânî’de dolaylı, Kestelî ve Molla Ahmed’de doğrudan ifadesini bulan ilk yoruma göre *Ehl-i hak* herhangi bir özel sınıfa tahsis edilmez ve eşyanın hakikatine kâil olan herkesi içine alır. Hayâlî’nin ve Meşşâî filozofları dikkate alarak koyduğu kayıtla Ramazan Efendi’nin benimsediği yoruma göre Ehl-i hak, özel bir sınıfa işaret eder ve kapsamında sadece Ehlisünnet yer alır. Bunlar içinde en dikkat çeken yorumlama biçimi Hayâlî’ninkidir. Ehl-i hakkı Ehlisünnete indirgeyen Hayâlî’nin tavrında savunmacı, dışlayıcı ve genellemeci bir yönelim kendisini hissettirir. Hayâlî, bir taraftan Ehl-i hakkı tahsis edip Ehlisünneti ön plana çıkarırken, bir taraftan da Ehlisünnet dışında kalan sınıfları Ehl-i hakkın dışında bırakır ve söylenen sözü (mekûl’l-kavl) kitabın tamamına teşmil etmek suretiyle de Ehlisünnetin dediklerinin tamamının hak olduğunu çıkarır. Dolayısıyla bir taşla üç kuş vurmuş olur. Ramazan Efendi de Ehl-i hakkı Ehlisünnet olarak tahsis etmesiyle Hayâlî ile birleşir; ancak Meşşâî filozoflarla ilişkileri bağlamında Ehlisünneti, felsefi bir düzleme yerleştirmesiyle Hayâlî’den ayrılır. İbiş, F. 2015: 179-180, 182-183; Bihiştî R. E. 1306: 21, 26. Aslında Bihiştî, bu “ehlisünnetçilik” veya tarihi süreçteki çekişmeler ortamında şekillenen Ehlisünnet mezhebini İslâm ile eşitleme “hatasını” kitabın başka yerlerinde de sergilemektedir. Bkz. s. 20, 49, 53.

² Misalen: قوله تعالى ويوم القيامة يعرضون النار يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (قوله تعالى ويوم القيامة يعرضون النار يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ) demektir. Bihiştî ise onun bu ifadesine (قوله: وقوله تع ويوم القيامة) şeklinde ilgi kurup haklı olarak (لا وجه لتغيير عبارة الآية الكريمة لعله سهو) değerlendirmesini yapmaktadır. Bihiştî R. E. 1306: 84.

³ İcî’nin, küçük hacmine rağmen akâidin hemen bütün meselelerine temas eden *el-Akâidu’l-Adudîyye*’si için yirmiyi aşkın şerh kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurları Cürçânî ile Devvânî şerhleridir. Risale için yazılan şerhleri beğenmeyen Devvânî esere yeni bir şerh yazdığını belirtir. Osmanlı medreselerinde *Celâl* adıyla uzun müddet ders kitabı olarak okutulan Devvânî şerhi; Siyâlkütü, Gelenbevî ve Edirnevî hâşiyeleriyle birlikte basılmıştır. Sinanoğlu, M. 2010: 38/565.

hareketlerine rastlamak mümkün olmamaktadır. Zira özellikle fikrî alanda “saplantı” derecesinde bir yenilik (bid‘at) korkusu o dönemlerde daha yoğun biçimde tarihimizi, kültürümüzü kuşatmış ve bu sebepten zihinleri geçmişe kilitlemiştir. O dönemlerden bu yana asıl sorunumuz, beden olarak bulunduğumuz çağda, zihin ve rûh olarak neredeyse bin yıl öncesinde yaşıyor olmamızdır. Dolayısıyla yenilik yapmak, “Kutsal Gelenek”ten kopmak bi‘dat diye tesmiye edilerek adeta küfürle eşdeğer algılanır olmuştur. Halbuki ilk dönemlerde ortaya çıkan bid‘at anlayışı ve buna bağlı olarak tanımlanması, selefilik- sûfilik gibi birçok zıtlaşan bileşenden oluşan Sünnî düşünce yelpazesinin evveliyatında yer alan ehl-i hadis’in, *fırka-ı nâciye* tekeliyle hasımlarını “ötekileştirme”de kullandığı ideolojik bir araç vasfını hâizdi. Ne yazık ki halen de ister İslâmî isterse gayr-ı İslâmî olsun, gerçeği kendisine ve mensup olduğu mezhebe/ fırkaya/ cemaate/ camiaya hasredip yüceltmek; bu “akıl tutulması” ile hasımlarını batıla nispet edip ötekileştirmek, her fırkanın başvurduğu ideolojik bir yöntemdir (bkz. Maviş, N. 2021: 10-11, 20, 23-25, 31-32, 47, 55, 60, 135, 147, 150, 153, 155-157, 159, 161, 164).

Nitekim bu açıdan baktığımızda Osmanlıda imparatorluk boyunca düşünce alanındaki faaliyetlerin, genellikle önceki nesillerin ortaya atıp tartıştıkları meseleleri yeni baştan gözden geçirmek yerine, ayrıntılar üzerinde durmak ve bu alanda yorumlar yapmak şeklinde tezahür ettiğini görmekteyiz. *Cem ve Tahkik Devri* diye anılan bu dönemde yazılan eserler; şerh,¹ hâşiye,² zeyl ve ta'likât³ denilen notlarla bazı problemleri daha anlaşılır hale getirme çabalarından öteye gidememiştir. Öyle ki bu dönemde orijinal bir eser bulmak adeta imkânsız bir hal almıştır (bkz. Atbaş, S. 2007: 54). Bundan olacak ki Osmanlılara, esas itibariyle tevarüs ettikleri tarihî mirası yeni şartlarda sürdürmenin dışında, İslâm kültür düşüncesine orijinal bir katkıda bulunmadıkları ve sadece şerh ve hâşiye niteliği taşıyan eserler kaleme aldıkları tarzında tenkitler⁴ yapılmıştır (Öz, M. 1999: 27-28; krş. Karlığa, B. 1999: 7/28; Akman, M. 2022b: 523).

Eş‘arî kelâm kitapları takip edilerek te’lif edilen ve Mâturîdî anlayışı yansıttığı gibi yer yer kişisel görüşleri de ihtiva eden Hayâlî’nin şerhi örnekliğinde Osmanlı medreselerindeki kelâmın, Eş‘arî kaynaklar üzerinden yürüyen

¹ Şerhler bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir. Genelde şerhlere dair yapılan açıklama, eleştiri ve ilave tarzı notlardan oluşan eserler hâşiye, hâşiyelere dair yazılan notlar ise ta'lik/ ta'likât diye adlandırılmıştır. Şerhler umumiyetle bir eserin bütününe açıklamak amacıyla kaleme alınır. Şensoy, S. 2010: 38/555.

² Genellikle muhtasar yazılmış meşhur bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan hâşiyeler, hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, ayet, hadis, şiir gibi hususlarla ilgili olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir. Ancak bu açıklamalar bazen metinden uzun olabilir. Şerh ise eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar için kullanılır. Bunlara hâşiye adı verilmesinin sebebi, şerh edilen eserin yüksek değeri karşısında ona yapılan eklerin sadece boşlukları doldurma kabilinden önemsiz ilaveler olduğu şeklindeki düşüncedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yoğun biçimde görülen hâşiyelerin bir özelliği de kelime veya cümleyi izaha "kavluhu" ifadesiyle başlanmasıdır. Topuzoğlu, T. R. 1997: 16/419-420.

³ Bir eserdeki ifade ve görüşlere yönelik tenkit, açıklama, ilâve, çıkarma ve tashih mahiyetinde sayfaların kenarlarına ya da alt kısımlarına eklenen notlar, demektir. Bilindiği kadarıyla “bir esere düşülen notlar” anlamında ta'lik kelimesini ilk kullanan âlim Ahfeş el-Evsat’dır (ö.215/830). Ancak daha sonraları çeşitli eserlere pek çok müellif ta'likât yazmıştır. Şensoy, S. 2010a: 39/508.

⁴ Hüseyin Aydın’ın ifadesiyle: Bid‘at’e karşı kültürün korunması görevini hem devlet hem halk üstlenmişti. Bu bir mukaddes vazife idi. Bu umumî murakabe altında ilim, düşünce ve düşünür güdümlü idi. Bu nedenle toplumda hür düşünür yetişip barınamıyordu. Oysa batı felsefesini ve ilmini yaratanlar hür düşünürlerdi. İslâm Medeniyetinin ilmi ve felsefi varlığını oluşturan ciddi kaynak kitaplar Osmanlı eğitim-öğretiminde asla tedavüle girmemiş, kütüphanelerde bir lüks olarak nadide nüshalar halinde durmuştur. Felsefeye en yakın bildiğimiz kelâm dersinde şerh-i akâid, âkide-i İcî ve Şerhul-Mevâkif dışına çıkılmamıştır. Aydın, H. 1992: 7-8.

bir tür Mâturîdî kelâmı olduğu, dahası Ehlisünnet kavramını ön plana çıkararak uzlaştırıcı bir anlayışı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Molla Hayâlî de dönemin anlayışı gereği revaçta olan Eş‘arî eserler üzerine çalışarak bu eserlere şerh ve hâşiyeler yazmıştır. O, Mâturîdî kelâm anlayışını, daha ziyade Mâturîdîler ile Eş‘arîlerin ihtilafı oldukları bölümleri ele alırken ortaya koymuştur (Elmalı, S. 2016: I, III, 4, 26).

KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Göründüğü kadarıyla Molla Hayâlî, Eş‘arî ve Mâturîdî mezheplerini kapsayacak şekilde Ehlisünnet kelâm vurgusu yaparak bunlar arasında uzlaştırıcı bir tavır sergiler. Söz konusu mezhepler arasındaki ihtilafları ya gidermeye çalışır ya da üzerinde durulmayacak konular olarak görür. Ancak bu yapılanın İslâm mezhepleri sahasında gelişen diğer ekolleri öteleyen bir anlayış olduğu ve Ehlisünnete mahsus bir taassubu ifade ettiği açıktır. Halbuki dinî, kelâmî ve özellikle akidevî konuları, belli bir ekolün ön kabulleriyle değerlendirmek yerine Müslümanlarca genel kabul görmüş kriterler ve *sübût ve delâleti kat‘î* naslar bağlamında çözümleyip şekillendirmek esas olmalıdır. Maalesef geçmiş ulemanın, genellikle siyasî vs. sebeplerle kendi çekişmeli ortamlarında şekillenmiş ilkelerini baz almak, ümmet birliğini zedeleyici bir süreç doğurmuş ve bunların birbirleri aleyhinde ahlâkî olmayan tutumlar sergileyerek muhaliflerinde karşılığı olmayan fikirler nispet ettikleri ve bu kurmaca nispetler üzerinden tavır tutum belirledikleri bilinmektedir. Bu karmaşa ve ihtilaf curcunasının önünün almanın, detay konularda kimsenin fırkalaşmaya ve bu suretle oluşan fırkaları dinamize etmeye yeltenmemekle mümkün olacağı izahtan varestedir. Elbette bu tespitin, mazide kalmış nesiller için bir yarar sağlamayacağı, aksine her dönemin müminlerinin bu perspektifle hareket etmelerinin önemini ortaya koyduğu malumdur (Akman, M. 2019: 179, 185, 191, 195-197).

Kaldı ki kimi konularda ihtilafın doğal olduğu, mühim olanın bu ihtilafı kavga konusu ve düşünsel ve yapısal farklılıkları dışlama vesilesi yapmamak olduğu açıktır. Nitekim Hayâlî’nin hâşiyesinde Teftâzânî’ye muhalif olduğu yerler de bulunmaktadır. Meselâ o, insanın fiillerinde özgür olup olmadığı tartışmasında, insanın fiillerinde Allah’ın kudretinin tesirinin nasıl olduğu meselesinde birçok İslâm mezhebinin farklı görüşlerini verirken, Eş‘arî görüşleri değil de İmamı’l-Harameyn el-Cüveynî’nin (ö.478/1085) “insan fiillerinde, kulun ve Allah’ın gücü birlikte etkilidir.”¹ şeklindeki görüşünü tercih etmektedir. Böylelikle Hayâlî, “üstadın mezhebinin de görüşü” şeklinde vererek Mâturîdî görüşe uygun olan Cüveynî’nin bu görüşünü tercih ederken, esasen kendisinin de hangi kelâm ekolüne mensup olduğunu göstermiş olmaktadır (Demirci, O. 2012: 441; krş. Hayâlî, Ş. A. 1306: 75-77; Elmalı, S. 2016: 68-71).

¹ Krş. “Cüveynî kulların fiillerinin biri Allah’a, diğeri kula ait olan iki kudretin birlikte etki yapmasıyla meydana geldiği şeklindeki görüşü reddeder. Bir tek fiilin iki kadirin kudretiyle meydana gelmesi imkânsızdır; çünkü bir olan iki kudrete bölünmez. Şu halde fiil sadece kulun kudretiyle meydana gelir; ancak kulda bu kudreti yaratan Allah’tır. Böylece kulun kudreti onun bir eseri olmayıp sadece sıfatıdır; bu sıfatla meydana gelen fiil hâdis kudret açısından kula, takdir ve yaratma açısından Allah’a nisbet edilir.” Dîb, A. M. 1993: 8/143.

Buna göre Osmanlı kelâm anlayışında -uzlaştırıcı bir anlayışla-, ortaya konan görüşlerin Eş'arî veya Mâturîdî fırkalarına ait olmasından ziyade Ehlisünnet mezhebinden olmasına daha önem verildiği görülmektedir. Nihayetinde Osmanlı düşünce geleneği; İbnü'l-Arabî'den (ö.638/1240) Meşşâî felsefeye, Hanefî usûlcülüğünden Fahreddin er-Râzî ekolüne kadar birçok anlayışın harmanlandığı bir yapıya sahiptir. Bu yapıda Ehlisünnet mezhep tarafgirliğinin yapıldığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bundan olacak ki Ehlisünnet üst mezhep anlayışı gereği Eş'arî metinlerin medreselerde okutulması yadırganmamış, bu eserler üzerine yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere ihtilafli konularda kısmen Mâturîdî görüşler de savunulmuştur. Mâturîdî kelâm eserleri yerine Eş'arî eserlerin ders kitabı olarak seçilmesi ise dönemin hâkim paradigmasının tezahürüdür. Felsefeleşmiş kelâmın en mükâmil eserleri Râzî ekolü eliyle ortaya konduğu için, Eş'arîlik'e nispetle felsefeden uzak duran Mâturîdî klasikleri Osmanlı uleması tarafından pek tercih edilmemiştir.

Medreselerde söz konusu geleneğe göre ders veren Hızır Bey, "Eş'arî eserler üzerinden yürüyen cılız Mâturîdî" anlayışın dışına çıkarak istisnâî şekilde tamamı Mâturîdî perspektif içeren bir eser olan *Kasîde-i Nûnîyye*'yi telif etmiştir. Her ne kadar ilk dönemlerde talebesi Hayâlî'nin haricinde eser üzerine çalışma yapılmamış olsa da Eş'arî kelâmının yoğun felsefî yapısının eleştirildiği ve Mâturîdî kelâmın yükselişe geçtiği XVII. yüzyıl sonrasında esere ilgi artmış; yazılan şerh sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu durum o dönemde felsefî Eş'arî kelâmının¹ eleştirilerek yerine Mâturîdî kelâmının terviç edildiğine dair yorumların somut bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu eser, Osmanlı'nın son dönemine kadar medreselerde yer alan bir damar tarafından Mâturîdî bir zihin inşa etme amacıyla okutulmuştur.

En meşhur eseri olan Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'i üzerine yazdığı hâşiye ile Osmanlı medreselerine damgasını vuran Hayâlî'nin *Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûnîyye* adlı eseri onun baştan sona hemen hemen bütün kelâm meselelerine yer verdiği önemli bir eserdir. Hızır Bey'in *Kasîdesi* üzerine yazılan diğer şerhlerde Hayâlî'nin ve şerhinin ilim dünyasında bıraktığı iz (Taşköprülüzâde, A. E. 2019: 164) açıkça görülmektedir. Bundan olacak ki Hızır Bey *Kasîde-i Nûnîyye* ile, talebesi Hayâlî de buna yazdığı şerhle Eş'arî eserlerin hâkim olduğu bir dönemde Mâturîdî kelâm anlayışını Ehlisünnet çatısı altında muhafaza ederek sonraki nesillerin istifade edeceği bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Öte yandan Dâvûd b. Muhammed el-Karsî; Hayâlî'nin eserinde felsefî tartışmalarla gereksiz yere sözü uzattığı ve kafa karıştırdığı kanaatini ifade etmiştir (Dâvûd-i Karsî. 1318: 70, 94). Bu eleştirilerin muhtemel sebebi değişen kelâm konseptidir. Zira Hayâlî, Eş'arî kelâm eserlerinin okutulduğu medreselerde ve bu tartışmaların olağan karşılandığı bir ilmî muhitte yetişmiştir. Dâvûd-i Karsî ise XVII. yy. sonrası kelâm anlayışının sadeleştiği ve

¹ Felsefî Eş'arîlik, Devvânî'ye kadar tasavvufa mesafeli iken, onunla birlikte İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd öğretisiyle sentezlenmiştir. Devvânî sonrası süreçte Horasan bölgesinin Safevîlerin Şiileştirme politikalarına maruz kalmasıyla felsefî Eş'arîlik darbe yemiştir, Eş'arîlik yönü törpülenen bir felsefî kelâm ise Şiiliğin güdümüne girmiştir. Felsefî kelâm Şiilik, spekülâtif süflük ve felsefe üçgeninde tesis edilmek istenen daha sonraki sentezlerin bir parçası haline gelmiştir. Kalaycı, M. 2013: 72.

bunun yanında Mâtürîdî kelâm vurgusunun arttığı¹ bir dönemde yaşamıştır (Elmalı, S. 2016: 26, 28-29; krş. Özervarlı, M. S. 2017: 37).

Bu bağlamda S. Elmalı'nın çalışmasında ulaştığı sonuçları da kullanarak devam edecek olursak Osmanlı kelâm anlayışının kurucu şahsiyetlerinden olan Hızır Bey'in *Kasîdei Nûnîyye*'si üzerine Molla Hayâlî'nin yazdığı şerh, döneminin kelâm anlayışını yansıtmaya açısından önemli bir eserdir. Medreselerde Eş'arî kelâm kitaplarının okutulduğu, bunlar üzerine şerh ve hâşiye yazıldığı bir dönemde Hızır Bey'in Mâtürîdî kelâmını esas alarak böyle bir Kasîde yazması, Molla Hayâlî'nin birkaç eksik konu dışında kelâmın bütün konularına değinen bu eseri şerh etmesi söz konusu dönemde Mâtürîdî bir eser üzerine yapılan bir şerh çalışmasının nasıl sonuç verdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Molla Hayâlî'nin aldığı eğitim gereği şerhini Eş'arî eserlerini merkeze alarak biçimlendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen Hayâlî'nin Mâtürîdî görüşleri ve kendi tercihlerini bu Eş'arî akış içerisinde serdettiği görülmektedir. Bununla birlikte Hayâlî'de Ehlisünnet vurgusunun ön planda olduğunu ve onun bu çatı altındaki fırkalar arasında uzlaştırmacı bir tavır takındığını söyleyebiliriz.

Eş'arîler ile Mâtürîdîlerin fikir ayrılığına düştükleri bazı konularda Hayâlî'nin tutumuna bakacak olursak;

- Mâtürîdiyye ile Eş'arîyye arasındaki Allah Teâlâ'nın kelâmının işitilip işitilemeyeceği tartışmasına Hayâlî girmemiştir. Bu durumun, onun bu konudaki tartışmayı önemsiz gördüğünün bir alameti olduğu kanaatindeyiz.
- Tekvin sıfatı tartışmasında Hayâlî, İmam Eş'arî'nin “tekvin mükevvenin aynısıdır” sözünün yanlış anlaşıldığını, onun tekvin sıfatını reddetmediğini iddia ederek tevil etmeye çalışmış, Mâtürîdîlerin konu hakkındaki delillerinden birini zayıf bularak eleştirmiştir. Bu durum onun bu konudaki fikir ayrılığını basit ve önemsiz gördüğünü göstermekle birlikte alt fırka taassubundan uzak bir tavır içinde olduğuna da işaret eder.
- Ru'yetullah konusunu delillendirirken aklî delillere mi yoksa naklî delillere mi dayanmak gerektiği hususunda Hayâlî, İmam Mâtürîdî'nin naklî delile dayanmanın efdal olduğu görüşünü savunur.
- Eş'arî'ler ile Mâtürîdîler arasındaki en önemli fikir ayrılıklarından biri olan kulların filleri konusunda Hayâlî, üstadın görüşü diyerek Ebû İshak el-İsferâyînî'nin (ö.418/1027) Allah'ın ve kulun kudretinin beraber aynı fiille alakalanması sebebiyle fiillerin iki kudretin toplamıyla gerçekleşeceği görüşü (krş. Bardak, A. 2020: 149-158) üzerinde durmuştur. Cebr-i mutavassıt olarak tanımladığı Eş'arî görüşü eleştirmiş, üstadın mezhebi olarak tanımladığı el-İsferâyînî'nin Mâtürîdî anlayışa benzeyen görüşünü tercih etmiştir.

¹ Günümüzde de bahis konusu vurgunun arttığı görülmektedir. Esasen Mâtürîdî kelâm anlayışı, Mu'tezileye benzeşen yönleri ve Mu'tezilenin de mihne hadisesindeki kötü uygulamaları ve bundan kaynaklı olumsuz imajları dolayısıyla üzerlerinde oluşan sosyal baskıdan (krş. Bedir, M. 2004: 21-22, 25-26, 30-32, 38-40, 42-43, 52, 54, 106, 109-112, 120-121, 124-125, 179, 196-199, 202, 205-207, 219, 247, 253) mütevellit süreç içerisinde geçirdiği değişimden bağımsız olarak özünde sağlıklı ilkeleri hâvî bir ekol olmakla beraber -ki bundan dolayı günümüzdeki bu vurgunun gerekli ve yararlı olduğunu, ehl-i hadisin kendilerinde icra ettiği söz konusu manipülasyonun bertaraf edilmesi icap ettiğini ifade etmek gerekmektedir.- yeniden canlandırılmaya çalışılan bugünkü bu vurgu, Mâtürîdîliğin üzerinde yoğunlaştığı paradigmadan çok, onun etnik yapısı ve önemli temsilcilerinin Türk olduğunun düşünülmesi cihetiyle olmaktadır. Bu ise Mâtürîdîliği, var olan ciddi bir şoven duygunun aparatı olarak kullanmak demektir. Değilse hem tasavvuf felsefesine sahip olmak ve hem de Ebu Hanife'nin savunduğu ilkeleri terveh etmek nasıl mümkün olsun.

- Bir diğler önemli fikir ayrılığı olan hüsün ve kubhun akılla mı yoksa şeriatla mı sabit olduğı meselesinde de müellif, bunun akılla bilinebileceğini iddia eden Mâturîdî görüşü savunmuştur.
- Teklifin şer'î mi yoksa aklî mi olduğı tartışmasında Hayâlî, tefekkür edecek kadar bir süreye sahip kimsenin akıyla iman etmeye güç yetirebileceğini, bununla yükümlü olduğunu savunarak Mâturîdî görüşü benimsediğini göstermiştir.

Görüldüğü üzere Hayâlî Eş'arîler ve Mâturîdîler arasındaki fikir ayrılıklarının olduğı önemli meselelerde ekseriyetle Mâturîdî görüşü tercih etmiş bazı ihtilafli konularda ise fikir ayrılığını önemsiz görüp üzerinde durmamıştır. Hayâlî'nin bu iki ekol arasındaki ihtilafli meselelerde takındığı tutum onun; Osmanlı dönemi kelâm anlayışının siyasetin, geleceğini üzerine kurgulayıp desteklediğı Ehlisünnet mezhebi çatısı altındaki fırkalar arasında uzlaştırmacı yönünü ortaya koyar niteliktedir.

HAYÂLÎ'NİN ESERLERİ

Genç yaşında vefat etmesine rağmen birçok ilim dalında eser veren Molla Hayâlî'nin daha çok kelâm üzerinde durduğunu ve en iddialı çalışmalarını da bu alanda verdiğini ancak fıkıh usulünü de ihmal etmediğini görüyoruz. Dinî ilimlerin temelini oluşturan ve asleyn denilen bu iki ilim sahasını ihmal etmemesi, onun ilim anlayışının bir tezahürüdür. Yazdığı eserler ise o dönemde yaşayan birçok ilim adamı gibi Hayâlî'nin de dinî ilimleri kendi algı anlayışı doğrultusunda itibar ettiğı sağlam temellere dayandırma isteğinin somut bir ifadesidir. Hayâlî'nin kelâm, usûl ve fıkıh, tefsir ile Arap dili ve edebiyatı hakkında kaleme aldığı veya ona nispet edilen eserler şunlardır:

Kelâm. 1. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. Akâidu'n-Nesefî üzerine Teftâzânî tarafından yapılan şerhe hâşiye olup Filibe müderrisliği sırasında kaleme alınmış ve ilim adamı kimliğiyle de temayüz eden Mahmud Paşa'ya sunulmuştur. Kitap ulemanın takdirine mazhar olmuş ve çok defa bir imtihan metni olarak kullanılmıştır. Hayâlî'nin Teftazânî'yi sadece şerh etmekle kalmayıp yeri geldiğinde eleştirdiğı bu hâşiye, yüzyıllarca medreselerde okutulmuştur. Pek çok yazma nüshası bulunan ve çeşitli tarihlerde basılan eser üzerine Kara Kemal, Bihiştî Ramazan Efendi, Siyâlkûtî (ö.1067/1657), İsmâil Gelenbevî (ö.1205/1791) ve Hâdimî başta olmak üzere birçok âlim tarafından çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Osmanlı medreselerinde en çok rağbet göreni Siyelkûtî'nin *Siyelkûtî ale'l-Hayâlî* isimli hâşiyesi olmuştur. Abdulhay el-Leknevî (ö.1304/1886), Hayâlî'nin *Şerhu'l-Akâid* hâşiyesinin veciz bir ibare ile yazıldığını ve ince manalar içerdiğini belirterek ondan çok istifade ettiğini, hâşiyenin zamanın ulemasının elinden düşürmediğı bir eser olduğunu söylemektedir (Leknevî, M. A. 1998/1418: 75-76).

Hayâlî'nin Osmanlı medreselerinde en tanınmış eseri¹ Teftâzânî'nin *Şerhul-Akâid*'ine yazdığı bu hâşiyesidir. Bu hâşiye özellikle Osmanlı medreselerinin son dönemlerinde en fazla okunan kelâm kitabı olmuştur (Demirci, O. 2012: 89, 131, 134, 155, 438-442). Diğler bir ifadeyle Hayâlî'nin *Şerhu'l-Akâid* üzerine yazdığı bu hâşiyesi (*Hâşiye ala*

¹ Tamamı hâşiye veya ta'lik tarzında olan diğler 13 eseri için bkz. Elmalı, S. 2016: 22-25.

Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye), Osmanlı medreselerinde *Şerhu'l-Akâid*'den sonra en fazla rağbet gören kelâm kitaplarından biri olmuş ve *Şerhu'l-Akâid*'le birlikte okutulmuştur. Nitekim *Kevâkib-i Seb'a*'ya göre birçok İslam ülkesinde meşhur olan bu hâşiye üzerine dört yüz, beş yüz kadar hâşiye yazılmıştır.¹

Hayâlî, hâşiyesinde daha çok Teftâzânî'nin ifadelerini açıklama yoluna giderken, genelde Mâturîdîlerin Eş'arîlerden farklı olan görüşlerine işaret etmekle yetinmiş, bu konuda tercihini belirtmediği gibi Mâturîdî görüşleri Eş'arî görüşlere karşı savunma gereği de duymamıştır. Bazen de “Mâturîdî” ifadesini kullanmaksızın “bazılarının kabul ettiği” şeklinde göndermelerde bulunmuştur (Demirci, O. 2012: 441).

Hayâlî'nin söz konusu hâşiyesi, kelâm kitapları hiyerarşisinde Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'inden daha yüksek seviyede, orta düzeyin ise en ileri aşamasında bir kelâm kitabı olarak kabul görmüştür. *Şerhu'l-Akâid*'le birlikte okutulan Hayâlî hâşiyesi (Bkz. Aydemir, Y. 2000: 70-71), yazıldığı tarihten itibaren medrese çevrelerinde yoğun ilgi görmüş ve hatta zeki öğrencilerin imtihan edildiği bir kelâm kitabı olarak kabul edilmiştir (Demirci, O. 2012: 442; Elmalı, S. 2016: 22). Yazıldığı dönemden itibaren Osmanlı medreselerinde sürekli okunan ve *Hayâlî hâşiyesi* olarak şöhret bulan muhalled eserin, Hayâlî tarafından Fatih'in meşhur veziri Mahmud Paşa'ya ithaf edilmesi, Fatih'in kırılmasına (Elmalı, S. 2016: 19) sebep olmuştur.

Hayâlî'nin Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'ine hâşiye yazarken, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makasid*'ini sıkça kullanması onun özellikle Teftâzânî'nin eserleriyle yoğun şekilde meşgul olduğunu göstermektedir (Demirci, O. 2012: 438).

Gerek Osmanlı klasik döneminde ve gerekse klasik dönem sonrası Osmanlı medreselerinde en yoğun biçimde okutulan *Şerhu'l-Akâid* üzerine oldukça fazla şerh ve hâşiye çalışması yapılmış, bu esere olan ilgiye paralel olarak bu şerh ve hâşiyelerin de başta Hayâlî'ninki olmak üzere bir kısmı medrese ders kitapları arasına girmiş ve *Şerhu'l-Akâid*'le birlikte onların da baskıları yapılmıştır. Bu şerh üzerine yapılan en önemli hâşiyeler, Osmanlı âlimleri tarafından yapılmış, özellikle Hayâlî hâşiyesi ayrı bir ilgiye mazhar olmuş, bu hâşiye üzerine de çokça hâşiye yazılmış dünyanın değişik bölgelerindeki medreselerde okutulmuştur (Demirci, O. 2013: 267; Demirci, O. 2012: 148, 438).

2. *Şerhu'l-Kasîdeti'n-nûnîyye*. Hocası Hızır Bey'in yazıp Sultan Fatih'e sunduğu manzum akâid risâlesi üzerine kaleme aldığı şerhtir. Kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eser ayrıca Dâvûd-i Karsî'nin şerhiyle birlikte basılmıştır (Dâvûd-i Karsî. 1318: 8-131). Kitap üzerine Âynezâde Mehmed Şemseddin Sirozî ve Mehmed Emîn el-Üsküdârî (ö.1149/1736) hâşiye yazmışlardır.

Eserin önemi *Kasîde-i Nûnîyye*'nin müellifi Hızır Bey'in talebesi tarafından yazılmış olmasından gelmektedir. Hoca talebe ilişkisi içerisinde eserde zikredilen konuların ele alınmış olma ihtimali yüksektir. Molla Hayâlî'nin yukarıda zikredilen ilim anlayışı ve seviyesi ile birlikte eser Hızır Bey'in çerçevesini çizdiği Mâturîdî esasları

¹ *Kevâkib-i Seb'a Risalesi* (2015). çev. Nasuhi Ünal Karaarslan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 76 (57/a).

şerh etmenin ötesine geçmiştir. Hayâlî, Mâturîdî kelâm anlayışını, Mâturîdîlerle Eş‘arîlerin ihtilafı oldukları bölümleri ele alırken ortaya koymaktadır. Hızır Bey’in Mâturîdî esaslara göre yazılmış böyle bir eseri olmasaydı Molla Hayâlî’nin de baştan sona Mâturîdî içerikli bir eseri veya şerhi olur muydu bilinmez. Ama bu şerh sayesinde Hayâlî’nin Mâturîdî görüşlerine derli toplu şekilde ulaşma fırsatı bulduğumuz bir hakikattir. Bu itibarla Fatih’i överek mukaddimesine son verdiği *Şerhu’l-Kasîdeti’n-Nûnîyye*, Hayâlî’nin Mâturîdî esaslara göre şerh ettiği yegâne eser sayılmaktadır.

3. *Hâşiye alâ Şerhi Tecrîdi’l-Akâid*. Nasîruddîn-i Tûsî’nin (ö.672/1274) *Tecrîdu’l-Akâid*’i üzerine Cürcânî tarafından yapılan şerhin ilk bölümüyle ilgili bir hâşiyedir.

4. *Hâşiye alâ Şerhi’l-Makasîd*. Teftâzânî’nin *Şerhu’l-Makasîd* adlı eserinin beşinci “maksad”ına yapılmış bir hâşiyedir. Hayâlî’nin bu hâşiyesine Kul Ahmed b. Muhammed Hızır (ö.950/1543) tarafından tekrar bir hâşiye yazılmıştır.

5. *Hâşiyetu Şerhi’l-Mevâkıf*. Cürcânî’nin, İcî’nin *el-Mevâkıf*’ına yazdığı şerhin ikinci “mevkıf”ının konusu olan *umûr-u âmme* hâşiyesidir.

6. *Hâşiye alâ Risâleti isbâti’l-vâcib*. Devvânî’nin *Risâle fî isbâti’l-vâcib*’ine (bkz. Akman, M. 2019a: 287-315) hâşiyedir.

Fıkıh. 1. *Hâşiye alâ Şerhi’l-Vikaye*. Burhânüşşerîa’nın (VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl), Merginânî’nin (ö.593/1197) el-Hidâye’sinden seçmelerle telif ettiği *el-Vikaye* üzerine Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes’ûd (ö.747/1346) tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir.

2. *Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari’l-Müntehâ*. İbnu’l-Hâcib’in (ö.646/1249) *Muhtasaru’l-Müntehâ* adlı eserine Adududdin el-İcî tarafından yapılan şerhe Cürcânî’nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesidir. "Hâşiyetu'l-Adud"a Cürcânî tarafından yazılan hâşiye üzerine yapılan çalışmada (Hâşiye ale’s-Şerif) Hayâlî, deliller konusunda, onun "ve's-sünnetu'l-mütevâretu ve'l-icmai" sözüne, "icmanın da aynı şekilde kat‘îliği sağlayacak bir kayıtlı takyid edilmesi evladır, zira her icma kesin hüccet değildir" diye bir açıklama yapmıştır.

3. *Hâşiyetu’t-Telvîh*. Sadruşşerîa’nın *Tenkihu’l-usûl*’üne yine kendisi tarafından *et-Tavzîh* adıyla yazılan şerhe Teftâzânî’nin *et-Telvîh* adıyla yaptığı hâşiyenin hâşiyesidir. Taşkoprizâde (ö.968/1561) "Kitabu't-Telvîh"i bizzat kendi hattıyla istinsah ettiğini ve bazı kelimelerine hâşiye yazdığını belirtmektedir (Taşkoprizâde, İ. A. E. 1395/1975: 87).

Tefsir. 1. *Müsveddâtu Hayâlî ale’l-Keşşâf*. Zemahşerî’nin tefsiriyle ilgili notlardan ibarettir.

2. *Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ: “Kale’l-meleu’llezîne...”*. Keşşâf ve Kadî Beyzâvî tefsiri üzerine notlardan oluşmaktadır. Müellif önsözde bu risâlede, adı geçen eserlerden A‘râf sûresini okuduktan sonra hatırına gelen hususları kaleme aldığını kaydetmektedir.

Hayâlî'nin **Arap dili ve edebiyatı** konusunda tespit edilebilen tek eseri *et-Talîkat ale'l-Mutavvel* olup eser, Sirâcuddîn Sekkâkî'nin (ö.626/1229) *Miftâhu'l-ulûm*'unun üçüncü bölümü için Hatîb el-Kazvînî (ö.739/1338) tarafından yazılan *et-Telhîs*'e Teftâzânî'nin yaptığı *el-Mutavvel* adlı geniş şerhin ta'likidir.

Öte yandan Kâtib Çelebi (ö.1067/1657) ile Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920) Hayâlî'ye *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adudiyye* adıyla bir eser nispet etmekte ve bunun İcî'nin *Akâid* risâlesine Cürçânî tarafından yapılan şerh üzerine hâşiye olduğunu kaydetmektedirler (Kâtib Çelebi. 1360/1941: 2/1144; Bağdatlı, İ. P. 1951: 1/132; Kehhâle, Ö. R. 1414/1993: 1/315). Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir risâlenin kenarında aynı mahiyette bir bilgi bulunmaktadır. Ancak bir sayfadan ibaret risâlenin, “şeyh” diye zikrettiği bir müellifin “kelâm-ı nefsi” hakkındaki bir cümlesine açıklık getirmeyi amaçladığı görülmektedir.

Hayâlî aynı zamanda birçok eser istinsah etmiş olup Kadî Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*'i ile Teftâzânî'ye ait *et-Telvîh* bunlardandır. Ayrıca müellif, bu kitaplara açıklayıcı notlar da eklemiştir (bkz. Kâtib Çelebi. 1360/1941: 1/347, 2/1144-1145, 1348, 1857; Bebek, A. 1998: 17/3-5; Zirikli, H. 1998: 1/262).

KAYNAKÇA

- Akman, M. (2017). *Celâleddin ed-Devvânî: Ahlâkî Siyâsî Felsefî Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akman, M. (2017a). *Celâleddin ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akman, M. (2017b). “Bihîştî Ramazan Efendi el-Vizevî ve Kelâmdaki Yeri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (X/51), 1181-1208.
- Akman, M. (2017c). “Vizeli Kelâmcı Bihîştî Ramazan Efendi ve Kelâmî Dünyası”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (III/2), 45-90.
- Akman, M. (2017d). *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Akman, M. (2019). “İtikadî Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri”. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (III/2), 169-204.
- Akman, M. (2019a). “Celâleddin ed-Devvânî Perspektifinden İsbât-ı Vâcib”. *İslam Düncesinde Ateizm Eleştirisi*, Ankara: Elis Yayınları, 287-318.
- Akman, M. (2022). “Kelâm'da Cem ve Tahkik (Şerh ve Hâşiye) Dönemi”. *International Asian Congress on Contemporary Sciences - VI*, May 27-29, 2022 Van-Türkiye, Full Texts Book, 508-521.
- Akman, M. (2022a). “İtikadî Mezhepler ve Fıkralar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfilik'in Yeri”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, 334-373.
- Akman, M. (2022b). “Osmanlı'da Kelâm İlminin Seyri”. *International Asian Congress on Contemporary Sciences - VI*, May 27-29, 2022 Van-Türkiye, Full Texts Book, 522-534.
- Akpınar, C. (1994). “Dâvûd-i Karsî”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9/29-32.
- Amâsî, İ. b. A. (2021). *Tercüme-i Şekaik-i Numâniyye* (Amâsî'nin (ö.998/1590?) Şekaik Tercümesi). Hrz. Gökhan Alp, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Atbaş, S. (2007). *Adudiddin el-İcî'nin Akâid Metni Üzerine Yapılan Şerh ve Hâşiyeler*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aydemir, Y. (2000). *Behîştî Dîvânı: Bihîştî, hayatı, şahsiyeti, eserleri ve divanının tenkidli metni*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Aydın, H. (1992). “Osmanlılarda Felsefî Düşünce”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, 4/4, Bursa, 1-8.
- Aydın, Ö. (2017.) *Başlangıçtan Günümüze Türk Kelâmcıları*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Azamat, N. (1988). “Abdürrahîm-i Rûmî”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1/293.
- Bağdatlı, İ. P. (1951). *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l- müellifîn ve âşâru'l-muşannifîn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat- İbnulemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, (Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-Arabi).
- Bardak, A. (2020). *Ebu İshâk el-İsferâyînî Hayatı ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Bebek, A. (1998). “Hayâlî”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17/3-5.
- Bedir, M. (2004). *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Bihîştî R. E. (1306). *Hâşiyetu'l-Bihîştî ale'l-Hayâlî*. Dersaâdet: Dâru't-tibâati'l-âmire.
- Bihîştî, R. b. M. (1308). *Hâşiyetu Bihîştî Alel-Hayâlî*, (Hayâlî, ala şerhi'l-akâid kenarında/ hamışinde). İstanbul: Matbaatu'l-Âmire. (Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Seyfettin Özege Salonu, Demirbaş no: 0103158, 108 sahife).
- Bulut, M. (2000). “İhve-i Selâse”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22/6-7.
- Bursalı M. T. [t.y.]. *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*. haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi.
- Cici, R. (1994). *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Çağlayan, H. (2016). “Sosyo-Kültürel Açından Kelâm ve Hadis İlimlerinde Epistemoloji”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, (V/1), 75-91.
- Dâvûd-i Karsî. (1318). *Şerhu'l-Kasîdeti'n-nûniyyeti't-tevhidiyye*, İstanbul: Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye: Matbaa-i Şirket-i Sahafiye. (Eserin başında: Hızır Bey (ö.863/1459), *Kasîdetu'n-nûniyye* (Cevahiru'l-akâid); ortada: Dâvûd b. Muhammed Karsî Rûmî Hanefî (ö.1169/1756), *Kasîdetu'n-nûniyye*; kenarda/hamışte: Şemseddin Ahmed b. Musa Hayâlî (ö.875/1470?), *Şerhu'l-Kasîdeti'n-nûniyye* bulunmaktadır. Not: 1. *Kasîdetu'n-nûniyye* metni ile şerhler arasında müelliflerin otobiyografileri bulunmaktadır. 2. Halil Efendizâde eseri bastırırken aslında bulunan 13. beytin Karsî'ye ait şerhini çıkarmıştır. *DİA*, 9/30).
- Demirci, O. (2012). *Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Demirci, O. (2013). “Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*, (XI/1), 253-269.
- Deniz, G. (2009). *Kelâm-Felsefe Tartışmaları (Tehâfütler Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Dîb, A. M. (1993). “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8/141-144.
- Elmalı, S. (2016). *Molla Hayâlî'nin Kelâmî Görüşleri (Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye Bağlamında)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Tekirdağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gölcük, Ş. (1998). *Kelâm Tarihi- Kişiler Görüşler Eserler*, 2. bsk., Konya: Esra Yayınları.
- Hayâlî, Ş. A. (1306). *Hâşîye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefîyye (Hayâlî ala şerhi'l-akâid)*, Kenarında: Ramazan b. Muhsin'in “Hâşiyetu'l-Bihîştî ale'l-Hayâlî” ile birlikte, Muslihiddin Mustafa el-Kestelî, Hâşiyetu'l-Kestelî ala Şerhi'l-Akâid içinde, (İSAM Kütüphanesi demirbaş no: 084467), Dersaâdet: Dâru't-tibâati'l-âmire,
- Hoca Sadeddin Efendi. (1979). *Tâcü't-Tevârih* (Hatime/Son Bölüm), Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbiş, F. (2015). “Ehl-i Hak Kimdir? Neseî Akâid Metni Üzerinden Gelişen Bir Tartışma”. *Denizli: Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (II/4), 177-184.
- İbnu'l-İmâd. (1413/1993). *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk.: Abdulkâdir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd, 1. Bsk., Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Kahraman, H. (2005). “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”. Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XIV/1), 89-110.
- Kahraman, H. (2005). “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”. Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XIV/1), 89-110.
- Arslan, İ. (2017). “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. Peygamber ve Mucize”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (10/50), 882- 903.
- Kalaycı, M. (2013). *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Karlığa, B. (1999). “Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu”. *Osmanlı (Düşünce)*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 7/28-37.
- Kâtib Çelebi. (1360/1941). *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, nşr. Kilisli Şerefeddin Yaltkaya- Kilisli Muallim Rifat, Ankara: Maarif Vekaleti, Marif Matbaası, (Beyrut: Daru İhyai'turasi'l-arabî).
- Kehhâle, Ö. R. (1414/1993). *Mu'cemu'l-Müellifîn: Terâcimu musannifî'l-kutubi'l-Arabiyye*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Kestelî, M. M. (1973). *Şerhu'l-Akâid Kestelî (Hâşiyetu'l-kestelî ala şerhi'l-Akâid)*, İstanbul: Salâh Bilici Kitâbevi.
- Köse, S. (1998). “Hocazâde Muslihuddin Efendi”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18/207-209.
- Leknevî, M. A. (1998/1418). *el-Fevaidu'l-behiyye fî teracimi'l-Hanefiyye; et-Ta'likatu's-seniyye ale'l-Fevaidi'l-behiyye; Tarabu'l-emasil bi-teracimi'l-efadil, göz.geç. Ahmed Za'bi*. Beyrut: Dâru'l-Erkam.
- Maviş, N. (2021). *Şia-İmamiyye'nin Bid'at Anlayışı Sünni Bid'at Anlayışı ile Teolojik Mukayese*, Ankara: Astana Yayınları.
- Melîbârî el-Hindî, A. N. A. (1429/2008). *Şerhu'l-Allame el-Hayâlî ala'n-Nûniyye lil-Mevla Hızır b. Celaleddin fî İlmi'l-Kelâm*, dirase ve tahkik, 1. Bsk., Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Öngören, R. (2003). *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları.

- Öngören, R. (2013). "Zeyniyye". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44/ 367-371.
- Öngören, R. (2013a). "Zeynüddin el-Hâfî". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44/375-377.
- Öz, M. (1999). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler". *İslâmî Araştırmalar*, (XII/1), 27-33.
- Öz, M. (2012). "Tûsî, Alâeddin". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41/432-433.
- Özerverli, M. S. (2017). "Osmanlı Döneminde Kelâm İlmi: Muhteva ve Yönelişler". *Osmanlı'da İlm-i Kelâm (Âlimler, Eserler, Meseleler)*, İstanbul: İSAR Vakfı, 3-51.
- Özmen, R. (2007). "Hanbeli Fıkıh Usulcülerinin Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları". *İslamî İlimler Dergisi*, (II/2), 29-53.
- Sâmi, Ş. (1308/1891). *Kâmûsu'l-Alâm*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sinanoglu, M. (2010). "Şerh (Kelâm)". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38/564-565.
- Soysal, M. F. (2014). *Ali Kuşçu'nun Şerhu Tecrîdi'l-Kelâm'ından Usûl-i Selâse Konularının Tahkiki ve İlâhiyât Meselelerinin Tahlili*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şensoy, S. (2010). "Şerh". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38/555-558.
- Şensoy, S. (2010a). "Ta'likât". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39/508-510.
- Şevkânî, M. (1427/2006). *el-Bedru't-Ṭâli' bi Mehasin min ba'di'l-karni's-sabi'*, thk. Muhammed Hasan Hallak, Beyrut, ts. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbnu Kesir.
- Taşköprizâde, İ. A. E. (1395/1975). *eş-Şekaiku'n-Numâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, yeliyhi el-akdu'l-manzum fi zikri efadili'r-rum, Beyrut: Daru kitabil-Arabiyye.
- Taşköprülüzâde, A. E. (2019). *eş-Şekaiku'n-Numâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, (Çeviri - Eleştirmeli Metin), 1. Bsk., Hrz./Çev. Muhammet Hekimoğlu, Editör: Derya Örs, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu.
- Teftâzânî, S. (2015). *Şerhu'l-Akâid/ Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, haz. Süleyman Uludağ, 7. bsk., İstanbul: Dergah Yayınları.
- Temîmî ed-Dârî, T. (1403/1983). *et-Tabakatu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 1. Bsk., Riyad: Daru Rufâî.
- Topaloğlu, B. (2014). *Kelâm İlmine Giriş*, İstanbul: Damla Yayınları.
- Topuzoğlu, T. R. (1997). "Hâşiye". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16/419-422.
- Yavuz, S. S. (2002). "Kesteli". Ankara: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25/314.
- Yavuz, Y. Ş. (2002). "Kelâm". Ankara: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25/196-203.
- Yurdağür, M. (2019). *Maveraünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelamcıları*, 2. Bsk., M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Zirikli, H. (1998). *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 13. Bsk., Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melâyin.

YOGADAKİ MEDİTASYON ÖRÜNTÜSÜNÜN RÂBITADAKİ İZLERİ

Doç. Dr. Mustafa AKMAN
Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0001-6675-1315

ÖZET

Hindistan'da ortaya çıkan ve dünyanın en yaygın meditasyon sistemlerinden biri olan yoga, rûhu, Zât-ı İlâhiye ile birleştirme amacına yönelik bir nefis terbiyesi ve tefekkürden ibaret dinsel bir Hind felsefesidir. Kadim tarihlerden beri mevcudiyeti bilinen yoga meditasyonunun uygulanışına bakıldığında, müridin mürşidle bağ kurması ve bu niyetle sergilediği ritüel anlamındaki râbita ile benzer yanlarının hemen fark edileceği açıktır. Merkezinde râbitanın bulunduğu Nakşbendiyye fırkasının iki yüzyıllık zaman diliminde önemli tarikatlarından biri haline geldiği Hindistan, doğal olarak sûfi ve Hindu mistik değerleri arasındaki mistik birlik hissinin en çok ifade edildiği yerdir. Nitekim Yogilerin olağanüstü faaliyetlerinin, ehl-i râbita ve Hint mistisizminin ise tasavvuf üzerindeki etkisi eskiden beri konuşula gelmiştir. Buradan bakınca râbitanın nihai sistematiğini oluşturan Hâlid el-Bağdâdî'nin, yoganın anavatanı Hindistan'da aldığı örtük/ gizemli eğitim de dikkate alındığında râbitanın bir anlamda yogadan farklı bir şey olmadığı, râbitanın ondan etkileşimle geliştirilmiş olduğu meydana çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle yoga ne ise râbita da özünde odur; keza nirvana ne ise fenâ fi'llah da odur. Tek farkın, bu kavramlara verilen -değişik kültürlerle ait- ayrı isimler ve telaffuz edilen lafızlar olduğu açıktır. Biz de bu bildirimizde yogadaki meditasyon örüntüsünün râbitadaki izleri ile bu vesileyle kaynağını, kelâm ilmi açısından incelemeye gayret edeceğiz. Bunu yaparken de öncelikle ilgili alanların klasik kaynaklarından ve peşinden güncel çalışmalardan istifade etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hindistan, Yoga, Tasavvuf, Râbita, Mürşd, Mürid.

TRACES OF THE MEDITATION PATTERN IN YOGA ON THE RABITA

ABSTRACT

Yoga, which emerged in India and is one of the most widespread meditation systems in the world, is a religious Indian philosophy consisting of self-cultivation and contemplation aimed at uniting the soul with the Divine Essence. When we look at the practice of yoga meditation, the existence of which has been known since ancient times, it is obvious that the disciple's bond with the master and similarities with the ritual meaning râbita exhibited with this intention will be immediately noticed. India, where the Naqshbandiyya sect, in which the rabita is located, has become one of the important sects in two centuries, is naturally the place where the feeling of mystical unity between Sufi and Hindu mystical values is most expressed. As a matter of fact, the effect of the extraordinary activities of the Yogis on the people of the Lord and the effect of Indian mysticism on Sufism has been talked about for a long time. From this point of view, considering the implicit/mysterious education that Khalid al-Baghdadi, who created the final systematic of the râbita, received in India, the homeland of yoga, it becomes clear that the râbita is not different from yoga in a sense, and that the râbit was developed through

interaction with it. In other words, negotiation is essentially what yoga is; Likewise, fenâ fi'llah is what nirvana is. It is clear that the only difference is the separate names given to these concepts - belonging to different cultures - and the pronounced words. In this paper, we will try to examine the traces of the meditation pattern in yoga and its source in terms of theology. While doing this, we will first benefit from the classical sources of the relevant fields and then from the current studies.

Key words: Kalam, India, Yoga, Sufism, Rabita, Murshd, Disciple.

GİRİŞ

Hindistan'da ortaya çıkan ve dünyanın en yaygın meditasyon sistemlerinden biri olan yoga (اليوغا/اليوجا), rûhu, Zât-ı İlâhiye ile birleştirme amacına yönelik bir nefis terbiyesi ve tefekkürden ibaret dinsel bir Hind felsefesidir (Güven, R. 1992: 45;). Nitekim yogayı kendilerine ihtisas alanı seçen uzmanlar, bu meditasyon sistemini; insanın, doğal olarak iradeye dayalı ve sınırlar üzerinde egemenlik kurmak suretiyle bilinçaltında vücuduna görevler yüklemek için yaptığı bedensel, rûhsal ve düşünsel alıştırmalardır ki bu sayede onun rûhu, kâinat olaylarını idare eden Yüce Rabb'in rûhu ile bütünleşmiş olmaktadır, diye tanımlamaktadırlar. Yapılan bu tanıma dikkat edilecek olursa yogadaki temel hedefin, Nirvana ideali olduğu ortaya çıkmaktadır (bkz. Bulan, J. 2017: 233, 236).

1. YOGA

Yoganın bir sistem olarak kurulduğu tarih tespit edilememekle beraber kadim tarihlerden beri mevcudiyeti bilinmektedir. Yoga, özellikle Hindistan'da Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi düşünce sistemlerine temel olmuş ve bu din mensuplarınınca geliştirilmiştir. Bu tefekkür metoduyla Hindular, Vişnu ve Şiva ile bağ kurmayı veya *mücerret mutlaka* bir olmayı yahut Nirvana'ya ulaşmayı¹ arzu etmiş, hidayet ve kurtuluşlarını bu teknikte görmüşlerdir (bkz. Palabıyık, M. H. 2006: 285-286; Günay, N. 2007/2: 56-58).

Buna göre yoganın genel anlamda Hint dinlerinin mistik felsefelerinden doğmuş bir meditasyon sistemi olduğunda kuşku yoktur. Hint dinleri ise Hintli insana özgü sınırsız hayâllerin çeşitli ürünleri olarak asırları aşan binlerce yıl birbirini izleyen egzotik düşüncelerden, dramatik olaylardan, nostaljik özelemlerden ve sonsuzluğu yakalamaya dayalı içsel arayışlardan oluşan mistik birikimlerdir. Vedacılığın bir evrimi olarak ortaya çıkan Brahmanizm'den, Budizm'e ve Patanjalizm'e kadar sayılamayacak kadar bitmez tükenmez efsaneler, destanlar, felsefeler, âyin ve tapınma şekillerinden, büyü, ritüel ve sembollerden oluşan bu birikim, yüzyıllardır Hintlilerin zihnini, psikolojisini ve gönül dünyasını olduğu kadar sosyal yaşamını da etkilemekte ve yönlendirmektedir.

¹ Tek gerçek olan Atman'ı anlayabilmek, onunla birleşmek, bütünleşmek için tek yol doğru bilgi ve doğru meditasyon yoga uygulamasından geçmektedir. Budacılığın amacı, yaşamın ıstıraplarından, acılarından kurtulup Nirvana'ya erişmektir. Bir yogi, yerli halkların dokuz gök tabakası şemasına uygun olarak içe dalınç (meditasyon) aşamaları geçirir. Aşama aşama yükselerek en üst tabakaya yani kurtuluş tabakasına erişir. Bu aynı zamanda simgesel kozmik tabakaları da geçmek demektir. Budacılıkta Nirvana'ya/ Kurtuluşa erişme aynı zamanda bu kozmik tabakalardan da kurtulma anlamına gelmektedir. Nirvana'nın anlamı ise "sönme"tir. Budacılıkta "sönme-sönüş" ile anlatılmak istenen tıpkı bir alevin söndürülmesi gibi insanın acılarının kaynağı olan isteklerin, tutkuların, doyumsuzluğun söndürülmesidir. Ruben, W. 2000: 139, 143, 145.

Daha çok zihinsel yoğunlaşma ve münzevilere¹ ait bir durumu ifade eden ve birey üzerinde hipnoz etkisi yaparak zihnin sükûnete kavuşmasını ve gizil güçlerin elde edilmesini sağlayan yoga, aynı zamanda pranayama² da sağlar. Bu ise böylece “dış dünyanın olumlu veya olumsuz etkilerine karşı hislerin duyarsızlaştırılması süreci/basamağı” diye tanımlanan *Pratyahara*’ya ulaştırır ve böylelikle his duyarsızlaştırmasına kadar gider. Bu duruma gelen birey; şehvet, nefret, öfke, hiddet, korku gibi iç faktörler kadar sıcak, soğuk, kalabalık ve yalnızlık gibi dış faktörlerin yol açtığı etkilere karşı da duyarsızlaşır. Bu ise zihnin dış dünyanın etkilerinden kurtularak uzun süre belli bir konuya odaklanması ve son olarak obje-süje ayırımının son bulduğu derin bir tefekkür hali demektir.³

Yoganın asıl kaynağı, Hintli bir Budist rahip olan Patanjali'nin yazdığı *Sutralar*’dır. Başka bir ifadeyle tafsilatlı felsefî izahı, kadîm zamanlarda yazılan *Sutralar*’da yer alan yoga, aynı zamanda Hindistan’ın altı felsefî sisteminden birini teşkil etmektedir. *Sutra* ifadesi, Sanskritçedir ve terim olarak Arapçadaki âyet sözcüğünün karşılığıdır. Buna göre âyetler anlamına gelen sutralar, Budha Dini'nin sekiz kural halindeki temel doğmalarını oluşturmaktadır. Bunlar: a- ahlâkî yasalar b- inançlar c- ibadetin yapılışı sırasındaki duruş şekli d- solunum (nefes) kontrolü e- zihinsel hazırlık (dikkatin toparlanması) f- vecd hâli (konsantrasyon) g- dikkatin belli bir noktada yoğunlaştırılması h- maddî varlığın (egonun) ötesindeki öz benliği yakalama.

Hindu mistik filozof Patanjali'nin kitabında kurtuluş için şu üç yolun bulunduğu zikredilmiştir. Birincisi, duyuların ilgisini tedricî biçimde dış dünyadan uzaklaştırıp derûnî olana yöneltme ve sonuçta, onların sadece Tanrı ile meşgul olmalarını sağlama metodu olarak *Amel Yolu*’dur (Kriyâ Yoga). Bu, hayatı idame ettirmeye yetecek olanların dışındaki şeyleri arzulamayan kimselerin yoludur. İkincisi, varlıkların değişen doğasında ve geçici suretlerindeki ayıp ve kusurlarını bilmeye dayanan *Bilgi Yolu*’dur. Üçüncüsü ise Kriya-yoga ve jnana-yoga ile yakın ilişkisi olan Tanrı’ya samimi bağlılık olarak *İhlas Yolu*’dur (Bhakti Yoga). Zira buna göre Tanrı, ancak kendisine gösterilen sadakat sayesinde bireyin kurtuluşa ulaşmasına yardımcı olarak yükselmesini sağlayacak ve onun iyi bir bedende yeniden doğmasını temin edecektir (Beyruni, Ebu R. M. 2012: 107, 109; Yitik, A. İ. 2015: 1/647-648; Arslan, H. 2015: 1/690-692).

Yoga-sutra’da açıklanan ve Samkhya felsefesine dayandırılan yoga uygulamaları, sekiz basamaktan oluşmaktadır. Bunlardan ilk ikisi hazırlık basamakları kabul edilen *yama* ve *niyamadır*. Üçüncü sırada beden

¹ “En büyük gaye, Brahma’ya kavuşmak ve onunla birleşmek suretiyle kurtuluşa ermektir. Brahma ve atmanın birleşmesi demek olan bu mükemmel duruma inziva yoluyla ve yoga uygulamasıyla ulaşılır... Hindistan’da Vedalar öncesi münzevilerince (sramana) uygulanan yoga, münzevi bir hayat benimseme eğiliminde olan Brahmanlar’ca kolayca kabul edilmiştir. Özellikle sonraki Brahmanizm’de yoga, evrensel ruh Brahma ile öznel ruh olan atmanın pratikteki birleşmesi olarak düşünülmüş ve yoga yapanlar (yogiler) birer aziz ve velî olarak görülmüştür.” Tümer, G. 1992: 6/329, 331.

² Zikir esnasında nefes alıp verme tekniklerini içeren “Pranayama (Nefes Kontrolü), İslam Tasavvufuna *Zikr* olarak geçmiştir.” Güven, R. 1992: 48, 74-83; ayrıca bkz. Ernst, C. W. 2014: 121-122. (Yoga meditasyonu ile râbita ritüeli arasındaki organik ilişkiyi ortaya koyan en güçlü kanıt Nefes Kontrolü’dür.)

³ Yogadaki bu hedefin râbitadaki fenâ fi’llâh (haşa! Allah ile bütünleşme) ile ilişkisi için bkz. Akman, M. 2017: 655-656; Aydın, F. 2000: 56, 123, 199, 220-221, 224-225, 229-230, 257-274, 287-288; krş. Yitik, A. İ. 2013: 43/558-559; Taşpınar, K. 2010: 129-131, 140.

kontrol altına alınmasına yönelik *asanalar* (rahat ve kolay oturuş biçimleri¹) gelmektedir. Zihnin sükunete erişmesi ve gizil güçlerin elde edilmesi konusunda faydalı ve etkin bir egzersiz olarak görülen *pranayama* (nefes alıp-vermeyi kontrol etmek) dördüncü basamaktır ki burada nefes alıp-vermeyi düzenlemenin birey üzerinde hipnoz etkisi yaptığı iddia edilmekte ve yanı sıra fiziksel bakımdan zayıf kimseler için nefes egzersizlerinin tehlikeli olduğu ve bundan ötürü gizli olması telkin edilmektedir. Her tür dış etkiye karşı hislerin duyarsızlaştırılması süreci diye de tanımlanan *pratyahara*, yoga sistemindeki beşinci basamaktır. Aslında bu basamaktaki uygulamalar bireyi, şehvet, nefret, öfke, hiddet, korku gibi psikolojik faktörler kadar sıcak, soğuk, kalabalık veya yalnızlık gibi dış faktörlerin de yol açtığı etkilere karşı hissizleştirme amacına yönelik egzersizlerdir. Mantraların da yoğun kullanıldığı bu basamak aynı zamanda derin düşünceye hazırlık veya başlangıç basamağı kabul edilmektedir. Zihnin belli bir noktaya odaklanması veya derin düşünmeye giriş eşiği diyebileceğimiz *dharana*, yoga sistemindeki altıncı basamaktır. Bundan sonra, buraya kadar zikredilen uygulamaların ortaya çıkaracağı zorunlu sonuç diye tanımlayabileceğimiz *dhyana*² (zihnin dış dünyanın etkilerinden kurtularak uzun süre belli bir konuya odaklanması) ve nihayet, obje-süje ayrımının son bulunduğu en derin tefekkür hali diye tanımlanan *samadhi* gelir. Patanjali'ye göre bu tarz icra edilen yoga³ insanın fiziksel ve psikolojik özelliklerini kontrol altına almak suretiyle mükemmele ulaşma gayretidir (Yitik, A. İ. 2015: 1/647-648; Mohapatra, A. R. 2002: 199-200; Güven, R. 1992: 47-49).

Henry Steel Olcott'un (1832-1907) Kateşizm'inde (Budist İlmihali) de geçen ve yüksek bilinç halini gösteren ve ayrıca okült (gizemli/ bâtinî) güçler içeren *Samadhi* terimine baktığımızda onun da Nirvana'ya mümasil bir hedef kavram olduğunu görmekteyiz. Nitekim yoga uygulamasının en yüksek bilinç ve konsantrasyon/yoğunlaşma düzeyi olan *Samadhi*'ye ulaşan kişi durugörü ve telepati gibi parapsikolojik güçler elde etmektedir.⁴

Derin meditasyon halinde duyu kontrolü ve zihnî sükûnet ve dönüşümü vurgulayan "teskin edici"⁵ manasındaki *Samadhi*, MÖ II. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Patanjali tarafından ortaya konulan ve *kelimat-ı semaniye* de denilebilecek "sekiz aşamalı yoga" sisteminde -yukarıda da belirttiğimiz gibi- sekizinci ve son mertebe

¹ Budacı Yoga'nın, varmak istediği amaca göre değişen birçok türleri vardı. Bu amaçlardan birisi kurtuluşa, aydınlanmaya erişmekti. Bunun için de belirli bir oturuş biçiminde meditasyon yapılırdı. Ruben, W. 2000: 109.

² Hint dinlerinde meditasyonun karşılığında genelde yoga tabiri kullanılsa da Budizm'de yoga yerine cana (jhana, dhyana) tabiri kullanılır ve bazı Budist ekollerince yegâne ibadet biçimi olarak algılanır. Budist yoga, Hinduizm'deki uygulama ile hemen hemen aynıdır. Ancak Hinduizm'de yoganın amacında yaratıcıya ulaşmak varken Budizm'de yönelim sadece kişinin kendisinedir. Bir anlamda kişi, kendisindeki potansiyel tanrısallığı ortaya çıkarmaya çalışır. Derin, S. 2016: 37, 114.

³ Patanja, yogaya dair temrinleri "uzuv" adı verilen sekiz kategoride ifade etmiştir. Bu aşamalar; 1- Yama: kontrol edilmesi gereken özellikler veya uyulması gereken ahlâkî kurallar (kısıtlamalar), 2- Niyama: geliştirilmesi ve eğitilmesi gereken hasletler (kurallar), 3- Asana: fizikî duruşlar (oturuş pozisyonları), 4- Pranayama: nefes tutma egzersizleri (nefes kontrolü, ritimli teneffüs), 5- Pratyahara: duyuları dış nesnelere egemenliğinden kurtarmak (duyuların geri çekilmesi), 6- Dharana: konsantrasyon (tek noktaya odaklanmak), 7- Dhyana: Yoga meditasyonu veya derin tefekkür 8- Samadhi: nihâî aydınlanma hâli (vecd/cezbe adı verilen en üst bilinç hâli). Bu son aşamayı Eliade "Enstaz" olarak tercüme etmiştir. Ernst, C. W. 2019: 132; Arslan, H. 2013: 332, 329-376.

⁴ Budizm ve Hinduizm düşüncelerinde *Samadhi* hakkında geniş bilgi için bkz. Arslan, H. 2015: 1/676, 686, 690-691, 695-696, 699-700, 706, 713; Yitik, A. İ. 2015: 1/645-648.

⁵ Zihni sakinleştirme işlemine "teskin edici" manasındaki *Samadhi* adı verilirken, sakinleşmiş bir zihinle eşyanın gerçek mahiyetini kavramaya da "sezgisel meditasyon" anlamında *vipassana* denilir. Arslan, H. 2015: 1/706.

sayılmaktadır.¹ Bilgiden ziyade bir hal olan Samadhi'de bilinç, varlığı doğrudan ve bütünsel olarak kavrar. Hemen hemen bütün Hindî ekollerin aydınlanmaya ulaşmanın yegâne vasıtası saydıkları meditasyon ve trans/vecd veya cezbe hali olan Samadhi'ye ulaşan yogi veya yogini (kadın yogi), kendi özünün içine dalar ve Kaivalya (mutlak tecrit/izolasyon) denilen bir boyuta erer. İlgili metinlerde en çok ele alınan konulardan ve sekiz dilimli yolun son basamağı olan Samadhi, rûhun maddenin boyunduruğundan kurtulmasını sağlar ve dolayısıyla Samadhi'ye eren yoginin hayattayken kurtuluşa erdiği kabul edilir.² Özeldense Samatha/Samadhi, Budizm'in en önemli pratiği olan meditasyonun son ve en mühim adımı olarak görülür. Bu anlamda yoga felsefesinden pek farkı olmayan Samadhi bir yandan Budizm'in sekiz dilimli³ yolunun son basamağını teşkil ederken diğer yandan Budizm açısından nihaî hedef olan Nirvana'nın ön koşulunu oluşturur⁴ (Gül, A. 2019: 520; Elhade, M. 2003: 73-80).

2. YOGİLERİN SÛFİLERE ETKİSİ

Saray vakayinamelerinden ve seyyah kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen muhtevadaki yoga ve onun uygulayıcıları yogilerin sergilediği olağanüstü faaliyetler birçok Müslümanı etkilemiş⁵ bulunmaktaydı (Derin, S. 2016: 4). Müslümanların yogaya ilgisinin, felsefî bilgi arayışından spiritüel uygulamalar ihraz etmeye ya da bâtnî bilgi arzusuna kadar geniş bir motivasyon tabanının olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu ilgiyle Hint münzeviliği, Müslüman *fakir* ya da *derviş* modeli içinde erimiş durumdadır. Öyle ki bu münzeviler; resimli Moğol tarihçelerinde, Sanskritçe metinlerin Farsça tercümelerinde ve sadece resimlerden müteşekkil albüm kitaplarda sıklıkla Müslüman fakir ya da derviş şeklinde tezahür etmektedirler (Ernst, C. W. 2014: 119).

¹ Sekizinci ya da son disiplin olan Samadhi, yoganın nihaî amacıdır. Samadhi iyi konumlanmış bir bilinç üstü, bir mistik düzeydir. O, rûh ve Tanrı ile olan tam birlik durumudur; sürekli derin bir yoğunluk olarak ortaya çıkan mistik bir haldir. Bu sekiz disiplin (yoganga) en üst amacı yakalama araçlarıdır. Mohapatra, A. R. 2002: 200. Ayrıca bkz. Mohapatra, A. R. 2003: 174-175.

² Hindu, Budist, Cayna yogasındaki özne ile nesne arasındaki mesafenin ortadan kalktığı üst düzey zihinsel hallerden birisini, bilincin belli bir odağa tam olarak yoğunlaşmasını, o noktada emilmesini ifade eden Samadhi, *Enstaz* sözcüğü ile de karşılanır. *Enstaz* veya Samadhi meditasyonun kendisinden ziyade meditasyonun sonucu olan bir hâldir. Sanskritçe bir sözcük olan Samadhi birlik, bütünlük; içinde eriyip yok olma, zihnin mutlak yoğunlaşması; birleşme anlamlarına gelir. Bu terim Batı dillerine genellikle "yoğunlaşma" diye çevrilir. Elhade, M. 2013: 111 (dipnot).

³ Diğer Hint felsefeleri gibi, rûhsal içerikli yoga felsefesi de insanın; Tanrı ile olan paylaşımı aracılığıyla, mutlak mutluluğunu amaçlar. Tanrı bilincine ilişkin mistisizm, insan gelişiminin zirvesidir. Yoganın genel metotları, sıradan beşerî durumlardan son birliğe ulaştırıcı pek çok adımı içeren, ard arda dizili sekiz adet buyruk aşamasından oluşur. Mohapatra, A. R. 2002: 199, 202; Röhrborn, K. 2015: 156-157.

⁴ Hindolog Walter Rubin'e (1899-1982) göre gerek Hindistan'da gerek İslam tasavvufunda (veya Mithra dininin tesiri ile Hristiyanlıkta) eski sihri Şamanlık yüksek bir din halinde tekâmül etmiş bulunuyor. Son 1000 yılın din yapısında Şamanlık böylece hakiki bir yardımcı rolü oynar. Bu bakımdan ona beşer tekâmülünün pek önemli bir bahsi gözü ile bakmak lazımdır. Zira Budistlerin icra ettikleri yogada Şamanlık tesiri en büyük bir varlık halinde kendisini gösterir. En son tabakaya ermiş olan bir Yogi derin bir istiğraka dalar, kendinden geçer, şuurun bağlarından kendini azat etmiş olur. Hint Yogisi, yoga yaparken kendinden geçer ve vecdde gelir. Böylece sekiz tabakaya galebe çalmak şekli ile bu maniaları aşip yükselmeyi başaran Yogi, kendisini bütün hislerinden ve şuurundan kurtarır. Bütün düşünce sahaları biter, nihayet mutlak bir sükunete, yani Nirvana'ya erişir. Müslüman dervişlerden yogileri ayıran bazı noktalar vardır: Yogiler, dervişler gibi toplu olarak, müzikle, dans ve içki ile *değil*, merasimlerini yalnız başlarına ve ücra köşelerde vecdde gelerek yaparlar. Rubin, W. 1980: 31, 34-35, 37. Budacı yoganın kökeni ilkel Şamanizm'e kadar inmektedir. Ruben, W. 2000: 121, 140, 164.

⁵ Cebecioğlu, sûfiler tebliğ sırasında, yogilerle temas kurmuş ve bazen yogilerle keramet yarışmaları da yapmış ve bu tür tabiatüstü yarışmalarda sûfilerin galip gelmesi sonucu, o bölge kısmen veya toptan İslam'a girmiştir, dese de bu tespit hem ihtida hikayelerinin problematik tarafını hem de temas şemasını göstermesi açısından önemlidir. bkz. Cebecioğlu, E. 1992: 161, 168.

Bu açıdan Hint-Sûfi metinleri, tasavvuf ile Hindu mistisizminin birbiri üzerindeki tesirlerini¹ görebilmek açısından önemli birer kaynaktır. Nitekim tasavvuf alanında yazılmış ilk Hintçe eserlerden ve Hint-Sûfi metinleri içerisinde² önemli bir konuma sahip olan Kutuban Sühreverdi'nin³ *Mirigavati*'sinde; Hindu inanç ve kültürüyle doğrudan ilişkili vasuki, yudhiştira, hari, ravana, indra, kali, sita, hanuman, rudra, sarasvati, adharma, kali yuga, yogi, rasa, bhava, bhakti, om, sati, ekomkara, nama ve rupa gibi dinî kavram ve mitolojik anlatımlara genişçe yer verilmiştir. Kutuban, bireyin kendi özünü idrak etme ve ilahî aşka ulaşma evrelerini anlatırken zaman zaman yoga felsefesine ve terminolojisine müracaat etmiş; yoga geleneğinin bir takım sembolik anlatımlarından istifade etmiştir. Kutuban'ın taraftar kazanma ve alan hâkimiyeti kurma çabasıyla⁴ Hint kökenli unsurlara müracaat etmesi, tasavvufî düşüncelerinin kabul göreceği bir zemin oluşturma ve daha geniş kesimlere ulaştırma gayesiyle de olsa -zira o dönemde sûfiler ile yogiler arasında dinî ve felsefî düşüncelerin aktarımı hususunda çetin bir mücadele söz konusu idi- ve Hindu inanç ve kültürüne ait unsurlar, sûfliğe uygun İslamî bir kılıfa sokularak aktarılmış olsa da bu durum Hint-Sûfi metinleri kaleme alan müelliflerin içinde yaşadıkları toplumun dinî ve kültürel yapısından etkilendikleri gerçeğini değiştirmez.⁵ Nitekim Kutuban'ın eserini kompoze ederken Hint kökenli bazı dinî akımlardan da etkilendiği görülmektedir. İki gelenek arasındaki bu yakınlaşma, dinî alanda

¹ Gazan Han (ö.703/1304), Kübrevî Şeyhi Sa'deddin İbrahim Hamuye (ö.671/1272?) aracılığıyla Budizm'i terk etmiş, İslam'a geçmiştir. Öyle gözükse de aslında Moğol geleneklerine saygısına ve Budist kültürün koruyucusu olmasına rağmen Gazan Han sadece İslam'ı seçmekle kalmamış, tasavvufu da benimsemiştir. Melville'e göre bu dönüşüm, Moğollar arasında Şamanizm ile tasavvuf arasındaki fikir ve eylem benzerliğinden dolayı Ortodoks İslam'dan ziyade tasavvufa karşı bir eğilim olduğunu göstermektedir. Feryameneş, M. 2020: 495, 498-499. Türkler arasında İslam'ın benimsenmesinde tasavvuf etkin bir rol oynar. İslamiyet'i kabul eden Türkler, daha önceki dinlerden de bazı inanç ve uygulamaları yeni dinin içinde eriterek yaşatmaya devam eder. Türk tasavvufundaki velîliğin, Şamanizm, Zerdüştlük, Budizm gibi din ve inançlardan da izler taşıyan eklektik bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır. Derin, S. 2017: 48-49, 59; Köprülüzade, M. F. 1996: 2-3.

² Hint-Sûfi metin geleneği içinde günümüze kadar ulaşmış en erken tarihli çalışma, 1379 yılında Mevlana Davud tarafından kaleme alınan *Çandayan* adlı eserdir. Sultan Firuz Şah Tuğluk (ö.790/1388) zamanında yaşayan Davud'un, Hindistan'da Çiştîye tarikatının önde gelen şeyhlerinden Nizamuddin Evliya'nın (ö.725/1325) halefi olan Şeyh Zeyneddin Çiştî'nin talebesi olduğu bilinmektedir. Bu açıdan söz konusu eserinde Çiştî tarikatı ile Hint kökenli bazı dinî akımların tarihi etkileşiminin izlerini görmek mümkündür. Davud'un bu tür yerel halk hikâyelerini ustalıkla kullanması ve tasavvufî düşüncelerini aktarırken İslamî öğelerin yanı sıra Hint kültürüne ait unsurlardan da yararlanması, Hint literatüründe yeni bir türün ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. *Seyyid Manchan Racciri*'nin 1545 yılında kompoze ettiği *Madhumalati* adlı eser ise erken dönem Hint-Sûfi metin geleneğinin son halkasını oluşturmuştur. Onun yaşadığı dönemde Bihar ve civarında Şettârî tarikatı etkili olduğundan Manchan da bu tarikatın önde gelen şeyhlerinden Muhammed Gavs'ın müridi olmuştur. Kutlutürk, C. 2018: 40-42.

³ Kutuban Sühreverdi'nin, Bengal'de hüküm süren Hüseyinşâhîler hânedanının kurucusu Hüseyin Şah (ö.925/1519) döneminde yaşadığı ve hem Sühreverdiyye hem de Çiştîye ekolüne yakın olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufî düşüncelerine yer verdiği *Mirigavati* adlı eserini 1503 yılında tamamlamıştır. Kutuban, Hindistan'da tasavvufî düşüncenin yayılmasına öncülük etmiş önemli sûfilerdendir. Yazdığı eserlerden onun tasavvuf alanında derin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kutlutürk, C. 2016: 628; Kutlutürk, C. 2018: 41.

⁴ İslam'ın yayılmasında (futuhatta); derviş ve sûfilerin, "keşfet-fethet" edasıyla öncü birlikler halinde gittikleri ülkelerin dillerini öğrenerek orada sergiledikleri faaliyetler için bkz. Akman, M. 2023: 39-40; Cebecioğlu, E. 1992: 160-161, 163, 165, 168, 175.

⁵ Hint-Sufî metinlerinin ortak özelliklerinden biri de içinde buldukları toplumun inanç ve kültür birikiminden izler taşıması, Hint kökenli bazı akımların dinî ve felsefî görüşlerinden yararlanmasıdır. Bu metinlerde Hindulara özgü dinî kavramlar, halk hikâyeleri, toplum nezdinde öne çıkan tarihi ve mitolojik şahsiyetler zaman zaman kullanılır. Hindu inanç ve kültürüne ait unsurlar, sûfilerin kendi düşüncelerine uygun olarak yeniden ele alınır ve bu şekilde İslamî bir kılıfa sokularak aktarılır. Bu durum belli bir tasavvufî çizgiden gelen müelliflerin dinî görüşlerini Hindu toplumuna aktarma çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Asıl amaç bu olsa da sûfilerin içinde yaşadıkları toplumun dinî ve kültürel yapısından zaman zaman etkilendikleri de vakıadır. Kutlutürk, C. 2018: 44.

birtakım etkileşimlerin yaşanmasına da sebebiyet vermiştir. Bu etkileşimin izleri ritüel boyutta olduğu kadar yazılı kültürde de kendini göstermiştir (Kutlutürk, C. 2016: 628, 632, 639-641. Ayrıca bkz. Cebecioğlu, E. 1992: 163).

Öte yandan Müslüman seyyahların yogilere karşı takındığı tavırlarda İslamî önyargılar belli bir etkiye sahip olsa da yogilerin celp ettiği dikkat, hiç şüphesiz ki kısmen meşhur gizemli güçleriyle alakalıydı. Hintli-Müslüman tarih metinlerindeki ve seyahat kayıtlarındaki değerlendirmelere ilişkin küçük bir tetkik; kuzey Hindistan'da genel olarak "cogi" diye telaffuz edilen Nath/Kanphata (yarık kulak) yogilerinin, Güney Asya Müslüman 'âleminde' kabul görmüş bir konum işgal ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda ortaya çıkmaktadır ki birçok güçlü Müslüman hükümdar, faydalı buldukları belli başlı yoga uygulamalarına nispeten aşına olmuşlardı. Esasen yoga olgusunun en bilgili Müslüman gözlemcilerinin, sultanlar olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin, söz konusu kralların bâtinî (esoteric) spiritüalliteye özellikle ilgi duymalarından değil de yogilerin gizemli güçlerini kendi siyasî emellerini takviye edici payanda olarak görmelerinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Dahası bu aşinalık, *Bengisu Havuzunun* farklı versiyonlarının Arapça ve Farsça tercüme yoluyla yoganın, metin düzeyinde de olsa İslam dünyasına kültürler-arası anlamda intikal eme sürecine paralellik arz etmekteydi. Bundan olacak ki yogilerden tedrisat gören Müslümanlar olabiliyor ve bunlar bu yolla günlerce yiyip içmemek, geleceği tahmin amaçlı nefes kontrolü sanatında maharetli olağanüstülükler sergileyebiliyorlardı (Ernst, C. W. 2016: 339-341, 343, 347-348, 356).

Carl W. Ernst ve Mırcea Eliade'nin, Louis Massignon'a (1883-1962) da atıfla belirttikleri gibi sûfilerin seyrüsülük ve yogilerin meditasyon usulleri arasında birçok benzerlikler vardır. Bu benzerliklere ilk defa şahitlik eden nesil; iki usulün de temelde Hindistan menşeli olduğunu ve daha sonra İslam ülkelerine yayıldığını¹ düşünmüştür. Bu iki usulün psikofizyolojileri arasındaki benzerlikler (tasavvuftaki letâif ile yogadaki çakralar),² kültürel yayılma (cultural diffusion) kavramına yapılan vurguyu kuvvetlendirmiş ve tasavvufun kaynağının dış menşeli olduğu yorumuna götürmüştür. Haddizatında tasavvufî zühdün kökeninin Hint dinlerine dayandığına dair tarihî bir kanıt bulunmamaktadır (Ernst, C. W. 2019: 133; Eliade, M. 2013: 95). Bu konuda bir insanlık realitesi olan *kültürel yayılma* gerçeğine bağlanarak, siyasî bir muhalefet hareketi olarak Müslümanlar arasında ortaya çıkan tasavvufu (ilk halindeki ismiyle zühdü) yabancı bir kaynağa dayandırmak bizce de abesle iştigal gibidir. Ne var ki bu hakikat, ilerleyen dönemde sistemleşerek gelişip yayılan tasavvufun komşu kültürlerden az çok etkilenmediği³ anlamına

¹ Yoga zamanla, değişik adlarla Hindistan sınırlarını aşarak çeşitli ülkelere yayılmıştır. İlk olarak 13. asır ile 18. asır arasında yaşayan Hint sûfiler aracılığıyla Doğu'dan Batı'ya gelen yoga, 19. asırda Avrupa'nın her tarafına ulaşmıştır. Sahaja Yoga bağlamında namazın aslında bir meditasyon, abdestin de bu meditasyonun daha faydalı olması için çakraların temizlenmesi, kıyametin Kali Yuga çağı, Miraç hadisesindeki Burak atının ise kundalini olduğu yönünde inançlar mevcuttur. İslam Peygamberi'nin çok güzel bir ağaç olarak tanımladığı *sidretü'l-münteha* Sahasrara çakradır ve İsa ve Muhammed dünyaya çok özel görevlerle gelen enkarnasyonlardır. Derin, S. 2011: 9, 82, 93-94.

² "Tasavvuftaki letâif öğretisinin enerjetik-fizyolojik işleyişi, Uzak Doğu ve Hint dinlerindeki yoga ritüelinde bulunan çakralardaki gibi ritmik rezonans ilkesiyle açıklanabilir." Özveren, A. 2019: II/91-92.

³ Hint düşüncesinin mistik yapısı ile İslam düşüncesinin mistik yapısı arasında benzerlikler olduğu söylenebilir. Hint mistisizmi ile Buda'nın hayat tarzının Doğu İran'da yaşamış mutasavvıfları etkilediği ise genel bir kabul gibi görünmektedir. Sünter, E. 2019: 33, 36-37. Ayrıca bkz. Gutas, D. 2003: 27, 35, 127, 179, 193; Kızılkaya, E. 2015: 32-35. Bu psikoloji farklı bölgelerde farklı isimler

da gelmemektedir.¹ Nitekim, farklı unsurlar bir yana râbita uygulamasına, Hint yogasının katkısı görmezden gelinemeyecek düzeydedir. Zira daha özel bir sorun olarak, Hint soluma disiplini arasında zaman zaman çarpıcı biçimsel benzerliklere rastlanan râbitadaki soluma (nefes kontrol) tekniğinin kökeni konusu, hala tartışmaya açık bulunmaktadır (Ernst, C. W. 2018: 901-903). Esasen Yoga-Tantra tekniğiyle sûfîlerin zikri, yani durmaksızın Allah adının anılması arasındaki benzerlik ise uzun süre önce fark edilmişti.² Mircea Eliade'nin de işaret ettiği gibi Yogadaki soluma tekniği³ İslam mistisizminde de kullanılmıştır. Bu soluma tekniğinin İslâmî gelenekteki kökeni artık ne olursa olsun, Hindistan'daki bazı Müslüman mistiklerin yoga alıştırma yöntemlerini⁴ alıp bunda kullandıklarında kuşku yoktur. Hatta bu mistiklerden biri olan Muhammed Dara Shikoh (Dârâ Şükûh),⁵ (Eliade, M. 2013: 94-95) bir

almıştır: Doğu psikolojisi denince akla öncelikle meditasyon, yoga ve farkındalık gelir; İslam coğrafyasında ise bu psikoloji, tasavvuf, sûfizm ve uygulamalarıdır. Tasavvuf, sürekli değişen zihni, bilgeliğe yönelen ve varoluşsal cevap üreten bir yeniden doğuş sanatıdır. Sûfî üstadın amacı anksiyeteden arınmış mutlu bir hayata ulaşmaktır. Sûfîler bilincin perdelerini tek tek kaldırarak nihaî hedef olan hiçliğe ulaşırlar. (Aslında) hem rabîta hem de meditasyon her ikisi de Hindistan kökenlidir. Evet, rabîta ile Patankali Yogasının ortak yanları, aynı zamanda temel kurallarıdır. Kızılkaya, E. 2015: 1, 24, 34.

¹ Tasavvuf ve Budizm'in, ortaya çıkışlarında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Her iki inanç sistemi ortaya çıktıkları ortamın ve dönemin yaşayış tarzına karşı bir tepki olarak doğar ve oluşturulan sistem ve anlayışa getirilen eleştiriler ile oluşmaya başlar. İki öğretinin de tepki duyduğu şeyler, dinin belirli bir kesimin elinde yaşanmaz hale getirildiği yönündedir. Hem Budizm hem de tasavvuf, kendine has bir öğreti oluşturduğu için kendi öğretisini yüceltirken eskisini kötileyip yanlış bulmaktadır. Tepki hareketlerinin başlangıçta bireysel tutumlar şeklinde ilerlerken zamanla topluluklar oluşturmaya başlaması ve daha sonrasında ise sistemleşerek birer öğreti haline gelmesi olgusunu bu hareketlerde de görmekteyiz. Buna göre İslam düşüncesinin içinde oluşan ve zamanla ayrı bir kol haline gelen tasavvuf, bazı taraflarıyla dinî çizgiden ayrılarak kendine has bir yol çizer. Tasavvuf, içinden çıktığı İslam kültüründe bulunmayan bağı, kendi kurduğu bir sistem ile gerçekleştirmeye çalışır. İslam düşüncesi ontolojik olarak yaratıcı ile yaratılanları ayırarak mistik bir tecrübe ile kurulacak iletişime izin vermez. İman temelinde kurulan suje (İnsan) ve obje (Allah) ilişkisinde kişi hiçbir zaman yaratıcı ile eşit veya onda içkin bir hale ulaşamaz. Dolayısıyla kişilerin bütün tefekkürleri sadece akıl yoluyla Allah'ın varlık ve birliğini kabule yöneliktir. İman eylemindeki ontolojik farklılığı ortadan kaldığı bir ruh haline ulaşma peşine düşen tasavvuf ise İslam düşüncesinden farklı olarak fenâ, vahdet-i vücud gibi geliştirdiği öğretiler ile Budizm'e yaklaşır. Fena ve Nirvana kavramlarındaki *bitme, sönme, son bulma* gibi anlamlar; içsel gelişimin sembollerinden biri olan *hırka, halvet ve uzlet* gibi yalnızlığa (manevî/içsel yolculuğa) yapılan vurgu, yetiştirilmesi gereken müridler, keramet gösterip ilahî bilgilere ulaşan karizmatik liderler ve hiyerarşik yapı tasavvuf ve Budizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Tasavvuf ve Budizm'de mistik tecrübe, çeşitli basamaklar geçildikten sonra ulaşılan, başlangıcı ve sonu bulunan manevî bir yolculuktur. Manevî yolculuğun basamakları tasavvufta haller, Budizm'de de canalardır. Budizm ile tasavvufun ayrıldığı nokta, Budizm'de tanrı inancı olmadığından tefekkür daima kişinin kendisine yöneliktir. Tasavvuf düşüncesinde ise tefekkür ve tefekkürün sonucu olan fenâfillah, bekabillah ve vahdet-i vücud gibi kavramlar, sonuç itibarıyla dolaysız bir ilişki türü olarak doğrudan Allah'a yöneliktir. Bütün bu ilişki ve etkileşimlerden hareketle Budizm'in tasavvufu etkilediği anlaşılmaktadır. Sûfî geleneğe yerleşen fena, habs-i dem ve nefes, sema, tesbih, pir-mürîd ilişkisi, zenbil (heybe) kullanımı gibi bazı ritüeller ve kavramlar bunu göstermektedir. Hz. Muhammed'in yaşadığı inanan miraç olayında Hz. Muhammed, sûfîlerinkine benzer fena veya vahdet hali yaşamamıştır. Süfîler ise yaşadıkları hal ile Allah ile bir olma veya onda yok olma gibi haller yaşar. Bu açıdan Mevlâna, İbn Arabî gibi Vahdet inancını benimseyen sûfîlerin Budizm'den ziyade Hinduizm özellikle de Upanişad öğretisi ile karşılaştırılmasının daha uygun olacağı söylenebilir. Derin, S. 2016: 3, 15, 22, 90, 114-115, 118, 133, 179, 212, 227, 231, 249, 276, 279, 281, 284, 287, 295-296.

² Hindistan'la Müslümanlar arasındaki tarihsel temaslar ve karşılıklı etkilenmeler sorunu henüz çözümlenmemiştir. Kur'an'da da Allah'ın adının sürekli anılmasından söz edilir ve zikir tüm sûfîler nezdinde büyük itibar sahibidir; bununla birlikte bedensel duruşların ve soluma tekniklerinin düzenlenmesinin en azından kısmen Hint etkilerinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Nitekim bu düzenlemeler özellikle 12. yüzyıldan itibaren bulgulanmakta ve Hint etkilerinin 12. yüzyıldan sonra açıkça hissedildiği bilinmektedir. Eliade, M. 2013: 269-270, 490-491; Bulan, J. 2017: 111-112, 233, 235-237. Krş. Rabbânî, A. F. S. t.y.: 1/62, 240, 486; Rabbânî, A. F. S. 1999: 1/342.

³ Embriyon soluması ve cinsellik bağlamında nefes teknikleri için bkz. Eliade, M. 2013: 79-80, 90-95, 142, 172, 240, 255, 278, 283, 304-305, 310-321, 326, 331, 362-363, 384, 488-489, 496-497; Eliade, M. 2003: 14-15, 39-40, 44, 54-55, 73-75, 144-145.

⁴ Yoga nefes teknikleri ve muhtevası için bkz. Eliade, M. 2013: 83, 86-94, 96-97, 134, 147, 172, 176, 215, 245, 271, 287, 304-306, 311-312, 318, 328, 331, 336, 352, 356, 399, 405, 460, 489, 496-497; Ernst, C. W. 2016: 346-349, 351-352.

⁵ Büyücüler, falcılar ve hurafelere inanan Dârâ Şükûh, Büyük babası Ekber Şah (ö.1014/1605) tarafından başlatılan Hint ve İslâm düşüncelerini bağdaştırma (Din-i İlahî) hareketinin tesiriyle genç yaşta tasavvufî düşünceye ilgi duymaya başladı ve giderek kendini bu harekete verdi. *Yoga-Vasista* kitabıyla meşhur Dârâ Şükûh, İbnü'l-Arabî ve Molla Câmî gibi mutasavvıfların eserlerini inceledi,

Hint-İslam mistik sentezi gerçekleştirilmeye bile çalışmıştır.¹ Son dönem Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Muhammed Emin'in (ö.1332/1914) *Tenviru'l-Kulub*'ta zikir boyunca nefes, mistik beden "merkezleri" ve mistik heceler arasında kurulan ilişkiler hakkında verdiği ayrıntılar (Erbili, M. E. 2016: 2/617, 639-641, 653-657; Erbili el-Kurdî, M. E. 1439/2018: 511-513, 516) da bunu göstermektedir ki bu anlatılanlar doğrudan yoganın, Tantracılığın ve Şamanizm'in ışıklı deneyimlerini akla getirmektedir (Elhade, M. 2013: 269, 271-272).

Hâlâ tasavvuftaki habs-i nefes² (حجز/حبس نفس breathing control/nefes kontrolü) ve murâkabe (meditation) uygulamalarının Hindû ya da Budist yoga temrinlerinden devşirildiği ile alakalı iddialarla karşılaşmak mümkün diyen Carl W. Ernst, Hindistan'da yaşamış belli başlı sûfilerin yoga temrinlerinden haberdar olduklarının hakikat olduğunu belirtmektedir. Ona göre yoganın, topyekûn bir tasavvuf geleneğine kaynaklık etmesi mevzu bahis değildir. Bizce de isabetli olan bu kanaatinden sonra Ernst, *Havzu'l-Hayat* (Havzu mâi'l-hayat, Ab-ı hayat havuzu, Amrtakunda) kitabına da gönderme yaparak lakin yoganın, hâlihazırda mevcut tasavvufî uygulamalar yelpazesine bir şekilde dâhil edildiği de aşikârdır, demektedir. Nitekim ona göre de Muhammed Ğavs'ın (ö.970/1563) kendisi, yoga müktesebatı üzerinde çalışırken herhangi bir tereddüt emaresi göstermemiş; yogaya dair ıstılah ve temrinler ile tasavvufî ıstılahlar arasında eşdeğerlilik sağlama hususunda son derece serbest davranmıştır. Yoga temrinleri hakkındaki çalışmaların tasavvufî ameller üzerinde nasıl bir tesiri olduğunu kat'î surette ifade etmenin zorluğundan bahseden Ernst'e göre Hint dillerinden iktibas edilen kutsal hecelerın vücudun belli bölgelerinde yer edinmesini sağlamak, sırrî bilgilerin zuhurunu netice verecek zikirlerle meşgul olmak gibi temrinlerin bu zorluğun haricinde olduğu aşikârdır (Ernst, C. W. 2018: 906, 910-911; Bulan, J. 2017: 236-237). Hal böyle de olsa ona göre "tesir" kelimesini kullanmak âdil bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak yogaya ait bir metnin sûfiler

neticede vahdet-i vücûda dayanan bir tasavvuf anlayışına ulaştı. Bu durum onu bazı Hint inanç ve düşünceleriyle İslâm arasında benzerlik görmeye sevk etti. Hint felsefesiyle örtüşen bir yaşama sahip Dârâ Şükûh, içindeki rahatsız edici duygulardan, aklını kullanarak Yoga sistemindeki pranayam adıyla bilinen nefes düzenlemesi yöntemiyle arınmıştır. Farooqı, N. R. 1993: 8/483-484; Karagözoğlu, B. 2017: 103-104, 113-114, 116-117; Keller, Carl-A. 2006: 407-410; Bhagavad-Gita, 2001: 27-30.

¹ Dârâ Şükûh'u ve eserlerini anlamada, onu darağacına götüren dinî anlayışının dayandığı ve Büyükbabası Ekber Şah'ın (ö.1014/1605) başlattığı *Din-i İlâhî* (bkz. Akman, M. 2019a: 448-449) adıyla anılan Hindu-İslâm sentezi büyük önem taşır. Çünkü o, temelini İbnü'l-Arabî'nin *vahdet-i vücûd/edyân* felsefesinden alan ve bütün dinleri birleştiren *Din-i İlâhî*'nin öncülüğüne soyunmuştu. Şükûh'un vahdet-i vücûd felsefesine dayanan Hindu-İslâm sentezi çabası ile Evrengzib'in (ö.1118/1707) İmam-ı Rabbânî (ö.1034/1624) tabanlı İslâm anlayışı, asırlarca kardeşiyle yaşadığı siyasî savaşa göre değerlendirilmiş ve iki kardeş arasındaki iktidar kavgasında muhafazakâr Sünnîleri temsil eden Evrengzib, kimilerine göre dinde liberalizmi kimilerine göre de "irtidât"ı temsil eden Şükûh'a galebe çalmıştır. Kendini tasavvuf ve Hint mistisizmine yaslayan sûfi kanat, Hint Müslümanları arasında çok daha etkili olmuş ve vahdet-i vücûd felsefesine bağlı mutasavvıflar panteist Hint alt kıtasına kolaylıkla yayılmışlardır. Şükûh, panteist bir bakış açısıyla evrenin unsurlarını açıkça Allah'ın uzuvları olarak zikretmiş ve bunun Allah'ın çokluğu değil, bilakis farklı tecellileri olan tekliği olduğunu belirtmiştir. Kıyameti de aynı panteist anlayışla yorumlayan Şükûh'a göre bir gün cennet ve cehennem Rabb'in Zât'ınca yutulacak fenâ bulacaktır. Zira İbnü'l-Arabî ve Molla Câmî gibi zevatin eserlerini inceleyen Şükûh, sonuç olarak Hint ve İslâm anlayışları arasında benzerlikler olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar dönemin ulemasının tekdir edilse de Dârâ, hiçbir zaman İslâm'ı terk etmemiş ve bağlılığını sürdürmüştür. Yitik, A. İ.-Çınar, A. 2016: 530-533, 535-536.

² İlgili tartışmalar ve oryantalistlerin siyasî amaçlarına hizmet türü savunu çabaları için bkz. Ayhan, N. 2021: 185-189, 194-195. Ayrıca bkz. Silmî A. D. - el-Vadî, Ğ. A. 1436/2015: 20, 31.

tarafından kullanılmasının çok bariz bir misali olan Ğavs'ın Farsça *Amrtakunda* tercümesinden anlıyoruz ki yoga, tasavvufî dünya görüşüne başarıyla eklenilebilecek temrinler bütünüdür diğeri bir adıdır.¹

Erken bir tarihten beri Hint sūfîlerinin yazılı mahsullerinde yoga üzerine sayısız konuşma ve düşünce örneklerine malik bulunmaktayız. Bazen bu örnekler, *nefes kontrolünün* meditasyona yardımcı ilave bir unsur olduğu yönündeki müşahedeyle sınırlı olmaktadır. Fakat genel olarak bu örneklerden bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki sūfîler, tasavvufî meditasyon sürecinde dikkate alınan letâif (latifeler) olgusuna ve Allah'ın diğeri (Arapça) isimlerinden müteşekkil zikir formüllerine -tartışmaya açık olsa da- hayli benzeyen nazik çakra fizyolojisi ve mantraların kuvvet boyutlarını ihtiva eden daha girift yoga öğretilerine yakın ilgi göstermişlerdir (Bulan, J. 2017: 233, 236). Carl W. Ernst bu duruma en önemli mutasavvıflardan biri olarak Hindistan'daki Çeştî tarikatının kurucusu Muinuddin Çeştî'yi (ö.633/1236) örnek vermektedir. Bu alaka ve etkileşimde el-Bîrûnî'nin (ö.453/1061?) yazıları ise ayrıca kayda değerdir. Ernst'e göre bu çalışmaların tasavvufî çevrelerde revaç bulması ve Hint tasavvufunun kurucu simalarından birinin yüksek manevi tecrübeleriyle irtibatlandırılması, yoganın bazı açılardan tasavvuf ile özünde bağdaşır ya da en azından böyle değerlendirilebilir olduğu yaklaşımını takviye etmektedir (Bkz. Ernst, C. W. 2014: 121-122). Müslümanların yoga felsefesi ve uygulamasına yönelik ilgilerinin uzun tarihi, günümüzde -dinî uygulamanın gerçek tarihi ve sosyolojisini dikkate almaksızın ekseriya sadece ilgili dinî metinlerin kendi terimleriyle tanımlanan- din olgusunu anlama çabası sürecine çoğu kez taşıdığımız at gözlüğü siperlerini bertaraf etmeye yardımcı mahiyette olmaktadır. İslam ile Hinduizm arasında milliyetçi gündemlerce özellikle ve kuvvetle vurgulanan mevcut ideolojik karşıtlıklar, dinî alan itibarıyla yüzyıllar boyunca ortaya çıkmış kültürlerarası etkileşimleri anlama fırsatına hiç imkân bırakmamaktadır. Resimler ve Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca tercümeler yoluyla yoganın kültürler-arası anlamda bir intikal süreci geçirmesi, Hint dinleri tarihinin -yogaya büyük bir ilgi göstermiş Müslüman yorumcular da dâhil olmak üzere- geniş ölçekli bir kaynak bütününe hesaba katması gerektiği yönünde önemli bir hatırlatıcı unsur olmaktadır (Ernst, C. W. 2014: 128).

Bilindiği gibi Nakşbendiyye'nin iki yüzyıllık zaman diliminde önemli tarikatlarından biri haline geldiği Hindistan, doğal olarak sūfî ve Hindu mistik değerleri arasındaki mistik birlik hissini en çok ifade edildiği yerdir. Bu itibarla Hint mistisizminin tasavvuf üzerindeki etkisi, eskiden beri tartışma² konusudur.¹ Bu meyanda

¹ Tasavvufun Yogizmden Etkilenişi: Binlerce seneden beri Yogizm ve Fakirizmin merkezi olan Hindistan'da; nefeslerini uzun süre tutarak ve bağdaş kurarak transa girme (kendi içine kapanma) suretiyle hayal ve nefes gücünü artıran, sihir yeteneği ilerlemiş yogilerle Müslüman tasavvufçular ilişki kurmuşlardı. Bazı Müslüman tasavvufçular o yogilerden bu maharetlerini öğrendiler. Diğeri taraftan Hindistan, Sihâh-ı Sitte'yi ve sağlam sünnetin ve doğru hadislerin ışığında hayat düzeni ortaya koyarak bid'atları kaldırmayı hedef almış âlimlerin kitaplarını tanımamıştı. Hindistan'ın bu bölgesel rûhî felsefelerinin ve denemelerinin (yogizmin) etkisi, döneminin ünlü şarlatan safсатаcası Muhammed Ğavs'ın avam tarafından beğenilen kitabı "Cevahir-i Hamse"de görülebilir. Nedvî, E. H. A. 2005: 262-263; Gümüşoğlu, H. 2021: 308-317.

² Bu meyanda el-Bîrûnî'nin 11. yüzyılda bir Brahman hocası yardımıyla Patanjali'nin Yoga Sutraları'nı Arapçaya tercüme etmesi, 1200'lerde Yoga metinlerinin İbnü'l-Arabî tarafından bilinmesi hususları sıralanabilir. Ujampady, M. 2019: II/26. Burada İbnü'l-Arabî'nin yoga metinlerini bilmesi hususunu ve Eliade'nin Yoga'sından yoganın kadın anlayışına dair: "Tanrı'yla en üstün birleşmenin cinsel birleşmeyle sağlanabileceğini belirtir.", "Cinsel birleşme, insan çiftinin tanrısal bir çift haline geldiği bir ritüele dönüşür.", "Cinsel birleşme "en yüce mutluluğa" (mahâsukha) erişmenin bir yolu olarak anlaşılır.", "Cinsel ilişkide kadının şahsında

Hint mistisizmi ile tasavvuf arasındaki şekli benzerlikler² de ilgi geçici olmuştur. Söz konusu etkileşime³ dair kuram ve pratikler şöyle sıralanmaktadır: a. Vahdet-i vücûd - Nirvana b. Letâif - Çakralar c. Çile/ riyazet - Yoga d. Ziyaret - Yatra e. Teberruk - Prasad f. Sema/Kavvalı - Bhajan g. Tütsü çubukları h. Tesbih ve hırkalar i. Türbelere hürmet.

13-17. yüzyıllarda Hindistan'da İslam'ı kurum ve kuramsal anlamda iki kesim temsil etmiştir. Bunlar, ulema/ fukaha ile mutasavvıflardır. Hint yarımadasında tasavvuf düşüncesinin medreselerle yakın irtibatlı olmasının yanında tarikat mensupları (Ujampady, M. 2019: II/20, 24-27) ayrıca çevre kültür ve dinî uygulamalar ile buldukları yörenin halk dindarlığı ve popüler söylemleriyle de yakından ilgiliydiler. Nitekim bulunduğu yöre içinde yer aldığı kültüre göre tasavvuf ve sûflik çok sayıda mezhep ve fırkaya bölünmüş ve yanı sıra bunlar birbirlerini uygulama, ilke, görünüm ve aidiyet üzerinden *gulat/sapkın* olmakla itham ederek kendilerini tezkiye çabasına girişmişlerdir (Akman, M. 2022: 358-350; Akman, M. 2019: 155, 198).

3. YOGANIN RÂBITAKİ İZLERİ

tanrıçayı temsil ettiğini de bilir.” vs. ifadeleri okuyunca onun, daha önce “İbn-i Arabî” isimli eserimde yazdığım (372-389) kadın hakkındaki ifadelerini hatırladım. Orada bu bilgilerinin kaynağını kestirememiş ve sadece sır dinlerle ilişkilendirmiş idim. Lakin şimdi anlıyorum ki yoga okumaları, İbnü'l-Arabî'ye bu anlamda geniş bir perspektif vermiş ve bunlardan mülhemle donanımlı bir felsefe (379-381, 384-385, 388) geliştirmiştir. Bkz. Elhade, M. 2013: 256, 318, 326, 363.

¹ Bîrûnî'nin Hint kültürüne dair tespitleri için bkz. Waardenburg, J. 2006: 76-82, 87-91, 95.

² Müceddiyye fırkasının yayılmasında önemli rol oynayan Hindistanlı Mazhar Cân-ı Cânân'a (ö.1195/1781) göre Hindular Allah'ın birliği konusunda Müslümanlarla aynı görüştedir. Ona göre Ramachandra ve Krişna'nın peygamber ya da velî olması muhtemeldir. Mazhar, Hindular'ın bu kişilerle irtibat kurmayı kolaylaştırmak için onların heykellerini yapmalarının ve önlerinde eğilmelerinin bir *sûfînin*, özellikle de *zihninde şeyhin fizikî şeklini canlandırarak onunla râbita kuran Nakşibendî dervişinin davranışına benzediğini* söyler. Bu manada sûfilerle Hindular arasındaki tek fark sûfilerin şeyhlerinin heykellerini yapmamalarıdır. Vahdet-i vücûd anlayışının doğruluğuna inanan Mazhar, Hinduizm'i tasavvufla telif etme çabasını Ramachandra'ya sülûk ve Krişna'ya cezbe atfedecek dereceye kadar götürmüştür. Onun zikir halkasına Hindular'ı da kabul etmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Hindular'ın son zamanlara kadar Mazhar'ın türbesini ziyaret etmeleri de bu görüşü desteklemektedir. Algar, H. 2003: 28/195-196. “Mazhar'ın dikkate değer bir yönü Sirhindî'nin tam tersi Hinduizm'e göz yuman bir tavır içinde olmasıdır. Nitekim Hindular'ı monoteistik bir inanç içinde görmüş ve Sirhindî'nin onlara yönelik putperestlik ithamlarını reddetmiş, Ramaçandra ve Krişna'nın peygamber olmalarının mümkün olabileceğini söylemiş, ancak aynı hoşgörüyü Şiiler'e karşı göstermemiştir. Suikast sonucu ölümüne (1195/1781) muhtemelen Şiiler'in Kerbelâ törenlerini sert bir dille kınaması sebep olmuştur.” Algar, H. 2006: 32/338-339. Hatice Gargu'nun “Mazhar Cân-ı Cânân hakkında ilk elden kaynak kabul edilen *Ma'mûlât-ı Mazhariyye*'de, geçtiğimiz asrın son çeyreğinden itibaren Nakşibendilik Tarihi alanında yaptığı çalışmalar ile adından söz ettiren bir araştırmacının (Hamid Algar) yazdığı yazılarda Mazhar ile ilgili olarak öne sürdüğü; “Mazhar'ın dikkate değer bir yönü Sirhindî'nin tam tersi Hinduizm'e göz yuman bir tavır içinde olmasıdır. Nitekim Hindular'ı monoteistik bir inanç içinde görmüş ve Sirhindî'nin onlara yönelik putperestlik ithamlarını reddetmiş, Ramaçandra ve Krişna'nın Peygamber olmalarının mümkün olabileceğini söylemiş ancak aynı hoşgörüyü Şiilere karşı göstermemiştir.” vb. ifadelerini tasdik ve te'yid edici bir bilgiye tarafımızdan tesâdüf edilmemiştir.” ifadesi akademik ahlaka uygun düşmemiştir. Zira Algar, yaptığı tespitlerde Ma'mûlât-ı Mazhariyye'yi değil farklı kaynaklara atıf yapmıştır. Gargu ise Algar'ın kaynaklarına ulaştığına dair hiçbir işaret vermeden böylesi ideolojik bir ön kabule ulaşmıştır. Bkz. Gargu, H. 2015: 16. Kaldı ki *yerli sûfiye* tarihçilerinden Ethem Cebecioğlu da Algar'ın kanaatine iştirakle: Nakşilik başlangıçta Hindûlara karşı sert tavırlı olarak temayüz etmiş iken, sonradan Mazhar-ı Cân-ı Cânân zamanında, bu tavır toleransa dönüşmüştür, demektedir. Cebecioğlu, E. 1992: 167.

³ İlk zâhidlerden sonra kendilerini “bekkâ” (ağlayanlar), “kussâs” (kıssa anlatanlar) olarak isimlendiren başka zâhidler ortaya çıkmıştır. Bu kimselerin, vaaz verdikleri, kıssa anlattıkları ve insanları bilgilendirdikleri halkaları vardı. Bu halkalar birinci asırdan biraz sonra oluşan zühd medreselerinin çekirdeğini teşkil etmişlerdir. Böylece zühd, manastır hayatlarına benzeyen hangâhlarda ve ribatlarda, düzenli sosyal bir düşünce hâline geldiği gibi, bir taraftan da dinî bir hareket ve özel bir dünya görüşü hâlini almıştır. Böylece tasavvuf yeni bir tavra girmiş, tekâmül etmiş, riyâzet ve müşahede hududunda durmayan, müşahede ile kanaat etmeyen yeni bir şey olmuştur. Tasavvuf bütün bunları aşiyor ve en yüce gaye olan insanın kendinden fânî olması, Rabbi ile bekâ bulması ve O'nunla ittihad etmesi hedefine ulaşıyordu. Bulan, J. 2017: 88, 96.

Bahsedilen ilgi ve alaka penceresinden yoga meditasyonunun uygulanışına bakıldığında, râbîta ile benzer yanlarının hemen fark edileceği açıktır.¹ Zira mukayese yapıldığında² bu ikisinden, sonradan geliştirilenin mahiyet ve muhteva itibariyle öncekinden üretildiği hususunda hiçbir kuşku görülmemektedir. Nitekim meditasyon tekniği bağlamında adeta râbîta anlatılıyormuşçasına yoganın standart uygulanış yöntemi şöyle sıralanmaktadır: 1. Rahat, dik ve elden geldiğince dengeli bir oturma biçimi. 2. Düzenli ve heyecansız bir nefes (solunum egzersizleri). 3. Konsantre olunacak bir nesne. 4. Rûhsal ve fiziksel dinginlik. 5. Ses, hareket ve ışık gibi rahatsız edebilecek şeylerden uzak bir yer. Buradan baktığımız zaman râbîtanın, büyük ölçekte İslâmî kavramlarla dizayn edilen yoganın Farsça³ ve Türkçe ifade edilmiş formu; başka bir ifadeyle râbîtanın, yoganın

¹ Aysun Özveren “bilimsel ve akademik tarafsızlıkla!” genelde tasavvuf özelde ise râbîta savunusu yaptığı makalesinde râbîta ile yoga arasındaki -zorlama farklılıklardan başka- benzer ve ortak yönleri özetle şöyle sıralamaktadır: 1. Zikir ve yoga uygulamalarının bir öğretici (mürşit, mastır) olmadan manevi gelişimin tamamlanmasının zor olacağı, hatta kişiye zarar verebileceği hususu benzer bir ortak yöndür. 2. Yogadaki ajna (üçüncü göz) tabir edilen ruhsal enerji merkezi ile tasavvuftaki nefis-i natıkanın konum itibariyle iki kaşın arasında bulunması benzer bir özelliktir. 3. Upanişadlar düşünmeye önem veren kitaplardır. Bu yüzden kurban vs. gibi yapılan ibadetlerde amacın hatırdan tutulması esastır. İslam’da uygulanan zikir, râbîta, tefekkür gibi pratiklerde de benzer biçimde derin düşünce (murakabe) esastır. 4. Mutasavvıfların bahsettiği 10 ruhsal ve maddesel letâifin beden ve ruhla irtibatının olduğu görülmektedir. Yogadaki çakra enerji merkezlerinin de fiziksel ve ruhsal yönüyle beş elementle irtibatı fikri kabul edilmektedir. 5. Sessizlikte uygulanan yogada olduğu gibi tasavvufa da sessizliğin ve gece karanlığında çekilen zikrin ayrı bir önemi vardır. 6. Yoga uygulanırken söylenen ve sırlı olduğu kabul edilen “om” kelimesindeki “m” harfinin (bkz. Kutlutürk, C. 2018: 47) enerji titreşiminde olduğu gibi, İslam’da Fatiha’nın başında çekilen besmele’nin sonundaki “mim” harfinin enerji titreşiminin de benzer içerikler ihtiva ettiği söylenmektedir. 7. “Mutlak Varlık” her iki mistik sistemde vardır. 8. Mistik tecrübelerle ulaşılan gerçeklik, İslam tasavvufunda ve Hint mistisizminde de görülmektedir. (Yazarın sakındırması şöyle: Ancak bu durum tüm dinlerin aynı olduğu gibi bir yanılama götürmemelidir.) 9. Tasavvufta fenâ halinde benliğin yokluğu Hakk’ta bekaya ulaştırmaktadır. Yogada nefese yoğunlaşılır ve aşkın olanla bütünlük sağlanmaya çalışılır. Ruhun bedene üstünlüğü fikri bu sistemde de mevcuttur. 10. Zühd hayatı ve yoga egzersizlerinin zorunlu olması, şiddetten, yalan ve kötü alışkanlıklardan kaçınılması, dünyevi lezzetlerden uzak durulması ve sadece Tanrıyı düşünmek ortak tavsiyelerdir. Özveren, A. 2019: II/110-112.

² Özveren’in farklılık diye ortaya koyduğu hususların bazıları ise şöyledir: 1. Tasavvuf ile Hint mistisizminin vuslat ve kurtuluş anlayışı arasında farklılık bulunmaktadır. Yoga (Mokşa) aşkın olan ile tam ve bütün birleşmeyi amaç edinir. Bir nevi insanın tanrısal özellikte olduğunu savunur. Tasavvuftaki gaye bu değildir. Zira tüm âlem O’nun var oluş sebebiyle yaratıldığı halde İslam Peygamberi Hz. Muhammed (as) bile Miraç’ta “Kab-ı Kavseyin” denilen iki yay mesafesinde kalmıştır. Halbuki Özveren böyle söylese de tasavvuftaki vahdet-i vücûd ve râbîtadaki fenâ fi’llâh tam da tanrısal niteliklere bürünerek aşkın olanla gerçek bir birleşip bütünleşmeyi hedeflemektedir. Kaldı ki alemlerin kimsenin hatırına yaratılması söz konusu değildir. Ayrıca Miraç’taki tartışmalı “Kab-ı Kavseyin”in bu durumla ne alakası var? Bu tarz bir halk söylencesini merkeze alıp ana ilkeleri onunla izah ilmi de vicdanî de değildir. 2. Dış dünya ile temasın kesilip münzevi bir hayat yaşanması ve sadece Tanrı’yı düşünmek tüm Hint dinlerinin ruhsal kurtuluş için sunduğu ortak tavsiyelerdir. Tasavvufî eğitimde Müslüman’ın “halk içinde Hakk ile beraber” olması diğer mistik felsefelerden ayrılan yönlerden biridir. Ne ki Özveren’in savunmasının aksine süfiler ve özellikle ehl-i râbîta olan Nakşîlerin riyazet ve zikir ayinleri çok da öyle olduğunu göstermemektedir. 3. Yogada ruhsal iletişim, kişinin gayretinin neticesi kabul edilir. Tasavvufta ise kişi, ruhsal halleri yaşamak için özel bir çaba sarf etmez. Haller Allah tarafından lütufla kendiliğinden gelir. Özveren’in iddiasına karşın meşakkatli bir süreç olan râbîtanın bizzat kendisi bu amaçla icra edilmekte ve haller’in elde edilmesi amacıyla bu ve başka uygulamalara gidilmektedir. Özveren, A. 2019: II/112.

³ Şüphesiz ki -Ernst’in ifadesiyle- yoga, günümüzde olağanüstü düzeyde popüler bir olgudur. Belki de yoga, küresel spiritüallite pazarında yer bulmuş en başarılı Hint ‘ithali’dir. Yakın geçmişte çağdaş kimlik siyasetinin oynadığı rol dolayısıyla, yoganın herhangi bir şekilde İslam ile bağlantılandırıldığı gören çokları hayli şaşıracaktır. Ne ki, Müslümanların yogayla ilgilenmelerinin uzun ve girift bir tarihi söz konusudur. Bu ilginin tarihi, bin yıl geriye, meşhur âlim Bîrûnî’ye kadar gitmektedir. Bîrûnî Hint bilimleri ve kültürü üzerine esash bir Arapça kitap yazmakla kalmamış, aynı zamanda, Patañjali’nin Yoga Sutra’larının bir nüshasını da Arapçaya tercüme etmiştir. Yüzyıllar boyunca diğer Müslüman simalar, uzun süren bir kültürler-arası etkileşim geleneğinin parçası olarak Hindistan’da bulunan felsefî ve mistik öğretileri anlama çabasında Bîrûnî’yi takip etmişlerdir. Bu kültürler-arası etkileşim, çok miktarda Hint metninin Farsçaya tercüme edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu arada belirtmek gerekir ki, zikredilen dönem itibarıyla Farsça; Orta Doğu, Orta Asya ve Güney Asya’nın çoğu bölgelerinde devlet ve kültür lisanı (lingua franca) konumundaydı. Sanat, bilim, siyaset ve metafiziğe kadar birçok konuyu kapsayan ve yaklaşık yüzyıl süren bu tercüme hareketi, önem ve kapsam itibarıyla, Yunan felsefe ve biliminin Arapçaya ya da Budî metinlerin Sanskritçeden Çince ve Tibet lisanına tercüme edilmesi ile mukayese edilebilir nitelikte bulunmaktadır. Yoga konusuna hasredilmiş ilk temel Farsça kaynak, 14’üncü yüzyılda, bilinmeyen

İslâm'a uyarlanmaya çalışılmış şekli olduğu¹ rahatlıkla anlaşılmış olmaktadır. Burada elbette uyarlamamanın gereği olarak az çok bazı düzenlemeler yapılmış, misalen İslâm'ın (Abdest almak gibi- Aydın, F. 2000: 27) ibadet kurumundan istifadeyle birtakım desteklemelere gidilmiş olması doğaldır. Haliyle yoganın birtakım ayrıntılarında da bazı basit değişiklikler de yapılmış olacaktır.

Bu itibarla olabildiği kadar kalabalık bir düşünce ve inanç cümbüşünden meydana gelen Hint menşeli felsefenin yogası ile râbita arasında önemli ortak noktaların bulunması da şaşırtıcı olmasa gerektir. Nitekim yoga ile râbitayı karşılaştırdığımızda, şunu tespit etmemiz mümkün olmaktadır: a- Râbitada da (vird esnasında) yogada olduğu gibi, nefesin kontrol altına alınması söz konusudur. b- Râbitada da belli bir oturuş biçimi bulunmaktadır. (Yogadaki lotus oturuşu gibi gözüken ters teverruk oturuşu) c- Râbitada da yogada olduğu gibi dikkatin belli bir noktada yoğunlaştırılması esastır. Nitekim râbitanın da sonuçta yoga gibi zihinsel, fiziksel ve mistik bir uygulama biçimi olduğu malumdur. Dolayısıyla râbitanın nihaî sistematüğünü oluşturan Hâlid Bağdâdî'nin (ö.1242/1827), yoganın anavatanı Hindistan'da aldığı örtük ve gizemli eğitim de dikkate alındığında râbitanın bir anlamda yogadan farklı bir şey olmadığı, râbitanın ondan etkileşimle geliştirilmiş olduğu meydana çıkmaktadır (bkz. Hodgson, M. G.S. 1993: 2/231 vd.; Sarmış, İ. 2014: 413-417). Nitekim râbitaya dair malumata bakıldığında onun da yogada olduğu gibi ilk dönemlerde sadece seçilmiş muayyen müridlere tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.²

Bu açıdan baktığımızda Nakşîliğin "Nazar Ber-Kadem" prensibi ile amaçlanan şeyin, esasen konsantrasyonun³ sürekliliğini sağlamak olduğunu görmekteyiz. Yine yogadaki "doğrusal zaman" diye bilinen, aşamalara bölünerek koordine edilmesi kuralının da Nakşîliğin mistik râbita eğitim sistemine, dönüş anlamına gelen "Bâz Geşt" olarak yansıdığı anlaşılmaktadır. Bu uygulamada mürid, virdini tamamladıktan sonra normal soluma

---

(anonim) bir yazar tarafından, Hintçe bir başlık olarak *Kamru Bijaksa* başlığıyla tedvin edilmiştir. Fakat yogaya ilişkin olmak üzere diğerlerinden açık ara farkla en önemli çalışma, Müslüman bir yazar tarafından kaleme alınmış ve daha çok *Hayat Suyu Havuzu* başlığıyla bilinen Arapça bir metindir. Bu yazarların tercüme yönteminin, gerek mantraları Allah'ın diğer Arapça adlarına (*esmâ-i hüsnâ*) eşitlemek gerekse de yogileri ve (diğer) ilahî varlıkları İslam peygamberlerine eşitlemek yoluyla yoga kavramlarını İslamî karşılıklarına "tercüme" etmek olduğu anlaşılmaktadır. Şettârî tarikatının tanınmış şeyhi Muhammed el-Ğavs (ö.970/1563), *Bengisu Havuzu*'nun Arapça nüshasını *Bahru'l-Hayat* başlığı ile Farsçaya tercüme etmiştir. Bu tercüme, muhtemelen o dönemde yaşayan yogilerin verdiği şifahi bilgilerden istifadeyle Arapça nüshanın genişletilmiş ve tadil edilmiş şekli olarak gün yüzüne çıkmıştır. Hint kültürüne yönelik bu geniş ölçekli ilginin yanında, yogiler (cogiler) olarak bilinen Hint münzevilerinin ve mistik üstatlarının tefekkür (meditasyon) uygulamaları ve bâtinî güçlerine ilişkin olarak daha özel bir ilgi söz konusuydu. Bu eserlerin bazen İslamileştirilmiş versiyonla geç dönem Osmanlı Mevlevilerinde revaç bulması ise kayda değerdir. Bunların İbnü'l-Arabî'ye (ö.638/1240) isnatla yayılması ise ilginçtir. Bkz. Ernst, C. W. 2014: 118-119, 122-123, 125. Öte yandan Sahaja Yoga (Kendiliğinden Birleşme), 2007 yılında artık birçok kişi tarafından deneyimlenen ve tartışılabilen bir öğreti haline geldiği gibi... eleştirel tutumun yanı sıra, İslâm tandanslı alternatif huzur mekanizmaları önerir ki *esmaü'l-hüsna*'nın zikri (ve genel kategori olarak zikir), bu bağlamda sunulan alternatiflerdendir. Sahaja Yoga, aynı zamanda tasavvufu yerel bir terapi modelini savunur. İslâm'la ilişkisi açısından bakıldığında Mataji'nin öğretisinin Türkiye'de iki temel vurgu taşıdığı görülür: Tarihi karakterlere önem verme ve İslâm'a ait olduğunu ileri sürdüğü bazı düşünceleri kendi misyonunun bir habercisi olarak yorumlama, yani kendisine yönelik olarak tasavvufu araçsallaştırma. Bkz. Sevinç, B. 2014: 134, 145, 148-149; Sevinç, B. 2009: 301-302, 429; Derin, S. 2011: 29 vd.

¹ Bîrûnî'nin serbest tarzda Arapçaya çevirdiği Yogasutra, bugün elimizde mevcut Yogasutra değil ve muhtemelen MS 300-400'de başka bir Patanjali tarafından yazılmış bir eser olsa da İslam tasavvufunu derinden etkilemiştir. Arslan, H. 2013: 327. Krş. Bîrûnî'nin çevirdiği "Kitâbu Batenceli'l-Hindî" ile elimizdeki Yogasutra arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte her iki metnin özü büyük ölçüde uyum göstermektedir. İlhan, M. - Arslan, H. 2013: 33-35.

² Gizli sır olan yoga öğretisi oğlu, öğrencisi ve salim bir aklı olmayana verilmemelidir. Bu öğreti sadece hocasına bağlı ve her türlü olumlu niteliğe sahip olan kimselere öğretilmelidir. Kutlutürk, C. 2009: 160.

³ Bir nesneye (msl. şeyh veya resmine) yoğunlaşma prensibi için bkz. Eliade, M. 2003: 70-72.

durumuna geçer ve bu sırada zikir diye öğretilmiş tekmilleri kısa molalarla belli sayısal limitler (Vukûf-i Adedî) halinde okur. Yoga meditasyonun aşamalarla birbirini tamamlayan belli düşünme ve eylem biçimlerinden oluşması ve meditasyon yapan yoginin zihninin matematiksel programlamaya yöneltmesi gibi *vukûf-i adedî* uygulamasında da söz konusu programlama, aşamalarla gerçekleştirilmeye çalışılır. İlk başta harcanan bütün çabalar, aslında müridin, her şeyden önce psikolojik uyum göstermesini ve ondan sonra da konsantre olmasını sağlamaya ve peşinden hipnotik transı gerçekleştirmeye dönüktür. Yogada görülen bu disiplinler, farklı isimlerle aynen râbıtada da bulunmaktadır. Nitekim bu işletim sistemi, bir düzen dahilinde râbıtada da gerçekleşmektedir. Yani bu uygulamada derviş, önce tövbe eder, sonra el alır, ardından cezbeye tutulur ve son olarak da vecd halini yaşar. Dolayısıyla, “Vukûf-i Adedî” kavramının da tarikata yine yogadan alındığı ihtimali güçlenmektedir. Çünkü İslâm'da ne böyle limitli bir zikir şekli ne böyle bir kavram ne de (naslarla belirlenmiş ibadetlerden başka) bu kadar basamaklı bir seyrüsülûk sistemi vardır (Krş. Erbili, M. E. 2016: 2/637-641; Erbili el-Kurdî, M. E. 1439/2018: 511-512).

Yoganın geliştiği Budizm, Hinduizm ve muadillerinde zikrin -klişe bir ifadenin (mantra)-, defalarca tekrarlanması ile yapıldığı malumdur. İslâm'a uyarlanmış bu mistik uygulamada mantra'nın (özel/kutsal sözcükler) karşılığı artık vird (evrâd) olmuştur (Günay, N. 2007/2: 53, 59, 62-64, 76). Söz konusu uygulamanın temeli, insan bilincinin çeşitli yollarla şartlandırılmasına dayanmaktadır. Bu ise belli bir ifadenin, defalarca tekrarıyla olmaktadır. Buna, belli bir cismin ya da hafızada canlandırılacak herhangi bir şeklin sürekli zihinde tutulmasıyla oluşan şartlandırma denir ki bunun da yoga olduğu açıktır. Kuşkusuz Hint dinlerinde bu işlem, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak yerine zihinsel konsantrasyon sağlamak amacına yöneliktir. Elbette İslâm'da böyle bir zikir/ibadet türü yoktur. İslâm'ın ibadet şekilleri, yoga ve meditasyondaki mantra çekişlerinden farklıdır. Sözelimi İslâm'da, kocaman sayılarla tesbih, tahmid, tekbir ve tehlil virdleri bulunmamaktadır. Bilindiği gibi mantra uygulaması, meditasyon yapan yoginin zihnini aşamalarla gerçekleşen matematiksel programlamaya yöneliktir. Zaten yoga meditasyonu da birbirini aşamalarla tamamlayan belli düşünme ve eylem biçimlerinden oluşmaktadır.

Bu matematiksel programlama ritüelinin ilk aşamasını, psikolojik hazırlık ve bir çeşit rehabilitasyon olarak nitelemek mümkündür. Mürid, ilk başlarda tekkenin egzotik atmosferine ve spiritüel dekoruna, tasavvufun kavramlarına, çağrılarına, yankılarına ve coşkularına henüz yabancıdır. Şeyhe göre o, bir hasta gibidir. Herhangi bir ürküntü ya da ürperme duyumuna karşı onun gösterebileceği en ufak bir refleks bile hedeflenen huzuru! engelleyebilir. Dolayısıyla denebilir ki ilk başta harcanan bütün çabalar, aslında müridin, her şeyden önce psikolojik uyum göstermesini, ondan sonra da konsantre olmasını sağlamak içindir. Ardından hipnotik trans gerçekleşir. Ehl-i râbıtada görülen bu disiplin, değişik adlarla aynen yogada veya yogada görülen bu merasim aynen râbıtada da caridir.

Keza râbitadaki “Halvet Der Encümen” ilkesinden de asıl amacın kişinin kendini zihinsel açıdan otomatik biçimde denetlemesidir. Eğer bu, üstün bir performansla başarlarsa insanın kendi kendisini (düşünce, duygu ve bedenini) de fizyolojik olarak düzenleme olanağını elde edebilmesi demektir. Bilindiği üzere yoga mesleğinin temel amaçlarından biri de esasen bu fizyolojik değişimdir. Nitekim rûhsal yaşama ve bedene egemen olmayı amaçlayan Hint felsefe sistemi yogada da konsantre olmak kadar bu halin sürekliliğini sağlamak da o kadar önemlidir.

Nakşilikte sonuncu ilke olarak kalbin Allah'a karşı sürekli uyanık tutulması şeklinde tanımlanan “Vukûf-i Kalbî”nin yoga dilindeki konsantrasyon ve hipnotik transa hazırlayıcı kademelerin son aşaması ve hatta kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira râbitada da vecd hali müridin ulaştığı mistik uygulamaların son aşaması ve en ileri basamağıdır. Bütün fiziksel muhtevanın zihinden silindiği bir aşama olan vecd haline ancak *vukûf-i kalbî* ile ulaşılabilmektedir.¹ Filhakika çilehânelerde yaşanan riyâzet, seyrüsülûk ve çilenin yogadaki gibi mistik bir egzersiz programı olduğu görülmektedir.² Buradan anlaşılacağı üzere râbita ile yoga arasındaki özdeşliği görebilmek için önce Hint felsefelerini (Budizm, Hinduizm vs.) ve ondan sonra da yogayı bir nebze tanımak gerekmektedir. Buradan baktığımız zaman yoga teriminin Arapçadaki tam karşılığının râbita olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan yoga, tarikattaki icra biçimi ve maksadı açısından râbita ile mukayese edildiğinde râbitanın, esasen bir çeşit yoga ya da yoganın İslâm'a uyarlanmaya çalışılmış özel bir şekli olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan meditasyon, esas itibariyle bir hedefi gerçekleştirmek üzere belli bir süje üzerinde bilinçle ve derinden düşünmek anlamına gelir.³ Aslında bununla ifade edilmek istenen şeyin Hint dinlerindeki orijinal adı yoga'dır ve bunun Arapçadaki tam karşılığı ise yukarıda da geçtiği gibi râbita'dır (Aydın, F. 2018: 270-299). Vakıa râbita yapmanın hedefinin de yogadakinden farklı olmadığı ortadadır. Buna göre kültürümüze râbita olarak geçen yoganın, tasavvuftaki âdâb, çileye giren dervişlerin münzevî yaşamı ve seyrüsülûkteki bazı usulleri etkileyecek kadar güçlü bir kültürün oluşmasına neden olan egzersizler bütünü ve aynı zamanda derin düşünceye hazırlık veya başlangıç basamağı olarak zihnin belli bir noktaya odaklanması olduğu ve esasen râbitanın da bu muhtevada bir işlev gördüğü bilinmelidir.

¹ Hüş Der Dem: هوش دردم; Nazar Ber Kadem: نظر بر قدم; Sefer Der Vatan: سفر در وطن; Halvet Der Encümen: خلوت در انجمن; Yâdkerd: یاد کرد; Bâzgeşt: باز گشت; Nigehdâšt: نگه داشت; Yâddâšt: یاد داشت; Vukûf-i Zamâni: وقوف زمانی; Vukûf-i Adedi: وقوف عددي; Vukûf-i Kalbî: وقوف قلبی bkz. Erbili, M. E. 2016: 2/639-641; Erbili el-Kurdî, M. E. 1439/2018: 511-512; Adıgüzel, B.- Altunkaya, M. 2018: 1/340-346.

² Zühd anlayışı Budizm ve tasavvufun her ikisinde de çok önemli bir yer teşkil eder ve öğretilerinin temellerini oluşturmaktadır. Ahmed Yesevî'nin (ö.562/1166) yaşadığı Orta Asya, Buhara, Semarkand coğrafyasının tarihsel arka planına bakarsak İslâm'la buluşmasına kadar buralarda Budizm'in etkileri sürmüştür. Dolayısıyla buralardaki riyâzet ve çileci uygulamalarda etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim tasavvufi düşüncenin asıl doğuş ve gelişme yeri İran bölgesi olmuştur. Öncü zâhid ve sûflerinin, zühdî ekol ve mekteplerin çoğunluğu da bu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bulan, J. 2017: 109, 117, 214.

³ Meditasyon ve Nirvana için bkz. Arslan, H. 2015: 1/692-701.

Nitekim saha ve kitle hakimiyeti saikiyle Bağdâdî'ye rakip olan Kadirî Şeyhi Ma'rif el-Berzencî (ö.1254/1839) onu sahtekâr ve sapık olmanın dışında *yogi* olmakla nitelemiştir (Kubat, M. 2014: 27, 47, 52-53). Bilineceği üzere Hâlid'in 1811'de, işgal ettiği yerlerdeki toplumsal hareket ve ilişkileri kontrol etmesiyle bilinen İngilizlerin sömürgesi durumundaki Hindistan'a yaptığı; programı bilinmediği, bağlantıları aktarılmadığı için gizemli ve şaibeli kalan seyahatinin akabinde başladığı *irşâd/yayıma* faaliyeti, Süleymaniye'deki Kadirî şeyhlerini rahatsız etmiş ve Hâlid'e yöneltilen ithamları Irak'ta ilk defa dillendiren Berzencî ile Hâlid arasında fazlasıyla tezahür eden bu çekişme bölgede bir gerilime sebebiyet vermiştir.¹ İngiliz desteğine/ yönlendirmesine ve dolayısıyla mühendislik projesi olduğuna dair imalara (Aydın, F. 2000: 260, 266) yol açan bu seyahatten sonra başlayan tartışmalarda, yaşadığı dönemde muhaliflerince yoga yapmakla suçlanan Bağdâdî'nin Hindistan'a giderek orada yogilerden bunu öğrenip geldiği merkezlerde yoga sergilediği ifade edilmiştir. Ne var ki başlangıçta Kadirî şeyhleriyle çatışan Bağdâdî ve halifeleri, bu mücadeleden galip çıkmıştır (Uludağ, S. 1997: 15/298; Akman, M. 2017: 218-219).

4. NİRVANA VE FENÂ Fİ'LLÂH

Beri taraftan Nirvana hedefinin (bkz. Elade, M. 2013: 38, 211-214, 217, 222, 224-225, 234, 279, 301, 326, 328, 475, 490-491) râbitada *panteizm* yani *vahdet-i vücûd* (وحدة الوجود) bağlamında² fenâ fi'llâh (الفناء في الله -haşa! Allah ile birleşip bütünleşme) şeklinde yer aldığı açıktır. Bilindiği gibi panteizm, tek olan yaratıcı gücü kâinâtın ebedî rûhu, varlığın özü olarak kabul etme inancıdır. Buna göre söz konusu güç hem fizik hem de metafizik tüm varlıkları kapsamakta ve onların her zerresinde bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle Allah ile tabiatın iki bağımsız varlık olmayıp iki şekilde beliren tek vücûd demeye gelen panteizm ile mevcut bir mümkünin vücûdu kendi vücûdu olmayıp belki başka bir mevcudun o mümkünde ortaya çıkan vücûdudur anlamına gelen *vahdet-i vücûd* (Izutsu, T. 1995: 59-85) arasında bir farkın olmadığı malumdur. Panteizmle eş anlamlı olduğu görülen *vahdet-i vücûd* düşüncesinden *fenâ fi'llâh* inancının/ talebinin doğduğu ise açıktır.

Fenâ fi'llâh inancına göre tüm varlıklar gibi insan da kâinâtın rûhu olarak nitelenen Allah'tan peydahlanmış ve sonunda da O'na dönecek ve O'nunla bütünleşecektir. Bu nedenle de insanın, Allah'ı yakından tanınması ve O'na âşık olması(?) gerekmektedir. İnsanın Allah'ı tanınmasına, tasavvuf dilinde marifetullah, O'na âşık olmaya da Aşk-ı İlâhî denmiştir. Nitekim Muhiddîn-i Arabî (ö.638/1240), Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273), Ferîduddîn-i Attâr

¹ Gerek Kadirî şeyhi el-Berzencî gerekse Musul'dan ona destek veren şahsiyetler Nakşibendî tarikatını ve prensiplerini tenkit etmiş ve Hâlid'i Hint mistisizminin ürünü olan bu tarikatı Irak bölgesine getirmekle suçlamışlardır. Kadirî şeyhlerinden Nureddin Birîfkanî (ö.1268/1851), *el-Budûru'l-celiyye fî mâ meset ileyhi hâcâtu'l-fukarâi's-sûfiyye* adlı eserinde Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin davranış ve tasavvufi uygulamalarını sert bir dille eleştirerek onları "et-Taifetu'l-Kâzibe/Yalancı Taife" olarak nitelemiştir. Kavak, A. 2014/1: 51, 58, 61, 63, 66; Kavak, A. 2017: 11; Aydın, F. 1996: 98, 211, 318, 325.

² İbadet temelli *bhakti* sistemiyle yoga arasında yakın bir ilişki vardır ve bhakta ideal bir *yogi* kabul edilebilir. Kutsal olanı her yerde ve her şeyde görmeyi (panteizm-panenteizm) içeren bhaktiyoga, Bhagavadgita'da yoganın temel öğretilerinden biri olarak önemli bir mevki elde etmiş ve Brahmanik ibadet literatürüne kaynak teşkil etmiştir. Dahası yoga bu yönüyle Hindistan'daki dinî gelenekleri etkilemiştir. Arslan, H. 2013: 99, 136, 385. Sankhya elsefesi, Tanrı kavramına gerek duymadan yaratılış sürecini açıklamaya çalışan bir düşünce sistemidir. Bu felsefeyle tekçi (monist) ya da tüm-tanrıci panteist) Vedanta felsefesi Bhagavad-Gita'da birbirlerini tamamlayan düşüncelere dönüşür. Bhagavad-Gita, 2001: 22-23, 71, 81, 127.

(ö.618/1221), Ömer Hayyâm (ö.526/1132?) ve Yunus Emre (ö.720/1320?) gibi sûfi filozoflar da bu kanaate sahiptirler (Akman, M. 2017: 169-170, 182, 198-202, 236, 329, 466, 511, 543-544, 590, 596, 601-604). Buna göre özellikle Nakşibendîliğe, râbîta olarak intikal eden yoga, Hindu dinlerin transandantal sistemidir. Bu ilgiyle belirtmek gerekir ki her ne kadar Maharişi Maheş Yogi (1918-2008) gibi yoga teorisyenlerince bu meditasyonun, mahza seküler bir anlam taşıdığı yolunda yoğun propagandalar yapılıyor ise de yoga, gerçek anlamda Hindu bir ibadet ve âyin biçimidir.¹ Kaldı ki Hindî dinler açısından bunun tartışması bir yana konulabilse de Nakşî râbitanın ibadet amacı ve inancıyla yapıldığı, bütün mensupları ve uygulayıcılarınca kabul gören müsellemler bir kaziyedir.

Nakşî geleneğin ve dolayısıyla râbîta uygulamasının son dönem yaygın ve etkin varislerinden bir çevreye ait *Ruh'ul-Furkan* tefsirinin yazarları, râbîta konusunu işledikleri yerde Mustafa İsmet Garibullah'tan (ö.688/1289) aktardıkları bir beytin açıklamasını yaparlarken kullandıkları bir ifade ile yogadaki amaçların aynısını ortaya koymaktadırlar: Aziz kardeşim, senin şeyhin *Zât-ı Pâk-i Sübhâniye*'de fânî olmuşsa sen de ona râbîta etmen sayesinde *Zât-ı Pâk-i Sübhâniye*'de fânî olursun (Ustaosmanoğlu, M. 1991: 2/82-83). Şimdi *Zât-ı Pâk-i Sübhâniye*'de fânî olmak tabiri, tıpkı *fenâ fi'llâh* gibi sûfi felsefenin heyecanla kullandığı örtülü/ bâtinî bir söylemdir. Zira ehlinin bu ifadeden anlayacağı şudur: Râbîta yapmak, transandantal bir sistem ile vecd halini ve mistik bir kendinden geçme zevkini yaşayarak (sözde), Allah'ın Yüce Zât'ı ile birleşip (haşa!) O'nunla yek vücûd hale gelmektir.² Bunun *Ruh'ul-Furkan*'daki sunumu şöyledir: Mevlâ'nın fazl-u keremiyle mâsiva (Allah-u Tealâ'nın dışındaki her şey) salikin nazarından tamamen kalkıp Allah'dan gayriyi (yabancıları) görmekten isim ve resim kalmayınca, muhakkak fenâ fi'llâh (Allah-u Tealâ'da eriyip gitmek) tabir edilen devlet hasıl olmuş ve tarikat hâli sona ermiş olur ve böylece *seyr-i ilallah* (Mevlâ'ya doğru olan manevî yürüyüş) tamamlanmış olur (Ustaosmanoğlu, M. 1991: 2/63). Görüldüğü üzere nasıl ki Hindular Nirvana'ya (henüz bu dünyada iken sonsuz mutluluğa) ermek için yoga yapmayı bir vesile ve tapınma biçimi olarak gerekli görüyorlarsa aynı şekilde ehl-i râbîta da fenâ fi'llâh için râbîtayı vesile/yöntem olarak temel bir görev saymaktadırlar. Ancak buradaki söylemin, yoga tarifçilerinden farklı olarak dolambaçlı, örtük ve gizemli olduğu meydandadır. Bunun ise kelime/dil oyunları ile râbitanın aslımı, grup/ fırka dışı kimselerin çözmesine ve peşinden yöneltecekleri eleştirilere mani olmaya matuf olduğu izahtan varestedir.

Ehl-i râbitanın önerdiği mistik hayat ve bu hayatın, -tüm çile, riyazet ve kurallarıyla- insan için amaçladığı hususlar kısaca şöyle sıralanabilir: 1. Önce bir mürşide bağlanmak; 2. Mürşidin denetimi altında mistik egzersizler yaparak Allah'a aşık olmayı öğrenmek; 3. Mürşidin denetiminde çile, riyazet, zikir gibi çeşitli âyin ve

¹ "Hinduizm'de ibadetlerin başında yoga uygulamalarına yer verilmektedir." Eşmeli, İ. 2018: 252. Ayrıca bkz. Demirci, K. 1998: 18/113.

² Upanişad metinlerinin kurtuluş konusunda temel öğretisi olan, her şeyi 'en yüce öz'de bir olarak görme ve onda yok olma düşüncesi, yoga pratikleriyle ilişkilendirilir. Buna göre yoga; soluğun, aklın ve duyuların bir olması ve her türlü yaşam durumundan geri çekilme halini ifade eder. Başka bir ifadeyle yoga, zihnin faaliyetlerini kontrol altına alarak kişisel benliği evrensel benlikle birleştirme yöntemidir. Kendini mükemmelleştirme (yani insan-ı kâmil olma) amacı ile dinî ve felsefî prensiplerin çileci yöntem kullanılarak pratiğe dökülmesi olayı olan yoga, Upanişadlar döneminde ortaya konulmuş felsefî sistemlerden biridir. Güngör, A. İ.- Kutlutürk, C. 2009: 44.

ritüellerle marifetullah'a (Allah'ı keşfe) ermek, 4. Önce mürşid, sonra peygamberde, sonra da Allah'ta erimek, O'nunla birleşip yeniden bütünleşmek ve sonuç olarak ölümsüzleşmek. İşte esasen fenâ fi'llâh denilen "hikâye" de budur ve bunun da yolu, sisteminin en önemli halkası olan râbitadan geçer.

Kaldı ki şeyh/mürşid- mürid taraflarından oluşan bu silsile yapısının da Hind dinlerinde etkinliği bilinen *Guru* kavramından devşirilmiş¹ olması ihtimali de bulunmaktadır. Tıpkı Aşram: Dergâh, Tekke; Math: Zaviye; Acharya (Şikşa-guru): Manevi öğretmen, kutsal metinlere vakıf olan ve kendi örneğiyle öğreten kişi; Sadguru: Mürşid-i kâmil; Japa (Japam): Zikir, özellikle mantraların ritimle söylenmesi; Kulguru-parampara: Öğreti zinciri (tasavvufta tarikat şeyhlerinin silsilesi); Lila (Sadhana): Transandantal vecd/ cezbe; Devotee (Bhakta): Adanmış kul, mürid, sâlik vs. kavramlarda olduğu gibi (Günay, N. 2007/2: 53).

5. RÂBİTA

Tasavvuf döneminden sonra Hicri 6. asırda ilk tarikatların ortaya çıkmasıyla tasavvufun tarikatlar döneminin başladığını bilmekteyiz. Tasavvufun tarikatlar dönemi ile sûfi gelenek içerisinde yavaş yavaş kendine yer bulduğu bilinen râbita, mürid-mürşid ilişkisine dayalı özel bir terbiye metodu olarak düşünülmüş gibi gözükmektedir. Başka bir ifadeyle tarikatların sûfi yaşantıya gecikmeli biçimde kazandırdığı yeni ürünlerden biri de müridin mürşidi ile arasında kurduğu bağ anlamında kullanılan râbitadır (Yarar, H. İ. 2022: 511, 526). Buna göre râbita, tarikatta müridin; İlâhî ve Zâtî sıfatlarla muttasıf, müşahede mertebesine ermiş kâmil ve fenâ fi'llâh makamında saydığı şeyhinin suretini göz önünde tutarak rûhâniyetinden medet istemesidir (bkz. Sâhib, M. E. 1334: 73). Yani râbita, şuhûd ve iyân (شهود و عيان) makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlamaktan ibarettir (Uysal, M. 2001: 338). Çünkü kâmil şeyh oluk gibi olup râbita eden müridin kalbine feyiz akıtır.² Özetle râbita müridin rûhâniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhinin sûretini zihninde tasavvur etmesi, masivayı kalbinden çıkarıp şeyhini gönül gözünün önüne getirmesi ve kalbini ona bağlamasıdır. Bu husustaki vurgu öylesine güçlüdür ki Nakşî meşayih'e göre zikirsiz râbita ile Allah'a ulaşmak mümkün iken râbitasız zikir ile O'na ermek imkân dahilinde değildir. Dahası râbitası tam olan müridin, hayatta bulunan şeyhinin rûhâniyetinden feyizleneceği için vefatından sonra bir başka şeyh aramasına bile gerek olmadığına inanılmaktadır (Çift, S. 2017: 209-210).

¹ Kişi ancak bir yol göstericinin çizdiği yoldan sabırla ilerleyerek uzun süreli eğitimi gerektiren yoga ile istediği maksada erişebilir. Bu yolda yogi, Guru'nun kendisine gösterdiği hakikatleri içten içe doğrularak yeniden bulmalıdır. Yoga uygulaması yapılırken kişi soluğunu vücutta tutmalı, hareketlerini kontrol etmeli ve azalttığı nefesiyle burun deliklerinden solmalıdır. Bu esnada kişi aklını kontrol altına almalıdır. Böylece kişi saf öze karışır, her şeyi en yüce Ölümsüz Varlık'la birlik haline getirir ve onunla birlikte sonsuz mutluluğu elde eder. Böyle bir bakış açısı ile kişi evreni teklik ve bütünlük içinde görür. Dolayısıyla Yoga yöntemi tek olanı çokluk içinde görmeye yol açan arzu ve heveslerden kurtularak Moksha'ya ulaşmada önemli bir rol oynar. Kutlutürk, C. 2009: 158-160. Sanskritçe'de "bir kimsenin kendisinden daha yüksek birinin yanına oturması" anlamına gelen upanişad, bir mürşidin dizinin dibine oturarak ondan alınan bilgilerin derlenip yazıya geçirilmiş şeklini ifade eder. Upanişadların temel konusu, Tanrı Brahma ile ferdi ruhun (atman) münasebetidir. Upanişadlar, kozmik düzeni ifade eden Brahma ile beden içerisinde spekülasyonun ulaşabileceği en yüksek noktaya işaret eden atmanın mahiyetlerini kavrama ve aralarındaki ilişkiyi anlamının yolunu gösterir; panteist bir yaklaşımla Brahma'nın her şeyin özü olduğunu ve eşyayı içlerinden kontrol ettiğini belirtir. Tümer, G. 1992: 6/330.

² Haydarizâde, İ. F. 1292/1875: 105. Diğer bir ifadeyle, müridin, *fenâ fi'llâh* makamındaki kâmil şeyhin rûhâniyetinden istimdât istemesi ve yanında değilken bile kendisinden istifade etmek ve edeplenmek için daima suretini düşünmesinden ibarettir.

Burada sorulması gereken kritik soru şudur: Râbitanın tanımlarında kullanılan "Şuhûd ve ıyân makamı" ve "İlahî ve zâtî sıfatlarla muttasıf, müşahade mertebesine ermiş" ifadeleri ile tarif edilen şeyhin, tanrısal niteliklere sahip kılınmış olup olmadığıdır. Yani "İlahî ve zâtî sıfatlarla muttasıf" (Erbili el-Kurdî, M. E. 1439/2018: 521-522; Erbili, M. E. 2016: 2/663) ifadesi şeyhin zât olarak Allah'ın sıfatlarına sahip olduğunu belirtmiyorsa ne anlama gelmektedir? Kendisini, Allah'ın kulu ve resulü olarak niteleyen Hz. Peygamber, acaba hangi gün ve vesileyle kendini veya bir başkasını Allah'ın İlahî ve zâtî sıfatlarıyla muttasıf (sahip) diye nitelemiştir? Râbita ile Yüce Allah'ın İlahî ve zâtî nitelikleri insan olan şeyhlere verilince, nereye varacağı bile düşünülmeyen İslam dışı bu tür hadsizliklere yol açılmış olunmaz mı?

SONUÇ

Özetleyecek olursak yogadan Nirvana'ya giden yol ne ise râbitadan fenâ fi'llâha giden yol da odur. Onun için ne teorik ne de uygulama bakımından aralarında önemli bir fark gözükmemektedir. Başka bir ifadeyle yoga ne ise râbita da özünde odur;¹ keza Nirvana ne ise fenâ fi'llâh da odur. Tek farkın, bu kavramlara verilen -değişik kültürlerle ait- ayrı isimler ve telaffuz edilen lafızlar olduğu açıktır. Bu fark dışında yoga ve râbitanın ikisi de kişiyi sistemli biçimde şartlandırmak ve hayâl edilebilecek en yüceltilmiş ideallere inandırmak için kendisine uygulanan birer alıştırmaya seremonisi ve aslında ikisi de birer araç olarak belli bir eğitim sisteminin birer aşamasından ibarettirler. Nasıl ki yoga egzersizleri ile yoginin Nirvana'ya hazırlanması² amaçlanıyorsa müridin de râbita ile fenâ fi'llâh mertebesine ulaştırılması -farkında olunsun olumasın- aynen öyledir. Nitekim ilgili metinlerde râbitanın, müridi tek başına *amaca* (fenâ fi'llâh) ulaştırabileceği açıkça ifade edilmiştir. Râbita doktrinine göre müridin fenâ fi'llâha ulaşabilmesinin önünde ise 1. Fenâ fi's-şeyh (şeyhle bütünleşmek) 2. Fenâ fi'r-Rasûl (Peygamberle bütünleşmek) ve 3. Fenâ fi'llâh (Allah'la bütünleşmek) şeklinde üç aşama bulunmaktadır. İşte bu rûhânî sürecin aynen yogada da bulunduğu bilinmektedir. Bundan mütevellit yoganın amaçladığı Nirvana ne ise râbitanın amaçladığı fenâ fi'llâhın da o olduğu anlaşılabilir durumdadır. Buna, "kalbin dini" adı da verilen, insan kalbinde aşkın varlığı amaçlayan "dinî ideallerin birliği" veya dünya dinlerinin birliği (vahdet-i edyân) denildiği çeşitli metinlerde ifade edilmektedir (Sevinç, B. 2009: 35). Dahası bu teori

¹ Zihinsel meditasyon için uygulanan bir metot olarak kabul edilen yoganın, tasavvuf ve râbitanın bazı uygulamalarını etkilediği açıktır. Özetle tasavvufta özellikle derin düşünceye hazırlık basamağı olarak zihni belli bir noktaya odaklamanın, zikir esnasında nefes alıp verme tekniklerinin, seyrisülûkteki bazı usul ve âdâb ile dervişlerin münzevî ve çileli yaşam gibi bazı uygulamalarının yoga sisteminden alındığı ortadadır. Nitekim yoganın anavatanında gelişen Hint Şettârî tarikatı şeyhleri, tasavvuf ve yoga arasındaki ilişkileri normal karşılayarak bazı sûfi uygulamalarının yogadan alındığını kabul etmişlerdir... râbitanın, özellikle meditasyon yardımıyla kurtuluşa erme yolu olarak bilinen ve bu yönüyle kaynağı gibi gözüken yogadan da istifadeyle kuramsal şeklini aldığı dönemden bu yanadır Allah'a yönelik olduğu ifade edilen bütün durumların Allah yerine, hatta Allah'ı unutmaya sevk edecek biçimde mürşide tevcih edildiği izahıta varestedir. Akman, M. 2022a: 78; Bulan, J. 2017: 236-237.

² Buda'nın ortaya koyduğu dört temel gerçeği (1. Hayat acı ve ıstırap doludur. 2. Dünyevî acı ve sıkıntıların sebebi arzu ve ihtiraslardır. 3. Dünyevî acı ve sıkıntıları sona erdirmek, arzu ve isteklerden vazgeçmeye bağlıdır. 4. Arzu ve isteklerin üstesinden gelebilmek "Sekiz Dilimli Yol"u izlemeye bağlıdır.) göz önünde bulundurarak hayatını Sekiz Dilimli Yola (1. Sila/Ahlâk 2. Samadhi/Meditasyon 3. Panna/Hikmet a. Doğru Söz a. Doğru Muhakeme a. Doğru Anlayış b. Doğru Davranış b. Doğru Murakabe b. Doğru Düşünce c. Doğru Geçim c. Doğru Niyet) göre düzenleyen bir Budist Nirvana'ya ulaşır. Güç, A.- Sert, E. 2020: 11, 15-26.

açısından “Hakikat hem tektir hem sonsuzdur. Sözü edilen sonsuzluğun farklı zamanlarda farklı tezahürleri ortaya çıkmakta ki bu insanî varoluşun kaçınılmaz bir sonucudur (Albayrak, K. 2021: 891).

Başka bir açıdan Hint dinlerinin çeşitli kültürleri, farklı uygulama şekilleri, egzotik törenleri ve karmaşık öğretileri vardır. İslâm'ın, sosyal bir din ve hayat düzeni olmasına karşın onlar, sosyal ve toplumsal yaşamdan ziyade, birinci derecede kişisel yaşamı yönlendiren içsel bir terbiye sistemidir. Bundan olacak ki Hint dinlerinden oldukça etkilendiği bilinen Nakşibendî Tarikatı'nın da esas itibarıyla konusu toplum ve hayattan çok, kişinin iç dünyasıdır. Yine bu dinlerden mühlhem olduğu anlaşılan râbîta gibi âdâb ve erkân ile kişiyi şeyhe bağlayarak kendi ölçüleri içinde disipline eder. Hindu dinlerin rûhânî eğitiminde kişinin inanışları sindirebilmesinin yolu, uzun uzun düşünmek ve çile çekmektir. Bu açıdan Nakşî tekkesinde şeyhleri ile birlikte topluca oturan kalabalığın, içinde bulunduğu rûhânî atmosfer ile tefekkür halindeki Hindu bir topluluk arasında görülen benzerlik şaşırtıcı olmasa gerekir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, B.- Altunkaya, M. (2018). “Kurumsallaşma Çağı “Sûf Hareketi”nde Bir Dönüm Noktası: Abdülhâlik Gucdevânî el-Malatî, Vasâya ve “Usûl-i Semâniye”si”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2017 Malatya, I/331-350.
- Akman, M. (2017). *İbn-i Arabî: Kelâmî Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Akman, M. (2019). *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları İçerik ve Özellikleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akman, M. (2019a). “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yöneltiği Eleştiriler ve Mahiyeti”, *İslâmi Araştırmalar*, (XXX/3), 441-454.
- Akman, M. (2022). “İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfilik'in Yeri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, 334-373.
- Akman, M. (2022a). “Tasavvuf/ Sûfilik ve Geliştirdiği Râbîta”. *Haksöz dergisi*, (Nisan-Mayıs 373-374), 76-80.
- Akman, M. (2023). “Doğu'dan Batı'ya Bakmak: Oksidentalizm”. *Haksöz dergisi*, (Ocak/382), 34-42.
- Albayrak, K. (2021). “Adana'da Uzakdoğu Kökenli Dinî ve Felsefî İnanışların İzdüşümleri: Sahaja Yoga ve Reiki Örneği”, *Erciyes Akademi [Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi]*, XXXV/874-893.
- Algar, H. (2003). "Mazhar Cân-ı Cânân", Ankara: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28/195-196.
- Algar, H. (2006). "Nakşibendiyye", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32/335-342.
- Arslan, H. (2013). *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Arslan, H. (2015). “Budizm”. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. edt. Bayram Ali Çetinkaya.- Ali Osman Kurt. 1. Bsk., İstanbul: İnsan Yayınları, 1/675-722.
- Aydın, F. (1996), *Tarîkatta Râbîta ve Nakşibendilik*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Aydın, F. (2000). *Tarîkatta Râbîta ve Nakşibendilik*, 2. Bsk., İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Aydın, F. (2018). *Tarîkatta Râbîta ve Nakşibendilik*, İlaveli 4. Bsk., İstanbul: Tevhid Basım Yayın.
- Ayhan, N. (2021). “İslam Tasavvufunda Hint Tesiri İddiaları Üzerine Bir İnceleme”. *Mecmua: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (VI/12), 177-198.
- Beyruni, Ebu R. M. (2012), “Hintlilerde Dünyadan Kurtulmanın Keyfiyeti ve Yolu”. çev. Ali İhsan Yitik. *Sûfi Araştırmaları*, (III/6), 101-114.
- Bhagavad-Gita, (2001). *Tanrının Şarkısı*, çev. Ömer Cemal Güngören, 1. Bsk., İstanbul: Yol Yayınları.
- Bulan, J. (2017). *Budizm'de ve İslâm Tasavvufunda Zühd*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Cebecioğlu, E. (1992). “Güney Asya'da İslâmın Yayılmasında Suffilerin Rolü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XXXIII), 157-178.
- Çift, S. (2017). “Tasavvufta Velâyet ve Kutsiyet İnancı Etrafında Oluşan Tasavvurlar: Tespitler ve Teklifler”, *İslâm Düşünce ve Geleneginde Kutsiyet, Velâyet, Kerâmet*, ed. Y. Şevki Yavuz, İstanbul: Kuramer Yayınları, 191-223.
- Demirci, K. (1998). "Hinduizm", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18/112-116

- Derin, S. (2011). *Sahaja Yoga: İçeriği, Amacı, Türkiye'deki Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Derin, S. (2016). *Tasavvuf ve Budizm Klasiklerinin Kavramlar Üzerinden Karşılaştırılması*, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Derin, S. (2017). "Erken Dönem Tasavvufu ve Türk Tasavvurunda Seyr ü Sülük (Metin Merkezli Bir İnceleme)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (81), 47-67.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II: Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, trc. Ali Berktaş, 1. Bsk., İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Eliade, M. (2013). *Yoga: Ölümsüzlük ve Özgürlük*. çev. Ali Berktaş. 1. Bsk., İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Erbili el-Kurdî, M. E. (1439/2018). *Tenviru'l-Kulub fi Muameleti Allami'l-Guyub*, tahrir: Necmeddin Emin el-Kurdî, itina: Muhammed Hadi el-Mardinî, Diyarbakır: Mektebetu Seyda.
- Erbili, M. E. (2016). *Tenviru'l Kulub Tercümesi*, çev. Mehmet Ali Arslan, Batman: Mütercim Kitap.
- Ernst, C. W. (2014). "Müslüman Yoga Yorumcuları". çev. Mehmet Atalay. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, (VII/2), 117-128.
- Ernst, C. W. (2016). "Arapça ve Farsça Tarih ve Seyahat Metinlerinde Yogi Değerlendirmeleri". çev. Mehmet Atalay. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 337-360.
- Ernst, C. W. (2018). "Muhammed Gavs'ın Nazarında Tasavvuf ve Yoga". çev. Mehmet Bilal Yamak. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, (IV/2), 900-912.
- Ernst, C. W. (2019). "Tasavvuf ve Yogada Vecdin Psikofizyolojisi". çev. Mehmet Bilal Yamak. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, (II/3), 129-134.
- Eşmeli, İ. (2018). "Hinduizm'de Kâmil/Kurtulmuş İnsan", *Medeniyet, İnsan ve Din*, Ankara: Fecri Yayınları.
- Farooqî, N. R. (1993). "Dârâ Şükûh", İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 8/483-484.
- Feryameneş, M. (2020), "İlhanlı Sarayında Budizm", çev. Serkan Derin, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (VII/2), 485-506.
- Gargu, H. (2015). *Mevlânâ Hâce Nâimullah Behrâyiçi'nin Ma'mûlât-ı Mazhariyye İsimli Eseri'nin Türkçe Tercemesi'nin Transkripsiyon ve Tahlili*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, çev. Lütfü Şimşek, 1. Bsk., İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güç, A. - Sert, E. (2020). "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, (V/1), 3-28.
- Gül, A. (2019). "Henry Steel Olcott'un Budizm Üzerine Çalışmaları ve Budist Kateşizm'i". *Amasya İlahiyat Dergisi*, (13), 495-534.
- Gümüšoğlu, H. (2021). *II. Bin Yılın Yenileyicisi Müceddid-i Elf-i Sâni İmâm-ı Rabbânî ve Ehl-i Sünnet Davası*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Günay, N. (2007/2). "Yoganın Mahiyeti ve Çeşitleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 51-79.
- Güngör, A. İ.- Kutlutürk, C. (2009). "Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dinî ve Felsefi Dünyasına Katkıları", *Dinî Araştırmalar*, (XII/35), 31-46.
- Güven, R. (1992). "Yoga Felsefe Sisteminde Vibhuti-Pada'da Önemli Mudralar- Bandhalar ve Pranayama (Nefes Kontrolü)". *Doğu Dilleri [Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi]*, V/1, Ankara, 45-85.
- Haydarizâde, İ. F. (1292/1875). *Mecd-i Tâlid fi Menâkibi 'ş-şeyh Hâlid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Hodgson, M. G.S. (1993). *İslâm'ın Serüveni*, çev. Kurul, İstanbul: İz Yayınları.
- Izutsu, T. (1995). *İslâm'da Varlık Düşüncesi*, çev. İbrahim Kalın, İstanbul: İnsan Yayınları.
- İlhan, M. - Arslan, H. (2013). "Bîrûnî'nin "Kitâbu Batenceli'l-Hindî" İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, (X/3), 25-84.
- Karagözoğlu, B. (2017), "Hinduizm ve İslâm Tasavvufuna Yaklaşımı ile Hindistan'ın Ünlü Türk Bilgini Şehzade Dârâ Şükûh". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (4/13), 96-121.
- Kavak, A. (2014/1). "Şeyh Nureddin Birifkanî'nin el-Budûru'l-Celiyye Adlı Eserinde Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîliğin Tenkidi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (V/9), 51-67.
- Kavak, A. (2017). "Müceddidî Şeyhi Mevlânâ Halid el-Bağdadî'nin Ortadoğu'daki Misyonu". *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi (AGİİD)*, (I/1), 1-18.

- Keller, Carl-A. (2006). “Sûfilikte Diğer Dinlere Bakış”, Jacques Waardenburg (1930-2015), *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*, çev. Fuat Aydın, İstanbul: Ensar Neşriyat, 381-411.
- Kızılkaya, E. (2015). *Rabıta Psikolojik İşlev Üzerinde Etkili Midir?*, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Köprülüzade, M. F. (1996). “Türk - Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri”, çev. Ferhat Tamir, *Bilgi: Bilim ve Kültür Dergisi [Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi]*, (1), 1-8.
- Kubat, M. (2014). *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî: Sûfî Kelâmı*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Kutlutürk, C. (2009). *Upanishadlar'ın Hint kutsal metinleri arasındaki yeri ve önemi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kutlutürk, C. (2018). “Müslüman Türklerin Hint Dili ve Literatürüne Katkısı: Hint-Sufî Metinleri”. *bilgi - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (87), 33-58.
- Kutlutürk, C. (2016). “Tasavvuf Alanında Yazılmış İlk Hintçe Eserlerde Hindu İnanç ve Kültürüne Ait İzler: Mirigavati Örneği”. *Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, Edt. Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Berikan Yayınevi, 625-645.
- Mohapatra, A. R. (2002). “Dinsel Deneyim”. çev. Metin Yasa. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*, (II/5), 195-206.
- Mohapatra, A. R. (2003). “Budizm”. çev. Hidayet Işık. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F. Dergisi]*, (16/16), 169-181.
- Nedvî, E. H. A. (2005). *Müceddid-i Elfisânî İmam-ı Rabbânî*, çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Özveren, A. (2019). “Tasavvuf ve Hint Mistisizminde Letâif ve Çakralar”. *Tematik Tasavvuf Toplantıları Fikriyat Kişiler Kurumlar*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, II/85-116.
- Palabıyık, M. H. (2006). Hint Dinleri ve İslam. *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 31 Ekim- 1 Kasım 2002, Ankara, 275-338.
- Rabbânî, A. F. S. (1999). *Mektûbat-ı İmâm-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, İstanbul: Merve Yayınları.
- Rabbânî, A. F. S. (t.y.). *Mektûbât*, İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Röhrborn, K. (2015). “Uygur Budizminde Nirvana Öğretisi (I)”. çev. Hakan Yaman. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [TDAYB Belleten]*, (2), 145-166.
- Ruben, W. (2000). *Budizm/ Eski Metinlere Göre*, çev. Lütfü Bozkurt, 3. Bsk., İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Rubin, W. (1980). “Budistlik ve Şamanlık Yoga Ayinlerinin Gerçek Manası Üzerinde Bir Araştırma”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, (XVI/2), 31-37.
- Sâhib, M. E. (1334). *Buğyetü’l-vâcid fi mektûbâtı Hadreti Mevlânâ Hâlid*, Dimaşk: Matbaatu’t-Terakkî.
- Sarmış, İ. (2014). *Tasavvuf ve İslâm*, 7. Bsk., İstanbul: Ekin Yayınları.
- Sevinç, B. (2009). *Türkiye Bağlamında Dinlerarası İlişkiler ve Süreç Yapıları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Sevinç, B. (2014). “Türkiye’de Dinî Rekabet ve Spritüel Özün Seküler Form Üzerinden Mücadelesi: Sahaja Yoga Örneği”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (I/1), 105-158.
- Silmî A. D. - el-Vadî, Ğ. A. (1436/2015). “Fealiyatı istihdamı temriyatı’l-yuka (Yoga) ve isruha ala’t-takayufat’l-fizyolocya li’l-cihazeyn el-adelî ve’t-tenefusî ve dikkatu’t-tasvib li rimayatı’l-müseddes el-hevaî (Yoga egzersizlerini kullanma etkinliği ve bunun kas ve solunum sistemlerinin fizyolojik adaptasyonları ve havalı tabanca atışının nişan alma doğruluğu üzerindeki etkisi)”, *Yüksek Öğrenim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı*, Bağdat Üniversitesi, Kız Beden Eğitimi Yüksekokulu, 1-35.
- Sünter, E. (2019). “Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 21-40.
- Taşpınar, K. (2010). *Tasavvufta Mürşid Râbitası*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Tümer, G. (1992). "Brahmanizm", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6/329-333.
- Ujampady, M. (2019). “Hindistan’da Sufî Hareketler”. *Tematik Tasavvuf Toplantıları Fikriyat Kişiler Kurumlar*, Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, II/11-32.
- Uludağ, S. (1997). “Hâlidîyye (Anadolu’da Hâlidîlik)”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15/296-299.
- Ustaosmanoğlu, M. (1991). *Ruh'ul-Furkan Tefsiri*, İstanbul: Sıraç Kitabevi.
- Uysal, M. (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler)*. Konya: Yediveren Kitap.
- Waardenburg, J. (2006). *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yarar, H. İ. (2022). “Râbita ve İlgili Bazı Tasavvufî Kavramların Sûfî Gelenek Açısından Tahlili”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (11/1), 509-529.
- Yitik, A. İ. (2013). “Yoga”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43/558-559.

- Yitik, A. İ. (2015). “Hinduizm”. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya.- Ali Osman Kurt. 1. Bsk., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1/633-674.
- Yitik, A. İ.-Çınar, A. (2016). “Dârâ Şükûh ve Eseri Mecma‘-i Bahreyn Üzerine”. *Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, Edt. Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Berikan Yayınevi, 529-568.

MS 4. YÜZYILDA ROMA VE SASANİ İMPARATORLUKLARI ARASINDA KUZEY MEZOPOTAMYA'DAKİ ÇATIŞMALARIN SEBEPLERİ VE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YÜCEL
Muş Alparslan Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-1936-0327

ÖZET

Sasani İmparatorluğu kurulduğu tarihten itibaren en büyük rakibi ve düşmanı Roma İmparatorluğu aleyhine İran'ın batısına yöneldi. Şüphesiz bu dönemlerde Roma İmparatorluğu hem stratejik hem de ekonomik açıdan büyük bir önem arzeden Anadolu, Suriye ve Mezopotamya gibi münbit coğrafyaların büyük bir kısmında söz sahibiydi. Sasanileri başından beri bu coğrafyalara ilgi duymasına sebep olan etkenlerin en önemlisi yalnızca ekonomik avantajlar değildi. Bunun yanında özellikle Kuzey Mezopotamya, Anadolu'nun belli kısımlarında ve Armenia'da hızla yayılan Hristiyanlığın da Sasanileri bu bölgelere çeken bir diğer bir husus olduğunun da altını çizelim. Böylece hem Roma'ya karşı çeşitli avantajlar elde etmek hem de Hristiyanlığa karşı sert tedbirler almak maksadıyla II. Şapur döneminde Sasaniler, Nisibis/Nusaybin kuşatmalarıyla başlayan ve Amida'nın işgaliyle sonuçlanan bir dizi savaş başlattı. Bu savaşlar neticesinde Sasaniler arzu ettikleri kazanımları elde edememiş olsalar da kâğıt üzerinde Roma'ya karşı daha üstün bir konum elde etmeyi başardılar. Nisibis kuşatmalarıyla başlayan bu süreç Fırat ve Dicle havzalarında büyük bir kaosun yaşanmasına sebep olmuş ve hem Sasani hem de Roma ordularının ciddi kayıplar vermesiyle sonuçlanmıştır. Bu çatışmalar neticesinde bölge ahalisinden bir kısmı sürülmüş, bir kısmı katledilmiş geriye kalanlar ise yerlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Dini ideolojik bir politika geliştiren Sasaniler bu dönemde özellikle Hristiyanlara karşı büyük kovuşturmalara başlamış ve iki imparatorluğu karşı karşıya getirmiştir. Bu çekişmenin merkezinde kalan Amida ve Nisibis gibi yerlerde ise demografi neredeyse tamamen değişmiştir. Bu çalışmada bu dönemde her iki imparatorluk arasında cereyan eden çatışmalar dini ve ekonomik sebepler etrafında ele alınacak ve bu çatışma halinin söz konusu bölgede ne tür sonuçlar doğurduğu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Mezopotamya, Sasaniler, Nisibis, Amida, II. Şapur

CAUSES AND EFFECTS OF THE CONFLICTS BETWEEN THE ROMAN AND SASANIAN EMPIRES IN NORTHERN MESOPOTAMIA IN THE 4TH CENTURY AD

ABSTRACT

The Sasanian Empire, from the beginning of its establishment, turned towards the west of Iran to battle against its biggest rival and enemy, the Roman Empire. Undoubtedly, the Roman Empire ruled most of the important lands such as Anatolia, Syria and Mesopotamia, which were of great importance both strategically and economically. Economic advantages were not the most important factor that caused the Sasanians to be interested in these lands from its beginning. It should be noted that Christianity, which spread rapidly especially in Northern Mesopotamia, certain parts of Anatolia and Armenia, was another issue that attracted the Sasanians to these

regions. Thus, in order to gain various advantages against Rome and to take harsh measures against Christianity, during the Shapur II era, the Sasanians launched a series of wars that began with the siege of Nisibis/Nusaybin and ended with the occupation of Amida. As a result of these wars, although the Sasanians could not achieve the desired gains, they ostensibly succeeded in obtaining a superior position against Roman Empire. This process, which started with the sieges of Nisibis, caused a great chaos in the Euphrates and Tigris basins and resulted in serious losses for both Sasanians and Roman armies. As a result of these conflicts, some of the people of the region were exiled, some of them were massacred, and the rest had to leave their places. The Sasanians, who developed a religious ideological policy, started great prosecutions especially against Christians in this period and brought the two empires face to face. In places such as Amida and Nisibis, which are at the center of this conflict, the demography changed almost completely. In this study, the conflicts between the two empires in this period will be discussed around religious and economic reasons, and what kind of results this conflict has in the region in question will be discussed.

Keywords: Northern Mesopotamia, Sasanians, Nisibis, Amida, Shapur II.

GUARANTEEING SECURITY THROUGH INTERNATIONAL CONVENTIONS ON THE PROTECTION OF REFUGEES

Prof. Assoc. Dr. Halim Bajraktari
Law Faculty, Vice Dean
Public University “Ukshin Hoti” Of Prizren

Abstract

The actuality of refugees today has a challenging dimension in the circumstances in which such groups of people are passing as a result of the conflicts, wars and recent injustices that countries and states are going through, how prepared are the powerful states to help these categories of people, how useful are the standards and conventions and documents for the protection of refugees, which to a certain extent are endangering the lives of many individuals in situations not only in countries in conflict but also in the countries that host these categories, how is it the implementation of these standards in the protection of refugees, which conventions should be strengthened to prevent violations of the rights of refugees, how much protection these groups of people enjoy today.

As the right to guarantee security through international conventions is being fulfilled, is there an even greater promotion regarding these rights?. Where the challenges appear for a safe guarantee of the violation of conventions regarding refugees as a right and increased demand in the 21st century.

Key words: Security, Conventions, protection of refugees, standards.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE TİYATROLARDA ALINAN GÜVENLİK ÖNLEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Murathan KEHA
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0001-6277-0172

ÖZET

Tanzimat'la beraber Osmanlı Devleti'nde sadece siyasal değil sosyal hayatta da büyük değişimler yaşanmıştır. Batılılaşma faaliyetleriyle birlikte Osmanlı toplumu yeni bir yaşam tarzının yanında yeni eğlence anlayışlarıyla da tanışmıştır. Bu yeni tarz eğlencelerden biri tiyatrodur. Galata ve Pera bölgesinde yaşayan ecnebler arasında, bilinen ve sevilen tiyatro gösterileri Osmanlı Devleti'nin yönünü Batıya çevirmesiyle birlikte yaygınlaşmış ve İstanbul'un farklı bölgelerine de yayılmıştır. Geleneksel olarak Ramazan ayının gelmesiyle beraber hareketlenen eğlence hayatında, tiyatro da yerini almıştır. Özellikle Vezneciler, Şehzadebaşı ve Direklerarası'nda kurulan ahşap tiyatrolar ve sahnelenen oyunlar halk tarafından çok rağbet görmüştür.

Tiyatro binalarının ahşap ve dayanıksız olması nedeniyle yaşanan yangın ve çökme hadiseleri Osmanlı Devleti'ni kamu güvenliğini sağlamak adına çeşitli güvenlik tedbirleri almaya yöneltmiştir. Bu çerçevede Şûra-yı Devlet tarafından 1899 tarihinde bir nizamname yayınlamış ve uygulama esasları Şehremaneti'ne bildirilmiştir. Bu nizamnamede ahşap tiyatro binalarına artık ruhsat verilmeyeceği ilan edilmiş ayrıca yapılacak tiyatro binalarının kâgir olarak yapılması, umumi hıfzıssıhha şartlarını taşıması, yeterli büyüklükte ve sağlamlıkta olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bir yangın durumunda insanların tiyatroyu kolayca boşaltabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması da şart koşulmuştur.

Alınan bu tedbirler kamuoyunda da destek bulmuş, gazetelerde yazılan makalelerde, gerekli tedbirleri almayan tiyatrolara karşı yaptırım uygulanması istenmiştir. Bunun yanında yine bazı gazetelerde sadece mekânın sağlamlığı değil içinin tefrişatının da önemli olduğu hakkında yazılar yazılmıştır. Bu yazılarda özellikle iç döşemelerde kullanılan ve mekânı güzel ve temiz gösteren kadife kumaşların aslında tozu içinde tuttuğu ve sağlığa uygun olmadığı anlatılmaktadır. Ayrıca bir yangın esnasında bu kadife kumaşlardan yayılan karbon gazının, insanların ölümüne yangından daha fazla sebep olduğu belirtilmiştir.

Yapılan bu çalışmalar bir etki yaratmışsa da bütünüyle istenilen sonuçların alındığını söylemek maalesef mümkün değildir. İstenen şartları sağlayan tiyatro binalarının yanı sıra, "baraka gibi yerlerde" ruhsatsız olarak tiyatro oyunlarının sahnelendiği de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Eğlence Hayatı, Tiyatro, Yangın, Güvenlik

SECURITY MEASURES TAKEN IN THEATERS IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Along with the Tanzimat, great changes were experienced not only in political but also in social life in the Ottoman Empire. With the westernization activities, the Ottoman society met with a new lifestyle as well as new entertainment concepts. One of these new forms of entertainment is theatre. Among the foreigners living in Galata and Pera, the known and loved theater performances became widespread with the Ottoman Empire turning its direction to the West and spread to different parts of Istanbul. Theater has also taken its place in the entertainment life, which has traditionally been activated with the arrival of the month of Ramadan. Especially the wooden theaters and the plays staged in Vezneciler, Şehzadebaşı and Direklerarası were very popular with the public.

The fire and collapse incidents experienced due to the fact that the theater buildings were wooden and unstable led the Ottoman Empire to take various security measures in order to ensure public safety. In this framework, a regulation was published by the Council of State in 1899 and the principles of implementation were reported to the Şehremaneti. In this regulation, it has been declared that wooden theater buildings will no longer be licensed, and it has been stated that the theater buildings to be built must be made of masonry, meet the conditions of public sanitation, and be of sufficient size and strength. It is also stipulated that necessary measures should be taken so that people can evacuate the theater easily in the event of a fire.

These measures were also supported by the public, and in the articles written in the newspapers, it was requested to impose sanctions against the theaters that did not take the necessary measures. In addition, articles were written in some newspapers about the importance of not only the soundness of the place but also the furnishing of the interior. In these articles, it is explained that velvet fabrics, which are used especially in interior furnishings and make the space look nice and clean, actually keep dust inside and are not suitable for health. In addition, it was stated that the carbon gas emitted from these velvet fabrics during a fire caused more deaths of people than fire.

Although these studies have made an impact, it is unfortunately not possible to say that the desired results have been achieved. In addition to the theater buildings that meet the required conditions, it is seen that unlicensed theater plays are staged in "places like barracks".

Keywords: Ottoman State, Entertainment, Theatre, Fire, Security

TÜRK SİYASİ HAYATINDA GÜN SAZAK

Ufuk Candemir

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0002-7875-4684

ÖZET

Tarih Bilimi gelecek nesillere ışık tutması açısından her dönemde oldukça önemli olmuştur. Tarih bilimi özelinde biyografi çalışmaları da özel bir öneme sahip olmakta ve bu bağlamda bilime hizmet etmektedir. Nitekim biyografi çalışmaları, tarihe geçmiş bir kişiliği bütün yönleriyle ele alırken doğası gereği döneme özgü birçok olayı da içinde barındırmaktadır. Bu bildiri bir biyografi çalışması olması dolayısıyla konu titizlikle ele alınacaktır. Zira Gün Sazak'ın ailesi ve aile köklerinden başlayarak bütün yönleriyle ele alınmasının yanı sıra iş hayatı ve siyasete girişine değinilecektir. Çalışmada, 1971'de siyasete girişi ile 1980'e kadar Milliyetçi Hareket Partisi içindeki faaliyetlerine yer verilecek bu süreçte II. Milliyetçi Cephe hükûmetinde 5 ay 15 günlük Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevi ve faaliyetlerinden bahsedilecektir. Bu zaman zarfı içinde Gün Sazak'ın yaşamı, faaliyetleri ve demeçlerinin yanı sıra Türkiye'de ve dünyada yaşanan birçok siyasi, ekonomik ve sosyolojik olaya değinilecektir. Çalışmada başta dönemin basını olmak üzere Türk arşivleri, TBMM Zabıt Cerideleri, yerli ve yabancı diğer kaynaklardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Gün Sazak, Eskişehir, Gümrük ve Tekel Bakanlığı.

GÜN SAZAK IN TURKISH POLITICAL LIFE

ABSTRACT

History Science has been very important in every period in terms of shedding light on future generations. Biography studies, in particular, have a special importance in the science of history and serve science in this context. As a matter of fact, while biography studies deal with a historical personality with all its aspects, they also contain many events specific to the period by nature. Since this paper is a biography study, the subject will be handled meticulously. Because Gün Sazak's family and family roots will be discussed in all its aspects, as well as his entry into business life and politics. In the study, his activities in the Nationalist Movement Party from his entry into politics in 1971 until 1980 will be included. The duty and activities of the Ministry of Customs and Monopoly of 5 months and 15 days in the Nationalist Front Government will be mentioned. During this time, Gün Sazak's life, activities and statements, as well as many political, economic and sociological events in Turkey and the world will be mentioned. In the study, especially the press of the period, Turkish archives, Parliamentary Minutes, other domestic and foreign sources will be used.

Key words: History, Gün Sazak, Eskişehir, Ministry of Customs and Monopoly.

GİRİŞ

Gün Sazak, 26 Mart 1932’de Ankara Etlik’te dünyaya gelmiştir. Aslen Eskişehirli olan Gün Sazak, yakın tarihimizin önemli figürlerden Emin Sazak’ın oğludur. Sazak ailesi Eskişehir’de çiftlikleri ve arazileri olan varlıklı bir ailedir. Emin Sazak’ın, çiftçiliğinin yanı sıra iş dünyasına girerek ticaretle meşgul olması aileyi daha tanınır kılmıştır. Zira Emin Sazak’ın 23 Nisan 1920’den 14 Mayıs 1950’ye kadar Eskişehir’den milletvekili olması da bu konudaki başat faktörlerden birisidir. Sazak ailesinin Ankara’ya yerleşmesinin temel sebebi de budur. Gün Sazak, ağabeyi Yılmaz ve kardeşi Güven’le beraber ilköğretime Ankara’da başlamıştır. Ankara’daki eğitimi, üniversite öğrenimi için 1951’de Amerika’ya gidinceye kadar devam etmiştir. Amerika’da tarım ve hayvancılık üzerine tahsili devam ederken 1954’te Bilen Balkan ile evlenmiştir. 1955’te Türkiye’ye dönen Gün Sazak, 1956’da askerlik vazifesini yapmak üzere İzmir’e gitmiştir. 18 aylık askerlik sürecinden sonra ailesinin işlerine yardımcı olmak üzere Eskişehir’deki çiftliklerine, ağabeyinin yanına gitmiştir. 1960’ta babası Emin Bey’in vefatı üzerine ailenin bütün maddi sorumluluğunu devralmıştır. Ailenin borç yükünün olduğu ve çiftliğin de bu borç yükünü karşılayamayacağını ön görerek ticarete girmeye karar vermiştir. Nitekim inşaat sektörünün doğru bir tercih olacağını düşünerek bu alana yönelmiş ve devlet ihalelerine girmek suretiyle bir şirket açarak bu alanda çalışmalara koyulmuştur. Gün Sazak’ın sürekli yükselen iş hayatı ivmesi bizzat başında durduğu ve çokça emek verdiği birkaç farklı şirketle 1971’e kadar gelmiştir. Bu şirketlerin en önemlisi günümüzde de varlığını devam ettiren Yüksel İnşaat olmuştur. Gün Sazak şirketini geliştirmek amacıyla kaliteli bir yönetim kadrosu kurmaya özen göstermiş bunun yanı sıra sık sık yurt dışına giderek teknik ekipman tedarigi noktasında temaslarda bulunmuştur. Gün Sazak öncülüğündeki Yüksel İnşaat şirketi, genellikle çoğu firmanın girmekte çekineceği önemli devlet ihalelerini alarak büyümeye özen göstermiş, bunu da takip ettiği bir iş politikası hâline getirmeyi başarmıştır. Zira Gün Sazak’ın siyasete girişinden vefatına kadarki sürede bu politika devam etmiş, Yüksel İnşaat zorlu devlet ihalelerinin ilk talipleri arasında bulunmuştur. Gün Sazak yalnızca Bakanlık süresince şirketinin yönetiminden ayrıldığını ilan etmiş, devlet ihalelerine giren şirket ile resmi bir bağı olmadığını beyan etmiştir.

1. SİYASETE GİRİŞİ

Ülkede siyasal şiddetin ve sağ-sol kutuplaşmasının kendisini gösterdiği bir dönemde, şirketindeki mühendisleri yalnız bırakmamak adına katılmış olduğu İnşaat Mühendisleri Odası Genel Başkan seçiminde yaşadıkları hayatının dönüm noktası olmuştur. Zira burada yaşadıklarından sonra Milliyetçi Hareket Partisinde siyasete atılmayı uygun görmüştür. (Karaoğlu, 1994, s. 189) Gün Sazak’ın siyasete atılmasındaki bir başka önemli faktör de 1970’te tanıştığı ve zamanla aralarında samimi bir dostluk ortaya çıkan MHP Genel Başkan Yardımcısı Dünder Taşer ile aralarındaki bağıdır.

1971’deki MHP kurultayında Dünder Taşer’in de etkisiyle Genel Sekreter Yardımcısı olan Gün Sazak, parti içindeki ilk görevini almıştır. MHP teşkilatının fikir ve aksiyon adamı Dünder Taşer’in 1972’de hayatını

kaybetmesinden sonra 1973'teki kurultayda Gün Sazak'a Genel Başkan Yardımcılığı görevi verilmiştir. Bugünlerden sonra Gün Sazak, siyasetin daha da içine girmeye başlamıştır. İş hayatında aktif ve yükselen bir durumda olduğu için milletvekili olmaya sıcak bakmamaktadır. Zira Alparslan Türkeş'in 1973 genel seçimleri için rahatlıkla seçilebileceği Ankara'dan aday olmasını istemesi üzerine teşekkür ederken şuan ki konumunda daha faydalı olacağını beyan etmiş, Türkeş'in, Sazak'a Genel Başkan Yardımcısı sıfatıyla aday olmasının hoş olacağını söylemesi üzerine memleketi olan Eskişehir'den aday olmuştur. MHP'nin Eskişehir'de oy potansiyeli olmaması sebebiyle de seçilememiştir. Koalisyon hükûmetlerinin kurulmaya başladığı bu dönemde anarşi de oldukça yükselmeye başlamıştır.

2. GÜMRÜK VE TEKEL BAKANLIĞI DÖNEMİ

II. Milliyetçi Cephe Hükûmeti olarak anılan ve Süleyman Demirel liderliğindeki koalisyon Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisinden oluşmaktadır. Bu koalisyon hükûmeti, 1 Ağustos 1977'de 219'a karşı 229 ile güvenoyu alarak kurulmuştur. (Kaynar, 2021, s. 389) Gün Sazak da milletvekili olmamasına rağmen bu hükûmette Gümrük ve Tekel Bakanı olarak yerini almıştır. Bu durum CHP milletvekilleri arasında tepkiyle karşılanmış, Türkiye Büyük Millet Meclisinde şahsına yönelik bir söylemden ötürü yapacağı bir konuşmayı yoğun tepkiler ve protestolar sebebiyle yapamamış, yalnızca: *“Ben devlet nizam ve otoritesine saygılı, meşruiyetçiyim. (Gürültüler) Şahsımla ilgili yalan ve iftiralarla yılacak karakterde bir insan değilim. Şahsıma yapılacak isnat ve iftiraların şerefli mücadelemden beni alıkoyacağını zannetmeyin. Devlet ve milletimize hizmet yolunda beni hiç bir baskı ve edepsizlik yolundan döndüremeyecektir. Hürriyetlerimizi demokrasimizi ve devletimizi anarşistlerin tasallutundan korumaya devam edeceğiz.”* (Zabıt Ceridesi, Cilt:1, Devre:5, İçtima:1, 30.VII.1977, s. 160-163) diyebilmiştir.

Gün Sazak, Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevini icra etmeye başladığı günlerde gümrüklerin durumu içler acısı bir haldedir. Zira gümrüklerde kaçakçılar oldukça rahat hareket etmekte gümrük personelleri de aldıkları rüşvetlerle bu duruma göz yummaktadır. Bu sebeple gümrüklere de çeşitli isimler takılmış, Kapıkule için “Mercedes Kapısı”, İpsala için “İmdat Kapısı”, Dereköy için de “Kristal Kapısı” gibi ifadeler kullanılmıştır. (Gönültaş, 1977) Bu dönemde gümrüklerden silah, uyuşturucu, sigara gibi başat kaçak malların yanı sıra çeşitli elektronik eşyalar ve ülkede yaşanan döviz kıtlığından ötürü sanayicilerin temin etmekte zorlandığı makine yedek parçaları ile hammaddeler gelmektedir. Kaçakçılığın bir kısmı karayolu kullanılarak sınır kapıları aracılığı ile yapılırken bir kısmı da deniz yoluyla gemiler üzerinden sağlanmaktadır. Kaçakçılığın bu dönemde birçok önemli sebebi olmakla beraber hiçbir suretle masum gözükemeyecek en büyük zararı ülkeye sokulan silahlar ve bu silahların etkisiyle daha da alevlenen anarşi faaliyetleri demek yanlış olmayacaktır. Bu sebepler dolayısıyla Gümrük ve Tekel Bakanlığı ciddi bir önem arz etmektedir.

2.1. Bakanlık Dönemindeki Atama ve Değişiklikler

Gün Sazak, Gümrük ve Tekel Bakanı olduktan sonra henüz detaylarına hâkim olmadığı kaçakçılık ve rüşvet gibi meselelerle mücadeye başlamadan önce güvenebileceği bir ekip kurmaya başlamıştır. Gün Sazak bu doğrultuda Namık Kemal Zeybek'i Müsteşar olarak atamıştır. Daha önce Diyanet İşleri Başkanlığında Personel İşleri Müdürlüğü yapmış olan imam-hatip Rıza Selimbaşoğlu'nu da Gümrük ve Tekel Bakanlığında Personel İşleri Müdürlüğü görevine getirmiştir. Tekel Genel Müdürü olarak ise daha önce kaymakamlık yapmış genç bir bürokrat olan Esat Güçhan'ı atamıştır. Esasen bu atamalar arasında organik bir bağ bulunmamaktadır. Nitekim bu atama ve değişikliklerin tamamı Gün Sazak'ın şahsi insiyatifi ve tercihleri doğrultusunda farklı zamanlarda olmuştur. Ayrıca belirtmelidir ki dönemin bürokratları ve memurları arasında siyaset temelli atama ve değişiklikler sebebiyle ciddi bir tedirginlik söz konusudur. Zira bürokrat ve memurlar koalisyon hükümetleri sebebiyle sık olan Bakan değişikliklerinden oldukça fazla etkilenmektedirler. “Sağcı” Bakan döneminde kızığa çekildiği bilinen “solcu” gümrük müdürleri ve personellerinin yanında, “Solcu” bir Bakan döneminde yine aynı muameleyi “sağcı” olarak bilinen memurlar görmekteydi. Bu durum Gün Sazak'ın Bakanlık dönemi boyunca da oldukça sık şekilde gündeme gelmiş, birçok kez de basında yer edinmiştir. Gün Sazak ise yaptığı atama ve değişikliklerde, Personel Genel Müdürü Rıza Selimbaşoğlu'nun ikaz ve önerileri başta olmak üzere, memurların sicilleri yani daha önce rüşvet suçuna karışıp karışmadığı ve başarılarını esas alacak bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda önceki dönemde ataması yapılmış “sosyal demokrat” olarak bilinen, işinin ehli, rüşvet ve yolsuzluğa bulaşmamış bir çok ismi de önemli mevkilere getirerek kendilerini cesaretlendirmiş, gördükleri yolculuk ve kaçakçılık faaliyetlerine karşı bütün yetkilerini kullanmalarını isteyerek güçlerinin yetmediği yerde derhâl kendisine başvurulmasını istemiştir. (Kayhan, 2016, s. 388,391)

2.2. Gümrükler ve Tekel Cephesindeki Faaliyetleri

Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak, kaçakçılık meselesinin yanı sıra memurlara bulaşmış bir hastalık olarak tanımladığı rüşvetle mücadele maksadıyla farklı zamanlarda gümrüklere ziyaretlerde bulunmuştur. Ancak bu ziyaretler ani ve bir kısmı gece olduğu için baskın nitelikli olduğu değerlendirilmiştir. Bakan Sazak'ın bu ziyaretleri basında sık sık yer bulmuş, ziyaret sonrası açıklamalarıyla da kendine has bir gündem oluşturmuştur. Gümrük ziyaretlerinde öncelikle yolcularla sohbet etmiş, şikâyetlerini ve taleplerini dikkatle dinleyerek bu konuda hızlı aksiyonlar alınmasını sağlamıştır. Nitekim yine bu ziyaretlerinde gümrük personelleri ile de çeşitli konularda sohbet etmiş, onların da şikâyetlerini ve taleplerini dinleyerek gerekli açıklamaları ve sorunlarının çözüleceği yönünde konuşmalar yapmıştır. Bu ziyaretlerin birisi Esenboğa Havaalanı'nda gerçekleşmiş, yolculara ve personeller kaba davranan ayrıca görevi başında alkollü olduğunu gördüğü gümrük müdürünü görevden almıştır. (Gümrük ve Tekel Bakanı Esenboğa Havaalanına Baskın Yaptı, 1977) Bakan Sazak'ın bu faaliyetleri yolcular arasında da oldukça ilgi görmekte ve memnuniyetle karşılanmaktadır. Zira Adana Havaalanında ve Cilvegözü gümrüğünde bazı prosedürler sebebiyle çeşitli sıkıntılar yaşayan hacı adaylarının sorunlarını bölgeye giderek yaptığı müdahaleler ile çözmüş bu durum yolcular arasında oldukça memnuniyet

uyandırmıştır. (Gümrük Bakanı Sazak, Hacı Adaylarına Giriş ve Çıkışlarda Zorluk Çıkarılmaması İçin Emir Verdi, 1977)

Gün Sazak'ın Gümrük ziyaretleri oldukça çeşitli olmuş, Ekim 1977'de ülkenin doğu illerini kapsayan ziyaret amaçlı bir geziye çıkmıştır. Bu gezi çerçevesinde Bakanlığa bağlı tütün fabrikaları ve depoları incelemiş, Gürbulak ve Esendere Gümrüklerini ziyaret etmiştir. Siyasal şiddetin arttığı bu ortamda mensubu olduğu MHP'den ötürü ziyareti çeşitli tepkiler de doğurmuştur. (MHP'li Bakan Sazak'ın Hakkari Gezisini Ertelemesi İstendi, 1977)

Gün Sazak'ın Bakanlığı süresince ülkeye kaçak olarak sokulmak istenen ve gümrüklerde ele geçirilen binlerce silah, patlayıcı madde ve çeşitli askeri mühimmat basının da dikkatinden kaçmamış, gazeteci Ülkü Arman bu meselede önemli bilgiler verdiği “DAKO” yazı dizisini kaleme almıştır. (Arman, 1978) Ülkü Arman'ın DAKO olarak kısalttığı ifadenin açılımı “Devletler Arası Kaçakçılık Ortaklığı” şeklindedir. Nitekim Arman, birçok devletin, istihbarat örgütlerinin ve uluslararası mafyaların kaçakçılık organizasyonunun içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler daha sonra da çeşitli isimlerce dile getirilmiş, yakalanan bazı kaçakçılar tarafından verilen ifadelerde de doğrulanmıştır. (Mumcu, Silah Kaçakçılığı ve Terör, 2021, s. 1,11)

Bu arada belirtmelidir ki Bakan Gün Sazak'tan beklentiler yalnızca gümrüklerle sınırlı değildir. Zira sorumluluğu kapsamında olan Tekel İdaresi de bu konuda oldukça önemlidir. Nitekim Tekel 1970'lerin Türkiyesi için oldukça önemli bir konumdadır. Tütün ve Çay üretiminin devlet eliyle yapılması dolayısıyla tarımla doğrudan bir ilişkisi vardır. Bunun yanı sıra ürünlerin işlenmesi sanayi ve istihdam meselelerini de beraberinde getirmektedir. Bu minvalde Bakan Sazak, Türkiye'ye yasadışı olarak çeşitli yollardan sokulan kaçak sigara girişinin önlenmesinin yanı sıra içerdeki tüketimi karşılayacak bir üretim ivmesi yakalamayı hedef almıştır. Bu doğrultuda da önemli tedbirler almış, tekele bağlı fabrikalara ziyaretlerde bulunarak mevcut personel sayısı ve makine aksamıyla üretimin artırılmasını sağlamaya çalışmış, nitekim başarılı da olmuştur. Zira %30 gibi bir kapasite artışını sayısal verilerle basına ilan etmiştir. (Akyol, 1977) Mevcut üretimin artması ve içerdeki arzın karşılanmasına müteakip daha kaliteli sigara üretilerek Amerikan sigarası ile rekabet edilebilmesi amaçlanmıştır.

Gün Sazak'ın Tekel konusundaki bir başka gündemi de çay meselesidir. Zira bu dönemde ülkede ciddi bir çay sıkıntı çekilmekte yetersiz üretimin yanında özellikle karaborsacılık sebebiyle halkın içtiği çaya ulaşımı bir hayli zorlaşmıştır. Bu doğrultuda Bakan Sazak'ın bir ilgi alanı da Çaykur özelinde olmuş, mevcut personel ve makine parkuruyla çay üretiminin artırılmasıyla beraber paketlenme kapasitesinde ciddi bir artışa gidilmiştir. Bu minvalde Türkiye'nin her tarafına çay yollanmaya gayret edilmiştir. Hatta Gün Sazak bu konuda, “karaborsacılar stoklayacak yer bulamayınca dek her tarafa fazlasıyla çay göndereceğiz” demiştir. (Akyol, 1977)

Bakan Gün Sazak'ın Tekel konusunda eğildiği bir diğer önemli mesele de tuz ithalatı konusudur. Zira 1970'li yıllarda Türkiye tuz ithal eden bir ülke konumundadır. Bakan Sazak bu doğrultuda yaptığı çalışmalarla ülkedeki

mevcut tuz yataklarının oldukça yeterli olduğu, yalnızca tuz yataklarının daha modern şekilde organize edilerek işletilmesinin yeterli olacağı sonucuna varmıştır. Bu konuda özellikle Tuz gölünü öne çıkarmıştır. Nitekim Tuz gölünde hâla Selçuklulardan kalma basit bir medcezir yöntemiyle tuz elde edilmeye çalışıldığını bunu değiştirdikleri zaman Türkiye'nin tuz ithalatına ihtiyaç duymayacağını hatta 1 sene sonra Tuz ihraç eden bir ülke olacağını ifade etmiştir. Gün Sazak bu doğrultuda çalışmalara başlayarak Türkiye'nin hâlihazırdaki ithal tuz siparişinin yarısını iptal etmiş, Tuz gölünden elde edilecek tuzun önemli bir bölümünün ise 1979'dan itibaren ihraç edileceğini beyan etmiştir. (Akyol, 1977)

3. BAKANLIK DÖNEMİ SONRASI FAALİYETLERİ

Tarihe “Güneş Motel Olayı” olarak geçen milletvekili transfer işlemi sonrası, Adalet Partili 11 milletvekili CHP'ye destek vererek yeni hükûmetin Bülent Ecevit tarafından kurulmasını sağlamıştır. Böylece Gün Sazak, Gümrük ve Tekel Bakanlığını 5 Ocak 1978'de yeni Bakan Tuncay Mataracı'ya devretmiştir. Gün Sazak 1978 yılı itibarıyla tekrar şirketinin başına geçerek iş dünyasındaki faaliyetlerine devam etmiş, bir taraftan da hâlihazırda yürütmekte olduğu MHP Genel Başkan Yardımcılığı görevine devam etmiştir. Gün Sazak, zaman zaman gazetelere yazılı ve sözlü demeçler vermiş, bu demeçlerde Ecevit hükûmetine çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra ülkedeki anarşinin bitmesi ve siyasal şiddetin boyutlarıyla ilgili siyasilere çağrılar yapmıştır. (Sazak, Feyzioğlu'ndan Milliyetçilere Yapılan İşkenceye El Koymasını İstedi, 1978)

Ayrıca bu dönemde Gün Sazak'ın, Gümrük ve Tekel Bakanlığındaki bürokratlarla da temas hâlinde olduğu da bilinmektedir. Zira 21 Ekim 1978'de not defterine “*Gümrük Bakanlığı müfettişleri ile görüşme.*” notunu eklediği görülmektedir. (Kayhan, 2016, s. 514) Nitekim bu görüşmelerde başat konunun kaçakçılık olduğu dolayısıyla çeşitli bilgi ve belge paylaşımları olduğu da tahmin edilmektedir.

3.1. Abdi İpekçi Suikastı

Gün Sazak'ın bu notu düştüğü tarihlerde Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi de kaçakçılık meseleleri ile yakından ilgilenmektedir. Nitekim bu konuda yeni Bakan Mataracı ile bir röportaj yapmış ve ilgili iddiaları kendisine ciddiyetle sormuştur. (İpekçi, 1978) Bu konulara oldukça ağırlık verdiği yakın çevresince de doğrulanmış ve aydın bir gazeteci kimliğine sahip olan Abdi İpekçi 2 Şubat 1979'da uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Abdi İpekçi suikastının perde arkasında da kaçakçılık şebekelerinin isimleri geçmiş hatta yürütmekte olduğu mevcut çalışmalarında Gün Sazak ile bilgi alışverişinde olduğu da henüz ispatlanamasa dahi kuvvetli tahminler arasında yerini almıştır. (Mumcu, 2020, s. 166)

4. GÜN SAZAK'IN VEFATI

Gün Sazak, 27 Mayıs 1980'de evinin önünde uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Gün Sazak, 30 Mayıs Cuma günü Hacı Bayram Veli Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından memleketi Eskişehir'de toprağa verilmiştir.

Saldırıyı Dev-Sol üstlenmiş, olayın failleri Mart 1981’de yakalanmış ve hâkim karşısına çıkartılmıştır. Gün Sazak suikastı her ne kadar sağ-sol kutuplaşması gölgesinde siyasi bir cinayet olarak gözükse de perde arkasında kaçakçılarla verdiği mücadele ve bu mücadeleden doğan bir hesaplaşma olduğu kuvvetli tahminler arasındadır. Nitekim Gün Bey, yaşadığı dönemde dahi, mensubu olduğu partinin fanatik bir partizanı değil, ılımlı ve anlayışlı karakteriyle sempatik bir siyasi figür olarak değerlendirilmektedir. (Ve Gün Sazak Öldü, 1980) Dolayısıyla Gün Bey, iyi bir Türk milliyetçisi olsa dahi, Dev-Sol gibi örgütlerin hedef listesinde bir öncelik olamayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti’nin yakın tarihinde önemli bir figür olan Gün Sazak, yaşadığı dönem içinde cereyan eden siyasi ve sosyolojik olaylardan oldukça etkilenmiş bir iş adamıdır. Bu olayların da etkisiyle siyasete girmeye karar vermiş ve kendisine en yakın parti olarak Milliyetçi Hareket Partisini görmüştür. Gün Bey, 1973’ten 1980’e kadar MHP Genel Başkan Yardımcılığı yapmış, aynı zamanda iş dünyasındaki faaliyetlerine devam etmiştir. Gün Bey siyasi hayatında hiç milletvekili seçilememiş olmasına rağmen parlamento dışından atanan nadir bakanlardandır ve bu yönüyle de oldukça dikkate değerdir. Zira yakın döneme kadar Türk siyasi hayatında bu gibi örnekler oldukça azdır. Dolayısıyla Gün Bey’in dokuz yıllık siyasi yaşamında en aktif olduğu dönem 5 ay 15 gün süren Gümrük ve Tekel Bakanlığı sürecidir. Nitekim bakanlığı süresince gümrüklerdeki çalışmaları neticesinde, memurların rüşvet alması büyük ölçüde önlenmiş, dolayısıyla devletin gümrük gelirlerinde ciddi bir artış yaşanmıştır. Sazak’ın Bakanlığı döneminde, karayoluyla yapılan kaçakçılıkla özellikle sigara ve silah başta olmak üzere başarılı bir mücadele verilmiş, büyük ölçüde başarılı da olunmuştur. Ayrıca Tekel’e bağlı çay, tütün ve tuz gibi meseleler ciddiyetle ele alınmış, üretim ve paketleme kapasitesinin artırılması sağlanarak kalitenin yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Türkiye, tuz ithal eden bir ülke olmaktan da Gün Bey’in girişimleriyle kurtulmuştur.

Gün Sazak, MHP Genel Başkan Yardımcısı sıfatıyla ülkede ve yurtdışında cereyan eden olaylara samimi ve şeffaf bir şekilde yaklaşırken Bakanlığı süresince de kamuoyuna karşı hep şeffaf olmuş, basın mensuplarının sorularını da aynı samimiyetle cevaplamıştır. Ayrıca Bakanlığı süresince yaptığı atama ve değişikliklerin tamamının bir zaruriyet olduğunun kendisi de altını çizmiş, hiçbir siyasi baskı ve ricaya binaen yapılmadığını defaatle söylemiştir. Nitekim Bakanlığı süresince örnek bir devlet adamı portresi çizmiş, kendisiyle aynı siyasi görüşleri paylaşmayan isimler tarafından da Bakanlık süreci ve kaçakçılıkla verdiği mücade takdirle karşılanmıştır.

Son olarak, 1970’lerin karanlık günlerinden 12 Eylül 1980’e giden süreçte sağcı-solcu, devrimci-ülkücü mücadelesinde birçok siyasi cinayet işlenmiş olsa da Gün Sazak ve Abdi İpekçi isimlerinin hedef alınması üstüne düşünülmesi ve çalışılması gereken iki önemli meseledir. Zira bu isimlerin hedef alınmasında, kaçakçılık meselesinde verdikleri haklı ve başarılı mücadelenin etkisi olmasının yanı sıra 12 Eylül’e giden süreci de hızlandırdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, T. (1977, Aralık 29). Gün Sazak'la Röportaj. *Hergün Gazetesi*.
- Arman, Ü. (1978, Ocak 13-17). DAKO yazı dizisi. *Hürriyet Gazetesi*.
- Gönültaş, G. (1977, Ekim 23). Yeni Uygulamalardan Sonra Trakya'daki Sınır Kapılarımız. *Milliyet Gazetesi*.
- Gümrük Bakanı Sazak, Hacı Adaylarına Giriş ve Çıkışlarda Zorluk Çıkarılmaması İçin Emir Verdi. (1977, Kasım 4). *Hergün Gazetesi*.
- Gümrük ve Tekel Bakanı Esenboğa Havaalanına Baskın Yaptı. (1977, Ağustos 28). *Tercüman Gazetesi*.
- İpekçi, A. (1978, 10 23). Bu Haftaki Konumuz Kaçakçılık ve Gümrükler. *Milliyet Gazetesi*.
- Karaoğlu, İ. T. (1994). *Altmış Yılda Öğrendiklerim Yaşadıklarım Yaptıklarım*. Ankara: Kültür Ofset Limited Şirketi.
- Kayhan, H. (2016). *Gün Sazak Bir Şehidin Yolculuğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaynar, M. K. (2021). *Türkiye'nin 1970'li Yılları*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- MHP'li Bakan Sazak'ın Hakkari Gezisini Ertelemesi İstendi. (1977, Ekim 8). *Hakimiyet Gazetesi*.
- Mumcu, U. (2020). *Papa Mafya Ağca*. Ankara: um:ag Vakfı Yayınları.
- Mumcu, U. (2021). *Silah Kaçakçılığı ve Terör*. Ankara: um:ag Vakfı Yayınları.
- Sazak, Feyzioğlu'ndan Milliyetçilere Yapılan İşkenceye El Koymasını İstedi. (1978, 4 16). *Hergün Gazetesi*.
- Ve Gün Sazak Öldü. (1980, Mayıs 29). *Hürriyet Gazetesi*.
(30.VII.1977). *Zabıt Ceridesi, Cilt:1, Devre:5, İçtima:1*. T.B.M.M.

A REVIEW OF THE LIVING SCIENTIFIC LIFE OF DR. HAMID NUTKI THE FATHER OF IRAN'S MODERN "PUBLIC RELATIONS" SCIENCE AND TURKOLOGY

Dr. Tohid Malekzade

Department of History, Faculty of Literature, Urmia University, Urmia, Iran

Asso.prof.Dr. Mohammad jafar Chamankar

Department of History, Faculty of Literature, Urmia University, Urmia, Iran

ABSTRACT

Hamid Nutki was born in 1920 in Tabriz. After completing his primary education in his city, he entered Tehran University to continue his higher education in the field of law and graduated with a bachelor's degree in 1942. Hamid Nutki immediately went to Turkey to study for a doctorate in judicial law and studied at Istanbul University. At the same time, he had activities and collaborations with literary publications in this university. After completing his education, he was employed by the Iran-England Oil Company from 1948. He worked as a consultant to the board of directors of the consortium and in the press relations branch of the information and publishing department of the oil company; And since 1951, he was engaged in the public relations affairs of the oil company. on 16 July 1999, he passed away at the age of 79 after 75 days of illness.

Key Words: Nutki; Iran; public relations

In this mortal world, there are many people whose loss affects only one family, and people whose death affects only one tribe, but few people whose loss has a negative impact on the cultural life of a nation and causes deep sadness for all members of society. Undoubtedly, Dr. Hamid Nutki is among these few people due to his many academic services for the language, literature and culture of Azerbaijan.

Dr. Hamid Nutki was born in 1920 in the city of Tabriz. He completed his primary education in Tabriz and then went to Istanbul to continue his education and studied law up to the doctorate level. At the same time as studying law, he did not neglect to pay attention to the cultural issues of Azerbaijan and its Turks, and he was able to make the most of this opportunity and study various branches of the Turkish language in a completely classical, academic and scientific way. It was due to this great scientific potential that he was able to establish the branch of Turkish linguistics in warliq magazine, which can be called the first scientific academy of the modern Turks of Azerbaijan, in Tehran. After the revolution, he was able to properly express many of his scientific collections in the field of Turkology and linguistics of Azerbaijan by cooperating and working in Warliq magazine and take action to stabilize them in the critical society of Turks. This cultural crisis, which started from the beginning of the anti-cultural Pahlavi regime in Iran, eased a little with the victory of the Islamic revolution and the publication of the culturally important magazine Warliq under the leadership of our contemporary "Dr. Javad Hayet".

After the cultural revolution and the closure of the universities, for the first time in the history of Tehran universities, he taught Azerbaijani Turkish language and literature, and at the same time, he did not neglect the preparation of university programs of the new science of "public relations" and was the head of the communication chair of the School of Communication and Social Sciences until In 1983 Shamsi took over. Many of the public relations organizations of the ministries and government organizations of Iran commemorate this deceased, for this reason, he is called the father of the science of public narratives in Iran.

Dr. Hamid Nutki from the first issues of Warliq magazine in 1979 dealt with the history of the ancient Turkish language and literature, and in Warliq magazine issue of August 1979, while describing the cultural situation of Azerbaijanis under the title "Rich and Poor" Turk of Azerbaijan) explained the history of the Turkish language since BC, then compared the Turkish dialect of contemporary Azerbaijan with the Turkish of 1500 years ago. In this article, while referring to the cultural oppression of the anti-human Pahlavi regime against the Turkic culture, language and literature of Azerbaijan, he adds: "We are not a nation that was created yesterday, we are the owners of the rich culture and literature of our ancestors." Dr. Mohsenis, Mustofis, Kesrevis and other Aryan worshipers of the Pahlavi regime cannot act against the cultural identity and language of Azerbaijan with the cooperation of a few illegitimate children of Azerbaijan. Then, while welcoming the Islamic revolution in Iran, which brought back the spiritual life of the Turkic people of Azerbaijan, he wrote to the Aryanists of the royal regime.

Dr. Nutki in the 5th issue of Warliq Magazine (1979) in response to a letter from the teachers of education in Tabriz who wanted to solve the problem of calligraphy in Turkish writing, as an introduction to the alphabets of the Turkish language that have been used throughout history. And then he implemented the main concern of his mind, which was the reformation of the Arabic alphabet and its adaptation for the Turkish language. In an extensive article entitled " how to write " in Warliq magazine, - 2015 put forward.

In the following years, he did not neglect the historical history of the Turkish language in Azerbaijan and studied the phonology, morphology and vocabulary of the Turkish language in a completely academic and scientific manner in the following articles:

- 1 - Notes about Turkish syntax.
- 2- Studying the lexicology of idiomatic words in Shahriar's Turkish poems.
- 3- Investigating word-forming suffixes in Turkish, which is one of the oldest topics related to Turkish words.

In the following articles, he deals with the adaptation of new theories on the subject of culture and civilization with the rich culture of the Turks of Azerbaijan, then he responds to the cultural oppression against the Turks in

the form of the article "The Devil's Charter". In this article, he first deals with the racist theories of Aryanists. And then he criticizes them.

Dr. Hamid Nutki was also a master in poetry and poetics, and his poems were very rich in terms of Turkish words and imagery of nature and imagination, and the study of these literary features is very important in the field of Azerbaijani studies. His poetry collection It has also been published under the title "Every Color" with the pseudonym "Aytan".

Dr. Hamid Nutki after a lifetime of efforts in the development of the academic language and literature of Azerbaijan and the science of public relations, on 16 July 1999, he passed away at the age of 79 after 75 days of illness. I hope that the life of this wise old man is a lesson for all young people who are interested in science and knowledge.

AZERBAJYCAN KÜRESİNLİLERİ VEYA ÇEPNİ OĞUZLARI

Dr. Tohid Melikzade

İran. Batı Azerbaycan. Urmiye. Urmiye üniversitesi. Tarix bölümü

Doç.Dr. Mohammad jafar Çamankar

İran. Batı Azerbaycan. Urmiye. Urmiye üniversitesi. Tarix bölümü

ÖZET

Urmiye çevresindeki bir dizi Azerbaycan Türk vatandaşı Sünnidir ve Şafii dinine inanır. Bu Sünni Türk grubuna da yanlışlıkla Korasunni deniliyor ki bu yanlış. Çünkü Korah-Soneli Çepaniler'in bir kabilesinin adıdır. Şimdi Kolunci ve Kehriz bölgesinde yaşayan Urmiye mezhebine mensup Sünni Türkler Hanefi mezhebine inanıyorlar ve büyüklerinden duyduklarına göre erken Safevi döneminde Tebriz ve Koze Kenan'dan Kolunci bölgesine geldiler. . Diğer Sünni Türkler Urmiye Şafii dinine mensuptur.

Yani Urmiye'nin özellikle güney köylerinde sayıca fazla olan Urmiye dinine mensup Sünni Türkler, Korah Sonli aşireti dışında Selmas ve Khoi'dir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan , Küresinlileri, Çepni ,oğuz

Küresünlülerin durumuna genel bir bakış

İrânın kuzeybatısında bulunan Batı Azerbaycan eyaleti , yoğun olarak küesünlülerin yaşadığı bölgedir. Nüfusları tahminen 100 bin kişiye ulaşan bu kavim Azerbaycan Türklerindenler sadece mezhep olarak farklılar. Bu kavim şafii inançlı Azerbaycan Türklerindenler.

Küresünlüler yoğun olarak Hoy, Salmas ve Umiye kentlerinde yaşamaktadırlar. Yanlış olarak Urmiyede yaşayan Şafii inançlı Türkler de kendilerini bazen Küresünlü hitap ediyorlar . oysa Küresünlüler daha sonra Azerbyacna göç eden Türklerdendirler fakat Urmiyede yaşayan şafii inançlı Türkler yerli halklardır. Bu halk Safevi döneminde Şii inancına boyun eğmemişler. Yoğun olarak Küresünlüler Bbu köylerde yaşamaktalar:

Zeri,Ravyan, Mekhin, Esteran, karatepe, Kotur, Babkan, Dize,Yestikan, Körpiran, Alasürme, Zeyve, Almalı, Hindivan, Küküt, Verdan, Rikava, Çiçek, Höder, Şireki, Silav, Hakveran, Şekeryazı, Kanyan, Mafikendi, İeydan, İstisu, Seremerik, Golan, Yengice ve s.

Küresünlü etnonimi anlamı:

Traihite bilinen bir kural var: savaş meydanlarında az gözüken halkın adı tarihe geçmez. Küresünlüler de bu durumdan mustesna değiller. Azerbaycan tarihinde adları az görünen küresünlüler farklı şivelerle deyilirler; Küresünni, kırasünni, küresünlü,. Bu halkın etimolojisi ilk defa olarak birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı ordu istihbaratı raporlarında görüldü.¹ Bu rapora göre bu halk Horasandan bu bölgeye köçdükleri için harasanlı veyahut Korasanlı , küresünl, adlanmışlar. B

¹ İran ordusu ve İran Azerbaycanı tedgig raporu, İstanbul 1927-28

Başka bir söylentiye göre bu halk kafkaslardan Azerbaycana köçmüşler. Başkanları Hasan bey imiş. Hasan bey tesadüfen Kör imiş. Bu nedenle bu halka körhesenli demişler. İran kaynaklarında ve belgelerinde hiçbir önemli şey bulunamadı. Bu halkın folk etimolojisini kenara bıraksak ilk defa olarak bu halkın bilimsel araştırması yazar tarafından yapıldı. Bu araştırma hem alandan hem de belgeler araştırmasıyla yapıldı. Maalesef alan araştırmalarından fazla bir şey elde edinmedi. Kafkasyadan gelmelerine dair bir fakta da hiç işaret olunmadı ancak adları ve benzer faktler bu halkın Oğuzların Çepni boyundan olmasını kanıtlamaya kifayet ederdi.

Küresünlüleri umumi tarihlerine bir bakış:

Çepni oğuzları daha öncelerden karadenizin güneyinde yaşıyorlardı. Çepnilerin inançları sünni Osmanlılardan farklı olduğundan aralarında farklılıklar görünmekteydi. Vilayetnameye göre onlar Hacı Bektaşın müritleridiler. Bu farklılık sonucu Çepnilerin bir kısmı Safevi devleti idaresi altında olan bölgelere(Azerbaycan ve Van) gittiler. Tarihi kaynaklar Safevi Osmanlı savaşlarında Çepnilerin Safeviler yanısı olduklarını kayıt etmişler. 1568 . yılda Osmanlı sultanı Van çepnilerin bölgeden dışlanmasına emir etti. Kanuni sultan Süleyman zamanında Urmiye ve Van hakimleri Çepni Türklerdenidiler. 16. asırda mühtemilen Çepniler Azerbaycanın Batı bölgelerine yoğun olarak göçmeye başladılar. Yerliler bu halka Giresün bölgesinden geldikleri için Giresünlü dediler. Bu deyim zaman zaman başka varyantlara da döndü: Küresünlü ,Küresünni, köresünni, Küresinli,Küresünlü, Küresünni, Küresünnü

Medeniyet ve Folklorlarına genel bir bakış

Bu halkın folkloru , dil özellikleri detayli olarak araştırılmasada ilk incelemelerimiz onların Azerbaycan Türkçesinde konuşmaları ama Anadolu'dan alınmış yahut etkisinde kalma özelliklerini tespit etmek zor değil. Aşık edebiyatları Azeraycan genel aşık edebiyetından ayrılmaz özellikler taşımaktadır. Azerbaycanın tanınmış aşık simalarından Salmaslı aşık Manaf, Salmaslı aşık Mehbup, Aşık Behlul ve s. Bu halkdandırlar. İçlerinde aşıklar tarafından söylenen ve Türk halk destanlarından sayılan Koroğlu, Aslı kerem , Aşık Garip ve s. Tanınmış destanlardandır. Koroğlu destanını o kadar seviyorlar ki bölgelerinde bulunan en eski ve dayanacaklı kaleye Koroğlu kalesi olarak ad vermişler¹. Aşık musiki ritmlerinden sayılan Şekeryazı havası adı bu kavime mensuptur.

---

¹ Höder kalaesi

Küresünnilerin Güney Azerbaycandaki (İran) oturma yerlerinde bir büyük kaleleri vardır ve “Kala””Köroğlu Kalesi” ve “Kiz kalesi” isimleriyle Salmasın Höder köyünün 3 kilometresinde Küresünni mahalında bulunmaktadır.

Höder köyüne kadar araba yoluyla ve oradanda yaya yoluyla Höder kalasına ulaşmak mümkündür. Kalenin bilgilerini bu şekilde yazabiliriz:13 ,44 derece eni ve 48,38 derece kuzey uzunluğu.

Mıntakaya Geoloji Bakımından:

Bilindiği gibi Şekeryazı Küresünlülerin yaşadığı köylerden ve aşiklerin çıktığı bir yerdir. Şii inanlı Azerbaycan Türklerinden bir az farklı olarak içlerinde tasavvuf, irfan , pir ve evliyollaha inançları çok sıktır. Baba Erzen, Mehemmet henefiye ve Enis onları en önemli ziyart yerlerindenler. Baba erzen Koroğlu kalesi yakınlığında gömülmüş bir pir dir. Halk o dağa da bu pirin adını vermişler. Mehemmet Henefiye Hoy- Salmas yolu kenarında içi oyulmuş taştır. Halkın hacetleri olduğunda bu taşa mum yakıyorlar. Çocuk sahibi olmayanlar bu oyuk taştan geçerler. Bu kimi oyuk taş Anadolun Hacı Bektaş kentinde de görünmektedir. Ayrıca içlerinde son büyük dünya savaşında şehit olan aksakllarının mezarları da kutsal mekanşlardan sayılmaktadır. Bu olayları halkın ağızında halen seslene şiirlerde de duymak mümkün;

Bağlar arasından çıktı göy atlı
Hamı neyzelerin başı polattı
Arvatlar uşakları kur çaya attı
Atma tutma gavır kolun kurusun

Höder Kalesi Salmas şehrinin batısında tanınmış Höder dağlarında bulunmaktadır.bazı geoloji araştırmalar ve “Balik Kulağı”bulunması neticesinde bu dağların rusubatdan oldukları ve bir zamanlar su altında olmaları öne çıkmaktadır ki bu nedenden dolayı çok derin ve güzel görüntülü dereler düzenlenmiştir.

Mintikada insan elinin çok muhalele etmesinden dolayı vahşi hayatı bozulmamıştır ve bu tabiatda keklik,kertenkele,oğlan yoldaşı,kelebek,yılan,kurbağa ve kaplıcan(tusbağa) gibi bazı hayvanlar bulunmaktadır.

Köroğlu kalesi ve ya nami diğer Höder kalasından ilk bakışda büyük taşlar göze çarpmaktadır ki kalenin yanından dağın dibine kadar bulunmaktadır ki muhtemelen kalenin duvarlarını teşkil ediyorlarmış.

Oğlan kalası ve kız kalası adlanan dahmalar ya odalara girmek için en kolay yol dağın üstündendir.Dağın üstüne çıkınca Salmas yerlerine ve Salmasdan Osmanliya(Türkiyeye) giden kervan yolu oldukça ayrıntılı olarak görünmektedir.Buradan bir dalan gibi geçitden ilk kaleye varıyoruz ki bu ilk kaleye halk oğlan kalesi diyorlar.Bu kalelerde işlenen mühendislik onun yapanlarının ne kadar akıllı olduklarını öne çıkartmaktadır.

bu odalardan muhtemelen dini ibadetler için istifade ediliyorlarmış çünkü türklerde dağ büyük bir önem taşımaktadır ve dağı ata ,bereket ve güc veren biliyorlarmış ki hala aynen bazı Savalan illeri Savalan dağına yemin etmektedirler .Bu nedenlerden dolayı Küresünnilerde başka türkler gibi kendi Ocak denilen ziyaret mekanlarını dağların eteğinde ve ya üstünde yapmışlardır,bu ziyaretgahlardan biri Baba Erzen ocağıdır ki Küresünni halkı orayı kendilerine kutsal bir yer olarak korumaktadırlar.

Kalanın birinci Dahma ve ya odasında bir kuyu bulunmaktadır ki onun orada neden bulunması belli değildir ,bu odanın yanindada bir oda yapılmıştır ki insana sufilerin hücrelerini anımsatıyor.

İkinci dahmaya(Kiz Kalesine) girmek için yeniden dağın başına çıkmamız sonrada dağın güneyinden aşağıya inmek gerekiyor.Aşağıya inince **B** şeklinde nerdivenler görünmektedir.Bu dahma diğerleriyle farklıdır ve dayire şeklindedir ki oğlan kalesinde olan kuyu burada bulunmamaktadır.Bu kalenin içinded 3 başka odacıklar kazılmıştır.Halk ona varması zor olduğu için Kiz Kalesi diyorlarmış ama bazılarıda buna inanıyorlar ki o Oğuz kalesidir ki zaman zaman kız kalesine isim değiştirmiştir.Mahelli halkın bazılarıda köroğlunun bu kalede yaşadığına ve 3 eşinin her birini bu dahmaların birinde tutmağından yanadırlar.

Enteresan yanı budur ki Aleksander Hudzeku 19 yuzyılların ortasında birinci defa Köroğludan bir tercüme ingilizce yayınladığında Köroğlunun yaşadığı yeri Azerbaycan halkının söylediklerine dayanarak Salmas –Hoy-Erzirum kavşağında Çenlibel adlanan bir büyük kalede yaşadığını tanıtmıştır o yüzden ola bilir ki Aleksanderin anlattığı kale Höder kalesidir ki Hoy ve Salmas kavşağında bulunmaktadır.....orları Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin köprüsüdür.

Kalkan aras kimi kanın göl olsun

.....
şmanlılar gitti Celolar kaldı

Hoy ile Salması elinde aldı

Onlar bizim ele kıtlık saldı

Çöreyin birini gırana gördüm

Çöreyin birini gırana gördüm

Musikileri Anadolu musikisine yakındır. Genellikler yallı oyun havası Azerbaycanın batı bölgelerine yaygın olsa da Küresünlülerde bu iş bariz şekilde görünmektedir. Daha doğrusu yallı oyun ve musiki tarzı küresünlüleri temel düğün havasıdır. Bu temellik başka Azerbaycan halklarında ve genellikle şii inançlı Türklerde görünmemektedir.

Düğüne genellikle Toy denilmektedir. Toylarında şamanizden başka Totemizmden de faktlar görünmektedir. Mesela damat evine köçtürülen kızın eline bol çocuk sahibi olsun diye yumutlayan tavuk verler.

Bayramları tamamen dinsel bayramlardır. Şii inançlı Azerbaycan Türklerine çok çnmeli sayılan Nevruz bayramı burada o kadar da önemli değil.

Kaynaklar:

Melikzade, Tohid.1385. Tarihe deh hezar saleye salmas, Tebriz

Melikzade, Tohid, 1387, salmas tarihi , Salmas

Nevid Azerbaycan dergisi. Urmiye. 11 ekim 2005

<http://www.dc.turkuamk.fi/users/fsaeidi/>

ULUSLARARASI TİCARİ TAHKİMDE YENİ NESİL TEKNOLOJİLERİN YERİ

Yasemin Yurttaş
İstanbul Barosu -34931
Marmara Üniversitesi Özel Hukuk Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

ÖZET

Kaynakların ve bilginin dijitalleştiği günümüzde akıllı sözleşmelerin ve blok zinciri teknolojisinin adını sıkça duymaktayız. Bu yeni nesil teknolojilerin, ticari ilişkiler ve ortaya çıkan ulusötesi ihtilafların çözümünde nasıl yer bulacağı, mevcut hukuk düzenlerinde meşruluğunu kazanıp kazanmayacağı tartışma konusu olmaktadır. Bu nedenle blok zinciri teknolojisinin her ticaret türünde uygulanma potansiyeli olup olmadığı, mevcut yasal düzenleme eksikliği nedeniyle ortaya çıkan belirsizlik cevap bekleyen soruları beraberinde getirmektedir. Bu teknolojilerin mevcut ihtiyaçlara nasıl çözüm üreteceği ve farklı alanlarda nasıl yararlı olabileceği konusu hukuk düzleminde ve gelişmekte olan düzen içinde değerlendirilmelidir. Bu teknolojinin geleneksel yöntemlerle bağdaştırılması, mevcut hukuki düzlemde bulacağı yer tartışılmalıdır. Bu yeni teknolojinin mevcut teknolojilere göre sunduğu avantaj veya uluslararası tahkimde uygulanmasının mümkün olup olmadığı tartışılmalıdır. Bir blok zincirinin ne olduğu ve ne için yararlı olduğu bu noktada önem taşımaktadır. Datanın işlenmesi, saklanması, güvenliğinin sağlanması konuları karşısında pratik çözüm yolları denenirken, kararların güvenilirliği konusu gündeme gelecektir. Bu konularda da ortak düzenleme yapılması yeni teknolojik gelişmelere güven duyulması bakımından önemlidir. Uluslararası ticari tahkimde mevcut ve uygulanan yeni teknolojilerin dayandığı hukuki temel ve teknik altyapıların değerlendirilmesi gerekmektedir. Tahkimde hukuk sistemlerinin teknolojinin destekleyici bir sistem olmasının ötesine geçerek nasıl bir rol oynayabileceğini değerlendirmesi gerekmektedir. Uluslararası kuruluşların bu konuda aldığı ve alacağı rol de yeni nesil teknolojiler konusunda yapılan düzenlemeler ışığında değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticari Tahkim, Blok zinciri, Teknoloji

Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında, Yasemin Yurttaş tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Sibel Özel danışmanlığında yürütülen “Milletlerarası Ticari Tahkimde Teknolojik Lex Mercatorianın Uygulanması” konulu doktora tezinden üretilmiştir.

NEW GENERATION TECHNOLOGIES IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION

ABSTRACT

Nowadays, when resources and information are digitized, we often hear the name of smart contracts and blockchain technology. It is a matter of debate how these new-generation technologies will find a place in the resolution of commercial relations and transnational conflicts, and whether they will gain legitimacy in the

current legal order. For this reason, the uncertainty arising from the lack of current legal regulation, whether blockchain technology has the potential to be applied in every type of trade, brings questions to be answered. The issue of how these technologies will provide solutions to current needs and how they can be useful in different areas should be evaluated in the legal and developing order. The reconciliation of this technology with traditional methods and its place at the current legal level should be discussed. The advantage of this new technology over existing technologies or whether it can be applied in international arbitration should be discussed. It is important at this point what a blockchain is and what it is useful for. While trying practical solutions to the issues of processing, storing, and securing the data, the issue of the reliability of the decisions will come to the fore. Making joint arrangements on these issues is important in terms of trusting new technological developments. It is necessary to evaluate the legal basis and technical infrastructures on which the existing and applied new technologies in international commercial arbitration are based. Legal systems in arbitration need to consider what role technology can play beyond being a support system. The role of international organizations in this regard should also be evaluated in light of regulations on new-generation technologies.

Key Words: International Commercial Arbitration, Blockchain, Technology

This study was prepared by Yasemin Yurttas within the scope of Marmara University Social Sciences Institute Private Law Department Ph. Dr. It was produced from the doctoral thesis on “The Application of Technological Lex Mercatoria in International Commercial Arbitration” conducted under the consultancy of Sibel Özel.

TÜKETİCİ HUKUKUNDAN KAYNAKLANAN UYUŞMAZLIKLARDA DAVA ŞARTI ARABULUCULUK

Merve KURTARAN KARATAŞ
Ankara Adliyesi 25. Ağır Ceza Mahkemesi
Üye Hakim (220302)

ÖZET

Bir uyuşmazlığın tüketici uyuşmazlığı olması için taraflardan birinin tüketici olması, diğer tarafın ise tüketiciye mal ya da hizmet temin ediyor olması gerekmektedir. Bu bağlamda, tüketici ile tacir vasfına sahip olan kişilerin oluşturduğu hukuki ilişkiden doğan hakların varlığı ve kapsama alanına dair uyuşmazlıklar, tüketici uyuşmazlıkları olarak adlandırılmaktadır. 22 Temmuz 2020’de, 7251 sayılı Kanun ile birlikte tüketici mahkemelerine başvuru, zorunlu arabuluculuk şartına tabi kılınmıştır. Ancak alternatif bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak arabuluculuk, gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda arabuluculuğun dava şartı olarak öngörülmesi, bu esasa aykırı düştüğü gerekçesiyle eleştirilmiştir. Tüketicilerin ekonomik ve politik anlamda bir baskı grubu olamayacağı gerekçesi ile tüketici lehine yapılan bazı düzenlemelerin beklenen faydanın sağlanmasına engel olacağı yönünde eleştiriler mevcuttur. Çalışmanın sonucunda, tüketici hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda dava şartı olarak arabuluculuğun yargıya müracaat konusunda anayasaya aykırılık oluşturmayacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Hukuku, Arabuluculuk, Dava şartı

CASE CONDITION MEDIATION IN DISPUTES ARISING FROM CONSUMER LAW

ABSTRACT

For a dispute to be a consumer dispute, one of the parties must be a consumer and the other party must be providing goods or services to the consumer. In this context, the disputes regarding the existence and scope of the rights arising from the legal relationship between the consumer and the persons with the qualifications of the merchant are called consumer disputes. On 22 July 2020, with the Law No. 7251, the application to consumer courts was made subject to the mandatory mediation requirement. However, mediation as an alternative dispute resolution method is based on voluntariness. In this context, the stipulation of mediation as a condition of litigation has been criticized on the grounds that it contradicts this principle. There are criticisms that some regulations made in favor of the consumer will prevent the expected benefit from being provided, on the grounds that consumers cannot be a pressure group in economic and political terms. As a result of the study, it has been determined that mediation as a condition of action in disputes arising from consumer law will not constitute an unconstitutional application to the judiciary.

Keywords: Consumer Law, Mediation, Litigation requirement

SCHOLARLY ACTIVITY OF HAJJI ABDUL KARIM GERMANUS AS RELATED TO THE TURKISH STUDIES IN HUNGARY

Dr. Sándor Földvári,

Debrecen University, Debrecen, Faculty of Humanities

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-0531>

ABSTRACT

Hungarian studies of the Oriental peoples and cultures rose to world class in the second half of the 19th century and reached the heydays in the middle of the 20th c. The Turkologist Ármin Vámbéry, by his Turkish name Efendi Reshid, was wandering from Istanbul to Bokhara and then across Afghanistan returned to Persia, then moved to Great Britain. The results of Vámbéry's research were valuable in the field of the religious studies, the ethnography of the Turkish peoples, while his linguistic results already appeared in several aspects false. Vámbéry (Reshid)'s most famous pupil and follower was Ignác Kúnos. He studied Arabic and Turkish also Persian, albeit his main field of research was the study of the Turkish folklore. He became his activity already in the 19th century and published a valuable collection of folktales of the Turkish peoples. His great record was the collection of tales from Ada Kaleh, the a small island in the Danube river, which was inhabited by Turks with special Turkish cultural heritage thus their folklore was of great significance. We spoke about these scholars in more details in our previous lecture, which was presented at the 3. International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Congress February 13-14, 2023 Antalya, Türkiye. Now we only summarize the way which led to the scholarly activity of such a prolific scholar as Germanus.

Professor Vámbéry's pupil was Julius Abdul Karim Germanus, who then was Kúnos's pupil, too, while Kúnos was a pupil to Vámbéry a well. Thus, Vámbéry grounded the Turkish studies in Hungary, his most prominent pupil Kúnos grounded the academic Turkish studies in Hungary, then both of them were professors to the young Germanus. He first studied and researched the Turkish literature and then he turned to the Quran studies. He was invited by Rabindranath Tagore to Santiniketan, the multicultural university, and then was invited by the King of Saudi Arabiya where he completed his Hajj pilgrimage, as well. He was a world-wide recognized scholar, albeit at home in Hungary he was criticized by some jealous colleagues, for he became a Muslim thus got even more insight into the Islam culture and spirit. His pupil was Győző (Yusuf) Gerő, whose activity happened in Hungary after the Second World War, and within the frameworks of the Socialism, therefore he lost opportunities for travelling abroad and contacting the foreign colleagues beyond the borders, for this reason he dealt with the architecture from the Turkish time in Hungary, and excavated many buildings which were built by the Turks in Hungary.

Julius Abdulakarim Germanus studied Turkish already when he was yet a high-school kid, and went to the aforementioned professor Vámbéry (Efendi Reshid) who evaluated the gifted, clever young men. Then he entered the Academy of Oriental Sciences in Budapest, Hungary, which institution was led by aforementioned

professor Ignác Kúnos. He went to Istanbul with support of the aforementioned Ignác Kúnos, hence it was logical that the young Germanus followed his master and dealt with the Turkish folklore and literature. His first scientific publication appeared in 1905, in a publication of his professor of Turkish studies, Ignác Kúnos, as a subchapter under the title “Arabic and Persian Elements in Turkish”. Then he followed his master, Kúnos, publishing the “Turkish-Ottoman language book”, 1925; as we highlighted in the previous lecture, prof. Kúnos published a grammar-book of Ottomanli Turkish, with Arabic script, and his pupil Germanus published a new one, too.

In the early 30-ies of the last century, Abdul Karim Germanus got an invitation from the famous Indian Poet, Rabindranath Tagore, for a professorship at the multicultural university in Santiniketan, India, where Abdul Karim Germanus lectured a course about the Noble Quran. He converted to the Islam there, in India. He got there his Muslim name Abdul Karim. Then he became a great supporter of the Muslim culture, such as the first mufti of the Hungarian Islam community, which was founded by him in Budapest. He completed his main work on the Turkish culture there, in India, when he enjoyed good circumstances for the scholarly work: “The Role of Turks in Islam”, I–II., Hyderabad, 1933–34; “The Awakening of Turkish Literature, I–II.”, Hyderabad, 1933; and still some other works to be mentioned in the full paper.

Julius Abdul Karim Germanus was known rather as a scholar of the Arabic literature and the Islam studies. He published more than twenty books, he was invited by the King of Saudi Arabia, and he completed the Hajj pilgrimage in Mecca three times, also when he was already 81 years old. Albeit he was not only an Arabist and a scholar of the Quran, but a great expert of the Turkish culture and history, too. We are focusing in our paper on the Turkish-related works by Germanus.

Keywords: Turkish_Studies, Hungary, Germanus, Santiniketan, Hungarian_Muslims

1. INTRODUCTION: THE MAIN PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF THE TURKOLOGY BETWEEN THE TWO WORLD WARS.

The birth of oriental studies in Hungary generally linked to the activity of Sándor Csoma de Kőrös in the first part of the 19th century, who went on foot from Europe to the North of India and described the Tibetan language also customs and religious culture, mainly after his studies in a Buddhist monastery with a lama, then getting a job at the library of the British Asian Society in India. (Le Calloc’h, 1985; idem, 2006) Since we are focusing on the Near Eastern studies, thus the Tibetology, Indology and Sinology are beyond the frameworks of our paper; however, these field of research are prolific in Hungary and resulted world-wide prestige for the Hungarian Asian and Far-East Studies, as well. (Terjék, 1972) Nevertheless, Csoma de Kőrös studied Arabic, too, from the greatest specialist in that time, Johann G. Eichorn in Göttingen, who provided him financially, too, and advised him to deal with the Arabic historiographers, as well. (Földvári, 2014)

His follower, Ármin Vámbéry (Efendi Reshid) completed such a great walking tour from Türkiye to Bokhara and Khiva, then returning across Afghanistan to Persia, in the middle of the 19th century. More similarities in their lives and scholarly way, their failure at home in Hungary, mainly of Vámbéry, and their great reputation at the British Government. While Csoma de Kőrös did not return home, thus he did not face any jealousy and mischievousness, Vámbéry returned to Hungary after his great wandering, when he was already recognized in Istanbul for his knowledge in the Islam, and he was recognized by the British Government and the British Ambassador in Teheran was his good friend and supporter, he faced much down looking and undervaluation from the Academy of Sciences of Hungary, when he returned. Then he went to London, enjoyed great recognition and prestige, his books were published (those which did not earlier gain support for publishing in Hungary), he became a world-wide famous Turkologist and Orientalist (mostly, but not only, for his rich anthropological and socio-geographical descriptions about the Central Asian peoples), and when returned, he was appointed by the King for a professor at the Budapest University, albeit his local colleagues did not recognize him and made him so much wrong as they could. His pupils were Ignác Kúnos, and Julius Abdul Karim Germanus, whom we speak here below about, and still other scholars of the new generation. That new generation created its works mainly between the two world wars, and that was the epoch when the Turkish studies in Hungary, as the Oriental studies at all, gained their academic circumstances, the scholars were already normal professors but less exotic figures who suffered much but faced jealousy, and, last but not least, the Academy of Oriental Studies was established, as well. The rector of this institution of Oriental Studies was Ignác Kúnos, whom we devote this paper mostly. However, the Hungarian jealousy did not stop, mainly toward the personality of Julius Abdul Karim Germanus, whose works and personality are not proposed for the recent students of Departments of the Arabic philology, however, he was the chair of that in the 50-60-ies of the last century, after his professorships in India and publishing a lot of books recognised in Saudi Arabia and Great Britain as well. Albeit it is another story.

The interwar period in Hungary resulted a prolific time in the Turkish studies, due to several aspects. First, the Turkology in the broaden sense, thus including the study of Tatar peoples, too, was already grounded by the pre-war generation, when the famous Ármin Vámbéry and the less-known but even more prolific scholar, Áron Szilády worked. Then, the establishing the Academy of Oriental Studies as a special university by the Hungarian government, was a great support for the education and research of the oriental studies, mainly, the Turkish philology, history, and folklore. Last but not least, the general development of the ethnology resulted the cultivating of the Turkish folklore, in particular. While the folklore appeared in the works of Ármin Vámbéry as describing his dangerous wandering, the next generation in the interwar period approached to the folk studies methodologically on the level of the international sciences. However, some valuable articles by Vámbéry were already published in English and in recognized journals, therefore, he stood on the level of his contemporary

ethnographers, as well. The international scholarly life evaluates him even nowadays as “one of the greatest Turkish scholars of the nineteenth century” (Trivedi, 1988), although Vámbéry’s evaluation is much less positive in the recent Hungarian scholarship, and he is more popular among the wide public. Instead of the describing of some exotic phenomena, already the systematic gathering of the folk texts dominated, mainly in the works by Ignác Kúnos. Therefore, after the First World War the Hungarian oriental studies, as well as the Turkology, took off already the European orientalism and demonstrated the Turkish (and Arabic, Persian as well) peoples are not some exotic phenomena but such human peoples as the West-European English, German, or Dutch peoples, and the gathering of folklore also conducting research in the field of religious studies, was already taken in the same methodological way as for instance the study of the French folklore or the research of the Dutch Protestantism and other phenomena of the social and cultural life. To this strict and serious scholarly conducted research, it is to include the works by Julius Abdul Karim Germanus, who began his scholarly activity as a Turkologist in Istanbul, being a pupil and follower of Ignác Kúnos, although later he turned to the Arabic literature and studies of the Noble Quran. His first period of scholarly work continued between the two world wars, and his next period began in the thirties of the last century, thus he must be considered here as a prominent person of the interwar Turkology.

2. THE WAY FROM VÁMBÉRY TO GERMANUS

2.1. Ignác Goldziher and the unfolding of the scientific oriental studies in Hungary

Because our paper deals with the Turkology in the interwar period, we do not and cannot take into consideration the flourishing Arabic philology, the studies on the Islam in general, and other fields of the oriental studies. Hence it is necessary to pay a look on these fields, too, in the introduction, for the scholars of Arabic philology were teachers of those dealt with the Turkology, therefore, we need to glance to them briefly. Germanus always remembered with great respect his professor in the Arabic, Ignác Goldziher,

The worldwide recognized scholar in Arabic philology was Ignác Goldziher (1850-1921), whose life and scholarly activity went among cruel circumstances up to the last time of his life, and he suffered not only with the daily routine of the administrative work as a clerk, but the jealousy of those colleagues who were much more fortunate than he was. (Conrad, 1990; Goldziher, 1978; Simon, 1986) Ignác Goldziher studied the Semitic philology in Göttingen, at the greatest orientalist of that time, Theodor Nöldecke, whom he named for the greatest. Later Nöldecke named Goldziher for the greatest orientalist of the world. (Gottheil, 1922; Hartmann, 1922; Bevan, 1922) Returning from Göttingen, already famous as a young and very gifted scholar (Németh, 1950), Ignác Goldziher was supported by the ministry of education and religion, Baron József Eötvös, and sent to the Near East, in order to study the Arabic language and the Islam studies. He was the first non-Muslim student at the Al-Azhar University in Kairo, whom there permitted to visit the lectures of the Muslim scholars to. He was promised to be appointed for the chair of the Arabic philology at the Budapest university. However, some Roman

Catholic priest, who did not accept the dogma of papal infallibility, was dismissed from his job at the Theological Seminary as a teacher of the Old Hebrew, and he was need to got some workplace, therefore, that person was appointed for chair of the Arabic philology at the Budapest University. That was Péter Hatala, who did not publish any scholarly work during his entire life but a brief and primitively compiled grammar of the Arabic language; that small booklet was his entire scholarly “record”; although he published a lot of journal articles on Christian and national cultural topics and some books on the Christian moral theology, his activity remained within the frameworks of the popular, commerce texts, and never rose to the scholarly level neither published anything in the Oriental studies. This crook guy got the department of Arabic, which was promised to Goldziher, for this reason the latter got the grant and went to the Near East to study and gather books in order to ground a serious Arabic department in Budapest. The young but already recognized scholar, Ignác Goldziher returned from Egypt and Syria with great knowledge and valuable books, which he was forced to donate the Library of the Academy of Sciences, and he was said to remain outside the frameworks of the academic life, thus he had to seek a job and he worked as a clerk up to his late forties. He conducted research after the daily routine in the office, evenings and nights, and only when he was already aging, he got a professorship at the university and served also as the dean for a year. He was recognized among the contemporary scholars, mainly in the *Morgenländische Gesellschaft* (the Association for Oriental Studies), which was the leading scholarly association of that time; Goldziher yearly visited its annual symposia, however, he took it only at the expense of his free time, thus taking time off from his clerical work. Goldziher’s main field of research was the study of the Islam in its origin, the Law in the Islam, the relation of the Islam to other religions, the history, and the forms of the Islam, and so much. (Bousquet, 1960; Larsson, 2005; Saleh, 2012) His main works are “The Islam” (in Hungarian: Goldziher, 1881; in German: Goldziher, 1889-90), and the “Studies on the Islam” (Goldziher, 1910; Goldziher, 1952; Goldziher, 1982), and he published still a lot of works about the Islam, being the greatest scholar who described the Islam as such, as a whole, in its structural and historical peculiarities. (For his bibliography: Heller, 1927) Fact, Goldziher established the studies of the Islam in Hungary, which field have been prolific and recognized in this country up to nowadays. (Somogyi, 1961; Hars,1976) Albeit Goldziher did not deal with the Turkish studies in particular, therefore his scholarly activity is beyond our paper here. Also, those scholars, who still dealt with oriental studies, such Ede Mahler in the Egyptology (Rezsabek, 2010), József Aistleitner the scholar of the Ugarit languages and Ancient Syrian (Czeglédy, 1960), or Mihály Kmoskó, the Arabist, who gathered a great collection of the Arabic and Syrian sources about the prehistory of the Hungarian people (Czeglédy, 1954), and others, such as the great part of the oriental studies: the Hebrew studies (Turán, Wilke, 2016), are not subjects of our paper here.

2.2. Ármin Vámbéry, the wandering dervish: Efendi Reshid

Whenever speaking about the Turkish studies in Hungary, one may recall the name of Vámbéry, who went from Istanbul to the Central Asia, thus to Bokhara and Khiva, then returned across Afghanistan, arrived at Persia, all way going on foot. Moreover, he covered his European identity, for it was dangerous and he could be killed if unfolded, hence his marvellous knowledge of the languages and extremely strong spirit, ability for serenity, saved him. Although his body was not so strong as the soul. His right leg was ill since his birth with the hip sprain, and a lot of quacks and healers tried to “fix it” in his childhood, making him even more pain. As an adult, he wandered during the desert with a caravan as the “limping dervish”, which was even greater performance of him. (Mandler, 2016) In that time, the middle of the 19th century, there happened “The Great Game” between the British Empire and the Russian Tsardom, for gaining the power over the Central Asia. (Ingram, 1980; Rezun, 1986; McDaniel, 2011) Therefore, he was evaluated by the officials of the British Empire, such as the Ambassador of the UK in Teheran, who became his friend and provider, too, by financial and official help. Due to this patron, after his wanderings the British Government received him with a great respect, his prestige grew in London, and he was appointed for an Advisor of the British Government. Therefore, his identity was “whether Turkish or English”, thus already not a Hungarian, however, he always recalled Hungary with a very warm love to his homeland, albeit he got much and cruel repressions and negligence in Hungary. As it was pointed out by himself: the terrible difficult wandering in Central Asia was even not so cruel, as the malice he faced at home in Hungary, when returned and reported his work at the Hungarian Academy of Sciences. In a result of the contempt, treatment, and scorn he got in Hungary, he determinedly turned to Britain and soon travelled to London, where he put into centre of the attention of the establishment and elite society, he became a prestigious person, and his books were published soon and with good echoes. He wrote his autobiographies already in English and published them in London, while his earlier works were written in German. (Vámbéry, 1883; item, 1904).

He was born in a poor Jewish family in the Northwest Hungary, which had a surname Wamberger (according to the earlier opinions, Bamberger). After losing his father, he helped his poor mother to earn money with home tutoring at rich families, and it remained his way to get income for his life, up to the recognition in Britain. He soon lost his Jewish religious identity, for he hated the one-track mind religious bigotry, such as the Christian chauvinism, for he was looked down in the gymnasium (high school) with his Jewish origin, since the antisemitism was extremely strong in that time, mainly among the Catholic clergy. Acquiring about twenty languages already in his youth, he went to Istanbul and there began to earn money by home tutoring as well, also his skills to recite and sing, therefore he soon got famous among the permanent guests of the coffee houses. Here, in Istanbul, he found his very home, he was recognized and prestigious person for his knowledge, and he was given a Turkish name as “Efendi Reshid”. Here high-ranked persons recognized him, and he became a well-

known person in the Sultan's court, too, high-rank pashas were his patrons. He became a tutor in the house of Huseyin Daim Pasha and served as secretary to Fuat Pasha. Here he imposed into the Turkish society, spoke already Turkish as a mother tongue, accustomed to the Turkish life, the Turkish forms and customs of the Islam, and mainly due to the influence of his friend and instructor, Ahmet Efendi, he became here a full "Ottomanli". Thus, Istanbul seemed to be his real homeland forever. In a result, he published some essays on the Turkish language and dictionary of the Turkish, too. (German-Turkish dictionary: Vámbéry, 1858). He became well-known at the Hungarian Academy of Sciences, too, as a person living in Istanbul and studying Turkish sources for the Hungarian history.

Because his reputation grew in Hungary, too, his patron Baron József Eötvös, the minister of education and religious affairs, gained for him a financial support and appointment from the Academy that he was sent for an expedition to Central Asia, in order to seek for the relatives of Hungarians and written sources there. However, the Hungarian academics did not know, or did not want to know, what a dangerous way it was for him. They maintained he went for a joyful trip on holidays. Nevertheless, the British Government new his great efforts really, the circumstances of such a trip, and the British Government already recognized and supported him, although much more after he returned and lived in London. (Vámbéry, 1883; 1904)

Before he began his great tour toward Bokhara, he first went to Persia (now: Iran) and spent there a significant time. (Földvári, 2004) He faced there the dislike toward him, whom there the local inhabitants recognized as a Sunni dervish, who came from Istanbul, thus a strange person for the Shia believers of the Islam. His book "My Wanderings and Experiences in Persia" was a great contribution to the cultural anthropology. His descriptions about the religious customs, such as about the pilgrimage centre Meshed, which was visited by the Shia Muslims instead Mecca, were of great significance for the religious folklore and ethnology. (Vámbéry, 1867)

The great record of Vámbéry, it was the description of his trip to Central Asia, Khiva and Bokhara. (His two-volumes book: "Travel in Middle Asia" in German: Vámbéry, 1865, 2nd ed. 1873) Those countries were closed for the foreigners, even the Turkish guest was regarded as suspicious. He was a Turkish dervish "Effendi Reshid", albeit any Turkish dervish was there suspicious, and he was proposed to capital punishment, too, albeit his pious religiosity (although pretended) convinced the Khan of Bokhara about his really deep Muslim faith. His personally studied culture and history of Bokhara, which was published in German then English, too, in two volumes, introduced the Western, and also Turkish public of those times into the history and culture of that unknown yet country. (Vámbéry, 1872; 1873) After more than a century, it appears as a fact that Vámbéry's anthropological works remained of great value, he was and is a great scholar of Turkish peoples, describing their life and customs, contributing much to the ethnology of the Turkish peoples; such as in his book in German "Sketches of Central Asia" (Vámbéry, 1868), characteristics of the "The Turkish People" in general and describing them in particular (Vámbéry, 1885), and other works of him, from which ones we here can to

highlight only those ones that made impact on his pupils, mainly Germanus, whose activity is the subject of our paper here.

His sharp eyes were proved by describing the customs and way of life of the Turkish peoples, focusing on the Muslim way of life and the way of communication, gestures, approaches, and so on. His sharp vision made him a modern ethnographer and ethnologist, whose ethnological description under the title “Manners in Oriental Countries” were and still have been of great significance. (Vámbéry, Á. 1876) — Noteworthy, Abdul Karim Germanus devoted his life and scholarly activity to the study of the Islam as a whole, and in particular the Turkish Islam, thus Vámbéry’s impact on his pupil Germanus appeared in this approach to the Muslim peoples, to describe their culture as a whole, to focus on their everyday life – thus not only the theoretical, philosophical teaching of mullahs and professors in mosques, but the life and customs of the Muslim peoples, because Islam is far not only some theoretical religious teaching but a whole way of the life of the Human Beings. Hence, we can draw direct lines from Vámbéry to Germanus, not only in study of the Turkish language but in the understanding the Muslim peoples, as well.

Here we did not deal with the great debate about the origin of the Hungarian language, though Vámbéry is mostly mentioned in Hungarian discourses as the defender of the Turkish version, which seemed false from the point of view of the Finno-Ugric linguistics (and his great contribution to the Turkish ethnology seems forgotten). It is irrelevant for the topic of our paper, while we draw the way led to the scholarly activity of Germanus. One may find a good bibliography and introduction of the life and activity of Vámbéry from the pen of the great Turkologist, the recognized scholar prof. István Vásáry, published lately in Turkish. (Vásáry, 2022, with further references).

The great impact made by Vámbéry to Germanus and its kind was characterized by Germanus himself, in his necrology written on passing professor Vámbéry, in 1932 — it appeared as the point of view and attitude to the scholarship by Germanus, too: *“Vámbéry was an Orientalist. Not of the kind of room scientists who, with decades of painstaking work, forge valuable theories, but who do not know real life, therefore their theories are only spiritual buildings, which can be knocked down by other theories, but it does not interfere in the discussion of people’s happiness. Instead, he travelled along the East, lived for years in dervish fashion, in palaces of pashas, in mosques, in houses of scholars and mullahs, and with practical eyes examined man and life itself, and gave little credence to abstract theories. As he said, «I have more than once had the opportunity, to see the half-wit of the theory, and it has deterred me so much that I have determined to have my body killed by the dshids [lances] of the wandering Tatars rather than my soul killed by the letters of the theory.»”* (Germanus, 1932:607)

2.3. Ignác Kúnos, the founder of the modern Turkish Studies in Hungary

After the exotic epoch, when the heroic wander Ármin Vámbéry faced many struggles for his recognition, his follower Ignác Kúnos was already a real professor and a director of the Academy of Oriental Studies. Thus, the Turkish Studies in Hungary were managed on a modern, consolidated way.

Vámbéry (Reshid)'s most famous pupil and follower was Ignác Kúnos. He studied Arabic and Turkic also Persian, albeit his main field of research was the study of the Turkish folklore. He became his activity already in the 19th century and published a valuable collection of folktales of the Turkis people. Then he still published several new books on Fairy tales (Kúnos, 1914), focusing much on the folk heritage of inhabitants of Istanbul (Kúnos, 1905), albeit a significant part of his collections got published only much later than he died, in the second half of the twentieth century, from every field of his activity (Kúnos, 1969).

Very valuable was his textbook for learning of the Ottomanli Turkish language because he used the classical Arabic script, and this schoolbook gave opportunity to study the classical Turkish language. To the great sorrow, it is omitted from the listing of his works in encyclopaedic articles, such as Vásáry, 2022a does not mention it, also other articles about Kúnos. Albeit it was a learn book to many students who wanted to work in on with Türkiye, at trade representatives, in the diplomacy, or elsewhere. It was a good introduction to the Classical Turkish, written by Arabic-Persian script, and the Turkish texts were given by Latin script also the Arabic script, and the various forms of the writing were explained, too. (Kúnos, 1905)

His ethnographic expeditions among the Tatars in Kazan and other territories of Russia, were very prolific, albeit his collections of the Tatar folk tales remained in manuscripts and were lately published by the professor of Turkish Studies of the Budapest University, Lady Zsuzsa Kakukk: The "Folk songs of the Kazan Tatars" (Kúnos, 1980-1989), and the valuable collections in various Tatar languages with grammar commentaries and vocabularies to each one, respectively. (Kúnos, 1996)

The great record was the collection of tales from the island Ada Kaleh. (Kúnos, 1907) This colelction was then translated and published in Hungarian as a tales-book for children, also for the interested intellectuals who were impressed by the Turkish folklore. (Kúnos, 1923) This was a small island in the Danube River, with special Turkish inhabitants and their folklore was of great significance. To the sorrow of the Humankind, this island was swallowed up by the swollen river in 1972, after the construction of the hydropower dam. It was a strange barbarism, as the Turkish inhabitants were expelled. The folklore and the local vernacular were of great significance for the Turkish culture. (Thorpe, 2011)

Prof. Ignác Kúnos made great merits in the field of research in Turkish folk culture. When the culture of the "average" people was disregarded and looked dawn, he evidenced the oral culture of the average, poor persons was of such a great value, as the classical written literature, or even more. Prof. Kúnos introduced the oral culture of the Ottomanli Turkish people to the World. – His thick-volume Manual of the Turkish (Ottomanli) Grammar

is a unique and excellent tool for learning the traditional Turkish with its Arabic letters. Ignác Kúnos recorded a lot of tales and published some valuable studies on the fairy world in the Ottomanli Turkish folklore. His folk-tale collections are evaluated and popular even among the recent Turkish intellectuals and average readers, too, as a tale-collection proves it in Türkiye, with a serious introductory study by Docent Dr. N. Ç. Coşkun, lately published in Ankara. (Coşkun, 2013)

2.4. The Royal Oriental Academy in Hungary

It was an institution of great significant, were studied and also taught these scholars we have here been writing about. The establishment of the Oriental Commercial Academy in Budapest dates to 1891, and it was closed by the authoritarian Horthy-regime in 1920. Hungarian participation in "Eastern trade" was supported by state policy through the Ministry of Trade. Branches of Trade were set up in the most important economic centers, which also played the role of consulates, thus trying to alleviate the lack of independent institutions of diplomatic representation. The main strength of the academy was high-quality language teaching. Excellent scientists and specialists taught at the academy, without claiming to be complete, a few names: Director Ignác Kúnos, academician, internationally renowned orientalist, Gyula Germanus, lecturer in Turkish and Arabic, Professor Ede Mahler, teacher of the ancient East, Slavic linguist Oszkár Asbóth, academician, teacher of Russian, Bulgarian, and Serbian languages. (Szögi, 2007)

3. THE TURKISH CULTURE AND LITERATURE IN THE SCHOLARLY ACTIVITY OF JULIUS ABDUL KARIM GERMANUS

3.1. The young Germanus began his scholarly way in the Turkish Studies

Julius Abdulakarim Germanus studied Turkish already when he was yet a secondary-school pupil, and went to the aforementioned professor Vámbéry (Efendi Reshid) who evaluated the gifted, clever young men. The great expert of Turkish studies, Arminius (Reshid) Vámbéry, was a patron of the young boy against his parents, who would not permit the son to turn to the oriental studies, and for the scholarly life, giving him many books and advice for the Turkish studies. Then he entered to the Academy of Oriental Sciences in Budapest, Hungary, which institution was led by aforementioned professor Ignác Kúnos. He went to Istanbul with support of the aforementioned Ignác Kúnos, hence it was logical that the young Germanus followed his master, and dealt with the Turkish folklore and literature. His first scientific publication appeared in 1905, in a publication of his professor of Turkish studies, aforementioned Ignác Kúnos, as a subchapter under the title "Arabic and Persian Elements in Turkish". Then he followed his master, Kúnos, publishing the "Turkish-Ottoman language book", 1925; as we highlighted in the previous lecture, prof. Kúnos published a grammar-book of Ottomanli Turkish, with Arabic script, and his pupil Germanus a new one, too. Germanus was a language teacher at the Hungarian Royal Eastern Academy from 1912, and a teacher of Turkish and Arabic from 1915.

This early period includes: A) historical works, which were characteristic only for the younger Germanus, and later he less dealt with the history; B) A grammar-book of the Ottoman-Turk language and script; C) The problems of the modernization in Türkiye. We give a brief outlook in this grouping.

3.2. Several historical works of the early period of scholarly activity by Germanus

As for A) historical works. A paper devoted to the writings of Evliya Çelebi, the famous historian and traveller, albeit Germanus wrote on him not as about a source of Hungarian history, but that of Turkish, and on a very delicious topic. Derviş Mehmed Zillî, known as Evliya Çelebi (1611-1684/87), travelled through the territory of the Ottoman Empire and neighbouring lands, recording his commentary in a travelogue called the *Seyāhatnāme*. The name Çelebi is an honorific title meaning ‘gentleman’ or ‘man of God’. Hungarian historians often dealt with Çelebi as an author who gave much information about Hungarian lands and history, albeit Germanus found a topic is related to the Turkish history: the guilds in Turkish Empire in the 17th century. Though we were taught in schools and universities, too, such a one-track view, that the Turkish Empire was an outdated phenomenon already at the time when it was established by the conqueror sultans, mainly Suleyman the Great, and this empire was some of Asiatic character, with a social structure much different from the European. Albeit Germanus wrote about the Turkish guilds of masters not only in the handmade industry but also of physicians, eye-doctors, surgeons, etc., as they were reflected by Evliya Çelebi, thus about a very European phenomenon. His paper was of significant length, forty-three pages, and it is worthwhile to translate it into Turkish, too, because the recent Turkish scholarship do not know about it nor a single word, while it may contribute to the Turkish historiography, too. (Germanus, 1907-1908) — Due to this study about Evliya Çelebi’s work on about Turkish guilds in the 18th century, Germanus gained a scholarship to Great Britain, for three years btw. 1908-1911 in the Oriental Department of the British Museum. The recommendation came from his professor, Ármin Vámbery, the greatest expert on Islamic studies at that time.

To the historical works of the early period of scholarly activity by Germanus, it belongs still an essay in Hungarian about the “First Turkish-Hungarian clash at the Lower Danube” published in the quarterly of the Hungarian Historians’ Association (Germanus 1910). He goes back to the reign of Louis the Great, thus Lajos I of Anjou dynasty king of Hungary. For a series of wars and diplomatic negotiations with the Turks that later had such an important impact on the events occurred in 1365-66. year begins. The first Hungarian-Turkish conflict, of which we have only a limited knowledge based on Western sources, gives more insight to the Eastern policy of Louis the Great, his difficulties and the reasons for his failure. The battle of 1366 is of particular interest to Hungarians, for in this regard, the eastern sources have a different opinion than western ones. Germanus introduces in details those eastern sources he relies on, on such a level he was educated by Ignác Goldziher, the mentioned above Arabist and scholar of the Islam. This early publication of Germanus proves his deep knowledge and strict approach, as for the critical analysis of the sources. We can see how he began his activity,

thus we hardly can accept some Hungarian secondary authors criticized Germanus lately for his “orientalism”. In contrary, he turned to the Oriental cultures, languages and sources since his young age during his lifelong scholarly activity with a great respect. As for the sources he dealt with in this early publication, he highlights the followings: the chronicle by Sa’d-ud-Dīn: *Tāg-i Tevārīh* (The crown of histories); Muhij-ud-Dīn Ğemāli: *Tārīh-i-Āl-i-Ottoman* (The history of the Ottoman dynasty), and finally, the story of Solakzade. (Germanus 1910:41-42). Still three more sources are mentioned as second in line; we do not have here room for telling the matter of work by Germanus in particular. The most important Turkish historian whom Germanus dealt with, it was Sa’d-ud-Dīn, the son of Hassan Dsan, ben Hāfiz Muhammed ben Hāfiz Dsemāl-ud-Dīn-i-Isfahāni, was of Persian origin, albeit was born in Constantinople in A.H. 943 = A.D. 1537. [Anno Hijra; Anno Domini] He chose a religious career and at the age of 20 became the secretary of Ebv So’ūd, the mufti of Sultan Sulejman. Later he was appointed as the teacher of Prince Murad ki (circa 1574) and remained his inner advisor during Murad's reign as Sultan, too. His position and influence were kept under Murad’s follower, Sultan Mohamad III. He was generally known as a keen provider of the sciences. Around 1598 he was elevated to the highest office of the judiciary and died two years later as a mufti. (*ibid.* 41-42) His chronicle, “The crown of stories” was always held in high esteem because it was considered the most reliable and perfect Chronicle of the Ottoman dynasty. It was made during the reign of Sultan Selim II. (1566-1574.) with purposes to supplement the chronicle written by Muslih-ud-Din Lāri. For some reason, however, Sa’d-ud-Dīn did not present his work to the Sultan, and for a long time it was hidden from the public. Sultan Murad III, in a conversation with Sa’d-ud-Dīn, discovered the existence of the Chronicle and immediately ordered that an ornate copy be written for his library. (*ibid.* 44.) This chronicle got good reputation in the West, too. In 1649 in Vienna, Bratutti made an abstract translation. The first part was translated into Latin by Adam Kollár and published in Vienna in 1735. The chapters covering the reign of Sultan Orkhan were translated into English by W. Seaman and published in London in 1652. Finally, the complete chronicle in Turkish was published in Constantinople in 1863. (*ibid.* 44.) — Therefore, the young Germanus was not only a gifted and well-educated scholar, but also a great admirer of the Oriental scholarship, sources, authors, and of the Turkish ones, in particular. Consequently, it is not able to be accepted the views of some Hungarian secondary authors criticized Germanus nowadays for his “orientalism”.

3.3. The Turkish language and literature in the earlier period of scholarly activity by Germanus

Although his grammar-book of Turkish is generally mentioned much (Germanus, 1925), he dealt with the Turkish language in scholarly aspect, too, mainly in sociological and cultural aspects: he published an essay on the Ottoman Purists, thus about the language cultivation in Türkiye in the Early Modern age; the article concerns the 17-19 cc., then the movement of the Young Tursk, and introduces the problems and debates on the Arabic and Persian word in the Turkish. (Germanus, 1910) Already his doctoral thesis was devoted to the Turkish literature: in 1906 his thesis titled “Geschichte der Osmanischen Dichtkunst” (The History of Ottoman Poetry)

was published, by which he obtained his degree as Doctor of Philosophy, *summa cum laude*, in Turkish and Arabic language and literature, literature and world history in 1907. (Germanus, 1906.)

Then, his article on the “Turkish language and civilization” proves that Hungarian scholars studied much the Turkish peoples, while it was paid much less attention to them in Europe: *“In the rest of Europe, the studies of the orientalist focused on the knowledge of the Arab and Persian civilizations; the Ottoman culture remained indifferent to them. Philologists, moreover, slavishly copied the opinions of their predecessors without controlling them by personal investigations. A curious phenomenon: still today, in German universities, it is Arabizing philologists, very distinguished by the way, who introduce the youth to oriental studies. They are mostly ignorant of the Turkish language, and those of them who know it speak it with an Arabic pronunciation; moreover, their interpretation is most often wrong, and what they know about the Osmanlis civilization, they have drawn from Arab-Muslim sources which are largely objectionable.”* (original in French: Germanus, 1918:2-3) This article has published in French, therefore, it is accessible for the broad public, and we want to encourage the Turkish colleagues to read it, how nice the introduction to the Turkish language and literature by Germanus, and how keen he was to prove the independent values of the Turkish Islam culture, which was far not a satellite of the Arabic and Persian, but a large and great culture of the Turkish language and literature. — We cannot deal with all his published works within the frameworks of this paper. It is to be proved that he was a recognized scholar in the Turkish literature and culture, and his scholarly activity covers not only the Arabic culture but, first of all, the Turkish, as well.

3.4. The contemporary problems of changes in Türkiye as reflected in the scholarly activity of Germanus
As he was a personal friend to Atatürk, and at the same time a great admirer of the Islam culture, Germanus reacted as well for the great changes in Türkiye, after the first World War. Already during the war, he published an article about the “cultural problems in Türkiye” (Germanus, 1917). This article was devoted to the unfolding of the Turkish national consciousness, the sense of the “Young Turks” and Germanus gave there a general outlook of the Turkish cultural life. Then, already a decade later, he published a long article in three parts, under the title “Letters about the Turkish Revolution” in French. (Germanus, 1928) This study has already got analysis and evaluation by the Turkish historians, as well. (Uyanik, 2007) — We have no much room for introducing Germanus’ works about the problems of the changes in the Turkish society. He still published more articles on various topics related Türkiye, and these are listed in the bibliography of his works (David, 1974), , and several articles are accessible in Turkish, too, about him. (Durmuş, 1996)

His scholarly activity in the field of the Turkish studies seems to be undervalued, in comparison with the mentioned above Turkologists, Vámbéry and Kúnos (Dávid, & Fodor, 2022). However, Germanus dealt with such great problems of the Turkish culture as the special contribution of the Turks to the Islam, and the

challenges of the Western culture for the Islam at the Turkish peoples, moreover, he published on the history of literature, too; thus, he was a scholar not only in the Arabic literature but of Turkish, too. (David, 1974).

3.5. Germanus completed there his main works in the Turkish studies as the professor of Quran studies at Santiniketan University

In the early 30-ies of the last century, Abdul Karim Germanus got an invitation from the famous Indian Poet, Rabindranath Tagore, for a professorship at the multicultural university in Santiniketan, India, where Abdul Karim Germanus lectured a course about the Noble Quran. It was the heydays of his scholarly activity in Turkish studies. Actually, he converted to the Islam there, in India. He got there his Muslim name Abdul Karim. Then he became a great supporter of the Muslim culture, such as the first mufti of the Hungarian Islam community, which was founded by him in Budapest. (Germanus, 2019) He completed his main work on the Turkish culture there, in India, when he enjoyed good circumstances for the scholarly work: “The Role of Turks in Islam”, (Germanus, 1933–34) and “The Awakening of Turkish Literature, I–II.” (Germanus, 1933). The first was published as a collection of his lectures, thus, he lectures about the Turks, too, already in Santiniketan, India, as well. His teaching there covered not only the Noble Quran itself, but also the Islam in a broad sense, thus he reflected to the new challenges the Turkish modernization brought to the Islam. His lectures there made impact on a student of him, Mehmet Akif Ersoy the young Turkish writer, as we still will deal it below. His lectures on the role of Turks in Islam were then translated into Turkish, too.

It is to be highlighted his “Lecture on Turkish Popular Literature”, published in India, as well (Germanus, 1931). We have already concerned his views to the relation between the “high” literature and the “low” culture, when above it was spoken about the impact by Vámbéry and Kúnos, as for the role of the scholarship in the life of people. Vámbéry highlighted the task of sciences in the improving the life of people, and Kúnos devoted his entire scholarly activity to collecting the folk-tales, the songs and text of the folklore of various Turkish peoples. Hence, their pupil and follower Germanus paid much attention to the “low” culture, the literature of the average people, and he devoted a published volume to it, when created the synthesis of his research on the Turkish culture. (Germanus, 1931) It is still to be mentioned his long essay about the “Awakening of Turkish Literature”, written in that time in India, and giving a synthesis of his earlier published works in Hungary, too, of those mentioned above and others. (Germanus, 1933a)

Although the most prolific epoch in the scholarly activity of Germanus went in India, Santiniketan, 1930-ies, we have no room for putting in details about these large volumes, and not only because of the frameworks of this paper, but also due to the easy access of these works. While Germanus’ works in Turkish studies, published in India, 1930-ies were written in English and are accessible in the larger libraries of the world, his earlier published works, mostly in Hungarian, and in French, too, printed in Hungary, got less attention and were less accessible (until the National Library of Hungary digitized them). Hence, the time has come the Turkish colleagues, young

scholars, PhD aspirants, are proposed to study and evaluate the works of Germanus in the field of Turkish studies, from the point of view of the Turkish scholarship.

Julius Abdul Karim Germanus was more known as a scholar of the Arabic literature and the Islam studies. He published more than twenty books, he was invited by the King of Saudi Arabia, and he completed the Hajj pilgrimage in Mecca three times, also when he was already 81 years old. Albeit he was not an Arabist and a scholar of the Quran, but a great expert of the Turkish culture and history, too. We have focused in our paper on the Turkish-related works of Germanus. He published books on the history of the Arabic literature, on the Islam, too, and worked as the chair of the Oriental and Arabic Studies at the Budapest University. Those books and papers are listed in the bibliography of him, and can be subject of other papers, as well.

4. TWO OF THE FOLLOWERS OF GERMANUS IN THE TURKISH STUDIES: MEHMET AKIF ERSOY, THE WRITER, AND GYŐZŐ (YUSUF) GERŐ, THE ARCHEOLOGIST

4.1. Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy was one of the modern Turkish writers who renowned the Turkish literature, and he was also a scholar in literature, especially in Urdu. His writings made impacts on the Urdu literature, too, which is the lingua franca of Muslim countries in the region of India and Pakistan. We have mentioned above, Germanus was involved in the modernization of the Turkish culture in the first quarter of the twentieth century. Then, returning to Türkiye, in the 1920-ies Germanus was not already satisfied with the too much modernization, and he was sorry about the loss of the traditional Islam culture at the Turks. Thus, when Germanus was a professor in Santiniketan, India, he lectured about the Islam culture as a whole, and his impact on the young Urdu writer and scholar Mehmet Akif Ersoy was of significance, because Germanus was a provider of some modernization, albeit he much highlighted the values of Islam, too, and he urged his pupils, such as the young Mehmet Akif Ersoy, to keep and care their Islam culture and to accept the European culture in the way of the inculturation: to introduce, to impose the necessary pieces of European modernization in the Islam culture, but within the frameworks of the Islam cultural values. A selection of Germanus' lectures, which were published in the two-volumes collection "The Role of Turks in Islam" in Hyderabad, was translated into Urdu by and published by Anjuman-i Taraqqi-i Urdu in Aurangabad, 1932. (Arshad, 2022).

4.2. Győző Gerő (1924-2011), the Archaeologist of the Turkish built heritage in Hungary

Germanus' pupil was Győző Gerő, whose activity went in Hungary after the Second World War, and within the frameworks of the Socialism, therefore he lost opportunities for travelling abroad and contacting the foreign colleagues beyond the borders. For this reason, he dealt with the architecture from the Turkish time in Hungary, and excavated many buildings which were built by the Turks in Hungary. He studied Arabic at Professor Germanus at the Budapest University, already as a high-school boy, such as Germanus in his young age as a kid already studied Turkish at Vámbéry. Gerő excavated and reconstructed more than hundred pieces of the

architectural Turkish heritage in Hungary, such as Turkish baths, jamis, and smaller pieces of the buildings. The Turks ruled in the central part of Hungary in 1541-1696, and they formed here administrative districts, they managed here they life, and they created here many buildings, too. Prof. Gerő was awarded by the President of Türkiye for his life-long activity in the field of the Turkish architectural heritage in Hungary. (Csider, 2011)

His monumental work got a description in his monograph “Ottoman-Turkish architecture in Hungary” and introduced more than hundred Turkish buildings were excavated by him. The occupation of Buda in 1541 marked the beginning of an era that lasted one and half of a century, which in every aspect brought changes in the economic, social, cultural life of the country, therefore, in artistic one, too. Due to the activities of the Turkish builder masters – among whom we find the greatest Turkish architect, Mimar Sinan, as well – various architectonical structures were born. However, despite the mention of a large number of Turkish buildings, in mainly Turkish by the sources, also in other travelogues, we can hardly find a few of them today, which would stand or serve its original purpose. Among them, only a part of the thermal baths in Buda is still in use as a bath. Therefore, due to the heroic archaeological works by Gerő, nowadays a lot of Turkish buildings are excavated, described, and as far as possible restored. (Gerő, 1980)

From the scholarly activity of Vámbéry, a direct way led across the findings of Germanus, to his pupils. One of the main conclusions is, the study of the life of average people, their customs, literature, folklore heritage and built surroundings, were considered by the Hungarian Turkologists, who worked on the level of the international science. Further work may be completed by the Turkish colleagues, who may analyse and evaluate these scholars from the point of view of the Turkish culture, as well.

REFERENCES

5. A) Primary literature: works published by the described scholars, if referred in the paper.

Germanus, A. K., (1932) *Turkon ki Islami khidmat* (trans. Sayyid Wahhaj-ud-Din) Anjuman- Taraqqi-i Urdu: Aurangabad.

Germanus, A. K. (2019) Conversion Story of Abdul Karim Germanus. *Truth Seeker: E-Da'wah Committee Sites*, <https://www.truth-seeker.info/guided-atheists/conversion-story-abdul-karim-germanus/>

Germanus, Gy. (1907-1908) Evlija Cselebi a XVII. századbéli törökországi czéhekről.[Evliya Çelebi about the guilds in Türkiye] *Keleti Szemle* [Oriental Review] 8. 306–323. No. 9. 95–126.; https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_KeletiSzemle_1908/?query=Cselebi&pg=100&layout=s

Germanus, Gy. (1910) A törökök első föllépése az Aldunán és az első török–magyar összeütközés. [The first appearance of Turks at the Lower Danube and the first Turkish-Hungarian conflict] *Századok: A Magyar Történettudományi Társulat Folyóirata* [Centuries; The Journal of the Hungarian Historians' Association] 44. No.1. 41–49. https://adt.arcanum.com/hu/view/Szazadok_1910/?pg=50&layout=s

Germanus, Gy. (1910) Osmanische Puristen. *Keleti Szemle* [Oriental Review] 11. 40–57

Germanus, Gy. (1917) Kulturális problémák Törökországban. [Cultural problems in Türkiye] *Magyar Figyelő*. 7. No.2. 251–261. https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarFigyelo_1917_2/?pg=254&layout=s

Germanus, Gy. (1918) La langue et civilisation turque. *Revue de Hongrie* 11(22). No.9. 1–22. https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_RevueDeHongrie_22/?pg=70&layout=s

Germanus, Gy. (1925) Török nyelvtan. [Turkish grammar] Budapest.

Germanus, Gy. (1932) Vámbéry Ármin (1832–1932). *Nyugat*, 25. No.24. 606-608. https://adt.arcanum.com/hu/view/Nyugat_1932_2/?pg=684&layout=s

Germanus, Gy. 1925 *Török nyelvtan*. [Turkish-Ottoman grammar book]

- Germanus, J. (1906.) *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*. Vienna.
- Germanus, J. (1928) Pensées sur la révolution turque. *Revue de Hongrie* 38-39. No.3. 112-118; No.4. 172-180; No.5. 212-226. https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_RevueDeHongrie_38-39/?pg=129&layout=s
- Germanus, J. (1931) *Lecture on Turkish Popular Literature*. Lahore.
- Germanus, J. (1933) *The Awakening of Turkish Literature*, Hyderabad.
- Germanus, J. (1933–34), *The Role of Turks in Islam, I–II.*, *Islamic Culture* 6. 519-532, 7. 1-14.
- Germanus, J. (1966) The Role of Turks in Islam, in *The Traditional Near East*, edited by Stewart-Robinson. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 100-101.
- Germanus, J. (1933a) The Awakening of Turkish Literature. *Islamic Culture* 7. No.1. 174–194, No.2. 353–378.
- Gerő, Gy. (1980) *Az oszmán-török építészet Magyarországon (Dzsámik, türbék, fürdőök)* [Ottoman-Turkish architecture in Hungary (Jamis, turbs, baths)] Akadémiai Kiadó: Budapest. <http://real-eod.mtak.hu/9704/>
- Kúnos, I. (1905) *Oszmán-török nyelvkönyv*. [Ottoman-Turkish Grammar Book] 1–2. Athenaeum: Budapest. 1. *Nyelvtan, olvasmányok*. [Grammar, texts] 2. *Beszélgetések, kereskedelem, ipar, török írás*. [Conversations, trade, industry, Turkish script] - <https://mek.oszk.hu/15200/15229/pdf/>
- Kúnos, I. (1923) *Adakále mesekertje: török népmesék*. [The Garden of Tales from Ada-Kale: Turkish Folktales] Athenaeum: Budapest. <https://mek.oszk.hu/16500/16555/16555.pdf>
- Kúnos, I. (1896) *Turkish fairy tales and folk tales*. London.
- Kúnos, I. (1905) *Türkische Volksmärchen aus Stambul*. Leiden.
- Kúnos, I. (1907) *Türkische Volksmärchen aus Adakale*. Leipzig
- Kúnos, I. (1914) *Forty-four Turkish fairy tales*. Harrap: London.
- Kúnos, I. (1969) *Turkish fairy tales and folk tales*. New York, Dover.
- Kúnos, I. (1980-1989) *Kasantatarische Volkslieder*. 1-2. Budapest.
- Kúnos, I. (1996) *Mischärtatarische Texte mit Wörterverzeichnis*. Szeged & Amsterdam.
- Vámbéry, Á. (1858) *Deutsch-Türkisches Taschenwörterbuch*. Constantinople.
- Vámbéry, Á. (1865, 2nd ed. 1873) *Reise in Mittelasien*. Leipzig.
- Vámbéry, Á. (1867) *Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien*, Leipzig.
- Vámbéry, Á. (1868) *Skizzen aus Mittelasien*. Leipzig.
- Vámbéry, Á. (1872) *Geschichte Bocharas* 2 vols., Stuttgart.
- Vámbéry, Á. (1873) *History of Bokhara*. London
- Vámbéry, Á. (1876) *Sittenbilder aus dem Morgenlande*, Berlin.
- Vámbéry, Á. (1883) *Arminius Vámbéry, His Life and Adventures*. London.
- Vámbéry, Á. (1883) *Arminius Vámbéry: His Life and Adventures*, London.
- Vámbéry, Á. (1885) *Das Türkenvolk*. Leipzig.
- Vámbéry, Á. (1904) *Struggles of My Life*, London.
- Vámbéry, Á. (1904) *The Story of My Struggles: The Memoirs of Arminius Vámbéry*. London.

6. B) Secondary literature: about them; those referred in the paper.

- Arshad, M. (2022) Mehmet Akif Ersoy: A Survey of Urdu Literature. in: *İslam Şairi Mehmed Akif Ersoy*. Editörler Dr. Öğr. Ü. A. E. Aksoy & Doç. Dr. A. Alperen. Paradigma Akademi: Eylül, 293-305. <https://www.paradigmaakademiayinlari.com/wp-content/uploads/2023/01/islam-sairi-mehmet-akif-ersoy.pdf>
- Bevan, A. A. (1922). Professor Ignaz Goldziher. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 143–144. <http://www.jstor.org/stable/25209872>
- Bousquet, G.-H. (1960). Études islamologiques d'Ignaz Goldziher Traduction analytique (III). *Arabica*, 7(3), 237–272. <http://www.jstor.org/stable/4055295>
- Conrad, L. I. (1990). The Dervish's Disciple: On the Personality and Intellectual Milieu of the Young Ignaz Goldziher. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2. 225–266. <http://www.jstor.org/stable/25210785>
- Coşkun, N. Ç. (2013) *Ignac Kunos, Türkçe Ninniler*. Otorite Yayınları: Ankara <https://www.academia.edu/44508870>
- Csider, I. (2011) Elhunyt Gerő Győző. [Győző Gerő passed away] *Kultúra* [online journal] https://nol.hu/kultura/elhunyt_gero_gyozo-124176
- Czeglédy, K. (1954). Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 4(1/3), 19-91. <http://www.jstor.org/stable/23682596>
- Czeglédy, K. (1960). Joseph Aistleitner (1883—1960). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 10(3), 299–300. <http://www.jstor.org/stable/23682658>

- Dávid, G. & Fodor, G. (2022) *Gyula Germanus*. in *Macar Türkologlar...*, Ed. G. Fodor, 80-81
- David, G. (1974) A Bibliography of the Works of Prof. J. Germanus. in *The Middle East: Studies in Honour of J. Germanus*. Ed.: Gy. Káldy-Nagy. Budapest. 253-264.
- Durmuş, İ. (1996), Germanus, Julius. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, vol.14. İstanbul, 31–32.
- Macar Türkologlar* (2022) - *Küçük Biyografik Ansiklopedi*. Ed. G. Fodor, Ankara. <https://cdn.turksoy.org/604dd071-e8ac-42e8-8994-b3815e311824?name=Macar%20Türkologlar%20Ansiklopedisi&download>
- Földvári, S. (2004) Vámbéry Ármin írásai a muszlim zarándoklatok módja és kegyhelyei kutatásában [The writings of Ármin Vámbéry in the study of the ways and shrines of Muslim pilgrimages] in: *Dunakanyar, népvándorlás, honfoglalás*, [Danube Bend, migration, conquest] Ed. I. Erdélyi. Göd [Hungary], 32-33.
- Földvári, S. (2014) Nyugati Polgárosodás – keleti romantika: Michaelis, Eichorn és a göttingeni sémi filológia [Western Civilization – Eastern Romanticism: Michaelis, Eichorn and the Semitic Philology of Gottingen]. *Eleink – Magyar Őstörténet* [Ancestors - Hungarian Prehistory], 13. No.2, 38-53.
- Földvári, S. (2023) Turkish Studies in Hungary Between the Two World Wars: The Scientific Activity of Ignác Kúnos. Paper presented at the 3. *International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Congress of the IKSAD* on February 13-14, 2023. Antalya, Türkiye. [to be published] - The presentation is accessible: <https://www.academia.edu/96900079/>
- Goldziher, I. (1881) *Az iszlám. Tanulmányok a muhamedán vallás története köréből*. [Islam. Studies in the History of the Mosleme Religion] Budapest.
- Goldziher, I. (1889-90), *Muhammedanische Studien*. Vols. 1-2. Max Niemeyer: Halle.
- Goldziher, I. (1910) *Vorlesungen über den Islam*. Halle. [2nd ed. revised by F. Babinger, 1925]
- Goldziher, I. (1952) *Études sur la tradition islamique extraites du tome ii des 'Muhammedanische Studten'*. traduites par Leon Bercher. Adrien-Maisonneuve: Paris.
- Goldziher, I. (1978) *Tagebuch*, ed. Alexander Scheiber. Brill: Leiden.
- Goldziher, I. (1981) *Introduction to Islamic Theology and Law*. Transl. A. and Ruth Hamori, with an Introduction and Additional Notes by Bernard Lewis. Princeton University Press.
- Gottheil, R. (1922). Ignaz Goldziher. *Journal of the American Oriental Society*, 42, 189–193. <https://doi.org/10.2307/593621>
- Hars, L. (1976). Oriental and Islamic Studies in Hungary — A Communication. *Islamic Studies*, 15(1), 53–58. <http://www.jstor.org/stable/20846979>
- Hartmann, R. (1922). Ignaz Goldziher. *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 76 No.1, 285–290. <http://www.jstor.org/stable/43367755>
- Heller, B. (1927) *Bibliographie des Oeuvres de Ignace Goldziher*. Avec une introduction biographique de M. Louis MASSIGNON. Paul Geuthner: Paris.
- Ingram, E. (1980). Great Britain's Great Game: An Introduction. *The International History Review*, 2. No.2, 160–171. <http://www.jstor.org/stable/40105749>
- Káldy-Nagy, Gy. (1974) Julius Germanus. In: *The Middle East: Studies in Honour of J. Germanus*. Ed.: Gy. Káldy-Nagy. Budapest, 7–10
- Larsson, G. (2005) Ignaz Goldziher on the shu'ūbiyya. *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 155(2), 365–372. <http://www.jstor.org/stable/43382104>
- Le Calloc'h, B. (1985) Alexander Csoma De Koros, the Heroic Philologist, Founder of Tibetan Studies in Europe. *The Tibet Journal*, 10(3), 30–41. <http://www.jstor.org/stable/43300177>
- Le Calloc'h, B. (2006) Alexandre Csoma de Kőrös, le Voyageur sans Passeport. *Acta Orientalia Acad. Scient. Hungaricae*, 59. No.1. 95–116. <http://www.jstor.org/stable/23658892>
- Mandler, D. (2016). *Arminius Vámbéry and the British Empire: Between East and West*. Lexington Books: Lanham-New York-Boulder-London.
- McDaniel, C. P. (2011). Crossroads of Conflict: Central Asia and the European Continental Balance of Power. *The Historian*, 73. No.1. 41–64. <http://www.jstor.org/stable/24455175>
- Mestyan, A. (2017). “I Have to Disguise Myself”: Orientalism, Gyula Germanus, and Pilgrimage as Cultural Capital, 1935–1965. in: *The Hajj and Europe in the Age of Empire*. Ed. U. Ryad. Brill: Leyden. 217–239. <http://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h34p.14>
- Németh, J. (1950). Goldziher's Jugend. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1. No.1. 7–25. <http://www.jstor.org/stable/23656477>

- Rezsabek, N. (2010) *Az utolsó magyar polihisztor: Mahler Ede kronológus emlékezete* [The Last Hungarian Polymath: The Memory of the Chronologist Ede Mahler]. Aura: Budapest.
- Rezun, M. (1986). The Great Game Revisited. *International Journal*, 41. No.2. 324–341. <https://doi.org/10.2307/40202372>
- Saleh, W. A. (2012). "القرآن تفسير في الإسلامية المذاهب" جولدتس زيهر أجندتس ل كتاب العربى الية ال ترجمة. / *An Arabic Translation of Ignaz Goldziher's Die Richtungen der islamischen Koranauslegung.* / و. صالح. *Journal of Qur'anic Studies*, 14. No.1. 214–201. <http://www.jstor.org/stable/41719825>
- Simon, R. (1986). *Ignác Goldziher: his life and scholarship as reflected in his works and correspondence*. Library of the Hungarian Academy of Sciences: Budapest.
- Somogyi, J. (1961) My Reminiscence of I Goldziher. *The Muslim World* 51. 15-16.
- Szögi, L. (2007) A Keleti Kereskedelmi Tanfolyam és a Keleti Kereskedelmi Akadémia története [History of the Oriental Trade Course and the Oriental Trade Academy 1891-1920] in Szögi, L. - Zsidi, V. *Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1891-1920*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem: Budapest. 15-31. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BKE_Lk_12/?pg=16&layout=s
- Terjék, J. (1972). Lamaist Studies in Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 26. No. 2/3. 384–387. <http://www.jstor.org/stable/23657505>
- Thorpe, N. (2011): An oasis on the Danube: Ada-Kaleh. *Hungarian Review*. 11. No. 5. 68-73. https://hungarianreview.com/article/an_oasis_on_the_danube/
- Turán, T., Wilke, C. eds. (2016) *Modern Jewish Scholarship in Hungary: The 'Science of Judaism' between East and West*. Berlin-Boston: de Gruyter.
- Uyanik, (2007) Dr. Jules (Gyula) Germanus Ve Türk İnkilabına Dair Risalesi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, No.18. pp. 97-123. <https://www.academia.edu/49996507/>
- Vásáry, I. (2022) *Ármin Vámbéry*. in *Macar Türkologlar...*, Ed. G. Fodor, 240-240.
- Vásáry, I. (2022a) *Ignác Kúnos*. in *Macar Türkologlar...*, Ed. G. Fodor, 140-143.

SCIENTIFIC ACTIVITIES AGAINST THE NUCLEAR RACE DURING THE COLD WAR

PhD. Zarifa Nazirli
BSU, History Faculty
ORCID: 0000-0002-7069-1922

SUMMARY

The new superpowers formed during after the WW II period and the changes in the balancing policy caused competition in the scientific field. Activities related to nuclear research necessitated greater vigilance in the political arena. Because at this stage of history, a weapon was created that could influence the fate of the whole world by succumbing to sociological and psychological factors. Countries that wanted to have a say in the world were eager to have such dangerous weapons. From the first years of the arms race, scientists, who understood that this armament would lead to disaster, opposed this armament with conferences, meetings and petitions.

The article, in addition to shedding light on the beginning and progress of the Cold War, also draws attention to the activities carried out in the direction of nuclear research and the formation of the concept of "Nuclear Winter". The study, which provides extensive information about the consequences of having a nuclear weapon, has also made the topic of discussion how important this weapon is in the world. Based on sources obtained from the state archives and periodicals of Turkey, the USA and Russia, the approach of scientists to the nuclear strategy during the Cold War has been clarified.

Key Words: Armaments Overload, "Nuclear winter", Strategic Weapons,.

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE LEVEL OF SERVICE AREAS ON THE TOURISM SECTOR

Albina Chingiz HASHİMOVA

Azerbaijan State Academy Of Physical Education And Sport, Baku (Azerbaijan)

ORCID ID: 0000-0002-9866-5865

Gulnar Fazil HASANOVA

Azerbaijan State Academy Of Physical Education And Sport, Baku (Azerbaijan)

ORCID ID: 0000-0003-1411-0510

ABSTRACT

The service sector and tourism, as a strong factor of the economy and an effective social institution, at the same time as an indicator of public welfare and culture in the society, help to raise the standard of living and spiritual enrichment of the population. The state of Azerbaijan has declared the development of the national tourism sphere within the service sectors as the main main direction of the non-oil sector of the economy. Recently, the measures taken to stimulate tourism, the adopted state programs, the development of the normative-legal base confirm this once again. Tourism acts as a strategically important factor in the social policy introduced at the state and regional levels and in raising the level of service areas. Although the service is a special consumption value formed by labor, it exists not in the form of a commodity, but in the form of an activity.

Tourism has been considered one of the most profitable and developing sectors of the world economy for many years. It is no coincidence that currently tourism represents one tenth of the country's gross domestic product. 8.1% of the world's population works in tourism and related industries. All this shows that the tourism sector is recognized as an important sector of the world economy. Economic-based scientific abstraction, historical and logical connection, analysis and synthesis methods can be used to explore the development prospects of the service sector and tourism, to investigate and update the service system.

From a commercial point of view, service refers to the most diverse types of business activities. The economic efficiency of the service makes it a commercial object. As a result, the rapid increase in the population's demand for paid services has recently led to an increase in acceleration in this area. In this sense, it is important to examine the development prospects of the service sector in the market economy.

Keywords: Tourism sector, service areas, customer services, social priorities, improving the efficiency of services.

HİZMET ALANLARININ DÜZEYİNİN TURİZM SEKTÖRÜNDEKİ KAPSAMLI ANALİZİ

ÖZET

Ekonominin güçlü bir unsuru ve etkili bir sosyal kurum olan hizmet sektörü ve turizm, aynı zamanda toplumdaki kamu refahının ve kültürünün bir göstergesi olarak, nüfusun yaşam standardının yükselmesine ve manevi zenginleşmesine yardımcı olur. Azerbaycan devleti, hizmet sektörleri içinde ulusal turizm alanının

gelişimini ekonominin petrol dışı sektörünün ana yönü olarak ilan etti. Son zamanlarda turizmi canlandırmak için alınan tedbirler, kabul edilen devlet programları, normatif-hukuksal zeminin geliştirilmesi bunu bir kez daha teyit etmektedir. Turizm, eyalet ve bölge düzeyinde uygulanan sosyal politikada ve hizmet alanlarının düzeyinin yükseltilmesinde stratejik olarak önemli bir faktör olarak hareket etmektedir. Hizmet, emeğin oluşturduğu özel bir tüketim değeri olmakla birlikte, bir meta biçiminde değil, bir faaliyet biçiminde var olur.

Turizm, uzun yıllardır dünya ekonomisinin en karlı ve gelişen sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Şu anda turizmin ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasının onda birini temsil etmesi tesadüf değil. Dünya nüfusunun %8,1'i turizm ve ilgili sektörlerde çalışmaktadır. Bütün bunlar turizm sektörünün dünya ekonomisinin önemli bir sektörü olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ekonomik temelli bilimsel soyutlama, tarihsel ve mantıksal bağlantı, analiz ve sentez yöntemleri, hizmet sektörünün ve turizmin gelişme beklentilerini keşfetmek, hizmet sistemini araştırmak ve güncellemek için kullanılabilir.

Ticari bir bakış açısından hizmet, en çeşitli ticari faaliyet türlerini ifade eder. Hizmetin ekonomik verimliliği, onu ticari bir nesne haline getirir. Sonuç olarak, nüfusun ücretli hizmetlere olan talebindeki hızlı artış, son zamanlarda bu alanda hızlanmanın artmasına neden olmuştur. Bu anlamda hizmet sektörünün piyasa ekonomisindeki gelişme beklentilerinin incelenmesi önemlidir.

Anahtar kelimeler: Turizm sektörü, hizmet alanları, müşteri hizmetleri, toplumsal öncelikler, hizmetlerin etkinliğini artırma.

INTRODUCTION

This lack of visibility and saturation of services creates certain problems for both buyers and sellers. When serving a customer, it is very difficult to research and evaluate what to sell them later. The buyer must trust the seller. For example, serving a customer who goes to a car repair shop is a very abstract and visible activity. To do this, you can often see not only the repair period, but also the repair work carried out on the car, which takes time. Therefore, a sense of hope and trust is applied to the seller of the service provided by the consumer. At the same time, the sensitivity of services complicates the management of service providers.

A service organization can only describe the benefits that will arise before a particular service is provided, and the services themselves will be evaluated only after they are provided. Sometimes there are services that the customer cannot think about the basic behavior after using. For example, medical services are an example of this. For this reason, the words benefit, benefit, profit are key words for the customer in service marketing. Customers applying to the service enterprise can only develop with these fruit criteria. To build a service to gain the trust and confidence of customers, a number of initiatives can be used to work on amplifiers:

- Raise the ability to hear the service provided as much as possible;

- special mention of service participation;
- Focus on the benefits and advantages of customer service and redirect;
- Develop any number of people to promote their services.

Increasing the importance of the service, more feeling and feeling assurance, can be achieved by having a product element in different products.

This can be achieved, for example, by computer modeling the future after service in a beauty salon, providing information to customers about the company's operations, their experience, professionalism, brochures and other materials to help them understand and evaluate organizational services. For example, market research is a service that involves the analysis of material data and its verified recommendations. The product element of an architect's service is expressed through sketches, cartoons, notes, and actual projects used by the architect. Perceiving, feeling and perceiving services is a relative concept. To evaluate them, a table called the hearing scale was proposed. With its help, consumers were able to visualize the results and evaluate their options while purchasing the services.

Research on the acceptance and acceptance of standard services and goods at this scale showed that services (cinema, espresso, cooking, chemical development, house cleaning, etc.). Some experts have taken into account that this is the main factor that distinguishes goods (products, goods) from services, and this difference serves the service. Indeed, while this is a very important vision of ministry, it is not a factor that gives someone a complete explanation of ministry.

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF SERVICE AREAS

The Services have a number of unique features that must be purchased in order to continue trading activities in the Services area. These are the following:

1. Sensitivity of services (service intangible);
2. Inseparability of checking and consumption of services (services);
3. Unstable stability of services (service variability);
4. Impossibility of maintaining services (disruption of service;)
5. Lack of ownership of services.

1. Non-hearing of services.

Although the service process is related to tangible elements (for example, the application is developed from Android instructions, the customer uses a wide variety of equipment in the gym, spare parts are replaced during the repair of devices, etc.), services are intangible. The sensitivity of services requires the use of different approaches at the beginning of commercial activities. In particular, it is impossible to see, inspect

(taste), feel, hear or smell material goods without performing the service. Not only does a woman who has undergone cosmetic surgery not have the opportunity to receive accurate information about the result, but at the same time, a patient treated by a psychotherapist can be effective until the end of the session. Analyzed the external levels (office location, interior, equipment, staff, information given, characters and prices) to continue the core business of customer service to reduce the resulting uncertainty. So the sender's job is to "manage the senses" and "materialize the unheard." Unheard of services can cause many problems for both the seller and the buyer. For example, a problem for the buyer may be difficult to assess before and sometimes after using the service. (for example, healthcare, cosmetology) does not see and hear the service period at a higher level, does not know exactly what is happening. It remains only to trust the seller and hope. (repair of watches, cars and various household items)

Specific problems of the seller are solved by:

- It is difficult to present your product to the customer;
- It is difficult to explain to the customer why he gave money.

2. Inseparability of consumption and production of services

Providing services often requires the participation of consumers, so the process of providing services to consumers is simple. Production of goods and consumer processes are free. Those who acquired material blessings were ready to use them after a while. Some services cannot be stored for future use because of tangible products that are produced, stored in warehouses and distributed through multiple intermediary channels. Many services are produced and consumed at the same time, they are inseparable and consumers are involved in the process. The customer is going to participate directly in the service process, the relationship between the consumer and the service as a commodity is a distinguishing feature of the service. Both the customer and the seller directly affect the outcome of the service. The basic performance of the service depends on the producer as well as the consumer.

In general, it should be noted that companies operating in the service sector should pay special attention to the selection, training and motivation of employees who are in constant contact with consumers. In addition to the necessary technical knowledge, these employees must be able to communicate with and develop customers.

3. Instability of services.

The basic treatment of the Service may vary depending on by whom, under what conditions and when it is used. The basic behavior of tangible goods can be according to a certain level or standard, that is, the commodity can perform high, medium, low and stable at the basic level. Unlike goods, the basic indicators of services are variable. For the service producer, the instability or variability of the main activities may be related to the qualifications, individual characteristics of the employees, lack of information and communication, lack of competition and poor training. The process of increasing the main treatment of the

service involves three adults. The first is the selection and training of employees (regardless of their qualifications related to operations). The second stage is used to standardize the service delivery process. Typically, a company develops a service plan that is described in service process diagrams; With the help of such a plan, "gaps" in management services are identified. The third step is to provide customer service by analyzing cases and analysts, studying their training and monitoring the comparison of the main activity of a particular party with competitors. Ultimately, it depends on the overall performance of both parties and the customer's understanding of the service. For example, a beauty salon, a clothing design company, etc. A wide range of services is offered for each client. On the one hand, this means that the same people serve several customers in the same way, but the buyers accept the services provided, on the other hand, there are many numbers to meet the requirements of buyers, and on the other hand, the physical and psychological state of people. In both cases, there is instability of services that creates many problems for managers working in the service sector. As a result of the variability of basic services, it is impossible to adapt them to certain standards. The length of requests and requirements associated with each customer's service makes it very difficult to standardize the end product in any way. The instability of basic services also makes it difficult to provide and manage basic connections. This characteristic of services creates productivity normalization problems for managers of service companies.

4. Ability to maintain services.

Since most services are produced and consumed at the same time, they cannot be protected. Hotel rooms, airplane or theater seats, and attorney office hours may not be reserved for future use. The constant change in demand for services due to the inability to maintain services requires managers to take seriously the definition of services and active management of services. If the demand for the provided services is stable, the emergence of a possible problem in their operation can cause serious problems for service producers that often require changes. Several strategies can be used to align the necessary service offering and eliminate inconsistency:

- determination of different prices, management of discounts for additional services
- use of advance booking system for services. This method allows you to control the required level and redirect if necessary;
- increasing service speed - this method allows working with a large number of clients;
- improvement of customer service core activity and service helps customers to easily wait until core service is provided.
- Encouraging employees to combine multiple functions. This allows us to serve more customers.

The state manages the activities of enterprises and departments in the social sphere by legal, administrative and economic means. In many cases, privatization or commercialization has been allowed in the social sphere, and the state must provide conditions for ensuring the constitutional rights of citizens and paying the necessary costs for the maintenance of social facilities. In a mixed economy, the management mechanism of the social sphere, unlike material production, does not represent the regulation of entrepreneurial-economic relations, forms of initiative, management methods and means, this complex. The management mechanism in the social sphere is, first of all, social and economic work on the reconstruction of social guarantees of citizens' rights and human development in a democratic society, provision of social protection, as well as the creation of start-up opportunities regardless of income, and the development of well-being. The latter principles oppose those that lead to an emphasis on the distribution of income, compensation for labor, deprivation of economic incentives, and socialist labor participation. The priority of social justice in the formation of management mechanisms in the main areas of the social sphere does not in any case ensure the necessity of its internal initiative and economic initiative that ensures the application of competitive activity related to the protection of market relations. Security System. The management mechanism in the social field, the companies working for the ability to obtain income at the micro level, are distinguished by the superior initiative of commercial objects, depending on the economic initiative of economic workers in material production.

At the micro level of social complexes, the mixed economy, state budget departments, private and non-commercial initiatives, coordination of charity funds, free market initiatives and commercial trade initiatives, which play an auxiliary role in the economic activity of this complex, are being restructured. The task of the user is to revive the public and non-market sectors, to realize consumer freedom of choice and the demand for services that already have purchasing power in addition to the state guarantee system. In the management of the social sphere, administrations are divided between central, regional and municipal authorities. Most of the issues of social sphere development are solved by local authorities. Central bodies justify the strengthening of social policy in specific areas, determine the rules for licensing social service activities, and solve broad and acute social problems.

Healthcare system - initiated by treatment-prevention, research, pharmacy, education and other departments, medical equipment, pharmaceutical companies and health authorities. Healthcare institutions and departments perform their duties, they can only issue a license for the selected type of activity. Licenses are issued to partners of licensing companies, whose certification is carried out on the initiative of local authorities on behalf of standard state agencies or on their behalf, with certification in accordance with the accepted working conditions. The responsibilities of health system management at the central and state level are under the Ministry of Health. The Ministry develops strategies and target programs for priority health care providers,

determines the relative proportions between health insurance and the volume of medical care and socially dangerous hospital programs, initiates personnel training, engages in investment policy, and provides methodical support to medical care initiatives. develops, develops and ensures state medical standards. The tasks of regional health authorities are wider than the regional network. In practice, as a society, it is the only support to form a broad public health protection program and to support the results of its work.

At the same time, the state promotes additional paid education, taking into account the limited financial capabilities of state institutions and the need to increase the quality of education and internationalization. Licenses for conducting educational activities are issued by local self-government regulations for the opinion of the partners of the state education management organization or the commission that manages the activities of these institutions. After passing the state registration, an educational institution has the right to issue a standard state document on the successful level of education to the graduates. State accreditation ensures the state status of centers and institutions coordinated with partners of state education management partners, compliance of graduates with the requirements of state education standards, state registration with a certificate. Certification of educational institutions is carried out every five years. This is the main form of continuous state and public control over educational activities. Its control is the education of students and the temporary establishment of the quality and content of education. Every year, the state guarantees the increase of funds for educational needs in the amount of a certain percentage of the national income, and the protection of confidential items of the state budget and local budgets. With these funds, the education system provides large-scale free, competitive secondary and higher education in public and non-state educational institutions at all levels and in a developed mass, competitive environment. Funding must be provided for each type of institution according to state and local standards established by each student. The financing standards of non-state enterprises in a certain area cannot be lower than the financing standards of the corresponding state enterprises.

Educational institutions may provide additional paid educational services that are not provided for in the relevant educational programs and state standards. Income from such activities is reinvested in educational institutions at their discretion and such activities are not considered entrepreneurial. Regulated by interaction between out-of-state students and their parents. The activities of educational authorities are aimed at ensuring the functioning of the state education development program, state education standards and the education system. Powers in the field of education are divided between legislative and executive, local self-government and educational institutions. The important and long-term tasks of state policy in the field of culture are to form the moral and ideological foundations of a democratic state, to create conditions for the development and multiplication of the creative potential of society, to protect the diversity of cultural life and national traditions.

Funding of culture at the state expense is determined by normative legislation (as a percentage of budget expenses).

Culture management is carried out on the basis of the interaction of state bodies, local self-government bodies, the development of both state and non-state cultural organizations, foundations, and creative associations. The main state body dealing with the management of culture is the Ministry of Culture and Tourism. The Ministry is responsible for the protection and development of cultural heritage, the training of highly qualified creative personnel, the operation of special cultural objects, and the development of international cultural cooperation from the budget. Local executive authorities, taking into account local, national and other characteristics, implement regional programs and contribute to the development of culture in municipal enterprises.

ANALYSIS OF THE MODERN SITUATION OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN AZERBAIJAN AND EVALUATION

The effective development of tourism in Azerbaijan does not only serve the development of our economy and the increase of the country's reputation in the international world. In addition to the development of transport, communication, trade and other areas, the influx of tourists can give a strong boost to the employment of many of our compatriots.

In the conditions of the market economy, the country's tourism sector (state, social and private) should pay more attention to the development of domestic tourism and recreation.

At present, the activity of businessmen is reviving in the construction of new tourist facilities: boarding houses, recreation areas, tourism ceremonies in our country. At the same time, a suitable infrastructure is needed for a more dynamic development of the tourism industry - water management, sewage, telephone, modern roads, etc. Today, Azerbaijani businessmen do not have the opportunity to create such an infrastructure. The experience of death in the developed tourism industry shows that when giving a region to the development of public tourism, first of all, it creates the appropriate infrastructure and uses private entrepreneurship to create tourism facilities here and achieve good results in this situation. It is advisable to apply this form of interaction in Azerbaijan as well.

As you know, local governments play a very important role in the development of tourism in the world. Along with the study and development of tourism resources in their territory, they determine the necessary tourism routes and create the necessary conditions for the development of tourism infrastructure. Municipalities, a new organization in our region, are taking their first steps and it is obvious that they are inexperienced in the field of tourism. This factor raises the issue of providing material, technical and methodical assistance to municipalities, and staffing.

World experience shows that the availability of tourism resources allows economically less developed world life to take a place in the market. At the same time, Azerbaijan, which is an unparalleled and rich source of tourism, does not reuse its potential. Inbound tourism is a profitable application for any economic development. Tourism is one of the most intensively developing sectors of the economy. Today, despite the fact that there are more than 120 tourism initiatives in the country, this recreation center is still not fully operational. For the first time, private business began to adopt "outgoing tourism". Thus, doing "outbound tourism" is easier and more profitable than inbound tourism, because big advertising is needed and the receiving party thinks about advertising. Even the poorest deaths are spent promoting tourism opportunities. It is impossible to compete in the global market without strong advertising. Few tourism companies are engaged in this activity, except for a few large tourism companies. Service companies are busy promoting the potential of tourism abroad, so they refuse to participate in international tourism exhibitions because they cannot display a modern advertising product about our death on the exhibition stand.

It should be recalled that according to sociological studies, the number of people working in tourism enterprises in the world has exceeded 192 million. In other words, 192 million people in the world unfortunately received new jobs from tourism. This is about 8% of the world's working population. The world exports tourism products worth 532 billion dollars. These products are used in automobile, chemical, food and other fields. Researchers note that the annual growth in tourism in our time is more than 7 percent. They say that in 2021, the number of tourists will increase by 2.2 times compared to 2000. Thus, according to forecasts, the number of people participating in tourism this year will reach 1 billion 561 million people. Global tourism revenues will increase to nearly \$2 trillion annually.

It should be noted that international tourism is developing more slowly in the world. Thus, each country has its own tourism potential. In this respect, both the increase in the economic growth rate of Azerbaijan and the natural-geographical structure confirm that there is a favorable environment for the development of global tourism. The Tourism Agency continues to invest heavily in the development of tourism at the international level and to influence the development of tourism in Azerbaijan. Agreements have already been signed with many countries regarding the development of tourism in our country.

Currently, as the economic situation of the country's citizens improves, the interest of the people of Baku and Sumgayit to relax in the Guba-Khachmaz zone in the summer is increasing day by day. Although these places have little tourist attraction, the local population's personal resources are used for overnight stays and long vacations. Of course, this tourism activity has a great impact on the cultural and economic development of the region. The number of restaurants and artisans has increased in the tourist zone and in areas close to the route. Hands work in parking lots and tourist route facilities. These service areas encourage tourists to spend and create conditions for recreation according to their wishes.

There are measures to prevent this competition, socio-economic activity depends only on the development of tourism initiatives. These countries include Thailand, Cyprus, Malaysia and others. Of course, it is very difficult for the young state of Azerbaijan to compete with high professionalism in the tourism initiative. Despite this, a number of achievements have been achieved in the tourism sector in the Republic of Azerbaijan. In particular, at the time of his death on April 18, 2001, the Youth, Sports and Tourism process and the transfer of tourism to this ministry led to these positive results. With the efforts of this ministry, Azerbaijan participated in the XIV International Meeting of the World Tourism Initiative held in Seoul on October 14, 2001 and became a member of this organization. Thanks to this organization, it has the opportunity to integrate into international tourism. At the same time, the "Certificate of Tourism and Excursion Services" document was adopted by presidential decree to develop and develop international development tourism services. The document defines special requirements for the hotel and its service facilities. These requirements are aimed at expanding the main activity of tourism services.

At the same time, a lot of money is needed to adapt tourism services to international standards. Private tourism companies face great difficulties in obtaining these funds. Some countries do not want to invest in the development of tourism, leading Azerbaijan to the middle of conflict deaths. Banks operating in Azerbaijan do not make much effort to provide preferential loans for tourism. As a result, the state and people of Azerbaijan are deprived of potential loans, and thanks to the state support for the development of tourism in the direction of integration into international and international tourism initiatives in order to raise the rate of development of tourism to the required level, tourism can develop rapidly and the socio-economic condition of people can improve. The national income of the population will increase, more foreign currency will flow and conditions will be created for the development of some citizens.

It is known that most foreigners who come for tourism are smart citizens who cause death. Providing these people with extensive information about the history, culture, and moral values of our country represents Azerbaijan to the whole world. In addition, after returning to their home country, many of the connections they see and hear about are reported to the public and covered in the media. Considering all these realities, the state of Azerbaijan works for the planned development of tourism.

The number of foreign tourists has doubled in the last 10 years. In 2001, the number of foreigners who came to Azerbaijan was 767,000, in 2005 - 1,177,000, and in 2010 - 1,963.

International recognition of the potential of our country in the field of tourism, the initiative of tourists in the country, the development of broad tourism, normative legal regulation, development in the field of tourism and development of medium entrepreneurship, purposeful research. In this operation, both the development of domestic tourism and the integration of Azerbaijan into the international tourism market were focused on the initiative of larger-scale foreign tourist flights.

Table 1: Number of foreigners and stateless persons arriving in Azerbaijan

Countries	2015	2016	2017	2018	2021
Total	2 006 176	2 248 773	2 696 745	2 849 592	3 170 373
Russian Federation	630860	598 894	701 110	786 684	876 013
Georgia	607 875	529 613	491 942	573 063	763 251
Iran	308 650	329 913	349 960	407 576	283 739
Turkey	157 827	177 308	214 594	242 606	295 549
Great Britain	29 362	25 699	24 160	24 646	29 125
Ukraine	28 420	28 606	31 500	40 030	42 393
Kazakhstan	15 335	16 048	19 209	28 225	25 295
USA	13 314	11 663	11 986	11 443	13 687
Germany	8 740	10 695	10 602	11 927	16 445
Uzbekistan	8 107	7 067	11 879	14 513	18 417
Demon	7 138	6 322	5 846	6 224	5 060
Israel	6 233	6 516	6 346	5 671	6 369
Turkmenistan	5 155	3 687	4 072	3 969	4 906
Belarus	4 660	5 308	5 479	5 724	7 038
India	4 236	3 721	3 755	3 715	5 048
France	3833	3 994	4 128	4 799	5 870
Italy	3762	4 066	4 732	4 857	6 767
Pakistan	2738	5 416	1 949	1 743	1 675
Korean Republic	2446	2 082	2 647	2 461	2 829
Canada	2356	2 036	2 050	1 851	2 566
Norway	2300	1 921	2 054	1 874	1 981
The Netherlands	2180	2 595	2 689	3 026	3 970
Belgium	1980	2 389	2 233	2 299	2 255
Kyrgyzstan	1850	1 921	2 279	2 337	2 905
Poland	1830	1 699	2 455	2 224	3 168
Moldova	1705	4 289	3 645	3 753	4 375

Source: official website of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan.

1. Tourism, modern lifestyle and culture are being developed in Azerbaijan as an important feature of international relations. To ensure the development of tourism in the Republic of Azerbaijan, along 7 main lines (Baku-Khachmaz, Baku-Astara, Baku-Balakane, Baku-Kazakh, Baku-Absheron Peninsula-Gobustan, Baku Nakhchivan, Baku-Shusha).

2. One of the measures taken is the integration of the international cultural tourism routes of the Azerbaijan tourism market into the international tourism market. This time, InfoTime is an initiative of tourism companies and information related companies of Egypt, Morocco, Kuwait, Greece and other countries to promote the tourism potential of our country in the international arena in Germany, Austria and Turkey. Tourism operators and media associations operating in Azerbaijan since 2006 are regularly provided with information in different regions of Azerbaijan. This application was established as a transaction between tourism companies and hotels. September 27 is celebrated as Tourism Day in Azerbaijan every year. At the same time, extensive activities, national tourism conferences and tourism-related projects should be implemented.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF TOURISM IN THE ECONOMIC ACTIVITY OF SERVICE AREAS

Effectiveness generally aims at the end result and obtaining a certain benefit. Economic efficiency means obtaining certain benefits from economic activity. Sacred costs are regulated by the criterion of efficiency with minimum cost to find the most profitable option for the use of material, financial and information resources. The economic benefits of tourism come from profits and gains:

- organization of tourism in state migration;
- tourism services to the population of the region;
- production and service process of tourism companies.

As a whole, the tourism efficiency component of public labor efficiency is considered in terms of the distribution of interests by subjects and objects. Tourism reflects its own criteria and indicators. The criteria of tourism is a system of criteria formed depending on the characteristics of the issue and object, property relations. Accepting the criteria of tourism allows to calculate the specific and overall development of its production-service process. Social production is aimed at ensuring the interests of society as a whole. According to the theory of optimal performance, the evaluation of the development of individual areas was evaluated in terms of overall efficiency. Thus, the specific development criterion should meet the global criteria and should be born. The general criterion of social production is met by the minimum operational and material costs of the interest of the society. The development of tourism is taken into account in the system.

The system approach is guided by the hierarchical arrangement of individual criteria and indicators at the broad management level and their role in the realization of common goals.

The organization and structure of effective tourism management consists of the following parts:

- interdisciplinary complex diversification system of social management infrastructure;
- freedom of tourism in the financial sector;
- Consideration of the tourism company as an economic entity.

The economic criteria for the general economic development of tourism can be viewed from three main aspects: in the general economic development of society, at the industrial and firm level. Realization of general economic criteria and special criteria from the point of view of the system, interrelated system, as well as the relationship between the entertainment system of the tourism system companies. Tourism efficiency is a synergy effect. In other words, infrastructure industry, agriculture and people's material well-being, which are related to each other in the general areas of tourism production, make it possible to satisfy the demand for foreign products. Tourism acts as a source of gross domestic product. At some points, 7.3% of the GDP promotes tourism revenue. Tourism efficiency is measured by social benefits. Jobs, the flow of foreign currency to the country, the expansion of the domestic industry and the sugar market bring its social development to a high level. The direct impact of tourism on the death economy results from the transfer of tourism costs to the consumption of goods and services, the role of money spent abroad in the formation of local tourism income and personal income. A simple formula is expressed as follows.

Favorable conditions are created when social priorities and commercial interests coincide. The formation of the necessary infrastructure in the tourism sector, which plays an important role in sustainable and balanced development, the formation of budget revenues and the growth of tax revenues, has become one of the government's priorities in recent years.

The indirect effect of tourism on death and regional economy is expressed by "multiplier" efficiency. The development of tourism is strengthened to bring the economic potential of the region abroad to tourism. Increasing the role of products and services of other sectors in the tourism industry and personal consumption of tourists. The multiplier volume, which differs from the balanced net national product, is set as variable at the start of investment after subtracting capital consumption from gross domestic product. The increase in multiplier income determines its increase in money supply in the region due to foreign tourists and the expansion of natural objects in the market of products and services. Revenues are generated from tourism products sold by the tourism firm. Regional revenues are estimated by taxes received from tourism companies. Vendors pay their employees for the services they receive from tourists, which in turn is realized with goods and services. Tourism completes the money-commodity-money cycle. Tourist expenditure is realized through

company revenues, taxes to state and local authorities, transaction fees, social security payments and collection management. This leads to an increase in tourism capital.

In each country, these ratios are solved in a unique way. The division of duties in the field of tourism is multifaceted. Tourism industry, tourism infrastructure, hospitality, tourism planning, tourism and logistics complement each other. Of course, when it comes to living alone, in modern conditions, structural changes are taking place in the country's economy, and projects are being prepared for the prospect of death. Tourism requires the superiority of territorial management. Secularity is also considered a priority use. Global problems of tourism are connected with its macroeconomic aspects, economy.

For example, the investment environment, food security, overall security, business environment, legislative framework, location strategy in the tourism region, the advantages of natural and geographical conditions and the need to use them are macroeconomic problems and require development. Macro development continues with tourism challenges and management planning. More branding planning preferred.

Favorable conditions are created when social priorities and commercial interests coincide. The formation of the necessary infrastructure in the tourism sector, which plays an important role in sustainable and balanced development, the formation of budget revenues and the growth of tax revenues, has become one of the government's priorities in recent years. Acceleration of socio-economic development of our country, expansion of international relations, as well as successes in the field of culture and sports ensure sustainable development of tourism. Wide opportunities in the field of tourism in Azerbaijan create operational conditions for the development of tourism in our country thanks to a number of international initiatives. The success of Azerbaijan, which has continued this production in recent years, is highly appreciated in the reports of international initiatives and financial institutions.

REFERENCES

1. Azərbaycanın regionları, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. 2018.
2. Cabbarov Ə.X. "Turizmin iqtisadi əsasları", "ADPU", Bakı, 267 səh. 2015
3. Əlirzayev Ə.Q Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarəedilməsi. Dərs vəsaiti Bakı, 2009.
4. Əlirzayev Ə.Q. Aslanova S. İ. "Turizmin inkişafının sosial iqtisadi problemləri" Bakı 2006.
5. Qafarov N.C "Turizmin iqtisadiyyatı", "Kooperasiya", Bakı, 440 səh. 2012
6. Qurbanov F.İ. "Azərbaycanda turizmin inkişaf problemləri", Bakı, "Adiloğlu", 340 səh. 2017
7. Tağıyev A.H., Köçərli H.R. "İnnovasiya siyasəti". Bakı 2013
8. Məmmədov E.Q. "Azərbaycanda turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri", "Gənclik", Bakı, 172 səh. 2013
9. Məmmədov J.A., Soltanova X.B., Rəhimov S.G. "Beynəlxalq turizm coğrafiyası", Bakı, "Şərq və Qərb", 474 səh. 2012
10. Soltanova H.B. "Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı", "AzTU", Bakı, 475 səh. 2015
11. Komppula R. "The role of individual entrepreneurs in the development of competitiveness for a rural tourism destination", 2014.
12. Phillip S, Hunter C, Blackstock K A typology for defining agritourism. Page: 754–758, 2010.
13. Tourism and Transport Forum, "TTF-Mastercard Tourism Industry Sentiment Survey", 2014 Q3 edition –

February 2015.

14. Dr. Hayley Stainton “The Importance of tourism | Understanding the tourism industry” 2020.
15. Pizam A., Ellis T., Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises, “International Journal of Contemporary Hospitality Management” 1999 vol. 11, №7, 326 p.
16. William A. Haseltine, “Aging populations will challenge healthcare systems all over the world,” Forbes, April 2, 2018.
17. Ersoy Öz, Selçuk Alp, Esra Aşkın “Oyun Teorisi ve Türkiye Turizm Sektörü Üzerine Bir Uygulama” 2020
18. KOZAK Nazmi. Genel Turizm, Turhan Kitabevi. 4. Baskı, Ankara, 2000
19. Atila Hazar 2016 “Genel turizm”, “Nobel Akademik”, Ankara, 228 say. 2016
20. K. Ünlüöner, A. Tayfun və A. Kılıçlar “Turizm ekonomisi”, “Nobel Akademik”, Ankara, 308 say. 2019
21. <https://www.unwto.org/standards/working-group-of-experts-on-mst>
22. <https://tourism.gov.az/news/dovlet-turizm-agentliyinin-esasnamesine-deyishiklik-edilmesi-haqda-ferman-imzalanib>

ZAMAN SERİLERİ YÖNTEMLERİYLE YILLIK İPLİK ÜRETİM MİKTARININ DURAĞANLIK ANALİZİ

Berkant DULKADİR

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6074-9473>

Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Adıyaman, 02500, Türkiye

Ahmet Haşim YURTTAKAL

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Afyon, 03204, Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5170-6466>

ÖZET

İşletmeler kar elde etmek amacıyla faaliyetlerini yerine getirerek nihai ürünlerini pazara sunmaktadır. İşletmelerin faaliyetlerinde geleceğe yönelik tahminlerde bulunması zorunlu olmuştur diyebiliriz. Üretim miktarlarının hangi kriterlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini tespit edilmesi maliyet ve rekabet konusunda işletmelere avantaj sağlamaktadır. Doğru tahminlerin yapılması işletmelerin performansını ve verimliliğini artıracaktır. Ülkemizin lokomotif sektörü olan tekstilde geçmişteki üretim verilerini kullanarak geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak zaman serisi analizi yöntemi ile mümkündür. Zaman serileri belirli periyotlara bağlı verilerin yazılımsal olarak işlenmesiyle oluşturulan model ile geleceğe yönelik tahminler yapan bir yöntemdir. Zaman serisi analizi yöntemlerinden olan Dickey Fuller testi model olarak seçilmiş olup, durağanlığı test etmek için zaman serisinin kök durumunu test eden bir işlemdir. Dickey Fuller testi ile gerçeğe çok yakın olan tahminlere varılmıştır. Araştırmada 2018–2019 yılına ait üretim miktarları baz alınarak geleceğe yönelik tahminlerle işletme için alınacak kararlara katkıda bulunulmaya çalışılmıştır. Tahminlere varılırken üretime etki eden bakım, duruş, kalite örnekleme gibi kriterler dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri Görselleştirme, Durağanlık Analizi, Üretim

STATIONARY ANALYSIS OF ANNUAL YARN PRODUCTION AMOUNT BY TIME SERIES

METHODS

ABSTRACT

Businesses carry out their activities in order to make a profit and present their final products to the market. We can say that it has become mandatory for businesses to make predictions about the future in their activities. Determining which criteria the production quantities vary depending on gives advantages to the enterprises in terms of cost and competition. Making accurate forecasts will increase the performance and efficiency of businesses. In textile, which is the locomotive sector of our country, it is possible to make predictions for the future by using the production data of the past with the time series analysis method. Time series is a method that makes predictions for the future with the model created by software processing of data related to certain periods. Dickey Fuller test, which is one of the time series analysis methods, was chosen as the model and it is a process that tests the root state of the time series to test the stationarity. With the Dickey Fuller test, estimates that are very close to reality have been reached. In the research, it has been tried to contribute to the decisions to be taken

for the enterprise with the predictions for the future based on the production amounts of 2018-2019. While making the estimations, criteria such as maintenance, posture, quality sampling, which affect the production, were taken into consideration.

Keywords: *Data Visualization, Stationarity Analysis, Production*

Introduction

In order to achieve success by reaching their goals and targets, businesses use performance criteria to improve their production processes with evaluation and control [1]. It is clear that there are various methods of achieving a successful business environment and high performance in businesses. Performance measurements such as modern management and production techniques and the application of new technologies, education, and better working conditions contribute to the success of the business as one of these ways [2]. Businesses, which have to make decisions in an increasingly competitive environment, have to take effective decisions regarding various problems and find appropriate solutions within the framework of a good plan in order to survive and improve their current situation. Demand forecasts can be made with various methods in order to predict the situations that businesses may encounter in the future. Some of the decisions and solutions to be made for the future are also formed by anticipating the demands. At this point, demand forecasting studies are of great importance for businesses and require demand forecasting [3]. Environmental conditions, which are constantly and rapidly changing, also oblige businesses to keep up with this change. In such an environment, businesses have to predict environmental changes, solve the complexity caused by uncertainty, and provide competitive advantage [4].

Estimating the production quantities enables the future expenses of the enterprise, the error rates in the production benches and the increase in productivity by providing the predetermination of the crises to be encountered. In order to increase performance within the scope of the steps to be taken for the transition to Industry 4.0 processes in factories; It is aimed to provide flexibility in business processes, integrate information technologies, and digitize business processes. In addition, increasing productivity and performance in production by using information technologies has been the priority issue of many enterprises and it has gained importance to increase efficiency and earnings. With Industry 4.0, systems now use machine learning and autonomous systems instead of low computer or human intelligence. In order to achieve these goals, businesses aim to use machine learning algorithms with the ability to obtain production data, learn data and control systems accordingly. It takes a long time to evaluate the data produced in production processes by human hands. The slow progress of this process causes the manager not to make quick decisions. Systems developed with machine learning combine detailed data analysis and many information and make predictions and use this information in solving problems with certain methods. Thus, when the systems used by the machines encounter new problems, they can automatically reveal the solution in the light of past data. In this context, the use of information technologies in

the production line enables more data to be produced and more effective decision-making in the production processes by analyzing this data. There are many studies carried out in recent years, such as the use of information technologies in order to monitor and improve production, contribute to decision-making processes and increase productivity [5].

Statistical data repeated and recorded at certain time intervals constitute time series related to various subjects. These series serve various subjects over the years. With estimations made for large groups in terms of variety or quantity, the sensitivity increases as the time interval covered by the estimation becomes shorter. Time series methods are based on examining the historical data of an event and making future predictions by revealing certain trends. The purpose of these methods is to create statistical models using data patterns from past observation values and to predict the future with these models (Gökçel, 2017). Time series analysis aims to statistically analyze the values measured at regular intervals over time and produce predictions for the future [7].

Time series is a widely used analysis method in the analysis of time-related data obtained in the fields of statistics, economics, geophysics, meteorology, medicine, agriculture and biology [8]. Time series is a complex data type consisting largely of a series of values ordered by time and is widely used in medicine, astronomy, seismography, economics, climatology, etc. It is used in a wide area such as [9]. Monthly number of products exported from a business, weekly accidents in a city, annual inflation rate, monthly rainfall in a country, weekly turnover of a store, monthly order of quantity of goods from a shipped business, weekly sequence of road accidents, on the yield of a chemical process Data such as hourly observations can be given as examples of time series. The data that make up the time series can be collected regularly at daily, weekly, monthly, quarterly, annual, five-year and ten-year intervals. Time series data generally tend to be affected by past period values [10]. Analysis of time series makes it possible to evaluate the actual situation of a business or business line in terms of statistical normality. Because the trend shows the general trend and the seasonal index shows fluctuations that repeat regularly every year, combining these two statistically constitutes a measure of the expected status of the enterprise. If the actual situation of the business is compared with the expected level, it can be concluded whether the business is above or below the expected level [11].

In this study, the stability analysis of the annual yarn production data belonging to a local business, whose ethical permissions were obtained, was carried out with the Dickey Fuller test, which is one of the time series methods. According to the results obtained, the production data of Ring 30/1 and Open-end 30/1 are stationary. Successful time series estimation can be made when the number of data is increased.

Material and Method

Dataset

The dataset used in the study was obtained from a local business. Ethical permissions were obtained for the study. The terms Ring and Open-end in the dataset describe yarn production systems with different properties

and yarn count. The monthly yarn production amounts and working days of the enterprise for the years 2018 and 2019 are given in detail for each month. Therefore, in our dataset, there are 24 production information for each of 4 different yarn production types.

Dickey Fuller Test

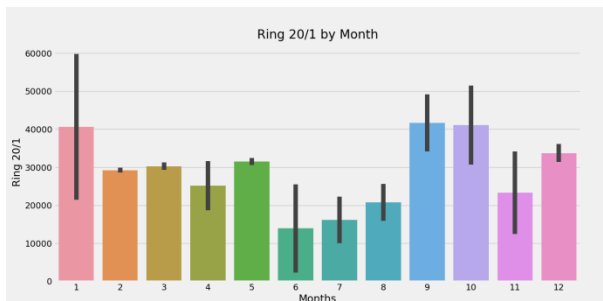
In order to model time series, the series must be stationary. The Dickey Fuller test is a statistical process used to analyze whether a time series contains a unit root in order to analyze its stationarity. The DF test shows whether time series variables can be expressed with an autoregressive process.

$$y_t = \rho y_{t-1} + u_t \tag{1}$$

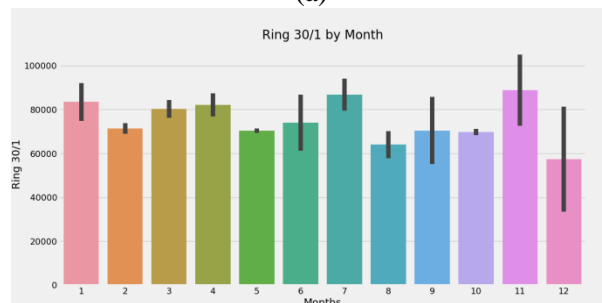
In the equation, t is the time index, y_t is the observed value, and u_t is the error term the null hypothesis (H_0), of the test is that the time series has a unit root and is not stationary, that is, it has a time dependent structure. The alternative hypothesis (H_1), is that the time series has no unit root but is stationary. The ρ value in the test is used for interpretation. If $\rho > 0.05$, H_0 hypothesis is valid, if $p \leq 0.05$, H_1 hypothesis is valid [12].

Experimental Result

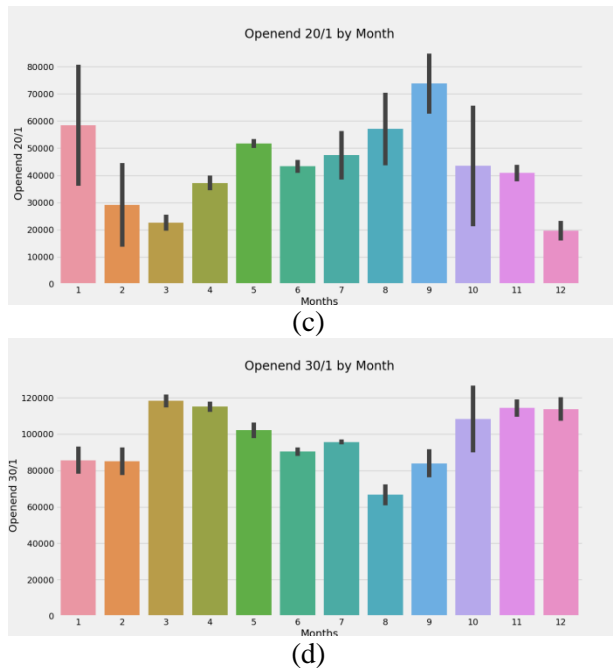
The data were analyzed in the open source Python environment. Matplotlib and seaborn libraries, which are also open source, were used for data visualization. Before performing time series analysis, exploratory data analysis was performed. The main purpose of exploratory data analysis is to help you look at the data before making any assumptions [13]. In Figure 1, monthly production graphs are given.

(a)

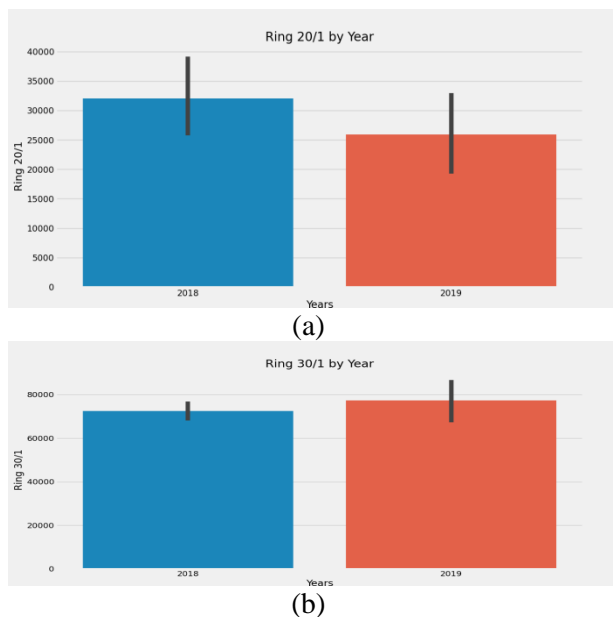

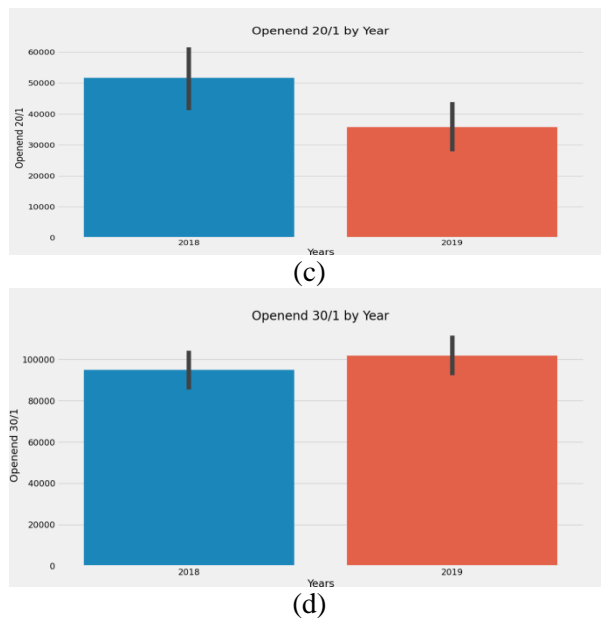
(b)

Figure 1. Monthly Production Graphs

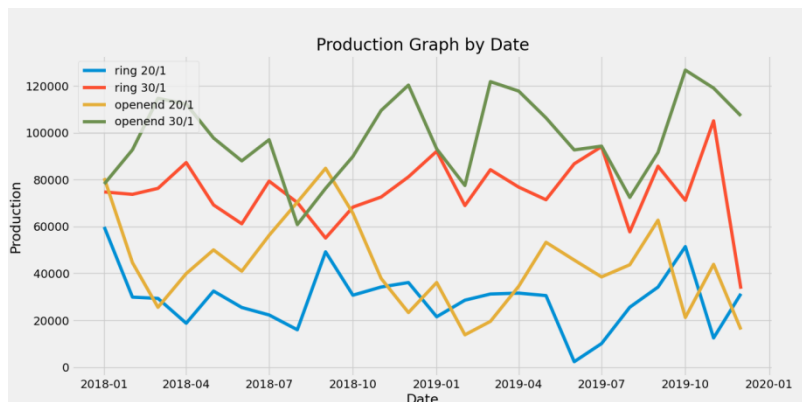
According to the Figure 1, Open-end 30/1 production amount is more than others. Each type of production differs according to the months. While Ring 20/1 decreases in summer months, the production amount increases in autumn and winter months. Ring 30/1, on the other hand, shows a more balanced distribution compared to months. Open-end 20/1 shows the highest production in September, while Open-end 30/1 shows the highest production in March. Annual production graphs are given in Figure 2.

Figure 2. Annual Production Graphs

According to the Figure 2, all production types, between 2018-2019, annual production decreases in 20/1 productions, while annual production increases in 30/1 productions. All production graphs are given in Figure 3.

Figure 3. All Production Graphs

After the exploratory analysis of the data, stationarity analysis was performed with the Dickey Fuller test. The results of the stationarity analysis are given in Table 1.

Table 1. Dickey Fuller Test Results

Metrics	Ring 20/1	Ring 30/1	Open-end 20/1	Open-end 30/1
Test Statistic	-2.903.180	-6.072.238	-1.821.835	-3.897.392
p-value	0.044979	0.0000001	0.369677	0.002054
# Lags Used	8000000	0.000000	5000000	1000000
Number of Observations Used	15000000	2300000	18000000	22000000
Critical Value (1%)	-3.964.443	-3.752.928	-3.859.073	-3.769.733
Critical Value (5%)	-3.084.908	-2.998.500	-3.042.046	-3.005.426
Critical Value (10%)	-2.681.814	-2.638.967	-2.660.906	-2.642.501

According to the Table 1, It is seen that the test statistical value (-2.903180) in Ring 20/1 production is greater than the 1% Critical value (-3.964443). In other words, it shows that we cannot reject the null hypothesis with a significance level of 1%, that the data has a unit root, that it is not stationary, and that it has a time-dependent structure. p value is less than 0.05. Statistical value is less than 10% Critical value. In other words, it fits the alternative hypothesis with a significance level of 10%. The level of significance means that the probability of the result being a statistical coincidence is low.

Ring 30/1 and Open-end 30/1 production data show that the null hypothesis is rejected, the data has no unit root, is stationary, and does not have a time-dependent structure. On the other hand, Open-end 20/1 production data cannot reject the null hypothesis, that the data has a unit root, that it is not stationary, and that it has a time-dependent structure.

Conclusion and Discussion

The Internet is one of the greatest inventions in human history. The Internet is becoming more and more widespread day by day, and it is being used in different ways every day. Information technology applications that develop depending on the Internet are advancing in a way that will serve the benefit of humanity. Information technology applications used today can be listed as Internet, Intranet, Extranet, artificial intelligence, enterprise resource planning (ERP), expert systems. With the correct use of information technology applications, most of the operations in production/service processes have become easier. It has become inevitable to use information technology applications in the planning of the work flow for the production performance and productivity increase in the enterprises operating in production. Production enterprises determine a reference production amount for themselves, depending on the product characteristics, while carrying out their activities in order to make a profit. The reference production amount is determined depending on the conditions of the enterprise such as personnel, materials, raw materials, number of machines and capital. Businesses direct their production activities based on these data and make predictions for the future business based on these data. For forecasts for the future, forecasts can be made by using time series analysis from information technology application software. Time series analysis is a estimation technique that provides numerical information by software analysis of the data obtained over time for a certain period. With the Dickey Fuller test, which is one of the time series analysis managers, solutions can be found for decision-making problems by making detailed data analysis and estimations from very large data stacks. In the study, the production data of the enterprise for the year 2018-2019 were used to make estimations. In these data, criteria such as product type and features, quantities, production system were taken into consideration. When the literature on the subject is examined, the importance of this subject has been tried to be revealed with this study, in which studies using the Dickey Fuller test and production data from time series are limited. In future studies, it is aimed to develop a deep learning-based prediction model by increasing the data of Ring 30/1 and Open-end 30/1 productions, whose stationarity analysis is successful.

References

- [1] Heller A. Consumer-Centric Category Management. 2005; Consumer Insight.
- [2] Karaman R. İşletmelerde performans ölçümünün önemi ve modern bir performans ölçme aracı olarak balanced scorecard. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 2009; 8(16), 410-427.
- [3] Arslankaya S. Bir lojistik firmasında zaman serileri analizi ve yapay sinir ağları ile talep tahminin karşılaştırılması, International Symposium on Innovative Approaches in Engineering and Natural Sciences 2019; 4(6), 239-245.
- [4] Langford D. Male S. Strategic management in construction. Blackwell Science Ltd, 2001; USA
- [5] Aktaş, B, Aydın, C. Talaşlı imalat sektöründe zaman serileri kullanarak üretim etkililiğinin tahmini. Bilişim Teknolojileri Dergisi 2018; 11(4), 407-416
- [6] Gökcel, D. Perakende sektöründe kategori bazlı talep tahmin ve sipariş sistemi uygulaması. Master Thesis. İstanbul: Yıldız Teknik University; 2009.
- [7] Bontempi, G., Ben Taieb, S. Borgne, YAL. achine learning strategies for time series forecasting. In European business intelligence summer school Springer 2012, Berlin, Heidelberg.
- [8] Çelik Ş. Zaman serileri analizi ve trafik kazası verilerine uygulanması. Iğdır University Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 2013; 3(4), 43-51.
- [9] Molina, ME, Perez A., Valente JP. Classification of auditory brainstem responses through symbolic pattern discovery. Artificial intelligence in medicine 2016; 70, 12-30.
- [10] Kaya, E. Zaman serileri analizinde box-jenkins yöntemi ile savunma sanayi verileri üzerine bir uygulama. Master Thesis. Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey University; 2019.
- [11] Can, M. İşletmelerde zaman serileri analizi ile tahmin. PhD Thesis, İstanbul: İstanbul University; 2009.
- [12] Dickey, D.A, W.A. Fuller. Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association 1979. 74, 427-431.
- [13] Morgenthaler S. Exploratory data analysis. Wiley Interdisciplinary Reviews. Computational Statistics 2009, 1(1), 33-44.

THE ROLE OF DEMOGRAPHIC FACTORS ON COMMUNITY AVAILABILITY AS SERVICE PROVIDERS IN THE MANGROVE TOURISM AREA PETENGORAN, TELUK PANDAN, PESAWARAN, LAMPUNG

Dita Hydayah

Faculty of Agriculture, University of Lampung, Bandar Lampung

Hari Kaskoyo

Master of Forestry, Postgraduate, University of Lampung

Samsul Bakri

Jl. Soemantri Brodjonegoro No.1, Bandar Lampung, 35145

Rahmat Safe'i

Jl. Soemantri Brodjonegoro No.1, Bandar Lampung, 35145

ABSTRACT

Petengorang Mangrove Forest Ecotourism is a conservation-based tourism area in Gebang Village, Teluk Pandan, Pesawaran, Lampung. The existence of the ecotourism area can increase the level of community participation around the ecotourism area to become service providers in the area. The willingness of this community can be seen from the demographic factor (community characteristics) in the region itself. Therefore, demography can be said as a background image that influences people's welfare. This study aims to analyze demographic factors on the willingness of the community as service providers in the Petetengoran mangrove ecotourism area. Demographic factors that influence the willingness of the community to become service providers in Petengoran mangrove ecotourism are dominated by men, have an average age of 40-49 years with a total of 4-7 members, the education level of service providers is mostly high school, most service providers have marital status is married and the address of the service provider is domiciled in Gebang Village. It is hoped that in the future there will be counseling related to interest in working in ecotourism areas so that more people around the ecotourism area can develop themselves to become service providers.

Keywords: Demographics, Ecotourism, service provider, Petengoran Mangrove

KENTSEL ALANLARDA ETKİLİ YANGIN MÜDAHALE YÖNETİMİ KAPSAMINDA İTFAİ VAKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ; HATAY İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi Melikşah TURAN
ORCID: 0000-0002-0588-2191

ÖZET

Yangınlar, güvenlik tedbirlerinin etkili bir şekilde uygulanmasıyla minimum seviyeye indirgenebilen insan kaynaklı tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkili yangın güvenliği önlemlerinin uygulanmasında geçmiş vakalara ilişkin veriler büyük öneme sahiptir. Bu anlamda bu çalışma ile 2019-2021 yılları arasında Hatay İtfaiyesi tarafından müdahale edilen vakaların değerlendirilmesi ve sonuçlarına ilişkin öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Çalışma tanımlayıcı nitelikte olup doküman analizi yöntemi ile yürütülmüştür. Çalışma kapsamında 288 yangın raporu değerlendirilmiş ve en sık görülen yangın nedenlerinin ihmal, dikkatsizlik (%44,1) ve elektrik tesisatı (%37,2) kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Vaka ihbarlarının %33,3'ünün kış aylarında, %35,1'inin 12:00-17:59, saatleri arasında olduğu ayrıca %67,4'ünün betonarme ve %50'sinin mesken olarak kullanılan yapılarda gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca mekânsal analizler sonucunda oluşturulan haritalardaki desenler incelendiğinde çoğu yangının itfaiye istasyonuna yakın, merkezi alanlarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bölgeye yakın ormanlık alanların ve özellikle yönetmeliklerle korunan restorasyona ihtiyacı olan ahşap kültürel yapıların varlığı, yanan alanlara erişimi zorlaştıran dar sokakların olması, enerji dağıtımının özel şirketler aracılığıyla yürütülmesi, yetersiz denetimler, elektrik tesisatlarının ve dağıtım kablolarının eski olması ve bakımlarının düzenli olarak yapılmaması ve bölgede kullanılan inşaat malzemelerinin yanıcılığı artırması gibi nedenlerden ötürü yangınların bu alanlarda yoğunlaştığı düşünülmektedir. Bu kapsamda etkili yangın güvenliğinin sağlanması için önlem ve mevzuat düzenlemelerinin mesken olarak kullanılan yapılarda artırılması, ihmal ve dikkatsizlik kaynaklı yangınları azaltmaya yönelik eğitim ve denetimlerin sıklaştırılması ve yangın vakaları zaman bazlı değişim gösterdiğinden ekip yoğunluklarının belirlenen dönemler için yeniden düzenlenmesi önerilmektedir. Bu belgede sunulan yangın olaylarının mekansal-zamansal özellikleri, yangına yatkın alanların tespit edilmesinde, uygulanacak yangın önleme yöntemlerinin belirlenmesinde, kaynakların verimli ve etkin bir şekilde tahsis edilmesini sağlamak için bir yangın yönetim planının geliştirilmesinde girdi olarak hizmet edebilmekte ve itfaiye hizmetleri ve yönetimi için karar vermeye yardımcı olabilmektedir. Bu sebeple yangın verilerinin, standardize edilmiş formlar şeklinde tutulması ve yangın bilgilerini içeren ortak bir veri tabanı oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Yangın, İtfaiye, İtfai Vakalar, Yangın Güvenliği, Dirençli Toplum.

EVALUATION OF FIRE CASES WITHIN THE SCOPE OF EFFECTIVE FIRE RESPONSE MANAGEMENT IN URBAN AREAS; HATAY PROVINCE EXAMPLE

ABSTRACT

Fires appear as human-induced threats that can be reduced to a minimum with the effective implementation of security measures. Data on past cases are of great importance in the implementation of effective fire safety measures. In this sense, this study is aimed to evaluate the cases intervened by the Hatay/Turkey Fire Department between the years 2019-2021 and to present suggestions regarding the results. The study is descriptive and was carried out by document analysis method. Within the scope of the study, 288 fire reports were evaluated and it was determined that the most common causes of the fire were negligence, carelessness (44.1%), and electrical installation (37.2%). It was observed that 33.3% of the cases were reported during the winter months, 35.1% were between 12:00-17:59 hours, 67.4% were made in reinforced concrete, and 50% were in residential buildings. In addition, when the patterns on the maps created as a result of spatial analysis were examined, it was determined that most of the fires were concentrated in the central areas close to the fire station. It is thought that fires are concentrated in these areas due to reasons such as the existence of forested areas close to the region and especially wooden cultural structures that need restoration, which are protected by regulations, narrow streets that make it difficult to access the burned areas, energy distribution through private companies, insufficient inspections, old electrical installations and distribution cables and not being maintained regularly, and the high flammability of the construction materials used in the region. In this context, it is recommended to increase the precautions and legislative arrangements in buildings used as residential buildings, to increase the frequency of training and inspections to reduce fires caused by negligence and carelessness, and to rearrange the densities of the crew for the specified periods, since fire incidents change over time in order to ensure effective fire safety. The spatio-temporal characteristics of fire events presented in this document can serve as input in determining fire-prone areas and fire prevention methods to be applied, in the development of a fire management plan to ensure efficient and effective allocation of resources, and can assist in decision making for fire services and management. For this reason, it is recommended to keep fire data in standardized forms and to create a common database containing fire information.

Key words: Urban Fire, Fire Department, Fire Cases, Fire Safety, Resilient Society.

1. Introduction

With the progress of modern science, the chemistry of fire has begun to be understood and the process of using fire for the benefit of people (warming, cooking, scaring off predators, etc.) has accelerated [1, 2]. While the physical changes caused by the combination of combustible material, heat, and oxygen elements as a result of a chemical reaction are defined as combustion, the uncontrolled use of fire turns into fire events [3]. Due to the expansion brought about by anthropogenic activities worldwide, fires emerge as one of the most serious hazards that the built infrastructures can be exposed to during their lifetime, causing social, economic, and ecological damage, affecting the individual and the built environment by creating a threat to life and property in urban and rural areas [1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13]. As a matter of fact, the Fire Statistics Center (CFS) of the Fire and

Rescue Services Association (CTIF) reported that there were approximately 3,700,000 fire incidents in 39 countries between 1993 and 2018, including fire statistics for 2018 and trends for 2014-2018, and 41,700 deaths in these fires. identified the person [14]. The fires that occur and the losses they cause constitute an alarming and critical problem for individuals who want to live in safe areas [15, 16]. It does not seem possible to completely eliminate fire incidents caused by many factors such as inattention, negligence, intention, arson, natural disasters, population growth, insufficient infrastructure, and failure to take active and passive measures. Today, fire incidents are seen as phenomena whose causes and conditions can be understood, knowledge can be created with training given within certain standards, policies, regulations and strong curricula, and can be prevented with security measures and inspections by developing intervention methods and behavior methods [1, 2, 5, 9, 17, 18, 19]. Controlling the growth and development of fire at an early stage, establishing the safety of life and property, facilitating evacuation routes, limiting the spread of fire, controlling the spread of smoke, providing adequate structural stability for escape, allowing firefighting activities, and providing early warnings for building occupants are among the main objectives of fire safety [5, 20]. Evaluation of the administrative and legal aspects, as well as the periodical applications of evacuation and rescue plans and exercises, the modern devices and technology used or human-based approaches and technical solutions, are considered essential to ensure fire safety in a building and to determine the factors affecting the fire [5, 19, 21].

In addition, fire risk assessments use deterministic and probabilistic methods and models of fire events by comprehensively reviewing past fire experiences and historical data for determining the factors affecting the occurrence and spread of fire, assessing risks, controlling losses, improving activities during the fire, and cost-effective required [5, 22, 23, 24, 25]. Fire risk assessment is an important part of fire prevention and safety management, which refers to the assessment of the risks to people and property of an undesired fire event. One of the main elements of fire risk assessment is to identify parameters such as human behavior, risk factors, fire frequency, fire period, and cycle, which influence fire initiation or spread, to elucidate the local dynamics of the fire problem and identify potential variables that are useful in future quantitative studies [8, 23, 24, 44]. In this sense, with this study, to contribute to the literature on urban fires, which are few studies in developing countries [13] and regions, the structuring of the fire brigade, which is a local response organization; is planned to examine the records kept by the institution regarding the incidents it intervened in, and to analyze the spatial and temporal distributions of the incidents, to present suggestions to benefit in terms of determining the tools and equipment, the number of personnel and response techniques in the most effective way [26] according to the fire risk of the region.

Research Subject: Causes of fire and rescue-related incidents, characteristics, consequences, and associated risk factors of fire incidents, revealing the preventive measures for fires and the spatial and temporal distribution of fires in all dimensions.

Research Question 1: What are the causes, characteristics, consequences, and associated risk factors of fire incidents?

Research Question 2: What are the spatial and temporal distributions of fire and rescue-related incidents?

2. Research Methodology

The study is descriptive and was carried out with the document analysis method, one of the qualitative research methods. In this context, the results were obtained by following the steps of reaching the document, confirming whether it is original, understanding the document, analyzing it, and using the data [32].

2.1. Purpose of Study

Within the scope of the study, it is aimed to evaluate the fire and rescue-related incidents intervened by the Hatay Metropolitan Municipality Fire Brigade Department between the years 2019-2021 to improve the fire prevention and response activities at the local level, to examine the spatial and temporal distribution of the causes, characteristics, and results of the fire incidents, and to present suggestions according to the results obtained. It also aims to obtain a profile of the characteristics of fire incidents that can be used as a basis for making decisions regarding fire risk assessment and management, including the formulation of targeted fire prevention programs and activities.

2.2. Study Area

The study area of this research covers the province of Hatay, located in the east of the Mediterranean region of Turkey (Fig. 1). The area of the city is 5,524 km², excluding lakes, and has a total population of 1.67 million (2021). Since Hatay is one of the border regions of the country with Syria, it is among the provinces with the highest ratio of the refugee population to the total population [33] and according to the Turkish Statistical Institute Results of the Address-Based Population Registration System in 2021, it is among the top 10 cities with the highest population growth rate in 2019-2020 [29]. Considering the changes in urban dynamics, a study was conducted on fire cases in the region due to the increase in the density of individuals with different behaviour skills.

Figure 1. Study Area [27]

2.3. Study Design

For the study, firstly, the institution was contacted to reach the documents of the fire cases that occurred in Hatay between the years 2019-2021, and the reports were requested to be shared with the researchers. Approval was obtained from the institution for the evaluation of the reports, and the confidentiality of the incident information was preserved. To understand the accessed reports, two researchers worked together and coding was made for the parameters such as coordinate, season, time, building type, the purpose of use, response time, extinguishing agent etc. related to the cases intervened during the content analysis stage and placed under the themes created by the researchers. Then, the data obtained from the documents were digitized by the researchers and converted into percentages. This research received ethical approval from the Scientific Research and Publication Ethics Committee at the University of Gümüşhane. (Degree No.: 2021/8-29.12.2021).

2.4. Data Source

For the study, the fire case reports for the years 2019-2021 were obtained within the scope of the permission obtained from the Hatay Metropolitan Municipality Fire Department. 288 fire case reports provided by the institution were included in the study. Reports used as a working tool; It includes 17 sub-categories, including when the notification was made, the departure time of the fire brigade and the team that went to the intervention, the number of personnel, the address of the fire incident, the arrival time of the personnel at the scene, the scene observations of the personnel - the fire situation, the time to start the intervention, the supply of the response material, whether the response material is sufficient. The insurance status of the burned area, the type and usage status of the burning building material, the estimated amount of damage, the ownership status of the user of the burned area (owner, tenant, guard, etc.), and whether there was an accident, the reason for the fire, the threat to the life and property of the public, including the presence of factors causing the fire, the time of extinguishing the fire, and the time of return to the personnel center. Within the scope of the study, the responses to these

categories were coded for each case. These codes were also processed using Excel for further analysis. Because the raw data contains addresses of places where fires occur, it has been manually coded through longitude and latitude for processing to reveal patterns in fire events that can provide useful information regarding fire management.

2.5. Statistical Analysis

In the content analysis of the data, NVIVO software was used in the stages of creating themes, categories, and codes that were independently reviewed by two researchers. Then, the data were standardized, transferred to an Excel file, and digitized. In the study, SPSS 21.0 (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 21.0; Armonk, New York ABD) package program was used in making descriptive statistics such as total, average, rank, and percentage and in the creation of cross tables, and ArcGIS 10.8 program was used in determining the spatial distributions of fires. In determining the spatial distribution, the coordinates were converted as Add Display XY data in ArcMap, and the WGS84 projection system was defined and displayed on the map. Digital Elevation Model with SRTM 30 meter resolution was used as a base. Spatial Analyst > Density > Kernel Density module was used for density, and the number of events per km² was calculated by selecting Radius 1000 and its distribution was shown on the map.

3. Results

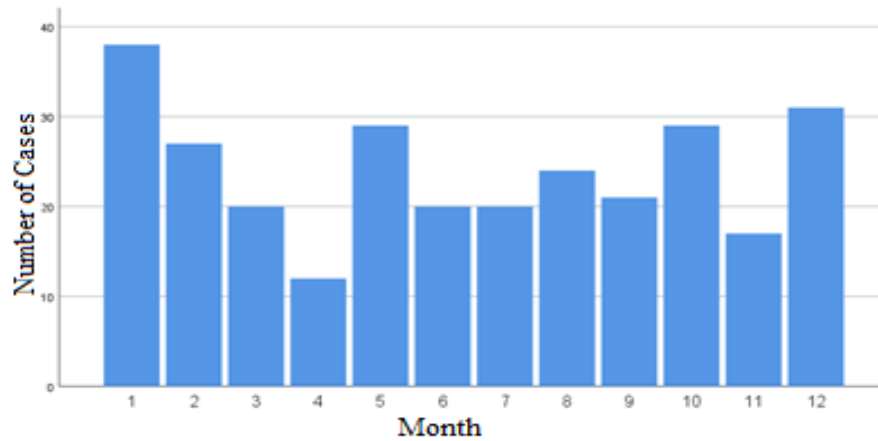
3.1. Descriptive Statistics

Within the scope of the study, 288 fire cases, all of which were received from the 112 Emergency Call Center, were examined and the reports prepared were evaluated. 58% of the fire cases occurred in 2019, 41.7% in 2020. 33.3% occurred in winter, 23.3% in autumn, 22.2% in summer and 21.2% in spring. When the case reports were evaluated as weeks, 28.1% occurred in the 3rd week of the month, 26.7% in the 4th week of the month, 24.7% in the 2nd week of the month, and 20.5% in the first week of the month. When the case reports are evaluated on an hourly basis, 35.1% are between 12:00-17:59, 25.7% are between 06:00-11:59, 22.9% are between 18:00-23:59, 16.3% occurred between 00:00-05:59 hours. In the reports, it was stated that there was no accident among the interventionists, and 6 people from the public were injured as a result of smoke inhalation. ([Table 1](#), [Fig. 2](#)).

Table 1. Time-based distribution of fire reports

Fire notification Year	N	%	Fire notification Week	N	%
2019	168	58,3	First Week	59	20,5
2020	120	41,7	2nd week	71	24,7
Total	288	100,0	3rd week	81	28,1
			4th week	77	26,7
			Total	288	100,0
Fire notification Season	N	%	Fire notification Hour	N	%
Spring	61	21,2	00:00-05:59	47	16,3
Summer	64	22,2	06:00-11:59	74	25,7
Autumn	67	23,3	12:00-17:59	101	35,1

Winter	96	33,3	18:00-23:59	66	22,9
Total	288	100,0	Total	288	100,0

Figure 2. Distribution chart of fire cases by months

In the reports examined, it was seen that 44.1% of the fires were caused by negligence, carelessness (fire that was thrown out and forgotten), and 37.2% of them were caused by electrical installations (Table 2).

Table 2. Distribution regarding the causes of fire incidents

Fire Causes	N	%
Negligence, Carelessness	127	44,1
Electrical Installations	107	37,2
Electrical Appliances	21	7,3
Other	33	11,4
Total	288	100,0

According to the reports and minutes examined, when the scene was reached, it was seen that 95.5% of the fire cases were on fire and 4.5% of them were extinguished. It was observed that 13.2% of the burned areas were insured, and 86.8% of them were not included in the reports. When the fire cases are evaluated in terms of property ownership, it is seen that 92% are the owners and 8% are the tenants. When we look at the building materials of the burned buildings, it is seen that 67.4% of them are reinforced concrete structures, 6.6% of them are masonry structures, 3.8% of them are sheet metal coatings and 3.8% are other structures. It was observed that 50% of the fire cases occurred in residential buildings, 27.8% in buildings used as workplaces, 18.4% were vehicle fires and 3.8% were grass fires (Table 3).

Table 3. Descriptive statistics on burned areas

Burning Condition	N	%	Insurance	N	%
Burned	275	95,5	Insured	38	13,2
Extinguished	13	4,5	Unspecified	250	86,8

Total	288	100,0	Toplam	288	100,0
Building Use Purpose	N	%	Building Materials	N	%
Residential Buildings	144	50,0	Reinforced Concrete Structures	194	67,4
Workplaces	80	27,8	Masonry Structures	19	6,6
Grass Fires	11	3,8	Sheet Metal Coatings	11	3,8
Vehicle Fire	53	18,4	Vehicle	53	18,4
Toplam	288	100,0	Other	11	3,8
			Total	288	100,0
Property Ownership	N	%			
Owners	265	92,0			
Tenant	23	8,0			
Total	288	100,0			

According to the report, it was seen that the average arrival time of the personnel to the fire cases was $6.11 \pm 4,046$ minutes, the extinguishing time was 34.14 ± 52.519 minutes, and the response time was $56.57 \pm 54,340$ minutes ([Table 4](#)).

Table 4. Average times for responding to fire incidents

Avarage Time	Avarage (Minute)	N
Arrival Time	$6,11 \pm 4,046$	288
Extinguishing Time	$34,14 \pm 52,519$	270
Response Time	$56,57 \pm 54,340$	286

It was stated that water was started to be supplied to all of the fires by the firefighters and that the water supply was carried out from their sprinklers and was sufficient. Water was used as an extinguishing agent in 75.3% of the fire cases, the foam was used in 14.9%, and Dry Chemical Powder was used in 4.2%, and it was observed that 5.6% were extinguished by the public. In one case, it was stated that the fire was extinguished with the automatic extinguishing system (sprinkler system) in the building. ([Table 5](#)).

Table 5. Distributions of extinguishing agents used in the response

Extinguishing Agent	N	%
Water	217	75,3
Foam	43	14,9
Dry Chemical Powder	12	4,2
Unused	16	5,6
Total	288	100,0

It is seen that in 10.07% (n=29) of the fire cases, the burned area became completely unusable, and in 89.93% (n=259) partial loss occurred. Within the scope of the study, the estimated damages of the fire cases were classified as low, medium, and high. Of the fire cases, 22.6% were classified as low damage, 48.6% as medium

damage, and 28.8% as high damage. For detailed loss analysis, it was stated that the reports should be detailed by experts. (Table 6).

Table 6. Damage rate classification of fire incidents

Damage Rate Classification	N	%
Low Damage *	65	22,6
Moderate Damage **	140	48,6
High Damage ***	83	28,8
Toplam	288	100,0

* **Low Damage:** Partial burning of a part and its belongings except for the kitchen,

** **Moderate Damage:** Complete burning of at least one section, partial damage to other sections, damage to energy sources,

*** **High Damage:** Burning at least two sections and damaging other areas, burning them completely.

Damage classes differed significantly according to the causes of fire. 24.4% of the cases caused by negligence and carelessness were classified as low damage, 52.8% as medium damage, and 22.8% as high damage. 11.2% of the cases caused by electrical installations were classified as low damage, 47.7% as medium damage, and 41.1% as high damage. 61.9% of the cases caused by electrical appliances were classified as low damage and 38.1% as moderate damage. No major damage has occurred due to electrical appliances. Of the cases caused by other causes, 27.3% were classified as moderate damage, 42.4% as moderate damage, and 30.3% as high damage. (Table 7).

Table 7. Damage degrees according to the cause of fire incidents

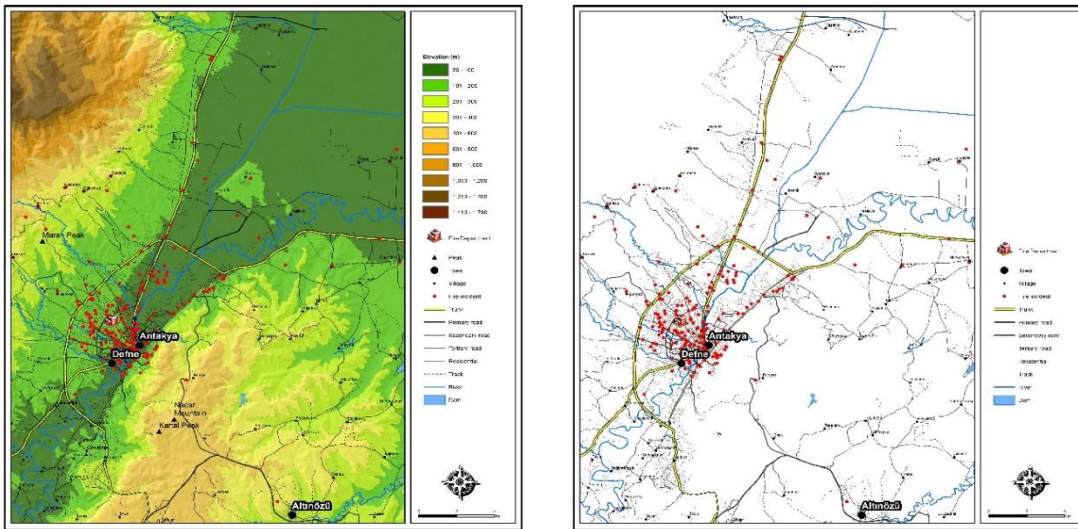
Cause of Fire/ Damage Classification	Damage Classification						Total
	Low Damage		Moderate Damage		High Damage		
	N	%	N	%	N	%	
Negligence and Carelessness	31	24,4	67	52,8	29	22,8	127
Electrical Installations	12	11,2	51	47,7	44	41,1	107
Electrical Appliances	13	61,9	8	38,1	0	0	21
Others	9	27,3	14	42,4	10	30,3	33

According to the fire damage, the time of occurrence of the cases (seasonal) differed significantly. Of the cases causing low damage, 9.2% occurred in spring, 26.2% in summer, 30.8% in autumn, and 33.8% in winter. Of the cases causing moderate damage, 23.6% occurred in spring, 17.1% in summer, 25% in autumn, and 34.3% in winter. Of the cases causing high damage, 26.5% occurred in spring, 27.7% in summer, 14.5% in autumn, and 31.3% in winter. (Table 8).

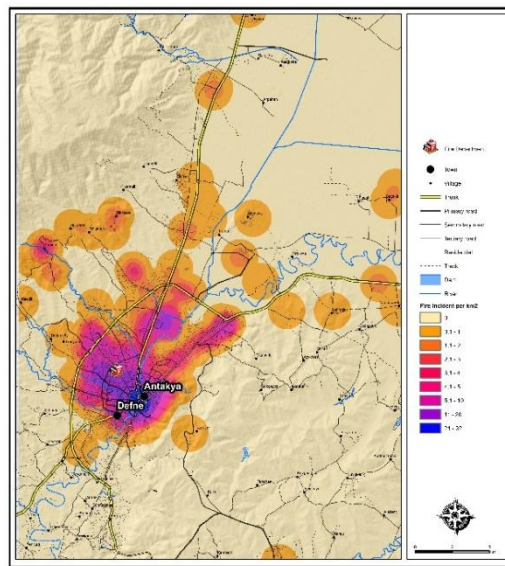
Table 8. Damage degrees of fire events according to seasonal occurrence times

Damage Classification/ Time of Occurrence	Time of occurrence (Seasonal)								Total
	Spring		Summer		Autumn		Winter		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Low Damage	6	9,2	17	26,2	20	30,8	22	33,8	65
Moderate Damage	33	23,6	24	17,1	35	25,0	48	34,3	140
High Damage	22	26,5	23	27,7	12	14,5	26	31,3	83

3.2. Spatial Distribution

Figure 3. Point Distribution Maps of Fire Incidents

Figure 4. Intensity Map for Fire Incidents

Spatial analyzes provide insights into past fire events, where fires occurred, and in what areas. When the patterns on the created maps are examined, it is seen that most of the fires are concentrated in the central areas close to the fire station. The existence of forested areas close to the region and especially wooden cultural structures that need restoration, which are protected by regulations, narrow streets that make it difficult to access the burned areas, energy distribution by private companies, insufficient inspections, old electrical installations, and distribution cables and not being maintained regularly, and the construction used in the region, It is thought that fires are concentrated in these areas due to reasons such as increased flammability of materials (Fig.3, Fig.4). In addition, population density, building density, industrialization, urbanization, etc. Considering that the increase in the risk

of fire also increases the risk of fire [2, 4, 28], Antakya and Defne districts are the areas where fires are seen intensely, it is seen that the districts of Antakya and Defne are the areas where fires are seen intensely. Since these districts are among the three largest districts of the province in terms of population density and development, and population growth rates increase at positive rates [29], it is thought that there is a connection between population projections and fires. When the distribution of fire events is evaluated, it is seen that the density expands from the city center in the northwest and northeast directions. Since the majority of fire cases occur in areas close to the fire station, the average arrival time of the personnel is $6.11 \pm 4,046$ minutes, which can be explained by this intensity map. Thanks to the presence of rivers and dams in the region, there was no problem in the supply of water (75.3%) used as an extinguishing agent (Fig. 3, Fig.4).

4. Discussion

It was observed that the fire cases examined within the scope of the study occurred mostly in the winter months (33.3%) and the least (21.2%) in the spring months. In a similar study conducted in Canada, the highest number of structural fires occurred in the spring and the lowest number of fire events occurred in the fall [6]. According to the data collected in Laguna province of the Philippines, it is seen that the spring months (especially March and April) are the most sensitive months for fire events [17]. Corcoran et al. [30] in their study conducted in England, stated that most of the fire notifications were in the months of March-April [30]. In the study conducted in Manila, while May had the highest fire incidence, June had the lowest fire rate [31]. In a study conducted in China, the highest rates of house fires in terms of monthly distribution are in July [13]. It can be thought that these seasonal differences seen in fire cases may be due to electrical appliances used for heating in the region or climate differences between countries.

Considering the studies evaluating the temporal distribution of fire events during the day, it was seen that the majority of fires occurred around lunchtime and afternoon siesta (between 12:00 and 18:00) [4, 12, 13, 17, 31, 35]. In our study, when case reports were evaluated as hours (35.1% between 12:00-17:59), it was seen that the results were consistent with the literature. It is thought that the reason for the fire incidents to intensify during these hours may be because people are at home and inevitably use electricity and household activities such as cooking are carried out during these times.

The most important factor associated with fire incidents is the causes of fire, which are thought to guide fire prevention. In the studies carried out in the literature, the first two most important reasons were determined as electrical installation-electric tools and careless use [2, 4, 11, 12, 16, 31, 35, 36, 37]. Our study also supports the literature, and in the reports examined, it was seen that 44.1% of the fires were caused by negligence, carelessness (fire that was thrown out and forgotten), and 37.2% of them were caused by electrical installations. Today, electricity, which is one of the energy sources that is increasingly used, continues to be used in many areas from cars to household appliances, from heating to lighting, and fires can occur in cases where the

connections are not made properly and there is overload. Electricity-related fires are thought to be high due to reasons such as energy distribution in the region being carried out by private companies, inadequate inspections, old electrical installations, and distribution cables not being maintained regularly. In addition, it supports the previous studies that the majority of fires that are man-made disasters occur as a result of carelessness and negligence, and it can be thought that the intense migration of the region from different cultures increases the cause of fires caused by negligence and carelessness.

In the studies examined in the literature, it is seen that the majority of the cases in urban areas are residential and workplace fires [2, 13, 31, 38]. In addition, depending on regional differences, vehicle and grass fires are also mentioned [11, 16, 17]. Our study was also consistent with the literature, and it was observed that 50% of the fire cases occurred in residential buildings, 27.8% in buildings used as workplaces, 18.4% were vehicle fires and 3.8% were grass fires. These results can be explained by the fact that Turkey has two different organizations for responding to forest fires and urban fires, and the response areas of city fire brigades include residential, workplace, and vehicle fires.

Reporting of fire incidents; It has the potential to serve as a fire prevention and fire analysis tool to plan and schedule fire prevention programs, determine whom to target for fire injury prevention training, provide visualization of data involving fire incidents, and provide operations and decision-makers with insights that can help extinguish fires [15, 39]. In this context, the literature reports on fire incidents, location, geographical coordinates, weather, date and time of fire and call, type of building, location of the fire (floor, room, etc.), cause of the fire (electricity, cooking, etc.), source of ignition, threat (injured, civilian casualties, firefighter casualties, property damage, public safety, damage to the environment), response management (response unit, response facility, response organization, response personnel, resource, regulatory document), fire protection features, firefighting of building occupants common concepts [6, 11, 24, 28, 40, 41, 42, 43, 45]. The reports used in our study also contain similar concepts and also include data such as who made the notification, insurance status of the burned area, scene observations of the personnel, and where the intervention material was supplied from. In addition to these concepts, the distance to the nearest fire station, fire level, incident management costs, the effectiveness of alarm systems, factors such as age, gender, disability of the individuals who cause the occurrence of the event in fire cases, evaluation of risk groups, training planning for behavioral changes and may provide benefits for future studies in the determination of measures.

5. Conclusion

The study provided a good temporal and spatial understanding of the occurrences of fire events in Hatay gave an idea about the driving factors and showed that the region is prone to fires caused by negligence, carelessness (44.1%), and electrical installations (37.2%). In addition, in the reports examined within the scope of the study, it was determined that the fire cases in the region generally occur in the winter months and 35.1% of them occur

between 12:00-17:59 hours. Since fire cases change based on time, it is recommended to reorganize the team densities in the specified periods to increase the response speed and improve the response capacity. The Spatio-temporal characteristics of fire events presented in this document can serve as inputs in the development of a fire management plan to identify fire-prone areas, determine the fire prevention methods to be applied, allocate resources efficiently and effectively, and can assist in decision-making for fire services and management. For this reason, it is recommended to keep fire data in standardized forms and to create a common database containing fire information. Considering the ongoing urbanization and urban sprawl, which have emerged as the primary cause of fire in the study area, it is recommended to take measures such as education of individuals to have a safety culture that cares about their safety, formation of community fire volunteers, installation of fire hydrants at various strategic points for rapid response. In addition, unsafe electrical connections, which are a secondary cause of the fire, indicate that appropriate safety standards should be developed and strengthened with the legal basis for the safe use and maintenance of equipment in affected areas. As a result of the study, considering that fire incidents mostly occur in reinforced concrete (67.4%) buildings used as residences (50%), it is seen that there is a need to make legal arrangements such as completing the lack of legislation regarding the mandatory installation of fire detection systems in these areas and to increase fire safety measures and inspections. For future studies, it is recommended to illuminate local dynamics by examining the types of equipment used in firefighting, fire-initiating factors, and risk groups, to develop comprehensive case studies and fire loss and risk assessment models, and to ensure efficient critical information flow.

Limitations

There are limitations in the study, such as insufficient detail in the documents, lack of deficiencies or gaps, the fact that the person who prepared the document did not make an impartial and objective evaluation, it covers a certain period and a narrow location, and the results cannot be generalized.

Acknowledgments

We would like to thank the Hatay department of the fire brigade for providing all the necessary information needed in the study for their guidance and ideas.

Author statement

Melikşah Turan: Conceptualization, Methodology, Formal analysis, Investigation, Writing- Review & Editing.

Declaration of competing interest

The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Funding Sources

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

6. REFERENCES

- [1] Rahim, M. S. N. A. "The current trends and challenging situations of fire incident statistics." *Malaysian Journal of Forensic Sciences* 6.1 (2015): 63-78.
- [2] Addai, Emmanuel K., et al. "Trend of fire outbreaks in Ghana and ways to prevent these incidents." *Safety and health at work* 7.4 (2016): 284-292. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2016.02.004>.
- [3] AFAD, Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, T.C.Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara, 2014.
- [4] Liu, D., Xu, Z. and Fan, C. "Generalized analysis of regional fire risk using data visualization of incidents." *Fire and materials* 43.4 (2019): 413-421. <https://doi.org/10.1002/fam.2713>.
- [5] Rathnayake, R. M. D. I. M., Sridarran, P., & Abeynayake, M. D. T. E. "Factors contributing to building fire incidents: A review." *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, Dubai. (2020). 123-134.*
- [6] Asgary, Ali, Alireza Ghaffari, and Jason Levy. "Spatial and temporal analyses of structural fire incidents and their causes: A case of Toronto, Canada." *Fire Safety Journal* 45.1 (2010): 44-57. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2009.10.002>.
- [7] Garlock, M., et al. "Fire hazard in bridges: Review, assessment and repair strategies." *Engineering structures* 35 (2012): 89-98. <https://doi.org/10.1016/j.engstruct.2011.11.002>.
- [8] Jennings, Charles R. "Social and economic characteristics as determinants of residential fire risk in urban neighborhoods: A review of the literature." *Fire safety journal* 62 (2013): 13-19. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2013.07.002>.
- [9] Turhan, S., Erçetin, R., & Özdemir, N. C. Yangın ve Yangın Güvenlik Eğitimleri. In *2nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management, Sakarya University Culture and Congress Center, Sakarya-Turkey 04-06 May 2018.*
- [10] Demirel, F., Başdemir, H., & İşeri, İ. Yangın Güvenlik Önlemleri Bağlamında Bir Hastane Projesi ve Ulusal Yangın Mevzuatına Uygunluk Analizi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 27.4 (2012). 729-738.
- [11] Sweis, Fawaz K. "Fires and related incidents in Jordan (1996–2004)." *Fire safety journal* 41.5 (2006): 370-376. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2006.02.002>
- [12] Balahadia, Francis F., and Arlene O. Trillanes. "Improving fire services using spatio-temporal analysis: Fire incidents in manila." *2017 IEEE Region 10 Symposium (TENSYP)*. IEEE, (2017). 1-5.
- [13] Yao, J., and Zhang, X. "Spatial-temporal dynamics of urban fire incidents: a case study of Nanjing, China." *ISPRS-International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* (2016): 63-69. [doi:10.5194/isprsarchives-XLI-B2-63-2016](https://doi.org/10.5194/isprsarchives-XLI-B2-63-2016).
- [14] Brushlinsky, N. N., et al. "World fire statistics." *Center of fire statistics.-Report 25* (2020).
- [15] Samonte, Mary Jane, et al. "An Interactive Data Visualization Tool for Observing History of Fire Incidents." *2019 International Conference on Information and Communication Technology Convergence (ICTC)*. IEEE, 2019. 402-406.
- [16] Alqassim, M. A., & Daeid, N. N. "Fires and related incidents in Dubai, United Arab Emirates (2006–2013)." *Case Studies in Fire Safety* 2 (2014): 28-36. <https://doi.org/10.1016/j.csfs.2014.10.001>.
- [17] Asor, Jonardo R., et al. "Fire incidents visualization and pattern recognition using machine learning algorithms." *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science* 22.3 (2021): 1427-1435. DOI: [10.11591/ijeecs.v22.i3.pp1427-1435](https://doi.org/10.11591/ijeecs.v22.i3.pp1427-1435)
- [18] Başdemir, H., & Demirel, F. "Binalarda pasif yangın güvenlik önlemleri bağlamında bir literatür araştırması." *Politeknik Dergisi* 13.2 (2010): 101-109. DOI: [10.2339/2010.13.2.101-109](https://doi.org/10.2339/2010.13.2.101-109).
- [19] Başdemir, H., Demirel, F., & İşeri, İ. "Binaları ulusal yangın yönetmeliği hükümlerine göre değerlendiren bir model önerisi: yangın yönetmelik kontrol otomasyonu." *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 27.4 (2012). 695-706.
- [20] Turhan, Salim, et al. "Yangın güvenliği yönetimi uygulama modeli." *2nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management, Sakarya University Culture and Congress Center, Sakarya-Turkey 04-06 May 2018. 873-880.*
- [21] Açıl, B., et al. "Yangın Güvenliği ve Tahliye Yönetimi." *6th International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science 09-11 November 2018 (ISITES2018 Antalya-Turkey)*. (2018). 692-701.

- [22] Lin, Y. S., Lin, C. H., & Huang, P. C. "Construction of explanatory fire-loss model for buildings." *Fire safety journal* 44.8 (2009): 1046-1052. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2009.07.005>.
- [23] Yung, David. *Principles of fire risk assessment in buildings*. John Wiley & Sons, 2008.
- [24] Yang, Z., & Liu, Y. "Using Statistical and Machine Learning Approaches to Investigate the Factors Affecting Fire Incidents." (2017).
- [25] Hadjisophocleous, G. V., and Benichou, N. "Performance criteria used in fire safety design." *Automation in construction* 8.4 (1999): 489-501. [https://doi.org/10.1016/S0926-5805\(98\)00096-X](https://doi.org/10.1016/S0926-5805(98)00096-X).
- [26] Namlı, Ö. B., & Denizhan, B. "Yangın ve itfaiye vakaları risk haritasının hazırlanması." *International Marmara Sciences Congress IMASCON 2020-Autumn*. (2020). 121-126.
- [27] AFAD. *Hatay İRAP İl Afet Risk Azaltma Planı*. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. Ankara, 2021.
- [28] Chen, R., et al. "Response information interoperability: a development of data standards in the fire incident context." *Sixth Pre-ICIS International Workshop on E-Business, Montreal, Canada, December*. Vol. 9. (2007).
- [29] Turkish Statistical Institute, Address Based Population Registration System. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>. (accessed 20 June 2022).
- [30] Corcoran, J., et al. "The use of comaps to explore the spatial and temporal dynamics of fire incidents: a case study in South Wales, United Kingdom." *The Professional Geographer* 59.4 (2007): 521-536. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9272.2007.00639.x>.
- [31] Bringula, R., & Balahadia, F. "A spatiotemporal analysis of fire incidents in Manila from 2011-2016: Implications for fire prevention." *Disaster Prevention and Management: An International Journal* 28 (2) (2018). 201-215. <https://doi.org/10.1108/DPM-05-2018-0147>.
- [32] Kiral, B. "Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi." *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8.15 (2020): 170-189.
- [33] Sönmez, M. E., & Ayık, U. "Sınır İllerindeki (Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa) Suriyeli Sığınmacıların Sosyal, Ekonomik ve Nüfus Yapıları." *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi* 3.2 (2020): 64-75.
- [34] Balahadia, F. F., et al. "Application of data mining approach for profiling fire incidents reports of bureau of fire and protection." *2019 International Conference on Computational Intelligence and Knowledge Economy (ICCIKE)*. IEEE, (2019). 713-717.
- [35] Balahadia, F. F., Trillanes, A. O., & Armildez, M. R. L. "Temporal analysis and geo-mapping of fire incidents in the City of Manila." *2015 International Conference on Humanoid, Nanotechnology, Information Technology, Communication and Control, Environment and Management (HNICEM)*. IEEE, (2015). 1-6.
- [36] Anderson, A., & Ezekoye, O. A. "A comparative study assessing factors that influence home fire casualties and fatalities using state fire incident data." *Journal of fire protection engineering* 23.1 (2013): 51-75. <https://doi.org/10.1177/1042391512469521>.
- [37] Runefors, M., Johansson, N., & Van Hees, P. "How could the fire fatalities have been prevented? An analysis of 144 cases during 2011-2014 in Sweden: an analysis." *Journal of Fire Sciences* 34.6 (2016): 515-527. <https://doi.org/10.1177/0734904116667962>.
- [38] Spearpoint, M., & Hopkin, C. "A study of the time of day and room of fire origin for dwelling fires." *Fire technology* 56.4 (2020): 1465-1485. <https://doi.org/10.1007/s10694-019-00934-5>.
- [39] Bergen, Gwendolyn, et al. "The implementation and utility of fire incident reporting systems: the Delaware experience." *Journal of community health* 33.2 (2008): 103-109. DOI 10.1007/s10900-007-9070-8.
- [40] St Denis, Lise A., et al. "All-hazards dataset mined from the US National Incident Management System 1999-2014." *Scientific data* 7.1 (2020): 1-18. <https://doi.org/10.1038/s41597-020-0403-0>.
- [41] Chen, Rui, et al. "Data model development for fire related extreme events: An activity theory approach." *Mis Quarterly* (2013): 125-147.
- [42] Balahadia, F. F., et al. "Application of Spatiotemporal Analysis and Knowledge Discovery for Databases in the Bureau of Fire Protection as Incident Report System: Tool for Improving Fire Services." *International Journal of Computing Sciences Research* 5 (2020): 519-533. doi: 10.25147/ijcsr.2017.001.1.56.
- [43] Holborn, P. G., Nolan, P. F., & Golt, J. "An analysis of fire sizes, fire growth rates and times between events using data from fire investigations." *Fire Safety Journal* 39.6 (2004): 481-524. <https://doi.org/10.1016/j.firesaf.2004.05.002>.
- [44] Li, C. "Estimation of fire frequency and fire cycle: a computational perspective." *Ecological Modelling* 154.1-2 (2002): 103-120. [https://doi.org/10.1016/S0304-3800\(02\)00069-8](https://doi.org/10.1016/S0304-3800(02)00069-8).

- [45] Anderson, W. R., et al. "A generic, empirical-based model for predicting rate of fire spread in shrublands." International Journal of Wildland Fire 24.4 (2015): 443-460. <http://dx.doi.org/10.1071/WF14130>.

YOKSUL YANLI TURİZME YÖNELİK KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Pınar YERDELEN
Dr. Mehmet DÜZGÜN
ORCID: 0000-0003-4318-0729
Doç. Dr. Atınc Olcay
ORCID: 0000-0003-0407-5467

ÖZET

Yoksulluğun azaltılmasına ilişkin tartışma, 1990'lı yıllardan bu yana uluslararası kuruluşların ana gündemi olarak ortaya çıkmış ve Yoksul Yanlı Turizm (YYT) yaklaşımının önünü açmıştır. Bu kapsamda, turizm sektörünün yoksulluğun azaltılmasına yönelik bir araç olup olmayacağı konusunda ulusal ve uluslararası pek çok çalışma yapılsa da yeterli seviyeye ulaştığı söylenemez. Tüm çıkar gruplarının üzerine düşen görevi yerine getirmesi ve organize bir biçimde hareket etmesi durumunda turizm ekonomisi, ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerin kalkınması için bir araç şeklinde kullanılabilir. Yoksulluk kavramı oldukça karışık bir olgudur ve insanların hayatta kalabilmek için beslenme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılayabilmesidir. Ancak belli bir gelir seviyesinin altına düşen kişiler için yoksul ifadesi kullanılmaktadır. Yoksul yanlı turizmse yoksul kesime doğrudan veya dolaylı olarak turizme katılma ve gelir elde etme fırsatı vermeyi hedeflemektedir. Yoksul yanlı turizm, kış turizmi, sağlık turizmi gibi bir turizm şekli değil, bir turizm yaklaşımıdır, ancak diğer turizm türleri ile birleştirilebilir. Çalışma çerçevesinde öncelikle yoksul yanlı turizm kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise sırasıyla; yoksul yanlı turizmin faydaları, yoksul yanlı turizme yönelik sınırlamalar, turizmin yoksulluğu azaltmasındaki etkileri ve yoksul yanlı turizme yönelik eleştiriler başlıkları altında açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Yoksul Yanlı Turizm, Yoksul Yanlı Turizmin Etkileri

A CONCEPTUAL REVIEW ON PRO-POOR TOURISM

ABSTRACT

The debate on poverty alleviation has emerged as the main agenda of international organisations since the 1990s and paved the way for the pro-poor tourism (PT) approach. In this context, although there have been many national and international studies on whether the tourism sector can be a tool for poverty alleviation, it cannot be said that they have reached a sufficient level. If all interest groups do their part and act in an organised manner, the tourism economy can be used as a tool for the development of economically underdeveloped regions. The concept of poverty is a very complex phenomenon and it is the ability of people to meet even the most basic needs such as nutrition and shelter in order to survive. However, the term "poor" is used for people who fall below a certain income level. Pro-poor tourism aims to give the poor the opportunity to participate in tourism directly or indirectly and to earn income. Pro-poor tourism is not a form of tourism such as winter tourism or

health tourism, but a tourism approach, but it can be combined with other types of tourism. Within the framework of the study, firstly, the concept of pro-poor tourism is tried to be explained. In the following sections of the study, the benefits of pro-poor tourism, the limitations of pro-poor tourism, the effects of tourism on poverty alleviation and the criticisms against pro-poor tourism have been tried to be explained respectively.

Key words: Tourism, Pro-Poor Tourism, Effects of Pro-Poor Tourism

GİRİŞ

1990'ların sonunda uluslararası kuruluşlar, yoksul yanlı büyüme stratejileri olarak adlandırılan turizm endüstrisine dayalı yoksulluğun azaltılması tartışmasını benimsemiştir. Bu kapsamda turizm sektörünün yoksulluğu azaltmak için bir kalkınma aracı olup olamayacağı konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Çetin 2012: 97). Yoksulluk olgusuna yönelik farklı yaklaşımlar nedeniyle yoksulluğun tanımı konusunda fikir birliğine varmak zordur. Literatür kapsamında yoksulluk kavramına bakıldığında, yoksulluk kavramının üç ana başlık altında açıklanmış olduğu gözlemlenmektedir, bunlar aşağıdaki gibidir (Özkök, 2006: 86-87):

Mutlak Yoksulluk: Genel anlamda bir kişinin yaşamını minimum düzeyde sürdürebilmesi ve biyolojik iyileşme için gerekli olan kalori ve diğer besin bileşenlerini sağlayan bir beslenmeyi yerine getirebilmesi şeklinde ifade edilmektedir.

Görelî Yoksulluk: Genel anlamda toplumsal bir biçimde kendisini yeniden üretebilmesi adına sağlık, eğitim ve barınmaya ilişkin toplumsal ve kültürel temelli taleplerinin en alt düzeyde karşılanmamasıyla meydana gelmektedir.

Öznel Yoksulluk: Öznel yoksulluk sınırını belirlemenin yolu, geniş çaplı anketler aracılığı ile toplumun bu konudaki görüşünü öğrenmektir. Anketler, insanlara, yoksulluk ve iyi bir gelir gibi belirli hedeflere ulaşmak için ne kadar gelirin yeterli olduğunu düşündüklerini sormaktadır. Bu yöntem Leyden yaklaşımı şeklinde ifade edilmektedir. Ulaşılan sonuçlardan gelir ve refah düzeyi arasındaki ilişki temelinde değerlendirilerek belirlenen kritik refah düzeyi üzerinden yoksulluk sınırı belirlenir.

Turizm birçok ülkenin ekonomisinde ve geçiminde önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkede turizmi temel direklerden biri olarak nitelendirilmektedir (Boonsiritomachai & Phonthanukitithaworn, 2019:1). Bununla birlikte turizmin, istihdam fırsatları yaratma ve yerel ekonomik kalkınmayı teşvik etme potansiyeline sahip olmasından dolayı hem uluslararası kuruluşlar hem de finansal olarak az gelişmiş ülkeler tarafından yoksulluğun azaltılmasını teşvik eden bir araç olarak nitelendirilebilmektedir (Binns & Nel, 2002; Hall, 2007; Li vd., 2018; Liu & Wu, 2019).

Yoksul yanlı turizm, yoksulluğu azaltmak için evrensel bir eylem çağrısı haline gelmiştir (Sofield vd., 2004:45). Yerel düzeyde, yoksul yanlı turizm, geçim güvenliği ve yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, yoksul yanlı turizmin ulusal yoksulluğu azaltma çabalarını hızlandırmak için ne gibi katkılar

yaptığını veya yapabileceğini belirlemek tahmin edilmesi zor bir durum olarak ifade edilebilmektedir (Oviedo-García vd., 2019: 996). Gelişmekte olan ülkelerde yoksul yanlı turizm yoluyla ekonomik büyümeye yardımcı olan turizme artan bir ilgi gözlemlenmektedir (Truong vd., 2014).

Yoksul yanlı turizm, başarılı bir yoksullukla mücadele stratejisi yoluyla yoksullar için net faydalar sağlama umuduna dayanmaktadır, ancak uygulanması, yerel bağlamda çeşitli paydaşlar arasında, özellikle de planlamayı etkileyebilecek makro ve mikro seviyedekiler arasında engeller ve zorluklarla karşı karşıyadır. (Suntikul vd., 2009:156). Yoksul yanlı turizm girişimlerinin başarılı bir şekilde geliştirilmesi için, turizm sistemine dahil olan tüm paydaşlar arasında mükemmel iş birliği ve iletişim gerekli görülmektedir (Butler vd., 2013:444)

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yoksul Yanlı Turizm

1990'lı yıllarda turizm sektörünün yoksulluğu azaltmada diğer sektörlerle kıyasla daha elverişli olduğu görüşü daha da fazla ön plana çıkmıştır. Birleşmiş Milletlerin 1999 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma” başlığı altında gerçekleştirmiş olduğu toplantısında, Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı, turizm endüstrisinin yoksulluğu azaltma potansiyelini vurgulamış ve “Yoksul Yanlı Turizm” i ileriye sürmüştür (Karacaer vd., 2017:34). Yoksul yanlı turizm, turizm şirketleri ile yoksullar arasındaki bağları geliştirir, yoksulluğun azaltılmasında turizmin payını artırır ve yoksulların ürün geliştirmeye daha aktif bir biçimde katılım göstermesini sağlayabilmektedir. Yoksul yanlı turizm her ne kadar yoksullara net faydalar sağlamış olsa da herhangi bir turistik ürün ya da sektörün bir bileşeni olarak kabul edilmemektedir. Öte yandan turizm endüstrisine yönelik olarak bir yaklaşım olarak değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür (Ashley & Roe, 2001:2).

Yoksul yanlı turizm; ekonomik faydalarının yanı sıra çevresel anlamda sosyal ve kültürel faydaları da beraberinde getiren, yoksulu ve yoksulluğu merkeze alan bir turizm yönetimi ve geliştirme yaklaşımı şeklinde ifade edilmektedir (Kafa, 2014:61). Geçmiş zamanda, farklı çalışmacılar turizmin gelişmesinde tamamen farklı bir rol ortaya atmışlardır. Burada var olan problem, her resmin kısmi ve eksik olmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler içerisindeki hükümet planlamacıları ve ekonomistler, turizmi doğrudan yoksullar ile bağlantılı bir sektör yerine döviz yaratma aracı olarak görmüşlerdir (Spencer vd., 2014: 574).

Yıllarca turizm, büyük şirketler tarafından yüksek gelirli bireylere sunulan lüks bir tüketici hizmeti şeklinde nitelendirilmiştir. Bu sebeple özellikle yoksul ülkelerde eşitsizliği ve yoksulluğu artıran bir sektör şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak günümüzde turizm, büyük şirketlerin egemen olduğu, hizmet anlayışı tüm kesimleri cezbeden, farklı sosyo-ekonomik kesimlerin farklı turizm yaklaşımlarıyla şekillenen bir sektör olmaktan çıkıp, farklı toplumsal tabakalar adına fırsatlar yaratan bir ekonomik dal haline gelmiştir (Dinçer vd., 2017:348).

1.2. Yoksul Yanlı Turizmin Faydaları

Yoksul yanlı turizmin gözle görülen birçok faydası bulunmaktadır. Bu faydalardan en önemlisi, doğru bir biçimde gerçekleştirilirse bireyleri yoksulluktan kurtarması olarak ifade edilebilir. Bu durum dünya genelinde var olan en önemli ilerlemelerden biri olarak düşünülebilir. Yoksulluktan kurtulmak, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarını iyileştirmelerini sağlamaktadır. Bu durum yoksul kesimlerin doğru beslenmesine ve yoksulluktan başka bir şeye odaklanmalarına destek olmaktadır. Dünya nüfusunun %9,2'si “aşırı yoksulluk” şeklinde ifade edilen şartlar içerisinde (günde 1,90 dolardan az gelikle) yaşamlarını sürdürürken, bir şeyler yapılması gerektiği oldukça açık bir durumdur. Bu kapsamda yoksul yanlı turizm, doğru yönde atılmış proaktif bir adım olarak değerlendirilebilmektedir (Dinçer vd., 2017:343-345). Temel anlamda yoksul yanlı turizm bir yaklaşım olarak değerlendirilmekle birlikte turizm temelli ekonomik anlamda meydana gelen büyümeden yoksul insanların faydalanması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte yoksul yanlı turizmin asıl hedefinin turizm sektörünü büyütme yerine sektör üzerinden yoksulların nasıl ve hangi imkanlardan yararlanabileceğine yönelik fırsatlar meydana getirmek olduğunu söylemek mümkündür (Karacaer vd., 2007: 36).

1.3. Yoksul Yanlı Turizme Yönelik Sınırlamalar

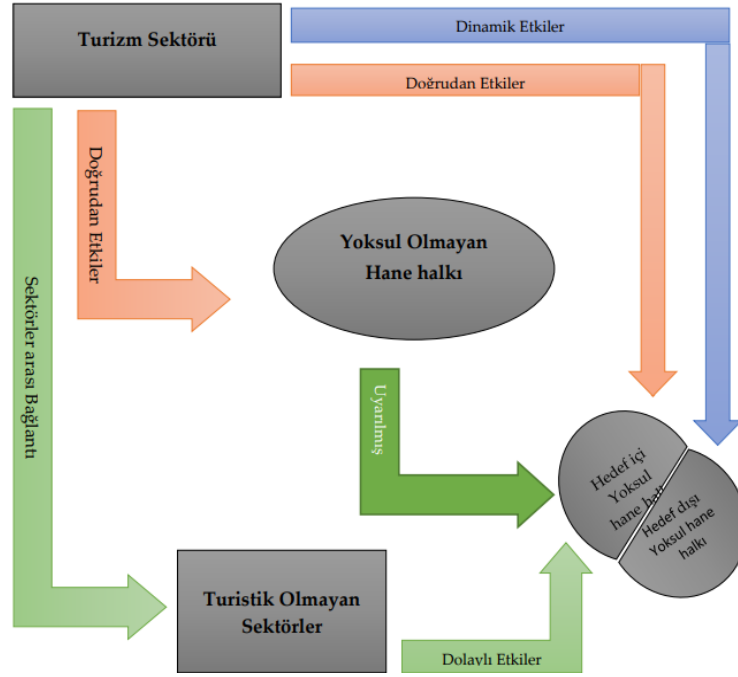
Yoksul yanlısı turizm söz konusu olduğunda birtakım sınırlamalar gözlemlenmektedir. Bir bireyin yoksulluk içerisinde ayrılması çoğu zaman oldukça zor karşılanmaktadır. Sağlanan işler ve yerel topluluğa giden para olabilir, ancak borçların ve vergilerin yüksek olduğu yerlerde genellikle turistlerin ve seyahat şirketlerinin yapabileceği fazla bir şey yoktur.

Yoksul yanlısı turizm stratejilerine katılan işletmeler, ekonomik olarak daha az gelişmiş bölgelerde yoksulluğu azaltmak için yaratıcı bir kanal sağlar ve çeşitlendirilmiş bir turizm yoksulluğunu hafifletme katılımcıları grubu oluşturmaya yardımcı olur. Bununla birlikte, turizm gelişiminin ilk aşamalarında, turizm işletmeleri, gereken büyük sermaye yatırımı, az sayıda turist ve sermaye getirisinin yavaş olması nedeniyle önemli kontrol ve yönetim ikileleriyle uğraşmak zorundadır. Ayrıca, yoksul yanlısı turizm farklı sektörlerin birlikte çalışmasına bağlıdır. Hükümetler, kurumlar, bağışçılar ve turistlerin hepsi aynı sayfada olmalıdır ve gerçekte, bu genellikle ustalaşmak zordur. Ne yazık ki, seyahat ve turizm endüstrisinde çalışan herkesin doğası gereği hayırsever olmadığı gibi tamamen dürüst ve şeffaf da değildirler. Olumlu bir kurumsal sosyal imaj kazanmak için yoksullara yardım ettiğini iddia edebilecek bazı kuruluşlar bulunmaktadır, ancak iddiaları gerçeği yansıtmayabilir (Dinçer vd., 2017: 345-346).

2. TURİZMİN YOKSULLUĞU AZALTMASINDAKİ ETKİLERİ

Turizm, özellikle gelişmekte olan ülkeler içerisinde ekonomik kalkınmayı destekleyen ve birbirinden farklı çıkar gruplarına birçok yönden sayısız faydası bulunan bir ihracat sektörü olarak ele alınmaktadır. Yapılan araştırmalarda turizm faaliyetleri çerçevesinde yapılacak girişimler aracılığı ile yoksulluk oranının en aza indirilmesine katkı sağlanmasına odaklanılmıştır (Roe ve Urguhart, 2004; Mitchell, 2012; Harrison, 2008; Ashley & Roe, 2001). Bununla birlikte turizm ekonomik boyutu dikkate alındığında bu sektörün yerel

ekonomilerin çeşitlenmesinde önemli bir etkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Kökeni, kültürü, doğası ve değerleri ile yoksul ve marjinal alanlar, turizmin yaratmış olduğu yeni iş olanakları ve gelir getirici faaliyetlerle birlikte yoksulluğun azalma şansı yakaladığı turistik cazibe merkezleri haline gelmektedir (Ashley, 2000).

Şekil 1. Turizmin Yoksullara Yönelik Etkileri

Kaynak: Karacaer vd., 2017: 37

Turizm ekonomik boyutuna göre değerlendirildiğinde bu sektörün yerel ekonomilerin çeşitlenmesinde önemli bir etkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Kökeni, kültürü, doğası ve değerleri ile yoksul ve marjinal alanlar, turizmin yaratmış olduğu yeni iş olanakları ve gelir getirici faaliyetlerle birlikte yoksulluğun azalma şansı yakaladığı turistik cazibe merkezleri haline gelmektedir (Ashley, 2000: 7). Turist (tüketici) bir turizm merkezine gelerek, yoksul halkın da dahil olduğu yerel halkın ürettiği mal ve hizmetleri (tarım ürünleri, el sanatları vb.) satın almaktadır. Doğrudan ve dolaylı olarak istihdam yoluyla turizmden elde edilen gelir, yerel halkın gelir yoksulluk oranının azaltılmasında olumlu bir role sahiptir. Ayrıca turizm kaynaklı istihdam alanları, kadın işgücünün büyük bir bölümü için küçük çaplı iş imkanları ortaya çıkartmaktadır. Kadınların yoksulluğa maruz kalan en önemli gruplardan biri olması nedeniyle yoksulluğun azaltılmasında turizmin önemi giderek artmaktadır (Luvanga & Shitundu, 2003: 14).

3. YOKSUL YANLI TURİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Uluslararası kurumların yoksul yanlı turizm yaklaşımı, yoksulluğun azaltılması tartışmasına geniş ve bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yeni turizm anlayışı, ekonomik olmayan pek çok faydayı vurgulamıştır. Bu faydalardan bazıları toplu faydalar, kapasite geliştirme, eğitim ve güçlendirme, sosyal ve kültürel etkiler ve katılımın teşvik edilmesini içerir (Ashley & Roe, 2001: 37). Yoksul yanlı turizmin temel kavramlarından bahsederken, yaklaşımın teori veya modele bağlı olmadığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, yoksul yanlı bir turizm söylemini vurgulayan uluslararası kuruluşların ana söylemi, liberal bir söyleme kilitlenmiştir. Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel kuruluşlar, ana hedefleri olan turizm ve ekonomik büyüme stratejilerini yoksul yanlı bir söylemle ilişkilendirerek, uluslararası kuruluşların yoksulluğun azaltılmasına yönelik eleştirilerine karşı koymaya çalışmaktadır (Çetin, 2012: 105). Öte yandan, turizm yoluyla yoksulluğu azaltmak için sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün, yerel, ulusal hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların geniş katılımı gereklidir. Fakat ana sektör olarak özel sektöre önem verilmekte ve özel sektör tarafından yapılacak mali müdahalelerle yoksulların ekonomik sisteme dahil edilebileceği vurgulanmaktadır (Zabcı, 2006). Bununla birlikte yoksulluğun azaltılması ve turizmin gelecekteki bağlantıları çerçevesinde yoksulların bireysel veya kolektif durumlarını iyileştirmek amacıyla adımların atılmaması durumunda turizm bağlamında yoksullara yönelik yeterli imkanların sağlanamaması muhtemeldir (Harrison, 2008: 865).

SONUÇ

Turizm endüstrisi stratejik olarak yönetilebilirse, yoksulluğun azaltılması için etkili bir araç olabilir ve birçok farklı yoksulluğu azaltma programını (iş yaratma, kapasite geliştirme, eğitim vb.) tamamlayabilir. Yoksul Yanlı Turizm yaklaşımı içinde, yoksulluğu azaltmak için birkaç olumlu adım vardır; birincisi, yoksulluk kavramı artık sadece gelir yoksulluğu olarak tanımlanmamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri olan sosyal, çevresel ve kültürel boyutları temel alınarak yoksulluğu azaltma stratejileri de tartışılmaktadır.

Pozitif yöndeki gelişmeler üzerinden değerlendirilecek olursa, gelişme, yoksulları güçlendirme ve onları karar alma süreçlerine dahil etme konusunda yoksullar için bir avantaj yaratır. Bu doğrultuda yoksulların buldukları bölgede söz sahibi olmalarının önünü açmakta ve aidiyet duygularını güçlendirmektedir. Ancak, turizmde yoksulluğu azaltma tartışmasıyla uyumlu pozitif bir dinamik oluşturmak, yaklaşımdaki birtakım eksikliklerin giderilmesine bağlıdır. Yaklaşımın ana hedefi, “yoksulları ve diğerlerini” içeren net faydalar bulmanın yolları olarak tanımlanır.

Yoksullar için turizmin fayda ve sonuçlarına giden yollar bu doğrultuda önceliklendirilmelidir. Yoksul olmayanların turizmden orantısız bir şekilde yararlanmasını önlemek için somut önlemler konusunda ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Diğer bir eksiklik, yoksulluğu azaltma yaklaşımı için benzersiz bir değer zincirinin ve veri toplama analizinin olmamasıdır. Yoksulun kim olduğunu bilmeden baştan rastgele yöntemler kullanan bir strateji beyhude sonuçlara yol açacaktır. Ayrıca, ulusal düzeyde, ekonomik kalkınmanın bir bileşeni olarak turizm endüstrisinin değeri artmaya devam etmekte ve yoksulluğu azaltmanın bir yolu olarak görülmemektedir.

Öncelikle, yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerdeki ulusal ve yerel karar vericiler, turizmin yoksulluğu azaltabileceği görüşünü kabul etmelidir. Küresel düzeyde üretilen yoksul yanlı turizm söylemlerinin yurt içinde içselleştirilmediği takdirde küresel dayatmalar olarak algılanması kaçınılmazdır. Son olarak, turizme farklı bir yaklaşım geliştirerek yoksulluğun azaltılmasının sağlanacağını ummanın iyimser olduğu açıktır. Turizm endüstrisi, doğru yoksul yanlı stratejilerle uygulanırsa, diğer yoksulluğu azaltma önlemlerine katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Ashley, C. (2000). *The Impacts Of Tourism On Rural Livelihoods: Namibia's Experience*. Chameleon Press: London
- Ashley, C., & Roe, D. (2001). *Pro-Poor Tourism Strategies: Making Tourism Work For The Poor: A Review Of Experience*. Overseas Development Institute: London
- Binns, T., & Nel, E. (2002). *Tourism As A Local Development Strategy In South Africa*. *Geographical Journal*, 168(3), 235-247.
- Boonsiritomachai, W., & Phonthanakitithaworn, C. (2019). *Residents' Support For Sports Events Tourism Development In Beach City: The Role Of Community's Participation And Tourism Impacts*. *Sage Open*, 9(2), 2158244019843417.
- Butler, R., Curran, R., & O'gorman, K. D. (2013). *Pro-Poor Tourism In A First World Urban Setting: Case Study Of Glasgow Govan*. *International Journal Of Tourism Research*, 15(5), 443-457.
- Çetin, Z. Ö. (2012). *Yoksulluğu Azaltmada Yeni Bir Yaklaşım: Yoksul-Yanlı Turizm*. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 97-108.
- Diñçer, M. Z., Kızıllırmak, İ., & Akbaş, B. (2017). *Yoksul Yanlı (Pro Poor) Turizm Üzerine Bir Araştırma*. In *International West Asia Congress Of Tourism (Iwact'17) The Book Of Full-Text*, ss. 340-349.
- Hall, C. M. (Ed.). (2007). *Pro-Poor Tourism: Who Benefits?: Perspectives On Tourism And Poverty Reduction*. Channel View Publications: Clevedon.
- Harrison, D. (2008). *Pro-Poor Tourism: A Critique*. *Third World Quarterly*, 29(5), 851-868.
- Kafa, N. (2014). *Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Yoksul Yanlı Turizm Yaklaşımı: Edremit Körfezi Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Karacaer, S. S., Sert, A. N., & Öztürk, Y. (2017). *Yoksul Yanlı Turizm Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme*. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 31-40.
- Li, K. X., Jin, M., & Shi, W. (2018). *Tourism As An Important Impetus To Promoting Economic Growth: A Critical Review*. *Tourism Management Perspectives*, 26, 135-142.
- Liu, A., & Wu, D. C. (2019). *Tourism Productivity And Economic Growth*. *Annals Of Tourism Research*, 76, 253-265.
- Luvanga, N.; Shitundu, J. (2003). *The Role of Tourism in Poverty Alleviation in Tanzania*. University of Dar-es-Salaam Press: Dar-es-Salaam: Tanzania.
- Mitchell, J. (2012). *Value Chain Approaches To Assessing The Impact Of Tourism On Low-Income Households In Developing Countries*. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(3), 457-475.
- Oviedo-García, M. Á., González-Rodríguez, M. R., & Vega-Vázquez, M. (2019). *Does sun-and-sea all-inclusive tourism contribute to poverty alleviation and/or income inequality reduction? The case of the Dominican Republic*. *Journal Of Travel Research*, 58(6), 995-1013.
- Özkök, F. (2006). *Yoksulluğun Azaltılmasında Turizmin Yeri*. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 85-98.
- Roe, D., & Urquhart, K. (2004). *Pro-Poor Tourism: Harnessing the World's Largest Industry for the World's Poor; Turning the Rhetoric into Action for Sustainable Development and Poverty Reduction*. In T. Bigg (Ed.), *Survival for a Small Planet The Sustainable Development Agenda* (pp. 309-325). London, UK: Earthscan.
- Scheyvens, R. (2007). *Exploring The Tourism-Poverty Nexus*. *Current Issues In Tourism*, 10(2-3), 231-254.
- Sofield, T., Bauer, J., De Lacy, T., Lipman, G., & Daugherty, S. (2004). *Sustainable tourism-eliminating poverty (ST-EP): An overview*. Gold Coast: Sustainable Tourism Cooperative Centre (STCRC)
- Spencer, J. P., Safari, E., & Dakora, E. A. (2014). *An Evaluation Of The Tourism Value-Chain As An Alternative To Socio-Economic Development In Rwanda, Africa*. *African Journal For Physical Health Education, Recreation And Dance*, 20(21), 569-583.
- Suntikul, W., Bauer, T., & Song, H. (2009). *Pro-Poor Tourism Development In Viengxay, Laos: Current State And Future Prospects*. *Asia Pacific Journal Of Tourism Research*, 14(2), 153-168.

- Truong, V. D., Hall, C. M., & Garry, T. (2014). Tourism And Poverty Alleviation: Perceptions And Experiences Of Poor People In Sapa, Vietnam. *Journal Of Sustainable Tourism*, 22(7), 1071-1089.
- Zabcı, F. (2006). A Poverty Alleviation Programme In Turkey: The Social Risk Mitigation Project. *Seer-South-East Europe Review For Labour And Social Affairs*, 1, 109-125.

OECD ÜLKELERİNDE İNOVASYON PERFORMANSI: İNOVASYON ÇIKTILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

İnovasyon, ekonomik kalkınmanın ve refahın en önemli itici güçlerinden biridir. Dolayısıyla politika yapıcılar tarafından yakından takip edilmekte ve kritik bir konu olarak görülmektedir. Ayrıca inovasyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yeni ürün ve hizmetler, rekabet gücünü ve üretkenliği arttırmakta önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından inovasyon faaliyetlerini artırabilecek stratejik yönetim ve politikaların geliştirilmesine yönelik çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı, inovasyon performansını ölçmeye ve değerlendirmeye odaklanmaktadır. Bu bağlamda Küresel İnovasyon İndeksi, ülkelerin inovasyon kapasitelerini çok yönlü bir şekilde ele alarak kaynakların nasıl yönetildiğine, inovasyon ortamının ve ekosisteminin nasıl çalıştığına ve ülkelerin inovasyonu nasıl desteklediğine yönelik çeşitli bilgiler ortaya koymaktadır. Bu işlem sırasında ülkelerin inovasyon girdilerini ve çıktılarını bir arada ele almaktadır. Ayrıca ülkeler arasındaki kültürel ve ekonomik farklılıkları göz ardı etmektedir. Bu nedenle sağladığı önemli bilgilere rağmen eleştiriler de almaktadır. Bu çalışmada Küresel İnovasyon İndeksi verilerinden daha etkin bir şekilde yararlanabilmek adına indeksin alt bölümlerinden biri olan inovasyon çıktılarına odaklanılarak OECD ülkelerinin durumu değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme işlemi objektif bir yöntem olan Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile gerçekleştirilerek hem inovasyon çıktılarının önemi vurgulanmış hem de ülkelerin görece performansları ortaya konulmuştur. Böylece OECD ülkeleri inovasyon çıktıları bakımından ele alınarak politika yapıcılara ve diğer araştırmacılara tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon performansı, İnovasyon çıktıları, İnovasyon çıktı performansı, Gri ilişkisel analiz

INNOVATION PERFORMANCE IN OECD COUNTRIES: A STUDY ON INNOVATION OUTPUTS

ABSTRACT

Innovation is one of the most important drivers of economic development and prosperity, so it is closely followed by policy makers and seen as a critical issue. New products and services that emerge as a result of innovation studies play an important role in increasing competitiveness and productivity, so many studies are carried out by researchers and practitioners to develop strategic management and policies that can increase innovation activities. A significant part of these studies focus on measuring and evaluating innovation performance, and the Global Innovation Index deals with the innovation capacities of countries in a multifaceted way, revealing various information on how resources are managed, how the innovation environment and ecosystem works, and how

countries support innovation. It takes into account the innovation inputs and outputs of countries together, while also ignoring the cultural and economic differences between countries. Despite the important information it provides, it also receives criticism. This study evaluated the situation of OECD countries by focusing on innovation outputs, one of the sub-sections of the index, in order to benefit more effectively from the Global Innovation Index data. The evaluation process was carried out with the Gray Relational Analysis Method, an objective method, which emphasized the importance of innovation outputs and revealed the relative performances of the countries. Thus, OECD countries were discussed in terms of innovation outputs and recommendations were made to policy makers and other researchers.

Keywords: Innovation performance, Innovation outputs, Innovation output performance, Gray relational analysis

1. GİRİŞ

İnovasyon, yeni fikirler, ürünler, süreçler veya hizmetlerin oluşturulmasına yönelik faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle sınırlılıkları kesin bir şekilde çizilememekle birlikte yeni fikirlerin başarılı bir şekilde kullanılabilmesini ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Adams vd., 2006, s. 22). İnovasyon, bir topluluğun ya da organizasyonun karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmenin yanı sıra müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için yeni ve yaratıcı yollar keşfetmenin de anahtarıdır. Ayrıca yeni problemleri çözmeye yönelik çözümler sunabilen ve kurumların sürekli gelişimini sağlayan bir yaklaşım niteliğindedir. Dolayısıyla rekabet avantajının sağlanmasında ve sürdürülebilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

İnovasyon sanayi devriminin başlangıcından itibaren rekabet avantajının temel bir kaynağı olmuştur (Prajogo ve Ahmed, 2006, s. 499). Bununla birlikte giderek küreselleşen ve belirsizleşen ekonomik ortamda önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Dolayısıyla kuruluşların yalnızca ürünlerde ve üretim süreçlerinde değil, aynı zamanda organizasyon yapısında, idari süreçlerde ve yönetsel uygulamalarda da yenilik yapması son derece önem arz etmektedir (Damanpour ve Aravind, 2012, s. 424). Ancak sürekli değişen ve çeşitlenen müşteri beklentileri göz önünde bulundurulduğunda inovasyonu başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmek hiç de kolay değildir. Bu nedenle piyasa temsilcilerinin inovasyon girdilerini inovasyon çıktılarına dönüştürmede etkin olması gerekmektedir (Kijek ve Kijek, 2010, s. 93).

İnovasyon, ekonomik büyümenin ve refahın temel bir yapı taşıdır. Kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına yardımcı olarak ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmaktadır (Duran ve Tavlan Soydan, 2022, s. 32). Bu nedenle ülke yöneticilerinin üzerinde hassasiyetle durduğu konuların başında gelmektedir. Nitekim yöneticiler, ülkelerinde faaliyet gösteren işletmeleri inovatif çalışmalar yapmaya teşvik etmenin yanı sıra eğitim ve alt yapı gibi inovasyon performansı üzerinde etkili olabilecek kamu yatırımlarını da organize etmeye çalışırlar (Balzat ve Hanusch, 2004, s. 198). Böylece hem ülkelerinde faaliyet gösteren kuruluşların küresel anlamda rekabet üstünlüğü elde edebilmesi için hem de ülkelerindeki ekonomik durumun daha iyi noktaya gelebilmesi için aksiyon almış olurlar.

İnovasyon, fikirleri ve teknolojileri geliştirmek, yeni ürünler, hizmetler, süreçler ve modeller oluşturmak amacıyla birtakım girdilerin çeşitli çıktılara dönüştürüldüğü bir süreçtir. Bu sürecin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesinde girdilerin yeri oldukça önemli olsa da girdilerin çıktılar üzerindeki etkisi doğrusal bir şekilde ifade edilememektedir. Zira inovasyon çeşitli bilgi türlerini üreten, dağıtan ve uygulayan aktörler arasındaki karmaşık ilişkiler dizisinin bir sonucudur (Pan vd., 2010, s. 370). Bu durum ulusal boyutta çok daha karmaşık bir hal almaktadır. Çünkü ulusal inovasyon performanslarına ilişkin girdilerin büyük bir kısmı kamu aktörleri tarafından sağlanan olanakları içerirken çıktılar genellikle özel kuruluşların inovatif çalışmalarının sonuçlarını yansıtmaktadır.

Giderek yoğunlaşan rekabet ortamında başarılı olabilmenin anahtarı, inovasyon performansının artırılmasıdır. Bu nedenle inovasyon performansının ölçümü ve takibi gerek kuruluşlar gerekse ülkeler için önemli konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda Küresel İnovasyon İndeksi, ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde kullanılan çok yönlü bir indeks olarak ön plana çıkmaktadır. İndeks, ülkelerin inovasyon performansına ilişkin mevcut durumunu yansıtmanın yanı sıra ülkeler arası karşılaştırma yapmaya olanak tanıyarak ülke yöneticilerine eksik yönlerin geliştirilebilmesi için kıymetli bilgiler sunmaktadır. Ancak benimsemiş olduğu yaklaşım nedeniyle ülkelerin inovasyon performanslarını girdi ve çıktıları bir arada ele alarak değerlendirmektedir. Bu çalışmada indeks verilerinden daha iyi yararlanabilmek adına çıktı göstergeleri dikkate alınarak OECD ülkeleri incelenmiştir. Söz konusu inceleme Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi ile gerçekleştirilmiş olup elde edilen bulgular doğrultusunda politika yapıcılara ve araştırmacılarda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ulusal İnovasyon

İnovasyon, uluslar arasında rekabet avantajı sağlayan en temel unsurlardan biridir. Ayrıca ekonomik hareketliliği artırdığı için ekonomik kalkınmanın ve refahın iticü gücü olarak görülmektedir. Bununla birlikte çok sayıda unsur, inovasyon faaliyetlerini ulusal boyutta etkileme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle inovasyonun ulusal anlamda yönetilmesi, son derece karmaşık ve zor bir faaliyettir. Ülke yöneticileri benimsemiş oldukları yaklaşımlarla sadece bugünün değil geleceğin inovasyon performansını da belirleme sorumluluğunu üstlenmektedirler.

Geleneksel olarak ekonomik büyümenin üretim faktörlerine bağlı olduğu yadsınamaz bir gerçek olsa da ekonomik büyümeyi sadece üretim faktörleri ile ilişkilendirmek son derece yanlış bir tutumdur. Özellikle günümüzde küreselleşmenin etkisiyle üretim faktörlerinin ekonomiler arası hareketliliği kolaylaşmış, lojistik süreçlerinde yaşanan gelişmeler neticesinde de üretim için gerekli olan kaynaklara hemen hemen her yerde ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Bu durum ülkeler arasındaki rekabetin kaynak temelli olmaktan çıkarak teknoloji ve bilgi temelli yeni bir alanda şekillenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla teknoloji ve bilginin kaynağı olan inovasyon, ülkeler için hayati öneme sahip bir olguya dönüşmüştür.

Ulusal inovasyon kapasitesi, endüstriyel ar-ge'yi teşvik ederek, akademik araştırmaları finanse ederek ve ar-ge ile ürün geliştirme arasındaki bağı güçlendiren üniversite sanayi işbirliğini etkili bir şekilde destekleyerek geliştirilebilir (Savrul ve İncekara, 2015, s. 390). Bu bağlamda kamuya ait veya kamu-özel sektör işbirliği kapsamında araştırma merkezlerinin kurulması, ar-ge eğitimlerinin organize edilmesi, alt yapı olanaklarının iyileştirilmesi, şirketlerin yenilikçi ürünler geliştirmeye yönelik teşvik edilmesi gibi uygulamalar hayata geçirilerek ülkelerin inovasyon kapasiteleri artırılabilir.

Ulusal ölçekte inovasyon süreçlerini politik değişkenlerden tarihsel kazanımlara kadar çok sayıda unsur etkilemektedir (Halkos ve Tzeremes, 2013, s. 657). Toplumlar arasındaki ahlaki standard ve etik değer farklılıkları, girişimcileri doğrudan etkileyebileceğinden ülkelerin inovasyon süreçlerine etki etme potansiyeli de taşımaktadırlar (Baumol, 2004, s. 8). Bu nedenle ulusal inovasyon süreçleri değerlendirilirken ülkelerin sahip olmuş olduğu benzersiz özellikler de göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2. Ulusal İnovasyon Performansı

İnovasyon, ulusal rekabet gücünün bir göstergesidir. Bu nedenle hükümetler, genellikle inovasyonu teşvik etmek adına ellerinden geleni yapmaya çalışırlar (Holroyd, 2007, s. 5). Bununla birlikte inovasyon performansının artırılması, sahip olunan inovatif kaynaklara ve yeteneklere bağlıdır. Bu kaynaklar ve yetenekler, büyük ölçüde ülkelerin sosyo ekonomik yapılarıyla ilişkili olsa da benimsenen politika ve yaklaşımlarla çeşitlendirilip geliştirilebilir. Bu noktada ülke yöneticilerinin uygulamaya alacağı politikalar kadar özel kuruluşların tutumları da büyük önem arz etmektedir. Özellikle büyük ölçekli şirketler, inovasyon için gerekli olan kaynakları sağlayabilecekleri gibi, yenilikçi fikirlerin ve teknolojilerin ticarileştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadırlar. Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler esnek oldukları ve hızlı hareket edebildikleri için yenilikçi fikirleri hızla hayata geçirebilseler de genellikle yeterli kaynağa sahip olmadıklarından ulusal inovasyon performansı üzerinde sınırlı bir etki oluştururlar.

İnovasyon performansı, çeşitli girdi ve çıktılara bağlı olarak şekillenmektedir. Özellikle ulusal boyutta ele alındığında bir çok unsur performans üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle ölçümü ve takibi oldukça karmaşık bir konudur. Ayrıca inovasyon girdileri ile inovasyon çıktıları arasındaki bağıntının net bir şekilde ortaya konulamaması, inovasyon performansının ölçümünü zorlaştırmaktadır. Yine de çoğu araştırmada inovasyon girdileri ve çıktıları bir arada kullanılarak performans ölçülmeye çalışılmaktadır.

Araştırmacılar ve uygulayıcılar ulusal inovasyon performansının değerlendirilmesinde bir dizi göstergeden yararlanmaktadır. Bu göstergeler arasında ar-ge harcamaları, patent başvuruları, yeni işletmelerin kuruluşu, yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi, yaratıcı endüstrilerin büyümesi ve işletmelerin dijitalleşmesi gibi hususlar oldukça öne çıkmaktadır. Ancak, inovasyonun sadece nicel göstergelerle ölçülemeyecek kadar karmaşık bir süreç olduğu da unutulmamalıdır. İnovasyon, toplumun farklı kesimlerinin işbirliğine girişmesi, yenilikçi düşüncelerin

teşvik edilmesi, risk alabilme kültürünün oluşturulması ve öğrenmeye açık bir ortamın sağlanması gibi çok sayıda faktöre de bağlıdır.

Ulusal inovasyon performansı, bir ülkedeki yeniliklerin geliştirilmesi, yayılması ve kullanılmasıyla doğrudan ilişkili ekonomik ve politik potansiyeli ifade etmektedir (Edquist, 2010, s. 15). Bu nedenle küreselleşen ve yoğunlaşan rekabet ortamında ülke ekonomilerinin güçlü kılınabilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Nitekim bir ülke ekonomisinin üretkenliği, ülkede faaliyet gösteren işletmelerin üretkenliği ile belirlenmektedir ve bunu artırabilmenin yolu da inovasyondan geçmektedir. Bu nedenle modern dünyada güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmak isteyen ülkelerin inovasyon performanslarını yukarıya taşıyacak uygulamaları hayata geçirmesi ve kesintisiz bir şekilde devam ettirmesi gerekmektedir. Böylece hem ekonomik hareketlilikte hem de refah seviyesinde artış sağlayabilme fırsatı elde edebileceklerdir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada OECD ülkelerinin inovasyon çıktılarına ilişkin performansları, GİA yöntemiyle değerlendirilerek incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında kullanılan verilere ve yararlanılan yönteme ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

3.1. Veri Seti

Çeşitli kuruluşlar tarafından ülkelerin inovasyon performanslarını testpit etmeye yönelik ölçüm araçları geliştirilmiş ve kullanıma sunulmuştur. Bu bağlamda Küresel İnovasyon İndeksi (Kİİ), bu araçlar içerisinde en çok ilgi gören inovasyon ölçüm aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Zira değerlendirdiği ülkelerin inovasyon performanslarına ilişkin önemli bir içgörü kaynağı olarak görülmektedir (Sohn vd., 2016, s. 492). Kİİ, inovasyon performansını girdiler ve çıktılar olmak üzere iki alt indeks ile ele almaktadır. Bu çalışmada Kİİ'nin çıktı alt indeksinden yararlanılmıştır. Çıktı alt indeksi, bilgi ve teknoloji çıktıları temsil eden üç ana gösterge ve yaratıcılık çıktıları temsil eden üç ana göstergeden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında bu göstergelere tanımlanan kodlara, Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 2 Göstergeler ve Kodları

Çıktılar	Göstergeler	Kod
Bilgi ve Teknoloji Çıktıları	Bilgi oluşturma	G ₁
	Bilgi etkisi	G ₂
	Bilgi yayılımı	G ₃
Yaratıcılık Çıktıları	Maddi olmayan varlıklar	G ₄
	Yaratıcı ürün ve hizmetler	G ₅
	Çevirim içi yaratıcılıklar	G ₆

Kİİ, her yıl düzenli olarak yayınlanmakta ve ülkelerin inovasyon performansları hakkında kamuoyuna önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu bağlamda araştırmaya konu olan ülkelerin inovasyon çıktı performanslarına ilişkin 2022 yılında yayınlanan veriler derlenerek Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 3 OECD Ülkelerinin İnovasyon Çıktı Performansları

Ülkeler	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	G ₅	G ₆
ABD	69,6226	55,0055	57,8639	52,7975	44,8162	43,0328
Almanya	68,2686	40,1688	55,8610	67,7781	28,3644	45,2029
Avustralya	40,6192	35,5714	20,2751	43,3208	24,4934	40,1701
Avusturya	48,7884	34,9346	46,7487	43,7890	30,3020	34,0758
Belçika	49,7288	37,9458	45,3862	35,9686	27,4923	31,1516
Birleşik Krallık	61,8661	50,8201	54,4794	68,2996	42,2700	44,8419
Çek Cumhuriyeti	35,3656	48,0376	50,6353	24,1260	40,6266	30,8609
Danimarka	63,3063	44,4895	47,9151	50,9393	32,1889	50,9318
Estonya	26,6577	55,5081	41,3786	39,5988	39,9947	33,4285
Finlandiya	68,7166	40,2653	69,9615	46,0391	26,9793	36,7780
Fransa	44,8601	41,2741	50,4169	76,9446	27,7435	28,5013
Güney Kore	66,9702	42,0886	55,1178	85,6746	33,9460	15,1201
Hollanda	68,6392	39,7386	65,4328	50,8131	35,6961	60,4528
İrlanda	23,1275	44,3824	73,3533	41,1769	23,0186	36,7912
İspanya	37,4007	39,8418	37,0570	50,5583	26,1214	19,8950
İsrail	59,9048	40,1827	67,3280	27,2694	34,6854	33,1924
İsveç	81,5519	43,6944	63,4310	57,3835	42,2051	45,8321
İsviçre	86,6569	51,3089	63,4007	63,5534	37,0936	60,9961
İtalya	41,8522	52,8123	40,9643	62,1594	25,3233	15,5113
İzlanda	44,6925	30,3352	44,0957	41,9260	38,0963	63,6312
Japonya	62,1279	30,5434	65,1651	53,8016	36,6884	11,3529
Kanada	45,6823	33,4820	38,8227	39,9133	31,0993	43,9586
Kolombiya	8,8663	32,5309	20,1163	26,4262	10,1836	8,6112
Kosta Rika	5,3187	24,9785	39,1207	20,4418	13,6665	6,0700
Letonya	16,7640	32,9883	38,4634	18,5379	52,6935	19,1998
Litvanya	18,1650	29,7063	34,1406	24,5220	26,9336	27,0805
Lüksemburg	44,6144	32,9869	24,3322	51,7081	39,7947	57,8615
Macaristan	20,2101	48,3751	50,5117	26,8446	30,7866	19,1433
Meksika	10,1036	26,0631	36,7399	35,3676	25,2420	2,8580
Norveç	46,0747	41,5048	30,1568	32,8977	27,8921	44,6783
Paraguay	2,1382	16,8610	14,0263	35,2551	0,5752	1,1315
Polonya	24,4489	33,5126	37,4263	38,6088	25,7281	16,3511
Slovakya	22,5615	48,1953	37,6042	14,5864	31,5104	14,7099
Slovenya	39,6346	37,6052	38,2435	20,1612	27,5429	25,4981
Şili	15,3068	42,3377	17,5631	39,2895	9,6109	6,1688
Türkiye	24,5533	34,9041	22,8324	72,1785	13,1692	8,5761
Yeni Zelanda	37,6987	36,7619	33,4133	44,9237	28,8878	34,9218
Yunanistan	22,8017	37,7340	24,2604	30,9906	20,9647	12,9497

Kaynak: www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/

3.2. Gri İlişkisel Analiz

Gri İlişkisel Analiz (GİA), gri sistem teorisine dayanan bir yöntemdir. Stokastik veya bulanık yöntemlerle çözülemeyen karar problemlerinde dahi kısıtlı veriyle çözüm sağlayabilmektedir (Liu ve Lin, 2010, s. 10). Bu nedenle araştırmalarda sık başvurulan yöntemlerden biridir. Belirsizliğin olduğu, net bilgiye erişimin olmadığı, girdi sayısının çok olduğu problemlerde etkin çözümler sunabilmektedir (Güleç ve Özkan, 2018, s. 84).

GİA, probleme ilişkin kriterler arasındaki ilişki derecesini karşılaştırarak çözüme gitmektedir (Kuo vd., 2008, s. 81). Karşılaştırma sonucunda faktörlerdeki değişimler birbirine ne kadar benzer durumdaysa faktörler arasındaki ilişkinin de o derece güçlü olduğunu varsaymaktadır. GİA, faktör uyumluluğunun hazırlanması, referans dizilerinin türetilmesi, gri ilişkisel katsayısının hesaplanması ve gri ilişki derecesinin belirlenmesi aşamalarından oluşmaktadır (Chan ve Tong, 2007, s. 1541). Yöntemin çözüm adımları, aşağıda detaylı bir şekilde yer almaktadır (Köse, 2020, s. 237-238; Demir vd., 2021, s. 273-275).

1.Adım: Probleme ilişkin karar matrisi oluşturulur. Bu matris, n adet alternatifin m adet kriterle ilişkin performans değerlerini göstermektedir ve 1 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2.Adım: Referans seri belirlenir. Referans seri, kriterlerin alabileceği en büyük değer olabileceği gibi değerlendirmeye alınan alternatiflerin kriterler altındaki en yüksek değerleri de olabilir. Belirlenen referans seri, karar matrisine satır olarak eklenir.

3.Adım: Karar matrisi normalize edilir. Bu işlem esnasında fayda kriterleri için 2 numaralı eşitlik, maliyet kriterleri için 3 numaralı eşitlik kullanılır.

$$x_{\square j} = \frac{y_{ij} - \text{Min}_{y_{ij}}}{\text{Max}_{y_{ij}} - \text{Min}_{y_{ij}}} \quad (2)$$

$$x_{ij} = \frac{\text{Max}_{y_{ij}} - y_{ij}}{\text{Max}_{y_{ij}} - \text{Min}_{y_{ij}}} \quad (3)$$

4. Adım: Alternatifleri birbiri ile karşılaştırmak için her bir alternatifin gri ilişki katsayısı hesaplanır. Bu işlem sırasında 4 numaralı eşitlikten yararlanır.

$$\gamma(x_{0j}, x_{ij}) = \frac{\Delta_{\min} + \varphi \Delta_{\max}}{\Delta_{ij} + \varphi \Delta_{\max}} \quad (4)$$

Bu denklemde φ gri ilişki katsayısının aralığını artırmak için kullanılan bir katsayıdır. Verilerin sınırlı olduğu durumlarda 0,5 alınması önerilmektedir.

5. Adım: Alternatiflerin gri ilişki dereceleri hesaplanır. Bu işlem sırasında kriterlerin ağırlıkları eşit ise 5 numaralı eşitlik, farklı ise 6 numaralı eşitlik kullanılır. Hesaplamalar sonucunda en yüksek gri ilişki derecesine sahip olan alternatif, referans seriye en yakın alternatif olacağından performansı en yüksek alternatif konumundadır.

$$\delta(x_0, x_j) = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \gamma(x_{0j}, x_{ij}) \quad (5)$$

$$\delta(x_0, x_j) = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n w_j \gamma(x_{0j}, x_{ij}) \quad (6)$$

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde OECD ülkelerinin inovasyon çıktıları, GİA yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Tablo 1 dikkate alınarak karar matrisi oluşturulmuş ve referans seri belirlenerek Tablo 3’te yer alan karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4 Karşılaştırma Matrisi

	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	G ₅	G ₆
Referans Seri	86,6569	55,5081	73,3533	85,6746	52,6935	63,6312
ABD	69,6226	55,0055	57,8639	52,7975	44,8162	43,0328
Almanya	68,2686	40,1688	55,8610	67,7781	28,3644	45,2029
Avustralya	40,6192	35,5714	20,2751	43,3208	24,4934	40,1701
Avusturya	48,7884	34,9346	46,7487	43,7890	30,3020	34,0758
Belçika	49,7288	37,9458	45,3862	35,9686	27,4923	31,1516
Birleşik Krallık	61,8661	50,8201	54,4794	68,2996	42,2700	44,8419
Çek Cumhuriyeti	35,3656	48,0376	50,6353	24,1260	40,6266	30,8609
Danimarka	63,3063	44,4895	47,9151	50,9393	32,1889	50,9318
Estonya	26,6577	55,5081	41,3786	39,5988	39,9947	33,4285
Finlandiya	68,7166	40,2653	69,9615	46,0391	26,9793	36,7780
Fransa	44,8601	41,2741	50,4169	76,9446	27,7435	28,5013
Güney Kore	66,9702	42,0886	55,1178	85,6746	33,9460	15,1201
Hollanda	68,6392	39,7386	65,4328	50,8131	35,6961	60,4528
İrlanda	23,1275	44,3824	73,3533	41,1769	23,0186	36,7912
İspanya	37,4007	39,8418	37,0570	50,5583	26,1214	19,8950
İsrail	59,9048	40,1827	67,3280	27,2694	34,6854	33,1924
İsveç	81,5519	43,6944	63,4310	57,3835	42,2051	45,8321
İsviçre	86,6569	51,3089	63,4007	63,5534	37,0936	60,9961
İtalya	41,8522	52,8123	40,9643	62,1594	25,3233	15,5113
İzlanda	44,6925	30,3352	44,0957	41,9260	38,0963	63,6312
Japonya	62,1279	30,5434	65,1651	53,8016	36,6884	11,3529
Kanada	45,6823	33,4820	38,8227	39,9133	31,0993	43,9586
Kolombiya	8,8663	32,5309	20,1163	26,4262	10,1836	8,6112
Kosta Rika	5,3187	24,9785	39,1207	20,4418	13,6665	6,0700
Letonya	16,7640	32,9883	38,4634	18,5379	52,6935	19,1998
Litvanya	18,1650	29,7063	34,1406	24,5220	26,9336	27,0805
Lüksemburg	44,6144	32,9869	24,3322	51,7081	39,7947	57,8615
Macaristan	20,2101	48,3751	50,5117	26,8446	30,7866	19,1433
Meksika	10,1036	26,0631	36,7399	35,3676	25,2420	2,8580
Norveç	46,0747	41,5048	30,1568	32,8977	27,8921	44,6783
Paraguay	2,1382	16,8610	14,0263	35,2551	0,5752	1,1315
Polonya	24,4489	33,5126	37,4263	38,6088	25,7281	16,3511
Slovakya	22,5615	48,1953	37,6042	14,5864	31,5104	14,7099
Slovenya	39,6346	37,6052	38,2435	20,1612	27,5429	25,4981

Şili	15,3068	42,3377	17,5631	39,2895	9,6109	6,1688
Türkiye	24,5533	34,9041	22,8324	72,1785	13,1692	8,5761
Yeni Zelanda	37,6987	36,7619	33,4133	44,9237	28,8878	34,9218
Yunanistan	22,8017	37,7340	24,2604	30,9906	20,9647	12,9497

Tablo 3, OECD ülkelerinin inovasyon çıktılarına ilişkin (fayda yönlü) puanlarını ve bu puanların en yüksek değere sahip olanlarından oluşturulmuş referans seriyi ifade etmektedir. GİA işleminin çözümü gereği bu tablo 2 numaralı eşitlik yardımıyla normalize edilmiş ve Tablo 4’ elde edilmiştir.

Tablo 5 Normalize Edilmiş Karşılaştırma Matrisi

	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	G ₅	G ₆
Referans Seri	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
ABD	0,7985	0,9870	0,7389	0,5375	0,8489	0,6704
Almanya	0,7824	0,6031	0,7052	0,7482	0,5332	0,7051
Avustralya	0,4553	0,4841	0,1053	0,4042	0,4589	0,6246
Avusturya	0,5520	0,4677	0,5516	0,4108	0,5704	0,5271
Belçika	0,5631	0,5456	0,5286	0,3008	0,5165	0,4803
Birleşik Krallık	0,7067	0,8787	0,6819	0,7556	0,8000	0,6994
Çek Cumhuriyeti	0,3931	0,8067	0,6171	0,1342	0,7685	0,4757
Danimarka	0,7237	0,7149	0,5712	0,5114	0,6066	0,7968
Estonya	0,2901	1,0000	0,4610	0,3518	0,7563	0,5168
Finlandiya	0,7877	0,6056	0,9428	0,4424	0,5066	0,5703
Fransa	0,5055	0,6317	0,6134	0,8772	0,5213	0,4379
Güney Kore	0,7671	0,6528	0,6926	1,0000	0,6403	0,2238
Hollanda	0,7868	0,5920	0,8665	0,5096	0,6739	0,9491
İrlanda	0,2483	0,7121	1,0000	0,3740	0,4306	0,5706
İspanya	0,4172	0,5946	0,3882	0,5060	0,4902	0,3002
İsrail	0,6835	0,6035	0,8984	0,1784	0,6545	0,5130
İsveç	0,9396	0,6943	0,8328	0,6020	0,7988	0,7152
İsviçre	1,0000	0,8913	0,8322	0,6888	0,7007	0,9578
İtalya	0,4699	0,9302	0,4541	0,6692	0,4748	0,2301
İzlanda	0,5035	0,3486	0,5068	0,3846	0,7199	1,0000
Japonya	0,7098	0,3540	0,8620	0,5516	0,6929	0,1635
Kanada	0,5152	0,4301	0,4180	0,3563	0,5857	0,6852
Kolombiya	0,0796	0,4055	0,1027	0,1666	0,1844	0,1197
Kosta Rika	0,0376	0,2100	0,4230	0,0824	0,2512	0,0790
Letonya	0,1730	0,4173	0,4119	0,0556	1,0000	0,2891
Litvanya	0,1896	0,3324	0,3390	0,1398	0,5057	0,4152
Lüksemburg	0,5026	0,4173	0,1737	0,5222	0,7525	0,9077
Macaristan	0,2138	0,8154	0,6150	0,1724	0,5797	0,2882
Meksika	0,0942	0,2381	0,3829	0,2923	0,4733	0,0276
Norveç	0,5198	0,6377	0,2719	0,2576	0,5241	0,6968
Paraguay	0,0000	0,0000	0,0000	0,2907	0,0000	0,0000
Polonya	0,2640	0,4309	0,3944	0,3379	0,4826	0,2435
Slovakya	0,2416	0,8108	0,3974	0,0000	0,5936	0,2173
Slovenya	0,4436	0,5368	0,4082	0,0784	0,5174	0,3899
Şili	0,1558	0,6592	0,0596	0,3475	0,1734	0,0806
Türkiye	0,2652	0,4669	0,1484	0,8101	0,2416	0,1191
Yeni Zelanda	0,4207	0,5149	0,3268	0,4268	0,5432	0,5406
Yunanistan	0,2445	0,5401	0,1725	0,2308	0,3912	0,1891

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere OECD ülkelerinin referans seriye olan uzaklıkları, her gösterge için farklı değerlere sahiptir. Bu durum, hiçbir OECD ülkesinin, inovasyon çıktıları bakımından tüm göstergelerde en yüksek veya en düşük performansa sahip olmadığını göstermektedir.

Ülkelerin gri ilişki katsayıları, referans seriye olan mutlak uzaklıklarının bir yansıması niteliğindedir. Bu bağlamda 4 numaralı eşitlik yardımıyla hesaplanan gri ilişki katsayıları, Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 6 Gri İlişki Katsayıları

Ülkeler	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	G ₅	G ₆
ABD	0,4161	0,4936	0,3965	0,3419	0,4344	0,3761
Almanya	0,4107	0,3579	0,3861	0,3994	0,3409	0,3861
Avustralya	0,3237	0,3298	0,2639	0,3133	0,3244	0,3635
Avusturya	0,3453	0,3263	0,3452	0,3146	0,3497	0,3395
Belçika	0,3480	0,3438	0,3398	0,2943	0,3370	0,3290
Birleşik Krallık	0,3866	0,4459	0,3793	0,4018	0,4167	0,3844
Çek Cumhuriyeti	0,3112	0,4190	0,3616	0,2680	0,4060	0,3280
Danimarka	0,3918	0,3891	0,3499	0,3359	0,3588	0,4156
Estonya	0,2924	0,5000	0,3249	0,3034	0,4020	0,3371
Finlandiya	0,4125	0,3586	0,4730	0,3210	0,3348	0,3497
Fransa	0,3346	0,3654	0,3606	0,4453	0,3381	0,3201
Güney Kore	0,4055	0,3711	0,3824	0,5000	0,3677	0,2815
Hollanda	0,4121	0,3551	0,4411	0,3355	0,3770	0,4758
İrlanda	0,2854	0,3882	0,5000	0,3075	0,3186	0,3498
İspanya	0,3159	0,3558	0,3102	0,3347	0,3312	0,2942
İsrail	0,3798	0,3580	0,4539	0,2745	0,3716	0,3362
İsveç	0,4715	0,3829	0,4284	0,3577	0,4162	0,3892
İsviçre	0,5000	0,4510	0,4282	0,3813	0,3848	0,4798
İtalya	0,3268	0,4674	0,3234	0,3757	0,3278	0,2825
İzlanda	0,3341	0,3028	0,3349	0,3095	0,3906	0,5000
Japonya	0,3875	0,3038	0,4394	0,3452	0,3825	0,2723
Kanada	0,3367	0,3185	0,3160	0,3042	0,3535	0,3803
Kolombiya	0,2604	0,3136	0,2635	0,2727	0,2754	0,2659
Kosta Rika	0,2548	0,2793	0,3171	0,2607	0,2859	0,2603
Letonya	0,2737	0,3159	0,3148	0,2571	0,5000	0,2922
Litvanya	0,2762	0,2998	0,3010	0,2688	0,3346	0,3155
Lüksemburg	0,3339	0,3159	0,2738	0,3383	0,4008	0,4577
Macaristan	0,2799	0,4221	0,3610	0,2736	0,3520	0,2921
Meksika	0,2624	0,2838	0,3092	0,2928	0,3275	0,2535
Norveç	0,3378	0,3670	0,2893	0,2870	0,3388	0,3837
Paraguay	0,2500	0,2500	0,2500	0,2925	0,2500	0,2500
Polonya	0,2880	0,3186	0,3114	0,3008	0,3295	0,2847
Slovakya	0,2844	0,4204	0,3120	0,2500	0,3555	0,2805
Slovenya	0,3213	0,3417	0,3141	0,2602	0,3373	0,3105
Şili	0,2711	0,3729	0,2577	0,3026	0,2737	0,2605
Türkiye	0,2882	0,3261	0,2700	0,4202	0,2844	0,2658
Yeni Zelanda	0,3166	0,3367	0,2988	0,3178	0,3432	0,3426
Yunanistan	0,2848	0,3425	0,2736	0,2826	0,3108	0,2761

Bu çalışmada OECD ülkelerinin inovasyon çıktıları 6 gösterge dikkate alınarak incelenmiştir. Söz konusu göstergelerin her biri inovasyon çıktılarının kritik bir yönünü temsil ettiğinden bu çalışma kapsamında her birinin eşit öneme sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle ülkelerin gri ilişki dereceleri, 5 numaralı eşitlik yardımıyla hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar ve ülkelerin görece sıralamaları, Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 7 OECD Ülkelerinin GRİ İlişki Dereceleri ve Sıralamaları

Ülkeler	G ₁	G ₂	G ₃	G ₄	G ₅	G ₆	δ	Sıra
ABD	0,0694	0,0823	0,0661	0,0570	0,0724	0,0627	0,0683	2
Almanya	0,0684	0,0597	0,0644	0,0666	0,0568	0,0644	0,0634	7
Avustralya	0,0539	0,0550	0,0440	0,0522	0,0541	0,0606	0,0533	27
Avusturya	0,0575	0,0544	0,0575	0,0524	0,0583	0,0566	0,0561	19
Belçika	0,0580	0,0573	0,0566	0,0490	0,0562	0,0548	0,0553	22
Birleşik Krallık	0,0644	0,0743	0,0632	0,0670	0,0694	0,0641	0,0671	4
Çek Cumhuriyeti	0,0519	0,0698	0,0603	0,0447	0,0677	0,0547	0,0582	18
Danimarka	0,0653	0,0648	0,0583	0,0560	0,0598	0,0693	0,0623	9
Estonya	0,0487	0,0833	0,0541	0,0506	0,0670	0,0562	0,0600	13
Finlandiya	0,0687	0,0598	0,0788	0,0535	0,0558	0,0583	0,0625	8
Fransa	0,0558	0,0609	0,0601	0,0742	0,0564	0,0533	0,0601	12
Güney Kore	0,0676	0,0619	0,0637	0,0833	0,0613	0,0469	0,0641	6
Hollanda	0,0687	0,0592	0,0735	0,0559	0,0628	0,0793	0,0666	5
İrlanda	0,0476	0,0647	0,0833	0,0513	0,0531	0,0583	0,0597	14
İspanya	0,0526	0,0593	0,0517	0,0558	0,0552	0,0490	0,0539	26
İsrail	0,0633	0,0597	0,0757	0,0457	0,0619	0,0560	0,0604	10
İsveç	0,0786	0,0638	0,0714	0,0596	0,0694	0,0649	0,0679	3
İsviçre	0,0833	0,0752	0,0714	0,0636	0,0641	0,0800	0,0729	1
İtalya	0,0545	0,0779	0,0539	0,0626	0,0546	0,0471	0,0584	17
İzlanda	0,0557	0,0505	0,0558	0,0516	0,0651	0,0833	0,0603	11
Japonya	0,0646	0,0506	0,0732	0,0575	0,0638	0,0454	0,0592	15
Kanada	0,0561	0,0531	0,0527	0,0507	0,0589	0,0634	0,0558	20
Kolombiya	0,0434	0,0523	0,0439	0,0455	0,0459	0,0443	0,0459	37
Kosta Rika	0,0425	0,0466	0,0528	0,0435	0,0477	0,0434	0,0461	36
Letonya	0,0456	0,0527	0,0525	0,0429	0,0833	0,0487	0,0543	25
Litvanya	0,0460	0,0500	0,0502	0,0448	0,0558	0,0526	0,0499	32
Lüksemburg	0,0557	0,0527	0,0456	0,0564	0,0668	0,0763	0,0589	16
Macaristan	0,0467	0,0703	0,0602	0,0456	0,0587	0,0487	0,0550	23
Meksika	0,0437	0,0473	0,0515	0,0488	0,0546	0,0423	0,0480	35
Norveç	0,0563	0,0612	0,0482	0,0478	0,0565	0,0639	0,0557	21
Paraguay	0,0417	0,0417	0,0417	0,0488	0,0417	0,0417	0,0428	38
Polonya	0,0480	0,0531	0,0519	0,0501	0,0549	0,0474	0,0509	31
Slovakya	0,0474	0,0701	0,0520	0,0417	0,0593	0,0467	0,0529	28
Slovenya	0,0535	0,0570	0,0524	0,0434	0,0562	0,0518	0,0524	29
Şili	0,0452	0,0622	0,0429	0,0504	0,0456	0,0434	0,0483	34
Türkiye	0,0480	0,0544	0,0450	0,0700	0,0474	0,0443	0,0515	30
Yeni Zelanda	0,0528	0,0561	0,0498	0,0530	0,0572	0,0571	0,0543	24
Yunanistan	0,0475	0,0571	0,0456	0,0471	0,0518	0,0460	0,0492	33

Tablo 7 incelendiğinde OECD ülkeleri arasında inovasyon çıktıları bakımından en iyi performansa sahip ülkenin İsviçre olduğu; İsviçre’yi sırasıyla ABD, İsveç ve Birleşik Krallık’ın izlediği görülmektedir. Söz konusu

sıralamada ABD ile İsveç arasındaki farkın oldukça düşük olması sıralamaların her an değişebileceğine işaret etmektedir.

Sıralamada öne çıkan bir diğer husus da Paraguay, Kolombiya ve Kosta Rika'nın düşük gri ilişkisel derecelere sahip olarak son sıralarda yer almış olmalarıdır. Bu ülkeler sıralamanın en üstünde yer alan ülkelere oldukça düşük gri ilişkisel derece değerlerine sahiptirler. Türkiye ise bu ülkelere biraz daha iyi bir gri ilişkisel derece değerine sahip olarak OECD ülkeleri arasında inovasyon çıktıları bakımından 30. Sırada yer almaktadır.

5. SONUÇ

İnovasyon çabaları sonucunda ortaya çıkan yeni ürün ve hizmetler, ülkelerin rekabet gücünü ve üretkenliğini artıran en önemli faktörlerdir. Bu bağlamda inovasyon, ekonomik kalkınmanın ve refahın itici gücü olarak kabul edilmektedir ve küreselleşen ekonomik ortamda her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir. Bu nedenle gerek araştırmacılar gerekse ülke yöneticileri tarafından üzerinde hassasiyetle durulan konulardan biri niteliğindedir.

İnovasyon, çeşitli girdilerin yenilik çıktılarına dönüştürüldüğü bir süreçtir. Söz konusu süreç çok sayıda aktör tarafından organize edilmektedir ve süreçte yer alan aktörler arasında karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bu durum inovasyon sürecine ilişkin performansın ölçülmesini ve izlenmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Ayrıca inovasyon sürecini şekillendiren girdiler ve çıktılar arasındaki etkileşimin doğrusal bir şekilde ifade edilememesi, inovasyon performansına ilişkin analiz ve değerlendirmeleri oldukça karmaşık bir hale getirmektedir.

Tüm zorluklarına rağmen bazı araştırmacılar ve kuruluşlar tarafından inovasyon performansını ölçmeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmış ve ölçüm araçları geliştirilmiştir. Bu bağlamda Kİİ, ülkelerin inovasyon performanslarını çok yönlü bir şekilde değerlendirebilmek için geliştirilmiş bir indeks niteliğindedir. Kİİ, girdiler ve çıktılar olmak üzere iki alt indeksten oluşmakta ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Benimsenmiş olduğu metodoloji nedeniyle ülkelerin inovasyon performanslarını bünyesindeki iki alt indeksi bir arada kullanarak tespit etmektedir. Dolayısıyla bazı bilgi kayıplarına da neden olmaktadır.

Bu çalışmada OECD ülkelerinin inovasyon performanslarını daha iyi bir şekilde inceleyebilmek adına Kİİ çıktı alt indeksi verileri GİA yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz işlemleri, çıktı alt indeksini oluşturan altı ana göstergenin eşit öneme sahip olduğu kabul edilerek gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda İsviçre, ABD ve İsveç en yüksek inovasyon çıktı performansına sahip ülkeler olurken; Paraguay, Kolombiya ve Kosta Rika en düşük performansa sahip ülkeler olarak sıralanmıştır. Türkiye ise sahip olduğu gri ilişkisel derece değeri ile OECD ülkeleri arasında 30. sırada kendine yer bulmuştur. Analiz sonuçları bir bütün olarak ele alındığında ise OECD ülkelerinin performansları arasında ciddi farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu durum OECD ülkelerinde inovatif üretkenliğe yönelik farklı yaklaşımların benimsendiğine işaret etmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular gözden geçirilirken ülkelerin farklı sosyo ekonomik yapıları sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim ülkelerin hali hazırda varolan bu yapıları, yeniliğe olan yaklaşımlarında

önemli bir belirleyici olabilir. Bu nedenle ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda bu husus üzerinde odaklanılarak literatür zenginleştirilebilir. Ayrıca farklı ülkelerin inovasyon çıktılarına ilişkin performansları farklı yöntemler kullanarak değerlendirilmesi durumunda henüz farkedilmemiş hususlar, açıklığa kavuşturulabilir.

İnovasyon sürecinin başarısında özel sektör ve kamu iş birliğinin önemi büyüktür. Özel sektör kuruluşları, yeni ürün ve hizmetlerin üretilmesinde lokomotif görevi üstlenmeli, kamu sektörü de inovasyon sürecine ilişkin teşviklerle özel sektörü desteklemelidir. Böylece ekonomik hareketlilik oluşturularak ekonomik kalkınma ve refah seviyesi hızla artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, R., Bessant, J., & Phelps, R. (2006). Innovation management measurement: A review. *International Journal of Management Reviews*, 8(1), 21-47.
- Balzat, M., & Hanusch, H. (2004). Recent trends in the research on national innovation systems. *Journal of Evolutionary Economics*, 14, 197-210.
- Baumol, W. J. (2004). Towards microeconomics of innovation: Growth engine hallmark of market economics. *Atlantic Economic Journal* 30, 1-12
- Chan, J. W., & Tong, T. K. (2007). Multi-criteria material selections and end-of-life product strategy: Grey relational analysis approach. *Materials & Design*, 28(5), 1539-1546.
- Damanpour, F., & Aravind, D. (2012). Managerial innovation: Conceptions, processes and antecedents. *Management and organization review*, 8(2), 423-454.
- Demir, G., Özyalçın, A.T., & Bircan, H. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve ÇKKV Yazılımı ile Problem Çözümü. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Duran, Z., & Tavlan Soydan N. (2022). OECD ülkelerinde inovasyon performanslarının entropy tabanlı CODAS-WASPAS ve PSI yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 11(2), 30-54
- Edquist, C. (2010). Systems of innovation perspectives and challenges. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 2(3), 14-45.
- Güleç, Ö. F. & Özkan, A. (2018). Gri ilişkisel analiz yöntemi ile finansal performansın değerlendirilmesi: BİST çimento şirketleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 18(54), 77-96.
- Holroyd, C. (2007). Science and Technology Policies, National Competitiveness, and The Innovation Divide. Waterloo: The Centre for International Governance Innovation.
- Kijek, A., & Kijek, T. (2010). The analysis of innovation input-output relationships in EU member states. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 13(3), 93-106.
- Köse, E. (2020). Gri İlişki Analizi ile Toplu Taşıma Aracı Seçimi. *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri: MS Excel Çözümlü Uygulamalar*, Ed. M. Kabak, & Y. Çınar, pp. 233-245. Ankara: Nobel.
- Kuo, Y., Yang, T., & Huang, G.-W. (2008). The use of grey relational analysis in solving multiple attribute decision-making problems. *Computers & Industrial Engineering*, 55, 80-93.
- Liu, S., & Lin, Y. (2010). Introduction to Grey Systems Theory. *Grey Systems*, ed. S. Liu, & Y. Lin, pp. 1-18. Heidelberg: Springer.
- Pan, T. W., Hung, S. W., & Lu, W. M. (2010). DEA performance measurement of the national innovation system in Asia and Europe. *Asia-Pacific Journal of Operational Research*, 27(03), 369-392.
- Prajogo, D. I., & Ahmed, P. K. (2006). Relationships between innovation stimulus, innovation capacity, and innovation performance. *R&d Management*, 36(5), 499-515.
- Savrul, M., & İncekara, A. (2015). The effect of R&D intensity on innovation performance: A country level evaluation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 210, 388-396.

Sohn, S. Y., Kim, D. H., & Jeon, S. Y. (2016). Re-evaluation of global innovation index based on a structural equation model. *Technology Analysis & Strategic Management*, 28(4), 492-505.

www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/ Erişim Tarihi: 20.01.2023

ULUSAL ENERJİ İNOVASYON PERFORMANSLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Yenilikçi enerji çözümleri, çevre dostu enerji kaynaklarına geçişi kolaylaştırarak enerji kullanımının neden olduğu karbondioksit salınımını düşürmekte ve iklim değişikliği ile mücadele sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Zira enerjinin yenilenebilir kaynaklar kullanılarak en verimli şekilde üretilip tüketilmesine ve üretim-tüketim süreçlerinin yakından izlenerek optimize edilmesine imkân tanıyarak enerji kullanımının iklim değişikliği üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri azaltmaktadır. Ancak halihazırdaki yenilenebilir enerji teknolojileri, toplumun ihtiyaçlarını kesintisiz bir şekilde karşılayabilme noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve yeni yakıt teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik gerçekleştirilen çalışmalara oldukça fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Küresel Enerji İnovasyon İndeksi, ele aldığı ülkelerin enerji inovasyonlarına yönelik performanslarını ölçerek enerji inovasyon sistemine yaptıkları ulusal katkıları çok yönlü bir şekilde değerlendirmeye çalışmaktadır. Böylece hem düşük karbonlu bir enerji ekonomisine geçişi desteklemeye yardımcı olmakta hem de ülkelerin enerji inovasyon politikalarının etkinliğine ilişkin faydalı bilgiler sağlamaktadır. Buna karşın indeks ülkelerin enerji inovasyon performanslarını belirleyen değişkenler bakımından benzerliklerini ortaya koymakta sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Küresel Enerji İnovasyon İndeksi kapsamında incelenen ülkelerin enerji inovasyon performansları, hiyerarşik kümeleme analizi ile ele alınarak benzer yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece hem indeksin sağladığı yararın artırılması hem de benzer performans çıktılarında sahip ülkelerin daha etkin politika ve uygulamalar geliştirebilmelerine imkân tanıyacak hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji inovasyonu, İnovasyon performansı, Enerji inovasyon performansı, Ulusal enerji inovasyonu, Hiyerarşik kümeleme analizi

A STUDY ON NATIONAL ENERGY INNOVATION PERFORMANCES

ABSTRACT

Innovative energy solutions facilitate the transition to environmentally friendly energy sources, reduce carbon dioxide emissions caused by energy use and play an important role in the fight against climate change. This is because they reduce the negative effects of energy use on climate change by allowing energy to be produced and consumed in the most efficient way using renewable resources, and by optimizing production-consumption processes through close monitoring. However, current renewable energy technologies are insufficient to meet the needs of society without interruption. Therefore, there is a great need for studies to increase the use of renewable energy sources and to develop new fuel technologies. In this context, the Global Energy Innovation Index

attempts to evaluate the national contributions to the energy innovation system in a multifaceted way by measuring the performances of the countries it covers in terms of energy innovations. Thus, it both helps support the transition to a low-carbon energy economy and provides useful information on the effectiveness of countries' energy innovation policies. On the other hand, the index is limited in revealing the similarities of the countries in terms of the variables that determine their energy innovation performance. For this reason, this study discusses the energy innovation performances of the countries examined within the scope of the Global Energy Innovation Index using hierarchical clustering analysis, in order to reveal similar aspects. Thus, it has been attempted to reveal the issues that will allow both increasing the benefit of the index and enabling countries with similar performance outputs to develop more effective policies and practices.

Key words: Energy innovation, Innovation performance, Energy innovation performance, National energy innovation, Hierarchical cluster analysis

6. GİRİŞ

Enerji, uygarlığın doğuşundan beri gelişimin ve ilerlemenin en önemli itici gücü olmuştur. İnsanların temel gereksinimlerinin karşılanması, sağlıklarının korunması ve refahlarının artırılmasına yönelik geliştirilen her teknoloji, enerji sayesinde kullanılabilmiştir. Ancak her geçen gün çeşitlenen ve artan talep nedeniyle mevcut enerji kaynakları yetersiz kalmaya başlamıştır. Bununla birlikte enerjinin üretiminde ve tüketiminde benimsenen tutumların çevreye olan etkileri fark edildikçe çevreye duyarlı ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş, zorunlu bir hale gelmiştir. Bu nedenle enerjinin daha verimli ve çevreye duyarlı bir şekilde üretilip tüketilmesine yönelik yapılacak çalışmalar, bugünün ve yarının toplumu için son derece önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır.

Fosil kaynakların kıtlığı ve küresel ısınmanın olumsuz etkileri, enerji inovasyonunu her geçen gün daha da elzem hale getirmektedir. Bu nedenle hükümetler enerji inovasyonunu plan ve programlarına dahil ederek, enerji alanında gerçekleştirilen yeniliklere mümkün mertebede destek vermekte ve kuruluşların yenilikçi enerji çözümleri geliştirmelerini özendirilmektedirler. Ayrıca finansal kuruluşlar da enerji yoğunluğunu azaltmaya ve enerji verimliliğini artırmaya yönelik girişimlerde bulunan işletmelere daha fazla fon tahsis ederek, enerji inovasyonunu teşvik etmektedirler.

Son yıllarda enerjiye olan ihtiyaçtaki artış ve fosil enerji kaynakları kullanımının neden olduğu çevresel problemler, toplumun geleceği üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle politika yapıcılar, enerji inovasyonu konusuna oldukça önem vermektedirler. Bu bağlamda çevreye duyarlı enerji yeniliklerini teşvik yoluyla dolaylı bir şekilde özendirirken çeşitli kanunlar ve düzenleyici politikalarla da kuruluşları ve vatandaşları yenilenebilir enerjiye yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Enerji inovasyonu sadece kıt kaynaklara alternatiflerin oluşturulması ve çevrenin korunması için değil aynı zamanda enerji güvenliğinin ve enerji bağımsızlığının sağlanması için de önemli bir faaliyettir. Bu durum politika yapıcıların enerji inovasyonuna olan dikkatlerini

daha da artırmaktadır (Marques ve Fuinhas, 2012, s. 109). Fakat enerji alanında istenen dönüşümün sağlanabilmesi, zaman ve maliyete neden olduğundan bu dönüşümü gerçekleştirebilmek hiç de kolay değildir.

İyi bir ekonomik durum, enerji teknolojisi inovasyonunun maddi temelidir (Zhao vd., 2022, s. 2). Güçlü bir ekonomiye sahip ülkeler, enerji inovasyonunda gelişmeyi desteklemek için daha fazla devlet fonuna ve kamu yatırımına sahip olmaktadır (Wen vd., 2021, s. 460). Bu da enerji inovasyonu için daha fazla desteği mümkün kılarak ar-ge araştırmalarını hızlandırmaktadır. Hızlanan ar-ge çalışmaları da daha çok ticari yenilik oluşturarak ekonomik kalkınmayı artırmaktadır. Ancak herhangi bir ülkenin tek başına enerji ve çevre sorunlarını ele alabilmesi zordur (Baloch vd., 2020, s. 177). Ülkelerin kolektif bir şekilde bu konu üzerine eğilmeleri gerekmektedir. Böylece hem ortak bir bakış açısıyla ekonomik etkinlikler çevreye duyarlı bir zemin üzerine inşa edilebilir hem de ticari kuruluşlar ve tüketiciler çevreye duyarlı enerji teknolojilerinin kullanımı konusunda yönlendirilebilir.

İnovasyon, üretkenliği ve rekabet gücünü artırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu için uygulayıcılar ve araştırmacılar tarafından yoğun ilgi gören bir konudur. Literatür incelendiğinde son yirmi yılda inovasyon temalı çok sayıda araştırmanın yapıldığı dikkat çekmektedir. Ancak enerji inovasyonu konusunda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle ulusal enerji inovasyonu, çok az sayıdaki çalışmada ele alınmış bir konudur. Bu nedenle bu çalışmada ulusal enerji inovasyonuna odaklanılarak literatürdeki boşluğun azaltılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Küresel Enerji İnovasyonu dikkate alınarak indeksde yer alan ülkelerin enerji inovasyon performansları, hiyerarşik kümeleme analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesine, analizde kullanılan verilere, yararlanılan yönteme ve elde edilen bulgulara aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

c. Enerji İnovasyonu

İnovasyon, kapsam sınırlılıkları keskin bir şekilde belli olmamakla birlikte yeni fikirlerin başarılı bir şekilde kullanılabilmesini ifade etmektedir (Adams vd., 2006, s. 22). Bu fikirler ürün, hizmet, süreç veya yönetsel yaklaşımlara yönelik olabilir. Dolayısıyla inovasyon tek bir tanımla açıklanamadığı gibi tek bir ölçüyle de ifade edilememektedir. Bu nedenle inovasyon genellikle odaklanılan konu çerçevesinde ele alınmaktadır. Örneğin ürün inovasyonu yeni ürünlerin geliştirilmesi veya mevcut ürünlerin tasarımında değişikliklerin yapılması ile ilgiliyken; süreç inovasyonu ürünün müşteriye ulaşana kadar ki sürecine ilişkin yenilikleri içermektedir (Avermaete vd., 2004, s. 475). İnovasyonun böylesine geniş alana yayılması, çeşitli disiplinlerde karmaşık ve çok boyutlu bir şekilde araştırılmasına neden olarak inovasyon literatürünü parçalara ayırmaktadır. Enerji inovasyonu da bu parçalardan sadece biridir.

Enerji inovasyonu, enerji arzı ve kullanımıyla ilgili ekonomik, çevresel veya politik maliyetleri azaltmanın yanı sıra enerji hizmetlerinde kaliteyi artırmaya yönelik enerji teknoloji ve süreçlerinde gerçekleştirilen çabaları kapsamaktadır. (Gallagher vd., 2006, s. 200). Bu çabalar yeni enerji teknoloji ve süreçlerinin kullanıma

sunulması olabileceği gibi mevcut enerji teknoloji ve süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik de olabilmektedir. Enerji inovasyonu hangi seçeneğe yönelik gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin çevresel sürdürülebilirliğe ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacağından toplumun gelişiminde her zaman önemli bir rol üstlenmektedir (Mihić vd., 2018, s. 458).

Enerji inovasyonu, artan enerji talebini karşılamaya ve iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmeye yönelik enerjinin üretiminden tüketimine kadarki sürecine ilişkin yenilikleri içermektedir. Enerji alanındaki yenilikler, tarih boyunca sanayileşmiş ülkelerin öncülük ettiği bir çalışma alanı olsa da günümüzde gelişmekte olan ülkelerin de üzerinde durduğu kritik konuların başında gelmektedir. (Lanjouw ve Mody, 1996, s. 550). Zira enerji inovasyonu, mevcut enerji kaynaklarının özgün ve verimli bir şekilde kullanılmasının yanı sıra temiz ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine de olanak verdiği için ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Enerji inovasyonu üç ana yönde gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, mevcut enerji kaynaklarının daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ve enerji üretimi ile tüketimi arasındaki dengenin oluşturulması şeklindedir. Biyogaz, hidroelektrik, rüzgar gibi enerji kaynaklarına yönelmesi, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının artırılmasında en etkili seçeneklerdir. Bununla birlikte düşük enerji tüketimine sahip ürünlerin geliştirilmesi mevcut enerji kaynaklarının daha etkin kullanılabilmesinde; enerji üretim ve tüketiminin izlenmesi, enerji talebinin üretime uygun olacak şekilde yeniden şekillendirilmesi de üretim ve tüketim dengesinin oluşturulmasında önemli bir faaliyet olarak görülmektedir.

d. Enerji İnovasyon Performansı

Enerji alanında gerçekleştirilen inovatif çalışmalar, çevre dostu enerji kaynaklarına geçişin anahtarı niteliğindedir. Enerjinin yenilenebilir kaynaklar kullanılarak en verimli şekilde üretilip tüketilmesini sağlamak ve enerji kullanımının neden olduğu karbondioksit salınımını düşürerek iklim değişikliği ile mücadelede kritik bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle ülkelerin enerji inovasyonlarına yönelik performanslarının ölçülmesi ve izlenmesi büyük önem arz etmektedir. Ancak enerji inovasyon göstergelerine ilişkin literatür oldukça sınırlıdır. Zira enerji inovasyonu yavaş bir yayılım sürecine sahiptir ve bu nedenle literatürü yavaş gelişmektedir (Hu vd., 2018, s. 228). Bu nedenle enerji inovasyonun ölçümü için araştırmacılar tarafından kabul görmüş genel bir yaklaşım henüz oluşmamıştır. Keza Kettner vd. (2014) bağlam, kolaylaştırıcılar, çıktılar ve sonuçlar olmak üzere dört tematik grubu enerji inovasyonu ölçümü için önerirken; Wilson vd. (2012) girdi, çıktı ve sonuçlar olmak üzere üç temel göstergelyi önermektedir. Bununla birlikte literatürde önerilen yaklaşımlar genellikle işletme odaklı yaklaşımlardır. Ulusal boyutta enerji inovasyonuna odaklanan çalışma sayısı oldukça azdır. Ulusal boyutta yapılan çalışmalar, büyük bir çoğunlukla genel inovasyon performansı üzerine odaklanmaktadır.

6. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan verilere ve yararlanılan yönteme yer verilmiştir.

a. Veri Seti

Bu çalışmada Küresel Enerji İnovasyon İndeksi verileri kullanılmıştır. Söz konusu indeks Enformasyon Teknolojisi ve İnovasyon Kurumu tarafından yayınlanmakta ve ulusal enerji inovasyon performanslarını yansıtan tek kaynak niteliğindedir (Altıntaş, 2022, s. 191). İndeks, ele aldığı 34 ülkenin enerji inovasyon performanslarını Bilgi Geliştirme ve Yayılma (BY), Girişimci Deneyim ve Pazar Oluşturma (GD), Sosyal Meşruiyet ve Uluslararası İşbirliği (SM) olmak üzere üç temel bileşen ile belirlemektedir. İndekse ilişkin en güncel veriler, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 8 Ülkelerin Enerji İnovasyon Performansları

Sıra No	Ülkeler	BY	GD	SM
1	ABD	12,4218	10,6367	4,8923
2	Almanya	12,8384	11,4024	11,5026
3	Avustralya	8,6227	11,5478	11,6510
4	Avusturya	10,4671	10,5242	11,9914
5	Belçika	13,7989	11,0718	12,0641
6	Birleşik Krallık	12,4947	11,9830	14,0349
7	Brezilya	7,5482	8,8090	3,8354
8	Çekya	10,1270	10,4576	10,4700
9	Çin	11,2991	6,9828	2,9334
10	Danimarka	14,6725	11,3101	13,4870
11	Estonya	7,8310	6,3931	7,4531
12	Finlandiya	13,7144	14,6787	11,7344
13	Fransa	11,6325	11,1416	12,5135
14	Güney Kore	13,3455	8,8020	10,1222
15	Hindistan	5,9012	5,7158	9,9885
16	Hollanda	10,6743	13,1641	13,2388
17	İrlanda	6,8516	7,1900	12,9064
18	İspanya	6,8876	8,0337	12,0871
19	İsveç	12,2907	14,0080	10,7027
20	İsviçre	10,1638	13,9822	12,9435
21	İtalya	9,6548	7,9648	11,1273
22	Japonya	14,5132	9,1358	8,0654
23	Kanada	10,8077	12,6609	11,9110
24	Litvanya	6,5409	8,7003	8,9403
25	Macaristan	6,8327	8,6312	12,7005
26	Meksika	5,3256	8,1506	8,6468
27	Norveç	12,9517	9,6164	11,4089
28	Polonya	6,3933	8,4766	7,7887
29	Portekiz	9,3715	9,4677	11,9038
30	Slovakya	7,1127	9,6332	11,8476
31	Şili	6,1918	7,7408	7,0029
32	Türkiye	5,5122	4,7447	3,4655
33	Yeni Zelanda	4,4858	7,7472	6,8963
34	Yunanistan	5,5105	9,2996	6,5270

Kaynak: Smith ve Hart, 2021, s. 17-24

b. Hiyerarşik Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, en yalın haliyle veri bakımından benzer özelliklere sahip nesnelerin gruplandırılma işlemidir. Veri setlerindeki karmaşıklığı azaltarak verilerin daha anlaşılır bir şekilde değerlendirilmesine olanak vermektedir (Everitt vd., 2011, s. 3). Normallik, doğrusallık ve eşvaryanslılık varsayımlarını çok fazla dikkate almaması nedeniyle diğer analiz yöntemlerinden ayrılmaktadır (Öz vd., 2009, s. 13)

Kümeleme analizi, hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda hiyerarşik kümeleme analizi, gözlem değerlerinin benzerliklerini göz önünde bulundurarak kümeler oluştururken hiyerarşik olmayan kümeleme analizi gözlemleri araştırmayı gerçekleştiren kişinin sahip olmuş olduğu bilgi doğrultusunda oluşturacağı kümelere dağıtan bir anlayışa sahiptir (Soğur, 2016, s. 206-208).

Hiyerarşik küme analizinin temel amacı bilgiyi hiyerarşik olarak düzenlenmiş alt kümelerin bir koleksiyonu aracılığıyla bir yakınlık ölçüsüyle tanımlamaktır. Hiyerarşik olmayan küme analizinde bir nesne çifti ya aynı küme içindedir ya da değildir. Dolayısıyla yeniden yapılandırılan yakınlık işlevi ikilidir. Hiyerarşik kümeleme analizinde ise nesnelere aşama aşama kümelere dahil edilir ya da çıkartılır. Bu nedenle hiyerarşik kümeleme analizinde yakınlık ölçüsü mevcut olan bilgilerin daha eksiksiz bir şekilde kullanılabilmesine ve karmaşık bir yapıyla analiz edilebilmesine imkân tanımaktadır (Köhn ve Hubert, 2014, s. 2).

Hiyerarşik kümeleme analizi kümeden bir eleman silme veya kümeye bir eleman ekleme yaklaşımına dayalı aşamalarla gerçekleştirilen bir kümeleme yöntemidir (Ketchen ve Shook, 1996, s. 444). Hiyerarşik kümeleme analizinde veri setinde yer alan gözlemler birbirlerine göre uzaklık veya benzerlikleri göz önünde bulundurularak aşama aşama bir araya getirilirler (Özdamar, 2004, s. 293). Bu işlemler sırasında iterasyon sayısının minimum 10 olması ve yakınsama kriterinin mümkün olduğu kadar 0'a yakın olması önemlidir (Kangallı vd., 2014: 104).

Hiyerarşik kümeleme analizi, toplamalı ve bölmeli olmak üzere iki değişik şekilde gerçekleştirilebilir. Toplamalı hiyerarşik yöntemde her birim analiz başlangıcında tek bir küme olarak kabul edilir. Ardından her adımda birbirine en yakın kümeler bir araya getirilerek yeni kümeler oluşturulur. Bölmeli kümeleme analizinde ise bu işlemlerin tam tersi uygulanır (Çelik, 2013: 181). Ağaç grafikleri (Dendrogramlar), hiyerarşik kümeleme analizinde gerçekleştirilen işlemlerin adımlarını ifade etmek amacıyla yaygın bir şekilde kullanılır.

Hiyerarşik kümeleme analizinde en yaygın kullanılan teknikler Tek Bağlantı, Tam Bağlantı, Ortalama Grup Bağlantı, Ward, Medyan ve Centroid teknikleridir (Khattree ve Naik, 2002, s. 364-367). Söz konusu teknikler, hiyerarşik olarak kümeleri oluşturacak olan nesnelerin benzerliklerinin nasıl belirleneceği ile ilgilenmektedir. Hiyerarşik kümeleme analizinde kullanılacak tekniğe veri setini oluşturan gözlemlere ilişkin özelliklerin niteliklerine ve veri setinin bütüklüğüne göre karar verilir.

7. BULGULAR

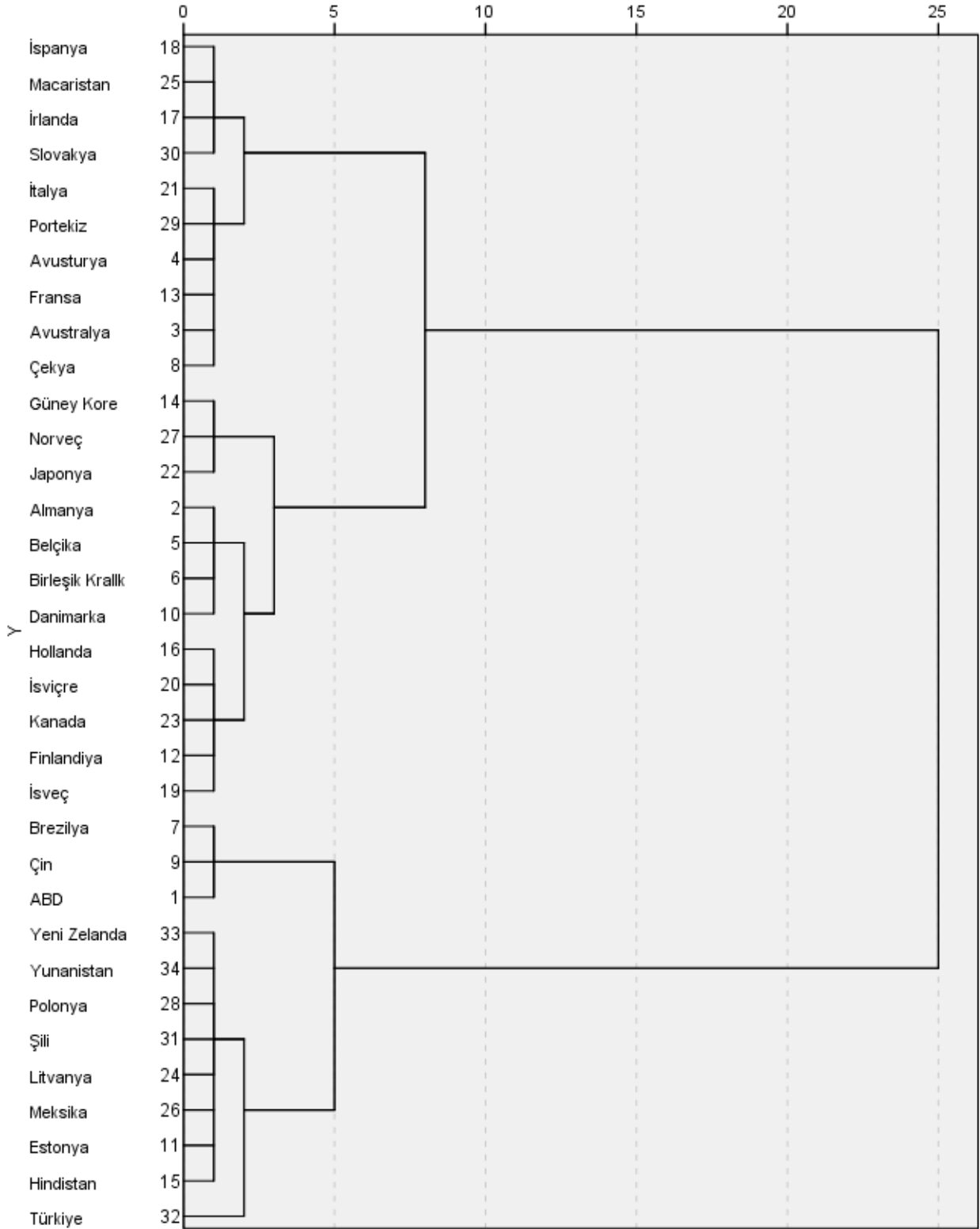
Kümeleme analizi, veri setinin özellikleri göz önünde bulundurularak kareli öklid uzaklığına dayalı Ward tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Böylece minimum varyans değerine sahip gruplar bir araya getirilerek her gruplamaya ilişkin bilgi kaybının en aza indirgenmesi hedeflenmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen Aglomerasyon Çizelgesi Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 9 Aglomerasyon Çizelgesi

Aşama	Küme Kombinasyonu		Katsayılar	Aşamalı Küme Atamaları		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	18	25	,368	0	0	7
2	16	20	,879	0	0	10
3	28	31	1,485	0	0	13
4	2	5	2,157	0	0	17
5	24	26	3,082	0	0	13
6	4	13	4,083	0	0	18
7	17	18	5,126	0	1	15
8	14	27	6,374	0	0	21
9	21	29	7,850	0	0	22
10	16	23	9,434	2	0	24
11	12	19	11,197	0	0	24
12	33	34	12,987	0	0	19
13	24	28	15,172	5	3	19
14	3	8	17,603	0	0	18
15	17	30	20,153	7	0	29
16	6	10	22,899	0	0	17
17	2	6	27,055	4	16	27
18	3	4	31,308	14	6	22
19	24	33	35,586	13	12	25
20	11	15	40,898	0	0	25
21	14	22	46,977	8	0	30
22	3	21	54,129	18	9	29
23	7	9	63,248	0	0	26
24	12	16	74,501	11	10	27
25	11	24	86,083	20	19	28
26	1	7	98,596	0	23	31
27	2	12	119,121	17	24	30
28	11	32	145,056	25	0	31
29	3	17	176,853	22	15	32
30	2	14	222,333	27	21	32
31	1	11	299,245	26	28	33
32	2	3	414,092	30	29	33
33	1	2	814,003	31	32	0

Aglomerasyon çizelgesinde gerçekleştirilen hiyerarşik kümeleme analizinin aşamaları yer almaktadır. Ülkeler sıra numaraları ile ifade edilmekte ve her adımda kümelerin nasıl şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda Aglomerasyon çizelgesinden de anlaşılacağı üzere araştırmaya konu olan ülkeler enerji inovasyon performansları bakımından iki kümede toplanmışlardır. Ülkelerin hiyerarşik kümeleme işleminine ilişkin dendrogram şeması Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 3 Dendrogram Şeması

Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere enerji inovasyon performansları bakımından birbirine en benzer ülkeler 1 birimlik mesafelerle bir araya gelmişlerdir. Analiz sonucunda oluşan iki kümeye ilişkin ülke grupları incelendiğinde bir grupta yüksek performans değerine sahip ülkelerin, diğer grupta ise ilk kümedeki ülkelere göre

düşük performans değerlerine sahip ülkelerin yer aldığı gözlenmiştir. Bu nedenle oluşan kümeler yüksek performanslı ülkeler ve düşük performanslı ülkeler olarak adlandırılmıştır.

Analiz sonucunda birbirine benzer performans değerlerine sahip en büyük ülke grubu Yeni Zelanda, Yunanistan, Polonya, Şili, Litvanya, Meksika, Estonya ve Hindistan ülkeleri olmuştur. Türkiye hiçbir ülkeye 1 birimlik mesafede bulunmamakla birlikte bu ülke grubuna bir sonraki aşamada dahil olan tek ülke konumundadır. Bununla birlikte Brezilya, Çin ve ABD bu birlikteliğe beş birimlik uzaklık ile dahil olarak düşük performans düzeyine sahip olan ülkelerin yer aldığı kümeyi tamamlamaktadır. Böylece Yeni Zelanda, Yunanistan, Polonya, Şili, Litvanya, Meksika, Estonya, Hindistan, Türkiye, Brezilya, Çin ve ABD düşük performanslı ülkeler kümesini, geriye kalan diğer ülkeler de yüksek performanslı ülkeler kümesini oluşturmuştur.

Analiz sonucunda üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise yüksek performans değerlerine sahip ülkelerin yer aldığı kümedeki benzerliklerdir. Bu bağlamda Birleşik Krallık, Belçika, Almanya ve Danimarka'nın benzerlikleri; Hollanda, İsviçre, Kanada, Finlandiya ve İsveç'in benzerlikleri; İtalya, Portekiz, Avusturya, Fransa, Avustralya ve Çekya'nın benzerlikleri; İspanya, Macaristan, İrlanda ve Slovakya'nın benzerlikleri dikkat çekici niteliktedir.

SONUÇ

Enerji inovasyonu, artan enerji talebini karşılamaya ve iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmeye yönelik çabaları kapsamaktadır. Bu bağlamda enerjinin üretilmesinden tüketilmesine kadar ki sürece ilişkin enerji teknolojilerinde gerçekleştirilecek yenilikler, enerji inovasyonunun odağını oluşturmaktadır. Söz konusu yenilikler, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırarak, mevcut enerji kaynaklarının daha verimli kullanılmasını mümkün hale getirmekte ve enerji üretimi ile tüketimi arasındaki dengeyi sağlayarak fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılmasına ve sürdürülebilir bir enerji geleceğine doğru adımların atılmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle enerji inovasyonu, kuruluşların yanı sıra ülke yöneticilerinin de üzerinde dikkatle durduğu konulardan biri olmaktadır.

Enerji inovasyonu, ulusal boyutta oldukça önemli bir konu olmasına karşın yeni çalışma alanlarından biri olması nedeniyle literatürde sınırlı sayıda çalışmanın odağındadır. Enerji inovasyonuna ilişkin performans metriklerinin karmaşıklığı ve enerji inovasyonunun ölçümünde yaşanan zorluklar, bu sınırlılığın en önemli nedeni olarak görülmektedir. Bu çalışmada literatürdeki bu sınırlılığın genişletilebilmesine katkı sağlamak amacıyla Enformasyon Teknolojisi ve İnovasyon Kurumu tarafından yayınlanan Küresel Enerji İnovasyon İndeksi verileri ile bir hiyerarşik kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu analiz, Kareli Öklid Uzaklığa Dayalı Ward Tekniği ile gerçekleştirilmiştir.

Analiz sonucunda ülkelerin iki ana kümeye ayrıştığı tespit edilmiştir. Kümeler incelendiğinde enerji inovasyonu bakımından düşük performansa sahip ülkelerin bir kümede; nispeten daha yüksek performans değerlerine sahip ülkelerin ise diğer kümede yer aldığı görülmüştür. Bu nedenle oluşan kümeler düşük performanslı ülkeler ve

yüksek performanslı ülkeler olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda Yeni Zelanda, Yunanistan, Polonya, Şili, Litvanya, Meksika, Estonya, Hindistan, Türkiye, Brezilya, Çin ve ABD düşük performanslı ülkeler kümesini diğer ülkeler ise yüksek performanslı ülkeler kümesini oluşturmuştur.

Analiz sonuçlarında elde edilen diğer önemli bulgular da ülkelerin benzerlik durumları olmuştur. Bu benzerlikler, ülkelerin enerji inovasyonuna ilişkin benimsemiş oldukları yaklaşımları diğer ülkelerle kıyaslayabilmeleri, eksik yönlerini giderebilmeleri ve yaklaşımlarını geliştirebilmeleri adına önemli ipuçları sunmaktadır. Zira ülkeler, kendilerine benzer performans değerlerine sahip ülkeleri yakından inceleyebilir, onlardan pozitif yönde ayrışabilmek adına neler yapılması gerektiğine yönelik stratejiler geliştirebilirler. Böylece fosil enerji kaynaklarına olan bağımlılıklarını azaltmaya ve iklim değişikliğine yönelik alacakları aksiyonlara yönelik enerji alanında uygulayabilecekleri politikaları daha etkin hale getirebilirler. Keza verimliliğin artırılması, çevreye duyarlı enerji kaynaklarının kullanımı ve yenilenebilir enerji teknolojilerinin geliştirilmesinde benimsenecek yaklaşımlar, ülkelerin diğer ülkelerle olan rekabeti için de önemli bir itici güce dönüşebilir.

Bu çalışmada Enformasyon Teknolojisi ve İnovasyon Kurumu tarafından yayınlanan ve dünyanın 34 önemli ülkesini ele alan Küresel Enerji İnovasyon İndeksi verileri kullanılmıştır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar, kullanılan analiz yönteminin sınırlılıklarının yanı sıra indeksin sınırlılıklarına da sahiptir. İleride gerçekleştirilecek araştırmalarda enerji inovasyon performans metriklerinin geliştirilmesi, yeni ölçüm yöntemlerinin önerilmesi, dünya ülkelerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması gibi yaklaşımlarla literatürdeki sınırlılıklar azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, R., Bessant, J., & Phelps, R. (2006). Innovation management measurement: A review. *International Journal of Management Reviews*, 8(1), 21-47.
- Avermaete, T., Viaene, J., Morgan, E. J., Pitts, E., Crawford, N., & Mahon, D. (2004). Determinants of product and process innovation in small food manufacturing firms. *Trends in Food Science & Technology*, 15(10), 474-483.
- Baloch, MA, Ozturk, I, Bekun, FV, Khan, D. (2021) Modeling the dynamic linkage between financial development, energy innovation, and environmental quality: Does globalization matter? *Business Strategy and the Environment* 2021 (30), 176–184.
- Duque-Grisales, E., Aguilera-Caracuel, J., Guerrero-Villegas, J., & García-Sánchez, E. (2020). Does green innovation affect the financial performance of Multilatinas? The moderating role of ISO 14001 and R&D investment. *Business Strategy and the Environment*, 29(8), 3286-3302.
- Everitt, B. S., Landau, S., Leese, M. ve Stahl, D. (2011). Cluster analysis (Wiley series probability and statistics). United Kingdom: John Wiley and Sons Publication
- Gallagher, K. S., Holdren, J. P., & Sagar, A. D. (2006). Energy-technology innovation. *Annual Review of Environment Resources*, 31, 193-237.
- Hu, R., Skea, J., & Hannon, M. J. (2018). Measuring the energy innovation process: An indicator framework and a case study of wind energy in China. *Technological Forecasting and Social Change*, 127, 227-244.
- Ketchen, D. Jr. & Shook, C. L. (1996). The Application of Cluster Analysis in Strategic Management Research: An Analysis and Critique, *Strategic Management Journal*, 17(6), 441-458.
- Kettner, C., Köppl, A., Steffl, T., & Warmuth, H. (2013). Pilot energy innovation scoreboard. WIFO Studies.
- Khattree, R., & Naik, D. N. (2000). Multivariate data reduction and discrimination. SAS Institute, Cary, North Carolina.

- Köhn, H. F., & Hubert, L. J. (2014). Hierarchical cluster analysis. *Wiley StatsRef: statistics reference online*, 1-13.
- Lanjouw, J. O., & Mody, A. (1996). Innovation and the international diffusion of environmentally responsive technology. *Research policy*, 25(4), 549-571.
- Mihić, M. M., Dodevska, Z. A., Todorović, M. L., Obradović, V. L., & Petrović, D. Č. (2018). Reducing risks in energy innovation projects: Complexity theory perspective. *Sustainability*, 10(9), 2968.
- Öz, B., Taban, S., Kar, M., Taban, S., & Muhsin, K. A. R. (2009). Kümeleme analizi ile Türkiye ve AB ülkelerinin beşeri sermaye göstergeleri açısından karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-29.
- Özdamar, K. (2004). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2, Eskişehir, Kaan Kitabevi.
- Smith, C., & Hart, D. M. (2021). The 2021 Global Energy Innovation Index: National Contributions to the Global Clean Energy Innovation System. Information Technology and Innovation Foundation.
- Soğur, C. (2016). Sağlık göstergelerine göre ekonomik kalkınma ve iş birliği örgütü ülkelerinin kümeleme analizi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(1), 197-224.
- Wen, J., Zhao, X., Wang, Q. J., & Chang, C. P. (2021). The impact of international sanctions on energy security. *Energy & Environment*, 32(3), 458-480.
- Wilson, C., Grubler, A., Gallagher, K. S., & Nemet, G. F. (2012). Marginalization of end-use technologies in energy innovation for climate protection. *Nature Climate Change*, 2(11), 780-788.

A REVIEW OF THE TECHNOLOGY-DRIVEN CUSTOMER JOURNEYS FROM CONSUMERS' PERSPECTIVES AND SUGGESTIONS FOR FUTURE RESEARCH

Asst. Prof. Dr. Hüseyin Erbil ÖZYÖRÜK
University of Turkish Aeronautical Association
ORCID: 0000-0003-2359-1854

ABSTRACT

The term "customer journey" is widely used to describe a procedure or series of steps that a customer must follow to access or use a service provided by a business. In other words, the customer journey symbolizes the customers' experience throughout the buying process. Utilizing customer journeys as the driver of business operations are novel, in contrast to traditional approaches. Digital technology has been demonstrated to have an increasing impact on consumer behaviors by influencing how consumers perceive and share their experiences. Recently, the Covid-19 pandemic has also significantly boosted this process. Thus, the way consumers engage and experience services throughout their journey has been drastically changed by the advent of new technology, networks, and gadgets. Technological advances have altered how businesses and their services are designed and how customers experience services by removing time and space constraints between customers and services. This study examines and discusses the latest developments in digital technologies embedded in the customer journey from the consumers' point of view. In this context, the recent studies that investigated the effects of innovative touch points and technology-driven processes on the customer journey design from the consumer's point of view were scanned. Then, these studies were analyzed using the content analysis method. In this way, it was desired to identify the literature gaps and shed light on future research. Thus, consumers' perceptions of technology-driven customer journey design can be revealed, and areas of research that can contribute to the knowledge may be identified.

Keywords: Customer journey, technology-driven, review, future research

TEKNOLOJİ ODAKLI MÜŞTERİ YOLCULUKLARININ TÜKETİCİ AÇISINDAN İNCELENMESİ VE GELECEK ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

ÖZET

"Müşteri yolculuğu" terimi, bir müşterinin bir işletme tarafından sağlanan bir hizmete erişmek veya bu hizmeti kullanmak için izlemesi gereken bir prosedür veya bir dizi adımı tanımlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, müşteri yolculuğu, müşterilerin tüm satın alma sürecindeki deneyimlerini simgelemektedir. Ticari operasyonların itici gücü olarak müşteri yolculuklarından yararlanmak, geleneksel yaklaşımların aksine yenidir. Dijital teknoloji, tüketicilerin deneyimlerini nasıl algıladıklarını ve paylaştıklarını etkileyerek, tüketici davranışları üzerinde artan bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Son dönemde yaşanan Covid-19 pandemisi de bu süreci önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bu nedenle, tüketicilerin yolculukları boyunca hizmetlerle etkileşim

kurma ve deneyimleme biçimleri, yeni teknolojinin, ağların ve aygıtların ortaya çıkmasıyla büyük ölçüde değişmiştir. Teknolojik gelişmeler, müşteriler ve hizmetler arasındaki zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırarak işletmelerin ve hizmetlerinin nasıl tasarlandığını ve müşterilerin hizmetleri nasıl deneyimlediğini değiştirmiştir. Bu çalışma, müşteri yolculuğuna gömülü dijital teknolojilerdeki son gelişmeleri tüketicilerin bakış açısından incelemeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yenilikçi temas noktaları ve teknoloji odaklı süreçlerin müşteri yolculuğu tasarımı üzerindeki etkilerini tüketicinin bakış açısıyla araştıran güncel çalışmalar taranmıştır. Daha sonra bu çalışmalar içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu şekilde literatürdeki eksikliklerin tespit edilmesi ve ileride yapılacak araştırmalara ışık tutulması arzu edilmektedir. Bu sayede tüketicilerin teknoloji odaklı müşteri yolculuğu tasarımına yönelik algıları ortaya çıkarılabilir ve bilgiye katkı sağlayabilecek araştırma alanları belirlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri yolculuğu, teknoloji odaklı, inceleme, gelecek araştırmalar

INTRODUCTION

The phrase "customer journey" is frequently used to describe a process or sequence of actions a customer must go through to access or utilize a company's service (Følstad & Kvale, 2018). Being a multifaceted term that concentrates on the consumer's responses to products over the whole buying phase, the customer journey is the total of all the experiences a customer has when interacting with a company (Kaartemo & Nyström, 2021; Lemon & Verhoef, 2016; Verhoef et al., 2009). In other words, the customer journey symbolizes the customers' experience throughout the buying process. A consumer goes through several steps to gain various experiences during this process (Rana et al., 2021). Thus, the customer journey refers to the consumer's interaction with a company at all stages (pre-purchase, purchase, and post-purchase), using a variety of channels (Lemon & Verhoef, 2016). Recently, customer journeys have been enhanced using digital technology by many companies. However, consumers' interaction with and the response of consumers to those technology-driven ingredients is still a question to be answered.

CONCEPTUAL FRAMEWORK AND AIM OF THE STUDY

Utilizing customer journeys as the driver of business operations is novel, in contrast to traditional approaches, which stress the corporate perspective and overlook the customer's perspective (Bolton et al., 2014). Meanwhile, the consumer journey as a process gets more complicated day by day (Russell-Bennett et al., 2017; Varnali, 2018). The purchase intent of the consumer, the length of the customer journey, and the many touchpoints that were utilized during the search are all things that marketers need to know (Bigné et al., 2016). To comprehend and meet each client's demands, marketing professionals must consider various criteria, such as consumer demographics and psychographic traits (Lemon & Verhoef, 2016).

Digital technology has been demonstrated to have an increasing impact on consumer behaviors by influencing how consumers perceive and share their experiences (Tueanrat et al., 2021). Recently, the Covid-19 pandemic

has also significantly boosted this process. To combat the coronavirus pandemic, experts created several technological advancements and applications, and how technologies are created, developed, and utilized by people has been affected by the pandemic (He et al., 2021). For instance, the findings demonstrated that COVID-19 boosted hotel guests' acceptance of robots, and as a contactless service, customers appreciated robots' utility higher (Zhong et al., 2022). As a result, the effect of technology on consumers is still overgrowing.

The way consumers engage and experience services throughout their journey has been drastically changed by the advent of new technology, networks, and gadgets (Flavián et al., 2019). Technological advances have radically altered how businesses and their services are designed, and customers experience services without time and space constraints (Rust & Kannan, 2016; Wang et al., 2022). This study examines and discusses the latest developments in digital technologies embedded in the customer journey from the consumers' point of view. In this context, the recent studies that investigated the effects of innovative touch points and technology-driven processes on the customer journey design from the consumer's point of view were scanned. Then, these studies were analyzed using the content analysis method. In this way, it was desired to identify the literature gaps and shed light on future research. Thus, consumers' perceptions of technology-driven customer journey design can be revealed, and areas of research that can contribute to the knowledge may be identified.

METHODOLOGY

In the first stage of the study, academic databases were scanned to find out research investigating the customer journey and technology interaction. During the scanning process, filtering was done using keywords such as “customer journey”, “technology”, “artificial intelligence”, “virtual reality”, augmented reality," and “innovative touchpoint”. Apart from these keywords, time restrictions were also applied to the scan. To examine the recent studies, the ones carried out during the past five years, that is, research conducted since 2018, were scanned. The reason for this time limit is to reach studies that reveal how the rapidly increasing use of technology in this period, including the Covid-19 epidemic era, affects customer journeys from the perspective of consumers.

In the second stage, the studies were scanned, and those who examined an unrelated subject and literature review studies were eliminated. Additionally, business-to-business consumer studies were excluded due to the different nature of industrial markets from consumer markets. As a result, a handful of studies explored consumers' responses to technology-driven aspects of the customer journey. In the last stage, the remaining studies were examined in depth using content analysis and discussed to reveal the gaps in the literature.

TECHNOLOGY-DRIVEN CUSTOMER JOURNEYS FROM CONSUMERS' PERSPECTIVE

Several studies reviewed investigated consumers' responses to the technology-driven innovative touchpoints used in service design. For instance, based on the fact that consumers are not alone in their consumption journey in many cases, Hamilton et al. (2021) coined the term social consumer journey by combining the terms social impact and customer journey. They considered how decision-making individuals were increasingly considering

consumer journeys that involved artificial intelligence (AI) agents that may stand in for social others. Authors claimed that technology has enhanced the number of perspectives relevant to a customer's journey and has even started to offer a decision-support system where the consumer and an AI agent jointly conclude. Businesses' use of artificial intelligence technology must be carefully considered, with particular attention to the social ramifications. Moreover, Hoyer et al. (2020) provided a novel typology of new technologies driven by AI. By examining the effects and consequences of these technologies on each significant stage of the purchasing process, the authors proposed a novel approach for addressing these emerging AI technologies throughout the consumer experience to provide value.

Virtual reality is also essential for creating innovative touchpoints in service design. For instance, Farah et al. (2019) examined how retailers' in-store traffic has changed due to brands and customers adopting head-mounted devices at an increasingly rapid rate. It also examined how virtual reality may enhance the customer experience across the customer journey. Virtual reality is seen by both sets of respondents as a promising technology that may improve their experience, according to a qualitative study methodology involving experts and consumers. According to experts, virtual reality should have appealing, pertinent, and valuable material for the target audience. With embodied virtual reality devices, prospective visitors may experience hotels before booking them, and Flavián et al. (2021) tried better to understand the emotional mechanisms at play during these interactions. According to the research, perceptions of technological embodiment improved with increasing levels of human bodily touch and integration with technological devices. In particular, virtual reality devices created perceptions of embodiment that were greater than those from cellphones and PCs, and compared to stationary gadgets, cellphones provided stronger sensations of embodiment. According to the investigation, users' pre-experiences were significantly and favorably impacted by the degree of technological embodiment. Virtual reality gadgets elicited more pleasant feelings than less embodied ones. The study tracked the individual emotional responses of prospective visitors during pre-experiences of digital hotels by using various embodied gadgets. It was discovered that positive feelings grew more assertive as technological embodiment grew. The results also demonstrated that technology embodiment positively affects psychological and behavioral involvement in a hotel-based digital pre-experience. Finally, research revealed that the experience's emotional responses partially mediate the device's (technological embodiment's) impact on psychological involvement.

Barwitz and Maas (2018) made three significant advances by examining the hidden motivations behind customers' interaction choices. First, even though omnichannel customer journeys are uniquely individualized, they are still influenced by impacts that are universal to every contact, sequencing impacts, and customer journey designs. On the other hand, examining customers' fundamental motivations for interaction decisions offers unique explanations for these impacts. Third, four categories of value-in-use consumers look for in their connections were discovered to be the primary driving forces behind them. These categories are proposed to

segment customers more successfully than most approaches that depend on visible interaction behavior. A study related to the interaction choice of customers by Wilson-Nash et al. (2020) explored consumer reactions to computerized contact management strategies on social media platforms. According to the results, some young individuals prefer social bots over the phone and e-mail as valuable customer support representatives. The social bot mechanism's swift response garners feedback from younger customers, who generally acknowledge that the bot can only handle straightforward requests. When there are many inquiries, human-to-human customer contact management is preferred.

Shen et al. (2020) examined how innovative technologies affect the consumer journey with a focus on tourist attractions. The primary study question was how innovative technologies impact visitors' experiences. Based on the theoretical underpinnings of the customer journey process model, the study used a consumer behavior viewpoint with a particular focus on the visit cycle (prospective, active, and reflective phases). First, a framework for the study that included three hypotheses was developed. This model was then quantitatively researched, experimentally tested, and verified. This research provided information on customer behavior that will help make tourist attractions "smarter". The study's results showed that intelligent technologies impact the customer journey in three stages, with the prospective and active phases seeing the most substantial impact without ignoring the reflective phase. This paper added to the body of knowledge by offering fresh perceptions on the impact of intelligent technologies, which have theoretical and commercial ramifications for tourist attractions (Shen et al., 2020). Herhausen et al. (2019) divided the market into distinct segments based on how customers interacted with various touchpoints throughout the customer journey, investigated the correlation between several covariates and segment membership, considered the rise of mobile devices as potential "game changers" of current segments, and investigated how relationships between product satisfaction, journey satisfaction, customer inspiration, and customer loyalty varied across segments. Store-focused consumers, pragmatic online consumers, extensive online consumers, multiple touchpoint consumers, and online-to-offline consumers were five time-consistent segments distinguished by their different use of touchpoints and mobile devices, segment-specific covariates, and search and purchase behaviors.

Another group of studies investigated the effects of technology-driven customer journey designs on consumers and the individual or cultural factors that shape the consequences. The use of digital technology by marketers and brands to influence customer journeys is on the rise. However, innovative service design and technology integration can also hide a type of vulnerability called "latent vulnerability" while empowering customers using technology-mediated journeys. The term "latent vulnerability" describes how the vulnerability exists even when customers feel empowered (Del Bucchia et al., 2021). According to the authors, service connections powered by technology are only accepted by customers when people regard them as pertinent to their requirements and customized for them. In contrast, irrelevant touchpoints may be interpreted as an intrusion into their lives.

Moreover, brand messaging that intrudes on people's privacy can lead to pressure and abuse that may eventually outweigh consumer perception of control and empowerment (Del Bucchia et al., 2021). In the study by Vakulenko et al. (2019), focus groups and a usability test included cutting-edge delivery service technology. A simple map of the e-customer journey is shown together with insights into how service innovation influences e-customer behavior. According to the study, customers have higher expectations and are more concerned about new service touchpoints and changes. The findings also cover how online customers perceived the new service and the associated experiences, attributing the service's success in retaining customers to subsequent electronic consumer journeys with a particular provider. Customers naturally focus on the shifting environment and are skeptical of innovation when faced with impending changes in the customer journey. Anxiety, worry, and exhilaration are all common reactions to the launch of the service innovation. de Bellis and Johar (2020) approached the issue from another perspective. The authors distinguished autonomous shopping systems from comparable technologies in addition to defining them. The authors claimed that depending on input data, autonomous shopping systems can decide which, how many, and when to purchase a variety of things for customers. Then, they noted the principal obstacles to deploying autonomous shopping systems into customer journeys. Control and autonomy, meaningful experiences, uniqueness and identity, and social connectedness were the four categories of psychological obstacles that the authors revealed. Furthermore, it was shown that cultural elements that influence consumer acceptance of autonomous technology include individualism, social connection, and value-based rationales for control. Finally, they made specific suggestions for businesses to assist them in overcoming these adoption barriers. Similarly, Nam and Kannan (2020) investigated the effect of cultural factors of uncertainty avoidance, collectivism/individualism, and power distance on technology-supported service contact points in customer journeys. According to the authors, uncertainty avoidance negatively influences customers' adoption of technology-driven service touchpoints. Additionally, collectivism boosts virtual and augmented reality effectiveness in improving customer experiences. Last, privacy mitigation is more important in individualist, less uncertainty-tolerant, and high-power-distanced cultures. Paluch and Tuzovic (2019) examined how consumers saw and reacted to convinced self-tracking (PST), a technique in which companies actively urge customers to track, gather, and share their biometric information via wearable technology in exchange for individualized incentives and rewards. Four different responses to implementing or using PST are based on how consumers view its utility in usage, privacy, security issues, and perceived fairness and justice (embracing, considering, debating, and avoiding). The authors specifically identified two personal factors—*intrinsic motivation* and *extrinsic incentive*—as well as four firm-related factors—*wearable device design*, *assurance*, *transparency*, and *controllability*—that affect customer perceptions of PST. To ascertain if augmented reality improves or worsens the consumer experience, Romano et al. (2021) conducted an exploratory investigation. Seven key topics relevant to the customer journey were found through semi-structured interviews.

According to research, customers' product consideration sets can be widened by augmented reality before purchasing, but their options can be limited. Furthermore, the authors uncovered proof that augmented reality can lower brand value, allowing developing companies a chance to engage with customers. According to research, augmented reality can facilitate product selection at the point of sale and increase hedonic value by being fun. Additionally, research in the post-purchase stage indicates that augmented reality might enhance cognitive dissonance while influencing customer choice confidence (Romano et al., 2021).

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS FOR FUTURE RESEARCH

Considering the literature on customer journeys and technology interaction, an essential phenomenon regarding the research conducted in the last five years stands out. That is, many of the studies are concerned with the use of technology in the design of services and touchpoints. In other words, most studies address the impact or contribution of technology, such as virtual reality, augmented reality, and virtual assistants, to the consumer journey from the perspective of companies or service providers, mainly in technical aspects. Schau and Akaka (2021) also claimed that majority of the studies focus on market activities, purchases, and customer journey mapping from the firm's perspective. However, the critical factor in determining the success of these technology-driven enhancements on the customer journey relies mainly on the degree to which they are accepted and internalized by the customers. In this context, consumers' reactions to adding technology-supported touch points to service design that directly affect the customer journey and intensify the use of technology in the service process have mainly been ignored. Thus, future studies that reveal the reactions of different consumer groups to technology-driven customer journey designs and the factors that affect their acceptance and internalization by consumers can provide essential insights and increase the success and contribution of technological developments to the customer journey. In addition, the response and adaptation of individuals to technological developments can be affected by many individual and cultural factors, and understanding these effects can accelerate the use of technology to improve the customer journey. In this way, companies may embed the technology into the customer journey to create value in the eyes of consumers.

REFERENCES

- Barwitz, N., & Maas, P. (2018). Understanding the Omnichannel Customer Journey: Determinants of Interaction Choice. *Journal of Interactive Marketing*, 43(1), 116–133. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2018.02.001>
- Bigné, E., Llinares, C., & Torrecilla, C. (2016). Elapsed time on first buying triggers brand choices within a category: A virtual reality-based study. *Journal of Business Research*, 69(4), 1423–1427. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.10.119>
- Bolton, R., Gustafsson, A., McColl-Kennedy, J., J. Sirianni, N., & K. Tse, D. (2014). Small details that make big differences: A radical approach to consumption experience as a firm's differentiating strategy. *Journal of Service Management*, 25(2), 253–274. <https://doi.org/10.1108/JOSM-01-2014-0034>
- de Bellis, E., & Johar, V. G. (2020). Autonomous Shopping Systems: Identifying and Overcoming Barriers to Consumer Adoption. *Journal of Retailing*, 96(1), 74–87. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2019.12.004>
- Del Bucchia, C., Miltgen, C. L., Russell, C. A., & Burlat, C. (2021). Empowerment as latent vulnerability in technology-mediated consumption journeys. *Journal of Business Research*, 124, 629–651. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.03.014>

- Farah, M. F., Ramadan, Z. B., & Harb, D. H. (2019). The examination of virtual reality at the intersection of consumer experience, shopping journey and physical retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48, 136–143. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.02.016>
- Flavián, C., Ibáñez-Sánchez, S., & Orús, C. (2019). The impact of virtual, augmented and mixed reality technologies on the customer experience. *Journal of Business Research*, 100, 547–560. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.10.050>
- Flavián, C., Ibáñez-Sánchez, S., & Orús, C. (2021). Impacts of technological embodiment through virtual reality on potential guests' emotions and engagement. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 30(1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/19368623.2020.1770146>
- Følstad, A., & Kvale, K. (2018). Customer journeys: A systematic literature review. *Journal of Service Theory and Practice*, 28(2), 196–227. <https://doi.org/10.1108/JSTP-11-2014-0261>
- Hamilton, R., Ferraro, R., Haws, K. L., & Mukhopadhyay, A. (2021). Traveling with Companions: The Social Customer Journey. *Journal of Marketing*, 85(1), 68–92. <https://doi.org/10.1177/0022242920908227>
- He, W., Zhang, Z. (Justin), & Li, W. (2021). Information technology solutions, challenges, and suggestions for tackling the COVID-19 pandemic. *International Journal of Information Management*, 57, 102287. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102287>
- Herhausen, D., Kleinlercher, K., Verhoef, P. C., Emrich, O., & Rudolph, T. (2019). Loyalty Formation for Different Customer Journey Segments. *Journal of Retailing*, 95(3), 9–29. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2019.05.001>
- Hoyer, W. D., Kroschke, M., Schmitt, B., Kraume, K., & Shankar, V. (2020). Transforming the Customer Experience through New Technologies. *Journal of Interactive Marketing*, 51(1), 57–71. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2020.04.001>
- Kaartemo, V., & Nyström, A.-G. (2021). Emerging technology as a platform for market shaping and innovation. *Journal of Business Research*, 124, 458–468. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.062>
- Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2016). Understanding Customer Experience Throughout the Customer Journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69–96. <https://doi.org/10.1509/jm.15.0420>
- Nam, H., & Kannan, P. K. (2020). Digital Environment in Global Markets: Cross-Cultural Implications for Evolving Customer Journeys. *Journal of International Marketing*, 28(1), 28–47. <https://doi.org/10.1177/1069031X19898767>
- Paluch, S., & Tuzovic, S. (2019). Persuaded self-tracking with wearable technology: Carrot or stick? *Journal of Services Marketing*, 33(4), 436–448. <https://doi.org/10.1108/JSM-03-2018-0091>
- Rana, J., Gaur, L., Singh, G., Awan, U., & Rasheed, M. I. (2021). Reinforcing customer journey through artificial intelligence: A review and research agenda. *International Journal of Emerging Markets*, 17(7), 1738–1758. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-08-2021-1214>
- Romano, B., Sands, S., & Pallant, J. I. (2021). Augmented reality and the customer journey: An exploratory study. *Australasian Marketing Journal*, 29(4), 354–363. <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2020.06.010>
- Russell-Bennett, R., Glavas, C., Previte, J., Härtel, C. E. J., & Smith, G. (2017). Designing a medicalized wellness service: Balancing hospitality and hospital features. *The Service Industries Journal*, 37(9–10), 657–680. <https://doi.org/10.1080/02642069.2017.1354988>
- Rust, R. T., & Kannan, P. K. (2016). *E-Service: New Directions in Theory and Practice* (1st edition). Routledge.
- Schau, H. J., & Akaka, M. A. (2021). From customer journeys to consumption journeys: A consumer culture approach to investigating value creation in practice-embedded consumption. *AMS Review*, 11(1), 9–22. <https://doi.org/10.1007/s13162-020-00177-6>
- Shen, S., Sotiriadis, M., & Zhang, Y. (2020). The Influence of Smart Technologies on Customer Journey in Tourist Attractions within the Smart Tourism Management Framework. *Sustainability*, 12(10), Article 10. <https://doi.org/10.3390/su12104157>
- Tueanrat, Y., Papagiannidis, S., & Alamanos, E. (2021). Going on a journey: A review of the customer journey literature. *Journal of Business Research*, 125, 336–353. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.028>
- Vakulenko, Y., Shams, P., Hellström, D., & Hjort, K. (2019). Service innovation in e-commerce last mile delivery: Mapping the e-customer journey. *Journal of Business Research*, 101, 461–468. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.01.016>
- Varnali, K. (2018). Understanding customer journey from the lenses of complexity theory. *The Service Industries Journal*, 39(11–12), 820–835. <https://doi.org/10.1080/02642069.2018.1445725>
- Verhoef, P. C., Lemon, K. N., Parasuraman, A., Roggeveen, A., Tsiros, M., & Schlesinger, L. A. (2009). Customer Experience Creation: Determinants, Dynamics and Management Strategies. *Journal of Retailing*, 85(1), 31–41. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2008.11.001>

- Wang, Z., Li, M., Lu, J., & Cheng, X. (2022). Business Innovation based on artificial intelligence and Blockchain technology. *Information Processing & Management*, 59(1), 102759. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2021.102759>
- Wilson-Nash, C., Goode, A., & Currie, A. (2020). Introducing the socialbot: A novel touchpoint along the young adult customer journey. *European Journal of Marketing*, 54(10), 2621–2643. <https://doi.org/10.1108/EJM-07-2019-0555>
- Zhong, L., Coca-Stefaniak, J. A., Morrison, A. M., Yang, L., & Deng, B. (2022). Technology acceptance before and after COVID-19: No-touch service from hotel robots. *Tourism Review*, 77(4), 1062–1080. <https://doi.org/10.1108/TR-06-2021-0276>

TAŞIN EKONOMİYE KAZANDIRILMASI: TOKAT'TA SÜS TAŞI İŞLEMECİLİĞİ

Araş. Gör. Dr. Celal ŞENOL

Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü

ORCID: 0000-0003-0857-866X

ÖZET

Renk, parlaklık ve desenleriyle yüzyıllardır insanların dikkatini çeken değerli ve yarı değerli taşlar, günümüzde “Süs Taşları” olarak ekonomiye kazandırılmaktadır. Farklı dönemlerde değişik anlamlar yüklenen bu taşlar yönünden Türkiye, önemli bir potansiyele sahiptir. Aynı zamanda pazarlara olan yakınlığı sayesinde önemli bir konumda bulunmakta ancak pazarlama ve işletmeciliğin yetersizliğinden dolayı süs taşı pazarında hak ettiği yerde değildir. Tokat, son yıllarda süs taşı işlemeciliğinde önemli bir yol kat ederek bu sektörü ekonomiye kazandırmaya başlamıştır. İl sınırları içinde Akik, Collawood (ağaç opal), Jasper, Obsidyen, Kalsedon, Agat, Krizopras, Dolomit, Kkalsit, Opal, Selenit, Ametist gibi çok farklı taşlar çıkarılmaktadır. Tokat'ta taş işlemeciliği yapan toplam yedi işletme bulunmaktadır. Bunun dördü özel, üçü kamuya aittir. Kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde açılan ilk atölye 2015 yılında Zile'de Halk Eğitim Merkezinde hizmete başlamıştır. Bu işletme ildeki ilk atölye olmuştur. Ardından 2019 yılında Tokat Merkez'de Halk Eğitim Merkezinde açılan atölye ildeki ikinci işletme olmuştur. Kamuya ait diğer atölye ise 2022 yılında Artova'da faaliyete başlamıştır. Günümüzde Tokat atölyesi olgunlaşma Enstitüsü'ne devredilirken, Zile atölyesi Halk Eğitim Merkezi ve Artova atölyesi ise Belediye bünyesinde faaliyetine devam etmektedir.

İlde çıkarılan taşlar Halk Eğitim Merkezi'nde işlenerek ticari forma dönüştürülmektedir. Kısa bir zamanda çok yol kat edilerek ilk mezunlarını vererek özel ticari işletmelerin kurulmasını sağlamıştır. Bu şekilde ikisi Tokat Merkez'de ikisi ise Turhal'da olmak üzere toplam dört özel teşebbüs işletmesi bulunmaktadır. İşlenen taşların ticarileştirilmesi konusunda önemli bir yol kat edilmiştir. Olgunlaşma Enstitüsü bünyesindeki işletmede satış yoktur. Ancak Artova'daki atölyede işlenen taşlar uluslararası bir firma tarafından satın alınarak İzmir'den ihraç edilmektedir. Zile atölyesi ile özel işletmelerin ise ilk günden itibaren yurtiçi ve yurtdışı faaliyetleri devam etmektedir. Kaynak açısından zengin olan Tokat'ta etkin pazarlama yöntemleri, tanıtım, markalaşma ve sertifika hizmetlerinin yapılması sektörün hızlı bir şekilde büyümesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süs Taşları, Tokat, Ekonomi, Pazarlama

BRINGING STONE TO THE ECONOMY: ORNAMENTAL STONE PROCESSING IN TOKAT

ABSTRACT

Precious and semi-precious stones, which have attracted the attention of people for centuries with their color, brightness and patterns, are brought into the economy today as “Ornamental Stones”. Turkey has an important potential in terms of these stones, which have been given different meanings in different periods. Sunday Sunday is also in an important position thanks to its proximity to the markets, but due to the lack of marketing and management, it is not in the right place in the ornamental stone market. Tokat has started to bring this sector into

the economy by making an important progress in ornamental stone processing in recent years. Many different stones such as Agate, Collawood (tree opal), Jasper, Obsidian, Chalcedony, Agate, Chrysoprase, Dolomite, Calcite, Opal, Selenite, Amethyst are mined within the provincial borders. There are a total of seven enterprises engaged in stone processing in Tokat. Of these, four are private, three are publicly owned. The first workshop opened within the structure of public institutions and organizations started to serve at the Public Education Center in Zile in 2015. This enterprise was the first workshop in the province. Then, the workshop opened at the Public Education Center in Tokat Center in 2019 and became the second enterprise in the province. The other public workshop started its activities in Artova in 2022. Today, while the Tokat workshop has been transferred to the maturation Institute, the Zile workshop is the Public Education Center and the Artova workshop continues its activities within the Municipality.

The stones extracted in the province are processed at the Public Education Center and converted into commercial form. He has come a long way in a short time and provided the establishment of private commercial enterprises by giving his first graduates. In this way, there are a total of four private enterprise enterprises, two of which are in Tokat Center and two in Turhal. An important path has been taken in the commercialization of processed stones. There are no sales at the enterprise within the Maturation Institute. However, the stones processed in the workshop in Artova are purchased by an international company and exported from Izmir. On the other hand, domestic and international activities of private enterprises with the Zile workshop have been continuing since the first day. Effective marketing methods, promotion, branding and certification services in Tokat, which is rich in resources, will ensure the rapid growth of the sector.

Key words: Ornamental Stones, Tokat, Economy, Marketing

KAVRAMSAL PERSPEKTİFTEN BUMERANG ÇALIŞANLAR**Yasin Oğuz ÖZMENEKŞE**

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Yönetimi Ana Bilim Dalı,

Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID: 0000-0002-4386-9262**Doç. Dr. Sevcan YILDIZ**

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,

ORCID: 0000-0003-2066-1941**ÖZET**

Çalıştığı ortama hâkim, iş süreçlerinde ihtiyaç duyulan bilgi ve beceriye sahip çalışanlar işletmelerin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. İşletmeler çalışanları belirli bir düzeye getirmek, beceri kazandırmak, iş ortamına adapte etmek üzere çeşitli yatırımlar yapmaktadırlar. Görev tanımının gerektirdiği bilgi ve beceriye hâkim çalışan grubuna sahip olmak üzere işletmeler; eğitim, istihdam ve oryantasyon anlamında çeşitli stratejiler ve uygulamalar geliştirmektedirler. Ancak çeşitli nedenlerle çalışanlar, işlerinden ayrılmakta ve onların yetiştirilmesinde harcanan kaynaklar boşa gitmektedir. Söz konusu kaynakların boşa gitmesini önlemek amacıyla beceri kazandırılmış iş görenler elde tutulmaya veya işten ayrılmış olanlar eski işlerine geri döndürülmeye çalışılmaktadır. Beceri kazandırılmış, kurumsal kimliğe aşina eski çalışanlardan tekrar istihdam edilenler bumerang çalışan olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma bumerang çalışan kavramını, bumerang çalışanların işletmeler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini inceleyen betimsel ve ilgili literatür tabanlı bir çalışmadır. Kavramla ilgili literatüre katkı sağlamak ve yeni çalışmalara yol göstermek çalışmanın başlıca amaçları arasında yer almaktadır. İşletmelere özellikle istihdam maliyeti ve iş gücü devrinin düşürülmesi konusunda olumlu etkileri bulunan bumerang çalışan istihdamının, Türkçe literatürde daha geniş bir yer bulmasının gerekliliği araştırmayla ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bumerang Çalışan, İstihdam, İnsan Kaynakları, Yetenek Yönetim Stratejileri**BOOMERANG EMPLOYEES WITHIN A CONCEPTUAL PERSPECTIVE****ABSTRACT**

Employees who dominate the work environment and have the knowledge and skills needed in business processes are among the important resources of the enterprises. Enterprises make various investments to bring employees to a certain level, to gain skills, and to adapt them to the working environment. Enterprises with a group of employees who have the knowledge and skills required by the job description; They develop various strategies and practices in terms of education, employment and orientation. However, for various reasons, employees leave their jobs and the resources spent in their training are wasted. In order to prevent these resources from being wasted, it is tried to hire skilled workers or to rehire those who have left their jobs. Re-employed former employees who are skilled and familiar with corporate identity are

called as boomerang employees. This study is a descriptive and related literature-based study examining the concept of boomerang employee and the positive and negative effects of boomerang employees on businesses. Contributing to the literature on the concept and guiding new studies are among the main objectives of the study. The necessity of finding a wider place in the Turkish literature for boomerang employee employment, which has positive effects on enterprises, especially in reducing employment costs and workforce turnover, is among the results of the research.

Keywords: Boomerang Employee, Hire, Human Resources, Strategies of the Ability Management

Giriş

Çalışanların kariyerlerini geliştirme, daha iyi ekonomik şartlara sahip olma ve çeşitli nedenlerle iş ortamından uzaklaşma arzuları işten ayrılmalarına neden olmakta; işletmeler de stratejik olarak iş örgütlerini küçültme, finansal giderleri azaltma, işletme devri veya başka kuruluşlara dahil olma gibi nedenlerle çalışanlarının işlerine son verebilmektedir (Ertemsir vd. 2021: 234). Çalışanların işlerine son verilmesi veya kendi iradeleriyle işten ayrılmaları yeni çalışanların istihdam edilmesi ihtiyaçlarını doğurabilmektedir. Bu durum en azından yeni personelin adaptasyon ve eğitim süreçleri tamamlanana kadar geçen süreçte iş gücü verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda yüksek iş gücü devrinin verimliliği olumsuz etkileyen önemli etkenler arasında yer aldığı bilinmektedir (Tütüncü ve Demir, 2003: 147). Yüksek iş gücü devri işletmelerde yarattığı ekonomik güçlüklerin dışında, yeni personelin tecrübesizliğinden kaynaklanan hataları engellemek üzere eğitim sürelerinin uzaması, yeni başlayan personelin iş ortamına uyum sağlayamaması ve alanında uzman personel bulunamaması gibi sorunları da açığa çıkarmaktadır. Bu yönleriyle iş süreçlerinin aksamasına yol açan aşılması güç sorunların da meydana gelmesine neden olduğu bilinmektedir (Mathis ve Jackson, 2000: 93).

İş süreçlerinde kazandıkları tecrübe ve becerilerle çalışanlar işletmelerin başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Gerekli beceri ve tecrübe kazandırılmış çalışanların iş örgütü içerisinde tutulması bugünlerde dahi yöneticilerin karşılaştığı önemli zorluklar arasında yer almaktadır. Ayrıca dünya genelinde, beceri ve tecrübe kazandırılmış çalışanların iş örgütü içerisinde tutulmasının, işletmelerin karşılaştığı zorluklar arasında yer aldığına dair ortak bir görüş bulunmaktadır (Raj ve Hundekar, 2013: 39). İşletmeler karşılaştıkları zorlukları önlemek ve yetenek kaybına karşı proaktif bir tutum sergilemek amacıyla yeni yönetim stratejileri geliştirmektedir. Son yıllarda ortaya çıkan yeni yetenek yönetim stratejilerinden birinin de daha önce aynı işletmede çalışmış ve çeşitli nedenlerle o işten ayrılmış çalışanların yeniden eski işinde istihdam edilmesi olduğu bilinmektedir (Pierre, 2019: 136). Geçmişte çalıştığı işyerine aşina ve kurum kültürüne hâkim çalışanın yeniden istihdam edilmesinin; eğitim safhasında harcanacak zaman ve maddi kaynaklarda tasarruf imkânı sunabileceği düşünülmektedir (Charney, 2016: 1). Yeni bir çalışanın istihdam edilmesinin yarattığı maliyet ve performans belirsizliği dikkate alındığında, daha önce aynı işletmede çalışmış personelin yeniden istihdam edilmesi birtakım riskler barındırır dahi işletmeler açısından bir fırsat olarak görülmektedir (Sara, 2014: 1). Geçmiş zamanda

çeşitli nedenlerle ayrıldığı eski işine geri dönen, işletmeler için fırsat niteliği taşıyan hem eski hem de yeni sıfatına sahip bu çalışanlar literatürde bumerang çalışanlar şeklinde adlandırılmaktadır (Charney, 2016: 1).

Bu çalışmada özellikle Türkçe alanyazında görece yetersiz çalışmaya konu olmuş bumerang çalışan kavramı işlenmiş ve kavrama ilişkin literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmada bumerang çalışan kavramı, bumerang çalışana sahip olmanın işletmeler açısından olumlu ve olumsuz yönleri incelenmiştir. Sonuç bölümünde bumerang çalışan kavramı üzerinden çıkarımların yapıldığı ve strateji önerilerinde bulunduğu bu çalışma betimsel amaçlı başlangıç niteliğinde bir araştırma olma özelliği taşımaktadır.

1. Bumerang Çalışan

Bumerang çalışan kavramı geçmişte çalıştığı iş yerinden kariyer gelişimi, daha iyi şartlarda çalışma, yeni deneyimler edinme ya da istifa etmeye zorlanma gibi nedenlerle ayrılan ve aynı işyerinde yeniden istihdam edilen kurumsal yapıya hâkim personeli ifade etmektedir (Welsh, 2013; Lyons, 2006: 16). Eski çalışanları yeniden istihdam etmeye yönelik stratejilerin insan kaynakları sorunlarının bir kısmının çözülmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yeni çalışanlar her ne kadar olağanüstü donanımlara sahip olsalar da zaman zaman örgüt kültürüne uyum sağlayamamakta veya sahip oldukları donanımlar iş tanım ve süreçleriyle uyumsuzluk gösterebilmektedir (Kumavat 2012: 15). İlk defa istihdam edilecek personelin beraberinde getirdiği belirsizliğin yanında, eski personel yeni işine dair beklentilerinin karşılığını zaman zaman alamamakta ve geçmişteki işyerini özleyebilmektedir. Dolayısıyla özlem duyduğu eski işinde yeniden istihdam edilen bireylerin geçmişe kıyasla verimliliğinin artabileceği düşünülmektedir (Welsh, 2013). Kurumsal yapıya hâkim ve eski performansına nazaran performans artışı muhtemel olan bumerang çalışanların dört farklı yapıyla kategorize edildiğini ifade etmek mümkündür. Bumerang çalışanların kategorizasyonu aşağıdaki gibidir (Maurer, 2015: 1):

- **Geleneksel Bumerang Çalışan:** Eski çalışanlar kariyer fırsatlarını değerlendirmek, kendilerini geliştirmek amacıyla işlerinden ayrılan ve eski iş yerlerine genellikle daha yüksek mevki ve ücretle dönen çalışanları ifade etmektedir.
- **Zorunlu Bumerang Çalışan:** Hayatlarında kendi kontrolleri dışında yaşanan değişimler nedeniyle işlerinden ayrılmak zorunda kalan ve şartlar olgunlaştığında eski işlerine dönen çalışanları ifade etmektedir. Eş durumu, ailelerinden birilerinin yaşadığı sağlık problemleri, çocuklarının eğitimi, işletmeler tarafından alınan kararlar, salgın vb. durumlar bu çalışanları işten ayrılmak zorunda bırakmakta tekrar işe başlamaları söz konusu olduğunda işlerine kaldıkları yerden devam etmektedirler.
- **Sezonluk veya Planlı Bumerang Çalışan:** Belirli periyotlarla işin bulunduğu bölgede yaşayan çalışanları ifade etmektedir. Örneğin öğrenciler, yılın belirli dönemlerinde yurt dışında yaşayan bireyler işin bulunduğu bölgeye döndüklerinde yine dönemselsel olarak eski işlerine devam etmektedirler.

- **Arayış İçerisindeki Bumerang Çalışan:** Kariyerini daha yukarı taşımak veya daha iyi şartlarda çalışmak üzere fırsatları değerlendirmek üzere işten ayrılan fakat geçmişteki iş yerinin kıymetini anlayıp geri dönen çalışanları ifade etmektedir.

Oleson (2017)' a göre hangi gerekçeyle ayrıldığı gözetilmeksizin verimli performans göstermiş eski çalışanların, eski iş yerlerinde yeniden çalışmak istemeleri durumunda işverenlerin de genel olarak bu duruma sıcak bakmaları muhtemeldir. Work Place Trends adlı web sayfasının yaptığı bir ankete göre, araştırmaya katılan işverenlerin %76'sı bumerang iş görenlerle çalışmaya sıcak bakmaktadır (Charney, 2016: 1).

Geçmiş yıllarda çalışanların bir işten ayrılması, ayrıldığı işletme tarafından olumsuz karşılanmaktayken, son zamanlarda özellikle yüksek verimlilikle çalışmış personel ile bağlar koparılmamakta ve bazen de çalışanları belirli bir süre sonra eski işine döndürmeye yönelik planlamalar yapılmaktadır. Çalışan becerilerinin her geçen gün değer kazandığı son yıllarda bumerang çalışanların işe alınmasına yönelik eylemlerin, giderek popülerleştiğini ifade etmek mümkündür (Kropf, 2002: 2).

2. Bumerang Çalışanların İşletmeler Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Ticari işletmelerin var oluş amaçlarından biri olan kârlılık, maliyetlerin azaltılmasıyla mümkün olabilmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında yeni bir çalışan istihdam etmenin, kurum kültürüne hâkim ve gerekli becerilere sahip eski bir çalışanın istihdam edilmesinden 2 kat veya daha fazla mali yük oluşturduğu bilinmektedir (Kumavat, 2012: 14). 2010 yılı öncesine bakıldığında iş verenlerin, eski çalışanlarla yeniden çalışmaya pek sıcak bakmadığı fakat 2010 yılı sonrası dönemde eski çalışanların yeniden istihdam edilmesinin işletmelere sağlayacağı katkıların, yöneticiler ve işverenler tarafından keşfedildiği düşünülmektedir (Küçük, 2019: 23). Bu bağlamda sadece istihdam maliyetleri açısından düşünüldüğünde bile bumerang çalışanların işletmelere ekonomik anlamda ciddi katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür.

Eski işlerinden bir suç veya etik ihlal nedeniyle sorunlu bir şekilde ayrılmamış, görev tanımlarının gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmiş, eski iş arkadaşları ve yöneticileriyle iletişimi devam eden eski çalışanların eski işlerine yeniden başlamaları; çoğu zaman o çalışanlarda tazelenmiş iş motivasyonu oluşmasını sağlamaktadır. Bumerang çalışanlar işletmeden ayrı kaldıkları dönemde çalıştıkları bir başka işletmeden edindikleri bilgi, beceri, deneyim ve farklı bakış açılarıyla geri döndükleri işletmeye katkı sağlamaktadırlar. Bu durumun yeni fikirlerle gelen bumerang çalışanların işletmelerin yenilikçilik boyutlarına olumlu etkileri olduğu düşünülmektedir (Kropf, 2002: 1; Maurer, 2015: 2).

Bumerang çalışanların performansları, işletmeler tarafından daha önce deneyimlenmiş olup bu konuda belirsiz bir durum söz konusu olmamaktadır. Belirsizliğin olmadığı iş örgütlerinde yöneticiler ve işverenler performans kaygısına düşmemektedirler. Dolayısıyla bumerang çalışanların, işverenler ve yöneticilerin kaygılarını azaltıcı etkilerinin olduğunu da ifade etmek mümkündür. Bu etkiyle işveren ve yöneticiler rollerine daha iyi odaklanabilmektedirler (Immen, 2012: 2; Gannon, 2004: 3).

Diğer iş ortamlarını deneyimlemiş bumerang çalışanların kendi istekleriyle eski işlerine dönmüş olmaları, işlerini tekrar bırakma ihtimallerini de düşürmektedir. Ayrıca diğer işletmelerin kendileri için iyi ve kötü yanlarını keşfetmiş bumerang çalışanlar işlerine daha çok bağlandığı ve zaman zaman diğer çalışanlara kıyasla işyeri memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tugend, 2014: 3). Bu durumda bumerang çalışanların iş gücü devir hızının düşürülmesine katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

Bumerang çalışanların yeniden istihdam edilmesi, işten ayrılan çalışanlara geri dönebilecekleri sinyallerinin verilmesiyle ilişkilendirilmektedir. Çalışanlarla kurulan ilişkilerin işten ayrılma nedeniyle yıpranmaması ve güçlü bir örgüt kültürü oluşturulması işe alım stratejilerinde bumerang çalışanlardan faydalanabilmek üzere gerek duyulan kriterler arasında yer almaktadır. Yine de bumerang çalışanların istihdam edilmesinde işletmenin elde edebileceği avantajlar ve dezavantajların ince elenip sık dokunması gereken bir konu olduğu göz ardı edilmemelidir (Apy ve Ryckman, 2014: 16).

Eski çalışanların yeniden istihdam edilmesinde işletme ölçeği gözetilmeksizin çok sayıda olumlu katkıdan bahsetmek mümkündür. İşletmenin sektörel ve kurumsal yapısına göre bu katkıların farklılaşabilmesi muhtemeldir. Nadir becerilere sahip uzman çalışanlara ihtiyaç duyulan sektörlerde, yetişmiş personelin rakiplere kaptırılmamış olması rekabet avantajı yaratabilmektedir (Raj ve Hundekar, 2013: 40).

Sektör gözetmeksizin bumerang çalışanların istihdam edilmesinin işletmeler açısından diğer olumlu etkileri ise aşağıdaki gibidir (Kumavat, 2012: 16; Apy ve Rckman, 2014: 17; Raj ve Hundekar, 2013: 40; Saks, 1994);

- İstihdam maliyetlerinde düşüşler,
- Eğitim ve oryantasyon maliyetlerindeki düşüşler,
- İşe alım ve adaptasyon sürecindeki kısaltmalar,
- Çalışanların diğer işletmelerden edindiği beceriler, farklı bakış açıları, yenilikçi fikirler ve rakiplere ilişkin bilgiler,
- İyi bir işveren ve iş örgütü olduğuna dair yaratılan algılar,
- Diğer çalışanların, güven ve bağlılık düzeylerinin pozitif yönde gelişmesi,
- Karşılaşılan sorunlarla baş etme yeteneğinin kazanılması,
- İstihdam ağının genişletilmesi,
- Tanınan yeteneklere uygun görev tanımlarının yapılması ve beklenen sonuçlara daha hızlı oluşulması.

Eski çalışanların istihdam edilmesinde işletmelerin karşılaşılabileceği olumsuz etkiler dikkate alındığında yönetim ya da çalışanlarla yaşadığı sorunlar nedeniyle işlerinden ayrılanlar, bu sorunların halen aşılamamış olduğuna inandıkları takdirde kindar ve öfkeli tutum sergilemektedirler. Bu durum halen çalışanlar ve bumerang

çalışanlarda performans düşüklüğü yaşanmaktadır. Dolayısıyla çalışanın hangi gerekçeyle işinden ayrıldığını göz önünde bulundurmanın söz konusu etkiyle karşı kalmamak adına oldukça önemli bir noktada konumlandığını ifade etmek mümkündür (Kumavat, 2012: 16; Raj ve Hundekar, 2013: 39).

Çalışanların bir süre sonra eski işine aynı pozisyonda dönmesinin üzerlerinde tatminsizlik gibi bir etki bırakacağı düşünülmektedir. Aynı pozisyon ve şartlarda işe dönen bumerang çalışanların başarısız olma ihtimalinin yüksek olduğu göz ardı edilmemelidir. Eğer bir çalışan hiçbir kazanç sağlamayacak olmasına rağmen aynı pozisyonda çalışmaya geri dönüyorsa bu dönüşün nedenlerinin yöneticiler ve işverenler tarafından sorgulanması gerekmektedir (Lyons, 2006: 18).

Lyons (2016: 17)'a göre işinden bir kez ayrılmayı göze almış çalışanın, yeniden işe ayrılmayı göze alması işverenlerin şüphelendikleri noktalar arasında yer almaktadır. İşveren ve çalışan ilişkisi romantik bir ilişkiye benzetilmekte, çalışanlar talepleri karşılanmasına rağmen işlerinden ayrıldıysa bumerang işe alım sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması olağan görülmektedir.

SONUÇ

Teknoloji ve tesis yatırımlarının sıradanlaştığı bu günlerde işletmelerin sahip oldukları yetenekleri yönetebilmeleri, sürdürülebilir olmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri açısından oldukça önemli bir noktada yer almaktadır. Çeşitli kaynakların kullanılmasıyla beceri kazandırılan çalışanların elde tutulması veya beceri sahibi personelin istihdam edilmesi son yıllarda işletmelerin yaşadığı önemli zorluklar arasında yer almaktadır (Raj ve Hundekar, 2013: 39). Söz konusu zorluklarla başa çıkmak üzere işletmeler, çeşitli insan kaynakları uygulamaları geliştirmektedir. Beceriler kazandırılmış, kurumsal ve örgüt kimliği benimsetilmiş eski çalışanların veya kavramsal deyişle bumerang çalışanların istihdam edilmesi son yıllarda kavramsallaştırılmış ve işletmeler tarafından yaygınca kullanılan insan kaynakları uygulamaları arasında yer almaktadır.

Bumerang çalışanların istihdam edilmesinin; işletmelere kurumsal kimliğin geliştirilmesi, maliyetlerin azaltılması, eğitim süreçlerinin kısılması, yeni bilgi ve fikirlerin devşirilmesi gibi çok sayıda fırsatları sunduğu bilinmektedir. Bahsedilen fırsatlara rağmen bumerang çalışanlara ilişkin Türkçe kaynakların yetersizliği ve kavramla doğrudan ilişkili çalışmaların sayısının bir elin parmaklarını geçmiyor olması bu çalışmayla daraltılması amaçlanan boşluğu da göstermektedir. Türkiye toplumunun kültürel yapısı dikkate alındığında, eski çalışanların yeniden istihdam edilmesinin önünde bir engel bulunmadığını ve yaygın olarak işletmelerde uygulandığını ifade etmek mümkündür. Yine de kavramın çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ölçüldüğü çalışmalarının sayısal anlamda yetersizliği önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Her ne kadar Türkiye'de sahada uygulanan bir istihdam yöntemi olsa da bumerang çalışanlara ilişkin literatürün genişletilmesinin, Türkiye'deki istihdam stratejilerinin verimliliğini arttırabileceği düşünülmektedir.

Endüstriyel, bölgesel ve kültürel farklılıkların dikkate alınarak bumerang çalışanların işletmelere sağlayabileceği katkıların ölçülmesinin ilgi çekici sonuçlar verebileceği ön görülmektedir. Kavramla ilgili

yapılacak yeni çalışmalara yol göstermek, işletmelerin istihdam stratejilerinin verimliliğine katkı sağlamak ve kavrama ilişkin Türkçe literatürün görece yetersizliğine dikkat çekmek amacıyla yapılan bu çalışma başlangıç niteliğinde betimsel bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

- Apy, F. A., ve Ryckman, J. (2014). Boomerang hiring: Would You Rehire a Past Employee? *Employment Relations Today*, 41(3), 13-19.
- Charney, D. (2016). 8 talent trends in material handling for 2016. *Material Handling & Logistics*.
- Ertemsir, E., Çelik, D., Kobak, Ö. ve Nalbantoğlu, Z. S. (2022). İşten Çıkarılanlara Destek Hizmeti (Outplacement) Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13), 232-257.
- Gannon, J. (2004). *Boomerang Employee Club Grows as More Companies Rehire Former Workers*. <http://www.highbeam.com/doc/1G1-118513866.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Immen, W. (2012). *How to Benefit from Being a Boomerang Employee*. <https://www.theglobeandmail.com/report-on-business/careers/career-advice/how-to-benefit-from-being-a-boomerang-employee/article4209633/> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Kropf, A. (2002). 'Boomerang' Employees Find They Can Go Home Again. *The Business Journal Central New York*, 16(12), 1-10.
- Kumavat, P. P. (2012). Boomerang Employees: The Strategic Way of Filling the Organizational Talent Gap. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 1(2), 14-17.
- Küçük, H. D. (2019). *İşletmelerin Bumerang Çalışanlara İlişkin İşe Alım Politikalarının Mevcut Çalışanların Bağlılık Düzeyine Etkisi: İstanbul ve Kocaeli İllerinde Görgül Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lyons, T. (2006). The desire to re-hire. *China Staff*, 12(2), 16-19.
- Mathis, R. ve Jackson J. (2000). *Human Resource Management*. South Western College Publishing, Ohio.
- Maurer, R. (2015). *Attitude on Rehiring Boomerang Workers Changing*. <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/talent-acquisition/pages/rehiring-boomerang-workers.aspx> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Oleson, J. M. (2017). *Resurrecting the Departed: An Exploration of the Organizational Socialization Experiences of Rehired Employees*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. The University of North Carolina, Charlotte.
- Pierre, R. R. (2019). *A Phenomenological Study of the Boomerang-Employment Experience of Scientists and Engineers*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. The George Washington University, Washington.
- Raj, V. S., ve Hundekar, S. G. (2013). Developing a Successful Rehiring Model. *International Research Journal of Social Sciences*, 2(6), 39-42.
- Sara, H. J. (2014). *5 Things to Consider Before Rehiring Boomerang Employees*. <https://www.benefitnews.com/news/5-things-to-consider-before-rehiring-boomerang-employees> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Tugend, A. (2014). *Employees Who Leave Increasingly Return to the Fold*. <https://www.nytimes.com/2014/07/26/your-money/employees-who-leave-are-increasingly-returning-to-the-fold.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Tütüncü, Ö. ve Demir, M. (2003). Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi ve Muğla Bölgesi Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(5), 146-169.
- Welsh, M. E. (2013). *The Perceived Impact of Generational Attributes on Organizational Leadership Regarding Recruitment and Retention*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Walsh College, Michigan.

BRITISH MUSEUM ONLINE COLLECTION: THE CASE OF CAPPADOCIA**Yasin Oğuz ÖZMENEKŞE****Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Yönetimi Ana Bilim Dalı,****Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi****ORCID: 0000-0002-4386-9262****Doç. Dr. Sevcan YILDIZ****Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,****ORCID: 0000-0003-2066-1941****ABSTRACT**

The museums, which commenced basically in the Neolithic period and the which based on the ancient Greek periods with conventional form, It is known that museums have the various purposes of providing social sustainability, making culture inherited from generation to generation and protecting of cultural artefacts. It is thought that the museums affecting positively the development of the tourism industry and the economy of relevant region, along with the purposes it has. Digital communication technologies have significant effects on both tourism industry and regional economy. It is possible to state that the use of digital communication technologies in the sustainability and development of museums has almost turned into a necessity. On the other hand, digital communication technologies provide the opportunity to eliminate various problems which caused by simultaneous exhibition of whole cultural assets in the inventory of museums, ease of access and decrease the costs of information storage. In addition the fact that museum inventories are accessible, makes easier to identify cultural artefacts that have been smuggled from the homeland. The number of museums increasing day by day whom presents their inventories online and, the British Museum, which has made full access to approximately 4.5 million pieces of cultural artefacts on its official website, has an enormous collection from Turkey which has been smuggled. This study, which seized within the frame of current situation analysis from qualitative research methods, is designed on the determine and classification of cultural assets smuggled from Cappadocia. The artefacts as the findings of the research were classified according to their types, production dates, findspots, civilizations, the dates of recorded to the inventory of museum, the inventory numbers and the methods of inclusion in the museum's artefact collection. As a result of the research it has been determined that 801 of 839 Cappadocian artefacts, which registered in the museum inventory, consisted of coins. This study, which was conducted to contribute to the literature on the use of digital communication technologies in museums, is a preliminary one and the contributions of the use of digital communication technologies in museums were discussed in the conclusion part of the study.

Keywords: British Museum, Cappadocia, Digital Communication Technologies, Museum

BRİTİSH MUSEUM ÇEVİRİMİÇİ ENVANTERİ: KAPADOKYA ÖRNEĞİ

Özet

Temelleri neolitik dönemde atılmaya başlanmış, bilinen anlamda kullanımı antik Yunan dönemlerine dayanan müzelerin; toplumsal sürdürülebilirliğin sağlanması, kültürün gelecek nesillere aktarılması, kültürel değer taşıyan varlıkların korunması amaçlarına hizmet ettiği bilinmektedir. Hizmet ettiği amaçlarla birlikte müzelerin, turizm endüstrisinin gelişimini ve bölgesel ekonomiyi olumlu yönde etkilediği de düşünülmektedir. Turizm endüstrisi ve bölgesel ekonominin gelişimine yönelik girişimlerde iletişim teknolojilerinin etkinliğinin ilgi çekici düzeylere ulaştığı görülmektedir. İletişim teknolojilerinin müzeciliğin sürdürülebilirliği ve gelişiminde kullanılmasının ise adeta gereksinime dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Aynı zamanda çağdaş iletişim teknolojileri, müzelerin envanterinde bulunan kültür varlıklarının aynı anda sergilenmesinin yaratacağı çeşitli sorunların ortadan kaldırılması, erişim kolaylığı ve bilgi depolama maliyetlerinin azalması imkanları sunmaktadır. Ayrıca müze envanterlerinin erişime açık olması, ait oldukları topraklardan koparılan kültür varlıklarının tespit edilmesini de kolaylaştırmaktadır. Envanterlerini çevrimiçi ortama taşıyan müzelerin sayısı gün geçtikçe artmakta ve yaklaşık 4 buçuk milyon parça kültür varlığını resmî web sayfasında tam erişime açmış British Museum'un envanterinde, Türkiye topraklarına ait oldukça geniş bir koleksiyon bulunmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden mevcut durum analizi deseni benimsenmiş bu çalışma, Kapadokya'dan kaçırılmış kültür varlıklarının tespiti ve sınıflandırılması üzerine kurgulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular; türleri, üretildikleri tarihler, ait oldukları medeniyetler, çıkarıldıkları veya elde edildikleri bölgeler, müzeye giriş tarihleri, envanter numaraları ve müzenin eseri koleksiyonuna dahil etme yöntemleri bakımından sınıflandırılmıştır. Araştırma sonucunda müze envanterine kayıtlı 839 adet Kapadokya kökenli varlığın 801 adedinin madeni para ve sikkelerden oluştuğu tespit edilmiştir. İletişim teknolojilerinin müzelerde kullanılmasına yönelik literatüre katkı sağlamak amacıyla yapılan bu çalışma, başlangıç niteliğinde olup çalışmanın sonuç bölümünde iletişim teknolojilerinin müzelerde kullanılmasının katkıları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: British Museum, Kapadokya, İletişim Teknolojileri, Müze

ÇEVRE, GERİ DÖNÜŞÜM VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMLARININ SPOR UYGULAMALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ (DERLEME ÇALIŞMASI)

Mustafa ALTUNSOY

ORCID: 0000-0002-8108-6031

Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

Ekin KILIC

ORCID: 0000-0002-5687-7157

Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

H. Ahmet PEKEL

ORCID: 0000-0003-3172-4186

Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

A. Özge PEKEL

ORCID: 0000-0001-7552-4106

Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

Seyhan FIRAT

ORCID: 0000-0003-3649-0999

Gazi Üniversitesi Teknoloji Fakültesi

Alper GÜZEL

ORCID: 0000-0003-0492-7500

Gazi Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu

Adem TEKEREK

ORCID: 0000-0002-0880-7955

Gazi Üniversitesi Teknoloji Fakültesi

Bülent ELBASAN

ORCID: 0000-0001-8714-0214

Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Sürdürülebilir Kalkınma başlığı altında değerlendirilen 17 başlık incelendiğinde önemli başlıklardan birisi de “Sorumlu Üretim ve Tüketim” başlığıdır. Dünyanın geleceği adına son yüzyılda araştırmalarda önemli bir yer edinen çevre bilincinde “spor” kavramı da her geçen gün daha önemli bir boyut kazanmaktadır. 1972 Münih Olimpiyat Oyunları ile başlayan spordaki “çevre” bilinci daha sonra “sürdürülebilirlik” adı altında birçok başlıkta incelenmiş, milenyumun başlangıcı ile dünyanın “sürdürülebilir kalkınma” başlıkları insanlığın geleceği için ülkelerin ortaklaşa çalışması gereken önceliklerden biri haline almıştır. Bu çalışmada “sürdürülebilirlik”, “çevre”, “geri dönüşüm”, “spor” Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeleri WoS ve Google Scholar veri tabanında taranarak, açık erişim sağlayabilen konuyla ilgili bilimsel yayınlar ele alınmıştır. Bununla birlikte, webde yer alan örnek uygulamalar incelenerek uygulamaların çeşitliliği, yayılımı, çevresel etkisi vb konular değerlendirilmiştir. Bilimsel çalışmalardan elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde sadece ülkemizde değil, dünyanın birçok yerinde yapılan çalışmalarda, görüşmelerde, ölçeklerde sporda çevre korumanın bir bütün halinde ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Diğer yandan konuyla ilgili saha uygulamalarının süreçleri dikkate alındığında, tarihsel süreçte birçok sektörü kapsayan sürdürülebilir çevre ve geri dönüşüm kavramının, birçok ülkede örnek uygulamalar ve yayılımcı etkisi olmasına rağmen, dünyada spor çatısı altında henüz yeterli önemi görmediği, bunun genele kıyasla oldukça yetersiz kaldığı görüşü baskın olmuştur. Bu nedenle, sürdürülebilir

kalkınmanın “sorumlu üretim ve tüketim” başlığı adı altında hemen her sektörde olduğu gibi spor sektöründe de yayılımcı ve eğitici düzenlemelerle yaklaşılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sürdürülebilir kalkınma, çevre, geri dönüşüm, spor

EVALUATION OF ENVIRONMENT, RECYCLING AND SUSTAINABILITY CONCEPTS IN TERMS OF SPORTS PRACTICES (COMPILATION STUDY)

SUMMARY

When the 17 titles evaluated under the title of Sustainable Development are examined, one of the important titles is "Responsible Production and Consumption". The concept of "sports" in environmental awareness, which has gained an important place in researches for the future of the world in the last century, is gaining a more important dimension with each passing day. The "environmental" consciousness in sports, which started with the 1972 Munich Olympic Games, was later examined under the name of "sustainability" under many titles, and with the beginning of the millennium, the world's "sustainable development" titles became one of the priorities that countries should work together for the future of humanity. In this study, "sustainability", "environment", "recycling", "sports" Turkish and English keywords were scanned in WoS and Google Scholar databases, and scientific publications on the subject that could provide open access were discussed. In addition, by examining the sample applications on the web, the diversity, spread, environmental impact, etc. of the applications were evaluated. When the information obtained from scientific studies is evaluated, it is noteworthy that environmental protection in sports is not considered in studies, interviews and scales not only in our country, but also in many parts of the world. On the other hand, considering the processes of field practices related to the subject, the view that the concept of sustainable environment and recycling, which covers many sectors in the historical process, has not yet seen sufficient importance under the umbrella of sports in the world, although it has exemplary practices and invasive effects in many countries, and it has been dominant. For this reason, it is thought that it would be beneficial to approach sustainable development under the title of “responsible production and consumption” with inclusive and educational regulations in the sports sector, as in almost every sector.

Key Words: Sustainability, environment, recycling, sports

AYRANCİ KOYUN TEREYAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Ali ŞEN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-4310-362X
Öğr. Gör. Mustafa AKTURFAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-3918-9894

ÖZET

İnsan beslenmesinde en temel besin elementlerinden olan amino asitleri ihtiva eden süt, günlük tüketimimizde ilk sıralarda yer alması gereken besin gruplarından. Süt kullanılarak yapılan ve günlük beslenmemizde birçok yemeğin yapımında yer alan tereyağı, yoğurt veya kremadan elde edilen bir süt ürünüdür. Tereyağı içerisinde sütün en değerli bileşeni olan süt yağını barındırmaktadır. Günümüzde doğal beslenme ve yöresel ev yapımı ürünlere olan ilgi gittikçe artmaktadır. Karaman ili Ayrancı ilçesi süt ve süt ürünleri üretimi ve kapasitesi ile dikkat çeken bir yöredir. Bu çalışma Ayrancı Koyun Tereyağı'nın coğrafi işaret tescilli için üretimi ve ayırt edici özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ayrancı ve köylerinde Ayrancı Koyun Tereyağı'nın üretimini ve tarihini bilen kaynak kişiler ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kaynak kişilerin tespitinde Ayrancı ilçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden bilgi alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve temalara ayrılarak kaynak kişilerin doğrudan cevapları ile desteklenerek yorumlanmıştır. Çalışma sonunda Ayrancı koyun tereyağının evlerde eskiden beri koyun sütünden üretildiği, beyazımsı renkte olduğu, coğrafi sınır ile ün bağının olduğu, coğrafi işaret ile tescillenerek korunması ve gelecek nesillere aktarılması gerektiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ilgili kurum ve kuruluşlara kaynak olabileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Karaman, Ayrancı, Koyun Tereyağı, Coğrafi İşaret

AYRANCİ SHEEP BUTTER

ABSTRACT

Containing amino acids, one of the most basic nutritional elements in human nutrition, milk is one of the food groups that should be in the first place in our daily consumption. It is a dairy product made using milk and obtained from butter, yogurt or cream, which is involved in the production of many dishes in our daily diet. Butter contains milk fat, the most valuable component of milk. Today, the interest in natural nutrition and local homemade products is increasing. Karaman province, Ayrancı district, is a region that draws attention with its milk and dairy products production and capacity. This study aims to reveal the production and distinctive features of Ayrancı sheep butter for registered geographical indication. For this purpose, face-to-face interviews were conducted with resource people who knew the production and history of Ayrancı sheep butter in Ayrancı and its villages. Information was obtained from the Ayrancı District Directorate of Agriculture and Forestry for the

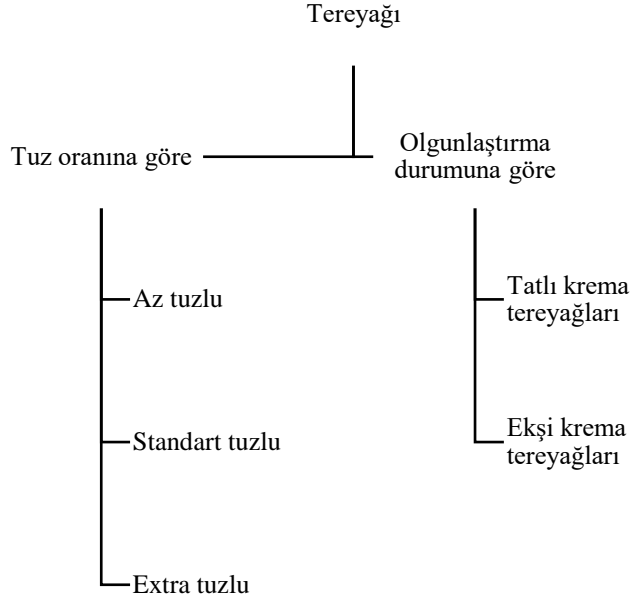
identification of the interviewees. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yöntem tercih edilmiş olup veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve temalara ayrılarak kaynak kişilerin doğrudan cevapları ile desteklenerek yorumlanmıştır. At the end of the study, it was determined that Ayrancı sheep butter has been produced from sheep's milk in homes for a long time, it is whitish in color, it has a connection with the geographical border, it should be registered with a geographical indication and should be preserved and transferred to future generations. In this context, it can be stated that the study can be a source for relevant institutions and organizations.

Keywords: Karaman, Buttermilk, Sheep Butter, Geographical Indication

GİRİŞ

Hayvansal kaynaklı gıdalar sahip olduğu besin elementleri ile insan sağlığı açısından önemlidir. Hayvansal kaynaklı besinler arasında yer alan süt ve süt ürünleri sağlıklı gelişim için günlük ihtiyaç duyulan besin öğelerini içermektedir (Onurlubaş ve Çakırlar, 2016: 219). Süt memeli hayvanların yeni doğurdukları yavruları için meme bezlerinde salgıladıkları veya yavrunun kendi kendini besleyecek duruma gelene kadar ki kullandığı biyolojik sıvı olarak tanımlanmaktadır (Tekinşen ve Tekinşen, 2005: 1). Süt ürünleri; süt kullanılarak elde edilen içme sütü, yoğurt, kaymak, peynir, ayran, süt tozu, dondurma ve tereyağı gibi ürünlerdir (Onurlubaş ve Çakırlar, 2016: 219).

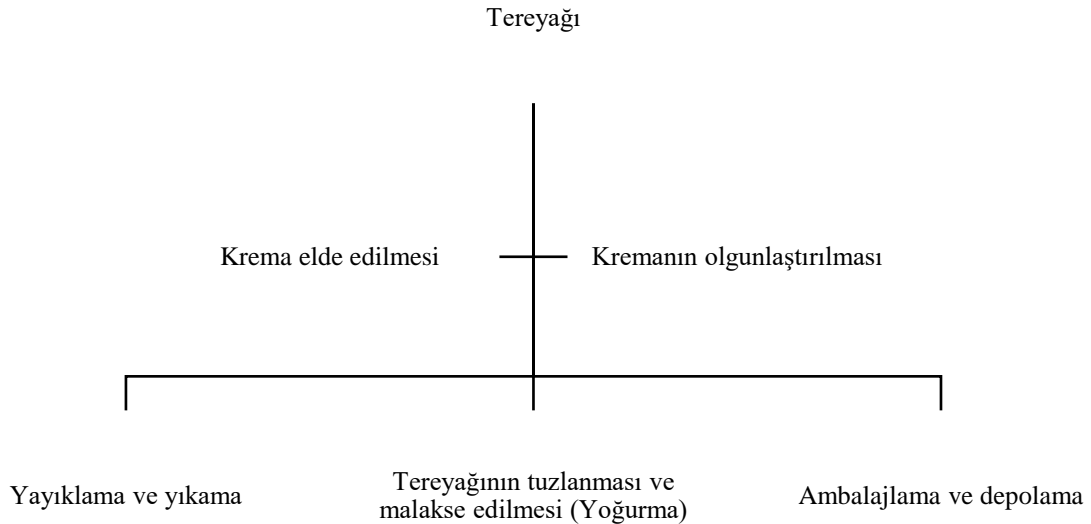
Krema veya yoğurttan elde edilen tereyağı günlük beslenmede ihtiyaç duyulan temel yağ asitlerini ve yağda eriyen vitaminleri ihtiva etmesinin yanında iyi de bir enerji kaynağıdır (Çakmakçı vd., 2020: 801). Türk Gıda Kodeksi Tereyağı, Diğer Süt Yağı Esaslı Sürülebilir Ürünler ve Sadeyağ Tebliği'ne göre (2023), tereyağ; *“Ağırlıkça en az %80, en fazla %90 oranında süt yağı, en fazla %2 oranında yağsız süt kuru maddesi ve en fazla %16 oranında su içeriğine sahip ürün”* olarak tanımlanmaktadır. Türk Standartları Enstitüsü ise tereyağını; *“Krema (kaymak) ve yoğurdun tekniğine uygun metot ve aletlerle işlenmesi sonucunda elde edilen, gerektiğinde Gıda Katkı Maddeleri Yönetmeliğinde izin verilen katkı maddeleri de katılabilen kendine has tat, koku ve kıvamdaki bir süt mamülü”* olarak tanımlamaktadır. Türk Gıda Kodeksi Tereyağı, Diğer Süt Yağı Esaslı Sürülebilir Ürünler ve Sadeyağ Tebliği tereyağı tiplerini; dörtte üç yağlı tereyağ, yarım yağlı tereyağ, süt yağı esaslı sürülebilir tereyağ, yayık tereyağ, çeşnili tereyağ ve çeşnili tereyağı karışımı olarak sınıflandırmıştır. Bir başka ifadeyle tereyağı tuzlu mutfak tereyağı, tuzsuz mutfak tereyağı ve kahvaltılık (pastörize) tereyağı olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca kahvaltılık olarak tüketilebildiği gibi yemeklerin yapımında da kullanılmaktadır. (Tekinşen ve Tekinşen, 2005: 107). Tereyağı üretiminde kullanılan kremanın olgunlaşma ve tuz derecesine göre sınıflandırılmaktadır. Tereyağının sınıflandırılması Şema 1’de belirtilmiştir.

Şema 1. Tereyağı Sınıflandırılması

Kaynak: MEGEP, 2013

Sütün en kıymetli bileşeni olan süt yağı, tereyağında hammadde olarak kullanılmaktadır. Tereyağı üretiminde süt yağ oranı ve kalitesi tereyağının fiyat ve kalitesini etkilemektedir (Kahyaoğlu ve Musaoğlu, 2022: 225). Tereyağı yapımı süttten elde edilen krema ile başlamaktadır. Tereyağı yapım aşamaları Şema 2’de belirtilmiştir.

Şema 2. Tereyağı yapım aşamaları

Kaynak: MEGEP, 2013; Tekinşen vd., 2002: 28).

Tereyağı yörelere özgü olarak geleneksel yöntemlerle üretildiği gibi endüstriyel olarakta üretilmektedir; ancak Türkiye'ye özgü olan yoğurttan tereyağı üretim tekniğinde endüstriyel üretim kullanılmamaktadır (Tekinşen ve Tekinşen, 2005: 107). Yoğurttan yapılan tereyağı yayık yağı olarakta adlandırılmaktadır (Sağdıç vd., 2004: 485). Tereyağı üretildiği yöreye özgü özellikleri yansıtır. Tereyağının üretildiği yörede yetişen hayvanların yem olarak tükettikleri bitkiler hayvanın beslenmesini etkiler. Ayrıca tereyağı yapımı için sağılan sütün hangi hayvan türünden elde edildiği de tereyağının özelliklerini etkiler. Tereyağı yapımı için inek, manda, keçi ve koyun gibi hayvanların sütü kullanılmaktadır (Kahyaoğlu ve Musaoğlu, 2022: 225). Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmada koyun sütü kullanılarak üretilen Ayrancı Koyun Tereyağı'nın coğrafi işaret ile tescillenmesi için üretim aşamalarının, ayırt edici özelliklerinin tespit edilerek kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemi tercih edilen çalışmada yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme yapılacak katılımcıların belirlenmesinde Ayrancı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden bilgi alınmıştır. Katılımcıların Ayrancı Koyun Tereyağı'nın tarihini, yapılışını ve tadını bilen kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Araştırma verileri betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve katılımcıların doğrudan ifadeleri ile desteklenmiştir. Araştırma sonunda Ayrancı Koyun Tereyağı'nın coğrafi sınırdaki merada otlatılan koyun sütünden üretildiği, kendine has aromaya sahip, renginin beyazımsı yapıda olduğu, adını yöreden aldığı ve eski zamanlardan beri yörede üretildiği tespit edilmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde tereyağı ve özelliklerinin birçok araştırmacı tarafından konu edinildiği (Çakmakçı vd., 2020; Irmak ve Ercan, 2016; Eser ve İnanç, 2022; Demirkaya, 2013; Şenel vd., 2010; Karagözlü ve Yılmaz, 2020); ancak Ayrancı Koyun Tereyağı hakkında araştırmanın olmadığı görülmektedir. Tereyağı hakkında yapılan çalışmaların üretim esasları, kalite parametreleri, çeşitli besin gruplarında kullanımı, gıda güvenliği açısından incelenmesi ve laboratuvar analizleri üzerine yoğunlaştığı görülürken geleneksel yöntemlerle üretilen yöresel ürünler hakkında yapılan araştırmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmanın literatüre katkı sunacağı ve geleneksel yöntemlerle üretilen ürünlerin gelecek nesillere aktarılmasına yönelik yapılacak diğer çalışmalara kaynak olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Mutfak kültürünün ve geleneksel gıdaların ayrıntılı bir şekilde araştırılmasında genellikle nitel araştırma yöntemi tercih edilmektedir (Şen, 2011). Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada koyun sütü kullanılarak üretilen Ayrancı Koyun Tereyağı'nın coğrafi işaret ile tescillenmesi için üretim aşamalarının ve ayırt edici özelliklerinin tespit edilerek kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmaktadır. Araştırmada verilerin elde edilemesi için yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan görüşme formunda kullanılan sorular araştırmacılar tarafından kaynak kişi özelliği taşıyan kişiler ile yapılan ön görüşmeler ve ilgili literatürden Şen, (2019), “*Karaman İli Sarıveliler İlçesi (Esentepe Köyü) Mutfak Kültürüne Ait Giymaca Hazırlanışı ve Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi*”; Akturfan ve Şen (2019),

"Karaman Mutfak Kültürüne Ait Etliemek Üzerine Nitel Bir Araştırma"; Akturfan ve Şen (2022), "Ermenek Mutfak Kültüründe Geleneksel Bir Lezzet: Tarhanabaşı", isimli çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Katılımcılara yöneltilen görüşme soruları Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara yöneltilen sorular

Sıra	Katılımcılara yöneltilen sorular
1	Bu yörede ne zamandan beridir yapıldığı hakkında bilginiz var mı?
2	Siz kaç yıldır yapıyorsunuz?
3	Yapılışını kimden / nereden öğrendiniz?
4	Yöresel adı/adları var mı?
5	Hangi dönem / mevsimde yapıyorsunuz? Bu dönemin bir özelliği var mı?
6	Herhangi yazılı ve görsel medyada yer almış mı?
7	Yapımında kullanılan gereçler nelerdir?
8	Yapımında kullanılan araçlar nelerdir?
9	Yapım aşamalarını anlatır mısınız?
10	Yapılırken istenilen renk, tat ve lezzet gibi özelliklerin sağlanabilmesi için nelere dikkat edilmesi gerekir?
11	Nasıl muhafaza edilmelidir?
12	Coğrafi sınır bilgileri nereler?
13	Laboratuvar analizleri yapılmış mı?

Araştırma Ayrancı ilçesi Böğecik ve çevre köylerinde gerçekleştirilmiş olup görüşme yapılacak katılımcıların belirlenmesinde Ayrancı İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden bilgi alınmıştır. Görüşme yapılan katılımcılardan onay alınmış ve görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Katılımcıların Ayrancı Koyun Tereyağı'nın tarihini, yapılışını ve tadını bilen kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmada etik kurallar dikkate alınarak katılımcılar hakkında bilgi verilirken katılımcılar K1, K2, K3 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların demografik bilgileri

Sıra	Görüşülen	Cinsiyeti	Mesleği	Memleketi	Görüşme Tarihi
1	K (1)	Kadın	Çiftçi/Ev Hanımı	Ayrancı/Böğecik	02.05.2022
2	K (2)	Erkek	Çiftçi	Ayrancı/Böğecik	02.05.2022
3	K (3)	Kadın	Çiftçi/Ev Hanımı	Ayrancı/Böğecik	02.05.2022
4	K (4)	Kadın	Çiftçi/Ev Hanımı	Ayrancı/Böğecik	03.05.2022
5	K (5)	Erkek	Çiftçi	Ayrancı/Böğecik	03.05.2022
6	K (6)	Kadın	Çiftçi/Ev Hanımı	Ayrancı/Böğecik	03.05.2022
7	K (7)	Kadın	Çiftçi/Ev Hanımı	Ayrancı/Ağızboğaz	04.05.2022
8	K (8)	Kadın	Çiftçi/Ev Hanımı	Ayrancı/Kaleköy	04.05.2022
9	K (9)	Erkek	Çiftçi	Ayrancı/Sarayköy	04.05.2022

Tablo 2 incelendiğinde dört köyden dokuz katılımcı ile görüşme yapıldığı, görüşmelerin 02.05.2022 ile 04.05.2022 tarihlerinde gerçekleştirildiği, katılımcılardan üç kişinin erkek altı kişinin de kadın olduğu görülmektedir.

Araştırma verileri betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve katılımcıların doğrudan ifadeleri ile desteklenmiştir. Araştırma sonunda Ayrancı Koyun Tereyağı'nın coğrafi sınırdaki merada otlatılan koyun sütünden

üretildiği, kendine has aromaya sahip olduğu, renginin beyazımsı yapıda olduğu, adını yöreden aldığı ve eski zamanlardan beri yörede üretildiği tespit edilmiştir.

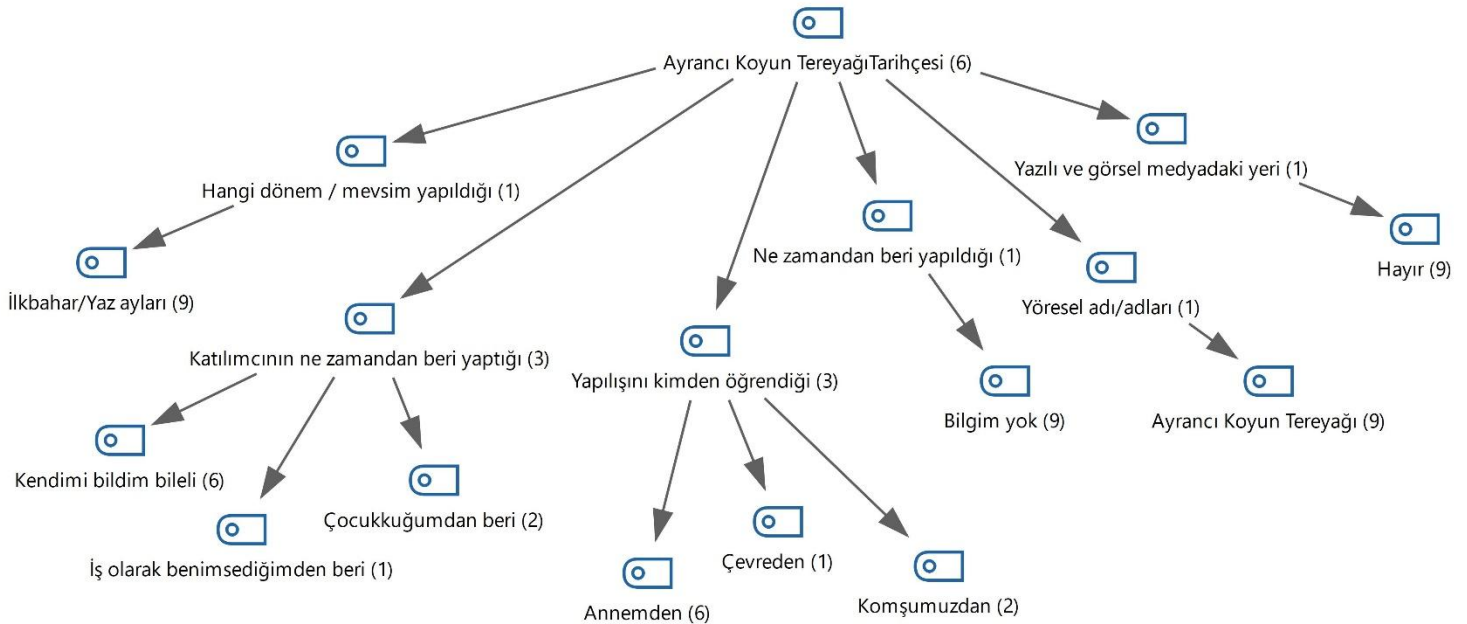
Çalışmanın deseni ile ilgili ise Temizkan vd. (2021) "*Coğrafi İşarete Aday Gastronomik Bir Değer: Eskişehir Simidi*" başlıklı çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

BULGULAR

Katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevapların analizi sonucunda araştırma Ayrancı Koyun Tereyağı'nın tarihçesi, üretimi ve kullanılan araç-gereçler ile ayırt edici özelliklerinin yer aldığı üç ana tema etrafında toparlanmıştır. Katılımcıların benzer ifadelerine temalar altında yer verilmiş olup veriler katılımcıların doğrudan ifadeleri ile desteklenerek yorumlanmıştır.

1. Tema: Tarihçesi

Ayrancı Koyun Tereyağı'nın tarihçesi temasında altı alt tema bulunmaktadır. Bunlar; ne zamandan beri yapıldığı, katılımcının kaç yıldır yaptığı, yapılışını kimden öğrendiği, yöresel adı/adları, hangi dönem/mevsim yapıldığı ve yazılı ve görsel medyadaki yeri şeklindedir. Katılımcıların sorulara verdikleri cevapların analizi sonucu kodlar belirlenmiş ve kodların belirlenmesinde katılımcıların benzer ifadeleri dikkate alınmıştır. Ayrancı Koyun Tereyağı tarihçesi teması altında belirlenen alt temalar, kodlar ve kodların tekrarlanma sıklığı Şema 3'de belirtilmiştir.

Şema 3. Ayrancı Koyun Tereyağı'nın Tarihçesi

Şema 1 incelendiğinde katılımcıların Ayrancı Koyun Tereyağı'nın geçmişi ve yörede üretilmeye başladığı tarihi bilmedikleri, uzun yıllardır tereyağı üretimi yaptıkları ve büyük çoğunluğunun tereyağı yapımını aile büyüklerinden öğrendiği görülmektedir. Bu durum ürünün eski zamanlardan beri yörede yapıldığını kanıtlar niteliktedir. Ürünün herhangi bir yazılı ve görsel medyada yer almadığı katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Ürünün koyunların süt veriminin olduğu ilkbahar ve yaz aylarında (Nisan, Mayıs ve Haziran dönemi) yapıldığı ve yörede Ayrancı Koyun Tereyağı adıyla bilindiği belirtilmiştir. Tema 1 ile ilgili bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir.

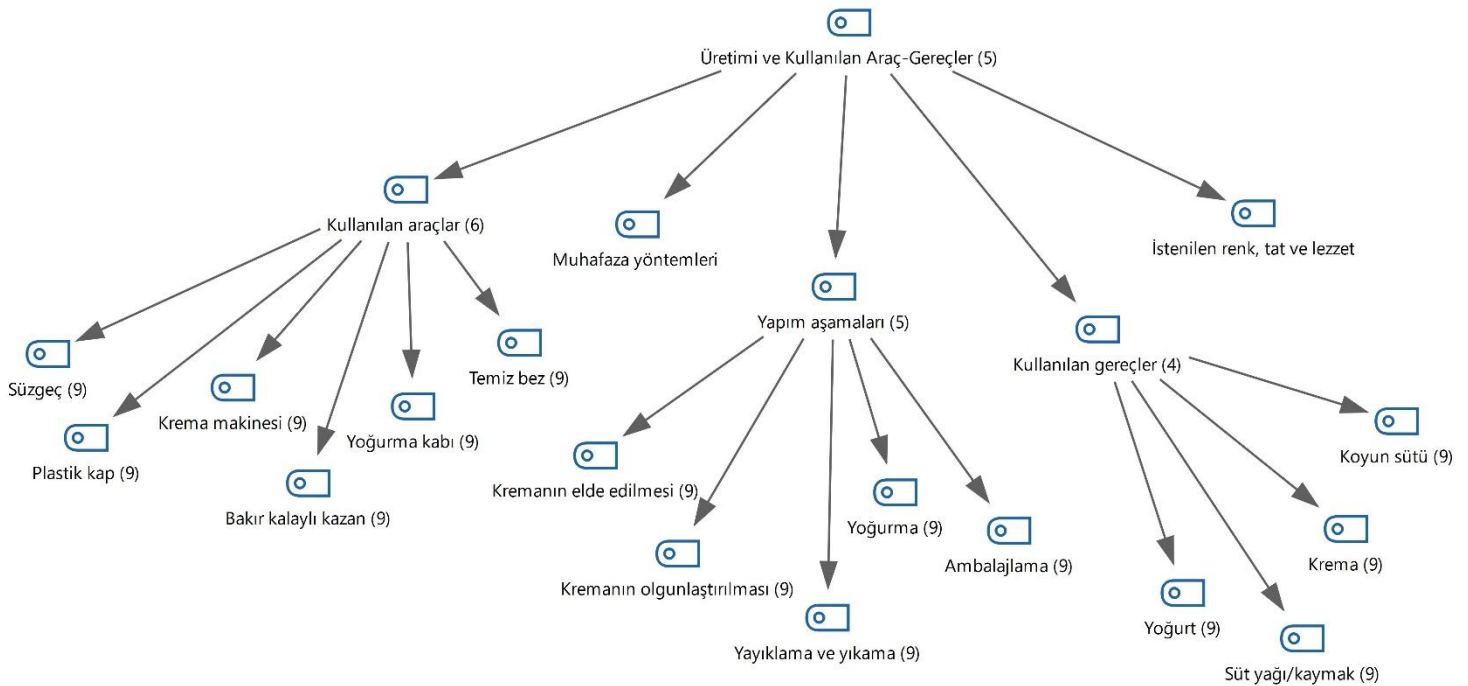
K2, “Ben, babam, dedem ve onların aile büyükleri yörede tarım ve hayvancılıkla geçimimizi sürdürdük. Koyun tereyağının temelinde küçükbaş hayvancılık vardır.”

K5, “Koyun sütünden yapılan tereyağı hiçbir katkı maddesi kullanılmadan yaylalarda ve evlerde eskiden beri üretilen bir süt ürünüdür.”

K7, “Tereyağı zamanla diğer il ve ilçelerde tanınırlığı arttı bununla birlikte Ayrancı Koyun Tereyağı adı ile anılmaya başladı.”

2. Tema: Üretimi ve Kullanılan Araç-Gereçler

Ayrancı Koyun Tereyağı üretimi ve kullanılan araç-gereçler temasında beş alt tema bulunmaktadır. Bunlar; Kullanılan araçlar, kullanılan gereçler, yapım aşamaları, muhafaza yöntemleri, istenilen renk, tat ve lezzet şeklindedir. Katılımcıların sorulara verdikleri cevapların analizi sonucu kodlar belirlenmiş ve kodların belirlenmesinde katılımcıların benzer ifadeleri dikkate alınmıştır. Ayrancı Koyun Tereyağı üretimi ve kullanılan araç-gereçler teması altında belirlenen alt temalar, kodlar ve kodların tekrarlanma sıklığı Şema 4’de belirtilmiştir.

Şema 4. Ayrancı Koyun Tereyağı Üretimi ve Kullanılan Araç-Gereçler

Şema 2 incelendiğinde Ayrancı Koyun Tereyağı yapımında kullanılan araçların süzgeç, plastik kap, krema makinesi, bakır kalaylı kazan, yoğurma kabı ve temiz bez olduğu belirlenmiştir. Ürünün yapımında koyun sütü, krema, süt yağı/kaymak ve yoğurt kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrancı Koyun Tereyağı yapım aşamaları altında beş alt tema belirlenmiş olup bu temalar kremanın elde edilmesi, kremanın olgunlaştırılması, yayıklama ve

yıkama, yoğurma ve ambalajlama olarak belirlenmiştir. Ayrancı Koyun Tereyağı üretimi ve kullanılan araç-gereçler temasına ilişkin bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir.

K1, “Ayrancı Koyun Tereyağı genellikle evlerde aile işletmeleri şeklinde evlerde üretilmektedir.”

K2, “Tereyağının yapımında merada otlatılan daha çok kekik ve yavşan gibi otlarla beslenen koyun sütü kullanılmaktadır.”

K7, “Tereyağının yapımında keçi ve inek sütü kullanılmadığından ürün beyazımsı renk alır. Bu da tereyağını benzerlerinden ayıran özelliklerinden birisidir.”

Katılımcıların verdiği cevapların analizi sonucu Ayrancı Koyun Tereyağı yapımı belirlenmiştir. Buna göre; Öncelikle koyunlar sağlıklı daha sonra elde edilen süt temiz gözenekli süzgeçlerle süzülür. Daha sonra bakır kalaylı kazana 100 kg süt dökülür ve 30-34 °C’de ısıtılır. Ardından elle kullanılan krema makinesi yardımıyla sütün yağı (kaymak) alınır. 100 kg sütün krema makinesi yardımıyla ayrılması işleminin ardından yaklaşık 20 kg kaymak elde edilmiş olur. Elde edilen kaymak yaklaşık 80-85 °C’de tekrar ısıtılır. Daha sonra önceden hazırlanmış 100 gr krema veya 50 gr yogurt ile iki gün boyunca mayalamaya bırakılır. Mayalama esnasında üzeri temiz bezlerle kapatılır. Mayalama süresi tamamlandığında krema elde edilmiş olur. Elde edilen krema 15 ile 25°C hava sıcaklığında 10 ile 20 dakika el ile yoğrulur. Böylece Ayrancı Koyun Tereyağı elde edilmiş olur. Tereyağı plastik kaplarda 0-6°C±2°C’de bir yıl muhafaza edilebilir.

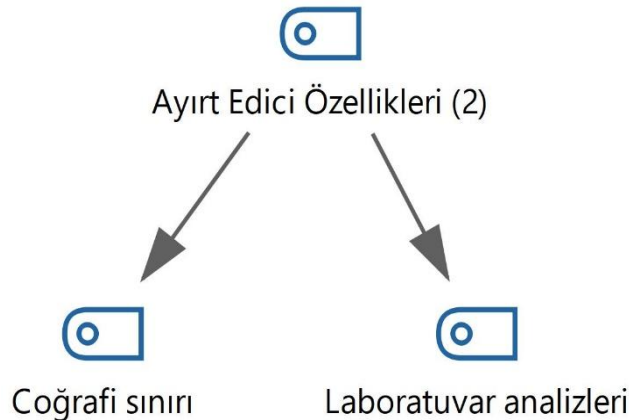
Ürünün ambalajlama ve muhafaza aşamalarıyla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir.

K6, “Ürünün hava almayacak şekilde plastik kaplarda ambalajlanması gerekir.”

K5, “Ürünün muhafazası 0-6°C±2°C’de gerçekleşirken uygun ısı derecelerinde muhafaza edilirse ürün 1 yıl içerisinde tüketilebilir.”

3. Tema: Ayırt Edici Özellikleri

Ayrancı Koyun Tereyağı ayırt edici özellikleri temasında iki ayrı alt tema bulunmaktadır. Bunlar; Coğrafi sınır ve laboratuvar analizleridir. Ayrancı Koyun Tereyağı ayırt edici özellikleri teması altında belirlenen alt temalar Şema 5’de belirtilmiştir.

Şema 4. Ayrancı Koyun Tereyağı Ayırt Edici Özellikleri

Ayrancı Koyun Tereyağı yörede yetişen bitkilerle beslenen hayvanların sütünden elde edilmektedir. Bundan dolayıda tereyağı kendine has bir aromaya sahiptir. Tereyağı içerisinde keçi ve inek sütü barındırmamaktadır. Bundan dolayıda rengi beyazımsıdır. Ürünün coğrafi sınır ile olan bağı konusunda bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir.

K2, “Ayrancı Koyun Tereyağı'nın üretiminde coğrafi sınırdaki beslenen koyunların sütleri kullanılmaktadır. Burada beslenen koyunlar bölgenin iklim yapısına uyum sağlamıştır.”

K9, “Bu bölgede merada daha çok kekik ve yavşan gibi otlarla beslenen koyunların sütünden tereyağı yapılır bundan dolayıda sütün kendine has aroması vardır. Buda tereyağına yansımaktadır.”

K4, “Tereyağının içerisinde keçi ve inek sütü olmadığından ürünün rengi beyazımsı yapıdadır.”

Ayrancı Böğecik ve çevre köylerinden Ayrancı Koyun Tereyağı üreten katılımcılardan alınan numune örneği yöre halkı tarafından kurulan S.S. Obruk Süt Ürünleri Üretim ve Pazarlama Kooperatifi tarafından 1000 gr numune alınarak Yeditepe Üniversitesi AR-GE ve Analiz Merkezi (YÜ-AGAM) laboratuvarında ürünün analizi yaptırılmıştır. Ürünün analiz sonuçları Tablo 3’de belirtilmiştir.

Tablo 3. Ayrancı Berendi Kar Obruğu Peyniri muayene ve analiz raporu

Sıra	Analiz	Analiz Metodu	Analiz Sonuçları	Limit Değer	Değerlendirme
1	Asitlik Tayini	TS EN ISO 660	0,89 laktik asit cinsinden %	< 0,27	UYGUN DEĞİL
2	Organoleptik Muayene	TS 1331	Kendine has tat, koku, renk ve görünümde numune	Kendine özgü tat ve kokuda olmalı yabancı tat ve koku ihtiva etmemeli.	UYGUN
3	Koağulaz Pozitif S. aureus Sayımı (TS EN ISO 6888-1)	TS EN ISO 6888-1	Tespit Edilemedi cfu/g	< 1*10 ³	UYGUN
4	Salmonella Spp. (ISO 6579)	TS EN ISO 6579-1	Tespit Edilemedi	0/25 g-ml	UYGUN
5	Toplam Bakteri Sayımı (AKS) (ISO 4833.-1)	TS EN ISO 48331	5x10 ² cfu/q		

Laboratuvar sonuçları Türk Gıda Kodeksi Mikrobiyolojik Kriterler Yönetmeliği, TS 1331 esas alınarak değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Sahip olduğu bitki örtüsü ve mera alanlarıyla dikkat çeken Karaman ili Ayrancı ilçesi küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı bölgeler arasındadır. TÜRKVET sisteminden alınan verilere göre yörede 250.000 küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Buna bağlı olarak süt ve süt ürünleri üretimi ilçede yaygındır. Halkın temel geçim kaynakları arasında yer alan süt ve süt ürünleri arasında peynir, tereyağı, vb. ürünler yer almaktadır. Son zamanlarda insanların sağlıklı doğal ürünlere olan ilgisi gittikçe artmaktadır. Bu ilgi geleneksel yöntemlerle üretilen yöresel ürünleri gündeme getirmiştir. Geleneksel ürünler katkı maddesi kullanılmayan doğal ürünlerle ve

geçmişten günümüze miras kalan geleneksel yöntemlerle üretilmektedir. Son zamanlarda geleneksel ürünlerle ilgili alış-veriş merkezleri ve fuar alanlarında yöresel ürün günlerinin düzenlendiği ve ilgiyle karşılandığı görülmektedir. Yoğurt ve krema kullanılarak üretilen Ayrancı Koyun Tereyağı Ayrancı ilçesi Böğecik ve çevre köylerinde geleneksel yöntemlerle üretilen yöreye has bir üründür. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışma Ayrancı Koyun Tereyağı'nın üretim aşamalarını ve ayrt edici özelliklerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ürünün coğrafi sınırı tespit edilmiş ve yapılışı yerinde gözlemlenmiştir. Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevapların analizi sonucu Ayrancı Koyun Tereyağı'nın bazı özellikleri şu şekildedir;

- Ayrancı Koyun Tereyağı evlerde aile işletmelerinde geleneksel yöntemlerle üretilmektedir.
- Üretiminde kullanılan süt yörede kekik, yavşan, vb. otlarla mera ve çayırlarda otlatılan koyunlardan elde edilmektedir.
- Üretiminde keçi ve koyun gibi hayvanların sütünün kullanılmamaktadır. Bundan dolayıda sütün rengi beyazımsı görünümündedir.
- Üretiminin ne zamandan beridir yapıldığı bilinmemektedir. Bu da ürünün uzun yıllardır yörede yapıldığına işaret etmektedir.
- Katılımcılar ürünü çocukluk yıllarından beri uzun yıllardır yapmaktadırlar.
- Ürünün üretiminin gerçekleştirildiği coğrafi alan küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine uygundur.
- Ayrancı Koyun Tereyağı yapımında kullanılan araçlar arasında süzgeç, bakır kalaylı kazan, krema makinesi, temiz bez, yoğurma kabı ve plastik kaplar yer almaktadır.
- Ayrancı Koyun Tereyağı yapımında kullanılan gereçler arasında koyun sütü, süt yağı (kaymak), krema ve yoğurt yer almaktadır.
- Ayrancı Koyun Tereyağı üretimi koyunların sütünün fazla olduğu dönem olan ilkbahar ve yaz aylarında yapılmaktadır.
- Ürünün muhafazası $0-6^{\circ}\text{C}\pm 2^{\circ}\text{C}$ 'de gerçekleşirken uygun ısı derecelerinde muhafaza edilirse ürün 1 yıl içerisinde tüketilebilir.
- Ayrancı Koyun Tereyağı'nın coğrafi işaret ile tescillenerek kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir üründür.

Araştırma sonunda kayıt altına alınan Ayrancı Koyun Tereyağı özelliklerini kaybetmeden coğrafi işaret ile tescillenmesi, gelecek nesillere aktarılması, tanıtımının yapılması ve yöre halkına ekonomik katkı vermesi ile ilgili çalışmaların yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve ilgili kamu kurum ve kuruluşları tarafından takibinin yapılması gerekmektedir. Bu çalışmanın, yörede coğrafi işaret konusunda yapılacak diğer araştırmalara kaynak olabilecek ve coğrafi işarete aday potansiyel ürünlerin coğrafi işaret ile tescillenmesi için katkı vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akturfan, M. ve Şen, A. (2019). Karaman Mutfak Kültürüne Ait Etliemek Üzerine Nitel Bir Araştırma, H. Muşmal, E. Yüksel ve M.A. Kapar (Ed.), Karaman Araştırmaları II içinde (s. 707-713). Palet Yayınları
- Akturfan, M. ve Şen, A. (2022). Ermenek mutfak kültüründe geleneksel bir lezzet: Tarhanabaşı. Can, Ö.P., Hastaoğlu E. ve Saraç, M.G. (Ed.), *International Congress on Food Researches* içinde (s. 214-224). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Anonim, Tereyağı, Türk Standartları Enstitüsü TS 1331, Ankara, 1995.
- Çakmakçı, S., Çelik, K., Ertem, H. ve Çalışkan, H. (2020). Tereyağı olarak satılan yağlarda bazı hileler ve kalite özelliklerinin tespiti: Erzurum örneği. *GIDA* (2020) 45(4) 800-813 doi: 10.15237/gida.GD20053.
- Demirkaya, A. (2013). Tereyağında Tiyobarbiturik Asit (TBA) Testi ile Lipid Oksidasyonunun Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 8 (3), 237-240
- Eser, İ.H. ve İnanç, A.L. (2022). Farklı Yöntemlerle Anadolu Manda Tereyağı Üretimi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 215-226
- Irmak, S., ve Ercan, U. (2016). Türkiye Hanehalkı Tereyağı Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Karar Ağaçları ile Belirlenmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 1-4.
- Kahyaoğlu, T.D, ve Musaoğlu, G. (2022) Kastamonu ilinin merkez köylerinde üretilen tereyağlarının bazı mikrobiyolojik ve fizikokimyasal kalite özelliklerinin belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 27(2): 224-233. DOI: 10.37908/mkutbd.1036674
- Karagözlü, C. ve Yılmaz, A., Ö. (2020). Determination of Adulteration by Establishment of β -Cytosterol Content of Butter and Cheese Samples Exposed for Sale in İzmir Market. *Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg.* 57 (2):257-265 DOI: 10.20289/zfdergi.630817.
- Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi (MEGEP).(2013). Tereyağı. Gıda Teknolojisi, Ankara.
- Onurlubaş, E. ve Çakırlar, H. (2016). Tüketicilerin Süt ve Süt Ürünleri Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 217-242.
- Resmi Gazete, (2023), Tereyağı. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/04/20050412-11.htm> adresinden 23.02.2023 tarihinde edinilmiştir.
- Sağdıç, O., Dönmez M. ve Demirci, M. (2004). Comparison of characteristic and fatty acid profiles of traditional Turkish yayık butters produced from goats', ewes' or cows' milk. *Food Control* 15: 485-490.
- Şen, A. (2019). Karaman İli Sarıveliler İlçesi (Esentepe Köyü) Mutfak Kültürüne Ait Gıymaca Hazırlanışı ve Gastronomi Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. H. Muşmal, E. Yüksel ve M.A. Kapar (Ed.), *Karaman Araştırmaları II* içinde (s. 221-224). Palet Yayınları
- Şenel, E., Atamer, M. ve Öztekin, Ş. (2010). Yayıklama Parametrelerinin Yayık Ayranı ve Yayık Tereyağının bazı Nitelikleri Üzerine Etkisi. *Gıda*, 35 (4), 267-274.
- Tekinşen, C., Atasever, M., Keleş, A., ve Tekinşen, K. K. (2002). *Süt, Yoğurt, Tereyağı, Peynir Üretim ve Kontrol*. Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.
- Tekinşen, O. C., ve Tekinşen, K. K. (2005). *Süt ve süt ürünleri: Temel bilgiler teknoloji kalite kontrolü*. Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Temizkan, S. P., Cankül, D., ve Kaya, S. (2021). Coğrafi İşarete Aday Gastronomik Bir Değer: Eskişehir Simidi. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(2), 229-241.

AYRANCI BERENDİ KAR OBRUĞU PEYNİRİ

Öğr. Gör. Mustafa AKTURFAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
ORCID: 0000-0003-3918-9894
Dr.Öğr. Üyesi Ali ŞEN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-4310-362X0

ÖZET

Süt kullanılarak üretilen ürünlerin içerisinde yoğurt, peynir kaymak, tereyağı, vb. gıdalar yer almaktadır. Bu gıdalar içerisinde günlük tüketimi en fazla olan ve kahvaltı öğünün vazgeçilmez gıdası olan peynir süttten geleneksel ve endüstriyel yöntem kullanılarak üretilmektedir. Peynir üretimi ve çeşitleri açısından Türkiye değerlendirildiğinde geleneksel üretimin daha yaygın olduğu; ancak tanıtım ve ekonomik getiri açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Geleneksel peynirlerin ortaya çıktığı yörenin sosyo-ekonomik gelişmişlik durumu ürünün üretimini devamını veya unutulmaya başlamasını etkilemektedir. Karaman ili Ayrancı yöresinde geleneksel yöntemlerle üretilen Ayrancı erendi kar obruğu peyniri lezzeti ve aroması ile dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Ayrancı Berendi kar obruğu peynirinin üretim yönteminin ve ayırt edici özelliklerinin tespit edilerek coğrafi işaret kapsamında değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla; Karaman ili Ayrancı ilçesi ve köylerinde Berendi kar obruğu peyniri üretimi yapan kişiler ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup kaynak kişilerin tespitinde Ayrancı ilçe Tarım ve Orman müdürlüğünden bilgi alınmıştır. Araştırma verileri betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonunda; Ayrancı Berendi kar obruğu peynirinin yerel halk tarafından geleneksel yöntemlerle eskiden beri üretildiği, üretiminde koyun sütü kullanıldığı, peynirin kendine has küf florasına sahip olduğu ve Berendi kar obruğunda olgunlaştırıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Ayrancı Berendi kar obruğu peynirinin gelecek kuşaklara aktarılması gereken gastronomik bir ürün olduğu ve coğrafi işaret ile değerlendirilebilecek bir ürün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın ilgili kurum ve kuruluşlara kaynak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karaman, Berendi Kar Obruğu, Peynir, Coğrafi İşaret

AYRANCI BERENDİ SNOW PIER CHEESE**ABSTRACT**

Products produced using milk include yogurt, cheese, cream, butter, etc. foods are included. Cheese, which is the most consumed daily among these foods and is an indispensable food for breakfast, is produced from milk using traditional and industrial methods. When Turkey is evaluated in terms of cheese production and varieties, traditional production is more common; however, it is seen that it is insufficient in terms of promotion and economic return. The socio-economic development status of the region where traditional cheeses originate affects the continuation of the production of the product or its being forgotten. . Ayrancı erendi snow pothole

cheese, produced with traditional methods in the Ayrancı region of Karaman province, draws attention with its flavor and aroma. This study was carried out in order to determine the production method and distinctive features of Ayrancı Berendi snow pothole cheese and to evaluate it within the scope of geographical indication. To this end; Face-to-face interviews were held with people who produce Berendi snow pit cheese in the Ayrancı district and villages of Karaman. Qualitative research method was preferred in the research and information was obtained from Ayrancı District Agriculture and Forestry Directorate in the determination of the source persons. Research data were evaluated using descriptive analysis method. At the end of the research; It has been determined that Ayrancı Berendi snow pit cheese has been produced by the local people with traditional methods for a long time, sheep's milk has been used in its production, the cheese has a unique mold flora and is matured in the Berendi snow pit. In this context, it has been concluded that Ayrancı Berendi snow pottery cheese is a gastronomic product that should be transferred to future generations and that it can be evaluated with geographical indication. It is thought that the study will be a resource for relevant institutions and organizations.

Key words: Karaman, Berendi Snow Pitcher, Cheese, Geographical Indication.

INNOVATIVE ACTIVITY IN AGRICULTURE

Ph.D., Associate Professor, Sergiy Lavrenko
Kherson State Agrarian and Economic University, Department of Agriculture, Ukraine
ORCID NO: 0000-0003-3491-1438

Student of the Faculty of Agronomy, Stanislav Babych
Kherson State Agrarian and Economic University, Faculty of Agronomy, Ukraine
Ph.D., Associate Professor, Nataliia Lavrenko
Kherson State Agrarian and Economic University, Department of Land Management,
Geodesy and Cadaster, Ukraine
ORCID NO: 0000-0002-6924-7437

Abstract

Agriculture as a branch of the world economy plays a significant role in human life. Its main goal is to meet the needs of the population in food, and industry in raw materials. At present and in the near future, one of the urgent problems of the country's agro-industrial complex will be an innovative way of reviving and developing agricultural production. The intensive introduction of innovations in agriculture will contribute to the growth of labor productivity, saving material, labor and financial resources, and the growth of production volumes. The object of the study is the process of determining the features, directions and main stages of innovative activity in agriculture. The tasks set led to the use of abstract-logical, analytical and monographic methods.

The innovation process in agriculture has a number of features compared to other areas of management. Based on this, three main directions for introducing innovations in the activities of agricultural enterprises can be distinguished: 1) innovations in the field of the human factor - training of specialists capable of operating new machinery, equipment and technologies, improving their skills, retraining; 2) innovations in the field of the biological factor - the development and development of innovations that ensure an increase in the fertility of agricultural land, an increase in animal productivity and crop yields; 3) innovations in the field of the technogenic factor - ensure the improvement of the technical and technological potential of an agricultural enterprise.

Innovative activity is an important component of the sustainable development of agriculture. The structure of innovation activity in agriculture can be represented as four main stages: creation of scientific developments; dissemination of innovations (testing, verification and dissemination of information about innovations); development of innovations in production; assessment of the effectiveness of innovations. Agriculture will play a significant role in the world economy, directly related to the social level of people's well-being. The development of agriculture is largely determined by the level of attraction of innovative technologies and production efficiency. The innovative development of agro-industrial production will contribute to a stable growth of exports and the level of domestic consumption, a decrease in the volume of imports; growth of the competitiveness of the agricultural sector and, as a result, an increase in its investment attractiveness.

The strategic objectives of the innovation policy in agriculture are to increase national competitiveness through innovations that are in demand by agricultural producers, to identify and support high-tech areas that accelerate economic growth.

Key words: rural activity, social security, development, innovation.

IMPACT OF GREEN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES ON ENVIRONMENTAL PERFORMANCE

Selvi Narayanan

orcid.org/0000-0003-3491-695X

Senior Lecturer, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia

Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia

ABSTRACT

Numerous organizations have faced substantial environmental performance challenges resulting from more than half century of worldwide industrialization. Grounded in social learning theory and resources-based view theory, this study explore environmental performance and its impact on employee and industry outcomes. Drawing on a cross sectional survey of 300 employees working in the oleochemical industry in Malaysia. The results revealed a significant positive influence of GHRM practices on employees' green innovation as well as on environmental performance. Additionally, significant influences of study variables were recorded on outcomes. Several key policy insights related to consumers resistance to innovation in low societies and future research direction are suggested, along with theoretical and practical implications.

Keywords: Green HR practices, innovation, environment, performance, human resource management

URBAN CLIMATIC MODIFICATION AND RESILIENCE STRATEGIES: A CASE FROM EASTERN INDIA

Priyanka Das,

Assistant Professor, Department of Geography, Malda Women's College, Malda, West Bengal, India

Abstract

Urban expansion, increasing population density is a general trend all over the earth. For receiving livelihood opportunity, different forms of facilities and amenities, people come in the urban area compromising with neighbourhood of natural environment. Converging natural environment and urban materialistic benefits is both cherishable but challenging. Green and blue infrastructure (GBI) provision in urban area may create an ambient environment for living. Urban GBI is defined as a system of landscape components, which comprise vegetated areas and water bodies of different forms. Since these have multi-functional benefits like it contribute to biodiversity conservation, enhance ecosystem health and resilience and increase ecosystem services etc. Sustainable maintenance and proliferation of GBIs is a good ecological approach for enhancing ecological efficiency, liveability, livelihood benefits, human well-being and building a resilient city. Global literature and a case study on a small city of English Bazar Municipality (EBM) based studies on the impact of GBIs on urban ecological ambient reported that good proportion of GBIs could reduce heat island effect, pollutant concentration, anthropogenic heat flux, increase physical, physiochological, emotional and overall human well-being. EBM based study revealed that shape and size effect of green and blue spaces can positively control thermal milieu of urban area. Thermal gradient from urban green and blue spaces was well recognized. Within 200 m. away from a peri urban wetland temperature difference was recorded 1.8°C. Thermal simulation was carried out setting five distinct conditions (Existing UHI condition (Condition 1), 100% greening of roof (Condition 2), 100% greening of roof and walls (Condition 3), 50% greening of roof and walls (Condition 4) and plantation at suitable area with 50% greening of roof and walls (Condition 5)) and found decrease of temperature by 1.29 ° C to 2.47 ° C. Amid rapid loss of such infrastructures within urban scape, it is high time to prioritize maintaining and regenerating such infrastructures for the well being of urban ecosystem.

Keywords: Urbanization, Micro-climatic modification, Resilience, Green and blue infrastructures and Human wellbeing

ORDU-GİRESUN BÖLGESİ FOLKLORUNDA BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNDE HAYVANSAL GIDA VE ÜRÜNLERİN ELDE EDİLİŞİ VE MUHAFAZASI

Dr. Mehmet KARASU

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Giresun İl Koordinatörlüğü

ORCID: 0000-0003-1969-3903

Prof. Dr. Aşkın YAŞAR

Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0001-8641-6207

ÖZET

Karadeniz bölgesi tarihi geçmişi, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ilişkin kültürel değerleri açısından araştırılmaya ve korunmaya değer niteliklere sahiptir. Bu bağlamda çalışmada Ordu-Giresun yöresi folklorunda genelde Türk tarihi, özelde ise veteriner hekimliği tarihi içerisinde önemli bir yeri olan hayvancılık kültürünün ele alınması, hayvansal gıda ve ürünlerin elde edilme yöntemleri ve muhafazasının tespit edilerek korunması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlandı. Çalışmanın materyalini Ordu-Giresun yöresindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine, hayvansal gıda ve ürünlerin elde edilme yöntemleri ve muhafazasına yönelik folklorik bilgiler ve görseller oluşturdu. Konu ile ilgili verileri elde edebilmek amacıyla bilgi derleme formundan yararlanıldı. Yüz yüze görüşme tekniği ile elde edilen yazılı ve görsel veriler bulgular bölümünde “*hayvan yetiştiriciliği*”, “*hayvansal gıda ve ürünlerin elde edilme yöntemi*” ve “*hayvansal gıdaların muhafazası*” başlıkları altında sunuldu. Elde edilen verilerin analizi, içerik analiz yöntemi ile gerçekleştirildi. Türk örf-adetleri ile diğer toplulukların geleneklerinin harmanlanarak ortaya geniş bir mutfak ve hayvansal gıda kültürünün çıktığı, bölgeye özgü hayvansal gıdaların elde edildiği, bölgede aktif bir şekilde devam eden hayvancılık faaliyetlerinin halkın en önemli geçim kaynağı olması sebebiyle hayvansal ürünlerin elde edilmesinde de kendi öz kaynaklarından ve deneyimlerinden yararlandıkları ve hayvansal gıda ve ürünlerin muhafazasında çeşitli yöntemlerin günümüzde de kullanıldığı tespit edildi. Sonuç olarak, Ordu-Giresun bölgesinin coğrafi yapısı gereği geleneksel büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricilik faaliyetlerinin günümüzde de devam ettirildiği, hayvancılıktaki geleneksel isimlendirmelerin bölgede halen kullanılmaya devam edildiği, bölgenin orman yapısının fazlalığından dolayı hayvan beslemede çayır ve meralardan yararlandığı, geleneksel yöntemlerle yöreye özgü hayvansal gıda ve ürünlerin üretildiği ve hayvansal gıdaların muhafazasında yöreye özgü metotların kullanıldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Hayvancılık, Hayvansal Gıda, Ordu-Giresun Folkloru.

OBTAINING AND STORAGE OF ANIMAL FOOD AND PRODUCTS THROUGH CATTLE AND SMALL CATTLE BREEDING IN THE ORDU-GİRESUN REGION FOLKLORE

ABSTRACT

The Black Sea region has qualities worth researching and preserving in terms of its historical background and cultural values related to cattle and small cattle breeding. In this context, this study, it was aimed to deal with the

animal husbandry culture, which has an important place in the folklore of the Ordu-Giresun region in general, in Turkish history, and in veterinary medicine in particular, to determine the obtaining methods and preservation of animal food and products, to protect them and transfer them to future generations. The material of the study consisted of folkloric information and visuals on cattle and small cattle breeding, methods of obtaining animal food and products, and their preservation in the Ordu-Giresun region. In order to obtain data on the subject, the information compilation form was used. Written and visual data obtained by face-to-face interview technique were presented under the headings of “*animal breeding*”, “*obtaining animal food and products*” and “*preservation of animal food*” in the findings section. The analysis of the obtained data was carried out with the content analysis method. It was determined that a wide cuisine and animal food culture emerged by blending Turkish customs and traditions of other communities, animal foods specific to the region are obtained, livestock activities that continue actively in the region are the most important source of income for the people so they benefit from their own resources and experience in obtaining animal products, and various methods are still used in the preservation of animal food and products. As a result, it can be said that traditional cattle and small cattle breeding activities are continued today due to the geographical structure of the Ordu-Giresun region, the traditional nomenclature in animal husbandry is still being used in the region, because of the excess forest structure of the region, meadows and pastures are used for animal feeding, local animal foods and products are produced with traditional methods, and local methods are used in the preservation of animal foods.

Key words: Eastern Black Sea, Livestock, Animal Food, Ordu-Giresun Folklore.

GİRİŞ

Büyüyen dünya nüfusuna paralel olarak artan gıda arzının (yeterli ve dengeli beslenme) karşılanamaması (Henchion ve ark., 2014: 561, Seto ve Ramankutty, 2016: 943) ve halihazırda sınırlı olan doğal kaynakların kirletilmeden en iyi şekilde nasıl değerlendirileceği gerçeği günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biridir (Kuşvuran ve ark., 2011: 21). Bu bağlamda çayır ve meralar büyükbaş ve küçükbaş hayvan beslenmesinde oldukça önemli kaba yem kaynaklarıdır. Bu alanlara ilişkin flora ve fauna çeşitliliği ve gen kaynaklarımızın, tarımsal faaliyetlerin ve hayvancılığın etkili bir şekilde sürdürülebilmesi ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için mutlaka korunması ve geliştirilmesi gerekir. Çayır ve mera alanları diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de tarım alanlarının önemli bir bölümünü oluşturur (Özkan ve Şahin Demirbağ, 2016: 23). Kuşvuran ve ark. (2011: 21)’na göre, Türkiye’de hayvan beslenmesi çoğunlukla doğal çayır ve meralar, bitki artıkları, anızlar ile saman gibi düşük kaliteli yemlere dayanır.

Karadeniz bölgesi çayır ve mera alanları bakımından önemli bir potansiyele sahiptir (TOB, 2023). Geçmişten günümüze Karadeniz Bölgesindeki çiftçilerin büyük bir kısmının meraları kullandığı ve hayvan beslemede çoğunlukla meraları ve tahıl samanını tercih ettikleri bildirilir (Sürmen ve ark., 2008: 53). Bu bölge özellikle bitki örtüsü, iklim koşulları ve engebeli dağlık arazi koşulları sebebiyle özellikle küçükbaş hayvancılık için oldukça

uygundur. Ot veriminin düşük olduğu kırsal alanlarda yapılan kaba yem üretimi ise büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için oldukça önemli bir kaynaktır. Bölgenin dağlık arazi yapısının yanısıra yeterli büyüklükte ve karakterde arazi bulunmaması özellikle küçükbaş hayvancılığı alternatif bir sektör haline getirmektedir (Kandemir ve Taşkın, 2022: 102).

İçinde yaşanılan çevre ve iklim, halk değerlerinin oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir faktör olarak kabul edilir. Bir yere ait kültürel miras, o yer hakkında olumlu bir imaj yaratabilecek ulusal ve uluslararası bir “marka” oluşturmada önemli bir faktörü temsil eder. Kültürel miras, yalnızca somut kültürel varlıklardan değil, aynı zamanda o yerin sözlü gelenekleri ve folklorundan da beslenir (Terzić ve ark., 2015: 103). Karadeniz bölgesi tarihi geçmişi ve kültürel değerleri bakımından araştırılmaya ve korunmaya değer niteliklere sahiptir. Sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasından birisi de bölgeye has yöresel gıdalar ve diğer ürünlerdir (Şişman, 2009: 243). Bu bağlamda çalışmada Ordu-Giresun yöresi folklorunda genelde Türk tarihi, özelde ise veteriner hekimliği tarihi içerisinde önemli bir yeri olan hayvancılık (yetiştiricilik) kültürünün ele alınması, hayvansal gıda ve ürünlerin elde ediliş yöntemleri ve muhafazasının tespit edilerek korunması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlandı.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın materyalini, 03 Ağustos 2017- 11 Kasım 2018 tarihleri arasında Ordu-Giresun yöresindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine, hayvansal gıda ve ürünlerin elde ediliş yöntemleri ve muhafazasına yönelik folklorik bilgiler ve görseller oluşturdu. Konu ile ilgili verileri elde edebilmek amacıyla bilgi derleme formundan yararlanıldı. Toplamda 35 soruluk bilgi derleme formundaki sadece ilgili sorulara verilen yanıtlar değerlendirme kapsamına alındı.

Konu ile ilgili bilgi sahibi olduğu belirlenen kaynak kişilere çalışma hakkında detaylı bilgi verildi ve onamları alındı. Yüz yüze görüşme tekniği ile elde edilen yazılı ve görsel veriler bulgular bölümünde “*hayvan yetiştiriciliği*”, “*hayvansal gıda ve ürünlerin elde edilişi*” ve “*hayvansal gıdaların muhafazası*” başlıkları altında sunuldu.

Kaynak kişiler bulgular bölümünde “*K1, K2, ...*” şeklinde kodlandı. Kullanılan bu kod numaraları “*kaynak kişiler*” bölümünde detaylandırılarak sunuldu. Elde edilen verilerin analizi, içerik analiz yöntemi ile gerçekleştirildi. Bölgeye özgü terim ve kavramlar dipnotta açıklandı.

Bu çalışma, ilk isim yazarın “*Ordu-Giresun Bölgesi Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma*” başlıklı Doktora Tez’inden yararlanılarak hazırlandı. İlgili tez projesi, 17202031 proje numarası ile Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (SÜBAP) tarafından desteklendi. Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Deney Hayvanları Üretim ve Araştırma Merkezi Etik Kurulu’na (SÜVDAMEK) yapılan başvuru neticesinde 21.09.2016 tarih ve 17202031 sayılı Etik Kurul Onayı alındı.

BULGULAR

1. Hayvan Yetiştiriciliği

Ordu–Giresun Bölgesinde inek ve özellikle manda başta olmak üzere büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Daha çok iç kesimler ve yaylalarda ise koyunculuk faaliyetleri sürdürülmektedir (K1-2).

1.1. Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Giresun ilinin iç kesimlerinde yer alan Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk ilçelerinde büyükbaş hayvan yetiştiriciliği sahil kesimlerine nazaran daha fazla gelişmiştir. Bunun en önemli sebebi düz arazinin fazlalığı, halkın en önemli geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olması ve böylece hayvanların yem ihtiyacının önemli bir kısmının üretilebilmesidir (K3).

Giresun'un sahil kesimlerinde fındık ve çay üretimi öncelikli geçim kaynağıdır ve buradaki arazi şartları hayvancılık yapmaya uygun değildir. Büyükbaş hayvancılık genellikle küçük aile çiftliklerinde hane halkı ihtiyacını karşılayacak bir-iki başlık sürüler ile gerçekleştirilir (K3).

Ordu ilinin Aybastı, Korgan, Akkuş ve Mesudiye gibi yüksek ve iç kesimlerinde yer alan ilçelerinde de büyükbaş hayvancılık gelişmiş olup, bölgenin en önemli geçim kaynakları arasında yer alır (K4).

1.2. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Bölgede genellikle “karabaş” ve “karagöz” adı verilen koyun ırkları yetiştirilir. Karabaş koyunlar karagöz ırkına göre daha dayanıklıdır ve Karabaş koyunların kaburgalarındaki kemik sayısı diğer ırka göre bir çift fazladır. Karagöz koyunlarının dişleri daha erken dökülür ve yaylımda ot seçmezken, Karabaş koyunu yaylımda daha seçici davranır (K5). Öğlen vakti “bere” adı verilen yerde koyunlar sağılır ve sağım işlemi genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirir. Sağımda “sekmen” adı verilen küçük tabureler kullanılır (Şekil 1) (K6). Koyunun yattığı yere “yatak”, kuzunun yattığı yere ise “bat” denir. Koyun yününden yorgan, daha hafif ve elastik olan kuzu yününden ise yastık yapılır (K7-9).

Ordu ilinin Aybastı ilçesinde yayla sezonu nisan ayının ortaları ve mayıs ayının başında başlar. Bu aylarda yaylalarda zehirli otlar görülebilir (K10). Bu bölgede “Karayaka” koyun ırkı yetiştiriciliği yapılır (K11). Yayla yolculuğunda koyunlar dereden geçirilerek “gölleme” (banyo) yaptırılır. Yaylaya çıkan koyunların tuz gereksinimlerini karşılamak için haftada bir kez tuz yedirilir (K12).

2. Hayvansal Gıda ve Ürünlerin Elde Edilişi

2.1. Süt ve Süt Ürünleri

Tecen peyniri (Isıtma, Dağ peyniri)

Tecen peyniri yapımında ılık inek sütüne peynir mayası karıştırılarak yaklaşık beş-altı saat beklendikten sonra bez torbada süzülerek suyu büyük bir tencereye alınır. Ardından suyu süzülen peynirin üzerine taş konulup baskı yapılır ve suyu tamamen çıkana kadar beklenir. Sudan büyük oranda arındırılan peynir, kalıp şeklinde kesilir. Kaya tuzu ile kaynatılan peynir suyuna kalıp peynirler atılarak soğumaya bırakılır ve daha sonra bidonlara aktarılır (K13-15). “Uzayan peynir, ısıtma peyniri” olarak da bilinen tecen peynirini bazı kimseler çiğ süttten

bazıları ise pişmiş süttten yapar (K16). Uzun süre bozulmadan kalabilen tecen peyniri, küleklere¹ konularak tuzlanır ve kullanılacağı zaman tuzdan arındırılarak tüketilir (K14).

Karınağzı

Koyun sütünden yapılan tulum peyniri, koyun veya kuzunun karın bölgesi derisine sıkıştırılması ile elde edilen bir peynir çeşididir (K17). Bez torbalarda süzülüp suyu uzaklaştırıldıktan sonra üzerine taş konularak baskı yapılır. Ardından kalıp şeklinde kesilerek tuzlanır ve kaynatıldıktan sonra soğutulur. Bir süre bekletilen peynir deriye basılarak iple tavana asılır ve yaklaşık 9-12 ay bozulmadan muhafaza edilebilir (Şekil 2) (K18-19).

Çökelek

Mayalanan süt, ağzı kapalı olarak bir süre bekletilir. Daha sonra suyu süzülüp üstüne taş konularak sıkılaştırılır ve küpe yerleştirilir. Küpe konulduktan sonra bastırılarak iyice sıkışması sağlanır. Küflenmenin gecikmesi, kurtlanma ve haşereleri önlemek amacıyla küpün ağzına 15-20 diş sarımsak yerleştirilir. Küpün ağzı aşağı gelecek şekilde ters çevrilerek toprağa gömülür ve peynirden süzülen suyu toprağın çekmesi sağlanır. Elde edilen ürün Nisan-Mayıs aylarına kadar bu şekilde bekletilir (K20).

Küflü çökelek

İnek sütünden elde edilir. Öncelikle alınan normal çökeleğin suyu elde sıkılarak süzülür ve güneş alan bir yere konur. Güneşte bekleyen çökeleğin dış kısmı küflenmeye başlayınca küflenmiş kısım kesilerek tüketime hazır hale getirilir (K21).

Yoğurt çökeleği

Yoğurt süzülür, tuzlanır ve baskılandıktan sonra tülbent bezlere konularak kurumaya bırakılır. Kuruduktan sonra bir hafta süresince güneş alan bir yere asılan çökelek sonrasında ise buzdolabında muhafaza edilir (K15).

Dökme çökelek

Yoğurt yayığa konulur, sallanır ve oluşan yağı alınır. Kalan ayran alınarak ateşte kaynatılıp kesilir, süzgeçten geçirilir ve soğumaya bırakılır. Soğuduktan sonra iyice sıkılarak tane halinde dökme çökelek elde edilir (K22).

Ayran çökeleği (Kesme çökelek)

Yayıklık yardımıyla (Şekil 3) yağı ayrılarak elde edilen ayran büyük bir tencereye alınır. İçerisine kaya tuzu ilave edilerek yoğurt kıvamına gelinceye kadar sobanın üzerinde bekletildikten sonra baskılanır ve güneş alan bir yere asılır (K23).

Ayran baskısı

İnek sütünden yapılan bir çökelek çeşididir. Kaynamış süte yoğurt katılarak çökelek oluşturulur ve sonrasında baskı ile sıkıştırılmak suretiyle suyu uzaklaştırılarak elde edilir (Şekil 4) (K25-26).

Keş

¹ Yoğurt saklama kabı (K75, K92)

Bir miktar süt kartirılan çökelek bez torbalara konulur ve torbalarda suyunu ektikten sonra tahta askılarda tavana ipe asılır. Daha sonra 10-20 cm uzunluğunda daha küçük torbalara alınır ve yaklaşık iki- ay kuruması beklenip tüketime sunulur (K27). Ağız tadına göre yağ veya kuru olarak tketelebilir (K28).

Çerkez peyniri

İnek sütünden yapılan çökeleğin yağlı bir eşididir. Kaynamığ süte yoğurt katılarak çökelek oluğturulur ve sonrasında içerisine bir miktar tuz atılır. Karım tülbentten geçirilerek süzülür ve baskı ile sıkığtırılmak suretiyle suyu uzaklağtırılarak elde edilir. Genellikle halk pazarlarında satığa sunulur (Şekil 5) (K29).

Tulum peyniri

Bölgede genel olarak koyun sütünden yapılan tulum peynirine “*davar tulumu*”, inek sütünden yapılan tulum peynirine ise “*yayla tulumu*” denir (Şekil 6) (K17). İnek sütü kuzu kursağında mayalanır. Bir gün geçtikten sonra torbaya konur ve baskı yapılarak sıkığtırılır. On gün bekletilen peynir dilim Şeklinde kesilerek kazana konulur. Ilık su eklenip harmanlanır ve bir gün bekletilerek deriye tepilir (yerleğtirilir). Serin yerde yaklaşık -dört ay muhafaza edilir (K30).

Salamur

Peynir yapıldıktan sonra kalıplar halinde kesilerek peynir bidonlarına alınır ve üzerlerine beğ-altı kg’lık tağ konulur. Bir süre sonra “*salamur*” adı verilen ve kahvaltılık olarak tüketilen peynir kalıbı altta, suyu ise bidonun üst kısmına çıkar (K20).

Kesik suyu

Ayran kestirilir ve kaynatılır. Oluğan kelek tekneye konulup üzerine tağ ile baskı yapılarak suyu süzülür ve kesik suyu elde edilir (Şekil 7) (K31-32).

Tereyağı

Gemiğte yoğurt doldurulan 30 cm çapında ve derinliğinde 10-15 adet eğme klekler (Şekil 8, 9) sağlam bir ipe bitiğik bir Şekilde tavana asılır ve iki kadın karęılıklı olarak yaklaşık 45-50 dk klekleri iterek dövme tereyağı elde edilirdi (K33). Günümüzde ise yoğurt mayalanıp yayığa konduktan sonra yaklaşık 30-40 dk soğuk su (10-15 dk ara ile iki bardak) ilave edilerek çalkalanır. Kalın veya ince tuz eklenerek tahta güvece konulup bekletilir ve suyu szldkten sonra tereyağı elde edilir. Bu yöntemle 10 kg yoğurttan bir kg tereyağı retelebilir (K15).

Kaymak karnı

Oğlak derisine koyun sütü veya yoğurdandan elde edilen kaymak doldurulur. Kığ aylarında derinin dikilen kol veya bağ kısmı açılarak katılağan kısım tüketilir (K34).

Peskütan

Peynir altı suyundan yapılan yoğurda denir (K35). Giresun ilinin Şebinkarahisar ilçesinde “*pestkan*” adı da verilir (K36). Torbalarda saklanan sulandırılmığ yoğurt çeşidi olarak da tanımlanır (K30).

Süzme (Yoğurt)

Lor peynirinin daha sulu ve yumuşak kıvamlı olanıdır. Ayranın ateşte ısıtılarak kesilmesi sağlanır. Daha sonra bez torbalardan süzülür ve kalan suyundan arınması için yüksek bir yerde yaklaşık 10 saat bekletilerek elde edilir (K37).

2.1.1. Süt ve Süt Ürünleri ile Elde Edilen Yöresel Yiyecekler

Avuz sütü

Doğum yapan ineğin ilk sütü buzağıya verildikten sonra kalan süt bir miktar sağılır ve tencereye oradan da daha geniş kazana konulup kaynatılır. Hayvanın sütünün rengi ve kıvamına göre koyu sarıdan kırık beyaza bir renk alır, peynir katılaşınca kadar soğutulup bekletilir. Daha sonra dilimlenir ve üzerine toz şeker dökülerek tüketime sunulur (K38).

Calacoş, Celecoş

Isıtılmış ayranın içerisine mısır ekmeği doğranıp karıştırılarak tüketilir (K39). Ayrıca sarımsak, nane ve ekmek parçaları ile inek sütünden yapılan süzme yoğurt karıştırılır ve pişirilir. Üzerine kızdırılmış tereyağı dökülerek tüketilen yöresel bir yemektir (K40).

Muhlama

Çökelek üzerine yumurta kırılarak hazırlanan ve günlük tüketilen yöresel bir yemektir (K41).

Papa

Mısırın beyaz darısının su ile karışımından elde edilen hamurun üzerine ev yapımı tereyağı dökülerek hazırlanan yöresel bir Gürcü yemeğidir (K42).

Keşkek

Düğüm veya döğme adı verilen bir buğday çeşidinin tencerede haşlandıktan sonra üzerine ev yapımı tereyağı katılması ile hazırlanan yöresel bir yemektir (K43).

Samaksa

Manda veya inek sütüne üzüm ve mısır unu karıştırılıp kaynatılarak hazırlanan yöresel bir tatlıdır (K40).

2.2. Et Ürünleri

Çelik

Kurbanda kesilen büyükbaş hayvanların etleri ince bir şekilde doğrandıktan sonra tuzlanarak ipe asılır ve kurumaya bırakılır. “Çelik” adı verilen bu etler kışın soğanla kavrularak yemeklerde kullanılır (K20).

Yahni

Kurbanda kesilen hayvanın kemikli etleri el ayası büyüklüğünde doğranır ve “kav” adı verilen ağaçtan yapılmış kaplara konur. Köy sirkesi (ev yapımı) ve sarımsak katılıp kaynatılarak etin suyu ayrılır (K44).

Kavurma

Kurbanlık etler kuşbaşı şeklinde doğranır. Kalın kaya tuzu ile tenekelere aktarılıp bir gün bekletilir. İki-üç defa yıkandıktan sonra büyük bakır kazana alınıp pişirilir ve ağaç kaşığı (kepçe) ile karıştırılarak tuzu kontrol edilir.

Suyu çekilene kadar karıştırıldıktan sonra tepsilere alınarak dizilir ve donması beklenir. Daha sonra hafif ısıtılıp ters çevrilerek “yaşmak” adı verilen tülbentlere sarılır ve asma tavanlardaki askılıklara asılarak kışın tüketime sunulur. Özellikle kısır keçi ve tekelerin etinden yapılan kavurmalar oldukça lezzetli olur (K44). Geçmişte 50 kg’lık tenekelere kavurma yapılarak kış için saklandığı bildirilir (K45). Yaklaşık 24 saat dinlendirilen kurbanlık etler kuru olarak kavrulmuş büyük tencerelere ve kazanlara basılır, doğranır ve küplerde saklanır (K46).

Kakırdak

Kurbanlık kesilen koyunların kuyruk yağları doğranır. Pişirilerek eriyen yağlar tenekelere boşaltılarak yıl boyunca yemeklik yağ olarak kullanılır. Yağdan kalan ve kakırdak ismi verilen koyu sarı renkli kısım ise ısıtılıp çökelek ile birlikte ekmek arasına konularak tüketilir (K27).

Sucuk

Sucuk yapımında et, sarımsak, baharat, az miktarda şeker ve buz kullanılır. Sucuk basıldıktan sonra 10 gün kurutulmaya bırakılarak hazır hale getirilir (K47). Erkek sığırların yüz bölümündeki kasların kesilip ezilerek baharat karıştırılmasıyla yapılan sucuğa “ezme sucuk” adı verilir (K48).

2.3. Diğer Ürünler

Manda boynuzu tarağı

Ordu ilinin Aybastı ilçesinde, saçlarda kepeklenmeyi ve elektriklenmeyi önleyip saç derisini rahatlattığı bildirilen bu taraklar manda boynuzundan elde edilir. Bu bölgede oldukça yaygın olan “*manda boynuzu tarağı*” geçmişten günümüze aktarılan geleneksel bir sanat dalıdır (Şekil 10) (K49).

Namazlık

Koyunun derisi tuzlanır, serentiye¹ asılır. Kuruyan deri işlendikten sonra üzerine kilim benzeri motifler yapılarak namazlık olarak kullanılır (Şekil 11) (K50-51).

Kemre (Gübre)

“*Kemre*” adı verilen büyükbaş hayvan gübresine Giresun ilinin Alucra ilçesinde “*ahbun*” (K52), Keşap ilçesinde ise “*akpun*” (K40) denir. Gübreler çuvallara doldurulup bir süre bekletilerek olgunlaştırılır (asitliği giderilir) ve meyve (K53), fındık altı (K54), fasulye ve mısır bahçelerinde verimi arttırmak amacıyla kullanılır (K32, K55). Gübrenin bir yıl bekletilip asiditesinin giderilmiş haline “*yıllama*” denir ve bu amaçla gübre, ahırın dışına atılarak kurumaya bırakılır (K56).

Alucra ve iç kesimlerde kurutulmuş kışlık yakacak olarak kullanılan ve “*tezek*” adı da verilen gübre (Şekil 12) buğday, yonca ve korunga tarlalarında verimi arttırmak amacıyla da kullanılır (K52). Ahırda biriken gübrenin dışarı atıldığı pencereye “*köpsek, kömzelik, töpsek*” (Şekil 13) (K57-58), “*tam deliği*” (K59) adı verilir. Bu

¹ İçine hayvan yemi ve eşyaların konulduğu, ağaçtan yapılan Karadeniz bölgesine özgü yapı (K95)

pencereler küçük olur ve genellikle ahırın arka tarafında bulunur (K60-61). Ahırdan atılan gübreden otların çıktığı yere “*sazak*” denir (K58).

3. Hayvansal Gıdaların Muhafazası

Geçmişte yoğurt, peynir, tereyağı vb. ürünlerin soğuk ve ışık görmeyen ambar, kiler gibi yerlerde (K62), yoğurt ve tereyağı çilingire konulup ağzı kapatılarak dere suyunda (K63) veya demir ve bakır kaplara konularak serin bir yerde (K64) muhafaza edildiği bildirilir. Peynir ve tereyağı gibi ürünler kabak, kabalak veya kara lahana yaprağına sarılarak serin bir yerde (K65), tulum peyniri bez torbalara konulup suyu süzildikten sonra toprağın altında (yaklaşık dört-beş metre) ve özellikle kış aylarında ise kar ile doldurulan bir yerde muhafaza edilir (K66). Yoğurt, lezzetli ve dayanıklı olması için çam kozası ile mayalanır (K67). Peynir bozulmaması için tuzlu suda yaklaşık dört-beş gün bekletilir (K68). Tereyağının uzun süre bozulmadan muhafaza edilebilmesi için küleğin içine (Şekil 9) sakız sürüldükten sonra tereyağı doldurulur ve ağız kısmına bez sarılarak hava alması engellenir (K69). Peynir ve tereyağı küleğe konulduktan sonra kurtlanmaması için su eklenir, hava girmemesi için ağzı sıkıca kapatılır ve altından suyun akması için gider açılarak toprağın altında saklanır (K70). Çökelek, kiremit veya topraktan yapılan küplere konularak dört-beş ay toprağın altında bozulmadan muhafaza edilir (K71-72). Köylerde üretilen tereyağı, tuzlanıp deriye basılarak muhafaza edilir. Peynir çökelek olarak kurutulur. Küflü çökelek çoğunlukla satılmaz ve hane halkı tarafından tüketilir (K73).

“*Happak*” adı verilen yağı alınmış yoğurt, tahta bakraçlarda muhafaza edilir (K74). Yoğurt saklama kabının kepeğine “*keşkül*” denir (K75). Yayık ve tuluklar sallama yöntemiyle yoğurdun yağını almak amacıyla kullanılır (Şekil 3) (K24). Tereyağı; “*külek, boduç, sağrak, seğrek, gelder, yağ küleği*” isimleri verilen ahşaptan saklama kaplarda saklanarak (Şekil 8, 9) (K76-81), tereyağı ve peynir; çam, köknar, ladin, gürgen, kestane ağaçlarından yapılan küleklerde üzerine tuz konularak, çökelek, yoğurt ve peynir ise mayalanıp topraktan yapılan küp ve güğümlerde uzun süre muhafaza edilir (Şekil 14, 15) (K82-85).

Peynir, oğlak derisine tepilerek kış ayları için saklanır. Koyun sütünden yapılan tulum peyniri “*karın ağzı*” denilen koyun veya kuzunun karın kısmı derisine tepilerek yaklaşık 8-12 ay muhafaza edilir (K13). Derinin dıştan iç yüzüne doğru 200-300 delik açılarak peynir suyu tahliye edilir, geriye peynirin öz suyu kalır, böylece peynir daha lezzetli bir hal alır. Yaklaşık 60 kiloluk peynir, suyu süzülmesi taktirde ağırlığı 35-40 kiloya kadar düşer (K86). Kuzu kursağı peynir mayalanmasında kullanılırken, süt mayalanmaz ve doğrudan çökelek yapılır (K87). Çökelek yapılırken suyunu erken alması için kül basılır (K88). Taze çökelek bezlere konulup üzerine taş ile üç gün baskı yapıldıktan sonra bir süre asılarak beklenir, daha sonra deriye basılıp tuz eklenerek uzun yıllar muhafaza edilir (K19, K89). Kuzu kursağından yapılan ve “*kurma maya*” adı verilen maya ile yapılan peynirler değerli ve raf ömrü uzun olur (K90-92).

İnek etinden yapılan kavurmalar kaya tuzu katılarak kavrulur, torbalara konularak evin tavanına asılır ve beş- altı ay bozulmadan saklanabilir (K93). Et kesildikten sonra 24 saat dinlendirilir ve asılır. Bir süre sonra hiçbir şey

eklenmeden kuru olarak kavru olarak büyük tencerelere ve kazanlara basılır. Daha sonra doğranıp küplere doldurularak muhafaza edilir (K46).

Bal, polen ve arı sütü gibi arıcılık ürünleri cam kavanozlarda, serin ve nemli olmayan yerlerde, kurutulmamış yaş polenler ise buzdolabında muhafaza edilir (K94).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Doğu Karadeniz Bölgesinin engebeli dağlık arazi yapısı ve iklim şartları o bölgedeki yaşam tarzı üzerinde etkili olmaktadır. Bu yaşam tarzı yöresinin hayvancılık faaliyetleri üzerinde de belirleyici bir role sahiptir. Bozkır medeniyetinin kaynağında hayvan yetiştiriciliği ve bu yöndeki faaliyetlerin sürdürülebilmesi için gerekli folklorik bilgiler mevcuttur (Kuruca ve Ak, 2019: 779). Giresun ilinde hayvancılık faaliyetlerinin uzun yıllardan beri devam ettiği, bölgenin çayır ve mera alanlarının geniş, yaygın ve ot verimliliğinin yüksek olması sebebiyle işletmelerin kaba yem ihtiyacının karşılanmasında meralardan büyük oranda yararlandığı, bölgedeki yetiştiricilerin önemli bir kısmının geleneksel üretimi benimsediği ve yetiştiricilik bilgileri açısından en önemli sorunların başında kaba yem üretim zorluğunun geldiği bildirilir (Zırtlan, 2022: 25). Çalışmada da büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin daha çok Ordu-Giresun bölgesinin iç kesimlerinde ön plana çıktığı ve halkın en önemli geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğunun belirlenmesi yukarıdaki çalışma verileri ile uyumludur. Bölgede hayvancılık faaliyetlerinin günümüzde de aktif bir şekilde devam ettiği ve bu faaliyetlerin halkın en önemli geçim kaynağı olması sebebiyle hayvansal ürünlerin elde edilmesinde de kendi öz kaynaklarından ve deneyimlerinden yararlandıkları söylenebilir.

Gıda, yaşamın devamı için en önemli kaynaklardan biridir (Gökırmaklı ve Bayram, 2018: 358). Geçmişten günümüze sürekli bir değişim halindedir ve bu durumun sonucu olarak çeşitli trendleri de beraberinde getirir (Yıldız ve Yılmaz, 2020: 19). Tescilli coğrafi işaret türlerinin bölgelere göre dağılımı incelendiğinde Karadeniz bölgesinin gıda (yiyecek ve içecek) ürünleri ile ön plana çıktığı görülür (Esen, 2016: 462, Oğan ve Büyükyılmaz, 2020: 352). Çalışmada da bölgeye özgü olan hayvansal gıdaların elde edildiği ve bu gıdalar arasında süt ve süt ürünleri (karınağzı, ayran çökeleği, keş gibi) ile et ürünlerinin (çelik vs.) bulunduğu tespit edilmesi yukarıdaki çalışma verileri ile uyumludur. Bölgeye özgü hayvansal gıdaların elde edilmesi, Ordu-Giresun yöresinin coğrafi olarak önemli bir gastronomi potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir.

Koşay ve Ülkücan (1961: 35), tereyağı yapımında Anadolu'da yoğurdun yayık içine konulup su ile çalkalandığını ve köpük üzerinde biriken yağların alınarak tuzlanıp yoğrulduğunu, Ögel (1978a), bir yaşındaki koyun derisine peynirin basıldığı, bazı yörelerde içine çörek otu eklendiği, Orta Asya'da tereyağı ayrılıp kalan ayrana tuz katılarak kaynatılıp süzöldükten sonra “çökelek, keş, soğut” isimleri ile peynir yapıldığı, Anadolu'da salamura ve tulum peynirinin en eski peynir çeşitleri olarak bilindiğini, Köymen (1982: 35-46) ve Genç (1982: 60) tereyağının Orta Asya'dan günümüze devam eden bir süt ürünü olduğunu, Orta Asya'da yoğurda ılık su katılarak hayvan derisinden yapılan tulumlarda yayıklanıp tereyağı elde edildiğini, Orta Asya'da Türklerin yağlı

sütten elde ettikleri kaymağa “*karın kaymağı*” dediği, sütün üzerindeki kaymağın toplanıp, ayrı bir besin maddesi olarak kullanıldığını bildirir. Çetin (2005: 192), Divanü Lügat’ it-Türk’te kurut, keş ve çökelek isimlerinin geçtiği, yoğurt, ayran kelimelerinin aynı günümüzdeki gibi kullanıldığını, Ertaş ve Gezmen Karadağ (2013: 121), özellikle kurban bayramlarında etlerin hala kavurma yapılarak misafirlere ikram edildiğini, Mandaloğlu (2014: 82), Bozkır Türklerinin severek tükettikleri yemekleri arasında yahni ve tutmaç geldiğini, Türklerin kullandıkları yiyecek maddelerinin temelini yoğurdun oluşturduğunu, Güler (2010: 25) ile Say ve ark. (2015: 429), yoğurdun yağı alındıktan sonra tuz konularak kaynatılması, süzülmesi ve kurutulması ile elde edilen “*keş*” gibi süt ürünlerinin yapılması geleneğinin günümüzde hala devam ettiğini bildirir. Çalışmada Ordu-Giresun bölgesinde tecen peynirinin (dağ peyniri) inek sütünden yıllardır üretildiği, karınağı’nın (Şekil 2) Ögel (1978b: 244)’in aktardığı gibi koyun veya kuzu derisine bastırılarak yapıldığı, kaymak karnının, Köymen (1982: 35-46) ve Genç (1982: 61)’in bahsettikleri gibi Orta Asya’dan başlayıp günümüzde de bölgede elde edilen kaymağın ismini muhafaza ettiği tespit edildi. Ayrıca Ertaş ve Gezmen Karadağ (2013: 120) ve Mandaloğlu (2014: 82)’nin aktardıkları gibi bölgede de kurbanlık etlerin kavurma ve yahni olarak tüketildiği, keş peynirinin Orta Asya ve Divan’u Lügat’it-Türk’te anlatıldığı gibi aynı isimle bölgede yapılmakta olduğu, ayrıca bölgeye özgü celecoş, muhlama, samaksa, papa gibi farklı isimler ile hayvansal ürünlerden yapılan yemekler olduğu belirlendi. Elde edilen veriler kapsamında, bölgenin geçmişten günümüze Türk örf-adetleri ile diğer toplulukların geleneklerinin harmanlanarak ortaya geniş bir mutfak ve hayvansal gıda kültürünün çıktığı ileri sürülebilir.

Yıldırım (2002: 98), bir çalışmasında katmerleşerek kurumuş hayvan gübresine “*kemre*” denildiğini, Sinmez (2011: 73), hayvan gübrelere yakacak olarak kullanıldığını, kış boyunca ahırlarda biriken gübrenin el arabasıyla ya da “*temek*” denilen pencereden dışarı atılıp biriktirildiğini, havaların ısınmasıyla birlikte gübre yığınlarının su ile ıslatıldığını, daha sonra saman ve kömür tozu ile karıştırılıp şekil verilerek güneşte kurutulduğunu bildirir. Yüksel (2012: 30), hayvanların ayaklarının altında ezdikleri dışkıların kurumuş haline “*kerme*”, güneşte kuruyan hayvan dışkısına ise “*kuruluk*” denildiğini ve yeni doğan hayvanların altına serildiğini, Karaoğlu (2019: 58) Divanü Lügat’it-Türk’te at pisliğine “*komuk, tezek*”, deve pisliğine “*mayak*”, hayvan pisliğine “*baynak*”, koyun pisliğine “*agıl*” gibi isimler verildiğini belirtir. Çalışmada gübreye “*kemre*”, “*ahbun*”, “*akpun*” (Şekil 12), gübrenin kurumuş olarak bir yıl bekletilmiş haline “*yıllama*”, ahırda biriken gübrenin atıldığı pencereye “*köpsek, kömzelik, töpsek*”, “*tam deliği*” denildiği (Şekil 13), bu pencerelerin küçük ve ahırın arka tarafında olduğu, fındık ağaçları ve bahçelerde verimi arttırmak için gübre olarak hayvan gübresinin kullanıldığı, iç bölgelerde kurutulup kışlık yakacak olarak kullanıldığı gibi tarla ve bahçelerde de kullanıldığı, yukarıda çalışmalarda belirtildiği gibi gübrenin tarla ve bahçelerde, bölgenin özellikle fındık bahçelerinde sıklıkla kullanıldığı ifade edilebilir. Ayrıca Divan-ü Lügat’it Türk’te bahsedilen “*tezek*”, Anadolu’da ise “*kemre*” gibi gübreye verilen isimlerin, günümüzde de aynı isim ile Ordu-Giresun bölgesinde kullanıldığı söylenebilir.

Hayvansal gıdaların güvenliği, muhafazası ve yeterli miktarda üretilmesi, hayatta kalmanın temel koşulu olarak kabul edilir (Gökırmaklı ve Bayram, 2018: 351). Hayvansal gıdaların saklanması ve muhafazası ile ilgili olarak Ögel (1978b: 244), Orta Asya'da peynir ve buna benzer yiyeceklerin bozulmadan uzun süre saklanabilmesi için toprak ve deriden yapılmış kaplara basılarak hava almayacak şekilde kapatıldığını, peynirin kuzu veya keçi derisine basılarak bozulmadan uzun süre muhafaza edilebildiğini, çökeleklerin tuzlanarak küplere basıldığını ve hazırlanan çökelek kaplarının toprak içine baş aşağı dikilip kışın tüketildiğini bildirir. Baysal (1990: 64-67), Orta Asya'da sonbaharda kesilen hayvan etinin küçük parçalar şeklinde yağı ile pişirildikten sonra küplere konularak kışın tüketilmek üzere saklandığını, Eröz (1991: 215), kesilen ve kullanılan etin kalanını muhafaza etmek için kavurma yapılarak hayvan derisinden tuluklara doldurulduğunu belirtir. Çalışmada Ordu - Giresun bölümünde çilingire konulan yoğurt, tereyağının ağzı iyice kapatılıp dere suyuna konulması, peynir ve tereyağı gibi ürünlerin kabak ve karalahana yaprağına sarılıp serin yerde muhafaza edilmesi, tulum peynirinin toprağın altına konup kışın üzerinin kar ile kapatılarak muhafaza edilmesi, yoğurdun dayanıklı olması için çam kozalağı ile mayalanması, tereyağı konulan küleğin (Şekil 8, 9) içine sakız sürülüp ağzının hava almaması için sıkıca kapatılarak saklanması, çökeleğin kiremit veya topraktan yapılan küplere konularak toprağın altına konulması, tereyağının tuzlanıp deriye basılması, tereyağının külek, boduç, sağrak gibi ahşaptan saklama kapları ve güğümlerde saklanması, peynirin oğlak derisine basılması, peynirin dayanıklılığını sağlamak için kuzu kursağından maya yapılması, kavurmaların evin tavanına asılması ve küplere basılıp uzun süre saklanması yapılan çalışmalara benzer olduğu söylenebilir. Elde edilen veriler ışığında bölgede geçmişte hayvansal gıda ve ürünlerin muhafazasında kullanılan çeşitli yöntemlerin günümüzde de kullanılmaya devam edildiği belirtilebilir. Sonuç olarak, Ordu-Giresun bölgesinin coğrafi yapısı gereği geleneksel büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiricilik faaliyetlerinin günümüzde de devam ettirildiği, hayvancılıktaki geleneksel isimlendirmelerin bölgede halen kullanılmaya devam edildiği, bölgenin orman yapısının fazlalığından dolayı hayvan beslemede çayır ve meralardan yararlandığı, geleneksel yöntemlerle yöreye özgü hayvansal gıda ve ürünlerin üretildiği ve hayvansal gıdaların muhafazasında yöreye özgü metotların kullanıldığı söylenebilir. Bölgede büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığına dair folklor bilgisinin Türk kültürünün izlerini taşıdığı, yapılacak benzer folklor temelli araştırmalar ile Türk dünyasındaki hayvancılık kültürü ile büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara ait değerlerin incelenerek bu konudaki ortak kültür mirasımızın bir araya getirilebileceği ve bu sayede veteriner hekimliği folkloru özelinde milli folklorumuza katkı sağlanabileceği ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

- Baysal, A. (1990). Beslenme kültürümüz. Kültür Bakanlığı Yayınları-1230. Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.
- Çetin, E. (2005). Divanu Lügat'it-Türk'teki yiyecek içecek adları ve bu adların Türkiye Türkçesindeki görünüşleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 185-200
- Eröz, M. (1991). Yörükler, İstanbul, 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Ertaş, Y., Gezmen Karadağ, M. (2013). Sağlıklı beslenmede Türk mutfak kültürünün yeri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1),117-136.
- Esen, Ş. (2016). Bir farklılaşma stratejisi olarak coğrafi işaretler ve Türkiye incelemesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 447-464.
- Genç, R. (1982). XVI. Yüzyılda Türk mutfağı. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, sf:57-68, 31 Ekim- 1 Kasım, Ankara.
- Gökırmaklı, Ç., & Bayram, M. (2018). Gıda için gelecek öngörüler: Yıl 2050. *Akademik Gıda*, 16(3), 351-360.
- Güler, S. (2010). Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26,24-30.
- Henchion, M., McCarthy, M., Resconi, V. C., & Troy, D. (2014). Meat consumption: Trends and quality matters. *Meat science*, 98(3), 561-568.
- Kandemir, Ç., & Taşkın, T. (2022) Türkiye’de Koyun Irklarının Mevcut Durumu ve Geleceği: Karadeniz Bölgesi. *Yüziüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 101-112.
- Karaoğlu, GG. (2019). Divânü Lügati’t-türk ve zirâ’at albümü’nden tarım ve hayvancılıkla ilgili bazı terimler. *International Journal of Social Sciences*, 3(1),53-67.
- Koşay, HZ., Ülkücan, A. (1961). Anadolu yemekleri ve Türk mutfağı, Ankara, *MEB. Basımevi*,1. Baskı, sf:1-149.
- Köymen, MA. (1982). Selçuklular zamanında beslenme sistemi. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, sf:35-46, 31 Ekim- 1 Kasım Ankara.
- Kuruca, N., & Ak, M. (2019). Doğu Karadeniz Bölgesinde Konargöçer Hayata Dair Uygulamalar: Giresun Örneği. Syf. 778-793, 6-8 Aralık, *UKDA Sempozyum* (A. Haluk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil-Tarih-Coğrafya).
- Kuşvuran, A., Nazlı, R. İrfan, Tansı, V. (2011). Türkiye’de ve Batı Karadeniz Bölgesi’nde çayır-mera alanları, hayvan varlığı ve yem bitkileri tarımının bugünkü durumu. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2011(2), 21-32.
- Mandaloğlu, M. (2014). Bozkır Türklerinde ekonominin hayvancılık ve tarıma dayalı olarak değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1),75-93.
- Oğan, Y., & Büyükyılmaz, S. (2020). Karadeniz Bölgesinin Coğrafi İşaretli Gastronomik Ürünleri. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4(3), 337-354.
- Ögel, B. (1978a). Türk kültür tarihine giriş, I. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Cilt:3 sf:1-224.
- Ögel, B. (1978b). Türk kültür tarihine giriş. 4. Türklerde Yemek Kültürü. Kültür Bakanlığı Yayınları: 9. Baskı, sf: 244, Kültür Eserleri: 13, *İstanbul, Milli Eğitim Basımevi*.
- Özkan, U., & Şahin Demirbağ, N. (2016). Türkiyede kaliteli kaba yem kaynaklarının mevcut durumu. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 9(1), 23-27.
- Say, D., Soltani, M., Güzeler, N. (2015). Kurutulmuş yoğurtlar: kurut ve kashk. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21(9),428-32.
- Seto, K.C., & Ramankutty, N. (2016). Hidden linkages between urbanization and food systems. *Science*, 352(6288), 943-945.
- Sinmez, ÇÇ. (2011). Bozlak kültüründe folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. *Doktora Tezi*, S.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sürmen, M., Yavuz, T., Çankaya, N., & Töngel, M. Ö. (2008). Karadeniz Bölgesinde hayvan besleme alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1, 49-53.
- Şişman, B. (2009). Karadeniz Yöresinde Mısır Kültürü: Folklorik Bir Yaklaşım. *Journal of International Social Research*, 2(7), 232-243.
- Terzić, A., Bjeljic, Ž., & Ćurčić, N. (2015). Common histories, constructed identities: Intangible cultural heritage and the rebranding of Serbia. *International Journal of Intangible Heritage*, 10, 102-120.
- TOB. (2023). Mera Alanlarının Yıllar İtibariyle Değişimi. Çevrimiçi Er: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Cayir-Mera-ve-Yem-Bitkileri>
- Yıldırım, A. (2002). Berendi köyünde hayvan ve hayvancılıkla ilgili kelimeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1,95-05.

Yıldız, M., & Yılmaz, M. (2020). Gastronomi alanındaki trendlere bir bakış. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5:19-35.

Yüksel, E. (2012). Aşağı Fırat Havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar. *Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Zırtlan, K. (2022). Giresun ilindeki büyükbaş hayvan yetiştiricilerinin bilgi kaynaklarının hayvanların beslenmeleri üzerine etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

KAYNAK KİŞİLER

Kaynak kişi	Anket Kodu	Adı Soyadı	Görüşme Tarihi	İl-İlçe	Kaynak kişi	Anket Kodu	Adı Soyadı	Görüşme Tarihi	İl-İlçe
K1	1.2.5.1	Müslüm Mert	13.09.2017	Giresun-Dereli İlçesi	K49	2.13.3.5	Murat Şahin	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi
K2	1.4.7.2	Fırat Aydın	17.09.2017	Giresun-Bulancak İlçesi	K50	2.11.1.2	Harun Kışan	30.06.2018	Ordu-Fatsa İlçesi
K3	1.9.5.1	Nazmi Meral	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi	K51	1.6.1.3	Sami Kaya	21.10.2017	Giresun-Güce İlçesi
K4	2.4.1.7	Yasemin Koyuncu	13.10.2018	Ordu-Mesudiye İlçesi	K52	1.13.2.4	Ali Kılıçtaş	13.09.2017	Giresun-Alucre İlçesi
K5	1.1.11.1	Yalçın Sancak	14.03.2018	Giresun-Merkez İlçe	K53	2.5.2.2	Mustafa Arslan	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi
K6	2.5.1.1	Musa Yıldırım	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi	K54	1.3.4.4	Nedime Ceylan	10.04.2018	Giresun-Keşap İlçesi
K7	1.5.4.2	Abdullah Okur	13.03.2018	Giresun-Yağlıdere İlçesi	K55	2.6.1.5	Ayşe Çakır	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi
K8	2.13.1.1	Hasan Akyazı	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K56	2.3.2.2	İsmail Çapa	11.11.2018	Ordu-Kabadüz İlçesi
K9	2.6.2.3	Şükrü Bezirgan	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi	K57	1.4.8.1	Serdar Pekdemir	27.06.2018	Giresun-Bulancak İlçesi
K10	2.13.1.2	Osman Akyazı	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K58	1.4.8.2	Abdurrahim Demir	27.06.2018	Giresun-Bulancak İlçesi
K11	2.13.2.1	Sabri Koçalan	12.05.2018	Giresun-Dereli İlçesi	K59	2.18.1.1	Seyfettin Uygun	16.09.2018	Ordu-Çaybaşı İlçesi
K12	2.10.3.3	Şükrü Yıldız	01.09.2018	Ordu-Çatalpınar İlçesi	K60	2.5.1.6	Kadir Yıldırım	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi
K13	1.2.3.3	Yusuf Dikgöz	04.09.2018	Giresun-Dereli İlçesi	K61	2.5.1.7	İbrahim Yıldırım	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi
K14	1.2.3.4	Ayşe Önal	04.09.2018	Giresun-Dereli İlçesi	K62	1.5.2.1	Ali Özbaş	19.08.2017	Giresun-Yağlıdere İlçesi
K15	1.11.5.2	Fatma Çiftçi	12.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K63	1.1.2.1	Kahraman Özince	20.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K16	2.6.1.2	Mehmet Asal	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi	K64	1.11.1.1	Sezai Sarıöz	18.08.2018	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi
K17	1.2.4.1	Hüseyin Güngörmez	13.09.2017	Giresun-Dereli İlçesi	K65	2.6.2.1	Nail Atlı	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi
K18	1.2.3.5	Helim Önal	04.09.2018	Giresun-Dereli İlçesi	K66	2.15.7.1	Musa Elmas	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi
K19	1.2.4.2	Hüseyin Karakoyun	13.09.2017	Giresun-Dereli İlçesi	K67	2.6.1.1	Ahmet Asal	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi
K20	1.11.4.3	Yeter Kesik	12.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K68	1.1.3.1	Kemal Güneysu	24.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K21	2.15.3.1	Emine Elmas	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi	K69	2.4.1.6	Hasan Yılmaz	13.10.2018	Ordu-Mesudiye İlçesi
K22	2.15.4.4	Meryem Çobanoğlu	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi	K70	1.2.11.2	Kamil Karaca	25.07.2018	Giresun-Dereli İlçesi
K23	2.15.4.2	Kadriye Çobanoğlu	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi	K71	1.12.2.2	Fazlı Yarıca	10.11.2017	Giresun-Çamoluk İlçesi
K24	1.13.1.3	Şerif Yelek	03.12.2017	Giresun-Alucre İlçesi	K72	2.18.2.1	Havva Yamak	16.09.2018	Ordu-Çaybaşı İlçesi
K25	2.15.3.2	Yaşar Elmas	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi	K73	1.13.1.1	Osman Perçin	23.08.2017	Giresun-Alucre İlçesi
K26	2.15.6.2	Havva Duranoğlu	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi	K74	1.4.4.2	Halil Toprak	27.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi
K27	1.11.4.4	Süleyman Hancı	12.12.2017	Giresun-	K75	1.3.1.1	Osman	20.08.2017	Giresun-Keşap

				Şebinkarahisar İlçesi			Karavelioğlu		İlçesi
K28	2.6.1.7	Hamiyet Baykal	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi	K76	1.9.3.3	Abdullah Özdem	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K29	2.15.4.3	Zeliha Haznedar	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi	K77	1.1.2.3	Ali Kösen	23.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K30	1.13.1.5	Ayşe Taşkın	03.12.2017	Giresun-Alucra İlçesi	K78	1.2.2.2	Halim Öztürk	04.09.2018	Giresun-Dereli İlçesi
K31	1.2.4.3	Fatma Kara	13.09.2017	Giresun-Dereli İlçesi	K79	1.11.2.1	Mustafa Aygün	19.10.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi
K32	2.11.1.3	Fatma Kışan	30.06.2018	Ordu-Fatsa İlçesi	K80	2.12.2.1	Nedim Öksüz	22.09.2018	Ordu-Çamaş İlçesi
K33	1.14.6.1	Ali Kertman	24.02.2018	Giresun-Tirebolu İlçesi	K81	1.2.8.1	Yavuz Selim Karakuş	18.10.2017	Giresun-Dereli İlçesi
K34	1.7.2.2	Ayhan Öztürk	16.01.2018	Giresun-Espiye İlçesi	K82	1.9.2.3	Enver Patan	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K35	1.13.2.7	İbrahim Soysal	13.09.2017	Giresun-Alucra İlçesi	K83	1.4.3.1	Mehmet Tuna	30.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi
K36	1.11.7.1	Mehmet Altun	24.10.2018	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K84	1.9.3.5	Nurettin Kutlu	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K37	1.8.3.3	Serdar Tınka	20.09.2018	Giresun-Görelle İlçesi	K85	2.7.1.7	Hasan Çelebi	12.05.2018	Ordu-Gölköy İlçesi
K38	1.14.5.1	Halil Gökçe	30.01.2018	Giresun-Tirebolu İlçesi	K86	1.4.3.2	Nadir Gedikali	30.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi
K39	1.1.5.5	Halime Genç	09.09.2017	Giresun-Merkez İlçe	K87	1.2.3.2	Ümmüye Taşkesen	04.09.2018	Giresun-Dereli İlçesi
K40	1.3.6.3	Ayşe Akkaya	02.10.2018	Giresun-Keşap İlçesi	K88	1.9.3.6	Murat Kulluk	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K41	2.17.1.4	Ahmet Güney	16.09.2018	Ordu-İkizce İlçesi	K89	1.1.3.2	İnci Güneysu	24.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K42	1.3.4.5	Erol Kalyoncuoğlu	04.10.2018	Giresun-Keşap İlçesi	K90	1.2.4.4	Ayşe Kara	13.09.2017	Giresun-Dereli İlçesi
K43	2.10.1.4	Hasan Yıldırım	11.05.2018	Ordu-Çatalpınar İlçesi	K91	1.9.3.4	Mehmet Özdem	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K44	1.11.5.3	Osman Çiftçi	12.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K92	1.11.2.2	Şaban Aygün	19.10.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi
K45	1.11.3.4	Yusuf Tongul	07.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K93	1.4.2.1	Hayrettin Aydın	03.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi
K46	2.11.1.6	Mustafa Özyurt	30.06.2018	Ordu-Fatsa İlçesi	K94	1.9.4.1	Cevat Merel	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K47	2.6.1.4	Abdullah Çakır	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi	K95	1.5.1.1	Kenan Koca	17.08.2017	Giresun-Yağlıdere İlçesi
K48	2.5.1.8	Aziz Hekim	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi					

Şekil 1: Sekmen (K6)

Şekil 2: Karınağzı (K19)

Şekil 3: Yayık (Tuluk) (K24)

Şekil 4: Ayran Baskısı (K26)

Şekil 5: Çerkez Peyniri (K29)

Şekil 6: Tulum Peyniri (Yayla Tulumu) (K18)

Şekil 7: Şirahne Teknesi¹ (K31)

Şekil 8: Yayık, Tereyağı Küleği (K31)

¹ Üzerine taş konularak peynirin suyunun akmasını sağlayan ağaç teknesi (K19)

Şekil 9: Çubuklu Külek (K33)

Şekil 10: Manda Boynuzu Tarağı (K49)

Şekil 11: Namazlık (K51)

Şekil 12: Tezek (K52)

Şekil 13: Köpsek (K57)

Şekil 14: Çökelek Saklama Küpü (K24)

Şekil 15: Güğüm (K72)

ORDU-GİRESUN BÖLGESİ VETERİNER HEKİMLİĞİ FOLKLORUNDA HAYVAN AD VE DONLARI**Dr. Mehmet KARASU****Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Giresun İl Koordinatörlüğü****ORCID: 0000-0003-1969-3903****Prof. Dr. Aşkın YAŞAR****Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı****ORCID: 0000-0001-8641-6207****ÖZET**

Ait olduğu toplumun sosyal ve kültürel yapısından izler taşıması sebebiyle hayvan ad ve donları, araştırmacılar tarafından üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu bağlamda çalışmada Ordu-Giresun bölgesi folklorunda genelde Türk tarihi özelde ise veteriner hekimliği tarihi içerisinde önemli bir yeri olan hayvan ad ve donlarının tespit edilerek, yöreye özgü folklorik adlandırmaların halkbilim ve toplumbilim gibi araştırma sahalarına da katkı sağlayabilmesi açısından korunması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlandı. Çalışmanın materyalini Ordu-Giresun yöresindeki hayvan ad ve donlarına yönelik folklorik bilgiler oluşturdu. Konu ile ilgili verileri elde edebilmek amacıyla bilgi derleme formundan yararlanıldı. Konu ile ilgili bilgi sahibi olduğu belirlenen kaynak kişilere çalışma hakkında detaylı bilgi verildi ve onamları alındı. Yüz yüze görüşme tekniği ile elde edilen yazılı veriler bulgular bölümünde “*hayvan ad ve donları*” başlığı altında sınıflandırıldı. Elde edilen verilerin analizi, içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirildi. Bölgede hayvanlara çok farklı isimler kullanıldığı, Anadolu’da kullanılan hayvan ad ve donlarına ilişkin folklorik ifadelerin günümüzde de halen aynı anlamlarda kullanılmaya devam edildiği ve bölgedeki farklı kültürlerin lehçe ve dillerinden izler taşıdığı tespit edildi. Sonuç olarak Ordu-Giresun Bölgesi’nde başta büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar olmak üzere farklı hayvan türleri için kullanılan folklorik isimlendirmelerin, korunması gereken ortak bir kültür mirası olduğu ve bölgede yaşayan toplumun sosyal ve kültürel yapısının hayvan ad ve donlarının adlandırılmasında önemli bir belirteç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ad ve Donlar, Hayvan, Ordu-Giresun Bölgesi, Veteriner Hekimliği Folkloru.

NAMES AND COAT COLORS GIVEN TO ANIMALS IN THE VETERINARY MEDICINE FOLCLOR OF THE ORDU-GİRESUN REGION**ABSTRACT**

Animal names and coat colors are an important issue for researchers because they bear traces of the social and cultural structure of the society they belong to. In this context, this study, it was aimed to determine the animal names and coat colors, which have an important place in the folklore of the Ordu-Giresun region in general in Turkish history and in veterinary medicine history in particular, and to protect the local folkloric nomenclature in order to contribute to research fields such as folklore and sociology and to transfer them to future generations. The material of the study consisted of folkloric information about animal names and coat colors in the Ordu-Giresun region. In order to obtain data on the subject, the information compilation form was used. Detailed

information about the study was given to the resource persons who were determined to have knowledge about the subject and their consent was obtained. Written data obtained by face-to-face interview technique were classified under the heading “*animal names and coat colors*” in the findings section. The analysis of the obtained data was carried out with the content analysis method. It was determined that very different names were used for animals in the region, the folkloric expressions related to animal names and coat colors used in Anatolia still continue to be used with the same meanings and carry traces of the dialects and languages of different cultures in the region. As a result, it can be said that the folkloric nomenclature used for different animal species, especially cattle and small cattle in the Ordu-Giresun Region, is a common cultural heritage that needs to be preserved and the social and cultural structure of the society living in the region is an important indicator for naming animal names and coat colors.

Key words: Names and Cost Colors, Animals, Ordu-Giresun Region, Veterinary Medicine Folklore.

GİRİŞ

İnsanlar, kendileri için önemli bir konuma yerleştirdiği, bağ kurabildiği ve benimsediği varlıkları farklı maksatlar ile adlandırma yoluna gider. Hayvan ad ve donları ait olduğu toplumun sosyal ve kültürel yapısından izler taşır. Özellikle tarih boyunca yaşanan kültür kaynaşması sebebiyle, farklı milletler birbirlerinin kültürlerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda bir milletin farklı kültüre sahip toplumlara nasıl etkilediği ve bu kültür yapısından ne derecede etkilendiğinin ortaya konulabilmesi açısından adların önemi büyüktür. Bu etkileşim hayvan adlarına da yansımış ve Türkler de diğer milletler gibi hayatlarında önemli bir role sahip olan bu hayvanları adlandırmışlardır (Çağlar, 2019: 392).

Bilhassa at, koyun, keçi, geyik, sığır vb. hayvanların renkleri, lekeleri ve işaretleri bu hayvanların adlandırılmasında önemli birer ölçüttür (Tosun, 2020: 1570). Günümüzde de özellikle hayvanlar için halk arasında folklorik anlamda devam eden bu geleneksel adlandırma şekli (Sinmez ve Yaşar, 2013: 196, Aslım ve Sinmez, 2017: 150), bilimsel araştırmalarda geleneksel ve modern anlamda yapılabilmekte ve her ikisinin birbirini tamamlayıcı niteliğinden yararlanılabilmektedir (Arçın, 2022: 268).

Veteriner hekimliği alanında gerçekleştirilen birçok folklor temelli çalışmada hayvan ad ve donlarına da değinilerek bu konunun veteriner hekimlikteki önemi üzerinde durulmuştur (Yüksel, 2012: 36, Sinmez ve Yaşar, 2013: 193, Aslım ve Sinmez, 2017: 150, Sinmez, 2018: 144, Çelik ve ark., 2021: 322). Bu bağlamda çalışmada Ordu-Giresun bölgesi folklorunda genelde Türk tarihi özelde ise veteriner hekimliği tarihi içerisinde önemli bir yeri olan hayvan ad ve donlarının tespit edilerek, yöreye özgü bu folklorik adlandırmaların halkbilim ve toplumbilim gibi araştırma sahalarına da katkı sağlayabilmesi açısından korunması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlandı.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın materyalini, 17 Ağustos 2017- 04 Kasım 2018 tarihleri arasında Ordu-Giresun yöresindeki hayvan ad ve donlarına yönelik folklorik bilgiler oluşturdu. Konu ile ilgili verileri elde edebilmek amacıyla bilgi derleme formundan yararlandı.

Konu ile ilgili bilgi sahibi olduğu belirlenen kaynak kişilere çalışma hakkında detaylı bilgi verildi ve onamları alındı. Yüz yüze görüşme tekniği ile elde edilen yazılı veriler bulgular bölümünde “*hayvan ad ve donları*” başlığı altında sınıflandırıldı.

Kaynak kişiler bulgular bölümünde “*K1, K2, ...*” şeklinde kodlandı. Kullanılan bu kod numaraları “*kaynak kişiler*” bölümünde detaylandırılarak sunuldu. Elde edilen verilerin analizi, içerik analiz yöntemi ile gerçekleştirildi.

Bu çalışma, ilk isim yazarın “*Ordu-Giresun Bölgesi Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma*” başlıklı Doktora Tez’inden yararlanılarak hazırlandı. İlgili tez projesi, 17202031 proje numarası ile Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (SÜBAP) tarafından desteklendi. Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Deney Hayvanları Üretim ve Araştırma Merkezi Etik Kurulu’na (SÜVDAMEK) yapılan başvuru neticesinde 21.09.2016 tarih ve 17202031 sayılı Etik Kurul Onayı alındı.

BULGULAR

Hayvan Ad ve Donları

Adlar

Ordu-Giresun bölgesinde hayvanlar değişik şekillerde adlandırılır. Bu adlandırmalar hayvanın cinsine, fiziksel özelliklerine ve yaşına göre farklılıklar gösterir.

Bölgede gebe hayvana “*yüklü*”, küçük, ufak kalmış, beslenmemiş hayvana “*maraz*” (K1), zayıf olan hayvana “*aruk mal*” (K2), hayvan derisine “*gön*” (K3-5), boynuzsuz hayvana “*kölük*” (K6-7), kuyruğu olmayan hayvana “*gondik*” (K8), cinsiyeti belli olmayan hayvana “*azman*” (K9), damızlık hayvana “*mayalık*” (K10), hayvan yavrusuna “*hortik, hörtük, ayı hortiği, eşek hortiği*” (K11-12) gibi isimler verilir.

“*Cılık*” ve “*faraz*” koyuna verilen isimlerdir (K13-14). Karayaka koyunu, bölgede yetiştirilen bir koyun ırkı (K15) olup halk arasında “*karagöz ve karabaş*” koyunu olarak adlandırılır (K16-18). Siyah benekli yaşlı koyun “*maria koyunu*” (K18), sağılan koyun “*külek koyunu*” (K19), süt vermeyen koyun “*yoz koyun*” (K13), kısır koyun “*şişek*” (K9), gece otlayan koyun ise “*örüm koyunu*” olarak isimlendirilir (K20-21). Bir yaşını doldurmamış kuzuya “*üveç*” (K22-23), bir yaşını geçmiş kuzuya “*toklu, tohlu*” (K24), yeni doğan kuzuya “*emlik kuzu*” (K25), sürüde ilk doğan kuzuya “*dölbaşı*” (K26), annesini emmeyen kuzuya “*ekti*” denir (K27). Koyunun memesine “*cicik*” (K28-29), rahmine “*kuzuluk*” (K30), derisine “*post*” (K31), kuzuların midesine “*kuzu kursağı*” denir (K32). Koyunların yavru olması “*kuzulamak*” (K1), kuzunun annesinden süt emmesi “*emikleme*” (K33-34), koyun ve kuzuyu birbirinden ayırma işlemi ise “*seçek*” olarak adlandırılır (K20, K35).

“Geçi” keçiyeye verilen addır (K36). Süt verimi yüksek keçiyeye “*talış keçisi*”, hem et hem de süt verimi yüksek keçiyeye “*kara keçı*” (K16), oğlağa “*gidik*” (K37), bir yaşındaki keçiyeye “*çebiç*” (K38-41), erkek keçiyeye “*seyis, teke*” (K42-44), dişi keçiyeye “*Gezupli*” denir (K8).

Manda “*camış, kömüş*” (K45-47), manda yavrusu “*palak, malak, balah, balak*” (K48-50), genç manda “*gedek*” (K51), dişi manda ise “*medek*” olarak adlandırılır (K52-53).

İneğe “*ziroha*” (K54), aşısız, yerli ırk inek, tosuna “*kara mal, piç ineği*” denir (K55-57). Aşılı inek, tosun “*ziraat mali*” (K55), yerli ırklar “*kara sığır*”, yerli inek besleyen hayvan sahipleri “*kara sığırıcı*” olarak tanımlanır (K58).

İlk doğan buzağıya “*ham dana*” (K59), annesinden süt emen yeni doğan buzağıya “*emik buzağı*” (K60), ilk kez doğum yapan düveye “*ham düve, çiğ düve*” (K61), bir yaşını geçen doğum yapmamış genç ineğe “*düve*” (K62), erkek danaya “*öküz*” (K63), bir yaşındaki danaya “*mazig*” (K8), bir yaşını geçen erkek danaya “*yaşar, tosun*” (K64-66), ineklerin kızgınlığa gelmesine “*ögseme, öğürseme*” (K67), ineklerin döl tutup gebe kalmasına “*ögür almak*” (K68), gebe olan ineğe “*gebelük*” (K69) denir. İnek memesi “*yen-cicin*” (K70-75), ineğin memesine süt inmesi “*ödütleme*” (K24), inek rahmi “*buzakluk*” (K76-77), zayıf olan inek “*sağimsız*” olarak adlandırılır (K78).

Atın dişisi “*kısrak*”, erkeği “*aygır*”, yavrusu “*körük, tay*” olarak adlandırılır (K78). Yaylalarda serbest gezen atlara “*yılki, yılka atı*” (K79), at, katır, eşek gibi eti yenmeyen tek tırnaklı yük hayvanlarına “*merkep, gölük*” (K80-85), “*mundar hayvan*” (K86), eşeğe “*gaydaros*” (K8), eşek yavrusuna “*kırık, sıpa*” (K32), atın tırnağına “*sırnak, toynak*” (K37), katır ve eşek tırnağına “*toynak*” denir (K87).

Çoban köpeğine “*karabaş, koyun zağarı, koyun eniği, koyun enüğü*” (K87-89), köylerde bekçi köpeğine “*kapı zağarı*” (K73), dişi köpeğe “*gancık*” (K90), köpek yavrusuna “*hopal, göbel, gobil, enük, enük yavrusu*” (K91-92), kediye “*pisi, pisik, püsük*” (K93-96), kedi yavrusuna “*mıdık, mırnak*” gibi isimler verilir (K10, K20).

Kuluçkaya yatan tavuğa “*gurk tavuk*” (K24), tavuğun yumurtladığı yere “*folluk*”, yumurtadan çıkan civcivlere “*civil*”, bir haftalık civcivlere “*cücen*”, civciv ile tavuk arasındaki döneme “*ferik*” (K97), horoza “*horuz*” (K21), hindiye “*culluk*” (K98), erkek hindiye “*gödü*” (K99), kaz yavrusuna “*kaz cücüğü*” denir (K100).

Kafkas arısının melezine “*Giresun yerlisi, Giresun kafaası*” (K101), bal üretiminde kullanılan dayanıklı arı ırkına “*karniyol arısı*” (K102), kraliçe arıya “*arı anası, ana arı*” (K103), eşek arısının biraz küçüğü olan yaban arısına “*sarıcalı, sarınca arısı, davulca arısı*” (K104), arıların baharda çıkan yavrularına “*oğul arı*” (K105), bölgede polen azlığından dolayı kovandaki balı yiyen arıya “*yağmacı arı, kart arı*”, doğada polen toplayan 21 günden büyük arılara “*tarlacı arı*” adı verilir (K106).

Alabalık türlerine “*sarı kulak, kırmızı benekli, gökkuşağı*” (K107-110), sazan balığına “*tokluk, bıyıklı balık, kasnak, gasnak balığı*” (K111-114), vatoz balığına “*kamçı kuyruk*” (K114), balıkların yumurtadan çıkıp toplu gezen yavrularına “*sivsi, tivsi*” denir (K107).

Donlar

Ordu-Giresun bölgesinde donlarına göre Kızıl ata “*doru at*”, kırmızı ata “*al at*”, siyah ata “*yağız at*” ve kül rengi ata “*boz at*” isimleri verilir (K115-116).

Alaca renkli inek veya boğaya “*alaman*” (K117), hayvanın ayak bileğindeki beyaz kıllara “*sekül*” denir (K10).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Hayvan ad ve donları ile ilgili olarak, Yüksel (2012: 52) gebe olan hayvana “*guzlaci*”, östrus siklusuna “*ögüre gelme*”, “*boğaya gelme*” veya “*bağirsama*”, ögüre gelen hayvana ise “*ögürsek*” adı verildiğini, Kuruca ve Ak (2019: 787) ise Doğu Karadeniz Bölgesinde gebe hayvanlar için “*yüklü*” kavramı kullanıldığını bildirir. Giresun ve civarında yetiştirilmeye devam edilen koyunlar Karayaka melezi olup, bu bölgede karabaş, karagöz isimleriyle anılması hayvanın görüntüsü ile ilgili bir adlandırmadır (Kuruca ve Ak, 2019: 788). Çalışmada da Karayaka ırkının, bölgede yetiştirildiği ve halk arasında “*karagöz*” ve “*karabaş*” koyunu olarak da adlandırıldığının belirlenmesi Kuruca ve Ak (2019: 788)’nın verileri ile uyumludur. Ayrıca gebe hayvana “*yüklü*”, ineklerin kızgınlığa gelmesine “*ögseme, ögürseme*”, döl tutup gebe kalmasına “*ögür almak*”, gebe olan ineğe “*gebelük*” denilmesinin Yüksel (2012: 51) ile Kuruca ve Ak (2019: 787)’in çalışma verileri ile uyumlu olduğu söylenebilirken, Anadolu’da kullanılan folklorik ifadelerin günümüzde de halen aynı anlamlarda kullanılmaya devam edildiğine işaret etmektedir.

Sivas Bölümünde, Sivri ve uzun kulaklı koyunlara/keçilere “*doğu*”; enli ve büyük kulaklı olanlara “*yabur*” ve küçük kulaklılara “*çomak*”, “*kürüz*” veya “*kürük*” isimleri verildiği (Sinmez, 2018: 144), Divanü Lügat’it-Türk’te altı aylık keçi yavrusunun “*çepiş*”, köpek yavrusunun “*enük*”, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyunun “*şişek*”, altı aylık kuzunun “*toklu*”, iki yaşına varmış olan buzağının ise “*düğe*” olarak adlandırıldığı bildirilir (Erkoç, 2015: 191, Gül, 2015: 21). Koyun yavrusuna “*kuzi*”, altı aylık kuzu yavrusuna “*tokli*”, doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzuya “*baldır kuzi*”, arının Orhun yazıtlarında “*arı*” şeklinde geçtiği belirtilir (Karaoğlu, 2019: 58). Çalışmada bölgede hayvanlara çok farklı isimler kullanıldığı, “*düve, enik, tohlu, şişek*” gibi kelimelerin Divanü Lügat’it-Türk’teki isimlendirmeler ile benzerlik gösterdiği, diğer çalışmalar ile geçmişten günümüze gelen Türkçe isimler yanında “*ziroha*” ifadesinin Gürcü dilinde geçmişten gelen ineğe verdikleri isim olduğu, bir yaşındaki danaya “*mazig*”, eşeğe “*gaydaros*”, dişi keçiye “*gezupli*” gibi isimlerin kökeninin Rumca olarak bildirildiği, bu durumun da bölgedeki farklı kültürlerin lehçe ve dillerinden önemli izler taşıyarak halen varlığını sürdürdüğü belirtilebilir.

Kurganlardan çıkarılan atlara ait iskelet ve donanımlar, bozkır kültüründe atın ilk sırayı aldığını ve yaygın olarak kullanılan bir hayvan olduğunu gösterir (Durmuş, 2021: 1). Taymas (1954) Kaşgarlı Mahmut’un “*kölük*” ile yük hayvanı demek istediği, Özkan (2020: 131) Harezmi Türkçesinin ilk ürünlerinden olan Kışaşı’l-Enbiyâ’da “*kölük*” kelimesinin yük hayvanı anlamına geldiğini bildirir. Türklerin 11. yüzyılda “*hayvan*” terimi için “*yılki*” kelimesini kullandığı, Kâşgarlı Mahmud’un, bu kelimeyi “*dört ayaklı hayvanlara verilen genel bir isim*” olarak açıkladığı belirtilir (Erkoç, 2015: 178). Türk kültüründe aygır, beygir, kısrak gibi ifadeler tay, yılki gibi

kelimelerle karşımıza çıkar (Küçük, 2009: 1831). At donu, atın kılınının rengi olarak tahlil ve tasvir edilir (Arçın, 2022: 268). Karaoğlu (2019: 60), üç yaşına kadar olan at yavrusuna “*kulun*”, doru renkli ata Orhun yazıtlarında “*toruğ*”, Divanı Lügat’it- Türk’te ise “*torug-torig*”, alaca renkli ata “*ala at*”, doru ve sarı arasındaki ata “*kuba at*”, yağız ata “*oy at*” denildiğini belirtir. Çalışmada da bölgede hayvanlara çok farklı adlar verildiği, at, katır, eşek gibi eti yenmeyen tek tırnaklı hayvanlara yük hayvanları denilmesi ve yük hayvanlarının “*merkep, gölük*”, “*mundar hayvan*” ve “*gaydaros*”, kızıl atın “*doru at*”, kırmızı atın “*al at*”, siyah atın “*yağız at*” ve kül rengi atın ise “*boz at*” olarak isimlendirilmesi kullanılan folklorik ifadelerin eski tarihlere dayandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca atın dişisinin “*kısrak*”, erkeğinin “*aygır*”, yavrusunun “*körük, tay*”, yaylalarda serbest gezen atların ise “*yılki, yılka atı*” olarak adlandırıldığının belirlenmesi, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan atlar için kullanılan ortak dilin önemli bir Türk kültür mirası olduğuna işaret etmektedir.

Kedi ve köpek, birçok mitolojide yer alır ve önemli hayvanlar olarak kabul edilirler (Armutak, 2002: 419-420). Evcilleştirilen ilk vahşi hayvan olan köpek, insanın sosyal yaşantı ve kültüründe önemli bir yere sahiptir (Yiğit, 2018: 208). Türkiye’deki yerli köpek ırkları için farklı adlandırmalar kullanılmaktadır (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012: 100). Aksaray Malaklısına post renklerine göre, “*boz karabaş*”, “*ala malaklı*”, “*çapar malaklı*”, “*sarı malaklı*” (Aslım ve Sinmez, 2017: 150), Sivas ilinde kangalların post renklerine göre, “*alası-boz*”, “*karayaka*”, “*sarı yaka*”, “*boz yaka*”, “*kıllı*” ve “*kırçıl*” gibi isimler verilir (Sinmez ve Yaşar, 2013: 193). “*Zağar*” ırkı köpekler, Türkiye’de Yörük kültürünün yaşatıldığı yerlerde görülür. Çoban köpekleri, genellikle Doğu Karadeniz Bölgesinde sürüyü korumak amacıyla yetiştirilir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012: 103). Çalışmada da çoban köpeğine “*karabaş, koyun zağarı, koyun eniği, koyun enüğü*”, bekçi köpeğine “*kapı zağarı*”, dişi köpeğe “*gancık*”, köpek yavrusuna “*hopal, göbel, gobil, enük, enük yavrusu*”, kediye “*pisi, pisik, püsük*”, kedi yavrusuna “*mıdık, mırnak*” gibi isimlendirmeler yapılmasının yukarıdaki çalışma verileri ile paralel olduğu ve hayvancılığın geçim kaynağı olduğu bu bölgede koyun sürülerini koruması sebebiyle köpeklerin Ordu-Giresun folklorunda önemli bir yer edindiği belirtilebilir.

Sonuç olarak Ordu-Giresun Bölgesi’nde başta büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar olmak üzere farklı hayvan türleri için kullanılan folklorik isimlendirmelerin, korunması gereken ortak bir kültür mirası olduğu ve burada yaşayan toplumun sosyal ve kültürel yapısının hayvan ad ve donlarının adlandırılmasında önemli bir belirteç olduğu söylenebilir. Bölgede kullanılan folklorik isimlendirmelerin Türk kültürü ve farklı kültürlerin lehçe ve dillerinden önemli izler taşıması, tarih boyunca hayvancılık ile iç içe olan Türk halkının folklor bilgisinin daha detaylı araştırılmasına imkân tanınması açısından elde edilen folklorik bilgilerin Türk veteriner hekimliği kültür envanterinde kayıt altına alınmasının önemli olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

- Arçın, S.M. (2022). Tuva Türkçesinde At Donları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 62(2), 265-292.
- Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I- Memeli Hayvanlar, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 28(2), 411-427.

- Aslım, G., & Sinmez, Ç.Ç. (2017). Aksaray ili folklorunda Aksaray Malaklısı yetiştiriciliği. *Eurasian J Vet Sci*, 33(3), 148-157.
- Çağlar, H. (2019). Türk Kültüründe hayvanlara verilen özel adlar. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 391-410.
- Çelik, E., Yaşar, A., & Daniş, E. M. (2021). Konya İli folklorunda güvercin: 2. Yetiştiricilik. *Kocatepe Veterinary Journal*, 14(3), 316-324.
- Durmuş, İ. (2021). Türk kültür çevresinde at. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Erkoç, H. İ. (2015). Divanü Lugati't-Türk'te Vahşi Hayvanlarla İlgili Kelimeler ve Terimler. *Hacettepe University Journal of Turkish Studies/HÜTAD Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (23):177-208.
- Gül, M. (2015). Divanü lûgat'it-türk'teki hayvan adları üzerine bir inceleme. *İdil*, 4(15), 1-24.
- Karaoğlu, GG. (2019). Divânü lûgati't-türk ve zirâ'at albümü'nden tarım ve hayvancılıkla ilgili bazı terimler. *International Journal of Social Sciences*, 3(1), 53-67.
- Kuruca, N., & Ak, M. (2019). Doğu Karadeniz Bölgesinde Konargöçer Hayata Dair Uygulamalar: Giresun Örneği. Syf. 778-793, 6-8 Aralık, *UKDA Sempozyum* (A. Haluk Dursun Anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil-Tarih-Coğrafya).
- Küçük, S. (2009). Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları. *Turkish Studies*, 4(8), 1830-1855.
- Özkan, A.S. (2020). Kışaşı'l-Enbiyâ'da Hayvan Adları. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 127-142.
- Sinmez, Ç.Ç., & Yaşar, A. (2013). Sivas folklorunda Türk çoban köpeği kungal. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 5(2), 193-214.
- Sinmez, ÇÇ. (2018). Sivas folklorunda büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi. *Lokman Hekim Dergisi*, 2018; 8 (2), 138-152.
- Taymas, AB. (1954). Divanü Lûgati't Türk tercümesi. İstanbul Üniversitesi, *Türkiyat Mecmuası*, 11(0), 75-100.
- Tosun, İ. (2020). Tuva Türkçesinde Hayvanlara Yaşlarına Göre Verilen İsimler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(32), 1570-1592.
- Yılmaz, O., & Ertuğrul, M. (2012). Türkiye Yerli Köpek İrk ve Tipleri. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 2(1), 99-106.
- Yiğit, N.H. (2018). Türk dünyası efsanelerinde hayvanlarla ilgili motifler. *Doktora Tezi*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Yüksel, E. (2012). Aşağı Fırat Havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar. *Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

KAYNAK KİŞİLER

Kaynak kişi	Anket Kodu	Adı Soyadı	Görüşme Tarihi	İl-İlçe	Kaynak kişi	Anket Kodu	Adı Soyadı	Görüşme Tarihi	İl-İlçe
K1	1.5.3.3	Şakir Batmaz	18.10.2017	Giresun-Yağlıdere İlçesi	K60	2.6.2.5	Mustafa Akyol	06.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi
K2	2.7.1.7	Hasan Çelebi	12.05.2018	Ordu-Gölköy İlçesi	K61	2.10.1.3	Ayşe İbaç	11.05.2018	Ordu-Çatalpınar İlçesi
K3	1.12.2.2	Fazlı Yarıca	10.11.2017	Giresun-Çamoluk İlçesi	K62	1.6.2.1	Mahmut Kaya	21.10.2017	Giresun-Güce İlçesi
K4	1.11.3.2	Muhittin Bayraktar	07.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K63	1.14.1.1	Asiye İnal	26.08.2017	Giresun-Tirebolu İlçesi
K5	2.7.1.8	Ahmet Çelebi	12.05.2018	Ordu-Gölköy İlçesi	K64	1.12.2.1	Yakup Kürkcü	10.11.2017	Giresun-Çamoluk İlçesi
K6	1.13.1.4	Esra Taşkın	03.12.2017	Giresun-Alucra İlçesi	K65	1.1.3.3	Özkan Özdemir	04.09.2017	Giresun-Merkez İlçe
K7	2.17.1.5	Erdem Yunusoğlu	16.09.2018	Ordu-İkizce İlçesi	K66	1.3.1.2	Mustafa Karavelioğlu	20.08.2017	Giresun-Keşap İlçesi
K8	1.3.6.3	Ayşe Akkaya	02.10.2018	Giresun-Keşap İlçesi	K67	2.11.1.4	Mustafa Kışan	30.06.2018	Ordu-Fatsa İlçesi
K9	1.4.8.2	Abdurrahim Demir	27.06.2018	Giresun-Bulancak İlçesi	K68	1.13.1.2	Hasan Sarıyar	03.12.2017	Giresun-Alucra İlçesi
K10	2.19.3.2	Mustafa Pamukçu	04.11.2018	Ordu-Akkuş İlçesi	K69	2.18.2.4	Emine Şahinkaya	16.09.2018	Ordu-Çaybaşı İlçesi
K11	1.3.6.2	Yıldıray Çınar	02.10.2018	Giresun-Keşap İlçesi	K70	2.15.4.1	Adile Salman	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi
K12	2.14.2.1	Hüsnü Koç	21.10.2018	Ordu-Korgan İlçesi	K71	2.15.4.2	Kadriye Çobanoğlu	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi

K13	2.13.3.2	Ahmet Arslan	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K72	2.15.6.1	Ayşe Duranoğlu	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi
K14	2.10.3.5	Ömer Gündüz	01.09.2018	Ordu-Çatalpınar İlçesi	K73	2.11.1.1	Selim Kışan	30.06.2018	Ordu-Fatsa İlçesi
K15	2.6.2.4	Ahmet Bezirgan	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi	K74	2.11.1.5	Ahmet Kocatürk	30.06.2018	Ordu-Fatsa İlçesi
K16	1.11.1.1	Sezai Sarıöz	18.08.2018	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K75	1.11.5.2	Fatma Çiftçi	12.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi
K17	1.1.2.1	Kahraman Özince	20.08.2017	Giresun-Merkez İlçe	K76	1.16.2.4	Fatmagül Pat	09.09.2018	Ordu-Kumru İlçesi
K18	1.1.4.1	Hacer Atar	18.08.2017	Giresun-Merkez İlçe	K77	2.18.2.5	Recep Gökmen	16.09.2018	Ordu-Çaybaşı İlçesi
K19	1.4.3.1	Mehmet Tuna	30.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi	K78	2.19.1.2	Ahmet Çayiroğlu	04.11.2018	Ordu-Akkuş İlçesi
K20	2.7.1.5	Sefer Turan	12.05.2018	Ordu-Gölköy İlçesi	K79	2.6.2.1	Nail Atlı	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi
K21	2.14.3.3	Musa Tepealan	21.10.2018	Ordu-Korgan İlçesi	K80	1.9.1.2	Avni Kara	17.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K22	1.4.6.1	Cevdet Dikgöz	27.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi	K81	1.9.1.3	Ünal Tezcan	17.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K23	2.8.2.6	Ahmet Türkoğlu	01.09.2018	Ordu-Gürgentepe İlçesi	K82	2.8.2.2	Muharrem Küçük	01.09.2018	Ordu-Gürgentepe İlçesi
K24	2.13.3.3	Cemal Arslan	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K83	2.15.2.2	Hatice Demirci	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi
K25	2.14.1.3	Abdi Es	21.10.2018	Ordu-Korgan İlçesi	K84	2.9.1.3	Seyfettin Varıcı	12.05.2018	Ordu-Kabataş İlçesi
K26	2.19.2.2	Mehmet Altunoğlu	04.11.2018	Ordu-Akkuş İlçesi	K85	2.1.1.6	Cevdet Kır	08.08.2018	Ordu-Altınordu İlçesi
K27	1.9.5.1	Nazmi Meral	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi	K86	2.8.2.4	Murat Yılmaz	01.09.2018	Ordu-Gürgentepe İlçesi
K28	1.6.2.3	Hamza Seroğlu	21.10.2017	Giresun-Güce İlçesi	K87	1.2.2.3	Mehmet Uzun	04.09.2018	Giresun-Dereli İlçesi
K29	2.7.1.3	Mehmet Duran	12.05.2018	Ordu-Gölköy İlçesi	K88	1.11.3.3	Ayhan Sabah	07.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi
K30	2.13.1.2	Osman Akyazı	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K89	2.10.3.3	Şükrü Yıldız	01.09.2018	Ordu-Çatalpınar İlçesi
K31	2.13.2.7	Şeref Koçalan	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K90	2.7.1.4	Yusuf Aksu	12.05.2018	Ordu-Gölköy İlçesi
K32	2.9.1.2	Mustafa Varıcı	12.05.2018	Ordu-Kabataş İlçesi	K91	1.12.1.1	Ercan Malcıoğlu	08.11.2017	Giresun-Çamoluk İlçesi
K33	2.9.1.1	İbrahim Erdem	12.05.2018	Ordu-Kabataş İlçesi	K92	2.1.1.9	Hasan Topaloğlu	08.08.2018	Ordu-Altınordu İlçesi
K34	2.13.3.4	Hüseyin Yılmaz	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K93	1.1.9.2	Hamiyet Kılıç	26.10.2017	Giresun-Merkez İlçe
K35	2.14.3.1	İsa Çelik	21.10.2018	Ordu-Korgan İlçesi	K94	2.15.1.2	Halime Besli	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi
K36	1.11.3.1	Murat Aksu	07.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K95	2.13.4.1	Muhsin Bölüm	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi
K37	1.11.3.4	Yusuf Tongul	07.12.2017	Giresun-Şebinkarahisar İlçesi	K96	2.5.1.1	Musa Yıldırım	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi
K38	2.14.1.1	Cemal Baş	21.10.2018	Ordu-Korgan İlçesi	K97	1.2.9.1	Murat Can Kurtulmuş	22.10.2017	Giresun-Dereli İlçesi
K39	1.1.9.1	Şakir Kılıç	26.10.2017	Giresun-Merkez İlçe	K98	2.8.2.5	Coşkun Türkoğlu	01.09.2018	Ordu-Gürgentepe İlçesi
K40	1.6.2.2	İlyas Tekeli	21.10.2017	Giresun-Güce İlçesi	K99	2.1.1.13	Nuri Kazancı	08.08.2018	Ordu-Altınordu İlçesi
K41	1.8.3.4	Ayhan Tınka	20.09.2018	Giresun-Görelle İlçesi	K100	2.15.6.2	Havva Duranoğlu	30.05.2018	Ordu-Ünye İlçesi
K42	1.6.1.1	Ahmet M. Demirel	21.10.2017	Giresun-Güce İlçesi	K101	1.10.1.4	Abdullah Kuğu	16.11.2017	Giresun-Çanakçı İlçesi
K43	2.5.1.8	Aziz Hekim	23.05.2018	Ordu-Perşembe İlçesi	K102	1.7.2.1	Hidayet Öztürk	16.01.2018	Giresun-Espiye İlçesi
K44	2.12.1.6	Hüseyin Koç	22.09.2018	Ordu-Çamaş İlçesi	K103	1.3.3.1	Mustafa Gezmiş	30.10.2017	Giresun-Keşap İlçesi
K45	1.5.2.1	Ali Özbaş	19.08.2017	Giresun-Yağlıdere İlçesi	K104	1.5.1.1	Kenan Koca	17.08.2017	Giresun-Yağlıdere İlçesi

K46	2.8.2.1	Hasan Şeker	01.09.2018	Ordu-Gürgentepe İlçesi	K105	2.19.3.3	Remzi Türk	04.11.2018	Ordu-Akkuş İlçesi
K47	1.1.2.3	Ali Kösen	23.08.2017	Giresun-Merkez İlçe	K106	1.8.3.2	Fatmagül Tınka	20.09.2018	Giresun-Görelle İlçesi
K48	1.3.1.1	Osman Karavelioğlu	20.08.2017	Giresun-Keşap İlçesi	K107	1.1.3.1	Kemal Güneysu	24.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K49	2.13.3.5	Murat Şahin	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi	K108	1.1.3.2	İnci Güneysu	24.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K50	2.19.2.1	Şükrü Altunoğlu	04.11.2018	Ordu-Akkuş İlçesi	K109	1.4.7.1	Murat Aydın	17.09.2017	Giresun-Bulancak İlçesi
K51	2.12.1.5	Cemal Koç	22.09.2018	Ordu-Çamaş İlçesi	K110	1.9.3.7	İbrahim Sarı	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K52	1.4.4.3	Ahmet Toprak	27.08.2017	Giresun-Bulancak İlçesi	K111	1.1.6.1	Durmuş Çekiç	17.08.2017	Giresun-Merkez İlçe
K53	1.6.2.4	Abdullah Durdu	21.10.2017	Giresun-Güce İlçesi	K112	1.13.1.1	Osman Perçin	23.08.2017	Giresun-Alucra İlçesi
K54	1.1.5.1	Mehmet Akif Alioğlu	22.08.2017	Giresun-Merkez İlçe	K113	1.9.3.2	İlyas Özdem	26.08.2017	Giresun-Doğankent İlçesi
K55	1.1.1.1	Ali Dursun	17.08.2017	Giresun-Merkez İlçe	K114	1.14.1.3	Talat Efe	26.08.2017	Giresun-Tirebolu İlçesi
K56	1.2.1.1	Ahmet Genç	22.08.2017	Giresun-Dereli İlçesi	K115	2.13.2.2	Muzaffer Altıntaş	12.05.2018	Ordu-Aybastı İlçesi
K57	1.13.2.3	Necmi Akçiçek	13.09.2017	Giresun-Alucra İlçesi	K116	2.1.1.15	Hayrettin Kömürcü	08.08.2018	Ordu-Altınordu İlçesi
K58	2.6.1.4	Abdullah Çakır	06.05.2018	Ordu-Ulubey İlçesi	K117	2.19.1.1	Muammer Çayiroğlu	04.11.2018	Ordu-Akkuş İlçesi
K59	1.14.5.1	Halil Gökçe	30.01.2018	Giresun-Tirebolu İlçesi					

SURVEY ON THE INCIDENCE OF COLLAR ROT OF BRINJAL INCITED BY SCLEROTIUM ROLFSSII IN MAJOR BRINJAL GROWING AREAS OF

TAMIL NADU

VIGNESH K

Ph. D Scholar, Department of Plant Pathology, Faculty of Agriculture,
Annamalai University

ORCID: 0000-0003-4484-3862

ARUNKUMAR R

Ph. D Scholar, Department of agricultural Extension and Rural Sociology,
Tamil Nadu Agricultural University

ORCID: 0000-0001-5580-5170

MANIKANDAN K

Ph. D Scholar, Department of Plant Pathology, Faculty of Agriculture, Annamalai University

ORCID: 0000-0002-0677-0159

ABSTRACT

Brinjal (*Solanum melongena* L.) is a small, short lived perennial herb belongs to the family Solanaceae. It is an important summer vegetable crop grown throughout the world. Brinjal crops are susceptible to various diseases caused by biotic and abiotic factors. Among these Collar rot caused by the fungus *Sclerotium rolfsii* causes 30-40% yield loss. Plant showing typical symptoms were taken from 10 fields and identified based on symptom appearance. The study was initiated with roving survey in major brinjal growing areas of Tamil Nadu and the results revealed that the collar rot incidence ranged from 15.67 to 35.69%. The result of the survey revealed that wide range of infection and severity of collar rot disease were occurred in the major brinjal growing areas in Tamil Nadu.

Key Words: Brinjal, Collar rot, *Sclerotium rolfsii*, Disease Survey

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SPORDA ŞİDDET

Dr.Öğr. Üyesi Gülcan TEKİN
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8106-3609

ÖZET

Nitel yöntem ve geleneksel derleme ile yapılan bu çalışmada spor şiddeti tarihsel bir bağlamda ele alınmıştır. Antik Yunanlarda spor adil, ağırbaşlı özellikler ve alçakgönüllülük ile anılsa da tarih, Yunan sporunun rüşvet ve yolsuzluk içerdiğini ve şiddeti sosyal bir norm olarak onaylandığı göstermiştir. Roma döneminde spor ortamı, bir dövüşçünün güç ve cesaret gösterme yolu olmaktan çıkmış, rakibe en gaddarca davranışın sergilendiği bir alan olmuştur. Orta Çağ'da altıncı yüzyılda çok popüler olan atlı araba yarışlarında kazanmak ve kaybetmek gerçekten bir ölüm kalım meselesi haline gelmiştir. Soylularının en sevdiği etkinlik olan ve 1100 civarında başlayan şövalye turnuvaları aşırı şiddet nedeniyle kilise tarafından yasaklanmıştır. Futbol, 13. yüzyıl İngiltere'sindeki ilk başlangıcından beri şiddetle ilişkilendirilmiştir. 1800-2000 yılları arasında sporda şiddetin dozunu kontrol ederek yaralanma ve ölüm riskini azaltmak için bazı düzenlemelere gidilmiş, hayvanlara zulmü yasaklayan yasalar çıkarılmıştır. Gerçekleşmiş olaylar kanlı sahnelerin eskide kalmadığını ortaya koymakta, geçmiş ve günümüz spor şiddeti düzey açısından tartışmaya açık bir konu olarak güncelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: rekabet, savaş, kural, zafer

VIOLENCE IN SPORTS FROM PAST TO PRESENT

ABSTRACT

In this study, which was conducted by the qualitative method and traditional review, sports violence was discussed in a historical context. Although Ancient Greek sports were remembered for fairness, dignity and modesty, history had shown that Greek sport included bribery and corruption, and violence was sanctioned as a social norm. During the Roman period, the sports environment ceased to be a fighter's way of showing strength and courage and became an area where the most brutal behavior was displayed to the opponent. Winning and losing really became a matter of life and death in chariot races, which were very popular in the sixth century in the Middle Ages. The knight's tournaments, which were the favorite event of the nobles and started around 1100, were banned by the church due to excessive violence. Football was associated with violence ever since its early beginnings in 13th century England. Between 1800 and 2000, some regulations were made to reduce the risk of injury and death by controlling the dose of violence in sports, and laws prohibiting cruelty to animals were enacted. The events that took place reveal that the bloody scenes are not a thing of the past, and the violence level of the past and present remains up to date as a subject open to discussion in terms of level.

Key words: competition, war, rule, victory

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARDA YARATICI DÜŞÜNCENİN GELİŞTİRİLMESİ

Randah ALHUNAMI
Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Aydın Üniversitesi

ÖZET

Yirmi birinci yüzyıl becerilerine ve bunların toplumların gelişimi için önemine artan ilgi ve bu becerilerden belki de en önemlisi düşünme ve yaratıcılık becerisidir. Okul öncesi çocukların yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye doğuştan ve biyolojik olarak hazır olmalarına rağmen, çevredeki toplum onlarla etkileşimde neredeyse olumsuzdur. Ayrıca, özellikle okul öncesi dönemde bu beceriyi geliştirmenin önemi konusunda topluluk üyeleri arasında yeterince farkındalık yoktur. Gelişmekte olan birçok toplum, yaratıcı düşüncenin önemi ve onu geliştirme araçları konusunda hâlâ farkındalık eksikliğinden muzdariptir. Daha ziyade, okullardaki eğitim, yaratıcı düşüncenin gelişmesine veya teşvik edilmesine katkıda bulunan herhangi bir faaliyetten ve araçtan neredeyse yoksundur. Bu bilimsel makalenin amacı, okul öncesi çocukların yaratıcı düşüncesini geliştirmenin önemini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı düşünme, yaratıcı düşünme gelişimi, okul öncesi dönem.

DEVELOPING PRE-SCHOOL CHILDREN'S CREATIVE THINKING

ABSTRACT

It has become natural to hear about twenty-first century skills and their importance for the development of societies, and perhaps the most important of these skills is the skill of thinking and creativity. Despite the preschool children's innate and biological readiness to develop their creative thinking skill, the surrounding society is almost negative in interacting with them. Moreover, there is not enough awareness among the community members of the importance of developing this skill, especially in the pre-school stage. Many developing societies still suffer from a lack of awareness about creative thinking and the means of its development. Indeed, education in schools is almost devoid of any activities and means that contribute to the development or stimulation of creative thinking. The aim of this scientific paper is to highlight the importance of developing creative thinking for children in the pre-school stage.

Key words: Creative thinking, creative thinking development, pre-school stage.

GİRİŞ

Bilgi, teknoloji, çevre ve eğitim alanlarında birçok önemli değişimin yaşandığı günümüzde toplum, geleneksel olmayan kararlar verebilen, farklı ve yaratıcı düşünebilen insanlara ihtiyaç duymaktadır. Yaratıcılık, toplumların kendi üyeleri arasında geliştirmeye çalıştıkları 21. yüzyılın becerilerinden birisi olarak sayılmaktadır. Okul öncesi dönem, yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmek için en önemli ve uygun aşamadır. Ayrıca olumlu

düşünmeyi geliştirmek için çocukların okulda yaşadıkları davranışlara yatırım yapmak çok önemlidir. Eğitim süreci, yaratıcılığı ve yaratıcı düşünceyi sınırladığı için çocuklara hazır bilgileri aktarmakla sınırlı olamaz. Bilakis, davranışların, yaratıcı düşünme becerisi de dahil olmak üzere çocukların çeşitli yetenek ve becerilerini geliştirmek olan eğitimin amacına hizmet etmesi oldukça önemlidir. Yaratıcılık alanında çalışan farklı araştırmacılar tarafından yapılan çok sayıda araştırma, yaratıcılığın geliştirilebilen ve öğrenilebilen bir beceri olduğunu ortaya koymuştur. (Yıldız & Yıldız, 2021; KOYUNCUOĞLU, 2017; ŞAHİN & AKMAN, 2018; Yaşar & Aral, 2010; Zubaidahvd, 2017).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yaratıcı Düşünme Kavramı:

Yaratıcı düşünme, bireyin içinden geçtiği durum ve olaylara göre en iyi sonuçları ve fikirleri elde etmek için bireyi akış aşamasına iten içsel ve dışsal etkileşimlerin toplamıdır. tanımladığı Yanal Düşünmeyi formüle etmiş ve yaratıcılığı yeni yollar üretmekle ilişkilendirmiştir. (De Bono, 1995). Yaratıcı düşünme, farklı bir bakış açısıyla problem çözmektir. Çünkü geleneksel yöntemlerle çözülemeyecek bir sorun vardır (Bacanlı ve diğerleri, 2011) Bilton'a (2007) göre yaratıcı düşünme, yeni ve değerli bir ürün veyahut fikir üretme sürecinde yol açan tamamen farklı bir düşünme biçimidir. (Ak. Çiçek, 2011). ÖZEL (2022), yaratıcı düşünme becerisinin, insanın hayatının her anında kullanılan bir yaşam becerisi olduğunu belirtmektedir. Yaratıcı düşünme, 21. yüzyılın değişen ve gelişen yaşam koşullarına uyum sağlamak için sahip olunması gereken temel becerilerden biri olduğunu ifade etmektedir

Tüm düşünceler yaratıcıdır (yaratıcı olmayan düşünme yoktur) Yaratıcı düşünmenin en yaygın tanımı sonucuna bağlıdır... Yaratıcılık, toplumsal öneme sahip yeni maddi ve manevi değerler yaratan bir insan faaliyeti olarak tanımlanır. Düşünme, yeni bilgiler keşfetmeyi amaçladığı için her zaman yaratıcıdır ve daha sonra yaratıcı düşünme ortaya çıkar. (Sharifovna, 2021)'ye göre yaratıcı düşünme, yenilik arayan veyahut eski sorunlara yeni çözümler öneren ve orijinal fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayan yaratıcı bir düşünme biçimidir. Yaratıcı düşünme özgür, aktif ve üretken bir süreçtir.

Yaratıcı düşüncenin geliştirilmesi:

21. yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesiyle küreselleşen dünyada yeniyen ve farklı olana olan ilgi ve ihtiyaç her geçen gün artmaktadır (Çelik, 2017). 21. yüzyılın bilgi çağında, toplumların artan bilgi ve değişimin doğal ve gerekli olduğunu kabul etmesiyle yaratıcı düşünme medeniyetin gelişmesinde önem kazanmıştır (Dilekçi, 2021). Çocuklar yaratıcı niteliklerle doğar, teşvik edici bir ortamda gelişir veyahut cesaret kırıcı bir ortamda yaratıcılıkları kaybolur. (GÖKALP, 2016), her bireyin belirli bir çevrede büyüdüğünü, geliştiğini ve olgunlaştığını ileri sürer; bu süreçte birey, toplumun değer yargılarıyla donatılarak o toplumun bir üyesi haline gelir ve toplumun uzun bir süreçte oluşan değer yargıları, üretim yapısı ve düşünce biçimi bireyi etkiler ve

biçimlendirir. Yaratıcılık düzeyi bir çocuktan diğerine göre değişir. Her çocuk, hayallerine ve hedeflerine ulaşmak için ilerlemelerini sağlayan yaratıcı becerilere ve yeteneklere sahiptir. (Yeşilyurt, 2020).

Çocuğun kapsamlı gelişiminde, çocuğun hayatındaki çeşitli becerileri kazanmasındaki öneminden dolayı, çocuğun yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi gerekli hale gelmektedir. Yaratıcı düşünme becerileri çocuğun davranışsal, toplumsal ve ahlaki kültürünün oluşmasında önemli rol oynamakta ve yaratıcı düşünme becerileri çocuğun çevresine uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Nitekim çevresindekileri güvenle ve sorumlulukla keşfetmeye çalışacak ve çocuğun yaratıcı düşünme becerisi, sorunlarla yaratıcı çözümler bularak yüzleşme yeteneğini geliştirecektir. Ayrıca, çocuğun etrafındakilerle başa çıkmak için yeni fikirler bulması yoluyla çevresine uyum sağlamasını sağlar. Yaratıcı düşünme becerisine sahip bir çocuk, her yeni ortamı bir macera ve keşif fırsatı olarak görür. Örneğin Yaratıcı düşünme becerisi yüksek olan bir çocuk, ilk gününde anaokuluna veyahut halk bahçesine yeni maceralar yaşamak için bir fırsat olarak bakar.

Yaratıcılık eğitimine önem verilmesi, insanların insanlığa ve kendilerine daha faydalı olabilmesi için güçlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Yaratıcı yanları gelişmiş insanların araştırmaları ve bulguları genellikle topluma daha ileri bir medeniyet getirir. Öte yandan yaratıcı güç alanında yeni sonuçların ve çalışmaların ortaya çıkarılması kişiye duygusal doyum sağlayacak ve kişi sevilmenin mutluluğunu yaşayacaktır (Öztunç, 1999). Yaratıcı düşünme becerileri, öğrencilerin daha iyi öğrenme performansı elde etmelerine ve kendinden emin ve sorumluluk sahibi öğrenciler olmalarına yardımcı olmak için öğrenme sürecinin bir parçası haline gelir. Bu nedenle öğrencilerin yaratıcı düşünme becerileri geliştirilmeli ve yaratıcı yetenekleri geliştirilmelidir. (Handayani & Rahayu, 2021) Torrance (1981) göre, çocuk olayları kendine göre yorumlar ve ses, renk, hareket, çizgi ve fikirler aracılığıyla iç dünyasını ifadesine yansıtır. Küçük çocuklar yaratıcı düşünme becerilerini yaratıcı süreçlerde kullanır. Bu becerileri kullandıkları deneyimler arasında farklı şekillerde hareket etme, hayal kurma, empati kurma, hayal gücünü geliştirme, sorunlara alışılmadık ve farklı çözümler bulma gibi deneyimler de yer alır. (Ak. Aydın & Tezel Şahin, 2021)

Yaratıcılık becerileri, çocukların güvenini arttırmaya ve öğrenme sevgilerini geliştirmeye katkıda bulunur. Hiç şüphe yok ki, yaratıcılığın gelişimi, 21. yüzyılda herhangi bir toplumun kapsamlı gelişim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yüzden; bireylerde yaratıcılık da dahil olmak üzere 21. yüzyıl becerilerini geliştiren her toplum, şüphesiz hızlanan zorluklarla yüzleşebilecek ve toplumu kalkındıracak, ilerlemesini sağlayacak ve yaratıcı çözümler geliştirmeye katkıda bulunabilecektir. Çocuklarda yaratıcılık becerilerinin geliştirilmesi, bu toplumun geleceğini alışılmadık deneyimlere ve çözümlere daha açık hale getirecektir.

Yaratıcı düşünme, insan enerjilerinin optimal düzeyde değerlendirmede katkıda bulunur ve çocuklar için öz farkındalık düzeylerini artırır. Özgüven düzeylerinin yükselmesine katkı sağlar, öğrenme ve keşfetme sevgilerini artırır. Yaratıcı düşünme, sorunları çözmek ve engelleri aşmak için birden fazla yol bulmamızı da sağlar.

Ebeveynlerin, çocuklarının yaratıcı becerilerini geliştirmenin önemi konusunda farkındalıklarının artması, bu becerilerin sevgi ve teşvik atmosferinde gelişmesine olanak sağlar. Çocukların bu becerileri korkmadan ve endişe duymadan gösterme şansını artırır. Yaratıcı düşünmede insan bir yöntem, değere, ilkeye, önermeye, teoriye ya da sisteme sınıksız bağlanmamalı, aksine çok boyutlu düşünebilmelidir (Aydın& Tezel Şahin,2021). Nitekim çocuklarda yaratıcılığın geliştirilmesi ve arttırılmasında ebeveynlerin önemli bir rolü vardır. Ebeveynlerin olumlu ya da olumsuz düşünme biçimleri yaratıcılığın gelişimini etkiler. Çocuğa teşvik edici bir ortam sağlayan ebeveynler, çocuğun yaratıcı düşünmesinin gelişimine olumlu katkı sağlar.

Ayrıca olumlu düşünmeyi geliştirmek için çocukların okulda yaşadıkları davranışlara yatırım yapmak çok önemlidir. Eğitim süreci, yaratıcılığı ve yaratıcı düşünceyi sınırladığı için çocuklara hazır bilgileri aktarmakla sınırlı olamaz. Bilakis, davranışların, yaratıcı düşünme becerisi de dahil olmak üzere çocukların çeşitli yetenek ve becerilerini geliştirmek olan eğitimin amacına hizmet etmesi oldukça önemlidir. Öğretmenler, yaratıcı düşünmenin geliştirilmesinde etkin bir role sahiptir ve öğrencilerin bu beceriyi kazanmaları için doğru bir rehber olmalıdır.

Yaratıcı düşünmenin gelişimi, öğretmenin tutumlarından, becerilerinden ve öğretme niteliklerinden etkilenir. Bu etki, öğrencilerin yaratıcılıklarını ortaya çıkarmada ve geliştirmede oldukça önemlidir. Torrance, öğrenciler arasında yaratıcı yeteneklerin geliştirilmesi ve yaratıcılıklarının geliştirilmesi adına kabul edilebilir bir eğitim ortamı oluşturmak için bazı ilke ve kurallar önermiştir:

1. Öğrencilerin sıra dışı sorularına saygı duymaya gayret göstermek.
2. Öğrenciyi kendi kendine öğrenmeye ve keşfetme fırsatlarına teşvik etmek ve geliştirmek.
3. Öğrenciyi eğitim oturumlarına ve açık münazaralara dahil etmek.
4. Öğrencinin fikirlerini, düşüncelerinin değerini anlamasına ve onlara değer vermesine yardımcı olacak anlamlı bir çerçeve ile ilişkilendirmek.

Sınıf ortamı, katılığın, zorbalığın ya da yeni ve alışılmadık fikirlerin alay konusu olduğu bir sınıf ortamında çocuk fikirlerini özgürce ifade edemediğinden, yaratıcılığın gelişimine şu ya da bu şekilde etki eder. DİLEKÇİ (2021), esnek, özgür ve demokratik sınıf ortamının bireyin duygusal olarak rahat hissetmesini ve fikir üretmesini kolaylaştıracağını vurgular. Nitekim yaratıcı düşünme, baskı altında kendini gösteremeyen bir fikirdir. Öğretmen öğrenciler arasında bu fikri geliştirmek istiyorsa öğretim sürecini bu çerçevede şekillendirmelidir. Yaratıcı öğretmenler, yaratıcı düşünmeyi geliştirmek için öğrencilerin yaratıcı yeteneklerini keşfetmelerine ve bu beceriyi geliştirmelerine yardımcı olacak uygun eğitim ortamları oluşturmalıdır. Öğretmen demokratik bir tutum sergilemeli ve özgür düşünmeye izin veren bir sınıf ortamı yaratmalıdır.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada okul öncesi dönemde çocukların yaratıcı düşüncesini geliştirmenin önemine ulaşılmıştır ayrıca Yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimi hem bireyi hem de toplumu etkiler. öte yanında Erken çocukluk, bir

çocuğun kişiliğinin sağlıklı bir birey olması adına gelişmesi için çok önemli bir dönemdir. hım de çoğu araştırmacı, çocuklarda yaratıcılığın ve yaratıcı düşünmenin doğuştan olduğuna inanır bu nedenle çocuklarda yaratıcılığı ve yaratıcı düşünceyi geliştirmek için en uygun aşama bu aşamadır. Ayrıca yaratıcı düşünme ve toplumlardaki düzeyi, onun ilerlemesini ve refahını gösteren önemli bir unsur haline gelmiştir.

ÖNERİLER

1. Toplumda yaratıcı düşüncenin önemini desteklemektedir.
2. Yaratıcı düşünmeyi eğitimin temel bir bileşeni haline getirin.
3. Yaratıcı düşünmeyi geliştirmenin önemi ve yolları hakkında topluluk üyelerini eğitirken medyadan yararlanmaktadır.
4. Okullarda yaratıcılık ve yaratıcı düşünme öğretimi alanında farklı ülkelerin deneyimlerinden yararlanın.
5. Yaratıcı düşüncenin toplumda hâkim bir kültür olmasını sağlamaktadır.
6. Eğitimde yaratıcı düşünme ve yaratıcılığın öğretimi ile ilgili seminerler düzenlemektir.
7. Yaratıcı düşünmeyi öğretmek için bir müfredat oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYDIN, A. R., & Şahin, F. T. (2021). Çocuk Evlerinde Yaşayan Çocukların Dil Gelişim Düzeyleri ile Yaratıcı Düşünme Becerilerinin İncelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 7(1), 56-77.
- Bacanlı, H., Dombaycı, M. A., Demir, M., & Tarhan, S. (2011). Quadruple thinking: Creative thinking. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 12, 536-544.
- Çelik, K. (2017). *Üstün yetenekli öğrencilerde yaratıcı biliş ve özerk öğrenme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (YÜKSEK LİSANS TEZİ, Sakarya Üniversitesi).
- Çiçek, M. (2011). Stratejik düşüncenin belirleyicileri olarak eleştirel ve yaratıcı düşünce. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum*.
- De Bono, E. (1995). *De Bono's Thinking Course*. London: BBC Books.
- DİLEKÇİ, A. (2021), *21. YÜZYIL BECERİLERİNE GÖRE TASARLANAN ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİNİN ELEŞTİREL VE YARATICI DÜŞÜNME BECERİLERİNİ GELİŞTİRMEYE ETKİSİ*, DOKTORA TEZİ, BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ.
- DİLEKÇİ, A. (2021), *21. YÜZYIL BECERİLERİNE GÖRE TASARLANAN ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİNİN ELEŞTİREL VE YARATICI DÜŞÜNME BECERİLERİNİ GELİŞTİRMEYE ETKİSİ*, DOKTORA TEZİ, BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ.
- GOKALP, M. (2016). Çocukta yaratıcılık ve yaratıcı çocuk etkinliklerinin “yaratıcılık ve geliştirilmesi” dersinde okul öncesi bölümü öğrencilerine olan etkisi (Samsun eğitim fakültesi örneği). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 25-36.
- Handayani, S. A., Rahayu, Y. S., & Agustini, R. (2021, February). Students' creative thinking skills in biology learning: fluency, flexibility, originality, and elaboration. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1747, No. 1, p. 012040). IOP Publishing.
- KOYUNCUOĞLU, B. (2017), *ANASINIFINA DEVAM EDEN DÖRT BEŞ YAŞ ÇOCUKLARIN YARATICI DÜŞÜNME BECERİLERİNE DUYU EĞİTİM PROGRAMININ ETKİLİLİĞİNİN İNCELENMESİ*. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı DOKTORA TEZİ. HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ, SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ. ANKARA.
- ÖZEL, Y. (2022). *YARATICI DÜŞÜNME TEKNİKLERİNE DAYALI GELİŞTİRİLEN MÜDAHALE PROGRAMININ HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME VE İLETİŞİM BECERİLERİNE ETKİSİ* (DOKTORA TEZİ, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ)
- Öztunç, M. (1999), *YARATICI DÜŞÜNCE ÜZERİNDE AİLENİN ETKİSİ*. YÜKSEK LİSANS TEZİ. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ.
- ŞAHİN, M. K., & AKMAN, B. (2018). Erken çocukluk döneminde düşünme becerilerinin gelişimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(218), 5-20.

- Yakibova, D. (2021). Methods for enhancing the creative thinking of primary schoolchildren. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*, 1(1).
- Yaşar, M. C., & Aral, N. (2010). Yaratıcı düşünme becerilerinde okul öncesi eğitimin etkisi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 3(2).
- Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(25), 3874-3915.
- Yildiz, C., & Yıldiz, T. G. (2021). Exploring the relationship between creative thinking and scientific process skills of preschool children. *Thinking Skills and Creativity*, 39, 100795.
- Zubaidah, S., Fuad, N., Mahanal, S., & Suarsini, E. (2017). Improving creative thinking skills of students through differentiated science inquiry integrated with mind map. 14 (4), 77–91.

FEN BİLİMLERİ, SINIF VE OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Savaş PAMUK

Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi ABD

ORCID: 0000-0001-8661-4262

ÖZET

Sürdürülebilir Gelişim kavramı ortaya çıktığından beri, geleceğimiz için yol gösterici olarak kabul edildi ve 2002 Johannesburg Dünya Zirvesinde, tüm üye ülkelere sürdürülebilir gelişimin eğitime entegre edilmesi çağrısında bulunuldu. Ancak, bu çağrının yapılmasına rağmen, sürdürülebilirlik kavramının eğitime yeteri kadar entegre edilemediği görülmektedir. Buradaki temel çözüm, eğitimdeki diğer birçok reform girişiminde olduğu gibi, öğretmenlerin oynadığı rolü iyi anlamaktan geçmektedir. Ancak bilinmelidir ki, onların tüm davranış ve uygulamaları kendi değerleri, tutumları ve inançlarından etkilenmektedir. Bu çalışmanın planlanmasındaki temel çıkış noktası da tam olarak bu şekilde tanımlanabilir. Yani bir diğer ifadeyle, sürdürülebilir gelişimin öğretime hangi düzeyde dâhil edilip edilemeyeceği, uygulamada nasıl başarılı olunabileceği, öğretmenlerin sürdürülebilir gelişime yönelik algı ve tutumuna bağlı olabilir. Bu nedenle öncelikle öğretmenin sürdürülebilirliğe yönelik inançlarının derinlemesine incelenmesinde fayda bulunmaktadır. Bu çalışma, MEB'e bağlı devlet okullarında görev alan 299 Fen Bilimleri, Sınıf ve Okul Öncesi öğretmenin katılımıyla, bir dizi ölçek ve sorular kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre sürdürülebilir gelişim için eğitimin gerekliliği, amacı ve uygulanması konusundaki zorluklar incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin daha bütüncül yaklaştıkları, sürdürülebilirliğin çocuklarda bir yaşam tarzı olarak kazandırılması gerektiği, bunun için öğretmen eğitimlerinin iyileştirilmesini talep ettikleri ve aileler ile yerel yönetimlerin bu sürece dâhil olmaları gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Okul öncesi eğitimde holistik yaklaşımın öne çıktığı düşünüldüğünde sürdürülebilir gelişimi bir konu olarak algılamaktan öte çocukların bir yaşam tarzı olarak hayatlarının her anında kullanabilmelerini hedeflemeleri beklenmektedir. Sınıf öğretmenlerinde ise kapsam biraz daha daralarak çocuklarda oluşturulabilecek temel davranış değişikliklerinden ziyade farkındalık kazandırma noktasına çekilmiş görülmektedir. Bunun için öğretmenlerin bilinçlendirilmesi ve eğitim almaları gerektiği beklenmektedir. Ayrıca sürdürülebilir gelişim için eğitimin ders programlarına entegrasyonuna dikkat çekilmektedir. Fen bilimleri öğretmenlerinde ise odak noktasının daha çok kavram ve bilgi kazanımı olduğu, okul yönetimi ve aile desteği ile uygulamalar yapılabilmesi için materyale ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu noktada sürdürülebilir gelişim için eğitimin bir davranış kazanımından çok bilgi kazanımı şeklinde algılandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Gelişim, Fen Bilimleri Öğretmenleri, Sınıf Öğretmenleri, Okul Öncesi Öğretmenleri.

VIEWS OF SCIENCE, PRIMARY AND PRESCHOOL TEACHERS ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ABSTRACT

Since the concept of Sustainable Development emerged, it has been recognized as a guiding light for our future, and at the 2002 Johannesburg World Summit, all member states were called upon to integrate sustainable development into education. However, despite this call, it is seen that the concept of sustainability has not been sufficiently integrated into education. The solution is a good understanding of the role teachers play. However, it should be known that all teacher behaviors and practices are affected by their own values. Therefore, it needs to be beneficial to examine the teacher's views about sustainability in depth. This study was conducted with the participation of 299 science, primary school and preschool teachers working in public schools affiliated to the Ministry of National Education, using a series of scales and questions. According to the results, when the difficulties in the necessity, purpose and implementation of education for sustainable development are examined, it is seen that preschool teachers approach more holistically, that sustainability should be gained as a lifestyle for children, that they demand improvement in teacher training and that families and local governments should be involved in this process. Considering that the holistic approach in pre-school education comes to the fore, it is expected that children should be able to use it as a lifestyle at every moment of their lives. In primary school teachers, it seems to be drawn to the point of raising awareness rather than the basic behavioral changes that can be created in children. For this, it is expected that teachers should be made aware and trained. In addition, attention is drawn to the integration of education into curricula for sustainable development. On the other hand, it was stated that the focus of science teachers was more on the acquisition of concepts and knowledge, and materials were needed in order to make applications with the support of school management and family. At this point, it is seen that education for sustainable development is perceived as knowledge acquisition rather than a behavioral acquisition.

Key words: Sustainable Development, Science Teachers, Primary School Teachers, Preschool Teachers.

DİJİTAL DÜNYADA DEZAVANTAJLI ÇOCUKLARIN YENİ HAKLARININ KORUNMASINDA DİJİTAL OKURYAZARLIK

Emrah Bulduk, Dr. Nurten Bulduk

Tallinn University – MA Human Rights in the Digital Society

ORCID: 0000-0002-2324-4206

Van SGDD-ASAM/UNICEF-Youth Worker

ORCID: 0000-0002-0813-2273

ÖZET

Dijital terimi basit bir ifade ile elektronik-otomatik anlamında kılınır. Otomatik ile kast edilen ise mekanik olmayan ve otomatik çalışandır. Yani otomatik çalışan cihazlar dijitaldir. Dijitalleşme ise "sahip olunan bilgilerin teknolojik araçlarla (akıllı telefon, tablet vs.) okunabilecek, düzenlenebilecek, kullanılabilir şekilde dijital ortama aktarılması sürecidir. Kısaca dijitalleşme analog sistemden otomatik sisteme geçiştir. Dijital dönüşüm buna paralel sayısallaştırma ve dijitalleştirme sürecidir. Dijital teknolojilerin gelişmesiyle; robotlar, akıllı sistemler, e-ticaret, sosyal medya, e-devlet, mobil iletişim gibi uygulamalarla, eğitim, iletişim, bankacılık, sağlık gibi tüm sektörlerde yaşanan değişimi kapsar. WEB 2.0, 3.0, 4.0 teknolojilerini yani mobil, genişbant internet, bulut bilişim, dijital medya, büyük veri, yapay zeka, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti ve 3B yazıcıları gibi sistem ve araçları içerir. Dijital dönüşümle tüm kurumsal varlıklar, ilişkiler dijital ortamda yeniden tanımlanmaktadır. Dijital teknolojilerle toplumu ilgilendiren tüm alanlardaki köklü değişikliklerin yaşandığı çağa dijital çağ denilmektedir. Dijital çağ, geleceği şekillendiren yeni bir sistemi zorunlu hale getirirken; insan ilişkilerini, hak ve hukuksal düzenlemeleri de yeniden ele almak; sistemle uyumlu bir hale getirmek gerekmektedir. Özellikle sanal zeminde ve gerçeklikte, insan haklarının bir kolunda yer alan çocuk hakları konusunun, yeni ihtiyaçlar temelinde, çocukları zararlı etkilerden koruyan yapılanmaları da içerecek biçimde acilen düzenlenip ülkelerce onaylanmalıdır. UNICEF'in yakın zamanda açıklanan yıllık raporunda çocukların online varlıklarında görülen kitlesel artışa karşın onları dijital dünyanın tehlikelerinden korumak ve güvenli online içeriğe erişimlerini artırmak için çok az şey yapıldığı belirtiliyor. Bununla birlikte dezavantajlı çocuklar için ise dijital kaynaklara ve internete erişim fırsatının yetersiz kalması dezavantajlı konumdaki milyonlarca çocuğun da değişimin dışında bırakıldığı vurgulanıyor. Çocuklara yarar sağlayacak daha etkili politikalar ve dijital kaynaklara erişim ve yararlanma pratikleri için dikkate alınabilecek pratik tavsiyelerden biri; çocuklara bilgili, katılımcı ve dijital dünyada güvende olmalarını sağlamak için dijital okuryazarlık derslerinin verilmesidir. Bu çalışmada dezavantajlı çocukların dijital çağda haklarının korunmasına ve kaynaklara erişim hakları çerçevesinde dijital okuryazarlık konusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital, dijitalleşme, dijital okuryazarlık, dezavantajlı çocuklar, dijital insan hakları, dijital erişim ve çocuk koruma

DIGITAL LITERACY IN PROTECTING THE NEW RIGHTS OF DISADVANTAGED CHILDREN IN THE DIGITAL WORLD

ABSTRACT

The term digital is used in the simple sense of electronic-automatic. What is meant by automatic is non-mechanical and automatic. In other words, automatic devices are digital. Digitalization, on the other hand, is the process of transferring the information to digital media so that it can be read, edited and used with technological tools (smartphone, tablet, etc.). Briefly, digitalization is the transition from the analog system to the automatic system.

Digital transformation is a parallel process of digitization. With the development of digital technologies; It covers the change in all sectors such as education, communication, banking, health, with applications such as robots, smart systems, e-commerce, social media, e-government, mobile communication. It includes WEB 2.0, 3.0, 4.0 technologies, that is, systems and tools such as mobile, broadband internet, cloud computing, digital media, big data, artificial intelligence, augmented reality, internet of things and 3D printers. With digital transformation, all corporate assets and relationships are redefined in the digital environment. The era of radical changes in all areas that concern society with digital technologies is called the digital age. While the digital age necessitates a new system that shapes the future; reconsidering human relations, rights and legal regulations; must be made compatible with the system. The issue of children's rights, which is one of the branches of human rights, especially on the virtual ground and in reality, should be urgently regulated and approved by countries, on the basis of new needs, including the structures that protect children from harmful effects. UNICEF's recently released annual report states that despite the massive increase in children's online presence, little has been done to protect them from the dangers of the digital world and increase their access to safe online content. On the other hand, it is emphasized that the lack of access to digital resources and the internet for disadvantaged children leaves millions of disadvantaged children out of the change. One of the practical recommendations that can be considered for more effective policies and practices to benefit children is to access and utilize digital resources; digital literacy lessons are given to children to ensure that they are informed, participatory and safe in the digital world. In this study, the issue of digital literacy will be discussed within the framework of the protection of the rights of disadvantaged children in the digital age and their right to access resources.

Key words: Digital, digitization, digital literacy, disadvantaged children, digital human rights, digital access and child protection

GİRİŞ

Dijital çağ denilen ve dijital teknolojilerin hakim olduğu yeni kültür içinde haklar konusu yeniden ele alınıp düzenlenme, çağa uygun yeni maddelerin eklenmesine ihtiyaç duymaktadır. Nitekim dijital hukuk denilen yeni bir hukuk alanı bu konularla ilgilenirken, bu çalışmanın konusu olan dezavantajlı çocuklar açısından halihazırda

klasik haklarının uygulamalarında sorunlar yaşanırken ciddi bütçeler isteyen teknolojik kaynaklara erişim haklarının nasıl sağlanacağı başta UNICEF gibi Birleşmiş Milletler'e bağlı çocuklardan sorumlu oluşumlarca gündem maddesi olarak ele alınmaktadır. UNICEF'in konuya dair 2018, 2001 gibi raporlarına bakıldığında kaynaklara ve haklarına erişimi olan çocuklar ile dezavantajlı çocuklar arasındaki eşitsizliklerin dijitalleşme ile birlikte arttığı belirtilmektedir. Korona sürecince, eğitim haklarına erişimleri zor gerçekleşen mülteci, sığınmacı ve diğer dezavantajlı çocukların, dijital kaynaklarla eğitim söz konusu olunca eğitim haklarından geri kalma durumları keskin bir farkla imkanlara sahip yaşatılardan ayrılmıştır. Ayrıca çağın gereği, sadece yetişkinler için üretilen dijital mecraların, çocukların hakları gözetilerek yeniden çocuklar için tasarlanması gündeme gelmişken, dezavantajlı çocukların bu olanaklarda mahrum bırakılmaları söz konusu olmamalıdır. Dolayısıyla dijital kaynaklara erişimin sağlanması dezavantajlı çocuklar açısından hak temelli bir zeminde ele alınması ve çözüm üretilmesi ivedilikle nihayetlendirilmelidir. Bu noktada ülkelerin ortak çalışmalarla söz konusu problemi çözmek adına yol haritasını belirlemesi gerekmektedir. Dijital kaynakların tedariki ile birlikte bu kaynakların çocuklar açısından güvenliği sağlanmış sistemlerle birlikte nasıl kullanacaklarına dair bilgileri içeren eğitimlerin verilmesi gerekir. Bu noktada dijital vatandaşlığın temel unsurlarından olan dijital okuryazarlık becerilerinin dezavantajlı çocuklar için geliştirilmesi adına müfredatalara bununla ilgili derslerin eklenmesi gerekmektedir. Bu yolla farkındalığı artırılan çocukların dijital ortamlardaki güvenli bir şekilde hakimeti sağlanmış olur. Çalışmada bu noktaya gelmeden önce konuyla ilgili dijital, dijitalleşme, dijital çağ, dijital dönüşüm, metaverse, dijital okuryazarlık, yeni insan hakları gibi temel kavram ve terimlerin açılımları yapılmıştır. Verilen bilgiler paralelinde ve yeni insan haklarına dair veriler sunan 2000 tarihli "Okinawa Sözleşmesi" ile 2 Mart 2021 tarihli Çocuk Hakları Komitesi tarafınca "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Convention on the Rights of the Child)" sözleşmelerden de yola çıkarak denilebilir ki dijital çağa dair ilişkiler ağını hak temelli işlemlerini sağlamak adına ülkelerin çok hızlı bir şekilde başta dezavantajlı çocukların durumları göz önünde bulundurularak dijital kaynaklara erişimi sağlayacak çalışmalar üretmelidirler. Bununla birlikte dijital okuryazarlık eğitimlerini koyup yaygınlaştırarak yeni hakların etkili bir şekilde uygulanması sağlanmalıdır.

1. DİJİTAL DÜNYA, İLGİLİ KAVRAMLAR VE DİJİTAL HUKUK

1990'lardan itibaren şekillenen ve araçları, kültürü, sanatı, ekonomisi ile yeni bir sistemin varlığını gösteren dijitalleşme ve dijital dünya beraberinde bu yeni sistemin işleyişindeki aksıkları gidermek, insanlararası toplumlararası ve sistemler arası ilişkilerin düzenlenmesini hak temelli bir zemine oturtmak adına yasal-hukuki düzenleme ihtiyaçlarını doğurmuştur. Yeni bir hukuki olgu olan "dijital hukuk" mevzusuna dijital vatandaşlık, dijital insan hakları, dijital çocuk hakları gibi konulara bakmadan önce bugün dijital çağ ve dijital dünya denilen yapıya ait kavramları, konuya ilişkin bir biçimde biliyor olmak gerekir. Bu durumda dijital, dijitalleşme, dijital dönüşüm, dijital çağ, WEB teknolojileri, dijital okuryazarlık, medya okuryazarlığı, metaverse, görsel-teknolo-dil

gibi temel kavram ve terimlerin anlamlarını, içeriklerini bilmek gerekir. Ardından klasik insan hakları ve yeni/dijital insan haklarıyla birlikte yeni/dijital çocuk hakları tartışmasını ele almak gerekir. Tüm bu mevzulara dair genel bilgiler ekseninde dezavantajlı çocuk ile kastedilen grup özellikleri göz önünde bulundurularak; dijital vatandaş olma kriterlerinden olan dijital okuryazarlık ile dijital dünyada dezavantajlı çocukların haklarının bilinir kılınması, yaygınlaştırılması ve korunmasının nasıl gerçekleştirileceği ele alınabilir.

Görsel 1. "Services-Labor". ABOGADOS: Comprehensive Legal Services Based On Ethics and Innovation. WEB <https://www.avl.com.ec/en/servicio/labor/>

1.1.Dijital ve Dijitalleşme

Dilimize Latince'den geçmiş olan dijital kelimesinin sözlük anlamı sayısaldır. Orijinal dilinde "digitale" şeklinde yazılan bu sözcük, günümüzde daha çok elektronik ve otomatik anlamında kullanılır. Mekanik değil otomatik bir çalışma prensibine sahip olan tüm aletler ve cihazlar dijital olarak tanımlanır. Terimsel anlam olarak "dijital" kelimesi, 1 ve 0 sayıları üzerine kurulmuş işlemler bütünü olarak kabul edilir (Dijital Yazarlar, 2020: WEB). Dijital terimi yine farklı ve basit bir ifade ile elektronik-otomatik anlamında kullanılır. Otomatik ile kast edilen ise mekanik olmayan ve otomatik çalışandır. Yani otomatik çalışan cihazlar dijitaldir. Dijitalleşme ise "sahip olunan bilgilerin teknolojik araçlarla (akıllı telefon, tablet vs.) okunabilecek, düzenlenebilecek, kullanılabilir şekilde dijital ortama aktarılması sürecidir. Kısaca dijitalleşme analog sistemden otomatik sisteme geçiştir.

Görsel 2. "Dijital Nedir".Dijital Yazarlar, WEB.

1.2.Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm buna paralel sayısallaştırma ve dijitalleştirme sürecidir. Dijital teknolojilerin gelişmesiyle; robotlar, akıllı sistemler, e-ticaret, sosyal medya, e-devlet, mobil iletişim gibi uygulamalarla, eğitim, iletişim, bankacılık, sağlık gibi tüm sektörlerde yaşanan değişimi kapsar. WEB 2.0, 3.0, 4.0 teknolojilerini yani mobil, genişbant internet, bulut bilişim, dijital medya, büyük veri, yapay zeka, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti ve 3B yazıcıları gibi sistem ve araçları içerir (Tanrıverdi, 2022: WEB). Dijital dönüşümle tüm kurumsal varlıklar, ilişkiler dijital ortamda yeniden tanımlanmaktadır.

Görsel 3. Dijital Dönüşüm Nedir?. NOLTO. WEB

<https://www.nolto.com/sektorel-haberler/dijital-donusum-nedir/>

Dijital dönüşüm Görsel 3'te görüleceği üzere farklı alanlarda alanın sistemsal yapısına göre şekillenmekle birlikte Genel olarak dijitalleşebilecek tüm operasyonların entegrasyonunun sağlamayı kapsar. Birincil veya fiziki gerçeklikteki işlerin, işlem ve ilgili düşüncelerin elektronik zeminde dönüştürerek(buna dijital dönüşüm denir) yapılan işlemlerin daha hızlı olmasıyla zamanda tasarruf sağlayarak aynı zamanda maliyetleri minimum düzeye düşürerek ekonomik olarak da tasarruf sağlamaya yarayan bir oluşumdur. Bu durumda bireyler öncelikle evrak, dosyalama, kargolama gibi iş yüklerinden, maliyetlerden bağımsız çevre dostu olanaklar sunarak üst düzeyde verimlilik elde etmeye katkıda bulunur. Yani kısaca dijital dönüşüm; emek, maliyet, zaman tasarrufu ile birlikte daha kaliteli, nitelikli ve yaratıcılığı yüksek ürünler, işler ve sanatların ortaya konulmasını sağlar. Dijital dönüşümün web araçları üzerine kurulduğu konusu önemlidir. WEB 1.0, WEB 2.0, WEB 3.0 gibi araçların bugün gelinen noktada gelişkin hali olan WEB 4.0 veya diğer bir adıyla Endüstri/Sanayi 4.0 aracı bahsi edilen dijitalleşmenin yararlarını sağlayan alt yapıyı sunan üst düzey bir araçtır. Endüstri ve WEB 4.0 aracı ile gerçekleştirilen işlemlerde (üretim, eğitim-sağlık gibi hizmet kolları) "insan faktörü" veya müdahalesi minimum düzeyde azaltılmıştır. Güncel çalışmalarda sıkça duyulmaya başlayan 5.0 web aracına dair öngörülen yapılanmalarda insan faktöründen tamamen arındırılmanın mümkün kılınarak, yüzde yüz otonom endüstriyel süreçlerin devreye gireceği belirtilmektedir.

Görsel 4. WEB 4.0/Endüstri/Sanayi 4.0'ı tetikleyen teknolojiler. "Dijital Dönüşüm Endüstri 4.0". TC. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İSODİJİTAL.WEB.

Görsel 4'te görüleceği üzere endüstri 4.0'ı tetikleyen teknolojiler görülmektedir. Görselde merkezde yer alan 4.0'ı kapsayan "very analitik kabileleri" içerisinde "yatay ve dikey değer zincirlerinin dijitalleşmesi ve entegrasyonu", "ürün ve servislerinin dijitalleşmesi" ve "dijitale dayalı iş modelleri ve müşteriye erişim" gibi sağlanan olanaklar yer almaktadır. Bunu sağlayan ve 4.0'I tetikleyen teknolojilere bakıldığında; mobil uygulamalar, IoT platformları endüstriyel internet, bulut bilişim, büyük veri analitiği ve yapay zeka uygulamaları, dijital ikizler ve akıllı sistemler, yatay ve dikey entegrasyon dijitalleşmiş değer zinciri/ yazılım bütünleşmesi, artırılmış gerçeklik uygulamaları teknolojileri olarak sıralanmaktadır. Bu sıralanan araçlara; nesnelerin interneti, insanla beraber çalışabilen robotlar, 3 boyutlu yazılım (katmanlı üretim), siber güvenlik araçlarını da eklemek mümkündür (İSODİJİTAL, 2019: WEB). Böylesi bir sistemde yer alan yeni nesil bireylerinin ve çocuklarının öncelikle yapacağı her türlü faaliyetlerde bu araçları nasıl kullanabileceğini biliyor olması (dijital vatandaş olmanın koşulu olan dijital okuryazar olması) ve eylemlerde yasal zemine uygun şekilde hareket edilmesi gerekmektedir.

1.3.Dijital Çağ

Bilgi veya enformasyon denilen alana dair hızlı teknolojik gelişmeler ve beraberinde getirdiği sistemler yaşama dair he alanı değiştirip dönüştürmektedir. Bahsedildiği üzere günümüzde kullanılan; dijital eğitim, dijital kütüphaneler, çevrimiçi bankacılık, dijital paralar, dijital sanatlar, sanal yaşam alanları dijital ve WEB 0.1. WEB 0.2, WEB 0.3, WEB 0.4 dijital teknolojileri üzerine kurulu bir yaşamı işaret etmektedir. Bu yaşam formunun ve kültürünün var olduğu döneme dijital çağ denilmektedir. Daha kısa bir tanımla; dijital teknolojilerle toplumu ilgilendiren tüm alanlardaki köklü değişikliklerin yaşandığı çağa dijital çağ denilmektedir. Bu çağda; gelişkin otomatların, robotların, akıllı cihazların aracılığıyla (akıllı telefonlar, tabletler, I-Phone gibi) görsel ve tekno dilin öne çıktığı; farklı gerçeklikte yaşamların sürdürüldüğü (sanal, karma ve artırılmış gerçeklik gibi), yeni medya araçları üzerine kurulu medya kültürünün hakim olduğu bir çağ diyebiliriz. Dijital çağ, geleceği şekillendiren yeni bir sistemi zorunlu hale getirirken; insan ilişkilerini, hak ve hukuksal düzenlemeleri de yeniden ele almak; sistemle uyumlu bir hale getirmek gerekmektedir. Özellikle sanal zeminde ve gerçeklikte, insan haklarının bir kolunda yer alan çocuk hakları konusunun, yeni ihtiyaçlar temelinde, çocukları zararlı etkilerden koruyan yapılanmaları da içerecek biçimde acilen düzenlenip ülkelerce onaylanmalıdır.

1.4.Dijital Okuryazarlık

Okuryazarlık denilince aklımıza ilk olarak; okuma, yazma, konuşma ve dinleme gelmektedir. Okuryazarlık, bir toplumdaki gelişmişlik düzeyini tanımlayan önemli göstergelerden bir tanesidir. Okuryazarlık kavramı, genel olarak insanların basılı materyalleri üretebilme ve üretilmiş materyalleri okuyup anlamlandırabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte okuryazarlık becerilerine dair son zamanlarda yapılan çalışmalara bakıldığında kelimenin anlamsal olarak tanımının genişlediği görülecektir. Yeni tanımda "iyi, faydalı, gerekli

olanı seçebilme ve var olanı belirli ölçütlere göre değerlendirme işlemleriyle birlikte okumakla yetinmeyip yazabilme-üretebilme işlemleri olarak da ele alındığı görülebilir. Geleneksel medyanın yanı sıra, yeni medya ve dijital teknolojilerin yaşantımızı önemli ölçüde değiştirdiği günümüzde; "medya okuryazarlığı", "görsel okuryazarlık", "bilgisayar okuryazarlığı" ve "reklam okuryazarlığı" gibi pek çok yeni okuryazarlık biçimi türemiştir. Dijital okuryazarlık bunlardan biridir. Farklı kaynaklarda dijital okuryazarlığın da dahil edildiği sınıflama "teknoloji tabanlı yeni tip okuryazarlık türleri" olarak ele alınır ve medya okuryazarlığı, multimedya okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) okuryazarlığı, internet (web) okuryazarlığı türlerini içermektedir.

Dijital okuryazarlık ile karıştırılan terimlere bakıldığında tam da yukarıda sıralanan diğer yeni okuryazarlık alanlarına giren terimlerle karıştırıldığı görülmektedir. Fakat özellikle bilgisayar okuryazarlığı terimleri ile sıkça karıştırıldığı söylenebilir. Bilgisayar okuryazarlığı, masaüstü bilgisayarlar ve dizüstü bilgisayarlar gibi geleneksel bilgisayarları kullanma bilgi ve becerilerini ifade eder. Bilgisayar okuryazarlık yazılımı, uygulama paketlerini kullanma konusunda pratik becerilere odaklanmaktadır. Dijital beceriler daha çağdaş bir terimdir ve dizüstü bilgisayarlar ve akıllı telefonlar gibi dijital aygıtları kullanmada pratik becerilerle sınırlıdır. Dijital okuryazarlık, dijital vatandaşlığın dokuz temel ögesinden biridir. Dijital bir vatandaş çevrimiçi ortamlarda etkin vatandaş olma özelliğine sahiptir ve etkili bir şekilde web ile etkileşim kurmak için gerekli teknik okuryazarlık becerilerine sahiptir. Ayrıca bu okuryazarların mutlaka hızlı ve uygun-ücretsiz internet erişimleri bulunmaktadır. Dijital okuryazarlık iki terimin dijital ve okur-yazarlığın birleşmesinden oluşur. Dijital bilgi, verilerin sembolik bir temsilidir ve okuryazarlık, bilgiyi okumak, tutarlı bir şekilde yazmak ve yazılı kelimeyi eleştirel olarak düşünme becerisini ifade eder. Dijital okuryazarlık akıllı telefonlar, tabletler, dizüstü bilgisayarlar ve masaüstü bilgisayarlar gibi ağ cihazları aracılığı ile bilgiyi bulma, anlama, analiz etme, üretme ve paylaşabilme becerilerini ifade eder. Dijital okuryazarlık, bilgisayar okuryazarlığı veya dijital becerilerden farklıdır. Her çağın kendine has toplumsal yapısı ve kültürü olduğu göz önünde bulundurulursa; bu kültürün aktarım kanallarından olan okuryazarlık mevzusu da çağa ve ihtiyaçlarına göre şekilleneceği görülebilir. Bugün artık dijital çağ denilen dönemde kağıt, kalem gibi malzemelerle okuryazarlık faaliyetlerini sürdürmekten ziyade bilgisayar ve diğer teknoloji araçları ile okuryazarlık faaliyetlerinin sürdürüldüğü görülmektedir. Bu durumu Belshaw, içinde yaşanan çağın okuryazarlık alışkanlıklarına olan etkisiyle ilişkili olduğunu belirtir (Belshaw, 2011). Dolayısıyla dijital çağda okuryazar olabilmek için teknolojiyi kullanarak hem daha fazla yazılı – görsel kaynağa ulaşabilme becerilerine sahip olabilme hem de bu kaynaklar içinde değerlendirme yaparak seçebilme beceri ve donanımlarına sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca yeni çağın gelişen okuryazarlık kültüründe, okuryazarlardan beklenen temel yeteneklerden birinin de "bilimsel araştırmalara dayalı üretim ve yorum yapabilen" bireyler olabilmeleridir. Dijital okuryazarlık becerilerinin WEB 1.0, 2.0, 3.0 ve 0.4 araçları üzerine yapay zekâ ile birlikte edinildiği düşünülürse (Burrnett, 2010) buna paralel "bilgi edinme ve üretme yolu olan temel dil

becerilerinin de bu yönde" evrim geçirmesi beklenmektedir. Yeni okuryazarlık ya da dijital okuryazarlık dediğimiz kavram da tam olarak yeni nesillere dijital çağda, dijital ortamlarda temel dil becerilerini etkin olarak kullanabilecekleri bir okuryazarlık becerisi olarak anlaşılmalıdır (Özdemir ve Bayraktar, 2015: 37-48). Dijital okuryazarlıkta, eleştirel düşünme becerilerine ek olarak çevrimiçi ortamlarda etik normları ve davranış standartlarını biliyor olmak gerekir. Çevrimiçi topluluklarının dijital ortamda ürettiklerinin dolaşımına ilişkin kuralara tabi tutulmaya başlandığı söylenebilir. Özellikle son zamanlarda çevrimiçi üreticiler ve tüketiciler arasındaki ayrımın belirsizleşmesinden dolayı sanal ortama dair davranış protokollerini içeren hukuksal yapılanmalara gidilmelidir. Bu noktada dijital okuryazarlık becerilerine bakıldığında öncelikle geleneksel okuma yazma biçimlerinden farklı olduğu ve birbirlerinin yerini tutamayacağını bilmek gerekir. Bununla birlikte dijital okuryazarlık geleneksel okuma yazma biçimleri üzerine inşa edilmiştir. Dijital okuryazar bir birey çeşitli dijital becerilere sahiptir: akıllı cihazlar ve sosyal ağların temel prensiplerini bilirler; topluluklar ve sosyal medya ile etkileşimdedirler; bilgiye ulaşma onu analiz etme, eleştirel düşünme becerilerine sahiptirler. Bu becerilere sahip olan bireylerin aynı zamanda hak ve sorumluluklarının bilincinde de olurlar.

DİJİTAL OKURYAZALIK BECERİLERİ
Eleştirel ve yaratıcı düşünme
Aktif kullanım ve yaratıcı içerik üretimi
Bilgi-enformasyona kolay ulaşabilme
Hak ve sorumluluklar bilinci
İletişim ve internet etiği bilinci
Çevrimiçi güvenlik becerileri

Tablo 1. Dijital Okuryazarlık Becerilerini

Tablo 1'de görülen dijital okuryazarlık becerilerinin farklı adlandırmalar ve sınıflamalar ile farklı kaynaklarda ele alındığını görmek mümkündür. Görsel 5'e bakıldığında Demirci'nin "Öğretmen Dijital Yeterlikleri" adı altında eğitimde ve öğretmenler için dijital okuryazarlık becerilerinin nasıl ele alındığını görmek mümkündür. Bu noktada tekrar söylemek gerekirse; bilgiyi bulma ve yorumlayabilme yeteneğinin yanı sıra; bunu yaparken bireyin, e-güvenliğini sağlayacak şekilde; hakve sorumluluklarının bilincinde olarak hareket etmesi dijital okuryazarlık mevzusunda özellikle çocuklar açısından öne çıkan becerilerdendir. Etikili iletişim ile ilgili diğer gruplarla, bilginin yer aldığı oluşumların sahipleriyle etkin bir şekilde diyalogta olabilmek; dünyanın farklı bölgelerinden kişi ve topluluklarla olan diyalogta kültürel ve sosyal farkındalıkta olmak aynı zamanda işbirlikçi yeteneklerinin de olması gerekliliğini beraberinde getirir. Tablo ve görsellere bu çerçevede bir kez daha

bakıldığında aslında yeni nesil bireylerin fiziki gerçeklikte dışardan görüldüğü gibi pasif ve asosyal olmadıkları; farklı bir düzlemde, farklı bir mecrada ve farklı bir gerçeklikte aktif ve yüksek beceriler ile donanımlı bir şekilde var oldukları söylenebilir.

Görsel 5. Demirci, S. (2021). "Öğretmen Dijital Yeterlikleri". *tedmem*. WEB. <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/ogretmen-dijital-yeterlikleri>

Bütün bu bilgiler ekseninde dijital okuryazarlık becerilerinin neden gerekli olduğu sorulacak olursa; öncelikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu avantajlardan en etkili şekilde yararlanabilmek ve bu teknolojileri kullanırken karşı karşıya kalınabilecek riskleri azaltmak için dijital medya okuryazarlığı becerisine sahip olmak gerektiği söylenebilir. Yine tablo ve görsellerden yola çıkılarak denilebilir ki dijital okuryazarlık, bireylerin çok fazla yolla iletişim kurmalarını ve öğrenmelerini sağlarken; sosyal düşünceden eleştirel düşünceye kadar değişen çeşitli beceriler, bireylerin dijital cihazların anlamlarını yorumlamasına olanak tanımaktadır.

1.5. Medya Okuryazarlığı

Dijital okuryazarlık ile sıkça karıştırılan medya ve yeni medya okuryazarlığı farklı bir çalışma alanıdır. Bununla birlikte özellikle yeni medya okuryazarlığı ile dijital okuryazarlık alanlarının kesiştiği ortak alanlar vardır. Örneğin dijital okuryazarlık yeni medya araçları üzerinden ve sanal ortamda gerçekleştirilebilen bir faaliyettir. Medya okuryazarlığına ayırımı netleştirmek adına daha yakından bakılacak olursa; öncelikle adlandırmalar konusu netleşmiş değildir. Genelde yeni medya iletişim araçlarının dijital okuryazarlıkta önemli olmasına rağmen adlandırma olarak "medya okuryazarlığı" tercih edilmektedir. Genel olarak medya okuryazarlığı, birden çok farklı ortama bireylerin erişiminin sağlanması, iletilen mesajları anlaması ve anlamlandırdığı iletiler sonucunda kendi iletilerini oluşturması olarak tanımlanabilmektedir. İngilizce karşılığı 'media literacy' olan medya okuryazarlığı dilimize çevrilmiş halidir. Medya okuryazarlığı kavramı, yazılı, görsel ve işitsel, birden çok çeşitlilik gösteren formattaki mesajlara ulaşma ve bu mesajları çözümüleme, değerlendirme ve karşı tarafa iletme yeteneği olarak bilinmektedir. Birden çok fonksiyonu içeren medya okuryazarlığı, yeni medyanın topluma ve kişiye sunduğu mesajları algılama değerlendirme ve değerlendirme sonucunda kişisel yorumu karşı tarafa sunma imkanı da tanımaktadır. Yeni medya tarafından sunulan mesajlar basit, sade ve açıkça anlaşılır gibi gözükse de aslında yeni medyanın sunduğu bu mesajlar kendine özgü kuralları olan, global dünya hakkında çok farklı düşünce ve kavramlar ile birlikte görsel ve işitsel olarak bir dil kullanmaktadır. Medya okuryazarlığı nedir denildiğinde, yeni medyayı doğru çözümüleme ve yorumlama becerisi üzerinde durması olarak tanımlanmaktadır. Medyanın topluma sunduğu mesajlar ne derece bireyleri etkilediği, medyaya karşı toplumsal bilinç düzeyi, medya mesajlarının hedef kitle tarafından ne derecede algılandığı ve çözümüleme ya da eleştirel bir bakışla karşılaşp karşılaşmadığı gibi tüm soruların cevabını içerisinde barındırır medya okuryazarlığı kavramı. Yani medya okuryazarlığı kavramı, yaygın görülen tanımı ile medya mesajlarına erişim sağlama ve erişilen görsel, işitsel veya basılı her türlü bilgiyi eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirme ve kişisel medya iletilerini oluşturma becerisine denir (Sağlam, 2022: WEB).

1.6. Görsel-Tekno-Dil

Görsel ve teknolojik dil konusu dijitalleşme içinde tartışılan konulardan biridir. Özellikle yeni medya araçları ile sağlanan iletişimde görsel dilin (emoji, fotoğraf, resim, reklam görseller vs) öne çıkması ve elektronik araçların kendi özgü terim, kavram ve sözcüklerin yapısı farklı dilsel bir yapılanmanın oluştuğunu göstermektedir. Bu konuya dair ülkeler fonlar ayırarak çeşitli projeler üretmektedir. Tekno-dil, Araştırma, Sanayi ve Kültürden sorumlu Fransız Bakanlıkları tarafından desteklenen "HLT" ile ilgili Fransız Ulusal Programı örneğine bakılabilir. Bu proje teknoloji-dil ilişkisinde dört eylem hattını ele alırken özellikle "temel dil ve yazılım kaynakları oluşturmak" mevusu gündelik yaşamda kullanılan dil ile dijital ortamda kullanılan dil uyumu konusunu da ele almaktadır (Chaudiron and Mariani, 2006: WEB).

Görsel 6: "Programlama Dili Nedir? Programlama Dili Öğrenme ve En Çok Kullanılan Programlama Dilleri".
wmaracı beta. WEB

Dijital mecralarda görsel dilin çok fazla öne çıkmasıyla "visual literacy/görsel okur-yazarlık" okuma biçimi gündeme gelir (Bulduk ve Canatak, 2022: 15). Tekno dil ile gündelik dili ayıran temel özelliklerin başında; fiziki gerçeklikte "sözlü veya yazılı dildeki bireyin iç dünyasını hesaba katabilen" doğal bir sistem üzerine inşa ediliyor olmasıdır. Buna karşın teknoloji ürünü cihazlarda üretilen tekno dilde böyle bir özellik istenen düzeyde değildir ve yok denecek durumdadır. Bu konu üzerine çalışmalar devam etse de tekno dilin bu özellikten yoksun olması temel ayırtedici bir özelliktir (Bulduk ve Canatak, 2022: 15). Bu durumda Bulduk ve Canatak'ın dikkate sunduğu gibi "insanın kullandığı dilden bu farkla ayrılan teknodil bilinçlilik düzeyinde gerçekleşen" dilsel işlemlerden oluşur (Bulduk ve Canatak, 2022: 15). Bu hususu daha detaylı bir şekilde ele alan Genel'e göre de "bilgisayar dilinin bilinçaltından değil, bilinçlilik düzeyinden kaynaklı" bir dil olması temel ayırtedici özelliktir (Genel, 2018: 25). Sahanın otorite isimlerinden olan Ong'a göre de "bilgisayarın oluşturduğu dil bilgisi yapısı insanın gündelik hayatta kullanılan dilin kurallarından farklı olmasının temel nedeni bilgisayar dilinin kurallarının önceden belirlenip" kodlara dönüştürülmesidir (Ong, 2003: 20). Ong'a göre gündelik yaşamda kullanılan dilin kurallarını uygulamada değiştirmek mümkünken tekno dilde bunu yapmak mümkün değildir. Yukarıda verilen bilgiler dil-edebiyat açısından medyalaşmanın bir getirisi olarak kabul edilebilir. Tekno-dil, diğer gündelik yaşamdaki dillerle çok yakından bağlantılıdır. Bununla birlikte tekno-dil bilişim alanındaki mevcut Ar-Ge programlarında, iletişim teknolojileri olarak adlandırılan teknolojik araştırma ve inovasyon ağlarında (RRIT) telekomünikasyon, yazılım teknolojileri, görsel-işitsel ve multimedya gibi alanlarda kullanılan dildir. Dijital okuryazarlık konusunda dijital ortamda kullanılan dile hakim olmak bu bağlamda önemlidir.

1.7. Metaverse (Metaevren-Sanalevren)

"Metaverse terimi, insanların uzaktan gerçek zamanlı etkileşimler ve deneyimler yaşamasına olanak tanıyan 3.0 ve 4.0 web araçları üzerine kurulu bir tarayıcı veya kulaklık aracılığıyla erişilen sanal gerçeklik ve karma

gerçeklik dünyalarının bir kombinasyonunu tanımlamak" için kullanılmaktadır. Metaverse kavramı Antik Yunanca'da "meta" ön eki, "sonra" ve "ötesi" anlamlarına gelmektedir. "Verse" ise evren anlamına gelen "universe" sözcüğünden türemiştir ve metaverse Türkçe "öte evren", "evren ötesi" anlamına gelmektedir. Türkçe'de metaverse yerine "sanal evren" ya da "metaevren" sözcükleri de kullanılabilir. İlk defa Neal Stephenson tarafından 1992 yılında bilimkurgu romanı *Snow Crash* içinde kullanılan metaverse kavramı halihazırda kurgusal bir dünyaya ait bir kavram olarak doğar. Metaverse denilen sanal dünyaların "kendi erişim sistemleri, avaturları, etkileşimleri ve para birimi" bulunmaktadır. Örneğin Fortnite ve Roblox oyun dünyası, Decentraland 3D sanal gerçeklik platformu bunlardan bazılarıdır (Lovich, 2022: WEB). Sanal evren olarak adlandırılan "metaverse insanların artırılmış sanal gerçeklik ortamında fiziksel çabadan ziyade zihinsel çaba ile dijital cihazlar aracılığıyla var oldukları algısal evren" olarak da tanımlanabilir. Metaverse denilen bu yeni dünyaya dahil olmayı sağlayan teknoloji ürünleri; "bilgisayarlar, dijital android ve 3D cihazlar" fiziksel çabadan azade insan bilişinin yapay olarak oluşturulmuş ikincil bir fiziki ortama" girmesine olanak sağlarken geleceğin yaşam şeklini de radikal biçimde değişime uğrayacağını işaretini vermektedir.

Görsel 7. "Metaverse İş Dünyasını Nasıl Değiştiriyor?" *ActionCoach*. Adlı web sayfasından alınmıştır. WEB.

Sanal gerçeklik cihazları günümüzde Facebook gibi oluşumların himayesinde geliştirilmektedir. Kavram bugünkü popülerliğini Facebook'a borçludur denilebilir. Facebook'un kişilere ait sahip olduğu veriler aynı zamanda metaveriler olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla sanal ortamda yaratılan yeni kamusal alan tıpkı fiziki gerçeklikteki kamusal alan gibi kendi sistemi içinde sahip olduğu bir işleyişe sahiptir. Para birimlerinin olması (kripto para), şehirselleşmesinin olması gibi. Yine bu sanal dünyaya ilk giriş yapan şehirlerden olan Seul özelinde örnekler ele alınabilir. Metaverse için öngörülen gelecekte bir dizi platform konsepti metaverse adına insanlar dijital 3D cihazlarla (VR, AR vs) sanal düzlemde derse katılmaktan, toplantılara katılmaya; sinemaya

gitmekten kafeye gitmeye ve alışverişe dek gündelik yaşamdaki tüm işlemlerini gerçekleştirebileceklerdir. Bu yeni evrenin geçmişini inşa eden gelişmelere bakıldığında ise; Stephenson dışında; William Gibson'ın 1984 çıkışlı *Neuromancer* romanı (siber uzay şeklinde ele alınır); 1995 yılındaki "Active Worlds ve Worlds Chat" şirketlerinin 3D teknolojisi ile kullanıcının geliştirdiği içeriği (User-generated content UGC) birleştirmesi"(Çelik, 2022: 68); 2001'de Animal Crossing çevrimiçi simülasyon oyunu, 2003'teki "Second Life"; 2006'daki Roblox çevrimiçi oyun platformu" gibi yapılar metaverse'ın bugünkü geçmişinin zeminlerini döşemede önemli noktalarda durmaktadırlar. Bu evrenin farklı "dijital öğelerin birleştirilmesiyle oluşturulan kolektif bir sanal yaşam alanı" olduğunun ve "kurgusal bir evren" yaratıldığının bilincinde olunmalıdır. Metaverse'ın "internette aracısız var olma" özelliği web 3.0' aracına bağlı olduğu ve bu özelliğine paralel "merkeziyetsiz" de olduğu bilinmelidir. Metaverse'ın üç temel özeliğine dair bilgileri tablo 2 üzerinden edinmeniz mümkündür.

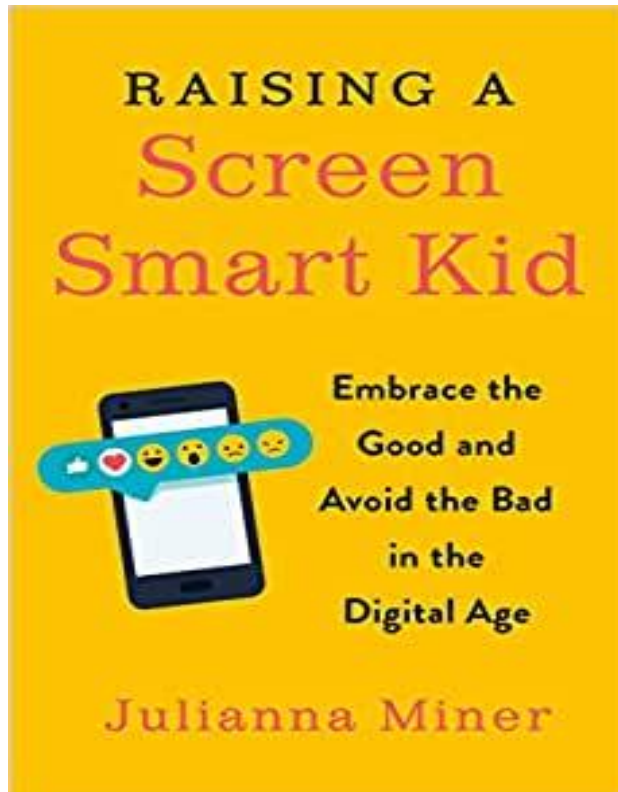
	VARLIK	BİRLİKTE ÇALIŞABİLİRLİK	STANDARDİZASYON
METaverse TEMEL ÖZELLİKLER	Diğer bireylerle sanal bir alanda bulunma, somutlaşma hissi.	Avatarlar ve dijital öğeler gibi aynı sanal varlıklara sahip sanal alanlar arasında sorunsuz bir şekilde seyahat edebilmektir.	Metaverse'te yer alan platformların ve hizmetlerin birlikte çalışabilirliğini sağlayabilmektir.

Tablo 2. Ramazan Çelik'in "Metaverse Nedir? Kavramsal Değerlendirme ve Genel Bakış" adlı çalışmasından yararlanılmıştır (Çelik, 2022: 69).

Görsel 8. Karch, M. (2022). " What Parents Need to Know About the Metaverse". *Parents*. WEB. Çocuklar açısından metaverse konusu ele alındığında öncelikle dezavantajlı çocuklar için bu bağlamda erişimin sınırlı bir düzlemde olduğu ve konu itibarıyla çok az çalışıldığı söylenebilir. Geleceğinin yeni dünyası olarak görülen metaverse alanına dair çocukların bilgi sahibi olması ve erişim olanaklarının gerekli düzeyde-nitelikte

olabilmesi adına çalışmalara hız verilmelidir. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan olan *Raising a Screen Smart Kid: Embrace the Good and Prevention the Bad in the Digital Age* adlı kaynağa bakılabilir. Kaynağın yazarı Julianna Miner'ın bu çalışmasında "metaverse denilen yapının sürükleyici olma özelliğinin çocuklar açısından sürükleyici ve eğlenceli deneyimlerle sunması açısından" pek çok konuda faydalı kılınabilecek işler-çalışmalar için kullanılabilir. Başka bir deyişle metaverse ile çocuklar örneğin ders çalışmaya, dezavantajlı çocuklarda engelliler için odaklanabilme problemlerini çözmeye dek pek çok konuda yararlanılması mümkün olanaklar sunmaktadır (Miner, 2019: 58). Tabi bu noktada devreye yine belli bir dengenin gözetilerek ve bilinçli-egitimli ebeveyn ile uzmanların gözetiminde düzenlenmesi gerektiği gözden kaçmamalıdır. Eserin görsel 9'da bilgilerine ulaşmak mümkündür.

Görsel 9. *Raising a Screen-Smart Kid: Embrace the Good and Avoid the Bad in the Digital Age* kitabının kapak görseli. Amazon web sayfasından alınmıştır. WEB.

Yukarıdaki eser gibi çalışmaların önemine paralel bilinmesi gereken önemli hususlardan biri de her metaverse uygulamasının her yaş için uygun olamayacağı mevzusudur. Genel itibariyle metaverse çocuklar için uygun olmamakla birlikte uygun olabilecek türler üzerine çalışılmaktadır. Minecraft ve Roblox metaverse çalışmaları çocukları alanda güvenli bir şekilde barındıracak şekilde tasarı çalışmalarını sürdürmektedir. Örneğin Roblox, "on üç yaşın altındaki çocuklar için sohbet filtreleri veya sohbeti kapatma yeteneği gibi belirli güvenlik özelliklerini" içermektedir. VIVE denilen ve Guardian adındaki bir özellik ile de küçük çocukların güvenliği sağlanabilmektedir. Buna karşın Google Cardboard denilen uygulamanın yaş sınırı olmadığından çocukların onu yalnızca yakın ebeveyn gözetimi altında kullanmaları gerektiğini önerir. Quest 2 denilen metaverse uygulaması

da on üç yaştan büyükler için kullanıldığından denetimli kullanılmalıdır. Zira şiddet içeren oyunlardan mesajlaşma, satın alma işlemlerine dek bir dizi işlem içinde yer alabilir çocuk. Ayrıca uzmanların VR kulaklıklarının ve başlıklarının çocukların sağlıkları açısından riskli durumları(çarpma, dengesini kaybetme vs) içeriyor olması ayrı bir konu olarak ele alınmaktadır. Psikolojik olarak özellikle daha küçük çocukların dahil oldukları sanal alemin bir simülasyon olduğu ayırıcısında da olmayabilir; gerçeklikler arasında bocalayabilirler. Metaverse için belirtilen yararları toplu bakıldığında tablo 3'ten yararlanılabilir.

Meta Evrenin Faydaları
Eğlence
Sosyalleşme,
Egzersiz Yapma
Tıbbi ve psikolojik çalışmalarda kullanılması (VR ve AR oyunlarının her grupta kaygı ve fobilerden kurtulmaya olanak sunması, duyguların öğrenilip düzenlenmesi/biofeedback ve VR kullanan kod adlı VERA uygulaması, Otizm tedavisindeki dikkat toplama veya dağıtmada kullanılması)
Eğitim ve öğretimde kalıcı ve etkin öğrenmeyi kolaylaştırması
Pilotlar, sürücüler, ordu ve diğer profesyonellerin eğitimlerinde kullanılması/simülasyonlar
Sanal Magic Schoolbus saha gezileri oluşturarak çocukların ilgi alanlarını keşfetmelerine olanak sunmak
İçerik oluşturmak, programlamada kullanmak,
STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) becerilerini öğrenmek için başlangıç zeminini sunması
(yaratıcılık, kodlama ve dijital tasarım becerilerini öğrenilmesinde)
Roblox gibi uygulamalarla sosyalleşmek (Roblox'un çocukların ve gençlerin arkadaşları ve geniş aileleriyle iletişim halinde kalmalarına yardımcı olma özelliği) (Karch, 2022: WEB)

Tablo 3. Metaevrenin faydalarını gösteren tablo (Karch, 2022: WEB).

Çocuklar bir bilgisayarla, Roblox ve Minecraft'ın daha aile dostu platformları gibi meta-veri depolarına giriş yapabilirler. Çocuklar, oyunlar veya nesnelere oluşturmak için platformu değiştirebilir ve en önemlisi, dünya çapında aynı ilgi alanlarını paylaşan diğer insanlarla sosyalleşebilir. Çoğu metaverse platformu, oturum açmanıza

ve oyunları ziyaret etmenize veya satın almanıza izin verir. Telefonunuzdaki uygulamalara, Xbox, PlayStation oyunlara gidilebilmekle birlikte, tek konsolla oyunlar arasında sıçramalar da yapılabilir. Bu türden etkileşimler için telefon, bilgisayar, dijital kullaklıklar kullanılarak AR denilen düzeneklerde yararlanılabilir. Çocuklar için yakın zamanda bilinen en iyi örneklerden biri "Pokémon Go" oyunudur. Bu oyun artırılmış veya karma gerçeklikte çocukların aynı anda hem simülasyonda hem de birincil gerçeklikteki dünyada yer almaları sağlanabilmektedir. Bu AR oyunuyla çocuklar simülasyonda Pokémon yakalamaya çalışırken fiziki gerçeklikteki yerleri dolaşırlar. İşte bu noktada yaş olarak çok küçük çocuklarda (genelde 13 yaşından küçük) bu türden oyunlar için güvenlik adına ebeveyn kontrolü gerekir.

2. DİJİTAL DÜNYADA DEZAVANTAJLI ÇOCUKLARIN YENİ HAKLARININ KORUNMASINDA DİJİTAL OKURYAZARLIK

UNICEF'in yakın zamanda açıklanan yıllık raporunda "çocukların online varlıklarında görülen kitlesel artışa karşın onları dijital dünyanın tehlikelerinden korumak ve güvenli online içeriğe erişimlerini artırmak için çok az şey yapıldığı" belirtiliyor (UNICEF, 2018: WEB). Bununla birlikte dezavantajlı çocuklar için ise "dijital kaynaklara ve internete erişim fırsatının yetersiz kalması dezavantajlı konumdaki milyonlarca çocuğun da değişimin dışında bırakıldığı" vurgulanıyor (UNICEF,2018: WEB). Çocuklara yarar sağlayacak daha etkili politikalar, dijital kaynaklara erişim ve yararlanma yolları için dikkate alınabilecek pratik tavsiyelerden biri; çocuklara bilgili, katılımcı ve dijital dünyada güvende olmalarını sağlamak için dijital okuryazarlık derslerinin verilmesidir. Bu bağlamda dijital vatandaş olmanın şartlarından ve özelliklerinden olan dijital okuryazar olma konusu da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca 2021'de gündeme alınan Birleşmiş Milletler sayfasında (UN-United Nations) 2 Mart 2021 tarihli Çocuk Hakları Komitesi tarafınca "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Convention on the Rights of the Child)" çerçevesinde ilgili maddelere bakıldığında dijital ortamda çocukların haklarının korunması ve ihlal durumlarında gerekenlerin yapılmasında dijital okuryazar olmanın önemli unsurlardan olduğu görülebilir. Örneğin söz konusu sözleşme dijital ortamla ilgili olarak çocuk haklarına ilişkin "25 No.lu Genel Yorum'un (General comment No. 25 /2021 on children's rights in relation to the digital environment) 3. maddesinde şu şekilde bir ibare yer almaktadır:

Eğitim, devlet hizmetleri ve ticaret gibi toplumsal işlevler giderek dijital teknolojilere bel bağladığından, kriz zamanları da dahil olmak üzere çocukların hayatlarının çoğu alanında, dijital ortam giderek önemli hale geliyor. Dijital ortamlar çocuk haklarının gerçekleştirilmesi için yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda ihlal veya istismar risklerini de beraberinde getirir. İstisnalar sırasında çocuklar, dijital ortamın güvenli ve eşitlikçi katılımlarını desteklenmesi, teşvik edilmesi ve korunması gerektiği görüşünü dile getirmektedirler:

- Hükümetin, teknoloji şirketlerinin ve öğretmenlerin çevrimiçi ortamda güvenilir olmayan bilgileri yönetmemize yardımcı olmasını istiyoruz.
- Verilerime gerçekten ne olduğu konusunda netlik elde etmek istiyorum.
- Hangi bilgi niçin toplanmalı? Nasıl toplanmalı? (Gibi soruların cevaplayan bilgiler verilmeli).

-Verilerimin paylaşılması konusunda endişeliyim (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB).

Yukarıdaki maddede kriz dönemlerine dek olası her koşul düşünülerek çocukların dijital kaynaklardan yararlanma haklarının önemine dikkat çekilerek olası riskler de dillendirilmiştir. İşte bu olası riskler arasında yer alan istismar, güvenlik problemleri ve eşitsiz durumların bertarafı adına hükümetlerden çevrimiçi ortamlarda bilgilerin nasıl yönetebileceklerine dair destek istendiği görülmektedir. Yani çevrimiçi ortamlarda verilerin içeriklerinin neler olduğunun bilincinde olarak ayırt edebilme becerilerinin önemine ve kendi verilerinin paylaşımı konusundaki güvenlik sorunları hususuna dikkat çekilirken bu noktada da dijital okuryazarlık mevzusunun devreye girdiği söylenebilir. Bu yeni okuryazarlık modelinin de ancak hükümetlerin destekleri ile geliştirilip yaygınlaştırılabileceği sonucuna varılabilir. Sözleşmenin dezavantajlı çocuklara yönelik maddeleri de bulunmaktadır. Tam da bu noktada dijital okuryazarlık mevzusu ile dezavantajlı çocukların yeni haklarının sağlanması ve korunması mevzusuna sözleşmede açıkça atıfların olduğunu görmek mümkündür. Detaylardan önce dezavantajlı çocuk ile neyin kast edildiği ve 2 Mart 2021 tarihli Çocuk Hakları Komitesi tarafınca ele alınan "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede (Convention on the Rights of the Child)" dezavantajlı çocuk grubuna kimlerin dahil edildiğine bakılması gerekir.

2.7. Dezavantajlı Çocuk Grubu

Dezavantajlı çocuk grubu denildiğinde öncelikle bilinmesi gereken şeylerden biri; bu çocuk grubunun kendi fiziksel ve mental yapılarının, dış dünyaya ait fiziksel ve diğer temel yapı, işleyiş ve davranış-ilişki ağlarına dek olması beklenen standartların dışındaki durumlara maruz kalan çocuklar kastedilmektedir. Bu konuda BM'ye bağlı çocuklardan sorumlu kuruluş olan UNİCEF'in 2018'teki raporuna göre dezavantajlı grupları Türkiye özelinde; "engelli çocuklar, az gelişmiş bölgelerdeki ve kırsal kesimdeki çocuklar ve gençler, yoksul kent ve mahallelerindeki çocuklar ve gençler, romanlar, çatışma ortamındaki çocuklar ve gençler, anadili Türkçe olmayan çocuklar, uluslararası göçmenler ve dezavantajlı tüm diğer gruplar olarak kabul edildiğini" belirtmektedir (Çeviker, Mumcu, Şekeroğlu, Bayrak, 2018: 223). UNİCEF'in dünya geneli için ele aldığı raporlara bakıldığında ise genellikle; engelli çocukların, az gelişmiş bölgelerdeki ve kırsal kesimdeki çocukların, yoksul kent ve mahallelerindeki dezavantajlı gurupların, çatışma ortamındaki çocuklar ve uluslararası göçmen çocukların dahil edildiği görülmektedir. Dijitalleşme süreciyle ilintili olan 2 Mart 2021 tarihli Çocuk Hakları Komitesi tarafınca ele alınan "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede (Convention on the Rights of the Child)"de yer alan "III.Genel ilkeler-A. Ayrımcılık yapmama" başlığı altındaki 11.maddede dezavantajlı grupların kimleri kapsadığını gösteren ifadeye bakıldığında; cinsiyet, engellilik, sosyoekonomik geçmiş, etnik veya ulusal köken, dil veya diğer temellere dayalı ayrımcılığın yaşandığı azınlık-yerli çocuklarla birlikte sığınmacı, mülteci olmanın üzerine temellendiği özelliklerin dezavantajlı olarak kabul gördüğü söylenebilir. Bu nokta biraz daha açılacak olursa; "göçmen çocuklar, lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks çocuklar, insan ticareti veya cinsel sömürü mağduru ve hayatta kalan çocuklar, alternatif bakım altındaki çocuklar, özgürlüğünden yoksun çocuklar ve diğer

savunmasız durumdaki çocuklar" dezavantajlı çocuklar olarak kabul görüyor (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB). İlaveten aynı sözleşmenin geneline bakıldığında ve üzerine olan ana konunun çocukların dijital kaynaklara erişimi olduğu için dijital kaynaklara erişimi olmayan çocuklar da dezavantajlı çocuklar grubu içinde yer almaktadır (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB).

Görsel 10. Dezavantajlı çocuklar ve dijital kaynaklara erişime ilişkin görsel. "Ashutosh Sharma/UNICEF Children at St. Columba's School, Delhi, India, use a mobile phone". "UNICEF: Dijital erişim en dezavantajlı konumda olanların yararına olacak şekilde artırılırken, dijital dünya çocuklar için daha güvenli hale getirilmeli".(2017). *UNICEF-Türkiye*. WEB

2.8. İnsan Hakları ve Yeni İnsan Hakları

10 Aralık 1948 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 48 devletin temsilcilerinin olumlu yanıtıyla kabul edilmiştir. Bu haklar günümüzde geçerliliğini korusa da günün koşullarına ve ihtiyaçlarına yönelik revize edilmesi konusu da tartışılmaktadır. Başka bir deyişle yeni dijital çağ kültürü beraberinde insan hakları, çocuk hakları, hayvan hakları ve doğanın korunmasına dair yeni hak temelli konulara dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla tüm dünya ile iletişim kurabilme imkanı sayesinde temel insan haklarının özellikle bazı maddeleri artan bir değerle önem kazanmıştır. Örneğin; özel hayata saygı (mahremiyet), ifade özgürlüğü, ayrımcılığın yasaklanması ve savunmasız grupların korunması gibi maddelerin dijital platformda uygulanmasıyla ilgili yeni etik sorular ortaya çıkıyor. Son zamanlarda bunlara siber zorbalık, kripto sanat ve telif hakkı, veri şirketleri ve sosyal ağlar başta olmak üzere iş dünyasının önündeki insan hakları gibi yeni maddeler de eklenerek tartışmalar devam etmektedir. Üzerine tartışmaların devam ettiği dijital ortamda bu hakların tam olarak nasıl korunacağına dair kapsamlı bir açıklama bulunmamaktadır. Kimi kaynaklarda "Dijital İnsan Hakları» tartışması yapılırken; kimi kaynaklarda «Dijital Çağda İnsan Hakları» tartışması yapılmaktadır. Teknolojik gelişme sorunları, elbette, insan hakları gibi önemli

bir uluslararası hukuk alanına da yansiyorken öncelikle göz önünde bulundurulması gerken şeylerden biri insan haklarına dair uluslararası anlaşmaların büyük bir kısmının dijitalleşmesinin başlamasından çok önce kabul edildiğidir. Bu hakların tamamı yani temel haklara ilişkin hükümler, dijital teknolojilerin gelişmesiyle bağlantılı olarak gelişen sosyal ilişkilere tamamen uygulanabilir niteliğini taşımaktadır. "Dijital İnsan Haklarının" tanımının bir ayağı bu mevzu üzerine kuruluyken bununla birlikte bir diğer ayağı da «dijital insan hakları» adı altında ele alınan dijital kaynaklara ve internete erişim haklarını, dijital ortamda kodlarla oluşturulmuş yeni yaşam düzeninde birey, doğa ve üretime dair yeni hakları ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Buna paralel dijital düzlemde hakları tanıma ve koruma ihtiyacı, bir dizi uluslararası mecrada (UN web sayafı gibi) ve yasal düzenlemede ilan edilmiştir. Bunlardan biri

Okinawa, 22 Temmuz 2000 tarihli "Küresel Bilgi Toplumu Sözleşmesi Şartı"dır. Bu sözleşme küresel ağları optimize etme ve suüstimallerle mücadelede işbirliğini teşvik eden ilgili politikaları ve düzenleyici çerçeveleri güçlendirme ihtiyacını ilan etmektedir. Aynı zamanda sözleşmenin "internet ağının işleyişindeki bütünlüğü bozan, bireylerin temel hakları gözetildiğinde dijital uçuruma yol açan problemleri çözmek; bireylerin küresel anlamda dijital kaynaklara erişimini ve katılımını sağlamak amacıyla insani gelişim yatırımlarını teşvik eden" maddeleri de içermektedir. Sözleşmenin temel kurallarının ve şartlarının sağladıkları arasında; "serbest bilgi akışını sağlamak, kişisel verilerin işlenmesinde mahremiyeti korumak, elektronik imza ile birlikte elektronik tanımlamayı sağlamak, kriptografi ve işlemlerin güvenliğini ve güvenilirliğinin sağlamak-geliştirmek" yer almaktadır. Sözleşme ayrıca, "devletlerin güvenli bir siber alan oluşturmak için eylemlerini koordine etme yükümlülüğünü, ulus ötesi organize suçlar da dâhil olmak üzere suçtan korunan bilgi sistemlerinin güvenliğini" teyit etmektedir. Okinawa, 22 Temmuz 2000 tarihli "Küresel Bilgi Toplumu Sözleşmesi" gibi dijitalleşme süreci ile ilgili insan ilişkilerini ve sanal platformdaki hak hukuk meselelerini düzenleyecek yeni insan hakları sözleşmeleri çağın masasındaki meseleler arasındadır (Okinawa Charter on Global Information Societ, 2000: WEB).

2.9. Çocuk Hakları ve Yeni Çocuk Hakları

20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen "Çocuk Hakları" Sözleşmesi maddelerinin, hayata geçirilip aktif uygulanması adına özellikle UNICEF'in büyük çabalarıyla dünyanın hemen hemen her bölgesinde yaşayan çocuklara öğretilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte son zamanlarda UNICEF'in ortaya koyduğu raporlara bakıldığında bu sözleşmenin de dijital çağa paralel yeniden düzenlenmesi-revize edilmesi gerekmektedir. Zira pandemi süreci ile birlikte başta dezavantajlı çocuklarda eğitim haklarının ihlali mevzusu dijital kaynaklara erişim mevzusunun da gündeme taşımıştır. Dolayısıyla teknolojinin ve yeni medya araçlarının (teknik araçlar: bilgisayar, tablet, I-phone, akıllı telefonlar vs; sanal platform araçları: facebook, twitter, Google, YouTube, instagram vs) hakim olduğu yaşamda yeni veya dijital çocuk hakları konusu ele alınan önemli konulardan bir diğeridir. Bu yeni düzende dijital kaynakların ve yeni medya araçlarının kullanım şekillerine

dair düzenlemeler yapılırken; 18 yaşından önce çocukların dikkat etmesi gereken konular ve haklar "Kendimize ve Başkalarına Saygı: Hak ve Sorumluluklar Bilinci Çerçevesinde" şu şekilde ön plana çıkmaktadır;

- a. Özel hayata saygı (dijital çağda mahremiyet)
- b. İfade özgürlüğü
- c. Ayrımcılık yasağı
- d. Korunmasız grupların korunması
- e. Bilgiye erişim hakkı
- f. Gizlilik, veri koruma hakkı ve güvenlik hakkı
- g. Eğitim hakkı
- h. Dijital kaynaklara ve internete erişim hakkı

Çocuk Hakları ve dijitalleşme üzerine çalışan *Childrens-Rights-Digital* web sayfasında yer alan

"Child Protection and Children's Rights in the Digital World" adlı çalışmada yer alan ifadeler şu şekilde:

1989'da BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesinden bu yana, dünyamız ve bununla birlikte çocukların yaşam ortamı birçok yönden değişti. Dijitalleşme nedeniyle toplumdaki değişime ilişkin yönergelere daha yakından bakmanın önemli olduğunu belirtmekle birlikte klasik çocuk haklarının dijital ortama uyarlanması üzerinde durulmaktadır (Childrens-rights.digital, 2023: WEB).

Yukarıdaki 1. nolu maddeden yapılan alıntıda 1989 tarihli Çocuk Hakları sözleşmesi "klasik çocuk hakları" olarak lanse edilirken; bu hakların dijital ortama uyarlanmasının gerekliliğini çocuklardan da gelen ilgili talep doğrultusunda yeniden düzenlenmesinin önemine dikkat çekmektedir. Aynı çalışmada ve ilgili diğer çalışmalarda dikkat çekilen hususlardan biri de "çocuk" ve "dijital dünya" terimlerinin anlamsal olarak iyi anlaşılması üzerinedir. Çocukların birincil fiziki gerçeklikteki yaşam ortamları ile dijital dünyadaki simülasyon olan ikincil ve diğer gerçeklik arasında nerede konumlandırıldıklarının; kendi yaşamlarındaki dijitalleşme etkilerinin çözümlenmesi adına 18 yaşın altındaki insanlarla bu konuya dair çalışma sayısı artırılması gerekmektedir. Güvenilir kaynaklar arasında gösterilen UNICEF verilerine göre çocuk yaş sınırı olarak belirlenen 18 altı bireylerin "dijital, internet, akıllı cihazlar" gibi güncel araçlar hakkındaki düşünceleri bu araçların salt temel bir gereksinime denk gelen işlevsel araçlar olmadığıdır. Yani dijital ortam, internet ve ilgili araçlardan anladıkları şeyler yaşama dair her şeyi kapsamaktadır. Eğitimden sosyalleşmeye, eğlenceden üretime dek yaşama dair herşeyi kapsayan bu yeni düzen yeni nesil olarak adlandırılan çocuklar için yaşamın kendisine denk gelmektedir. Nitekim bugün yetişkinler için de bu durum geçerlidir. İnternet, World Wide Web, mobil cihazlar, ağlar, çevrimiçi uygulamalar, sosyal medya platformları, elektronik veritabanları, bilgi toplumu hizmetleri, medya ortamı, çevrimiçi oyun, dijital ortama erişim veya hizmetlere yönelik her türlü gelişme bu bağlamda değerlendirilir. "BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" gibi uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri çerçevesinde çocukların yaşam ortamının dijitalleştirilmesi dikkate alınarak farklı platformlar üzerinden de görülebileceği gibi şu hak alanlarına odaklanılmaktadır: erişim, ifade, bilgi özgürlüğü,

toplantı ve dernek kurma, katılım, oyun, mahremiyet ve verilerin korunması, eğitim ve dijital okuryazarlık, koruma ve güvenlik (Children-rights.digital, 2023: WEB).

Non-discrimination (ayrımcılık yapmama)
Best interests of the child (çocuğun yüksek yararı)
Right to life (hayat hakkı)
Respect for the views of the child (çocuğun görüşlerine saygı)
Evolving capacities (kapasite-bilgi ve becerilerini geliştirebilme)
Civil rights and freedoms (sivil haklar ve özgürlükler)
Violence against children (çocuklara yönelik şiddeti önleme)
Family environment and alternative care (aile ortamı ve alternatif bakım)
Children with disabilities (dezavantajlı ve engelli çocuklar)
Close-up from a doctor holding a stethoscope. Patient in the background.
Health and welfare (sağlık ve refah)
Education, leisure and cultural activities (eğitim, eğlence ve kültürel faaliyetler)
Special protection (özel koruma) (Children-rights.digital, 2023: WEB).

Tablo 4. 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin dijital mecralar için geçerli olan ve uyarlanan maddeleri.

2 Mart 2021 tarihli Çocuk Hakları Komitesi tarafınca ele alınan "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (Convention on the Rights of the Child)" bazı maddelerine bakılacak olursa sözleşmenin 1. maddesinde şu şekilde bir ibare yer almaktadır:

"Mevcut genel yorum için danışılan çocuklar, dijital teknolojilerin mevcut yaşamları ve gelecekleri için hayati önem taşıdığını belirtmişlerdir:

- Dijital teknoloji sayesinde dünyanın her yerinden bilgi alabiliyoruz;
- [Dijital teknoloji] kendimi nasıl tanımladığımın önemli yönlerini bana tanıttı
- Üzgün olduğunuzda, internet sizi neşelendiren bir şeyi görmenize yardımcı olabilir (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB).

Sözleşmenin ilk maddesinde çocukların görüşlerine yer verilerek ihtiyaçların ve kazanımların da neler olabileceğine dair göndermelerde bulunulmuştur. Özellikle dijital teknolojilerin çocukların gelecekleri açısından önemine açıkça dikkat çekilmesi önemli bir noktada durmaktadır. Sözleşmenin 2. Maddesine bakıldığında ise şu şekilde bir ibare yer almaktadır;

Bilgi ve iletişim teknolojilerini kapsayan dijital ortam sürekli gelişiyor ve genişliyor; dijital ağlar, içerik, hizmetler ve uygulamalar, bağlı cihazlar ve ortamlar, sanal ve artırılmış gerçeklik, yapay zeka, robotik, otomatik sistemler, algoritmalar ve veri analitiği, biyometri ve implant teknolojisi bu sürece dahildir (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB).

Bu maddede görüldüğü üzere dijital çağ ve bu çağda meydana gelen gelişmelere; dijital ortamın sürekli olarak gelişmeleriyle birlikte genişlemesine dikkat çekilmektedir. Bu gelişmeler arasında olan dijital ağların ve içeriklerinin, hizmetler ve uygulamalarla birlikte farklı gerçeklik boyutlarının çıkmasına; yapay zekadan robotik, otomatik sistemlere, implant teknolojisine dek meydana gelen gelişmelere yer verilmiştir. Sonraki maddelerde bu gelişmelerin takibine dair çocukların temel bilgileri edinmesinden geri bırakılmaması gerektiğine dikkat çekilecektir. Nitekim Madde 3'e bakıldığında dijital ortamların çocuklar açısından gittikçe önem arz eden bir

konu olmasına, çocukların da istekleri, endişeleri doğrultusunda değinilecektir ve bu bağlamda neler yapılabileceğine dair fikirler sunulacaktır:

Eğitim, devlet hizmetleri ve ticaret gibi toplumsal işlevler giderek dijital teknolojilere bel bağladığından, kriz zamanları da dahil olmak üzere çocukların hayatlarının çoğu alanında dijital ortam giderek daha önemli hale geliyor. Çocuk haklarının gerçekleştirilmesi için yeni fırsatlar sunar, ancak aynı zamanda ihlal veya istismar risklerini de beraberinde getirir. İstisnalar sırasında çocuklar, dijital ortamın güvenli ve eşitlikçi katılımlarını desteklemesi, teşvik etmesi ve koruması gerektiği görüşünü dile getirdi:

-Hükümetin, teknoloji şirketlerinin ve öğretmenlerin çevrimiçi ortamda güvenilir olmayan bilgileri yönetmemize yardımcı olmasını istiyoruz.

-Verilerime gerçekten ne olduğu konusunda netlik elde etmek istiyorum.

-(Hangi bilgiyi) Neden toplayayım? Nasıl toplanıyor?

-Verilerimin paylaşılması konusunda endişeliyim (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB).

Sözleşmenin 4. maddesi çocukların dijital kaynaklara erişimine ve dijital ortamlardan yararlanma haklarına saygı duyulması konusuna yer vermektedir.

Dijital ortamda her çocuğun haklarına saygı gösterilmeli, korunmalı ve yerine getirilmelidir. Dijital teknolojilerdeki yenilikler, çocukların hayatlarını ve haklarını, çocukların kendilerinin internete erişmediği durumlarda bile geniş kapsamlı ve birbirine bağlı şekillerde etkiler. Dijital teknolojilere anlamlı erişim, çocukların medeni, siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal haklarının tamamını gerçekleştirmelerine destek olabilir. Ancak dijital içerme sağlanamazsa mevcut eşitsizliklerin artması ve yenilerinin ortaya çıkması muhtemeldir (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB).

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (Convention on the Rights of the Child) 6. maddesi "çocuk satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisine ilişkin İhtiyari Protokolü'nün uygulanmasına ilişkin yönergeleriyle birlikte okunması" gerektiğini (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB) belirtir. Bu noktada amaç "dijital ortamda tüm çocuk haklarının teşvik edilmesi, saygı gösterilmesi, korunması ve yerine getirilmesindeki fırsatlar, riskler ve zorluklar ışığında" (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB) gerekenlerin yerine getirilmesidir. Sözleşmenin "Genel İlkeler" kısmında yer alan madde 8'de "dijital ortamla ilgili olarak çocuk haklarının gerçekleştirilmesini garanti altına almak için gerekli önlemlerin belirlenmesinde rehber görevi" işlevine vurgu yapılır. 9. Maddede "ayrımcılık yapmama hakkı" ile "Tarafların tüm çocukların kendileri için anlamlı olacak şekilde dijital ortama eşit ve etkin erişimini sağlaması gerekliliğiyle birlikte Tarafların, dijital dışlanmanın üstesinden gelmek için gerekli tüm önlemleri almaları" hususunda aktif olmaya davet eder. Bu maddenin devamında "özel olarak ayrılmış halka açık yerlerde çocuklara ücretsiz ve güvenli erişim sağlama; tüm çocukların eğitim ortamlarında, topluluklarda ve evlerde dijital teknolojilere uygun fiyatlı erişimini ve dijital teknolojileri bilinçli bir şekilde kullanmasını destekleyen politika ve programlara yatırım yapmayı" içeren düzenlemelere dair girişimlerini talep eder. Yine sözleşmenin 10 ve 11. Maddeleri dijital kaynaklara erişim bağlamında özellikle ayrımcılık mevzusu üzerinde durur. 10. Maddeye göre "çocukların, dijital teknolojileri ve hizmetleri kullanmaktan dışlanarak veya bu teknolojilerin kullanımı yoluyla nefret dolu iletişime veya haksız muameleye maruz kalarak ayrımcılığa maruz kalmaları durumuyla birlikte; bilgi filtreleme, profil oluşturma

veya karar verme ile sonuçlanan otomatik süreçler, bir çocukla ilgili önyargılı, kısmi veya haksız şekilde elde edilmiş verilere dayandığında, diğer ayrımcılık türleri ortaya çıkabilme" olasılıklarına dikkat çeker. Madde 11'de "devletleri cinsiyet, engellilik, sosyoekonomik geçmiş, etnik veya ulusal köken, dil veya diğer temellere dayalı ayrımcılığı ve azınlık ve yerli çocuklara, sığınmacılara, mültecilere karşı ayrımcılığı önlemek için proaktif önlemler almaya çağırırken; göçmen çocuklar, lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks çocuklar, insan ticareti veya cinsel sömürü mağduru ve hayatta kalan çocuklar, alternatif bakım altındaki çocuklar, özgürlüğünden yoksun çocuklar ve diğer savunmasız durumdaki çocuklar" için de bu kapsamda dijital kaynaklara erişimi noktasında durumlarının iyileştirilmesinde aktif rol almaya teşvik eder. Yine "kız çocukları için cinsiyete bağlı dijital uçurumu kapatmak ve erişim mevzusunda , dijital okuryazarlık, mahremiyet ve çevrimiçi güvenliğe özel önem verilmesini sağlamak için önlemlerin gerekeceğine" (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB) dikkat çeken bir maddedir.

2.10. Dijital Dünyada Çocuk Haklarının Korunmasında Dijital Okuryazarlık

UNICEF'in dijitalleşme sürecince ortaya koyduğu raporlara bakıldığında "dijital dünyadaki eşitsizliklere işaret ederek; internet ve sosyal medyanın çocukların güvenliği ve iyi olma hali üzerindeki etkilerine ilişkin güncel konuları" tartışmaya sunduğu görülecektir. UNICEF'in yakın zamanda açıklanan yıllık raporunda "çocukların online varlıklarında görülen kitlesel artışa karşın onları dijital dünyanın tehlikelerinden korumak ve güvenli online içeriğe erişimlerini artırmak için çok az şey yapıldığı" belirtilmektedir. Bununla birlikte dezavantajlı çocuklar için ise dijital kaynaklara ve internete erişim fırsatının yetersiz kalmasına dikkat de çekilmektedir. Yani raporlarda D-"dezavantajlı konumdaki milyonlarca çocuğun da değişimin dışında bırakıldığı"na dikkat çekilmiştir. Raporlar göz önüne alınarak ve dijital vatandaşlık konusu ekseninde dijital okuryazar olma kriteri ile dezavantajlı çocuklara "yarar sağlayacak etkili politikalar, dijital kaynaklara erişim ve yararlanma yollarının" ortaya konması önemli hususlardan biridir. Belirtildiği üzere dezavantajlı gruplar için bir numaralı problem doğrudan kaynakların kendisine erişimken iki numaralı sorun da bu kaynakların nasıl kullanılacağına bilinmesi ve bu araçlar üzerinden katılacak dünyadaki bilgilerin nasıl okunup yazılacağına bilinmesidir. Bu çerçevede dikkate alınması gereken hususlardan biri de "çocuklara bilgili, katılımcı ve dijital dünyada güvende olmalarını sağlamak için dijital okuryazarlık derslerinin verilmesi" üzerine olmalıdır.

Görsel 11. Teknoloji araçlarına erişimi olmayan dezavantajlı çocuklar. UNICEF web sayfasından alınmıştır.

Dijitalleşme ve dijital çocuk hakları, klasik çocuk haklarının bir kısmı ile doğrudan bağlantılıdır. Yani klasik denilen ve 1989'da imzalanan Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde geçen maddeler dijital ortam içinde geçerliyken, bunun üzerine kurulu, revize edilmiş yeni hakların bir ayağında doğrudan dijital alana ilişkin yeni maddeler de yer almaktadır. Örneğin dijital sağlık mevzusu sağlıklı yaşam hakkı çerçevesinde ve özellikle çocukların psikolojik iyi hallerinin gözetilmesi gerektiği konusunu öne çıkarır (Third, Fleming, Collin ve Hanckel, 2021: 3). Bununla birlikte çocukların teknolojiye erişimi konusunda ülkelerin dahil olduğu açık bir hakları yoktur. Dijital ortamlarda çocuk haklarının etkin bir şekilde hayata geçirilmesi için çocukların günlük hayatlarının birçok yönünü giderek daha fazla şekillendiren teknolojik imkanların çocuk haklarının gerçekleştirilmesinin devletlerce desteklenmesiyle (Third, Fleming, Collin ve Hanckel, 2021: 5) hayata geçirilmesi gerekir. UNICEF raporları göz önüne alındığında (UNICEF, 2017-2018: WEB); "dünya çapındaki her üç internet kullanıcılarından birinin çocuk olması ekseninde özellikle çocukların güvenliği hesaba katılarak yeni düzendeki çocukların, teknolojinin dışında bırakılmayacağını görmek gerekir. Yine UNICEF'in raporlarında "dijital teknolojinin dezavantajlı çocuklara sunabileceği faydalar araştırılarak; çocukların dijital platformda becerilerini geliştirme, görüşlerini iletebilmeleri için bir platformun sağlanmasına yönelik" çalışmaların oluşturulması gerektiği belirtilir. Raporda belirtildiği gibi milyonlarca çocuğun gelişmeleri kaçırmaması adına bu türden girişimlerin ivedilikle gerçekleştirilmesi gerekir. Raporda bu türden acilen yapılmasının gerektiğini belirten ifadelerden birinde "Dünyadaki çocukların ve gençlerin yaklaşık üçte birinin yani yaklaşık 346 milyon çocuk-gencin çevrimiçi olmaması" bu grupların kendi imkan sahibi akranlarıyla arasındaki eşitsizlikleri şiddetlendirdiğini; dezavantajlı çocukların giderek dijitalleşen ekonomiye katılma olanaklarının-yeteneklerini azaldığı" belirtilir (UNICEF, 2021:WEB).

Görsel 12. Protecting children's digital bodies through rights". *OpenGlobalRights*, WEB.

UNICEF Raporlarının ortaya koyduğu mevzulardan biri de "internetin çocukların özel bilgilerini kötüye kullanma, zararlı içeriğe erişme ve siber zorbalık gibi risklere ve zararlara karşı savunmasızlığının nasıl arttığı" üzerinedir. Raporlara göre, "mobil cihazların her yerde bulunmasının birçok çocuk için çevrimiçi erişimi daha az denetimli ve potansiyel olarak daha tehlikeli hale getirdiği" gözlemlenmektedir. Tabi bu husus daha çok gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için geçerliken; Afrika gibi kaynaklara erişimin yetersiz olduğu bölgelerde dijital kaynaklara çocukların erişimi yok denecek kadar sınırlıdır. Yine çocuklar için değerlendirme yapılırken internetin çocuklar için değil de yetişkinler için tasarlandığı mevzusu da göz önünde bulundurulursa her geçen gün dijital alanlara dahil olan çocukların hayatlarının ve geleceklerini olumsuz etkilenmemesi adına çocuk dostu yeni dijital sistemler geliştirilmelidir (UN News, 2017: WEB).

SONUÇ

Yapılan araştırmalar ve elde edilen veriler doğrultusunda denilebilir ki dijitalleşme süreci ile birlikte oluşan yeni medya kültürü ve dijital çağ kültüründe farklı gerçekliklerle sanal-simülasyonu yaratılan evrenlerde insanların her türlü ilişkiler ağını hak temelinde düzenleme ihtiyacı, bugüne dek var olan hakların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. 2021 tarihli "UN-Convention on the Child Rights Sözleşmesi"nde yer alan özellikle bazı maddelere (1,2,3,4,6,8,9,10 ve 11) dikkat çekilerek daha önce ele alındı. Tekrar bu sözleşmenin ilgili maddeleri hatırlanacak olursa; "B. Çocuğun Yüksek Yararı" adlı bölümde 12. Maddede "dijital ortamların başlangıçta çocuklar için tasarlanmadığını, ancak çocukların yaşamlarında önemli rol oynadığı için Taraf

Devletler'in, dijital ortamın sağlanması, düzenlenmesi, tasarımı, yönetimi ve kullanımına ilişkin tüm eylemlerde, her çocuğun yüksek yararının birincil düşünce olmasını sağlamaları" gerektiği bildirilmektedir. Yine sözleşmenin 13. Maddesinde Taraf Devletler'in bu tür eylemlere çocuk haklarının gerçekleştirilmesini denetleyen ulusal ve yerel organların dahil edilmesiyle birlikte; çocuğun yüksek yararı gözetilirken; bilgi arama, zarardan koruma ve görüşlerine gereken önemin verilmesi hakları dahil olmak üzere, çocukların tüm haklarını dikkate alınması" gerektiğine dikkat çekilir (UN-Convention on the Child Rights, 2021: WEB). Bunlarla birlikte "yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkı"nın dijital ortamın sağladığı fırsatlar, çocukların gelişiminde rol oynayan faktörler; büyük krizlerde çocukların hayatta kalmasını sağlayacak erişim olanakları çerçevesinde göz önünde bulundurulmalıdır. 15. maddede dijital cihazların kullanımında çocuğun yüksek yararı düşünülerek dijital kaynakların control edilmesi (zararlı içeriklerden arındırılması, yüz yüze iletişimi sekteye uğratmaması); D. bendindeki "Çocuğun görüşlerine saygı" çerçevesinde yer alan 16.madde gereği "çocukların, dijital ortamın kendilerini etkileyen konularda seslerini duyurmak için fırsatlar sunduğunun bilincinde olarak; dijital teknolojilerin kullanımı, çocukların yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde katılımını gerçekleştirmeye yardımcı olacak şekilde geliştirilmesi; Taraf Devletlerin de "haklarının etkin savunucuları olabilmeleri için, çocukların görüşlerini dile getirebilecekleri dijital araçlar konusunda farkındalığı ve bu araçlara erişimi teşvik edecek şekilde çocukların yetişkinlerle eşit bir şekilde, gerektiğinde anonim olarak katılmaları için eğitim ve destek sağlanması gerektiğine dair ibareleri içermektedir. Yine 17 ve 18. maddeler de dijitalleşme ve çocuk hakları açısından önem arz eden maddelerdir. 17. Maddede Taraf Devletlerin, dijital ortamla ilgili olarak çocuk haklarına ilişkin mevzuat, politika, program, hizmet ve eğitim geliştirirken tüm çocukları sürece dahil edecek şekilde; çocukların ihtiyaçlarını dinleyerek, görüşlerine gereken önemi vererek; dijital hizmet sağlayıcıların, uygun önlemleri uygulayarak çocuklarla aktif bir şekilde ilgilenmelerini; ürün ve hizmetler geliştirirken onların görüşlerini dikkate almalarını sağlamaları gerektiği bildirilmektedir. 18. maddede Taraf Devletlerin, ilgili yasal, idari ve diğer önlemler konusunda çocuklara danışmak ve görüşlerinin ciddiye alınmasını sağlamak ve çocukların katılımının, onların haklarını ihlal eden gereksiz izleme veya veri toplama ile sonuçlanmamasını sağlamak için dijital ortamı kullanmaya teşvik edilmeleri gerektiği üzerinedir. Bununla birlikte mahremiyet, düşünce ve fikir özgürlüğünün danışmanlık süreçleriyle kordinasyonu sağlanarak çocukların teknolojiye erişimi veya onu kullanma becerisi olmayan çocuklar için ilgili çalışmaları kapsadığından hükümetlerin emin olması konusuna dikkat çeken ibareleri içermektedir. Tüm bu veriler çerçevesinde görülecektir ki dijitalleşme ve çocuk hakları ile ilgili bir numaralı problem dijital kaynaklara erişim iken ikinci mevzu da bu kaynaklara ulaştıktan sonra bu kaynaklarda yer alanların nasıl okunabileceği; bu sanal dünyanın nasıl yorumlanması gerektiği; çocukların zararlı etkilerden nasıl korunacağı mevzusudur. Dolayısıyla 2 Mart 2021 tarihli Çocuk Hakları Komitesi tarafınca "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Convention on the Rights of the Child)" özelinde dijital dünyada özellikle de dijital kaynaklara erişimi olmayan-sınırlı olan dezavantajlı çocukların haklarının uygulanmasında ülkelerin

sözleşmede belirtilenler çerçevesinde aksiyona geçmesi; dezavantajlı çocukları diğer çocuklardan ayırt etmeden iyileştiri-eşit düzleme taşıyıcı politikalarla aksiyona geçmelidirler.

KAYNAKÇA

- Belshaw, D.A. (2011). What is Digital Literacy? Durham: Durham University.
- Bulduk, N., Canatak, A. (2022). *Medyalararasılık: İlgili Kavramlar ve Edebiyat*. İstanbul: Hiperlink.
- Burnett, C. (2010). Technology and Literacy in Early Childhood Educational Settings: A Review of Research. *Journal of Early Childhood Literacy*. Volume 10, Issue 3.
- Çeviker, A., Mumcu, H.E., Şekeroğlu, M.Ö., Bayrak, M. (2018). "Unicef'e Göre Türkiye'de Dezavantajlı Kabul Edilen Grupların Sportif Etkinliklerle Sosyal Uyumun Sağlanması". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | Journal of Social Sciences Institute*, Number - Sayı 12. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612148> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Chaudiron, S., Mariani, J. (2006). "Techno-langue: The French National Initiative for Human Language Technologies (HLT)". *ACL Anthology*. Erişim Adresi: <https://aclanthology.org/L06-1003/> (Erişim Tarihi: 28.01.2023).
- Children's rights and digital technologies. *LSE Research Online*. Erişim Adresi: https://eprints.lse.ac.uk/84871/1/Children%27srightsanddigitaltech_revised_clean%20final.pdf (Erişim Tarihi: 03.02.2023).
- Children's Rights and Digital Technologies.(2017).*Springerlink*. Erişim Adresi: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-981-10-4184-6_16 (Erişim Adresi: 31.01.2023).
- Children's rights in the digital age. (2014). *YOUNGANDWELL:Cooperative Research Center*. Erişim Adresi: https://www.westernsydney.edu.au/_data/assets/pdf_file/0003/753447/Childrens-rights-in-the-digital-age.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- Convention on the Rights of the Child. (2021). *United Nations*. General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment. Erişim Adresi: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEG%2BcAAx34gC78FwvnmZXGFUI9nJBDpKR1dfKekJxW2w9nNryRsgArkTJgKelqeZwK9WXzMkZRZd37nLN1bFc2t> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Digital Rights Are Children's Rights: World Children's Day. *Digital Freedom Fund*. Erişim Adresi: <https://digitalfreedomfund.org/digital-rights-are-childrens-rights-world-childrens-day/> (Erişim Tarihi: 01.02.2023).
- Dijital Dönüşüm Nedir? (2023). *TÜRKKEP*. Erişim Adresi: <https://turkkep.com.tr/dijital-donusum-nedir/#:~:text=Dijital%20d%C3%B6n%C3%BCm%C5%9F%C3%BCm%3B%20k%C3%A2%C4%9F%C4%B1t%2C%20ar%C5%9Fiv%2C,i%C3%A7inde%20zahmetsiz%20bir%20C5%9Fekilde%20ula%C5%9F%C4%B1l%C4%B1r> (Erişim Tarihi: 06.02.2023).
- Dijital Dönüşüm Nedir? *TUBİTAK DİJİTAL AKADEMİ*. Erişim Adresi: <https://dijitalakademi.bilgem.tubitak.gov.tr/dijital-donusum-nedir> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri. *Dergipark*. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2098540>
- European Schoolnet. (2021)."Children's rights in the digital environment: Moving from theory to practice: Best-practice guideline ". *Better Internet For Kids*. Erişim Adresi: <https://www.betterinternetforkids.eu/documents/167024/200055/Best-practice+guideline+-+Childrens+rights+in+the+digital+environment+-+May+2021+-+v2+FINAL+CC+BY.pdf/f947d4f9-4ec4-49ae-5e2e-b6e9402c5fa2?t=1624532196598> (Erişim Tarihi: 30.01.2023).
- Growing up in a digital world: benefits and risks. *Global Development Commons: A digital ideas platform to support child-focused Sustainable Development Goals*. Erişim Adresi: <https://gdc.unicef.org/resource/growing-digital-world-benefits-and-risks> (Erişim Tarihi: 30.01.2023).
- Lovich, D. (2022). "What Is The Metaverse And Why Should You Care?". *Forbes*.Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/sites/deborahlovich/2022/05/11/what-is-the-metaverse-and-why-should-you-care/?sh=629555ff2704> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- Make digital world safer for children, increase online access to benefit most disadvantaged – UNICEF. *United Nations: UN News Global perspective Human Stories*. Erişim Adresi: <https://news.un.org/en/story/2017/12/638972-make-digital-world-safer-children-increase-online-access-benefit-most> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- Miner, J. (2019). *Raising a Screen Smart Kid: Embrace the Good and Prevention the Bad in the Digital Age*. New York: TarcherPerigee.
- Ong, W. (2003). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Cambridge: Psychology Press.

- Okinawa Charter on Global Information Societ. (2000). *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. Erişim Adresi: <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2000/documents/charter.html> (Erişim Tarihi: 12.02.2023).
- Özdemir, Z. S. ve Bayraktar, A. (2015). Investigation of pre-service teachers' awareness regarding children's early literacy. *a*, 7, 37-48.
- Sağlam, G. Medya Okuryazarlığı Nedir? (2022). *Öğrenci Blokları*. Erişim Adresi: <https://ogrencibloglari.net/medya-okuryazarligi-nedir/> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- Tanrıverdi, B. (2022). "İnsan Hakları ve Dijital Teknolojiler". *Hukuk ve Bilişim:3. Nesil Hukuk Hukuk Dergisi*. Erişim Adresi: <https://hukukvebilisim.org/insan-haklari-ve-dijital-teknolojiler/> (Erişim Tarihi: 06.02.2023).
- Third, A., Fleming, C., Collin, P., Hanckel, B. (2021). "Governance, children's rights and digital health". *ResearchGate*. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/356073844_Governance_childrens_rights_and_digital_health (Erişim Tarihi:01.02.2023).
- UNICEF: Dijital erişim en dezavantajlı konumda olanların yararına olacak şekilde artırılırken, dijital dünya çocuklar için daha güvenli hale getirilmeli. *Unicef Türkiye*. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/unicef-dijital-eri%C5%9Fim-en-dezavantajlı%C4%B1-konumda-olanlar%C4%B1n-yarar%C4%B1n-olacak-%C5%9Fekilde> (Erişim Tarihi: 12.01.2023).
- Yankı, F.B. (2019). "Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı". *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7, 1-38.

GÖRSELLER

- Görsel 1. "Services-Labor". *ABOGADOS: Comprehensive Legal Services Based On Ethics and Innovation*. Erişim Adresi: <https://www.avl.com.ec/en/servicio/labor> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- Görsel 2. "Dijital Nedir". *Dijital Yazarlar*. Erişim Adresi: <https://www.digitalyazarlar.com/dijital-nedir/> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- Görsel 3. Dijital Dönüşüm Nedir?. *NOLTO*. Erişim Adresi: <https://www.nolto.com/sektorel-haberler/dijital-donusum-nedir/> (Erişim Tarihi: 04.02.2023).
- Görsel 4. Endüstri 4.0'ı tetikleyen teknolojiler. (2019). "Dijital Dönüşüm Endüstri 4.0". *TC. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İSODİJİTAL*. Erişim Adresi: <http://www.isodijital.com/dijital-donusum.html> (Erişim Tarihi: 05.02.2023).
- Görsel 5. Demirci, S. (2021). "Öğretmen Dijital Yeterlikleri". *tedmem*. Erişim Adresi: <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/ogretmen-dijital-yeterlikleri> (Erişim Tarihi: 08.02.2023).
- Görsel 6. "Programlama Dili Nedir? Programlama Dili Öğrenme ve En Çok Kullanılan Programlama Dilleri". *wmaraci beta*. Erişim Adresi: <https://wmaraci.com/nedir/programlama-dili> (Erişim Tarihi: 21.01.2023).
- Görsel 7. "Metaverse İş Dünyasını Nasıl Değiştiriyor?" *ActionCoach*. Erişim Adresi: <https://www.actioncoachturkey.com/metaverse-is-dunyasini-nasil-degistiriyor/> (Erişim Tarihi: 08.02.2023).
- Görsel 8. Karch, M. (2022). "What Parents Need to Know About the Metaverse". *Parents*. Erişim Adresi: <https://www.parents.com/kids/safety/internet/what-parents-need-to-know-about-the-metaverse/> (Erişim Tarihi: 10.02.2023).
- Görsel 9. *Raising a Screen-Smart Kid: Embrace the Good and Avoid the Bad in the Digital Age* kitap kapak görseli. *Amazon*. Erişim Adresi: <https://www.amazon.com.br/Raising-Screen-Smart-Kid-Embrace-Digital/dp/0143132075> (Erişim Tarihi: 05.02.2023).
- Görsel 10. Dezavantajlı çocuklar ve dijital kaynaklara erişime ilişkin görsel. "UNICEF: Dijital erişim en dezavantajlı konumda olanların yararına olacak şekilde artırılırken, dijital dünya çocuklar için daha güvenli hale getirilmeli". (2017). *UNICEF-Türkiye*. Erişim Adresi: <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/unicef-dijital-eri%C5%9Fim-en-dezavantajlı%C4%B1-konumda-olanlar%C4%B1n-yarar%C4%B1n-olacak-%C5%9Fekilde> (Erişim Tarihi: 16.02.2023).
- Görsel 11. Teknoloji araçlarına erişimi olmayan dezavantajlı çocuklar. *UNICEF*.
- Görsel 12. "Protecting children's digital bodies through rights". *OpenGlobalRights*. Erişim Adresi: <https://www.openglobalrights.org/protecting-childrens-digital-bodies-through-rights/> (Erişim Tarihi: 13.02.2023).

SESSİZ RESİMLİ KİTAPLAR VE ÇOCUKLARDA BİLİŞSEL GELİŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÖZTÜRK
Haliç Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Grafik Tasarım Bölümü, İstanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-9717-9999

ÖZET

Çocukların resimli kitaplarla ilk karşılaşmaları, okuma yazma bilmedikleri okul öncesi dönemdedir. Sessiz resimli kitaplar; çevresel bağların kurulması, nesnelerin tanınması, konuşma becerilerinin desteklenmesi, renklerin ilgi çekici dünyasının keşfi ve bilişsel gelişim için değerlidir. Okuma ve yazma henüz bilmeyen çocuklar, kitaplarda hikayeden çok resimlerle ilgilenir. Resimleri gördükleri an hikayelerini yazmaya ve çevresinde bulunanlara anlatmaya başlarlar. Hem okuyucu hem de yazar olarak süreci yönetmek, çocuklarda özgüven gelişiminin tamamlayıcısıdır. Yaş gruplarına göre farklı etkiler görülebilir. Çocuğa yöneltilen sorularla, hikayeler farklı bakış açıları kazanabilir. Çocukların soracağı sorular, yeni bilgileri öğrenmelerinde teşvik edici olmaktadır. Resimlerle çocuk arasında kurulan iletişim, kitaba olan ilgiyi olumlu destekleyerek gelişimlerine, kitap okuma alışkanlıklarına önemli katkılar sunar.

Kitap resimlemenin amacı yazılı kaynakları güzelleştirmek, ilgi çekici duruma getirmek, yazılanların anlaşılabilirliğini artırmak, bilgilerin kalıcılığını desteklemektir. Sessiz resimli kitaplar, görsel dil aracılığıyla anlatılmak istenilenin okuyucuya iletilmesidir. Kitaplar, illüstrasyonun ifade gücünden yararlanarak, okul öncesi çocuklarda etkili öğrenme motivasyonu sağlar. “Neredeyse sessiz kitaplar” ve “sessiz resimli kitaplar” olarak iki farklı versiyonda sunulur. Neredeyse sessiz kitaplarda, görseller ve yan metinler dışında çok az kelime ya da cümle, ihtiyaç durumunda kullanılır. Sessiz resimli kitaplarda konu, sıralı görseller ile anlatılır. Kitabın başlığı, yazar adı ve yayıncı kimliği, arka kapak ve önsöz gibi bilgileri içeren yan metinler bulunur, görselleri destekleyici metinler yoktur. Konuyu sınırlandırıcı veya açıklayıcı herhangi bir metin olmadığı için okuyucu görseller arası bağ kurar, öyküyü zihninde şekillendirerek, özgürce metinleri seslendirebilir. Anlatılmak istenilen öykü, okuyucuya resimlerle bir düzen içinde verilir. Okuyucu değiştikçe, öykü de değişir. Çocuk her okumada öyküsüne yeni cümleler ekleyebilir, eğlenerek düşünmeyi, soru sormayı öğrenir. Görsel okuma güçlenirken, imgesel düşünme ve yaratıcı güç desteklenir. Kitap başlıkları, görsellerle bağlantılı ya da tamamen farklı olabilir. Aynı görseller için birden çok başlık kullanılması farklı öykülere, yorumlara yönlendirirken, aynı zamanda ilgi uyandırır ve eğlenmelerini sağlar.

Sessiz resimli kitaplar, duyuların gelişiminden, dikkat, algı, problem çözme, yaratıcı düşünme, bellek, çevresel bağ kurma becerilerine kadar destekleyici rolüyle bilişsel gelişime katkı sağlayan eğitim süreçlerindedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel gelişim, sessiz resimli kitaplar, eğitimde yaratıcı düşünme.

SILENT PICTURE BOOKS AND COGNITIVE DEVELOPMENT IN CHILDREN

Abstract

Children's first encounters with picture books are in the preschool period when they are illiterate. Silent picture books; It is valuable for establishing environmental bonds, recognizing objects, supporting speech skills, exploring the interesting world of colors and cognitive development. Children who do not yet know how to read and write are more interested in pictures than stories in books. As soon as they see the pictures, they begin to write their stories and tell them to those around them. Managing the process as both reader and writer is complementary to the development of self-confidence in children. Different effects can be seen according to age groups. With the questions directed to the child, the stories can gain different perspectives. The questions that children will ask encourage them to learn new information. The communication established between the pictures and the child positively supports the interest in the book, making significant contributions to their development and reading habits.

The purpose of book illustration is to beautify the written sources, to make them interesting, to increase the intelligibility of the writings, and to support the permanence of the information. Silent picture books are the transmission of what is meant to the reader through visual language. Books provide effective learning motivation in preschool children by making use of the expressive power of illustration. It is offered in two different versions as “almost silent books” and “silent picture books”. In almost silent books, few words or sentences are used when needed, except for images and subtexts. In silent picture books, the subject is explained with sequential visuals. There are side texts containing information such as the title of the book, author's name and publisher identity, back cover and foreword, there is no supporting text for the images. Since there is no limiting or explanatory text on the subject, the reader establishes a connection between the images and can freely voice the texts by shaping the story in his mind. The story to be told is given to the reader in an order with pictures. As the reader changes, the story changes. The child can add new sentences to his story with each reading, learn to think and ask questions while having fun. While visual reading is strengthened, imaginative thinking and creative power are supported. Book titles can be linked to images or completely different. Using multiple titles for the same images directs them to different stories and comments, while at the same time arousing interest and making them have fun.

Silent picture books are educational processes that contribute to cognitive development with their supporting role from the development of senses to attention, perception, problem solving, creative thinking, memory, and environmental bonding skills.

Keywords: Cognitive development, silent picture books, creative thinking in education.

LOOSE PARTS: MOVEABLE MATERIALS FOR CHILDREN TO EXPLORE OBJECT CONSTRUCTION

Anzenikha Binti Zali

Keningau Vocational College, Early Childhood Education, Keningau, Malaysia

Larius Pitili

Leflinnah Binti Leving

Abstract

This project introduced a large-scale soft bricks of different shapes called “Loose Parts”. It is a set of materials that can be moved, carried, merged, arranged, and disassembled and put back together in multiple ways. Loose parts can be used as individual pieces or combined with other materials. There is no set of specific directions on how the children should explore and play with Loose Parts. The children are in charge and as they play with this, they develop certain skills better. This product could help children learn to explore creativity, finetune their motor skills and help them to acquire basic skills such as recognizing shapes and colors and name them correctly. The target group for this product is children at nurseries and kindergartens. Their behavioral responses to this toy and the constructions that they make will be observed, recorded and analyze to identify how feasible this product is in early childhood education.

Keywords: fine motor skills, construction toys, children’s learning

HAS THE BLOOM'S TAXONOMY REVISED THE ADVANCED LEVEL EFL TEXTBOOK NEW ENGLISH FILE?

Assoc. Prof. Dr. Ömer Gökhan ULUM
English Language Teaching Department, Education Faculty,
Mersin University

Abstract

The educational learning objectives may be categorized according to their levels of complexity and specificity using Bloom's taxonomy, which is a set of hierarchical frameworks that are used to organize educational learning goals. Bloom's Taxonomy is a classification system for knowledge that was first developed in 1956. It has been widely used by educational theorists in the process of developing new ways to teach and learn, and those approaches have evolved over the course of time. It is possible to apply Bloom's Taxonomy to any time period as well as every learning style, from the most fundamental to the most advanced. Bloom's Taxonomy is a useful tool for measuring the progress of learners from one level of learning to the next. With its emphasis on categories such as knowledge, comprehension, application, analysis, synthesis, and evaluation, Bloom's Taxonomy provides a framework for understanding how knowledge is acquired and internalized. By understanding the underlying principles of this model, teachers can craft lessons to ensure students understand the material at hand and move through the levels of knowledge in an orderly fashion. Using Bloom's Taxonomy, teachers can structure their lessons in a way that supports the learning needs of their students and can ensure that learners are progressing according to their level of ability. In addition, the use of Bloom's taxonomy can also provide students with a better understanding of the complexity and depth of their learning. This paper tries to find out whether or not the Revised Blooms Taxonomy has been properly employed in the WH-Questions involved in the EFL textbook New English File for advanced learners. This study will be carried out through a content analysis technique.

Keywords: low order cognitive skills, high order cognitive skills, revised Bloom's taxonomy, EFL Textbook

Introduction

Bloom's taxonomy, which is a set of hierarchical paradigms used to organize educational learning objectives, can be used to categorize educational learning objectives according to their levels of complexity and specificity. Bloom's taxonomy is organized into six categories that range from knowledge and comprehension, through application and analysis, to evaluation and creation. Each of the categories can be further divided into subcategories, allowing educators to better articulate educational learning objectives according to their degree of difficulty. By categorizing educational learning objectives in this way, Bloom's taxonomy allows educators to be more systematic and comprehensive in the way that they evaluate student progress (Krathwohl, 2002). Through the use of Bloom's taxonomy, educators are able to assess student performance with a greater degree of accuracy. Moreover, educators are better equipped to develop comprehensive and well-rounded curriculums that cover the different aspects of educational learning objectives. By establishing a clear set of categories and subcategories,

Bloom's taxonomy provides an effective and efficient way for educators to assess student performance, develop more comprehensive curricula, and ultimately help students reach their educational goals (Sosniak, 1994). By providing a systematic way to classify educational learning objectives, Blooms taxonomy not only enables educators to assess student performance more accurately, but also allows them to create comprehensive curriculums that effectively address all aspects of the educational learning objectives. This systematic approach to assessing student performance, developing comprehensive curricula, and helping students achieve their educational goals is what makes Bloom's taxonomy so invaluable in the world of education. In conclusion, Bloom's taxonomy offers an invaluable tool for educators to assess student performance, develop comprehensive curricula, and help students reach their educational goals (Forehand, 2005). Bloom's Taxonomy is a classification system for knowledge that was first developed in 1956. It has been widely used by educational theorists in the process of developing new ways to teach and learn, and those approaches have evolved over the course of time. By giving educators a tool to structure the teaching and learning process, Bloom's taxonomy allows them to measure student progress more efficiently. With the aid of Bloom's taxonomy, educators can create an instructional framework that helps students develop critical thinking skills and understand complex concepts. It is possible to apply Bloom's Taxonomy to any time period as well as every learning style, from the most fundamental to the most advanced. Bloom's Taxonomy is a useful tool for measuring the progress of learners from one level of learning to the next. This framework allows educators to easily identify gaps in student understanding and target them with the appropriate level of instruction (Churches, 2008). By creating a clear path of expectations for student achievement, Bloom's Taxonomy encourages a sense of growth in the learner and provides them with the support needed to meet those expectations. The structure of Bloom's Taxonomy allows educators to design lessons that focus on different levels of thinking, allowing for a variety of teaching styles and meeting the needs of diverse learners. Through the use of Bloom's Taxonomy, educators can also provide an environment in which learners feel encouraged and supported to take risks, make mistakes, and develop deeper understanding of concepts. By utilizing Bloom's Taxonomy, educators can create an atmosphere of growth and learning, allowing students to take a more active role in their own education (Ormell, 1974). This is incredibly beneficial for students of all backgrounds and levels of intelligence, as it provides them with a well-structured path to follow and clear goals to work towards. With the use of Bloom's Taxonomy, educators can not only provide an atmosphere for students to learn but also encourage and foster their intellectual growth. By breaking down complex topics into smaller and more manageable tasks, students are better able to comprehend the material and work their way up through increasingly difficult concepts. This approach to education also allows students to better self-assess their progress, as they can see their successes and achievements in the form of tangible goals. As students move through Bloom's Taxonomy, they gain not only an understanding of the material but also a newfound sense of self-efficacy. Bloom's Taxonomy provides a framework for understanding

how knowledge is gained and internalized, with its emphasis on categories such as knowledge, comprehension, application, analysis, synthesis, and evaluation (Adams, 2015). By understanding the basic concepts of this approach, teachers can design lessons to guarantee that students comprehend the subject matter and progress through the stages of knowledge in a sequential manner. Using Bloom's Taxonomy, teachers can plan their classes in a way that meets their students' learning requirements and ensures that students are advancing according to their skill level. In addition, the application of Bloom's taxonomy can help pupils comprehend the intricacy and depth of their learning. This approach to teaching and learning provides a strong foundation for deep, meaningful learning, enabling students to explore the material they are studying in greater detail (Paul, 1985). By incorporating Bloom's taxonomy into their lesson plans, teachers can create engaging learning experiences for their students and provide them with the opportunity to use higher-level thinking and problem-solving skills. With the use of Bloom's Taxonomy, teachers can provide their students with the opportunity to move beyond surface-level learning, allowing them to gain a deeper understanding of the material they are studying. This is especially important in the current educational environment, as students are often expected to be able to recall large amounts of information quickly and accurately (Halawi, McCarthy, & Pires, 2009).

Methodology

This study will employ a content analysis methodology. In other words, the research will be undertaken by undertaking a content analysis of the EFL textbook's Wh-questions that will be studied. This method will provide a comprehensive analysis of every one of the Wh-questions featured in the textbook, revealing insight on their use and any potential changes between questions used for different participles. This analysis will improve our understanding of how Wh-questions are utilized in EFL textbooks and their potential implications on teaching and learning. The content analysis will also compare the incidence of Wh-questions used in the textbook to that of other EFL textbooks. The content analysis will help us learn more about EFL textbooks and their use of Wh-questions by providing a thorough examination of Wh-questions and their use. It will also provide vital insight into how they are utilized. By examining the use of Wh-questions in EFL textbooks, we can gain an understanding of their implications for teaching and learning. Through the content analysis, we will be able to determine whether Wh-questions are being used effectively in EFL textbooks and how these questions are impacting the language learning process. The results of this content analysis can be used to develop more effective Wh-questions and provide teachers and students with greater insight into the language learning process. This research project has the potential to be groundbreaking, as it is one of the first comprehensive studies on wh-questions in EFL textbooks.

Results

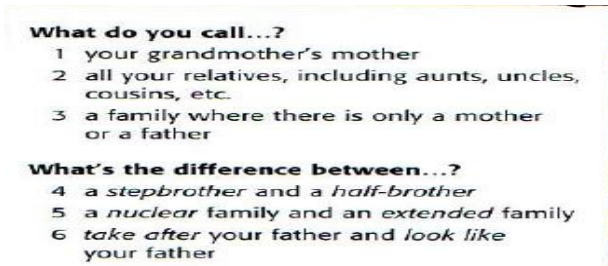
The key phrases served as illustrations for the phases of the taxonomy, and these processes were utilized to establish which levels of thinking order were present in the parts that were completely evaluated. It was possible

to generate educated assumptions regarding the degrees of thinking order that were utilized within each segment by doing an analysis of the frequency and kinds of key phrases contained within each section. The objective of this research was to analyse the Wh-questions found in a textbook; the findings suggest that these questions barely scratched the surface of higher cognitive abilities and domains. Recollection, comprehension, and practical use of the information were the primary focuses of the questions. On the other hand, subjects such as analyzing, assessing, and creating were rarely ever brought up in conversation. Learners are put in a vulnerable situation as a result of their incapacity to tackle questions regarding language acquisition through the development of abilities in evaluation and critical thinking. This results in the learners being placed in a precarious position. The English as a Foreign Language textbook that was reviewed did not include any discussion of higher cognitive capacities anywhere. The Wh-questions did not cover any material pertaining to analysis, evaluation, or creativity in any way. This is in direct contrast to the approach taken by other textbooks on English as a Foreign Language, which stress the significance of developing higher order thinking skills in order to achieve fluency in the target language. Because the textbook does not contain any material that requires higher levels of cognitive processing, it can be challenging for students to acquire skills in areas such as analysis, evaluation, and creativity. The student's higher order cognitive abilities, like critical and creative thinking, were not developed by the use of the textbook's exercises in any way. Therefore, it is evident that the Wh-questions approach taken by the textbook is not enough to facilitate the development of higher order thinking skills in English language learners. This is concerning for those who are seeking to develop fluency in English, as the development of higher order thinking skills is essential for students to progress from basic proficiency to higher levels of proficiency. In order for students to be able to move on from the basics of English language learning and become fluent, there needs to be a focus on activities that are more challenging and that require higher levels of cognitive processing. Thus, in order to properly develop higher order thinking skills in students who are learning English, more activities that require students to engage with more difficult and challenging material need to be included in their curriculum. This could include activities such as debates, simulations, and other problem-solving tasks that require the students to think critically and independently in order to solve the given problem. Ultimately, these activities should be designed to allow students to push the boundaries of their language skills in a safe and constructive environment. By focusing on more challenging activities, students can improve their English language fluency and develop higher order thinking skills that will help them become more confident and independent users of the English language.

Contents

	Grammar	Vocabulary	Pronunciation
1			
4	A What motivates you? discourse markers (1): linkers	work	word stress and rhythm
8	B Who am I? have	personality; family	rhythm and intonation
12	C Whose language is it? pronouns	language terminology	sound-spelling relationships
	Grammar	Vocabulary	Pronunciation
5			
68	A Who's in control? permission, obligation, and necessity	word formation: prefixes	intonation in exclamations

Samples

Discussion and Conclusion

The mental processes that are involved in the learning and understanding of new information are referred to as cognition. They include thinking, knowing, recalling, judging, and coming up with solutions to problems. The awareness and comprehension of our own and others' mental acts and capacities, as well as the organization of these actions, are referred to as "meta-cognition. Meta-cognition also refers to the ability to organize these actions (Carruthers & Chamberlain, 2000). We are able to reflect on our own cognitive processes and become aware of our own limitations as well as the numerous tactics that may be employed to grow and improve when we engage in meta-cognition, which allows us to think about how we think. Meta-cognition enables us to enhance our thinking skills and put what we've learned into practice to achieve better results. This is made possible by identifying the mental processes that are involved in the process of receiving and comprehending new information (Bargh & Ferguson, 2000). The English as a Foreign Language textbook that was reviewed did not include any discussion of higher cognitive capacities anywhere. The Wh-questions did not cover any material pertaining to analysis, evaluation, or creativity in any way. The fact that the English as a Foreign Language textbook does not place a significant emphasis on higher cognitive processes lends credence to the notion that the major emphasis of this content was on reading and understanding information. The conclusion that can be drawn from this is that students who utilize the textbook may not learn higher order thinking skills such as synthesis,

assessment, and analysis. This is a serious drawback of this English as a Foreign Language textbook, and it raises doubts about the efficacy of teaching English as a Foreign Language without the introduction of higher order thinking abilities. Because they depend primarily on factual recollection and literal comprehension, they may be unable to participate in the more sophisticated components of language acquisition. This may leave them unable to utilize the language effectively. Students who are exposed to an English as a Foreign Language textbook but lack higher order thinking abilities may find themselves unable to understand more abstract concepts and discussions. Without the necessary tools to draw inferences, ask questions, and make connections between the language and its concepts, these students may also have difficulty becoming fully fluent in the language. They may lack the ability to comprehend and apply more nuanced language structures and nuances, leaving them unable to move beyond basic vocabulary. This may result in a gap in their knowledge and understanding, which may further prevent them from developing the higher order thinking skills necessary to become fully fluent in English. This gap in their understanding may be difficult to overcome, and these students may not make the necessary connections between language and higher order thinking skills. This lack of understanding and higher order thinking skills may form a barrier that prevent these students from being able to comprehend more complex language structures and nuances, as well as make connections between language concepts. This is especially true of students who have a limited amount of English language experience prior to attending school. Without a strong foundation in the language, these students may find it difficult to make the connections between English language instruction and their academic learning.

References

- Adams, N. E. (2015). Bloom's taxonomy of cognitive learning objectives. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 103(3), 152.
- Bargh, J. A., & Ferguson, M. J. (2000). Beyond behaviorism: on the automaticity of higher mental processes. *Psychological bulletin*, 126(6), 925.
- Carruthers, P., & Chamberlain, A. (Eds.). (2000). *Evolution and the human mind: Modularity, language and meta-cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Churches, A. (2008). Bloom's taxonomy blooms digitally. *Tech & Learning*, 1, 1-6.
- Forehand, M. (2005). Bloom's taxonomy: Original and revised. *Emerging perspectives on learning, teaching, and technology*, 8, 41-44.
- Halawi, L. A., McCarthy, R. V., & Pires, S. (2009). An evaluation of e-learning on the basis of Bloom's taxonomy: An exploratory study. *Journal of Education for Business*, 84(6), 374-380.
- Krathwohl, D. R. (2002). A revision of Bloom's taxonomy: An overview. *Theory into practice*, 41(4), 212-218.
- Ormell, C. P. (1974). Bloom's taxonomy and the objectives of education. *Educational Research*, 17(1), 3-18.
- Paul, R. W. (1985). Bloom's Taxonomy and Critical Thinking Instruction. *Educational leadership*, 42(8), 36-39.
- Sosniak, L. A. (1994). Bloom's taxonomy. L. W. Anderson (Ed.). Chicago, IL, USA: Univ. Chicago Press.

COMMUNICATION IN SCHOOL INCIDENTS: PERCEPTIONS AND IMPACTS**Irina Teodora MANOLESCU****Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Faculty of Economics and Business Administration, Department of Management, Marketing and Business Administration, Iasi, Romania****ORCID: 0000-0002-1869-1343****ABSTRACT**

Incidents and crises in the educational system are highly publicized subjects, schools representing organizations with multiple stakeholders and with an extremely important role in society. The differences between the organizational identity and the organizational image can deepen as a result of the faulty management of crises and incidents. Unfortunately, school managers rarely have formal training in crisis communication. The consequence is the lack of an adequate organizational response in the event of an incident, which can contribute to the erosion of trust in an essential system of society. The paper aims to analyze a number of more than 200 incidents from Romanian schools, highly mediatized in the national and local press in the period 2015-2021. The incidents were categorized and, in a later stage, incidents from each category were subjected to analysis within the focus groups formed by the beneficiaries of the system (former students) on the one hand, and teachers and principals employed in schools, on the other hand. The methodological approach has a constructivist character, the purpose of the research being the identification of the factors that contribute to the occurrence of incidents in schools, the aggravating conditions, as well as the solutions to improve the negative impact of such an incident. Adequate organizational communication was the central element of the research, being analyzed at the level of two dimensions: temporal (pre-, during and post-incident) and audience type (internal-external). The results of the research are relevant for managers and employees in the educational system, but also for experts in their professional training system.

Keywords: Crisis Communication, School Incidents, Stakeholder, Communication training

THE STUDYING OF SAM SHEPHARD'S *BURIED CHILD* FROM THE PERSPECTIVE OF THE ABSURD THEATRE CHARACTERISTIC

Öğr.Gör. Aybike KELEŞ

Kastamonu University, Department of Applied English and Translation

kelesaybike@gmail.com

ORCID:0000-0001- 8130- 9752

ABSTRACT

This paper aims to examine Sam Shephard's *Buried Child* as an absurd play taking into consideration of the features of the theatre of absurd such as sense of isolation, meaningless and, repetitive use of dialogues. This play revolves around the murder of the child, conceived through the incestuous relationship between the mother -the son, by the father of the family and the burial in the backyard of the house. The incest committed by a mother and her son affected all family members and caused them to lead an absurd and meaningless life which are central aspect in absurd plays. The sinful secret kept for thirty five years has been the inevitable consequences of family member's estrangement to each other and the absence of love in the family. In order not to confront reality and to reduce their burden of alienation, the characters in the play suppress their secret in relation to family secret and struggle to create an ideal family throughout the play. After the disclose of the secret of the buried child the family is able to get out from the crisis dominating them. This paper finds that the feeling of fear, apprehension and past guilt demonstrate itself as an absurd situation in the personalities of characters.

Key words : Absurd, Meaningless, Secret.

SAM SHEPHARD'IN *GÖMÜLÜ ÇOCUK* ADLI ESERİNİN ABSURD TİYATRO BAKIMINDAN İNCELENMESİ

ÖZET

Bu makale, Sam Shephard'ın *Gömülü Çocuk* adlı eserinin absürd tiyatronun yalnızlık duygusu, anlamsız ve tekrar eden diyaloglar gibi özelliklerinden hareketle bir absürd oyun olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu eser, anne-oğul arasındaki ensest ilişkiden doğan çocuğun ailenin babası tarafından öldürülmesi ve evin arka bahçesine gömülmesini ele alır. Bir anne ve oğlu arasında ensest ilişki, tüm aile bireylerini etkilemiş ve absürd oyunların temel unsuru olan saçma ve anlamsız bir hayat sürmelerine neden olmuştur. Otuz beş yıl boyunca saklanan utanç verici bu sır, aile üyelerinin birbirine yabancılaşmasının ve ailede sevgi eksikliğinin kaçınılmaz sonucu olmuştur. Oyundaki karakterler gerçekle yüzleşmemek ve yabancılaşma yükünü azaltmak için aile sırrıyla ilgili gerçeği bastırırlar ve oyun boyunca ideal bir aile yaratma mücadelesi verirler. Gömülü çocuğun sırrının ortaya çıkmasıyla aile, içinde bulunduğu buhrandan kurtulmayı başarır. Bu makale, korku, endişe ve geçmişteki suçluluk duygusunun, karakterlerin kişiliklerinde absürd bir durum olarak kendini gösterdiğini ortaya çıkarır.

Anahtar Kelimeler: Saçma, Anlamsız, Sır

INTRODUCTION

The dictionary definition of term absurd is something silly, nonsensical and irrational. However, in the theatre of the absurd this concept is different from its general meaning. In his book *The Theatre of The Absurd Theatre* Martin Esslin defined the term as it is : “ [it] strives to express its sense of the senselessness of the human condition and the inadequacy of the rational approach by the open abandonment of rational devices and discursive thought”(Esslin,1961: p.11-12)

The concept of absurd is derived from an essay “Myth of Sisyphus” written by Camus who defined the world as basically meaningless since the universe is full of inexplicable chaos. In this essay, Sisyphus , a famous figure in Greek Mythology, is condemned by the gods to roll up a rock to the top of the mountain. Each time the rock reaches to the top of the mountain, it rolls down again, which indicates Sisyphus’s efforts are fruitless. Camus argues that Sisyphus symbolizes human being who struggles in the face of absurd life. Thus, absurdity lies in the realization of the futility of life.

The theatre of the absurd was affected by the devastating outcome of second world war, which led to mental disorders, anxiety, depression, insecurity in people. Influenced by this situation, writers depicted the absurd plight of modern society and represented human beings as individuals who are void of meaning and purpose in life. Absurd playwrights employ language not as a tool of communication but as meaningless and senseless exchanges in their works. Oteiwu describes the emptiness of language that dramatists use as follows:

Absurd dramatists’ use of language probes the limitations of language both as a means of communication and as an instrument of thought as there can be no definite meanings in a world deprived of values, principles and virtues. They have chosen to write in a language devoid of content to become the adequate representation of stagnant life; they present language as an inefficient tool to express one’s thought, to comprehend the world, or to define one’s self. (Oteiwu ,2015: p.12)

In the absurdity of language the conversation between the characters are usually based on repetition of phrases and nonsensical dialogues. Instead of responding the things his partner asked or wanted to get, protagonists start to make speech which is irrelevant to their conversation. According to Zhu: “You cannot guess what the character will speak in his next statement because their language is irregular and unpredictable. The most important thing is that it never obeys ordinary sense and thoughts. It seems that sometimes people who are speaking in their own points are difficult to understand by others with common sense”.(Zhu,2013:p.1463)

Apart from the language, pauses, silence and body language are also frequently used in the theatre of the absurd. These suggest characters’ hesitations and their moment of gaining time to find the right answer . Characters are always hesitant in what they are intending to convey. In this way the real sense of communication between characters are reduced only a few words, which breaks the continuity of the words and creates

meaninglessness. Thus, characters are not in position to be grasped by the audience , which creates a distance between audience and characters. “The audience is confronted with characters whose motives and actions remain largely incomprehensible. With such characters it is impossible to identify. (Esslin, 1961: p. 164). As defined by Esslin the characters are programmed to do the same things. Thus, audience feels that they are watching the same thing continuously. They find hard the protagonists to identify.

The theatre of the absurd is also associated with some themes such as death, meaninglessness of life and loneliness which are the basis of the philosophy of the existentialism. The inevitability of death brings about a sense of despair and a sense of meaninglessness. Thus one starts to ask these questions about his existence: Why human beings exist? What comes after life? If our lives don't mean anything, then do we have to live? Thus, absurdity comes when man realizes that his position in the universe is beyond his capacity. In this sense, in the theatre of the absurd characters are imprisoned in an enclosed space and they struggle with themselves such a world of irrationality. The only way to carry the burden of meaningless of life is to pass the time by behaving absurdly in daily routines

FINDINGS AND DISCUSSION

In *Buried Child* , Dodge who is the head of the family withdraws himself from the outside of the world into a security place. In the opening stage of the play he appears lying on the couch and indulging in drinking and smoking. Dodge has been living in his livingroom for years doing nothing but to sit on a sofa, sip his whisky and watch tv, which all routine actions are similar to that of Camus's Sisyphus who rolls the rock to the mountain eternally. His preoccupation with watching TV all the time and with the security of inside are the indication of his existential struggle to assert himself as the outside world is uncertain and threatening. His outside appearance suggests that he does not move beyond the living room for many years , which creates an impression that he isolates himself from his own family and outside world. In this way, he can evade isolation and emptiness in his life and attribute a meaning in his existential dilemma. Dodge ,absorbed in TV ,avoids a genuine contact with his wife ,Halie. From upstairs his wife Halie asks aloud whether Dodge took some medicine because of his coughing. From the beginning the reader learns about their family life during the long conversation between upstairs and downstairs which gives the impression that they live in a different place. The trivial conversation between them in the opening section of the play points out the emptiness of their lives:

HALIE'S VOICE: *What are you watching? You shouldn't be watching anything that'll get you excited.*

DODGE: *Nothing gets me excited.*

HALIE'S VOICE: *No horse racing!*

DODGE: *They don't race here on Sundays.*

HALIE'S VOICE: *What?*

DODGE: *(Louder) They don't race on Sundays!*

HALIE'S VOICE: *Well, they shouldn't race on Sundays. The Sabbath.*

DODGE: *Well, they dont! Not here anyway. The boondocks.*

HALIE'S VOICE: *Good. I'm amazed they still have that kind of legislation. Some semblance of morality. That's amazing.*

Dodge: *Yeah, it's amazing!* (2005:9-10)

Through these characters writer depicts the predicament of the modern man. They don't listen to each other and don't share dialogues, which destroys the real sense of communication between them. The dialogue between them seems an attempt to prove their existence and to preserve their identities in an uncertain world. It is quite absurd that even if the two protagonists of the play live in the same borders of the house, they are alienated from each other and continue their lives through an artificial communication.

Shephard also examines marital distress. In one of the scenes, the way Dodge reacts seems to be bizarre when he learns that Halie had an affair with someone else, which indicates another awkward communication between the couple. The example below demonstrates the distortion relationship they have:

HALIE'S VOICE: *I went once. With a man. On New Year's.*

DODGE: *Oh, a "man".*

HALIE'S VOICE: *What?*

DODGE: *Nothing!*

HALIE'S VOICE: *A Wonderful man. Breezer.*

DODGE: *A what?*

HALIE'S VOICE: *A breeder! A horse breeder! Throughbreds.*

DODGE: *Oh, throughbreds. Wonderful. You betcha. A breeder- man*

HALIE'S VOICE: *That's right. He knew everything there was to know.*

DODGE: *I bet he taught you a thing or two, huh? Gave you a good turn around the old stable!*

HALIE'S VOICE: *Knew everything there was to know about horses. We won bookoos of Money that day.*

(2005:11-12)

The lack of communication and emotional estrangement in the family are felt in this dialogue. Instead of attempting to understand and listen to each other, Dodge and Halie do not have an idea about what they are saying. What is more, the language they speak never bears the message they intend to express. It is important to touch upon that Shephard portrays Dodge as a husband who fails to recognize the emotional void in his and his wife's inner life. Halie is dissatisfied with Dodge failing in meeting his wife's emotional needs. Thus, Dodge's attempt to cover his weakness and inadequacy is apparent in his absurd remarks. He cannot bear the fact that his physical weakness resides in him. Normally, a man is expected to react harshly against the infidelity of his wife such

a situation but Dodge's responses towards Halie's words are really surprising. As is seen, motivated by insecurity feelings, David is left alone and rejected by Halie, which reduces him into a desperate situation.

In *Buried Child* Shephard portrays the room as a place protecting Dodge from outside world. Throughout the play the reader sees Dodge covering with blanket on a sofa, which shows he has a great distrust of the outside world. He is trapped in his small living room, feeling overwhelming anxiety and fearing intrusion of the danger from the outside. Thus, living room in which Dodge takes a shelter stands for security for him since he does not confront himself and challenges of the outside world. He hides his terrible secret, which will come up at the end of the play. Hence, outside is a source of threat to him. Dodge's fear of going out becomes even more clear in the dialogue between he and his son. He finds several excuses to avoid going out he also tries to convince his son to stay at home.

DODGE: *Where are you going?*

TILDEN: *Out back.*

DODGE: *You are not supposed to go out there. You heard what she said. Don't play deaf with me!*

TILDEN: *I like it out there*

DODGE: *In the rain?*

TILDEN: *Especially in the rain. I like the feeling of it. Feels like it always did.*

DODGE: *You're supposed to watch out for me. Get me things when I need them.*

TILDEN: *What do you need?*

DODGE: *I don't need anything yet! But I might. I might need something any second. Any second now. I can't be left alone for a minute. (Dodge starts to cough.)*

TILDEN: *I'll be right outside. You can just yell.*

DODGE: *(Between coughs) No! It's too far! You can go out there! It's too far! You might not even hear me! I could die here and you'd never hear me! (2005:p.37)*

Dodge's struggles to prevent Tilden to go to the backyard indicates that there is something in the backyard. This crisis of Dodge can be explained not only by his existential anxiety, but also the secret lying in the garden and dominating the house. One can assume that fear or anxiety is somewhere, probably outside or in the garden. However, its pressure on family is always felt. Thus Shephard's intentional evasion of giving any logical information makes the audience puzzled, which creates a sense of ambiguity in the play. As the play progresses, it is revealed that Dodge's fear of insecurity and sense of anxiety date back his committing murder of a child who is the result of Halie and his older son Tilden incest thirty five years ago. The real reason behind his fear is he killed and buried the child outside. Thus, the fear of confronting reality trapped Dodge inside a room. The dreadful secret he keeps gnaws at his soul. The presence of the buried child lying in the backyard is always a living threat to Dodge. Thus, every time he desires death. "I will die".

In one of the scenes, Dodge feels that Tilden's coming in with a handful of carrots from the backyard behind the house is a threat that lurks into the house. Halie and Dodge try to deny that they have a garden in the backyard and they believed in the illusion of the world they had created and as a result they rejected products grown in the backyard. Accepting the product that grows in the backyard actually means accepting his past sin. To put it another way, it is the acknowledgement of the reality he killed and buried the baby. As is stated in the play:

DODGE: *(To Tilden): Where'd you get that**

TILDEN: *Picked it.*

DODGE: *You picked all that?(Tilden nods.) You expecting company?*

TILDEN: *No.*

DODGE: *Where'd tou pick it from?*

TILDEN: *Right out back.*

DODGE: *Out back where?!*

TILDEN: *Right out in back.*

DODGE: *There's nothing out there- in back.*

TILDEN: *There's corn.*

DODGE: *There hasn't been corn out there since about nineteen thisty five! That's the last time I planted corn out there*

.....

HALIE'S VOICE: *Not since about nineteen thirty five.(2005:p.19-20)*

Based on the conversation it can be concluded that since 1935, the year associated with the death of the child, no crop has been grown in the backyard. The products grown in the backyard remind them of the buried child, and they are not brave enough to face this reality. Martin Esslin explains it as:“ Because the illusions we suffered from made it more difficult for us to deal with reality, their loss will ultimately be felt as exhilarating.(p.314)

The family has shut themselves from the outside world so much that they don't recognize Vince who returns home after 6 years. The arrival of Vince and his girlfriend Shelly reflects Dodge's fear of losing the security. In Act II Vince's perseverance to be recognised by his family can be seen clearly:

VINCE: *Grandpa, it's me. Vince. I'm Vince.Tilden's son. You remember?(Dodge stares at him.)*

DODGE: *You didn't do what you told me. You didn't stay here with me.*

VINCE: *Grandpa. I haven't been here until just now. I just got here.(2005:p.47)*

Dodge's refusal to respond satisfactorily suggests that he does not want to confront his past disappointing him. Thus, he distorts the reality to feel secure. While attempting Dodge to remember the past, which is the indication of his insecurity, Vince disrupts his security. Vince challenges his reluctance to communicate and goes on

making an attempt to remember the past. Dodge's attitudes indicate that he does not want to acknowledge Vince's identity. Vince is disturbed with indifference attitude family members exhibited and he wants to feel his existence within the family. After a while he starts screaming in frustration: "How could they not recognize me?! They don't care about any of that. They just don't recognize you, that's all. They don't have a clue.(2005:p.65)

Shelly is also shaken by a shattered family image she witnesses but she gradually adopts to the environment. Broken sentences in Tilden speech is noticeable. When Sheely asks questions to Tilden to remember Vince as his son, Tilden talks about shameful secret the family covered up in a fragmented language :

TILDEN: We had a baby. Little baby. Coud you pick it up with one hand. Put it in the other.(Tilden moves closer to her.Dodge takes ore interest.) So small that nobody could find it. Just disappeared. E had no service. No hymn. Nobody came.

DODGE: Tilden!

TILDEN: Cops looked for it. Neighbours. Nobody could find it.(Dodge struggles to get up from the sofa.)

DODGE: Tilden? You leave that girl alone!She's completely innocent..(Dodge keeps struggling until he's standing.)

TILDEN: Finally everybody just gave up. Just stopped looking.Everbody had a different answer.(Dodge starts coughing on the floor. Sheely watches him from the stool.)

DODGE:What ate you telling her?(Dodge starts coughing on the flor.Shelly watches him from the stool.)

TILDEN: Little tiny baby just disappeared. It's not hard. It's so small. Almost invisible. Hold it in one hand.(Shelly makes a move to help Dodge.Tilden firmly pushes her back down on the stool. Dodge keeps coughing.)

DODGE: Tilden!Don't tell her anything She's an outsider.

TILDEN:He's the only one who knows where it is. The only one. Like a secret buried treasure.(2005:77-78)

In this dialogue one can guess characters' motives behind their words through the language they used. The fragmented words are observed in the dialogue between Tilden and Dodge. The words they used come off as a result of direct reflections of feelings which is not thought rationally before being expressed. Despite Dodge's inhibitions, Tilden succeed in telling Shelly that they had a baby and then disappeared, Dodge was the only person who knew where it was buried. As is seen, the intrusion of a possible threat from the outside world distrupts Dodge's security and authority at home. Shelly is a menace for him. The menace lurking in Dodge's life is at the back gate.Dodge fears that his authority at home may be taken away, and it makes him more alienated. His interventions point to his escape from this threat. On the other hand, Tilden does not seem to be disturbed by the presence of Vince and Tilden, which implies his struggle for a communication. The lack of communication in the family generates Tilden's need for a companion and human contact.

Shelly is also suspicious that there is something beyond her understanding, She tries to work out the mystery pervading the house. Shelly tries to convince family members to tell the truth about the existence of a baby. The following dialogue between Dodge and Shelly is a good example of Dodge's fear:

SHELLY: *What was Tilden trying to tell me last night?*

DODGE: *Tilden? (Turns to Shelly, calmly.) Where is Tilden?*

SHELLY: *What was he trying to say about the baby? (Pause. DODGE turns toward left.)*

DODGE: *What happened to Tilden? Why isn't Tilden here? (2005:p.91-91)*

Shelly desperately seeks closeness to communicate. Although Shelly repeats her question, Dodge's response is not different. He insistently ignores the questions directed to him. In her attempt to grasp everything in the house, Shelly also tries to establish a contact with Halie. Just as Dodge does, Halie ignores Shelly's need for communication and changes the conversation by asking Dodge where Tilden was. This is the only way for them to deal with Shelly's interrogations. Their reckless attitude aggravates Shelly "I am here ! I am standing right here in front of you. I am breathing. I am speaking. I am alive! I exist. DO YOU SEE ME?" (2005:p.102).

With Shelly and Vince's arrival, Dodge is compelled to face his real self. He feels that the conflict and threat grows stronger. Now his hidden fears are externalized and he is forced to face the hidden curse. Although Halie and Bradley struggle to stop Dodge uncover the terrible secret. Suffering from all the years of heavy burden of sin, Dodge confesses his sin: "I killed it. I drowned it. Just like the runt of a litter. Just drowned it...." (2005:p.110). Dodge's act illustrates Butler's statement: "Modern man living in a state of anxiety which at times is close to intolerable: nonbeing, a return an earlier, tensionless state is therefore devoutly to be wished" (Butler, 1993:164). Similarly, Dodge wants to end his suffering and feeling of discomfort. Thus, secret comes to light after Dodge's confessing to reality. After that, Tilden brought the corpse of the little baby into the house. At the end of the play Dodge dies silently.

CONCLUSION

To sum up, in this play attitude of all characters towards life reflects absurd condition of human being who try to exist in trivial routines of life. They are trapped in their sense of emptiness and experience meaningless life. It is after veil of the secret of buried child that characters were able to relieve from the sinful atmosphere capturing them for many years. Dodge finally does not give in to anxiety and fear controlling him for a long time. At the end his death reminds us that a man's struggle is pointless in the face of the finality of death. The Theatre of the Absurd aims to free people from illusion which lead them to behave in an absurd way and it reminds them that any attempt to make sense of the world is irrational. The only solution to human despair is to revolt against absurdity of life even though there is inevitability of death.

REFERENCES

- Butler, Lance St. John. Ed. (1993). *Critical Essays on Samuel Beckett*. Aldershot: Scholar Press.
- Esslin, Martin.(1961).*The Theatre of the Absurd*. Garden City, New York: Anchor Books.
- Oteiwy, Ghanim Obeyed.(2015).Inefficiency of Language: A study in Beckett’s Play-Wating for Godot. *Ministry of Higher Education & Scientific Research of Iraq*,1(25), 61-78.
- Shepard, Sam. (2005).*Sam Shepard: Seven Plays*. New York: The Dial Press.
- Zhu, Jiang. (2013). Analysis on the Artistic Features and Themes of the Theater of the Absurd. *Theory and Practice in Language Studies*, 3(8) pp. 1462-1466.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF TAXATION ON THE PERFORMANCE OF THE ECONOMIC ENTITY

Victoria POSTOLACHE, PhD., associate professor
Alecu Russo Balti State University, Faculty for Exact, Economic and Natural Science,
Department of economic sciences, Balti, Republic of Moldova
ORCID: 0000-0003-4023-9705
Gheorghe Reșetnic, student
Alecu Russo Balti State University, Faculty for Exact, Economic and Natural Science,
Specialty „Finance and Banks”
Victoria Prozorovscaia, student
Alecu Russo Balti State University, Faculty for Exact, Economic and Natural Science,
Specialty „Finance and Banks”

ABSTRACT

The relevance of the chosen research topic is due to the fact that in modern conditions any business entity is focused primarily on making profits and incomes, which becomes possible in the context of tax planning at the enterprise through the optimization of the tax burden. In modern society, in addition to the fiscal function, taxes also perform a regulatory function, stimulating the development of certain sectors of the economy and redistributing income among all members of society.

Analysis of the impact of the tax burden on economic entities is one of the topical areas of research, because understanding the degree of relationship between the tax burden indicator and the performance indicators of an enterprise allows making the right management decisions that will be aimed at the long-term development of the enterprise, its competitiveness and investment attractiveness.

The expediency of the study is due to the need to find mechanisms and tools to optimize the taxation of business entities in order to make informed management decisions in the field of taxation aimed at improving the financial performance of organizations.

The purpose of the research is to develop an approach to assessing the impact of the tax burden on the performance of an economic entity.

Keywords: taxation, direct taxes, indirect taxes, performance indicators

JEL Classification: H21, H22, H25

INTRODUCTION

For any state, taxes have a particular importance, since they finance not only government spending, but also the development of the economy, and namely, tax revenues finance subsidies and grants allocated for the development of small and medium-sized businesses.

Economic entities are the basis for the development of the country's economy. The amount of revenue depends on the level and dynamics of their development budgets at different levels. Therefore, the main task of the state is to create favorable conditions for their development. In this case mutual benefit is achieved -

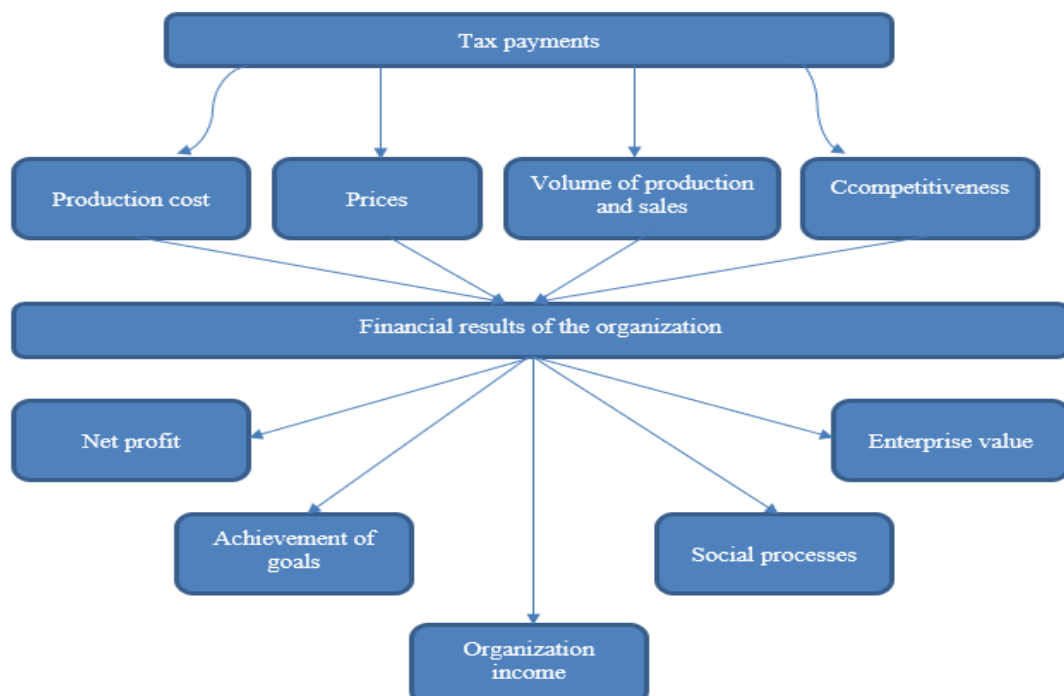
maximum tax payments to the budget and creating prerequisites for reducing the tax burden on commercial organizations.

The taxation of business entities and the magnitude of the tax burden has a direct impact on the organization's choice of its location (relocation of activities and investment of capital to regions with the lowest tax burden), legal form (for joint-stock companies, for activities without the formation of a legal person and for other forms of activity there are differences in taxation), type of activity (trading, agricultural, services, etc.), systems taxation (general or special tax regime), production and financial strategy. Therefore, before making management decisions, business entities need to analyze tax consequences of certain decisions.

2. THE DESCRIPTION OF THE PROBLEM

There are two types of taxes: direct and indirect. The difference between a direct tax and an indirect one is that it is paid exclusively from one's own funds, while an indirect tax (VAT, excises) is actually reimbursed from the consumer's funds and does not increase the taxpayer's expenses. With an increase in the share of tax payments in the selling price, the tax the workload of the organization and conversely (figure 1).

Tax payments affect the cost products (works, services), increasing it. Most paid taxes are related to the cost of production is insurance premiums, transport tax, land tax, etc. Value Added Tax cost strongly affects selling prices, as it includes in the price of goods, works, services by markups on cost. It's in your the queue affects the volume of sales, so how to increase sales price by inclusion of VAT in it reduces consumer demand, and therefore, and production volume. All this, in ultimately affects financial results, the amount of net profit, profitability, business value, investment opportunity.

Figure 1. The mechanism of the impact of taxation on performance organizations

Source: developed by the author

Tax payments significantly affect all performance indicators of the organization not only in the current but also in the future. This effect can be assessed positively and negative points of view (figure 2). Bad influence taxes is manifested in direct decrease in income and investment opportunities of the organization. This direct influence is manifested in a consequence of the implementation of the fiscal tax functions. To the positive moments can be attributed indirectly encouraging organizations to finding ways to improve the efficiency of resource use, efficiency of labor, production and management in the organization. With efficiency activities of the organization must be systematically carried out analysis of the impact of tax payments on financial performance enterprises.

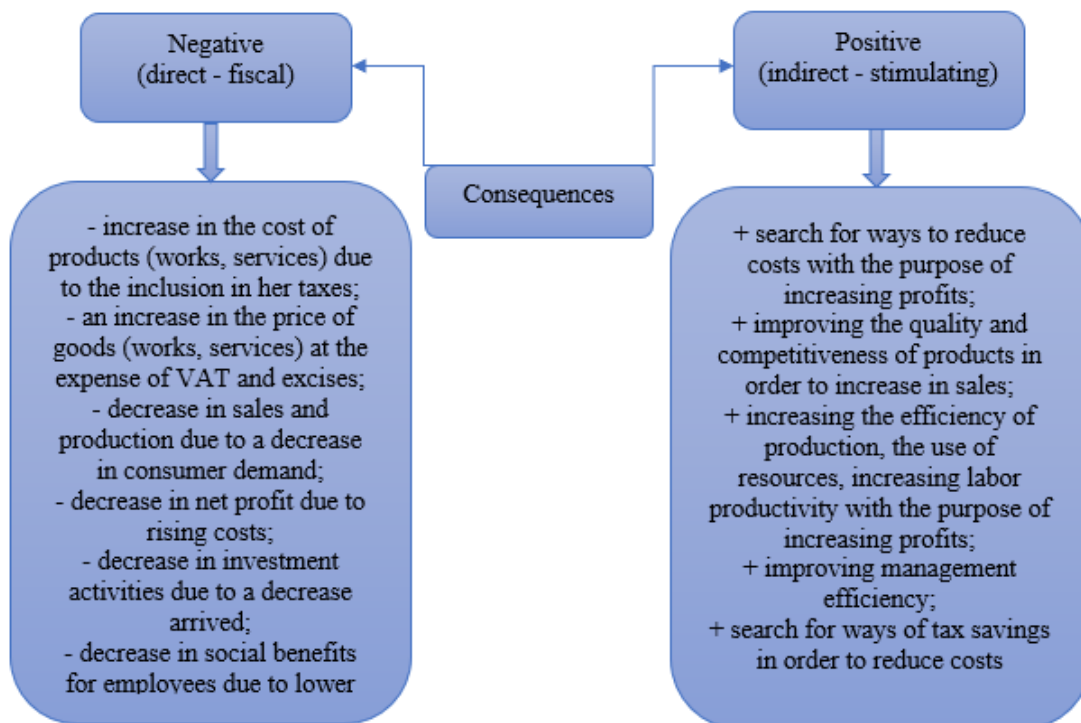

Figure 2. Consequences of the impact of taxes on social and financial results of organization activities
 Source: developed by the author

According to the opinion of the group of authors [Heady *et al.*, 2009, pp.12-17], that aims at preventing the outflow of production resources, with the involvement of all structures in order to encourage them to enter a specific market. Therefore it is very important that every country has a strategy that will be applied at a certain point in order to attract investors to invest their capital [Aleksic, 2016]. Taxes are not the only factor which will contribute to greater competitiveness of a country. Investors find other macro-economic indicators very important, which are reflected through the banking system, the rule of law, political stability in the country, the qualifications of the labor force as well as conditions in the local capital market [Domazet *et al.* 2015, pp. 1-36].

3. RESULTS

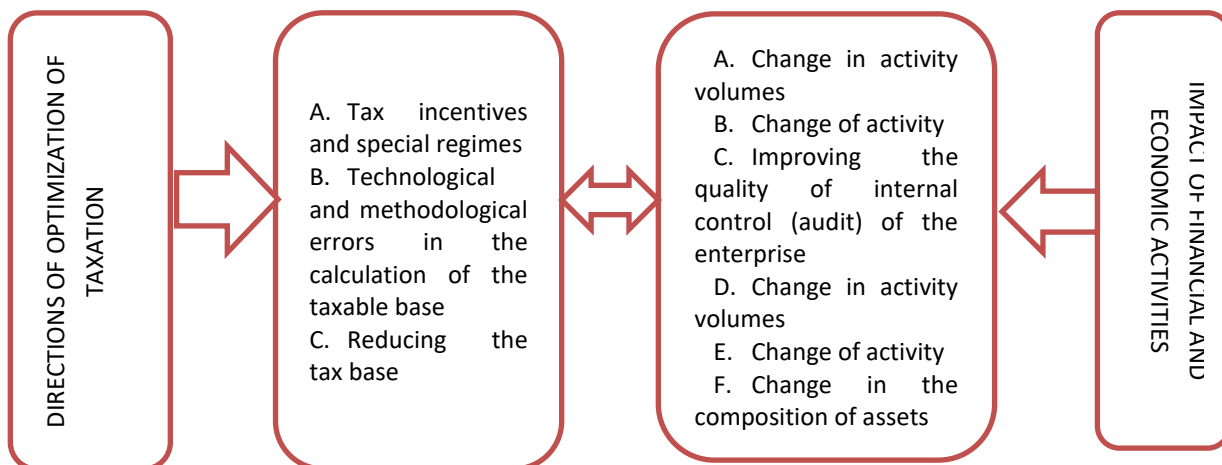
In our opinion, the financial results of an enterprise are influenced by the totality of taxes paid by the enterprise, both direct and indirect, while the latter affect the level of prices and, accordingly, sales, as well as the structure of suppliers. Under these conditions, the optimization of taxation is of particular importance and relevance.

Optimization of taxation in terms of planning the financial results of the organization's activities involves the implementation of the following areas within the financial management system of the enterprise:

- firstly, to determine the availability of opportunities for applying tax benefits and special regimes, to assess the fullness of the use of the benefits provided for by tax legislation;
- secondly, to determine the presence or absence of technological and methodological errors in the calculation of taxable bases and taxes;
- thirdly, to determine possible directions for the development of financial and economic activities in order to reduce the tax burden of the enterprise, which will make it possible to change the composition and value of taxable bases, as well as the list of applied benefits.

In most organizations, planning financial results is the final stage in planning the financial and economic activities of an enterprise, that is, financial and economic activities are planned first, then the tax burden, and as the final stage, financial results.

Figure 3 shows the relationship between the financial and economic activities of the enterprise and the directions of tax optimization. Thus, all management decisions made in the organization must take into account the impact of the tax burden on the results of the organization's activities.

Figure 3. The relationship between the financial and economic activities of the enterprise and the optimization of taxation
Source: developed by the author

The initial stage in the formation of an enterprise is, as a rule, the definition of directions and types of activities, profit and taxation are planned in the next turn.

In our opinion, tax planning should become part of the financial and economic activities of an enterprise, tax optimization issues should be taken into account when making all current management decisions, since there is a close relationship between tax optimization methods and the financial results of an organization.

Fiscal pressure can be used as a very effective tool to influence the activity of economic entities. In 2018, in Republic of Moldova the income tax was 18%. The state had to lower the fiscal pressure to 12% income tax to accelerate the prosperity of the entities in 2019-2022.

Table 1. The income from the tax and value added tax

	2018	2019	2020	2021
	January-December	January-December	January-December	January-December
	Million lei	Million lei	Million lei	Million lei
income tax	9,338.7	9,335.3	9,288.6	11,143.1
value added tax	18,615.6	20,183.3	19,770.1	25,508.8

Source: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova

On the table 1 we can attest to the fact that although the income tax rate was reduced from 18% to 12% in 2019, the amount of money collected is increasing (the exception being 2020 due to the outbreak of the pandemic).

This can be explained by the fact that the economic entities were supported by the state through the reduction of the income tax rate and were able to produce more, a fact that can be seen in the figure 6, in 2020 there was a 42.69% increase in turnover in retail trade by groups of commodities and to raise their income from sales. Many entities became VAT payers in 2021 as well, being a 37.02% increase compared to 2018 in the VAT financial resources within the state budget.

So, by reducing the income tax rate, the state supported economic entities and favored its financial resources from the business tax.

CONCLUSIONS

Taxes are efficient regulator of the production activity of economic entities, they indirectly orient the head of the organization to create profit growth by reducing cost and increase production efficiency. Taxes have a negative and positive impact on performance organizations, so an important task tax regulation of the activities of organizations is to strengthen the positive impact of taxes and weaken their negative influence.

Every organization has the right use methods of doing business and accounting for economic transactions established by law to minimize their tax liabilities before the budget. Optimization tax payments is one of the important reserves for the growth of entrepreneurial activity. Result tax optimization is increase in real opportunities organizations for further development and performance improvement. Therefore, the study the

impact of tax payments on the performance of the organization is an important condition for tax regulation of activities organizations.

REFERENCES

1. Aleksić, V. (2016) *Sprega politike i tokova novca u Srbiji: ekonomsko-istorijska pojava dugog trajanja*, In: *Pravci strukturnih promena u procesu pristupanja Evropskoj uniji*, Institut ekonomskih nauka, pp. 81-92.
2. Domazet I. et al. (2015) *Predlog mera javnih politika u oblasti sprovoğenja strukturnih promena u Srbiji* (Policy Paper), Institute of Economic Sciences, Belgrade, pp. 1-36.
3. Heady, C., et al (2009) *Tax Policy for Economic Recovery and Growth*, University of Kent School of Economics Discussion Papers, pp. 12-17.
4. National Bureau of Statistics. Available [statistica.md]. Accessed [16.02.2023].

THE IMPACTS OF BLOCKCHAIN ON DIGITAL MARKETING

Mohammad Hasnain Bhat

Student, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)

MAHSA University, Malaysia

Dr. Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)

MAHSA University, Malaysia

Ayma Fatima

Student, Integral University, Lucknow, India

Ana Fatima

Student, Aligarh Muslim University, India

ABSTRACT

Blockchain is among the rapidly evolving technologies that are gaining worldwide adoption. Most companies are adopting blockchain to enhance their performance and operational efficiency. Various technology start-ups and giants have greatly invested in blockchain technologies. Blockchain provides great opportunities across multiple fields. Over the past years, various technological advancements like artificial intelligence and big data analytics have dramatically reshaped digital marketing. Blockchain technology is another development expected to evolve digital marketing in multiple ways. Researchers predict that blockchain will benefit digital marketing just like it has transformed other domains like banking and finance. Blockchain provides great opportunities to transform digital marketing by transforming the organizations' operations, promoting innovations, addressing business needs, and establishing standard frameworks. Besides, previous studies have demonstrated that blockchain enhances transparency, improves governance, and improves value addition.

This paper aims to identify specific ways that blockchain will transform digital marketing. The paper will assess the opportunities that blockchain presents to enhance customers' experience and revolutionize customer relationship management besides improving security, privacy, and trust. Therefore, the paper seeks to explain how blockchain will address various digital marketing transformation areas and list the benefits and challenges that might accompany the technology's implementation. It is evident that Digital marketing has greatly evolved with the development in information technology; however, blockchain presents an opportunity to evolve digital marketing more irrevocably.

Keywords: *Blockchain, digital marketing, customer loyalty, smart contracts.*

THE EFFECT OF EMPLOYEE SATISFACTION ON EMPLOYEE PRODUCTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN NIGERIA

Shotunde Gbenga Oluwole

MBA Student, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia

Dr. Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia

Dr. Farha Zafira binti Agos Lokman

Lecturer, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia

ABSTRACT

This study aims to explain the effect of employee satisfaction on employee productivity in higher education institutions in Nigeria. In the higher education sector, in particular, employee satisfaction plays a crucial role in determining the success of an institution. Boosting employee satisfaction is essential since it raises long-term productivity and keeps profitable clients coming back. The purpose of this research is to examine and empirically test the link between contented workers and high output. Leadership and motivation are discussed as two employee satisfaction aspects that influence staff productivity. This study utilized a survey research design. The sampling method is a census, with the academic staff of Nigerian higher education institutions serving as the unit of analysis. Using a five-point Likert scale, data were collected via questionnaires issued to the teaching staff of Nigerian higher education institutions and evaluated. Using SPSS version 20.0, regression analysis was utilized to examine the proposed hypotheses. The analysis revealed that leadership and motivation had a considerable influence on employee satisfaction and productivity in Nigerian higher education institutions. In the end, the study demonstrates that leadership and motivation are directly related to staff output, and that employee satisfaction acts as a mediator between these two factors. In addition to reporting the study's main findings, this paper elaborates on their significance and proposes avenues for similar research in the future.

Keywords: *Employee Satisfaction, Employee Productivity, Leadership, Motivation, Higher Education Institutions, Academic Staff, Nigeria.*

SERVICE QUALITY DELIVERY AND ITS IMPACT ON CUSTOMER SATISFACTION IN THE BANKING SECTOR IN MALAYSIA

Ifedi Chibuzo

**Ph.D. Student, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

Dr. Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

**Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

Gunananthini A/P Kumaran

Lecturer, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)

MAHSA University, Malaysia

ABSTRACT

The objective of the study is to investigate the impact of quality service delivery on customer satisfaction in the Malaysian banking sector. The study was also focused on investigating the impact of tangibility on customer satisfaction, the effect of service reliability on customer satisfaction, the impact of responsiveness on customer satisfaction, the impact of assurance on customer satisfaction and the impact of empathy on customer satisfaction. The study will make use of customer satisfaction as the dependent variable and five dimensions of the SERVQUAL model as the independent variables which include tangibility, service reliability, responsiveness, assurance and empathy. The population of the study is focused on the customers in the banking industry in Malaysia. The study will focus on different customers based on services provided by the different banks in the banking sector. The study made use of 317 respondents and made use of structured questionnaire for the purpose of data collection. The study will make use of Multiple Regression Analysis to test the formulated hypothesis for the study. The study made use of six different scales and Cronbach Alpha test was used to ascertain the internal reliability of the different scales. Three hypotheses were accepted at the end of the study while two were rejected (Hypothesis one and five). The study made use of SPSS 23 for the data analysis. Based on the result, empathy and tangibility were found not to have any impact on customer satisfaction. The study made use of simple random sampling technique sampling of participants. Based on recommendation, more researches can be carried out on the impact of service quality on customer loyalty making use of customer satisfaction as moderating variable. Further studies can be carried out on the role of employee performance and employee loyalty on customer satisfaction and loyalty with service quality as moderating variable.

Key words: Customer satisfaction, service quality, empathy and tangibility, SERVQUAL Model.

THE ROLE OF INTERNATIONAL ECONOMIC INSTITUTIONS IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL EXAMINATION OF THE CONTRIBUTIONS OF IMF, IBRD (WORLD BANK) AND WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO)

DR CHUKWUEMEKA G. EME (PhD)

Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences, National Open University of Nigeria (NOUN)

Abstract

Nigeria belongs to many international organizations like the United Nations (UN), Commonwealth of Nations, Organization of African Unity (OAU) later changed to African Union (AU), United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), World Bank, International Monetary Fund (IMF), World Trade Organization (WTO), etc. Nigeria participate in all these organizations as a member country, but the activities of these international organizations most often are being controlled and dictated by the Western world. Contributing to achieving more coherent global economic policy-making, for instance, is one of the five core functions of the WTO, as defined by Article III.5 of the WTO Agreement. Its ability to do so depends on it carrying out its other functions successfully – providing a forum for liberalization, ensuring a strict observance of its multilateral rules and disciplines, and contributing to policy surveillance. In 1994, WTO Members added to the WTO Agreement a Ministerial Declaration on Achieving Greater Coherence in Global Economic Policy Making, calling on the WTO to cooperate with the IMF and the World Bank to this aim. Of course, cooperation is not confined to these three institutions. The WTO works intensively with other UN institutions. However, the WTO Coherence Mandate stems from the desire to link up these three multilateral economic organizations, which share the same aim (improving living standards, achieving sustainable development, contributing to expand international trade), of policy coherence. This paper shows that in ten years of cooperation the three organizations have built much tighter links than under GATT, allowing for a better articulation of trade, financial and debt policies. However, the experience also shows that, as indicated in the Declaration, policy coherence must be achieved at home first, inter-agency cooperation can only improve the coordination and articulation of policies, not correct basic policy inconsistencies at contrary level. While at the present moment the focus of the tripartite cooperation is how to mainstream development into trade (in the context of the Doha Development Agenda (DDA), the relationship between trade and finance remains equally important, and not only at times of financial crisis.

The flexible implementation of the Coherence Mandate has served the WTO and its partners well, and more cooperation for better coherence can be envisaged in the context of evolving architectures of the respective institutions. Examples of future, possible border-line issues to be treated as a matter of common interest are highlighted. The benefits or otherwise of the cooperation between these three international economic institutions to Nigeria are equally brought to the front burner.

Key Words: International economic organizations, International Monetary Fund (IMF), World Bank, World Trade Organization (WTO), Coherence Mandate, Nigeria

1. Introduction

The World economic order was re-established in 1947 after the Second World War under the banner of the Bretton Woods Institutions to promote the integration of national economies. This was reinforced by the economic downturn of the 1970s and 1980s which both developed and developing countries (Nigeria inclusive) were adversely affected. These countries therefore adopted economic reform policies prescribed by international financial institutions, undoubtedly believed to be the only road map towards economic recovery and national development. The World Trade Organization (WTO) which replaces the General Agreement on Tariff and Trade (GATT) as a United Nations (UN) specialized agency was saddled with the responsibility of global rules of trade between nations.

International economic integration may be viewed as the creation of most desirable structure of international economy, removing artificial hindrances to the optimum operations and introducing deliberately, all desirable elements of co-ordination or unifications. In order to understand our world today, we need to understand the principal international economic institutions that provide the foundation and structural support of the world economy. This does not mean that the days of the nation-state is over, nor that the institutions have become so successful that a brave new world of supra-nationalism is about to dawn. Rather, it means that the creative institutional experiments in international cooperation, born out of the ashes of World War II, have become so well established that there is a tendency to take them for granted. Having such institutions in place is a major asset for mankind in dealing with growing economic integration and increasingly pervasive interdependence with its inherent vulnerabilities.

To reflect on these achievements in institution-building is also to ponder questions about the future. This is an important subject that deserves much further thinking. The propositions emerging from the reflections set out in this article are that: increasing cooperation among international economic institutions, leading to coordination, is a likely direction for the future, law has a central role to play in this process; and some promising techniques for coordination, already tested and improved by experience, have been developed and may provide the basis for future evolution.

With the intensification of international competition, the results of assuming broad responsibilities by the state in economy became obvious. Fiscal deficits, bureaucrats, governmental dependency of individuals, privileges granted through protectionism in national firms have become embarrassing restrictions for growth. A compromise between free market and dirigisme – probably the only way to ensure efficiency and equality – has not yet succeeded anywhere in the world (Beacon Hill Institute, 2011). State involvement in education, health,

regulation of social, economic life aims to create the favourable conditions for the development of a competitive environment, requiring high standards, creating the premises for competitiveness.

Sustainable economic growth and the improvement of living standard of the population are determined by the development of economic, competitiveness in the context of global challenges, economic globalization, opening of international markets, rapid technological change. These challenges do not mean that states are likely to disappear or that the role of government decreases in the era of the globalized economy. On the contrary, if the economic decisions were left to the market forces alone, the likely result would be some kind of economic crisis, or stagnation (Ruggie, 2007). With increasing economic openness and with the pressures of international production and financial globalization, it is very hard to overestimate the central role of the state in providing a buffer between the clashing interest of its citizens' welfare and the effects of the global economy.

If government cannot react to the fast changing international economic environment, they lose. After the first painful experiences, they must learn to navigate in the dangerous waters of the globalized economy. This does not apply to developing countries and transition economies alone, but to every open economy in the world. The difficult part under the new rules of the global economy is to know when the government should intervene. The best alternative for governments here would be to see what policies have worked and which have worldwide failed.

1.1 Statement of the Problem

Economic integration through the vehicle of international economic organizations introduces a degree of competition which ensures the benefits of free trade. The term is defined by Tinbergen (1965) as, "the creation of most desirable structures of international economy, removing artificial hindrances to the optimum operation and introducing deliberately, all desirable elements of coordination or unification. International economic integration which is the major essence of establishing international economic organizations, therefore refers to a decision or process whereby two or more countries combine into a larger economic region by removing discontinuities and discriminations existing, along national frontiers, and by establishing benefits as outlined in economic history with reference to Nigeria. There is the need to examine them from the Nigerian standpoint.

1.2 Objectives of the Study

This paper has as its major objectives, to examine the role of international economic organizations in the socio-economic development of Nigeria, discussing the contributions of IMF, World Bank, and the World Trade Organization (WTO) to this effect. Specifically, the paper will seek to:

- i. Ascertain the benefits of the international economic organizations with particular reference to IMF, World Bank and the World Trade Organization (WTO).
- ii. Identify the socio-economic benefits emanating to Nigeria via the activities of the IMF, World Bank and the World Trade Organization (WTO).

1.3 Research Questions

Following the objectives above, answers will be provided to the two research questions namely:

- a) What economic benefits have accrued to the Nigerian nation since its membership of IMF, World Bank and the World Trade Organization?
- b) How has Nigeria benefited socio-politically since its membership of IMF, World Bank and the World Trade Organization (WTO)?

2. Literature Review

2.1 Conceptual Literature

All countries are increasingly faced with issues that transcend national borders and international economic organizations (IEOs) play an important role in helping address them (Ajayi, 2017). International economic organizations bolster and complement national institutions by promoting and developing common solutions at the international level. IEOs take different forms: international, regional, groups of like-minded countries or institutions sharing common issues and priorities. They underpin collective action in different ways, including through developing and managing common rules through a wide variety of international instruments.

The World Economic order was re-established in 1947 (after the Second World War) under the banner of the Bretton-Woods Institutions, in order to promote the integration of national economies. This was reinforced by the economic downturn of the 1970s and 1980s, which both developed and developing countries (Nigeria inclusive) were adversely affected. These countries therefore adopted economic reform policies prescribed by international financial institutions, undoubtedly believed to be the only road map towards economic recovery and national development.

The World Trade Organization (WTO) which replaces the General Agreement on Tariff and Trade (GATT) as a United Nations (UN) specialized agency was saddled with the responsibility of global rules of trade between nations.

The IMF and the World Bank compelled developing countries to adopt and implement policies such as Structural Adjustment Programmes (SAP), liberalization and deregulation of the key sector of the economy, privatization and commercialization of state financial and economic institutions. The legalism embedded in GATT was found to be imperfect due to institutional defects. For instance, prior to the WTO, a country could choose which of the codes (GATT) to adopt and possibly implement.

2.1.1 The International Monetary Fund (IMF)

The International Monetary Fund (IMF) was established through the Bretton-Woods Conference/Agreement of 1944. It is an arm of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) equally referred to as 'the World Bank'. The IMF as the name implies is vested with the financial transactions and activities of the World Bank. They grant loans and financial aids to member countries particularly ailing economies to assist their

revival particularly the Third World/developing nations including African and Asian-Pacific countries. The IMF was conceived on Keynesian economic notion that markets often did not work perfectly, that they could result in massive unemployment, hence the need for collective action at the global level for economic stabilization to address market failures. However, Joseph Stiglitz point out the IMF in particular now champions market supremacy with ideological fervour. Founded on the beliefs that there is a need for international pressure on countries to have more expansionary policies such as increasing expenditures, reducing taxes, or lowering interest rates to stimulate the economy – today, the IMF typically provides funds only if countries engaged in policies like cutting deficits, raising taxes, raising interest rates that lead to a contraction of the original Keynesian design of its originators.

These dramatic changes in the IMF and the World Bank policies was propelled by the Ronald Reagan and Margaret Thatcher regimes that pursued “monetarist” free market ideas in the USA and the UK., policies that later coalesced as part of a new “Washington Consensus” – a consensus between the IMF, the World Bank and the US Treasury Department, on what is appropriate for the developing countries. The Bretton Woods Institutions (viz- the IMF, the World Bank and the WTO) became the new missionary agents to impose such free market “mantra” and “conditionality” as the “seal of approval” on the reluctant poor developing countries, like Nigeria, that needed loans and grants, so as to be able to access international capital markets.

For a resource based diversified economy, the requirements of a successful deregulatory process entails the use of appropriate mix: a) demand management policies; b) exchange rate of production incentives policies; c) structural policies and; d) external financial policies.

The above situation has not been true of Nigeria, because it is virtually a mono-product (oil-based) economy, so has not been able to reap the so-called benefits of IMF and World Bank economic deregulation and adjustment which formed the major conditionality of the IMF loans to Nigeria in 1986 which led the country to adopt the Structural Adjustment Programmes (SAP) to ensure compliance to those conditionality.

2.1.2 The World Bank (IBRD)

The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) popularly referred to as “the World Bank” was established by the Bretton Woods Conference in 1944 to create a World Economic Order and to give greater vent to the European Economic Commission (EEC), which formerly was the economic backbone and rallying point of most European nations. The World Bank was to deal with structural issues like: what a country’s government spent money on, the country’s financial institutions, labour market, trade policies, etc. Nigeria is a member of the World Bank and have adopted its policies and regulations in its economic developmental footprints.

The contributions of the World Bank, and in extension the other two (the IMF and the WTO) to Nigeria’s economic policy, coherence is only one aspect of a wider network of international cooperation aimed at

improving national welfare through its various aspects (economic, humanitarian, ecological, security). To this aim, the World Bank contribute to achieving the Millennium Development Goals sponsored by United Nations members and are sharing the objectives set out in the Monterey Consensus on development financing and of course the Doha Development Agenda. Together, and with other institutions, they contribute to policy coherence for developments, they contribute to policy coherence at re-balancing responsibilities and aid in the international economic system in favour of the developing world – Nigeria inclusive.

2.1.3 The World Trade Organization (WTO)

The WTO was established on January 1, 1995 as a result of the Uruguay Round of trade negotiations that commenced in 1986 and conclude with signing of complex agreement at Marrakesh, Morocco on 15 April 1994. The agreement covers a wide range of economic issues, such as agriculture, textiles and clothing, rules of origin, import licencing procedures, subsidies, intellectual property rights and etc.

The main function of the WTO is to ensure that trade flows as smoothly, predictably and freely as possible. The reason for the establishment of the WTO and the policy objectives are set out in the Preamble to its Agreement. According to the preamble, the parties to the WTO Agreement agreed to the terms of the Agreement and the establishment of the WTO. It states that:

Recognizing the that their relations in the field of trade and economic endeavours

should be conducted with a view to raising standard of living, ensuring full employment and a large and steadily growing volume of real income and effective demand, and expanding the production of and trade in goods and services, while allowing for the optimal use of the world resources in accordance with objectives of sustainable development, seeking both to protect and preserve the environment and to enhance the means for doing so in a manner consistent with their respective needs and concerns at different levels of economic development....”

The WTO’s Secretariat headed by a Director-General is based in Geneva, Switzerland. Decisions are taken by the members themselves; the Secretariat does not have the decision-making role like other internationalbureaucracies. The Secretariat’s main duties are to supply technical support for the various councils and committees and the ministerial conferences, provide technical assistance for developing countries, analyse world trade, and explain WTO affairs to the public and media. The Secretariat also provides some forms of legal assistance in the dispute settlement process and advises government wishing to become members of the WTO. Other organs of the WTO include the Ministerial Conference, consisting of representatives of all members meeting at least every two years and exercising the functions of the Conference between sessions. In fact, the Ministerial Conference of the WTO is the WTO’’s top level decision-making body.

Below the Ministerial Conference is the General Council (usually ambassadors and heads of delegation) in Geneva, but sometimes officials sent from members' capitals) which meets several times a year in the Geneva headquarters. The General Council also meets as the Trade Policy Review Body and the Dispute Settlement Body (DSB). Below the General Council are Councils for Trade on Goods, Trade in Services and Trade related aspects of intellectual property rights operating under the general guidance of the General Council. There are also numerous specialized committees, working groups and working parties dealing with the individual agreements and other areas such as the environment, development, membership applications and regional trade agreements.

For Nigeria, the purpose of joining the WTO are three folds: First, to clearly reaffirm its commitment in the multilateral trading system, its rules and disciplines, and trade liberalization; second, to emphasize its economic and trade priorities; third, to restate the challenges that it faces as a developing nation, to seek the concrete and technical support of the international community for fuller and more beneficial integration of its economy into the global trading system.

In discharging its obligations under the WTO agreement, Nigeria has promulgated series of economic policies and programmes for the purposes of facilitating the achievement of rapid economic development and ultimate industrialization. These policies and programmes included the primary export oriented philosophy; the planned public sector led economic development, import substitution, indigenization, structural adjustment programme (SAP), deregulation, public-private partnership, privatization and commercialization, etc.

The WTO however, suggested a number of areas where reforms could be beneficial to Nigeria and strengthen its international trade and investment policies. Such areas include: domestication of WTO agreement in Nigeria to give legal effect to it in local court and reform of multiplicity of other taxes and charges to import in addition to custom duties; difficult registration procedures and high cost of doing business in Nigeria; large number of draft bills before the National Assembly yet to be passed and burdensome customs procedures and documentation which need to be streamlined.

2.2 Theoretical Framework

For the purpose of this research, Human Rights theory and Dependency theory was adopted in order to understand the relationship that exists between Nigeria and the International Monetary Fund (IMF), the World Bank and the WTO as well as its role and influence on Nigeria's economic development. The fundamental function of human rights, according to interest theory is to preserve and promote certain vital human interest, whereas the legitimacy of human rights is determined by the unique human capacity for freedom, according to will theory (Finlay, 2021; Nourie, 2021). The only way to: i) make the world free of terrorism and war, as well as free of hunger, poverty, discrimination, and exploitation; ii) establish rule of law and economic, political, and social justice and iii) confirm freedom of man, peace, and development worldwide," according to Barrister Dr Mohammed Yeasin Khan, is to protect and promote human rights (Chwaszcza, 2017; VecellioSegate, 2021).

Dependency theorists characterize international aid and assistance as a mode of exploitation and self-enrichment in which peripheral nations are contingent and dependent on core donor organizations and countries in most developed countries (Cornelissen, 2017; Lee & Usman, 2018). The unfortunate developing nations are abused by the rich developed nations (Ayinde& Folarin, 2019). The theory of dependency describes the link between the International Financial Institutions (IMF, World Bank and WTO) and the economy of the Nigerian nation, yet the nation suffers from extreme poverty, unemployment, and corruption (Gado&Sanusi; Nhlapo, 2020).

3. Analysis and Discussion

The study reveals that the IMF, World Bank & WTO – Nigeria relationship is an exploitative one in nature. For instance, Nigeria’s experience with adopting IMF supported adjustment policies has not been positive. The IMF’s approach to adjustment policies has had serious social and economic consequences for the country, including a drop in output and growth rates, an increase in unemployment, and a detrimental effect on income distribution, all of which have resulted in a significant drop in the general living standards of Nigerians. These adjustment policies also have implications on the enjoyments of human rights by both the government and the populace. This result is in agreement with Taye (2021)’s observations, which states that a typical funding program usually prescribes policies that entail excessive domestic demand compression, wage cuts, and government spending reductions; these are often followed by sharp currency depreciation and import liberalization reforms, with little regard for their socially and economically destructive impact on domestic economies (Taye, 2021). This is also in line with the perception that most of the countries fully adopting the IMF’s structural reforms are currently experiencing mass unemployment, poverty, increased indebtedness and dependence, low living standards, and budget deficits due to their inability to develop (Mohammed et al., 2020; Samuel, Collins, &Atama, 2019; Shafiu&Salleh, 2020); when we look into the specific negative consequences for the enjoyment of health, labour, civil, and political rights. This also coincides with the submissions of Ortiz (2021) and Uroko (2021) that structural adjustment programs are associated to lower economic growth, which is linked to a reduction in respect of human rights (Ortiz& Cummins, 2021; Uroko&Nwaoga, 2021).

Trade liberalization was also discovered to play an important role in economic exploitation, globalization, and dependence. It was also found that the subsidy funds removed was not put into infrastructural development projects that would support the economy and bring about positive change in the country, as well as raise the living standards of the people. This coincides with number of studies relating to IMF structural policies and Nigerian socio-economic development (Daasi&Imoh; Ejeh, 2019; Oyeyika&Adegboye, 2017). Proponents of the Dependency Theory contends that developing economies’ backwardness is caused by external conditions and influences, and that neoliberal capitalism is the root cause. What is perhaps more concerning about the IMF, World Bank and the WTO is the common perception among beneficiaries that they will not be able to survive any possible economic downturn without the assistance or “handout” of Western “rich” countries (Blum, 2019;

Cornelissen, 2020; Ghosh, 2019). However, the core claim of human rights theory is that the importance of human rights to human dignity is predicated on the reality that life would be unliveable without human rights.

4. Conclusion and Recommendation

Consequently, the study concluded that the relationship between Nigeria and the IMF, World Bank and the WTO is merely an exploitative one that contributes to dependency, economic stagnation, and underdevelopment. Indeed, the programs and policies of these international economic institutions under review have intensified the levels of poverty and unemployment in the country, and also increases corruption among political leaders, which directly or indirectly influence resource allocation methods and adversely affect people's overall living standards. In deciding the way of achieving a policy, political leaders play an important role. Therefore, IMF, World Bank and WTO's policies are most likely to be structured in a way that hurts politically influential people the least, mostly at the detriment of the poor masses.

The study suggested that the Nigerian government should make practicable attempts to diversify the economy, adjust the way it relates to foreign financial institutions, such as the IMF, World Bank, WTO, etc., and provide adequate facilities for people to improve their standards of living. As a result, a human rights impacts assessment should be conducted prior to the commencement of any program. It should include engagement with key parties, such as public health professionals, labour unions, the International Labour Organization, and the United Nations Human Rights Council.

Programmes should also be reviewed and evaluated on a regular basis using well-tested investment appraisal vehicles such as the Cost-Benefit Analysis (CBA), Pay-back Period Analysis (PPA), Internal Rate of Return (IRR), Accounting Rate of Return (ARR), Public-Private Partnership principles/arrangements etc. Any program, investment or international agreements that fails these investment appraisal tests should be out rightly rejected by the Nigerian government or its relevant Agencies no matter the prodding to the contrary. This will invariably return the nation's economy to a path of growth and buoyancy and thereby reduce drastically if not totally eliminate poverty, corruption, social exclusion and high level of unemployment being experienced at the moment. With real income GDP on the rise, government spending will improve drastically, particularly in the major economic sectors of education, health, power, internal and external security, manufacturing agriculture, etc.

References

- African Development Bank (2000). African Development report, New York: Oxford University Press
- Ajomale, T. O. (2000). IMF, World Bank & WTO as an instrument of economic integration: Security implementation for Nigeria. A research thesis submitted to NWC Abuja.
- Balassa, B. (2019). The theory of economic integration. London: George Allen and Urwin.
- Carbough, R. J. (2014). International economics, 9th edition Australia: Thomson South-Western Europe, 1(5), 101-132.

- Egwaikhile, F. O. (1997). Import Substitution Industrialization in Nigeria: A Selective Review. *The Nigerian Journal of Economic and Social Studies*, 39(2); 183-204.
- Federal Ministry of Commerce, (2000). Trade Policy of Nigeria, Abuja.
- IMF, (1986). Nigeria and IMF Loan Conditionality, *African Journal of Management*, 1(2), 33-41
- Obadan, M. I. (2013). Export Promotion and Nigeria's Export Trade Development. In: T. A. Oyejide and M. I. Obadan (eds.). *Applied Economics and Economic Policy: In Honour of Emmanuel C. Edozien*, Ibadan: Ibadan University Press.
- Ogunkola, E. O. (2004). The Emerging World Trade System and Nigeria's Trade and Economic Development Strategy. *The Ibadan Journal of the Social Sciences*, Vol. 2., 75-86.
- Oyejide, T. A. (2018). Costs and Benefits of "Special and Differential" Treatment for Developing Countries in GATT/WTO: An African Perspective. (Mimeo). AERC Collaborative Research Project on Africa and the World Trading System, Nairobi, AERC.
- World Bank, (2000). Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report. Oxford University Press.
- World Trade Organization, (2015). Regionalism and the World Trading System. General: WTO.
- World Trade Organization, (2003). World Trade Report 2003. General: WTO.

NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ITS CONTRIBUTIONS TO THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL REVIEW

DR CHUKWUEMEKA G. EME (PhD)

Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences,
National Open University of Nigeria (NOUN), Jabi – Abuja

Abstract

Natural resources are essential ingredients for the development of any nation. But in many parts of the developing world like Nigeria, huge finances arising from natural resources are stolen by individuals and corporate bodies due to bad public management to the detriment of national development. This brings about the situation where plenty people live in poverty in the midst of plenty natural resources. It is important to conserve non-renewable resources, because if we use them too quickly there'll not be enough. Most natural resources are limited, this suggests they're going to eventually run out. Encouraging the protection and restoration of natural resources, and promoting its optimization cannot be over emphasized. This requires the implementation of government policies. The exploratory research design was used for the study. The result showed positive relationship between the variables of interest. The study was limited by lack of current relevant literature, therefore, further study could examine the relationship between poor natural resources management and poverty in Nigeria in attempt to explain the reasons for high rate of poverty in Nigeria. It was recommended that government should give attention to the mining and management of mineral resources such as gold and steel as a major perspective on national development in Nigeria.

Key Words: Nigeria, Natural Environment, Natural Resource Management, Sustainable Development

1.0 Introduction

Natural Resource Management (NRM) alludes to the feasible use of significant natural assets, for example, land, water, air, minerals, woodlands, fisheries, and wild greenery. Together, these assets give the environment benefits that give better quality to human life. Characteristic asset, the executives, manages to deal with the manner by which individuals and common scenes interface. It unites land use arranging, whether the executives, bio-decent variety protection, and the future manageability of enterprises like horticulture, mining, the travel industry, fisheries and ranger service.

We need to manage our natural resources because of these reasons: The resources of the earth are limited. As the human population is increasing rapidly, the demand for resources increases day by day. Thus, proper management of these resources can ensure that they last for the generations to come (UN Environmental Conference on Sustainable Development, 1991).

Natural resources/assets, both renewable and non-renewable, and environmental administrations are an aspect of the genuine abundance of countries. They are the characteristic capital out of which different types of capital are made. They contribute towards financial income, salary, and neediness decrease.

Humans depend on natural resources for sources of energy and raw materials to make products. Food is another natural resource that can be consumed in its natural state or processed into some other product (transform wheat into bread). Resources can be put into categories as renewable and non-renewable.

A resource is any natural or artificial substance or energy which can be used for the benefits of mankind. Natural resources are those which exist in the environment naturally, that is, they are not created by humans. They are soil, water, sunlight, the wind, plants, coal etc. (Holdgate, 2021).

Natural resources are classified further into exhaustible and inexhaustible resources. Exhaustible resources are those which are limited and will be exhausted with continuous usage, for example, coal, natural gas etc. whereas inexhaustible resources are those which cannot be depleted by human consumption, for example, wind power and water power etc. There is therefore the urgent need for the conservation of Natural Resources of the Earth.

1.1 Research Problem

Some negative elements exist that could be referred to as negative resources that hinder national development. These include pests that must be properly managed. Other challenges include the exploitation of natural resources by criminals in a nation. For national development to thrive natural resource management should be seen to be effective and balanced. For example, the mining excavations in Jos and Enugu can lead to soil erosion and the oil exploitations in the Niger Delta often lead to spillage on farmlands, drinking and fishing waters which get contaminated and destroyed. In the Niger Delta, illegal activities such as bribery, corruption, bunkering (oil theft) reinforce wasteful logging and inefficient resource allocation that hinder sustainable management. In the Northern part of the country, the menace of Boko Haram terrorists resulting in destruction of lives, properties and natural resources in the region is massive. The challenge of political leadership is therefore, to ensure the institutionalization of behavioural and attitudinal changes for commitment to growth and national development (Odinaka, 2021). This is a serious gap that needs to be filled, and other researchers are invited to turn their page over to the challenges.

1.1.2 Research Objectives

The study was designed to examine the relationship between natural resources management and socio-economic development in Nigeria.

1.1.3 Research Significance

The present study will enable students, researchers, and others to appreciate the needed good natural resources management for national development. This work is not expected to close the vacuum in this area, but it would have succeeded if it provokes further interest.

1.1.4 Research Questions

1. Does natural resources provide income for national development?
2. Does forestry resources belong to individuals?

3. Can agricultural resources provide opportunities for SMEs?
4. Is manpower needed for soil management and national development?

1.1.5 Hypotheses

To achieve the objective of the study, the following hypotheses were formulated and tested at 0.05 level of significance.

H1: There is no significant relationship between natural resources management and national development.

H2: There is a significant relationship between natural resources management and national development.

1.2 Need for Conservation of Natural Resources

As the population of the world is increasing at an alarming rate, the consumption of natural resources is also increasing (Armstrong, 2010). Hence, these resources should be conserved to maintain ecological balance and save them for future generations (UN Conference on the Environment, Rio de Janeiro, Brazil, 1972). The proper management of a resource to prevent its destruction or exploitation is called conservation.

- To support life by supporting ecological balance;
- To ensure that the future generations will be able to access the resources;
- To preserve the biodiversity;
- To make sure human race survives.
- Soil reforestation – planting trees helps in reducing soil erosion.
- Terracing – Terracing farming helps to control the fast flow of water which takes away soil with the flow. It is usually practiced in hilly areas.
- Soil fertility – Maintenance of soil fertility is obtained by adding manure or fertilizers or even by crop rotation.
- Water Rainwater Harvesting – It is the process of storing rainwater
- Treatment of Industrial Wastes: The chemical wastes must be treated before releasing them into the water bodies.
- Dams and Reservoirs: Dams help to store water and supply them when needed. They also help in producing energy.
- Growing Flora: It helps to prevent the flow of water and makes it sink into the soil increasing groundwater levels.

1.2.1 Types of Natural Resources

1.2.1a Energy Resources

These include coal, biomass natural gas etc. These are exploited every day in one form or the other. Natural gas is commonly used for cooking and coal is the main source of electricity. Petroleum products are used to run automobiles. These are being consumed daily at a tremendous rate. Thus, an urgent need to conserve energy resources is needed as they are non-renewable. The following steps can help in their conservation:

- biomass using energy;
- Promoting green technology like solar panels and other renewable sources of energy;
- Minimize the over-exploitation of these non-renewable energy resources; and
- Spreading awareness among people about the need for conservation.

1.2.1b Biodiversity

Biodiversity can be broadly classified into two: viz – in-situ and ex-situ biodiversity.

In-situ:

Protecting plants and animals within their natural habitats is called in-situ conservation. For example, Wildlife sanctuaries etc.

Ex-situ:

Protecting the plants and animals outside their natural habitat is called ex-situ conservation. They include Seed banks, Pollen banks, Botanical gardens, Zoo, Gene banks etc.

1.2.2 Need for Management for Natural Resources

The resources of the world are limited, due to the rapid increase in human population, the demand for resources is increasing day-by-day, the right management can make sure that the natural resources are used judiciously, in order that they fulfil the requirements of present generation and also last for the generations to come. The proper management of natural resources takes into consideration to hilt for short-term gains.

The proper management can ensure equitable distribution of natural resources in order that all the people can enjoy the benefits of these resources. The proper management will take into consideration the damage caused to the environment during the extraction or use of the natural resources and find ways and means to minimize this damage.

1.2.3 Conservation of Wildlife

It is vital to conserve wild-life to take care of the ecological balance in nature and to preserve the gene pool, a number of the measures (or steps) to be taken for the conservation of wildlife are given below:

- Laws should be made to impose a complete ban on the poaching (killing) or capturing of any animal or bird belonging to a species.
- The natural habitats of untamed animals and birds should be preserved by establishing Natural Parks and Sanctuaries throughout the country.
- The Government Department connected with the conservation of wildlife should conduct a periodic survey altogether the forests. National parks and Sanctuaries to possess knowledge of the population of all species of untamed animals and birds.
- Special attention should be paid to the conservation of species of untamed animals

1.2.4 Forest and Wildlife Conservation

Forests are biodiversity hot spots. Biodiversity of a neighbourhood is that number of species of various life forms like bacteria, fungi, flowering plants, insects, birds etc. Hotspot means a neighbourhood filled with biological diversity. Loss of diversity may cause a loss of ecological stability/ecological imbalance.

1.2.4.1 Sustainable Management

Sustainable management of forest resources ensures its availability for future generations. To consider the conservation of forests, we would like to consider the stakeholders who are the people that are directly or indirectly affected by its exploitation. A major program called silvi-culture has been begun to replenish the forests by growing more trees and plants.

Conservation of Forests

Several measures have been adopted for the conservation of forests resources. They include:

Afforestation

This is the process of growing of forests on unprotected barren lands.

Reforestation

This implies developing forest cover within the area which has been damaged or cleared during exploitation.

Grazing

Grazing should be regulated consistent with the supply of pasturage.

Deforestation

This implies the removal, decreases or deterioration of forest cover of a neighbourhood.

2.Literature Review

2.1 Conceptual Framework

A conceptual framework is the structure of the study and the relationship between the major variables in relation to the study problem. It is often stated in a schematic form or a model. Models facilitate theory building and they are used to explain, clarify and identify important issues that would otherwise be buried in an excess of words.

While Nigeria is a basket of natural resources, the gap between resources and national development remains wide because of lack of good public management. For a long time, the chief mining areas like Port Harcourt, and Warri (oil), Ajaokuta (Limestone and Phosphate), Enugu (Coal), Abeokuta (Iron, Ore and Ligorite), Jos (Tin and Columbite), Sokoto (Phosphate) and other areas, workers, transport networks, factories and other important industries that foster national development. However, Fafunwa (2011) suggests that good management of these resources is needed for superior national development. Also, according to Nwizu (2017), the objective of good management is to increase productivity or lower unit cost. Management is an activity common to human enterprise, whether public or private. He emphasizes that public management is a large scale organization carried out by government or its agencies, and a major aim of public management is national development which cannot be achieved without good natural resources management. Therefore, good public management requires that finances from natural resources must be carefully utilized so as to achieve national objectives (Nkemdirim, 2021).

2.1.1 Concept of Natural Resources Management

Proper management of natural resources is recognized as a major way for national development. Natural or environmental resources provide a source of comfort for the majority of citizens in a country. Bojo et al. (2019) state that poor people tend to be highly dependent on natural resources for their livelihood. For example, livelihood is defined as comprising the capabilities, assets and activities required for a means of living. A livelihood is sustainable when it can cope with and recover from stresses and shocks and maintain or enhance its capabilities both now and in the future, while not undermining the natural resources base (UN Conference on the Environment, 2002). Klugman (2015) emphasizes the need to enhance natural resources management (NRM) because of the great importance in promoting greater prosperity because environmental conditions provide a set of opportunities for national development. For example, nature-based tourism is a mainstream economic activity in many countries that drive the aim of national development. Christie et al. (2021) state that in Kenya, foreign tourism constitutes the second largest source of foreign exchange and most of that is based on the attraction of natural resources such as pristine beaches and exotic wildlife. Natural resource management (NRM) ensures that environmental activities contribute to the empowerment of more people. Local communities that are empowered to participate in decision-making on environmental resources can help themselves to maintain their livelihood, gain equitable access to resources, and use these resources sustainably.

According to Agbogou and Archana (2019) since political independence in 1960, Nigeria has witnessed the proposition of over 4 national development plan. Several aspects of these plans include projects for improving rural, community, social and economic institutions. Such programmes help in rural and national development efforts as some organizations that would otherwise refuse to go into some areas see the need to do so and make contributions to national development. They emphasize that the movement of some companies and industries into the rural areas promotes the building of roads and bridges, increase in transportation facilities, which are all important aspects of national development. Also, opening up of the rural communities comes with the establishment of small and medium enterprises (SMEs) which contribute to national development (Agbogou and Arnand, 2019).

2.1.2 SMEs and National Development

According to Momoh (2021), SMEs are pertinent to national development by making use of raw materials to facilitate the creation of wealth, employment, income generation and development of indigenous technology. He insists that SMEs generate more employment opportunities than large businesses. In many African nations, Nigeria inclusive, it is suggested that the empowerment of the rural population, including the youths and women through SMEs given their huge potentials will contribute to national development and sustainable growth. Nigeria has over 41.5m Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) that account for about 99 percent of the labour force. Also, creation of wealth through forest resources becomes essential to empower the stock of over 70 percent of the population lying in poverty as a journey through national development. Forest resources now

receive global attention in view of their importance in national development, and forest management is important not only to protect the environment but also to improve governance. According to Kishor and Damania (2021), scientists classify the area as a global biodiversity hotspot, and in response, government in the USA, for example, bestow upon the forest the mantle of national park, with equipment, to reduce illegal logging which is big business in the area. From the forests, the logs move into factories where they are turned into elegant pieces of furniture and sold in the retail outlets. However, they posit that major forest producers are among the most corrupt countries in the world. According to them, economies such as Brazil, Cambodia, Indonesia and others, that are highly dependent on forest resources for their economic development are also characterized by poor quality of public management and governance. At the same time, countries experiencing other less deforestation or increase in forest cover tend to be characterized by robust governance. It is estimated that as many as 6 billion people living in and around the forests are heavily dependent on them for their subsistence.

2.1.3 Natural Resource Management and Socio-economic Development

Environmental resources composed of agricultural resources, forest resources, mineral resources, remain the catalyst for national development. To this extent, countries like USA, for example, devote huge financial resources for the protection of the environment to enhance the quality and quantity of natural resources. A country like Nigeria endowed with good climatic conditions for agriculture and other mineral resources is battling on how best to conserve the environment and enhance the quality of natural resources management (NRM). For example, in the Niger Delta Region, the menace of oil spillage is worrisome, and in the vast Northern parts of the country the problems of herdsmen and farmers, and now compounded by the Boko Haram phenomena provide a serious threat to effective NRM, and detrimental to the quest for rapid national development (Eme, 2022). For years, on precisely in 2014, Nigeria started making efforts about how to reduce the problems between farmers and herdsmen that threaten the realization of natural resources potentials. There was debate on the necessity and desirability of the provision of grazing reserves, ranches, and cattle colonies in the six geo-political zones so as to foster a system of maximizing the benefits of environmental resources. According to Bayari (2017), these attempts failed woefully leaving a nation toying with the future and fate of over 15 million citizens and their 27 million herds of cattle.

Accordingly, whether it is Afforestation Programme, Rural Grazing Areas (RUGA), or any other programme to protect lives and enhance NRM and national development must not be sacrificed on the altar of political expediency or ethnic jingoism, but should be packaged and repackaged for the benefit of the people who need them most, the plenty, the poor, and not the few rich people. Talking RUGA, Ladepo (2022) believe that ideally, a comprehensive machinery policy like this, if properly executed should be a clear improvement on the archaic, ruinous unregulated and dangerous nomadic livestock management system in current practice.

In the area of tourism and culture, Runsewe (2017) stated that culture and tourism remain the greatest hope for the economic rejuvenation of African countries, stressing that the sector has the capacity to create wealth, generate employment and stimulate rapid socio-economic growth and development. According to him, African countries like Kenya, Tanzania, South Africa, and the Gambia are already taking the lead in the development of their culture and tourism products and want other nations to take a cue. He posits that arrangements are ahead to use culture, tourism and sports as two pillars of galvanizing sustainable socio-economic growth and development of Nigeria. Also in Nigeria, some states employ, train and equip forest guards with arms and ammunition not only to wipe out miscreants from the states but also to protect important natural resources in the forests, and the environment from unnecessary vandalization and degradation. For very obvious developmental reasons, good public management must become a central agenda in the quest for national development.

3. Methodology

3.1 Research Design

The exploratory research design was used in the study. The method is historical in nature and does not often require a large sample or structured questionnaire. The population comprised of all institutions engaged in the management of natural resources in Nigeria. The sample was selected through the judgemental method and sample size determined by the sample ratio concept. Data were collected through secondary and primary sources including Books, journals, newspaper reports, literature review among others; so as to fulfil the objective of the study. According to Fink (2015), a literature review is a systematic, explicit and reproducible design for identifying, evaluating, and interpreting the existing body of recorded documents. It summarizes existing research by identifying patterns, themes and issues, and helps to identify the conceptual the conceptual context of the field of study, and can contribute to theory development. Data analysis was done through descriptive and regression statistical methods. The Ordinary Least Square technique was used in the regression analysis. The ordinary least square technique is a method used to estimate the unknown parameter in a linear regression model with the aim of minimizing the difference between observed variances in a dataset. The method was not selected because of its complicity but also due to its unique properties of linearity, efficiency, least variances, unbiasedness and least mean errors (Abebrese& Smith, 2015).

3.2 Model Specification

Model specification is the expression of a relationship into precise mathematical form. According to Koutsoyiannis (2019), economic theory does not indicate the fundamental form of any relationship. This means that economic theory does not state whether a relationship will be expressed in linear form, quadratic form or in a cubic form. On the basis of these, it was decided to specify the relationship between National Development (NAD) and Natural Resources Management (NRM) as follows:

$$NAD = b_0 + b_1MIR + b_2FOR + b_3AGR1 + b_1HUR + 1$$

Where

NAD = National Development

MIR = Mineral Resources

FOR = Forestry Resources

AGR = Agricultural Resources

bo = Constant error

b1, b3, b4=Coefficient attached to explanatory variable

B = Time period

U = Stochastic error term

4. Presentation of Research

Table 1: Profile of Respondents (p=70)

S/N	Description	Category	Total	Percentage	
1.	Sex	a. Male	52	74.29	
		b. Female	18	25-21	
	Education	c. Diplomas	19	27-14	
		d. Degrees	31	41.29	
		e. Others	20	28.57	
		Age	a. 18-40 years	45	64.29
			b. 41-70 years		
	a. 5-10 years		25	35.71	
	b. 10-35 years				
	Experience	a. Low	40		57-14
		b. Middle			
		c. High			
	Status		30	42.86	
			20	28.57	
		35	50.00		
		15	21.43		

Source: Fieldwork (2023)

Table 2: Frequency and Mean for Respondents to Research Questions

S/N	Restatement of Research Questions	Scores						<x	n y	Decision rule @ 3 points
		SA5	A4	N3	D2	SD1				
1.	Mineral resources provide income for national development	40	21	1	2	7	244	70 4.20	Accepted	
2.	Forestry resources	2	6	3	4	5	106	70 1.51	Accepted	

	belong to individuals								
3.	Agricultural resources provide opportunities for SMEs.	35	25	2	2	6	291	70 4-16	Accepted
4.	Good management of natural resources is used for national development.	30	28	3	1	9	281	70 4.01	Accepted

Source: Fieldwork (2023)

Table 3: Regression Analysis

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistics	Prob.
MR	0.879884	0.314622	2.796636	0.0143
FOR	1.055656	0.320035	3.298566	0.0053
AGR	1.438813	0.722284	1.992033	0.0662
C	21.30424	11.16832	1.907560	0.0772
R-squared	0.930148	Mean dep. var.	4.848894	
Adj. R-squared	0.920281	S. D. dev. var.	47.31709	
S. E. of regression	37.34471	Akaike info criteria	10.27139	
Sum squared resid.	19524.79	Sehwarzi criterion	10.46925	
Log. likelihood	-88.44251	F-statistic	4.430487	
Durbin Watson Stat.	1.556548	Prob. (F-stat.)	0.021778	

Source: Fieldwork (2023) SPSS

4.1 Discussion

Table 1 was used to present the demographic profile of respondents and the fact that they were qualified to contribute meaningfully to the potency of the study. Table 2 showed the analysis of responses and a confirmation that NRM explains NAD. For example, in table 2 (1), the respondents agreed at 4.20 points that mineral resources provide income for national development. In table 2 (2), they denied at 1.51 points that forestry resources belong to individuals and in table 2 (3) accepted that agricultural resources provide opportunities for MSMEs, and it was also agreed in table 2 (4) at 4.01 points that good management is necessary for national development. Unfortunately, good public management is not in vogue in Nigeria which leads to wastes of finances fro from natural resources while the people accepted to confirm that NRM has positive relationship with

NAD. This result supports the analysis in table 2. Agricultural resources provide huge finances for national development, and the governments and people in Nigeria think that protecting them is necessary for national growth. The South-East and South-South zones that have abundant agricultural and mineral resources are among the least developed zones and riddled with management of huge natural resources from crude oil and gas. At present, the FGN is trying to get to the root of how an obscure company with no website or track record registered in the British Virgin Islands fraudulently secured a huge Gas Supply and Processing Agreement (GSPA0 with it, that is now subject to mega controversial \$9.6b judgement debt.

4.2 Conclusion and Recommendations

The exploratory research design was used to evaluate the relationship between natural resources management and national development. Literature provide evidence that Nigeria has huge natural resources begging for good and public management for national development. Because of lack of good public management, huge sums of money accruing from natural resources are stolen by individuals and corporate bodies, to the detriment of national development. Seventy (70) respondents participated in the study and data analysed through descriptive and regression statistical techniques showed strong positive relationship between natural resources management and national development. This is the interest of the study.

The study made the following recommendations:

1. Government should refocus attention on the development of mineral reserves such as salt, gold and steel as critical perspectives on national development.
2. Efforts must be made to recover the huge sums like N13 billion not remitted to the government. This will go a long way to improve the poverty conditions of the masses through early payment of wages.
3. Nigeria is known as an agricultural society because of climate conditions. Therefore, agricultural resources must be developed to the extent of encouraging MSMEs.
4. Forestry resources do not belong to individuals. For national development, there is need to protect, restore, promote and sustainably manage forests, reduce deforestation, and stop unnecessary environmental degradation and biodiversity loss.
5. Good public management is crucial to conserve public finances needed for national development and economic growth and to promote poverty reduction strategies and the wellbeing for all at all ages by 2030. To achieve this feat requires the involvement of competent managers from the private sector in the governance architecture to blend with roles of career politicians.

References

1. Fafunwa, B. (2010) Resource Management and Development in Nigeria. National Resources, Kaduna. National Teachers' Institute. PP: 1-5.
2. Todaro, M. P. (2012) Economics for a Developing World, 2nd Edition Singapore, Longman.
3. Awolowo, O. (1988) The Peoples Republic. London: Oxford University Press.
4. Adebimpe, I. A. (2011) Corruption: The Bane of Nigeria's Development. International Journal of Social and Policy Issues, 8 (1), 231-240.

5. Nweke, A, and Utomi, P. (2010) Impact of Corruption on National Development. *The Nation* on Sunday, April 4, pp. 58.
6. Lawal, G. (2017) Corruption and Development on Africa: Challenges and for Political and Economic Change. *Humanity and Social Sciences Journal*, 2 (1), 1-7.
7. Adewole, O. A, Balogun, S, and Olajide, A. O. (2021) Corruption in Nigeria: A New Paradigm for Effective Culture. *International Journal for Social and Policy Issues*, 8 (1), 7-16.
8. Lucas, O. (2019) Irregular RUGA. *The Nation*, Vol. 13, No. 4728, pp.19.
9. Nwizu, G. C. (2022) *Studies in Modern Public Administration*. Marco Press Okigwe.
10. Klagman, J. (2022) *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*, vol. 1 Core Techniques and Cross-Cutting Issues (The World Bank Washington D.C.)

SINDHI EMBROIDERY: AN INTRICATE INTERLACING CRAFT

Dr. Ruchi Kholiya
Assistant Professor, Department of Fashion Design, National Institute of Fashion Technology Jodhpur,
Jodhpur, India.
Dr Madan Lal Regar
Assistant Professor, Department of Fashion Design, National Institute of Fashion Technology Jodhpur,
Jodhpur, India.

¹**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-4410>**

Abstract

The handicrafts of India through the ages fascinated the world with their creativity, aesthetics, and exquisite craftsmanship. One such craft is Sindhi embroidery, performed originally by the women of Sindh, Balochistan (Pakistan); locally known as *hurmutch* (interlacing stitch) or *hurmutchi* embroidery and was initially done on leather bags and jootis. And as of now, it is practiced in different parts of India as well, majorly in Kutch (Gujarat) with the name of Sindhi *Taanka*; and is sometimes used in combination with various other embroideries such as *Suf*, *Kharek*.

The embroidery design is first imprinted on the fabric by carved blocks to create a pattern and then the embroidery is practiced upon the printed outline, usually via needle and thread but can also involve the usage of mirrors, *moti tanka*, and chain stitch. It is known to be one of the toughest forms of embroidery and requires more time and commitment from the artisans. The lack of availability of basic infrastructure is one of the main obstacles for most of the artisans who belong to rural areas, other than lack of product diversification and financial constraints. Due to all these challenges, the younger generation of artisan families seems to be disinterested in learning and pursuing the craft as a professional career. Further, due to industrialization, the products are becoming commoditized, and traditional handicrafts are getting replaced by machine-made products due to increased global competition.

Keywords: Sindhi, Handicraft, Embroidery, Artisans, Industrialization

References:

- Dhamija, Jasleen (2004). Asian Embroidery. *Abhinav Publications*. ISBN 978-81-7017-450-9.
- Naik, Shailaja D. (1996). Traditional Embroideries of India. *APH Publishing*. ISBN 978-81-7024-731-9.

DENIM: THE ADAPTABLE MATERIAL**Dr Madan Lal Regar****National Institute of Fashion Technology Jodhpur, Assistant Professor, Department of Fashion Design,
Jodhpur, India.****¹ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-4410>****Abstract**

One of the most well-known materials in the globe is denim. The origins of modern denim fabric can be traced back to Genoa, Italy, and Nimes, France. An indigo-dyed, sturdy cotton fabric called bleu de Gênes (blue from Genoa) was produced in Genoa, Italy. When weavers in Nimes attempted to replicate the cloth from Genoa, they produced a serge fabric (heavier, twill woven fabric) called serge de Nîmes (serge from Nimes). Bleu de Gênes is the origin of 'blue jeans,' and serge de Nîmes is the origin of the word 'denim'.

The first denim fabric was an error, so the tale goes. A popular Italian fabric was being attempted to be made by the weavers. With the use of indigo, they had colored one set of threads blue while leaving the other white, then weaved them together. However, they had developed a brand-new fabric that would revolutionize the fashion industry: denim fabric, instead of copying the Italian fabric. The denim jean has become a universal icon of American culture due to its popularity beyond national and cultural boundaries after world war.

Each technology's products are appropriate for a certain use. A significant portion of the market is made up of denim clothing. In recent advancements, denim fabric has been developed with different washes. More than just a cotton material, denim arouses tremendous feelings in the hearts of historians, designers, young people, movie stars, journalists, and writers. The current discussion about the real origins of denim has textile and costume historians enthralled to the point of passion. In this study, denim history was discussed from the 17th century. Further, the denim manufacturing process is also discussed. With the advent of jeans, denim's adaptive form and useful function found their ideal home in wild America. Then, as now, denim makes our lives easier by keeping us comfortable and giving us a little bit of history each time we wear it.

Keywords: Denim, Weaving, Cotton, Design, Fabric**References**

1. Chauncy, Barbara (2011). *Denim by design*. Krause Publications Craft. [ISBN 9780896895980](https://www.krausepub.com/9780896895980).
2. Lawrence C A, *Fundamentals of Spun Yarn Technology* (CRC Press) 2003.
3. Mogahzy, Y. E. (2009). *Engineering Textiles: Integrating the Design and Manufacture of Textile Products* (First ed.). Woodhead Publishing. p. 362. [ISBN 978-1-84569-048-9](https://www.woodheadpublishing.com/9781845690489).

INFLUENCE OF MARATHA ON INDIAN FASHION

Dr Madan Lal Regar
National Institute of Fashion Technology Jodhpur, Assistant Professor, Department of Fashion Design,
Jodhpur, India.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7821-4410>

Garima
National Institute of Fashion Technology Jodhpur, Student, Department of Fashion Design,
Jodhpur, India.

Abstract

India is one of the most spectacular grand places in the world that never fails to enchant with its rich heritage, remarkable architecture of its majestic forts, mystic havelis, grand palaces and intricately carved temples. An early modern Indian confederation that, by the 18th century, had largely taken control of the Indian subcontinent. India was diversified country in the name of Rajputana, Marthas, Sikh, Jats Varma and etc. The Mughal army couldn't capture the Hindu warriors, Marathas, and champions who swiftly raided the Mughals and made off with the plunder. When it concerned to the health of the body and mind, this strong clan Maratha was quite rigid. They also encouraged the warriors to cultivate high moral values. The most noticeable pieces of the Marthas' cultural emblem are Paithani sarees, Peshwa pagdis, Kolhapuri chappals, nath, bikhbali and half-moon bindis for a civilian. The Paithani sarees is generally known as woven cloth and weave by the weavers.

The enthusiasm with which a weaver works—the way his fingers move each thread on the loom—is similar to that of a composer who brings that symphony to life. Through the yarn and the motifs, this energy invariably transfers onto the cloth, giving it a unique voice. The creation of a hand-woven item is so mystical to the Paithani owing this energy, hence they exclusively produce classic Maharashtrian forms.

Pure zari weaving on Paithani silk sarees is a time-consuming, highly skilled undertaking that called for the substantial patronage of pre-colonial Indian kings and their court chiefs. Rarely is it carried out in modern weaving clusters. Furthermore, it is a flamboyant representation of Indian elegance. Thus, this forgotten jewel was revived and has since been in common sight among ethnic groups in films like Bajirao Masani, which glorifies maratha folklore.

Indian designers have revitalized the handloom weaving techniques that are a part of our country's rich legacy by restoring historical values and customs. It's fascinating to see the Paithani styled in a modern way with a blouse and modern colours and motifs. However, classicism, simplicity, and elegance are the hallmarks of Maharashtrian style, and therefore people wholeheartedly advocate these over trying to overstyle and overload the look.

In recent time Indo western being a major attraction for the youth, has been in the spotlight for quite a period of time. As a result, Not only the designers but also the common masses, youth being the major of them have started to adore this amalgamation of Marathi elements in their western outfits.

An attempt has been made to explore the influence of Marathas on Indian clothing, further the types of weaving technique, sarees, etc. will also be discussed. The study further give emphasis on Indian designer works on handloom weaving fabric in collections.

Keywords: Marathas, Weaving, Art, Saree, Fabric, Paithani

INFLUENCE OF SOWING PERIODS AND SEED GERMINATION ON SUNFLOWER PRODUCTIVITY IN SOUTHERN UKRAINE

Ph.D., Associate Professor, Andrey Shepel
Kherson State Agrarian and Economic University, Department of Agriculture, Ukraine
ORCID NO: 0000-0002-9955-4569

Abstract

Sunflower is the main source of oil raw materials in Ukraine, Turkey, and India. Ukraine is in the first six countries in the world in terms of sown areas and gross seed collection. The high level of technology of the growing process, the moderate level of production costs, high profitability and good liquidity of products led to a significant increase in the sown area of this crop.

From the obtained one-year data, it can be seen that the optimal sowing of sunflower is on the fourth Friday of April, when the soil at a depth of 10 cm warms up to 8-10°C. In this case, the seed yield in 2021 averaged 2.74 t/ha, which exceeded the early term by 40.6%, and the late term by 5%. But the peculiarity of the reaction of plants to seed poisoning is hidden behind the average indicators. In our experiment, such specific manifestations of the reaction took place. Treating seeds before sowing with the drug Derosal is effective only under the condition of early sowing (soil temperature 5-7°C). In the case of using later terms, the poisoning of the seeds did not have a positive effect. And yet, even in spite of the obtained results, it is necessary to note the necessity of poisoning, which guarantees the protection of plants against infection in case of its appearance.

In favor of the conclusion about the effectiveness of the second period of sowing, the indicators of the quality of the obtained seeds also testify. In 2021, the oil yield from 1 hectare was the highest when sowing on the fourth Friday of April, which is 8.8% more compared to early sowing and 4.5% - to late sowing. Based on the data of this experiment, it is possible to state the feasibility of sowing in the south of Ukraine precisely on the fourth Friday of April. Recommendations that suggest late sowing (end of April - first decade of May) cannot be considered acceptable, because they do not ensure either an increase in yield or oil yield.

Pre-sowing seed treatment is most effective when using early sowing dates, but for the stability of sunflower production, it should be applied as a mandatory measure.

Key words: sunflower, sowing dates, seed poisoning, southern Ukraine.

TECHNOLOGICAL SOLUTIONS FOR THE SDGS 2030 AGENDA- TACKLING THE TRIPLE PLANETARY CRISIS

M.K.GANESHAN

Ph.D Research Scholar in Management

ICSSR Doctoral Fellowship

Alagappa Institute of Management

School of Management

Alagappa University, Karaikudi-630 003, Tamil Nadu, India

Dr. C.VETHIRAJAN

Professor and Head

Department of Corporate Secretaryship

School of Management

Alagappa University, Karaikudi-630 003, Tamil Nadu, India

Abstract

Many of the world's imbalances, vulnerabilities, and unsustainable habits were highlighted and made worse by the COVID-19 pandemic. But in other respects, it served as a diversion from the triple global catastrophe of pollution, biodiversity loss, and climate change, which promises to have even more serious repercussions for civilization. The war between Russia and Ukraine serves as a painful reminder of the urgency and applicability of the 2030 agenda. On the other hand, the epidemic has sparked the creation of a fresh wave of ground-breaking sustainable technologies. Big data and artificial intelligence are at the centre of this technological convergence, which has proven to be a crucial tool for decision-makers in emergency situations. Utilizing the capabilities of science, technology, and innovation (STI) to address every area of the 2030 Agenda is essential to ensuring a sustainable recovery. Utilizing eco-friendly technologies is urgently needed to slow climate change, limit biodiversity loss, and support ecosystem conservation. In order to explore new approaches to redesigning our systems, products, and services, it is essential to use circular economy concepts, nature-based solutions, and systems-based approaches. This research study is based on a review of the literature, secondary data, and descriptive information. All 17 Sustainable Development Goals (SDGs) are supported by information and communications technology (ICT), which enables them to move closer to achieving their objectives. This is especially true for the SDG, which calls for universal access to basic services in the fields of health, education, finance, and energy. Robotics, digital twins, and smart building systems can all help businesses become more efficient and reduce their carbon footprint. Utility companies may manage energy responsibly across entire grids thanks to cloud computing. Councils that adopt the SDGs should keep track of their progress and report on it to make sure goals are being reached, provide lessons for future work, and hold them accountable. With no one left behind, the SDGs represent a worldwide initiative for a socially just and environmentally sustainable future. Technology has been essential to maintaining the running of our economy and society throughout the past year, and it has the potential to be even more important in fostering global recovery.

Keywords: ICT, SDGs, STI, 2030 agenda, covid-19 pandemic

EFFECTS OF MACHINING PARAMETERS ON THE SURFACE ROUGHNESS IN THE END-MILLING PROCESS

Wilson, Emmanuel Okon

Department of Mechanical Engineering, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua, PMB 1200

Agbonko, Benedict. E

Department of Mechanical Engineering, University of Calabar, Cross River State, PMB 1115

Idiong, Kokoette. E

Department of Mechanical Engineering, Akwa Ibom State Polytechnic, Ikot Osurua, PMB 1200

Abstract

A series of experiments were carried out in order to commence the characterization of surface quality for the end-milling process. The goal of this research is to create a multiple regression model to better understand the effects of spindle speed, cutting feed rate, and depth of cut on surface roughness. Such an understanding can provide insight into the problems of controlling the finish of machined surfaces when the process parameters are adjusted to obtain a certain surface finish. The model, which includes the effect of spindle speed, cutting feed rate and depth of cut, and any two-variable interactions, predicted the surface roughness values with an accuracy of about 12%.

Keywords: Surface Finish; ANOVA; Pareto Chart; Surface Roughness; End milling

1. Introduction

Metal cutting is one of the most important manufacturing operations in the material removal industry [1]. Metal cutting, according to Black [2], is the removal of metal chips from a work piece in order to acquire a finished product with the intended size, shape, and surface roughness. The primary goal of metal cutting science is to solve practical issues connected with the efficient and precise removal of metal from workpieces. It is widely acknowledged that reliable quantitative predictions of various technological performance measures, ideally in the form of equations, are required to create optimization strategies for choosing cutting conditions in process planning [3-5].

The goal of developing predictive models based on cutting theory has not yet been reached; the most important cutting performance measures, such as tool life, cutting force, machined surface roughness, energy consumption,... etc., should be specified using experimental studies.

As a result, further advancement and optimization for the technological and economic performance of machining processes rely on a well-founded experimental methodology.

Unfortunately, there is a scarcity of material on test methodology and data analysis in metal cutting experiments [6].

A logical query might be asked: do we really need to improve the methodology of metal cutting experimental study? The answer to this question is given in the recent CIRP working paper [7] the quote of which is as follows: "A recent survey by a leading tool manufacturer indicates that in the USA the correct cutting tool is

selected less than 50% of the time, the tool is used at the rated cutting speed only 58% of the time, and only 38% of the tools are used up to their full tool life capability". The same was discovered in an early survey of cutting regime selection on CNC machine tools in the American aircraft sector [8], which revealed that selected cutting speeds are significantly lower.

Because of its impact on product appearance, function, and reliability, the demand for high quality and completely automated production focuses attention on the product's surface condition, particularly the roughness of the machined surface. For these reasons, maintaining uniform tolerances and surface finish is critical [9]. Furthermore, the quality of the machined surface can be used to diagnose the stability of the machining process, as deteriorating surface finish can suggest workpiece material non-homogeneity, progressive tool attrition, cutting tool chatter, and so on.

The rapid application of computer-aided manufacturing (CAM) to machining through the use of CNC machine tools has concentrated on developing dependable machinery data systems in order to guarantee optimum output using expensive equipment. There are two types of computerized machinability data tools database system and mathematical model system are two examples of general kinds [10]. The database system collects and stores large amounts of data from experiments, and mathematical models try to forecast optimum conditions [10].

Milling is a basic machining operation among several industrial machining processes. The most frequent metal removal operation is end milling. It is extensively used in a broad range of manufacturing industries, including aerospace and automotive, where quality is critical in the production of slots and dies. The surface quality is critical to milling performance because a good-quality milled surface increases fatigue strength, corrosion resistance, and creep life. Surface roughness influences several useful properties of parts, including wear, heat transmission, the ability to retain a lubricant, coating, and fatigue resistance. As a result, the desired finish surface is typically specified, and the appropriate processes are chosen to achieve the necessary quality.

The final surface roughness in an end milling operation is influenced by a number of variables [11]. Spindle speed, feed rate, and depth of cut are all variables that can be programmed in advance to control the cutting process. However, uncontrollable variables include tool geometry, tool wear, and chip formation, as well as the material properties of both the tool and the work piece [12].

To evaluate the robustness of machining parameters such as feed rate or spindle speed for maintaining a desired surface roughness and increasing product quality, one should create techniques to predict the surface roughness of a product prior to milling. It is also critical that the prediction method be accurate and dependable. Researchers in this field are attempting to create models that can forecast a metal's surface finish for a variety of machining conditions such as speed, feed, depth of cut, and so on. Reliable models would not only ease manufacturing process planning and control, but would also aid in material optimization. As a result, the goals of this research are to (1) investigate the impact of machining parameters on the surface quality of machined surfaces, (2) create

one surface prediction method known as the multiple regression prediction model, and (3) assess the model's predictive ability.

2. Experimental Setup and Procedure

2.1. Experiment Design

Experiments were carried out to examine the effects of one or more process parameters (spindle speed, feed rate, and depth of cut) on the machined surface finish.

When two or more factors are present in an experiment, they can influence the response either individually or jointly.

Often, as in the case of one factor at a time experimentation, the experimental design does not give an idea about the interaction effects of the factors. All possible factor level combinations experiments conducted in completely randomized designs are especially useful for testing the interaction effect of the factors. Completely randomized Designs are suitable when there are no constraints on the order of testing to prevent systematic biases error due to cutting tool wear.

The following stages are included in the procedure for defining a process model:

- (i) Selecting the factors to be involved in the process and choosing the levels of these factors.
- (ii) Conducting the experimental at all possible factor level combinations randomly.
- (iii) Analysing the collected data using parametric analyses of variance (ANOVA).
- (iv) Building the multiple regression model.
- (v) Validating of the model

2.2. Experimental Procedure

A Bridgeport end-milling machine was used in this trial. There were eight 34-inch four-flute high-speed steel blades used. The trial was carried out in a dry machining environment.

Figure depicts the experimental setting.

1. The cutting settings were as follows: four spindle speeds (750, 1000, 1250, 1500 rpm), seven feed rates (150, 225, 300, 375, 450, 525, 600 mm/min), and three depths of cut (0.25, 0.75, 1.25 mm). The cutters used in the trial were chosen at random. The response variable was surface roughness R_a recorded in micrometers. Several variables were closely monitored, including the machine on which the milling operation was done (the same machine was used for all experimental work) and the operator (the same operator machined all of the experiments). Surface roughness measurements were taken at random for each of the 84 machining conditions specified by the levels of independent variables (4 spindle speeds, 7 cutting feeds, and 3 depths of cut). The trial was carried out using aluminum workpieces.

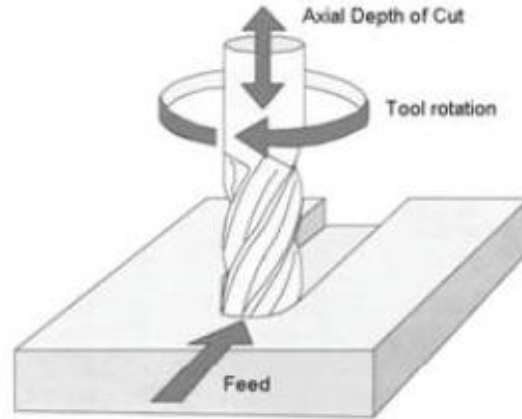

Figure 1: End milling operation

Figure 1: End milling operation

2.3. Building the multiple Regression model

The proposed multiple regression model is a two-way interaction equation:

$$Y = C + B_1 X_1 + B_2 X_2 + B_3 X_3 + B_{12} X_1 X_2 + B_{13} X_1 X_3 + B_{23} X_2 X_3$$

where

Y: surface roughness in μm

X_1 : spindle speed in rpm

X_2 : cutting feed in m/min

X_3 : depth of cut in mm

In this model, the criterion variable is the surface roughness (R a) and the predictor variables are spindle speed, feed rate, and depth of cut. Because these variables are controllable machining parameters, they can be used to predict the surface roughness in milling which will then enhance product quality. A commercial statistical package STATISTICA 6.0 was used to do the regression analysis. In order to judge the accuracy of the multiple regression prediction model, percentage deviation ϕ_i and average percentage deviation ϕ were used and defined as:

$$\theta = \frac{R_{aim} - R_{aip}}{R_{aim}} \times 100\%$$

Equation 1

where ϕ_i : percentage deviation of single sample data.

Raim : measured Ra .

Raip: predicted Ra generated by a multiple regression equation.

$$\theta = \frac{\sum \theta}{n} \quad \text{Equation 3}$$

where

ϕ : average percentage deviation of all sample data

n: the size of sample data

The average percentage deviation of actual Ra (as measured by an off-line stylus type profilometer) and predicted Ra would be tested using this technique (produced by the multiple regression model).

3. Results and Discussion

After 40 specimens were cut for experimental purposes, they were measured off-line with a stylus type Using a profilometer, calculate the roughness average number Ra.

The initial 40 samples were divided into two data sets at random: training and testing. As shown in Tables 1 and 2, the training set contained 20 samples that were used to construct the model, and the testing set contained 20 samples that were used to evaluate the flexibility and validity of the regression model. The data was evaluated using parametric analyses of variance (ANOVA), with surface finish as the dependent variable and spindle speed N, cutting feed F, and depth of cut D as the independent variables. Only the main effects of the independent factors and up to two-variable interactions were included in the ANOVA model. The significance threshold was determined by the P-value from ANOVA [13] as:

Insignificant if $P > 0.01$

Mildly significant if $0.05 < P < 0.10$

Significant if $P < 0.05$

The regression function in STATISTICA 6.0 was used to generate a statistical model from the training data collection. The R Square was 0.83879, indicating that the independent variables could describe 83.879% of the observed variability in Ra. The Multiple R was 0.9158, indicating a strong correlation between the actual value of the dependent variable and the predicted value based on the regression model.

Table 1 Effect of cutting parameters on the surface finish of the machined surfaces (training data set)

CUTTING PARAMETERS				
No.	N (rpm)	F (mm/min)	D (mm)	Ra (um)
1	750	525	1.25	3.7
2	1250	300	1.25	2.4
3	1000	375	0.25	2.6

4	750	600	1.25	4.4
5	750	300	0.75	2.6
6	1500	375	1.25	2.5
7	1250	450	1.25	2.3
8	1000	300	1.25	2.3
9	750	150	1.25	1.9
10	1500	600	0.75	2.6
11	1500	450	0.25	3.2
12	1000	450	0.25	4.0
13	750	375	0.75	3.1
14	1250	600	0.25	3.8
15	1250	225	0.75	2.1
16	1000	150	1.25	1.6
17	1000	300	0.75	2.1
18	750	450	1.25	3.3
19	1500	600	0.25	3.2
20	1250	450	0.75	2.5

Table 2 Effect of cutting parameters on the surface finish of the machined surfaces (testing data set)

No.	N (rpm)	F (mm/min)	D (mm)	Ra (µm)
21	1500	450	1.25	2.6
22	750	600	0.75	4.5
23	1000	525	0.25	3.8
24	750	300	1.25	2.4
25	1500	225	0.75	1.9
26	1250	150	0.25	1.2
27	1250	525	1.25	2.5
28	1250	375	1.25	2.5
29	1000	225	0.25	2.3
30	1000	450	0.75	3.0
31	1000	600	0.25	4.1
32	1500	150	0.25	1.3
33	750	375	1.25	2.6
34	1500	525	1.25	3.0
35	1250	300	0.25	2.6
36	1000	300	0.25	3.1
37	1500	225	0.25	1.4
38	750	225	0.75	2.6
39	750	150	0.75	1.7
40	750	525	0.75	4.0

The coefficients for the independent variables were reported in column B of Table 3.

The multiple regression equation could be written using these coefficients as:

$$Ra = 1.78854 - 0.000492N + 0.009897F - 0.17625D - 0.000003N \times F + 0.000811N - 0.003012F \times D \text{ Equation 5}$$

Figure 2 shows a scatterplot of the observed Ra versus the predicted Ra for all 84 samples, indicating that the relationship between the real Ra and the predicted Ra was linear.

The training data set (n=20) had an average percentage deviation (ϕ) of 11.645%, while the testing data set (n=20) had a 12.134%.

This implies that the statistical model could predict surface roughness (Ra) with an accuracy of about 88.355% on the training data set and about 87.866% on the testing data set.

Table 3: included in the multiple regression model ($\alpha=0.05$)

Factor	Effect (Beta)	Standard error of effect (SE Beta)	Regression coefficient (B)	P - Value
Intercept			1.178854	0.0000*
N	-0.166194	0.173971	-0.000492	0.0000*
F	1.792732	0.242093	0.009897	0.0000*
D	-0.086891	0.258455	-0.176250	0.0002*
N x F	-0.803242	0.258455	-0.000003	0.0017*
N x D	0.507176	0.242093	0.000811	0.0585**
F x D	-0.726007	0.173971	-0.003012	0.0000*

* : Strongly significant

** : Mildly significant

All of the major factors and their interactions were found to be highly significant (P0.05) in the analysis. The Pareto chart in Figure 3 can be used to analyze the individual effects of different factors as well as their interactions. The length of each bar in the Pareto chart is proportional to the absolute value of the regression coefficient or estimated impact that it represents. All parameters and interaction terms have standardized impacts (each effect is divided by its standard error).

The order in which the bars are displayed correlates to the order in which the effect's size is displayed. A vertical line corresponds to the 95% confidence interval, showing statistical significance. If the corresponding bar crosses this vertical line, the impact is substantial.

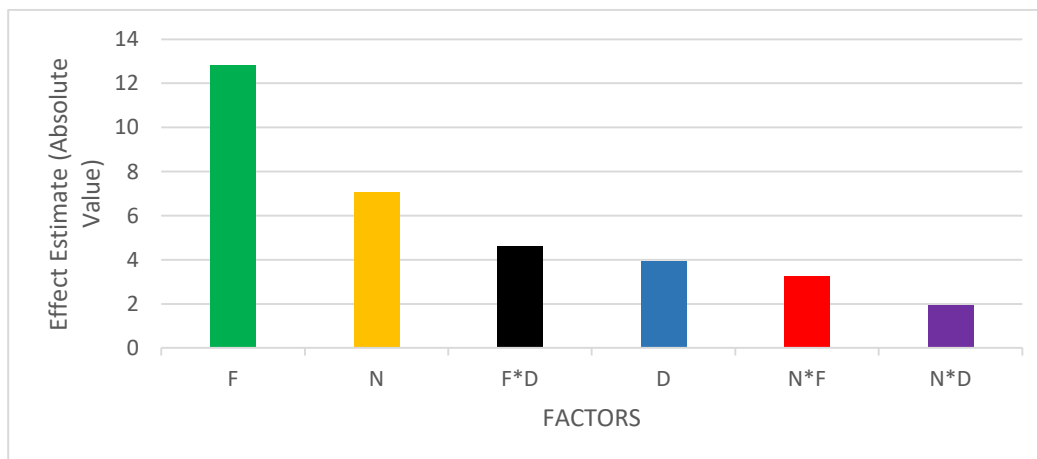

Figure 3: Pareto Chart of Standardized Effects for surface roughness R a showing significant factors and interactions.

According to the numerical estimates of the effects, the effect of feed is the biggest (12.82) and has a positive direction. The positive trend indicates that as the cutting feed was increased, the surface finish deteriorated. As the cutting feed increases, the distance between the successive grooves produced by the tool during the cutting action increases.

Figure 3 depicts the impact of spindle motion (-7.05). The negative sign indicates that increasing spindle speed enhances surface finish. It is common knowledge that increasing cutting speed enhances machinability. This could be due to the continuous decrease in build-up edge formation as cutting speed rises. The interaction between cutting feed and depth of cut has a major impact on surface roughness (-4.6). The interaction also indicates that a high cutting feed associated with depth of cut is better for achieving a specific surface finish and maximum metal removal. Additionally, the depth of cut has a negative value (-3.9), indicating that increasing the depth of cut enhances the surface finish. The profundity of cut has less of an impact on the surface finish.

As shown in Figure 3, the interaction between the cutting feed and spindle speed has a substantial impact on surface roughness. As the cutting feed diminishes, increasing the spindle speed improves the surface finish. This backs up the previous discussion about how decreasing cutting speed affects the surface roughness of machined work pieces. As illustrated in Figure 3, the interaction between depth of cut and spindle speed is less important. The interaction shows that raising the spindle speed and depth of cut degrades the surface finish.

4. Conclusions

A number of experiments were carried out in order to begin characterizing the factors influencing surface roughness in the end-milling process. The impact of spindle speed, feed rate, and depth of cut on aluminium sample surface roughness was investigated. The generated model, which takes into account spindle speed, feed rate, depth of cut, and any two-variable interactions, predicts surface roughness fairly well. The difference between predicted and measured surface roughness values was within a 12% error range.

The machining parameters examined had a significant impact on the surface finish of the machined work piece. In general, the research finds that cutting feed is by far the most important factor among those investigated. The most significant relationships affecting surface roughness of machined surfaces were those between cutting feed and depth of cut, as well as between cutting feed and spindle speed.

References

- [1] J. C Chen and R. A. Smith: *Journal of Industrial Technology*, vol. 13, No.3, 1997, 15-19.
- [2] J. T. Black: *Journal of Engineering for Industry*, vol. 101, No 4, 1979, 403-415.
- [3] P. L. B. Oxley: *The Mechanics of Machining An Analytical Approach to Assessing Machinability*, Ellins Horwood Ltd., Chichester West Sussex, England, 1989.
- [4] E. M. Trent: *Metal Cutting*, Butterworth-Heinemann Ltd., Oxford. England, 1991.
- [5] V. P. Astakhov and M. O Osman: *Journal of Materials Processing Technology*, vol. 62, No 3, 1996, 175-179.
- [6] V. P. Astakhov: *Metal Cutting Mechanics*, CRC press, 1999.
- [7] E. J Armarego: *CSME Forum SCGM A Manufacturing Science and Engineering*, Hamilton, Canada, 1996, 18-27.
- [8] E. J Armarego and R. H. Brown: *The Machining of Metals*, Prentice Hall, 1969.

- [9] N Tabenkin: Carbide and Tool, vol. 21, 1985. 12-15.
- [10] P. Balakrishnan and M. F. De Vries: Analysis of Mathematical Model building Techniques Adaptable to Machinability Data Base System, Proceeding of NAMRC-XI, 1983.
- [11] G. Boothroyd and W. Knight: Fundamentals of Machining and Machine Tools. Second Edition, Marcel Dekker Inc., New York. 1989.
- [12] V. M. Huynh and Y. Fan: The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, vol. 7, 1992. 2-10.
- [13] J. Neter, W. Wasserman and M. Kutner: Applied Linear Statistical Models, Irwin, Boston, MA, 1990

IMPACT OF SPIRITUALITY AND RELIGION ON MENTAL HEALTH

Prof Sadhna Jain
Prof Mamta Sharma

Abstract

Mental health is a significant concern in today's society, as an increasing number of people are experiencing mental health issues. The role of spirituality and religion in mental health has been the subject of much discussion and research over the years. While conventional treatments have made significant progress in treating mental health concerns, research has shown that complementary or alternative therapies like spirituality and religion have been found to have a positive impact on mental health. Anecdotal reports, quantitative measures, and qualitative studies on mental health issues like anxiety post-traumatic stress disorder,(PTSD), psychosomatic illnesses, etc evidence have shown a positive relationship between spirituality and mental health in relation to a number of mental health problems. While some studies have suggested that spirituality and religion can have a positive impact on mental health, others have indicated that they can have a negative impact. This paper aims to explore the relationship between spirituality, religion, and mental health, and explores the ways in which spiritual practices can help promote emotional well-being and reduce stress and anxiety. The paper will review the relevant literature on this topic and will conclude with recommendations for further research and implications for mental health practice. It also examines the potential downsides of religious practices, such as fundamentalism and intolerance, which can exacerbate mental health issues. Finally, it highlights the need for mental health professionals to integrate spirituality and religion into their treatment plans and to work closely with religious leaders to help promote mental health awareness and improve the overall well-being of individuals.

Keywords: Mental Health, Spirituality, Religion, Anxiety Well-Being, Intolerance

THE DEVELOPMENT AND STABILITY OF SOCIETY ARE NOTHING WITHOUT PEACE (ACTUAL FACTORS IN THE MIRROR OF ISLAMIC DIRECTIVES)

Dr. Naseem Akhter (Associate Professor)

Dept. of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.

Abstract

The concept of peace is defined as the absence of violence in any society or a healthy, positive international or inter-human relationship. In this situation, all members of society enjoy social, economic, equality, political rights, and protection. Peace is considered an essential component of the well-being of society. Historically speaking, anarchy reigned worldwide before the advent of Islam. That illiterate culture lacked any understanding of law and order. The introduction of Islam brought about a period of social stability and protection for all of humanity. But regrettably, we have lost sight of Islam's teachings throughout time, and as a result, society today still suffers from many of the same issues that existed before the arrival of Islam. So that a peaceful society can be built, people must abide by Islamic precepts. In terms of its research, this research study may be exceptional and useful to others due to its specific field.

Keywords: Islam, Humanity, Peace, Society, Violence

UNCONVENTIONAL MATRIMONIAL OF PAKISTANI SOCIETY (ISLAMIC DIRECTIONS)**Dr. Naseem Akhter (Associate Professor)****Department of Islamic Studies,****Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.****Abstract**

The Islamic practice of **Nikah**, or real interaction between a man and a woman, is mandatory. As long as they abide by the rules of the religion, Islam gives both men and women the freedom to choose or to select a partner when they begin their practical life as a marriage. Because It is a social necessity because through marriage, families are established and the family is the fundamental unit of our society. Furthermore, marriage is the only legitimate or halal way to indulge in intimacy between a man and a woman. This research, however, suggests that Pakistani customs which disregard Islamic teachings and impose unjustified demands are on the rise in society. Forced marriages, exchanged marriages, cousin weddings, and Suwarah or Vani, or exchange marriages, were just a few of the ways parents used to impose their will on their offspring. However, young people are drawn to different types of marriage, including elopements, court weddings, and love marriages. In order to recognize and define such marriages as proper or improper, the causes and grounds for them will be addressed and analyzed in this article in light of Islamic teachings. This article can be useful and informative due to its specific field for researchers and scholars.

Keywords: Islamic Teachings, Unconventional marriages, Pakistani Society, Different types of marriages

PEACE CREATES AN IMPORTANT ROLE IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY**(ISLAMIC PERSPECTIVE)****Dr. Naseem Akhter (Associate Professor)****Dept. of Islamic Studies****Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan.****Abstract**

The concept of peace is defined as the absence of violence in any society or a healthy, positive international or inter-human relationship. In this situation, all members of society enjoy social, economic, equality, political rights, and protection. Peace is considered an essential component of the well-being of society. Historically speaking, anarchy reigned worldwide before the advent of Islam. That illiterate culture lacked any understanding of law and order. The introduction of Islam brought about a period of social stability and protection for all of humanity. But regrettably, we have lost sight of Islam's teachings throughout time, and as a result, society today still suffers from many of the same issues that existed before the arrival of Islam. So that a peaceful society can be built, people must abide by Islamic precepts. In terms of its research, this research study may be exceptional and useful to others due to its specific field.

Keywords: Islam, Humanity, Peace, Society, Violence

THE URGENCY OF USING HALAL COSMETIC PRODUCTS FOR MUSLIM CONSUMERS

Dwi Laksmi

ORCID: 0000-0001-7039-3899

Faculty of Islamic Economics and Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Shinta Dewi Rismawati

Faculty of Islamic Economics and Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Abstrak

Cosmetics are not only used by women, but many cosmetic products are made specifically for men. The large number of cosmetics that are traded in the market are not all guaranteed to be halal. As a Muslim consumer, it is very important to ensure and strive that the products used are guaranteed to be halal. This paper aims to explain how Muslim consumers try to use cosmetic products that are guaranteed to be halal. This research is a literature study with a qualitative approach. Sources of data obtained in this study through the review of various references such as books, journal articles, the internet, and other sources relevant to the research topic. The data analysis in this study used content analysis techniques from existing reference sources. The results of this paper can be seen from the efforts made by Muslim consumers to be careful in using or buying cosmetics that are guaranteed halal, namely understanding the importance of using halal cosmetic products.

Keywords: Urgence, halal cosmetics, Muslim consumers

HOW IS THE DEVELOPMENT OF HALAL INDUSTRY IN FASHION IN INDONESIA?

Sheylomitha Suryaning Putri,

Asmitiya Meilinda,

Dian Nofitasari

ORCID: 0000-0002-7628-9942, 0000-0003-0405-9256, 0000-0003-3727-4251

Faculty of Economics and Islamic Business

K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

Shinta Dewi Rismawati

Faculty of Economics and Islamic Business

K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan, Indonesia

Abstract

Fashion is a style of clothing that is popular in a culture or is in fashion. Some people argue that fashion is a style of dress that can determine a person's appearance. Fashion basically comes from the English language, namely fashion which means fashion which means model, mode, way, style or habitual form. This research aims to find out the development of the industry in the economic field in Indonesia. This research is a literature research with a qualitative approach. The data sources of this research were obtained through the study of various references such as books, journal articles, the internet, and other sources relevant to the research topic. Data analysis in this research uses content analysis techniques from existing reference sources. The results show that halal fashion in Indonesia continues to grow and develop with enormous government support. This is supported by the majority of Indonesia's population who are Muslims so that the market share is also quite large. With a large population and market share, it is only natural for Indonesia to become the world's halal fashion mecca, although currently it is still in third place behind the UAE and Turkey.

Keywords: Halal industry, fashion, Indonesia

HALAL CLOTHING IN THE ERA OF FOREIGN CULTURE ONSLAUGHT CASE STUDIES IN MILLENNIAL CHILDREN

Zulfatus Saroya

ORCID: 0000-0001-9454-8218

Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Achmad Tubagus Surur

Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H Abdurrahman Wahid Pekalongan

Abstarct

Clothing has been an interesting thing to discuss from the past until now. The era in which humans live, can affect the style and fashion of how to dress. As in, in Victorian-era times, the clothes used tended to be closed and wide. However, nowadays, the clothes used tend to follow foreign cultures. Where this type of clothing is more revealing and tight, so it is very contrary to how kosher clothes are depicted. The purpose of authorship is to find out how kosher clothing is used in the era of foreign cultures. The Authorship Method uses qualitative with a literature study approach. The sources and theories used in the research are studies from journals that have been written by previous researchers. The results showed that the influence of foreign cultures greatly influenced how to dress . Like the rise of young people who like Korean culture, they compete in competitions using clothes that follow the example of their idols. Where foreign cultural clothing tends to be more open and contrary to the traditions and norms of Indonesian society.

Keywords: clothing, culture, millennials, halal.

THE MEANING OF HALAL CONCEPT IN FASHION

Arif Hidayatullah

ORCID: 0000-0001-5759-0265

Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Hendri Hermawan

Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Abstract

Fashion is a style of dress that is used every day by a person, be it in their daily life or during certain events with the aim of supporting their appearance. This paper aims to explain the meaning of the halal concept in fashion. This research is a literature study with a qualitative approach. The data sources in this study were obtained through the study of various references such as books, journal articles, the internet and other sources relevant to the research topic. The data analysis in this study uses content analysis techniques from existing reference sources. Hasil penelitian menunjukkan bahwa pada dasarnya arti konsep halal yang dimaksud dalam fashion adalah gaya berpakaian yang digunakan dalam kehidupan sehari-hari atau pada saat acara tertentu sesuai dengan kaidah busana muslim, menutup aurat, tidak membentuk tubuh, tidak transparan, tidak jelek dan tidak glamor.

Keywords: Halal concept, fashion world, halal fashion.

THE PROS AND CONS OF ABLUTION OF WATERPROOF COSMETIC USERS

Anisa Kamila

ORCID 0000-0002-0414-2781

Shafiyya Zahra

ORCID 0000-0003-2288-6861

Nailatul Adwiyah

ORCID 0000-0003-4712-947X

Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Hendri Hermawan

Faculty of Economics and Islamic Business, UIN K.H. Abdurrahman Wahid Pekalongan

Abstract

Cosmetics are one of the supporting appearances. Cosmetics have been very inherent in everyday life for everyone, especially women.

This paper aims to describe the validity of ablutions that use cosmetics made from waterproof.

This research is a literature study with a qualitative approach. Data sources in this study were obtained through the study of various references such as books, journal articles, the internet, and other sources relevant to the research topic.

The data analysis in this study uses content analysis techniques from existing reference sources.

The results showed that basically the legal requirement for ablution is that nothing prevents the water from reaching the ablution member (skin). If there is something that blocks the water from reaching the skin, such as makeup, it must be removed first for the sake of the validity of ablution.

If makeup blocks water from reaching the skin, it is certain that women should remove such makeup for the legitimacy of ablution.

However, if makeup does not block water from entering the skin like regular skin-absorbed creams or kohl present on eyelashes, then ablution is legitimate. In other words, you need to look at the chemical compounds of makeup and see if it isolates water from reaching the skin or not. Heavy makeup will give a layer to the face so that it gets in the way when the ablution water is washed away. Therefore, ablution with the use of this type of makeup is considered invalid. This type of makeup is for example a thick face cream.

Then, ablution when wearing waterproof makeup is legal or not? For waterproof makeup, from the name alone it is clear that this cosmetic is waterproof which means it blocks water from absorbing into the face. Therefore, ablution when the face uses waterproof makeup is considered invalid. So, ablution must be repeated when the make up has been removed.

Keywords : Pros cons, legitimate ablutions, waterproof cosmetics.

THE IMPORTANCE OF HALAL CERTIFICATION IN MIXUE PRODUCTS

Ayu Ning Tiyas Sulistiowati

ORCID : 0000-0001-5444-713X

Falkutas Ekonomi Bisnis dan Islam. UIN K.H Abdurahman Wahid Pekalongan

Hendri Hermawan Adinugraha, Dr.,MSI

Falkutas Ekonomi Bisnis dan Islam. UIN K.H Abdurahman Wahid Pekalongan

Abstract

Mixue is the name of an ice cream product originating from China. Mixue products are available almost throughout Indonesia with relatively many enthusiasts. However, a few months after launching, Mixue has not issued halal certification which has become a question and doubt for consumers to buy ice cream with vanilla and strawberry flavors. This paper aims to determine the effect of halal certification on mixue products among the public, especially mixue lovers. This research is a literature study with a qualitative approach. The data sources in this study were obtained through the study of various references such as books, journal articles, the internet, and other sources relevant to the research topic. The data analysis in this study uses content analysis techniques from existing relevant sources. The results showed that basically the Indonesian state has a majority Muslim population, therefore halal certification in a food product is very important. With the inclusion of halal certification, consumers will feel calm when consuming mixue products.

Keywords: Halal Certification, Mixue, Muslim

ROLE OF LIFESTYLE AND INDIVIDUAL SENSITIVITY IN ADULTS DURING COVID CRISIS AS A PREVALENCE OF OCD

Ms Nabiha Munir
Riphah International University, Pakistan
Prof. Dr. Mamoona Mushtaq
Govt. M.A.O. College, Pakistan

Abstract

Lifestyle and individual's sensitivity are highlighted phenomena of COVID-19. As the study was conducted during covid. It was rationalized that applied SOPs that include lock down and strict personal hygiene make people more sensitive and allowed them to opt and practice more healthy lifestyle as covid prevention protocol. Meanwhile, this strict hygiene practices can lead towards OCD prevalence (obsessions of germ phobia and compulsions of repetitive hygiene practices). Cross sectional research design was used with convenient sampling technique. Literate adults with age ranged between 20 to 50 years were targeted for sampling who have no physical or psychological ailment reported previously. Collected data was statistically analyzed SPSSv21 and Correlation, Mediation and predictability of variables was assessed. Pearson correlation analysis showed insignificant correlation between lifestyle and OCD prevalence, but individual sensitivity positively correlate with OCD in adults during COVID-19. Thus lifestyle has no relationship with OCD prevalence during COVID-19 in adults but individual sensitivity has. On the other hand, Regression analysis showed that individual sensitivity is significant predictor for prevalence of Obsessive Compulsive Disorder (OCD) but not lifestyle. Results indicated significance of the model and bringing the 21% of variance in prevalence of Obsessive Compulsive Disorder by individual sensitivity. Lastly, Mediation analysis showed that lifestyle is a strong significant positive predictor of individual sensitivity but not a significant predictor for OCD. Meanwhile, individual sensitivity also significantly predict OCD. The overall results showed full mediating effect of individual sensitivity between lifestyle and OCD ($\beta = .12$). Thus, H5: Individual's sensitivity mediate the relationship between Lifestyle and OCD in adults during Covid crisis is accepted.

Key words:Lifestyle, Individual Sensitivity, OCD, COVID Crisis

DIRECTOR (HRIMS) USES PHYSIOGNOMIES TO PIGEON-HOLE METAPHORS IN AUTHENTIC INTRICACY NEURAL GRIDS

MUHAMMAD FAISAL

Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

The class is characterized by their correlation and relationship, making it possible to identify distinguishing factors from those of other classes. For classification problems, integrating all of this information in a reasonable amount of time is usually impossible. In order to represent each object and its class, image and signal features are extracted. These features, whether boundary representations like Fourier descriptors, Harris corners, or Gaussian-like peaks, form a lower-dimensional representation of the object and fall within a characteristic region in the feature space. They should be distinct enough from objects of other classes to be of interest, but they should also be similar to those of the same class. In a loose sense, image features are the most noticeable parts of the image. In a perfect world, features ought to be unaffected by image transformations like translation, scaling, and rotation. It is also common practice to characterize an object using a combination of features points and the descriptors that go with them. A newly examined image in which the object might appear in any arbitrary pose ought to be naturally characterized by any means possible because features like peaks and edges focus on one aspect of the object while SURF and binary features shed light on other aspects. In order to tailor a classification procedure, it is then the responsibility of the algorithm developers to comprehend the extracted features' value, type, and relationship. Image features are utilized for object matching in addition to classification. Fast object comparison algorithms are made possible by the capability of breaking down an image's or signal's dimensionality into a number of distinguishing points that are characteristic of the image. The World Wide Web is one place where feature-based comparison can be used to look for copyright violations in images.

Keywords: correlation, distinguishing, Fourier, SURF, dimensionality, comparison.

MACHINE LEARNING'S MIXED QUESTIONS CLASSIFY PROBLEMS ARRAY IN MINISTRY OF HUMAN RIGHTS, PAKISTAN BY DIRECTOR (HRIMS)

MUHAMMAD FAISAL

Director (HRIMS), Ministry of Human Rights Commission, Pakistan.

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

Dr Muhammad Faisal Director of Ministry of Human Rights Pakistan has proposed conceptual questions can be regarded as the simplest of the three types of questions. This is because we can only respond to evaluative and factual questions if we understand the relevant concepts they bring up. If we don't know what a black hole is, for instance, we can't answer the question, "Can light escape from a black hole?" Similar to this, we need to know what abortion is in order to ascertain whether or not it is immoral. Dr Faisal's evaluative and empirical questions are typically distinct. We need not take into account any evaluative judgments if we want to respond to an empirical question. This is not the case, however. To respond to numerous evaluation questions, we need to know a lot of empirical facts. When deciding whether something is morally right or wrong, for instance, we typically need to take into account either the reasons for the action or its consequences. Once we are aware of these empirical facts, we can then apply the right moral standards to determine whether the action is good or bad. Let's say we want to know if the United States of America was right when it dropped two atomic bombs on Japan. Facts like the atrocities Japan committed during the Second World War, the amount of damage caused by atomic bombs, the number of innocent civilians killed as a result, and whether or not there are other options for ending the war must be taken into consideration. When responding to the questions, it is necessary to take into consideration all of these empirical factors. In Pakistan, the level of poverty not been sure to predict only in news but the actual issue the social miscontraptitation that creat hurdle for the growth of Pakistan. It is also be emphasized in the questions that Machine Learning play impactful role for the better social and economical growth of Pakistan.

Keywords: regarded, evaluative, empirical, morally, consideration, miscontraptitation.

THE IMPACT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT (HRM) PRACTICES ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN HEALTH CARE SECTOR IN NIGERIA

Dr. Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)

MAHSA University, Malaysia

Ajaegbu Justic Emaka

Student, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)

MAHSA University, Malaysia

Dr. Abdul Rahman bin S Senathirajah

orcid.org/0000-0001-6044-9051

Senior Lecturer, Faculty of Business and Communications.

INTI International University, Malaysia,

Abstract

The aim of this study is to explore the impact of human resource management (HRM) practices such as recruitment and selection, performance appraisal, training and development, career planning system, employee participation and compensation system etc. on organizational performance in Nigeria health care sector. To get more knowledge about the topic, the analysis of the existing literature was carried out the practices of the HRM in the health care sector of Nigeria are directly linked to its performance. Most organizations in Nigeria are characterized by lack of funding for HRM practices and their development. The practices of the human resource management that are likely to boost performance in the health care sector in Nigeria are recruitment and selection, training and development, performance appraisal, employee participation and compensation system etc. These are believed to widely impact the performance of employees and the health care sector itself. This study adopted a quantitative research where data will be collected from a random sample of 600 employees from the Nigeria health care sector using a structured survey instrument. By using an online questionnaire distributed both through social media platforms especially WhatsApp and email correspondence, a relatively cheap and efficient way of obtaining data will be achieved. By distributing questionnaires' a probability sample design using randomized random sampling is used. It has been observed that there is a direct link between human resource management (HRM) and organizational performance. Moreover, this study will also put forward recommendations for future research and practices. HRM practices have a significant positive impact on the organizational performance of the health care sector of Nigeria. For instance, an effective HRM practices such as quality training programme, compensation and reward and participation will improve not only the KSA of the employee but also give them a sense of belonging.

Key words: Human Resource Management (HRM), Organizational Performance (OP), Health Care, Nigeria, Compensation & Reward.

ROLE OF MENTAL HEALTH IN EMPLOYEE JOB PERFORMANCE IN MALAYSIAN PRIVATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Selvi Narayanan

orcid.org/0000-0003-3491-695X

**Senior Lecturer, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

Rasheedul Haque

orcid.org/0000-0001-8170-5413

**Associate Professor, Faculty of Business, Hospitality, Accounting and Finance (FBHAF)
MAHSA University, Malaysia**

Abstract

Mental health has become scholar's hot and important topic for discussion and it is increased year by year around the world. The relationship between employee mental health and job performance has been on eof the key concerns in workplace. Intense technology revolution and changes in administration, approached as well as job characterictics have increased the need for thorough mental health administration among employees in private higher education sectors (PHEI). The aim of this study was to investigate the role and influence of mental health in employee work performance in PHEIs who serves as a backbone of higher education system. Data collection was conducted based on two major characteristics of job performance and mental health using questionnaire. The methodology is descriptive and collrelation type and to analyse the data, Pearson's coefficient, variance equality test as well as T-test were utilized. Findings revealed that there was a significant relationsio between mental health and employee job performance and any increases in mental health promotes job performance proportionally. Based on the findings, can conclude that managing mental health among employeein PHELs very important to producce quality graduans for the future. Also, contribute to the goventment effort to promote Malaysia as an educational hub.

Keywords: Mental health, job performance, workplace, higher education institutions

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN LARGE AND DEVELOPING COUNTRIES AND THE IMPACT OF COVID-19 ON THEIR DEVELOPMENT

Travnik University, Bosnia And Herzegovina
Phd.Shpëtim Memishi

Abstract

Large countries as well as developing ones had many challenges in their cooperation for the economic market, as well as their development and trade. Countries like United State OF America, Turkey, Germany, are facing the lack of labor force as well as the professionalization of young people for their professions and that in some countries like Albania, Kosovo, North Macedonia and neighboring countries, they have the biggest youth in these countries and who faced the problems of unemployment and professional preparation.

These countries are developing the economy even though they are facing many factors such as intellectual technology, the inability to reach the ordered products on time, as well as their non-production in their countries, which makes many agreements fail or are penalized for not implementing them on time and with the agreements made.

Kosovo, one of the youngest countries in the Balkans, has a youth with an average age of 17 to 40 years old, who, although they finish their studies with great success, face many challenges because they have nowhere to end up, practice or training for their professions.

This has made more developed countries to cooperate and also from that part they have had the benefits but also its damages because its youth have been stimulated to take the path of exile in order to achieve a life and security for the work they do and their benefits.

In addition to these challenges, an even bigger causes chaos around the world and also caused the greatest damage to countries that are underdeveloped.

Which caused many many people to be out of work or even those who had their jobs to lose due to the reduction or closure of businesses.

Key words: Pandemic COVID-19, USA, Turkey, Kosovo, unemployment, etc.,

BASHKËPUNIMI EKONOMIK I SHTETEVE TË MËDHA DHE ATYRE NË ZHVILLIM SI DHE NDIKIMI I COVID-19 NË ZHVILLIMIN E TYRE

Shtetet e mëdha si dhe ato në zhvillim kishin shumë sfida në bashkëpunimin e tyre për tregun ekonomik, si dhe zhvillimin dhe tregtinë e tyre. Shtetet si Amerika, Turqia, Gjermania, po përballen me mungesën e fuqisë punëtore si dhe profesionalizimin e të rinjëve për profesionet e tyre e që në disa shtete si Shqipëria, Kosova,

Maqedoni e Veriut dhe shtetet fqinjë, kanë rininë më të madhe në këto vende e të cilët përballeshin me problemet e papunësisë dhe përgaditjeve profesionale.

Këto shtete janë në zhvillim të ekonomisë edhe pse po përballen me shumë faktor si teknologjia intelektuale, mos mundësia e arritjes me kohë produkteve të porositura, si dhe mos prodhimi i tyre në shtetet e tyre, e që e bën edhe shumë marëveshje të dështojnë apo të penalizohen për shkaqe të mos zbatimit të tyre me kohë dhe me marëveshjet e bëra.

Kosova një ndër shtetet më të ri në ballkan ka një rini me moshë mesatare prej 17- vjeq deri 40-vjeq, të cilët edhe pse përfundojnë faktultete me suksese shumë të shkëlqyara, por kanë shumë sfida për shkaqe se nuk kanë ku të munden me përfundim praktikën apo trajnimet për profesionet e tyre.

Kjo ka bërë që shtete më të zhvilluara të bëjnë bashkëpunim e po ashtu edhe nga ajo pjesë kanë pasur beneficionet por edhe dëmet e saja nga se rinia e sajë janë stimuluar që të marrin rrugën e mërgimit për të arritur një jetes dhe siguri për punën që bëjnë dhe përfitimet e tyre.

Përveq këtyre sfidave, shkaktar edhe më i madhë është edhe pandemia COVID-19, e cila shkaktoj një kaos në mbarë botën e po ashtu dëmet më të mëdha i bëri shteteve që janë të pa zhvilluara.

E cila bëri që shumë njerëz të mbesin pa punë apo edhe ata që kishin punët e tyre të humbin për shkaqe të zvoglimit apo mbylljeve të bizneseve.

Fjalët kyçe: Pandemia COVID-19, Amerika, Turqia, Kosova, papunësia, etj.,

STUDY, OPTIMIZATION AND IMPROVEMENT OF VARIOUS CULTURE MEDIA FOR MICROALGAE

**Ouassila Riouchi
Ali Skalli,
Mustapha Akodad,
Abdelmajid Moumen,
Ghizlane Azizi,
Hanane Ait Hmeid,
Mourad Baghour.**
**OLMAN- BGPE, Nador Multidisciplinary Faculty (FPN), Nador,
Mohammed 1st University, Morocco.**

Abstract

The culture of microalgae on a large scale is today mainly reserved for certain species, known as extremophiles, and is essentially carried out in open ponds. Spirulina (*Arthrospira platensis*) is cultivated in ponds called raceways (open ponds agitated by means of a paddle wheel) to extract and commercialize an extract of phycocyanine, a blue pigment with a strong antioxidant effect, intended for the dietary supplements market.

However, research on the production of microalgae in closed systems is increasing. This is particularly the case in recent years, especially due to the scarcity of fossil fuels, to produce third generation biofuel from microalgal biomass.

Indeed, these culture systems equipped with instrumentation allow the maintenance of optimal growth conditions (reduction of contamination risks, control of physico-chemical parameters such as pH, temperature etc.). These systems, called photobioreactors (PBRs), allow the conversion of light energy into biomass via the photosynthesis mechanism more efficiently than open systems.

Keywords: culture of microalgae , raceways , closed systems ,open systems...

SIMULATION STUDY OF SAMPLE SIZE INVOLVING UNIT ROOT AND STRUCTURAL BREAK

Micheal, Vincent Abiodun

Department of Statistics, Federal Polytechnic Bida, Niger State, Nigeria.

Adenomon, Monday Osagie

Department of Statistics & NSUK-LISA Stat Lab, Nasarawa State University, Keffi (NSUK),
Nasarawa State, Nigeria.

Abstract

Unit root test is an important means to determine the integration order of a variable which has involved different methods of testing for stationarity. Simulation method is adopted in this study to verify whether unit root and structural breaks exist in the sample considered. For sample sizes of 20 and 50 as small, 100 and 250 as medium, and 2500 and 5000 as large, the enhanced Dickey-Fuller test and Zivot-Andrews test were used. The experiment was conducted 5000 times for each sample size, and the results demonstrated that there is presence of unit root at level for all sample sizes taken into consideration, but they were integrated of order 1. This implies that they are stationary at first difference. The results also showed that there are structural breaks at various levels depending on sample size, but it was noted that the breaks remained stable regardless of size when the sample size was large. Our conclusion is that a simulation study is useful for validating a real-world occurrence.

Keywords: Simulation, Sample size, Unit root, Structural break, Stationarity

Corresponding Author: vicronz@gmail.com

Introduction

Many macroeconomic time series contain structural breaks, which are widely acknowledged to be of high quality (Stock and Watson 1996; Paye and Timmermann 2006) and to be a significant cause of forecast failure (Hendry 2000; Hendry and Clements 2003). Numerous academics have recognized and proved the fact that the majority of economic variables are never stable at first level but become stationary at first difference (Alehmo and Adenomon, 2022). This study considers a scenario in which a discrete and permanent change in model coefficients may occur during the sample period used for estimation, making unit roots and structural breaks essential.

When determining the integration order or stationarity of variables, the unit root test is crucial.

Various techniques, including the Augmented Dickey-Fuller test (ADF), the Phillips-Perron test (PP), the KPSS test, and others, are frequently used to check for stationarity in a given series.

The robustness and compatibility of the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test with macroeconomic data led us to use it for this study (Adenomon, 2017). The ADF test is based on comparing whether a series is stationary under the statistical premise that errors are white noise with the hypothesis that the series contains unit roots (Zhao, et al, 2020). A series is integrated of order zero if it is stationary; 1 (0).

The simulation hypothesis is steadily gaining ground as a viewpoint deserving of careful scientific investigation. It asks us to investigate the possibility that we are living in a simulation. While some of its proponents are adamant that it is true and discuss how almost certain it is, others are more circumspect in their statements. The concept has received some criticism, with some in the scientific community criticizing it as unrealistic or pseudoscientific (Ellis, 2012). Although claims of the hypothesis's near certainty are false, the hypothesis can logically be given a non-zero probability. A concept that is ahead of its time does not exist. The extent to which we can mitigate any threats that may arise from them will depend on how quickly we address them, just like with many other concepts that pose potential existential risks (such as the technological singularity).

There are two types of simulations: Type I simulations, which have no intention of changing the physical rules or contents of the underlying reality, and Type II simulations, which do. All other things being equal, Type II simulations have lesser resolution than Type I simulations because it takes more bits of the simulating reality to produce one bit of the simulated reality compared to Type I simulations. That is, Type I simulations are the only ones we need to take into account if we want to maximize the resolution of a simulation. A Type I simulation may be thought of as a sampling of the quantum world because it does not attempt to change the contents or physical laws of the base reality. A Type I simulation may be considered a sampling of the quantum wave function of the simulating reality (Ozzy, 2023).

Materials and Methods

In this study, simulation is used to explore how structural fractures may affect the test statistics that are used to find a unit root with various sample sizes, with 20 and 50 being considered small, 100 and 250 being considered medium, and 2500 and 5000 being considered large samples, respectively. Using the urca package for R software, the experiment is repeated 5000 times on the basis of Augmented Dickey Fuller test and Zivot-Andrews test, which allow for an endogenous structural break. Variables were created by adjusting the seed to provide results that are similar for a random walk, r , the time trend, dt , and an ar1 process simulation using the arima.sim command with structural breaks.

The augmented Dickey-Fuller (ADF) Test

In order to determine the order of integration for each of the variables, it has become customary in the statistical analysis of macroeconomic time series to test the unit root hypothesis first. The augmented Dickey-Fuller (Dickey and Fuller, 1979, 1981) test is the most commonly used test for ascertaining the presence of unit root. It is based on the following regression in the case of trending data:

$$\Delta y_t = \alpha + \phi y_{t-1} + \beta * t + \sum_{i=1}^k \theta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \dots\dots\dots (1)$$

This involves a regression of Δy_t on $y_{t-1}, \Delta y_{t-2}, \dots, \Delta y_{t-p}$ as well as an intercept α and time trend $\beta * t$, $t = 1, 2, \dots, T$ and ε_t a pure white noise disturbance with variance of σ^2 . Δy_{t-i} is the lagged first differences to correct for serial autocorrelation in the errors. The ADF test is majorly concerned with the estimate of α in the above equation, i.e. we test the hypothesis $H_0: \alpha = 0$. The rejection of the null hypothesis in favor of the alternative hypothesis implies that y_t is stationary and integrated of order zero, that is $I(0)$. If the null hypothesis of unit root for the first difference is rejected, the first difference is stationary and the variable is integrated of order one.

Zivot and Andrews Model

A problem common with the conventional unit root tests —such as the ADF, DF-GLS and PP tests, is that they do not allow for the possibility of a structural break. Assuming the time of the break as an exogenous phenomenon, Perron showed that the power to reject a unit root decreases when the stationary alternative is true and a structural break is ignored. Zivot and Andrews propose a variation of Perron's original test in which they assume that the exact time of the break-point is unknown. Instead a data dependent algorithm is used to proxy Perron's subjective procedure to determine the break points. Following Perron's characterization of the form of structural break, Zivot and Andrews proceed with three models to test for a unit root: (2) model A, which permits a one-time change in the level of the series; (3) model B, which allows for a one-time change in the slope of the trend function, and (4) model C, which combines one-time changes in the level and the slope of the trend function of the series. Hence, to test for a unit root against the alternative of a one-time structural break, Zivot and Andrews use the following regression equations corresponding to the three models.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 T + \theta DU_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{Model A} \dots\dots\dots (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 T + \gamma DT_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{Model B} \dots\dots\dots (3)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 T + \theta DU_t + \gamma DT_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{Model C} \dots\dots\dots (4)$$

Where the dummy variable DU_t captures structural change in the intercept at time TB ; $DU_t = 1$ if $t > TB$ and zero otherwise; the dummy variable DT_t represents a change in the slope of the trend function (captures shift in the trend variable at time TB); $DT_t = t - TB$ if $t > TB$ and zero otherwise; TB denotes the time of break (Glynn *et al.*, 2007).

From the equation above, model (A) allows for a one-time structural break in the intercept, model (B) allows for a one-time structural break in the slope whereas model (C) allows for a one-time structural break in both the intercept and the slope (Narayan and Smyth, 2004).

The null hypothesis under the three models is that the series has a unit root with a drift that excludes any structural breaks whereas the alternative hypothesis is that the series is a trend-stationary process with a one-time break occurring at an unknown point in time (Waheed *et al.*, 2007).

Results and Discussion

The analysis was carried out using R software and the result is as below.

Table 1: ADF unit root test at different sample size

Category	n	Level			1 st difference		
		t-stat	C.V.(5%)	Decision	t-stat	C.V.(5%)	Decision
Small	20	-1.699	-3.60	Do not reject	-3.120	-1.95	Reject
Small	50	-2.590	-3.50	Do not reject	-4.574	-1.95	Reject
Middle	100	-2.794	-3.45	Do not reject	-7.071	-1.95	Reject
Middle	250	-1.952	-3.43	Do not reject	-11.485	-1.95	Reject
Large	2500	-3.036	-3.41	Do not reject	-35.189	-1.95	Reject
Large	5000	-2.578	-3.41	Do not reject	-49.833	-1.95	Reject

The result in table 1 above shows that at various sample size signifies that the null hypothesis cannot be rejected since the test statistics are not less than the critical values at 5% level and this indicates presence of unit root. After been first differenced, it indicates rejection of the null hypothesis of no unit root. Therefore, the variables were stationary of order 1 integration at small, medium and large sample size respectively.

Table 2: Zivot-Andrews Unit Root Test

Category	n	Level			1 st difference		
		t-stat	TB	Decision	t-stat	TB	Decision
Small	20	-4.072	11	Do not reject	-6.524	10	Reject
Small	50	-4.708	31	Do not reject	-7.106	35	Reject
Middle	100	-4.099	59	Do not reject	-10.246	72	Reject
Middle	250	-4.573	73	Do not reject	-16.058	123	Reject
Large	2500	-5.051	889	Do not reject	-49.453	825	Reject
Large	5000	-4.629	2953	Do not reject	-70.825	825	Reject

Critical values are -5.08 and -4.8 at 5% for both level and first difference.

The result in table 2 at small, medium and large sample size reveals that there is presence of unit root at level but after first differencing of the dataset, it becomes stationary at order 1. This also allows for endogenous break at various breakpoints with respect to their sample size. It is also evident the plot that the break in the middle of the sample, clearly cuts through all the confidence intervals.

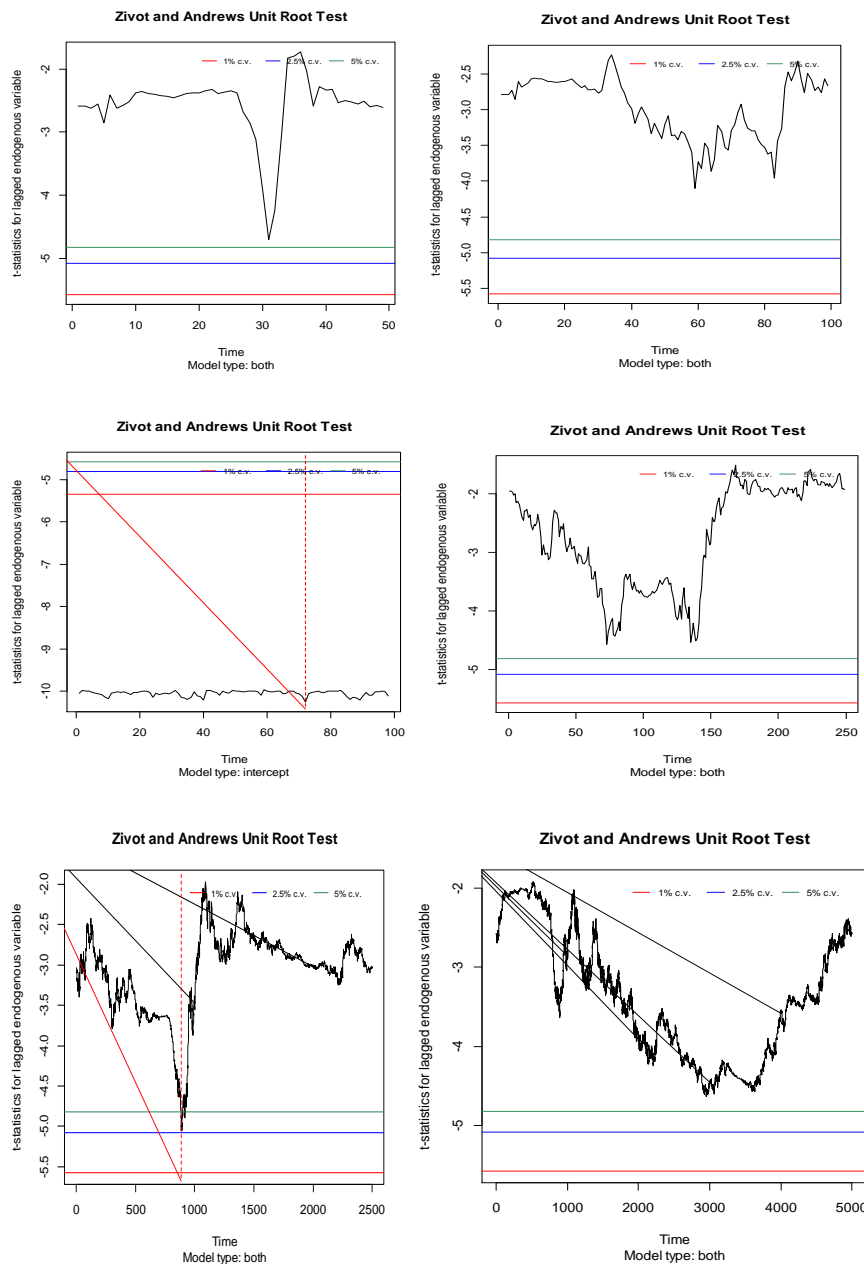
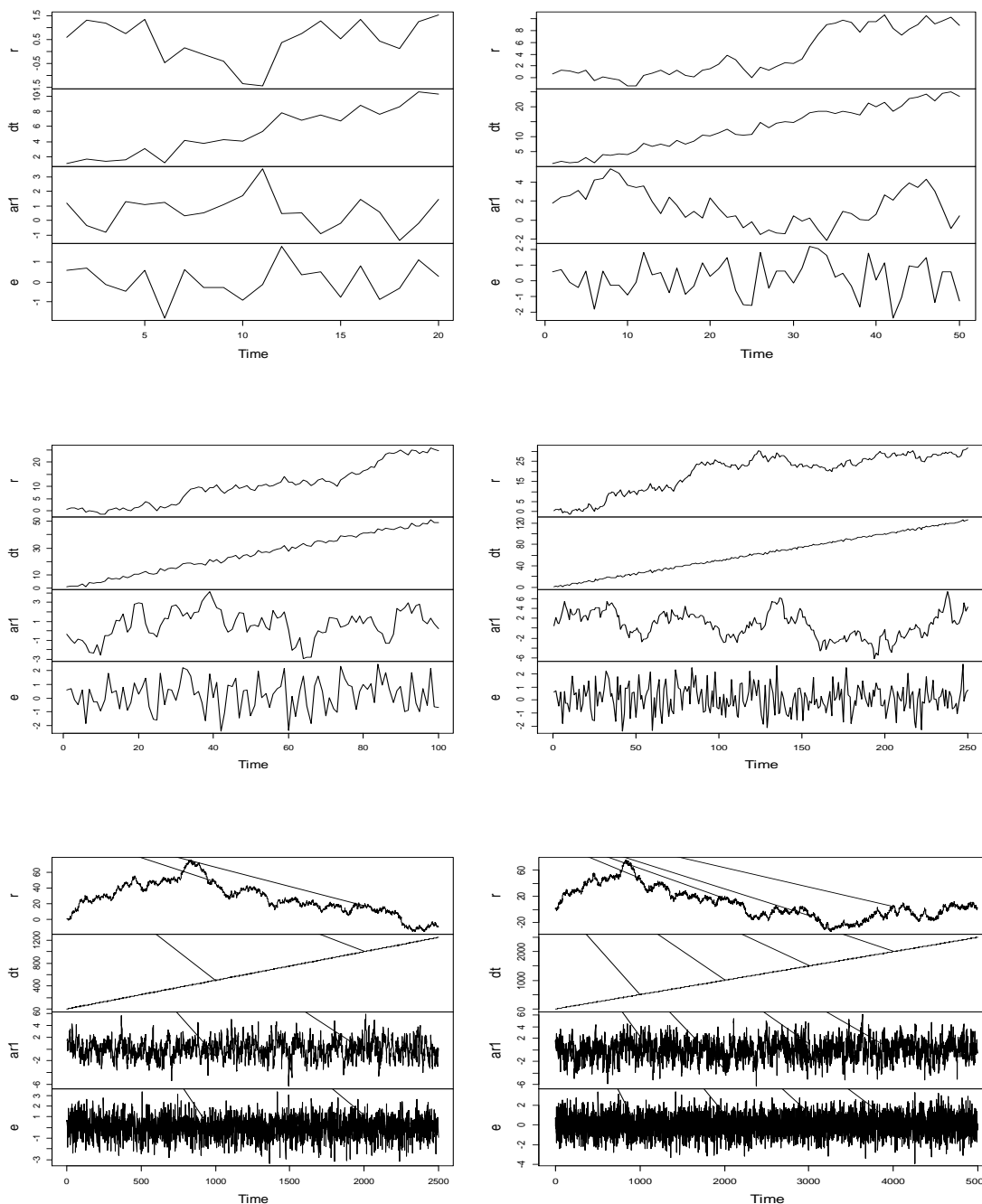

Figure 1: Zivot-Andrews unit root plot for the sample size.

The figure above represents the different break time at various sample size respectively demonstrating a shock in the process.

Figure below shows the plot for the values for a pure random walk, r , the trend stationary process, dt , includes just the deterministic trend and noise and an ar1 process with a coefficient of 0.8. This implies that as the sample size increases, the process becomes more significant, reliable and stationary. Also, the plot has similar behaviour based on the sample size from small to medium and large sample size respectively.

Figures 2: Simulated plot of the samples.

Conclusion

This paper investigates the simulation of sample sizes having a unit root and structural breaks behaviour that was replicated five thousand times. The results revealed that both at small, medium and large sample size, there is presence of unit root at level but stationary at first difference. Zivot-Andrews result indicates that there is structural break according to the sample size which expresses shocks at one time and the other. We therefore conclude that simulation can be used to validate a real life situation.

References

- Adenomon, M. O. (2017). Application of ARDL Model on the interrelationship between Inflation and Unemployment rate in Nigeria. Annual conference of the Nigerian Mathematical Society, Minna, Nigeria, 3rd – 6th, May, 2017
- Alemho, J. E. and Adenomon, M. O. (2021). Simulation study on the comparison of error correction model and autoregressive distributed lag model for non-normally distributed data. *Bima Journal of Science and Technology*, Vol. 5(2): 36-48
- Bostrom, N. (2003). "Are You Living in a Computer Simulation?" *Philosophical Quarterly*. 53(211): 243-255.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A.(1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root.*Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Ellis, George (2012). "The multiverse: conjecture, proof, and science". Retrieved 18th December 2022.
- Glynn, J., Perera, N. and Verma, R.(2007). Unit root tests and structural breaks: A survey with applications. *Journal of Quantitative Methods for Economics and Business Administration*, 3(1): 63-79.
- Hendry, D. F. (2000). On detectable and non-detectable structural change. *Struct Chang Econ Dyn* 11:45–65
- Hendry, D. F. and Clements, M. P. (2003). Economic forecasting: some lessons from recent research. *Econ Model* 20:301–329
- Hossenfelder, Sabine (2021). "The Simulation Hypothesis is Pseudoscience". *BackReAction*. Retrieved 18th December, 2022.
- Narayan, K.P. and Smyth, R.(2004). Is South Korea's stock market efficient? *Applied Economic Letters*, 11(11): 707-710.
- Ozzy, K.K. (2023). Limits to the Simulation Hypothesis. Doi:10.20944/preprints202301.0179.v1.
- Paye, B. S. and Timmermann, A. (2006). Instability of return prediction models. *Journal of Empir Financ* 13:274–315
- Stock, J. H. and Watson, M. W. (1996). Evidence on structural instability in macroeconomic time series relations. *Journal of Business Economic and Statistics*. 14:11–30
- Waheed, M., Tasneem A. and Saghri P. G. (2007): Structural breaks and unit root: evidence from Pakistani macroeconomic time series. *MPRA*.
- Zhao, H., Ye, X. and Han, C. (2020). A Multivariate Cointegration Time Series Model and its Application in Analysing Stock Markets in China. *Economic Research* 33(1): 698-711.

LEADING LADIES : HOW DID YOU COME THIS FAR?**Hemlata Vivek Gaikwad****Symbiosis International (Deemed to be University)****Suruchi Pandey****Symbiosis International (Deemed to be University)****Abstract**

The Organization for Economic Cooperation and Development has noted, that "Women typically invest a higher proportion of their earnings in their families and communities than men." USAID, meanwhile, says that when "10% more girls go to school, a country's GDP increases on average by 3%. Also, in India we say that educate a women , a family will get educated. Women are known for their compassion and empathy . They are more open and inclusive in nature . And , when more women will enter leadership roles, they will help other women to develop. The study will help in changing the mindset of the society at large

. As Sheryl Sandberg says , that the society where 50% of the men are handling household and 50% women are in workforce will be the most beautiful society. A report by World Economic Forum says that countries where more women are in workforce are more prosperous and developed. Hence, indirectly a economically developed country will have a better society. The study will throw light and prove that wherever women are educated and are moving to higher position the impact is observed on the society as well. Women's increased earning capacity, in turn, has a positive effect on child nutrition. Children , especially daughters of educated mothers are more likely to be enrolled in school and to have higher levels of educational attainment. Educated women are more politically active and better informed about their legal rights and how to exercise them. Women can also

benefit from engaging in open discussions and sharing ideas on effective techniques for overcoming barriers, particularly in the area of work-life balance and stereotype threat, with additional flexibility and support from organizations to help with the challenges of work- life balance (e.g. on-site daycare and flexible hours). Women leaders will also have an awareness of their personality to understand their natural tendencies and where they must improve and continue to develop in order to be successful. Finally, having an awareness of the challenges likely to be encountered in leadership positions can help women prepare themselves and employ their mental and emotional resources to overcome obstacles and be effective leaders.

The outcome of this study will make organization aware of the challenges women experiences in their careers. It would also reinforce the fact that diversity and advancement of women represent an opportunity which organization cannot afford to ignore. Hiring more women into corporate world particularly in management roles will empower organizations to leverage the softer skill that women possess, which in turn helps them with employee as well as customer retention, as—according to recent HBR study depicting the female economy the growth market of women consumer is twice as large as that of china & India and all this money goes to the

company but few companies have done well enough to capitalize fully on female consumer market. One key way to respond to this untapped market by hiring, promoting and retaining women in their company. Mc Kinsey study confirms that some leadership behaviors, which are more frequently applied by women than by men in management teams, prove to enhance corporate performance and will be a key factor in meeting tomorrow's business challenges. The recommendations and strategies suggested will help organization develop suitable plans and train their women prospective leaders to scale higher in leadership positions. The study will also make the management realize that no organization can work and prosper by locking half of the population and that equitable hiring is a must for bringing men and women at the same footing. Bringing women in leadership roles will itself help in making appropriate policies as they are aware of the challenges they have faced during their career and also the competencies they had and the one's which they developed to be successful and hence they will design policies accordingly as they will they have the authority to decide and negotiate on issues that affect them. It is said that a journey of 100 miles starts with a single step and this study will lay down a platform for that step.

DISRUPTION OF EDUCATIONAL SYSTEM AND SUSTAINABILITY MANAGEMENT DURING COVID-19 PANDEMIC

K.R.Padma

Assistant Professor, Department of Biotechnology, Sri Padmavati Mahila Visvavidyalayam (Women's) University, Tirupati, AP

Orcid no: 0000-0002-6783-3248

K.R.Don

Reader, Department of Oral Pathology and Microbiology, Sree Balaji Dental College and Hospital, Bharath Institute of Higher Education and Research (BIHER) Bharath University, Chennai, Tamil Nadu, India

Orcid No: 0000-0003-3110-8076.

P.Josthna

Professor, Department of Biotechnology, Sri Padmavati Mahila Visvavidyalayam (Women's) University, Tirupati, AP.

B.Kishori

Professor, Department of Biotechnology, Sri Padmavati Mahila Visvavidyalayam (Women's) University, Tirupati, AP.

Abstract

What has to be done to recover from COVID-19 pandemic? This remains the main concern for all domains globally. The early lockdowns has devastated the educational system, which in turn led to psychological trauma in populace. Although, restrictions were implemented to stop the spread of the disease but entire country lost their freedom through social distancing activity. However, main domains affected mostly are educational system, small scale and large scale enterprises. There was drastic decline in economics and management measures must be taken to revive the economy. Catastrophe insists each country to renovate them to overcome the disruption caused by pandemic corona virus. The present Covid-19 pandemic has altered our working style, living at universal level. This paper currently focuses on the educational field and revealed how higher education institutions undergone immense revolutions. The whole educational system today is digitalized and sufficient training was provided to academicians in handling online platform with help of several educational Apps. These accelerated changes help the transformation in educational system in high schools, colleges and universities. Therefore, aim of this paper is to explain the readers about the accomplishments of this new technology, barriers they faced and finally management approaches along with highlighting future perspectives.

Key words: Online platform, Catastrophe, Educational Apps, Educational system, COVID-19

Introduction

The current situation total globe facing is unique; disruption due to pandemic affected the socio-economic status of each country. Universally, the Covid-19 disruption brought a greater change in each and every living individual life style (Krishnamurthy, 2020). In order to refrain the transmission of the virus, several government bodies around worldwide have enforced lockdown restrictions; following social distancing measures, wearing mask is compulsory and sanitation measures need to be taken. On the other hand, total economy is shattered, main impact on educational system from kindergarden to class 12. The government made it mandatory to use

digital mode of learning to provide education to young minds and free from mental trauma due to pandemic. The massive transformation of educational system from elementary to higher education, colleges and universities to blend teaching approach within months of time. (Mishra et al., 2020).

In accordance to UNESCO, all education institutions completely were shut down around 185 countries in March end 2020, influencing greater than 1,000 million students globally (Marinoni et al., 2020). The realism due to disrupted Covid-19 effects led massive transformation in educational teaching-learning methods, and among all domains suffering due to pandemic catastrophe with radial transformation at a rapid rate higher in educational institutions (Dwivedi et al., 2020). Moreover, unexpected enforced lockdown measures refrained face-to-face teaching approach and has globally transformed academics as well as students into exotic situation (Carolan et al., 2020). This abrupt transformation has initiated all higher education institutes to amend changes towards e-learning instructions with record in time. All professors, researchers, school teachers need to get adapted to current technological resources which is accessible and understandable. However, the digital transformation main motto is to provide quality in education. The manifestation of disruptive advancement at the time of threat and uncertainty led to openings of new opportunities to exhibit their talent and modernization to the education system.

The landscape of education is universally changed from March 2019 overnight. Totally, all colleges and schools were shutdown and initiation of education to digital mode began, from face to face mode to online platform due to the confrontation of Covid-19. However, all academicians and students had no option but to adapt and learn current technology and all other connected shades of the latest approach. Therefore, our article portrays the struggles faced by HEIs and trepidation from parents communal. This paper keenly focuses on the strategies for sustaining education and how to manage hybrid mode of educational pattern with much ease.

Enhancement of Digital Learning Adopted by Andhra Pradesh

Dr. Satish Chandra (IAS) Special Chief Secretary, department of higher education and Prof. K. Hemachandra Reddy for assuming charge as chairman, Andhra Pradesh State council of higher education (APSCHE) have launched e-learning in all government schools as well as private colleges were provided with free laptops to enhance the educational sector without any break in academic calendar. The pandemic situation disrupts whole educational system and only option to follow is digital learning pattern. The online classrooms are the only choice to carry on academic session without disturbances in educational plan.

Impact of Technology on Teachers and Students

The major problem faced by students and teachers with this digital transformation is adaptation. They become nervous, lacking self confidence due to less knowledge about computers usage. On the other hand maximum students were able to adapt this digital transformation but the complaint was lack of computers in their home and

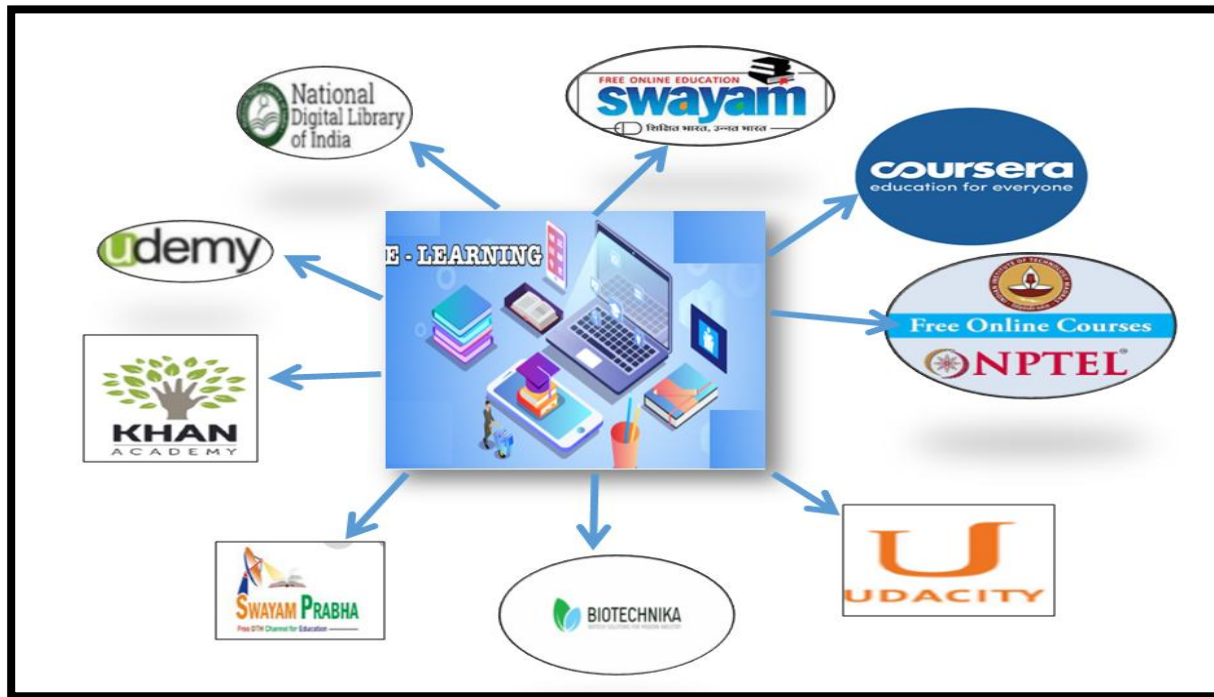
no proper data connections. This latest digital transformation is noticed to have different experience among students as well as teachers (Chauhan et al., 2020 and Fain et al., 2019).

Challenges encountered during Online Learning

Several Institutions faced various challenges in shifting to the digital platform. The challenges faced by students as well as instructors are new experience which they never encountered or tried before. Several educational institutions practiced to give training and expertise them in utilization of latest technologies such as WebEx, Zoom, Microsoft Teams, Google Meet. Along with that explained how to use PowerPoint presentation, Microsoft word and excel for both students as well as teachers. From students point of view they faced problems such as anxiety created due to pandemic issues and even hospitalization of close friends, family members, along with deaths in their own families. Nevertheless, sudden change to digital mode created unavailability to access physical library resources. Students as well as teachers had to cope up with their own stress levels (Hubler, [2020](#)), (Barrett, [2020](#)), and (Wright, [2013](#)).

Digital mode contributions in Latest Online Courses

In the article represented by Freitas & Paredes (2018), described some of the apprehensions that has been conducted by universities and further asked all students to register online courses such as MOOCs, NPTEL, Coursera, Swayam, & Udemy. These courses offered diverse knowledge to students as well as instructors by providing recorded video lectures, you tubes, PowerPoint as well as assignments with key and explanation. In order to enhance the teaching abilities of teachers several planning practices were developed. These online courses are free to get registered along with completion of course either in 4 weeks, 12 weeks or 24 weeks which is the choice given to candidates.

Figure-1: Free Online Educational Courses for Benefit of Students and Teachers

Barriers of current scenario

The rapid transformation in educational sector due to the outburst of Covid-19 completely changed the scenario of face to face to online mode. The sudden drift in the teaching-learning process (Carolan et al., 2020) didn't even provide time for adaptation (Marinoni et al., 2020; Mishra et al., 2020). However, each university must be aware of these obstacles and establish significant measure to enable safe position to accomplish valuable transformation. Nonetheless, many highlight the barriers faced by teachers and students in this latest scenario. In accordance to (Govindarajan and Srivastava, 2020) the major barrier is student attention in digital mode, whether they are listening to class attentively or not. Parents also must support the students during online platform by watching them time to time. Moreover, course structure is established well but due to lack of time in present scenario, proper balance of education is not up to the mark (Liang et al., 2020). (Shown in Table-1)

Authors	Challenging Scenario during pandemic: face to face to digital transformation	Revolution	Territories Examined
Aguilera-Hermida (2020)	- Change in circumstances - Barriers in online	Motivation, change in attitude, time spent with	United States

	- learning - Changes in anxiety states	families
Carolan et al., (2020)	- Current attitude of every institution towards online learning - Prevailing IT Structure - Literacy of Staff	- Outcomes of United States teaching-learning assessed transparently - Participatory culture
Bao (2020)	- Involvement in online mode is not satisfactory - Time spent in online is quite different in comparison with face to face	- Involves five China principles 1. Effectual deliverance 2. Adequate Support 3. Proper relevance 4. Participation quantity high 5. Eventual Plan Preparation
European University Association (2020)	- Acknowledged E-learning Barriers - Anxiety levels of Students - Cost effective higher education - Internalization Programs	- Significant Europe European Networks and Connections - Promotion of International movement and stability
Govindarajan and Srivastava (2020)	Blended Model	Every instructor must support United States

		• student till their completion of course • Students must opt online courses in their academics
Mishra et al. (2020)	• Time frame essential during Online teaching • Poor Connections of WiFi	• Teaching – India Learning Apps like Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Skype & Youtube
Krishnamurthy (2020)	• Concentrate on Mental health of students • Concentration of Instructors psychological health • Enhanced rates of Student- Teacher communications	• Current scenario United states resulted in complete transformation to digital mode • Teaching learning assessment frequently • Adaptation and role of faculty members, mentors along with peer to peer learning • Transformation in business style

Conclusion

The distracting effect of Covid-19 instigated the employment of digital technologies which supports E- learning in HEIs at universal level. Through this digital platform in order to reduce the stress levels among massive

population, several social media like Facebook, WhatsApp, ShareChat, YouTube and along with various educational Apps such as MOOCs, Swayam helped to make young minds busy with academics. The COVID-19 situation has forced all to opt this pattern of learning. Although, various professors, students, in universities encountered many problems but with sufficient training adapted to current situation. Therefore, our article highlighted all challenges and barriers faced by students as well as instructors. With help of Artificial Intelligence technology this digital transformation is been very successful and in future also will succeed.

Author Contributions:

Affiliation

Department of Biotechnology, Sri Padmavati Mahila Visvavidyalayam (Women's) University, Andhra Pradesh, Tirupati-India and Sree Balaji Dental College and Hospital, Bharath Institute of Higher Education and Research (BIHER) Bharath University, Chennai, Tamil Nadu.

Contributions

KRP and KRD contributed in writing, drawing figures in this review article. KRP solely drafted this review article.

Compliance with Ethics Requirements

NIL

ACKNOWLEDGEMENT

KRP is thankful to the Department of Biotechnology, Sri Padmavati Mahila Visva Vidyalayam (Women's) University, Tiruapti-India and Sree Balaji Dental College and Hospital, Bharath Institute of Higher Education and Research (BIHER) Bharath University, Chennai, Tamil Nadu.

Competing interests

- The authors declare that they have no competing interests.
- **Consent for publication**

Not applicable.

References

Aguilera-Hermida, A. P. (2020). College students' use and acceptance of emergency online learning due to COVID-19. *Int. J. Educ. Res.* 1:100011. doi: 10.1016/j.ijedro.2020.100011.

- Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: a case study of Peking University. *Hum. Behav. Emerg. Technol.* 2:2. doi: 10.1002/hbe2.191
- Barrett, L. F. (2020). College courses online are disappointing. Here's how to fix them. *New York Times* <https://www.nytimes.com/2020/07/08/opinion/college-reopening-online-classes.html>
- Carolan, C., Davies, C. L., Crookes, P., McGhee, S., and Rox-Burgh, M. (2020). COVID 19: disruptive impacts and transformative opportunities in undergraduate nurse education. *Nurse Educ. Pract.* 46:102807. doi: 10.1016/j.nepr.2020.102807.
- Chauhan, S., Gupta, P., Palvia, S., & Jaiswal, M. (2020). Information technology transforming higher education: A meta-analytic review. *Journal of Information Technology Case and Application Research*, 1–33. [Crossref](#).
- Carolan, C., Davies, C. L., Crookes, P., McGhee, S., and Rox-Burgh, M. (2020). COVID 19: disruptive impacts and transformative opportunities in undergraduate nurse education. *Nurse Educ. Pract.* 46:102807. doi: 10.1016/j.nepr.2020.102807.
- Dwivedi, Y., Hughes, L., Coombs, C., Constantiou, I., Duan, Y., Edwards, J., et al. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on information management research and practice: Transforming education, work and life. *Int. J. Inf. Manag.* 55:102211. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102211.
- European University Association (2020). EUA 2020: Preliminary Results of the EUA Survey on “Digitally Enhanced Learning at European Higher Education Institutions. Available online at: http://www.ehea.info/Upload/Board_DE_UK_72_5_3_EUA_survey_Covid_19.pdf and https://eua.eu/downloads/publications/briefing_european%20higher%20education%20ET.Government.comhttps://government.economictimes.indiatimes.com/news/education/andhra-pradesh-to-adopt-blended-learning-to-enhance-quality-of-education/81266581.
- Fain, P. (2019). Takedown of Online Education, *Inside Higher Ed*. <https://www.insidehighered.com/digital-learning/article/2019/01/16/online-learning-fails-deliver-finds-report-aimed-discouraging>
- Freitas, A., & Paredes, J. (2018). Understanding the faculty perspectives influencing their innovative practices in MOOCs/SPOCs: a case study. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 15(1), 30.
- Govindarajan, V., and Srivastava, A. (2020). What the Shift to Virtual Learning Could Mean for the Future of Higher Education. *Harvard Business Review*. Available online at: <https://hbr.org/2020/03/what-the-shift-to-virtual-learning-could-mean-for-the-future-of-higher-ed> (accessed September 29, 2020).
- Hubler, S. (2020). As colleges move classes online, families rebel against the cost, *New York Times* <https://www.nytimes.com/2020/08/15/us/covid-college-tuition.html>
- Krishnamurthy, S. (2020). The future of business education: a commentary in the shadow of the Covid-19 pandemic. *J. Bus. Res.* 117, 1–5. doi: 10.1016/j.jbusres.2020.05.034.
- Liang, S.W., Chen, R. N., Liu, L. L., Li, X. G., Chen, J. B., Tang, S. Y., et al. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on Guangdong College students: the difference between seeking and not seeking psychological help. *Front. Psychol.* 11:2231. doi: 10.3389/fpsyg.2020.02231.
- Marinoni, G., Van't Land, H., and Jensen, T. (2020). The Impact of Covid-19 on Higher Education Around the World. IAU Global Survey Report. Available online at: https://www.iauiau.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf (accessed December 16, 2020).
- Mishra, L., Gupta, T., and Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *Int. J. Educ. Res.* 1:100012. doi: 10.1016/j.ijedro.2020.100012.
- Wright, R., Jones, G., & D'Alba, A. (2013). Person over pedagogy: Rapport-building traits of online instructors. In *Proceedings of the World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education*. Las Vegas.

SERVICE QUALITY OF THE BUSINESS SCHOOLS: AN EMPIRICAL ASSESSMENT

Dr.C.Vijai,
Associate Professor, Department of Commerce and Business Administration, Vel Tech Rangarajan Dr. Sagunthala
R&D Institute of Science and Technology, INDIA.

ORCID: 0000-0003-0041-7466,

Dr.R.Ramarajan,
Assistant professor of Commerce, Vel Tech Ranga Sanku Arts College,
Chennai, INDIA

Mr.M.Elayaraja
Assistant Professor, Department of Commerce, St.Peter's Institute of Higher Education and Research,
Tamil Nadu, INDIA

ABSTRACT

Education is such a prestigious and fruitful investment that it always rewards in multiple ways. It has always been accorded an honored place in every economy. The strong and effective educational system results in the economic growth, social transformation and greater performance of the students. Service quality of education institution is basically defined considering students overall assessment on the services they received that is actually element of their learning experience. Therefore, the most common 5 dimensions of service quality, namely, non-academic aspects; academic aspects; design, delivery and assessment; group size; and program issues. In the present study, the sampling involves two stages. In the first stage, top 5 business schools were selected. In the second stage, by adopting quota sampling, 35 students are selected from each business school. Therefore, the sample size consists of 175 students. As an essential part of the study, the primary data were collected from 175 students with the help of questionnaire in the month of December, 2014. The finding of this study brings to light that there exists a significant gap between the expected and perceived levels of service quality in the select business schools. In the increasing competition, business schools want to differentiate themselves from the competitors and stay ahead in the race.

Keywords: Educational services, service quality, students' satisfaction, etc.

Introduction

Education is such a prestigious and fruitful investment that it always rewards in multiple ways. It has always been accorded an honored place in every economy. The strong and effective educational system results in the economic growth, social transformation and greater performance of the students. The importance of education in India was recognized by the founding fathers of the country and the subsequent governments, and as a result considerable importance has been given to literacy, school enrolment, institutions of higher education and technical education, over the decades ever since independence. As a result of globalization, Indian economy strongly influences higher education to improve quality of life. India's aspirations to establish a knowledge society. It has been realized that it is the quality of education that prepares one for all pursuits of life and in the absence of an acceptable level of quality, higher education becomes a mere formalism devoid of any purpose or substance. From around the turn of the century, increasing attention has also been paid to quality and excellence

in higher education. In order to make the institution progressive and effective the knowledge of students' expectations, academic preferences and quality perception about the educational environment should be kept by the higher authorities of the institute. Today's context of higher of education is one of change, with new educational needs to meet the demands of the knowledge society, ever-growing numbers of universities, budget cutbacks, and information and communication technologies offering new opportunities for face-to-face and distance service provision.

Concept of Service Quality

A service is an activity of more or less intangible nature that normally, but not necessarily, take place in interactions between the customer and service employees and/or systems of the service provider, which are provided as solutions to customer problems. The concept of service quality has gained attention in the sports and recreational literature over the last two decades. Quality of services is an elusive concept because of the definition of quality may vary from person to person and situation to situation. Service quality has been defined as customers' overall impressions of an organization's services in terms of relative superiority or inferiority. Service quality conceptually captures aspects of products or services that potential consumers can and would like to assess before they select product or service. From the perspective of the customer, the service quality differentiates sought quality and perceived quality. Sought quality is the level of quality customers explicitly or implicitly demand and expect from service providers. Perceived quality means the overall impression a customer has and experiences about the level of quality after service realization. The potential difference between the sought quality and the perceived quality gives the service provider an opportunity to measure customer satisfaction based on formulating the precise and actual criteria according to which the customers are assessing the services. From the provider perspective, there are target quality and delivered quality. Achieving the quality of conformance between the target quality level and the real quality delivered to customers depends on the service quality management system in an organization. Service quality is a critical factor in achieving competitiveness in most service industries. Service quality is a key to long-term profitability, as it affects the repurchase intention of both existing and potential customers. This powerful tool can help the organization to attract new customers with lower cost. It is estimated that attracting new customers is about four times more expensive than retaining the current ones. In contrast, poor quality of service will result in a lot of consequent costs and damage, including low customer satisfaction, relatively high customer defection, loss of business sales opportunities, decrease in customer retention, excessive costs due to having to attract new customers, and overcome a damaged corporate image. Expected service and perceived service are the two variables of service quality and conceptualized the discrepancy between expectations and perceptions as the primary determinant of customers' service quality assessment. Parasuraman, Zeithaml and Berry have identified 5 dimensions of service quality, namely, assurance, empathy, reliability, responsiveness and tangibility.

Statement of the Problem

Education sector is now considered as important as other sectors of the economy. There are changes taking place worldwide and the educational institutions today face fresh responsibilities and challenges to prepare students for the future. Due to the expansion and growth in the service sector, education institutions are facing mounting pressures from their stakeholders and their competitors. The most important purpose in education sector is to support students learning and knowledge gaining, by providing quality service which will lead to student's satisfaction with service. Students who are satisfied with the service quality of their institution will become a basis of competitive advantage. Moreover, satisfied students will provide word of mouth marketing for higher educational institutions. Service quality of education institution is basically defined considering students overall assessment on the services they received that is actually element of their learning experience. This covers a diversity of educational behaviour both within and outer the classroom such as satisfaction with an academic staff, staff services, satisfaction with a campus and dormitory, overall services, different programs organized, personal development, education facilities, etc. Improving education quality demands revising the curriculum and changing the pedagogy to replace learning with more self-learning and creativity. Today, many management institutions with various course structures compete with each other as well as with foreign institutes for imparting quality education. However, it is increasingly apparent that institutions operating in the higher education sector, previously not regarded as "profit-making organizations," are attempting to gain a competitive advantage over their competition. As there is a tough competition going on all over the world especially in the field of education, quality of service and student satisfaction plays a crucial role for success. Accordingly, the education sector must strive to deliver a high quality of service and satisfy its students, who some may term 'participating customers', to achieve sustainability in a competitive service environment. Every educational institution needs to understand its internal strength and weakness, and external opportunities and threats. It has become essential for the service firms in general and business schools in particular to identify what the customer's requirements are and how these requirements can be met effectively. In the view of the study broadly, intends to find answers for the following questions: What is the level of quality of service being offered by the business schools? What factors mitigate in minimizing the service delivery gap? In this context, the researchers have made a modest attempt to find out the answers for these questions.

Objectives of the Study

The main objective of this study is to examine the perception of the students towards service quality of the select business schools in Salem district. Besides, the study has the following secondary objectives:

1. To study the various services offered by the select business schools in Salem district.
2. To find out the gap in the service quality of the select business schools in Salem district.
3. To offer suitable suggestions to improve the service quality of the select business schools in Salem district based on the findings of the study.

Testing of Hypotheses

In order to examine the perception of the students towards service quality of the select business schools, the following null hypotheses were framed.

H₀₁: There is no significant association among the satisfaction levels of the students belonging to different socio-economic profiles towards the educational services of the select business schools in Salem district.

H₀₂: There is no significant difference in the acceptance levels of the students between the expected and perceived levels of service quality in the select business schools in Salem district.

Research Design

This study is empirical in nature providing insight into, and the perception of, the service quality of the select business schools among students. The present study attempts to examine the perception of students towards service quality of the select business schools in Salem district. The study is confined only to students those are pursuing their final year course in the business schools. Service quality is the vast subject; therefore, the most common 5 dimensions of service quality, namely, non-academic aspects; academic aspects; design, delivery and assessment; group size; and program issues. Moreover, the study is confined to top 5 business schools with reference to students' preference. In the present study, the sampling involves two stages. In the first stage, top 5 business schools were selected. In the second stage, by adopting quota sampling, 35 students are selected from each business school. Therefore, the sample size consists of 175 students. As an essential part of the study, the primary data were collected from 175 students with the help of questionnaire in the month of December, 2014. The secondary data have been collected mainly from journals, magazines, government reports and books. The data so collected for the purpose of the study were edited, quantified, categorized and tabulated, and analyzed to arrive at useful conclusions. In order to study the perception of the students, chi-square test, analysis of variance, student t test, paired comparison t-test, analysis of co-efficient of variation, multiple regression analysis and percentage analysis were employed.

Findings

1. No significant association is found in the satisfaction level of the respondents belonging to different genders, age groups, parents' occupations, monthly household income groups, type of institutions, area of residence and business schools they belong to towards educational services of the select business schools in Salem district.
2. Female respondents, respondents in the age group 24-26 years, respondents whose parents are employed, respondents whose monthly household income is Rs. 30000-40000, students of self-financing institutions, urban students and students of Sona School of Management are more satisfied about services of the select business schools in Salem district.
3. There is consistency in the satisfaction level of the female students, students in the age group 24-26 years, respondents whose parents are engaged in business, respondents whose monthly household income is above Rs.

- 50000, respondents who are studying in government institutions, rural students and students of the PRIMs towards services of the select business schools in Salem district.
4. There has been a low correlation (0.154) between the satisfaction level of the services and the selected personal variables. The R square indicates that 2.40 per cent of variation in the satisfaction level is explained by all personal variables taken together. The F value indicates that the multiple correlation coefficients are not significant. Respondents' gender, age, area of residence, monthly household income, and type of business school has no significant effect on their satisfaction towards educational services.
  5. There is a significant difference in the acceptance level of the students between the expected and perceived levels of various dimensions of service quality such as non-academic aspects; academic aspects; design, delivery and assessment; group size; and program issues in the select business schools in Salem district.
  6. In regards to the various factors that contribute to the non-academic dimension of service quality, the majority of the respondents (36.57%) disagree with the list, followed by neither agree nor disagree agree (26.29%) and agree (24.57%). 9.14% and 3.43% of the respondents strongly agree and strongly agree respectively on the non-academic dimension of service quality in the select business schools in Salem district. The mean acceptance score reveals that the respondents have higher acceptance level towards impartial treatment of students by the staff (2.90), followed by the caring attitude of administrative staff (2.77). In the case of "knowledge of the administrative staff", the students have low level of acceptance (2.52).
  7. Out of 175 respondents, majority of the respondents indicate that they disagree (13.71%) with the academic dimension of service quality in select new business schools, followed closely by neither agree nor disagree (30.86%) and strongly disagree (30.86). 18.29% and 6.29% of the respondents strongly agree and agree in that order. The mean acceptance score reveals that the respondents have higher acceptance level towards feedback given by teaching staff (2.89), followed by positive attitude of the teaching staff shown on the students (2.72). On the other hand, the students have lower acceptance score (2.46) towards knowledge of the teaching staff on the course content in the select business schools in Salem district.
  8. The majority of respondents indicate that they disagree (30.29%) with the program, delivery and assessment dimension of service quality in the select business schools, followed by strongly disagree (29.14%) and neither agree nor disagree (20.57%). 12.57% and 7.43% of the respondents strongly agree and agree correspondingly. The mean acceptance score reveals that the respondents have higher acceptance level towards teaching methodology (2.58), followed by assessment and grading system (2.49). However, in case of the up to date curriculum, the students have lower acceptance level (2.38).
  9. In regards to the group size dimension of service quality in select business schools, majority of the respondents (31.43%) disagree, followed by neither agree nor disagree (26.29%) and strongly disagree (25.14%). 10.29% and 6.86% of the respondents strongly agree and agree in that order. The mean acceptance

- score reveals that the respondents have higher acceptance level towards small size of group to make interaction (2.68), followed by better understand of students with the help of small group (2.60). However, the students have lower level of acceptance score (2.41) towards small amount of enrolment in a class.
10. Out of 175 respondents, 45.14% of the respondents reveal that they disagree with the program issues dimension of service quality in the select business schools, followed by strongly disagree (23.43%), and neither agree nor disagree (20.57%). 4% and 6.86% of the respondents strongly agree and agree respectively. The mean acceptance score reveals that the respondents have higher acceptance level towards excellent counseling service (2.76), followed by range of specializations (2.62). On the other hand, the students have lower acceptance score (2.49) towards quality of programs run by the select business schools in Salem district.
  11. Ranging from 41.14 per cent to 58.86 per cent of the students' problems with their business schools are absence of up date curriculum, poor teaching methodology, poor state of campus recruitment, poor-quality in student service, and incompetent administrative and teaching staff. Lack of other curricular activities, absence of industrial exposure, and higher fee structure are the problems of the students in the select business schools at 75.43%, 77.14% and 84% respectively.

Suggestions

1. There should be proper consideration to be given to the development of infrastructure in the select business schools like classrooms should be well equipped with modern teaching equipment. Well furnished building with improved working conditions would provide motivation to faculty members and good atmosphere of education to students.
2. There is a need to introduce independent audit committees for managing the business schools. Mandatory disclosures on faculty qualification, information related to books and journals in library, placement records, and computer labs should be included in corporate governance. This information should be provided to the students. Besides, there should be sufficient number of well qualified faculty members in the business schools. Recruitment policies should be designed in such a way so that good faculty members are retained for a long-time.
3. The survival of any business schools depends on three factors: ability to adopt changes, enhancing the relevance of its course to new setup and maintain of high order of quality in the course curriculum. Therefore, the select business schools should bring some curriculum reforms and development for its survival. The select business schools should open a separate placement cell and experienced placement co-coordinator should be appointed and he should be assigned sole responsibility of developing relations between institute and the industry.

4. Personality development programmes should be conducted for the students so that they can build up their personality for future managerial roles. From time to time experts, academicians and industrialist should be invited share their experience with the students and proper guidance to be given to the students.
5. The select business schools should continually assess and reassess how students perceive educational services so as to know whether the business schools meet or exceed or are below the expectations of their students. Frequent student surveys, therefore, throw light on ratification and refinement, which will go a long way to improve service quality in business schools. Some student surveys shall be conducted through external agencies so that public reposes confidence on the results of the surveys. Opinion polls should be carried out from time to time to understand the perception of students about the service quality of the business schools.
6. Since service delivery moves from internal customers, the select business schools should provide the necessary incentives to boost internal customer satisfaction. Moreover, the select business schools should take internal marketing seriously with respect to good communication flow, rewards and incentives to internal customers so as to deliver excellent service to the students. Therefore, the select business schools should provide the necessary logistics to their staff because they help to achieve student satisfaction. The business schools should be aggressively engaged in internal marketing to arrive at a synergy of satisfied employees and upgraded service performance.

Conclusion

Today, higher education has emerged as an integral part of the educational sector of the economy. The efficiency of a educational sector depends on how best it can deliver services to its target students. In order to survive in the competitive environment and provide continual student satisfaction, the providers of educational services are now required to continually improve the quality of services and technology and other aspects. Before making their educational products, the business schools should give importance to the various factors that influence educational service quality, so that they can provide better services. The finding of this study brings to light that there exists a significant gap between the expected and perceived levels of service quality in the select business schools. In the increasing competition, business schools want to differentiate themselves from the competitors and stay ahead in the race. The researchers suggest various measures to improve service quality of the business schools. If the study provokes the authority concerned to take some positive measures for improving it, the researcher will feel amply rewarded.

References

1. Anantha Raj A. Arokiasamy and Abdul Ghani bin Abdullah (2012). "Service Quality and Students' Satisfaction at Higher Learning Institutions: A Case Study of Malaysian University Competitiveness", *International Journal of Management and Strategy*, Vol.3, No.5, July-December.
2. Anderson, E, Fornell, C and Lehmann, D.R (1994). "Customer Satisfaction, Market Share and Profitability: Findings from Sweden", *Journal of Marketing*, Vol.58.

3. Bitner, M.J, Booms, B.H and Mohr, L.A (1994). “Critical Service Encounters: The Employee’s Viewpoint”, *Journal of Marketing*, Vol.58, No.4.
4. Firdaus Abdullah (2006). “Measuring Service Quality in Higher Education: Three Instruments Compared”, *International Journal of Research & Method in Education*, Vol. 29, No. 1, April.
5. Gronroos, C (1990). “Relationship Approach to Marketing in Service Contexts: The Marketing and Organizational Behaviour Interface”, *Journal of Business Research*, Vol.20.
6. Janardhana Gundla Palli, Rajasekhar Mamilla (2012). “Students’ Opinions of Service Quality in the Field of Higher Education”, *Creative Education*, Vol.3, No.4.
7. Johnston, R (1995). “The Determinants of Service Quality: Satisfiers and Dissatisfiers”, *International Journal of Service Industry Management*, Vol.6 No. 5.
8. Muhammed Ehsan Malik and Rizwan Qaiser Danish (2010). “The Impact of Service Quality on Students’ Satisfaction in Higher Education Institutes of Punjab”, *Journal of Management Research*, Vol. 2, No. 2.

PROSPECTS FOR COOPERATION IN THE FIELD OF ECONOMIC EDUCATION IN MODERN EURASIA

Filkevich Igor

Филькевич Игорь Александрович¹
ORCID 0000-0003-0398-2575

The article discusses the prospects for the development of economic education in post-Soviet Eurasia. The peculiarities of the development of new economic views in the CIS countries are revealed. The prospects for the development of a common economic educational space within the EAEU are determined. A new educational paradigm of the Eurasian community is proposed.

Keywords: economic education; integration; post-Soviet Eurasia; priority; paradigm

Перспективы сотрудничества в области экономического образования современной Евразии

В статье рассматриваются перспективы развития экономического образования в постсоветской Евразии. Раскрываются особенности развития новых экономических взглядов в странах СНГ. Определяются перспективы развития общего экономического образовательного пространства в рамках ЕАЭС. Предлагается новая образовательная парадигма евразийского сообщества.

Ключевые слова: экономическое образование; интеграция; постсоветская Евразия; приоритет; парадигма

Глобальная трансформация мироустройства и системный характер происходящих в международном сообществе преобразований побудили ученых постсоветской Евразии уделить серьезное внимание исследованию проблем глобализации.

В начале XXI века все острее стала ощущаться потребность в обнаружении закономерностей, определяющих процессы, которые породили глобальные современные проблемы и желание предусмотреть возможные альтернативы развития экономической ситуации, хотя бы на ближайшее будущее².

В настоящее время ведущими евразийскими учеными предлагаются новые теоретические подходы, предусматривающие, что «государство стимулирует частное предпринимательство, которое приносит благосостояние людям, обеспечивает экономическое развитие и блокирует то предпринимательство, которое нарушает общественные интересы и создает кризисные тенденции. Этот новый мирохозяйственный уклад мы назвали интегральным, потому что государство здесь интегрирует

---

¹ *Doctor of Economics, Professor*

Professor of MGIMO Ministry of Foreign Affairs of Russia,

Professor Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Moscow Pedagogical State University", RF, Moscow, E-mail: filk66@mail.ru

² Азорянц Э.А. К вопросу о конструировании глобалистики как самостоятельной области человеческого знания // Труды клуба ученых «Глобальный мир». М.: Новый век, 2003. – Т.4. – 274с.

разные социальные группы и главным является рост общественного благосостояния. Всё подчиняется этой задаче через наращивание инвестиций¹».

Следует отметить, что в двадцать первом веке отмечается стремление дать новое экономическое осмысление, происходящих экономических трансформационных процессов на Евразийском пространстве, на основе создания теории неосферной экономики², теории неэкономик³, теории ноономики⁴. В основе данных теорий лежит принцип формирования неэкономического способа хозяйственной деятельности в рамках современной технологической революции.

Заслуживает внимание то обстоятельство, что Министерство образования Республики Беларусь уже 29 апреля 2022 года разработало новую модель цикла социально-гуманитарных дисциплин, которая будет осуществляться в рамках экспериментального проекта в сфере высшего образования для обучающихся 1-го курса 2022/2023 учебного года по всем специальностям. Причем «Современная политэкономия» выступает в качестве одной из трех обязательных дисциплин.

В настоящее время координация подготовки, повышения квалификации и переподготовки специалистов в области образования в СНГ проводится 17 базовыми организациями. Среди данных университетов в области экономического образования ведущими выступают следующие:

Санкт-Петербургский государственный университет – базовая организация по подготовке кадров в области гуманитарных и социально-экономических наук;

Институт управления образованием Российской академии образования – базовая организация по образованию взрослых и просветительской деятельности;

Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации» – базовая организация государств – участников Содружества Независимых Государств по подготовке кадров в области государственного управления⁵.

В 2015 году создана Евразийская ассоциация педагогических университетов для интеграции в подготовке педагогических кадров. В настоящее время Ассоциация включает 49 вузов государств-участников СНГ. Московский педагогический государственный университет выступает базовой

---

¹Глазьев С.Ю. Чума XXI века: как избежать катастрофы и преодолеть кризис? («Коллекция Изборского клуба»). – М.: Книжный мир, 2020. – 288 с.

²Никитенко П.Г. Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития. – Мн.: Белорусская наука, 2006. – 478с.

1. ³Григорьев: ЭПОХА РОСТА. ЛЕКЦИИ ПО НЕОЭКОНОМИКЕ. РАСЦВЕТ И УПАДОК МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ – М.: КАРЬЕРА ПРЕСС, 2014. – 448 с.

⁴Бодрунов С.Д. Ноономика: траектория глобальной трансформации / Монография / – М.: ИНИР; Культурная революция, 2020. – 224 с.

⁵ <https://e-cis.info/cooperation/3229/78099/?ysclid=18lnp0xqa7562013224>

организацией государств – участников Содружества Независимых Государств по подготовке педагогических кадров.

В настоящее время сформированное общее образовательное пространство призвано содействовать выполнению Плана основных мероприятий по реализации Концепции дальнейшего развития Содружества Независимых Государств, Плана мероприятий по реализации первого этапа (2021–2025 годы) Стратегии экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2030 года.

В действующем Соглашении о сотрудничестве государств-членов Евразийского экономического сообщества в области образования 2009 г.¹ была поставлена задача создания общего образовательного пространства ЕАЭС.

Необходимость развития сотрудничества в сфере образования в рамках ЕАЭС определяется статьей 1 Договора о ЕАЭС², предусматривающей обеспечение свободы передвижения рабочей силы, проведение скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики, определенных настоящим Договором и международными договорами в рамках Союза.

Государства-члены ЕАЭС стоят перед необходимостью реализации новой политики в сфере образования, которая бы характеризовалась ростом требований к качеству образования, динамичным развитием науки и технологий, ростом потребности в педагогических кадрах. Возникает необходимость формирования единой стратегии интеграции в рамках ЕАЭС, направленной на повышение международной конкурентоспособности системы образования³.

Следует отметить, что в современной ситуации потребность в формировании общих подходов в области образования выступает важным аспектом в системе создания общего образовательного пространства.

Заключение

Безусловно, сегодня требуется создание общего информационного пространства для аккумулирования опыта стран постсоветской Евразии в области образования и экономической теории. Только взаимно дополняя друг друга, мы способны успешно развиваться в глобальном сообществе.

Сегодня требуется тщательная работа по определению стратегии развития постсоветской Евразии, учитывая особенности формирования экономических отношений и развития образовательной среды в

¹ Принято Решением Межгосударственного Совета Евразийского экономического Сообщества от 11 декабря 2009 года № 463 «Договор о Евразийском экономическом союзе» (Подписан в г. Астане 29.05.2014) (ред. от 15.03.2018)

² Филькевич, И. А. Совершенствование стратегии оказания образовательных услуг в ЕАЭС / И. А. Филькевич // Материалы форума «Перспективы евразийской экономической интеграции», посвященного 10-летию Евразийской экономической комиссии в рамках 18-го Международного научного семинара «Мировая экономика и бизнес-администрирование»: XX Международная научно-техническая конференция «Наука – образованию, производству, экономике», Республика Беларусь, Минск, 16-17 марта 2022 г. / Белорусский национальный технический университет. – Минск : Четыре четверти, 2022. – С. 96-97.

СНГ. Новая образовательная парадигма призвана обеспечить создание основ единого образовательного пространства в рамках Евразийского экономического союза.

Conclusion

Of course, today it is necessary to create a common information space for accumulating the experience of post-Soviet Eurasia countries in the field of education and economic theory. Only by mutually complementing each other, we are able to successfully develop in the global community.

Today, careful work is required to determine the strategy for the development of post-Soviet Eurasia, taking into account the peculiarities of the formation of economic relations and the development of the educational environment in the CIS. The new educational paradigm is designed to ensure the creation of the foundations of a single educational space within the framework of the Eurasian Economic Union.

THE EFFECTS OF PROBLEM-BASED LEARNING ON CONSTRUCTION TECHNOLOGY STUDENTS' EMPLOYABILITY SKILLS

Dayang Siti Khatijah Awang Damit
Keningau Vocational College, Construction Technology, Keningau, Malaysia

Abstract

Problem-based learning adopted and adapted to cultivate employability skills among construction technology students of vocational college. Malaysian ministry of education targets 70% of graduates from vocational colleges to enter the industry as skilled workforce when they are able to attain employment upon the completion of their studies. However, they might lack employability skills which what most employers seek when hiring new workers. Hence, this project was intended to prepare them for the real world where job market is constantly evolving. The students were tasked to build security guard houses at college dormitories. The students of construction technology were split into four groups: two experimental groups and two control groups and every group was assigned with the same task. The scores obtained from the evaluation rubric indicated that the security guard house built by the experimental group was constructed better than the one built by the control groups. This signified the potential of problem-based learning to be widely integrated into vocational college education to enhance students' capability to solve problems and to work as a team.

Keywords: problem-based learning, employability, construction technology

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR-THE CASE OF KOSOVO

Prof.ass.dr.Agim BERISHA
Business College, Faculty of Economics

Abstract

In the framework of the paper, internal audit is dealt with, including the role of internal audit in the public sector in Kosovo. Internal auditing is an independent activity to provide objective and advisory assurance designed to add value and improve the organization's operations. Internal audit means the independent and objective advisory activity in providing reasonable assurance, which aims to add value and improve the operation of the public sector entity, and which helps the entity to fulfill its objectives, offering a systematic, disciplined approach to assess and improve the effectiveness of risk management, control and governance processes. The Internal Control of Public Finances is applied to all budgetary organizations in Kosovo, which spend public money, use public resources or benefit from public guarantees (ministries, municipalities, state-owned enterprises and independent agencies, specifically including public agencies that generate own income). Internal audit assists public sector entities in achieving their objectives through systematic evaluation of financial management and control systems implemented by management, and recommending improvements to management where required. The main goal consists in the analysis of the role of internal audit in the public sector in Kosovo. In the framework of this study, to achieve the objectives, the analysis, tabular and graphic methods will be used, as well as the comparative method. Through this study, we consider the results and recommendations given to be taken into account by the relevant institutions.

Keywords: Internal audit, Internal Control of Public Finances, Financial management and control, public sector.

NUTRITION IN EMERGENCIES AND DISASTER**Arushi Jain****Lady Irwin College (University of Delhi)****Abstract**

WHO defines a disaster as “an occurrence disrupting the normal conditions of existence and causing a level of suffering that exceeds the capacity of adjustment of the affected community”. In general, emergencies are characterised in definitions as ‘extraordinary’, ‘urgent’ and ‘sudden’ situations resulting in significant destruction and loss of, or threat to lives. Disasters can be classified as natural disasters like floods, cyclones, earthquakes etc. and man-made disasters like technological disasters, industrial disasters, and warfare disasters. There are four fundamental aspects of disaster management- preparedness, response, recovery and mitigation.

Review of literature has indicated various consequences of disaster and emergencies like overcrowding and poor sanitation in temporary resettlements, population, malnourishment, disruption of routine control programmes (like in COVID-19), environmental degradation etc. These can further lead to various kinds of infections and poor nutrition among the affected population like typhoid and cholera, tetanus, polio, measles, HIV AIDS and several nutritional deficiencies etc. Children, mothers, adolescents, pregnant women, lactating mothers and elderly are the vulnerable population who are generally affected more severely.

Government tackle these through different public health approaches like general food distribution, livelihood support, blanket supplementary feeding, fortification of common food products, micronutrient intervention and immunization against common infections. In response to the World Declaration, almost all countries have developed, or are developing, a national plan of action for nutrition, which should include action for preparedness and capacity-building for the management of nutrition in emergencies. The international fraternity should help to reinforce national capacities and enable national authorities, institutions, and nutrition programmes, in particular, to ensure adequate management of nutrition in emergencies. A multisectoral approach is the need of the hour.

Keywords: Disaster, deficiencies, surveillance, public health approaches, rehabilitation and relief.

SUSTAINABILITY INDEX OF WELFARE AND DEVELOPMENT IN ITALY

PhD(c) Lorena Saliaj,
Università degli studi "G. D'Annunzio", Italy

Abstract

The most important element for measuring a country's performance from an economic point of view is Gross Domestic Product, which gives a comprehensive picture of society, economy and development. Since the 2000s, studies in economics have gone in parallel with the development of other social sciences. In particular, it has been shown how the well-being of society is a determining factor of material well-being and not merely a further objective in relation to economic well-being. The Italian Institute of Statistics (ISTAT) and the Italian National Council for Economics and Labour (CNEL), in 2013, created the Fair and Sustainable Well-being Index (BES), a system of indicators that measures well-being in Italy. According to this system, to measure and evaluate the progress of a society it is necessary to consider not only economic parameters, but also those of a social nature. The existence of numerous studies that measure well-being led to the creation of the Better Life Index (BLI). This index is composed of 11 quantitative and qualitative indicators of well-being and each of them is composed of one, two or three variables. Thanks to the ability to synthesize multidimensional problems and to provide a synthesized measure of well-being, methodologies based on complex indicators have taken a special importance. This paper aims to contribute to the assessment of fair and Sustainable Wellbeing Index in Italian urban areas, considering the spatial dimension of the indicators that form the composite index. To assess well-being in Italian regions, we constructed an index through the Data Envelopment Analysis (DEA) model with one input. This method helps to identify the regions with the highest performance value in terms of equitable and sustainable welfare, to be followed as examples of good practices, considering the data from the project "Fair and Sustainable Urban Welfare" "(Ur-Bes).

Keywords: Benchmarking, Urban well-being, Better Life Index (BLI)

AN EXISTENTIAL EVALUATION ON 'RELATIONS' IN THE POST-PANDEMIC DIGITAL AGE

Dr. Suresh M

Bhopal School of Social Sciences, Bhopal, India

Abstract:

'Covid-19' is the word that everyone is averse to hear it nowadays. The pandemic has caused havoc in almost all the spheres of human life and the world is still trying to get back into the past. The world is not anymore, the same. Amidst the chaos, one can see the booming of digital media and gadgets that have become the norm of building and defining relationships. While the technologies through apps bring people together, one can see a decay of human dignity and respect in the interpersonal relationships. A perspective of the other as 'I-It' (in Buber's words) in this digital age has fueled crimes of all sorts. Blooming of technologies and gadgets have boomeranged in distancing one from the other. This article is an attempt to redefine human relationships on 'I-Thou' rather than 'I-It' in this digital age which alone can concretize the 'future' of the human society.

1. Introduction

Gautama Buddha in one of his famous discourses said, "three things can no longer be hidden, the sun, the moon and the truth."¹ The world is still waking from the darkness of the pandemic and its aftermath. The pandemic has revealed many truths about the disparity and the vulnerability of the world, inhumane behaviors of millions, intricacies of the human relationships and the sharp rise of violence in all its forms. Survival of the fittest was the mantra of hospitals, welfare programs, rehabilitation centers, government policies and this mantra defined human relationships in almost all the spheres starting from family. Thousands lost their loved ones and thousands were left to die due to hunger and lack of timely medical attention. Principle of utility was the only ethical principle that influenced decision making especially by medical practitioners, oxygen and grocery vendors. The world is still recovering from the havoc and maladies of this pandemic and a few countries have stooped to economic regress and some others are facing irremediable consequences at various levels. Amidst all these hard realities, the world has witnessed digital boom and sudden rise in the usage of media and gadgets. Digital media are supposed to build human relationships but unfortunately, what we are witnessing is not the narrowing of the barriers but widening the gap of relationships. In addition, what really disturbs is the attempt to color the truth with the prism of lies. In this article, we are going to evaluate human relationships philosophically taking the concepts of I-Thou and I-It (of Martin Buber), and the author proposes the need for redefining human relationships which alone can assure a better future for the coming generations.

1.1 Moral Degradation in Human Relationships

The pressures of the series of lockdowns at regular intervals caused human persons to invent and discover new avenues of letting out one's frustrations. It is not a secret that almost all the countries especially growing

¹ <https://www.brainyquote.com/quotes/buddha-133884>.

countries like India have seen a sudden rise of internet users and some of the chatting apps like Instagram, telegram, and WhatsApp besides dating apps. One would imagine that such apps help the frustrated individuals to build up like-minded groups and platforms to share and to express one's opinions, but unfortunately what we have seen is not coming together of humanity but these avenues were used to divide and instill negative feelings towards the other. Thus, the society at present is not the society of moral strength but of moral decadence. I would like to borrow the three main strategies of Zygmunt Bauman in evaluating the moral decadence in the post pandemic society. He identifies three strategies¹ as: 1) denial of proximity 2) effacement of face and 3) reduction of traits.

The human society has seen apathy of thousands of migrants, poor laborers walking hundreds of miles, a starving man feeding off a dog carcass on the Delhi-Jaipur highway, more than ninety-seven passengers found dead in Shramik Special trains², etc. Hunger, thirst, poverty, loss of jobs, economic discriminations causing denial of food grains, and oxygen cylinders, more than all these, a sense of unwantedness and rejection coupled with the division of 'mine' versus 'the others'- all these are the observable phenomena of the post pandemic society. Why does a human not see the other in proximity? Why does the human person choose to deny the proximity of *the other*?³ Bauman observes that proximity means the realm of intimacy and morality. 'The Other' is a 'face' that gazes prompting a moral impulse and triggering a moral responsibility. The 'face of the other' invites a subject to treat the other with mercy and compassion. But what has happened in our society is, the subject denies the proximity of the other knowing very well the implication of withdrawing from moral and social responsibility. We can see this *denial of proximity* in the social discrimination with regard to high or low caste, majority versus the minority based on religion, companies sacking the employees at the wee hours without owning up the responsibility of the employees and their families, etc.

'A face' gives someone an identity. When someone is denied of one's face, one loses his/her identity. During and post pandemic era, we have seen thousands of lives were lost and the bodies were dumped without any dignity and no one really bothered to have even the count of them. Why so? These were the so called 'faceless'. When there is no 'face' one is not obliged morally to care for these and thus today, there is diminishing of moral responsibility and zero guilt even if an individual or the government has not done what they are supposed to.

The third element in Bauman's analysis is reduction to traits. This is a process to neutralize the moral impulse and to destroy the object of action as a moral self. This moral self is not in totality but is typically dissembled into traits. So, no moral self and no moral responsibility. There is also another aspect. An individual

¹ Bauman, Z (1990). *Thinking Sociologically*. Cambridge: Basil Blackwell.

² Neelam Pandey, *The Print*, 19 September, 2020.

³ I am reminded of the famous quote of Jean Paul Sartre, "the other is an enemy."

is not considered as a subject in totality but rather from the perspective of utility. A subject reduces the other into an aspect of usefulness and therefore excuses him/her self from moral responsibility. Such attitude in relationship takes us further into the explanations propounded by Buber.

2. I-Thou and I-It: 'Relations' Questioned

For Buber, there are two attitudes with which we relate with other realities (God, world, the other); *I-Thou* being a dialogical relationship and *I-It* being reduced to merely an experience. These two attitudes are generally found in all the relationships especially interpersonal human relationships in the society. I find it apt to discuss these in the background of post pandemic digital age wherein the subject relates with the other mostly not with the attitude of *I-Thou* but that of *I-It* which is the cause of relational maladies of the present day.

I-Thou is the relation of subject to subject. A subject is aware of *the other* as having unity of being. Therefore, the dialogical relationship blooms with each other considering each one's whole being. In the *I-It* relationship, the subject perceives the other merely as having certain qualities which are useful or instrumental. In the *I-Thou* relation, there is growth due to mutuality and reciprocity, whereas in the *I-It* relation, there is stagnancy due to separateness and detachment.¹ This stagnancy is the cause of moral decadence and violent outbursts of all its kinds. In the *I-Thou* relation, there is a sharing of caring, respect, commitment and responsibility.

Based on these two perspectives of relations, let us discuss further the evolution of 'relations' in the post pandemic digital age. The online platforms without any doubt enabled personal interactions, facilitated comfort, individuals found support in the like-minded online groups. Companies were forced to adapt to the module of 'work from home'. As a consequence, relationships in general, person to person relations in various spheres (companies, factories, families, educational institutions, etc.) in particular have gone through an evolution. But this evolution in relationships raises two main questions; is it for better or worse? Second, can we reverse into a humane relation rather than the periphery (instrumental or valuable) even in this post pandemic era?

Virtual environments as a result of digital technologies have impacted the very essence of relationships (be it in organizations or any other work space).² Pandemic has forced people to profoundly review values, purposes, and norms³ which basically have defined relationships in the past. As we find ourselves in this hybrid

---

¹ Buber, Martin. *I and Thou*. (Trans.) Ronald Gregor Smith (New York: Charles Scribner's Sons, 1958), p. 26.

² Empson, L. and Howard-Grenville, J. (2021), "How has the past year changed you and your organization?", *Harvard Business Review*, Vol. 2021 No. 3. available at: <https://hbr.org/2021/03/how-has-the-past-year-changed-you-and-your-organization>.

³ Frisch, B. and Greene, C. (2021), "Make time for small talk in your virtual meetings", *Harvard Business Review*, Vol. 2021 No. 2. available at: <https://hbr.org/2021/02/make-time-for-small-talk-in-your-virtual-meetings>.

module of relationships, as philosophers, we need to redefine ‘relationships’ in order to accommodate and achieve ‘human well-being’.

3. Conclusion

Famous Immanuel Kant built his philosophical treatise on the assumption that “moral law is inside the subject.” Emmanuel Levinas had observed that if the moral law is inside the subject, that should reflect on the individual’s relation with *the other*. Moral responsibility certainly involves being for the other before one can be with the other. Buber also asserted that love is the defining criteria of subject to subject relationship but he also cautions that this love is not instrumental or of utility but that shapes the unity of being. We are aware that we can never revert back into time. This pandemic has taught a number of lessons for the humanity by exposing the truth of our own selves. The challenge before us is, what kind of a world, are we going to create? Is it a world defined by relationships promoting the unity of being or is it a world divided by fragmentation and instrumentalism? Digital media and their effort to bring out the truth should never underscore the fragmented reality of truth and of the subject but that of aiming to achieve the unity of being taking into consideration the moral responsibility in every human act.

THE ROLE OF FEAR ON CONSUMER BEHAVIOR IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Prof. Radoslav Baltezarević, PhD
Megatrend University, Faculty of Business Studies, Belgrade, Serbia
ORCID NO: 0000-0001-7162-3510

ABSTRACT

Emotions can have a strong influence on behavioral choices. Fear is an emotion, which has a protective function, and is activated when an individual finds himself in situations where he feels a threat to his health and safety. As a powerful emotion, fear is increasingly being studied for the impact it can have on consumers' decisions to spend on non-essential services and products. Although today's people are much more educated than before, and above all more digitally literate, which helps them in making common sense decisions, still because of the affective part of their brain (which subconsciously relies on emotions, has control over the activities undertaken in order to survive and is mostly in advantages in relation to the cognitive part of the brain) often decide on actions such as irrational shopping. Panic buying, as a type of unplanned buying behavior, leads consumers to buy products, primarily due to feelings of anxiety, urgency and panic, which are also bought by other members of the social community, even though they are not really necessary. When a person feels out of emotional balance, he tends to act immediately to reduce tension. At the moment when the consumer is burdened with fear, buying certain products can help (at least temporarily) move away from this feeling and reduce the level of stress. In practice, there are many examples of advertising products in such a way that they cause exactly this feeling among consumers (most often in the pharmaceutical and food industry). By using (or abusing) subconscious emotions, the consumer is first brought into a feeling of anxiety and fear, and then offered a simple way to elegantly overcome that feeling - by buying the product. Digital technologies have made it even easier for marketing experts to carry out such activities, primarily with the help of content marketing, social media marketing and influencer marketing.

Keywords: Fear, Consumer behavior, Panic buying, Digital technologies

INTRODUCTION

Fear can cause anxiety and tension, motivating people towards certain defense mechanisms or specific actions (Lerner, Dacher 2001). In the past, government marketing campaigns have created fears among its citizens. Among the worst examples are the propaganda ads of Nazi documentaries against Jews. The state marketing campaigns, which are still present today, include advertisements against drunk driving or campaigns directed against the consumption of cigarettes. Unfortunately, some companies have abused fear to build their business. In any case, one of the most effective ways to change market behavior is by causing fear. This emotion should not be used as a weapon, but as a way to help people and offer them methods to reduce or overcome these unpleasant feelings (Darby, 2020). Fear is pervasive and growing globally. This feeling is caused by situations

driven by violence, government insecurity, corruption or climate problems. All this affects the way of thinking of consumers who, in the desire to bypass these tensions, seek physical and emotional security. Although the power of fear is not a new marketing concept, this trend is expected to intensify thanks to the large number of “fears” that are growing worldwide (Dunsby, 2020).

Marketing researchers have indicated that the perception of fear can drive an individual's decision to shop frequently to overcome unpleasant feelings, embarrassment, and stress (Qian et al., 2020). An individual's fear of scarcity and loss of control and worsening anxiety are the main psychological reasons for panic buying (Arafat et al., 2020). The media has a lot of power to influence which events will attract the attention of consumers, and often the events that receive a lot of attention are the ones that cause a feeling of fear (Loewenstein et al., 2001). If a marketing campaign is designed to make consumers fearful, it is likely to have the effect of alleviating anxiety by getting consumers to buy the product and protect themselves in that way (Peek, 2023). It is believed that if fear is used in advertising, it can have a good effect on engagement. By using alarming statistics and shocking images, it is possible to cause a feeling of fear in consumers. Often the automotive industry (responsible driving, wearing seat belts, obeying speed limits), security (alarms and locks) or beauty (sunscreen, anti-wrinkle creams that treat skin diseases or prevent aging) (Kommand, 2016), use emotions of fear to make consumers to be responsible and to contribute to the health or safety of themselves and the people in their immediate environment by purchasing their products or using their services. The virtual environment allowed marketing experts to deliver messages with the connotation of fear to consumers more precisely, cheaper and faster, and thus influence their behavior and purchasing decisions.

LITERATURE REVIEW

Fear is either a motivator or inhibitor of behavior change depending on people's perception of risk and willingness to change the situation or their behavior (National Cancer Institute, 2004). It is human nature to overcome the feeling of anxiety caused by fear as efficiently as possible (Baltezarević, 2022). Very often, frustration or fear can have a paralyzing effect (Castells, 2012). Anxiety and fear are intertwined concepts, while anxiety is more related to a feeling of concern and dissatisfaction, fear is a reaction to danger or suspicion of danger (Lerner, 2003).

When they find an answer to what is unknown, people tend to feel safe. The feeling of fear can stimulate cognitive processing by getting more information, because people who are afraid focus on reducing the risk factor that threatened them, rather than on other phenomena around them. It leads people to search for more information about the cause of the threat, and this process enhances cognitive performance (Gonzalez-Bailon, 2012). Unknown and unusual phenomena make people feel threatened and this causes an unhealthy decision-making process that mainly manifests itself in two ways: people escape or fight. Escape is the action of moving a person away from the cause of the emotion, while fight forces people to take action against the cause itself. In

any case, both aim to remove the cause of uncertainty (Erisen, 2018). One study found that in an effort to reduce heightened levels of uncertainty, anxiety encourages people to trust experts (Albertson & Gadarian, 2015). This is the main reason why pharmaceutical companies use medical experts in their white coats in their marketing campaigns to promote the beneficial properties of drugs that can help them cure or prevent often very dangerous diseases.

Messages that evoke feelings of fear in the digital environment are messages that include expressions, images or other resources used to evoke feelings and emotions. In this sense, experts in this field use the power and influence of these emotions in order to attract followers, by directing their attention with a negative context (García Beaudoux & Orlando, 2013). Fear is caused by placing a message that explains what bad things can happen to people if they refuse to follow the recommendations. The definition of fear appeal indicates that several terms that are at the basis of the concept are interconnected, namely: fear, anxiety, threat, anger and risk (Witte, 1992). A fear appeal message usually consists of obvious recommendations that are believed to be alternative solutions to avoid a negative outcome. These recommendations are most often used directly and can be enriched with vivid images. Stronger levels of threat that rely on verbal or visual cues can produce positive outcomes relative to perceived threat. It is also believed that the application of relevant visual elements can help to increase the perception of a perceived threat, that is, the level of that threat itself increases. Additional insertion of facts relevant to the threat can also contribute to the development of the threat (Pelsmacker et al., 2011).

Feelings of anxiety, apprehension, or worry are widespread in online environments, especially among social network users (Andreassen et al., 2016). A threat, which is triggered by a fear-inducing message, can influence people to become afraid, after which they are told how to counteract that feeling and to adhere to the recommended behavior (Brader & Valentino 2007). In many cases, marketing experts post content on social networks, either in text or video format, that cause a feeling of fear in consumers and at the same time offer recommendations on how to avoid such a situation. Recently, companies increasingly use the services of influencers, who convey messages with such a connotation on their behalf, of course with adequate monetary or goods compensation. In order to have more control over their communication activities, companies provide them in advance with the content they want to convey to consumers, as well as the time frame when the message should be launched (Kwiatek et al., 2021). Their messages are characterized by exponential growth, and Internet users are motivated to share them on social networking sites among themselves countless times (Baltezarević & Baltezarević, 2022). Of course, it is necessary to choose an adequate digital platform - adapted to the target market with which it is communicated. According to the study, regarding the effectiveness of digital media in the implementation of marketing communication, as expected, Instagram received the most excellent and very good ratings. It is followed immediately by Facebook, which received fewer excellent and very good ratings, but

therefore received a higher number of good ratings. Then follow the company website, YouTube and blogs (Ravić et al., 2022).

Ten emotion components were identified in the literature, among which are: interest, joy, sadness, anger, surprise, disgust, contempt, fear, shame, and guilt. All these emotions have strongly affected the theory of consumer behavior (Izard, 1977). Fear, as one of them, affects the perceptions, thoughts and behavior of consumers, and it is thought that people with higher levels of fear will be more concerned about a specific environment and at the same time try to find ways to minimize feelings of threat, which most often manifest in the form of consumption (Larson & Shin 2018). If people are aware that death is inevitable, then they will act in various ways (to alleviate existential anxiety) to find meaning, order and stability in the world. Such actions are expressed in the form of purchases (Lins & Aquino, 2020). It is an interesting fact that hedonic shopping (which is usually driven by the desire to have fun) also happens when people want to alleviate a negative mood, i.e., to divert attention from stressful situations (Arnold & Reynolds, 2003).

Over-buying can be seen as a way to minimize perceived risk, relieve stress and ensure safety. This type of panic buying occurs mostly before, during or after a disaster and generates a sudden increase in demand for products that are unnecessarily hoarded, often leading to a shortage of those products on the market (Loxton et al., 2020). An individual's fear of scarcity and loss of control and worsening anxiety are the main psychological reasons for panic buying (Arafat et al., 2020). Also, fear makes people reconsider their previous opinions and accept counterarguments coming from ideologically opposed sources (Nai et al., 2017). Research shows that individuals are often influenced by the choices of other community members and tend to follow the lifestyle and shared beliefs of mainstream groups (Leary et al., 2013). This conformist phenomenon is not new, nor is it characteristic only of the human species. Simply, such a phenomenon occurs because no member of the group wants to be characterized as an outlaw, so beliefs are sometimes adopted out of inertia, which may not be objective and accurate (Baltezarević & Baltezarević, 2021). Such feelings arise due to the desire of individuals to integrate into mainstream society, but also because of the fear of separation. This can be explained by a psychological state in which people worry about losing touch with some social events, experiences and interactions around them (Wegmann et al., 2017). Also, a factor that contributes to this behavior of individuals is isolation anxiety, that is, the fear of breaking away from the mainstream group (Alt, 2015).

There are a large number of advertising messages on the market whose goal is to create fear in the minds of consumers and make them buy a product that they probably do not need. Sometimes the element of fear in an advertising message is very direct, as is the case with advertisements for insurance or pharmaceutical companies. One commercial (for example) for an emergency contraceptive pill shows a mother saying to her daughter, "Why are you taking the risk?". Another good example is the campaign for motor oil, which shows a man driving into an operating room, with an ambulance siren sounding in the background. However, there are advertisements

where the fear factor is not so obvious and direct and sends more subtle messages. Such is an ad for a life insurance company (ICICI Prudential Life Insurance) in which a woman tries to get her husband to buy a life insurance policy while their daughter is in the background. So, on a neurological level, fear activates the brain region known as the amygdala (representing the part of the brain responsible for fear and anxiety) (Kaul, 2011), causing an unpleasant feeling from which people want to distance themselves. If marketing experts show them the way out of unpleasant emotions with an advertising message, they will probably follow that advice.

CONCLUSION

Arousing the emotion of fear is not a new marketing concept. Unfortunately, there are many examples in history that fear was caused, at least for unethical purposes, both in political and marketing communication. However, with conscientious marketing advertising, it is often possible to achieve the desired effects, such as health or safety protection activities, by inducing fear among consumers. Advertisers are aware that the amygdala, part of the consumer's brain which is responsible for fear and anxiety, forces people to find a solution effectively, in order to get rid of the feeling of tension. For this reason, if an advertising message first causes fear in the consumer, and then offers a solution to overcome such a feeling by purchasing a product or service, they will probably accept that advice without much thought.

Digital technologies, which have penetrated into all areas of society and business, have not bypassed this area either. The digital environment has made it possible to spread information with the context of fear in a much more efficient and faster way than traditional marketing channels. Such messages are placed in the virtual environment in a multimedia format, as content on social networks, blogs, forums, and company websites. In recent times, there has been a massive use of public opinion leaders (influencers), who publish content to their numerous followers (internet users) or directly communicate with them on behalf of the companies that hired them. Content that causes fear in consumers is often created in advance by companies, in order to achieve greater control over the marketing campaign. Also, one of the motivators for shopping activities, as a method for moving away from feelings of anxiety and fear, is unreasonable conformist behavior, i.e., imitating the actions of other members of the community, so that the individual does not feel isolated and rejected from the group. This behavior can often lead to panic buying and hoarding of products, which consumers really do not need (at least in those quantities).

REFERENCES

- Albertson, B. & Gadarian, S. (2015). *Anxious politics: Democratic citizenship in a threatening world*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Alt, D. (2015). College students' academic motivation, media engagement and fear of missing out. *Comput. Hum. Behav.*, 49, 111–119.

- Andreassen, C.S., Billieux, M.J., Griffiths, D., Demetrovics, Z., Mazzoni, E. & Pallesen, S. (2016). The Relationship Between Addictive Use of Social Media and Video Games and Symptoms of Psychiatric Disorders: A Large-scale Cross-sectional Study, *Psychology of Addictive Behaviors*, 30, 2, 252–62.
- Arafat, S.M., Kar, S.K., Menon, V., Alradie-Mohamed, A., Mukherjee, S., Kaliamoorthy, C. & Kabir, R. (2020). Responsible Factors of Panic Buying: An Observation From Online Media Reports. *Front PublicHealth*; 8, 1-6.
- Arnold, M. J. & Reynolds, K. E. (2003). Hedonic Shopping Motivations. *Journal of Retailing* 79 (2): 77–95. doi:10.1016/S0022-4359(03)00007-1.
- Baltezarević, R. & Baltezarević, I. (2021). Daning-Krugerov efekat: Uticaj iskrikljene realnosti na percepciju potrošača prema luksuznim brendovima. *Baština*, Vol. 31 sv. 55, pp. 237-253 doi: 10.5937/bastina31-33832
- Baltezarević, R. (2022). Novo oružje političkog marketinga: Sistemsko održavanje osećaja straha eWOM komunikacijom. In Prof. dr Dragan Tančić, Dr Jasmina Ahmetagić, Prof. dr Dalibor Elezović (Eds.), *THEMATIC PROCEEDINGS: Strah u naučnom i umetničkom stvaralaštvu* (pp.223-238). Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić ISBN 978-86-89025-80-4
- Baltezarević, R. & Baltezarević, V. (2022). The influence of digital political communication supported by neuromarketing methods on consumer perception towards a tourist destination. *Megatrend revija*, Vol. 19, No 2, 2022: 13-34 DOI: 10.5937/MegRev2202013B
- Brader, T. & Valentino, N. (2016). Identities, interests, and emotions: Symbolic versus material wellsprings of fear, anger, and enthusiasm. In W. R. Neuman, G. E. Marcus, A. Criegler, & M. MacKuen (Eds.), *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226574431.003.0008>
- Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press.
- Darby, I. (2020). Advertising's fear factor: marketing during a pandemic. Retrieved from: <https://www.campaignlive.co.uk/article/advertisings-fear-factor-marketing-during-pandemic/1689289> (Accessed: 19, February 2023).
- Dunsby, M. (2020). Why the fear factor is the biggest trend in retail right now. Retrieved from: <https://www.retail-week.com/customer/why-the-fear-factor-is-the-biggest-trend-in-retail-right-now/7034088.article?auth=1> (Accessed: 19, February 2023).
- Erisen, C. (2018). *Political Behavior and the Emotional Citizen*. London: Macmillan Publishers
- García Beaudoux, V. & Orlando, D. (2013). Propuesta de una matriz de codificación para el análisis de las campañas negativas. *Revista Opera* 13: 7–23.
- Gonzalez-Bailon, S. (2012). Emotions Public Opinion and US Presidential Approval Rates 5-Year Analysis of Online Political Discussions. *Human Communication Research*, 38/2, 121–143.
- Izard, C. E. (1977). *Human emotions*. New York: Plenum.
- Kaul, V. (2011). Fear Factor: Companies scaring people into buying their products. Retrieved from: <https://economictimes.indiatimes.com/fear-factor-companies-scaring-people-into-buying-their-products/articleshow/8706618.cms> (Accessed: 19, February 2023).
- Kommand (2016). What Motivates Customers to Buy? Retrieved from: <https://www.kommand.me/what-motivates-customers-to-buy-b119> (Accessed: 19, February 2023).
- Kwiatek, P., Baltezarević, R. & Papakonstantinidis, S. (2021). The impact of credibility of influencers recommendations on social media on consumers behavior towards brands. *Informatologia*. Vol. 54 No. 3-4, 181-196
- Larson, Lindsay R.L., and Hyunju Shin. (2018). Fear During Natural Disaster: Its Impact on Perceptions of Shopping Convenience and Shopping Behavior. *Services Marketing Quarterly* 39 (4). Routledge: 293–309. doi:10.1080/15332969.2018.1514795.
- Leary, M.R., Kelly, K.M., Cottrell, C.A. & Schreindorfer, L.S. (2013). Construct validity of the need to belong scale: Mapping the nomological network. *J. Personal. Assess.* 95, 610–624.
- Lerner, J. & Dacher, K. (2001). Fear, anger, and risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol.81(1), pp. 146-159.
- Lerner, J. (2003). Emotion and Perceived Risks of Terrorism: A National Field Experiment. *Psychological Science*, 14, 144–150.
- Lins, S. & Aquino, S. (2020). Development and Initial Psychometric Properties of a Panic Buying Scale during COVID-19 Pandemic. *Heliyon* 6 (9). Elsevier Ltd. doi: 10.1016/j.heliyon.2020.e04746.
- Loewenstein, G., Weber, E. U., Hsee, C. K., & Welch, N. (2001). Risk as feelings. *Psychological bulletin*, 127(2), 267.

- Loxton, M., Truskett, R., Scarf, B., Sindone, L., Baldry, G. & Zhao, Y. (2020). Consumer Behaviour during Crises: Preliminary Research on How Coronavirus Has Manifested Consumer Panic Buying, Herd Mentality, Changing Discretionary Spending and the Role of the Media in Influencing Behaviour. *Journal of Risk and Financial Management* 13 (8). MDPI AG: 166. doi:10.3390/jrfm13080166.
- Nai, A., Schemeil, Y., Jean-Louis, M. (2017). Anxiety, sophistication, and resistance to persuasion: Evidence from a quasi-experimental survey on global climate change. *Political Psychology*, 38(1), 137–156.
- National Cancer Institute. (2004). Making health communication programs work: A planner's guide. Retrieved from: <https://www.cancer.gov/publications/health-communication/pink-book.pdf> (Accessed: 19, February 2023).
- Peek, S. (2023). The Science of Persuasion: How to Influence Consumer Choice. Retrieved from: <https://www.businessnewsdaily.com/10151-how-to-influence-consumer-decisions.html> (Accessed: 19, February 2023).
- Pelsmacker, P., Cauberghe, V. & Dens, N. (2011). Fear appeal effectiveness for familiar and unfamiliar issues. *Journal of Social Marketing*, vol.1, no.3, pp. 171-191.
- Qian, M., Wu, Q., Wu, P., Hou, Z., Liang, Y., Cowling, B.J., Yu, H., (2020). Psychological Responses, Behavioral Changes and Public Perceptions during the Early Phase of the COVID-19 Outbreak in China: A Population Based Cross-Sectional Survey. *medRxiv*, pp. 1–25. <https://doi.org/10.1101/2020.02.18.20024448>.
- Ravić, N., Baltezarević, R. & Radić, N. (2022). Istraživanje upotrebe digitalnog marketinga u malim i srednjim preduzećima u Republici Srbiji. *Megatrend revija*, Vol. 19, No 2, 2022: 1-12 DOI: 10.5937/MegRev2202001R
- Wegmann, E., Oberst, U., Stodt, B. & Brand, M. (2017). Online-specific fear of missing out and Internet-use expectancies contribute to symptoms of Internet-communication disorder. *Addict. Behav.* 5, 33–42.
- Witte, K. (1992). Putting the fear back into fear appeals: The extended parallel process model. *Communication Monographs* (59), pp. 329-349.

DRONE TECHNOLOGY IN DISASTER MANAGEMENT: A REVIEW OF APPLICATIONS

Ahmad Azizi Bin Mohd Kasri

School of Technology Management & Logistics

Universiti Utara Malaysia

ORCID No: orcid.org/0000-0001-8719-6381

Assoc. Prof. Dr. Rohafiz Sabar

School of Technology Management & Logistics

Universiti Utara Malaysia

ORCID No: orcid.org/0000-0002-0778-3082

Dr. Faisal Zulhumadi

School of Technology Management & Logistics

Universiti Utara Malaysia

ORCID No: orcid.org/0000-0002-2545-7002

Abstract

In recent years., drone technology has advanced at a rapid rate where it has been witnessed that its application has been widespread across various industries, especially in situations that require surveillance and communications. More specifically in disaster management, drones have numerous applications, and their ability to provide aerial views and real-time information make them useful tools in emergency situations. This study aimed at identifying applications of drone technology in disaster management through a Systematic Literature Review (SLR) methodology, which was performed in five steps, namely construction of a question for the review; the identification of relevant works; evaluation of the studies collected; summarizing and data synthesis; and interpretation of the findings. For this study, the question that arose was what are the applications of drone in disaster management, which was then applied for sourcing out materials in several databases (Web ISI, SCOPUS, and Google Scholar) by applying the combination of search keywords related to drone technology (drone, unmanned aerial vehicle, unmanned aircraft system, drone, remotely piloted aircraft systems, remotely piloted vehicles, and their associated abbreviations UAV, UAS, RPAS, and RPV) and disaster management (disaster, emergency, search and rescue, mass casualty incidents, MCI). This resulted in an abundant amount of literature that was reviewed using thematic analysis. The results revealed the drones, in disaster management is applied in various ways, including search and rescue (drones equipped with thermal cameras and other sensors can quickly search for people who may be trapped or injured in disaster-stricken areas to assist rescue teams prioritize their efforts and locate people who may be in need of urgent help), damage assessment (drones can be used to assess the damage caused by a disaster, such as an earthquake, flood, or hurricane, and this information can be used to determine the extent of the damage and plan the appropriate response and resources needed to address the situation), emergency deliveries (in cases where roads are inaccessible, or there is a need to transport supplies quickly, drones can be used to deliver essential items such as food, water, medicine, and other necessary supplies to people in affected areas), monitoring (drones can be used to monitor disaster-prone areas to identify potential threats and vulnerabilities, which can help to predict future disasters and take preventive measures to

mitigate the impact of such disasters), and communication (drones can also be used to establish communication networks in disaster-stricken areas, providing access to vital communication channels for emergency responders and victims). Overall, drones can help to enhance disaster response efforts by providing quick and accurate data and situational awareness to emergency response teams. It is hoped that the results of this study can assist the relevant parties in coping with future disasters by applying the latest drone technology.

Keywords: Drone, disaster management, seek and rescue, damage assessment, emergency deliveries

AFET YÖNETİMİNDE DRONE TEKNOLOJİSİ: UYGULAMALARIN İNCELENMESİ

Özet

Son yıllarda drone teknolojisi, özellikle gözetleme ve iletişim gerektiren durumlarda, uygulamasının çeşitli endüstrilerde yaygınlaştığına tanık olunan hızlı bir oranda ilerlemiştir. Daha spesifik olarak, afet yönetiminde, dronların çok sayıda uygulaması vardır ve havadan görüntüler ve gerçek zamanlı bilgiler sağlama yetenekleri, onları acil durumlarda yararlı araçlar haline getirir. Bu çalışma, inceleme için bir sorunun oluşturulması; ilgili çalışmaların tanımlanması; toplanan çalışmaların değerlendirilmesi; özetleme ve veri sentezi; ve bulguların yorumlanması. Bu çalışma için ortaya çıkan soru şuydu dron teknolojisi ile ilgili arama anahtar kelimelerinin kombinasyonu (drone, insansız hava aracı, insansız hava aracı sistemi) uygulanarak çeşitli veri tabanlarındaki (Web ISI, SCOPUS ve Google Scholar) materyallerin tedarik edilmesi için uygulanan afet yönetimindeki drone uygulamaları , drone, uzaktan kumandalı hava aracı sistemleri, uzaktan kumandalı araçlar ve bunlarla ilişkili kısaltmalar UAV, UAS, RPAS ve RPV) ve afet yönetimi (afet, acil durum, arama ve kurtarma, toplu kaza olayları, MCI). Bu, tematik analiz kullanılarak incelenen bol miktarda literatürle sonuçlandı. Sonuçlar, insansız hava araçlarının, afet yönetiminde arama ve kurtarma dahil olmak üzere çeşitli şekillerde uygulandığını ortaya koydu. (termal kameralar ve diğer sensörlerle donatılmış dronlar, kurtarma ekiplerinin çabalarına öncelik vermesine ve acil yardıma ihtiyacı olabilecek kişileri bulmasına yardımcı olmak için afet bölgelerinde mahsur kalmış veya yaralanmış olabilecek kişileri hızlı bir şekilde arayabilir), hasar değerlendirmesi (dronlar deprem, sel veya kasırga gibi bir afetin neden olduğu hasarı değerlendirmek için kullanılabilir ve bu bilgi, hasarın boyutunu belirlemek ve durumu ele almak için gereken uygun müdahaleyi ve kaynakları planlamak için kullanılabilir), acil durum teslimatları (yolların erişilemediği veya malzemelerin hızlı bir şekilde taşınması gerektiği durumlarda, etkilenen bölgelerdeki insanlara yiyecek, su, ilaç ve diğer gerekli malzemeleri ulaştırmak için dronlar kullanılabilir), izleme (dronlar olabilecek potansiyel tehditleri ve güvenlik açıklarını belirlemek için felakete eğilimli alanları izlemek için kullanılır. gelecekteki felaketleri tahmin etmeye ve bu tür felaketlerin etkisini azaltmak için önleyici tedbirler almaya yardımcı olur) ve iletişim (dronlar, afet bölgelerinde iletişim ağları kurmak için de kullanılabilir ve acil durum müdahale ekipleri ve mağdurlar için hayati iletişim kanallarına erişim sağlar). Genel olarak, dronlar, acil durum müdahale ekiplerine hızlı ve doğru veriler ve durumsal farkındalık

sağlayarak afet müdahale çabalarını geliştirmeye yardımcı olabilir. Bu çalışmanın sonuçlarının, en son drone teknolojisini uygulayarak ilgili taraflara gelecekteki afetlerle başa çıkmada yardımcı olabileceği umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Drone, afet yönetimi, arama kurtarma, hasar tespiti, acil durum teslimatları

MOTIVATION AND PERFORMANCE OF MEDICAL HEALTH PROFESSIONALS: A STUDY OF COVID-19 EXPERIENCE IN NIGERIA

Sabiu Salihu Malam PhD.

Department of Public Administration, Umaru Ali Shinkafi Polytechnic, Sokoto

Abubakar Isah Baba PhD.

Department of Public Administration, Umaru Ali Shinkafi Polytechnic, Sokoto

Yahaya Umar Namahe

Department of Social Development, Umaru Ali Shinkafi Polytechnic, Sokoto

Abdullahi Bala

Department of Accounting, Umaru Ali Shinkafi Polytechnic, Sokoto

Abubakar Tabiu Ph.D

Department of Public Administration,

Bayero university, Kano

Abstract

The paper explored the influence of motivation on the performance of medical and healthcare professionals in Nigeria during COVID-19. 2400 questionnaires were distributed to the respondents but only 1582 responses were duly returned and used in the analysis. Partial Least Square Structural Equation Modeling PLS-SEM using Smart PLS-SEM 4.0 version was used to evaluate the data. The results show that motivation has strong positive influence on the performance of medical and healthcare professionals in Nigeria during COVID-19. Thus, the claim of the hypothesis is strongly supported by the result. The study confirmed previous research by showing a positive association between performance and motivation. This finding has implications for administrators, managers, and policy makers in particular, and it has also revealed that employees are always willing to stick around and pursue the goals and objectives of the organization if they are highly motivated. The finding has also contributed to the expansion of motivation and performance literatures.

Keywords: Motivation; Performance; Medical Health Professionals; Covid-19; Nigeria

UNDERSTANDING CYBERLOAFING BEHAVIOR FROM THE LENS OF JOB DEMANDS-RESOURCES THEORY

Maelani Safitri,
Ade Irma Anggraeni,
Achmad Sudjadi

Management Department, Faculty of Economics and Business,
Universitas Jenderal Soedirman, Indonesia

Abstract

This research was conducted to analyze the impact of workload and perceived organizational support on job stress and cyberloafing behavior using the Job Demands-Resources (JD-R) Theory approach. The subjects of this study were employees of the customer services division at a technology-based start-up provider of human resources company. Respondents in this study were 110 employees using the purposive sampling method for sampling. This research is quantitative and uses SEM-PLS analysis. The result of this study indicates that workload has no impact on cyberloafing behavior, workload has a positive effect on job stress, perceived organizational support has a negative effect on job stress, perceived organizational support has no impact on cyberloafing behavior, and job stress has a positive effect on cyberloafing behavior. The implication of this research is that it succeeded in proving in the context of technology-based start-up companies that organizational factors, which include workload and perceived organizational support do not have an impact on cyberloafing behavior.

Keywords: Cyberloafing Behavior, Job Stress, Job Demand-Resources Theory, Perceived Organizational Support

TRAINING OF FUTURE LAWYERS AND POLICE OFFICERS FOR INTERVIEWS WITH SCENARIO METHOD

Asst. Prof. Ruslan VALIEIEV
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine
ORCID NO: 0000-0001-8593-5515

ABSTRACT

In the daily work of lawyers and police officers, interviews take up most of their working time. Often they are held in conditions of unfriendly hostile communication. Interlocutors may hide information for one reason or another, distort the truth, use tactics that harm the goals of the survey, or simply not make contact.

Given the urgency of the problem, legal psychology, forensic and police sciences have developed concepts for conducting interviews in diverse settings, with various goals and with different types of interlocutors. Also, legal pedagogy and the practice of police training have developed a number of approaches to teaching students the necessary competencies, knowledge and skills.

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, among other educational approaches, implements the study by students and cadets of police interrogation strategies, emphasized by Merijn Bruijnes et al. Such strategies are, first of all, sympathy, equality, authority, emotional appeal, intimidation, scarcity, direct pressure, legitimacy, trade, and consistency.

The names of some strategies look politically incorrect. However, we note that these are not only the communication strategies of police officers and lawyers but also the strategies that they must be able to identify with their interlocutors.

An effective educational method in this situation is the scenario method of situational tasks. We have adapted the Merijn Bruijnes approach and created scenarios in which there is a detective story, and descriptions of the roles performed by the actors (cadets of other groups). The purpose of the students is to start the investigation by interviewing the applicant, witnesses, some suspects, gradually find out the necessary information and restore the true picture. At the same time, the actors have clear instructions on when they can give full and truthful testimony, namely, when students will apply interview strategies that are relevant to the situation.

Keywords: police training, scenario-based learning, interviews strategy

SOCIAL CONFLICT AND ELECTORAL DYNAMICS OF THE 2023 ELECTIONS: WHY ARE NORTHERN CHRISTIANS SHOUTING IN SILENCE?

Favour Chukwuemeka Uroko (Ph.D)

Department of Religion and Cultural Studies,
Faculty of the Social Sciences
University of Nigeria Nsukka

Gloria Nkechi Onah (Ph.D)

Department of Religion and Cultural Studies,
Faculty of the Social Sciences
University of Nigeria Nsukka

Abstract

This article investigates the causes of the social conflict between northern Christian and northern Muslim politicians. Since the political primaries of June 2022, religious nationalism is now the order of the day in Nigeria's northern political landscape. Although scholars have really looked into the solidarity that northern Christians have shown to northern Muslims when it comes to politics, none have been able to explore the reason for the sudden fiery populism among northern Christian politicians. There was the sudden fiery populism of Northern Christian politicians immediately after the ruling party insisted that two Muslims serve as the presidential and vice presidential candidates. It is on this premise that northern Christian political leaders insist that Christians in northern Nigeria should adopt other presidential candidates. This study adopted a qualitative method through a phenomenology approach. Recommendations are discussed.

Keywords: Social conflicts, election, northern politics, Christian politicians, Muslim politicians

İNTİHAL Mİ YOKSA GELENEK Mİ: MUAHAR KAYNAKLAR IŞIĞINDA BİR BİYOGRAFİNİN İNŞASI

-EBÛBEKİR KÂNÎ ET-TOKADÎ-

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP*

ÖZET

Arap ve Fars edebiyatı öncülüğünde şekillenen Türk biyografi yazıcılığı, dikkate değer bir tür olarak özellikle Osmanlı Devleti döneminde gelişim sağlamıştır. İhtiva ettiği bilgiler ile farklılıklar gösteren ancak ortak bir medeniyet tasavvuru ile inşa edilen biyografik kaynaklar, edebî sahada şura tezkireleri ile daha ziyade ön plana çıkmıştır. Belirli bir sistematik temelde oluşturulan portreler ile tanınmış simaları günümüze taşıyan bu eserler, kendi çağını aşan uygulamalar ile yer alsada pek çok hususiyeti ile sorgulanabilir bir mahiyet arz etmiştir.

Tezkireler incelendiğinde aynı bilginin mükerrer bir biçimde yer alması, başkasına ait bir bilginin kaynak belirtilmeden ya da işaret edilmeden tahrir edilmesi söz konusudur. Metinler arası aktarımın biyografik kaynaklar açısından tetkik edilmesi, ihmal edilen konulardan biri olarak çalışmamızın kapsamını oluşturmuştur. Bu amaca binaen tahririnde kullanılan yöntemler ve ne gibi öncüller ile şekillendiği hususunda ele aldığımız Kânî biyografisi, intihal ve gelenek çizgisinde bu isme yer veren biyografik kaynaklardan hareketle yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebûbekir Kânî, Biyografi, İntihal, Gelenek.

PLAGIARISM OR TRADITION: BUILDING A BIOGRAPHY IN LIGHT OF AVAILABLE RESOURCES AVAILABLE RESOURCES

- EBÛBEKİR KÂNÎ ET-TOKADÎ-

ABSTRACT

Turkish biographical writing is a remarkable genre that emerged under the leadership of Arabic and Persian literature, particularly during the Ottoman Empire. The sources have emerged as leaders in the literary field with their tazkiras (biographies), despite the fact that the information they contain varies from source to source. However, they are all based on a common civilization's imagination. Even though they take place with practices that go beyond their time, these works -which bring well-known figures to the present day with portraits created on a certain systematic basis- have a dubious nature with many features.

When tazkiras (biographies) are examined, it is possible to find instances of the same information being repeated, or edited information that belonged to someone else without citing or pointing out the original source. One of

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı A.B.D., alpgokhann@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0237-8352

these unresolved issues is the scope of our study, which neglected to examine the intertextual transfer in terms of biographical sources. For this reason, the biography of Kani, which we discussed regarding the techniques used in his tahrir, and the types of premises it was shaped by, has been attempted to be interpreted based on the biographical sources that include this name in the line of plagiarism and tradition.

Keywords: Ebubekir Kani, Biography, Plagiarism, Tradition.

GİRİŞ

Dönem araştırma ve incelemeleri için önemli bir belge ve kaynak durumunda olan biyografik eserler, tahririnde kullanılan yöntemler ve ne gibi öncüller ile şekillendirildiği hususunda çoğu zaman ayrıntılardan uzak kalmıştır. Bu metinlerin düzenlenmesi, tamamlanması, tekâmüle ermesi ve nihayetinde yayımlanması periyodik bir sürece işaret etmektedir. Uzun bir hazırlık evresinden sonra hasıl olan aşamaların, geliştirilen birtakım yöntemler ile tesis edildiği aşikârdır. Bu süreç içerisinde bilgilerin derlenip esere dahil edilmesi sorgulanabilir bir mahiyet arz etmektedir. Zira bilgiye ulaşımın oldukça zor, yorucu ve yıpratıcı olduğu bir dönemde metnin kaynakları ve kaynakların metne aktarımı oldukça önemlidir.

Biyografik kaynaklar içerisinde tezkireler edebî kaynaklar olması bakımından ön plana çıkmaktadır. Biyografisi yazılan kişinin çeşitli unsurlar ile tanıtıldığı bu tarz metinler, edebî kişiliği ve eserleri ile ön plana çıkmış pek çok ismi toplumsal belleğe taşımaktadır. Çoğu zaman tafsilata girmeden ya da derine nüfuz etmeden en temel ve umumi bilgilerin ihmal edilemez bir çerçevede oluşturulmaya çalışıldığı bu tarz eserlerde, büyük bir bilgi kaynağının şahsi çabalar ile mümkün kılınmaya çalışılması problemlerin bir nevi kaynağını oluşturmaktadır (Alp, 2021, s. 1-21). Bu anlamda denetlenebilir ve kontrol edilebilir kolektif bir çalışmanın ötesindeki ferdi çabalar neticesinde birtakım tasarruflar söz konusu olmaktadır. Bu çabalar içerisinde eserlerin ön sözlerinde belirtilen hususlar, eseri tanımlama ve yorumlamamızda temel ipuçlarını oluşturmaktadır.

Ön sözlerde eserin kaleme alınma sebebini içeren yorumlamalar ile birlikte kimi zaman eserin dayanağını oluşturan kaynaklar söz konusu edilmektedir. Yazarın araştırmalarını yansıtan ve aktarılan bilgileri temellendiren bu kaynakları yazılı ve sözlü olarak iki alt başlık altında değerlendirmek mümkündür. Belirtilen kaynaklardan resmî, tarihî, edebî belge hüviyeti taşıyan metinler yazılı; umumi bir anlatıcıya bağlanan, kimi durumlarda çeşitli görüşmeler neticesinde elde edilen bilgiler ise şifahi kaynakları oluşturmaktadır.

Alıntılanan bilgilerin hangi kaynaktan ne derece alındığı ya da bir bilginin hangi kaynaktan yararlanılarak oluşturulduğu metnin tanıkları olarak işaret edeceğimiz noktalardır. Bu noktalarda dikkatle üzerinde durulması gereken husus, eser boyunca tasarrufların hangi yönde şekillendiği, ifade edilen kaynaklardan ne derece yararlanıldığıdır.

Tercüme-i Hâl: Ebûbekir Kânî et-Tokadî

Hayatı hakkında etraflı bilgiler bulunmayan Kânî hakkındaki malumatlar ilk olarak Mehmed Edîb Efendi (ö. h. 1216/m. 1801-02)'nin *Târîh-i Edîb* adlı eserinde yer almıştır.ⁱⁱ 2 cilt hâlinde tertip olunan eserde I. ciltte h. 1202-1203/ m. 1788-1789, II. ciltte h. 1203-1206/ m. 1789-1792 tarihleri arasında meydana gelen olaylar ele alınmıştır. Genel olarak bakıldığında savaşlar, yangınlar, ordu ve seferlere ait malumatlar, devrin padişahları olan I. Abdülhamid ve III. Selim'e dair bilgiler, yayımlanan nizamnameler, çeşitli belgelerdeki tamir ve yenileme faaliyetleri vb. hususlar eserin muhtevisini oluşturmuştur (Çınar, 1999, s. 30-7). Devrin sadrazamları, şeyhülislamı, kazaskerleri vb. görevlilerinin nakil ve azillerine yer veren, aynı zamanda muhtevi olduğu birtakım hâl tercümelemleri ile biyografik anlamda dikkat çeken *Târîh-i Edîb*'de, Ebûbekir Kânî hakkında malumatlar "Vefât-ı Kânî Efendi el-Merhûm" başlığı altında aşağıdaki şekilde tertip edilmiştir:

"Vefât-ı Kânî Efendiyü'l-merhûm

Efendi-i mûmâ-ileyh 'an-asl menşe'-i ashâb-ı hüner olan medîne-i Tokad'dan olup sinn ü sâli henûz bâlig-i nisâb-ı şebâb olmazdan akdem Arabî vü Fârisî ve Türkî eş'ârı ve manzûm u mensûr münşe'ât ve âsârı makbûl-ı üdebâ-yı zamân olduğundan gayrı tarîkat-ı aliyye-i Mevleviyye'ye intisâbı olmağla Tokad şeyhi hizmetinde sikke-pûş bir nev-civân iken Şeyhü'l-vüzerâ Hekîmbaşî-zâde 'Alî Paşa merhûm Trabzon'dan üçüncü def'a sadâret-i uzmâyâ med'uvven gelür iken Tokad'a ugradukda kasîde ve târîh sunup müşârun-ileyh kadrini 'ârif olmağın izn-i şeyh ile dâ'irelerine alup Âsitâne'ye getürmüşler idi. Lâkin muktezâ-yı cevelân-tâb' bir vâdîde sâbit-kadem ve bir sûretle hem-dem olamayup âlüfte ve lâ'übâlî-meşreb olmağla tarîk-i hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'a idhâl olunmuş iken o makûle kuyûdât-ı sûveri kendüye pây-bend-i ta'alluk olamayup gâh dîvân kaleminde evân-güzâr ve gâh dîvân kitâbetleriyle taşra mahallerde geşt ü güzâr iderdi. Evâ'il-i hâlinde mey ü mahbûba mâ'il ve evâhirinde bereket-i tarîkat-ı 'aliyye ile rütbe-i salâh-ı hâle vâsıl olup bu def'a kuyûdât-ı dünyeviyyeden külliyyen dâmen-keş-i ferâğ u 'uzlet ve âzim-i kurb-ı civâr-ı rahmet oldular. Hevâ'î tarzında hezliyyâtını gören yârân ve ba'zı ser-güzeştin istimâ' iden ihvân-ı sâde-dilân, Kânî'nin ne 'ayyârede olduğın derk idemeyüp:

"Harâbatı görenler her biri bir hâletin söyler"

fehvasınca herkes hakkında bildüğü kadar söz söylerdi. Hâlbuki merhûmun âyîne-i tab'ı sâf ve sîne-i bî-kînesi küdürât-ı kayd-ı nâmûsdan pâk u şeffâf olmağın ba'zı habîsü't-tab' hezzâller etrâfın alup "Kânî Efendi şu kâfiyede bir beyt buldum kâfiyede teng ancak" diyerek tehyîc-i tab' iderlerdi. Ol vechle hezliyyâtı sâ'ir âsârından çokdur. Lâkin 'Arabî vü Fârisî ve Türkî bî-nazîr na't-ı şerîfleri ve vâridât-ı evliyâ'u'llâha bî-hisâb nazâ'ir ve tahmîsleri ve nice nazm-ı pâkîzeleri vardur ki makbûl-i erbâb-ı insâf dur ve münşe'âtı eş'ârına gâlibdür. Ser-âmed-i şu'arâ-yı 'asr Vehbî Efendi'nin, vefâtı-çün didüğü târîhdür: Gitdi gevher idi gûyâ o ma'ârif-i Kânî, Rahmetullâhi aleyh" (Çınar, 1999, s. 255).

Târîh-i Edîb'de, yukarıda yer alan Kânî biyografisi *Târîh-i Cevdet*'te mükerrer bir hususiyet arz etmiştir. Mevcut bilginin muahhar kaynaklar arasında nasıl aktarıldığına bakıldığında, bu manada devrin genel temayülünü gösteren bir uygulama görülmüştür. Cevdet Tarihi'nde yukarıdaki biyografi doğrudan alıntılandıktan sonra "... diyü *Edîb Târîhi*'nde muharrerdir." ifadesi ile kaynağı refere eden bir anlayış, mevcut malzemenin menşeyini doğrudan ortaya koymuştur:

“An-asl menşe'-i erbâb-ı hüner olan Tokad kasabasından olup sinn ü sâli henüz bâlig-i nisâb-ı şebâb olmazdan akdem Arabî vü Fârisî vü Türkî eş'ârı ve münşe'ât u âsârı makbûl-i üdebâ-yı zamân olduğundan gayrı tarikat-ı 'aliyye-i Mevleviyye'ye intisâbı olmagla Tokad şeyhi hizmetinde sikke-pûş bir nev-civân iken Şeyhü'l-vüzerâ Hekîmoglî 'Alî Paşa merhûm Trabzon'dan üçüncü def'a sadâret-i 'uzmâya med'uvven gelür iken Tokad'a ugradukda kasîde vü târîh sunup 'Alî Paşa dahı kadrini 'ârif olmagla izn-i şeyh ile dâ'irelerine alup Âsitâne'ye getürmişler idi. Lâkin cevelân-tâb'ları iktizâsı üzre bir vâdîde sâbit-kadem ve bir sûretle hem-dem olmayup âlüfte-mizâc u lâ-übâlî-meşreb olmasıyla tarîk-i hâcegân-ı Hümâyûn'a idhâl olunmuş iken o makûle kuyûdât-ı sûveriyye kendüye pâ-bend-i ta'alluk olamayup gâh dîvân kaleminde evân-güzâr olur ve gâh dîvân kitâbetleriyle taşralarda geşt ü güzâr ider idi. Evâ'il-i hâlinde mey ü mahbûba mâ'il ve evâhirinde tarikat-ı 'aliyye bereketiyle salâh-ı hâle nâ'il olduğu hâlde ber-vech-i sâbık bu hilâlde kuyûdât-ı dünyeviyyeden bi'l-küllîye dâmen-keş-i 'uzlet ve işbu 1206 senesi Rebî'ü'l-âhiri hulûlünde âzim-i civâr-ı gufrân u rahmet olmuşdur. Hevâ'î tarzında hezliyyâtını gören yârân ve garâ'ib ser-güzeştini işiden ihvân-ı sâde-dilân, merhûmun ne 'ayyârde olduğun fehm ü idrâk idemeyüp:

“Harâbatı görenler her biri bir hâletın söyler”

fehvasınca herkes hakkında bildüğü kadar söyler idi. Hâlbuki merhûmun âyîne-i tab'ı sâf ve sîne-i bî-kînesi küdürât-ı kayd-ı nâmûsdan pâk u şeffâf olmagın ba'zı hezzâller etrâfın alup “Kânî Efendi şu kâfiyede bir beyt veyâ bir mısra' buldum kâfiyede teng nasıl tahmîs ü tazmîn itmeli?” diyerek tehyîc-i tab' itmeleriyle hezle dâ'ir ba'zı eş'âr söyledüklerinden hezliyyâtı sâ'ir âsârından çokdur. Lâkin 'Arabî vü Fârisî vü Türkîyi nazîr na't-ı şerîfleri ve vâridât-ı evliyâ'ullâha nice nazâ'ir ü tahmîsleri ve nice eş'âr -ı pâkîzeleri vardır ki erbâbı 'indinde makbûldür ve münşe'âtı eş'ârına gâlibdür **diyü *Edîb Târîhi*'nde muharrerdür**. Merhûmun vefâtına şu'arâ-yı 'asrun ser-âmedânından meşhûr Vehbî Efendi'nin söylediği târîhdür: Gitdi gevher idi gûyâ o ma'ârif kânî” (Ahmed Cevdet Paşa, 1892, s. 234-36).

Ebûbekir Kânî'nin biyografisine yer veren günümüze yakın kaynaklardan *Osmanlı Şiir Tarihi*'nde bilgiler doğrudan Cevdet Paşa'ya ait gösterilmiştir. *Târîh-i Cevdet*'te yer alan bilgilerin kaynağı her ne kadar *Târîh-i Edîb* olarak ifade edilse de bu konuda Gibb *Osmanlı Şiir Tarihi*'nde Cevdet Paşa'ya ait gösterdiği malumatlar ile hareket etmiştir:

“Meşhur tarihinde Kânî ile ilgili muhtasar bir bölüme yer veren Cevdet Paşa, onun hakikatte de bir mizahçı olup olmadığı meselesini sorgular. Cevdet Paşa, onun mizahî şiirlerini ve acayip hikâyelerini duyan cahil kişilerin yanlış anlaşıldığını ve sadece bu özellikteki eserlerinden hareket edilerek değerlendirildiği için gerçek kıymetinin anlaşılmadığını söyler. Paşa’ya göre Kânî’nin bu tür mülatefeler yazmasının gerçek sebebi...” (Gibb, 1999, s. 380).

Kânî’nin biyografisine yer veren isimlerden biri olan Ebüzziyâ Tevfik, *Numûne-i Edebiyyât* adlı eserinde *Târîh-i Cevdet*’te yer alan bilgilerin *Târîh-i Edîb*’den alıntılandığını belirtmiştir (Ebüzziyâ Tevfik, 2015, s. 47).ⁱⁱⁱ Ancak Gibb, Kânî’nin biyografisini yorumlarken esas aldığı kaynaklardan biri olan *Numûne-i Edebiyyât*’taki bu bilgiyi de belirtmemiş, eserinde Ebüzziyâ Tevfik’in görüşlerine yer vermesine rağmen bu hususiyete dikkat çekmemiştir:

“Mezkur bilgileri aldığımız *Nümûne-i Edebiyyât*’ın yazarı Ebüzziyâ Tevfik Bey, tarihçi Edîb ve Cevdet Paşa’yı eserlerinde Kânî’nin sürgünü, sürgün yerinden dönüp dönmediği ve nerede öldüğü ile ilgili bilgileri vermedikleri için suçlar. Bize söylenen bütün bilgi ...” (Gibb, 1999, s. 178).

Bursalı Mehmed Tâhir (ö. h. 1344/m. 1925) tarafından kaleme alınan *Osmanlı Müellifleri*’ne baktığımızda ise Kânî hakkındaki malumatlar temel bir çerçevede çizilmeye çalışılmış, eserde ilgili kaynaklar kısmen zikredilerek yer almıştır. Kânî’nin kişiliğine dair bir fikri desteklemek amacıyla ifade edilen bir mektubun “Bu mektûb-ı nefisi Ebüzziyâ’nın *Nümûne-i Edebiyyât*’ında muharrerdir.” şeklinde belirtilmesi, “Hayatının tafsilatı *Edîb Târîhi*’ndedir.” ifadesi ile biyografinin tamamlanması kaynaklara işaret eden bir yaklaşımın neticesidir:

“Maskat-ı re’si Tokat’tır. Latîfe-gülük ve hâzır-cevâblıkla meşhur olan bir edîb-i Osmânî’dir. [1124/1712]. Arapların Ebû Nüvâs’ı, Acemlerin Ubeyd-i Zâkânî’si, Fransızların Byron’u gibi hemen her sözünde hezel ve mizâhı iltizâm edermiş. Tab’ı îcâbı olarak mâil-i hezel olmayıp da mizâha olan inhimâki kadar ciddiyâta sarf-ı efkâr etmekliği lâzım gelse idi belki târîh-i edebiyâtımızda mertebe-i infirâdi kendisi ihrâz eylerdi. “Gitdi gevher idi gûyâ o maârif Kânî” [Vehbi], “Her sözü ma’den-i cevher idi gitdi Kânî” [Sürûrî] mıs râlarının gösterdiği [Cemaziyelâhir] 1206 [Şubat 1792] tarihinde İstanbul’da rihlet eyledi. Kabri Eyüb’de Ferîdûn Paşa Türbesi’nin sağ cihetindedir. Seng-i mezarında kısaca: “Hüve’l-Bâkî cennet-mekân Ebûbekir Kânî Efendi rahmetullâh, sene 1206” ibaresi menkûştur.

Müretteb dîvânıyla münşeâtı vardır. Vefatına yakın iyâdetine gelmiş olan ahibbâsına “Benim mezar taşıma “el-fâtiha” yazmayın. Ben Fâtiha dilenici değilim” dediği meşhur olduğu gibi “Kırk yıllık Kânî olur mu Yani” sözü de cümle-i letâifindedir. Elsine-i selâsede inşâ ve nazm iktidarını hâiz idi. Tab’an şâir olmadığı ve eş’ârını ise kudret-i ilmiyyesiyle inşâd eylediği cihetle nazmı nesri kadar sevimli değildir. Tarîkaten Mevlevî idi. Bazı vüzerânın dîvân kitâbeti ve sâire gibi memuriyetlerde bulunmuştur. Hürriyet-i

vicdâniyye erbâbının ser-âmedânından olduğuna Sadrı‘azam Mehmed Paşa’ya yazdığı mektûb-ı kıymetdâr şâhiddir. **(Bu mektûb-ı nefîsi Ebüzziyâ’nın Nümûne-i Edebiyyât’ında muharrerdir.) Tafsîl-i ahvâli Edîb Târîhi’ndedir.** Münşeâtının bir nüshası Veliyyüddîn Efendi Kütübhânesi’nde vardır” (Mehmed Tâhir, 2016, s. 815-6).

Târîh-i Edîb’deki bilgilerin yer aldığı bir diğerkaynak Arif Hikmet (ö. h. 1276/m. 1859) tarafından kaleme alınan *Tezkire-i Şu‘arâ*’dır. Kaynakta yer alan bilgiler aşağıdaki şekildedir:

“Mûmâ-ileyh an-asl menşe’-i ashâb-ı hüner olan medîne-i Tokad’dan olup sinn ü sâli henüz bâlig-i nisâb-ı şebâb olmazdan akdem Arabî vü Fârisî ve Türkî eş‘arı ve manzûm u mensûr münşeât ve âsârı makbûl-ı üdebâ-yı zamân olduğundan gayrı tarîkat-i aliyye-i Mevleviyye’ye intisâbı olmagla Tokad şeyhi hizmetinde sikke-pûş bir nev-civân iken Şeyhü’l-vüzerâ Hekîmbaşî-zâde ‘Alî Paşa merhûm Trabzon’dan üçüncü def‘a sadâret-i uzmâya med‘uvven gelür iken Tokad’a ugradukda kasîde ve târîh sunup müşârun-ileyh kadrini ‘ârif olmagın izn-i şeyh ile dâ’irelerine alup Âsîtâne’ye getürmüşler idi. Lâkin muktezâ-yı cevelân-tâb‘ bir vâdîde sâbit-kadem ve bir sûretle hem-dem olamayup âlüfte ve lâ‘übâlî meşreb olmagla tarîk-i hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn’a idhâl olunmuş iken o makûle kuyûdât-ı sûveri kendüye pây-bend-i ta‘alluk olamayup gâh dîvân kaleminde evân-güzâr ve gâh dîvân kitâbetleriyle taşra mahallerde geşt ü güzâr iderdi. Evâ’il-i hâlinde mey u mahbûba mâ’il ve evâhirinde bereket-i tarîkat-ı ‘aliyye ile rütbe-i salâh-ı hâle vâsıl olup bu def‘a kuyûdât-ı dünyeviyyeden külliyyen dâmen-keş-i ferâg u ‘uzlet ve âzim-i kurb-ı civâr-ı rahmet oldular. Hevâ’î tarzında hezliyyâtını gören yârân ve ba‘zı ser-güzeştin istimâ‘ iden ihvân-ı sâde-dilân, Kânî’nin ne ayyârede olduğın derk idemeyüp:

“Harâbâtı görenler her biri bir hâletın söyler”

fehvâsınca herkes hakkında bildüğü kadar söz söylerdi. Hâlbuki merhûmun âyîne-i tab‘ı sâf ve sîne-i bî-kînesi küdürât-ı kayd-ı nâmûsdan pâk u şeffâf olmagın ba‘zı habîsü’t-tab‘ hezzâller etrâfın alup “Kânî Efendi şu kâfiyede bir beyt buldum kâfiyede teng ancak” diyerek tehyîc-i tab‘ iderlerdi. Ol vechle hezliyyâtı sâ’ir âsârından çokdur. Lâkin ‘Arabî vü Fârisî ve Türkî bî-nazîr na‘t-ı şerîfleri ve vâridât-ı evliyâ’u’llâha bî-hisâb nazâ’ir ve tahmîsleri ve nice nazm-ı pâkîzeleri vardur ki makbûl-i erbâb-ı insâfdur ve münşe‘âtı eş‘ârına gâlibdür. Ser-âmed-ı şu‘arâ-yı asr Vehbî Efendi’nin, vefâtı-çün didüğü târîhdür: Gitdi gevher idi gûyâ o ma‘ârif-i Kânî. Târîh-i Surûrî: Her sözi ma‘den-i cevher idi gitdi Kânî. Rahmetullâhi aleyh. Ez-târîh min sene 1203 ilâ sene 1206

İsmi Ebûbekr’dür. Bin iki yüz altı senesi Rebî’ü’l-evvelinde peymâne-i ‘ömri tamâm ve kurb-ı Hazret-i Ebî Eyyûb-ı Ensârî’de gunûde-i pister-i ârâm olmuşdur. Seng-i mezârların ahîrine tahrîri mu‘tâd olan el-fâtiha lafzı bunların merkadlerinde yokdur. Hîn-i vefâtında seng-i mezâruma tahrîr idüp beni nâsdan fâtiha

deryûze geri itmeyün [diyü] kendüsi men itmîş. Ba‘zı ehîbbâdan böyle istimâ‘ olındı. El-uhdetu ‘ale’r-râvî” (Ârif Hikmet , 2014, s. 118-19).

Arif Hikmet, *Târîh-i Edîb*’deki bilgileri alıntıylaarak ya da özetleyerek değil aynen aktararak eserine almıştır. Bilginin kaynağına dair herhangi bir izah ya da ibarenin yer almadığı metinde, mevcut malzemenin genişletilmesi ya da tekâmüle erdirilmesi noktasında da ilave edilen birkaç satırlık bilgi dışında bir şey mevcut değildir. Metne eklenen hususlar sadece Kânî’nin vefat tarihi, mezar taşına el-Fatiha ibaresinin yazılmama isteği ve Sürûrî’nin vefatına düştüğü tarih manzumesidir. Çeşitli yöntemler geliştirerek metni inşa eden tezkire yazarının bazı hususlara dikkat etmediği ya da bilinçli bir tercih ile bu yönde bir tasarruf ortaya koyduğu düşünülebilir. Bu konuda aktarım formlarının ele alınması gereklidir.

Eserlerin yazılmadan önce gerekli bilgilerin bir araya getirilip çeşitli defterlere kayıt edilmesi ve yazım sürecinde birtakım çalışma ve belgelerin kullanılması pek tabiidir. Bu aşamada mevcut malzemenin değiştirilebilmesi, çeşitli tashih ve ilaveler ile düzenlenmesinin de söz konusu olabileceği ifade edilmelidir. Üzerinde çalışıldıkça olgunlaşacak, akabinde beyaza çekilecek bir metin titiz davranılarak ve sıhhati kontrol edilerek tesis edildiğinde pek çok eksik ortadan kalkacaktır. Bu noktada birtakım ibareler ya da eserlerin kaynaklarının ifade edilmesi eseri güvenli kılan özelliklerden biri olarak görülebilir. Hiç şüphesiz burada büyük bir problem aynı bilginin farklı isimlere mal edilmesidir. *Târîh-i Edîb*’de yer alan bilgiler doğrudan *Arif Hikmet Tezkiresi*’nde de yer almıştır. Dolayısıyla aynı metnin gerekli incelemeler yapılmadan hem Vakanüvis Mehmed Edîb’e hem de Arif Hikmet’e ait gösterilmesi kaçınılmaz bir hususiyet arz etmektedir. Aynı durumun *Tarih-i Cevdet* için de geçerli olduğu ifade edilmelidir. Zira bu yönde bir örnek bizzat Gibb tarafından kaleme alınan *Osmanlı Şiir Tarihi*’nde de daha önce belirttiğimiz üzere görülmektedir.

Yazarların kendi çağında birtakım uygulamalar ile yararlanan kaynağı belirtmeye yönelik teşebbüsleri önem arz etmektedir. Resmî, tarihî, edebî, özel kayıtların doğrudan ifadesi, mevcut malzeme dışında bilgi mevcut olmadığında bu hususun dile getirilmesi, şifahi kaynaklarda belirtilen hususun anlatıcıya mal edilmesi, gereksiz anlatımlardan kaçınılması, gerekli durumlarda elde edilen kaynaklara müdahale edilmesi eserin kıymeti ve ciddiyeti noktasında önemli karinelere. Burada pek çok noktada biyografik kaynakların itiraza uğrayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira çok sayıda biyografi için mükerrer ifadeler kaynakları sorgulanabilir bir hâle getirmektedir. Bu noktada *Silâhdârzâde Mehmed Emin Tezkiresi* ve *Şefkat Tezkiresi*’nde yer alan Kânî biyografisine bakılabilir:

Ebû Bekr Efendi Tokâdîdür. Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn’dandur. Hâcî Yegen Paşa merhûm-ı merkûmı istishâb idüp paşa-yı makâdir-şinâs tâ vefât idince mezbûr dâ’ire-i devletlerinde idi. (Silâhdârzâde Mehmed Emin, 2016, s. 239; Şefkat-i Bagdâdî, 2017, s. 250).

Yukarıda müşahede edildiği üzere *Silahdârzâde Mehmed Emin Tezkiresi* ve *Şefkat Tezkiresi* 'nde Kânî'ye yönelik malumatların oldukça sınırlı olduğu ve muahhar iki kaynak arasında yer alan bilgiler birbirini tekrar ettiği görülmektedir. *Silahdârzâde Mehmed Emin Tezkiresi* 'nde yer alan bilgiler, *Şefkat Tezkiresi* 'nde genişletilerek ya da özetlenerek değil aynen alıntılanmaktadır. Bilgilerin doğrudan alıntılanması eserin kıymetine olumsuz etki eden bir husustur. Bu noktada *Şefkat Tezkiresi* 'nin kaynağı olarak *Silahdârzâde Mehmed Emin Tezkiresi* yer almaktadır. Ancak iki tezkire arasında bilgi aktarımının derleme ve nakil hususiyetinden intihale varan yaklaşımlardan nasıl ayırt edilmesi gerektiği noktası soru işaretleri doğurmaktadır.

Ne yazık ki biyografik eserler üzerine yapılan çalışmalarda gerçekleştirilen incelemeler eserlerin kaynaklarına dair yaklaşımları ya hiç ele almamakta ya da malumatlar sınırlı kalmaktadır. Günümüz akademik çalışmalarına baktığımızda ise bilginin yeterince tetkik edilmemesi, sorgulanabilir ve eleştirilebilir bir mahiyet arz etmemesi farklı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Kânî hakkında yapılan çalışmalar tetkik edildiğinde referansların temel kaynakları işaret etmemesi, bilgilerin eksik ya da hatalı olması, kimi durumlarda verilen dipnotun ilgili eserlerde bulunmaması son derece ilginçtir. Aynı bilgilerin yer aldığı çok sayıda çalışmanın sanki farklı bir bilgi taşıyormuşçasına dipnotlarda bir tasnif ya da sıralama gözetmeksizin ardı ardına sıralanması ise ayrı bir başlık altında incelenmeyi gerektirmektedir.

SONUÇ

Osmanlı yazım geleneği içerisinde metinler arası aktarımın oluşturduğu özel terminoloji, belagat kitaplarında “ahz u sirkat”, “serikât-ı şî‘riyye” başlıkları altında “nesh, musalata, mesh, igare, selh, ilmam, tazmin, tevarüd” gibi çeşitli nüansları gösteren farklı kavramlar ile yer almıştır. Bu manada karşımıza çıkan intihal terimi Osmanlı devri edebiyatımızda yer almamaktadır. Daha ziyade günümüz literatürüne yerleşen bu kavram her türlü ifade, buluş ve düşüncenin kaynak göstermeksizin alıntılanması manasını muhtevindir.

Gerek belagat kitaplarında gerekse tezkirelerde geniş bir terminoloji etrafında konunun dikkatle ele alınması önemlidir. Şairlerin, tezkire ve belagat yazarlarının konuyu nasıl ele aldıkları, sanat alışverişinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususu pek çok çalışma ile günümüze intikal etmiştir. Kimi durumlarda biyografik malumatı özetleyerek ya da genişleterek eserine derceden kimi durumlarda ise doğrudan alıntılanarak ortaya koyan biyografi yazarının uygulamalarının ve tasarruflarının hangi yönde gerçekleştiğine dair ayrıntılar ise tetkike muhtaçtır.

Pek çok çalışmada “Biyografik kaynaklarda yer alan bilgiler birbirinin tekrarı mahiyetindedir.” ibaresi yer almaktadır. Ancak mahiyetin ortaya konmasına yönelik ne yazık ki ayrıntılı çalışmalar ve kapsamlı mukayeseler mevcut değildir.

Biyografik kaynaklar tetkik edildiğinde bilginin menşini gösteren ya da bilgi verildikten sonra “naklen” ibaresi ile kaynağa işaret eden bir yaklaşım söz konusudur. Kimi durumlarda yararlanılan eserlerin çeşitli vesileler ile zikredildiği de görülmektedir. Biyografik malumatın herhangi bir işaret olmaksızın farklı bir kaynaktan doğrudan kelimesi kelimesine alıntılanması ise dikkat çeken bir diğer aktarım formudur. Burada intihal var demeden önce eserin kaynaklarına ulaşılması, kaynakların çeşitli vasıtalar ile tezkire yazarı tarafından belirtilip belirtilmediğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca geleneğin sunduğu imkânların neler olduğu, bu yöndeki tasarrufların biyografi yazarları tarafından nasıl tatbik olunduğu önem arz etmektedir. Zira bir bilginin herhangi bir değişiklik yapılmadan önceki kaynaklardan aynen alıntılanmasının eserin kaleme alındığı dönemde tespit edilmemesi pek de mümkün görünmemektedir.

Çeşitli boyutlarda sorgulanması gereken pek çok husus -geleneğin biyografi yazarına sunduğu imkânlar, imkânların meşru ya da gayrimeşru kullanımı, tezkire yazarlarının bilgi alışverişine nasıl baktıkları, nasıl değerlendirdikleri, alıntılama kaynağı gösteriminin gerçekleşme biçimleri, müelliflerin kendi müşahedeleri ve ravilere dayandırılan bilgiler, biyografi yazarının bilgileri kendine mal etme çabası vb.- tüm biyografik kaynakları esas alacak ayrıntılı değerlendirmeler ve kapsamlı mukayeseler ile çözümlenebilecektir. Ayrıca biyografik eserlere kaynak olma vasfı taşıyan her bir belgenin özellikle Osmanlı tarihlerinin ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu manada ele aldığımız çalışma konuya dikkat çekme amacından öte olma iddiası taşımamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa. (1309/1892). *Tarih-i Cevdet*, Vol. 5. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye.
- Alp, G. (2021). Edebiyat tarihi kaynaklarına eleştirel bir yaklaşım: *Osmanlı Müellifleri ve Tuhfe-i Nâilî* örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, 1-21.
- Ârif Hikmet. (2014). *Tezkire-i Şu'arâ, inceleme-çeviriyazı-inceksli tıpkıbasım*. (S. Ekrem, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*. Vol. 2. (M. A. Y. Saraç, Haz.), Türkiye Bilimler Akademisi.
- Çınar, A. O. (1999). *Mehmed Emin Edib Efendi'nin hayatı ve Târih'i*. [Yayımlanmamış doktora tezi] Marmara Üniversitesi.
- Silahdâr-zâde Mehmed Emin Efendi. (2016). *Tezkire-i Silahdâr-zâde, inceleme -tenkitli metin-dizin*. (R. Duran-H.Çeçen, Haz.). Kesit Yayınları.
- Şefkat-i Bagdâdî. (2017). *Tezkire-i Şu'arâ*. (F. Kılıç, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0> adresinden 13.11.2022 tarihinde alınmıştır.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı şiir tarihi III-V*. (A. Çavuşoğlu, Terc.). Akçağ Yayınevi.
- Ebüzziya Tevfik. (2015). *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*. (F. Öztürk, Haz.) DBY Yayınları.

Sonnotlar

ⁱ Ebûbekir Kânî et-Tokadî'nin hayatını ele alan geçmişten günümüze pek çok eser bulunmakta ve bu kaynakların çoğunda bu isim hakkındaki bilgiler mükerrer hususiyetler arz etmektedir. Bu manada konunun dikkate değer tarafları belirli eserler üzerinde inşa edilmekte, muhteviyatının daha iyi tesis edilmesi amacıyla binaen zikredilen kaynaklar yazılış tarihlerine göre kronolojik bir sıra gözetilmeksizin sıralanmaktadır.

ⁱⁱ XVIII. asrın nesir sahasında en önemli temsilcilerinden biri olarak gösterilen Kânî hakkındaki malumatların şair biyografilerini muhtevi bir tezkireden ziyade ilk olarak tarihî bir kaynaktan yer alması dikkat çekicidir. Zira XVI. yüzyılda en önemli ve dikkate değer

örneklerini veren ve XX. yüzyılın başlarına kadar süregelen biyografik bir gelenek içerisinde malzeme açısından dikkate değer bir verinin nereden temin edildiği önem arz etmektedir. Bu noktada birçok başlık açılabilir. Ancak bazı eserlerin içerdikleri bilgi ve ele alındığı yaklaşımlar bakımından tezkiyeler ile paralellikler göstermesi söz konusudur. Özellikle ilk olarak tarih içerisinde yer alan biyografî türünün zamanla bağımsız bir türe dönüşümü mevzubahis olsa da hadiseler kadar o hadiseler üzerinde etkili olmuş isimler iki bilim dalı arasında -kimi noktalarda- sürdürülebilir bir yazım faaliyeti doğurmaktadır. Şehir, bölge, ülke tarihleri kadar hükümdarlar, sadrazamlar, vezirler, şeyhülislam, kadılar, emirler, beyler, musikişinaslar, tasavvuf büyükleri, tabipler, muhaddisler, nahivciler, edipler ve şairler gibi daha onlarca çeşitli başlıklar içerisinde ya da bir hadise münasebetiyle yer almaktadır. Dolayısıyla her ne kadar biyografî müstakil bir tür olarak varlık gösterse de genel tarihler biyografik bir tanzim fikri ile yer almakta, tek bir vechesi ile ön plana çıkarılmayacak pek çok isim için müracaat kaynaklarından biri olmaktadır.

ⁱⁱⁱ *Numûne-i Edebiyyât*'ta bu bilgi şu şekilde yer almaktadır: “Garîbdir ki 1206 vakâyi’i sırasında vefâtını yazmış olan *Târîh-i Edîb*’de ve andan aynen nakl-i havâdis eden *Cevdet Târîhi*’nde müşârün ileyhî nefyine, menfâsından avdet edip etmedigine ve nerede vefât eyledigine dâir iki kelime bile görülmüyor. Vaktiyle gerek me’mûren ve gerek ihtiyâr ile târîh yazanlarımızın bu dürlü kaydızlıkları ve bâ-husûs der-uhde etdikleri vazîfedeki vukûfsuzlukları insâna hayret veriyor.”